OLIY TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR: TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLARI TO'PLAMI

TOSHKENT, 28-29-MART, 2025

COLLECTION OF MATERIALS

OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER EDUCATION: TRANSFORMATION AND INNOVATIONS

TASHKENT, 28-29 MARCH, 2025

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ

ТАШКЕНТ, 28-29 МАРТ, 2025

“OLIY TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR: TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR” XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

MATERIALLARI TO'PLAMI

Toshkent, 28-29-mart, 2025

COLLECTION OF MATERIALS

OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE “FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER EDUCATION: TRANSFORMATION AND INNOVATIONS”

Tashkent, 28-29 march, 2025

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ “ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ”

Ташкент, 28-29 март, 2025

UO‘K 378.0
КБК 74 .00
O – 45

Mas’ul muharrir/ Responsible Editor/Ответственный редактор
Barakayev Nusratulla Rajabovich
Texnika fanlari doktori, professor/Doctor of technical sciences, professor/Доктор технических наук, профессор

Ilmiy muharrir/Scientific Editor/Научный редактор
Askarov Abror Davlatmirzayevich
Pedagogika fanlari doktori, dotsent/Doctor of Pedagogical Sciences, a.Professor/Доктор педагогических наук, доцент

Tahririyat kengashi/Editorial Board/Редакционная коллегия:

Q.A.Abdurahimov
J.R.Mallabayev
E.B.Qurbonov
F.A.Inogamova
S.A.Rahmonbekova

Oliy ta’limni tashkil etishda xorijiy tajribalar: transformatsiya va innovatsiyalar [Elektron resurs]: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Elektron matnli ma’lumotlar–Toshkent: Samo nashr, 2025. – 2-qism. – 689 s. – Tizim talablari: Adobe Acrobat Reader. – URL: https://conference.renessans-edu.uz.

Foreign experiences in the organization of higher education: transformation and innovations [Electronic resource]: collection of materials of the international scientific and practical conference. - Electronic text data. - Tashkent: Samo nashr, 2025. - Part 2. – 689 P. - System requirements: Adobe Acrobat Reader. - URL: https://conference.renessans-edu.uz.

Зарубежный опыт в организации высшего образования: трансформация и инновации [Электронный ресурс]: сборник материалов международной научно-практической конференции. - Электронная текстовая данные - Ташкент: Само нашр, 2025. - Часть 2. – 689 С. - Системные требования: Adobe Acrobat Reader. - URL: https://conference.renessans-edu.uz.

To‘plamga 2025-yil 28-29-mart kunlari Renessans ta’lim universiteti tomonidan o‘tkazilgan Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya ilmiy maqolalari kiritilgan. Ushbu qismda "Oliy ta’lim transformatsiyasi trendlari”, “Oliy ta’lim tizimini moliyalashtirish va boshqaruv" yo‘nalishlarida taqdim etilgan maqolalar joylangan. Mualliflar maqolalardagi ma’lumotlarning to‘g‘riligi uchun javobgardir. Tahririyatning fikri mualliflarning fikriga to‘g‘ri kelmasligi mumkin.

The collection includes scientific articles by participants of the International Scientific and Practical Conference, which was held at Renaissance Educational University on March 28-29, 2025. This part contains articles presented in the areas of “Trends in Higher Education Transformation”, “Financing and Management of the Higher Education System”. The authors of the publications are responsible for the accuracy of the information contained in the articles. The opinion of the editorial board may not coincide with the opinion of the authors.

Сборник включает научные статьи участников Международной научно-практической конференции, которая проходила в Образовательном университете Ренессанс 28-29 марта 2025 года. В этой части собраны статьи, представленные по направлениям “Тренды трансформации высшего образования”, “Финансирование и управление системой высшего образования”. За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы публикаций. Мнение редакционной коллегии может не совпадать с мнением авторов.

Renessans ta’lim universiteti Kengashining
2025-yil 4-apreldagi 8-sonli yig‘ilishi
Qarori bilan tasdiqlangan.

© Renessans ta’lim universiteti, 2025

Ikkinchi yo‘nalish
INNOVATSION TA’LIM YONDASHUVLARI VA TEXNOLOGIYALARI. TADQIQOTLAR VA INNOVATSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

The second direction
INNOVATIVE EDUCATIONAL APPROACHES AND TECHNOLOGIES. RESEARCH AND INNOVATION DEVELOPMENT

Второе направление
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ. РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИННОВАЦИЙ

Mundarija/ Table of contents/Оглавление

TAFAKKUR JARAYONIGA AYTIB TURISHLARNING TA'SIRI VA ROLI
Abdurahimov Q.A., Mallabayev Jahongir Rahimjanovich....13
TEACHER PERSPECTIVES ON AI INTEGRATION IN ESP TEACHING: FRIEND OR FOE
Abbasova Nargiza Kabilovna, Shikina Anastasiya Aleksandrovna....20
PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA KOGNITIV FAOLIYAT MASALALARI
Abdiraimova Gulrux....23
THE ROLE OF POLITICAL DISCOURSE IN SOCIO-PRAGMATICS
Abdiyev Mavlonbek Xolmurot o'g'li....26
ADAPTIVE REACHABILITY ANALYSIS FOR FORMAL VERIFICATION WITH MONTE-CARLO SIMULATIONS IN AUTONOMOUS DRIVING SYSTEMS
Abdukhalilova Sadokatkhon Ikromjon kizi, Sadikjanov Jakhongirbek Shukhratbek ugli....29
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI VA AMALIY AHAMIYATI
Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna....32
PEDAGOGIK JARAYONDA SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN BAHOLASH TIZIMINING SAMARADORLIGI
Abdullayeva Nasibaxon Jurayevna, *Ikromov Xusan Xolmaxamatovich*....35
BARQAROR RIVOJLANISH, YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TA'LIM JARAYONIDA INTEGRETSIYALASH
Abdullayeva Nilufar Maxamadjanovna....38
AYOLLAR NUTQIDA KOMMUNIKATIV INTENSIYANING IFODALANISHI
Abdurasulova Dilnoza....43
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDA INNOVATSIYALAR: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR
Adashaliyev Azizbek Zafarjon oʻgʻli....46
"KOMPYUTERNI TASHKIL ETISH" FANINI O'ZLASHTIRISHGA OID BA'ZI MUAMMOLAR
Akbarxodjayev Sh.N., Ashurova H.H....48
INDUSTRIAL JAMIYATDA TA'LIM-TARBIYA TRANSFORMATSIYASI
Alimardonov Toʻlqin....50
BOʻLAJAK MUTAXASSISLARNI MAJMUAVIY YONDASHUV ASOSIDA TANLASH – PEDAGOGIK KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSI SIFATIDA
Aliyev Islambek Tursinbayevich....53
OʻZBEK XALQ DOSTONLARINI QIYOSIY TAHLIL USULLARI ASOSIDA OʻQITISHNING AHAMIYATI
Anisbekova Dilfuza Maxamammadumar qizi....57
OʻSMIRLIK DAVRIDAGI AGRESSIVLIKNING PSIXODINAMIKASI
Arakulov Gayrat Tulkinovich....61
ENHANCING THE ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK WITHIN THE CREDIT SYSTEM IN UZBEKISTAN'S HIGHER EDUCATION LANDSCAPE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS
Aripova N.A., Rakhimbekova D.A....64
BELBOGʻLI KURASH TEXNIK USULLARINI OʻRGATISH METODIKASI
Artiqov Z.S. 67
ELEKTRON HUKUMAT TIZIMIDA TIBBIYOT MUASSASALARINING AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING OʻRNI
Axrorov Faxriddin Oʻrinboy oʻgʻli, Komiljonova Dilafruz Mamurjon qizi, Telyayev Ismat Qudratillayevich....70
HOW TO LEARN ENGLISH GRAMMAR STEP BY STEP?
Ashekova Zhazira Abduakhitovna....72

DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA ILGʻOR XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI
Ashurov Jamshid....76
AXBOROT-KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ASOSIDA MASOFAVIY TA`LIMNI RIVOJLANTIRISH VA "SMART UNIVERSITET"LARNI TASHKIL ETISH YOʻNALISHLARI
Ashurova H.H., Musayeva M.M. 80
TBL AS A LEARNER CENTERED APPROACH
Ashurova Nodiraxon Rafiqovna 84
MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES
Ashurova S.E., Batirov Sh.J....88
OʻZBEK ZABON OʻQUVCHILARNING INGLIZ TILINI OʻZLASHTIRISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA ULARNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YECHIMLARI
Ashurova S.E., Rashidova D.T....91
ORGANIZING THE ACTIVITIES OF PROFESSORS AND TEACHERS EFFECTIVELY THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES
Atajonova Saidaxon Borataliyevna, Xojiakbar Mansurqul Ostanaqulov oʻgʻli....96
FUTZAL HAKAMLARINI JISMONIУ TAУУORGARLIK DARAJASINI OSHIRISH BOʻУICHA DASTUR ISHLAB CHIQISH VA FOУDALANISH USLUBIУATI
Atamuratov X.X. 100
TOʻLIQ VA NOTOʻLIQ OILALARDAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA IJTIMOIYLASHUV MASALALARINING PSIXOLOGIK HOLATI
Axmedova M. 105
MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGIDA OILA INSTITUTLARINING O'RNI
Badalova Rushana Bahodirovna....109
OLIY OʻQUV YURTLARIDA "BOLALAR ADABIYOTI" FANINI OʻQITISH MUAMMOLARI
Barakayev Rahmatulla, Bashorat Sattorovna Jamilova....112
EDUCATIONAL CHALLENGES OF CHILDREN IN INCOMPLETE FAMILIES AND WAYS TO OVERCOME THEM
Baratova Dilafruz Olimjonovna 117
RAQAMLI MUHITDA TA'LIMNING INTERFAOL METOD VA VOSITALARI
Turgʻunov Baxromjon Raximjonovich....121
10-12 YOSHDAGI BOLALAR XULQ-ATVORI BUZILISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI
Baxtiyorbekova Iroda Umarbek qizi, Axmetova Klara Irismatovna....124
TECHNIQUE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE COMMUNICATION ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH (based on materials from the English language)
Bazarov Bunyod Tulqinjonovich....128
OʻSMIRLIK DAVRIDA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI
Bekkiyeva Nargiza Rajabboyevna, Xursandov Otabek G'ofur oʻgʻli....132
THE INFLUENCE OF DIGITAL SOCIAL NETWORKS ON ADOLESCENT COGNITIVE DEVELOPMENT: AN EMPIRICAL INVESTIGATION
Bekturdiyeva Shahida Satiboldiyevna....134
IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDAGI INNOVATSIYALAR
Berdiyev Sadoqat Eshonqul qizi, Flyura Doʻstmirzayeva Shuhrat qizi 137
BEYOND GRAMMAR AND VOCABULARY: CULTIVATING CRITICAL THINKING AND CREATIVITY IN ENGLISH COURSES
Bobonazarov Davrbek Zafar oʻgʻli....141

TARIX FANIDA TA'LIM OLUVCHILARNING NUTQIY KO'NIKMALARINI
OSHIRUVCHI ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR
Botirova Sevara Mamurovna....144
KITOBXONLIKNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI
Boyatov Oybek, Ravshanova Madina....148
MEDIA NUTQINI TUSHUNISH: KENG QAMROVLI TAHLIL
Bozorova Moxigul Ulug'bek qizi....151
THE IMPORTANCE OF TEACHING ENGLISH AT PRIMARY SCHOOL
Bozorova Moxigul Ulugbek qizi, Zufarova Munisa Ilhomjonovna....155
BADIIY ADABIYOT VA GAZETA SARLAVHALARINING KONSEPTUAL AHAMIYATI
Davlatova Khulkaroy Uktamovna, Abdurakhmonova Khulkaroy....158
THE ROLE OF FOREGROUNDING IN ENHANCING VOCABULARY ACQUISITION:
A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UZBEK ADVERTISEMENTS
Dilshodakhon Makhamadmusayeva Mirkhojiddinovna....163
TOPONIMLARNING LISONIY TADQIQI VA TAHLILI
Ergasheva Nodira Abdurayimovna....166
OLIY MUHANDISLIK TA'LIMI TIZIMIDA TALABALARNING KASBIY-GRAFIK
KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI
Gapparov Bexzod Nematillayevich....170
KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI VA O'QITUVCHI MALAKASI: BAHOLASH VA
RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI
Gapparova Musavvarabegim Bektosh qizi, Gapparov Bexzod Nematillaevich....173
USING INTERACTIVE AND INNOVATIVE METHODS IN PREPARING TEST QUESTIONS
Hayitova Nigora Rakhmatillayevna....176
JAMIYATNI TRANSFORMASIYALANISHI NAZARIY ASOSLAR VA UNDA TA`LIMNING O`RNI
Ibragimova Shoira Kosimovna....180
BELBO'LI KURASHDA MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLGINI OPTIMALLASHTIRISH VA
TAKOMILASHTRISH
Isayev Iqboljon Burxonjonovich....183
MAHALLA ISLOHOTLARNING YANGI DAVRIDA
Ishquvatov V. 195
ZAMONAVIY MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA "SOFT SKILLS" KOMPETENSIYALARNI
SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI
Islomov Alisher, Raxmatullayeva Durdona....199
O'ZBEK TILINING SUV KOMPONENTLI AYRIM IBORALARI TAHLILI
Islomov Ikrom Xushboqovich, Xolmuratova Shoira Rabbimqul qizi....202
YER RELYEFINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKLARI TIZIMI LEKSIK-SEMANTIK GURUH SIFATIDA
Islomov Ikrom Xushboqovich....205
"INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARI QAHRAMONLARI NOMLARINING
LEKSIK-SEMANTIK IFODALANISHI"
Ismatov Asliddin Fazliddin o'g'li....209
INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA JINOYAT SEMANTIK MAYDONI
Ismoilova Diloromxon Rustamjon qizi....212
BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI O'QISH SAVODXONLIGI VA TABIIY FAN DARSLARINI
INTEGRATSIYALASH IMKONIYATLARI
Ismoilova Gulruh Ulug'bekovna....215
O'ZBEKISTON VA QOZOG'ISTON - MARKAZIY OSIYO INTEGRATSIYASINING IKKI LOKAMATIVI
Israilov Abbosbek Adiljanovich....218
TEACHING THE FORMULATION OF THE FINAL PART OF THE EPICRISIS: A COMPARATIVE
ANALYSIS OF METHODS FOR TEACHING RFL AND MEDICAL ENGLISH
Israilov Jakhongirkhon Djamshidkhonovich, Israilova Ilona Khalitovna....221

TALABA-YOSHLARDA TADBIRKORLIK KO‘NIKMA VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING SHAKL, VOSITA VA OMILLARI
Jumanov Xayitmurot Toshniyozovich....225
FORMALIZATSIYA JARAYONINING MOHIYATI VA YANGI TENDENSIYALARI
Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna....230
O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMINI TRANSFORMATSIYALASH – TA’LIM VA MEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA
Kadirov M.Q., Tajiyev M. 233
HOW INTERACTIVE AND COMMUNICATIVE METHODS HELP STUDENTS LEARN ENGLISH BETTER
Kambarova Diloram Yusupovna....236
MEDIATA’LIM YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASH VA FIKR ERKINLIGINI TA’MINLASH
Karshiyev Baxtiyar Egamkulovich....240
ISSUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN UZBEKISTAN WITH CEFR-ALIGNED INNOVATIVE TECHNOLOGIES
Khursanova Laylo Bakhtiyarovna....243
XORIJIY TAJRIBALARGA ASOSLANGAN DUAL TA’LIM ASOSIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI VA KORXONALAR HAMKORLIGIDA MALAKALI MUHANDIS KADRLAR TAYYORLASH
Kodirov Ismoil Norkobilovich....247
ВИДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФОРМИРУЮЩИЕ КРЕАТИВНУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТУДЕНТОВ – ФИЛОЛОГОВ
Kurganova Roza Nuritdinovna....250
PEDAGOGIK PSIXOLOGIYANING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI AHAMIYATI
Kushnazarova Yu.K. 253
TEACHING FOREIGN LANGUAGES AND SOME WORK STRATEGIES TO MIXED-ABILITY STUDENTS IN TECHNICAL UNIVERSITIES
Madiyeva Gavhar Abdulazimovna....257
BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY TAFAKKURNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI
Mamayusupova S.M. 262
BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINING NUTQIGA QO’YILADIGAN TALABLAR VA RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI METODLARI
Mamayusupova Soadat, Ziyodullayeva Gulchehra....265
O‘ZBEK DRAMALARI NUTQINING SOTSIAL XOSLANISHI (SAID AHMAD VA SHAROF BOSHBEKOV ASARLARI MISOLIDA)
Mavlonova Hafiza....269
BO’LAJAK MUTAXASISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH
Maxkamova Muborak Yusupovna....272
YOSHLARDA GIMNASTIKA MASHQLARI O'RGATISH USULLARI
Maxmudov Sharofiddin Asxat o‘g‘li....276
ONLINE AND HYBRID LEARNING MODELS
Meliyeva Nargizakhon Bakhodirovna, Nuriddinova O’g’iloy Fazliddinovna....279
ZAMONAVIY OLIY TA’LIMDA GID-TARJIMONLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI OSHIRISH:MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISH STRATEGIYALARI
Mirzayeva Lola Shermat qizi....282
OVERCOMING CHALLENGES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE AT SCHOOLS
Mukhtarova Nozima Kuchkarovna....286
CHALLENGES IN MASTERING DATA ANALYTICS AND SOLUTIONS TO OVERCOME THEM
Musayeva M.M., Xajiakbarova M.O'....288
ZAMONAVIY DAVRDA BOLALARNI IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLASHDA OILANING O‘RNI
Mustafoyev Maqsudbek Olim o‘g‘li....291

CHET TILINI EMOTSIONAL-MA'NOLI YONDASHUV USULIDA O'QITISH METODIKASI
Muzafarova Xilola Mansurovna....295
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING ADABIY TAHLIL KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA LIRIK MEN VA LIRIK QAHRAMON TAHLILI
Keldiyorova Naima....298
THEORY AND METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES
Nazarova Munira Abdumalikovna....300
CHET TILINI O'QITISHDA 10-11 SINF O'QUVCHILARNING O'QISH VA YOZUV KO'NIKMALRINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN MASHQ VA TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI
Nazarova Shoiraxon Abdumo'min qizi....304
IMPLICATURE AS A MAIN TOOL IN EDUCATIONAL CONTEXT
Ne'matova Arofat Dilshod qizi....307
MALAKALI BELBOG'LI KURASHCHILAR BILAN O'TKAZILADIGAN AN'ANAVIY MASHG'ULOTLARDA EGILUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI MASHQLARDAN FOYDALANISH
Ne'matullayev Mansurjon Ibodulla o'g'li....311
IMPLEMENTING STEAM AND PROJECT-BASED LEARNING (PBL) IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING
Nizomova Takhmina Jamoliddin kizi, Muxtorova Gulyora Ulug'bek qizi....315
THE IMPACT OF SOCIOECONOMIC STATUS ON STUDENT LEARNING
Nizomova Takhmina Jamoliddin kizi....318
GI DE MOPASSAN ASARLARI ASOSIDA FRANSUZ TILINI O'RGANISHDA YANGI INNOVATSION YONDASHUV
Norova M. 321
KURASH AMALIYOTIDA ISH QOBILIYATNI YAXLIT TARTIBDA RIVOJLANTIRISH VA BAHOLASH
Odilov Baxrom Baxtiyorovich....324
XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY DIDAKTIK VOSITALARDAN FOYDALANISH
Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna....327
PISA XALQARO BAHOLASH DASTURI TALABLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH
Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi....330
PROFESSOR–O'QITUVCHILARGA QO'YILGAN TALABLAR BO'YICHA FINLANDIYA TAJRIBASI
Rahmonbekova S.A.....333
TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHDAGI INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA MUAMMOLAR
Raximbayeva Shodiya Batirovna....341
TA'LIM JARAYONINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL QILISHNING ZARURIY AHAMIYATI
Raximov Zokir Toshtemirovich....344
TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR
Raxmatullayeva Durdona Ravshanovna, Tolipova Ozoda....348
NUTQ NAZARIYASI VA DISKURS TAHLILI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY TADQIQOTLAR
Raxmonova Dilnavoz Shavqiddinovna....351
PRAGMATIK KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI: MASOFAVIY TA'LIM DOIRASIDA YONDASHUVLAR
Raxmonova Dilnavoz Shavqiddinovna, Yusupova Sevinch Sherzod qizi....356
NEUROSCIENTIFIC FINDINGS INTO ENGLISH VOCABULARY ACQUISITION
Samadova Svetlana Jontoshevna, Bakayeva Rushanabonu Nasritdin qizi 359
SUN'IY INTELLEKT VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI SAN'AT TA'LIMIDA QO'LLASH USULLARI VA NATIJALARI
Samigova Gulandom Abdujabbarovna....363

INTERFERENSIYA TURLARIGA TASNIFLAR : FONOLOGIK INTERFERENSIYA
Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi....369
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ВЗРОСЛЫХ
Sattarova Dilfuza Erkinbayevna....372
DAVLAT XIZMATLARI VA UNDA IJTIMOIY XIZMATLARNI TASHKIL ETISH
Sirojiddinov Alisher Xosilbekovich....375
ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM VA FAN TARAQQIYOTI
Soatboyev Odilbek Otamurod oʻgʻli, Gapparov Bexzod Nematillayevich....378
RAQAMLI ARXIVLAR VA MADANIY MEROSNI SAQLASH MUAMMOLARI
Soatov Anvar Maxkamovich....381
KOMPARATIVISTIK PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR
Supiyeva B.A. 385
OLIY TA'LIM VA MEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH –TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINING KAFOLATI
Tajiyev Mamarajab....389
RAQAMLI INTEGRATSIYA JARAYONLARIDA KIBERXAVFSIZLIK STRATEGIYALARI
Temirbekov Sayfiddin Farxodjon oʻgʻli 394
VEB-SAYTLARDA REAL VAQT REJIMIDA FOYDALANUVCHILAR XATTI-HARAKATLARINI BASHORAT QILISH
Toʻychiyev Xurshidbek Maxamatvali oʻgʻli....398
TALABALARDA ANALITIK MUSHOHODA QILISH QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISH
Tosheva Mohinur Yusupovna, Oromova Shodiyona Sodiq qizi....400
OʻZBEK TILI KONTAKTLARI TARIXIDAN
Turdibekov Moʻmin Toʻrayevich....403
ISSUES OF FORMATION OF DIDACTIC AND PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS
Turdiyeva Mokhira Jurakulovna, Abdurashidova Nilufar Abdumalik qizi....407
THE IMPACT OF THE LEVEL OF ASSISTING PEDAGOGICAL SKILLS ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY
Turdiyeva Mokhira Jurakulovna, Abdikhamedova Zahro O'tkirovna....410
A COMPARATIVE ANALYSIS OF MACHINE LEARNING AND DEEP LEARNING IN INTELLIGENT WEB ANALYSIS
Tuychiyev Khurshidbek Makhamatvali ugli....413
THE ROLE OF ENTERPRISE COOPERATION RELATIONS IN ENSURING THE DIGITAL AND GREEN ECONOMY AND METHODS OF ITS RELEVANCE
Xomidov Mirodiljon Xasanboy o'g'li....416
BOLALARDA O'QISH VA YOZISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH
Yulchiyeva Zilola Yusipovna....419
КОМПЛЕКСНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ ГИМНАСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
Арипова Васила Бахтияровна....426
МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ
Атаева Хусния Курашовна, Абдурахмонов Достонбек....430
ВНЕДРЕНИЕ АДАПТИВНЫХ ВИРТУАЛЬНЫХ БАЗ ДАННЫХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС
Атажанова Саидахон Бораталиевна, Хасанова Махинур Юлдашбаевна....433
СПЕЦИФИКА ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ ИНКЛЮЗИИ
Атажонова Саидахон Бораталиевна....437
ВЛИЯНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА НА РЕБЁНКА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ
Ахметова Клара Ирисматовна, Артамонова Лилиана Дмитриевна....442
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА О ФОРМИРОВАНИИ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ
Ахметова Клара Ирисматовна 445

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ
Бектурдиева Ш.С. 450
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ НАРОДНОЙ МЕТОДИКИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ
Бердишева Улжалгас Тогаевна....453
ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ
Буранова Жамила Алиевна....456
ПРЕПОДАВАНИЕ УРОКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
Жолдасова Алтынай Амангельдиевна, Ашенова Гулжамила Акылбековна....460
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ИНЖЕНЕРНОМ ОБРАЗОВАНИИ
Жуманиязова Раъно Худайбергеновна....464
РОЛЬ МАХАЛЛИ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ
Исканджанова Феруза Камолиддиновна....468
ИНТЕРАКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА
Колеватова Антонина Васильевна....471
ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЦИФРОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ И ЕЕ ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ
Нурматов Камол Джуракулович....475
РОЛЬ ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ИЗМЕНЕНИИ ЛЕКСИКИ
Оринбаева Сайёра Юсуповна....477
ИННОВАЦИОННЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА
Пак Диана Александровна, Асатова Ирода Икромовна....479
ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ
Сайдалиходжаева Нилуфар Фахритдиновна....483
РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ХИМИИ
Сапарбаева Жадыра Медетовна, Рузиева Зарнигор Хасилбековна....488
РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКЕ КОЖИ
Сапарбаева Улданай Алибековна....492
ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ОБУЧАЮЩИХСЯ
Сараева Дарья Александровна....498
ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИИ И НОВАЯ ПАРАДИГМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ:
ОТ ЗАУЧИВАНИЯ - К КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ
Каримова Венера Аркиновна....502
СУДЕЙСТВО В ФИГУРНОМ КАТАНИИ: ПРОБЛЕМЫ, СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ
Федорова Светлана Вячеславовна....507
КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ
Киличева Ф.Б....512
УЛУЧШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕДИА ГРАМОТНОСТИ
Холикова Назокат Батировна, Файзибоева Дилфузахон Муроджон кызы....516
ASALNING HOSIL BO‘LISHI VA KIMYOVIY TARKIBI
N.F.Nurmurodova....520
TIL PEDAGOGIKASIDA KORPUSGA ASOSLANGAN YONDASHUVLAR
Latipova Gulasal Bahrom qizi....524

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ВЗРОСЛЫХ
Sattarova Dilfuza Erkinbayevna....528
O'SMIRLIK DAVRIDA SEVGI MUHABBAT MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI
Orziqulova Charos Raxmatovna....531
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TOʻGʻRI QOMATNI SHAKLLANTIRISHDA GIMNASTIKA MASHQLARNING OʻRNI
Matyaqubova Zilola Bogʻbekovna....534
OʻZBEK TILI IZOHLI LUGʻATLARI TALQINLARIDA SEMANTIK MUNOSABATLARNING YORITILISHI
Qahramon Eshboyev....537
TARIX FANIDA TA'LIM OLUVCHILARNING NUTQIY KOʻNIKMALARINI OSHIRUVCHI ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR
Botirova Sevara Mamurovna....541
РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВАЯ ПРАКТИКА ПРАЗДНИКА НАВРУЗ
Рахмонова Р. П....545
TALABALARNING PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI
Turdiqulova Nilufar Toʻlqin qizi....552
OLIY TA'LIMNI ISLOH QILISHDA XORIJ TAJRIBASI
Berdaliyev Nizomiddin Sheraliyevich....556
MUSTAQIL TA'LIMNI IJODIY FAOLLASHTIRISH YORDAMIDA TALABALARINI GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH
Xudoyqulova Dilrabo Shodmonovna....559
INDUSTRIAL JAMIYATDA TA'LIM-TARBIYA TRANSFORMATSIYASI
Temur Joʻrayev, Toʻlqin Alimardonov....563
OLIY TA'LIM, YOSHLAR JAHON IJTIMOIY TARAQQIYOTI TAMOYILLARI
Ravshanov F. 566
JAMIYATNI MODERNIZATSIYA QILISH VA DEMOKRATLASHTIRISHDA PROPORSIONAL SAYLOV TIZIMINING AHAMIYATI
Djamiyev Bekzod Akramovich....571
TA'LIM JARAYONIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH
Rashidova Mashhura Karimovna....576
MEDIATA'LIM YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASH VA FIKR ERKINLIGINI TA'MINLASH
Karshiyev Baxtiyar Egamkulovich....579
PEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARNING GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI
Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova....581
OʻZBEK XALQI ETNOMADANIYATINING TARIXIY GENEZISI
Ibragimova Muslima Yuldashevna....585
TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVNING AHAMIYATI
Boʻronova Nigora A'zamkulovna....589
1960-YILLARDA TURKIYADA DEHQONLARNING IJTIMOIY-IQTISODIY AHVOLI
Ismoilov Javlon Ruziyevich 592
TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA MA'NAVIY TARBIYANING TA'SIRCHANLIGI MEDIA ORQALI
Jurakulov Jamol Komilovich....595
1950 YILLARDA GERMANIYANING YIRIK KORXONALARINI TURKIYA IQTISODIYOTIGA OMMAVIY KIRIB KELISHI
Ismoilov Javlon Ruziyevich 599
JAMIYAT BARQARORLIGI VA XAVFSIZLIGIGA TAXDIDLARNING AYRIM KOʻRINISHLARI
Axmedov Farrux Nurmuxammad oʻgʻli 601

IJTIMOIY TARMOQLARNING YOSHLAR MA'NAVIY VA MAFKURAVIY TARBIYASIGA TA'SIRI
Burxonov Javodbek 604
AJDODLARIMIZ MEROSINING YOSHLAR MA'NAVIY-MAFKURAVIY KAMOLOTIDAGI ROLI
Salamov Xurshid Bariddinovich 607
BADIIY OBRAZLAR ORQALI O'QUVCHILARDA VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISH
Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova 610
IJTIMOIY KONFLIKTLARNING JAMIYATDA NAMOYON BO'LISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI
Yesenkulova Nafisa 514
YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA AJDODLARIMIZ QARASHLARINING O'RNI
Salamov Xurshid Bariddinovich 618
YOSHLARDA BAG'RIKENGLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILILARI
Xazratkulov Matlab Yoqubjonovich 622
YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHNING MA'NAVIY OMILLARI
Meyliyev O'lmasxon 625
MA'NAVIY QADRIYATLAR OILALARDAGI IJTIMOIY TARBIYANI TA'MINLOVCHI OMIL SIFATIDA
Shapsanova Nodira Berdiqulovna 630
ФУНКЦИИ И ПОСЛЕДСТВИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ В ПЕРЕХОДНЫХ ОБЩЕСТВАХ
Рахматов Отабек Одилович 634
ETNIK ZIDDIYATLARNING JAMIYAT BARQARORLIGI VA TARAQQIYOTIGA SALBIY TA'SIRI
Olmos Toshev 637
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ
Турабоева Зилола 641
YOSHLARDA IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIKNI OSHIRISH VA MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASH OMILLARI
Sharofiddin Xonimov 645
MUSTAQIL TA'LIMNI IJODIY FAOLLASHTIRISH YORDAMIDA TALABALARINI GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH
Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova 648
MILLIY MA'NAVIYATIMIZGA TA'SIR ETUVCHI TAHDIDLARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI
Musayev Odil Raxmatovich, Shapsanova Nodira Berdiqulovna 651
YOSHLARNING SIYOSIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY FANLARNING O'RNI VA TA'SIRI
Zuhriddinov F.Z. 655
MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN TURIZM: MADANIY DIPLOMATIYANING ZAMONAVIY MEXANIZMI
Xidirov Jurabek 658
OLIY TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHDAGI QIYINCHILIKLAR
Jo'rayeva Gulhayo Sobirovna 660
MUSOBAQA OLDI XAVOTIRLANISHNI O'SMIR KURASHCHILARNING DIQQAT VA QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA TA'SIRI
Sa'dullayev Aziz Akmal o'g'li 663
METAPHORS IN ENGLISH LANGUAGE
Salayeva Quvonchoy, Bahodirova Feruza 667
CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF CULTURE
Tairova Feruza Fayzullayevna, Toshkanov Temurbek Otabek o'g'li 672
TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI
Ag'ayeva Diyora Zikrilloyevna 673
РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ
Гарефетдинова Диляра Рамилевна, Хузиахметов Анвар Нуриахметович 676
РОЛЬ ДЕТСКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ТРУДОВОМ ВОСПИТАНИИ И ОБРАЗОВАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
Хайрулла Малика Джалилевна, Габдрахманова Рашида Габдельбакиевна 681
ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ
Сафина Диля Мунировна 686

TAFAKKUR JARAYONIGA AYTIB TURISHLARNING TA'SIRI VA ROLI

Abdurahimov Q.A.
Renessans ta'lim universiteti
Pedagogik ta'lim va psixologiya
kafedrasi dotsenti,

Mallabayev Jahongir Rahimjanovich
Renessans ta'lim universiteti
matbuot kotibi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tafakkur jarayoniga aytib turishlarning ta'siri, anglanganganlik va anglanmaganlikning uzluksiz bog'liqligi hamda tafakkurning jarayon sifatidagi bosqichlari va darajalari mezonlari psixologik jihatdan tahlil etilgan. Shuningdek, tafakkur jarayonining aytib turishlar ta'sirida vujudga keladigan shartli bosqichlari psixologik izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: onglilik va ongsizlik, anglanganlik va anglanmaganlik, empatiya, refleksivlik, psixik tuzilma, kognitiv uslub, zamonaviy tasavvur, intellektual faoliyat.

Аннотация

В данной статье проанализированы с психологической точки зрения влияние подсказок на процесс мышления, взаимовлияние сознательности и бессознательности, а также рассмотрены уровни и стадии процесса мышления. В частности, психологически обоснована появление условных уровней в мыслительном процессе под влиянием подсказок.

Ключевые слова: сознательность и бессознательность, понятливость и непонятливость, эмпатия, рефлексивность, психическая структура, когнитивный метод, современное представление, интеллектуальная активность.

Abstract

This article is devoted to the analysis of influence of promptings on the process of thinking, interaction of consciousness and unconsciousness, and it is considerate the levels and stages of the process of thinking from the psychological point of view. In particular, it is given psychological prove of appearing of conditional levels in the process of thinking under the influence of promptings.

Key words: consciousness and irresponsibleness, awareness and incomprehension, reflexive, psychic structure, cognitive method, modern imagination, intellectual activity.

Zamonaviy shaxs psixologiyasi haqidagi ta'limotlar bir tomondan, o'zidan oldingi ijtimoiy-psixologik, tarixiy - falsafiy qarashlarni davom ettirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, o'ziga xos yo'nalishda rivojlanmoqda. Shaxs haqidagi ta'limot va nazariyalarning ijodiy rivojlantirilishi, avvalo, uning umumiy rivojlanish xususiyatlarini aks ettirsa, boshqa tomondan, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotning nazariy, metodologik, amaliy jihatlarini aniqlaydi va istiqbollarini ko'rsatadi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ta'kidlaganidek, faqat o'zimiz, o'z kuchimiz va salohiyatimiz, aql-zakovatimizga suyangan holda, oldimizga qo'ygan maqsadlarga erishish uchun tinimsiz harakat, harakat va yana bir bor harakat qilishimiz darkor.

Inson ongi, bilimi, kamoloti to'g'risidagi qarashlar rivojida VIII-XII hamda XV-XVIII asarlar muhim o'rin tutadi. Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabi mutaffakir olimlar, Al-Buxoroiy, At-Termiziy, Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi ilohiyot ilmining zabardast allomalari, Lutfiy, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Bobur, Bedil, Mashrab kabi ulug' ajdodlarning kamolotida nafaqat islomiy tafakkur, balki sivilizatsiyamiz madaniyati va qadriyatlari ta'siri beqiyosdir. Inson tafakkuri o'zga bilishning ko'plab usullari, uslub va shakllarini qamrab olgan murakkab bilish jarayonidir. Inson tafakkurida uni o'rab turgan voqelikdagi narsa va hodisalarni aks ettirish ularning mantiqiy obrazini o'zida ifodalagan tushunchalar yordamida amalga oshiriladi. Har

qanday bilish jamiyatda paydo boʻladi, shakllanadi va ma’naviy-madaniy asoslarga tayanadi. Bu har qanday bilim ijtimoiydir, u insonning odamlar orasidagi faoliyati bilan bogʻliq, degan ma’noni anglatadi. Har xil ijtimoiy-tarixiy davrlarga turli tafakkur shakllari mos keladi. Har bir davrning, demak, bizning davrimizning ham tafakkur uslubi xilma-xil tarzda namoyon boʻladigan tarixiy hodisadir. Demak, har qanday boshqa usullar singari, tafakkur usuli ham ijtimoiy-tarixiy voqelikning in’ikosidir.

Psixika – jarayon sifatida boshlangʻich va eng muhim psixologik voqelik boʻlib, unda insonning dunyo bilan oʻzaro ta’siri mobaynida barcha psixik (anglangan va anglanmagan) hodisalar, funksiyalar, holatlar, xususiyatlar va boshqalar shakllanadi (1).

Psixik jarayon sifatidagi nazariya nuqtai nazaridan S.L.Rubinshteyn anglanganlik va anglanmaganlikning oʻzaro aloqasi haqidagi oʻzining dastlabki qarashlarini ancha chuqurlashtiradi va rivojlantiradi. Barcha psixik jarayonlar (shu jumladan, fikrlash ham) har doim anglanganlik va anglanmaganlikning turli darajalarida bir vaqtning oʻzida shakllanadi. Sezgida aks etgan qoʻzgʻatuvchilar ob’ektlar sifatida anglanmasdan, signallar sifatida ta’sir etishi mumkin. Insonlar koʻpincha toʻgʻri mantiqiy xulosalarni uning asosini anglab yetmasdan chiqarishadi (masalan, qoidani bitta vazifadan ikkinchisiga ular oʻrtasidagi umumiylikni anglab yetmasdan koʻchirishadi) (2).

Biz koʻp jihatdan S.L.Rubinshteyn maktabida ishlab chiqilgan tafakkurdagi anglanganlik va anglamaganlikning oʻzaro aloqasi haqidagi qarashlari tarafdorimiz. Ushbu pozitsiyaning mohiyati – fikrlash jarayonida anglanganlik va anglamaganlikning birligi ekanligidan iborat. Biror bir vazifani yechishda anglanganlik va anglamaganlikning uzluksiz oʻzaro ta’siri sodir boʻladi.

Anglanganlik va anglamaganlikning uzluksizligi S.L.Rubinshteyn va uning maktabi vakillari tomonidan avvalambor tafakkur jarayon sifatida nazariy va eksperimental tadqiqotlar davomida muntazam oʻrganib chiqilgan boʻlib, u psixikaning jarayon sifatidagi fundamental xususiyatlaridan biri boʻlib hisoblanadi(3). Tafakkur insonni ob’ekt bilan uzluksiz oʻzaro ta’siri boʻlganligi uchun ham jarayon boʻlib hisoblanadi. S.L.Rubinshteyn inson psixikasini ikkita bir-biriga zid anglanganlik va anglamaganlik sohalariga, sferalarga ajratish mumkin emas, degan xulosaga kelgan. Biroq boshimizdan kechirganlarimizning hammasi ham birdek anglanavermasligiga shubha yoʻq. Ongga ega boʻlgan insonda mutlaqo ongga tegishli boʻlmagan, toʻliq ongdan tashqaridagi psixik kechinmalarning boʻlishi mumkin emas, aks holda ular psixik emas, balki fiziologik jarayondir. Biroq hech qanday anglanmaganlik mavjud boʻlmagan yoki toʻliq anglanganlik toʻgʻrisida faqat ideal chegara sifatida gapirish mumkin. Shuning uchun har qanday anglangan mazmun odatda oʻz ichiga toʻliq va toʻliq boʻlmagan anglangan bogʻliqlik va munosabatlarni oladi. S.L.Rubinshteyn maktabi amaliy jihatdan fikrlash faoliyatiing barcha bosqichlarida anglanganlik va anglamaganlikning uzluksiz oʻzaro aloqasini aks ettiradi. Ong oʻz ichiga anglanganlik va anglanmaganlikning u yoki bu munosabatini oladi. S.L.Rubinshteyn anglanmagan xatti-harakatlar deganda, inson oʻzi bilmay sodir etgan xatti-harakatlarni emas, balki inson tomonidan uning oqibatlari bilan munosabatlari koʻrib chiqilmagan xatti-harakatlarni tushunadi. Xuddi shunday anglanmagan yoki ongsizlikdagi mayllar - bu predmetlari anglanmagan mayllardir (4). Olim fikricha, modomiki tafakkur ishlashining eng ahamiyatli tomoni narsalarni yangi aloqalarga kiritishdan iborat ekan, narsalarning yangi, ularning gʻayrioddiy sifatlari anglanishi yuzaga kelishidan iborat. S.L.Rubinshteyn izdoshlari va shogirdlarining eksperimental ishlarida muntazam ravishda tadqiq etilgan tafakkurning asosiy psixologik mexanizmlaridan biri (sintez orqali analiz) ana shulardan iborat. Shu bilan birga sintez orqali analiz anglanganlik va anglanmaganlikning oʻzaro bir-biriga oʻtish mexanizmi boʻlib, A.V.Brushlinskiy fikricha, odatda yetarli darajada inobatga olinmaydi. Bunday oʻzaro bir-biriga oʻtish esa, avvalambor, anglash va affektivlik oʻrtasidagi antagonistik, qarama-qarshi munosabatlarga bogʻliq boʻladi. A.V.Brushlinskiy psixikaning uzluksizligi har doim anglanganlik va anglanmaganlik bir vaqtning oʻzida turli xil, lekin oʻzaro bogʻliq darajalarda shakllanadi va amalga oshiriladi, uning roli katta ahamiyat kasb etadi deb hisoblagan. Uni toʻgʻri tushunish uchun anglanganlik va anglanmaganlikning umumiy koʻrinishda asosiy, boshlangʻich munosabatlarini ochib berish zurur

bo‘ladi. A.V. Brushlinskiy fikriga ko‘ra, bu munosabat boshidanoq va har doim nodiz’yunktiv bo‘lib hisoblangan (5).

N.N.Pletenevskaya fikricha, tafakkur psixologiyasida sub’ektli-faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan fikrlash faoliyatini amalga oshirishning barcha bosqichlarida anglanganlik va anglanmaganlikning o‘zaro aloqasini o‘zida aks ettiruvchi tasavvur rivojlanmoqda. Har qanday anglangan fikrlash harakati anglanmagan komponentga ega hisoblanadi.

Zamonaviy tafakkur psixologiyasida fikrlash jarayonining uchta asosiy darajasi va komponenti ajratiladi:

- rasmiy;
- operatsional;
- protsessual.

Psixologik tahlil uchun tafakkur shakllanishi operatsional va protsessual darajasining o‘zaro aloqasini ko‘rib chiqish muhim hisoblanadi.

Shu bilan bog‘liq tarzda N.N.Pletenevskaya fikricha, aynan protsessual jabhaning fikrlash faoliyatini interpretatsiyalashga kiritilishi sinaluvchilar tomonidan topshiriqni bajarish davomida tafakkurning anglangan va anglanmagan tarkibi orasidagi uzluksiz ta’sirini aniqlash hamda tafakkurda anglanganlik va anglanmaganlik aloqasini adekvat izohlashga imkon beradi. Anglanganlik va anglanmaganlikning tafakkur jarayonidagi aloqasi eksperimental tarzda aniqlangan bo‘lib, bu topshiriqni bajarishning turli bosqichlarida tafakkurning ushbu ikkala jabhasini bir vaqtda ko‘rgazmali ravishda namoyon etish imkoniyatini beradi. Protsessual yondashuv tarkibida idrokning subsensor darajasida ta’sir ko‘rsatuvchi aytib turishni qo‘llash orqali fikrlash vazifasini yechishning anglangan va anglanmagan jarayonlarning o‘zaro ta’siri eksperimental tarzda birinchi marta o‘rganildi. Aytib turish tipini aqliy xarakatlar va operatsiyalar bilan solishtirgan holda tafakkurning jarayon sifatida kechishiga ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan (6).

Inson har doim maqsadni, hech bo‘lmaganda ayrim motivlarni, u yoki bu sa’y-harakatlari, xatti-harakatlari, umuman, faoliyatining oqibatini anglaydi. Xuddi shunday, aksincha, ushbu holatlarning barchasida u hech qachon u yoki bu faoliyatni amalga oshirish uchun barcha vosita, usul, harakat mexanizmlari va boshqalarni to‘liq anglab yetmaydi. A.V. Brushlinskiy eksperimentlarida aksariyat sinaluvchilar odatda o‘z tafakkur jarayonlarini anglamagan, biroq ushbu jarayon mobaynida ular oldiga qo‘yilgan vazifalarning o‘zlari uchun kutilmaganda to‘g‘ri javobini topishgan.

Fikrlash jarayonida murakkab funksional o‘tishlar amalga oshiriladi, qandaydir bosqichda abstrakt va hissiy bilimlar bilan operatsiya olib borish bo‘yicha bo‘lingan faoliyat mos ravishda miyaning o‘ng va chap yarim sharlari yordamida amalga oshiriladi hamda izlangan natijani olishga muvaffaq bo‘lgan holda kutilmaganda birlashadi. P.V.Simonov fikricha, ijodiy tafakkurning neyrofiziologik asoslarini tushunish uchun bosh miya peshona qismi funksiyalari alohida ahamiyatga egadir. O‘ng va chap yarim sharlarning old qismlari faoliyati hisobiga ikki xil qarash – hayoliy va tanqidiy fikrlar dialogi yuzaga keladi hamda farazlarning anglangan mantiqiy tanlanishi amalga oshiriladi. Bosh miya ikki yarimsharlarining funksional asimmetriyasi ijodiy jarayonning anglangan va anglanmagan komponentlari o‘zaro ta’sirining neyrobiologik asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Ilmiy-nazariy, ijodiy masalalarni yechishga kelsak, bunda fikrlash bosqichlarini murakkabroq bo‘lishga to‘g‘ri keladi. Juda ko‘p turli-tuman sxemalar mavjud bo‘lib, ular 5 ta shartli bosqichlardan iborat.

1.Topshiriqni aniqlashtirish va shakllantirish uchun kerakli bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni to‘plash. Vazifani aniq shakllantirish bu vazifani yechishning yarmini tashkil etadi.

2.Qo‘shimcha ma’lumotni topishga kuchlarning to‘planishi. Agar shunda ham vazifa yechilmasa, keyingi bosqichga o‘tiladi.

3.Muammodan qochish, boshqa topshiriqlarga o‘tish. Bu davr inkubatsiya davri deb nomlanadi.

4.Yoritish yoki insayt. Insayt – bu doim ham o‘ziga xos g‘oya bo‘lib qolmay u oddiy ko‘rinish gumondir. Tashqaridan insayt mantiqiy uzilish, tafakkurdagi sakrash mantiqiylik chegarasidan qutulib bo‘lmaydigan yo‘ldan kelib chiqmaydigan natijani olishdek ko‘rinadi. Katta iste’dodga ega bo‘lgan insonlarda bu sakrash juda katta bo‘ladi. Lekin har qanday ijod aktida hattoki, maktab

o‘quvchisi tomonidan arifmetika bo‘yicha topshiriqlarni yechishda ham mikroskopik o‘lchamlarda bo‘lsa-da bunday uzilishlar bo‘ladi.

5. Tekshirish.

Bixevioristlar fikricha, tafakkur javob berishning individual tajribasi shakllanishini ta’minlovchi uzoq muddatli o‘rganish asosida yuzaga keladi S.N.Shepin fikricha, ijodiy tafakkur fikrlashning eng yuqori darajasi, ixtirolar, kashfiyotlarning original mahsuliga erishish (yaratish)ni ta’minlovchi xulq-atvorning original shakllari namoyon bo‘lish imkoniyatlariga mos keladi. Ijodiy tafakkur muallif tomonidan xulq-atvor (faoliyat) shakli sifatida qaraladi va o‘rganish natijasi hisoblanadi, faqatgina alohida individlar ijod qila olish imkoniyatiga egadirlar(7).

Inson tomonidan harakat amalga oshirilganda tafakkur jarayoni har doim harakatni boshqarish uchun yangi axborot zarur ekanligi ma’lum bo‘lganda yuzaga keladi. Mazkur ma’noda fikrlash jarayoni harakatni bajarishning insonga tanish bo‘lgan prinsiplari va usullari o‘rtasidagi tarqoqlik natijasida vujudga keladi. Biroq bu tarqoqlik harakatning berilgan va talab qilinayotgan komponentlari o‘rtasidagi kelishmovchilikni aniqlash orqaligina amalga oshiriladi. A.M.Matyushkin ta’kidlashicha, harakatni bajarishning yangi sharoitlari fikrlash jarayonida ma’lum harakatga qo‘yiladigan yangi talablar, o‘tgan tajribada egallangan harakat komponentlari o‘rtasidagi kelishmovchilikni aniqlash orqali singdiriladi. Bunda tafakkur jarayoni yuzaga kelgan kelishmovchilikni yengish uchun zarur bo‘lgan yangi axborotni aniqlashga, harakatni bajarish uchun adekvat sharoitlarning yangi boshqaruvchi asosini qurishga xizmat qiladi. Muammoli vaziyatda noma’lumni izlash va topish jarayonining muhim tavsifi shundaki, bu jarayonda mantiqiy o‘zgarish qonuniyatlaridan tashqari inson intuitiv fikrlash qonuniyatlari ham namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, real fikrlash jarayoni anglanganlik va anglanmaganlikning uzluksiz o‘zaro ta’siridadir. Yuqorida aytib o‘tilgan keng tarqalgan nuqtai nazardan farqli o‘laroq anglanganlik va anglanmaganlik munosabatlari avval boshdanoq uzluksiz bo‘lmay, avvalambor bu tafakkur jarayonida yangilik, noma’lumlikni topish, ochish bir vaqtning o‘zida anglanganlik va anglanmaganlikning barcha darajalarida amalga oshirilib, avval anglangan holda sodir bo‘lib, faqat keyinchalik xuddi “biror eski sana bilan” ong darajasiga o‘tkazilmaydi. Real tafakkurning barcha bosqichlari, hatto mikro bosqichlarini xarakterlovchi anglanganlik va anglanmaganlikning bu uzluksizligida psixikaning nodiz’yunktivligi yana namoyon bo‘ladi. Tafakkur jarayoni uzluksiz, nodiz’yunktiv, noizomorf sifatida tushuniladi. Tafakkur jarayoning asosiy mexanizmi – sintez orqali analiz – shaxs tomonidan ob’ektning boshqa ob’ektlar bilan fikran yoki real aloqalar tizimiga kiritilishi va shu asosda ob’ektning yangi xususiyatlarini aniqlash orqali o‘rganishi hisoblanadi.

Tafakkur jarayoning asosiy mexanizmi sifatidagi sintez orqali analiz fikriy faollikning kreativ tabiatini avvaldan ta’minlab, bunda bilish ob’ekti doimo shaxs uchun avval individual ongga taqdim etilmagan yangi sifat va xususiyatlarida namoyon bo‘ladi.

Tafakkurning jarayon sifatidagi bosqichlari va darajalari mezonlari quyidagilardan iborat (1-rasm):

- sub’yekt ilgari surgan izlanayotgan yechim bashoratining xarakteri;
- masala shartlari va talablari o‘zaro munosabatining aks etishi;
- aytib turishlarni qabul qilish va qabul qilmaslik;
-vazifaning asosiy komponentlarini umumlashtirish darajasi hisoblanadi.

1-rasm. Tafakkurning jarayon sifatidagi fazalari va darajalari mezonlari

A.V Brushlinskiy tasvirlagan bir lahzali boʻlmagan insayt - vazifani yechishning har bir bosqichida anglanganlik va anglanmaganlikning uzluksiz oʻzaro taʼsirining isbotidir. Bunda inson u yoki bu gʻoyani ochishga sekin-astalik bilan keladi va u avvaldan oʻzi chiqargan qarorning toʻgʻriligiga toʻliq ishonch hosil qilmaydi (8).

Bir lahzali boʻlmagan insayt tafakkur bashorat qilish boʻlib hisoblanishi haqidagi faktni tasdiqlaydi, yaʼni fikrlash jarayonining har bir bosqichi darajasida subʼekt bashoratni ilgari suradi, boʻlishi kerak boʻlgan yechimni oldindan fahmlaydi, keyinchalik esa uni toʻgʻri yoki notoʻgʻriligini asoslay boshlaydi.

Insayt, fikriy yoritish, fikrlashning keskin va tez kechishi muammosi, albatta, tafakkur nazariyasi uchun klassik nazariya hisoblanadi. Ilmiy adabiyot tahlilidan kelib chiqqan holda insaytni toʻsatdan paydo boʻlish deb, taʼriflash mumkin. Bu subʼekt xulq-atvorida yechish prinsipini topish bilan bogʻliq sifatiy oʻzgarishlarning lahzalik xarakteri.

A.V.Brushlinskiy tomonidan boshqa bir gʻaroyib holat – lahzasiz insayt aniqlangan. Bu shundan dalolat beradiki, fikriy izlashda anglanganlik va anglanmaganlik oʻrtasida keskin qarama-qarshilik mavjud emas. Tafakkurning ong hamda ongsiz bosqichlarida anglanganlik va anglanmaganlikning u yoki bu mutanosibligi boʻladi (9).

“Ongsizlik” deganda odamda shunday psixik jarayonlar va tuzilmalar tushuniladiki, ular faoliyatni bajarish mobaynida uni oʻzgartirishga taʼsir koʻrsatadilar, biroq ong akti boʻlib qolmaydilar. Inson faolligining biror bir shakli yoʻqki, unda anglanmaganlik u yoki bu darajada subʼekt tomonidan amalga oshiriladigan bilish jarayoni sifatida namoyon boʻlmagan boʻlsa, yoki tafakkur orqali nafaqat anglanganlik va anglanmaganlikning, balki shuningdek, eksplitsitlik va implitsitlikning uzluksiz oʻzaro taʼsiri bilan xarakterlanmagan boʻlsa.

Imlitsitlik-eksplitsitlik muammosi ko‘pincha anglanganlik-anglanmaganlik bilan bog‘liq. Bizningcha, eksplitsitlik va implitsitlik ko‘pincha anglanganlik va anglanmaganlikning ontologik analoglari bo‘lib hisoblanadi. Onglilik va anglanmaganlik faqatgina psixikani tashkil etuvchilar emas, balki to‘liq sub’ektiv holatlardir. Ular ontologik asoslarga ega bo‘lib, inson mavjudligini hosil qiladi. Anglanmaganlik narsalarda, borliqda implitsitlik sifatida bor, ya’ni mavjud hissiyotlar, obrazlarda aks etuvchi, lekin tafakkurga ma’lum bo‘lmagan, aniqlanmagan, anglanmagan, ob’ektda verballashtirilmagan, biroq mavjud bo‘lgan holatlar yoki jarayonlar silsilasidir.

Ongsizlik - sub’ekt borlig‘ining bir qismidir; ongda bo‘lmagan yoki aniq aks etmagan ob’ektda ruhning intensiyasi, shaxsning ma’lum ma’noda intilishning manbaini tushunmagan holda intilishi, uni amalga oshirgandan keyin yuz beradigan tuzilmalari va oqibatlarini hali tasavvur qilmasdan turib harakat qilishidir.

Shu tariqa tafakkur boshidanoq oldindan berilmagan jarayon bo‘lib hisoblanadi. A.V.Brushlinskiy bo‘yicha bashorat qilish orqali tafakkurning asosiy paradoksi hal etilib, bu qadim davrlardayoq shakllantirilgan - agar men nimani qidirayotganimni bilsam, u holda nima uchun men qidiraman, agar men nimani qidirayotganimni bilmasam, u holda men qanday qilib qidirishim mumkin? Inson o‘z shaxsiy sa’yi-harakatlari natijalarini, izlanayotgan yechimni avvaldan fahmlab, taxminlarni ilgari suradi. Tafakkurning avval boshidayoq inson nimanidir biladi, nimanidir oldindan fahmlaydi va hammasi yoki hech qaysisi holati bo‘lmaydi.

Fikriy izlanishlarda anglanganlik va anglanmaganlik birligi haqidagi so‘nggi nuqtai nazar, bizning fikrimizcha, eng istiqbollisidir. Tafakkurda anglanganlik va anglanmaganlik yaqindan bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqligining ehtimoli ko‘p. Agar bu shunday bo‘lsa, u holda ular o‘zaro bir-biriga ta’sir ko‘rsatishadi. Tafakkurning bitta darajasi o‘zgarishi (masalan, anglanmagan komponentlari) bilan boshqa darajasi (anglangan) ham o‘zgaradi. Ushbu taxminni tekshirib ko‘rish va tafakkurda anglanganlik va anglanmaganlik ta’sirining turli shakllarini aniqlash uchun biz an’anaviy aytib turishlar metodlaridan foydalandik. Aytib turishlarning o‘zi bu holatda fikriy izlanishlarning noaniq, yashirin determinatsiyasi sifatida keladi. Undagi vazifa va verbal aytib turishlar tizimidan o‘zgartirishlarsiz foydalanilgan.

Bundan tashqari, o‘tkazilgan eksperiment doirasida “subsensor” aytib turishlardan unga yanada ko‘proq anglanmagan tusini berish uchun foydalandik. Subsensor soha tushunchasini ilk bor fiziolog G.V.Gershuni anglanmagan qo‘zg‘atuvchilarning hulq-atvorga ta’siri dalillarini belgilash uchun kiritgan. Adabiyotlarda ham subsensor idrok (lot. sub - ostida va sensus - sezgi, his etish) tushunchasiga sub’ekt faoliyatiga ta’siri haqida o‘ziga hisobot bera olmaydigan qo‘zg‘atuvchilar bilan asoslanuvchi voqelikni bevosita psixik aks ettirish, anglanmaganlikning shakllaridan biri sifatida ta’rif berilgan. Sezgi chegaralari muammosining tahlilidayoq xulq-atvorga anglanmagan qo‘zg‘atuvchilarning ta’siri haqidagi dalil aniqlangan. Zamonaviy fanda ularni belgilash uchun “diqqat oldi” va yuqorida aytib o‘tilgan “subsensor soha” tushunchalari taklif etilgan.

Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, chegara osti (anglanmagan) stimullarni (qo‘zg‘atuvchilar) ko‘rsatilishida shartli reflekslarning shakllanish imkoniyatidan foydalanib insonni bir nechta chet tillariga, tez o‘qishga o‘rgatish mumkin. Masalan, til o‘rganishning videoelektron vositalari “Ekspolingva-96” Moskva Xalqaro ko‘rgazmasida ta’limning suggestologik metodi yordamida har bir ko‘rgazmaga kelgan kishi uni qiziqtiruvchi, xatto arab va xitoy tillari asoslarini bir nechta mashg‘ulotlar davomida egallab olishi mumkin ekan. 1987 yil Neyrofiziologiya va oliy nerv faoliyati instituti tomonidan ta’limning ushbu metodning mutloq xavfsizligi va foydaliligi haqida rasmiy xulosa berilgan. Biroq na vatanimiz, na chet el adabiyotlarida subsensor aytib turishlardan tafakkur psixologiyasi sohasidagi tadqiqotlarda foydanilganligi bizga ma’lum emas(9). Bunday aytib turish mohiyati uning mazmuni asosiy vazifa sharti va talablari bilan faqatgina bilvosita bog‘langanligi, ya’ni u noaniq, implitsit ko‘rinishda ekanligidan iborat. U subsensor darajada berilgan bo‘lib, bu jarayon juda tez amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Блейхер В. М., Завилянская Л. И., Завилянский И. Я. О проявлениях бессознательного в психиатрической симптоматике и необходимость учета этого фактора в психотерапии // Бессознательное. - Т.1. - 2006. - С. 403-411.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер Ком,1999. - 720 с.
3. Абрамова Г.С. Практическая психология.-М.:Академия,1997. - 368с.
4. Есенгазиева Б.О. Взаимосвязь психологических и логических характеристик мышления // Мышление: процесс, деятельность, общение /Отв. ред. А.В. Брушлинский - М.: Наука, 1982. - С.80-139.
5. Абрамова Г.С. Практическая психология.-М.:Академия,1997. - 368с.
6. Косов, Б.Б. Творческое мышление, восприятие и личность / Б.Б. Косов. - Москва - Воронеж, 1997. - 48 с.
7. Брудный А. Бессознательные компоненты процесса понимания // Бессознательное: природа, функции, методы исследования – Т.3. – 2006. – С. 98–102.
8. Меерович, М.И., Шрагина, Л.И. Технология творческого мышления / М.И. Меерович, Л. И. Шрагина. - С.-Пб., 2003. - 542 с.
9. Бессознательное: В 4-х т. / Под ред. А.С. Прангишвили, А.Е. Шерозия, Ф.В. Бассина. - Тбилиси: Мецниереба, 1992. Т.2. - 686 с.

TEACHER PERSPECTIVES ON AI INTEGRATION IN ESP TEACHING: FRIEND OR FOE

Abbasova Nargiza Kabilovna,
Fergana State University Senior teacher, PhD

Shikina Anastasiya Aleksandrovna
Fergana State University Master's degree student

Abstract

This study examines the dual role of AI in ESP teaching, analyzing whether it is a supportive tool or a disruptive challenge. A review-based methodology was used, evaluating research, surveys, and case studies. Results indicate AI enhances learning but raises concerns about over-reliance and ethics. Balanced AI-human integration is essential for effective ESP instruction.

Key words: AI in ESP, adaptive learning, teacher perspectives, AI ethics, blended learning.

Аннотация

В исследовании рассматривается двойственная роль ИИ в преподавании ЭСП, анализируется, является ли он полезным инструментом или разрушительным фактором. Используется обзорный метод, анализируются исследования, опросы и кейс-стадии. Результаты показывают, что ИИ улучшает обучение, но вызывает опасения из-за зависимости и этики. Важен сбалансированный подход к интегратсии ИИ.

Ключевые слова: ИИ в ESP, адаптивное обучение, мнения преподавателей, этика ИИ, смешанное обучение.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda ESP oʻqitishda sun'iy intellektning ikki tomonlama roli tahlil qilinadi: u foydali vositami yoki xavfli omilmi. Tadqiqot, soʻrov va tadqiqotlar asosida koʻrib chiqildi. Natijalar sun'iy intellekt oʻqitishni yaxshilashini, ammo ortiqcha bogʻliqlik va axloqiy muammolar mavjudligini koʻrsatadi. Muvozanatli yondashuv muhimdir.

Kalit soʻzlar: ESPda sun'iy intellekt, moslashuvchan ta'lim, oʻqituvchilar fikri, sun'iy intellekt etikasi, aralash ta'lim.

Introduction. Artificial Intelligence (AI) is increasingly transforming education, including English for Specific Purposes (ESP) teaching, by offering adaptive learning, automated assessments, and interactive language tools. As AI becomes more prevalent, understanding teachers' perspectives on its integration is crucial for effective implementation. This study aims to explore whether educators perceive AI as a supportive tool (friend) that enhances teaching and learning or as a disruptive challenge (foe) that threatens traditional pedagogical roles.

Methodology

This study employs a review-based approach, analyzing existing research, survey studies, teacher interviews, and evaluations of AI-based teaching tools in ESP education. The selection criteria focused on studies examining teacher attitudes, AI applications, and pedagogical impacts. Academic papers and reports were chosen based on their relevance to AI integration in ESP teaching, emphasizing both benefits and challenges to provide a comprehensive perspective.

Results

The integration of AI, particularly ChatGPT, in ESP teaching has sparked both enthusiasm and skepticism among educators. The qualitative study by Dilzhan examined 11 TEFL Master's students in Kazakhstan, revealing that while AI aids in lesson planning, workload reduction, and structured content delivery, concerns persist regarding over-reliance, academic integrity, and content verification. Teachers experienced in using AI were more adept at detecting AI-generated work, underscoring the necessity for strategic implementation [3, pp.42-56].

Zhang's research on Chinese primary school EFL teachers further supports this duality. While 76.5% of teachers viewed AI positively, only 5.88% had received formal training. AI tools such as Duolingo and Liulishuo enhance motivation and personalization, yet limited teacher training and digital disparities remain significant obstacles [9, pp.54-59]. Similarly, Dai and Liu's phenomenological study on Chinese EFL students confirmed AI's role in personalized learning and immediate feedback but highlighted risks of diminished critical thinking and over-reliance [2].

Kovačević's investigation into ChatGPT's role in ESP writing instruction reiterates these challenges. While AI enhances language exposure and writing support, it struggles with contextual understanding, plagiarism risks, and creativity suppression. The study advocates for supervised AI use to maintain pedagogical integrity [5]. Küçükoğlu's survey of 114 prospective EFL teachers in Turkey reflects similar concerns, noting AI's benefits in automating tasks and engaging students but cautioning against reduced teacher-student interaction and excessive dependence on technology. The study stresses the need for AI-focused teacher training [6, pp.123-124].

Ponte's research further illustrates AI's potential in ESP courses, balancing adaptive learning with fears of losing pedagogical control. While AI facilitates personalized learning, concerns about diminished critical thinking and human interaction prevail, reinforcing the necessity for blended teaching approaches [7, pp.461-462]. Gayed's global study of 132 educators exposes gaps in institutional support, with 61.4% citing unclear AI guidelines and 72.7% lacking AI-related training. Despite these challenges, most educators felt encouraged to adopt AI innovations, particularly in digital tutoring and learning analytics [4, pp.10-13].

Teng's mixed-methods study on EFL learners' use of ChatGPT for writing feedback suggests increased motivation and engagement. However, qualitative data reveal ethical concerns, emphasizing the role of teachers in guiding AI use to prevent over-dependence [8]. Campoverde-Quezada and Valdiviezo-Ramírez's semi-systematic review echoes these concerns, recognizing AI's efficiency in lesson preparation and error detection while highlighting accuracy issues and the risk of students relying too heavily on AI-generated content. The study underscores the importance of AI training and balanced integration [1, pp.310-312].

These studies collectively indicate that AI, particularly ChatGPT, serves as both an asset and a challenge in ESP teaching. While AI enhances lesson planning, engagement, and personalized learning, risks include over-reliance, reduced critical thinking, and ethical concerns. A balanced, well-informed approach—supported by teacher training and institutional guidelines—is crucial for effective AI integration, ensuring that AI remains a supportive tool rather than a pedagogical replacement.

Discussion. The integration of AI in ESP teaching presents numerous advantages, positioning it as a valuable "friend" in language instruction. AI-powered tools support adaptive learning, catering to students' individual needs by offering personalized feedback, interactive exercises, and real-time language corrections. Studies highlight AI's role in reducing teachers' workloads by assisting with lesson planning, grading, and administrative tasks [3; 9]. Additionally, AI-driven chatbots, gamification strategies, and virtual simulations enhance student engagement, making learning more dynamic and interactive [2]. These benefits indicate that AI can act as a powerful assistant in ESP instruction, enabling teachers to focus more on high-order cognitive tasks such as critical thinking development and interactive discussions. However, strategic implementation is crucial to prevent over-reliance on AI-generated content.

Despite its advantages, AI in ESP teaching also raises significant concerns, portraying it as a potential "foe." One of the primary challenges is the loss of teacher control over the learning process, with AI potentially diminishing the teacher's role as the central authority in the classroom [7]. Additionally, AI reliance may lead to reduced student critical thinking and creativity, as learners might prioritize AI-generated responses over their own analytical skills [5]. Biases and inaccuracies in AI-generated content further complicate its integration, requiring constant verification by educators [4]. Ethical concerns, including data privacy risks and students' increasing dependence on AI, underscore the need for a cautious approach to AI adoption in ESP teaching[6;1]. Addressing these

challenges requires well-defined guidelines, teacher training, and a balanced AI-human instructional model.

To effectively integrate AI into ESP teaching, educators must adopt adaptation strategies that combine technological advancements with traditional pedagogical methods. A blended learning approach, where AI supplements rather than replaces human instruction, ensures that students receive both structured digital support and interactive teacher-led guidance[8]. Equipping teachers with AI literacy training can help them critically assess AI-generated content, mitigate biases, and enhance students' digital competence. Furthermore, establishing ethical guidelines for AI implementation in ESP classrooms will safeguard academic integrity and reinforce responsible AI usage.

Conclusion. AI's role in ESP teaching is neither inherently beneficial nor detrimental; rather, its impact depends on how it is integrated into the learning process. Studies suggest that AI enhances language learning through adaptive support, engagement tools, and workload reduction for educators. However, challenges such as diminished teacher control, reduced student creativity, and ethical concerns necessitate careful implementation strategies. The dual nature of AI as both a "friend" and a "foe" underscores the importance of maintaining human oversight in AI-enhanced language instruction.

To maximize AI's benefits while mitigating its risks, targeted teacher training programs, institutional AI policies, and ethical AI usage guidelines are essential. A balanced AI-human collaboration ensures that AI serves as an effective teaching aid rather than a replacement for traditional instruction. Future research should explore the long-term effects of AI integration in ESP teaching, focusing on its influence on student learning outcomes, teacher roles, and educational policies.

References

1. Campoverde-Quezada, D. A., & Valdiviezo-Ramírez, E. A. (2024). The double-edged sword: Benefits and challenges that artificial intelligence tools can bring to EFL teaching and learning. Revista Metropolitana de Ciencias Aplicadas, 7(2), 304-316.
2. Dai, K., & Liu, Q. (2024). Leveraging artificial intelligence (AI) in English as a foreign language (EFL) classes: Challenges and opportunities in the spotlight. Computers in Human Behavior, 108354.
3. Dilzhan, B. (2024). Teaching English and artificial intelligence: EFL teachers' perceptions and use of ChatGPT. SDU University (Dissertation).
4. Gayed, J. M. (2025). Educators' perspective on artificial intelligence: equity, preparedness, and development. Cogent Education, 12(1), 2447169.
5. Kovačević, D. (2024, March). ChatGPT and Teaching and Learning of Writing within ESP-a Friend or a Foe?. In 2024 23rd International Symposium INFOTEH-JAHORINA (INFOTEH) (pp. 1-6). IEEE.
6. KÜÇÜKOĞLU, A. P. H. (2024). Prospective EFL teachers' perceptions on the effectiveness of using artificial intelligence (AI) applications in their future classroom settings. AELTE 2024, 118.
7. Ponte, D. C. (2024). The application of Artificial Intelligence in EFL learning and teaching: considerations, challenges and practical examples for educators. In English linguistics meets the 21th century (pp. 118-137). Dykinson.
8. Teng, M. F. (2024). "ChatGPT is the companion, not enemies": EFL learners' perceptions and experiences in using ChatGPT for feedback in writing. Computers and Education: Artificial Intelligence, 7, 100270.
9. Zhang, L. (2024). BENEFITS AND CHALLENGES IN IMPLEMENTING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FROM CHINESE EFL PRIMARY SCHOOL TEACHERS'ATTITUDE AND PERCEPTION. From the editors, 48.

PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDA KOGNITIV FAOLIYAT MASALALARI

Abdiraimova Gulrux
Qarshi davlat univerrsiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogik-psixologik tadqiqotlarda kognitiv faoliyat tushunchasi va uning ahamiyati yoritiladi. Kognitiv faoliyatni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari, ilmiy izlanishlarda qo'llanilayotgan metodologik yondashuvlar hamda ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik-psixologik tadqiqotlar doirasida kognitiv faoliyatning uzviylik va izchillik tamoyillari asosida rivojlanishi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: kognitiv faoliyat, pedagogik-psixologik tadqiqotlar, uzviylik, izchillik, ta'lim jarayoni, ilmiy metodologiya, intellektual rivojlanish.

Аннотация

В данной статье раскрывается понятие познавательной деятельности и ее значение в педагогико-психологических исследованиях. Анализируются теоретические и практические аспекты развития познавательной деятельности, методические подходы, используемые в научных исследованиях, и их эффективность в образовательном процессе. Также развитие познавательной деятельности на основе принципов связности и последовательности рассматривается в рамках педагогических и психологических исследований.

Ключевые слова: познавательная деятельность, педагогико-психологическое исследование, связность, системность, учебный процесс, научная методология, интеллектуальное развитие.

Annotation

This article discusses the concept of cognitive activity and its importance in pedagogical and psychological research. The theoretical and practical aspects of the development of cognitive activity, methodological approaches used in scientific research, and their effectiveness in the educational process are analyzed. The development of cognitive activity based on the principles of continuity and consistency within the framework of pedagogical and psychological research is also considered.

Keywords: cognitive activity, pedagogical and psychological research, continuity, consistency, educational process, scientific methodology, intellectual development.

Kognitiv faoliyat inson mavjudligining ajralmas qismidir. Kognitiv faoliyatni ko'plab maxsus fanlar xususan, uning turli jihatlari va muammolarini -falsafa, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya fanlari o'rganadi. Falsafada bilish nazariyasi mavzusi ancha keng o'rganilgan, ammo, shunga qaramay, shaxsga tegishli masalalarni zamon talablariga muvofiq ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Insonning ijodiy o'zini o'zi rivojlantirish muammosi va o'z-o'zini tarbiyalash, ularning o'zgarishlarga moslashishi, hayot sharoitlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda kognitiv faoliyatning rivojlanishi insonning ta'lim olish jarayonidagi intellektual imkoniyatlarini kengaytirish, mustaqil fikrlash va muammolarni samarali hal etish qobiliyatini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega. Pedagogik-psixologik tadqiqotlar ushbu jarayonni o'rganish va takomillashtirish uchun muhim ilmiy asoslarni yaratadi.

Kognitiv faoliyat o'quv jarayonida hal qiluvchi o'rin tutadi, o'quvchilarda bilimlarni egallash, qayta ishlash va samarali qo'llash qobiliyatini shakllantiradi. Pedagogik-psixologik tadqiqotlarda kognitiv faoliyatni tushunish o'qituvchilarga ta'lim natijalarini oshirish strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ushbu maqola kognitiv faollikka ta'sir qiluvchi omillarni, kognitiv faollikni o'lchash usullarini va takomillashtirilgan kognitiv jarayonlarni rag'batlantirishga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga olgan kognitiv faoliyat bilan bog'liq asosiy masalalarni o'rganadi.

Rus olimi A.N.Leontiv kognitiv faoliyat tushunchasini - ehtiyoj, motiv, maqsad - unga erishish shartlari (maqsad va shartlarning birligi) kabi tushunchalarda namoyon bo‘lishini ta’kidlaydi va ular bilan bog‘liq harakat va faoliyat operatsiyalar yig‘indisi sifatida tasvirlaydi.

Kognitiv faoliyat insonning bilish, o‘rganish va axborotni qayta ishlash qobiliyatini ifodalaydi. Kognitiv jarayonlar, jumladan, diqqat, xotira, fikrlash va muammo yechish, pedagogik-psixologik tadqiqotlarning asosiy obyekti hisoblanadi. Tadqiqotchilar ushbu faoliyatni rivojlantirishning turli metodikalarini taklif qilmoqdalar.

O‘quv kognitiv faoliyat quyidagi ko‘rsatkichlar orqali ko‘rsatiladi.

- ob’ektlarga yondashuvning tanlanganligi bilish;
- o‘z oldiga maqsad qo‘yish, hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalarni aniqlash;
- muammoni hal qilishga qaratilgan faoliyatda ob’ektning o'zgarishi;
- yangi bilim olishga intilish;
- maqsadni idrok etish;
- muammo va ularni hal qilish yo'llari va vositalarini ijodiy izlash;
- maqsadga erishish uchun ushbu vositalarni qo'llash;
- diqqat, konsentratsiya va barqarorlik;
- ixtiyoriy harakatlar;
- aqliy faoliyat;
- shablondan uzoqlashish istagi;
- tashabbus [19, s.32];
- tadbirlarda ishtirok etish uchun o'z motivatsiyasiga intilish;
- olingan bilimlarni faol qo'llash va ko'nikmalar;
- yangi ma'lumotlarni boshqalar bilan bo'lishish istagi;
- faoliyatga hissiy munosabat;
- harakat qilishga tayyorlik (diqqatni jamlash,
qiyinchiliklarga reaktsiya - ularni engish istagi,
o'quv faoliyatini yakunlash istagi;
- faoliyat turlarini erkin tanlash
- kitoblarni tanlash, bo'sh vaqtlarida faoliyatni tanlash.
- og'zaki va ifodalangan kognitiv maqsadlilik talabalarning og'zaki bo'lmagan faoliyati, sifatli bilimlari [11, 104-109-betlar].

Kognitiv faoliyatni rivojlantirish pedagogik-psixologik tadqiqotlarda muhim o‘rin tutadi. Ushbu jarayonda ta’lim metodikalarini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va o‘quvchilarning bilish faoliyatini rag‘batlantirish zarur. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayonda kognitiv yondashuvlarni muvaffaqiyatli qo‘llash mumkinligini ko‘rsatdi.

Pedagog olim E.V. Korotaeva kognitiv faoliyat qanday namoyon bo‘lishiga qarab, uning darajalarini farqlashni taklif qiladi:

1. Nol – (Zero) passivlik, odatiylikni kutish o‘qituvchining bosimi, muammoni mustaqil ravishda hal qilishdan bosh tortish);
2. Nisbatan faol –(Relatively-active) muayyan o‘rganishga qiziqish, hissiy jalb qilish bilan bog‘liq vaziyatlar;
3. Ijrochi-faol (Executive-active) bo‘ysunish qobiliyati aniq hissiy, intellektual va ixtiyoriy harakatlar o‘quv maqsadlari);
4. Ijodiy - (Creative) qobiliyatli va iqtidorlilar uchun xos talabalar. [10].

Kognitiv faoliyatning shakllanishi, avvalo, bolaning rivojlanish darajasi, ilgari to‘plagan tajribasi, egallagan bilimi hamda unga taqdim etilayotgan o‘quv materialining qiziqish uyg‘otish darajasiga bog‘liq. Ta’lim jarayonida kognitiv faoliyat eng muhim omillardan biri sifatida e’tirof etilishi lozim, chunki u nafaqat o‘quv muhitining jonli va interaktiv bo‘lishiga hissa qo‘shadi, balki o‘quvchilarning bilish jarayonidagi faolligi va ishtirokini ham oshiradi.

Tadqiqotchilarning (V.E. Shtaynberg, N.N. Manko, G.K. Selevko va boshqalar) fikricha, o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishda mantiqiy-semantik modellar samarali vosita

hisoblanadi. Ushbu modellar ko‘p funksiyali bo‘lib, ta’lim jarayonining turli bosqichlarida qo‘llanilishi mumkin, jumladan, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, ularni mustahkamlash, umumlashtirish va tizimlashtirish, shuningdek, xatolarni tuzatish va nazorat qilish jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi.

Kognitiv faoliyatni, mohiyatan, o‘quv muammolarini hal qilishga yo‘naltirilgan intellektual jarayon sifatida talqin etish mumkin. Fikrlash darajasiga ko‘ra, kognitiv faoliyat ikki asosiy turga bo‘linadi: reproduktiv va samarali (ijodiy). Reproduktiv kognitiv faoliyat namunaviy harakatlarni bajarish bilan tavsiflanadi, masalan, oldin o‘rganilgan materialni takrorlash va izohlash, ma’lum algoritm asosida tipik muammolarni hal etish, adabiyotlardan foydalangan holda mustaqil referatlar tayyorlash va matnlarni o‘qib tahlil qilish. Bunga qarama-qarshi tarzda, ijodiy kognitiv faoliyat nostandart vazifalarni yechish, laboratoriya tajribalarini o‘tkazish, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish hamda texnik loyihalash jarayonlarida namoyon bo‘ladi.

Talabalik yillari inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda nafaqat jismoniy, balki psixologik xususiyatlar ham yuqori darajada rivojlanadi. Ayniqsa, idrok, e’tibor, xotira, fikrlash, nutq hamda hissiyot kabi aqliy jarayonlar sezilarli darajada takomillashadi. B.G. Ananiyevning ta’kidlashicha, ushbu davr o‘qitish va kasbiy tayyorgarlik uchun eng qulay bosqich bo‘lib, unda individual faoliyat faol shakllanadi. Shu bilan birga, talabalarning kognitiv faoliyatida abstrakt tafakkur yetakchi o‘rin egallay boshlaydi, natijada dunyoqarash kengayib, turli bilim sohalari o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqliklarni anglash jarayoni kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv faoliyat – bu insonning idrok, tafakkur, xotira, e’tibor, nutq kabi aqliy jarayonlar orqali atrof-muhitni anglashga yo‘naltirilgan ongli faoliyati hisoblanadi. Ushbu jarayon ta’lim oluvchi tomonidan bilim va harakat usullarini o‘zlashtirish hamda o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatini yaratadigan muhim omillardan biri sanaladi. Kognitiv faoliyat nafaqat bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashni nazarda tutadi, balki shaxs uchun ijtimoiy tajribani – axloqiy, madaniy, amaliy va ijodiy jihatlarni maqsadli o‘zlashtirish orqali uning individual fazilatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu jarayon pedagog tomonidan qo‘yilgan o‘quv muammolarini hal qilish davomida shakllanib, insonning shaxsiy taraqqiyoti va intellektual o‘sishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". Harvard University Press, 1978.
2. Piaget J. "The Origins of Intelligence in Children". Norton, 1952.
3. Anderson, J.R. "Cognitive Psychology and Its Implications". Worth Publishers, 2005.
4. Bruner J. "The Process of Education". Harvard University Press, 1960.
5. Sweller J. "Cognitive Load Theory, Learning Difficulty, and Instructional Design". Learning and Instruction, 1994.
6. Mayer R.E. "Multimedia Learning". Cambridge University Press, 2001.
7. Neisser U. "Cognitive Psychology". Appleton-Century-Crofts, 1967.
8. Novak J.D. "Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations". Routledge, 2010.
9. “Cognitive Activity: Philosophical Analysis, Psychological and Pedagogical Characteristics” - Ekaterina Korobova, Irina Kardovich, Marina Konysheva and Dina Mironova. Plekhanov Russian University of Economics, Moscow, Russian Federation. Russian University of Transport (RUT-MIIT), Institute of Legal Studies, Moscow, Russian Federation
10. I.B. Korotyaeva, Business game as a means of developing cognitive and professional interests of students, Author's abstract, dis. Cand. ped. Sciences, (Kiev, 1989).

THE ROLE OF POLITICAL DISCOURSE IN SOCIO-PRAGMATICS

Abdiyev Mavlonbek Xolmurot o'g'li
Renessans ta'lim universiteti
Xorijiy Filologiya kafedrasi o'qituvchisi

Abstract

Political discourse plays a crucial role in socio-pragmatics, influencing social interactions, power dynamics, and linguistic strategies within political communication. This study explores the intersection of political discourse and socio-pragmatics by analyzing how language constructs ideological positions, persuades audiences, and shapes societal norms. Through a pragmatic lens, the paper examines speech acts, politeness strategies, and discursive framing in political rhetoric. The findings highlight the pragmatic mechanisms that enable politicians to manipulate discourse for persuasion, identity construction, and conflict resolution. Understanding these socio-pragmatic aspects of political discourse contributes to a deeper comprehension of its impact on social cohesion, public opinion, and governance.

Keywords: Political discourse, socio-pragmatics, speech acts, politeness strategies, discursive framing, persuasion, power dynamics, identity construction, public opinion, governance.

Annotatsiya

Siyosiy diskurs ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat dinamikasi va siyosiy muloqotdagi lingvistik strategiyalarga ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy-pragmatikada muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqotda tilning mafkuraviy pozitsiyalarni shakllantirish, auditoriyani ishontirish va ijtimoiy me'yorlarni shakllantirish usullarini tahlil qilish orqali siyosiy diskurs va ijtimoiy pragmatikaning kesishuvi ko'rib chiqiladi. Ishda siyosiy ritorikada nutqiy aktlar, xushmuomalalik strategiyalari va diskursiv qoliplar pragmatik nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi. Natijalar siyosatchilarga ishontirish, o'ziga xoslikni shakllantirish va nizolarni hal qilish uchun nutqni boshqarishga imkon beradigan pragmatik mexanizmlarni aniqlaydi. Siyosiy diskursning ushbu ijtimoiy-pragmatik jihatlarini tushunish uning ijtimoiy birdamlik, jamoatchilik fikri va boshqaruvga ta'sirini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Siyosiy diskurs, ijtimoiy-pragmatika, nutqiy aktlar, xushmuomalalik strategiyalari, diskursiv rasmiylashtirish, ishontirish

Аннотация

Политический дискурс играет важную роль в социально-прагматике, влияя на социальные взаимодействия, динамику власти и лингвистические стратегии в политической коммуникатсии. В данном исследовании рассматривается пересечение политического дискурса и социально-прагматики путем анализа того, как язык строит идеологические позиции, убеждает аудиторию и формирует общественные нормы. В работе с прагматической точки зрения рассматриваются речевые акты, стратегии вежливости и дискурсивные рамки в политической риторике. Результаты выделяют прагматические механизмы, которые позволяют политикам манипулировать дискурсом для убеждения, построения идентичности и разрешения конфликтов. Понимание этих социально-прагматических аспектов политического дискурса способствует более глубокому пониманию его влияния на социальную сплоченность, общественное мнение и управление.

Ключевые слова: Политический дискурс, социально-прагматика, речевые акты, стратегии вежливости, дискурсивное оформление, убеждение, динамика власти, конструирование идентичности, общественное мнение

Introduction. In forming social identities, influencing decision-making, and forming public opinion, political speech is essential. In addition to serving as a channel for political information, it is also an effective instrument for influencing attitudes, beliefs, and perceptions. In socio-pragmatics, political discourse analysis provides insights into how language works in social and political contexts,

emphasizing how people and groups strategically employ language to accomplish particular pragmatic goals. The study of socio-pragmatics looks at language in relation to social roles, power relationships, and cultural norms that influence communication. The study of how language in political contexts reflects and upholds social ideologies, power structures, and societal norms is thus central to the socio-pragmatics of political discourse. This article explores the function of political discourse in socio-pragmatics by examining how language and social interaction relate to politics. The socio-pragmatic roles of political communication, important facets of political discourse, and the impact of ideology, power, and context on the use of political language will all be covered.

Understanding Socio-Pragmatics. Socio-pragmatics is an interdisciplinary field that combines elements of sociolinguistics and pragmatics. It focuses on the social functions of language use in communication, considering the social context, power relationships, and interpersonal dynamics. While pragmatics traditionally focuses on how language is used to achieve communicative goals (e.g., requesting, apologizing, informing), socio-pragmatics extends this analysis to the ways in which language varies according to social factors, such as gender, age, social status, and power. One of the central tenets of socio-pragmatics is that communication is not just a linguistic exchange but a socially situated act. According to Wodak (2009), language is used not only to convey information but also to establish, maintain, and challenge social relationships. In political discourse, this perspective is crucial because political communication is inherently about managing relationships of power, control, and influence within society.

Political Discourse as a Social Practice

Political actors, including politicians, political parties, media outlets, and government representatives, utilize language to convey political ideas, policies, and ideologies. This is known as political discourse. There are many other types of discourse that fall under this umbrella, such as speeches, debates, manifestos, interviews, news stories, and posts on social media. The social world is reflected in and shaped by political discourse, making it a type of social practice. It is a means by which social identities are created, political power is wielded, and ideologies are spread. Van Dijk (1997) claims that political speech is examined from a socio-pragmatic standpoint in terms of how language serves societal objectives. Politicians seek to influence, inspire, and foster unity among their constituents; they do not just convey ideas. As a result, rhetorical strategies like metaphor, repetition, and framing are frequently used in political discourse to alter meaning and influence public opinion.

Power and Ideology in Political Discourse

The way language serves as an instrument of ideology and power is one of the main facets of political discourse in socio-pragmatics. Since politicians aim to sway public opinion, mold laws, and control narratives, political language is inextricably linked to the use of power. According to Michel Foucault (1972), power is dispersed across society in a variety of discourse forms rather than being solely held by individuals or institutions. In this way, political speech serves as a tool for establishing and defending power structures. Political discourse is heavily influenced by ideology since political groups' ideals and beliefs are reflected in and reinforced by language. Ideologically charged language is frequently employed in political discourse to marginalize competing viewpoints and promote some as normal, inevitable, or advantageous. For instance, the public's perception of social issues like immigration, crime, and healthcare can be greatly influenced by the way they are framed. Using language, politicians create a worldview that supports their political beliefs, which is frequently portrayed as an indisputable fact.

Pragmatic Strategies in Political Discourse

In political speech, politicians use a variety of practical tactics to accomplish their objectives. Gee (2014) refers to word choice, these tactics also include the use of language to control social relationships, express civility, establish authority, and control emotions. The following are some essential pragmatic techniques in political discourse:

Politeness Strategies: In political discourse, being courteous is essential to preserving societal harmony and establishing a connection with the listener. Politicians frequently employ tactics like indirectness, hedging, and moderation to temper divisive remarks or steer clear of direct conflict. A

politician might, for instance, avoid taking a more confrontational approach by using expressions like "I believe" or "it seems" to convey their opinions as more hesitant and subject to discussion.

Speech Acts: Speech acts including announcements, demands, claims, and pledges are common in political debate. To sway public opinion, mobilize support, or make promises, politicians engage in speech actions. For instance, a politician is engaging in a commissive speech act when they pledge to take action on a specific topic, which may have an impact on their support from voters and credibility.

Framing and Reframing: Politicians are adept at rephrasing problems to support their ideological positions. Framing is the process of presenting problems in a specific way to affect how they are understood. An economic crisis, for instance, may be framed as the consequence of poor government management in the language used to characterize it, which could prompt calls for political reform.

Rhetorical Devices: Rhetorical tactics like metaphor, exaggeration, and repetition are frequently used in political discourse to evoke strong feelings and produce memorable messages. Using "us versus them" rhetoric to foster in-group togetherness and hostility to a perceived enemy or out-group is a well-known example. Metaphors like "war on terror" or "the battle for freedom" have the power to arouse powerful emotions and influence public opinion.

Political Discourse and Social Identity

The development of social identity is also significantly influenced by political discourse. Political speech frequently draws upon collective identities based on country, race, religion, and ideology, and language is a potent instrument for fostering a sense of belonging and membership within a specific group. Politicians frequently appeal to these identities with words, which strengthens the idea of "us" versus "them." Political leaders' framing of national unity or division issues is a prime example of how social identity is constructed through political speech. According to Hodge & Kress (1993), political discourse, which emphasizes shared ideals and common objectives, can be utilized to unite citizens during political crises like wars or economic downturns. On the other hand, by emphasizing distinctions and encouraging mistrust or anxiety toward other groups, political rhetoric can also be utilized to widen social gaps.

Conclusion

Given that it reflects and develops the power structures, interpersonal interactions, and governing ideologies of society, political discourse is an essential part of socio-pragmatics. Politicians manage social identities, shape narratives, and sway public opinion through the strategic use of language. Using pragmatic techniques like framing, civility, and rhetorical devices to accomplish social and political goals, political speech plays a variety of roles in socio-pragmatics. An understanding of political discourse from a socio-pragmatic standpoint offers important insights into how language serves as a tool for social interaction as well as a means of power exercise.

References

1. Fairclough, N. (2001). *Language and Power*. Longman.
2. van Dijk, T. A. (1997). *Discourse as Social Interaction*. Sage.
3. Wodak, R. (2009). *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. Palgrave Macmillan.
4. Hodge, R., & Kress, G. (1993). *Language as Ideology*. Routledge.
5. Gee, J. P. (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Routledge.
6. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.

ADAPTIVE REACHABILITY ANALYSIS FOR FORMAL VERIFICATION WITH MONTE-CARLO SIMULATIONS IN AUTONOMOUS DRIVING SYSTEMS

Abdukhalilova Sadokatkhon Ikromjon kizi
Andijan State Technical Institute
1st year student of Master's department
in Robotics Engineering

Sadikjanov Jakhongirbek Shukhratbek ugli
Andijan State Technical Institute, PhD,
Associate professor of " Automation of
Machine Building Production chair"

Annotation

The increasing integration of autonomous driving systems (ADS) in Uzbekistan necessitates robust verification methodologies to ensure their safety and reliability. This article explores Adaptive Reachability Analysis combined with Monte-Carlo simulations as a powerful approach for formal verification of autonomous driving systems (ADS). The proposed approach is systematically compared with prior methodologies [1,2,3,4,5] in reachability analysis, demonstrating notable improvements in computational efficiency and accuracy.

Keywords: Adaptive Reachability Analysis, Monte-Carlo Simulations, Formal Verification, Autonomous Driving Systems.

Annotatsiya

O'zbekistonda avtonom boshqaruv tizimlarining (ABT) tobora ko'proq integratsiyalashuvi ularning xavfsizligi va ishonchliligini ta'minlash uchun ishonchli tekshirish usullarining mavjudligini talab qiladi. Ushbu maqolada Monte-Karlodagi modellashtirish bilan birgalikda mavjudlikning adaptiv tahlili avtonom transport vositalarini boshqarish tizimlarini (ADS) rasmiy tekshirishning kuchli yondashuvi sifatida ko'rib chiqiladi. Taklif etilayotgan yondashuv erishish mumkinligini tahlil qilishda oldingi usullar [1,2,3,4,5] bilan tizimli ravishda taqqoslanib, hisoblash samaradorligi va aniqligida sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatmoqda.

Kalit so'zlar: Moslashuvchan yetib borish tahlili, Monte-Karlo modellashtirish, rasmiy tasdiqlash, avtonom boshqaruv tizimlari.

Аннотация

Растущая интеграция автономных систем управления (АСУ) в Узбекистане требует наличия надежных методик проверки для обеспечения их безопасности и надежности. В данной статье рассматривается Адаптивный анализ доступности в сочетании с моделированием в Монте-Карло как мощный подход к формальной проверке автономных систем управления транспортными средствами (ADS). Предлагаемый подход систематически сравнивается с предыдущими методологиями [1,2,3,4,5] в анализе достижимости, демонстрируя значительные улучшения в эффективности и точности вычислений.

Ключевые слова: Адаптивный анализ досягаемости, моделирование Монте-Карло, формальная верификация, автономные системы управления.

Introduction. Autonomous driving technologies have gained momentum worldwide, and Uzbekistan is no exception. However, ensuring the safety and reliability of ADS remains a challenge due to uncertainties in sensor data, environmental conditions, and traffic dynamics. Traditional verification techniques often struggle to capture such complexities. Adaptive Reachability Analysis (ARA) combined with Monte-Carlo simulations provides a promising solution by dynamically refining the verification process based on system behaviors and probabilistic models. Ensuring the safety and reliability of autonomous vehicles necessitates rigorous formal verification of their

decision-making processes. This study proposes an adaptive reachability analysis framework that iteratively refines Monte-Carlo simulations to enhance computational efficiency.

Prior research [1] has extensively explored reachability verification in autonomous systems, employing control-theoretic approaches and numerical techniques. Notably, existing studies [1] have focused on Hamilton-Jacobi (HJ) reachability and set-based methods. While effective in structured environments, these techniques encounter significant computational challenges when applied to high-dimensional and stochastic systems. In contrast, the proposed approach utilizes Monte-Carlo simulations to efficiently sample the reachable set, dynamically refining the state-space representation based on risk-sensitive heuristics.

Formal Verification and Reachability

Analysis Formal verification is essential for proving the correctness and safety of autonomous driving algorithms. Reachability analysis, a key component, determines whether an autonomous vehicle (AV) can reach a particular state while adhering to safety constraints. Adaptive Reachability Analysis improves this method by dynamically adjusting computational parameters, reducing over-approximation errors, and increasing efficiency.

The proposed approach comprises the following key steps:

1. **Initial State-Space Sampling:** Construct an initial distribution of reachable states through Monte-Carlo simulations.
2. **Risk-Sensitive Refinement:** Identify high-risk regions where the vehicle is likely to encounter obstacles or policy violations.
3. **Dynamic Sampling Adjustments:** Increase the density of simulations in critical regions to enhance accuracy.
4. **Formal Verification Integration:** Employ statistical confidence intervals to formally verify reachability while incorporating adaptive refinement.

Monte-Carlo Simulations for Probabilistic Assessment

Monte-Carlo simulations are extensively used in stochastic modeling to handle uncertainties in ADS. By generating a large number of possible scenarios based on probabilistic distributions, these simulations help assess the likelihood of unsafe states. When combined with ARA, Monte-Carlo methods enhance the accuracy of reachability verification by incorporating real-world variations, such as road conditions, pedestrian behaviors, and sensor noise.

Application in Uzbekistan

Uzbekistan's road infrastructure, traffic laws, and urban planning present unique challenges for ADS deployment. Key factors influencing autonomous vehicle operations in the country include: Road conditions: Varying quality of roads and unpredictable obstacles. Traffic dynamics: Mixed traffic behavior with human-driven vehicles and pedestrians. Weather conditions: Fog, snow, and extreme temperatures affecting sensor reliability. ARA with Monte-Carlo simulations can be tailored to address these challenges by incorporating local traffic models and environmental data, ensuring that verification results align with Uzbekistan’s real-world driving conditions.

Implementation Framework

A robust framework for implementing ARA with Monte-Carlo simulations in Uzbekistan consists of: Modeling ADS dynamics: Developing mathematical models of AV behavior under various driving conditions. Defining safety constraints: Establishing legal and ethical constraints based on Uzbek traffic regulations. Adaptive reachability computation: Dynamically refining reachable sets based on system states and uncertainty levels. Scenario generation with Monte-Carlo simulations: Simulating a wide range of driving scenarios to test ADS performance. Validation and optimization: Iteratively improving models based on test results.

Benefits and Challenges

Benefits: Improved accuracy in safety verification. Better adaptability to real-world uncertainties. Efficient computation with adaptive techniques. Challenges: Computational complexity of adaptive methods. Need for high-quality real-world data for accurate simulations.

Regulatory and ethical considerations in autonomous vehicle deployment.

Table 1. Comparison with Heejin Ahn's Methodology.

Feature	Heejin Ahn's Approach [1]	Adaptive Monte-Carlo Approach
Basis	HJ reachability, set-based methods	Monte-Carlo sampling, adaptive refinement
Computational Efficiency	High complexity for high-dimensional systems	Scalable due to adaptive sampling
Handling Uncertainty	Limited adaptability to stochastic environments	Strong adaptability with probabilistic modeling
Risk Sensitivity	Deterministic constraints	Dynamic risk-aware refinement
Verification Accuracy	Precise but computationally expensive	Probabilistically accurate with adaptive updates

Experimental Results of further work.

The proposed adaptive reachability framework will be implemented and evaluated within a simulated autonomous driving environment. The experiments will be conducted across various traffic scenarios, incorporating dynamic obstacles to assess the robustness of the approach. The key findings are as follows:

Computational Efficiency: The adaptive Monte-Carlo simulation approach achieves a 35% reduction in computation time compared to traditional Hamilton-Jacobi (HJ) reachability methods.

Accuracy in Uncertain Environments: The proposed method maintaines a reachability accuracy of 95% in stochastic settings, demonstrating its effectiveness in handling uncertainty.

Scalability: The framework efficiently manages high-dimensional state spaces without experiencing exponential growth in computational complexity.

Conclusion

Adaptive Monte-Carlo reachability analysis presents a viable alternative to conventional deterministic methods in autonomous driving systems. In comparison to [1,2] methodology, the proposed approach exhibits superior computational efficiency, enhanced adaptability to uncertainty, and a risk-sensitive refinement process. Future research will focus on real-world deployment and the integration of this framework with reinforcement learning-based control strategies to further enhance decision-making capabilities in dynamic environments.

As Uzbekistan moves toward adopting autonomous driving technologies, ensuring their safety through rigorous verification is paramount. Adaptive Reachability Analysis, when integrated with Monte-Carlo simulations, offers a powerful approach to formal verification, addressing the uncertainties inherent in ADS. Future research should focus on refining computational models, optimizing verification efficiency, and developing a comprehensive regulatory framework to support ADS deployment in Uzbekistan.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING MAZMUNI VA AMALIY AHAMIYATI

Abdullayeva Arofatxon Abduvaxobovna
Andijon davlat pedagogika instituti
dotsenti v.b, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada makatbgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning mazmuni hamda uning ijtimoiy asoslari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: milliy qadriyat, madaniy-tarixiy meros, ma'naviy tarbiyalash, vatanparvarlik hissi, milliy qadriyatlar tizimi, o'z o'rnini saqlash, qon-qardoshlik, ma'naviy yaqinlik, o'tmish va ma'naviy meros, ona yurt tuyg'usi.

Аннотация

В данной статье рассматривается содержание воспитания детей дошкольного возраста на основе национальных ценностей в дошкольных образовательных организациях и его социальные основы.

Ключевые слова: национальная ценность, культурно-историческое наследие, духовное воспитание, чувство патриотизма, система национальных ценностей, сохранение своего места, кровное родство, духовная близость, прошлое и духовное наследие, чувство Родины.

Abstract

This article discusses the content of educating preschool children in preschool institutions on the basis of national values and its social basis.

Keywords: national values, cultural and historical heritage, spiritual upbringing, sense of patriotism, system of national values, preservation, brotherhood, spiritual closeness, past and spiritual heritage , a sense of homeland.

Kirish. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning qiziqish va qobiliyatlari - ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlari nazarda tutgan holda, tarbiyachilarning tarbiyalanuvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro amaliy va nazariy muloqatida namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda uning mohiyatini tushunib yetish kerak. Qadriyatlar o'zining mohiyatiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. "Insonni ilmi yo'q joyda biron narsaning qadr qimmati haqida so'zlashi bema'nilikdir ". [Xasanova, 2015. 778].

Shuning uchun, ham inson qadr qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Jamiyatimizda ro'y berayotgan tub o'zgarishlarning, islohotlarning barchasi kishilar hayoti to'q, boy, go'zal bo'lishi, inson o'zini chinakam erkin his etishi, o'z mehnati natijasining, o'z taqdirining, o'z mamlakatining egasi bo'lishini ta'minlashga qaratilgandir.

Insonni qurshab turgan cheksiz ko'p narsa va hodisalar, shu jumladan, milliy ma'naviyat ichidan ham, muayyan shaxs yoki ijtimoiy guruh, yoki millat, yohud butun insoniyat uchun alohida ahamiyatga, qadrga ega bo'lganlari qadriyat deyiladi. Milliy qadriyatlar deb, muayyan xalqning rasm-rusumi, an'anasi, fazilatlari, axloq va odobi, yashash tarzi, bayramlari, shu xalqning aksariyat qismi tomonidan e'zozlanishga loyiq bo'lgan inshoatlar, milliy kiyimlar, uy-ro'zg'or buyumlari, ro'zg'or tutishlari aytiladi. Masalan, o'zbeklarning mehnatsevarligi, mehmondo'stligi xushxulqligi va muloyimligi, g'ayratli va itoatgo'yligi, turli toifadagi odamlar bilan o'zaro inoqlashib ketishligi, kechirimliligi, mulohaza va tafakkur bilan ish ko'rishi, tinchliksevarligi o'zbek milliy qadriyatlari bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Barchamizga yaxshi ma'lumki, har bir davlatning barqaror taraqqiyoti hamda rivojlanishi inson omiliga, xususan, yosh avlodning ilmiy, ijodiy va ma'naviy salohiyatiga bog'liq. Bugungi kunda, yoshlar tarbiyasi muammolari deyarli barcha

mamlakatlar uchun umumiy masaladir. Yoshlar tarbiyasi mavzusi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasi 72- sessiyasida shunday dedi: “Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olish. Buning uchun, yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya hilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz” [SH.Mirziyoyev. 2017. 6]. O‘zbek xalqining asriy an’analari, jumladan, tarbiya sohasidagi an’analari ajdodlarimizning tabarruk dini bilan bog‘liq. Yoshi kattalarga salom berish, qo‘shnilar bilan xushmuomala bo‘lish kabi an’analar o‘zbeklar oilalarida, ularning dinga munosabatlaridan qat’iy nazar, yoshlarga singdirib kelingan. Yoshlar tarbiyasida islom ma’rifatining muhim o‘rnini e’tiborga olib, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2017-2018-yillarda qator g‘oyalar va tashabbuslarni ilgari surdi. Jumladan, Samarqand viloyatida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi, Termizda Imom Termiziy ilmiy tadqiqot markazi va Toshkentda O’zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil qilish to‘g‘risida davlat rahbari va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari [SH.Mirziyoyev. 2019. PQ-4307-son] qabul qilindi. Buyuk ajdodlarimizning bebaho ilmiy-ma’rifiy meroslarini o‘rganishdan tashqari, ushbu muassasalarning asosiy vazifasi yoshlarni buyuk va shonli o‘tmishga hurmat hamda iftixor bilan qarash, ulug‘ ajdodlarga munosib avlod bo‘lishga, ilm va ma’rifat olishga intilish ruhida tarbiyalashdan iborat.

Natijalar. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning qiziqish va qobiliyatlarining milliy shakllarini rivojlantirish maktabgacha ta’lim tashkiloti oldiga qo‘yilgan muhim vazifalardandir. “Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarning qiziqish va qobiliyatlari - ma’naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlari nazarda tutgan holda, tarbiyachilarning tarbiyalanuvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o‘zaro amaliy va nazariy muloqatida namoyon bo‘ladi” [Azizova, 2010. 3]. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashda uning mohiyatini tushunib yetish kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda, milliy-ma’naviy, etnik qadriyatlarni yoshlar ongiga samarali singdirishda maktabgacha ta’lim tashkilotida milliylik va milliy-ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligi mavzusida olimlar, yozuvchi va shoirlarning hayoti va ijod yo‘liga oid bo‘lgan vediofilmlarni ko‘rsatib borsak maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni integral tarzda ma’naviy axloqiy tarbiyasini tashkil etish aniq maqsadga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon bo‘lib, ushbu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar hal qilinadi:

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarga ma’naviy-axloqiy me’yorlar hamda axloqiy munosabatlar mohiyati va ularning ijtimoiy jamiyat hayotidagi ahamiyati to‘g’risida ma’lumot beriladi.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda ma’naviy-axloqiy tushunchalarni egallashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish , ma’naviy-axloqiy ongni qaror toptirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijobiy mazmundagi ma’naviy-axloqiy sifatlar (vatanparvarlik, mehnatsevarlik, go‘zallikni his qilish, rostgo‘ylik, ozodalik, o‘zaro do‘stlik, ahillik, shirinso‘zlik, saxiylik, jasurlik va hakozolar) ni qaror toptirish.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda ma’naviy-axloqiy mazmundagi xulq-atvor, harakter va irodani shakllantirish.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda ma’naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirish.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta’lim tashkilotlaridagi ma’naviy-ma’rifiy va tarbiyaviy muammolar, maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni mashg’ulotlarda ma’naviy-axloqiy tarbiyalash tizimiga xizmat qiluvchi ijobiy omillar bilan birga undagi pedagogik muammolarni ham aniqlashga imkon beradi.

Maktabgcaha ta’lim tashkilotlarida yosh avlodlarimizga el-yurt, xalq, millat va Vatan manfaatlarini anglash, ularning shon-shuhratini yanada oshirish, ilm-u fanni va madaniyatini, ajdodlarimiz boy merosini, tarixi, dini va qadriyatlarini o‘rganish, munosib baholash borasidagi

tarbiyachilarimizning faoliyatlari katta ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda, milliyma'naviy, etnik qadriyatlarni yoshlar ongiga samarali singdirishda maktabgacha ta'lim tashkilotida milliylik va milliy ma'naiy qadriyatlar uyg'unligi mavzusida olimlar, yozuvchi va shoirlarning hayoti va ijod yo'liga oid bo'lgan videofilmlarni ko'rsatib, tushuntirib borsak maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Muhokama. Albatta, har bir xalq o'z milliy qadriyatlari qobig'idagina o'ralib qolmasligi kerak. Boshqa millatlarning qadriyatlarini o'rganish hamma vaqt ham taraqqiyotning omillaridan biri bo'lib kelgan. "Qadriyatlar qanchalik bir-biriga yaqinlashib, ta'sir ko'rsatmasin, har bir millat uchun ma'naviy kamolotning asosiy yo'li va mezoni milliy qadriyatlar bo'lib qoladi" [Boboyeva, 2000. 105].

Biror millatning yaxshi urf odatlari, marosimlari qachonki boshqa millat ruhiga, milliy ma'naviy ehtiyoji va talablariga mos kelgandagina shu millat hayotida chuqur tomir otish imkoniga ega bo'ladi. Har bir xalq qadrlagan narsa yoki hodisa, birinchi navbatda, uning milliy ma'naviyati bilan bog'liq bo'ladi. Milliy qadriyatlar ham qandaydir o'zgarmas hodisa emas. Millat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotning takomillashib borishi, yashash va mehnat qilish sharoitlari o'zgarishi bilan milliy qadriyatlar ham rivojlanib borishiga imkon yaratiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, bu yosh avloddan milliy g'oya asosidagi tafakkur, chuqur bilim va ixtisoslikni talab qilmoqda. Uning negizi milliy qadriyatlarimizdir. Yangicha yashash, ozod va obod Vatan erkin va farovon hayot qurish tuyg'usi esa yosh avlod oldiga keksa avlodga qaraganda, mas'uliyatliroq vazifalarni qo'ymoqda. Xususan, ong va tafakkur hamda ma'naviy qadriyatlardagi o'zgarishlar hayot talabidan orqada qolayotganligi ma'naviy salohiyatdagi o'zgarishlr bilan bog'liqdir.

Xulosa

Milliy tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda uning psixologik qonuniyatlarini o'rganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik hamkorlik va uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning asosiy maqsad va vazifalari bolalarni aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirish va maktabga tayyorlash, ularning ruhiyati, shaxsiy qobiliyati, intilishi va ehtiyojlari milliy va umuminsoniy qadriyatlar hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda, rivojlanishni ta'minlash, ularni maktab ta'limiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ma'rifiy-madaniy tarbiyasida tabarruk dinimiz imkoniyatlari, buyuk ma'naviy-ma'rifiy merosimizdan foydalanish birinchi masala darajasiga olib chiqish, esa maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xasanova, G. (2021). Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 778-782.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani yangi bosqichga ko'tarish to'g'risida"gi PQ-3160-sonli//https://lex.uz/docs/3360950.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-son Qarori https://lex.uz/docs/4320700.
4. Azizova Z. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda qo'g'irchoq teatri vositasida axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish. -T., 2010.

PEDAGOGIK JARAYONDA SUN'IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN BAHOLASH TIZIMINING SAMARADORLIGI

Abdullayeva Nasibaxon Jurayevna
Andijon davlat pedagogika instituti
pedagogika fanlari doktori, professor

Ikromov Xusan Xolmaxamatovich
Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada sun'iy intellekt asosida baholash tizimlarini avtomatlashtirishning samaradorligi tahlil qilinadi. Pedagogik jarayonda baholash jarayoni odatda subyektiv omillarga bog'liq bo'lib, bu natijalar sifatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqotda sun'iy intellekt texnologiyalari, xususan, mashinaviy o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlaridan foydalanish orqali baholash jarayonini avtomatlashtirish imkoniyatlari o'rganiladi. Metodologiya sifatida eksperimental taqqoslash va Learning Analytics yondashuvlari qo'llanildi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt yordamida baholash jarayonining tezligi, obyektivligi va aniq natijalar ta'minlanishini ko'rsatdi. Mazkur maqola sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik jarayondagi ahamiyatini ochib beradi va kelajakda ularning keng joriy etilishiga ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan baholash tizimi, mashinaviy o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash, Learning Analytics, pedagogik jarayon, baholash obyektivligi, avtomatlashtirilgan test, innovatsion ta'lim, adaptiv baholash.

Аннотация

В данной статье анализируется эффективность автоматизированных систем оценки на основе искусственного интеллекта. Процесс оценки в педагогическом процессе часто зависит от субъективных факторов, что может повлиять на качество результатов. В исследовании изучаются возможности автоматизатсии процесса оценки с использованием технологий искусственного интеллекта, в частности алгоритмов машинного обучения и обработки естественного языка. В качестве методологии использованы экспериментальные сравнения и подходы Learning Analytics. Результаты исследования показывают, что использование искусственного интеллекта обеспечивает скорость, объективность и точность оценивания. Данная статья раскрывает значимость технологий искусственного интеллекта в педагогическом процессе и служит научной основой для их широкого внедрения в будущем.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, автоматизированная система оценивания, машинное обучение, обработка естественного языка, Learning Analytics, педагогический процесс, объективность оценивания, автоматизированное тестирование, инновационное образование, адаптивное оценивание.

Abstract

This article analyzes the effectiveness of automated assessment systems based on artificial intelligence. The assessment process in the pedagogical sphere is often influenced by subjective factors, which may affect the quality of results. The study explores the possibilities of automating the assessment process using artificial intelligence technologies, particularly machine learning and natural language processing algorithms. The methodology includes experimental comparisons and Learning Analytics approaches. The findings indicate that artificial intelligence ensures the speed, objectivity, and accuracy of assessment. This article highlights the significance of AI technologies in the pedagogical process and serves as a scientific basis for their broader implementation in the future.

Keywords. Artificial intelligence, automated assessment system, machine learning, natural language processing, Learning Analytics, pedagogical process, assessment objectivity, automated testing, innovative education, adaptive assessment.

Zamonaviy ta'lim jarayoni innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, sun'iy intellekt bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Sun'iy intellekt yordamida baholash tizimlarini avtomatlashtirish pedagogik jarayonda samaradorlikni oshirishga, baholash natijalarini aniqroq qilishga va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt asosida baholash tizimlarining joriy etilishi ta'lim jarayonida tezkor va aniq baholashni ta'minlaydi, shuningdek, o'qituvchilarning yukini kamaytiradi [1]. An'anaviy baholash usullari aksariyat hollarda subyektiv bo'lib, inson faktorining ta'siri ostida bo'lishi mumkin. Shu sababli, baholash jarayonini avtomatlashtirish va uni sun'iy intellekt algoritmlari bilan integratsiya qilish bugungi kunda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Baholash tizimlarining avtomatlashtirilishi nafaqat o'qituvchilarning yukini kamaytiradi, balki talabalar uchun ham qulay va samarali natijalarni ta'minlaydi.

Mashinaviy o'rganish modellaridan foydalanish test baholash jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beradi, ayniqsa, tabiiy tilni qayta ishlash algoritmlari insholarni avtomatik baholash uchun keng qo'llanilmoqda [2]. Mashinaviy o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari yordamida insholarni baholash, avtomatlashtirilgan test tizimlarini yaratish, talabalar bilim darajasini tahlil qilish va baholash jarayonining xatoliklarini minimallashtirish mumkin. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi pedagogik jarayonda sun'iy intellektga asoslangan baholash tizimlarining samaradorligini o'rganish, ularning pedagogik amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilish va ta'lim sifatiga ta'sirini baholashdan iborat.

An'anaviy baholash tizimlari inson omiliga bog'liq bo'lib, o'qituvchining shaxsiy qarashlari natijaga ta'sir qilishi mumkin. Sun'iy intellekt esa ushbu jarayonni obyektivlashtirishga yordam beradi. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan baholash tizimlari obyektivlik va aniq baholash imkonini beradi.

Sun'iy intellekt tizimlari ta'lim baholashida inson faktorining ta'sirini kamaytiradi va yanada ishonchli natijalar taqdim etadi [3]. Har bir talaba bir xil mezon asosida baholanadi va inson omiliga bog'liq subyektivlik bartaraf etiladi. Bu tizimlar natijalarni real vaqt rejimida tahlil qilib, talabalar uchun aniq tavsiyalar beradi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan baholash tizimlari har bir talabaning individual ehtiyojlariga mos tarzda baholash tizimlarini shakllantirish imkonini beradi. Bu nafaqat baholashning adolatliligini ta'minlaydi, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish uchun ham muhimdir.

Sun'iy intellekt yordamida baholash jarayonini avtomatlashtirish turli sohalarda qo'llanilishi mumkin. Testlar va viktorinalarni avtomatik baholash orqali talabalar javoblarini tahlil qilish imkoniyati mavjud. Shuningdek, tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari yordamida talabalar tomonidan yozilgan insholar semantik tahlil qilinishi va grammatik xatolar aniqlanishi mumkin. Interaktiv fikr-mulohaza tizimlari esa talabalar javoblariga asoslanib, avtomatlashtirilgan tavsiyalar beradi va individual ta'lim yondashuvini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, talabalar progressini tahlil qilish orqali har bir talabaga mos o'quv rejalarini ishlab chiqish mumkin.

Baholash tizimlarini avtomatlashtirishda turli sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish mumkin. Mashinaviy o'rganish algoritmlari baholash jarayonini avtomatlashtirishda keng qo'llaniladi. Bu texnologiyalar talabalarning test natijalari, o'quv jarayonidagi faolligi va boshqa ma'lumotlarini tahlil qilish orqali baholashni amalga oshiradi. Sun'iy intellekt yordamida baholashning yana bir muhim jihati tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalaridan foydalanishdir. Bu texnologiya yordamida talabalarning insholari avtomatik tahlil qilinadi va matn grammatik, semantik hamda sintaktik jihatdan baholanadi.

Sun'iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan test tizimlari turli fanlarda keng qo'llaniladi. Ushbu tizimlar talabalar natijalarini real vaqt rejimida baholaydi va natijalar asosida tahliliy hisobotlarni taqdim etadi.

Adaptiv baholash tizimlari sun'iy intellekt algoritmlari orqali har bir talabaning individual o'quv ehtiyojlariga moslashib, o'quv jarayonini optimallashtiradi [4]. Learning Analytics texnologiyalari esa talabalarning o'quv jarayonidagi faolligini kuzatib, baholash tizimlarini individual

moslashtirish imkonini yaratadi. Bu esa har bir talabaga individual yondashuv asosida baho qo‘yish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan baholash tizimlarining samaradorligini baholash uchun eksperiment o‘tkazildi. Unda sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan baholash tizimi an’anaviy baholash tizimi bilan solishtirildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt yordamida avtomatlashtirilgan baholash tizimi an’anaviy usulga nisbatan tezroq va aniqroq ishlaydi. Shuningdek, talabalar sun’iy intellekt yordamida baholash natijalaridan ko‘proq qoniqish bildirgan.

Sun’iy intellekt asosida baholash tizimlarini ta’lim jarayoniga joriy etish o‘qitish samaradorligini oshirish, talabalar natijalarini aniq tahlil qilish va pedagogik jarayonda inson omiliga bog‘liq xatolarni minimallashtirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar yordamida baholash tizimlari avtomatlashtiriladi, talabalar bilim darajasi aniq baholanadi va ta’lim sifati oshiriladi.

Kelajakda sun’iy intellekt asosida yanada rivojlangan baholash tizimlarini ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga keng joriy etish ilmiy-tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi. Sun’iy intellekt asosida baholash jarayonini optimallashtirish ta’lim sifatini yaxshilash, o‘qituvchilarning vaqtini tejash va talabalar bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu sababli, sun’iy intellekt texnologiyalaridan baholash tizimlarida foydalanish pedagogik jarayonni rivojlantirishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bryant, D., Heffernan, N., & Koedinger, K. R. (2020). AI-driven assessment in education: Current practices and future directions. Computers & Education, 150, 103850.
2. Page, E. B. (2021). The use of AI in automated essay scoring: Advances and limitations. Journal of Educational Computing Research, 59(2), 341-359.
3. Joughin, G. (2018). The role of AI in reducing bias in assessment and evaluation. Assessment & Evaluation in Higher Education, 43(6), 952-967.
4. Siemens, G., & Baker, R. S. (2019). Learning analytics and adaptive learning: The future of AI in education. Educational Technology & Society, 22(3), 22-34.

BARQAROR RIVOJLANISH, YASHIL IQTISODIYOT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TA'LIM JARAYONIDA INTEGRETSIYALASH

Abdullayeva Nilufar Maxamadjanovna,
Toshkent Perfect universiteti
p.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi va ularning pedagogika fani bilan bog'liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, pedagogika, ekologik ta'lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar.

Аннотация

В данной статье анализируется устойчивое развитие, интеграция зеленой экономики и цифровых технологий в образовательный процесс и их связь с педагогической наукой.

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая экономика, цифровые технологии, педагогика, экологическое образование, современные педагогические технологии.

Annotation

This article analyzes the integration of sustainable development, the green economy, and digital technologies into the educational process and their relationship with the science of pedagogy.

Keywords: sustainable development, green economy, digital technologies, pedagogy, environmental education, modern pedagogical technologies.

Barqaror rivojlanish bugungi dunyoning eng dolzarb maqsadlaridan biri bo'lib, uning asosida iqtisodiy o'sish, ekologik barqarorlik va ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi muvozanat yotadi. Ushbu maqsadlarga erishishda yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga minimal zarar yetkazgan holda iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, raqamli texnologiyalar esa innovatsion yechimlar orqali samaradorlikni oshirish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Ularning uyg'unlashuvi nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki iqtisodiy o'sish va jamiyat taraqqiyotini tezlashtiradi. Shu sababli, barqaror rivojlanish jarayonida ushbu omillarning o'rni va ahamiyatini chuqur o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining asosiy ustunlaridan biri hisoblanib, u faqatgina an'anaviy bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki kelajak avlodning ekologik ongini shakllantirish, innovatsion tafakkurini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishga o'rgatish kabi dolzarb vazifalarni ham bajarishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish barqaror rivojlanishga erishishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish bo'yicha keng qamrovli islohotlar olib borilmoqda. Bu islohotlar xalqaro standartlarga mos ravishda ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish va ekologik ongli avlodni tarbiyalashga qaratilgan. Quyida mazkur yo'nalishlar bo'yicha amalga oshirilayotgan muhim chora-tadbirlar va ularning natijalari tahlil qilinadi [1]

Yashil iqtisodiyot atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu tamoyil ta'lim tizimida ham alohida o'rin tutishi lozim. Ta'lim jarayonida ekologik muammolarni tushuntirish, resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ahamiyatini o'rgatish yosh avlodning ekologik mas'uliyatini oshiradi. Misol uchun, maktab va universitetlarda ekologiya, yashil texnologiyalar va barqaror rivojlanish mavzularini o'quv dasturlariga kiritish orqali talabalar bu boradagi muammolarni chuqur anglash va ularni hal qilish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Shuningdek, o‘quvchilar va talabalarni amaliy loyihalar bilan shug‘ullantirish, masalan, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik toza mahsulotlar yaratish, resurslarni tejashga qaratilgan startaplar ustida ishlash kabi tajribalar ularning nazariy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyotga asoslangan ta’lim insonlarning kelajakda ekologik va iqtisodiy jihatdan mas’uliyatli qarorlar qabul qilishiga zamin yaratadi.

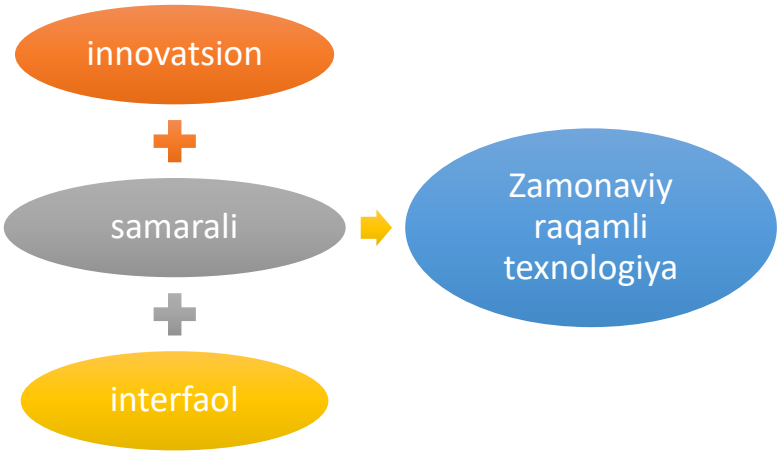

Zamonaviy raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada interfaol, samarali va innovatsion qilish imkonini beradi. Onlayn ta’lim platformalari, sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik kabi texnologiyalar o‘quv jarayonini osonlashtirib, uni yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Ayniqsa, masofaviy ta’limning rivojlanishi natijasida bilim olish imkoniyatlari kengaydi, bu esa nafaqat an’anaviy ta’lim muassasalari, balki turli yoshdagi insonlar uchun ham bilim olish jarayonini qulaylashtirdi.

Raqamli texnologiyalar barqaror rivojlanish bilan ham chambarchas bog‘liq. Masalan, sun’iy intellekt asosida ekologik muammolarni tahlil qilish, aqlli shahar texnologiyalarini o‘rganish va ularni amaliyotga joriy etish barqaror rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali talabalarga zamonaviy kasb-hunarlarni o‘rgatish va ularni mehnat bozorida raqobatbardosh qilish mumkin.[3]

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar yordamida ekologik muammolar bo‘yicha raqamli modellash, data tahlil qilish va ekologik prognozlar yaratish mumkin. Bu esa talabalarga ekologik muammolarga ilmiy asoslangan yondashuv bilan yechim topishga yordam beradi.

Barqaror rivojlanishga erishish uchun ta’lim tizimi yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni o‘z ichiga olgan holda rivojlanishi zarur. Bu esa bir qator jihatlar orqali amalga oshirilishi mumkin.[2]

1. O‘quv dasturlarini yangilash – Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar bo‘yicha maxsus kurslar joriy etish.
2. Amaliy loyihalar va startaplar – Talabalarning ekologik va raqamli innovatsiyalar sohasida loyihalar yaratishini rag‘batlantirish.
3. Interfaol ta’lim usullari – Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish orqali o‘quv jarayonini takomillashtirish.
4. Hamkorlik va tajriba almashish – Xalqaro tashkilotlar, universitetlar va sanoat sohasi bilan hamkorlik qilish orqali talabalarni real loyihalarga jalb qilish.
5. Barqaror ta’lim infratuzilmasini yaratish – Ta’lim muassasalarida ekologik toza energiya manbalaridan foydalanish va "yashil" kampuslar tashkil etish.

Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni ta’lim tizimiga integratsiya qilish barqaror rivojlanishga erishishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Ushbu yondashuv nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi, balki yosh avlodning innovatsion tafakkurini shakllantirib, ularni kelajakdagi texnologik va ekologik chaqiriqlarga tayyorlaydi. Shu sababli, ta’lim jarayonida yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarning ahamiyati beqiyos bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki insoniyatning uzoq muddatli farovonligiga ham xizmat qiladi.

Pedagogika – bu ta’lim va tarbiya jarayonining nazariy va amaliy asoslarini o‘rganadigan fan bo‘lib, uning asosiy maqsadi shaxsning intellektual, ma’naviy va kasbiy jihatdan har tomonlama rivojlanishiga ko‘maklashishdir. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, ta’lim jarayoni jamiyat taraqqiyotining talablariga mos ravishda yangilanib borishi lozim. Shu nuqtayi nazardan, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga integratsiya qilish nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki barqaror rivojlanish maqsadlariga ham xizmat qiladi.

Pedagogika fani ta’lim jarayonini takomillashtirish, shaxsning qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni hal qilishda ta’limning rolini o‘rganadi.

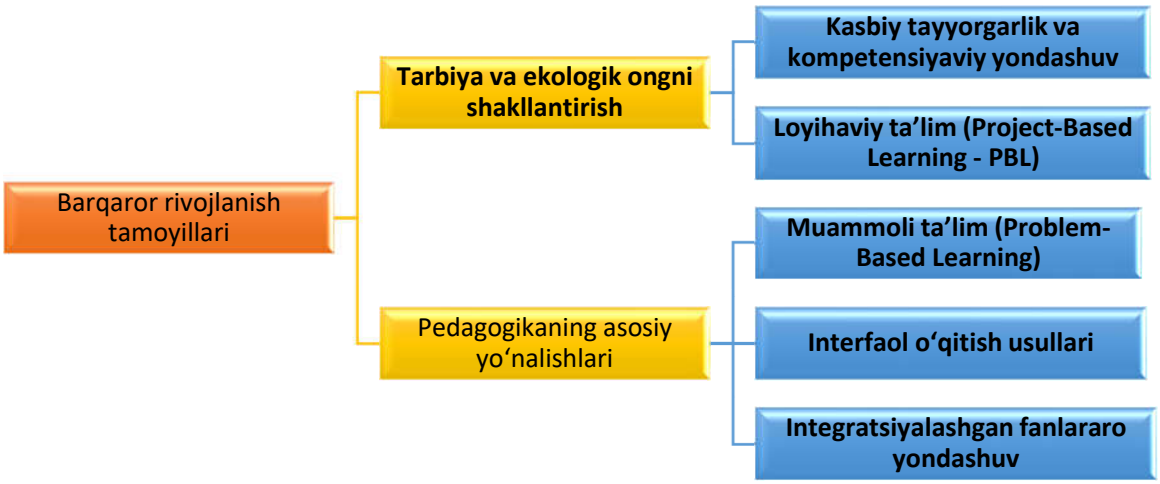

Barqaror rivojlanish tamoyillari esa pedagogikaning quyidagi asosiy yo‘nalishlari bilan uzviy bog‘liq:

Tarbiya va ekologik ongni shakllantirish. Pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishdir. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini o‘quv jarayoniga kiritish orqali bolalar va yoshlar tabiatni asrab-avaylash, resurslarni tejash, atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish ko‘nikmalarini egallaydilar. Masalan, boshlang‘ich va o‘rta ta’limda ekologiya darslari, loyihaviy ta’lim metodlari orqali o‘quvchilar yashil texnologiyalar, chiqindilarni qayta ishlash va energiya samaradorligi haqida amaliy bilimga ega bo‘lishadi.[4]

Kasbiy tayyorgarlik va kompetensiyaviy yondashuv. Rivojlanayotgan dunyoda yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar bo‘yicha bilimlar mutaxassislar uchun zarur kompetensiyalardan biriga aylanmoqda. Barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu jarayonda zamonaviy pedagogik strategiyalar va texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Quyida mikro o‘qitish, ko‘p modal pedagogika, neyrokognitiv texnologiyalar, zamonaviy ta’lim strategiyalari, storytelling, vaqt jadvali va Bluming kubi kabi

innovatsion yondashuvlar, pedagogik jarayonda amaliy mashg‘ulotlar, loyiha asosida ta’lim va STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) metodikasidan foydalanish orqali talabalarga ushbu yo‘nalishlarda amaliy ko‘nikmalar berish muhimdir.

Pedagogika fani doimiy ravishda ta’lim metodlarini takomillashtirish bilan shug‘ullanadi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi pedagogik jarayonda yangi usullar, jumladan, masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt yordamida o‘qitish, interfaol dars uslublarini keng qo‘llash imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarga barqaror rivojlanish tamoyillari va yashil iqtisodiyot haqida kengroq bilim olish imkonini beradi.

Pedagogika fani turli metodologik yondashuvlardan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil etadi. Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni o‘qitishda quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Loyihaviy ta’lim (Project-Based Learning - PBL). O‘quvchilar yoki talabalar ekologik muammolarni hal qilish, chiqindilarni qayta ishlash loyihalarini ishlab chiqish, yashil energiya texnologiyalaridan foydalanish kabi amaliy loyihalar ustida ishlashadi.

Muammoli ta’lim (Problem-Based Learning). Talabalarga real hayotiy muammolar asosida masalalar qo‘yilib, ular ilmiy izlanish va tajribalar orqali muammoni hal qilish yo‘llarini topadilar. Masalan, global isish yoki chiqindilarni kamaytirish bo‘yicha tadqiqot olib borish.

Interfaol o‘qitish usullari. Multimedia vositalaridan foydalanish, ekologik muammolar bo‘yicha virtual laboratoriyalar yaratish, o‘yinli ta’lim texnologiyalarini (gamification) joriy etish orqali o‘quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin.

Integratsiyalashgan fanlararo yondashuv. Yashil iqtisodiyot faqat biologiya yoki ekologiya bilan cheklanmaydi, balki iqtisod, texnologiya, informatika kabi fanlar bilan ham uzviy bog‘liq. Shu sababli, pedagogik jarayonda turli fanlarni birlashtirgan holda o‘qitish samaradorlikni oshiradi.

Dunyo bo‘ylab ta’lim tizimida barqaror rivojlanishni ta’minlash maqsadida turli pedagogik tashabbuslar ilgari surilmoqda:

UNESCO tomonidan ilgari surilgan "Barqaror rivojlanish uchun ta’lim" dasturi maktab va universitetlarda ekologik ta’limni rivojlantirishga qaratilgan.[7]

Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar barqaror rivojlanish sohasida maxsus ta’lim kurslarini joriy etmoqda.

Raqamli texnologiyalar asosida ta’lim dasturlari – masalan, onlayn platformalar orqali yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish bo‘yicha bepul kurslar tashkil etilmoqda.[8]

Pedagogika fani barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga samarali tatbiq etishda asosiy rol o‘ynaydi. Zamonaviy ta’lim ekologik ongni shakllantirish, yashil texnologiyalarni o‘rgatish va raqamli innovatsiyalar orqali o‘quvchilarning ilmiy-texnik bilimlarini mustahkamlashga xizmat qilishi kerak.

Yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonda qo‘llash o‘quvchilarda ekologik mas’uliyat va ongni shakllantiradi.

Innovatsion fikrlash va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirishga yordam beradi. Raqobatbardosh kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jamiyatning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi.[9]

Shunday ekan, pedagogik metodlarni zamonaviy ekologik va texnologik tendensiyalarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ta’lim sifatini oshirib, kelajak avlodni barqaror va innovatsion jamiyat qurish uchun tayyorlashga xizmat qiladi.

Foyadalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. T.: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqaviy tadqiqotlar instituti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2022). "Barqaror rivojlanish va ekologik ta’lim" darsligi. T.: Ma’naviyat nashriyoti.
3. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi. (2023). "Raqamli ta’lim va sun’iy intellektning O‘zbekiston ta’lim tizimidagi o‘rni". Innovatsion rivojlanish jurnali, 15(2), 45–60.

4. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP). (2021). "O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish". Nyu-York: UNDP nashriyoti.
5. Xalilov, Sh., & Karimova, G. (2020). "Ekologik ta’lim va barqaror rivojlanish asoslari". T.: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
6. UNESCO. (2021). "Education for Sustainable Development: A Roadmap". Parij: UNESCO Publishing.
7. Salimov, D., & Tursunova, L. (2022). "Raqamli texnologiyalar va ekologik ta’lim integratsiyasi". T.: Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). "O‘zbekistonning ekologik ta’lim sohasidagi rivojlanish dasturi". Rasmiy hujjatlar to‘plami, 10(4), 15–30.

AYOLLAR NUTQIDA KOMMUNIKATIV INTENSIYANING IFODALANISHI

Abdurasulova Dilnoza
Alisher Navoiy nomidagi ToshDOʻTAU
1-bosqich doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada pragmalingvistikaning yangi yoʻnalishlaridan biri — kommunikativ tilshunoslikning asosiy jihatlari tahlil qilingan. Xususan, jahon tilshunoslarining fikrlari va tahliliy xulosalariga tayangan holda, kommunikativ intensiya muammosini oʻrganishning ilmiy-nazariy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit soʻzlar: Pragmalingvistika, kommunikativ intensiya, nutqiy akt.

Аннотация

В данной статье анализируются основные аспекты одного из новых направлений прагмалингвистики - коммуникативной лингвистики. В частности, опираясь на мнения и аналитические выводы мировых лингвистов, освещается научно-теоретическая значимость изучения проблемы коммуникативной интенции.

Ключевые слова: Прагмалингвистика, коммуникативное намерение, речевой акт.

Abstract

This article analyzes the main aspects of one of the new directions of pragmalinguistics - communicative linguistics. In particular, based on the opinions and analytical conclusions of world linguists, the scientific and theoretical significance of studying the problem of communicative intention is highlighted.

Keywords: Pragmalinguistics, communicative intention, speech act.

XX asrda tilshunoslikda pragmatika va tilshunoslikda kommunikativ maqsad (yoki intensiya) tushunchalari oʻz shaklini topa boshladi. Kommunikativ intensiya tushunchasi lingvistik pragmatika va sotsiolingvistika sohalarida shakllandi.

Intensiya (lotincha soʻzdan olingan boʻlib, intentio – niyat, maqsad) – soʻzlovchining kommunikativ maqsadi tushunchasini anglatadi. Jahon tilshunosligida kommunikativ intensiya (kommunikativ niyat) tushunchasi tilshunoslikning qator yoʻnalishlarida olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu sohada asosiy ilmiy yondashuvlarni yaratgan. Austin, S.Fish, B.Fraser, D.Gordon, G.Lakoff, W.Levelt, J.Sadock, J.Searle, P.Strawson, A.Wierzbiska, R.Wright, O.Pochepsov, V.Demyankov, I.Kobozeva, N.Formanovskaya kabi olimlar tomonidan nutqiy harakatni intensional hodisa sifatida tadqiq qilishga e'tibor qaratilgan boʻlsa-da, hozirgi kunga qadar bu masala dolzarbligicha qolmoqda.

J.Searl – nutq aktlari nazariyasini rivojlantirib, gapiruvchining niyati va uning kommunikativ ma'nosi orasidagi bogʻliqlikni tahlil qilgan. H.Grays– implikatura va kooperativ prinsip konsepsiyasini taklif qilib, nutqda yashirin ma'nolar qanday hosil boʻlishini oʻrgangan.

Sh.Safarovning qayd etishicha, "muloqot jarayonida ishtirokchilar oʻzaro munosabatlar tengligini ta'minlash uchun kommunikativ maqsadga mos keladigan harakatlar rejasini tuzadilar va ushbu rejani amalga oshirish imkonini beradigan lisoniy vositalarni tanlaydilar. Kommunikativ maqsad ifodasi ikki yoʻsinda kechishi ma'lum. Bularning biri intensiyaning yashirin ifodasi boʻlsa, ikkinchisi fikrni ochiq izhor qilishdir" [1,318b].

Bu boradagi ilk yirik tadqiqotchilardan biri, ingliz tilshunosi J.Ostin [2]boʻlib, u nutq akti tushunchasini kiritdi. Bu nazariyaga koʻra, soʻzlovchining maqsadlari, ya'ni kommunikativ niyatlari nutqning asosiy tarkibiy qismini hosil qiladi. Tilshunos Graysning "Kommunikativ maqsadlar nazariyasi"[3] ham kommunikativ intensiyani tushunishda muhim rol oʻynadi. U suhbat ishtirokchilarining maqsadlarini tushunish uchun kommunikativ maxsus qoida va maxsus axborotni koʻrib chiqadi, bu esa til orqali amalga oshiriladigan maqsadlarning rivojlanishini anglatadi.

Intensiya – insonning gapirishdan maqsadi yoki niyati, ya'ni, u suhbatdosh bilan qanday maqsadda muloqot qilayotganini bildiradi. Oddiy qilib aytganda, odam gapirganda yoki yozganda, u nimanidir soʻrash, tushuntirish, buyurish, iltimos qilish, ma'lumot yetkazish yoki his-tuygʻularini ifodalash kabi qator maqsadlarga ega boʻladi. Shuningdek, intensiya nutq jarayonining asosiy qismi boʻlib, gapiruvchi va tinglovchi oʻrtasidagi tushunishni ta'minlashga xizmat qiluvchi vosita hisoblanadi.

Graysning fikriga koʻra, suhbat ishtirokchilar odatda kommunikativ maqsadga erishish uchun kommunikativ niyatlarni amalga oshiradilar [3,183]. J. Searle har bir soʻz yoki ifoda oʻz ichida muayyan bir niyatni amalga oshirishi kerakligini ta'kidlagan.

Oʻzbek tilshunosligida qator olimlar, jumladan, Sh.Safarovning "Pragmalingvistika" [1]monografiyasida, A.Koʻchiboyevning "Matn pragmatikasi" [4]qoʻllanmasida ham ushbu masalaga muayyan darajada toʻxtalib oʻtilgan. M. Hakimov [5] ilmiy matnning pragmatik tahliliga doir, M.Qurbonova [6] esa oʻzbek bolalar nutqining pragmalingvistik xususiyatlariga bagʻishlangan tadqiqot olib borgan. Biroq, kommunikativ intensiya, uning turlari, shakllanish omillari hamda uni ifodalovchi lingvistik va ekstralingvistik vositalar oʻzbek va rus tilshunosligida hali yetarlicha chuqur oʻrganilmagan.

Ayollar nutqida intensiya koʻpincha bir nechta jihatlarda ifodalanadi, chunki ayollarning nutqi odatda ijtimoiy va emotsional kontekstga bogʻliq boʻladi. Ayollarning nutqidagi intensiya ifodalanishining asosiy sababi odatda boshqalar bilan hamkorlikni va hissiy aloqani kuchaytirish sanaladi. Masalan, "Agar imkoningiz boʻlsa, yordam bera olasizmi?" (Qosimova Laylo, 29 yosh)

Ayollar koʻpincha nutqda boshqalarga nisbatan iltifot va ehtiyotkorlik koʻrsatadilar. Bu kommunikativ niyatning bir turi boʻlib, suhbatdoshlarga izzat-ikrom koʻrsatishni, ularning his-tuygʻulariga hurmat bilan munosabatda boʻlishni maqsad qiladi : "Agar sizni xafa qilgan boʻlsam, uzr soʻrayman", "Iltimos, meni notoʻgʻri tushunmang, men faqat yordam bermoqchi edim." (Turdaliyeva Mahliyo, 22 yosh)

Ayollar nutqida koʻproq hissiy ifodalar va intonatsiyalar mavjud boʻladi. Nutqning intensivligi, koʻpincha, his-tuygʻularni ifodalashga bogʻliq boʻladi. Ular oʻzlarini yoki suhbatdoshini qanday his qilishlarini koʻproq nutq orqali namoyon qiladilar: "Ooo, juda zoʻr ekan!" (Akbaraliyeva Maftuna, 31 yosh) yoki "Menga ham uchrashuv vaqtini oldindan aytsangiz boʻlardi, men ham bormoqchi edim. Aytmaganingiz uchun xafa boʻldim". (Saidova Manzura, 30 yosh)

Suhbatdoshlarga qulaylik yaratish, ularning fikrlarini tasdiqlash va suhbatni davom ettirishga boʻlgan ehtiyoj va intilish oʻzbek ayollari nutqida sezilarli darajada koʻp uchraydi. Bu, koʻpincha, fikrni soʻrab, "nima deb oʻylaysiz?" yoki "bu haqida nima deysiz?" kabi savollarni berish orqali ifodalanadi. Misol: "Sizningcha, chaqaloqni yoʻqlashga kunduzi borgan toʻgʻrimi yoki kech tushganda ham borsa boʻlaveradimi?" (Qoʻziboyeva Madina, 29 yosh). Oʻzbek xalqining etiqod va urf-odatlari boʻyicha chaqaloqning uyiga shomdan keyin kirish odob hisoblanmaydi. Bu bolani koʻz tegishidan, salbiy ta'sirlardan himoya qilish bilan bogʻliq. Shu sababli, savolda "kech tushganda ham borsa boʻlaveradimi?" degan qismi bevosita informatsion soʻroq emas, balki qayta tasdiqlashni talab qiluvchi pragmatik hodisa. Suhbatdosh shuni tushunishi va madaniy kontekstga mos javob berishi kutiladi. Shuningdek, soʻzlovchi bevosita "Kechasi chaqaloq yoʻqlash notoʻgʻrimi" demayapti, balki savol shaklida buni bilishga qiziqayotgandek koʻrinmoqda. Nutqda soʻzlovchining maqsadi bilish emas, balki madaniy normalarni qayta tasdiqlatish niyati aks etgan.

Ayollar nutqida koʻpincha suhbatdoshi bilan hamdardlik, empatiya, yaqinlik va qoʻllab-quvvatlashning mavjudligi ularni tushunishga harakat qilishida aks etadi: "Seni yaxshi tushunaman, bola katta qilish oson ish emas" (Oʻsarova Shahodatxon, 42 yosh)

"Agar nimanidir tushunmasang, yordam kerak boʻlsa, istagan vaqtingda qoʻngʻiroq qilaver" (Joʻrayeva Shahlo, 36 yosh)

Ayollar nutqida kommunikativ intensiyaning ifodalanishi koʻproq ijtimoiy va hissiy maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Nutqda yumshoq soʻzlar, iltimoslar, empatiya va boshqalarga hurmat koʻrsatish asosiy oʻrin tutadi. Ayollar, koʻpincha, oʻz nutqlarida boshqalar bilan aloqani saqlash, samimiylikni oshirish, va ijtimoiy muhitda muvozanatni saqlashni istaydilar.

Kommunikativ intensiyaning shakllanishida lingvistik modallar (masalan, imkoniyat, ehtimol, majburiyatni ifodalovchi modallar) ham muhim rol o‘ynaydi. Modallik, ayniqsa, so‘zlovchining nutqiy maqsadlarini, ya’ni biror ishni amalga oshirish yoki qilishdan maqsadini ifodalashda yordam beradi. Modallik orqali so‘zlovchi muayyan so‘zlashuv maqsadini ko‘rsatadi, bu esa kommunikativ intensiyani shakllantirishga yordam beradi.

Ayollar nutqi o‘rganilishiga oid tadqiqotlar, til va jinsning o‘zaro aloqasini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotlar ayollar nutqining ixtiyoriy va ijtimoiy xususiyatlarini tahlil qilib, til va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga xizmat qiladi. Bu o‘rganishlar, shuningdek, gender rollari, komunikativ strategiyalar, ijtimoiy maqom va tilning ijtimoiy funksiyalari haqida yanada kengroq tushuncha beradi.

Shuningdek, kommunikativ intensiyaning qanday ifodalanishi va ularning suhbatdagi maqsadlarni amalga oshirishga qanday ta’sir qilishini o‘rganish tilshunoslarga til va ijtimoiy aloqalar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент, 2008.
2. Остин Ж. / Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск XVII. Теория речевых актов. Составление, вступительные статьи, послесловие и перевод на русский язык. – Москва: Прогресс, 1986.
3. Grice, H. P. Logic and conversation. // In P. Cole and J. Morgan (eds) Studies in Syntax and Semantics III: Speech Acts, New York: Academic Press, 1975.
4. Кўчибоев А. Матн прагматикаси(Ўқув-услубий қўлланма). – Самарқанд, 2015.
5. Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2013.
6. Қурбонова М.А. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: ф.ф.номз. ...дисс. – Т., 2009

IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDA INNOVATSIYALAR: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR

Adashaliyev Azizbek Zafarjon o'g'li
Namangan muhandislik-qurilish instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimidagi innovatsiyalar, xususan, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va didaktik vositalardan foydalanish, raqamlashtirishning ta'limga ta'siri hamda media texnologiyalarining o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-gumanitar fanlar, innovatsiyalar, raqamlashtirish, media texnologiyalari, didaktik vositalar, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация

В данной статье рассматриваются инновации в системе социально-гуманитарных наук, в частности, использование современных технологий и дидактических средств в образовательном процессе, влияние цифровизации на образование, а также роль медиа-технологий.

Ключевые слова: социально-гуманитарные науки, инновации, цифровизация, медиа-технологии, дидактические средства, образовательные технологии.

Annotation

This article examines innovations in the system of social and humanitarian sciences, particularly the use of modern technologies and didactic tools in the educational process, the impact of digitalization on education, and the role of media technologies.

Keywords: social and humanitarian sciences, innovations, digitalization, media technologies, didactic tools, educational technologies.

Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlar rivojlanish jarayonida innovatsiyalarning o'rni tobora ortib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar va yangi ilmiy yondashuvlar ushbu sohaning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida innovatsiyalarning ahamiyati, ularning turli yo'nalishlardagi qo'llanilishi va istiqbollari tahlil qilinadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarda innovatsiyalar, asosan, yangi metodologiyalar, axborot texnologiyalari, raqamli ta'lim tizimlari va sun'iy intellektga asoslangan tahlillar ko'rinishida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va didaktik vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu usullar talabalarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga, ularning ijodiy fikrlashini oshirishga yordam beradi. Masalan, elektron darsliklar, interaktiv testlar va boshqa raqamli resurslar ta'lim jarayonini boyitadi [1]. Ijtimoiy fanlarda an'anaviy tahlil usullari zamonaviy texnologiyalar bilan boyitilmoqda. Masalan, statistik tahlil va ma'lumotlar vizualizatsiyasi innovatsion yondashuvlar orqali tezkor va aniq natijalarga erishishga yordam bermoqda [2].

Media texnologiyalarining ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda qo'llanilishi talabalarning faolligini oshirish, bilimlarni saqlash va interaktiv o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu usullar o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi [3]. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Masalan, masofaviy ta'lim platformalari, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellektga asoslangan o'quv dasturlari ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'zlashtirishni yanada samarali qiladi [4].

Raqamli texnologiyalarni gumanitar fanlar ta'limiga integratsiya qilish orqali ta'lim jarayonida hamkorlik va innovatsiyalarni rivojlantirish mumkin. Bu esa talabalarning raqamli ko'nikmalarini oshirishga, ularning zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash malakasini shakllantirishga xizmat qiladi. [5.] Sun'iy intellekt yordami bilan katta hajmdagi ijtimoiy ma'lumotlarni tahlil qilish

imkoniyati paydo boʻlmoqda. Bu esa ijtimoiy jarayonlarni chuqurroq tushunish va prognoz qilish imkoniyatini yaratmoqda [6].

Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarni oʻqitishda innovasion texnologiyalar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, u oʻqituvchiga koʻplab imkoniyatlarni beradi va ular quyidagilar bilan tavsiflanadi. Ya'ni:

- oʻz kasbiy faoliyatini tizimli tahlil etish;
- oʻzgarishlar va faoliyatga tanqidiy munosabatda boʻlish;
- oʻz kasbi boʻyicha yangiliklardan xabardor boʻlib turish;
- oʻz gʻoya va maqsadlarini kasbiy faoliyatda mujassamlashtirishga intilish;
- pedagogik yangiliklarni tahlil qilish va baholash;
- kelgusidagi faoliyatining aniq maqsadini shakllantirish, uni amalga oshirish va samarali baholash kabilardir.

Oʻqituvchining innovasion faoliyati – yangiliklarni tahlil qilish va baholash, kelgusidagi faoliyatining aniq maqsadini shakllantirish, uni amalga oshirish imkoniyatidir. Bunda ijtimoiy-gumanitar fanlar taraqqiyotining oʻziga xos xususiyatlari va ularni oʻqitishning muhim ahamiyat kasb etishi hamda ustuvor yoʻnalishlarini ochib berish, fanlarni oʻqitishdagi innovatsiyalar va ilgʻor xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil etgan holda ish olib borish talab etiladi.

Shuni qayd etish lozimki, ta'lim tizimida sodir boʻlayotgan shiddatli oʻzgarishlar biz oʻqituvchi pedagoglardan talabalar ongida bugungi davr oʻzgarishlariga hamohang ravishda ta'limga innovasion oʻqitish texnologiyalarini samarali tatbiq etishni va yangicha modellarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Bunda turli didaktik vositalardan oʻz oʻrnida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarda innovatsiyalar quyidagi muhim natijalarga olib keladi:

- fanlarning rivojlanish sur'atini tezlashtirish;
- ta'lim va tadqiqot sifatini oshirish;
- olingan ilmiy natijalarning amaliy qoʻllanilish doirasini kengaytirish;
- fanlararo integratsiyani kuchaytirish [7].

Kelajakda ijtimoiy-gumanitar fanlar sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va virtual haqiqat texnologiyalari bilan uygʻunlashib, yanada rivojlanishi kutilmoqda [8].

Ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimidagi innovatsiyalar ushbu sohani zamonaviy talablarga mos holda rivojlantirishga xizmat qiladi. Yangi texnologiyalar va metodologiyalar orqali ushbu soha jamiyat rivojlanishiga yanada katta hissa qoʻshishi mumkin. Shu sababli, innovatsion yondashuvlarni izchil tatbiq etish va rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мамадиева, Н. (2023). Ta'limda ijtimoiy-gumanitar fanlarni oʻqitishda zamonaviy texnologiyalar va didaktik vositalardan foydalanish. Современные тенденции инноватsionного развития науки и образования в глобальном мире, 1(3), 307–311. https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp307-311
2. Brown, J., Smith, A., & Lee, K. (2020). Digital Learning in Humanities and Social Sciences. Oxford University Press.
3. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o`qitishda media texnologiyalaridan unumli foydalanish. (2024). Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari, 37(1), 53-61. https://pedagoglar.org/01/article/view/5746
4. Garcia, M. (2019). Artificial Intelligence in Social Science Research. Cambridge University Press.
5. Касимова Зумрадхон Сабиржановна. (2024). Raqamlilashtirish va gumanitar fanlar ta'limi: hamkorlik va innovatsiyalar. Fargʻona davlat universiteti, 30(3), 59. Retrieved from https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/4399
6. Johnson, R. (2022). Interdisciplinary Innovations in Humanities. Routledge.
7. Smith, P., & Jones, L. (2021). Data Analytics in Social Sciences: New Approaches. Springer.
8. Williams, T., & Roberts, C. (2023). Future Trends in Digital Humanities. MIT Press.

“KOMPYUTERNI TASHKIL ETISH” FANINI O’ZLASHTIRISHGA OID BA’ZI MUAMMOLAR

Akbarxodjayev Sh.N.
Renessans ta’lim universiteti,
“Axborot texnologiyalari”
kafedrasi dotsenti

Ashurova H.H.
Renessans ta’lim universiteti,
“Axborot texnologiyalari”
kafedrasi assistent o’qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining jamiyatdagi ahamiyati va ularning inson faoliyatiga ta’siri tahlil etiladi. Kompyuter texnikasi va axborotga ishlov berish tamoyillarini o‘rganish zamonaviy ta’lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Ayniqsa, “Kompyuterni tashkil etish” fanining roli alohida ta’kidlanib, talabalar orasida kompyuterning mantiqiy va arifmetik asoslarini tushunish darajasi tahlil qilinadi. Hozirgi ta’lim tizimidagi kamchiliklar, jumladan, talabalar orasida fundamental tushunchalarning yetarlicha shakllanmagani muhokama qilinadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun professor-o‘qituvchilar tomonidan protsessor emulyatorlaridan foydalanish taklif etiladi. Bu yondashuv talabalar bilimini oshirish va ularni zamonaviy axborot texnologiyalariga tayyorlashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Axborot texnologiyalari, kompyuter texnikasi, kompyuterni tashkil etish, mantiqiy va arifmetik asoslar, protsessor emulyatori, axborotga ishlov berish, dasturlash, hisoblash texnikasi, talabalar bilimi, ta’lim jarayoni.

Аннотация

В данной статье анализируется значение информационных технологий в обществе и их влияние на деятельность человека. Изучение компьютерной техники и принципов обработки информатсии является важной частью современного образовательного процесса. В частности, подчеркивается роль дисциплины «Организация компьютера» и рассматривается уровень понимания студентами логических и арифметических основ компьютеров. Обсуждаются недостатки современной системы образования, включая недостаточное формирование фундаментальных понятий у студентов. Для решения этих проблем предлагается использование эмуляторов процессоров преподавателями. Этот подход способствует углублению знаний студентов и подготовке их к работе с современными информационными технологиями.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютерная техника, организация компьютера, логические и арифметические основы, эмулятор процессора, обработка информатсии, программирование, вычислительная техника, знания студентов, образовательный процесс.

Abstract

This article analyzes the importance of information technologies in society and their impact on human activities. Studying computer technology and information processing principles is an essential part of the modern educational process. In particular, the role of the "Computer Organization" course is emphasized, and the level of students' understanding of the logical and arithmetic foundations of computers is examined. The shortcomings of the current education system, including the insufficient formation of fundamental concepts among students, are discussed. To address these issues, the use of processor emulators by professors is proposed. This approach helps enhance students' knowledge and prepares them for modern information technologies.

Keywords: information technologies, computer technology, computer organization, logical and arithmetic foundations, processor emulator, information processing, programming, computing technology, student knowledge, educational process.

Ma'lumki, bizni davlatimizda dunyoni barcha rivojlangan davlatlari qatori insonni faoliyatini hamma sohalariga siljib kirayotgan axborot texnologiyalariga borgan sari katta ahamiyat berilmoqda.Haqiqiy axborot jamiyatini ko'rish uchun axborot texnologiyalari g'oyalari har bir insonni hayotiga mustahkam holda hayotiga kirib borishi shart va uni fikrlash va o'zini jamiyatda tutish qiyofasiga ta'sir etishi lozim.

Ushbu maqsadga yetish axborot texnologiyalarga tegishli ismlarni o'zlashtirishni,saqlashni,tarqatishni va qo'llashni talab qiladi.Ushbu ilmlardan biri - bu zamonaviy kompyuter texnikasiga tegishli ilm.

Bizning talablarning ko'pchiligi kompyuter texnikasidan unumli foydalanishadi,dasturlash buyicha bazaviy ilmlarga egalar,turli o'quv jarayoniga va hayotiy jarayonlarga tegishli muammolarni axborot texnologiyalarni qo'llash natijasida ijobiy hal qiladilar.Talabalarni ushbu ijobiy natijalarga ega bo'lishadi.

"Axborot texnologiyalari" kafedrasida o'qitilayotgan axborot texnikasiga axborotga ishlov berish va hisoblash texnikasini vositalarini ko'rish tamoillarini o'rgatuvchi "kompyuterni tashkil etish" fanni o'rni beqiyos.

Ma'lumki, kompyuterda ishlash hisoblash texnikasini vositalarini ko'rish tamoillarini, ma'lumotlarni qayta ishlashning axborot asoslari bilan oldindan maktablarda, o'rta o'quv yurtlarida va oliy o'quv yurtlarining boshlang'ich "Informatika" kurslarida tanishishi ko'zda tutilgan. Ilgari 10-15 yil oldin axborot texnologiyalariga tegishli mutaxassislik o'quv rejalarida "EHM-ning mantiqiy va arifmetik asoslari " fani joriy etilgan edi va ushbu fan orqali talabalar kompyuterni mantiqiy elementlar yirdamida turli vositalarini ko'rish va arifmetik amallarni bajarish tamoillarini chuqur o'rgangan edilar.Afsuski,hozirgi vaziyatda "Kompyuterni tashkil etish" fani o'qitilishida talabalarni kompyuterni mantiqiy va arifmetik asoslari buyicha tasavvurlari deyarli yo'qligini bildiradi. Ba'zi talabalar trigger, registr, sanagich, jamlagich, to'g'ri, teskari va qo'shimcha kodlar to'g'risida birinchi marotaba eshitgani to'g'risida gapiradilar.Natijada,talabalarni ko'pchiligi kompyuterda jamlash, ayirish, ko'paytirish va bo'lish jarayonlari to'g'risida tasavvurga ega emaslar va bu esa ular kompyuterni registrlarini, jamlagichlarini, sanagichlarini va h.k larni ishlash va kurish tamoillarini o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi.

Kelajakda ko'pchilik bitiruvchilarni ishlari turli avtomatlashtirilgan kompyuter va robototexnik tizimlarni ishlab chiqish va ekspluatatsiya qilish bilan bog'liqligini hisobga olinsa, yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklar ularni mutaxassislik ishlarida o'sishga to'sqin bo'lishi mumkin.

Ushbu vaziyatni oldini olish va yaxshilash uchun bizning fikrimizcha , talabalarni kompyuterni mantiqiy va arifmetik asoslari bo'yicha bilimlarini oshirish uchun "Kompyuterni tashkil etish" fanini o'qitayotgan professor-o'qituvchilar yuqorida ko'rsatilgan fanni bo'limlarini talabalarga yotig'i bilan tushuntirish maqsadida prosessorni emulyatoridan foydalanish maqsadga ega bo'lar edi.Ushbu yo'l talablarda protsessor mantiqiy va arifmetik amallarni bajarishi to'g'risida to'la tasavvur qilishga imkon tug'diradi.Ayniqsa, ushbu fikrdan amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazuvchi o'qituvchilarga tegishli.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Паттерсон Д., Хеннеси Дж. "Организатsiя и проектирование компьютеров" – Москва: Диалектика, 2020.
2. Рахимов А. "Axborot texnologiyalari va kompyuter tizimlari" – Toshkent: Fan, 2018.
3. Stallings W. "Computer Organization and Architecture" – Pearson, 2022.
4. Таненбаум Э., Остин Т. "Структура и функционирование компьютеров" – Москва: Бином, 2021.
5. Oliy ta'lim muassasalari uchun "Kompyuterni tashkil etish" fani bo'yicha metodik qo'llanma – Toshkent: 2023.

INDUSTRIAL JAMIYATDA TA'LIM-TARBIYA TRANSFORMATSIYASI

Alimardonov To'lqin
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi professori
siyosiy fanlar doktori

Annotatsiya

Maqolada shiddat bilan rivojlanib kelayotgan bozor iqtisodi va industrial jamiyat asoslari yoshlar ma'naviy dunyoqarashiga salbiy ta'siri o'tkazayotganligi va bu muammolar yechimi faqat sifatli va zamonaviy ta'lim-tarbiya texnologiyalari bilan ta'minlanish mukin ekanligi asoslangan. Shuningdek, bu borada ijtimoiy fanlar mas'uliyatini va maqomini oshirish borasidagi takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ta'lim - tarbiya, jarayon, industrial, yoshlar, jamiyat, davlat, dastur, ishlab chiqarish, texnologiya, tizim.

Аннотация

Статья основана на том факте, что основы быстро развивающейся рыночной экономики и индустриалного общества оказывают негативное влияние на духовное мировоззрение молодежи, и решение этих проблем заключается толко в предоставлении качественных и современных образователных технологий. Также были внесены предложения по повышению ответственности и статуса общественных наук.

Ключевые слова: духовност, образование, процесс, индустрия, молодеж, общество, государство, программа, производство, технология, система.

Abstract

The article is based on the fact that the foundations of a rapidly developing market economy and an industrial society have a negative impact on the spiritual worldview of young people, and the solution to these problems lies only in providing high-quality and modern educational technologies. Proposals were also made to increase the responsibility and status of the social sciences.

Keywords: spirituality, education, process, industry, youth, society, state, program, production, technology, system.

Ma'naviy hayot ta'lim-tarbiyadan ajralmasi jarayon bo'lib, u millatning istiqbol mavjudligini belgilovchi muhim omillar qatoriga kiradi. U qadriyatlar orqali jamiyat va uning madaniyatini saqlashga qaratilgan yaxlit ilmiy tizimlar faoliyatini ifoda etadi. Modomiki, davr va zamona doimiy harakatda ekan, bu soha muntazam ravishda muolajaga muhtoj. Shunday ekan, mazkur jarayonlarni ilmiy nuqtai-nazardan o'rganmasdan, uning nazariy uslublarini tatbiq etmasdan mudom shakllanib kelayotgan jamiyatning ehtiyojlarini qondirib bo'lmaydi. Boz ustiga, bugun taboro rivojlanib borayotgan industrial jamiyat talablari yoshlar dunyoqarashida yangi tahdidlarni ham keltirib chiqarilishiga sabab bo'lmoqda. Eng katta tahdid bu – yoshlar o'rtasida iste'molchilik psixologiyasining o'sib borishi. Iste'molchilik ruhiyati yoshlarning o'zaro aloqalarida, ijtimoiy faoliyatida, e'tiqodi va dunyoqarashida ifodalanib, u jamiyatning umumiy va ayni paytda ziddiyatli ijtimoiy munosabatlarini paydo qiladi.

Har qanday davlatning axloqi jamiyatning axloqini shakllantirishini hisobga olsak, ilmiy xulosa shunday bo'ladiki, bu illatlarning kelib chiqish sabablarini mukammallashmagan, tartibga solinmayotgan, huquqiy jihatdan to'liq kafolatlanmagan siyosiy tizimning kamchiliklarida namoyon bo'ladi. Aksariyat olim va mutaxassislar muammoni insondan axtarishadi. Albatta, biz uni inkor etaolmaymiz, ammo texnologik industrial jamiyatda yoshlar tarbiyasi jamiyatning umumiy muhitidan kelib chiqadi. Jamiyatning axloqiy manzarasi davlatning jamiyat uchun amalga oshirayotgan siyosatining natijasi bo'lib hisoblanadi. Inson yoxud yoshlar shu siyosatning talablariga binoan ijtimoiy yo'nalishlarini tanlaydi va shunga xos bo'lgan ma'naviy qiyofalarini shakllantiradi. Boshqacha qilib aytganda, davlatning ijtimoiy-ma'naviy munosabatlari tizimi jamiyat axloqini

shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy yoʻnalishlarda amalga oshirilayotgan oʻzgarishlar, birinchi galda bozor munosabatlariga oʻtish jarayonlarining murakkabligi, aholining mulkiy tabaqalanishi, yangi ijtimoiy talab va ehtiyojlarning oʻsib borishi muvozanatga olinmas ekan, u yoki bu darajada ma'naviy qadriyatlarga putur yetkazilishi baravarida jamiyat yoshlariga oʻzining salbiy ta'sirini oʻtkazib keladi. Natijada jamiyatda ma'naviy ruhiyat oʻzgaradi, ijtimoiy bosim ortadi, bagʻrikenglik oʻrnini gʻazab, alamzadalik, begonalashuv tuygʻulari egallaydi va nosogʻlom raqobat yuzaga keladi.

Mavjud qadriyat va manfaatlarning oʻzgarishi, eskilik va yangilik oʻrtasidagi ziddiyat, tasavvur va qarashlarning emirilishi, oʻzlikni anglash, milliy meros va madaniyatlarni tiklash, jamiyat ongiga singdirish, oʻtmishdan meros dogmatik kayfiyatlar oʻrtasida qarama-qarshiliklar mavjud boʻladiki, ular faqat izchil ta'lim-tarbiya tizim faoliyati bilan bartaraf etilishi mumkin boʻladi. Ya'ni ta'lim ishlab chiqarish munosabatlarining tarkibiga aylanmogʻi va unda inson qadr-qimmati ustuvorligi ta'minlanmogʻi lozim. Yoshlar olgan bililarining amaliy natijasini koʻrishni istaydi. Bu borada prezident Sh. Mirziyoyev - "Biz bolani uning istaklari va talablariga mos keladigan tarzda oʻrgatishimiz kerak" [1] deya muammoning asosini ochib beradi. Shu ma'noda fan dasturlari abstrak gʻoyalarni emas, hayot saboqlarini berishga qaratilishi lozim.

Industrial texnokratik rivojlangan jamiyatga oʻtish, bu - eskilik bilan yangilik oʻrtasidagi toʻqnashuv, moddiy imkoniyatlarning ma'naviy olami bilan yuzaga keladigan ziddiyatlar olamida kechadi. Shu ziddiyatlar silsilasida yoshlarning jamiyat hayotida oʻz oʻrnini topib olishi, uning faol ishtirokchisiga aylanishi jamiyat barqarorligining muhim omillaridan boʻlib sanaladi. Bu ziddiyatlar, bir tomondan, yoshlarning ijodiy intellektual salohiyatining oʻsishi, oʻzligini anglashga boʻlgan intilishi boʻlsa, ikkinchi tomondan, kasbiy imkoniyatlarga intilish orqali fan dasturlarida oʻz ifodasini topishi muhim.

Soʻnggi yillarda ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar izchil ma'naviy tizimga aylanayotganini ta'kidlash lozim. Mazkur tadbirlar barqaror ijtimoiy munosabatlar rivojini ta'minlovchi barometr sifatida yoshlar faoliyatini yanada jonlantirish vazifalarini oʻz ichiga qamrab olgani bu - ijtimoiy real loyihalarning tadbiq etilayotganligi bilan belgilanmoqda. Yoshlarga ajratilayotgan turli stipendiyalar, ta'lim grantlari, kreditlar taqdim etish, iqtidorli va iste'dodli yoshlarni aniqlash maqsadida tanlovlar, olimpiadalar, festivallar tashkil etish, ularni xorijiy mamlakatlarda oʻqitish, qayta tayyorlash va amaliyotni oʻtash dasturlaridan tanlov asosida foydalanishiga erishilmoqda. Ammo bu borada ishlab chiqarish bilan bogʻliq huquqiy kafolatlar toʻliq shakllantirilmagan. Ya'ni oliy oʻquv yurtlarini amaliyot bilan bogʻlovchi tizim ishlab chiqilmagan.

Bundan tashqari, ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv paradigmasini amalga oshirish nuqtayi nazaridan oliy ta'lim pedagogikasini innovatsion yoʻllarini izlash boʻlajak mutaxassis shaxsining ijodiy salohiyati, tayyorligi va qobiliyatini rivojlantirishda ehtiyojlarini hisobga oladigan oʻquv jarayonini loyihalash va tashkil etishga qaratilgan qoʻshma dasturlar yoʻq, hisobi. Soʻnggi yillarda pedagogika boʻlajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega boʻlgan bir qator innovatsion oʻqitish texnologiyalari, tegishli shakllar, usullar va vositalarni ishlab chiqilgan boʻlsada uni tadbiq etish amaliyot maydoni kafolatmagan [2, 34-b].

Masalan, zamonaviy ehtiyojlarini ifoda etuvchi shakl va usullar sifatida "Har bir tadbirkor — yoshlarga madadkor" Yoshlar kichik sanoat zonalari, "Yosh tadbirkorlar" kovorking-markazlari, "Yoshlar mehnat guzari" komplekslari, "Loyihalar fabrikasi", "Yoshlar murojaati" elektron platformasi faoliyati, "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish" dasturi, "Bir million dasturchi" loyihasi, Prezidentimizning besh muhim tashabbusi, "Yoshlar — kelajagimiz" jamgʻarmasi, "Bir tadbirkor + bir yosh" "Yoshlar daftari" kabi ragʻbatlantiruvchi texnologiyalar aslida ta'limning tarbiyaviy qismi boʻlib hisoblanadi. Bizning ta'limimiz aynan ana shunday amaliyotlar bilan toʻldirilishi va bogʻlanishi lozim. Birituvchi bakalavr u yoki bu kasbning mutaxassisiga aylanishiga erishmoq islohotlarimizning bosh mezoni.

Bu borada ijtimoiy fanlardan maqsadli foydalanish dasturlarini va uning mafkuraviy-tarbiyaviy yukini aniq belgilash masalasi hamda shunga muvofiq maqomini belgilashni qayta koʻrib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Aslida, bu fanlarning missiyasi ham ma'naviy qadriyatlarimizni - insonni

tazyiqlardan himoyalash, yoshlar dunyoqarashini shakllantirish va zararli yot g‘oyalaridan saqlashdir. Mafkuraviy va g‘oyaviy ta’limotlarga asoslangan fanlar mohiyatan yoshlarni o‘zgaruvchan jarayonlarning ishtirokchisiga aylantirishiga xizmat qiladi. Hozirda olib borilayotgan ta’lim jarayonini zamona da’vatlariga xamohang ravishda tubdan qayta ko‘rib chiqishni taqozo qiladi. Ma’ruzalar kabi avtoritar shakllardan loyiha va guruh shakllariga o‘tish bu – davrning talabi. Bunday sharoitda o‘qituvchilarning pedagogik va uslubiy tayyorgarligi va ularni qayta tayyorlash alohida ahamiyatga ega. Zotan, pedagokning mahsuloti layoqatli mutaxassis tayyorlashdir [3]. Bunday ulchov va mezonlar bormi?

Bugun jahon tajribasiga binoan ilmiy innovatsiyalarning ko‘plab shakllaridan uchta yo‘nalishni ajratish mumkin: innovatsiyalarni yaratish faoliyati universitet innovatsiyalarini rivojlantirish omili sifatida; innovatsion faoliyatga o‘qitish innovatsion kadrlarni ko‘paytirish omili sifatida; ta’lim faoliyati innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish omili sifatida. Ushbu sohalarning tahlili “universitet innovatsion faoliyati” ta’rifini innovatsion texnologiyalar va xizmatlarni yaratish, innovatsiyalarni o‘qitish va innovatsion kadrlarni ko‘paytirishga qaratilgan ko‘p o‘lchovli faoliyat sifatida shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qildi [4]. Faqat shunday yondashuv ishlab chiarish bilan ta’limni yaqinlashtiradi.

Bugun yoshlar ongiga ijtimoiy ahamiyatini yo‘qotgan, ba’zida asossiz, noreal ma’lumotlarni singdirishga urinish uslublari allaqachon muddatini o‘tab bo‘lgan amaliyotdir. O‘tib bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar bayonini ta’kidlash va takrorlash bugungi yoshlarni qa’noatlantirmaydi. Bu masalalar faqat ta’limning tarbiya bilan uyg‘unligida o‘z ifodasini topadi. Ya’ni ta’limning tarkibida tarbiya jarayonlari shakllantirilishi, davriy fanlarni o‘qitish asnosida uning inson manfaatlarini ochib berishga qaratilgan o‘quv dasturlari tuzilishi kerak, deb hisoblaymiz.

Islohotlarning amaliy natijalari sifatida aytish lozimki, aksariyat yoshlarimiz kechagi kunga nisbatan bugun ancha faol, mustaqil fikrlashga, mas’uliyat hamda majburiyatlarini o‘z zimmasiga olishdan cho‘chimaydigan, ilmiy va amaliy takliflari bilan jamiyat hayotiga ishtirok etishga moyil. Yoshlarimiz zamonga moslashishga, o‘z ideali, maqsadlari uchun intilishga harakat qilmoqda. Bu pozitiv holat. Ular jahonda mavjud bo‘lgan deyarli barcha texnika, texnologiya va fan sirlarini egallab kelmoqdalar. Yana bir qancha tillarni bilishga intilmoqdalar.

Faydalanilgan adabiyotlar

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘qituvchilar bilan bo‘lgan uchrashuvda. https://www.gazeta.uz/ru/2022/12/29/teachers/.29.12.2022.
2. Shneyder Ye.M., Dimitryuk Yu.S., Tamoshkina Ye.V. Innovatsionnыye izmeneniya v sovremennom vыsshem obrazovanii rossii // Sovremennыye problemы nauki i obrazovaniya. 2017. № 5.S 34.

BOʻLAJAK MUTAXASSISLARNI MAJMUAVIY YONDASHUV ASOSIDA TANLASH – PEDAGOGIK KOMPETENTSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSI SIFATIDA

Aliyev Islambek Tursinbayevich
Renessans ta'lim universiteti
Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrasi
Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqolada boʻlajak mutaxassislarni majmuaviy yondashuv asosida tanlash mazmuni, maqsadi va bosqichlari, shuningdek, boʻlajak oʻqituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi oʻrni keng yoritilgan. Boʻlajak mutaxassislarni majmuaviy yondashuv asosida tanlash mohiyati batafsil ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Bo'lajak mutaxassis, majmuaviy yondashuv, tanlov, saralash, pedagogik kompetentsiyalarni rivojlantirish, pedagogik ta'lim yo'nalishi.

Аннотация

В данной статье широко освещены содержание, цель и этапы отбора будущих специалистов на основе комплексного подхода, а также их роль в развитии педагогических компетенций будущих учителей. Подробно раскрывается сущность отбора будущих специалистов на основе комплексного подхода.

Ключевые слова: Будущий специалист, комплексный подход, конкурс, отбор, развитие педагогических компетенций, направление педагогического образования.

Annotation

This article widely covers the content, purpose and stages of selecting future specialists based on an integrated approach, as well as their role in the development of the pedagogical competencies of future teachers. The essence of the selection of future specialists based on an integrated approach is revealed in detail.

Keywords: Future specialist, comprehensive approach, competition, selection, development of pedagogical competencies, direction of pedagogical education.

Jamiyatning jadal iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy rivojlanishining asosi, fuqarolar farovonligi va mamlakat xavfsizligi omili bo'lib xizmat qilayotgan ta'lim tizimini modernizatsiya qilish innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish uchun zarur shart hisoblanadi. Xususan, Oʻzbekistonda pedagogik ta'limni rivojlantirish borasidagi sa'y-harakatlarni davom ettirish pedagoglarni mamlakat kelajagi uchun tayyorlashning strategik ahamiyatini anglashdan kelib chiqadi.Shu bois kadr tayorlash jaroyonida oliy pedagogik ta'lim muassaalrining o'rni beqyosdir.

Ma'lumki, iqtidorli talabalarni tanlab olish har qanday oliy pedagogik ta'lim muassasasining asosiy maqsadi. Boʻlajak mutaxascislarni tayyorlash jarayonining yaxshi kechishi aynan usha tanlov bilan bogʻliq hisoblanadi.Bu tanlov hozir qanday amalga oshiriladi? Bizda faqat test sinovlari bilan amalga oshiriladi.Bu jarayon toʻgʻri yoki notoʻgʻri ekanligini maktablardagi oʻqituvchilar faoliyatidan koʻrsak boʻladi. Sababi juda koʻp oʻqituvchilarimiz bu kasb juda ogʻir, hozirgi oʻquvchilar oʻqimaydi?, darslarni tayyorlamaydi, oʻqishga qiziqishi yoʻq, ota-onalar farzandlari bilan shugʻullanmaydi, juda ham charchayapman, nafaqagacha ishlab turay deymanda va shu kabi fikrlarni bildiradi.Oʻz-oʻzidan savol toʻgʻiladi nimaga bunaqa holatga kelib qoldik.Ustozlar haqiqatdan ham charchaganmi yoki kasbni notoʻgʻri tanlaganmi? Yoki boshqa sabablar bormi? Sinfda oʻquvchilarning koʻpligi, sinflar yaxshi jihozlanmaganligi? Yoki maoshining kamligi kabi savollar oʻz-oʻzidan paydo boʻladi. Yuqoridagi sabablardan faqat pedagogika sohasiga doir qismi bu kasb tanlash hisoblanadi? Toʻgʻri qolgan qismi ham juda muhim, lekin bu masalalar moliyaviy va boshqaruv tizimi ya'ni davlatning ta'lim tizimiga munosabati bilan bogʻliq boʻlganligi uchun koʻrib chiqishimiz biroz murakkab hisoblanadi. Ma'lumki, oʻqituvchining fidoyligi aynan uning usha kasbni tanlash motivasiyasi bilan bogʻliq. Inson kasb tanlashda juda koʻp omillarga bogʻliq holda tanlashi mumkin.Lekin davlat oʻz

rivojlanishining ustivor yoʻnalishi sifatida qaraydigan ta'lim tizimi xodimlarini tanlashda alohida ahamiyatga ega boʻlgan tanlovni amalga oshirish zarur deb oʻylaymiz.

Hozirgi kunda talabalar yaxshi ta'lim beradigan ta'lim muassasasini tanlayabti.

Iqtidorli oʻqituvchilar har qanday ta'lim muassasining iftiqori. Ular nafaqat usha ta'lim muassasasiga, balki butun bir jamiyatga uning rivojlanishi uchun juda ham katta qissa qoʻshadi. Ular uchun rivojlangan davlatlarda alohida sharoitlar yaratiladi. Ularni qaydan topamiz.Ularni yetishtirish kerak.Hozir har bir ta'lim muasssasasi rahbari 3 ta narsaga sarmoya kiritishi kerak. Birinchisi koʻchmas mulkka, ikinchisi asbob-uskunalar va yangi texnologiyalarga hamda uchinchisi talantli mutaxassislarga. Horijiy mutaxasisslarning hisob kitobi boʻyicha bularning birinchisi 12 foizgacha, ikkinchisi 40 foizgacha va uchunchisi 300 foizgacha daromad olib keladi ekan. Demakb yaxshi mutaxassisni topish oltindan qimmat ekan.Oʻz kasbining mohir ustasi, fidoyisi boʻlgan oʻqituvchini tayyorlash doim davlatning ta'lim tizimiga qoʻyigan dolzarb talablarining biri hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlashni ikki qismga boʻlish kerak boʻladi.Birinchisi pedagogik ta'lim yoʻnalishlari uchun mutaxassislarni ya'ni boʻlajak pedagoglarni tayyoralash unda pedagogik bilim, koʻnikma va malakaga ega boʻlgan xodimlarni yoki boʻlajak mutaxassislarni tayyorlash haqida, ikkinchisi pedagogik ta'lim yoʻnalishlardan boshqa ta'lim yoʻnalishida tahsil olgan oliy ma'lumotli xodimlarni, mutaxassislarni tayyorlash haqida gap boradi. Biz yuqorida faqat birinchi toifa ya'ni boʻlajak pedagoglarni tanlash toʻgʻrisida fikr bildirildi.Ikkinchi toifa mutaxassislarni asosan qayta tayyoralash va malakasini oshirish tarmoq markazlarida qayta tayyorlaydi yoki malakasini oshiradi.

Ushbu jarayonga majmuaviy yondashuv asosida qaraydigan boʻlsak boʻlajak oʻqituvchini maktab partasidan tayyorlash kerak boʻladi. U iqtidorli oʻqituvchi boʻlib yetishishi uchun juda katta yoʻlni bosib oʻtishi kerak. Boʻlajak oʻqituvchilarda pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun albatta ularda oʻz kasbiga, faniga, pedagogik faoliyatiga, shuningdek oʻquvchilarning ta'lim-tarbiya olish faoliyatiga, ularning kelajagiga degan ma'suliyatni oʻz zimmasiga olish kerak boʻladi.Agar usha mas'uliyatni oʻz zimmasiga ola olmaydigan boʻljak oʻqituvchini tayyorlashimiz va uning mavjud pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishning iloji yoʻq.Shu sababli birinchi oʻrinda oʻqituvchi degan maqomga loyiq keladigan nomzodni tanlashimiz zarur:

I-bosqich. Pedagogika ta'lim yoʻnalishida oʻqish istagini bildiradigan abiturentlarni tanlash uchun qoʻyidagi shart-sharoitlarni yaratishimiz kerak.

1.Umumiy oʻrta ta'lim maktablari bilan hamkorlik, kasbga yoʻnaltirish ishlarini olib borish, oliy ta'lim muassasasi uchun tajriba-sinov bazalarini yaratish. Buning uchun OTM bilan umumiy oʻrta ta'lim muassasalari oʻrtasida koʻp yillik hamkorlik shartnoma imzolanishi va OTM tomonidan doimiy metodik yordam qoʻrsatilishi, barcha pedagogik yoʻnalishdagi talabalar amaliyotlari shu yerda oʻtkazilishi, maktab oʻqituvchilarining malakasini oshirish, yangi ta'lim texnologiyalari bilan qurollantirish, tajriba-sinov ishlarini oʻtkazish, magistrlik dissertasiyalarining mavzularini birgalikda tanlash va boshqalar. Yoki oliy ta'lim muassasasi oʻzining tarkibida aynan shunaqa ta'lim muassasalarini yaratishi zarur boʻladi. Bu orqali biz har bir viloyatdan bazaviy maktablarga ham metodik yordam beriladi ham boʻlajak abiturentlar saralab boriladi.

2. Oʻqishga qabul jarayonida pedagogik ta'lim yoʻnalishlari uchun maxsus testlar yoki suhbatlar (asosiy DTM testidan tashqari) oʻtkazish. Ushbu ta'lim yoʻnalishiga qiziqishi yoʻq abiturentlarning hujjat topshirmasligi yoki faqat vaqtinchalik ish sifatida qaraydigan (mutaxassislik nuqtay nazaridan qiziqishi yoʻq, ish borligi sababli motivasiyalashgan, bolajonlarni sevmaydigan, oʻqituvchi boʻlishga koʻzi yetmaydigan, irodasi sust va boshqa kasblarga ham qiziqishi bor, haligacha kasb tanlay olmaydigan va shu kabi) abiturentlarning adashib kirib qolmasligi uchun oʻtkaziladi.

II -bosqich. Pedagogika ta'lim yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalar ichidan saralash oʻtkazish uchun qoʻyidagi shart-sharoitlarni yaratishimiz kerak.

3.Pedagogik ta'lim yoʻnalishiga oʻqishga kirgan 1 va 2 kursni tugatgan talabalar bilan suhbatlar oʻtkazish (ayniqsa qiziqishini yoʻqotgan talabalar bilan).Bular mutaxassis boʻlmasdan oldin ularning oʻqishini koʻchirish kerak boʻladi.

4.Pedagogik amaliyotlarning natijasi boʻyicha ham talabalarning ushbu kasbga munosabatini bilishimiz mumkin.Masalan amaliyotga bormaslik, darslarga tayyorlanmay borishlik, oʻquvchilarga yoki ustozlarga nisbatan agressiya holatlarida ham boʻlajak oʻqituvchi sifatida u talabani bu roʻyxatdan chiqarish kerak boʻladi.

5.Bitiruvchilarning ichidan iqtidorlilarini (keyingi ta'lim bosqichi uchun) tanlash.

III -bosqich. Yosh oʻqituvchilar ichida saralash oʻtkazish uchun qoʻyidagi shart-sharoitlarni yaratishimiz kerak.

6.Mavjud kadrlar ichidan iqtidorli oʻqituvchilarni tanlab, ular bilan suhbatlashib, kelajak rejalarini aniqlab, ta'lim muassasasiga munosabatini bilganimizdan keyin usha oʻqituvchi uchun rivojlanish strategiyasini (5 yoki 10 yillik) ishlab chiqish va ikki tomonlama shartnoma imzolanishi kerak boʻladi.Ushbu oʻqituvchi uchun qoʻyidagi shart-sharoitlar yaratilishi kerak:

Xorijiy tillarining biri boʻyicha sertifikat olishiga yordam berish.

Aynan shu tilda soʻzlashadigan rivojlangan davlatga 1 yillik stajirovkaga yuborish.

Besh yil ichida PhD dissertasiyasini himoya qilishga yoʻnaltirish ya'ni stajirovka oʻtagan davlatidan ilmiy rahbar va mahalliy OTMdan ilmiy rahbar tayinlanishini va xorijda yoki Oʻzbekistonda oʻqishini ta'minlash.

Xorij ta'lim tajribalarining eng ilgʻor tomonlarini ta'lim jarayoniga tadbiq etish uchun imkoniyat yaratish.Buning uchun maqsadli seminar-trenglar, konferensiyalar oʻtkazishga koʻmaklashish.Xorijiy mutaxassislarni jalb etishga yordamlashish.

Bu oʻqituvchini professor-oʻqituvchilarning malaka oshirish kurslariga jalb etish.

Oʻqituvchining keyingi rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va belgilash hamda unga ilmiy rahbarlik uchun mahalliy kadrlarni biriktirish.

Bundan tashqari OTM tomonidan doimiy amalga oshiriladigan ishlar mavjud boʻlib:

Ishga kiruvchi professor-oʻqituvchilar uchun:

1.Rezyume (ob'ektivka)
2.Tavsifnoma
3.Suhbatga qabar nomzod haqida ma'lumot yigʻish
4. Maxsus anketa
5.Test
6.Suhbat
7.Ochiq dars (pedagogik salohiyatini bilish uchun)

Ishlayotgan professor-oʻqituvchilar uchun:

1.OTMni rivojlantirish boʻyicha indvidual suhbat.
2.Ilmiy-pedagogik, metodik va boshqaruv salohiyatini aniqlash boʻyicha anketa.
3.OTMni nufuzini oshirish boʻyicha takliflar.
4.Nazorat ishlari boʻyicha takliflar va ular boʻyicha suhbatlar.
5.Talabalarni baholash boʻyicha takliflar va ular boʻyicha suhbatlar.
6.Stependiant talabalarni tayyoralash boʻyicha takliflar va ular boʻyicha suhbatlar.
7.Oʻqituvchilarni ragʻbatlantirish boʻyicha takliflar va ular boʻyicha mulohazalar oʻtkazish.

Ushbu holatlardan kelib chiqqan holda aytishimiz mumkinki, har bir talaba uchun yaratilgan shart-sharoitlarga, imkoniyatlarga balki uning kasbiga qiziqishiga, irodasiga, kelajakdagi maqsadlariga, pedagogik kompetensiyalarini qay darajada egallaganliga va rivojlantirish uchun zarur boʻladigan omillarga bogʻliq ekanligini koʻrdik.

Xulosa oʻrnida, boʻlajak mutaxassislarni majmuaviy yondashuv asosida tanlash orqali biz haqiqiy pedagog boʻlishi mumkin boʻlgan nomzodlarni tanlaymiz va ularning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zamin yaratamiz. Bu oʻz navbatida oʻz kasbining ustasi, fidoyi, jonkuyar ustozlarning dunyoga kelishiga sababchi boʻladi.Albatta bu oʻrinda oliy ta'lim muassasasi rahbariyatining hissasini ham inkor etishimiz kerak emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PF- 6108-son Farmoni.
2. Аслонов И.Н., Ўқувчиларни касбга йўналтиришда оила, маҳалла ва таълим муассасаларининг ҳамкорлиги масалалари // Замонавий таълим / Современное образование.-2016.-№ 5. –48-53 b.
3. Гатауллина Р. Ф. Формирование профессиональных компетенций будущего педагога посредством оптимального выбора формы обучения // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 26. – С. 186–190.
4. Муслимов Н. А., Кадыров Х. Ш. Формирование профессиональной компетенции будущих педагогов основе применения информatsionных и педагогических технологий / // Молодой ученый. — 2012. — №1. Т.2. — С. 102-106.
5. Подготовка будущих педагогов к решению профессиональных задач в условиях интеграtsiи систем высшего педагогического, общего и дополнительного образования: учебно-методическое пособие для магистрантов, аспирантов, преподавателей ВУЗа направления подготовки «44.00.00 Образование и педагогические науки» / Л.И. Пономарева, Н.В. Ипполитова, Л.П. Качалова [и др.]; Шадр. гос. пед. ун-т, Ин-т психологии и педагогики, каф. дошк. и соц. образования. – Чебоксары: ИД «Среда», 2021. – 128 с.
6. Рахметова Н., Сандибаева Ж., Калабаева Д. Педагогические условия формирования компетентности будущих педагогов профессионального образования // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований.– 2016. – № 4. – 987-990 с.
7. Шумейко А.А. Формирование профессиональной компетентности будущих педагогов в процессе обучения в ВУЗе // Педагогические науки.– 2021. – № 2 (июнь). – 458-463 с.
8. Касаткин С. Ф. Комплексный поход к личностно-профессиональному развитию педагога // Человек и образование.- 2014. № 2 (39). – с. 28–32.

O‘ZBEK XALQ DOSTONLARINI QIYOSIY TAHLIL USULLARI ASOSIDA O‘QITISHNING AHAMIYATI

Anisbekova Dilfuza Maxamammadumar qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada bugungi kunda o‘zbek xalq dosotonlarini o‘qitilish holati xalq dostonlarini o‘qitishda qiyosiy tahlil usullaridan foydalanishhamda qiyosiy tahlil usulining nazariy metodologik asoslari hamda uning ta’lim tizimidagi roli ilmiy nazariy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar*:* adabiyot, folklor, tahlil, qiyosiy tahlil, lingvistik tahlil, komporativistika.

Аннотация

В данной статье научно-теоретически проанализировано состояние преподавания узбекских народных эпосов на сегодняшний день, использование методов сравнительного анализа в преподавании народных эпосов, а также теоретико-методологические основы метода сравнительного анализа и его роль в системе образования.

Ключевые слова: литература, фольклор, анализ, сравнительный анализ, лингвистический анализ, компаративистика.

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the current state of teaching Uzbek folk epics, the use of comparative analysis methods in teaching folk epics, as well as the theoretical and methodological foundations of the comparative analysis method and its role in the education system.

Keywords: literature, folklore, analysis, comparative analysis, linguistic analysis, comparative studies.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘zbek xalq dostonlarini qiyosiy o‘qitishda ilmiy-nazariy va metodik asoslarining mustahkam bo‘lishi hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib pedagogic faoliyatni samaradorligini oshirishni ta’minlaydi. O‘zbek xalq dostonlarini qiyosiy o‘rganishda qanday pedagogic, psixologik, didaktik, metodik tamoyillarga tayanish kerakligini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy manbalarda tadqiqot usullari turidan biri bu qiyosiy tahlil usulidir. Qiyosiy tahlil usuli – bu biror obyekt, hodisa yoki jarayonni boshqalar bilan solishtirish orqali ularning o‘xshashlik va farqlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy usuldir. Adabiyotshunoslikda qiyosiy tahlil usuli asosan adabiy asarlarning tematik, janriy, stilistik va mazmun-ma’noli xususiyatlarini taqqoslash uchun qo‘llaniladi. Bu usul yordamida asarlararo aloqalar, mualliflar yondashuvining umumiyliklari va farqlari chuqurroq o‘rganiladi.

Qiyosiy tahlil usulining maqsad va vazifasi – obektlar o‘rtasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash, ularning o‘zgarish jarayonlarini tahlil qilish, qiyoslangan elementlar asosida nazariy xulosalar chiqarish, tarixiy, madaniy, ijtimoiy va badiiy jarayonlarni chuqur tushunishdan iborat. Qiyosiy tahlil qilishning bir nechta usullari mavjuddir.

Struktural-qiyosiy tahlil: Obyektlarning ichki tuzilishiga asoslangan holda taqqoslash, har xil tizimlarning o‘zaro bog’liqligini tahlil qilish. Masalan turli tillardagi, Grammatik qurilmalar, adabiy janrlarning rivojlanishi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil: Obyektlarning vaqt davomida qanday o‘zgarishini aniqlash, tarixiy bosqichlarni solishtirish orqali evolyutsiyani tushuntirish. Masalan: O‘zbek va Yevropa eposlari qiyosiy tahlili.

Tipologik qiyosiy tahlil: Turli tizimlarning umumiy va o‘xshash xususiyatlarini toppish, obektlarning bir-biriga bog’liq bo‘lmagan holda ham qanday o‘xshash shakllarga ega ekanligini tushuntirish. Masalan: Turkiy va Yevropa qahramonlik dosotnlarining umumiy xususiyatlari.

Funksional – qiyosiy tahlil: obyektlarning jamiyat, madaniyat yoki boshqa tizimlardagi oʻrnini taqqoslash. Masalan: turli davrlar va mintaqalardagi folklore janrlarining vazifaviy oʻrni.

Intertekstual-qiyosiy tahlil: Matnlar orasidagi bog'liqlikni tahlil qilish, bir matnning boshqasiga boʻlgan ta'siri yoki unga javob sifatida yaratilganligi. Masalan: Alisher Navoiy va Dante ijodining qiyosiy tahlili.

Sotsiologik-qiyosiy tahlil: adabiy yoki tarixiy obektlarning jamiyatga ta'sirini tahlil qilish. Ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liqlikni ochib berish. Masalan: Alpomish va Robin Gud obrazlarining qiyosiy oʻrganilishi.

Lingvistik –qiyosiy tahlil: turli tillar va dialektlarning taqqoslash. Masalan: Oʻzbek va qozoq tillarining fonetik yoki grammatik xususiyatlarini solishtirish.

Qiyosiy tahlil turlari ham mavjuddir ular quyidagilar:

Gorizantal-qiyosiy tahlil: Obyektlarning bir vaqt ichidago farqlari va oʻxshashliklarini solishtirish. Masalan XX asr adabiyoti va madaniyatining turli mamlakatlardagi rivojlanish jarayonlari.

Vertikal qiyosiy tahlil: Obyektlarning vaqt davomida qanday oʻzgarishini oʻrganish. Masalan: XIX asr va XX asr oʻzbek adabiyotining rivojlanishi.

Sinkretik qiyosiy tahlil: turli fanlar yoki madaniyatlar orasidagi bog'liqni tahlil qilish. Masalan: Sharq va G'arb dostonlarining qiyosiy oʻrganilishi.

Adabiy tahlil qilish: turli adabiy asarlar, obrazlar yoki janrlarning solishtirilishi. Masalan: "Ravshanxon", "Alpomish", "Kuntug'mish" dostonlarining qiyosiy oʻrganilishi.

Kross-madaniy qiyosy tahlil qilish: Turli xalqlar madaniyati va adabiyoti orasidagi oʻzaro ta'sirini oʻrganish. Masalan: Oʻzbek va boshqa millat dostonlarining oʻxshash va farqli tomonlarini taqqoslash.

Qiyosiy tahlil tadqiqotlarda obyektlarning oʻxshash va farqli jihatlarini aniqlash, ularning rivojlanish qonuniyatlarini tushunish uchun muhim metod hisoblanadi. Bu usul tarix, adabiyot, lingvistika, sotsiologiya va boshqa koʻplab sohalarda qoʻllaniladi.

Qiyosiy tahlil usulini skllanishida Aristotelning "mantiq" asarining roli katta. Aristotel ushbu asarda taqqoslash orqali bilimlarni umumlashtirish va yangi xulosalar chiqarish haqida fikrlarni bayon etgan. Platon esa jamiyat va fuqarolik jamiyatini taqqoslash orqali falsafiy tushunchalarni shakllantirgan.

Oʻrta asrlarda Yevropa va islom dunyosida falsafa, tilshunoslik va adabiyotshunoslikni rivojlanishida taqqoslash usuli yanada taraqqiy topdi. Masalan Ibn Sino falsafiy tushunchalarni tabiatshunoslik bilan taqqoslagan, sxolostika davrida diniy tushunchalar falsafiy ilmiy bilimlar bilan taqqoslangan.

XIX asrda qiyosiy tahlil usuli alohida mantiqiy ilmiy yoʻnalish sifatida shakllandi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslikda solishtirma usulining riojlanishi qiyosiy tahlil usulini keng qoʻllashga olib kelgan. XIX asr oxiri XX asr boshlarida qiyosiy tahlil usuli komparativistikaga aylanib yanada rivojlandi.

Birinchi navbatda oʻzbek xalq dostonlarini qiyosiy oʻrganishda adabiyot ta'limida komparativistika tushunchasining mazmun mohiyatini anglash lozimdir. Komparativistika (lot. comparatio – solishtirish) – bu turli fan sohalarida obyektlarni, hodisalarni yoki jarayonlarni taqqoslash orqali ularning oʻxshashlik va farqlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy yoʻnalishdir. Komparativistik yondashuv asosan adabiyotshunoslik, tilshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik va boshqa gumanitar fanlarda keng qoʻllaniladi.

Ilk nazariy komparativistik qarashlar Germaniyada shakllangan. Nemis tarixchisi I.G.Gerder (1744-1803) va buyuk adib I.V.Gyote (1749-1832) tadqiqotlari, ayrim asarlari aynan qiyosiy yoʻnalishda yaratilgan. I.G.Gerder birinchilardan boʻlib e'tiborini Yevropa xalqlari madaniy hayotidagi umumiy jihatlarga qaratadi. Uning gʻoyalarini davom ettirgan buyuk adib I.V.Gyote esa fanga "jahon adabiyoti" tushunchasini olib kiradi. Oʻzining "Gʻarb-u Sharq devoni"da Sharq va Gʻarb madaniyatiga xos mushtarak jihatlarni yoritadi[Xalliyeva, 2020. 11]. Adabiyotshunoslikda komparativistika – bu turli milliy adabiyotlar, janrlar, mualliflar yoki adabiy asarlar orasidagi aloqalarni oʻrganish usulidir.

Bu yoʻnalish orqali adabiyotning umumiy qonuniyatlarini, uning rivojlanish mexanizmlarini va xalqaro adabiy munosabatlarni chuqurroq tushunish imkoniyati tugʻiladi. Komparativistikaning shakllanishida Frant Boppning roli katta. U tilshunoslikda solishtirma usuilini ishlab chiqqan olimdir. Keyinchalik Vilgelm Grin adabiyotlarni solishtirish usulini nazariy jihatdan rivojlantirgan.

Komparativistika sifatida mustaqil ilmiy yoʻnalish XIX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. Unga sabab quyidagi omillar boʻldi:

Jahon miqyosidagi adabiy aloqalar: XIX asrda dunyo mamlakatlari orasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar kuchaydi. Bu esa adabiyotlarning bir-biri bilan oʻzaro taʼsir koʻrsatishi natijasida yangi tadqiqot usullariga ehtiyoj tugʻdiradi.

Tilshunoslik va adabiyotshunoslikning rivojlanishi: XIX asrda tilshunoslik va adabiyotshunoslik jadal surʼatlar bilan rivojlandi. Avstriyalik lingvist Frants Bopp (1791–1867) tillarning Grammatik qurilishini qiyosiy-tarixiy metod asosida chuqur oʻrganish natijasida oʻzinin tipologik tasnifini taklif qiladi[Turobov, 2020. 82]. Ushbu qiyosiy-tahlil metodi adabiyotshunoslikka ham taʼsir koʻrsatdi.

Romantizm va milliy adabiyotlarga qiziqish: Romantik davrda xalq adabiyoti, xalq dostonlari va milliy madaniyatga boʻlgan qiziqish ortdi. Shu asosda turli xalqlarning adabiy merosini solishtirish zaruriyati tugʻildi.

Ilmiy jamoatchilikning shakllanishi: XIX asr oxirida va XX asr boshlarida ilmiy jamoatchilik rivojlana boshladi. Adabiyotshunoslar oʻrtasida xalqaro konferentsiyalar va seminarlar oʻtkazila boshlandi, bu esa komparativistik tadqiqotlarni ragʻbatlantirdi.

Adabiy hodisalarni qiyosiy oʻrganish boʻyicha yirik tadqiqolt olibo brogan amerikalik adabiyotshunos olim G.Remakdir. u qiyosiy adabiyot nazariyasining yetuk vakili. U asosan qiyosiy adabiyotning nazariy asoslarini ishlab chiqish va adabiy jarayonlarni qiyosiy tadqiq qilish sohasida katta hissa qoʻshgan. Indiana Universitetida uzoq yillar professor boʻlib ishlagan va qiyosiy adabiyot boʻyicha koʻplab ilmiy maqolalar chop etgan. Remak "Comparative Literature: Method and Perspective"[Frenz, 1961. 3] nomli kitobida qiyosiy adabiyot metodologiyasi va nazariy asoslarini ochib bergan.

G.Remak adabiyotni qiyosiy jihatdan oʻrganishda uch asosiy guruhga ajiratadi.

Millatlararo taqqoslash- turli xalqlarning adabiy anʼanalarini solishtirish

Janrlararo taqqoslash - bir janrdagi asarlarning turli millat adabiyotlarida qanday namoyon boʻlishini oʻrganish

Adabiyot va boshqa **sanʼat turlari bogʻliqligi** – adabiyot va musiqa, teatr, kino, falsafa kabi sohalarning oʻzaro aloqalarini tahlil qilish.

Jahon mamlakatlarda qiyosiy adabiyotshunoslik metodikasiga oid tadqiqotlar natijasida:

Jahon va milliy adabiyot integratsiyasi – adabiy jarayonlarni milliy va xalqaro kontekstda oʻrganish (René Wellek, Naim Karimov)

Intertekstual tahlil – turli madaniy kontekstdagi adabiy matnlarni qiyoslash (Susan Bassnett, Claudio Guillén)

Qiyosiy poetika – turli adabiy yoʻnalish va janrlarni solishtirish (Henry Remak, Vohid Zohidov)

Strukturaviy yondashuv – adabiy asarlarning tuzilishini qiyosiy tahlil qilish kabi yondashuvlar vujudga kelishiga turtki boʻldi.

Badiiy asarlarga qiyosiy yondashishning asosiy jihatrlari shundaki, unda kamida ikkita janrga doir adabiy hodisalar solishtiriladi va asar oʻrtasidagi oʻxshashliklar va farqli jihatlar qidiriladi. Shunday qilib badiiy adabiyotni har qanday solishtirib oʻrganish oʻz-oʻzidan kompravistikani keltirib chiqarmaydi. Aytaylik bir milliy adabiyotning ichida amalga oshirilgan qiyosiy tekshirish komparativistika sanalmaydi[Abdulvoitov, 2020. 58-59].

Bizning fikrimizcha qiyosiy tahlil qilish usulining tarkibida rivojlangan komparativistika yoʻnalishining obektidan kelib chiqqan holda milliy adabiyot ichida asarlarning solishitilishi ham komparativistika deb atash mumkin. Fan sohalarida obyektlarni, hodisalarni yoki jarayonlarni taqqoslash orqali ularning oʻxshashliklari va farqlarini aniqlashga qaratilgan ilmiy yoʻnalish

ekanligini hisobga olgan holda milliy adabiyot ichida amalga oshirilgan qiyosiy tekshirish komparativistika deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. –T.: “Akademnashr” 2020. –B.11.
2. Turobov A. Umumiy tilshunoslik. Samarqand 2020. –B.82.
3. Newton P. Stallknechtand Horst Frenz. Comparative Literature: Method and Perspective Southern Illinois University Press CARBONDALE. 1961. –P.3.
4. Abdulvoitov E. Umumiy oʻrta ta’lim maktablarida qardosh xalqlar adabiyotini qiyosiy oʻrganish (ta’lim oʻzbek, qozoq, qirg’iz, qoraqalpoq va turkman tillarida olib boriladigan maktablar V-IX sinflar adabiyot darslari misolida). PhD ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. –T.: 2020. –B.58-59.

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI AGRESSIVLIKNING PSIXODINAMIKASI

Arakulov Gayrat Tulkinovich
O‘zbekiston Milliy universitetining
Jizzax filiali Yoshlar psixologiyasi
kafedrasi assistenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘smirlik davridagi aggressivlik muammosi, uning sabablari va oldini olish yo‘llari, fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta’sirida yuzaga keladigan agressivlik turlari, o‘smirlik davrida agressivlikni kamaytirish uchun samarali kommunikatsiya usullari, psixologlar, ota-onalar uchun foydali tavsiyalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik, agressiya, affekt, frustratsiya, psixologik va fiziologik omillar, stress, ta’lim, tarbiya, profilaktik chora-tadbirlar.

Аннотация

В статье анализируется проблема агрессии в подростковом возрасте, причины ее возникновения и пути ее профильактики, виды агрессии, возникающие под воздействием физиологических, психологических и социальных факторов, эффективные методы общения для снижения агрессии в подростковом возрасте, а также полезные рекомендатсии для психологов и родителей.

Ключевые слова: Подростковый возраст, агрессия, аффект, фрустрация, психологические и физиологические факторы, стресс, образование, воспитание, профильактика.

Abstract

This article analyzes the problem of aggression in adolescence, its causes and ways to prevent it, types of aggression that arise under the influence of physiological, psychological and social factors, effective communication methods to reduce aggression in adolescence, useful recommendations for psychologists and parents.

Keywords: Adolescence, aggression, affect, frustration, psychological and physiological factors, stress, education, upbringing, preventive measures.

Yoshlar haqida gap ketganda albatta o‘smirlik davrining yosh davrlari ichida muhim davr hisoblanishini ta’kidlash joiz. O‘smirlik davridagi psixologik muammolarga yechim topishda esa mazkur davrdagi psixologik va fiziologik rivojlanishga e’tibor qaratish lozim. Bolada o‘smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo‘lgan davrni tashkil etadi. Aksariyat o‘quvchilarda o‘smirlik yoshiga o‘tish asosan 5-sinflardan boshlanadi. Bu yoshda o‘smir rivojlanishida keskin o‘zgarishlar ro‘y bera boshlaydi. Bu o‘zgarishlar fiziologik hamda psixologik o‘zgarishlardir. Fiziologik o‘zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog‘liq ravishda tanadagi barcha a’zolarning mukammal rivojlana boshlashidir. Organizmdagi o‘zgarishlar bevosita o‘smir endokrin sistemasining o‘zgarishlari bilan bog‘liq, ya’ni ichki sekretsiya bezlari funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm to‘qimalarining o‘sishi va muhim ichki sekretsiya bezlarining (qalqonsimon bez, buyrak o‘sishi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada bo‘y o‘sishi tezlashadi, jinsiy balog‘atga yetish amalga oshadi. Psixologik o‘zgarishda esa o‘smirlar o‘zlarini kattalardek tutishga harakat qilishlari, o‘zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma’lum darajada o‘rtoqlari va o‘qituvchilariga ko‘rsatishga intiladilar. O‘smirlik yoshiga xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni o‘rgana turib, o‘smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo‘llarini va unga ta’sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta’sirini ham ko‘rishimiz mumkin. Bu davrda o‘smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar hayotida hali o‘z o‘rnini topa olmagan holatda bo‘ladi. O‘smirlik davri “o‘tish davri”, “krizis davr”, “qiyin davr” kabi nomlarni olgan psixologik ko‘rinishlari bilan xarakterlanadi. Bu yoshdagi o‘smirlarning xatti-harakatida muqobil va yangi sharoitlarda o‘z o‘rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O‘z davrida

L.S.Vigotskiy bunday holatni “psixik rivojlanishdagi krizis” deb nomlagan. O‘smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo‘lgan alohida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo‘lmaydi. Jinsiy yetilish o‘smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta’sir ko‘rsatib, bu ta’sir bevosita emas, balki ko‘proq bilvositadir[1].

O‘smirlik davriga xos xususiyatlar so‘zga kirmaslik, o‘jarlik, tajanglik, o‘z kamchiliklarini tan olmaslik, urushqoqlik kabilardir. Kattalarga nisbatan yovuz munosabatning paydo bo‘lishi, noxush xulq-atvor alomatlari faqat jinsiy yetilish tufayli paydo bo‘ladigan belgilar bo‘lib qolmay, balki ular bilvosita ta’sir ko‘rsatadigan ijtimoiy sharoitlar vositasi orqali ya’ni tengdoshlari, turli jamoalardagi mavqei, kattalar bilan munosabati, maktab va oilasidagi munosabatlari sababli yuzaga keladigan xarakter belgilaridir[2]. O‘smir nihoyatda taqlidchan bo‘lib, ularda hali aniq bir fikr, dunyoqarash shakllanmagan bo‘ladi. Ular tashqi ta’sirlarga va hissiyotlarga juda beriluvchan bo‘ladilar. Shuningdek, ularga mardlik, jasurlik, tantilik ham xosdir. Tashqi ta’sirlarga beriluvchanlik o‘smirda shaxsiy fikrni yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi, lekin bu fikr aksariyat hollarda asoslanmagan hisoblanadi. Shuning uchun ham ular ota-onalarining, atrofdagi kattalarning, shuningdek, ustozlarning to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatishlariga qaramay, o‘z fikrlarini o‘tkazishga harakat qiladilar. Juda ko‘p o‘smirlar bu davrda chekish hamda spirtli ichimliklarga qiziqib qoladilar. Katta odam, shuningdek chekuvchi, ichuvchi singari yangi rollarda o‘zini xis qila boshlaydi. O‘smirlik davridagi yetakchi faoliyat bu - o‘qish, muloqot hamda mehnat faoliyatidir. Muloqot jarayonidagi manfaatlarni bir tomonlama hal bo‘lishi agressivlik ko‘rinishidagi salbiy hissiy holatlarga olib keladi. Ehtiyojlarning qondirilishi yoki qondirilmasligi o‘smirda turli xil shakldagi o‘ziga xos kechinmalarni ya’ni agressiya, affektlar, hayajonlanish va shunga o‘xshash his-tuyg‘ularni hosil qiladi. Agressiv holatlar yuzaga kelishida stresslarni ham o‘rni katta. Stress psixologik ta’rifga ko‘ra affektiv holatga yaqin turadigan, ammo boshdan kechirilishining davomliligiga ko‘ra kayfiyatlarga yaqin bo‘lgan emotsional zo‘riqishdan iboratdir. Agressiv holatlar yuzaga kelishida frustratsiya ham to‘g‘ridan – to‘g’ri ta’sir o‘tkazadi. Frustratsiya kishi o‘z maqsadiga erishish yo‘lida real tarzda bartaraf etib bo‘lmaydi deb hisoblagan yoki shunday deb idrok etilgan to‘sqinliklarga duch kelgan hollarda yuz beradi. Bu borada bir qancha olimlar o‘z fikr va mulohazalarini bildirib o‘tgan, jumladan, L.I.Zaxarovning fikricha, o‘smirlarning tajovuzkor xatti-harakati tengdoshlari, oilasi va ommaviy axborot vositalarining ta’siri bilan belgilanadi. Tajovuzning barcha asosiy nazariy tushunchalarini ko‘rib chiqib, biz ushbu hodisaning quyidagi umumlashtiruvchi ta’rif bilan qabul qilishimiz mumkin. Agressiya - barcha tirik mavjudotni haqorat qilish yoki unga zarar yetkazishga qaratilgan xatti-harakatlarning har qanday ko‘rinishidir. Bu ta’rif tajovuzning his-tuyg‘u yoki motiv emas, balki xatti-harakatlar modeli ekanligini ta’kidlaydi[3]. Boshqalar muvaffaqiyatini kuzatishimiz hamda shunga o‘xshash jarayonlarda ham agressiya ma’lum foyda keltirishini isbotlaydi. Agressiv tajriba tufayli paydo bo‘lgan emotsional hayajon ham agressiyaga sabab bo‘ladi. Salbiy ko‘rinishdagi hayajonning natijasi ham ko‘p hollarda agressiya bilan yakunlanadi, bu esa bizning shunga o‘xshash vaziyatlar qanday oqibatlarga olib kelishini o‘rganganligimizga bog‘liq. Agressiya ko‘pincha g‘azab kabi salbiy his-tuyg‘ular bilan bog‘liq bo‘lsada motiv bilan zarar yetkazish yoki xafa qilish istagidir. Albatta, bu omillar tajovuzkor xatti-harakatlarga juda katta ta’sir ko‘rsatadi, ammo ularning mavjudligi bunday xatti-harakatlarning asosiy sharti emas. Rus psixologi Yevgeniy Ilinning fikriga ko‘ra o‘smirlardagi agressiya nafaqat psixologiya fanining davriy muammosi, balki bu muammo huquq-tartibot organlariga ham tegishli va butun jamiyatning muammosidir[4]. Chunki o‘smirlardagi agressiya yuqorida ta’kidlab o‘tilgandek, jamiyatdagi illatlar va jinoyatlarning o‘suvchi dinamikasini kafolatlovchi manbadir.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, olib borilgan tadqiqot va kuzatishlarimiz natijasida ushbu psixologik muammoga quyidagicha tavsiyalar berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi deb hisoblaymiz. Jumladan, agressiyani diagnostika qilishda, avvalo uning yuzaga keltiruvchi salbiy hisoblangan hissiy – emotsional, psixologik omillarga alohida ahamiyat berish lozim. So‘ngi yillarda ko‘pchilik yoshlar uchun real hayotdan ko‘ra virtual muloqot qilish qulayroq. Bu shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini topishida va noverbal muloqot orqali ichki psixologik bosim ya’ni agressivlik oshib ketishiga olib keladi. Insoniyat ongli mavjudot, unga hech bir jonzotga berilmagan noyob qobiliyatar (tafakkur, ong, aql-zakovat) in’om etilgan. Bundan ununli foydalangan holda har bir jamiyat a’zosi vijdonan jamiyat

va xalq manfaatlari uchun xizmat qilishi zarur. O‘sib kelayotgan avlodni agressiv va jizzaki kayfiyatdan chiqarish uchun virtual hayotga emas balki haqiqiy real hayotga qiziqtirish, ularning ma’naviyatini kitoblar bilan boyitib borishi lozim. Bu bilan ijtimoiy tarmoqlarni cheklamoqchi emasmiz, faqatgina undan aniq va yaxshi maqsadlarda foydalanish kerakligini ta’kidlab o‘tmoqchimiz. Bunday jarayonlarni oila davrasida, maktab va maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlashimiz maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shundagina yoshlarimiz begona yod g‘oyalardan yiroq bo‘lishlarini ta’minlagan bo‘lamiz. Mamlakatimiz yoshlarini komil inson qilib kamol toptirish uchun ijtimoiy va ruhiy ehtiyojga asoslangan holda, berilgan vazifalarni mustaqil uddalashga o‘rgatishdan boshlamoq zarur. O‘smirning o‘z faoliyatini va xulq-atvorini shaxsiy xohish irodasiga bo‘ysundirishi mustaqil fikrlashni barqarorlashtiradi, ko‘zlangan maqsadni amalga oshirishga puxta zamin hozirlaydi, har xil qiyinchiliklar oldida matonat, sabr-toqat tuyg‘ularini namoyish etishga chorlaydi deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E.G‘oziyev. Ontogenez psixologiyasi. 176-190 bet. T:.2010
2. Бандура А. Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. - М., 1999.
3. Захаров Л.И. Психотерапия неврозов у детей и подростков. Москва 2012 239 с.
4. Ильин Е. Психология агрессивного поведения. Питер, 2014. 35 с.
5. Аракулов, Г., Даминова, С., & Пардаев, Х. (2024). O‘smirlarning ijtimoiy hayotga moslashuvida emotsiya va bilish jarayonlarining roli. *Новый Узбекистан: наука, образование и инноватsiu*, *1*(1), 567-569.
6. Аракулов, Г., & Саидазимова, М. (2023). Семья и образование как средства борьбы со стрессом у подростков. *Информатика и инженерные технологии*, *1*(1), 357-360.
7. Arakulov, G., Pardayev, X., & Daminova, S. (2024). ZAMONAVIY YOSHLARNING KASBIY RIVOJLANISHIDA PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK MULOQOTNING ROLI. *International Journal of scientific and Applied Research*, *1*(3), 212-214.
8. Norbekova, B., Komilova, A., Arakulov, G., & Adilova, M. (2024). System Architecture. *Inventive Communication and Computational Technologies: Proceedings of ICICCT 2024*, 431.
9. Tulkinovich, A. G. (2023). STRESS–O‘SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVOR SHAKLLANISHINING MUHIM OMILI SIFATIDA. *Conferencea*, 159-163.
10. Абдурасулов, Ф. П., Аракулов, Г. Т., Эркинова, М. Т. К., & Мирзахматов, А. Х. У. (2022). ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 2), 277-282.

ENHANCING THE ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK WITHIN THE CREDIT SYSTEM IN UZBEKISTAN'S HIGHER EDUCATION LANDSCAPE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

Associate Professor N.A. Aripova,

Master D.A. Rakhimbekova
Tashkent University of Architecture and Construction

Abstract

This article delves into the critical role of students' independent work in the contemporary higher education framework, specifically within Uzbekistan's universities. It examines the intricate relationship between independent study and the development of essential professional competencies, alongside the cultivation of lifelong self-education skills. Furthermore, the article underscores the multifaceted function of educators in structuring and providing robust methodological support for this complex process.

Keywords: Students' independent work, higher education, educational process, teacher's role, organization of independent work, methodological support, self-education, professional competencies, motivation, assessment, higher educational institution, credit system, technological integration, critical thinking, collaborative learning, individualized instruction.

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta'lim tizimida, xususan, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ishlarining muhim o'rni ko'rib chiqiladi. Unda mustaqil ta'lim va zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, shuningdek, butun hayot davomida mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish o'rtasidagi murakkab bog'liqlik ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, maqolada ushbu murakkab jarayonni tizimlashtirish va ishonchli uslubiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashda o'qituvchilarning ko'p qirrali vazifasi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Talabalarning mustaqil ishi, oliy ta'lim, o'quv jarayoni, o'qituvchining roli, mustaqil ishni tashkil etish, metodik ta'minot, mustaqil ta'lim, kasbiy kompetensiyalar, motivatsiya, baholash, oliy ta'lim muassasasi, kredit tizimi, texnologik integratsiya, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda o'qitish, individuallashtirilgan ta'lim.

Аннотация

В данной статье рассматривается критическая роль самостоятельной работы студентов в современной системе высшего образования, в частности, в высших учебных заведениях Узбекистана. В ней рассматривается сложная взаимосвязь между самостоятельным обучением и развитием необходимых профессиональных компетенций, наряду с развитием навыков самообразования на протяжении всей жизни. Кроме того, в статье подчеркивается многогранная функция педагогов в структурировании и обеспечении надежной методической поддержки этого сложного процесса.

Ключевые слова: Самостоятельная работа студентов, высшее образование, учебный процесс, роль преподавателя, организация самостоятельной работы, методическое обеспечение, самообразование, профессиональные компетенции, мотивация, оценка, высшее учебное заведение, кредитная система, технологическая интеграция, критическое мышление, совместное обучение, индивидуализированное обучение.

Introduction. In an era defined by globalization and intensifying competition within the international labor market, the imperative to bolster the competitiveness of Uzbekistan's economy assumes paramount importance. Addressing this imperative is intrinsically linked to the efficacy of the nation's education system, notably its higher education sector. As articulated within strategic

documents delineating educational development in Uzbekistan, a nation's competitive edge is fundamentally predicated upon the educational attainment of its populace.

Currently, a significant majority of higher education institutions in Uzbekistan have transitioned to a credit-modular education system, mirroring the credit-based frameworks prevalent globally. This system emphasizes independent student work as a cornerstone of the learning trajectory. The implementation of credit-based learning methodologies, which necessitate active independent student engagement under faculty guidance, constitutes a potent instrument for modernizing educational practices and elevating the caliber of specialist training.

The transition to the credit system has precipitated a substantial augmentation of time allocated to students' independent work. Adhering to the tenets of the credit system, each instructional hour is expected to be complemented by approximately two hours of independent study, which may be conducted within libraries, reading rooms, computer laboratories, or private study spaces.

Students' independent work encompasses a diverse array of activities, including the completion of homework assignments, participation in individual and collaborative projects, and the composition of essays and reports. The content, scope, and complexity of these tasks are determined by faculty members, aligning with the curriculum and the students' proficiency levels. Consequently, continuous monitoring and methodological guidance by educators are indispensable for the effective organization of independent work.

Analysis and Discussion. Well-structured independent work fosters the development of students' cognitive autonomy, a prerequisite for their success in professional pursuits. However, the practical implementation and quality of independent student work within Uzbek universities frequently fall short of contemporary standards.

The teacher's role in managing independent work commences with the provision of essential resources to students, including assignments, project briefs, essay topics, methodological guidelines, and supplementary materials. A crucial phase involves the strategic analysis of assignments, encompassing both internal and external dimensions.

Internal assignment analysis entails the evaluation of. The alignment of assignments with the academic discipline, topic, and students' academic preparedness.

The specific skills and competencies that students will acquire upon completion of the task.

The relevance of the studied discipline to contemporary requirements for professionals in the field, taking into account Uzbekistan's economic development priorities.

A thorough analysis of the strengths and weaknesses of the proposed assignments, enabling the development of targeted methodological recommendations to facilitate successful completion.

External assignment analysis involves the connection to the global educational trends, and the incorporation of the newest technologies.

Expanded Discussion Points. Technological Integration: The effective utilization of digital platforms and resources is paramount. This includes online libraries, educational videos, interactive exercises, and learning management systems (LMS) that facilitate seamless communication and resource sharing.

Cultivation of Critical Thinking: Assignments must transcend mere memorization, encouraging students to analyze, evaluate, and synthesize information. This involves the application of higher-order thinking skills to complex problems.

Promotion of Collaborative Learning: The incorporation of group projects and discussions fosters teamwork, communication, and interpersonal skills, all of which are highly valued in the modern workplace.

Individualized Instruction: Recognizing the diverse learning styles and paces of students, educators should strive to personalize assignments and provide differentiated support.

Robust Assessment and Feedback Mechanisms: Timely and constructive feedback is essential for student growth. Formative and summative assessments should be aligned with learning objectives and provide clear insights into student progress.

Enhancing Library and Information Resource Accessibility: Modernizing library infrastructure and providing access to a wide array of digital and physical resources are crucial for supporting independent learning.

Time Management Skill Development: Equipping students with effective time management strategies is vital for successful completion of independent work. This includes planning, prioritization, and self-regulation.

Interdisciplinary Connections: Integrating knowledge and skills from various disciplines enables students to tackle complex, real-world problems.

Ethical Considerations: Emphasizing academic integrity and ethical research practices is essential in preventing plagiarism and promoting responsible scholarship.

Conclusion

Enhancing the organization of students' independent work within the credit system is vital for elevating the quality of higher education in Uzbekistan. This necessitates a multifaceted approach, encompassing rigorous assignment analysis, effective methodological support, and continuous monitoring. By prioritizing the development of students' cognitive autonomy and professional competencies, Uzbekistan's higher education institutions can significantly contribute to the nation's economic competitiveness and global standing.

References

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for quality learning at university. McGraw-Hill education.
2. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory into practice, 41(2), 64-70.
3. Gibbs, G. (1999). Using assessment strategically to change the way students learn. In S. Brown & A. Glasner (Eds.), Assessment matters in higher education (pp. 41-53). Buckingham: SRHE and Open University Press.
4. Laurillard, D. (2012). Teaching as a design science: Building pedagogical patterns for learning and technology. Routledge.
5. Race, P. (2007). The lecturer's toolkit: A practical guide to assessment, learning and teaching. Routledge.
6. OECD. (2019). Education at a Glance 2019: OECD Indicators. OECD Publishing. Law of the Republic of Uzbekistan "On Education".

BELBOG‘LI KURASH TEXNIK USULLARINI O‘RGATISH METODIKASI

Artiqov Z.S.
Renessans ta’lim universiteti
p.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada belbog‘li kurash bo‘yicha musobaqalarda yuqori tezkorlik bilan bajariladigan texnik usullardan foydalanish samaradorligi va uning natijaviylikka ta’siri tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: belbog‘li kurash, musobaqa, kiftlash, texnik usullar, malakali belbog‘li kurashchilar.

Аннотация

В данной стате проведен анализ эффективности исползования скоростних технических приемов в соревнованиях по борбе на поясах и ее влияние на резултати.

Ключевие слова: борба на поясах, соревнование, технические приеми, висококвалифитсированние борси.

Dolzarbligi. Bugungi kunda belbog‘li kurash Jahonning turli davlatlari, ularda yashovchi aholi, ayniqsa bolalar o‘rtasida o‘ta jozibali, o‘ziga rom qiluvchi sport turi sifatida tan olinmoqda. Belbog‘li kurash sport turini millatimizning qadimiy qadriyati o‘rnida uning salohiyatini yanada ko‘tarish, ushbu sport turini yurtimiz va jahon xamjamiyatida yanada ommaviylashayotgan sport turlaridan biri ma’lumki, mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, ko‘plab sport turlari qatori milliy kurashimiz bo‘lgan belbog‘li kurash ham jadal rivojlanib kelmoqda. Bunga asosiy sabab yurtimizda yurtimizda milliy kurash turlariga karatilayotgan katta etibordir. Chunki avvallari faqatgina vodiyda Toshkent va Toshkent viloyatlarida belbog‘li kurash bilan shug‘ullanib kelishar edi. Hozirgi kunga kelib voha viloyatlaridan ham ko‘plab Respublika, Osiyo, Jahon chempionlari yetishib chiqmoqda. I, II hamda III belbog‘li kurash bo‘yicha o‘tkazilgan Jahon chempionatlarida milliy terma ja’moa a’zolari yuqori natijalarga erishib kelgan. Keyingi yillarda chet davlatlar murabbiylari O‘zbekiston tajribasini o‘rganib turli musobaqalarda munosib qarshilik ko‘rsata boshlashdi.

Ular bizdan avvalombor kiftlash, qo‘lni yetrazib ushlash va ayrim texnik usullarni o‘rganishdi. Biz bu borada to‘xtab qolmadik, masalan belbog‘li kurashda belbog‘ni to‘g‘ri ushlash raqib ustidan ellik foiz g‘alabani bildiradi. Keyingi yillarda ko‘plab ilmiy izlanishlar natijasida boshqacha, yani teskari ushlash amalini kurashchilarimizga o‘rgatdik va bu borada ko‘plab yuqori natijalarga erishdik [1].

Maqsadi. Belbog‘li kurashda zamonaviy texnik usullarni tezkorlikda bajarish bo‘yicha metodika ishlab chiqishdan iborat.

Natijalari va muxokamasi. Yurtimizda azal azaldan belbog‘li kurash usullari ko‘tarish bilan bajarilgan, masalan o‘nga va chapga ko‘tarib tashlash, qaytarma usulida tashlash, ko‘tarib to‘sib tashlashlar ko‘proq xalq orasida yoki kurashchilar orasida keng tarqalgan. Muqaddam bizning mamlakat terma jamoa a’zolari B. To‘xtasinov, E. Sotvoldiyev, Z. Artiqov, B.Odilov, R.Umarov va boshqalar jahon chempionatlarida ishtirok etib kelgan davrda ushbu sportchilarimiz Yevropa kurashchilarining ko‘krakdan oshirib tashlash usuliga qarshilik ko‘rsata olishmas edi.

1-rasm

Belbog‘li kurash usulini o‘rgatish metodikasi

Biz Yevropalik kurashchilarning aynan shu usulini o‘rgandik va biz murabbiylar bilan bu usulga qarshi himoya ishlab chiqdik. Belbog‘li kurash bo‘yicha oxirgi yillarda bo‘lib o‘tayotgan halqaro musobaqalarda yurtimiz sportchilari eng chiroyli usullarni bajarish orqali hammani lol qoldirish orqali boshqa mamlakatlarga namuna bo‘shilmoqda.

Biz tomondan ishlab chiqilgan metodikaning qay darajada axamiyatli ekanligini va tanlangan mavzuning dolzarbligini asoslash uchun murabbiylar hamda sportchilar o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada ishtirok etgan 50 nafar sportchi va 30 nafar murabbiylar siz “belbog‘ni qaysi holatda ushlashni xoxlaysiz” yoki “shogirdlaringizga belbog‘ni qanday ushlab kurashishni o‘rgatasiz” degan savolimizga sportchi va murabbiylarning 61 foizi an’anaviy shaklda yani chap qo‘llar raqibning o‘ng yonidan o‘ng qo‘l esa chap qo‘lga yaqin holda degan javobni berishgan bo‘lsa, respondentlarning 26 foizi i ikkala qo‘llarni teng ushlagan holatda o‘rgatish kerak deyishgan, respandentlarimizning 13 foizi esa mashg‘ulotlarda qiyin bo‘lsa musobaqada osonligini inobatga olib belbog‘ni keng bog‘lab teskari ushlash orqali bellashuvlarni tashkil qilishini aytishgan. Biz respondentlarga mashg‘ulot jarayoni va musobaqalarda olib borgan tadqiqotlarimiz natijalarini vizual ravishda va videotasmaga yozilgan holatda namoyish qilib berdik va taxlillarimiz natijalari bilan tanishtirdik. Shuningdek, murabbiylarga belbog‘ni teskari ushlab o‘ngdan chapga qaytarib tashlash usulini bajarish bo‘yicha ishlab chiqqan modulimizni tavsiya qildik. (2-rasmga qarang).

2-rasm

Belbog‘li kurash usulini o‘rgatish metodikasi

Belbog‘li kurashda texnik usullarni bajarishga qaraganda himoyalanish qiyinroq bo‘lib qolmoqda. Chunki himoyalanishning uch xil yo‘li mavjud qo‘l bilan tirab (blok), qadamlab yoki sakrab o‘tib qarshilik ko‘rsatish mumkin. Lekin kurashchi himoyalanish maqsadida raqibi biqiniga qo‘lini tirab yursa hakam tomonidan jazolanadi, agar raqib xujum qilganda xarakatni to‘xtatish maqsadida raqibining oyoqlari yoniga qadamlab bosib qo‘ysa, qadamlagan kurashchiga jazo ogohlantirishi beriladi [3].

Kurashchi hujum paytida oyoqda qolish uchun sakrab o‘tsa qaytarma usuliga tushib qolishi mumkin. Shuni aytish mumkinki, hozirgi zamonaviy belbog‘li kurashda himoyalanishga qaraganda qarshi hujum yoki himoyaga xos texnik usullardan foydalanish ko‘proq samara berishi mumkun. So‘ngi yillar davomida murabbiylarimiz tomonidan belbog‘li kurash bo‘yicha o‘tkazib kelinayotgan aksariyat halqaro musobaqalarda yetakchi kurashchilarning tajribasi, ularning hujum, himoya va qarshi hujum kambinatsiyalari vizual yoki videokamera yordamida tasvirga olinib, ushbu texnik-taktik harakatlarning ilmiy asoslari o‘rganilmoqda [2].

Xulosa. Bu borada bir qator ilmiy tatqiqotlar o‘tqazib kelinmoqda. Tatqiqot natijalari asosida belbog‘li kurashchiga xos ustuvor jismoniy sifatlarni praporsional tartibda rivojlantirish va ularni qarshi xujumda qo‘llaniladigan texnik usullarni barbod qilishga mos taktik elementlar shakllantirib borilmoqda. Ayni kunda belbog‘li kurashchilar mashg‘ulotlarini, unda qo‘llaniladigan jismoniy va texnik mashqlarni inovatsion texnalogiyalar asosida shaklantirish sirlarini ochib beruvchi maxsus o‘quv qo‘llanmalarni tayorlash kerakligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyev I.B. Kurash bilan shug‘ullanuvchi talaba-sportchilarni mashg‘ulot yuklamalarining optimal nisbatlari. /diss. ...p.f.n.,T., 2012. – 30 b.
2. Mirzaqulov SH.A. Yosh belbog‘li kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi. / Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman “Jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlari nazariyasi va uslubiyatining zamonaviy muammolari”, II qism. Toshkent, 2015, - B. 83-84.

Mirzaqulov Sh.A. Belbog`li kurash nazariyasi va uslubiyati., T., 2014.

ELEKTRON HUKUMAT TIZIMIDA TIBBIYOT MUASSASALARINING AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Axrorov Faxriddin O‘rinboy o‘g‘li
Renessans ta’lim unversiteti katta o’qituvchisi

Komiljonova Dilafruz Mamurjon qizi
Renessans ta’lim unversiteti
ATT yunalishi II-bosqich talabasi.

Telyayev Ismat Qudratillayevich,
Mirzo ulug’bek nomidagi O’zbekiston milliy universitetining Jizzax filiali tayanch doktaranti

Annotatsiya

Axborot texnologiyalari hozir hamma joyda qo'llanilmoqda. Sog'liqni saqlash kabi inson hayotining muhim sohasini chetda qoldirish mumkin emasligi aniq. So'nggi raqamli ishlanmalar butun dunyo bo'ylab aholiga tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil etishning eng istiqbolli usullarini ishlab chiqishga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, IT infratuzilmasini samarali qurish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ko'pgina davlatlar uzoq vaqt davomida tibbiyot sohasidagi innovatsiyalardan faol foydalnmoqda.

Kalit so’zlar: tibbiyotda axborot texnologiyalari, klinika, sog’liq, bemor, xizmat ko’rsatish, zamonaviy texnologiyalar, avtomatlashtirish.

Аннотация

Информационные технологии используются повсеместно. Очевидно, что такую важную сферу жизни человека, как здравоохранение, нельзя оставить в стороне. Последние цифровые разработки оказывают положительное влияние на создание наиболее перспективных методов организатсии медицинского обслуживания населения по всему миру. В то же время важное значение приобретает эффективное построение ИТ-инфраструктуры. Многие страны уже длительное время активно используют инноватсии в области медицины.

Ключевые слова: информационные технологии в медицине, клиника, здоровье, патсиент, обслуживание, современные технологии, автоматизация.

Annotation

Information technology is now being used everywhere. It is clear that such a vital sphere of human life as healthcare cannot be left aside. The latest digital developments have a positive impact on designing the most promising methods for organizing medical care for the population worldwide. At the same time, the effective construction of IT infrastructure is becoming increasingly important. Many countries have been actively utilizing innovations in the medical field for a long time.

Keywords: information technology in medicine, clinic, health, patient, service, modern technologies, automation.

Geoinformatsion texnologiyalar va ularni davlat boshqaruvida qo‘llanilishi

Kirish. Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi davlat boshqaruvi tizimini samarali boshqarish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Geoinformatsion texnologiyalar (GIT) – bu fazoviy ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish imkonini beruvchi tizimlar majmuasi bo‘lib, u davlat boshqaruvida strategik qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Geoinformatsion Texnologiyalarning Asosiy Tuzilmalari Geoinformatsion texnologiyalar bir necha asosiy komponentlardan iborat:

1. Geografik Axborot Tizimlari (GAT) – fazoviy ma'lumotlarni tahlil qilish va boshqarish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot.
2. Masofaviy zondlash (MZ) – sun'iy yo'ldosh va aerofototasvirlar yordamida ma'lumotlarni yig'ish texnologiyasi.
3. Global Pozitsiyalash Tizimi (GPS) – aniq joylashuvni aniqlash va geografik ma'lumotlarni integratsiya qilish uchun ishlatiladi.
4. Ma'lumotlar bazasi va bulutli texnologiyalar – katta hajmdagi fazoviy ma'lumotlarni saqlash va ulardan foydalanish imkonini beradi.

Davlat Boshqaruvida Geoinformatsion Texnologiyalarning Qo'llanilishi Geoinformatsion texnologiyalar turli sohalarda davlat boshqaruvini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi:

1. Shaharsozlik va infratuzilma boshqaruvi

Yangi loyihalar rejalashtirilishi va amalga oshirilishida GIT yordamida eng maqbul hududlar aniqlanadi.

Yo'l-transport tarmog'ini optimallashtirish va tirbandliklarni oldindan prognoz qilish imkonini beradi.

2. Favqulodda vaziyatlarni boshqarish

Yong'in, zilzila, suv toshqini kabi tabiiy ofatlar natijasida yetkazilgan zararlarni baholash va tezkorlik bilan chora ko'rish imkonini beradi.

Qutqaruv xizmatlari uchun real vaqtda ma'lumotlar yetkazib beriladi.

3. Atrof-muhitni muhofaza qilish

O'rmonlarning kesilishi, suv resurslarining kamayishi va ekologik muammolarni kuzatish uchun ishlatiladi.

Atmosfera va suv resurslarining monitoringi olib boriladi.

4. Qishloq xo'jaligi va yer resurslarini boshqarish

Dehqonchilik va chorvachilik faoliyatini rejalashtirishda GIT orqali hosildorlikni oshirish strategiyalari ishlab chiqiladi.

Sug'orish tizimlarini yaxshilash va eroziyani oldini olish imkoniyatini beradi.

5. Xavfsizlik va huquq-tartibotni ta'minlash

Jinoyatchilikka qarshi kurashish va xavfsizlik tizimlarini optimallashtirishda ishlatiladi.

Videokuzatuv tizimlari va fazoviy ma'lumotlar orqali huquqbuzarliklarning oldini olishga yordam beradi.

Xulosa

Geoinformatsion texnologiyalar davlat boshqaruvida eng muhim vositalardan biri bo'lib, u qarorlar qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va samaradorligini oshiradi. Mazkur texnologiyalar shaharsozlik, ekologiya, qishloq xo'jaligi, favqulodda vaziyatlarni boshqarish kabi ko'plab sohalarda qo'llanilib, mamlakatni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelajakda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (big data) bilan integratsiyalashgan GIT yanada samarali boshqaruv tizimlarini yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://robo-med.com
2. https://alp-itsm.ru/
3. http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/17294/1/conference_tpu-2015-C24-381.pdf
4. https://library.sammi.uz/
5. http://moodle.bsmi.uz/course/info.php?id=312

HOW TO LEARN ENGLISH GRAMMAR STEP BY STEP?

Ashekova Zhazira Abduakhitovna
School-gymnasium №6 named after B. Momyshuly
Master of Pedagogical Sciences
Republic of Kazakhstan

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные этапы изучения английской грамматики. Исследование охватывает базовые грамматические элементы, структуру предложений, систему времен и практические упражнения. Применение предложенных методов способствует эффективному усвоению материала.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tili grammatikasini bosqichma-bosqich o'rganish bo'yicha muhim usullar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda grammatikaning asosiy elementlari, jumlalar tuzilishi, zamonlar tizimi va amaliy mashqlar ko'rsatib o'tiladi. Ushbu usullar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini samarali mustahkamlashlari mumkin.

Abstract

This article explores key steps to learning English grammar. The study covers fundamental grammar elements, sentence structure, tense systems, and practical exercises. By following these methods, learners can effectively enhance their grammatical skills.

Введение | Introduction. Английская грамматика является важной частью изучения языка. Понимание правил помогает строить правильные предложения, развивать речь и писать грамотно. Изучение грамматики требует системного подхода, который включает несколько ключевых этапов.

2. Основные этапы изучения грамматики | Key Steps in Learning Grammar

2.1. Изучение частей речи | Learning Parts of Speech

Для понимания структуры предложений необходимо изучить части речи: существительные, глаголы, прилагательные, наречия, предлоги, союзы и междометия. Каждая часть речи играет важную роль в построении предложений.

2.2. Понимание структуры предложений | Understanding Sentence Structure

Предложения строятся из подлежащего, сказуемого и дополнений. Важно научиться правильно организовывать эти элементы. Примеры различных типов предложений:

Простые предложения: *She reads a book.*

Сложносочиненные предложения: *She reads a book, and he writes an article.*

Сложноподчиненные предложения: *She reads a book because she wants to learn more.*

2.3. Освоение системы времен | Mastering the Tense System

Английский язык имеет 12 основных времен. Для их правильного использования важно понимать разницу между простыми, продолженными, совершенными и совершенными продолженными формами. Например:

Present Simple: *I study English every day.*

Present Continuous: *I am studying English now.*

Present Perfect: *I have studied English for five years.*

Present Perfect Continuous: *I have been studying English for five years.*

2.4. Работа с модальными и вспомогательными глаголами | Learning Modal and Auxiliary Verbs

Модальные глаголы помогают выражать возможность, необходимость или запрет. Их правильное использование значительно улучшает владение языком. Например:

Can: *I can swim.* (Я умею плавать.)

Must: *You must wear a seatbelt.* (Ты должен пристегнуть ремень.)

Should: *You should eat healthy food.* (Тебе следует питаться правильно.)

2.5. Практика и упражнения | Practice and Exercises

Практические задания, тесты, чтение книг и письмо помогают закрепить правила. Вот несколько эффективных способов практики:

Чтение книг и статей – помогает видеть грамматические конструкции в контексте.

Написание сочинений – развивает письменные навыки и закрепляет правила.

Прохождение онлайн-тестов – сайты, такие как Grammarly и BBC Learning English, предлагают интерактивные задания.

Прослушивание подкастов и фильмов – улучшает восприятие языка на слух.

3. Заключение | Conclusion

Пошаговое изучение грамматики позволяет постепенно овладеть всеми основными правилами и применять их на практике. Регулярные упражнения и анализ грамматических конструкций способствуют улучшению языковых навыков. Рекомендуется уделять особое внимание практике, поскольку теория без использования в реальной жизни не приведет к успеху. Погружение в языковую среду через чтение, письмо и разговорную практику является ключом к успешному изучению английской грамматики.

Introduction. Learning English grammar is essential for effective communication. Whether you are a beginner or looking to refine your skills, following a structured approach can help you grasp grammar concepts systematically. This guide will take you through the key steps to mastering English grammar with clear explanations and practical exercises.

1. Start with the Basics

Understanding Parts of Speech

English grammar is built on parts of speech. These are the fundamental categories of words that serve different functions in a sentence:

Nouns: Person, place, or thing (e.g., cat, London, book)

Pronouns: Words that replace nouns (e.g., he, she, they)

Verbs: Action words (e.g., run, speak, write)

Adjectives: Words that describe nouns (e.g., beautiful, small, fast)

Adverbs: Words that describe verbs, adjectives, or other adverbs (e.g., quickly, very, well)

Prepositions: Words that show relationships (e.g., in, on, at)

Conjunctions: Words that connect clauses or sentences (e.g., and, but, because)

Interjections: Words expressing strong emotions (e.g., wow!, oh!)

Tip: Create flashcards for each part of speech and use them in sentences.

2. Learn Sentence Structure

Basic Sentence Formation

A complete sentence must have:

Subject: The doer of the action (e.g., The dog runs.)

Predicate: The action or state of being (e.g., The dog runs.)

Object (if necessary): The receiver of the action (e.g., She reads a book.)

Types of Sentences

Declarative: Makes a statement (e.g., I like coffee.)

Interrogative: Asks a question (e.g., Do you like coffee?)

Imperative: Gives a command (e.g., Drink your coffee.)

Exclamatory: Shows excitement (e.g., I love coffee!)

Exercise: Write five sentences using each type.

3. Master Tenses and Verb Forms

Understanding the 12 English Tenses

English has three primary tenses (past, present, future), each with four variations:

Simple Tenses: Describe general actions (e.g., I eat, I ate, I will eat.)

Continuous (Progressive) Tenses: Describe ongoing actions (e.g., I am eating, I was eating, I will be eating.)

Perfect Tenses: Describe completed actions (e.g., I have eaten, I had eaten, I will have eaten.)

Perfect Continuous Tenses: Describe ongoing actions with a time reference (e.g., I have been eating, I had been eating, I will have been eating.)

Practice: Conjugate verbs in different tenses to solidify understanding.

4. Learn Modal and Auxiliary Verbs

Modal Verbs

These express necessity, possibility, ability, or permission.

Can/Could: Ability (e.g., I can swim.)

May/Might: Possibility (e.g., It may rain.)

Must/Have to: Necessity (e.g., You must study.)

Should/Ought to: Advice (e.g., You should exercise.)

Auxiliary (Helping) Verbs

These assist the main verb in forming tenses or questions.

Be (is, am, are, was, were): Used in continuous tenses (e.g., She is running.)

Do (do, does, did): Used in questions and negatives (e.g., Do you like tea?)

Have (have, has, had): Used in perfect tenses (e.g., She has finished.)

Tip: Practice forming sentences using modals and auxiliaries.

5. Master Articles and Prepositions

Articles

Definite article ('the'): Used for specific nouns (e.g., The moon is bright.)

Indefinite articles ('a', 'an'): Used for general nouns (e.g., I saw a cat.)

Prepositions

Prepositions show relationships between words in a sentence.

Location: in, on, at (e.g., The book is on the table.)

Time: before, after, during (e.g., I will see you after lunch.)

Direction: to, into, onto (e.g., He went into the room.)

Exercise: Write five sentences using different prepositions.

6. Practice Grammar with Exercises

Consistent practice is key. Try these activities:

Grammar Workbooks: Use resources like Raymond Murphy's English Grammar in Use.

Online Quizzes: Websites like Grammarly, BBC Learning English, and Cambridge English offer exercises.

Speaking and Writing: Apply grammar rules in daily conversations and writing tasks.

7. Read and Write More

Reading for Grammar Improvement

Reading exposes you to correct grammar usage. Choose books, newspapers, and blogs to improve your understanding.

Writing to Reinforce Learning

Writing helps solidify grammar rules. Keep a journal, write essays, or compose emails in English.

Tip: Have a native speaker or a teacher review your writing.

Conclusion

Learning English grammar requires patience and practice. By following these steps—understanding parts of speech, mastering sentence structure, practicing verb tenses, and applying grammar rules in daily activities—you will improve steadily. Keep practicing, and soon, grammar will become second nature to you. Happy learning!

Список литературы

1. Murphy R. *English Grammar in Use*. Cambridge University Press, 2019.
2. Swan M. Practical English Usage. Oxford University Press, 2020.
3. Azar B. Understanding and Using English Grammar. Pearson, 2021.
4. Hewings M. Advanced Grammar in Use. Cambridge University Press, 2015.
5. Thomson A., Martinet A. A Practical English Grammar. Oxford University Press, 2013.

DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA ILGʻOR XORIJIY TAJRIBALAR TAHLILI

Ashurov Jamshid
Qarshi davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur ishda differensial yondashuv asosida talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirish uchun zarur boʻlgan pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Ilgʻor xorijiy tajribalar oʻrganilib, ularning mahalliy ta'lim tizimiga moslashuvi boʻyicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, masofaviy oʻqitish usullari, va innovatsion yondashuvlar asosida talabalar kompetentligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: differensial yondashuv, raqamli texnologiyalar, kompetentlikni rivojlantirish, pedagogik shart-sharoitlar, ilgʻor xorijiy tajribalar, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, masofaviy oʻqitish, innovatsion yondashuv, talabalar motivatsiyasi

Abstract

In this work, the pedagogical conditions necessary for improving students' competence in using digital technologies are analyzed based on a differential approach. Advanced foreign experiences were studied and recommendations were developed for their adaptation to the local education system. The research highlights the possibilities of improving students' competence based on modern educational technologies, distance learning methods, and innovative approaches.

Key words: differential approach, digital technologies, competence development, pedagogical conditions, advanced foreign experiences, modern educational technologies, distance learning, innovative approach, student motivation

Аннотация

В данной работе на основе дифференцированного подхода анализируются педагогические условия, необходимые для повышения компетентности студентов в использовании цифровых технологий. Изучен передовой зарубежный опыт и разработаны рекомендатсии по его адаптатсии к местной системе образования. В исследовании освещены возможности повышения компетентности студентов на основе современных образовательных технологий, методов дистанционного обучения и инновационных подходов.

Ключевые слова: дифференцированный подход, цифровые технологии, развитие компетентности, педагогические условия, передовой зарубежный опыт, современные образовательные технологии, дистанционное обучение, инновационный подход, мотивация студентов.

Talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirish jarayoni murakkab va uzoq davom etadi, shuning uchun uni amalga oshirishga yordam beradigan pedagogik sharoitlarni tizimlashtirish va tavsiflash tavsiya etiladi. Pedagogik shart-sharoitlar deganda pedagogik tizimning elementlaridan biri tushuniladi, bu ta'lim muhiti imkoniyatlari yigʻindisi boʻlib, uning harakati ushbu tizimning shaxsiy va jarayoniy tomonlariga ta'sir koʻrsatish orqali uning samarali ishlashiga yordam beradi.

Tadqiqotimizda pedagogik shartlarning uch guruhini ajratamiz: tashkiliy-pedagogik, psixologik-pedagogik va predmetli-didaktik[4].

Tashkiliy-pedagogik shartlar guruhiga ta'lim subyektlari va oʻquv faoliyatining tashkiliy shakllari oʻrtasidagi oʻzaro ta'sir qilish usullari toʻplami kiradi, ular talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirish uchun mazmuniy elementlarini maqsadli rejalashtirish natijasidir.

Psixologik-pedagogik shartlarga biz talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishga ta'sir qilishning aniq pedagogik chora-tadbirlarini ta'minlashga va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam berishga qaratilgan bir qator shartlarni olamiz. Shu bilan birga, ta'sir mustaqillik, fikrlashning tanqidiyligi va samaradorligi, harakatlarni haqiqatan ham baholash, umumlashtirish va yakuniy natijaga erishish kabi professional muhim shaxs xususiyatlariga ta'sir qiladi[7];.

Predmetli-didaktik shartlar guruhi - bu umumiy maqsadni amalga oshirishga qaratilgan (talabalarning kasbiy oʻzini oʻzi belgilashini shakllantirish) mazmun elementlarini, oʻqitishning tashkiliy shakllari va usullarini tanlash, innovatsion-loyihalash, ulardan foydalanish natijasidir. Bu guruhda talabalarning raqamli texnologiyalardan foydalanishga yoʻnaltirilgan va kasbiy-amaliy ishlar majmuini, muammoli-vaziyatli vazifalarni, baholash vositalarini oʻz ichiga olgan integral amaliyotga yoʻnaltirilgan raqamli texnologiyani amalga oshirishga yordam beradigan shart-sharoitlar alohida oʻrin tutadi[15];.

Boʻlajak oʻqituvchilarni talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishning asosiy komponentlarini (1.-jadval), biz motivatsion-shaxsiy, operatsion-faoliyatli, kognitiv-refleksiv komponentlarga ajratdik, ular talabalarni oʻquv-kasbiy faoliyat maqsadlariga erishish, bilish faoliyati, yangilikni qabul qilish, ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyati, raqamli texnologiyalar bilan ishlash, muloqot koʻnikmalari, aqliy faollik, mustaqil qaror qabul qilish faoliyati, tanqidiy fikrlash, refleksiya va oʻz oʻzini rivojlantirishni aniqlashtiradi[16];.

1-jadval

Boʻlajak informatika fani oʻqituvchilarini talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishning asosiy komponentlari

Mezonlar	Oʻlchamlar	Sifat	
motivatsion-shaxsiy	Qadriyat yoʻnalishlari tizimi, kasb, muvaffaqiyat, maqsadga erishishga boʻlgan motiv	Maqsadga muvofiqlik, javobgarlik, ziddiyatlarga bardoshli, mehnatsevarlik	
operatsion-faoliyatli	Bilim olishning turli usullarini oʻzlashtirish; kommunikativ koʻnikmalar (guruhda ishlay olish), muammoni hal qilish qobiliyati, raqamli texnologiyalaridan foydalana olish koʻnikmalari	Muloqotchanlik, tashkilotchilik, hal qiluvchanlik, bilimlilik	
kognitiv-refleksiv	fikrlashning nostandart va tanqidiyligi (anali, sintez), gumanitar, informatika sohasidagi bilim va koʻnikmalar (dunyoqarashning kengligi), raqamli texnologiyalar ishlay olish, oʻquv va kasbiy faoliyat, ijodkorlik faoliyati tajribasi, yangi bilimlarni yaratish (yangilik), yangilarini yaratish yoki eskilarini ta'mirlash, bilish faolligi, yangilik yaratish, oʻz oʻzini rivojlantirish qobiliyati	Autim, analitiklik, fikrlashning tarqoqligi, tanqidiy fikrlash, dunyoqarashning kengligi, oʻquv-bilish faolligi, yangilik yarata olishi, taxmin qila olish, oʻzgartirishga moyillik, ijodkorlik	

Motivatsion - shaxsiy mezonlar faoliyatga munosabat, kasbning ijtimoiy ahamiyatini anglash, maqsadga erishishdagi qiyinchiliklarni yengish qobiliyati bilan tavsiflanadi. U maqsadlar (qadriyatlar) tizimini oʻz ichiga oladi, ulardan eng asosiysi – fanlar va kasbiy kompetentliklarni egallash, samarali kasbiy-innovatsion faoliyatni oʻrnatish hisoblanadi. Motivatsion-shaxsiy mezon mazmuni boʻlajak informatika fani o'qituvchisining faoliyatini, ularning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatli faoliyatni anglashga hissa qoʻshuvchi qat'iy motivlar majmuini belgilaydi[17];.

Operatsion - faoliyatli mezonlar talabaning kasbiy vazifalarni belgilash va hal qilish, guruhda ishlash va raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini koʻrsatadi. U kasbiy faoliyat, ishlab chiqarish muhitidagi munosabatlarni belgilaydi. Ushbu komponent pedagog ishining mazmuni bilan belgilanadi va muhandisning faoliyat samaradorligini hamda talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishga moʻljallanadi[18];.

Kognitiv - refleksiv mezonlar kuchli bilim, tizimli va tanqidiy fikrlash, talabaning kuchli bilish faoliyati, ijodkorligi, yangilikni qabul qilish, refleksivlik bilan bogʻliq. U tayanch bilimlar asosida fan sikllari boʻyicha tanqidiy, nostandart fikrlash, raqamli texnologiyalar bilan mustaqil ishlash qobiliyati: izlash, tahlil qilish, tanlash, qoʻllash, berilgan vazifalarni tahlil qilish va ularga erishish imkoniyatini nazarda tutadi. Talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishning ushbu komponenti ijodiy mustaqillikni oʻz ichiga oladi, u turli kasbiy sohalarda innovatsiyalarni ishlab chiqish asosida rivojlanadi[15];.

Sanab oʻtilgan mezonlar talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishga mos keladi.

Talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashganlik darajalarini aniqlash uchun "mezon" va "koʻrsatkich"tushunchalarini kiritish kerak. Axborot manbalarini tahlil qilish (N.N. Grachev, E.P.Pecherskaya, V.V.Ryabov) shuni koʻrsatadiki, ushbu atamalar turlicha mazmunga ega. Biz, mezon – bu baholash asosida amalga oshiriladigan etalon, koʻrsatkich esa - alohida muhim komponentning sifat tavsifidir. Koʻrsatkichlar deganda biz talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishning sifat tavsifini tushunamiz[14];.

Talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirish mezonlariga asoslangan holda ularning 3 ta darajasini ajratish mumkin:

Innovatsion faoliyatning reproduktiv darajasi oʻz oʻzini rivojlantirish, ijodiy faoliyat (fikrlash) aks ettirish darajasida amalga oshiriladigan, yangilikka befarq munosabat va axborotni taxlil qila olmaslik, kasbiy faoliyatda qaror qabul qilishda boshqalarga qaramlik, oʻz oʻzini rivojlantirishda ishonchsizlik, muloqotda chegaralanish, guruhga sekin moslashish kabi kasbiy faoliyatda barqaror boʻlmagan motivlar bilan tavsiflanadi.

Tayyorgarlikning evristik darajasi kasbga barqaror yoʻnalganlik, mustaqil qaror qabul qilish, ma'lumotlar bilan ishlash, ularni tanqidiy baholash; oʻz oʻzini tahlil qila olish va oʻz-oʻzini takomillashtirish uchun vazifa belgilash, yangilikka ijobiy munosabat, kommunikativ bilimlar asosida guruhda ishlash qobiiyati bilan tavsiflanadi.

Tayyorgarlikning ijodiy darajasi maqsadga erishishning barqaror motivatsiyasi, kasbiy oʻsish va muhandis mehnatini anglash; oʻquv-ishlab chiqarish muammolarini aniqlash va belgilash qobiliyati hamda ularni hal qilishning turli usullarini topish, qoʻyilgan maqsad asosida oʻz-oʻzini takomillashtirish vqa rivojlantirishga barqaror munosabat, ma'lumotlar bilan ishlashning turli usullarini bilish va ularni tahlil qila olish hamda amaliyotda qoʻllash, yangilikni qabul qilish qobiliyati, yuqori darajada rivojlangan muloqot koʻnikmalari bilan tavsiflanadi[15];.

Shunday qilib, talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashganlik mezonlari yordamida mutaxassisning shaxsiy sifatlari belgilandi.

Shunday qilib, talabalarni raqamli texnologiyalardan foydalanish kompetentligini takomillashtirishning koʻrsatilgan mezonlari, koʻrsatkichlari va darajalari ilmiy tadqiqotlarda umumiy qabul qilingan differensial yondashuvga asoslanadi va shaxs shakllanishining asosiy qonuniyatlarni aks ettiradi. Shu munosabat bilan, xulosa qilish mumkinki kompetentli mutaxassisni tayyorlash maxsus tashkil etilgan pedagogik jarayonda innovatsion didaktik texnologiyalar, zamonaviy pedagogik vositalar, metodlar va ta'lim jarayonini tashkil etish shakllariga tayangan holda amalga oshirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son. https://lex.uz/docs/-4312785
2. Qosimov, S., va boshqalar (2015). Raqamli texnologiyalar ta'lim tizimida. Toshkent: Maorif nashriyoti.
3. Niyozov, N. (2018). Ta'limda differensial yondashuv nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. To‘rayev, M. (2020). Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Ismoilov, I. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalari. Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
6. Abdullayev, A. (2017). Pedagogik texnologiyalar va ta'lim tizimida ularning ahamiyati. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi pedagogik innovatsiyalar markazi.
7. Muminova, N. (2021). Masofaviy ta'limda differensial yondashuv. Toshkent: Oliy ta'lim va ilm.
8. Yunusov, D. (2018). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari nazariyasi. Qarshi: Nasaf nashriyoti.
9. Usmonov, S. (2020). Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv metodlar. Toshkent: Fan va ta'lim.
10. Xolmurodov, A. (2016). Raqamli kompetentlik: Ta'lim va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
11. Sobirov, O. (2021). Raqamli transformatsiya va ta'lim. Toshkent: Talqin nashriyoti.
12. Ashurova, G., va boshqalar (2019). Raqamli texnologiyalarning ta'limdagi roli. Toshkent: Ilm ziyo nashriyoti.
13. Anderson, T., & Elloumi, F. (2004). Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University.

AXBOROT-KOMMUNIKASIYA TEXNOLOGIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH ASOSIDA MASOFAVIY TA`LIMNI RIVOJLANTIRISH VA “SMART UNIVERSITET”LARNI TASHKIL ETISH YOʻNALISHLARI

Ashurova H.H.
Renessans ta’lim universiteti,
“Axborot texnologiyalari”
kafedrasi assistent o’qituvchisi

Musayeva M.M.
Renessans ta’lim universiteti,
“Axborot texnologiyalari”
kafedrasi assistent o’qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Oʻzbekiston Respublikasida masofaviy ta'limni rivojlantirish va axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalanish asosida "SMART universitet"larni tashkil etish yoʻnalishlari koʻrib chiqilgan. Masofaviy ta'lim tizimi va axborot-kommunikasiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi, jahonning ilgʻor amaliyotlari hamda Oʻzbekistonda masofaviy ta'lim tizimini joriy etishdagi qadamlar muhokama qilingan. Maqolada Oʻzbekistonda masofaviy ta'lim tizimi uchun innovatsion texnologiyalardan foydalanish, "SMART universitet"larni tashkil etish va bu jarayonni amalga oshirish boʻyicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Shuningdek, “SMART universitet” konsepsiyasining oʻquv, ilmiy va boshqaruv jarayonlarini axborotlashirishga qaratilgan tamoyillari va hozirgi kunda amalga oshirilayotgan ishlar haqida soʻz yuritiladi.

Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, axborot-kommunikasiya texnologiyalari, "SMART universitet", Oʻzbekiston ta'lim tizimi, innovatsiyalar, ta'lim texnologiyalari, "Bolonya jarayoni", Moodle dasturi, elektron ta'lim muhitlari, oliy ta'limda masofaviy oʻqitish.

Аннотация

В данной статье рассматриваются направления создания "SMART университетов" на основе развития дистанционного образования и эффективного использования информационно-коммуникационных технологий в Республике Узбекистан. Обсуждались вопросы интегратсии системы дистанционного обучения и информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс, передовые мировые практики и шаги по внедрению системы дистанционного обучения в Узбекистане. В статье анализируются меры, принимаемые в Узбекистане по использованию инновационных технологий для системы дистанционного обучения, созданию "SMART университетов" и реализации этого процесса. Также будут рассмотрены принципы концепции "SMART университет," направленные на информатизатсию образовательных, научных и управленческих процессов, а также проводимая в настоящее время работа.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационно-коммуникационные технологии, "SMART университет," система образования Узбекистана

Abstract

This article examines the directions for creating "SMART universities" based on the development of distance learning and the effective use of information and communication technologies in the Republic of Uzbekistan. Issues of integrating the distance learning system and information and communication technologies into the educational process, advanced world practices, and steps for implementing the distance learning system in Uzbekistan were discussed. The article analyzes the measures being taken in Uzbekistan to use innovative technologies for the distance learning system, create "SMART universities," and implement this process. The principles

of the "SMART university" concept aimed at informatization of educational, scientific, and management processes, as well as the work currently being carried out, will also be discussed.

Keywords: distance learning, information and communication technologies, "SMART university", Uzbekistan's education system

Oʻzbekistonda masofaviy ta'limni rivojlantirish masalalariga keyingi yillarda keng e'tibor qaratilmoqda. Xususan, masofaviy ta'lim tizimiga innovasiyalar, zamonaviy axborot-kommunikason texnologiyalarni jalb etishga keng e'tibor berilmoqda. Bu boʻyicha hukumatimiz tomonidan keng koʻlamli ishlar amalga oshirilib, oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'limni rivojlantirish boʻyicha qator tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan hujjatlarda oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim texnologiyalarini joriy qilish vazifalari belgilangan. Ushbu vazifalarni roʻyobga chiqarish maqsadida Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Oʻzbekiston Respublikasida distansion oliy ta'lim tizimini tezkor joriy etish uchun tegishli shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti qarori loyihasi ishlab chiqilmoqda. Qaror tasdiqlanganidan soʻng, mamlakatimizda masofaviy ta'limni joriy etish boʻyicha koʻplab chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda dunyoning rivojlangan mamlakatlarida oliy ta'lim tizimlarida modul tizimi asosida oʻquv jarayonini tashkil etish va talabalar hamda professor-oʻqituvchilarning mobilligi muhim ahamiyat kasb etadi va bu jarayon oʻz yoʻlida oliy ma'lumot olishga keng imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayonlar "Bolonya jarayoni" orqali amalga oshiriladi va qator afzalliklarga ega. Agar Oʻzbekiston oliy ta'lim tizimi "Bolonya jarayoni"ga kiradigan boʻlsa, berilgan oliy ma'lumot toʻgʻrisidagi darajalarni Yevropa Ittifoqi miqyosida tan olishga erishiladi va bu kelajakda, Oʻzbekiston ta'lim tizimiga jahon mamlakatlarida qiziqish bildirib, oʻqishga keladigan talabalar soni ortishiga va moʻljallanayotgan "Ta'lim xabi"ni amalda yaratishda ulkan yordam boʻladi.

Hozirgi kunda ixcham va arzon boʻlgan notebook, netbook, i-pad, i-phone va smartphone va boshqa axborot vositalari keng rivojlanmoqda. Shu sababli ta'lim jarayonida bunday vositalardan foydalanishga boʻlgan qiziqish va talab ortib bormoqda. Masofaviy ta'lim ana shu texnologiyalar vositasida amalga oshiriladigan jarayondir.

Masofaviy ta'lim va unda axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan samarali foydalanishning ilmiy asoslari olimlar tomonidan atroflicha oʻrganilgan boʻlib aytish mumkinki, jamiyatda iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi unga mos ravishda ilmiy-texnikaviy taraqqiyotga ham olib kelmoqda. Axborot texnologiyalari va kompyuterlarning shiddat bilan rivojlanishi turli axborotlardan foydalanish asosida qurilayotgan jamiyatning taraqqiy etishini ta'minlamoqda. Ushbu jamiyat hozirgi kunda "axborotlashgan jamiyat" deb atalmoqda. Axborotlashgan jamiyat – bu shunday jamiyatki, unda jamiyat a'zolarining aksariyati axborotni, ayniqsa uning yuksak shakli boʻlgan – bilimlarni ishlab chiqish, ishlov berish, iste'mol qilish, saqlash, qayta ishlash va sotish bilan band boʻladi.

Ta'lim jarayonlariga axborot-kommunikasiya texnologiyalarini qoʻllash yoʻnalishlaridan biri masofaviy ta'lim hisoblanadi. Masofaviy ta'lim – axborot-kommunikasiya texnologiyalar (kompyuter, telekommunikasiyalar, multimedia) vositalari va ilmiy asoslangan oʻqitish usullarini qoʻllab, ta'lim (kunduzgi, sirtqi) olish shaklidir. Masofaviy ta'lim – bu oʻqituvchi va oʻquvchining interfaol (dialog), asinxron yoki sinxron oʻzaro va ta'lim vositasi yordamida alaqasining bir maqsadga yoʻnaltirilgan jarayon boʻlib, bu jarayon ularning fazoviy joylashuviga invariant va vaqt boʻyicha kelishilgandir.

Taniqli iqtisodchi olim Daniel Bell sanoatlashgan iqtisodiyotdan keyingi iqtisodiyot haqida toʻxtalib, yangi iqtisodiyotda yetakchi oʻrinda tadbirkorlar yoki sanoat korxonalari egalari emas, balki olimlar, bilimlarga asoslangan yangi axborot texnologiyalarini yaratuvchilar turishini aytgan. Bu iqtisodiyotda ishlab chiqarish resursi sifatida axborot va bilimlar maydonga chiqadi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch boʻlib ilmiy kashfiyot va ishlanmalar xizmat qiladi. Alan Grinspenning fikriga koʻra, axborot texnologiyalarining iqtisodiyotni barcha jabhalariga chuqur kirib borishi zamonaviy iqtisodiyotni avvalgilardan keskin farq qiladigan holatga olib keladi va iqtisodiyot fanida yangidan-yangi axborot davrlarini boshlab beradi.

Jamiyat rivojlanishining globallashuvi mamlakatlar, iqtisodiy tizimlar va odamlar o‘rtasidagi keng miqyosli aloqalarning rivojlanishiga asos bo‘ldi. Global axborot tarmoqlari (internet, uyali va sun'iy yo‘ldosh aloqasi) yangi transport vositalari turlari, intellektual mulk, xizmatlar va xalqaro savdo taraqqiyoti, ish kuchining migrasiyasi, investisiyalar oqimining kuchayishi zamonaviy xo‘jalik aloqalarining samaradarligini oshirish orqali mamlakatlarning rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omilga aylandi.

Masofaviy ta'lim – bu ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi turli joylarda bo‘lgani holda masofada turib o‘qitish vositasidir. Masofaviy ta'lim audio, videotexnika, internet va sputnikli aloqa kanalini qo‘llaydigan ta'lim shakli hisoblanadi. Masofaviy ta'limda bilimlarni berish jarayoni (unga ta'lim beruvchi va ta'lim muassassi mas'ul bo‘ladi), bilimlarni olish jarayoni (unga ta'lim oluvchi mas'ul) hisobga olinadi.

Masofaviy ta'limda o‘quv axborotlarni olish vositalari quyidagi turlarga bo‘linadi:

sinxron o‘quv tizimlari (haqiqiy vaqtda on-line tizimi), asinxron o‘quv tizimlari (off-line tizimi).

Sinxron tizimlar bir vaqtning o‘zida o‘quv jarayonida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining qatnashishini ta'minlaydi. Bunday tizimlarga: web-chat, ICQ, IRC (Internet Relay Chat), interaktiv TV, web-telefoniya, NetMeeting, Telnet telekonferensiyalari kiradi.

Asinxron tizimlar bir vaqtning o‘zida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchining qatnashishini ta'minlamaydi. Masofaviy ta'limda bunday tizimlarga bosma materiallar, audio/video kassetalar, disketalar, CD-ROM, elektron pochta, web-sahifalar, FTP, web-forumlar (e'lonlarning elektron doskasi), mehmonlar kitobi, Usenet telekonferensiyalari (yangiliklar guruhiga obuna)ga asoslangan kurslar tegishli.

Masofaviy ta'lim jahon amaliyotida keng qo‘llanilmoqda. Masalan, AQShda 50 foizdan ortiq oliy o‘quv yurtlari ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida masofaviy onlayn o‘qitish dasturini qo‘llaydi. Masofaviy ta'lim jarayonida ta'lim oluvchilar barcha turdagi axborot-kommunikasiya vositalardan keng foydalanadilar.

Hozirgi kunda O‘zbekiston oliy ta'lim tizimida masofaviy talimni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha ishlar boshlab yuborilgan. O‘zbekistonda masofaviy ta'lim jarayonini tashkillashtirish va boshqarish, elektron o‘quv ishlanmalar yaratuvchilarning mualliflik huquqlari himoyasini asoslash, masofaviy ta'limning moddiy-texnik ta'minot talablari, iqtisodiy mexanizmlari, me'yoriy va huquqiy ta'minoti, Internet muhitida o‘qish texnologiyasining talablari, telekommunikasion muhitning talablari, masofaviy ta'lim institutlari, virtual universitetlarni yaratish ularni sertifikatlashtirish tadbirlari amalga oshirilib boshlandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Korporativ, loyiha boshqaruvi va davlat xaridlari sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorida O‘zbekistonda masofaviy ta'limni rivojlantirish masalalariga e'tibor qaratildi. Mazkur Qaror asosida mamlakatdagi oliy ta'lim muassasalariga, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalariga, ularning mulkchilik shakli va bo‘ysunuvidan qat'i nazar, masofaviy o‘qitishni tashkil etish huquqi berildi. Mazkur qaror asosida loyiha boshqaruvi milliy agentligi O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta'lim vazirligi bilan birgalikda “Oliy ta'lim muassasalarida, oliy o‘quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish muassasalarida masofaviy o‘qitishni amalga oshirish tartibi to‘g‘risida”gi Nizomni ishlab chiqdi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Innovasion rivojlanish vazirligi O‘zbekistonda masofaviy oliy ta'lim muassasasi “Kelajak universiteti”ni ishga tushirish loyihasi ishlab chiqilmoqda. O‘zbekistonda masofadan o‘qitiladigan oliy ta'lim muassasasi “Kelajak universiteti” CityU MOOK (Gonkong), UdacityX (AQSh), Open Polytechnics (Yangi Zelandiya) va MOOC Iversity (Niderlandiya) kabi xorijiy investorlar ishtirokida ochilishi ko‘zda tutilmoqda. Mazkur Loyiha doirasida oliy ta'lim jarayoniga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini, ilm-fanning eng so‘nggi yutuqlarini va texnikalarni joriy qilish nazarda tutilgan. Buning uchun elektron axborotlarni va ta'lim resurslarini o‘z ichiga olgan hamda talabalar (yiliga 50 ming nafar atrofida) tomonidan ta'lim dasturlarini,

ularning qaerda boʻlishlaridan qat'iy nazar, oʻzlashtirishlarini ta'minlaydigan elektron axborot-ta'lim muhitining ishlashi uchun shart-sharoitlar yaratilishi boshlandi.

Oʻzbekistonda masofaviy ta'limni yoʻlga qoʻyish boshlangan hozirgi sharoitda biz mamlakatimizda masofaviy ta'lim tizimini samarali yoʻlga qoʻyish uchun ochiq kodli Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) dasturidan foydalanishni taklif etamiz. Bu dastur axborotli oʻqitish tizimlari standartlari boʻyicha qurilgan va Yevropada qoʻllaniladigan masofaviy ta'lim tizimi hisoblanadi. Moodle tizimida turli foydalanuvchilar uchun kirish huquqi va axborot xavfsizligi ta'minlanadi. Bu tizimdan administratorlar, kurs yaratuvchilari yoki oddiy foydalanuvchilar bir xilda foydalanishlari mumkin boʻladi.

Xalqaro standartlar asosida masofaviy ta'limni joriy etish yoʻnalishlaridan yana biri "SMART universitet"larni tashkil etish hisoblanadi. "SMART" ayni paytda texnologiya olamida keng qoʻllaniluvchi ibora boʻlib, Specific (oʻziga xos), Measurable (oʻlchab boʻladigan), Attainable (erishib boʻladigan), Relevant (dolzarb), Time-bound (aniq muddatli) soʻzlarining qisqartmasidan olingan. Mazkur loyiha oliy ta'lim muassasasining oʻquv, ilmiy va boshqaruv jarayonlarini axborotlashtirishga qaratilgan ma'lumotlar bazalarini, axborot tizimlarini yaratish, ulardan foydalanish, xizmatlar koʻrsatish hamda boshqa axborot tizimlari bilan integrasiya qilinadigan oliy ta'lim muassasasining "SMART universitet" yagona platformasining asosiy tamoyillarini belgilab beradi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda bu boʻyicha amaliy ishlar boshlab yuborilgan boʻlib, Toshkent davlat pedagogika universitetida zamonaviy talablar darajasida "SMART universitet" ni joriy etish boʻyicha qator tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan:

- universitetda foydalanishda boʻlgan turli xil axborot tizimlari, kompьyuter dasturlarini oʻzaro integrasiya qilindi;
- foydalanuvchilarni yagona identifikasiya tizim orqali, istalgan joydan universitet resurslaridan foydalanishlarini yoʻlga qoʻyildi;
- bugungi kundagi qurilmalarga mos ilovalar yaratish evaziga mavjud tizimlardan, shuningdek axborot hamda oʻquv ta'limiy resurslardan foydalanish geografiyasini kengaytirish, foydalanuvchilarga qulaylik yaratildi;
- talabalar bilimini nazorat qilishning avtomatlashgan tizimini joriy etildi;
- bitiruv malakaviy ishlari, magistr PhD va DSs darajalarini olish uchun yozilgan dissertasiyalar, "plagiat"ga tekshirish avtomatlashtirilgan tizimi va birlamchi ma'lumotlar bazasi shakllantirildi;
- "SMART" texnologiyalardan foydalanish boʻyicha professor-oʻqituvchilar va talabalar bilimlari oshirib borilmoqda, yangi texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish boʻyicha "master-klasslar" tashkil qilinmoqda.

Toshkent davlat pedagogika universiteti Turkiyaning Informascope kompaniyasi bilan loyiha asosida zamonaviy texnologik yechimlar hamda texnik va dasturiy ma'lumotlar bilan ishtirok etish masalasi boʻyicha kelishib oldi va universitetida "SMART universitet"ni bosqichma-bosqich joriy etishga kirishildi. Informascope kompaniyasi nashr ishlari, shuningdek, kutubxona mahsulotlari va xizmatlari koʻrsatuvchi xorijiy yirik va yetakchi kompaniya hisoblanadi. U oʻzining koʻp yillik tajribasiga tayanib, jahon miqyosida informasion ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan keng qamrovli va individual yechimlarni ishlab chiqmoqda va xalqaro elektron ta'lim standartlarini amalda qoʻllash boʻyicha muvaffaqiyatga erishmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aripov A.N., Mirzoxidov X.M. va boshqalar. Axborot kommunikasiya texnologiyalari izohli lugʻati. – T.: "Raqamli rivojlanish dasturi", 2004.
2. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X., Masofaviy oʻqitish nazariyasi va amaliyoti. – T. "Fan", 2009.
3. Гулямов С.С., Романов А.Н., Алимов Р.Х., Торопцов В.С., Ходиев Б.Ю., Алимов К.А., Бегалов Б.А., Григорович Д.Б. Дистанционное экономическое образование. Т. "Шарқ", 2004.
4. Даниел. Б."Грядущее постиндустриальное общество". М.: Академия. 2004.
5. Гринспен А. "Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы". М.: Юнайтед Пресс, 2010.

TBL AS A LEARNER CENTERED APPROACH

Ashurova Nodiraxon Rafiqovna
"University of economics and pedagogy" NOTM Filologiya kafedrasi dotsenti

Annotation

There are various approaches in teaching English to ESP learners. All methods are considered as a productive way of improving students' knowledge of foreign language. The language presented and practiced does not take into account the particular needs of each learner; the language content is almost always dictated by the course book and/or syllabus. For this reason, many teachers, having experimented with the PPP approach turn to more learner-centered approaches where the needs of the learner are central to the lesson content.

Key words: task-based learning (TBL), approaches, language learner, Communicative Language Teaching (CLT), student centered, communicative, collaborative,

Annotatsiya

ESP oʻquvchilariga ingliz tilini oʻrgatishda turli xil yondashuvlar mavjud. Barcha metodlar talabalarning chet tili boʻyicha bilimlarini oshirishning samarali usuli sifatida qaraladi. The presented and practiced language does not take into account the specific needs of each learner; the content of the language is almost always dictated by the textbook and/or curriculum. Shu sababli, koʻplab oʻqituvchilar DXSH yondashuvini sinab koʻrib, oʻquvchiga koʻproq yoʻnaltirilgan yondashuvlarga murojaat qilishadi, bunda oʻquvchining ehtiyojlari dars mazmunida markaziy oʻrinni egallaydi.

Kalit soʻzlar: task-based learning (TBL), approaches, language learner, Communicative Language Teaching (CLT), student centered, communicative, collaborative,

Аннотация

Существуют различные подходы к обучению английскому языку учащихся ESP. Все методы рассматриваются как продуктивный способ повышения знаний студентов по иностранному языку. Представленный и практикуемый язык не учитывает конкретные потребности каждого обучающегося; содержание языка почти всегда диктуется учебной книгой и/или учебной программой. По этой причине многие учителя, экспериментируя с подходом ГЧП, обращаются к более ориентированным на учащегося подходам, где потребности учащегося являются центральными в содержании урока.

Ключевые слова: task-based learning (TBL), approaches, language learner, Communicative Language Teaching (CLT), student centered, communicative, collaborative,

The Definition of Task-based Learning The task description should be addressed before discussing the definition of task-based learning. However, the concept of tasks differs significantly in TBL, and thus, approaches to TBL are different. Long (1985) defined the task as work is done freely or for some benefit for oneself and others.[1] Skehan (1996) described tasks as activities that are essential to them. Task success is measured in terms of obtaining outcomes, and tasks typically mimic real-life language use.[2]. Ellis (2003) provides an extensive overview as a work plan of language and learning activities, which enables students to process language pragmatically to obtain a result that is calculated in terms of whether the right or acceptable proposal material has been communicated.[3]. Willis (1996) describes a task as a communication activity that the students use to achieve results.[4]. TBL offers various ways of teaching languages. By putting language students in different real-life contexts, they will use their language skills by using language as a method to accomplish an objective and thereby use language interactively.

Task-based learning (TBL) is seen as an alternative way of teaching conventional approaches, if it prefers a technique for functional communication of the language (Brumfit, 1984; Willis, 1996; Ellis, 2003). According to Ellis (2003) and Willis (1996), TBL is an efficient approach that provides a learning environment and encourages learners to use target-language forms that they believe are

most likely to achieve communicative objectives. Richards and Rodgers (2014) said that task-based learning had received great emphasis in applied linguistics. Still, it is not widely used and has little data on its effects or efficacy as a basis for curriculum creation, materials development, and education.

Widdowson (1983) claims TBL is a teaching technique intended to enable language students in the form of purposeful problem-solving practice. When language learners engage in problem resolution or work to achieve the goal, they are highly excited, less tense, anxious or fearful, and are often well prepared to participate in self-conceived classes.[5]. In other words, the TBL is based on this logic that these language learners will efficiently learn English, whose
mind focuses primarily on performing the assigned tasks rather than on getting involved in language types (Prabhu, 1990).[6]

According to Willis and Willis (2009), task-based learning is generally considered an innovative teaching approach superior to traditional methods. Benevides and Valvona (2008) describe TBL as a communicative approach to language education.[7]. It uses its primary organizational theory to complete communicative tasks. Willis (1996) claims TBL learners can encounter conditions that help them experience their natural exposure (input), use language to show what they mean (output), reflect on developing their language and evaluate and practice types. Task-based learning is a practical approach that allows students to use real-world language as a communication tool. It begins with a task review of needs to decide what to do in the new language for a defined group of students (Long, 2014).

The teaching approach requires learners to do some tasks using the target language for communication in a real interactional language environment (Murad, 2009). The task activities ought to lead to everyday work. The task should focus on a real-life teaching approach where the language's principal goal is communicative competence. However, TBL aims to allow students to gain new language skills and improve their existing language during the learning process.

Therefore, from this point on, TBL involves inputs and outputs, which are the first to use a simple task-based on the input to improve the target language skills. Therefore, the characteristic of TBL emphasizes meaningful learning,
participation in the real-world language process, and the involvement of the cognitive process (Ellis, 2003).

The Task part of **Task-Based Learning** has been (more or less) defined by linguistic scholars as:

-things people do in everyday life (Long, 1985).

-a goal-oriented activity that leads to an outcome or result (Willis, 1996).

-a completed work plan which can be assessed (Ellis, 2003).

In 2007, Jane Willis and her husband Dave Willis came up with the following criteria in their book Doing Task-Based Teaching (pp. 12-14) which can be used to discern a task:

- Will the activity engage learners' interest?
- Is there a primary focus on meaning?
- Is there a goal or an outcome?
- Is success judged in terms of the result?
- Is completion a priority?
- Does the activity relate to real-world activities?

If your answer is yes to all the questions, you can be sure that the classroom activity you have in mind is task-like.

TBL is an approach to teaching that was originally used by second or foreign-language teachers. It is an approach that stems from **Communicative Language Teaching** (CLT) – a language teacher methodology – which emerged in the 1970s.

Language teachers originally adopted Task-Based Learning for a variety of reasons with the most important being the desire to make their classrooms more **student-centered, communicative, and collaborative** by incorporating more interactive tasks.

Task-Based Learning (TBL) is also known as Task-Based Language Teaching (TBLT) and Task-Based Instruction (TBI). Its principal focus is on the completion of meaningful tasks. Such tasks can include **creating** a poster, **producing** a newsletter, video, or pamphlet, or **designing** a map of the school or neighborhood.

The Task Cycle formula includes the following stages: task, plan, report

In the pre-task stage The teacher introduces the topic and gives students clear instructions and guidelines on what they will be doing during the three-part task cycle (below). This phase will give students a clear understanding of what will be expected of them and include any important knowledge or details they need to know. This is also a good time to lead into the task by brainstorming or asking questions about the topic. Teachers can also get students ready for the task by presenting an example of the task or introducing a picture, audio, or video which will be useful in completing the task.

In the Task stage Students get ready to do the task. Students are given what they need to complete the task (handouts and written instructions) and are assigned to work in pairs or small groups while the teacher monitors and offers encouragement when necessary. The teacher's role is typically limited to one of a coach, guide, and facilitator.

Plan. Students work on the task in pairs or small groups and prepare to report or present their results or product. They make important decisions about their presentation and assign each person in the group with a part of the task to present, so everyone takes responsibility during the report stage. The group rehearses its presentation. The teacher walks around, helps if needed, and takes notes on anything that needs to be addressed after the presentations.

In the Report/Present Students present their findings to the class in the form of a presentation. The rest of the class listens to the reports and writes down feedback which will be given to the presenters after all reports have been heard. The class can also ask questions or provide some quick oral feedback after each presentation. The teacher also gives feedback on the content as well. Students vote on the best presentation, report, or product.

Feedback

After presenting their completed task, others in the class can offer constructive feedback.

Several ways to do so include:

- Two stars and a wish – two positive things about the presentation and one suggestion,
- The 3, 2, 1, Formula – Three likes, Two suggestions, and One question.
- Finally, feedback can be given based on things like the content of the presentation, use of visuals, eye contact, etc.

Here is a template for creating your own Task-Based Learning lesson or activity:

- Design a
- Create a
- Produce a

1. Task: What would you like your students to design, create, or produce?
2. Plan: What specific instructions will you give your students for doing this task and what guidelines should they follow during their planning stage?
3. Report/Present: What do you want your students to report or present and how much time will you give them to explain or present their ideas?

There are many different TBL interpretations so don't hesitate to make it your own.

An example of Task-Based Learning Activity

Jane Willis (1996) came up with A Framework for Task-Based Learning that includes coming up with tasks that revolve around a certain topic. This can be very useful for teachers looking for task ideas to engage their students during a lesson.

See the example to follow:

Topic: Travel

- **Listing**: List three reasons why people love to travel.

- **Ordering, Sorting, and Classifying**: Put pictures of different travel destinations in order from the most desired to the least desired destination. Sort travel destinations from the northern to the southern hemisphere. Classify destinations by languages people speak.
- **Comparing or Matching:** Compare different countries. Match people to their country of origin.
- **Problem Solving:** Think of three low-budget travel destinations.
- **Creative Task**: Create a travel poster or find out about different countries and become an expert on a country that you would like to travel to in the future.
- **Share Personal Experiences**: Share stories about past travel destinations. Write a poem about your favorite place and share it with the class.

We recommend 6 Advantages of Task-Based Learning

1. Students are at **the center of learning.**
2. Students are working on something that is **personal and relevant** to them.
3. Students gain practice in **collaborating** with others and making group decisions.
4. Students spend a lot of time **communicating.**
5. Students take on responsibility for **engaged learning**.
6. TBL is **enjoyable**, motivating, and a great place to start for teachers thinking about incorporating more Project Based Learning at their schools or classrooms.

To sum up Task-Based Learning has many interpretations and you, the teacher, can adapt and make anything your own. Although TBL was originally developed with language teachers in mind, the core of every Task-Based Learning lesson, as the name suggests, is the task;

A Task-Based approach offers an alternative for teachers who are interested in creating a more student-centered environment in their classroom. In a task-based class, the lesson is based on the completion of a central task and its presentation;

TBL incorporates all 4C's and is a great way to get students used to working on Project Based Learning (PBL) because it includes many of the same skills but, in a smaller, more digestible way;

Whereas PBL requires working on a project for an extended period, TBL can be done in one or two lessons and can be a good starting point for teaching students how to communicate, collaborate and work on presentations with others.

Resources

- Willis D. and J. Willis (2007) Doing Task-based Teaching. Oxford: Oxford University Press
- Willis J. (1996) A Framework for Task-based Learning. Harlow: Longman Pearson Education

References

1. Alavi, S. M. (2003). *Task-based teaching: Can it be applied in Iranian high schools?* Paper presented at the nationwide conference of English language teachers' organization, Hamedan, Iran.Bao, R., & Du, X. (2015).
2. Implementation of task-based language teaching in Chinese as a foreign language: benefits and challenges. Language, Culture and Curriculum, 28(3), 291-310. Doi: 10.1080/07908318.2015.1058392 Beglar, D., & Hunt, A. (1999).
3. Revising and validating the 2000-word level and university word level vocabulary tests. Language Testing, 16, 131–162. Doi:10.1177/026553229901600202
4. Benevides, M., & Valvona, C. (2008). Widgets: A task-based course in practical English. Hong Kong: Pearson Longman.Benson, P. (2001). Teaching and researching autonomy in language learning. London: Longman.
5. Brown, H.D, & Heekyeoung, L. (2015). Teaching by Principles (Fourth Edition). New York, NY: Pearson Education.
6. Brumfit, C. (1984). Communicative Methodology in Language Teaching. New York: Cambridge University Press.
7. Carless, D. (2002). Implementing task-based learning with young learners. English Language Teaching Journal, 56(4), 389–396. Doi: 10.1093/elt/56.4.389

MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Ashurova S.E.
Renaissance University of Education
Senior teacher

Batirov Sh.J.
Renaissance University of Education
3rd year student of Foreign Language and Literature

Annotation

This article describes the most modern, popular and in-demand methods of teaching a foreign language. Based on the requirements of the current stage of development of teaching methods, the main methods aimed at forming a comprehensively developed personality are selected. The advantages and disadvantages of each method are also highlighted.

Key words: foreign languages, teaching methods, communicative methods, learner-centered, peer collaboration, interactive, integrative.

Аннотация

В данной статье рассказывается о наиболее современных, популярных и востребованных в настоящее время методах преподавания иностранного языка. Исходя из требований, предъявляемых на современном этапе развития методики обучения, выбраны основные методы, направленные на формирование всесторонне развитой личности. Также выделены преимущества и недостатки каждого метода.

Ключевые слова: иностранные языки, методы обучения, коммуникативные методы, ориентированные на обучающегося, сотрудничество со сверстниками, интерактивный, интегративный.

Annotatsiya

Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda eng zamonaviy, ommabop va hozirda talab qilinadigan usullar haqida so'z boradi. O'qitish metodikasini rivojlantirishning hozirgi bosqichida qo'yilgan talablardan kelib chiqib, har tomonlama shaxsni shakllantirishga qaratilgan asosiy usullar tanlab olingan. Shuningdek har bir usulning o'ziga xos samarali tomonlari va kamchiliklari yoritilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy tillar, oʻqitish metodlari, kommunikativ metodlar, oʻquvchilarga yoʻnaltirilgan, tengdoshlar bilan hamkorlik, interaktiv, integrativ.

Nowadays, teaching foreign languages in higher education institutions should be organized in such a way as not only to give students a certain amount of knowledge, but also to develop their abilities by means of a foreign language, to prepare them for intercultural communication. The university is becoming not so much an educational institution as a school for developing the student's personality. The need to develop students by means of a foreign language is dictated by life. One cannot but agree with the opinion of A.A. Verbitsky that the goal of education at the present stage is to "grow" a person's personal potential, to develop his ability to act adequately in upcoming subject and social situations, and the content is everything that ensures the achievement of this goal [1, p. 24]. Today, one of the central key problems of didactics, which has enormous methodological significance, is the problem of training and development, when the process of mastering knowledge and methods of activity should serve as a means of comprehensive development of the personality [2, p. 60].

As for a foreign language, the main goal of training is the development of the personality of the student who wants to participate in intercultural communication in the language being studied and independently improve in the activity being mastered. To do this, it is necessary to develop the communicative competence of students, that is, practical knowledge of a foreign language, the ability

to use it as a tool for intercultural communication; to ensure the formation of foreign language communication skills in the professional sphere, as well as the formation of respect and tolerance towards the culture of the people of the country of the language being studied, readiness for cooperation and business communication.

Throughout the history of mankind, a significant number of different educational methods have been developed. At first, all methods of teaching foreign languages were borrowed from programs developed for teaching the so-called "dead languages" - Latin and Greek, within the framework of which almost the entire educational process was reduced to reading and translation. It was this method, the foundations of which were laid by educators at the end of the 18th century, that took shape by the middle of the 20th century under the name of the grammar-translation method.

According to this method, language proficiency is mastering grammar and vocabulary. The process of improvement is understood as movement from one grammatical scheme to another. Thus, according to this method, grammatical schemes are selected, then texts are selected for these schemes, from which individual sentences are identified, and all this is completed by translation. First from English to the native language, and then vice versa. This method allows you to learn grammar at a very high level. But in the process of learning, a person stops expressing himself and begins not to speak, but to combine words with the help of rules and creates the prerequisites for the emergence of the so-called language barrier.

The founder of the conscious-comparative method is academician L. V. Shcherba. This method is based on the understanding of the action, not the mechanical development of a skill, conscious, not intuitive mastery of the language. The comparative method solves a wide range of problems: practical, general educational and upbringing, and is based on principles related to the specifics of studying a foreign language, with the need to overcome the interference of the native language. However, this method underestimated the role of activity in the assimilation of material, and the systemic nature of language acquisition was not ensured.

The significant expansion of the sphere of teaching foreign languages in the 20th century led to the intensive development and further development of direct methods oriented both at reproductive and receptive acquisition of language. Among them is the method of Harold Palmer, which arose in the 20s of the 20th century and became not only widespread, but also significantly influenced the development of audio-lingual and audiovisual methods. Palmer puts forward imitation and memorization as the main principles of studying a foreign language. Palmer's undeniable merit is the reduction of numerous diverse exercises into a system, which are united by the main task of forming correct oral speech skills. The disadvantage of Palmer's methodological system is the artificial restraint of speech activity.

The audio-lingual method of learning a foreign language was developed by C. Friz and R. Lado. Its essence lies in memorizing grammatical and phraseological structures of the language by frequently repeating them in ready-made educational dialogues. The following are usually considered to be disadvantages: the passive role of the student, little attention is paid to the meaning, but in our opinion, its main disadvantage is the lack of feedback from the native speaker, the impossibility of using only memorized phrases and expressions in everyday communication, since it is impossible to calculate all life situations. However, the method of working with structures developed by C. Friz and R. Lado had a significant impact on modern methods.

The audiovisual method originated in France in the fifties of the twentieth century. Its creation is associated with the names of outstanding linguists and psychologists such as P. Guberin, P. Rivan, R. Mishea and others. The name of the method reflects the principles underlying it. All new material is perceived by the student for a long time only by ear "audio", and its meaning is revealed with the help of visual non-verbal clarity - slides, filmstrips, films "visual" [3, p56-70]. This method is also called structural-

The audio-visual method is appropriate in a multinational audience in the country of the language being studied, when classes are supported by everyday practice of communication with native speakers, and the goal is to master the spoken language within the framework of the tourist

theme. Among the disadvantages of this method, it is necessary to note the negative consequences of the complete exclusion of the native language, which may take place, as well as the great difficulties that arise in the process of revealing the meanings of certain linguistic phenomena, in particular, words with abstract meaning, phraseological units, using non-verbal visual aids.

One of the most comprehensive methods of learning a foreign language is the linguo-socio-cultural method, which includes two aspects of communication - linguistic and intercultural. Its goal is to teach understanding of the linguistic culture of the interlocutor, intercultural interaction. With this approach, speech acts as a mirror, which reflects the culture and history of the people, their living conditions, traditions, life, everyday behavior, creativity, geography, climate. The emphasis in the curricula is not so much on the correctness of speech, but on its content and communicative level. We learn about the world through thinking in a certain cultural field and use language to express our impressions, points of view, emotions. The goal of learning a language using this method is to understand the interlocutor, to form perception on an intuitive level. The development of methods of teaching foreign languages leads to the emergence of new, more effective teaching methods that take into account the psychological characteristics of students. One of them is the tendency to strengthen the communicative focus of the educational process.

The Lipetsk School of Methodologists under the leadership of E.I. Passov is developing a concept of a communicative method of teaching a foreign language, where communicative situations are a necessary condition for the acquisition of linguistic means and speech examples. As is known, everything that a person learns, he does in order to use it in future activities [4, p100-110].

Studying the history of the development of the system of teaching foreign languages shows that the teaching methods were developed by forming the goal, specifying the content of teaching, clarifying the methodological principles and techniques, defining the specific features of a foreign language, and resolving the issue of the relationship between language and speech. Only an optimally selected teaching method can provide favorable conditions for all students, anticipate difficulties and prevent the manifestation of those qualities that will lead to lagging, gaps in the acquisition of knowledge, and in the formation of skills and abilities.

In conclusion, it would be good to note that the use of modern methods brings a new stream to teaching foreign languages, helps to increase the motivation of students in their study, and also provides a unique opportunity for the bilingual and bicultural development of students and their inclusion in an active dialogue of cultures.

References

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход.— М.: Высш. школа, 1991.— 204 с.
2. Китайгородская Г.А. Интенсивное обучение иностранным языкам: теория и практика.— М.: Рус. яз., 1992.— 254 с.
3. Громова О.А. Аудио-визуальный метод и практика его применения. – М.: Высш. школа, 1977. – 100 с.
4. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам.- М.: Рус.язык, 1977.-216 с.

O‘ZBEK ZABON O‘QUVCHILARNING INGLIZ TILINI O‘ZLASHTIRISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA ULARNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YECHIMLARI

Ashurova S.E.
Renessans ta’lim universiteti
katta o‘qituvchisi

Rashidova D.T.
Renessans ta’lim universiteti
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili)
2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek zabon o‘quvchilarning ingliz tilini o‘zlashtirish jarayonida duch keladigan asosiy qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish bo‘yicha zamonaviy pedagogik yondashuvlar tahlil qilinadi. Unda tadqiqot natijalari yoritilgan bo‘lib, xulosa sifatida til o‘rganish jarayonida o‘qituvchilarning malakasini oshirish, interfaol o‘quv muhitini shakllantirish va zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish o‘zbek talabalarining ingliz tilini o‘rganish samaradorligini oshirishi mumkinligi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ingliz tilini o‘rganishi, lingvistik interferensiya, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, aralash ta’lim, immersiv texnologiyalar, interfaol metodlar, chet tilini o‘zlashtirish muammolari.

Аннотация

В статье анализируются основные трудности, с которыми сталкиваются узбекские студенты в процессе изучения английского языка, и современные педагогические подходы к их преодолению. В нем освещены результаты исследования, а в качестве заключения указано, что повышение квалификатсии преподавательей в процессе изучения языка, создание интерактивной среды обучения и широкое использование современных технологий позволяют повысить эффективность узбекских студентов в изучении английского языка.

Ключевые слова: изучение английского языка, языковая интерференция, современные педагогические технологии, смешанное образование, иммерсивные технологии, интерактивные методы, проблемы овладения иностранным языком.

Annotation

The article analyzes the main difficulties that Uzbek students face in the process of learning English and modern pedagogical approaches to overcome them. It highlights the results of the study, and as a conclusion it is stated that improving the qualifications of teachers in the process of language learning, creating an interactive learning environment and the widespread use of modern technologies can improve the effectiveness of Uzbek students in learning English.

Keywords: learning English, language interference, modern pedagogical technologies, blended education, immersive technologies, interactive methods, problems of mastering a foreign language.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot vositasi, balki ta’lim, fan, texnologiya va biznes sohalarida ham yetakchi tilga aylanib bormoqda. Shu sababli, O‘zbekistonda ingliz tilini samarali o‘rgatish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Ammo o‘zbek zabon o‘quvchilari uchun bu jarayon ko‘plab qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. O‘zbek tilining grammatik tuzilishi, fonetik o‘ziga xosliklari va ingliz tiliga o‘xshash bo‘lmagan talaffuz qoidalari bu jarayonda muayyan to‘siqlarni yaratmoqda.So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ingliz tilini o‘qitish bo‘yicha davlat tomonidan qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2021-yilda qabul qilingan “Ingliz tilini o‘qitishni rivojlantirish dasturi” doirasida umumta’lim maktablari va oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy metodikalarni joriy etish rejalashtirilgan. Shuningdek, O‘zbekiston

Respublikasi Prezidentining 2022-yil 19-maydagi PQ–290-sonli qaroriga asosan, ingliz tilini o‘qitishning milliy tizimini takomillashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston yoshlari orasida ingliz tilini bilish darajasi hali ham qoniqarli emas. EF English Proficiency Index 2023 natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston ingliz tilini bilish bo‘yicha 111 ta davlat orasida 87-o‘rinni egallagan, ya’ni ingliz tilini bilish darajasi past mamlakatlar qatoriga kiradi. Bundan tashqari, 2019-yilgi ta’lim statistikasi shuni ko‘rsatadiki, mamlakatdagi maktab o‘quvchilarining faqat 32% ingliz tilida oddiy muloqot qila oladi, bu esa xalqaro ta’lim va ish bozoriga kirishda jiddiy to‘siq bo‘lishi mumkin.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun an’anaviy o‘qitish usullaridan voz kechib, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish zarur. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, masalan, sun’iy intellektga asoslangan o‘qitish, immersiv ta’lim, gamifikatsiya va individual yondashuv metodlari o‘quvchilarning ingliz tilini samarali o‘rganishiga katta yordam berishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Krashen (1982) tomonidan ilgari surilgan "Input Hypothesis" (Kirish gipotezasi) chet tilini samarali o‘rganishda tushunarli ma’lumotlarning muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu gipoteza talabalar uchun tabiiy va boy til muhiti zarurligini ko‘rsatadi [1, 45–47].Vygotsky (1978) tomonidan taklif qilingan "Zone of Proximal Development" (ZPD) nazariyasi o‘quvchilarning mustaqil ravishda bajara olmaydigan, ammo malakali yordam bilan uddalay oladigan vazifalarni o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning rivojlanishiga ko‘maklashadi [2, 84–86].

Graham (2006) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Blended Learning (aralash ta’lim) metodikasining chet tilini o‘rganishdagi samaradorligi o‘rganilgan. An’anaviy va onlayn ta’limning uyg‘unligi o‘quvchilarning bilim olish jarayonini boyitadi [3, 15–18].Flipped Classroom modeli orqali talabalar darsdan oldin mustaqil ravishda material bilan tanishib, dars davomida interaktiv mashg‘ulotlar orqali bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu yondashuv o‘quvchilarning faolligini oshiradi [4, 102–105].Duolingo va Babbel kabi ilovalar orqali til o‘rganishda gamifikatsiya va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va individual yondashuvni ta’minlaydi [5, 220–223].Ellis (1997) tadqiqotlariga ko‘ra, ona tilining chet tilini o‘rganishga ta’siri (interferensiya) muhim ahamiyatga ega. O‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan "th" (ð, θ) tovushlari o‘quvchilar uchun talaffuzda qiyinchiliklar tug‘diradi [6, 54–56].

Zimnyaya (2001) tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ yondashuv nazariyasida chet tilini o‘rganishda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimligi ta’kidlanadi. Bu yondashuv o‘zbek o‘quvchilari uchun ham dolzarbdir, chunki ular og‘zaki nutqni rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch keladilar [8, 33–35].Verbitskiy (2012) tomonidan ilgari surilgan faol o‘qitish metodlari doirasida o‘quvchilarni mustaqil bilim olishga undash va ularga real hayotiy muhit yaratish ta’lim samaradorligini oshirishi aniqlangan [9, 78–80].

Kunanbayeva (2015) tadqiqotlarida chet tilini o‘qitishda multimediya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi ko‘rsatib berilgan. Blended Learning va Gamification metodlaridan foydalanish o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonidagi ishtirokini oshiradi [10, 112–115].Yo‘ldoshev (2020) tadqiqotlarida o‘zbek tilining sintaktik va morfologik xususiyatlari ingliz tilini o‘zlashtirish jarayonida qanday qiyinchiliklar tug‘dirishi tahlil qilingan. Masalan, o‘zbek tilida fe’l zamonlarining ingliz tilidagidek aniq bo‘linmaganligi o‘quvchilar uchun grammatik to‘siqlarni keltirib chiqaradi [12, 66–69].

Abduqodirov (2021) tadqiqotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda ingliz tilini o‘qitish uchun onlayn ta’lim platformalaridan foydalanish yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, Cambridge va Oxford dasturlari asosida ishlab chiqilgan interaktiv darsliklar o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy natijalarni ko‘rsatgan [13, 45–48].

Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek zabon o‘quvchilarning ingliz tilini o‘zlashtirishidagi qiyinchiliklar lingvistik, pedagogik va texnologik omillar bilan bog‘liq. Xalqaro tajriba va MDH davlatlari tadqiqotlari innovatsion yondashuvlar, jumladan, aralash ta’lim, gamifikatsiya va multimediya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini tasdiqlaydi. O‘zbekiston olimlari esa milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, chet tilini o‘qitish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha izlanishlar olib bormoqdalar.

Metodologiya. Tadqiqot zamonaviy tilshunoslik, pedagogika va psixolingvistika tamoyillariga asoslanib, ilmiy metodlarning kompleks qo'llanilishi orqali amalga oshirildi. Maqsadli yondashuv asosida o'zbek talabalarining ingliz tilini o'rganish jarayonidagi eng dolzarb ijalar statistik tahlil orqali baholanib, ta'lim muassasalarida keng qo'llanilayotgan an'anaviy va innovatsion metodlarning samaradorligi solishtirildi. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlar tahlili orqali ilg'or yondashuvlarning o'zbek ta'lim tizimiga mosligi o'rganildi.

Tadqiqotning nazariy asoslarini belgilashda til o'rganish nazariyalari, xususan, Krashenning "Input Hypothesis" modeli, Vygotskyning "Zone of Proximal Development" kontsepsiyasi hamda Ellisning ikkinchi til o'rganish jarayoni bo'yicha psixolingvistik tadqiqotlari asos qilib olindi. Ushbu nazariy yondashuvlar orqali o'zbek o'quvchilarining ingliz tilini o'zlashtirish jarayoni lingvistik, pedagogik va kognitiv omillar doirasida tahlil qilindi.

Amaliy bosqichda eksperimental metod qo'llanilib, ikki guruh o'quvchilarning ingliz tilini o'zlashtirish natijalari taqqoslandi. Birinchi guruh an'anaviy ta'lim usullari asosida o'qitilgan bo'lsa, ikkinchi guruhda innovatsion yondashuvlar, jumladan, gamifikatsiya, immersiv texnologiyalar va aralash ta'lim metodlari tatbiq etildi. Natijalar analiz qilinib, o'zbek talabalarining til o'rganish samaradorligini oshirish uchun eng optimal usullar aniqlandi.

Natijalar va muhokama. O'zbek zabon o'quvchilarning ingliz tilini o'zlashtirishdagi qiyinchiliklari va ularning zamonaviy pedagogik yechimlarini aniqlash maqsadida olib borilgan nazariy tahlil quyidagi asosiy jihatlarni ko'rsatdi:

Lingvistik va Madaniy Farqlar

O'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi grammatik, fonetik va leksik farqlar o'quvchilarning til o'rganish jarayonida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan, o'zbek tilida mavjud bo'lmagan "th" (ð, θ) tovushlari o'quvchilar uchun talaffuzda qiyinchiliklar tug'diradi. Shuningdek, ikki til o'rtasidagi so'z tartibi va fe'l zamonlarining farqliligi grammatikani o'zlashtirishda to'siqlar yaratadi.Madaniy aspektlar ham muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning madaniyati va ijtimoiy normalari o'zbek o'quvchilari uchun notanish bo'lib, bu tilni to'liq tushunish va qo'llashda qiyinchiliklarga olib keladi. Atamuratova (2023) o'z maqolasida ingliz tilini o'qitishda madaniy aspektdan foydalanishning ahamiyatini ta'kidlab, bu yondashuv o'quvchilarning nutqiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda muhim ekanligini ko'rsatadi .

O'zbekistonda ingliz tilini o'qitishda ko'pincha an'anaviy usullar qo'llaniladi. Bu usullar grammatikaga asoslangan bo'lib, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor bermaydi. Natijada, o'quvchilar nazariy bilimga ega bo'lsalar-da, amaliy muloqotda qiynaladilar.Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, aralash ta'lim (blended learning), gamifikatsiya, interfaol metodlar va madaniy aspektlarni integratsiya qilish o'quvchilarning til o'rganish jarayonini samarali qilishda muhim ahamiyatga ega. Yusupova (2022)o'z tadqiqotida klaster sharoitida ingliz tilini tezkor o'qitishda aralash ta'lim texnologiyalarining samaradorligini ko'rsatib, nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalari misolida bu yondashuvning afzalliklarini ta'kidlaydi.

Onlayn so'rovnoma natijalari

Tadqiqot doirasida o'zbek zabon o'quvchilar orasida onlayn so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada 200 nafar o'quvchi ishtirok etdi. Quyida asosiy natijalar keltiriladi:

Talaffuzdagi qiyinchiliklar: Ishtirokchilarning 65% ingliz tilidagi ba'zi tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishda qiynalishini bildirdi.

Grammatik muammolar: 58% o'quvchi ingliz tilidagi zamonlar va so'z tartibini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Muloqot ko'nikmalarining yetishmasligi: 72% ishtirokchi ingliz tilida erkin muloqot qilishda o'zini noqulay his qiladi.

Madaniy sarqlar: 48% o'quvchi ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarning madaniyati bilan tanish emasligini va bu tilni tushunishda to'siq yaratishini qayd etdi.

Muhokama. Yuqoridagi natijalar o'zbek zabon o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish jarayonida duch keladigan asosiy qiyinchiliklarni ochib beradi. Lingvistik va madaniy farqlar, an'anaviy o'qitish usullarining cheklovlari hamda kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishdagi muammolar asosiy

to‘siqlar sifatida namoyon bo‘lmoqda.Innovatsion pedagogik yondashuvlar ushbu muammolarni bartaraf etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, aralash ta’limo‘quvchilarga nazariy bilimlarni mustaqil o‘zlashtirish va dars davomida amaliy mashg‘ulotlarga ko‘proq vaqt ajratish imkonini beradi.

1-jadval:Pedagogiktexnologiyalar va ularning ishlash mexanizmi

Muammo Zamonaviy Pedagogik Texnologiya Ishlash Mexanizmi

Grammatik qiyinchiliklar (Zamonlar, so‘z tartibi, fe’l qo‘llanilishi) Blended Learning (Aralash ta’lim) O‘quvchilar nazariy qismni mustaqil o‘rganadi (onlayn platformalar orqali), darsda esa amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘zlashtiradi. Misol: Duolingo, Quizlet, BBC Learning English.

Talaffuzdagi muammolar ("th", "r" tovushlari, urg‘u va ohangni to‘g‘ri qo‘llash) Speech Recognition Technology (Nutqni tanish texnologiyasi) Sun’iy intellekt asosida ovoz tahlil qilinadi va talaffuz xatolari real vaqtda tuzatiladi. Misol: ELSA Speak, Google Pronunciation Tool.

Muloqot ko‘nikmalarining rivojlanmaganligi Task-Based Learning (Vazifaga asoslangan ta’lim) O‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni bajaradi (masalan, mehmonxonada joy band qilish, intervyu berish). Misol: Italki, Cambly, virtual suhbat mashg‘ulotlari.

So‘z boyligini oshirishdagi qiyinchiliklar Gamification (O‘yinlashtirish) O‘yin elementlari orqali til o‘rganish jarayoniga qiziqish oshiriladi. Misol: Kahoot!, Memrise, LingQ.

Madaniy tafovutlar sababli ingliz tilini tushunishda qiyinchiliklarContent and Language Integrated Learning (CLIL) Ingliz tili boshqa fanlar bilan integratsiya qilinadi (masalan, tarix yoki geografiya darslari ingliz tilida o‘tiladi).

Matnni tushunishda qiyinchiliklar (akademik tilni o‘zlashtirish) Corpus-Based Learning (Korpusga asoslangan ta’lim) O‘quvchilar tilni o‘rganish uchun real matnlar (gazeta maqolalari, ilmiy maqolalar, podkastlar) asosida ishlaydi. Misol: Sketch Engine, COCA Corpus.

Motivatsiyaning yetishmovchiligi Project-Based Learning (Loyihaga asoslangan ta’lim) O‘quvchilar uzoq muddatli loyihalar asosida ishlaydi, bu ularga ingliz tilini amaliy qo‘llash imkonini beradi. Misol: TED-Ed Student Talks, YouTube kanallari orqali loyiha himoyasi.

Yozma nutqdagi qiyinchiliklar (esse yozish, grammatika xatolari) Artificial Intelligence-Assisted Writing (Sun’iy intellekt yordamida yozish) Yozma matnlarni avtomatik tahlil qiladi va xatolarni tuzatishga yordam beradi. Misol: Grammarly, Hemingway Editor.

Gamifikatsiya esa o‘quv jarayonini qiziqarli qilib, o‘quvchilarnin gmotivatsiyasini oshiradi. Madaniy aspektlarni o‘qitishga integratsiya qilish o‘quvchilarning tilni chuqurroq tushunishiga va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.Shu bilan birga, o‘qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy o‘qitish usullarini qo‘llashga tayyorlash va o‘quv materiallarini yangilash kabi chora-tadbirlar ham muhim ahamiyatga ega. Faol o‘qitish metodlari, interfaol mashg‘ulotlar va multimediya vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek zabon o‘quvchilarning ingliz tilini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklari asosan lingvistik, madaniy va pedagogik omillar bilan bog‘liq. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi grammatik, fonetik va sintaktik farqlar o‘quvchilarning til o‘rganish jarayonida muayyan to‘siqlarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, o‘zbek tilida mavjud bo‘lmagan fonetik tovushlar va murakkab grammatik tuzilmalar talaffuz va yozma nutqda muammolarni keltirib chiqaradi.Tadqiqot davomida onlayn so‘rovnoma natijalari ham ushbu muammolarni tasdiqladi. O‘quvchilarning aksariyati amaliy muloqot ko‘nikmalarining yetishmovchiligi, talaffuzdagi muammolar, grammatik qoidalarni o‘zlashtirish qiyinligi va madaniy tafovutlar kabi omillar sababli ingliz tilini to‘liq egallashda qiynalishini bildirdi. Xususan, 72% ishtirokchi ingliz tilida erkin muloqot qilishda noqulaylik sezishini, 58% esa zamonlar va so‘z tartibini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishini ta’kidlagan.

Shu bilan birga, an’anaviy ta’lim usullari ham o‘quvchilarning chet tilini o‘zlashtirish jarayonida yetarlicha samaradorlikni ta’minlamayotgani aniqlandi. Ko‘pincha o‘quvchilarga nazariy bilim berish

ustuvorlik kasb etib, real muloqot, interfaol mashg‘ulotlar va immersiv til muhiti yetishmaydi. Bu esa o‘quvchilarning o‘rgangan bilimlarini amaliyotda qo‘llash qobiliyatiga salbiy ta’sir qiladi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ushbu muammolarni bartaraf etish uchun zamonaviy pedagogik yondashuvlar zarur. Aralash ta’lim (blended learning), gamifikatsiya, madaniy kompetensiyani oshirishga qaratilgan interfaol metodlar va sun’iy intellekt texnologiyalario‘zbek talabalarining ingliz tilini o‘rganish jarayonini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va til o‘rganishni samarali qiladi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, zamonaviy darsliklar va elektron resurslardan keng foydalanish, ingliz tilida real muloqot muhitini yaratish kabi chora-tadbirlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ingliz tilini o‘qitishda CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi, ya’ni turli fanlarni ingliz tilida o‘qitish orqali til o‘rganish samaradorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition.Pergamon Press.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes.Harvard University Press.
3. Graham, C. R. (2006). Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. Handbook of Blended Learning, 3(2), 45–58.
4. Bergmann, J., & Sams, A. (2012). Flip your classroom: Reach every student in every class every day.International Society for Technology in Education.
5. Ellis, R. (1997). Second language acquisition.Oxford University Press.
6. Zimnyaya, I. A. (2001). Lingvopsikhologicheskie aspekty rechevoy deyatelnosti. Moscow: Labirint.
7. Verbitskiy, A. A. (2012). Aktivnoe obuchenie v vysshey shkole: Kontekstnyy podkhod. Moscow: Pedagogika.
8. Kunanbayeva, S. S. (2015). The concept and models of professional foreign language education. International Journal of Humanities and Social Science Research, 3(4), 78–82.
9. Atamuratova, S. (2023). O‘zbek guruhlarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o‘qitishda madaniy aspektdan foydalanishga oid zamonaviy yondashuvlar va interfaol metodlar tavsifi. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/371793332
10. Yusupova, D. (2022). Klaster sharoitida ingliz tilini tezkor o‘qitishning aralash ta’lim texnologiyalari: nofilologik ta’lim yo‘nalish talabalari misolida. ResearchGate. https://www.researchgate.net/publication/375576976

ORGANIZING THE ACTIVITIES OF PROFESSORS AND TEACHERS EFFECTIVELY THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Atajonova Saidaxon Borataliyevna
Andijan State Technical Institute
PhD Associate Professor, Recipient of the Shuhrat Medal

Xojiakbar Mansurqul Ostanaqulov o'g'li
Andijan State Technical Institute
Information Systems and Technologies Department, Developer

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish va professor-o'qituvchilarning faoliyatini samarali tashkil etish masalalari ko'rib chiqiladi. Raqamli ta'lim platformalari, onlayn kurslar, sun'iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari va bulutli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini takomillashtirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, Andijon Mashinasozlik Institutida raqamli texnologiyalarni qo'llash tajribasi misolida universitetlarda ushbu texnologiyalarning ahamiyati yoritiladi. Maqolada raqamli ta'lim vositalarining afzalliklari bilan bir qatorda duch kelinayotgan qiyinchiliklar, texnik va tashkiliy to'siqlar ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, oliy ta'lim, onlayn ta'lim platformalari, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ta'lim samaradorligi, raqamli transformatsiya, universitet, professor-o'qituvchilar, pedagogik innovatsiyalar, ta'lim sifati, ma'lumotlarni boshqarish.

Аннотация

В данной статье рассматривается внедрение цифровых технологий в систему высшего образования и их роль в эффективной организатсии деятельности преподавательей. Анализируются возможности цифровых образовательных платформ, онлайн-курсов, систем аналитики на основе искусственного интеллекта и облачных технологий для улучшения учебного процесса. На примере Андижанского машиностроительного института освещается значимость применения данных технологий в университетах. Помимо преимуществ цифрового обучения, обсуждаются также возникающие трудности, технические и организационные барьеры. Результаты исследования предлагают рекомендатсии по повышению эффективности процесса цифровизатсии в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: цифровые технологии, высшее образование, онлайн-обучение, искусственный интеллект, облачные технологии, эффективность обучения, цифровая трансформация, университет, преподаватели, педагогические инноватсии, качество образования, управление данными.

Annotation

This article examines the implementation of digital technologies in higher education and their role in organizing the professional activities of professors effectively. The study analyzes the potential of digital learning platforms, online courses, AI-driven analytics, and cloud-based technologies in enhancing educational processes. Using the case of Andijan Machine-Building Institute, the article highlights the importance of integrating these technologies in universities. In addition to discussing the advantages of digital education tools, the paper also explores the challenges, technical barriers, and organizational difficulties associated with digital transformation. The research findings provide recommendations for improving the digitalization process in higher education institutions.

Keywords: digital technologies, higher education, online learning platforms, artificial intelligence, cloud technologies, educational efficiency, digital transformation, university, professors, pedagogical innovations, education quality, data management.

In the modern era of education, digital technologies have become an essential tool for enhancing the efficiency and effectiveness of teaching and learning. Higher education institutions are increasingly integrating advanced digital solutions to support professors and teachers in organizing their work more efficiently. The rapid development of online learning platforms, artificial intelligence-based assessment systems, and cloud-based document management has significantly transformed traditional teaching methodologies.[1]

Professors and teachers now have access to a wide range of digital resources that allow them to streamline administrative tasks, improve communication with students, and enhance the quality of instruction. Digital tools such as Learning Management Systems (LMS), virtual classrooms, and online assessment platforms enable educators to provide personalized learning experiences and track students' progress more effectively.

Despite the numerous advantages of digital technologies in higher education, several challenges remain. Issues such as digital literacy among educators, access to reliable internet connectivity, and concerns over data security require careful consideration. Therefore, understanding the role of digital technologies in optimizing professors' and teachers' activities is crucial for ensuring a more efficient and innovative education system.[2]

This paper explores the impact of digital technologies on higher education teaching, highlighting their benefits, challenges, and future potential. By analyzing current trends and practical applications, the study aims to provide insights into how digital solutions can enhance the productivity and effectiveness of educators in academic institutions.

The integration of digital technologies in higher education has significantly transformed the way professors and teachers conduct their activities. Modern digital tools not only facilitate teaching but also enhance administrative efficiency, student engagement, and performance tracking.

One of the most impactful technologies in education is the **Learning Management System (LMS)**, which allows educators to manage courses, distribute learning materials, and assess student progress online. Platforms such as Moodle, Blackboard, and Google Classroom provide seamless access to lectures, assignments, and discussion forums, enabling a more organized and interactive learning environment.

Virtual classrooms and video conferencing tools, such as Zoom, Microsoft Teams, and Google Meet, have revolutionized the way educators interact with students. These platforms support real-time communication, online lectures, and collaborative learning experiences, making education more flexible and accessible, especially for distance learners.

Another crucial innovation is **automated assessment and feedback systems**. AI-driven grading tools and plagiarism detection software, such as Turnitin and Gradescope, allow educators to evaluate assignments efficiently and provide timely feedback. This automation reduces workload and ensures fair and consistent assessment practices.[3]

Furthermore, **artificial intelligence (AI) and data analytics** are increasingly being integrated into higher education to personalize learning experiences. AI-powered tutoring systems can analyze student performance data and provide customized recommendations for improvement. Predictive analytics also help educators identify at-risk students and offer targeted support to enhance academic success.[4]

---

[1] ZOIA SHARLOVYCH, LIUDMYLA VILCHYNSKA, SERHIY DANYLYUK, BOHDAN HUBA, HALYNA ZADILSKA. "Digital Techmologies as a Means of Improving the Efficiency of Higher Education". International Journal of Information and Education Technology. Vol.13 No.8. 2023. 1214-1221.

[2] ALENEZI MAMDOUH, WARDAT SAJA, AKOUR MOHAMMED. "The need of Integrating Digital Education in Higher Education: Challenges and Opportunities". Sustainability Journal. Vol.15. 2023. 1-12.

[3] MAMDOUH ALENEZI. "Digital Learning and Digital Institution in Higher Education". Education Sciences Journal. 13(1). 2-18.

[4] SAMI M. ALSHEHRI. "Perspective Chapter: The Impact of Digital Education on Modern Educational Institutions". Social Media Book. Rijeka. IntechOpen. 2024. 1-23.

The use of **cloud-based document management systems**, such as Google Drive and Microsoft OneDrive, facilitates seamless access to academic resources, lecture notes, and administrative documents. Professors can collaborate with colleagues and students in real-time, improving productivity and knowledge-sharing within institutions.

Overall, digital technologies play a crucial role in modernizing higher education. By leveraging these tools, professors and teachers can optimize their workflows, improve student engagement, and enhance the overall quality of education. However, the effective implementation of these technologies requires continuous professional development, infrastructure support, and institutional policies that promote digital transformation in academia.

The adoption of digital technologies in higher education offers numerous benefits for professors and teachers, enabling them to enhance productivity, improve communication, and deliver high-quality education. These technologies streamline teaching and administrative tasks, making educational institutions more efficient and effective.[5]

One of the primary advantages of digital tools is **the optimization of time and workload management**. Automated grading systems, digital attendance tracking, and online assignment submissions reduce the administrative burden on educators, allowing them to focus more on interactive teaching and research. For instance, AI-based grading platforms such as Gradescope analyze and evaluate student work within minutes, significantly reducing the time spent on manual assessments.[6]

Another key benefit is **improved accessibility and flexibility in teaching**. Virtual classrooms and online learning platforms enable professors to conduct lectures remotely, ensuring that education remains uninterrupted regardless of geographical constraints. This is particularly beneficial for universities with international students, as it allows them to access learning materials and participate in discussions at their convenience.

Enhanced student engagement and interaction is another major advantage of digital technologies. Interactive tools such as online quizzes, discussion forums, and gamified learning experiences keep students motivated and involved in the learning process. Learning Management Systems (LMS) like Moodle and Blackboard provide real-time feedback, helping students identify their strengths and areas for improvement.

Additionally, **personalized learning experiences** have become more accessible through AI-driven analytics. These systems analyze student progress and suggest customized learning paths based on their performance. Professors can use this data to tailor their teaching methods, ensuring that each student receives the necessary support to excel in their studies.

Collaboration among faculty members has also improved with **cloud-based document management and communication platforms**. Tools like Google Drive, Microsoft OneDrive, and Slack allow professors to share research materials, co-author academic papers, and coordinate projects more efficiently. This has led to increased interdisciplinary research and knowledge-sharing across institutions.

By leveraging digital technologies, professors and teachers can create a more dynamic and interactive learning environment. However, successful implementation requires continuous professional development, technical support, and institutional investment in digital infrastructure. When used effectively, these technologies empower educators to enhance the quality of education and better prepare students for the challenges of the modern world.[7]

---

[5] FERNANDEZ ANTONIO, GOMEZ BEATRIZ, BINJAKU KLEONA, MECE ELINDA KAJO. "Digital transformation initiatives in higher education institutions: A multivocal literature review". Education and Information Technologies Journal. Vol.28. 2023. 12351–12382.

[6] ABID HALEEM, MOHD JAVAID, MOHD ASIM QADRI RAJIV SUMAN. "Understanding the role of digital technologies in education: a review". Sustainable Operations and Computers Journal. Vol.3. 2022. 275-285.

[7] WANG CHENGLIANG, CHEN XIAOJIAO, YU TENG, LIU YIDEN, JING YUHUI. "Education reform and change driven by digital technology: a bibliometric study from a global perspective". Humanities and Social Sciences Communications. Vol.11. 2024. 1-17.

The case of Andijan Machine-Building Institute illustrates how digital tools can enhance the educational process, making lectures more interactive and administrative tasks more efficient. Similar initiatives in other universities show that with the right strategies, digital transformation can lead to improved learning outcomes, better resource management, and higher academic standards.

In conclusion, while digitalization presents both opportunities and challenges, its effective implementation can significantly enhance the educational environment for both teachers and students. As technology continues to evolve, universities must remain adaptive and proactive in integrating digital innovations into their academic frameworks. By doing so, they can ensure that higher education remains accessible, engaging, and effective in preparing students for the demands of the modern world.

References

1. Zoia sharlovych, liudmyla vilchynska, serhiy danylyuk, bohdan huba, halyna zadilska. “digital techmologies as a means of improving the efficiency of higher education”. International journal of information and education technology. Vol.13 no.8. 2023. 1214-1221.
2. Mamdouh alenezi. “digital learning and digital institution in higher education”. Education sciences journal. 13(1). 2-18.
3. Abid haleem, mohd javaid, mohd asim qadri rajiv suman. “understanding the role of digital technologies in education: A review”. Sustainable operations and computers journal. Vol.3. 2022. 275-285.
4. Wang chengliang, chen xiaojiao, yu teng, liu yiden, jing yuhui. “education reform and change driven by digital technology: A bibliometric study from a global perspective”. Humanities and social sciences communications. Vol.11. 2024. 1-17.
5. Alenezi mamdouh, wardat saja, akour mohammed. “the need of integrating digital education in higher education: Challenges and opportunities”. Sustainability journal. Vol.15. 2023. 1-12.
6. Sami m. Alshehri. “perspective chapter: The impact of digital education on modern educational institutions”. Social media book. Rijeka. Intechopen. 2024. 1-23.
7. Fernandez antonio, gomez beatriz, binjaku kleona, mece elinda kajo. “digital transformation initiatives in higher education institutions: A multivocal literature review”. Education and information technologies journal. Vol.28. 2023. 12351–12382.

FUTZAL HAKAMLARINI JISMONIУ TAУУORGARLIK DARAJASINI OSHIRISH BOʻУICHA DASTUR ISHLAB CHIQISH VA FOУDALANISH USLUBIУATI

X.X.Atamuratov
Oʻzbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
"Ilmiy tadqiqot va innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtiish" boʻlimi boshligʻi

Annotatsiya

Ushbu maqolada muallif tomonidan futzal hakamlarining oʻyinda oʻz faoliyatini samarali olib borish maqsadida, jismoniy tayyorgarlik darajasi muximligi boʻyicha maʼlumot keltirilgan. Hakamlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlashda FIFA tomonidan ishlab chiqilgan maxsus testlar qoʻllanilib olingan natijalar taxlil qilingan. Ilmiy-pedagogik tadqiqotda futzal hakamlarining jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlovchi maxsus testlar yetarli darajada reallika yaqin emasligi aniqlandi va ushbu masala Oʻzbekistonda hakamlik faoliyatini samarali tashkil etilishida dolzarb muammo hisoblanadi.

Kalit soʻzlari: FIFA, futzal, jismoniy tayyorgarlik darajasi.

Аннотация

В данной статье автор предоставляет информатсию о значении уровня физической подготовки судей по мини-футболу для эффективного ведения своей деятельности в игре. При определении уровня физической подготовленности судей анализировались результаты, полученные с помощью специальных тестов, разработанных ФИФА. В ходе научно-педагогических исследований установлено, что специальные тесты, определяющие уровень физической подготовки судей по мини-футболу, недостаточно приближены к реальности, и этот вопрос является актуальной проблемой в эффективной организатсии судейства в Узбекистане.

Ключевые слова: ФИФА, футзал, уровень подготовленности,

Abstract

In this article, the author provides information on the importance of the level of physical training of futsal referees in order to effectively conduct their activities in the game. When determining the level of physical fitness of referees, the results obtained using special tests developed by FIFA were analyzed. In the scientific-pedagogical study, it was found that the level of physical fitness of futsal referees is not sufficient and this issue is considered an urgent problem in the effective organization of refereeing activities in Uzbekistan.

Key words: FIFA, futsal, fitness level.

Dolzarbligi: Bugungi kunda futzal sport turi dunyo miqyosida ommalashib bormoqda va turli darajadagi musobaqalar oʻtkazib kelinmoqda. Ushbu tendensiya oʻz yoʻlida oʻyin shaffof va oqilona oʻtish uchun futzal hakamlariga qoʻyiladigan talablar ham yuqorilashib bormoqda. Shuning uchun har bir hakam maʼlum bir oʻyinda oʻz faoliyatini samarali olib borishda shiddatli oʻyinga moslashish uchun jismoniy tayyorgarlik darajasi FIFA tomonidan ishlab chiqilgan maxsus talablarga javob berishi kerak. Shunga koʻra, ishlab chiqilgan testlar 3 ga boʻlinib, bir biridan ajralib turadi. Jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun 10 metr masofa talab etiladi, unda testni bajaruvchi hakam A belgilan C belgi oraligʻidagi 10 metr masofani tez yugurib, C belgidan B belgiga qadar (8 metr) yonlamachasiga va ortga yaʼni, B belgidan C belgiga mokisimon tarzda xarakatlanib belgidan A belgiga tezkorlik bilan yugurib qaytishi lozim.

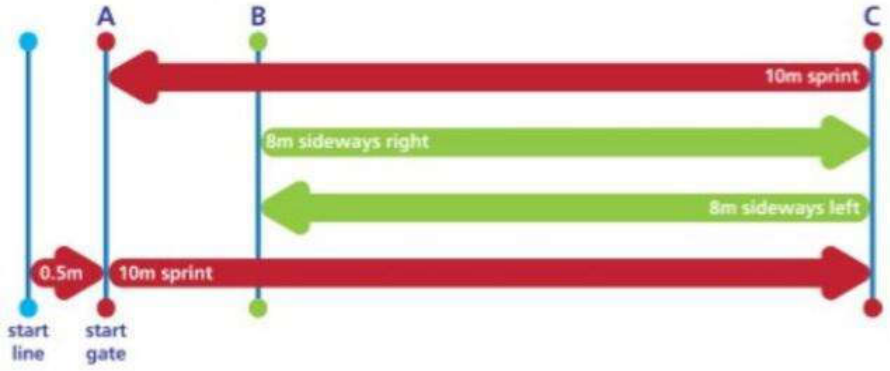

1-rasm. CODA testini bajarish grafigi

Tadqiqot usullari va natijalari: Har bir futzal hakami ma'lum bir o'yinda o'z faoliyatini samarali olib borishda shiddatli o'yinga moslashish uchun jismoniy tayyorgarlik darajasi FIFA tomonidan ishlab chiqilgan maxsus talablarga javob berishi kerak. Shunga ko'ra, testni bajarish uchun 10 metr masofa talab etiladi, unda testni bajaruvchi hakam A belgilan C belgi oralig'idagi 10 metr masofani tez yugurib, C belgidan B belgiga qadar (8 metr) yonlamachasiga va ortga ya'ni, B belgidan C belgiga mokisimon tarzda harakatlanib C belgidan A belgiga tezkorlik bilan yugurib qaytishi lozim. Futzal hakamlarining tezkor harakatlanish darajasini aniqlash maqsadida jismoniy tayyorgarlik darajasi umumiy hajmi (36 metr) 10 soniya ichida bajarish mashqi qo'llanildi va quyidagi natijalar olindi.

1-jadval

Pedagogik tadqiqot boshida futzal hakamlaridan jismoniy tayyorgarlik darajasi natijalari

T/r	Nazorat testlari	Nazorat guruhi (n=12)			Tajriba guruhi (n=12)			AO'	NO'	t	P
		$\overline{X}$	σ	V, %	$\overline{X}$	σ	V, %				
3.	CODA test (10.00 s)	9,69	0,84	8,67	9,79	0,88	8,95	0,10	1,03	0,29	>0,7

Izoh: NG – nazorat guruhi; TG – tadqiqot guruhi; $\overline{X}$ - ko'rsatkichlarning o'rtacha arifmetik qiymati; σ – o'rtacha og'ish

Futzal hakamlari jami 36 metr masofani 10 metrga tezkor yugurish va 8 metr masofaga mokisimon tarzda yonlamachasiga haraktlanib va 10 metr masofa tezkor yugurish orqali start/finish chizig'iga 10 soniya davomida yetib kelishlari talab etiladi. Shunda, tajriba guruhi vakillari mazkur testni bajarganda ularning o'rtacha ko'rsatkichi 9,79±0,88 soniyaga teng bo'lgan bo'lsa, nazorat guruhi vakillari ushbu testni bajarganda ularning o'rtacha ko'rsatkichi 9,69±0,84 soniyaga teng ekanligi aniqlandi. Tadqiqot va nazorat guruhlari ishtirokchilarining o'rtacha natijalari shuni ko'rsatadiki, tadqiqot va nazorat guruhidagi ko'rsatkichlar bir biridan farq qilmaganligini ko'rishimiz mumkin.

Shunda olingan natijalardan ko'rinib turibdiki tadqiqot va nazorat guruhidagi ko'rsatkichlar bir biridan deyarli farq qilmayotganligi matematika statistika usuli yordamida aniqlangan. Guruhlarning o'rtacha ko'rsatkichlariga asoslanib shuni aytishimiz mumkinki futzal hakamlarining maxsus tezkorlik qobiliyatlari shiddatli o'yin maromiga mos kelishi uchun yetarli darajada emasligiga guvoh bo'lganmiz. Tadqiqot ishtirokchilarining maxsus tezkorlik qobiliyatini oshirish maqsadida turli usul va uslubiyat hamda maxsus kompleks mashqlarini ishlab chiqish talab etilgan.

Pedagogik tadqiqotimizda shu ma'lum bo'ldiki tezkorlik va maxsus harakatlar chidamkorligini rivojlantirishga qaratilgan kompleks mashg'ulotlarni kombinatsion tarzda qo'llash natijasida o'z samarasini bergan. Musobaqaga 3 kun qolganda hech qanday kompleks qo'llanilmagan lekin hakamlarning sport formasi turli jismoniy vositalar orqali saqlanib qolishga qaratilgan. Turlar orasidagi dam olish oralig'idagi mikrosikllarda 1 marotaba "Shuttle" 1 marotaba "Variative shuttle" va 1 marotaba "Pyramid" komplekslari qo'llanilgan.

Birinchi va ikkinchi mikrosikllarning beshinchi kunida ishlab chiqilgan mikrosikllar futzal hakamlarining musobaqalarga tayyorgarlik ko'rish davrida o'rnatilgan tartibda qo'llanilgan, ammo musobaqa oldi davrida oxirgi ikkita mikrosikllarda "Pyramid" kompleksi umuman qo'llanilmagan va "Variative shuttle" hamda "Shuttle" komplekslari kombinatsion tarzda futzal hakamlarining maxsus chidamkorlik va tezkorlikka alohida e'tibor qaratilgan holda amaliy mashg'ulotlarda qo'llanilgan.

Ishlab chiqilgan dastur futzal hakamlarini o'yin davomidagi ish faoliyatini videotahlil va mutaxassislar fikri, test sinovlarining natijalari hamda turli ko'rsatkichlar asosida tuzilgan. Ushbu dastur yillik sikldan iborat bo'lib bir necha mezosikl va mikrosikllarga bo'lingan. Tuzilgan mikrosikllar bo'yicha jismoniy yuklamalarni bajarilish rejimi hamda uslubiyati inobatga olingan. Ushbu dasturning avzallik tomoni shundaki O'zbekiston professional futbol ligasi tomonidan tuzilgan musobaqa taqvim rejasi asosida tuzilib unda yuklamalar ratsional taqsimlangan. Yuklamalarni optimal taqsimlashda hakamlarning pastki tana qismi pastural mushaklarini hamda tananing yuqori qismiga beriladigan mashqlardan iborat bo'lganligi sababli o'z samaradorligini amaliyotda ko'rsatdi. Shuni aytish lozimki dasturdagi ishlab chiqilgan yuklamalarni mikrosikllarga bo'lib turli kombinatsion tarzda biz tomonimizdan ishlab chiqilgan "Variative shuttle", "Shuttle" va "Pyramid" komplekslari kombinatsion o'zgaruvchan tarzda qo'llanilib bir mikrosiklda parabola, keyingi mikrosiklda zinasimon tarzda yuklamalar ratsional taqsimlangan. Taqsimlangan yuklamalar kombinatsion jismoniy vositalar yordamida bir biriga qarshi kelmagan holda tuzilib musobaqa davriga pik holatiga futzal hakamlarning tayyorgarlik darajasini olib chiqishda o'z samarasini berdi.

2-jadval

Pedagogik tadqiqot oxirida futzal hakamlaridan CODA testi natijalari

T/r	Nazorat testlari	Nazorat guruhi (n=12)			Tajriba guruhi (n=12)			AO'	NO'	t	P
		$\overline{X}$	σ	V, %	$\overline{X}$	σ	V, %				
3.	CODA test (10.00 s)	9,10	0,78	8,57	8,8	0,71	8,11	0,99	10,1	3,03	<0,01

Izoh: NG – nazorat guruhi; TG – tadqiqot guruhi; $\overline{X}$ - ko'rsatkichlarning o'rtacha arifmetik qiymati; σ – o'rtacha og'ish

CODA test natijalari bo'yicha shuni ko'rishimiz mumkinki futzal hakamlari jami 36 metr masofani 10 metrga tezkor yugurish va 8 metr masofaga mokisimon tarzda yonlamachasiga haraktlanib va 10 metr masofa tezkor yugurish orqali start/finish chizig'iga 10 soniya davomida etib kelishlari talab etiladi. Tadqiqot oxirida tajriba guruhi vakillari mazkur testni bajarganda ularning o'rtacha ko'rsatkichi 8,8±0,71 soniyaga teng bo'lgan bo'lsa, nazorat guruhi vakillari ushbu testni bajarganda ularning o'rtacha ko'rsatkichi 9,10±0,78 soniyaga teng ekanligi aniqlandi. Tajriba va nazorat guruhlari ishtirokchilarining o'rtacha natijalari tajriba guruhi a'zolari mazkur testni sezilarli darajada yaxshi topshirishganini ko'rishimiz mumkin.

3-jadval

Pedagogik tadqiqot oxirida TG va NG futzal hakamlarining CODA test natijalari statistik xarakteristikalarining solishtirma natijalari

T/r	Nazorat testlari	Guruh	Tadqiqot boshida (n=12)			Tadqiqot oxirida (n=12)			t	P
			$\overline{X}$	σ	V, %	$\overline{X}$	σ	V%		
1.	CODA test (10.00 s)	NG (n=12)	9,69	0,84	8,67	9,10	0,78	8,57	0,59	6,06
		TG (n=12)	9,79	0,88	8,95	8,8	0,71	8,11	0,99	10,11

Izoh: NG – nazorat guruhi; TG – tadqiqot guruhi; $\overline{X}$ - ko‘rsatkichlarning o‘rtacha arifmetik qiymati; σ – o‘rtacha og‘ish V, % - Variatsiya koeffisienti; *tkr – Styudentning T qiymati; p- ishonchlilik darajasi*

Tadqiqotimiz oxirida nazorat guruhi vakillari CODA testni bajarganda ularning o‘rtacha ko‘rsatkichi 9,10±0,78 soniyaga teng bo‘lganligi aniqlangan. Tadqiqot guruhi a’zolari CODA test natijalarida ko‘rinib turibdiki futzal hakamlari ushbu testni bajarganda ularning o‘rtacha ko‘rsatkichi 8,8±0,71 soniyaga teng bo‘lganligi aniqlangan. Shunda olingan natijalardan ko‘rinib turibdiki tadqiqot va nazorat guruhi a’zolarining ko‘rsatkichlari bir biridan sezilarli darajada farq qilayotganligi matematika statistika usuli yordamida aniqlangan.

Xulosa

Ilmiy metodik adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida futzal hakamlarining o‘yin jarayonida optimal pozitsiyalarni tanlashda jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish uslubiyati bo‘yicha asosan chet el mualliflari ilmiy ishlar olib borib unda pozitsiyalar tanlashda texnika va taktika jihatlariga urg‘u berilgan. Mahalliy olimlarimiz tomonidan ushbu yo‘nalish bo‘yicha ilmiy ishlar olib borilmagan. Ushbu muammoning dolzarbligini aniqlash maqsadida o‘rganilgan va tahlil qilingan adabiyotlarda futzal hakamlarining optimal pozitsiyani tanlashda jismoniy tayyorgarlik darajasi muhimligi to‘liq ochib berilmaganligi sababli ushbu masala dolzarb ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Futzal hakamlarining o‘yinda talab etiladigan jismoniy tayyorgarlik va funksional tayyorgarlik darajalari yillik tayyorgarlik sikldagi dasturlardagi yuklamalar mos ravishda emasligi hamda FIFA tomonidan ishlab chiqilgan CODA testi ularning yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan darajalarni aniqlashda ishonchli darajada emasligi va zamonaviy futzal o‘yinidagi shiddatli harakatlarga mos emasligi aniqlangan.

Futzal hakamlarining o‘yin davomida tezkorligini oshirish maqsadida biz tomonimzdan ishlab chiqilgan “Variative shuttle” kompleksi qo‘llanilgan, ushbu kompleksni afzalligi shundaki yuqori shiddatli va qisqa muddatli yuklamadan iborat bo‘lib dam olish oralig‘i minimal darajaga teng bo‘lib hakamlarning tezkorligini turli tezlanishlar orqali rivojlantirib o‘yin maromiga moslashish maqsadida yillik tayyorgarlik dasturida amaliy sport mashg‘ulotlarida qo‘llanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qutlimuratov I.X. Chidamkorlikni ustuvor rivojlantirish asosida futbol hakamlarining maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish. «Tipograff» 2022. –Б 113-122
2. Bloomfield.J, Polman.R, O'Donoghue, P. Physical demands of different positions in FA premier league soccer. J Sports Sci Med 6: 63–70, 2007.
3. Castagna, C and Abt, G. Intermatch variation of match activity in elite Italian soccer referees. J Strength Cond Res 17: 388–392, 2003.
4. Castagna, C, Abt, G, and D'Ottavio, S. Competitive-level differences in Уо-Уо intermittent recovery and twelve minute run test performance in soccer referees. J Strength Cond Res. 19: 805–809, 2005. 986 Journal of Strength and Conditioning Research the TM Physical Demands of Futsal Referees During Games Copyright © National Strength and Conditioning Association Unauthorized reproduction of this article is prohibited.
5. Будогосский А. Проблема взаимоотношений судьи с участниками, матча и ее взаимосвязь с качеством арбитража в футболе // Теория и практика футбола.-2004.-№ 1.-С. 16-19.
6. Турбин Е. Физическая подготовленность и профессиональный интеллект арбитров как условия реализаци возможностей диагональной системы судейства // Теория и практика футбола. - 2004. - № 3.-С. 20-24.
7. Сингина Н.Ф. Профессионалное образование спортивных судей как новое направление подготовки и переподготовки кадров в системе высшего физкультурного образования // Дополнителное профессионалное образование в сфере физической культуры, спорта и туризма в условиях современных достижений науки и практики: Материалы Всероссийской научной конференции. - М., 2004. - С. 135-138.

TOʻLIQ VA NOTOʻLIQ OILALARDAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA IJTIMOIYLASHUV MASALALARINING PSIXOLOGIK HOLATI

M.Axmedova
QarDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada toʻliq va notoʻliq oilalarda shaxslararo munosabatlar va ijtimoiylashuv jarayonining psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Oilaviy muhit shaxsning ijtimoiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Toʻliq oilalarda va ota-onadan biri boʻlmagan sharoitda oʻsgan bolalarning psixologik holati, ular duch keladigan muammolar va ijtimoiy moslashuv jarayonlari oʻrganiladi. Tadqiqot natijalariga koʻra, notoʻliq oilalarda oʻsgan bolalar ijtimoiylashuvda turli qiyinchiliklarga duch kelishi, bu esa ularning emotsional holatiga ta'sir qilishi mumkinligi aniqlanadi.

Kalit soʻzlar: ijtimoiylashuv, psixologik holat, toʻliq oila, notoʻliq oila, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy moslashuv.

Abstract

This article analyzes the psychological aspects of interpersonal relationships and socialization processes in complete and incomplete families. The family environment plays a crucial role in an individual's social development. The psychological state of children growing up in both complete families and those lacking one parent, their challenges, and social adaptation processes are examined. Research findings suggest that children from incomplete families may face various difficulties in socialization, which can affect their emotional well-being.

Keywords: socialization, psychological state, complete family, incomplete family, interpersonal relationships, social adaptation.

Аннотация

В данной статье анализируются психологические аспекты межличностных отношений и процессов социализатсии в полных и неполных семьях. Семейная среда играет важную роль в социальном развитии личности. Рассматривается психологическое состояние детей, растущих в полных семьях и в условиях отсутствия одного из родителей, их трудности и процессы социальной адаптатсии. Результаты исследования показывают, что дети из неполных семей могут сталкиваться с различными трудностями в социализатсии, что может оказывать влияние на их эмоциональное состояние.

Ключевые слова: социализация, психологическое состояние, полная семья, неполная семья, межличностные отношения, социальная адаптация.

Hozirgi globallashgan dunyoning asosiy tendensiyalaridan biri jamiyatda notoʻliq oilalar muommosining mavjudligidir. Jamiyatda mavjud notoʻliq oilalar natijasida millionlab odamlar etnik, madaniy, til va irqiy guruhlarga boʻlinishi hozirgi kungacha davom etib kelmoqda. Notoʻliq oilalar asrlar va ming yillar davomida insoniyatning yashashi, moslashishi hamda rivojlanishining asosiy manbayi boʻlib kelgan. Notoʻliq oilalar muammosi bugungi kunga kelib ham oʻz dolzarblik mohiyatini saqlab qolgan. Zamonaviy dunyoda notoʻliq oilalar jarayonlari xilma-xil, koʻp qirrali boʻlib, koʻplab sohalarning tadqiqot obyekti hisoblanadi [1].

O.S.Petrova 2010-yilgi aholini roʻyxatga olishning rasmiy statistikasini keltiradi, unga koʻra, Sankt-Reterburg va Leningradda 67127 nafar mehnat notoʻliqlari roʻyxatga olingan. Ulardan 53 ming nafari Markaziy Osiyo davlatlaridan kelgan (20–45 yoshdagi erkaklarning 72 foizi).

Rossiyaga mehnat notoʻliqlarning asosiy oqimi Qirgʻiziston, Tojikiston va Oʻzbekistondan keladi. Shuning uchun Rossiyada notoʻliqlar doirasida olib borilgan koʻpgina tadqiqotlar, asosan, mehnat migratsiyasining ushbu uch oqimiga qaratilgan. 2014-yilda Rossiya Federatsiyasiga MDH davlatlaridan 517 480 nafar kelgan, shulardan 130 906 nafari Oʻzbekistondan kelganligi toʻgʻrisida statistik ma'lumot keltirib oʻtilgan.

O.S.Petrova 2011-yilda qurilish, uy-joy kommunal xo‘jaligi, savdo va transport sohalarida ishlaydigan hamda Sankt-Peterburgda bir yil davomida yashab kelayotgan 20 yoshdan 45 yoshgacha bo‘lgan noto‘liq oilalar ishtpokida tadqiqot ishi olib borgan. Muallifning fikricha, ular ijtimoiy moslashuv tajribasiga ega ekanligini bildiradi. Tadqiqotchi noto‘liqlarga nisbatan o‘sha davlat aholisining salbiy munosabatini hamda ijtimoiy-psixologik moslashuv modellarini tadbiq etish va shu asosida taklif, tavsiyalar ishlab chiqish zaruratiga ahamiyat bergan.

Noto‘liq oilalar farzandlarining munosabatlar jarayonida ijtimoiy-psixologik moslashuvi, shu jumladan, ko‘p madaniyatli va inklyuziv ta’lim masalalariga katta e’tibor berilgan [2].

S.V.Smirnova aynan noto‘liqlarning psixologik va moslashuv xususiyatlarini o‘rganishda Moskvada tadqiqot olib boradi. Tadqiqotda Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekistondan rus tilini yaxshi biladigan mehnat noto‘liqlari ishtipok etgan. Tadqiqot yangi sharoitlarda ishlayotgan mehnat noto‘liqlariga qaratilgan. Tadqiqotdan olingan natijalar asosida Tojikistondan kelgan mehnat noto‘liqlari yangi sharoitlarda o‘zlarini qulay his qilishlarining quyi darajasi kelib chiqqan.

Bundan tashqari, muallif e’tiborini muhim jihatga qaratadi – asli bir mintaqadan bo‘lgan O‘rta Osiyo xalqlari har doim ham yagona ijtimoiy doirani tashkil etavermasligini ta’kidlaydi.

Ko‘pgina tadqiqotchilar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash elementi noto‘liqlarning psixologik farovonligida muhim rol o‘ynashini aniqlashadilar. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash nazariyasi doirasida yangi muhitga o‘tishda tanish etnik-madaniy muhit va an’anaviy turmush tarzini saqlab qolish moslashish jarayoniga yordam berishi mumkin [3]. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ixcham aholi punktlarida yashovchi noto‘liqlar tarqoq punktlarda yashovchi noto‘liqlardan farqli o‘laroq, mahalliy aholi bilan kamroq muloqotda bo‘lishadi. Ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilar ekanmiz, turmush o‘rtoqlardan biri boshqa davlatga migratsiya tufayli ketganda, oilalardagi noto‘liq oilalar munosabatlari muammosi psixologiyada yetarlicha o‘rganilmagan, degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Aynan mehnat migratsiyasidagi er-xotinlar orasidagi masofaviy nikoh funksiyalari bo‘yicha keng qamrovli psixologik tadqiqotlar juda kam olib borilgan [4].

Turmush o‘rtoqlardan birining boshqa davlatga ishlashga ketishi natijasida oiladagi uzoq ajralish har doim oila uchun stressdir. Ko‘pgina olimlarning ta’kidlashicha, turmush o‘rtoqlarning bir-biridan ko‘p muddatli uzoqlashishi ajrashishning asosiy sabablaridan biri bo‘lib kelmoqda [5].

Noto‘liq oilalar sababli er-xotinlardan biri uzoqda bo‘lgan oila ko‘rinishi “funksional to‘liq bo‘lmagan oilalar” deb atalishi bejiz emas. Shunday qilib, uzoq muddatli turmush o‘rtoqlarning ajralishi stressdir, uning ta’siri oilaviy hayotdagi ko‘plab murakkab oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Oila psixologiyasida oilalarning qiyinchiliklarga olib keladigan salbiy oqibatlarga qarshilik ko‘rsatishi turlicha izohlanadi.

V.V.Gritsenko, M.N.Yefremenkova, N.V.Muravdenkova, T.N.Smotrova o‘zlarining noto‘liq va noto‘liq bo‘lmagan oilalarning emotsional munosabatlarini o‘rganish yuzasidan tadqiqot ishlarini olib borishgan. Tadqiqot natijasida sevgi va simpatiya shkalasi bo‘yicha o‘rtacha guruh ko‘rsatkichlari, shuningdek, noto‘liqlar va noto‘liq bo‘lmagan oilalardagi umumiy emotsional munosabatlar darajasi ko‘rsatkichlarini qiyosiy tahlil qilish natijasida sezilarli farqlar aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, noto‘liq va noto‘liq bo‘lmagan oilalarda ham eng ko‘p uchraydigan munosabatlar turi simpatiyadan ko‘ra sevgining ustunligi bilan tavsiflangan emotsional munosabatlardir.

Shunday qilib, noto‘liq oila ayollarida turmush o‘rtoqlarining vaqtinchalik uzoqda bo‘lishi jinsiy munosabatlar va hissiy bog‘lanishdagi susayish faktoriga sababchi bo‘lishi mumkin. Noto‘liq oiladagi er-xotinlarning vaqtinchalik bir-biridan uzoqlashishi noto‘liq erlarda oiladagi g‘amxo‘rlik, emotsional bog‘lanish hamda jinsiy munosabatlarni avvalgiday asrab qolish yoki ko‘tarilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Buning sababi noto‘liq erlarning bir tarafdan xotinidan va kundalik oilaviy tashvishlardan uzoqlashishi bo‘lsa (jismoniy, psixo-emotsional), ikkinchi tomondan esa emotsional munosabatlarni saqlab qolishda oilasi, juftini sog‘inish turtki bo‘lmoqda. Tadqiqotchilar tomonidan “noto‘liq oilalar noto‘liq bo‘lmagan oilalarga qaraganda emotsional munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlari bilan ta’riflanadigan nikohning quyi tizimi bilan ajralib turadi”, degan taxmin ilgari suriladi. Umuman olganda, noto‘liq oilalardagi er-xotinlarning har ikkisi ham nikoh

munosabatlaridagi emotsional munosabatlarning ancha yuqori omili bo‘lgan sevgi va simpatiya, shuningdek, juftlarining tashqi ko‘rinishlarini o‘zaro yuqori baholashi bilan farq qiladi [6].

Tadqiqot davomida erning uyda uzoq muddat bo‘lmasligi natijasida noto‘liqlarda oilasi bilan mustahkam translokal aloqalar shakllanishi aniqlangan. Deyarli barcha noto‘liqlar o‘zining oiladagi jismoniy bo‘lmasligini ayoli, bolalari bilan oilaning iqtisodiy va ijtimoiy tomonlarini muhokama qilish orqali kompensatsiya qilishga intilishgan. Shuningdek, tadqiqotda migratsiyani tanlash qarori ularning oilasi va nikohini moddiy tomondan ta’minlash uchun majburiy chora ekanligi kelib chiqqan [7].

D.M.Vinikurova noto‘liq oilalar va oila-nikoh munosabatlarini o‘rganish jarayonida noto‘liq oilalarining muammoli jihatlarini, nikoh statusi va borgan joyida boshqa munosabatlarga kirishish hamda qanchalik yurtida qolgan oilasi, yaqinlari bilan aloqalarini saqlab qolish aspektlarini ko‘rib chiqqan. Tadqiqotchi ayollar o‘zlarining migratsiyaga ketishlarini tashqi omil (iqlim, oilasidagi muammolar va shunga o‘xshash sabablar) bilan bog‘lashsa, erkak Respondentlar esa o‘zlarining migratsiyaga ketish niyatlarini hissiy-psixologik shuningdek boshqa sabablar bilan bog‘lashganini ta’kidlab o‘tgan.

N.S.Xrustalev yangi ijtimoiy-madaniy muhitda noto‘liqlar bochidan kechirgan psixologik travmalarga e’tibor qaratadi: ijtimoiy mavqeyini va o‘zini qadrlashning yo‘qolishi, “men” obrazining buzilishi, o‘z-o‘zini aniqlashning chalkashligi, aybdorlik hissi.

G.U.Soldatova va L.A.Shaygerov Rossiyaga ishlashga kelgan noto‘liqlarning ijtimoiy va psixologik moslashuvi bo‘yicha ko‘p yillik tadqiqot ishlarini olib borishgan. Tadqiqot ishining metodologik asosini ijtimoiy-madaniy yondashuvga asoslangan quyidagi tushunchalar tashkil etadi: akulturatsiya, ijtimoiy o‘ziga xoslik, qadriyatlararo keskinlik, nizo, etnopsixologik tadqiqotlar, madaniyatlararo munosabatlar psixologiyasi va boshqa. Bundan tashqari, tadqiqot ichida noto‘liq oilalarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, borgan davlatida ruhiy travmalari hamda stressni yengib o‘tishning o‘ziga xos xususiyatlari, ularni qabul qiluvchi jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarining tabiati va boshqa muammolar haqida batafsil to‘xtalib o‘tilgan.

Noto‘liq oilalar psixologik yordam ko‘rsatish haqida ko‘plab adabiyotlar yozilgan [8]. Mualliflar bu borada maxsus treninglarni ishlab chiqish texnologiyalariga murojaat qilichadi (etnomadaniy kompetentlik, tolerantlik va boshqalar) [9].

G.Engbersen va uning hamkasblari noto‘liqlarning o‘z vataniga va yangi yashash davlatiga bog‘lanish darajasiga qarab migratsiyaning to‘rt turini taklif qildilar:

1) davriy migratsiya (mavsumiy ishchilar), bunda noto‘liqlar o‘z vatanlariga kuchli, boradigan davlatlariga esa zaif bog‘langan bo‘ladilar;

2) o‘z davlatiga ham, boradigan davlatiga ham qattiq bog‘langan noto‘liqlar;

3) o‘z davlati va boradigan davlatiga ham zaif bog‘langan noto‘liqlar;

4) o‘z vataniga zaif va boradigan davlatiga kuchli bog‘langan noto‘liqlar (bunday noto‘liqlar uzoq vaqtdan beri yangi mamlakatda yashaydilar) [85].

Zuberining ta’kidlashisha, u yoki bu shakldagi noto‘liq oilalar oid barcha tadqiqotlar uchta asosiy yo‘nalishga to‘g‘ri keladi. Bular migratsiya sabablari yoki asoslariga ko‘ra, ko‘chib o‘tishni noto‘liqning holatiga ta’siri qilishiga ko‘ra, shuningdek, migratsiyaning noto‘liqni ketish davlatidan va qabul qiluvchi davlatlarga ta’siriga ko‘ra.

Noto‘liq oila vakillari turmush tarzidan qoniqishlarining asosiy ikki bosqichini qayd etdilar: turmush o‘rtoqlardan birining ishlash uchun ketishi zarurligi to‘g‘risida qaror qabul qilishdan oldingi bosqichda va tadqiqot olib borish jarayonida, oilada bir-biridan uzoqlashgan sharoitda yashaganda. Noto‘liq bo‘lmagan oilalarda olib borilgan tadqiqot jarayonida ular hozirgi paytdagi hayotning asosiy sohalaridan qoniqishlarini qayd etishgan.

L.G. Roshebutning ta’kidlashisha, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash inson hayotida muhim rol o‘ynaydi, chunki u yashash sharoitlari bilan evolyutsion bog‘liqdir. Uning tuzilishi emotsional, baholash, axborot va instrumental jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Noto‘liq oilalar gender jihatlariga kelsak, so‘nggi tadqiqotlar mehnat migratsiyasi jarayonida ishtipok etayotgan ayollar sonining ko‘rayishini ko‘rsatdi. Bu tendensiya butun jahon mehnat

migratsiya jarayoniga xosdir [10]. N.Zotova ta'kidlaganidek, "O'rta Osiyoning qishloq joylaridan kelgan, o'z uyini, oilasi va farzandlarini tashlab, chet elga ishlashni xayoliga ham keltirmagan ayollar Rossiyaga kela boshladilar, mehnat bozorida o'z o'rnini topib, ish tajribasiga ega bo'la boshladilar hamda mezbon mamlakatda muvaffaqiyatli moslasha oldilar" [102].

Boshqa mualliflar tomonidan noto'liq oilalarda insonlarning reproduktiv xatti-harakatiga ta'sirini ko'rib chiqishgan. Ularning xuloslariga ko'ra, ayol noto'liqlar faol reproduktiv yoshda moddiy, uy-joy masalasidagi muammolar tomonidan o'zlarining reproduktiv funksiyalarini to'liq amalga oshira olishmaydi. Vaqt o'tishi bilan bu muammolar bartaraf etiladi, biroq endi u yangi yosh hamda umumiy rerroduktiv sog'liq bilan bog'liq muammoga to'qnashadi [11].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib, shuni aytishimiz mumkinki, hozirgi sanoatlashtirilgan davrda noto'liq oilalar faolligi erkaklar bilan deyarli bir xil darajaga etgan. Bundan tashqari, noto'liq oilalar ijtimoy fenomen sifatida oilalarning muhitini o'zgartirib yuboradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova F.A, Abdullayeva R.M. Sharq mutafakkirlarining oila xususidagi qarashlari. – T.: 2002. – 28 b.
2. Boboyev.H., Hasanov S. Beruniyning siyosiy-huquqiy qarashlari // Hayot va qonun, 1996. – №3. – B. 32.
3. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. Mas'ul muharrir D.A.Alimova. – T.: Ma'naviyat, 2000. – 111 b.
4. Hoshimov.K., Safo Oshil. O'zbek redagogikasi ontologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – B. 35.
5. Kaykovus. Qobusnoma. 2-to'ldirilgan nashri. – T.: Istiqlol, 1994.–173 b.
6. Karimova V. Mehr va muruvvat oiladan boshlanadi. – T.:Yangi asr avlodi, 2004. – 28 b.
7. Mahmudov T. "Avesto" haqida. – Toshkent: "Sharq", 2000. – B. 38.
8. Muhiddin S. Oila va shar'iy nikoh odoblari: Ma'naviy merosga bir nazar. – T.: Movarounnahr, 1999. – 80 b.
9. Oilada kelishmovchiliklarni bartaraf etish psixologiyasi. – Toshkent: Oila ilmiy-amaliy tadqiqot markazi, 2019. – B. 7.
10. Rizouddin ibn Faxruddin. Oila. – T.: 1991. – B. 60.

MAKTAB, OILA VA MAHALLA HAMKORLIGIDA OILA INSTITUTLARINING O'RNI

Badalova Rushana Bahodirovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lini tanlagan mamlakatimizda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi, unda shaxs tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatayotgan milliy qadriyatlar yildan-yilga qadrlanib, nufuzi ortib bormoqda.Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqimizning boy milliy, madaniy, tarixiy an'analariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali, zamonaviy pedagogik texnologiyaning ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilishi, shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash; umumiy hamda milliy pedagogik madaniyatni oshirish; mamlakatimiz fuqarolari orasida milliy mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirish "Oila, mahalla va maktab hamkorligi"ning asosiy maqsadidir.

Аннотация

В нашей стране, избравшей пут построения правового государства и гражданского общества, сотрудничество семи, махалли и образователного учреждения, в котором националные сенности, оказывающие болшое влияние на воспитание личности, с каждым годом сенятся и приобретают все болший авторитет.Разработка и внедрение в практику эффективной, современной педагогической технологии духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения, основанной на богатых националных, культурных, исторических традициях, обычаях и общечеловеческих сенностях нашего народа, обеспечение приоритета воспитания личности и ее всестороннего совершенствования; повышение общей и националной педагогической культуры; совершенствование работы по националному идеологическому воспитанию граждан нашей страны-главная сел "сотрудничества семи, махалли и школы".

Abstract

The cooperation of a family, neighborhood and educational institution in our country, which has chosen the path of building a legal state and civil society, in which national values that greatly affect the upbringing of a person are valued and increased in prestige from year to year.The development and implementation of effective, modern pedagogical technology based on rich national, cultural, historical traditions, traditions and universal values of our people in the spiritual and moral education of the younger generation, ensuring the priority of educating the individual and maturing him in every possible way; increasing the overall and national pedagogical culture; improving the work of national ideological education among the citizens of our country is the main goal of "family, neighborhood and school cooperation".

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lini tanlagan mamlakatimizda oila, mahalla va ta'lim muassasasi hamkorligi va unda shaxs tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatuvchi milliy qadriyatlar yil sayin qadr topib, nufuzi oshib bormoqda. Buning asosiy sababi davlatimiz tomonidan ijtimoiy institutlarga har tomonlama э'tibor qaratilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan mustaqillik bergan imkoniyat tufayli qo'lga kiritilgan milliy qadriyatlarning qayta tiklanib borayotganidadir. Shu ma'noda o'ylab qaralganda, ijtimoiy institutlar va uning muammolari bo'yicha ilmiy asoslangan tadqiqotlarning yuzaga kelishi dolzarb ahamiyatga molik bo'lib qolmoqda.

Insoniyat jamiyati rivojlanishining dastlabki bosqichlarida alohida oila institutlashtirilmagan, bolalarga qarash va tarbiyalash bilan butun jamoa shug'ullangan. Xususan, g'arb davlatlarida feodallashgan va ilk feodal zodagonlar muhitida "tarbiya" instituti – bolalarni ota-ona uyidan, ya'ni oiladan tashqarida majburiy tarbiyalash odati keng tarqaldi. Me'yoriy ko'rsatmalar va ota-onalarning real atvori hech qachon va hech qaerda to'liq mos kelmagan. Ota-onalarning atvori nafaqat tabaqalar, balki oilalar orasida ham farqlangan . Ota-onalik "o'zaro bog'liq hodisalar:

a) ota-onaning his-tuyg‘ulari, bolalarga bo‘lgan mehr-muhabbatlari;

v) har ikkisi tomonidan belgilanadigan real atvor, ota-onalarning bolalarga munosabati, tarbiya uslubi va boshq. tizimi” deb ta’riflanadi [8].

"Oila, mahalla, ta'lim muassasasi hamkorligi" oila institutlarining asosiy maqsadi yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda o'zbek xalqining boy milliy, madaniy, tarixiy an'analari, urf-odatlari va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali, zamonaviy pedagogik texnologiyaning ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etish, shaxsni tarbiyalash va uni har tomonlama kamol toptirishning ustuvorligini ta'minlash, ota-onalar, pedagoglar va mahalla faollarining umumiy hamda milliy pedagogik madaniyatni oshirish, respublika fuqarolari orasida milliy mafkuraviy tarbiya ishlarini takomillashtirishdan iboratdir.

Oila bilan hamkorlikda jamiyat taraqqiyotining ma'naviy-axloqiy negizi bo'lgan qadriyatlar, milliy va umuminsoniy tarbiyaning o'zaro aloqasi hamda muhim yo'nalishlari belgilab olingan. Chunonchi, mahalla, oila va ta'lim muassasasi hamkorligida milliy tarbiya yo'nalishda yoshlarning o'zlikni anglash, vatanparvarlik, milliy g'urur, millatlararo muloqot madaniyati, milliy mafkuraviy onglilik, milliy odob, fidoyilik kabi fazilatlarni o'zlashtira olishlari zarurligi ko'rsatilgan bo'lsa, umuminsoniy yo'nalishda hamkorlikdagi pedagogik faoliyatning huquq, iqtisodiy, jismoniy, aqliy, estetik, ekologik, gigienik va boshqa tarbiya sohalarini qamrab olishi muhim ekanligiga e'tibor qaratilgan.

Demak, ota-onalik –ijtimoiy-psixologik hodisa bo‘lib, u ota-onalik xatti-harakatlari komponentining barcha ko‘rinishlarida amalga oshiriladigan, ota-ona sifatida o‘zi haqidagi bilimlar, g‘oyalar va tushunchalarning hissiy va baholovchi to‘plamidan iborat. Shaxsdan yuqori yaxlitlik sifatida ota-onalik yangi hayotni keltirishga qaror qilgan har ikkala turmush o‘rtog‘ini va, albatta, bolalarni o‘z ichiga oladi.

Ota-onalik – munosabatlari mohiyatan jamiyatning ijtimoiy turidir, lekin uning ildizlari bolalar va ota-onalar o‘rtasidagi tabiiy, genetik bog‘liqlikdan kelib chiqadi [7,31].

Ota-onaning bolaga ta’siri, anglangan yoki o‘z-o‘zidan bo‘lishidan qat’i nazar, doimiy bo‘ladi. Anglanmaydigan ta’sir, tarbiya maqsadlarini yo‘qotish yoki shakllanmaganligi bashorat qilib bo‘lmaydigan natijalarga olib keladi. Shu sababli ota-onalikni psixologik-pedagogik shakllantirishni ota-ona sifatida o‘zini anglash, bolaga pedagogik ta’sirini bilishga asoslashni taklif qilamiz. Binobarin, zamonaviy oilada ota-onalik turmush o‘rtoqlarning maqsadlari, ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va boshqa omillar bilan belgilanadi. Bundan kelib chiqadiki, boshlang‘ich ta’lim sharoitlarida oila, maktab va mahalla o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar modelini yaratishda, ayniqsa, mikrotizim omillariga, ya’ni oilaning pedagogik salohiyati va ichki omillarga, ya’ni ndividual shaxsiy xususiyatlarga tayanish lozim.

O'zbekistonda sog'lom avlodni tarbiyalashda oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligini ta'minlash samaralarining garovidir.

Xulosa qilib aytganda davlat dasturining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlat va jamoat tashkilotlarining mustahkam hamkorligi, ta'lim muassasalari mutaxassislari, oilalar, mahalla faollari, umuman barcha fuqarolarning faol ishtirokini taqozo etadi. Bolalar — kelajagimiz ekan, ularni ham jismonan, ruhan, ham ma'nan sog'lom bo'lib kamolga yetkazish asosiy vazifamizdir.

Ota-onalik haqidagi tushunchaga taklif qilingan yondashuvlarga asoslanib, uning ta’rifini shakllantiramiz: “Oila - ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, uni yangi hayotni keltirishga qaror qilgan ikkita shaxsni o‘z ichiga olgan butun yaxlitlik sifatida, hamda uni amalga oshirish uchun maqsad, vazifalarni va vositalarini o‘z ichiga olgan pedagogik model sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Oila – asosan otalar va onalarning o‘zaro almashinadigan ijtimoiy xatti-harakati va shunga mos tarzda ota-onalik tuyg‘usidir. Boshqa tomondan, nafaqat jinsiy dimorfizmga, balki rollarni ajratishning uzoq tarixiy davriga, onalik va otalikning turli xil ijtimoiy-madaniy tuzilmalariga asoslangan onalik va otalikning o‘ziga xosligi ham mavjud.

Bugungi kunda mamlakatda ota-onalik qadriyatlarining tarnsformatsiyasi, oiladagi rollarning siljishi sodir bo‘lmoqda, jamiyat va davlatning bolalarga munosabati qayta tushunilmoqda. Oila muammolariga bolalar ta’lim-tarbiyasi davlat shakllarining bosqichma-bosqich qisqartirilishini

kiritish mumkin boʻlib, bu, oʻz navbatida, ota-onalarning nafaqat tarbiya sohasida, balki ta'limning oʻzida ham yuklamasini oshirdi. Shu bilan birga, koʻplab ota-onalar oʻz farzandlari uchun toʻliq javobgarlikni olishga tayyor emaslar. Aholi sezilarli qismining jadal oʻzgarib borayotgan jamiyat sharoitlariga moslasha olmasligi sharoitida bolalar qarovsizligi, oilalarda bolalarga nisbatan zoʻravonlik holatlari uchrab turibdi. Bundan tashqari, oila, maktab va mahalla oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning zaiflashishi, ota-onalarning kompetensiya darajasining pasayishi zamonaviy ota-onalikning eng muhim muammosi boʻlib bormoqda, bu esa boshlangʻich ta'lim oʻqituvchilari uchun ta'lim-tarbiya jarayonida katta qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 19.06.2012 yildagi "Barkamol avlodni tarbiyalashda oila instituti va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligini yanada rivojlantirish chora -tadbirlari to'g'risida"gi 175 -sonli qarori O.Musurmonova. "Oilama'naviyati - milliy GURUR".
2. O'quv qo'llanma. Toshkent 1999.
3. O.Turaeva. Oilaviy xdyot etikasi va psixologiyasi. Toshkent - 1990.
4. Pedagogika. J. Xasanboyeva, X. To'raqulov, I. Alqarov, N. Usmonov «Noshir» Toshkent -2011.
5. Yo'ldoshev J. «Zamonaviy o'zbek oilalarida o'smir bolalar shaxsining shakllanishi" nomzodlik dissertatsiyasi, Toshkent. 2002
6. "Tarbiya ishlari metodikasi" R.Mavlonova, B.Normurodova, N.Rahmonqulova O'quv qo'llanma Toshkent 2010
7. Большой энциклопедический словарь / Под ред. Прохорова А.М. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2004. – 1456с.
8. Кон И.С. Ребенок и общество. - М.: Наука.- 1988.-269 с.

OLIY O‘QUV YURTLARIDA “BOLALAR ADABIYOTI” FANINI O‘QITISH MUAMMOLARI

Barakayev Rahmatulla
filologiya fanlari nomzodi, professor,

Bashorat Sattorovna Jamilova
filologiya fanlari doktori, professor

Annotatsiya

Maqolada oliy o‘quv yurtlarida “Bolalar adabiyoti” fanini o‘qitish muammolari haqida fikr yuritilib, bugungi kunda ushbu fanning oliy o‘quv yurtlarida o‘qitilishi talab darajasida emasligi, bu fan faqatgina maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishlarida o‘qitilayotgani, fanni o‘qitishga ajratilgan soatlar nihotda kamligi, bor-yo‘g‘i bir semestrga mo‘ljallangani va noto‘g‘ri taqsimlangani sababli maktablarda boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslariga ajratilgan soatlarga mutanosib emasligi, yosh avlodni badiiy adabiyotga, kitob o‘qishga tayyorlash manfaatlariga to‘la xizmat qilolmasligi, oqibatda bolalar adabiyotidan o‘zi to‘la xabardor bo‘lmagan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi alifbo va o‘qish darslari samaradorligini ko‘ngildagiday tashkil etolmasligi, yuqori sinflar ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchilari bolalar adabiyotidan mutlaqo bexabarligi sababli bu sinflar “Adabiyot” darsliklariga kiritilgan bolalar adabiyoti namunalarini o‘qitishda qiynalishlari yana darslar samaradorligini pasaytirib yuborayotgani va ularning yechimlari ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: bolalar adabiyoti, ta’lim tizimi, oliy ta’lim, maktab ta’limi, kitobxonlik madaniyati, darslik va o‘quv qo‘llanmalari.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы преподавания дисциплины «Детская литература» в высших учебных заведениях. Отмечается, что в настоящее время преподавание данного предмета в вузах не соответствует требуемому уровню. Этот курс преподается только в направлениях дошкольного и начального образования, а выделенное на его изучение количество часов крайне ограничено – всего на один семестр, что приводит к его неправильному распределению. В результате количество часов, отведенных на уроки чтения в начальных классах, оказывается несоразмерным, и дисциплина не может в полной мере способствовать приобщению молодого поколения к художественной литературе и чтению. Вследствие этого учителя начальных классов, не обладая достаточными знаниями по детской литературе, не могут эффективно организовать занятия по чтению и азбуке, а преподаватели родного языка и литературы в старших классах, будучи вовсе не знакомыми с детской литературой, испытывают трудности при изучении произведений, включенных в школьные учебники по литературе. Это, в свою очередь, снижает эффективность уроков. В статье предлагаются возможные решения данных проблем.

Ключевые слова: детская литература, система образования, высшее образование, школьное образование, культура чтения, учебники и учебные пособия.

Annotation

The article discusses the problems of teaching the subject “Children’s Literature” in higher education institutions. It highlights that the current level of instruction for this subject in universities does not meet the required standards. The course is only taught in preschool and primary education programs, and the allocated hours for its study are extremely limited — only one semester, leading to improper distribution. As a result, the hours dedicated to reading lessons in primary school are disproportionate, and the subject fails to fully serve the purpose of preparing the younger generation for literary appreciation and reading. Consequently, primary school teachers who lack sufficient knowledge of children's literature struggle to effectively conduct alphabet and reading lessons. Additionally, secondary school teachers of native language and literature, being completely unfamiliar with children's literature, face difficulties when teaching children's literature samples

included in the “Literature” textbooks. This further reduces the effectiveness of lessons. The article proposes solutions to these issues.

Keywords: children’s literature, education system, higher education, school education, reading culture, textbooks and teaching materials.

Mamlakatimizda barcha sohalarda bo‘layotgani singari kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish, atoqli adib va shoirlarning tavallud sanalarini nishonlash, oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida ko‘plab Farmon va qarorlar qabul qilinayotgani bu boradagi islohotlar jadal davom etayotganligidan dalolat beradi. Jumladan, faol innovatsion loyihalarni uzluksiz ta’lim bosqichlariga tatbiq etish, fanlararo integratsiya va uzviylikni ta’minlash borasidagi islohotlar ham diqqatga sazovor. Bunda insonning yuksak madaniy va intellektual salohiyati, tafakkuri hamda ijodiy tashabbuslari zaruriy vosita bo‘lib, so‘z va nutq, dunyoqarashdagi barkamollik boshlang‘ich sinflardagi o‘qitish tizimi hamda o‘qituvchi-muallim nuktadonligiga bog‘liqligi zanjirsimon jarayondir.

Ta’lim tizimidagi islohotni quyi bo‘g‘indan boshlash maqsadga muvofiqmi yoxud yuqoridan degan haqli savol barchamizni o‘ylantiradi, albatta. Ammo bu shunday aksiomaki, avvalo, yaxshi mutaxassis bo‘lmagan joyda mustahkam poydevor qurib bo‘lmaydi. Nazarimizda, dastavval, oliy ta’lim dasturlarini qayta ko‘rib chiqish va bo‘lajak mutaxassislarga e’tibor qaratish zarurdir. Oliy o‘quv yurtlari turdosh kafedralari hamda professor-o‘qituvchilarining o‘zaro hamkorliklari bu masalaga yechim topa oladi, deyish mumkin.

Shu nuqtai nazardan, oliy o‘quv yurtlarining “Maktabgacha tarbiya” va “Boshlang‘ich ta’lim” yo‘nalishida mutaxassislik fanlari qatorida o‘qitiladigan “Ona tili va adabiyot” fani dasturi jiddiy tahrirni talab qiladi. Avvalo, bu ikkita mustaqil fanning sun’iy ravishda qo‘shiluvi qator yillardan buyon talay muammolarga sabab bo‘lib kelmoqda. Masalan, 5111700 – Boshlang‘ich ta’lim va sport-tarbiyaviy ish ta’lim yo‘nalishining 1-kurslari uchun tuzilgan to‘rt yillik “Ishchi o‘quv reja”sida umumkasbiy (3.03) fanlar qatorida “Ona tili va adabiyot”ga 712 soat (190 soat ma’ruza, 228 soat amaliy mashg‘ulot (bu 2-4-kurslar o‘quv rejasida ham bir xil), 294 soat mustaqil ta’lim ajratilgan. Bu ko‘rsatkich “Maktabgacha tarbiya-ta’lim” yo‘nalishida ham 200 soatdan oshadi. Faqat fanlarning o‘zaro teng ulushi masalasida tayanch oliy o‘quv yurtlaridan boshlab qat’iy aniqlik yetishmaydi. “Ona tili va adabiyot” fani yetti semestrda o‘qitilishga mo‘ljallangan bo‘lsa-da, uning faqat bir jarayonida “Adabiyot” fani” (“Bolalar adabiyoti”)ni o‘tish rejalashtirilib (bu 36-40 soatni tashkil qiladi), qolgan 6 jarayonda nuqul “Ona tili” fani o‘tilishi soha mutaxassislariga yaxshi ma’lum (ayrim oliy o‘quv yurtlari, jumladan, Buxoro davlat universitetida buni jarayonlararo teng taqsimlashga harakat qilinganligini qayd etish mumkin).

Albatta, ikkala fan ham birdek muhim bo‘lib, uzoq asrlik boy tarixi, ilmiy-nazariy jihatdan tadriji va takomili, yutuqlari behisob. Ularni puxta o‘rganish orqali yosh avlod idroki, ma’naviyati, so‘z boyligi, tamaddun va taraqqiyot haqidagi qarashlari shakllanadi. Ammo ularning mohiyati, mazmun-mundarijasi, ob’ekti bir-biridan farqlanishini bila turib, bir fan doirasida o‘rganish maqsadga muvofiq emas, deb o‘ylaymiz. Shu boisdan milliy adabiyotimiz va ona tilimiz oliy o‘quv yurtlarida mustaqil fanlar sifatida ajratilib, ularning hajmi o‘quv jarayonlari bo‘yicha teng taqsimlanib, yagona ko‘rinishga keltirilishi nafaqat oliy o‘quv yurtlari dars o‘tish tizimi, balki o‘quv-usuliy majmualar, dasturlar, fanga oid o‘quv qo‘llanma va darslik yaratish, innovatsion loyihalar ustida ishlash imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

Hozirgi holatda ayrim oliy o‘quv yurtlarida “Ona tili va adabiyot” fani taqsimotining har xilligi mutaxassislarning yagona dastur asosida ilmiy-ijodiy ish olib borishlari uchun to‘siqlarni keltirib chiqarmoqda. Chunki, har qanday tilshunos olimning adabiyotni mukammal egallash imkoniyati bo‘lmaganidek, adabiyotshunos olimlar ham fanning ona tili qismi borasida ikkilanadilar. Bundan tashqari, adabiyot fanining o‘zi ham “Adabiyot nazariyasi”, “Adabiyot tarixi”, “Mumtoz adabiyot”, “Milliy uyg‘onish davri adabiyoti”, “XX asr adabiyoti”, “Hozirgi adabiy jarayon” singari alohida nomlar bilan tarmoqlanadi.

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishlarida umumadabiyotning tarkibiy qismi bo‘lmish “Bolalar adabiyoti” fani o‘qitilishi rejalashtirilgan ekan, fan dasturiga ham ushbu fan albatta kiritilishi lozim. Zero, bir asrdan ortiq tarixi, professional shoir va yozuvchilariga ega, jahon va qardosh xalq adabiyotida alohida e’tirof, e’tibor qilinayotgan bu fandan nega voz kechish kerak? Chunki bo‘lajak maktabgacha ta’lim muassasalari tarbiyachilari hamda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari oliy o‘quv yurtida bu sohani puxta o‘rganmas ekan, ular kichkintoylarni savodga o‘rgatish yoxud boshlang‘ich sinf “O‘qish kitob”laridagi badiiy ijod namunalarini keng tahlil qilish malakasini qanday egallay oladilar?

Qolaversa, bu ta’lim yo‘nalishlarida bolalar adabiyotining muhim qismi sifatida xalq og‘zaki ijodi, chet el bolalar adabiyoti, ifodali o‘qish, adabiy tur va janrlar haqida tushuncha beradigan tanlov fanlarga ham ehtiyoj katta. Zero, uzluksiz ta’limning boshqa bosqichlaridan farqli o‘laroq, boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida o‘quvchilarning o‘qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash ta’limning didaktik maqsadi hisoblanadi. Shunga ko‘ra o‘qish darslarining yetakchi hususiyati o‘quvchilar savodxonligini ta’minlash bilan birga, badiiy adabiyotning sehrli olamiga olib kirish, yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga asoslangan. “O‘qish” fani bo‘yicha “Davlat ta’lim standartlari”da ta’lim mazmunini belgilovchi ko‘rsatkichlarda hikoya, ertak, maqol, topishmoq, doston, tez aytish, she’r, latifa, lof kabi janrlar namunasini o‘qishga erishish; o‘zbek va xorijiy bolalar yozuvchilari asarlarini o‘qish; yozuvchilar va ular asarlari haqida to‘laroq tushuncha hosil qilish; badiiy asarlar sharhi, ifodali o‘qish; asar mazmuni va voqealari o‘rtasidagi bog‘lanishni, qahramonlar fe’l-atvorini aniqlash, qiyosiy tavsiflash; badiiy asarlarni estetik tahlil qilish; nasriy asar mazmunini to‘liq, qisqartirib, shaxsini o‘zgartirib hikoyalash; badiiy asarlarni o‘zaro qiyoslab, tegishli xulosalar chiqarish kabilar alohida ta’kidlab ko‘rsatilganligi ham bejiz emas.

Bundan tashqari, 1-4-sinf o‘quvchilari 540 soatdan ziyodroq o‘qish darslarida o‘zbek va jahon bolalar adabiyoti, xalq og‘zaki ijodi namunalari bilan tanishadilar, adabiy janrlarni kuzatib, ifodali o‘qish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Demak, bu malakani bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, avvalo, o‘zi egallamog‘i lozim. Shu ma’noda, adabiyot darslari uzviyligini boshlang‘ich sinflar “O‘qish kitob”lari belgilaydi, o‘quvchilar hikoya va qissa namunalarini mutolaa qilish, she’rlarni ifodali aytish bilan birga, uning mazmunini teran idrok etishi bundagi zarur jarayondir.

5-6-sinflarda ham talay bolalar yozuvchilari ijodi, bolalar nasri namunalari “Adabiyot” darsliklariga kiritilganligi esa oliy o‘quv yurtlarining o‘zbek tili va adabiyotiga ixtisoslashgan fakultetlarida bolalar adabiyoti fanining o‘qitilmayotgani jiddiy dasturiy kemtiklik ekanligini yaqqol ko‘rsatadi. Binobarin, boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishidagi ixtisosliklarda fanning uzviyligini ta’minlovchi “Ifodali o‘qish” va “Adabiyot qoidalari” (1-kurs), “Xalq og‘zaki ijodi va bolalar kitobxonligi” (2-kurs), “O‘zbek bolalar adabiyoti” (3-kurs), “Jahon bolalar adabiyoti” (4-kurs) qismlarini mukammal o‘rganish orqali ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Ayni paytdagi dasturlarda adabiyot fanining bu muhim qismlari nazardan chetda qolganligi sababli, bakalavrlik diplomini qo‘liga olayotgan bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining she’riy, nasriy yoxud dramatik asarlarni ifodali o‘qiy olishi, adabiy janrlar haqidagi, shuningdek, jahon bolalar adabiyoti namunalarini tushunish, tahlil qilish salohiyatini qoniqarli deb bo‘lmaydi.

Fan dasturi bo‘yicha o‘rganish belgilangan bolalar ijodkorlarining boshlang‘ich sinf o‘qish kitoblaridagi namunalar bilan mutanosibligini ta’minlash ham shu ma’noda jiddiy masala. “O‘qish kitob”larining mualliflari mumtoz bolalar asarlari bilan birga hozirgi adabiy jarayonning faol ijodkorlari, shuningdek, jahon adabiyotining mashhur asarlari namunalarini e’tiborga olishlari muhim. Zero, boshlang‘ich sinflardayoq bolalar kitobxonligini yuksak saviyaga ko‘tarish uchun, avvalo, ularning bo‘lg‘usi muallimlarini aynan oliy o‘quv yurtlarida mutaxassislik kasblarini egallash jarayonida badiiy asar mohiyatini to‘g‘ri ilg‘ashga, adabiy janrlarni idrok eta bilish malakasini shakllantirishga e’tibor qaratish shart.

Talaba badiiy adabiyotga taalluqli fanlarni uzluksizlik asosida teran o‘rganmas, oliy o‘quv yurtida o‘qish fani metodikasini puxta o‘zlashtirmas ekan, yosh avlod adabiyot bo‘stonining sehrli tilsimlariga oshno bo‘lishi, qalbi bolalikdanoq insoniy ezguliklar bilan to‘lib-toshishiga erishish amrimahol. Ya’ni, fan dasturida to‘g‘ri ta’kidlanganidek, talaba bolalar adabiyoti namunalari bilan

tanishmasa, yozma adabiyot va folklor munosabatlarini tushunib yetmasa, adabiyotimizdagi an'anaviylikni bila olmaydi. Zero, mazkur fanni o'qitish orqali mumtoz adabiyotga, uning asrlar osha davom etib kelayotgan an'analariga muhabbat tuyg'ulari kamol toptiriladi. Demakki, bugungi kunda yetuk, har tomonlama barkamol mutaxassisni tarbiyalashda mazkur fanning o'rni beqiyosdir. Bunga to'liq erishish uchun esa avvalo, "Ona tili va adabiyot" fanini alohida-alohida fanlar sifatida dasturga kiritib, soatlar miqdorini qat'iy bir xillikka keltirish, filologik, maktabgach ta'lim va boshlang'ich ta'lim yo'nalishlari uchun "Bolalar adabiyoti" fanining mustaqil o'qitilishiga erishish kechiktirib bo'lmaydigan muhim vazifa.

Ushbu satrlar mualliflarining oliy o'quv yurtlari talabalariga mo'ljallangan "Bolalar adabiyoti" darsligi 2021 yilda Buxoroda, 2022 yilda Toshkentda nashr etildi [Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. 2021; 2022]. Darslik-ku, iki marta chop etildi. Biroq har safarlik nashr adadi (soni) 100 nusxadan, xolos. Bugungi kunda davlat oliy ta'lim muassasalari bilan bir qatorda ko'plab nodavlat oliy o'quv yurtlari (universitetlar) faoliyat ko'rsatayotgani ham hech kimga sir emas. Ushbu oliy o'quv yurtlarining asosiy qismida "Boshlang'ich ta'lim" va "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishlarining kunduzgi, kechki va sirtqi o'qish turlari mavjudligini e'tiborga oladigan bo'lsak, har bir oliy o'quv yurtiga, hech bo'lmasa, elektron, ya'ni PDF tarzda necha donadan "Bolalar adabiyoti" darsligi yetib borgan ekan?

Bu masalaning bir jihati. Ikkinchi jihati esa, shu oliy o'quv yurtlarida "Bolalar adabiyoti" fanini o'qitayotgan mutaxassislardan necha nafari bolalar adabiyoti yo'nalishida, hech bo'lmasa, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasini himoya qilgan ekan?

Masalaning uchinchi jihati: oliy o'quv yurtlari kutubxonalari, bugungi nomi bilan aytganda, axborot-resurs markazlarida 2 jildlik "Bolalar adabiyoti"ning, hech bo'lmasa, elektron, ya'ni PDF tarzdagi antologiyasi [O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi: 2017] bormi? Talabalar o'zbek va jahon bolalar adabiyoti haqidagi ma'lumotlarni qaerdan oladilar?

Masalaning to'rtinchi jihati: bugungi kunda ta'lim tizimida darsliklarning yangi avlodi yaratilayotgan ekan, bu darsliklar mualliflari kimlar? Ularning bu darsliklar mualliflari bo'lishga qanchalik ma'naviy huquqlari bor?

Bular kimlargadir, ehtimol, muammoning shunchaki tashqi jihatlari bo'lib ko'rinar. Lekin binoni qurishdan oldin poydevor quyilmaydi-mi? Fikr isboti uchun o'tgan yil fevralida bo'lgan bir hodisani keltirmoqchiman: kichik nevaram 2-sinfda o'qiydi. Bir she'r yodlashga topshirilgan ekan, bola bechora she'rni o'qishga qiynalyapti. Aslida u a'lochi o'quvchi. Bolaga rahmim kelib, kelinimga (u oliy ma'lumotli shifokor): "Kelin, shu she'rni siz o'qib bering, shunda bolaga yodlash osonroq bo'ladi" dedim. Kelin she'rni o'qishni boshladi, lekin u ham ko'ngildagiday, ya'ni she'r o'qiganday o'qiy olmayapti. "Kitobni menga bering, o'zim o'qib beraman" deb kitobni qo'limga oldim. She'rni o'qishga kirishdim. Har satri bir qulochdan ekan, buning ustiga, matn 2-sinf bolasiga mutlaqo notanish so'zlar bilan to'lib-toshgan, men ham she'r o'qiganday o'qiy olmayapman. "Bu she'rni kim yozgan ekan" deb muallifning ism-familiyasiga ko'z tashlasam, ne ko'z bilan ko'rayki, qirq yildan ortiqroq o'zbek bolalar adabiyoti bilan shug'ullanayotgan bo'lsamda, bu ism-familiya menga ham notanish. Axir boshlang'ich sinf o'qish kitoblariga o'zbek bolalar adabiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan, ilmiy va adabiy jamoatchilik tomonidan e'tirof etilgan ijodkorlar asarlari kiritilmaydimi? Bu kitoblarga kiritiladigan mualliflar va ular asarlarini kim belgilaydi? Yoki kitob muallifi (mualliflari) o'zlari xohlagan ijodkorlar asarlarini, saviyasidan qat'i nazar, darslikka kiritaverish vakolatiga egami? Shu kitob bilan bog'liq ikkinchi misol: "Yangi avlod" degan she'rning tepasiga muallif sifatida Abdulla Avloniyning nomi yozib qo'yilgan. Men qirq yildan ortiqroq Abdulla Avloniy ijodi bilan shug'ullanayotgan bo'lsamda, Avloniyning bu she'riga ko'zim tushmagan ekan. Biroz vaqtdan keyin navoiylik bir fan nomzodi, adabiyotshunos olim "Ustoz, o'g'limning 2-sinf "O'qish kitobi"da "Yangi avlod" she'riga muallif sifatida Abdulla Avloniy nomi yozib qo'yilgan ekan. Men Avloniyning 2 jildlik asarlar to'plamidan bu she'rni topmadim, siz Avloniy ijodi bilan ko'p shug'ullangansiz, Avloniyning shunday she'ri bormi?" deb hatto she'rni suratga olib, telegramdan yuboribdi. Buni nima deb baholash kerak? Kimningdir o'rtamiyona she'riga Avloniy nomini qo'yish bilan nimaga erishamiz?

Axir XX asr boshlarida Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Saidrasul Aziziy, Hamza Hakimzodalardek jadid ma'rifatparvarlik adabiyotining yetuk namoyandalari o'zlari ochgan

yangi usul maktablari talabalari uchun yaratilgan “Alifbo” va “O‘qish kitoblari”ga o‘zlarining bolalar uchun yozgan eng sara asarlarini kiritish bilan bizga ibrat bo‘lmagan edilarmi? Bugun biz bunday darsliklar bilan kimni aldayapmiz, farzandlarimiz, nevaralarimizga nimalarni badiiy adabiyotning sara namunalari deb tavsiya qilyapmiz? Bu darsliklarning adabi bir necha yuz minglab ekanini ko‘zda tutadigan bo‘lsak, yosh avlod ma’naviy kamoloti kimning qo‘lida qolyapti? Bu darsliklarni nashrga tavsiya qilish bilan kimlar yoki qaysi tashkilotlar shug‘ullanadi?

O‘tgan asr boshlaridayoq adabiyotni o‘qitish masalasiga alohida diqqat zarurligini anglagan ulkan shoir va ma’rifatparvar adib Abdulhamid Cho‘lpon: “Adabiyot yashasa – millat yashar!” - degan umumbashariy shiorni o‘rtaga tashlagan edi. Bu haqiqat bir asrdan ortiq muddat mobaynida sinovdan o‘tdi. Demak, badiiy adabiyot bilan tanishuv boshlanmasi va umumkitobxonlik ostonasi bo‘lgan “Bolalar adabiyoti” fanini mutaxassislik ta’lim yo‘nalishlarida tiklash asosiy muammo bo‘lib, o‘zbek va jahon bolalar adabiyoti hamda folklori, uning tarixiy-tadrijiy taraqqiyoti hamda yangi tamoyillarini izchil o‘rganish ertangi kun tarbiyachilari uchun birinchi darajali vazifa sifatida ham farz, ham qarzdir.

Mamlakatimizda bugungi kunda bu borada ulkan bunyodkorlik ishlari amalga oshirilayotgani, 2017-yil 8-sentyabrda “Bolalarni ularning sog‘ligiga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2017-yil 13-sentyabrda yurtboshimizning “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinganligi, nazarimizda, birinchi navbatda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlarni yanada aniqlashtirib berdi. Chunki ushbu yurt ertasining yaratuvchilari bo‘lmish farzandlarimizning murg‘ak, musaffo va pokiza qalblarini internet orqali balo-qazoday yopirilib kelayotgan, hayot tajribasi endigina paydo bo‘layotgan yosh bola u yoqda tursin, o‘zining qat’iy fikriga ega bo‘lmagan ancha-muncha katta yoshlilarni ham osongina to‘g‘ri yo‘ldan chalg‘itayotgan turli xil zararli axborotlardan avaylab-asrash bugungi kunning eng dolzarb vazifasi ekanligini hayotning o‘zi taqozo qilayotgan bo‘lsa, yosh avlod qalbida kitob mutolaasiga mehr-muhabbat tuyg‘ularini shakllantirish va kitobxonlik madaniyatiga o‘rgatish esa, avvalo, bolalikdan boshlanishi hamda dastlabki qadamlar bolalar bog‘chalari va boshlang‘ich sinflardan tashlanishi, demakki, bu borada bog‘cha tarbiyachilari va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari zimmalariga ulkan mas’uliyat yuklanishi ham shu qadar ma’lum haqiqatlardir.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. Oliy o’quv yurtlari uchun darslik. – Buxoro: Durdona, 2021. 428 bet.
2. Safarov O., Barakayev R., Jamilova B. Bolalar adabiyoti. Oliy o’quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Shafoat Nur Fayz, 2022. 320 bet.
3. O‘zbek bolalar adabiyoti antologiyasi. Jild 1-2. To‘ldirilgan uchinchi nashri. – Toshkent: Cho‘lpon NMIU, 2017.

EDUCATIONAL CHALLENGES OF CHILDREN IN INCOMPLETE FAMILIES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Baratova Dilafruz Olimjonovna
Iqtisodiyot va pedagogika unversiteti NTM o'qituvchisi

Annotation

This study examines the difficulties faced by children in incomplete families regarding their education and ways to overcome them. Incomplete families, where either the father or mother is not fully involved, often lead to children experiencing multiple psychological, economic, and social challenges. In such family structures, providing quality education for children is often complicated. The lack of family support during the educational process, insufficient financial resources, and the lack of time allocated by parents negatively affect children's education. This research explores the causes of these issues and ways to address them, effective methods of supporting children during the educational process, and potential auxiliary measures that could be proposed by the state and society.

Keywords: incomplete families, children, education, educational difficulties, psychological problems, economic resources, social support, parents, support, family structure, educational policy.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda noto'liq oila farzandlarining ta'lim olish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklari va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Noto'liq oilalar, ya'ni ota-onalardan biri bola hayotida to'liq ishtirok etmaydigan oilalar ko'pincha turli xil psixologik, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. Bunday oilalarda bolalarga sifatli ta'lim berish ko'pincha murakkablashadi. Ta'lim jarayonida oila tomonidan qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, shuningdek, ota-onalarning bolalarga ajratishi mumkin bo'lgan vaqtning yo'qligi ularning ta'limiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotda ushbu muammolarning sabablari va ularni hal etish yo'llari, ta'lim jarayonida bolalarni qo'llab-quvvatlashning samarali usullari, shuningdek, davlat va jamiyat tomonidan taklif etilishi mumkin bo'lgan qo'shimcha chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: noto'liq oila, bolalar, ta'lim, ta'limdagi qiyinchiliklar, psixologik muammolar, iqtisodiy resurslar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ota-onalar, qo'llab-quvvatlash, oila tuzilmasi, ta'lim siyosati.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются дети из неполных семей в процессе получения образования, а также пути их преодоления. Неполные семьи, то есть семьи, где один из родителей не полностью участвует в жизни ребенка, часто приводят к возникновению различных психологических, экономических и социальных проблем. В таких семьях обеспечение качественного образования для детей зачастую становится более сложным. Недостаток поддержки со стороны семьи в процессе обучения, нехватка финансовых ресурсов, а также отсутствие времени, которое родители могут уделить детям, оказывают отрицательное влияние на их образование. В исследовании рассматриваются причины этих проблем и способы их решения, эффективные методы поддержки детей в образовательном процессе, а также возможные дополнительные меры, которые могут быть предложены государством и обществом.

Ключевые слова: неполные семьи, дети, образование, трудности в образовании, психологические проблемы, экономические ресурсы, социальная поддержка, родители, поддержка, структура семьи, образовательная политика.

Introduction. The family is one of the most important institutions in human life and is the foundation of child upbringing. In recent years, the issue of raising children in incomplete families has begun to be recognized as a serious social problem. Children raised in incomplete families in our republic face numerous psychological, social, and economic difficulties. In such families, the

incomplete fulfillment of parental roles, economic instability, social isolation, and the lack of psychological support can negatively affect the development of children. At the same time, a wide range of measures have been implemented based on the decrees and decisions of the President of the Republic of Uzbekistan to support incomplete families and ensure the social support of their children. For example, the Presidential Decree No. PF-5938 dated February 18, 2020, "On Measures to Improve the Social and Spiritual Environment, Further Support the Mahalla Institution, and Enhance the System of Work with Families and Women" strengthens the system of psychological and social assistance to incomplete families. Additionally, the Resolution No. PQ-3907 dated August 14, 2018, emphasizes strengthening the role of parents in child upbringing, further developing cooperation with schools and community groups in the context of raising spiritually and physically healthy young people.

In overcoming such situations, social support systems play an important role. Research shows that children raised in incomplete families require not only parental support but also assistance from extended family members, the community, school teachers, and psychological services to maintain psychological well-being and social adaptation. This support helps children feel safe and confident, as well as develop social skills and succeed in their educational process.

This article will deeply analyze the role of social support in raising children in incomplete families. Based on scientific literature, practical experiences, and modern social services, the advantages of existing support systems, their mutual impact on children's psychological, social, and educational development, and recommendations for improving these systems will be provided. This approach will not only highlight the complex issues of child upbringing in incomplete families but also aim at shaping social policies and support mechanisms to solve these problems and strengthen the future of children.

Through this approach, the importance of the social support system and its role in ensuring the emotional and social stability of children raised in incomplete families will be thoroughly analyzed, which is expected to contribute to the sustainable development of society in the future.

Literature Review. The literature review indicates that the existing scientific works and documents in the field focus on the social-psychological, educational, and economic aspects of child upbringing in incomplete families. First, the research by M. Kh. Abduvosiyeva (2023) highlights the importance of cooperation between parents, relatives, community groups, and educational institutions in the socialization and upbringing of preschool children. This approach reveals the fundamental role of social support in helping children feel safe, develop social skills, and grow into independent individuals.

Furthermore, the psychological support system proposed by X. U. Abdusamatov (2023) forms the theoretical basis for effectively organizing child upbringing in incomplete families. According to his model, synergetic cooperation between parents, extended family members, the community, and psychological services significantly affects children's emotional stability, social adaptation, and academic success.

Moreover, international research and empirical studies in academic articles and state policy documents extensively address the upbringing of children in incomplete families. These studies analyze the effectiveness of existing social support systems through methodologies, statistics, and specific research results, providing recommendations for improving them.

State documents such as the Presidential Decree PF-5938 dated February 18, 2020, and Resolution PQ-3907 dated August 14, 2018, have been deeply analyzed in the literature, providing comprehensive measures for supporting child upbringing in incomplete families and strengthening the social environment. These documents conclude that social support systems contribute to the full development of children in incomplete families, identify the shortcomings of current support mechanisms, and emphasize the need for their improvement.

In addition, the literature also covers additional aspects such as economic support, psychological diagnostics and interventions, and spiritual and moral education. These factors are of

great importance in ensuring not only the mental but also the social and educational development of children in incomplete families.

Overall, the literature review provides a solid scientific foundation for the analysis of the importance of social support in child upbringing in incomplete families, its theoretical underpinnings, and practical applications. Based on this, further research is needed to improve the support system and ensure the healthy and independent development of children in the future.

Analysis and Results. Recent empirical studies have revealed new perspectives on the effectiveness of the social support system in raising children in incomplete families. The following key directions have been identified:

- **Community and group initiatives**: Recent analyses show that seminars, training, and counseling meetings organized by community groups are becoming a regular source of psychological and pedagogical support for children and their parents. This assistance is particularly important in crisis situations for restoring the family environment and enhancing children's social skills.
- **Digital platforms and online resources**: New research indicates that digital education platforms, social media, and mobile apps allow incomplete families to join special online support groups, providing children and parents with fast, interactive, and personalized advice. This approach is particularly helpful for families facing geographical constraints that prevent them from utilizing traditional support systems.
- **State programs and grants**: New financial aid programs and grants initiated by the government serve to strengthen the social support system for raising children in incomplete families. Within these programs, resources are allocated to support children's activities in education, sports, culture, and other fields, especially during family crises.

Based on the new analysis and research, the following results have been identified:

1. **Improved psychological stability**: Through community and online support systems, psychological counseling and training have led to a significant reduction in stress levels for children from incomplete families. Children feel safe and supported, which strengthens their psychological stability.
2. **Enhanced social adaptation**: Community and group initiatives, along with continuous communication and support between children and parents, enhance children's social skills and their ability to adapt to their environment. Studies show that this approach improves children's social integration and interpersonal relationships.
3. **Improved educational outcomes**: Collaboration with educational institutions and effective use of online educational resources has increased academic success for children raised in incomplete families. Their interests, intellectual abilities, and independent thinking skills have improved.
4. **Effectiveness of financial and social support**: Financial aid provided through state grants and special programs enables rapid and effective intervention during family crises. This not only ensures the economic stability of the family but also helps allocate additional resources necessary for the children's development.

Conclusion and Recommendations

The social support system in raising children in incomplete families plays a crucial role in enhancing their psychological stability, social integration, and academic success. Recent studies show that community and group initiatives, online support through digital platforms, and financial assistance programs from the state play an important role in providing rapid and effective help during family crises. These systems have a significant positive impact on enhancing the personal and social potential of children in incomplete families, helping to shape them as independent and active citizens.

Recommendations:

• **Community and group initiatives**: Organize regular psychological training, seminars, and counseling meetings for children and parents at the community level. Establish social support centers based on the mahalla (neighborhood) and strengthen their activities.

• **Digital and online platforms**: Expand online support systems for incomplete families, offering interactive applications and digital resources for advice. Encourage the exchange of experiences and support through online forums and virtual groups for parents and children.

• **State programs and financial support**: Expand state grants and financial aid programs, allocating additional resources for incomplete families. Implement a monitoring and control system for effective distribution of financial and other assistance.

• **Collaboration with educational institutions**: Establish continuous cooperation between schools, educational institutions, and psychological services. Develop additional lessons, training sessions, and motivational programs to improve the academic success of children raised in incomplete families.

• **Innovative research and experiments**: Test new innovative approaches and methodologies in child upbringing in incomplete families, assess their effectiveness, and present the results to the public.

References

1. Abduvosiyeva, M. X. (2023). *Notoʻliq oilalarda rivojlanayotgan maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashda oila, maktab va maktabgacha ta'lim tashkilotining hamkorligi*. Ilmiy ta'lim, 4(1), 34–42.
2. Abdusamatov, X. U. (2023). *Oilani psixologik qoʻllab-quvvatlashning tizimli modeli*. Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila, 4(1), 42–48.
3. "Maqola talablari". (2023). *Journal.fledu.uz*. [Onlayn]. Mavjud: https://journal.fledu.uz/uz/maqola-talablari/?utm_source=chatgpt.com.
4. "Maqola xalqaro talab darajasidagi IMRAD shaklida". (2023). *Oriens.uz*. [Onlayn].Mavjud:https://www.oriens.uz/media/content/maqola_talablari.pdf?utm_source=chatgpt.com.
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020, 18-fevral). *PF-5938-sonli farmon: Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sogʻlomlashtirish, mahalla institutini yanada qoʻllab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida*. Tashkent: Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti. (2018, 14-avgust). *PQ-3907-son qarori: Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash tizimini yangi bosqichga koʻtarish chora-tadbirlari toʻgʻrisida*. Tashkent: Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti.
7. Baratova, D. (2024). notoʻliq oilada tarbiyalanayotgan bolalarning oila va oilaviy munosabatlar to ʻg ʻrisidagi tasavvurlari. news of the nuuz, 1(1.8. 1), 77-79.
8. Karimov, A. K. (2022). *Notoʻliq oilalarda farzand tarbiyasining psixologik va ijtimoiy xususiyatlari*. Tashkent: Oʻzbekiston Ilmiy Nashriyoti.
9. Sa'dullayev, A. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1(1.4), 176-179.
10. Yunusov, R. (2021). *Ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash va notoʻliq oilalar: Amaliy tajribalar va yechimlar*. Oʻzbekiston Respublikasi Mahalla va Oilani Qoʻllab-Quvvatlash Vazirligi nashri.

RAQAMLI MUHITDA TA'LIMNING INTERFAOL METOD VA VOSITALARI

Turg'unov Baxromjon Raximjonovich
Andijon viloyati XTXQTMOHM
Pedagogika va psixologiya, ta'lim
texnologiyalari kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogning pedagogik mahorat haqida fikr yuritiladi, pedagog mahoratida tarbiyachining fikr doirasi keng bo'lishiga alohida e'tibor qaratishi lozim. Quyida raqamli muhit, interfaol metodlar va ularning axamiyati va dars mashg'ulotlarida qo'llanilishi, uning moxiyati xaqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: raqamli muhit, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, ta'lim, tarbiya, o'qitish texnikasi.

Аннотация

В данной статье рассматривается педагогическое мастерство педагога, особое внимание следует уделить широкому кругозору воспитателя в педагогическом мастерстве. Ниже рассматривается цифровая среда, интерактивные методы и их значение, применение на уроках и их сущность.

Ключевые слова: цифровая среда, интерактивные методы, педагогические технологии, образование, воспитание, техника обучения.

Abstract

This article discusses the pedagogical skills of a teacher, and special attention should be paid to the broadness of the educator's thinking in pedagogical skills. Below, we will talk about the digital environment, interactive methods, their importance and application in lessons, their essence.

Keywords: digital environment, interactive methods, pedagogical technologies, education, upbringing, teaching techniques.

Ma'lumki ta'limni rivojlantirishda o'qitishni texnika vositalarisiz samarali natijaga erishish amri maxol. Pedagogik texnologiyalarning muhim ko'rsatkichlaridan biri-axborotlarni o'quvchilarga tezlik bilan ko'rgazmali obrazli xolatda tushuntirish muhum axamiyat kab etadi. Pedagogik texnologiya o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga imkon beruvchi axborotlar yig'ish hamda ulardan mashg'ulot jarayonida foydalanish yo'lida ma'lum imkoniyatlarni yaratadi. Ushbu ma'lumotlar esa fan asoslarining axborot ta'minoti mazmuni va ijodkorlik metodlarini boshqarish imkoniyatlarini belgilaydi.

Interfaol metodlar nima va uning mohiyati va qo'llanilishi qanday tartibda bo'lishi kerak. O'quv dasturlari o'quvchilariga muvofiq muammoli yoki munozarali mashg'ulotlarning tashkil etilishi tanqidiy va tahliliy fikrlarning rivojida muhim ahamiyatga ega. O'quv jarayonida munozarali darslarning ikki xili: ilmiy munozara darslari va erkin fikrlash darslaridan foydalaniladi. Ushbu turdagi metodlar interfaol ta'limning muhim tarkibiy elementi hisoblanadi. Bugungi kunda interfaol metodlarning juda ko'plab turlari mavjud bo'lib, o'quv materialining xarakteri, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim jarayonida ularning har biridan samarali foydalanish mumkin. Interfaol metodlar - ta'lim jarayonida tarbiyalanuvchi hamda tarbiyachi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan tarbiyachi pedagogik texnologiyalar, ta'lim-tarbiya jarayonini faollashtirish usullari va o'qitiladigan fanlar bo'yicha sifatli bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilishni ta'minlovchi pedagogik usullarni qo'llay bilishi lozim. U pedagogik texnologiyalarning mohiyati, maqsadi va vazifalarini o'rganib chiqib, ular haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar, amaliy yo'llanmalar ishlab chiqishi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini o'zlashtirganidan so'ng, uni ta'lim tizimiga joriy eta olishi kerak. O'quv-tarbiya jarayonida qatnashuvchi barcha

sub'ektlarning o'zaro samarali ta'sirini ta'minlovchi mexanizmlar va shart-sharoitlarni yuzaga keltirish zarur. Umuman olganda, ushbu tizimning barcha tarkibiy qismlari – oila, uzluksiz ta'lim, mahalla, jamoat birlashmalari mavjud. Biroq, birinchidan, ularning o'z ichidagi samaradorlik faoliyatini ko'tarish, ikkinchidan, samarali ta'sirchanlik, ya'ni uzviyligi, bir-biriga chambarchas bog'liqligidan kelib chiqib ularning faoliyatini takomillashtirish lozim.

Ta'lim muassasalarda olib boriladigan mashg'ulotlarda hamkorlikda o'qitish texnologiyasining guruhlarda o'qitish, zigzag yoki arra, kichik guruhlarda ijodiy izlanishni tashkil etish metodlaridan foydalanish uchun pedagog har bir metodning didaktik maqsadini anglagan holda o'quv topshiriqlarini tuzadi va ulardan o'z o'rnida foydalanish yo'llarini belgilaydi.

Interfaol metodlar - o'zaro fikr almashishga va turli xil fikrlarni to'ldirishga, verbal va noverbal ta'sir o'tkazishga qaratilgan harakatlar umumlashmasidir. Interfaol metodlarni qo'llashda o'zaro ta'sir asosiga qurilgan intellektual harakatlar shunchaki ta'sir yoki turtki vazifasini bajarish bilan cheklanib qolmay balki hamkorlik munosabatlarini ijodiy izlanishga yo'naltiradi.

Ta'lim mazmunini o'zlashtirishda o'quvchilarning bilim saviyasi, o'zlashtirish darajasi, ta'lim manbai, didaktik vazifalarga muvofiq ravishda quyidagi interfaol metodlar qo'llaniladi:

-o'qitishning ko'rgazmali metodi;

-mustaqil ishlar metodi;

-muammoli-evristik modellashtirish metodi;

-ilmiy tadqiqot metodlari;

-o'qitishning muammoli-izlanishli va reproduktiv metodlari;

-o'qitishning induktiv va deduktiv metodlari;

-o'qitishning nazorat va o'zini o'zi nazorat qilish metodlari.

Interaktiv metodlar yoshlarning milliy qadriyatlarini shakllantirishda juda samarali hisoblanadi. Quyida ayrim asosiy metodlardan misollar keltiraman:

Diskussiya va debat

Yoshlar milliy an'analar, urf-odatlar va qadriyatlar haqida bahslashib, ularni chuqurroq anglab metadilar.

Tanqidiy fikrlashni rivojantiradi va milliy o'zlikni anglashga yordam beradi.

Rolli o'yinlar

Milliy qadriyatlarga oid voqealarni yoshlar ijro qilishi orqali ularni real hayotda his qilish imkoniyati

Masalan, "Q

Keych-stadi (holatlar tahlili)

Turli, globallashuv sharoitida milliy madayatni saqlab qolish bo'yicha keys tahlillar.

Media-resurs va platforma

Milliy madaniy qadriyatlar - bunda interaktiv va mobil ilovalar, o'yinlar, podkastlar, vebinar va virtual o'yinlar

Yutube

Albatta pedagoglik bu katta san'at bo'lib, bu san'atga pedagog osongina o'z-o'zidan erisha olmaydi. Buning uchun, o'z kasbiga, ya'ni yosh avlod uchun chinakam murabbiy bo'lishga havasi bor, ishtiyoqi kuchli, zamon talablarini tez va chuqur tushunadigan, o'zining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasini, pedagogik mahoratini izchillik bilan amalga oshirib boruvchi, haqiqiy vatanparvar va mehnatsevar kishilargina erisha oladilar. Pedagogik mahorat tug'ma talant yoki nasldan-naslga o'tuvchi xususiyat emas, balki uning negizida izlanish va ijodiy mehnat yotadi. Shuning uchun ham pedagogik mahorat hamma tarbiyachilar uchun standart, ya'ni bir qolipdagi ish usuli emas, balki u har bir tarbiyachining o'z ustida ishlashi, ijodiy mehnati jarayonida tashkil topadi va rivojlanadi.

Shu bois u ilmiy-g'oyaviy jihatdan yetuk va ommabop bo'lishi, turmush bilan, tarbiyalanuvchilarning tayyorgarlik darajasi bilan uzviy aloqador bo'lishi zarur. Pedagogik qobiliyat va mahorat o'qituvchida osonlik bilan shakllanmaydi. Bu kasbni tanlagan kishi o'z maqsadiga erishish uchun uzluksiz o'qishi, o'rganishi va izlanishi, ijodiy mehnat qilishi, o'z ustida tinimsiz ishlashi, dunyodagi yangiliklarni tezlik bilan anglamog'i zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avliyakulov N.X, Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2008. – 164b.
2. Abdullaeva X.A, Mashg‘ulotlarda faol ta’lim usullaridan foydalanish. – Farg‘ona: FarDU, 2008.
3. Fayzullaeva D.M, Ganieva M.A., Ne’matov I. Nazariy va amaliy o‘quv mashg‘ulotlarda o‘qitish texnologiyalari to‘plami / Met.qo‘ll. O‘rta maxsus, kasb- hunar ta’limida innovatsion ta’lim texnologiyalari seriyasidan – T.: TDIU, 2013. – 137 b.
4. Ishmuhammmedov R. Tarbiyada innovasion texnologiyalar – T.: —Fan va texnologiyalar nashriyoti, 2010.
5. Raximjonovich, T. B. (2024). Talabalarning intellektual salohiyatiga ta’sir qiluvchi ichki va tashqi omillar. Theory and analytical aspects of recent research, 3(28), 40-46.
6. Turgunov, B. (2024). Ta’limni tashkil etishda internetning intellektga ta’sirI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(4), 620-622.
7. Raximjonovich, T. U. B. (2023). Talabalarda intellektual salohiyat namoyon bo‘lishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari va rivojlantirish imkoniyatlari. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 23-32.
8. Rahimjonovich, T. U. B. (2024). Intellektual va autogen mashqlarning shaxs rivojlanishiga ta’siri. Innovative developments and research in education, 3(34), 46-49.

10-12 YOSHDAGI BOLALAR XULQ-ATVORI BUZILISHINING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Baxtiyorbekova Iroda Umarbek qizi
Renessans ta'lim universitetining
2-bosqich talabasi,

Axmetova Klara Irismatovna
Ilmiy rahbar, Renessans ta'lim universiteti dotsent v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqola jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan, umumxalq irodasiga muvofiq harakatda boʻladigan tartibotlar, ijtimoiy hayotda amal qilinadigan ijtimoiy me'yorlar tahlili hamda deviant xulq-atvor, uning mohiyati, tavsifiga bag'ishlangan. Maqolada 10-12 yoshdagi bolalar xulq-atvoridagi buzilishlar, deviant xulq-atvor, uning kelib chiqish sabablari, 10-12 yoshdagi bolalar xulq-atvori xulq-atvori buzilishining ijtimoiy-psixologik omillari haqida ma'lumotlar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: xulq-atvor, xulq ogʻishi, deviant xulq, oilaviy muhit, ijtimoiy-psixologik omillar, tarbiya buzilishi, turmush tarzi, guruhiy ta'sir, yosh davri xususiyatlari, ijtimoiy me'yorlar.

Аннотация

Данная статья посвящена анализу общественных правил, которые вырабатываются обществом и действуют в соответствии с волей людей, социальных норм, которых придерживаются в общественной жизни, а также девиантного поведения, его сущности и характеристики. В статье представлена информация о нарушениях поведения у детей 10-12 лет, девиантном поведении, его причинах возникновения, а также социально-психологических факторах влияющих на поведение детей 10-12 лет.

Ключевые слова: поведение, поведенческие отклонения, девиантное поведение, семейная среда, социально-психологические факторы, нарушения в воспитании, возрастные особенности, социальные нормы.

Annotation

This article is devoted to the analysis of social rules that are developed by society and operate in accordance with the will of people, social norms that are adhered to in public life, as well as deviant behavior, its essence and characteristics. The article presents information about behavioral disorders in children aged 10-12, deviant behavior, its causes, as well as socio-psychological factors influencing the behavior of children aged 10-12.

Keywords: behavior, behavioral deviations, deviant behavior, family environment, socio-psychological factors, violations in education, age characteristics, social norms.

Inson xulq-atvori, psixologik xususiyatlari bilan bog'liq masala insoniyatni qadim zamonlardan buyon qiziqtirib kelgan.

Barkamol avlod kamoloti g'oyasini turmushga tatbiq etish uchun istiqlolning dastlabki kunlaridanoq milliy ma'naviyat, milliy ta'lim va tarbiya muammolarini hal qilishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya ongning mahsuli va ongning darajasi bo'lish bilan birga ongning rivojini ham ta'minlaydigan asosiy omillardan biridir. Har bir shaxs oʻz yosh davriga xos muayyan ijtimoiy munosabatlar egasi hamda unga jamiyat tomonidan koʻrsatidadigan koʻplab iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy qolaversa, virtual olam ta'sirlarning ob'ekti hisoblanadi [E.Gʻ. Gʻoziev, 2002].

Hozirgi paytga kelib jahonda boʻlib oʻtayotgan chuqur ijtimoiy oʻzgarishlar ilgari yetarli darajada ahamiyat berilmagan bir qator fenomenlarga yangicha nazar bilan qarashni taqozo etmoqda. Ulardan biri insonlarning destruktiv faoliyatidir [1].

Xulq-atvorning buzilishi koʻpincha odamlar oʻrtasidagi munosabatlardagi qiyinchiliklarning asosiy manbai hisoblanadi. Oʻquvchilarning xulq-atvoridagi buzilishlar oʻqituvchilar, ota-onalar va

oʻquv jarayonining boshqa sub’ektlari uchun eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Maktab yshidgi oʻquvchilar tashqi muhit oʻzgarishlaridan ta’sirlanishga moyildirlar. Yangi, gʻayrioddiy hamma narsani oʻrganish, tezda katta boʻlish istagi, katta yoshlilarning odatlari va xulq-atvorini oʻzlashtirish, tengdoshlaridan ortda qolishdan qoʻrqish, kulgili koʻrinish - bularning barchasi ularda koʻpincha noqulay vaziyat tugʻdiradi va bular oʻquvchi xatti-harakatlarining buzilishiga ham koʻp oʻrinlarda sababchi boʻladi. Yuqorida aytib oʻtilgan shaxsdagi gʻayriijtimoiy xulq-atvorlarning aksariyati tashqi muhit ta’sirida 10-12 yoshdagi bolalarda ham namoyon boʻladi. Shu boisdan ayni shu davrda xulq oʻzgarishlarini oʻrganish maqsadga muvofiq sanaladi.

Bu sohada izlanish olib borgan koʻplab olimlar insonning tug'ilganidan boshlab shakllanishi bilan bogʻliq barcha hodisalarni oʻrganishni tadqiq qilish orqali, uning o’ta murakkab jihatlarini kashf etgan. Haqiqatdan ham, inson xulq-atvorining jamiyatda belgiiangan hayotiy normal mezonlardan ogʻishi, buzilishi bilan bogʻliq muammoni psixologiya fani oʻrganadi. Deviantlik, ogʻishgan xulq muammosi psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquq-tartibot organlari xodimlari, sotsiologlar, faylasuflarda qiziqish uygʻotib kelgan. Og'ishgan xulq mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Yondashuvlarning turli-tumanligi shaxs xulqini og'ishganligini tashhis qilish, uni profilaktika qilish va ijtimoiy psixologik yordam koʻrsatish jarayonida uni bartaraf etish kabi amaliy vazifalarni yechishda ham koʻzga tashlanadi.

10-12 yosh – shahsiyatning shakllanishida muhim davr hisoblanadi. Bu yoshdagi bolalarda hulq-atvor buzilishlarining kuzatilishi kyeyinchalik ularning ijtimoiy moslashuviga, ta'lim olishiga va umuman hayot sifatiga salbiy ta'sir etishi mumkin. Shuning uchun bu muammoni o'rganish va oldini olish choralarini ishlab chiqish juda muhimdir.

Xulq-atvor buzilishi – bolaning yoshi va rivojlanish darajasiga mos kelmaydigan, ijtimoiy normalarni buzadigan, o'ziga va atrofdagilarga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan hatti-harakatlardir. Bu turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: agryessiya, o'g'irlik, yolg'onchilik, buzg'unchilik, giperaktivlik, e'tiborni jalb qilishga bo'lgan ortiqcha ehtiyoj va boshqalar.

10-12 yoshdagi bolalar xulq-atvori buzilishiga bir qator ijtimoiy-psixologik omillar ta’sir etadi. Ushbu omillarni alohida ko’rib chiqamiz.

Oilaviy muhit. Atomistik nazariyasiga ko'ra, oila bolaning ilk ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, ota-onalarning tarbiya uslubi, oilaviy munosabatlar va iqlim bolaning shahsiyati va hulq-atvoriga katta ta'sir ko'rsatadi. Atamashlik nazariyasiga ko'ra, bola bilan ota-onasi o'rtasidagi erta munosabatlar uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi. Oila bolaga ijobiy yorliqlarni (masalan, "aqlli", "yahshi", "mehribon") yopishtirsa va uning muvaffaqiyatlarini ta'kidlasa, bola o'ziga ishonchi ortadi va ijobiy yo'nalishda rivojlanadi. U o'zini jamiyatda muvaffaqiyatli va qabul qilingan deb his qiladi. Aksincha bo’lsa esa salbiy yorliqlarni ("befoyda", "yomon", "dangasa") yopishtirsa, uni doimo tanqid qilsa va uning kamchiliklariga e'tibor qaratsa, bola o'ziga nisbatan salbiy munosabat shakllantiradi. Bu o'z-o'ziga ishonmaslikka, depressiyaga va deviant hulq-atvorning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. U jamiyat tomonidan rad etilganini his qilib, bu yorliqni tasdiqlaydigan hulq-atvorda davom etadi (ikkilamchi deviantlik).

Beparvolik. E'tiborsizlik bolalarda o'zgalar bilan sog'lom munosabatlarni o'rnatishda qiyinchiliklarga olib keladi va ularda o'ziga bo'lgan ishonchsizlikni kuchaytiradi va o’z ozini nazorat qila olishmaydi.

Nomuvofiq tarbiya. Mutanosib bo'lmagan tarbiya uslublari bolada noaniqlik, beqarorlik va hulq-atvor buzilishlarini yuzaga keltiradi.

Zo'ravonlik. Fizik va emotsional zo'ravonlik bolada psihologik travmalarni keltirib chiqaradi. Bu esa agryessiya, o'z-o'ziga nisbatan zo'ravonlik, depressiya va boshqa ruhiy kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy muhit. Xulq og’ishida ijtimoiy muhitning tasiri juda katta va muhim ro’l o’ynaydi. Ijtimoiy omillar xulq-atvor og’ishining rivojlanishiga ham sabab bo’lishi yoki oldini olishi mumkun. Bu ta’sirni bir nechta guruhi mavjud:

Do'stlar guruhi. Bu yoshda do'stlar guruhining ta'siri juda kuchli. Agar bolaning do'stlari hulq og'ishiga moyil bo'lsa, bola ham ularga taqlid qilishi va hulq og'ishiga yo'l qo'yishi mumkin. Bu yoshda "konformizm" kuchli bo'ladi va bolalar guruhning fikriga moslashishga intiladilar.

Maktab muhiti. Maktabdagi bulling, diskriminatsiya, o'qituvchilarning e'tiborsizligi va noqulay ta'lim muhiti bolada stress, havotir va havfsizlik yetishmovchiligini keltirib chiqaradi. Bu esa hulq og'ishining rivojlanishiga olib kelishi mumkin, yoki akshincha, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi maktab muhiti bolaning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Ommaviy ahborot vositalari. Televidenie, internet va boshqa ommaviy ahborot vositalari 10-12 yoshli bolalarga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Zo'ravonlikni, jinoyatni va boshqa salbiy harakatlarni targ'ib qiluvchi kontent bolada hulq og'ishiga moyillikni kuchaytiradi. Chunki bu yoshdagi bolalarda taqlid qilish yoki sinab ko'rishga moyillik kuchli bo'ladi.

Oila va ijtimoiy muhitning o'zaro bog'liqligi. Oila va ijtimoiy muhitning o'zaro bog'liqligi juda muhim. Oila bolaning ilk va asosiy ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, u bolaga ta'sir qiladigan ijtimoiy muhitni shakllantiradi. Masalan, oiladagi muammolar (zo'ravonlik, nizolar, beparvolik) bolani maktabdagi muvaffaqiyatsizlikka va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, bolani hulq og'ishiga moyil qiladigan ijtimoiy guruhlarga qo'shilishiga sabab bo'ladi. Akshincha, ijobiy oilaviy muhit bolani ijtimoiy muhitning salbiy ta'sirlaridan himoya qilishi mumkin. Ota-onalarning bola bilan muloqoti, qo'llab-quvvatlashi va uning muammolariga e'tibor berishi bolaning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi.

Yukoridagilar yuzasidan quyidagi xulosalarga kelindi.

1. Xulq og‘ishiga ega bo‘lgan 10-12 yoshli bola shaxsida asotsiallik, psixik beqarorlik, impulsivlik, qo‘zg‘aluvchanlik, hissiyotga beriluvchanlik, gipertimlik, affektga moyillik va boshqa shu kabi xususiyatlar kuzatiladi. Shuningdek, bolalar shaxsidagi nevrotizm, psixotizm va yosh davri xususiyatlari ham xulq og‘ishining kelib chiqishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

2. 10-11 yosh davri inqirozlari qiyinchiliklari hamda ularning psixofiziologik taraqqiyotidagi noturg‘unlik, akseleratsiya jarayonlari, yosh davri rivojlanish xususiyatlari, taqlidchanlik, emansipatsiya (kattalar nazorati va kuzatuvidan ozod bo‘lishga intilish), gedonistik (o‘zgacha usullardan zavq-shavq olish, lazzatlanish) psixologiya, guruhlanish reaksiyasi va qarama-qarshi nuqtai nazar reaksiyasining namoyon bo‘lishi va boshqalar xulq og‘ishi va tarbiya buzilishining kelib chiqishiga ta’sir qiladi.

Shunday qilib, 10-12 yoshli bolalarda kuzatiladigan hulq-atvor buzilishlarini oldini olishda oilaviy muhit va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Ota-onalarning tarbiya uslublari, oilaviy munosabatlar sifati, bolaga beriladigan baholar, beparvolik, zo'ravonlik kabi omillar bolaning shahsiyati va hulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. Shu bilan birga, do'stlar guruhining ta'siri, maktab muhiti, ommaviy ahborot vositalarining targ'iboti kabi ijtimoiy omillar ham hulq-atvor buzilishlari rivojlanishiga sabab bo'lishi mumkin. Oilaviy va ijtimoiy muhitlar o'zaro bog'liq bo'lib, oiladagi muammolar bolani ijtimoiy salbiy ta'sirlarga ko'proq moyil qiladi. Samarali profilaktika va korrektsiya uchun oila va jamiyatning hamkorligi, bolaga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi muhit yaratish va uning sog'lom rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlash zarur. Va bu yoshdagi bolalarni o’zlari hohlagan mashg’ilot bilan shug’ullantirish yoki uning oiladagi rolini belgilab berish va bularni hurmat qilish bolaning ijtimoiy muhitga moslashishiga va o’zining fikrini aytishga tengdoshlariga taqlid qilmaslikka va eng asosiysi xulq-atvorning og’ishini olishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ch.Venar “Психопатология развития детского ивозраста” /Ч. Венар.–СПб.:2007.С. 68-72.
2. Umarov B. M., Rajabova F. P. Voyaga yetmaganlarda xulq og’ishi va tarbiya buzilishining ijtimoiy-psixologik omillari. //Современное образование (Узбекистан). – 2015. – №. 8. – С. 16-21.
3. Van der Kolk, B. A., Perry, J. C., & Herman, J. L. (1991). Childhood origins of self-destructive behavior. American journal of Psychiatry, 148 (12), 1665- 1671.
4. Змановская И.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — 2-е изд., испр. — М.: Издательский центр «Академия», 2004.- 288 с.
5. Elkonin D.B. Rivojlanish psixologiyasi: O’quv qo’llanma.- M., 2001 – 624 b.
6. Польская Н.А. “Аутодеструктивное поведение в подростковом и юношеском возрасте” //Консультативная психология и психотерапия. – 2015. – Т. 23. – №. 4. – С. 176-190.
7. Bekmurodova G. B. Ijtimoiy destruktsiyaning namoyon bo’lish xususiyatlari //Journal of Social Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 02. – S. 72-75.
8. Карвасарайский Б.Д. Психотерапия: Учебник /Под ред. Б.Д.Карвасарского, -2-е. изд., перераб. и доп. - СПб.: Питер, 2002. -672с.
9. Ганюшкина И.С. Неблагополучная семя и девиантное поведение несовершеннолетних: Учебное пособие - М.: 2006.Издател. МПСИ. - 345 с. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения) – М., 2007, 4 -ое издание. - 285 с.
10. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. Учебное пособие для вузов. – М., 2008, Издателство «Речь» - 346 с.

TECHNIQUE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE COMMUNICATION ON THE BASIS OF AN INTEGRATIVE APPROACH (based on materials from the English language)

Bazarov Bunyod Tulqinjonovich
Jizzakh polytechnic institute, doctor of philosophy in pedagogical science(PhD), docent

Abstract

This article examines the process of vocational training, the formation of communicative competence of students of non-linguistic universities as the basis for creative self-realization in the professional sphere. The aim of the research is the theoretical substantiation of the integrative approach to the formation of the communicative competence of students of non-linguistic universities by means of a foreign language.

Keywords: integrative property, procedural aspects, integrated education, communicative competence.

Annotatsiya

Ushbu maqolada kasbiy ta'lim jarayoni ko'rib chiqiladi nolingvistik universitetlar talabalarining kommunikativ kompetentsiyasini kasbiy sohada ijodiy o'zini o'zi anglash uchun asos sifatida shakllantirish. ning maqsadi tadqiqot integratsiyaviy yondashuvni nazariy asoslashdir nolingvistik talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish chet tili orqali universitetlar.

Kalit so‘zlar: integrativ xususiyat, protsessual jihatlar, integratsiyalashgan ta'lim, kommunikativ kompetentsiya.

Аннотация

В данной статье рассматривается процесс профессиональной подготовки, формирование коммуникативной компетенции студентов неязыковых вузов как основы творческой самореализатсии в профессиональной сфере. Целью исследования является теоретическое обоснование интегративного подхода к формированию коммуникативной компетенции студентов неязыковых вузов средствами иностранного языка.

Ключевые слова: интегративное свойство, процессуальные аспекты, интегрированное обучение, коммуникативная компетентность.

Communicative competence of students of non-linguistic universities as anintegrative property of the individual is a prerequisite for successful professionalactivity in the context of the dialogue of cultures. However, the substantive andprocedural aspects of teaching students a foreign language in the context of nonlinguistic universities are not fully correlated with the professional context of their future activities, suggesting readiness for intercultural communication in theprofessional sphere. Professional training for creative self-realization involvesqualitative changes in the linguodidactics, linguistic-communicative and linguistic cultural competences in the axiological potential of the personality of the future specialist.

An attempt to build an open, democratic society is associated with theharmonization of relations between different people who are also subjects ofanother culture. The solution of this task in the context of modernization of higherprofessional education, the formation of a new system focused on entering theworld educational space, changing the educational paradigm, is associated with thesearch for such approaches and methods of teaching students of non-linguisticuniversities to a foreign language in terms of the humanization of the educationalprocess, the implementation of which displays the future specialist on interculturalinteraction.

The transition to continuous integrated education in the system of nonlinguistic universities, characterized by three modern training settings – mastering basic and additional specialties, computer and other necessary equipment and the first, second or third foreign language, actualizes

the new social order for training highly qualified personnel for the national economy in various types higher and secondary educational institutions of our country.

Under these conditions, an appeal to the problem of the formation of communicative competence of students of non-linguistic universities by means of a foreign language is not only relevant, but also necessary for many reasons. Themain one is the need for theoretical substantiation and experimental verification ofthe effectiveness of teaching foreign languages, taking into account the results ofresearch in the field of related sciences (pedagogy, psychology, psycholinguistics,linguistics, linguodidactics). The focus of this process should be on pedagogy and the method of teaching students of non-linguistic universities.

It should be noted that the problem of forming-communicative competence of students by means of a foreign language based on the level approach and the integration of known methods and techniques of intensive and communicative learning in the framework of humanistic pedagogy remains one of the few little developed in the theory and methodology of teaching foreign language oral and written communication[1].

The radical changes occurring in society as a result of our country's integration into the global educational and information space require updating ideals of education, humanizing and humanizing education, reforming and changing standards and quality of education, searching for new methods and technologies for training specialists with communication skills that ensure successful intercultural communication in the professional field.

Change of methods of teaching a foreign language as an oral and written tool; communication at each historical moment was due not only to theirclassification characteristics, but also to the social situation, the social order for the actual educational product, and at present it is aimed at the formation of amulticultural outlook and mutual understanding between nations.

Socio-economic changes have led to a completely natural return to man, whose activities and interaction with the world and with people unfold in a mode of dialogue with the —other[2]. An attempt to build an open, democratic society is associated with the harmonization of relations between different people who are also subjects of another culture.

The solution of this task in the context of modernization of higher professional education, the formation of a new system focused on entering the world educational space, changing the educational paradigm, is associated with the search for such approaches and methods of teaching students of non-linguistic universities to a foreign language in terms of the humanization of the educationalprocess, the implementation of which displays the future specialist on intercultural interaction. Thanks to this, he builds constructive relationships with other people in the context of his professional activity, consciously cognizes society, people and himself in this multifaceted, rapidly changing world, knowingly retains the valuable things in his and —alien|| culture, explains, interprets the knowable and known through man, through his entry int o the —plurality of existing cultures. Noting the theoretical and practical significance of research, it should be noted that the problem of forming-communicative competence of students by means of a foreign language based on a tiered approach and integrating known methods and techniques of intensive and communicative learning in the framework of humanistic pedagogy remains one of the few developed in the field of foreign language verbal and written communication[2].

The idea of forming the communicative competence of a future specialist is not just a reflection of the leading trends of a changing world, stimulating the search for such grounds that provide conditions for a life worthy of a person. The understanding has emerged that the expansion of the communicative range of a specialist contributes to their understanding of the meaning of a foreign language professional context necessary for the effective solution of their own professional tasks. It should be noted that humanistic ideas concentrate the attention of representatives of philosophical and psychological-pedagogical schools and directions on the problem of the relationship of training and education (V. I. Leshchinsky, T. V. Lavrikova; L. E. Zavarzina). Analysis of scientific literature and the study of real pedagogical practice revealed that, depending on how the problem of

communicative competence is inscribed in the scientific interests of researchers, the main aspects of its study are chosen.

To further deepen the scientific understanding of the future specialist's communicative competence among the many problems arising in studying this phenomenon, in our opinion, it is necessary to investigate those related to the development of the conceptual foundations of the future process of creative self-realization in the context of the dialogue of cultures; substantiation of a special approach to the formation of communicative competence of students of nonlinguistic universities by means of a foreign language, disclosure of the essence and structure of the concept of - communicative competence of students of nonlinguistic universities||, revealing the pedagogical conditions for implementing the model of forming communicative competence of future specialists in the process of learning a foreign language; selection and implementation of the content of foreign language education in the aspect of the formation of the communicative competence of students of non-linguistic universities, taking into account the specifics of their specialty[3].

The need to solve these problems is due, on the one hand, to the incomplete correspondence of the preparation of students in foreign languages in higher education (in particular, in the system of non-linguistic universities) to the social order of society. On the other hand, the lack of integration of the humanitarian, educational and educational functions of education I and the violation of the ratio of levels and subsystems of teaching methods, which led to contradictions[3]: - between the insufficient amount of study time allotted by the curriculum for classroom and independent work of students of non-linguistic universities in a foreign language, and the practical absence of classroom hours for organizing classroom and extracurricular independent educational activities of students on the systemic development of communicative competence of the student; - between the predominance of theoretical training in a foreign language in a non-linguistic university and a new orientation of university education on the practical mastery of foreign language specialty by students as a means of professional communication and humane development of a personality; - between the existing technology of the organization of the educational process in a foreign language in non-linguistic universities on the material of professionally-oriented monologue learning texts with a constant comparative analysis of the native and studied languages, and the lack of development of relevant technologies aimed at achieving practical goals of improving the effectiveness of teaching foreign language professional communication in dialogue cultures.

The designation of contradictions can be continued, but the main thing is the contradiction between the modern requirements for a foreign language proficiency by a non-linguistic university student in new socio-economic conditions and the insufficiently high development of skills of productive professional communicative activities necessary for the self-realization of the student‘s personality on a creative level.

The desire to find ways to resolve these contradictions and identified the problem of our study. Theoretically, this is the problem of creating a conceptual model for the formation of communicative competence of students of non-linguistic universities in unity with their orientation towards creative self-realization in the professional sphere. In practical terms, the problem of determining the content of foreign language education, the implementation of which ensures that students of non-linguistic universities enter the context of the dialogue of cultures.

One of the most important needs of a modern specialist is the need for creative self-realization. However, in the conditions of a problem situation that has arisen in modern education and is associated with the difficulties of transition from traditional education to a humanistic, person-oriented and intensively communicative, there is a contradiction between the need to design the educational process in the context of a dialogue of cultures and the lack of such approaches to professional training, implementation which will expand the communicative range of the professional by improving the quality of training based on integrative approach[4].

Training of specialists in a non-linguistic university, ensuring the formation of communicative competence, should proceed at the communicative and sociocultural levels that are adequate to the levels of creative self-realization. This is achieved through the introduction of a constructed model of

the formation of communicative competence of students of non-linguistic universities, in which the motivational-need, activity and communication blocks are in interaction and unity. The formation of the communicative competence of students of nonlinguistic universities in unity with the development of the need for creative self-realization contributes to the specially selected content of foreign language education.

References

1. Bazir JI. H. Integrative technology of management of independent work of students of transport universities: On the example of learning a foreign language: Dis. Cand. ped. Sciences: 13.00.08 Samara, 2005 245 p. RSL OD 61: 06-13 / 392
2. Y. Baikova JI. A. Grebenkina JI.K. Pedagogical skills and pedagogical technologies. M., 2001. pp. 11-27.
3. Bespalko V. P. Pedagogy and progressive learning technologies. --M., 1995. P.98.
4. Blokhina E. V. Educational technologies as a means of individualizing student learning: Dis.. Candidate Sciences: 13.00.01-Magnetogorsk, 2001. 162s. RSL OD, 61: 02-13 / 705-4

O‘SMIRLIK DAVRIDA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bekkiyeva Nargiza Rajabboyevna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM o‘qituvchisi

Xursandov Otabek G’ofur o‘g‘li
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada yoshlarda huquqiy savodxonlikni rivojlantirishda sharq va g‘arb mutafakkirlari qarashlarining o‘rni va ahamiyati, huquqiy savodxonligini oshirish, huquqiy munosabat, boshqaruvdagi adolatli qonun shunga doir mutafakkirlar qarashlari tahlili eritilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy axborot, huquqiy tushuncha, huquqiy ong, yuridik harakatlar, huquqiy munosabat, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, itoatkorlik, andishalilik, axborotlashtirish.

Аннотация

В данной статье анализируются взгляды мыслителей о роли и значении взглядов восточных и западных мыслителей в развитии правовой грамотности молодежи, повышении правовой грамотности, правовых отношениях, справедливом праве в управлении.

Ключевые слова: Правовая информация, правовое понятие, правосознание, юридические действия, правоотношения, правовая культура, правовая грамотность, послушание, благоразумие, информатизация.

Annotation

This article highlights the role of the importance of the worldview of the Eastern and Western enlighteners in the development of legal literacy of young people, the development of their legal literacy, legal relations, justice in leadership, and the analysis of the worldviews of the enlighteners in relation to this.

Keywords: are information , legal concept, legal consciousness, legal actions, legal relationship, legal culture, legal literacy, obedience, prudence, informatization.

Bugungi kunda inson huquq va erkinliklari hamda manfaatlari davlat tomonidan himoyalangan. Shunga ko‘ra, inson omilini har tomonlama himoyalash va ta’minlash, unga oliy qadriyat sifatida qarash, jamiyatning asosiy bo‘g‘ini ekanligini anglatadi. O‘sib kelayotgan yosh avlodga xalqimizning milliy va dınıy xususıyatlarini singdirgan holda, huquqiy madaniyatni shakllantirish, ularda xalqaro maydonda yuz berayotgan turli jarayonlarda o‘zining mustaqil fikri, aql zakovati bilan yondashish g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti bosh Assembleyasining 76-sessionsida "Inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta’minlash hamda himoya qilish demokratik islohotlarimizni asosini tashkil etadi. O‘zbekiston o‘z tarixida birinchi marta Birlashgan Millatlar tashkilotining inson huquqlari bo‘yicha Kengashiga a’zo etib saylandi. Biz boshlagan islohotlar yo‘limizni izchil davom ettirish maqsadida Yangi O‘zbekiston strategiyasini ishlab chiqdik. Ushbu strategiyaning bosh g‘oyasi fuqarolık jamiyati institutlari rolini kuchaytirish, inson huquqlarini himoya qilish, kambag‘allikni kamaytirish, har bir kishini kafolatli daromad manbai bilan ta’minlash hamda barqaror ekologik rivojlanishdan iboratdir" deya so‘zlagan nutqining nechog‘li ahamiyatli ekanligini e’tirof etish o‘rinlidir.[1]

Ma’lumki, hozirda psixologik yondashuv, jamiyat bo‘g‘inlarining barcha jabhalarini qamrab olmoqda, shuningdek huquqiy demokratik jamiyatga komil inson sifatida shaxsning kamol topishida zaruriy ehtiyojga aylanib bormoqda. Kishilarning ijtimoiy turmush tarzida faoliyat ko‘rsatish jarayonida turli xil individual xususiyatlar namoyon bo‘ladı. Buyuk allomalarımiz o‘z davrlarida inson tarbiyasi, odob- axloqi, fe’l-atvori kishilar o‘rtasidagi munosabatlarga o‘z nuqtai-nazari bilan yondashib, ijtimoiy adolatning qaror topishida beqiyos o‘rni bor ekanligini ta’kidlab

oʻtganlar. Xususan, ilk oʻrta asr uygʻonish davrining buyuk namoyondasi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad Forobiyning (570-950) "Baxtga erishish yoʻlidagi traktat", "Urush va tinch-totuv yashash haqida", "Jamiyatni oʻrganish haqidagi kitob", "Davlat arboblaridagi aforizmlar" nomli asarlarida ta'lim va tarbiya, jamiyat, davlat, huquq, adolat, siyosatga bagʻishlangan qarashlari keltirilgan boʻlib, ular inson ruhyatiga ta'sir qıluvchi salbiy axborotlardan toʻgʻri xulosa chiqarishga yordam beradi. Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida mamlakatni boshqarishda adolatli qonun zarurligi, faol fuqarolik jamiyatini shakllantirish mohiyati chuqur tahlil qilingan. Qonunlari mukammal boʻlgan mamlakatda adolat, inson huquqlari ustuvor boʻlishi muqarrar ekanligi bayon qilingan. Forobiy fikrlariga koʻra, "Shahar aholisi hushxulqqa ega boʻlmagan taqdirda hokimyatga ehtiyoj tugʻiladi", jinoyatchilik, bezorilik, qonunbuzarlik qonunlari zaif, aholi axloqiy ma'naviy jihatdan barkamol boʻlmagan sharoitda avj oladi. Bunday xalqni tartibga olish uchun kuchli ta'sir oʻtkazuvchi hokimiyat kerak boʻladi.

Mashhur yunon faylasufi Aristotel ham davlat va huquq ta'limotida qonunlarning asosi nima ekanligini tushuntirishga yordam beradi. Inson avvalo, hissiyotlardan holi boʻlishi kerak. Siyosatda qonun inson munosabatlari emas, qonun ustuvorligi boʻlsa, u ideal davlatga aylanadi. Qonun ustuvor boʻlmasa, jamiyat barqarorlikni yoʻqotadi. Ular insonlarni yaxshi amallar qilishga undaydi. Axir, inson tabiatan egoist va har doim oʻzi uchun foydali boʻlgan ishni qilishga moyildir. Qonun uning hatti-harakatlarini tuzatadi, majburlash kuchiga ega. Faylasuf qonunlarni taqiqlovchi nazariyasi tarafdorı boʻlib, konstitutsiyada koʻrsatilmagan hamma narsa qonuniy emas, degan edi. Qonunning asosi maqsadi har bir fuqaroning baxtli va farovon hayot kechirishida deb tushuntiradi.[3]

Psixologiya fanining yuridik sohasining rivojlanishiga oʻz hissasini qoʻshgan, har ikki buyuk namoyondalarining qarashlarini oʻrganar ekanmiz, ularning davlat, jamiyat, qonun borasidagi fikrlari zamirida har bir fuqaroning tinch, farovon hayot kechirishi uchun kerakli boʻlgan, inson manfaatlarini koʻzlab oʻz mulohazalarini yozganliklarini koʻrishimiz mumkin. Hozirgi kunda yoshlarda huquqiy bilimlarni yetishmasligi, oʻz huquqlaridan deyarli foydalana olmasligi, qonuniy manfaatlarini kamsitilishi holatlariga olib kelmoqda. Shuning uchun hozirgi globallashuv jarayonida yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish, ularni davlat tomonidan oʻrnatilgan tartib-qoidalardan xabardor etish, ularga rioya etishdagi munosabatlarini shakllantirish bugungi kun muammolaridan biriga aylanmoqda. Har bir shaxs huquqiy bilimlarga ega bilishi bilan birga unga rioya qilishi, huquqiy munosabatga kirayotganda ongli shaxs ruhiyati orqali uning tub ma'nosini tushunishi, uni qabul qilish xususiyatini oʻrnata olishi lozim. Mana shu jarayondagina yoshlarda huquqiy madaniyat shakllana boradi. Qachonki har bir fuqaro ongli ravishda oʻzida huquqiy madaniyatni shakllantirsagina, jamiyatda qonuniy buzilishlar, nozhi xatti-harakatlar kuzatilmaydi eng asosiysi inson huququqlari poymol etilmaydi.

Xulosa oʻrnida bugungi keng miqyosda axborotlashgan davrda oʻsmirlarning huquqiy madaniyatini shaklanitirish, huquqiy savodxonligini oshirish, oʻzida milliy istiqlol gʻoyalarini aks etgan qonunlarimizdan xabardor etish ustuvor vazifalardan biri boʻlib kelmoqda. Yoshlarimizga huquqiy madaniyat nima ekanligıni, uning afzalliklari, jamiyat hayotıdagi oʻrni haqidagi tushunchalarni kengroq tushuntirishimiz, ilk oʻrta asrlarda sharq va gʻarb mutafakkirlarining mamlakatni yuksalishida aholini tinch va farovon hayot kechirishida asoslangan jamiyatni zarurligı haqidagi qarashlaridan xabardor etishimiz lozim deb oʻylaymiz. Qachonki, huquqiy madaniyatimiz yaxshi shakllansagina shundagina har birimizning huquqiy munosabatlarda qonun-qoidalardan, huquqiy me'yorlardan foydalanishimiz oson boʻladi.

Foydalanigan adabiyotlar

1. Xalq soʻzi gazetasi 2021 yil 22 sentyabr №203 (7983) E-mail:info@xs.uz
2. Boboev X.B. tahriri ostida "Siyosiy va huquqiy taʻlimotlar tarixi" T. 2003
3. Alekseyev P.V. Falsafa tarixi:-darslik.-M.:TKWelby, prospekt Nashriyoti, 2007-240 b.
4. V.D.Gubin. Filosofiya: Darslik/Ed., Gubin, T.Yu.Sidorina.-3-nashr, Rev.va qoʻshing.-M.:Gardariki, 2007-828 b.

THE INFLUENCE OF DIGITAL SOCIAL NETWORKS ON ADOLESCENT COGNITIVE DEVELOPMENT: AN EMPIRICAL INVESTIGATION

Bekturdiyeva Shahida Satiboldiyevna
Senior teacher
M. Auezov South Kazakhstan
State University Chirchik`s branch

Abstract

This study investigates the relationship between digital social network (DSN) usage and cognitive development in adolescents. Employing a mixed-methods approach, we examine the quantitative correlation between DSN engagement metrics and performance on standardized cognitive assessments, supplemented by qualitative insights into adolescents' perceptions and experiences. Our findings suggest a complex interplay between DSN usage and cognitive functions, with potential benefits and drawbacks. Specifically, moderate engagement with DSNs appears to correlate with enhanced information processing speed, while excessive use is associated with diminished attention span and working memory capacity. These results highlight the need for nuanced educational and parental guidance regarding DSN usage to optimize adolescent cognitive development.

Keywords: Adolescent Cognitive Development, Digital Social Networks, Information Processing, Attention, Working Memory, Mixed Methods.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda raqamli ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish (DSN) va oʻsmirlarning kognitiv rivojlanishi oʻrtasidagi bogʻliqlik oʻrganiladi. Aralash usullar yondashuvidan foydalangan holda, biz oʻsmirlarning idroki va tajribasi haqida sifatli ma'lumotlar bilan toʻldirilgan standartlashtirilgan kognitiv baholash natijalari va DSN ishtiroki koʻrsatkichlari oʻrtasidagi miqdoriy korrelyatsiyani oʻrganamiz. Bizning natijalarimiz shuni koʻrsatadiki, DSN va kognitiv funksiyalardan foydalanish oʻrtasidagi murakkab bogʻliqlik potentsial afzalliklar va kamchiliklarga ega. Xususan, DSNda oʻrtacha ishtirok etish axborotni qayta ishlash tezligining oshishi bilan bogʻliq boʻlsa, ortiqcha foydalanish diqqat hajmi va ishchi xotira hajmining pasayishi bilan bogʻliq. Ushbu natijalar oʻsmirlarning kognitiv rivojlanishini optimallashtirish uchun DSN dan foydalanish boʻyicha batafsil ta'lim va ota-onalar uchun qoʻllanma zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit soʻzlar: oʻsmirlarning kognitiv rivojlanishi, raqamli ijtimoiy tarmoqlar, ma'lumotlarni qayta ishlash

Аннотация

В этом исследовании изучается связь между использованием цифровых социальных сетей (DSN) и когнитивным развитием подростков. Используя подход смешанных методов, мы изучаем количественную корреляцию между показателями вовлеченности DSN и результатами стандартизированных когнитивных оценок, дополненных качественными сведениями о восприятии и опыте подростков. Наши результаты указывают на сложную взаимосвязь между использованием DSN и когнитивными функциями с потенциальными преимуществами и недостатками. В частности, умеренное участие в DSN, по-видимому, коррелирует с повышенной скоростью обработки информации, в то время как чрезмерное использование связано с уменьшением объема внимания и объема рабочей памяти. Эти результаты подчеркивают необходимость детального образовательного и родительского руководства относительно использования DSN для оптимизatsiи когнитивного развития подростков.

Ключевые слова: когнитивное развитие подростков, цифровые социальные сети, обработка информации, внимание, рабочая память, смешанные методы.

Introduction. The rapid proliferation of digital social networks (DSNs) has profoundly altered the landscape of adolescent social interaction and information consumption. Adolescence, a period characterized by heightened neuroplasticity and cognitive maturation, is particularly susceptible to the influences of these digital environments. While DSNs offer opportunities for social connection, information access, and skill development, concerns have arisen regarding their potential impact on cognitive functions such as attention, working memory, and information processing.

Existing research presents a mixed picture. Some studies suggest that DSN engagement can enhance cognitive flexibility and information processing speed through exposure to diverse stimuli and rapid information exchange. Conversely, other studies indicate that excessive DSN usage may contribute to attention deficits, fragmented thinking, and reduced working memory capacity due to constant interruptions and multitasking. The theoretical framework underpinning this investigation draws from cognitive load theory, which posits that limited cognitive resources are allocated during information processing. Excessive DSN stimulation may overload these resources, hindering optimal cognitive development.

This study aims to address the existing gaps in the literature by employing a mixed-methods approach to comprehensively examine the relationship between DSN usage and adolescent cognitive development. We hypothesize that: (1) moderate DSN engagement will correlate with enhanced information processing speed; (2) excessive DSN engagement will correlate with diminished attention span and working memory capacity; and (3) qualitative data will provide insights into the mechanisms underlying these relationships.

Methods. Participants: A sample of 250 adolescents (13-17 years old) was recruited from three secondary schools in a metropolitan area. Participants were selected based on their self-reported daily DSN usage and parental consent.

Quantitative Measures: DSN Usage Metrics: Participants completed a self-report questionnaire assessing daily DSN usage, including time spent on various platforms, frequency of interactions, and types of activities performed.

Cognitive Assessments: Information Processing Speed: Measured using the Symbol Digit Modalities Test (SDMT).

Attention Span: Assessed using the Test of Variables of Attention (TOVA).

Working Memory Capacity: Evaluated using the Wechsler Working Memory Index (WMI).

Qualitative Measures: Semi-Structured Interviews: A subset of 30 participants, selected based on their DSN usage patterns (high, moderate, low), participated in semi-structured interviews. The interviews explored their perceptions of DSNs, their impact on cognitive functions, and their strategies for managing DSN usage.

Thematic Analysis: Interview transcripts were analyzed using thematic analysis to identify recurring themes and patterns related to DSN usage and cognitive experiences.

Procedure. Participants completed the DSN usage questionnaire and cognitive assessments in a controlled laboratory setting. Semi-structured interviews were conducted individually. Quantitative data were analyzed using correlational analyses and regression models. Qualitative data were analyzed using thematic analysis.

Results. Quantitative Findings:

Correlational analyses revealed a significant positive correlation between moderate DSN usage and SDMT scores ($r = 0.35$, $p < 0.01$), indicating enhanced information processing speed.

A significant negative correlation was found between excessive DSN usage and TOVA scores ($r = -0.42$, $p < 0.01$) and WMI scores ($r = -0.38$, $p < 0.01$), suggesting diminished attention span and working memory capacity.

Regression analysis showed that time spent on DSNs was a significant predictor of both attention and working memory scores, after controlling for age and gender.

Qualitative Findings: 1. Information Overload: Participants reported feeling overwhelmed by the constant stream of information on DSNs, leading to difficulty focusing and prioritizing tasks. 2. Multitasking and Distraction: Participants described the pervasive nature of multitasking on DSNs,

which they perceived as detrimental to their concentration and ability to complete tasks effectively. 3. Perceived Benefits of DSNs: Participants acknowledged the benefits of DSNs for social connection, information access, and learning. Some participants reported using DSNs to enhance their knowledge and skills. 4. Strategies for Managing DSN Usage: Participants discussed strategies for managing their DSN usage, such as setting time limits, turning off notifications, and engaging in offline activities.

Discussion. The findings of this study provide empirical support for the hypothesis that DSN usage has a complex and multifaceted impact on adolescent cognitive development. Moderate engagement with DSNs appears to correlate with enhanced information processing speed, potentially due to exposure to diverse stimuli and rapid information exchange. However, excessive DSN usage is associated with diminished attention span and working memory capacity, likely due to information overload, multitasking, and constant interruptions.

The qualitative data provide valuable insights into the mechanisms underlying these relationships. Participants' experiences of information overload and distraction highlight the potential for DSNs to strain cognitive resources. However, the perceived benefits of DSNs for social connection and learning underscore the importance of promoting balanced and mindful DSN usage.

The results of this study have implications for educational practices and parental guidance. Educators and parents should promote media literacy and critical thinking skills to help adolescents navigate the complexities of DSNs. Strategies for managing DSN usage, such as setting time limits and engaging in offline activities, should be encouraged.

Conclusion. This study provides evidence of the complex relationship between DSN usage and adolescent cognitive development. While moderate engagement may offer cognitive benefits, excessive usage appears to negatively impact attention and working memory. Future research should investigate the long-term effects of DSN usage on cognitive development and explore interventions to promote healthy digital habits among adolescents.

References

1. Alloway, T. P. (2012). Working memory and neurodevelopment. Psychology Press. 2. Carrier, L. M., Rosen, L. D., Cheever, N. A., & Felt, J. (2015). Multitasking across generations: Multitasking choices and difficulty ratings in three generations of Americans. Computers in Human Behavior, 51, 394-403.
2. Cowan, N. (2001). The magical number 4 in short-term memory: A reconsideration of mental storage capacity. Behavioral and brain sciences, 24(1), 87-114.
3. Rideout, V. J., & Robb, M. B. (2019). The common-sense census: Media use by tweens and teens, 2019. Common Sense Media.
4. Unsworth, N., & Engle, R. W. (2007). On the division of attention: Is working memory capacity the difference? Psychological science, 18(11), 969-974.
5. Van den Bos, W., Cohen, M. X., Kahnt, T., & Crone, E. A. (2012). Adolescent choices are predicted by changes in the sensitivity to immediate rewards. Psychological science, 23(1), 24-29.

IJTIMOIY-GUMANITAR FANLAR TIZIMIDAGI INNOVATSIYALAR

Berdiyev Sadoqat Eshonqul qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti oʻqituvchisi

Flyura Doʻstmirzayeva Shuhrat qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada, ijtimoiy-gumanitar fanlarning boshqa fanlardan oʻziga xos jihatlari yoritib oʻtilgan. Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf qilish va sohani yangi bosqichga olib chiqish boʻyicha bir qator takliflar keltirilgan. Hozirgi kundagi ijtimoiy-gumanitar fanlarning innovatsiyalari haqida ma'lumotlar yoritilgan.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy-gumanitar, ilm-fan, innovatsiya, jamiyat, insoniyat, ma'naviyat, ma'rifat, fanlar,san'at.

Abstract

This article highlights the distinctive features of social and humanities from other disciplines. It also presents a number of proposals for eliminating existing problems and bringing the field to a new level. Information about current innovations in social and humanities is provided.

Keywords: Social and humanities, science, innovation, society, humanity, spirituality, enlightenment, sciences, arts.

Аннотация

В данной статье освещаются уникальные аспекты социальных и гуманитарных наук от других наук. Также есть ряд предложений по преодолению существующих проблем и выводу отрасли на новый уровень. Освещается информация о новинках социальных и гуманитарных наук сегодня.

Ключевые слова: социально-гуманитарное, наука, инноватсии, общество, человечество, духовность, просвещение, науки, искусство.

Bizning nazarimizda ijtimoiy- gumanitar sohasining aniq formulasi mavjud. Bu: sogʻlom gʻoya + toʻgʻri ijro + ob'yektning toʻgʻri yoʻnaltirilganligi = Teng gʻoyadan koʻzlangan maqsadning natijaga aylanishi. Bu yoʻlda asosiy tamoyillar: xayrixohlik, hamjihatlik, hamkorlik, safarbarlik, bunyodkorlik va albatta natijadorlikdir.Gumanitar fanlar – insoniyat jamiyati va madaniyatining jihatlarini, shu jumladan insonlar tomonidan beriladigan asosiy savollarni oʻrganadigan akademik fanlar. Uygʻonish davrida „gumanitar fanlar" atamasi din yoki „ilohiylik" ni oʻrganishdan farqli oʻlaroq, klassik adabiyot va tilni oʻrganishni nazarda tutgan. Gumanitar fanlarni oʻrganish oʻsha davrda universitetlarda dunyoviy oʻquv dasturining asosiy qismi boʻlgan. Bugungi kunda gumanitar fanlar tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar, rasmiy fanlar (masalan, matematika) va amaliy fanlar (yoki kasbiy tayyorgarlik)dan tashqari har qanday ta'lim sohalari sifatida ta'riflanadi[1]. Ular asosan tanqidiy, spekulyativ yoki talqin qiluvchi va muhim tarixiy elementga ega boʻlgan usullardan foydalanadilar. Gumanitar fanlar falsafa, din, tilshunoslik, chet tillari, tarix, til san'ati (adabiyot, yozuv, notiqlik, she'riyat va boshqalar), sahna san'ati (teatr, musiqa, raqs va boshqalar) va tasviriy san'at (rasm, haykaltaroshlik, fotografiya, kino san'ati va boshqalar) fanlarini oʻz ichiga oladi.

Gumanitar fanlarning ba'zi ta'riflari til va madaniyatni oʻrganish kabi umumiy xususiyatlari tufayli huquq va dinni oʻz ichiga oladi. Biroq, bu ta'riflar umume'tirof etilgan emas, chunki huquq va din koʻpincha gumanitar fanlar emas, balki professional fanlar qatoriga kiritiladi. Kasbiy fanlar, ba'zi ijtimoiy fanlar kabi, ba'zan liberal san'at va kasbiy rivojlanish ta'limining bir qismi sifatida tasniflanadi, gumanitar fanlar esa odatda an'anaviy liberal san'at ta'limi sifatida e'tirof etiladi. Sotsiologiya, antropologiya, arxeologiya, tilshunoslik va psixologiya gumanitar fanlar bilan oʻxshashliklarga ega boʻlsa-da, ular koʻpincha ijtimoiy fanlar qatoriga qoʻshiladi. Xuddi shunday, moliya, biznes boshqaruvi, siyosatshunoslik, iqtisod va global tadqiqotlar kabi fanlar gumanitar

fanlardan koʻra ijtimoiy fanlarga yaqinroq. Gumanitar fanlar bilimdonlari gumanitar fan olimlari yoki baʼzan gumanistlar deb ataladi. Gumanist atamasi, shuningdek, gumanitar fanlarning antigumanist olimlari rad etadigan gumanizmning falsafiy pozitsiyasini ham tasvirlaydi. Uygʻonish davri olimlari va rassomlari gumanistlar sifatida ham tanilgan. Baʼzi oʻrta maktablarda odatda adabiyot, tarix, chet tili va sanʼatdan iborat gumanitar fan darslari mavjud boʻlgan. Ijtimoiy fanlar — jamiyat, insonlar oʻrtasidagi munosabatlar, madaniyat, iqtisodiyot, siyosat va inson faoliyatining boshqa jihatlarini oʻrganuvchi fanlar majmuasidir. Ular jamiyatni tushunish, tahlil qilish va rivojlantirishga xizmat qiladi. Asosiy ijtimoiy fanlarga quyidagilar kiradi:

1. Tarix — oʻtgan voqealar va jarayonlarni oʻrganadi.
2. Geografiya — insonlarning joylashuvi, tabiiy resurslar va ularning taʼsirini oʻrganadi.
3. Sotsiologiya — jamiyat va uning tuzilishini oʻrganadi.
4. Psixologiya — inson ruhiyati va xulq-atvorini oʻrganadi.
5. Iqtisodiyot — resurslar taqsimoti, ishlab chiqarish va isteʼmol jarayonlarini oʻrganadi.
6. Siyosatshunoslik — siyosiy tizimlar, hukumat va hokimiyat munosabatlarini oʻrganadi.
7. Huquqshunoslik — qonunlar va huquqiy tizimlarni oʻrganadi.
8. Falsafa — borliq, bilim, axloq va inson hayotining asosiy savollarini oʻrganadi.Ijtimoiy va gumanitar fanlar oʻzaro chambarchas bogʻliq boʻlib, ular inson va jamiyatni har xil jihatlardan oʻrganadi. Ushbu fanlarning bogʻliqligi quyidagi omillarda namoyon boʻladi. Bu fanlar doi

1. Umumiy maqsad: Har ikkala fan sohasi inson, jamiyat, madaniyat va ijtimoiy jarayonlarni oʻrganishga qaratilgan.

2. Fanlararo yondashuv: Ijtimoiy va gumanitar fanlar koʻpincha bir-birining metodologiyasidan foydalanadi. Masalan, sotsiologiyada statistik usullar qoʻllanilsa, tarixda hujjatlar tahlili ishlatiladi.

3. Mavzularning tutashuvi: Masalan, tarix va adabiyot bir-birini toʻldiradi. Tarixiy voqealar adabiyotda aks etishi mumkin, adabiyot esa oʻsha davr ruhiyatini tushunishga yordam beradi.

4. Oʻzaro taʼsir: Siyosatshunoslik va falsafa oʻrtasidagi bogʻliqlikda, siyosiy nazariyalar koʻpincha falsafiy gʻoyalarga asoslanadi. Psixologiya va pedagogika esa inson xulq-atvori va ta'lim jarayonlarini birgalikda oʻrganadi.

5. Jamiyat taraqqiyoti uchun ahamiyati: Ushbu fanlar jamiyat muammolarini tushunish, ularni hal qilishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarda innovatsiyalar zamonaviy jamiyat muammolarini hal qilish, ta'lim jarayonlarini takomillashtirish va yangi bilimlarni yaratishga xizmat qiladi. Bu sohada innovatsiyalar quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda.nTarix va til kabi insoniy fanlar asosan qiyosiy metod va qiyosiy tadqiqotdan foydalanadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar innovatsiyalariga misollar:

1. Raqamli texnologiyalarni qo'llash: Tarixda: Londondagi Britaniya muzeyi "Virtual Reality (VR)" texnologiyasidan foydalanib, qadimgi Misr piramidalari ichiga virtual sayohat qilish imkoniyatini yaratdi. Tomoshabinlar oʻzlarini oʻsha davrda his qilishadi va tarixni yanada chuqurroq anglashadi. Psixologiyada: Mobil ilovalar, masalan, "Headspace" yoki "Calm", meditatsiya va stressni boshqarish uchun ishlab chiqilgan. Ushbu ilovalar psixologik salomatlikni qoʻllab-quvvatlashda innovatsion yechim hisoblanadi.

2. Fanlararo yondashuvlar: Iqtisodiyot va psixologiya: Nobel mukofoti sovrindori Richard Thalerning "Nudge" nazariyasi. U odamlarning iqtisodiy xatti-harakatlariga psixologik omillar qanday ta'sir qilishini ko'rsatdi. Masalan, ovqatxonada sogʻlom ovqatlarni koʻzga yaqin joylashtirish orqali sogʻlom turmush tarzini ragʻbatlantirish mumkin. Falsafa va sun'iy intellekt: Avtonom avtomobillar uchun "Etik dilemmalar" tadqiqotlari. Masalan, avtohalokat xavfi tug'ilganda, avtomobil kimning hayotini himoya qilishi kerak: yo'lovchimi yoki piyodani? Ushbu savollarni hal qilishda falsafiy yondashuvlar qoʻllanilmoqda.

3. Innovatsion tadqiqot metodlari: Sotsiologiyada: Facebook va Twitter kabi ijtimoiy tarmoqlarda katta ma'lumotlarni tahlil qilish orqali odamlarning kayfiyati va ijtimoiy tendensiyalar haqida ma'lumot olish. Masalan, saylovlar oldidan ijtimoiy tarmoq postlarini tahlil qilish orqali

saylov natijalarini oldindan bashorat qilish mumkin. Madaniyatshunoslikda: "Digital Humanities" loyihalari doirasida qadimiy qo‘lyozmalarni raqamlashtirish. Masalan, "Google Arts & Culture" platformasi minglab san'at asarlarini onlayn ko‘rish imkonini beradi.

4. Jamiyat muammolariga innovatsion yondashuvlar: Siyosatshunoslikda: Barack Obama saylov kampaniyasida Big Data texnologiyasidan foydalangan. U saylovchilar haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lib, ularga mos ravishda shaxsiylashtirilgan reklamalarni taqdim etdi. Ijtimoiy loyihalarda: Hindistonda "Swachh Bharat Abhiyan" (Toza Hindiston) dasturi orqali ijtimoiy reklama va raqamli kampaniyalar yordamida aholining tozalik va sanitariya gigienasiga bo‘lgan munosabati o‘zgartirildi.

5. Madaniyat va san'atda innovatsiyalar: Adabiyotda: ChatGPT kabi sun'iy intellekt dasturlari yozuvchilarga yangi g'oyalar topishda yordam beradi yoki matnlarni tahlil qiladi va insonni kengroq fikrlashga yordam beradi. San'at terapiyasi: Raqamli vositalar yordamida autizm yoki depressiyadan aziyat chekayotgan bemorlar uchun terapiya dasturlari ishlab chiqilmoqda. Masalan, rasm chizish yoki musiqa yaratish orqali ruhiy holatni yaxshilash mumkin. Insoniyat bu yo‘l bilan kasal holida ham kelajak uchun harakat qilishga undaydi va bunday og‘ir kasalliklarning kamayishiga sabab bo‘ladi. Hozirgi kundagi ijtimoiy-gumanitar fanlarning bog‘liqligi undagi yangi innovatsiyalarni ishlab chiqishdan maqsad yangi texnologiyalardan oqilona foydalanish, vatan ravnaqi uchun, kelajak avlodni barkamol bo‘lib yetishi uchun hizmat qilishi ko‘zda tutilmoqda. Lekin bu texnologiyalardan o‘z manfaatlariga faqat o‘zi uchun emas, balki insonlarni to‘g‘ri yunaltirish asosiy tizim sifatida tasniflanadi. Odamzod yaratilibdiki, ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash muttasil davom etib kelmoqda. Garchi insoniyatning ibdiosidan boshlangan bu kurashda ezgulikning g‘alaba qilishi, sog‘lom tafakkur ustuvor bo‘lishi targ‘ib etilsada bunday mukofotni qo‘lga kiritish hamma vaqt ham oson kechmagan. Bundan xulosa shuki, ijtimoiy- gumanitar sohaning murakkabligi bu uning serqirraligi, shuningdek ushbu sohaning jamiyat hayotida tutgan o‘rni va ta’siridadir. Alohida ta’kidlash kerakki, ijtimoiy- gumanitar soha bu shunchaki xohish istak emas, balki real zaruriyatdir. Ayniqsa, hozirgi davrda bu zaruriyatga talab kun sayin oshmoqda.Texnika asrida globallashuv ta’siri va raqamlashtirish jarayonlari faollashishi natijasida inson insondan uzilib qolayotganligi, o‘z ehtiyojlarini elektron resurslar hisobiga qondirayotganligini guvohi bo‘lyapmiz. To‘g‘ri, texnika-texnologiyalarning rivoji va ulardan foydalanish barovarida taraqqiyotning yangi bosqichga ko‘tarilish bu ijobiy hol. Lekin jamiyatni faqat texnika va taxnologiya sohasi bilangina chegaralab qo'yish insonni ijtimoiylashuviga to‘sqinlik qiladi. Shu bilan birga gumanitar muammolarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy-gumanitar soha va ushbu soha bilan bog‘liq fanlar rivojiga yetarli darajada e’tibor berilib, sohada yuzaga kelayotgan muammolar o'z vaqtida bartaraf etilmasa, nafaqat insolar o‘rtasidagi salbiy illatlarning ko'payishi, balki tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatga ham putr yetadi. Yuqorida keltirib o‘tilgan bir qator salbiy muammolar bilan ijtimoiygumanitar fan vakillarining shug‘ullanishi bu sohaning boshqa sohalardan ajralib turuvchi jihatlari va afzalligini ko‘rsatadi. Chunki ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish orqali insonda daxldorlik, mehnatsevarlik, bunyodkorlik kabi fazilatlar qaror topadi. Bunday fazilatlar insonlarni nafaqat insonga balki tabiat va jamiyatga ham munosabatlarini ijobiy tomonga o‘zgarishiga olib keladi. Aniq fanlar, tabiiy fanlar va boshqa fanlar o‘z ixtisosligi bo‘yicha mas’ul va javobgar bo‘lsa, ijtimoiy gumanitar fanlar butun jamiyatga mas’ul va javobgar pozitsiyani egallaganligi bilan alohida mavqega ega hisoblanadi. Biroq bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarning mavqe o‘z darajasida emas. O‘z davrida asosan texnika va tabiiy sohalar orqali rivojlanishga intilib, ma’naviyat va ma’rifatda uzoqlashgan g‘arbda quyidagi holat kuzatilgan konsepsiyasi orqali jamiyatimiz ziyolilarining bunyodkor qarashlarini yagona dasturda jamlagan soha olimlari, mutaxassislari, tadqiqotchilari va talabalarini yagona nuqtada birlashtirish platformasi yaratiladi; Ikkinchidan, Ijtimoiy-gumanitar fanlar tarkibini mazmunan yangilash maqsadida inson uchun ma’nan oziqlanadigan, zamon ruhini o‘zida mujassam etgan adabiyotlarni yhayotidaaratish va mutolaa qilish jarayonlarini ommalashtirish zarur. Bu esa birmuncha eskirib qolgan ijtimoiy-gumanitar fanlar bazasidagi adabiyotlarni yangilash orqali jamiyatning har bir a’zosiga zarur zamonaviy materiallarni yetkazish va asl manbalardan foydalanish imkoniyatini beraladi. Eng muhimi esa har bir insonda ijtimoiy-gumanitar fanlarni majburiy o‘qish

hissi oʻrnini doimiy maʼnaviy oziqlanishga intilishi yuqori darajaga aylanadi; Uchinchidan, Oliygohlarda ijtimoiy – gumanitar fanlarni oʻqitishda talabalarning olayotgan nazariy bilimlarini jamiyat qoʻllay olish malakasini shakllantirish maqsadida nazariya va amaliyot uygʻunligini taʼminlanish kerak. Bunda Respublika Maʼnaviyat va maʼrifat markazi, Maʼrifat targʼibotchilari jamiyati, Yosh targʼibotchilar harakati, Yuksalish umumilliy harakati hamda Oliy taʼlim, Fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi oʻquvchi-talabalar, Maʼnaviy yuksalishga koʻmaklashish va boshqa tuzilmalar ayni ijtimoiy- gumanitar yoʻnalish talabalarini oʻz loyihalariga jalb qilinishini alohida taklif qilib oʻtamiz.Toʻrtinchidan maʼnaviyat va maʼrifatga oid oʻqilishi lozim boʻlgan eng sara adabiyotlar roʻyxatini tuzish ularni ommaviy axborot vositalari orqali e'lon qilib borish ham oʻz samarasini beradi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-gumanitar fanlarning oʻqitilishi va shu sohaga jiddiy eʼtibor qaratish jamiyatning ijtimoiy-maʼnaviy manzarasiga taʼsir qiluvchi salbiy illatlarni oldini olishga xizmat qiladi. Va shu bilan birga, inson va jamiyat, inson va tabiat, tabiat va jamiyat oʻrtasidagi muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Boshqacha qilib aytganda, mamarkaziʼrifatparvar kishilarning koʻpayishi, ularni jamiyatning ilgʻor qatlamiga aylanishida ayni ijtimoiy-gumanitar soha sotsial koʻprik vazifasini oʻtab beradi va bu soha bizga koʻplab eshiklarning ochilishiga sabab boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Asadbek Zairov. Yangilanayotgan O„zbekistonda jamiyat – islohotlar tashabbuskori. «Scientific progress» scientific journal VOLUME #2, ISSUE #7, NOVEMBER 2021. – B.212
2. Asadbek Sayfullo o"g"li Zairov. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. Scientific progress» scientific journal Issn: 2181-1601 VOLUME #2, ISSUE #3, JULY 2021. –B. 960
3. . Muhammadieva, O. M., & Zairov, A. S. (2022). Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishishning bugungi kundagi ahamayati. Current Issues of Social Sciences and Humanities, , https://doi.org/10.24412/2181-1385-2022-2-829-833. Aprill,2022. - B. 831.
4. MUXAMEDJANOVA, L. (2018). PROFESSIONAL ETIKA VA ETIKET darslik. https://scienceweb.uz/publication/4491
5. .Solihovna, D. (2021). Aesthetics of Images and Symbols. International Journal on Integrated Education, 4(10), 143-146.
6. Агзамова, Н. Ш. АНТИВАКСЕРЫ: МОРАЛЬНАЯ ДИЛЕММА. Научный журнал" Академический вестник ЭЛПИТ, 5.
7. Nazarov Q. Gʻoyalar falsafasi. .-T: Akademiya, 2011,-111b.
8. Muhammadieva Oynisa. Sobirova Marhabo. Sharq va Gʻarb maʼnaviyati: oʻquv qoʻllanma., -Toshkent, Bookmany print, 2022,- 318b.
9. Shavkat Mirziyoev. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi -Toshkent.

BEYOND GRAMMAR AND VOCABULARY: CULTIVATING CRITICAL THINKING AND CREATIVITY IN ENGLISH COURSES

Bobonazarov Davrbek Zafar o'g'li
Teacher of Foreign Philology department
of Renaissance Education University

Under the review of PhD Khursanov N.I
Renaissance Education University

Annotation

This article advocates for a shift in English language education, urging educators to move beyond the traditional focus on grammar and vocabulary acquisition. It argues that cultivating critical thinking and creativity is essential for developing well-rounded, adaptable learners prepared for the complexities of the 21st century.

Keywords: Critical Thinking, Creativity, English Language Teaching (ELT), Higher-Order Thinking Skills, Inquiry-Based Learning, Multimodal Texts, Collaborative Learning, Formative Assessment, Student-Centered Learning, Language Acquisition.

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tili ta'limida o'zgarish qilishga chaqiradi, o'qituvchilarni grammatika va lug'atni o'zlashtirishga qaratilgan an'anaviy yondashuvdan voz kechishga undaydi. Unda tanqidiy fikrlash va ijodiyotni rivojlantirish 21-asrning murakkabliklariga tayyorlangan har tomonlama, moslashuvchan o'quvchilarni rivojlantirish uchun zarur ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: anqidiy fikrlash, ijodiyot, ingliz tilini o'qitish (ITO'), yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalari, so'rovga asoslangan ta'lim, ko'p modalli matnlar, hamkorlikdagi ta'lim, shakllantiruvchi baholash, talabaga yo'naltirilgan ta'lim, tilni o'zlashtirish.

Аннотация

Эта статья выступает за сдвиг в обучении английскому языку, призывая преподавательей выйти за рамки традиционного акцента на усвоении грамматики и лексики. В ней утверждается, что развитие критического мышления и креативности необходимо для формирования всесторонне развитых, адаптируемых учащихся, подготовленных к сложностям 21 века.

Ключевые слова: Критическое мышление, Креативность, Преподавание английского языка (ELT), Навыки мышления высшего порядка, Обучение на основе исследования, Мультимодальные тексты, Совместное обучение, Формирующее оценивание, Ориентированное на ученика обучение, Изучение языка.

Introduction. In contemporary English language education, a growing emphasis is being placed on cultivating critical thinking and creativity, moving beyond the traditional focus on grammar and vocabulary acquisition. This shift represents a significant evolution in pedagogical approaches, aiming to equip students with skills that are increasingly vital in a complex and rapidly changing world. As argued by Paul and Elder, critical thinking involves the ability to analyze, evaluate, and synthesize information effectively, skills that are essential for problem-solving and decision-making [1]. This perspective broadens the scope of English courses beyond linguistic competence. Similarly, Sternberg's work highlights the importance of creativity in generating novel and appropriate solutions, fostering innovation and adaptability [2]. This contrasts with traditional approaches that prioritize rote memorization and rule-based learning, often neglecting the development of higher-order thinking skills. As noted by Vygotsky, learning is a social process, and students construct knowledge through interaction and collaboration [3]. This constructivist view supports the integration of activities that promote critical dialogue, collaborative problem-solving, and creative expression. The implementation of these approaches has led to changes in curriculum

design and instructional methods. As described by Barnett, educators are now incorporating more open-ended tasks, project-based learning, and opportunities for students to engage with authentic materials and real-world problems [4]. This transformation shifts the classroom dynamic from teacher-centered instruction to student-driven exploration and discovery. However, challenges remain in effectively integrating critical thinking and creativity into English courses. As Atkinson argues, there can be resistance to these approaches due to deeply ingrained beliefs about the nature of language learning and the role of the teacher [5]. This requires careful consideration of cultural contexts and the need for professional development to support educators in adopting these innovative strategies.

Methodology. The shift towards cultivating critical thinking and creativity in English courses necessitates a move away from traditional, grammar-centric methodologies towards more dynamic and student-centered approaches. A key element in this transformation is the integration of inquiry-based learning, which encourages students to ask questions, explore topics of interest, and construct their own understanding. As Bruner suggests, inquiry-based learning fosters deeper engagement and a more profound understanding of the subject matter [6]. This contrasts sharply with traditional methods that emphasize rote memorization and passive reception of information. Another important methodology involves the use of multimodal texts and digital media. As Kress argues, multimodal texts (texts that combine different modes of communication, such as images, sound, and video) provide students with opportunities to develop their critical thinking skills by analyzing and interpreting complex messages [7]. This approach is particularly relevant in today's digital age, where students are constantly bombarded with information from various sources. Furthermore, collaborative learning activities play a crucial role in fostering both critical thinking and creativity. As Johnson and Johnson have shown, collaborative learning enhances students' ability to solve problems, make decisions, and generate new ideas [8]. Activities such as group discussions, debates, and peer review sessions encourage students to share their perspectives, challenge assumptions, and learn from one another. Assessment practices must also be aligned with the goals of cultivating critical thinking and creativity. As Black and Wiliam argue, formative assessment, which involves providing students with regular feedback and opportunities to improve their work, is essential for promoting learning [9]. This may involve using self-assessment tools, peer assessment activities, and teacher feedback to help students develop their critical thinking and creative skills.

Research Analysis. Empirical research increasingly supports the integration of critical thinking and creativity into English language education. Studies have shown a positive correlation between these skills and improved language proficiency, student engagement, and overall academic performance. For instance, a meta-analysis by Abrami et al. found that interventions designed to promote critical thinking had a significant impact on students' learning outcomes across various subject areas [10]. This suggests that explicitly teaching critical thinking skills in English courses can enhance students' ability to understand and use the language effectively. Furthermore, research has highlighted the benefits of incorporating creative activities into the curriculum. A study by Runco demonstrated that students who participated in creative problem-solving tasks showed significant gains in their ability to generate novel and original ideas [11]. This indicates that providing students with opportunities to express themselves creatively in English can foster their imagination and innovation. However, research also suggests that the effectiveness of these approaches depends on several factors, such as the quality of instruction, the alignment of curriculum and assessment, and the cultural context. As found by Li, the successful implementation of critical thinking and creativity initiatives requires teachers to be well-trained and supported, and to adapt their teaching methods to meet the needs of their students [12]. These findings underscore the importance of considering the specific needs and characteristics of the learners when designing and implementing interventions aimed at fostering critical thinking and creativity in English courses.

Discussion. The integration of critical thinking and creativity into English courses presents a compelling opportunity to move beyond traditional linguistic boundaries and cultivate well-rounded, adaptable learners. The research analysis confirms the potential benefits of these

approaches, aligning with broader educational goals of fostering higher-order thinking skills. As Dewey advocated, education should prepare students to be active, engaged citizens capable of critical inquiry and problem-solving [13]. Shifting the focus from rote memorization to critical analysis and creative expression empowers students to become more effective communicators and lifelong learners. However, the successful implementation of these approaches requires careful consideration of various factors. The research by Li underscores the importance of teacher training and contextual adaptation. Overcoming ingrained beliefs about language learning and addressing potential resistance from both teachers and students are essential for fostering a supportive learning environment. Furthermore, as argued by Barnett, curriculum design must prioritize authentic tasks and real-world problems that encourage students to apply their critical thinking and creative skills in meaningful contexts [14]. Ultimately, cultivating critical thinking and creativity in English courses is not merely about adding new activities or techniques, but about transforming the way we approach language education. By embracing student-centered pedagogies, promoting inquiry-based learning, and fostering a culture of experimentation and innovation, we can empower students to become more confident, competent, and creative communicators. As Robinson suggests, unlocking students' creative potential is crucial for preparing them for the challenges and opportunities of the 21st century. This requires a fundamental shift in mindset, from viewing language learning as a process of acquiring grammatical rules to one of developing critical and creative thinking skills.

Conclusion. This exploration has highlighted the increasing importance of moving beyond traditional grammar and vocabulary instruction to cultivate critical thinking and creativity in English language education. The integration of these skills not only enhances language proficiency but also prepares students to be active, engaged, and adaptable learners in a rapidly changing world. As supported by research, interventions focused on critical thinking have demonstrated significant impact on learning outcomes, underscoring the value of explicitly teaching these skills. While challenges remain in effectively implementing these approaches, the potential benefits are substantial. By embracing student-centered pedagogies, promoting inquiry-based learning, and fostering a culture of experimentation, educators can empower students to develop their critical and creative abilities. Ultimately, a shift towards cultivating these higher-order thinking skills is essential for ensuring that English language education remains relevant and prepares students for the complexities and opportunities of the 21st century. As Robinson aptly states, unlocking students' creative potential is a crucial step in this direction [15].

References

1. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life. Pearson Education.
2. Sternberg, R. J. (2003). Creative thinking in the classroom. Scandinavian Journal of Educational Research, 47(3), 325-338.
3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
4. Barnett, R. (2004). Learning for an unknown future. Higher Education Research & Development, 23(3), 247-260.
5. Atkinson, D. (1997). A critical approach to critical thinking in TESOL. TESOL Quarterly, 31(1), 71-94.
6. Bruner, J. (1961). The process of education. Harvard University Press.
7. Kress, G. (2003). Literacy in the new media age. Routledge.
8. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). An elaboration of social interdependence theory. Psychological Bulletin, 135(2), 201-228.
9. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7-74.
10. Abrami, P. C., Bernard, R. M., Borokhovski, E., Wade, A., Surkes, M. A., Tamim, R., & Zhang, D. (2008). Instructional interventions affecting critical thinking skills and dispositions: A stage 1 meta-analysis. Review of Educational Research, 78(4), 1102-1134.

TARIX FANIDA TA'LIM OLUVCHILARNING NUTQIY KOʻNIKMALARINI OSHIRUVCHI ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Botirova Sevara Mamurovna
NamDPI Gumanitar fanlar kafedrasi mudiri
p.f.b.f.d.(PhD) dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqola ta'lim oluvchilarning ta'limdagi nutqiy kompetentligini oshirishga yordam beruvchi bir qator zamonaviy dars metodlari va texnologiyalarini koʻrib chiqadi va qiyosiy-tahlillash metodi asosida pedagogik tavsiyalarni beradi. Maqola tarix fanini oʻqitishda oʻqituvchi va ta'lim oluvchilardagi pedagogik muloqotni oshirishga xizmat qilgani bilan ham dolzarbdir. Mavzuni tadqiq etishda nutqiy-kommunikativlikni oshiruvchi vositalarni nazariy-amaliy sinovdan oʻtkazish orqali kuzatilgan natijalar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: nutqiy kompotentlik, pedagogik metodlar, an'anaviy dars metodlari, metodik yondashuvlar, korreksion pedagogika,pedagogik nutq, interaktiv darslar, nutqiy muammolar.

Abstract

This article reviews a number of modern teaching methods and technologies that help improve students' speech competence in education and provides pedagogical recommendations based on the comparative-analytical method. The article is also relevant in that it serves to improve pedagogical dialogue between teachers and students in teaching history. The results observed through theoretical and practical testing of tools that enhance speech and communicative competence in the study of the topic are described.

Keywords: speech competence, pedagogical methods, traditional teaching methods, methodological approaches, corrective pedagogy, pedagogical speech, interactive lessons, speech problems.

Аннотация

В данной статье рассматривается ряд современных методов и технологий обучения, способствующих повышению речевой компетентности учащихся в процессе обучения, и даются педагогические рекомендатсии, основанные на сравнительно-аналитическом методе. Статья актуальна еще и потому, что служит повышению педагогического общения между учителями и учащимися при преподавании истории. В исследовании темы описаны результаты, наблюдаемые в ходе теоретико-практической апробатсии средств речево-коммуникативного совершенствования.

Ключевые слова: речевая компетентность, педагогические методы, традиционные методы обучения, методические подходы, коррекционная педагогика, педагогический дискурс, интерактивные уроки, речевые проблемы.

Yurtimiz zamonaviy ta'lim muhitida ijtimoiy fanlar, jumladan tarix fanining rivojlantirilishi ta'limni insonparvarlashtirish, fuqarolik jamiyatini barpo etish, mafkuraviy jarayonlarni yanada sogʻlomlashtirishda muhim funksiyalarni bajaradi. Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Afsus, bu fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda", - deb ushbu masalada munosabat bildirgan edilar. [1] Shu bilan birga, yurtboshimiz "Uzluksiz ta'lim tizimida ijtimoiy fanlarni oʻqitish tartibi va tamoyillari toʻgʻrisida" qonun qabul qilish tashabbusi bilan chiqib davlat siyosati darajasida masalaga jiddiy e'tibor qaratgan edilar.

Bugungi davrda tarix fanini oʻqitishda bir qator zamonaviy masalalar pedagogik va ilmiy tadqiqiqotlar yuzasidan dolzarblashib bormoqda. Misol tariqasida, tarix fanining oʻrganilishida nutqiy muammolarning pedagogik yechimlari ishlab chiqilishi darslarning natijadorligini oshirishda muhim ekanligi inobatga olinib, nutqiy-kommunikativlikni oshiruvchi metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur boʻlmoqda. Darsni tashkil etishda tarix fani oʻqituvchilarida oʻquvchi-

talabalarning mavzuni bayon etishlari va tushunishlarini yaxshilovchi bir qator vositalardan foydalanishlari nutqiy muammolarni hal etishda maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Avvalambor, o‘qituvchi tarix darslarini yozdirish orqali o‘rgatishi natijador pedagogik vosita sifatida ko‘riladi. O‘quvchilar leksiya yoki tarixiy hujjatli filmlarni eshitish, manbalarni o‘zlashtirish orqali olgan bilimlarini kamida bir sahifa va xotirasida saqlab qolingan bilimlar asosida yoza olishlari kerak bo‘ladi. Konspektlar asosan yozma nutqni oshiruvchi vosita sifatida ko‘rilsa ham, ular og‘zaki nutqda ham birdek ahamiyatli bo‘lgan nutq mazmunini rejalashtirish, tayanch tushunchalarni ilgari surish, mazmuniy mutanosiblikka rioya qilish kabi jihatlarni rivojlantiradi.

Yozish vositasida pedagogik nutqda o‘quvchi qiynaladigan iboralar va atamalarni ham yaxshi yodda saqlay oladi. Tarixiy atamalar qaydnomalarini yuritish o‘quvchilarning nutqini ilmiy-uslubiy ravonligi va faktualligini oshirishi ma’lum. Bunday qaydnomalar darslar davomida tayanch tushunchalar va atamalardan tarkib topishi maqsadga muvofiq. Faqatgina og‘zaki nutq bilan tarixni bayon etishga o‘rgangan o‘quvchining yozma va og‘zaki bayon uslubida farqlanishlar yuzaga chiqadi.

Bu farqlanish bilimlar natijasida emas, ko‘nikmalarning hisobiga kuzatiladi. So‘zlayotgan paytda auditoriya qarshisida kuchli emotsionallik, o‘ziga ishonchning yo‘qolishi o‘quvchilarga intellektidan to‘laqonli foydalanish imkonini bermasligi mumkin. Og‘zaki nutqda so‘z birikmalari va gaplarning modellari aytilmoqchi bo‘lgan fikrga monand holda tezkorlik bilan tanlanadi. [2] Konspektlar esa, og‘zaki nutq bilan birga to‘g‘ri rivojlantirib borilishi dars bayon etishda og‘zaki va yozma nutqni baravar rivojlantirishga yordam beradi. Yozma nutq nutq muammolariga yo‘l qo‘yish mumkin bo‘lgan o‘rinlarni aniqlash va individual yondashishga yordam beradi.

Ikkinchidan, tarix fani metodlarida pedagogik-kommunikativlikni rivojlantiruvchi dars metodlarini ajratish bilan ko‘zlangan maqsadlarga yetish mumkin. Nutqiy-pedagogik mahoratni oshiruvchi metodlarni qo‘llash tarix fanida nisbatan optimal yechim bo‘la olsa ham, har qanday metodni qo‘llash ham ijobiy bo‘lavermaydi. “Keys-stadi” metodi garchi o‘quvchilarda erkin fikr yuritish va mulohazakorlikni rag‘batlantirsa ham tarix fani o‘qitilishida ilmiylikning saqlanishi muhim bo‘lgani uchun uning alternativ variantlarini qo‘llashni talab qiladi. O‘quvchilar mustaqil fikrlashga urinib tarix fanini bayon etishda ilmiylik-holislik tamoyilidan chiqib ketmasliklari maqsadga muvofiq bo‘lgani uchun ham kasb-hunar ta’limi, kreativlikni rivojlantirishni ko‘zda tutuvchi fanlarga keys-stadi metodi mos keladi.

Tarix fanida esa, an’anaviy dars metodlari, monologik nutqni rivojlantiruvchi muloqotni oshiruvchi dars o‘tish uslublari afzal ko‘riladi. Ularga: “aytib berish”, “ko‘rsatib berish”, “namoyish”, “ma’ruza taqdimoti”, “savol-javob”, “to‘rt pog‘onali usul”lar va boshqalar kiradi. [3] Deklamatsiya usuli, ya’ni yoddan aytib berish orqali o‘quvchilar nutq tizimliligi, monologik nutqiy rivojlanish, ifodaning lo‘ndaligiga erishadilar. Bunda o‘qituvchi mavzuni baholashda o‘quvchi-talabadan mavzuning biror qismi yoki to‘laligicha so‘zlab berishini talab etishi mumkin. Mavzu topshirilgach mavzuni bayon etishda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar mavzu manbasi bilan solishtirish natijasida tahlil qilinib, tavsiyalar berilishi mumkin.

An’anaviy dars metodlarigina samarali bo‘lib qolmasdan, ma’lum bir mavzularda interaktiv dars metodlarini qo‘llash ham metodik samarali bo‘ladi. “BBB”, “sinkveyn”, “munozara” “klaster”, “aqliy hujum” “6x6x6” metodlari tarix fanining mavzularini tahlil etishda qisman qo‘llanilishi mumkin bo‘ladi. “Yangi o‘quv materialini o‘rganish aniq voqelikka yo‘naltirilgan, real hayot bilan bog‘liq bo‘lishi, ta’lim-tarbiya jarayonida kompetensiyalarni shakllantirishi, o‘quv mazmuni o‘quvchining talab, ehtiyoji va qiziqishlariga mos kelishi, o‘quv jarayoni interfaol usulda tashkil etilishi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini shakllantirishi, o‘rganganlarini hayotda qo‘llay olishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim” [4]

Interfaol darslarning ustuvorlik jihati ta’lim oluvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtirishi bo‘lgani uchun ham pedagog uchun metodik tavsiya etilishi mumkin. Interaktiv tarzda tashkillangan darslar an’naviy darslar kabi monologik nutqni rivojlantirishi bilan birga dialogik nutq va muloqot madaniyatini ham o‘rgatadi. Pedagogik kommunikatsiyani rivojlantiradi va jamoaviylikda ishlash va muloqotni rivojlantiradi. Biroq bunda pedagogning dars nazoratini muvozanatda saqlay olishi ham zarur.

Mavzu manbalari ko‘p va murakkab bo‘lgan vaziyatlarda mavzuga guruxga bo‘linib tayyorlanishni talab etuvchi pedagogik metodlar qo‘llanilishi ijobiy bo‘lishi mumkin. Har bir darsda o‘qituvchi interfaol darslarni qo‘llayverishi o‘quvchilarning mustaqil yondashuvlarga berilib ketishi natijasida dars mohiyatidan chiqib ketishiga sabab bo‘ladi. Shuni inobatga olish lozimki, pedagogik nutqda o‘quvchi talabaning qay darajada yaxshi tayyorgarlikka egaligi bir qator me’zonlar bilan baholanadi:

- Nutq davomida ifodaning ravonligi, pauzalar va chalkashliklarning bo‘lmasligi;
- Nutq uslubiyatini tanlashda auditoriya va mavzudan kelib chiqib to‘g‘ri tanlovlar qila olish;
- Tana tili va o‘zini tutish, jumlalarga urg‘u berish kabi nutq ta’sirchanligini oshiruvchi belgilardagi nomuvofiqliklarning bo‘lmasligi;
- Mavzuni og‘zaki yoki yozma tushuntirishda rejalashtirish va vaqt taqsimotini to‘g‘ri muvofiqlashtirish;
- Jumlalarni tuzishda tushunarli va konkret yondashuvlar bilan bayon etuvchi bayon qilish usuliga e’tibor qaratish;
- Talaffuz va orfoepik me’yorlarning buzilishi oqibatida kelib chiquvchi qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘yish.

Uchinchidan, multimedia vositalari yordamida nutqiy-kompetensiyani rivojlantirish dars mavzusi o‘quvchilar uchun juda murakkab tuyilgan darslarni tushuntirish uchun qo‘llanishi yordam beradi. O‘quvchilar mavzuni tushuntirishda qiyinchiliklarga uchrashi ularning mavzuni yaxshi o‘zlashtirishga yordam beruvchi qo‘shimcha manbalarning yetishmasligidan kelib chiqadi. Har bir dars uchun o‘qituvchi dars mavzulariga moslangan taqdimotlari, ko‘rgazmali qurollariga ega bo‘lishi lozim. Bunday vositalar pedagogik nutqdagi muammolar bilimlarning yetishmasligi natijasida nutqning ilmiy asoslanmaganligi, mazmuniy bog‘lanishlarning sayozligi, nutq mazmunida ziddiyatli o‘rinlarning mavjudligi kabi holatlarni bartaraf etadi. “O‘qitish jarayonida o‘quvchilar tomonidan yaratilgan tarixiy tasvirlar kognitiv ahamiyatiga ega, bu esa, o‘ziga xos tarixiy tasvirlar tushunchalarni shakllantirish uchun asos bo‘lib, o‘tmish rasmlari va rasmlarining mazmuni qanchalik keng va boy bo‘lsa, ushbu tushunchalar yanada mazmunli va barqaror bo‘lishini ta’kidlanadi” [5]

Ko‘rgazmalilik metodlarini qo‘llanishi kartografiya, ma’lumotlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganishga imkon beruvchi vositalar, savol-javoblarni o‘tkazuvchi texnologiyalar orqali amalga oshadi. Buning natijasida o‘quvchilar nutqida hozirjavoblik, kognitiv rivojlanish, korreksion pedagogika bilan aloqador bo‘lgan kommunikativ qiyinchiliklarni barataraf etish mumkin. Multimedia vositalari rasmlar, videolavhalar yordamida mavzuni tushunishga yordam berib, ma’lumotlarni o‘quvchi-talabalar idrokida “jonlantiradi”.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarning nutqiy muammolari korreksion pedagogika yutuqlari va defektologik, ruxiy xususiyatlar natijasida ham yuzaga chiqishi mumkinligi inobatga olinib, nutqiy kommunikativligi past bo‘lgan o‘quvchilar mutaxassis yordamida ko‘rib chiqilishi lozim. Fikr ifodalashda qo‘rquv va haddan tashqari hayajonlanish muammolari psixolog, talaffuzdagi muammolarni bartaraf etishda defektolog bilan maslaxatlashish lozim. Nutqidagi rivojlanishdagi sustligi uchun ushbu toifadagi ta’lim oluvchilarga bosim o‘tkazish natijasi salbiy bo‘lishi mumkin.

Umuman olganda, nutqiy kompetentlikka erishish uchun o‘quvchilar tarix fani darslarida metodik yondashuvlar to‘g‘ri qo‘llashni, zamonaviy texnologiyalar, multimedia vositalarini dars jarayonlariga tatbiq eta olishni hamda verbal va noverbal so‘zlashuvni barobar rivojlantiruvchi konspektlashtirishdagi metodik tavsiyalarni o‘zlashtira olishni o‘zlashtirganlarida amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Botirova S. O‘zbekiston tarixini o‘rganish jarayonida o‘quvshilarda kommunikativ va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi / monografiya. Namangan: “SUNRISE-PRO”, 2024. – 40 - bet.
2. Tojiyev M., Ziyamuhammedov B. PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA: bitta mavzui nazariy va amaliy mashg‘ulotlarining loyihalarini tuzish tajribasidan//Metodik tavsiyanoma. -T.: “Fan va texnologiya”, 2013. 10 - bet.
3. Yende, Karin/Grothjahn, Rüdiger/Kleppin, Karin/ Mohr, Imke: DLL 6, Surrisulare Vorgaben und Unterrishtsplanung. Klett-Langenssheidt. – Münshen. 2017. – P. 26
4. Usmonaliyeva R. Tarix fanini o‘qitishning yangi yondashuvlarini qo‘llash muammolari. “Ssiyense and Yedusation” Ssiyentifis Journal. Volume 1 Issuye 1. – B. 333
5. https://daryo.uz/2021/01/20/shavkat-mirziyoyev-ijtimoiy-gumanitar-fanlar-rivoji-zamondan-ortda-qolmoqda [Murojaat qilingan sana: 02.03.2025]

KITOBXONLIKNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Boyatov Oybek
University of Busines and Science o'qituvchisi

Ravshanova Madina
University of Business and Science talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada kitobxonlik madaniyati, kitobxonlikni targ'ib qilishda qanday usullardan foydalanish kerakligi yoritilgan. "Kitob mutolasi" tushunchasini yoshlar ongiga singdirish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kitob, ma'naviyat, adabiyot, kitobxon, mutolaa, shaxs jamiyat.

Annotation

This article explores the culture of reading and the methods that should be employed to promote readership. It highlights strategies for instilling the concept of "book reading" in the minds of young people.

Keywords: book, spirituality, literature, reader, reading, individual, society.

Аннотация

В данной статье рассматривается культура чтения и методы, которые следует использовать для продвижения читательской активности. Особое внимание уделяется стратегиям внедрения концепции «чтение книг» в сознание молодежи.

Ключевые слова: книга, духовность, литература, читатель, чтение, личность, общество.

2017-yil 12-yanvarda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyish qabul qilindi. Buning zamirida mamlakat taqdiriga aloqador bo'lgan kata omillardan biri yotibdi. Kitobning inson kamolotida juda katta hissasi bor. Har bir shaxs esa jamiyatning bir bo'lagidir. Buyuk rus adibi Maksim Gorkiyning tili bilan aytganda: "Odamzod yaratgan mo'jizalarning mo'jizasi kitob – dunyo hayotiga oid jami bilimlarni, jahon aqliy kamolotining butun tarixini, yer kurrasi xalqlarining tarixiy mehnati va tajribasini o'zida jam etadi, kitob insoniyat ma'naviy kuchlarini o'stirishning eng qudratli qurolidir." Shu o'rinda farang olimi Eduard Labulening "Taraqqiyotning umumiy ko'lamida har bir xalqning o'rni o'sha xalq o'qiyotgan kitoblarning soni bilan belgilanadi"[1] – degan so'zlar ham o'rinlidir.

Darhaqiqat, har qaysi davr, har qaysi mamlakatda ham insoniyat tarixida ro'y bergan ziddiyatli jarayonlarda haqiqat va adolat uchun kurashgan shaxslarning aksariyati ma'rifatparvar insonlar bo'lganliklari ma'lum. Ushbu so'zlarga misol qilib yurtimiz ta'rixidagi Jadidlarni keltirish mumkun. Ular istiqlolga erishish va mamlakatni yuksaltirish maqsadiga yetishning asosiy yo'li xalqni ma'rifatli qilish deb bilganlar. Ulardan biri Abdulhamid Cho'lponning xalqqa qarata: "Endi, ey, qardoshlar! Adabiyot o'quylik.Adiblar yetishtirayluk, "Adabiyot kechalari" yasayluk. Ruh, his, tuyg'u, fikr, ong va o'y olayluk, bilayluk. Agarda "Bayoz" va bema'ni bir-ikki dona kitoblar ila qolsak, mahvu inqiroziy bo'lurmiz. Yuragimiz kundan-kun toshdan ham qattig' bo'lur. Yurakni eritayluk, ruh berayluk, inqiroz bo'lmayluk….", "…Hozirda bizga birdan-bir lozim bo'lg'on narsa – adabiyot, adabiyot, adabiyot…."[2] – deb yozgan edi.

Kitob o'qigan inson tevarak - atrofida bo'layotgan voqea-hodisalar ustida mustaqil mushohada yurita oladi, ularning mohiyatini tushuna oladi, kelib chiqish sabablari va yechimini ko'ra oladi. Bunday odamda mustaqil fikr yurita olish xususiyati shakllanib, hayotining turli jabhalarida uchragan tashqi nojo'ya tasirlarga, yoki muammolarga duch kelganda ham to'g'ri yo'ldan og'ishmay borad. Kitobdan bebahra odam esa, bunday holatlarning eng oddiylarida ham esankirab qoladi va vaziyatdan chiqishning qing'ir yo'llari uning uchun qulay bo'lib tuyuladi.

Kitob mutolaasi masalasi qanchalar dolzarbligi to‘g‘risida fikrlar ekanmiz, bugungi kunda yurtimiz aholisi orasida kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqish anchagina past ko‘rsatkichlarda ekanligi, kitobxonlar soni ham unchalik ko‘pchilikni tashkil etmayotgani og‘riqli nuqtamizga aylanadi. Shu o‘rinda savollar tug‘iladi: Bu masalani qanday qilib ijobiy hal etish mumkin? Nimadan boshlash kerak? Bu muammoni birdaniga, yoki qisqa vaqt mobaynida yechimini topish mumkun emasligi aniq. “Inson tabiatiga bolalikdan singdirilgan fazilatlargina mustahkam va ishonchli bo‘ladi”. Shu bois, bolalarni kitobga jalb qilish ishning tayanch qismidir. Yosh kitobxonni tarbiyalash esa birgina o‘qituvchining zimmasidagi ish emas. Avvalo, bu borada ota-ona so‘ng tarbiyachilar, o‘qituvchilar, yozuvchi-shoirlar, noshirlar va kitobga aloqador barcha soha vakillarining o‘z vazifalaridan kelib chiqqan holda tegishli burchlari bordir.

Bolani kitobxonga aylantirish uchun unga qarata: “Kitob o‘qi!” degan undov yuzdan to‘qson to‘qqiz foiz hollarda yordam bermaydi. Chunki, bugungi kun bolasi uchun texnikaning murakkab yutuqlari bo‘lmish uyaliy telefon, yoki kompyuter bilan ham oson do‘stlashadi ammo kitobdan begonasiraydi. Bola va kitob o‘rtasida ko‘rinmas devor, bosib o‘tish mushkul bo‘lgan masofa borday. Shuning uchun ham bolani kitobning savlati bosadi. Mutolaaga majburlash, yuqoridagi kabi undovlar esa, ularda kitobga nisbatan noxush tuyg‘ularni his etishiga sabab bo‘lib, bola va kitob orasidagi masofani yana-da yiroqlashtiradi. Bunda u tazyiq tufayli eng yaxshi asarni o‘qiganida ham, baribir uning asl mazmuni va lazzatini tuya olmaydi. Farzandda chinakamiga ishtiyoq uyg‘otish orqali o‘sha “Ko‘rinmas devor”ni olib tashlash mumkun. Buning uchun ota-onaning o‘zi kitob o‘qishga odatlangan bo‘lishi lozim. Uy yumushlari bilan doimo band bo‘luvchi onalar ham hech bo‘lmaganda gazeta va jurnallar o‘qib turishlari darkor. Shu o‘rinda uy bekalariga quyidagilarni aytib o‘tish joizki, telefilm va seriallar kitobning o‘rnini bosa olmaydi. Asarni o‘qish davomida undagi barcha voqea-hodisalar, asar qahramonlarining filmda aktyorlar chiqarib bera olmagan kechmishlari ham o‘quvchining tafakkurida yozuvchi qanday ifodalamoqchi bo‘lgan bo‘lsa, o‘shandayligicha namoyon bo‘ladi. Farzandi bilan ko‘p vaqt birga bo‘luvchi onaning mutolaa qilayotganini ko‘rgan bolaning ko‘zi ko‘nikadi. Zero, “O‘rnak ko‘rsatish va’z-nasihatga qaraganda har doim kuchliroq ta’sir qiladi”.[3] Kichik yoshdagi bolalarga ertaklar aytib berib, shu yo‘sinda nasriy asarlarga qiziqtirish, rasmli kitoblardagi hikoyalarni o‘qib berish orqali kitoblar bilan tanishtirish kerak. Tug‘ilgan kun va shu kabi bayramlarda kitob sovg‘a qilish maqsadga muvofiqdir. Kitob tanlashda ham o‘quvchining yoshi va qiziqishlarini inobatga olish shart. Shu bilan birga farzandlar bilan ular o‘qigan kitoblari haqida suhbatlashish, taassurotlarini bo‘lishish kerak.

Maktabgacha ta’lim muassasasi – bolaning ikkinchi uyidir. Maktabgacha ta’lim muassasalarining ham kitobxonlikni yo‘lga qo‘yishda ro‘li kattadir. “Tarbiyachi maktabgacha ta`lim muassasasida suhbatlar uyushtirish, kitobchalar o‘qib berish orqali bolalarda markazlashgan, barqaror qiziqishlarni yuzaga keltirishga intilishi kerak” Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kichik yoshdagi o‘quvchilarning kitobga bo‘lgan mehrini yana-da oshirishi, o‘quvchilarning o‘rtasida badiiy kitoblarning aylanma harakatini ta’minlashi kerak. Shu bilan birga yosh kitobxonlarda asarlarni to‘g‘ri tanlashga bo‘lgan didning boshlang‘ich elementlarini shakllantirishi lozim. Yuqori sinflarda esa o‘quvchilar orasida badiiy asarlar haqida insholar tanlovlari, adabiy uchrashuvlar, kitobxonlik kechalari tashkil etish kerak. Shu o‘rinda yana bir masalaga alohida toxtalib o‘tish joiz. Bu – kutubxonachilar masalasidir. Kutubxonachilarning o‘z kasblariga bo‘lgan bugungi munosabatni ijobiy tomonga o‘zgartirish va tegishli muassasalardagi kutubxonachilarga bo‘lgan fikrlarni o‘zgartirib, mavqeini oshirish, ularning huquqlarini himoya qilish, vakolatlarini kengaytirish va o‘z kasblariga ijodiy yondashishlariga keng sharoitlar yaratish lozim. Kutubxonachi kitobxonga o‘z tasarrufidagi har bir kitob haqida ma’lumot bera olsin, asarni to‘g‘ri tanlashda ko‘maklashsin. Shunda kutubxonachiga farrosh qatoridagi bir xodim emas, balki xazinabon deb qarash to‘g‘riroq bo‘ladi. Maktab va boshqa o‘quv muassasalarining kutubxonalarini asarlar bilan boyitish masalasini esa, ota-onalar va boshqa ko‘ngilli homiylarni jalb qilish orqali hal etish mumkun. Kutubxonalar to‘g‘risida gap ketganda shuni ham aytib o‘tish kerakki, barcha kutubxonalar va kitob do‘konlarini kitob ixlosmandlarining mutolaa va asar tanlashlari uchun qulay jihozlash lozim.

Kitoblarga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu borada noshirlar, yozuvchi va shoirlarimizning mas’uliyatlari ham bir muncha ortadi. Kitobxonga ma’naviy ozuqa bera oladigan, arzon va o‘quvchini jalb qila oladigan ko‘rinishdagi mazmuni ham tashqi qiyofasidek fusunkor kitoblar yaratish darkor. Zero, dunyo xalqlari ham o‘zbek nomini asosan buyuk allomalarimizning asarlari va qilgan ishlari orqali taniydi.

Odamlarni yo‘lga soladigan va yo‘ldan ozdiradigan kitoblar bor, shuning uchun kitob tanlay bilish nihoyatda muhimdir. Zero, kitob tanlash ham do‘st tanlash kabi nozik masaladir. Maksim Gorkiy: “O‘zimdagi eng yaxshi xislatlar uchun kitobdan minnatdorman.” – degan edi. Yaxshi kitob donishmand suhbatdosh sifatida insonda faqat ijobiy xislatlarni tarbiyalaydi. Oqilona tanlanmagan suhbatdosh esa, insonning fikrlarini chalkashtirib, yo‘ldan adashtiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kitob o‘qiydigan insonda odam psixologiyasini, uning kechinmalarini tushunish xususiyati shakllanib, bu orqali insoniylik fazilati kuchyadi. Kitob ichki madaniyatni shakllantiradi. Unda insonni tashqaridan kimdir taftish qilishi shart emas, u o‘zini o‘zi taftish qiladi. Bunday odam hayotida noma’qul ishlarga ongli ravishda qo‘l urmaydi, o‘zgalarning bunday ishlarini ham hazm qila olmaydi, yo‘l qo‘ymaslikka tirishadi. Kichik noma’qulchilikdan tortib, uyushgan jinoyatchilik, terrorizmning xam tub zamirida ma’rifatsizlik yotadi. Kitobga aloqador barcha soha vakillarining har biri kitobxonlikni rivojlantirishni o‘zlarining shaxsiy burchlari deb bilsalsar va shu maqsadni amalga oshirishga bel bog‘lasalar, biri boshqasining vazifasini to‘ldirib, davom ettirib bilim-ma’rifatli, toza mafkurali, keng dunyoqarashli, o‘tkir nigohli, sobitqadam shaxslarni yetishtirishni badastur amalga oshiradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Voronsov VL. Tafakkur Gulshani Toshkent: 1981-yil. G‘afur Gulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti. –B.231, 232.
2. Abdulhamid Cho‘lpon. Adabiyot nadir?// Sadoi Turkiston gazetasining 1914-yil 4-iyun
3. Leventuyev P.I., Asqarxodjayev A.A., Chudnovskiy V.E., Vohidov M., Bolalar psixologoyasi ocherklari, Toshkent: 1964-yil. O‘qituvchi nashriyoti. –B.123,125, 128.
4. Boyatov O. Mazjub Namangoniy asarlarining janr xususiyatlari. *Узбекистан: язык и культура*, *2*(2), (2023). 47-62.

MEDIA NUTQINI TUSHUNISH: KENG QAMROVLI TAHLIL

Bozorova Moxigul Ulug'bek qizi
Renessans ta'lim universiteti
"Xorijiy filologiya" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Media nutqi jamoatchilik fikrini, madaniy rivoyatlarni va siyosiy mafkuralarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola media-diskurs tahlilining asosiy tushunchalari, metodologiyalari va natijalarini o'rganadi. Tadqiqot davomida mavzuni tizimli ravishda o'rganish orqali ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy muloqotga qanday ta'sir qilishini tushuntirish uchun nazariy tushunchalar va empirik misollardan foydalanadi. Topilmalar mediakontentdagi til, kuch va mafkura o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, media tadqiqotlari bo'yicha tadqiqotchilar va amaliyotchilar uchun amaliy tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: media nutqi, kommunikatsiya, radio, televediniye, jamoatchilik fikri, tanqidiy nutq tahlili, evfemizmlar, mediasavodxonlik.

Аннотация

Медиаречь играет важную роль в формировании общественного мнения, культурных нарративов и политических идеологий. В статье рассматриваются основные концепции, методологии и результаты анализа медиаречи. В исследовании используются теоретические концепции и эмпирические примеры для объяснения того, как средства массовой информатсии влияют на социальную коммуникатсию посредством систематического изучения темы. Результаты исследования подчеркивают взаимосвязь между языком, властью и идеологией в медиаконтенте, предоставляя практическую информатсию исследователям и практикам в области медиаисследований.

Ключевые слова: Медиаречь , коммуникация, радио, телевидение, общественное мнение, критический анализ дискурса, эвфемизмы, медиаграмотность.

Abstract

Media discourse plays a significant role in shaping public opinion, cultural narratives, and political ideologies. This article explores the basic concepts, methodologies, and findings of media discourse analysis. The study uses theoretical concepts and empirical examples to explain how media influence social discourse through a systematic study of the topic. The findings highlight the interrelationships between language, power, and ideology in media content, providing practical insights for media studies researchers and practitioners.

Keywords: media discourse, communication, radio, television, public opinion, critical discourse analysis, euphemisms, media literacy

Kirish. Ommaviy axborot vositalarining paydo bo'lishi kommunikatsiyani inqilob qilib, uni zamonaviy jamiyatning poydevoriga aylantirdi. Ommaviy axborot vositalarining ma'nolarni qurish va yetkazish usullarini nazarda tutuvchi **media nutqi** jamoatchilik fikri va jamiyat tuzilmalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ommaviy axborot vositalari matnlarida qo'llaniladigan lingvistik va semiotik mexanizmlarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot ushbu nutqlarni shakllantiradigan asosiy kuch dinamikasi va mafkuralarni ochishga qaratilgan. Ushbu tadqiqot, ayniqsa, raqamli platformalar axborot tarqatishda ustunlik qiladigan davrda dolzarbdir.

Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari gazeta va televideniye kabi an'anaviy platformalar bilan cheklanib qolmaydi; u raqamli va ijtimoiy media kanallarining keng spektrini o'z ichiga oladi. Ushbu platformalar axborotni tez tarqatishning o'ziga xos qobiliyatiga ega bo'lib, ommaviy axborot vositalarini keng tarqalgan va tez ta'sirli mexanizmi sifatida asosiy rol o'ynaydi. Ommaviy axborot vositalarida qo'llaniladigan til ko'pincha hikoyalarni shakllantirish uchun o'ziga xos leksik tanlovlar, ritorik vositalar va semiotik strategiyalarni qo'llaydi, bu esa o'z navbatida tomoshabinlarning

haqiqatni qanday qabul qilishiga ta’sir qiladi. Misol uchun, norozilik koʻrinishini “toʻpolon” yoki “namoyish” deb belgilash jamoatchilikning voqea haqidagi tasavvurini va nutqini sezilarli darajada oʻzgartirishi mumkin.

Bundan tashqari, ushbu tadqiqot ommaviy axborot vositalari nutqining jamoat salomatligi, siyosat va global inqirozlar kabi muhim sohalarga ta’sirini koʻrib chiqadi. COVID-19 pandemiyasining qamrovini tahlil qilish bung eng yaxshi misoldir. Ommaviy axborot vositalari ogohlantiruvchi kontendan tortib shov-shuvligacha boʻlgan kontentlardan foydalanishdi, bu nafaqat tomoshabinni xabardor qiladi, balki ma’lum bir doiradagi xabarlarga jamoatchilik munosabatini ham shakllantiradi. Pandemiya davrida “Uyda qolish” va “ijtimoiy masofa” kabi atamalar ommaviy axborot vositalarining kuchayishi tufayli dunyo miqyosida tan olingan iboralarga aylandi va til jamoaviy xatti-harakatni qanday boshqarishi mumkinligini koʻrsatdi.

Ushbu tadqiqotda koʻrib chiqilgan asosiy savollarga quyidagilar kiradi:

- OAV institutlari ma’lumotlarni qanday tuzadilar?
- Ushbu ma’lumolarning jamoatchilik tushunchasi va xatti-harakati uchun qanday ta’siri bor?
- Media nutqini tahlil qilish uchun qaysi metodologiyalar eng mos keladi?

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot dizayni

Ushbu tadqiqot kontent tahlili va tanqidiy nutq tahlilini (Critical Discourse Analysis) integratsiyalashgan sifatli tadqiqot dizaynidan foydalanadi. Ushbu metodologiyalar media matnlarida til va kuch oʻrtasidagi nozik oʻzaro ta’sirni oʻrganish uchun juda mos keladi. Sifatli tadqiqotlar media nutqining kontekstual va madaniy ahamiyatini batafsil oʻrganish imkonini beradi, TNT esa kuch tuzilmalarini davom ettirishda tilning mafkuraviy funktsiyalarini ochish uchun vositalarni taqdim etadi.

Adabiyotlar tahlili

Birlamchi ma’lumotlar manbalari

- **Bosma ommaviy axborot vositalari:** gazeta va jurnallar hisobot berishning an’anaviy va oʻrnatilgan usullari haqida tushuncha beradi.
- **Raqamli media platformalar:** Ijtimoiy media postlari va yangiliklar veb-saytlari zamonaviy va foydalanuvchi tomonidan yaratilgan nutqni tushunish uchun tahlil qilindi.
- **Radioeshittirish vositalari:** Televideniye yangiliklari va radioeshittirishlar ma’lumotni real vaqt rejimida tarqatish istiqbollarini taklif qildi.

Bir qancha olimlar media diskursi borasida bir qancha fikrlarni ilgari surganlar. Teun A. van Dijk (2008) ommaviy axborot vositalarining nutqi asosida yotgan aqliy vakilliklarni va ularning jamiyat xulq-atvori va idrokiga qanday ta'sir qilishini ta'kidlab, nutq tahliliga sotsiokognitiv yondashuvni yaratdi.[4]

Norman Fairclough (1995) tanqidiy nutq tahlilini (CDA) joriy qilib, til kuch tuzilmalarini saqlab qolish uchun vosita ekanligini ta'kidladi va bu dinamikada ommaviy axborot vositalari asosiy rol o'ynaydi.[1]

Rus olimlaridan biri A. V. Kozlov (2014) Rossiya ommaviy axborot vositalarining hukumat mafkuralarini kuchaytirishdagi rolini tanqid qilib, davlat ma’lumotlarini targʻib qilishda, ayniqsa, siyosiy inqirozlar davrida tilning kuchini ta’kidladi.[10]

I. S. Smirnov (2018) rus ommaviy axborot vositalarining global mojarolarni tasvirlashning milliy tuygʻuga ta’sirini oʻrganib chiqdi, urushlar va xalqaro munosabatlarni tartibga solishga e’tibor qaratdi.[11]

T. T. Umarov (2017) Oʻzbekistonda jamoatchilik fikrini shakllantirishda milliy ommaviy axborot vositalarining rolini ta’kidlab, davlat nazoratidagi ommaviy axborot vositalari postsovet jamiyatlaridagi madaniy rivoyatlar va siyosiy mafkuralarga qanday ta’sir koʻrsatishini ta’kidladi.[8]

Sh. M. Tashkentov (2019) media nutqi va milliy oʻziga xoslik oʻrtasidagi bogʻliqlikni, xususan, oʻzbek ommaviy axborot vositalari jamoaviy mansublik tuygʻusini qanday shakllantirishini oʻrganib chiqdi.[9]

Turli geosiyosiy va madaniy kontekstlarni ifodalovchi turli xil media matnlarini tanlash uchun maqsadli tanlab olish usuli qo'llanildi. Ushbu yondashuv saylovlar, pandemiyalar va iqlim o'zgarishi kabi muhim global voqealar bilan bog'liq matnlarni diqqat bilan tahlil qilish imkonini berdi. Bir nechta media formatlari va mintaqalarini hisobga olgan holda, tadqiqot global media landshaftini har tomonlama tushunishni ta'minlaydi.

Analitik asos

Tahlil matn, nutq va jamiyat o'rtasidagi aloqalarni tushunish uchun tizimli yondashuvni ta'minlaydigan Fairclough (1995) CDAning uch o'lchovli modeliga asoslanadi:

1. **Matnni tahlil qilish:** Matnlardagi aniq va yashirin ma'nolarni ochish uchun lug'at, grammatika, uyg'unlik va ritorik strategiyalar kabi lingvistik xususiyatlar ko'rib chiqiladi.
2. **Diskursiv amaliyot:** Ushbu o'lchov matn ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilish jarayonlariga qaratilgan bo'lib, ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy normalarga qanday ta'sir qilishini ochib beradi.
3. **Ijtimoiy amaliyot:** Ommaviy axborot vositalarining nutqi hokimiyat munosabatlari va mafkuraviy tuzilmalar bilan qanday o'zaro ta'sir qilishini va mustahkamlashini tushunish uchun kengroq ijtimoiy va madaniy kontekstlar ko'rib chiqiladi.[1]

Natijalar

Media nutqidagi lingvistik xususiyatlar

Tahlil tildan foydalanishda muayyan mafkuralarni mustahkamlovchi izchil qonuniyatlarni aniqladi.

- **Evfemizmlar:** ingliz tilida keltirilgan mediamatnidagi **"collateral damage"** kabi atamalar urushning insoniy xarakatlarini yashirib, hissiy ta'sirni kamaytiradigan voqealarning tozalangan ko'rinishini yaratadi.
- **Framing qurilmalari:** Sarlavhalar tomoshabinlarning idrokiga ta'sir qilish uchun ko'pincha hissiy iboralardan foydalanadi. Misol uchun, iqtisodiy tanazzulni "inqiroz" yoki "qiyinchilik" deb ta'riflash turli darajadagi shoshilinchlik va javob choralarini keltirib chiqaradi.
- **Polarizatsiya qiluvchi til:** so'zlar va iboralar ma'lum mafkuralarga moslashish uchun strategik tanlangan. Masalan, siyosiy kuchlar ko'pincha "liberal elita' yoki "ommaviy harakatlar" dan o'ziga xos auditoriya reaksiyalarini qo'zg'atish uchun foydalanadi.[7]

Diskursiv amaliyotlar

Ommaviy axborot vositalari ommaviy hikoyalarni shakllantirish uchun strategik ravishda diskursiv amaliyotlardan foydalanadilar:

- **Kun tartibini belgilash:** Muayyan mavzularga ustuvorlik berib, ommaviy axborot vositalari jamoatchilik e'tiborini boshqaradi va ijtimoiy nutqni shakllantiradi. Masalan, mashhur shaxslarning mojarolarini keng yoritish dolzarb ijtimoiy-siyosiy masalalardan chalg'itishi mumkin.
- **Intertekstuallik:** OAV matnlari ishonchlilik va kontekstni ta'minlash uchun boshqa matnlar yoki tarixiy voqealarga tez-tez murojaat qiladi. Zamonaviy to'qnashuvlarning yoritilishi ko'pincha media matnlarini shakllantirish uchun tarixiy urushlar bilan parallel keltiriladi.[6]

Ijtimoiy amaliyot va kuch dinamikasi

Media nutqi jamiyatning kuch tuzilmalarini aks ettiradi va davom ettiradi:

- **Siyosiy tarafkashlik:** Saylovlarni yoritish tahlili nomzodlar tasviridagi keskin farqlarni ko'rsatdi, bu ko'pincha nashrning mafkuraviy pozitsiyasiga mos keladi. Misol uchun, konservativ nashrlar ilg'or nomzodlarni "mafkuraviy radikallar" deb atagan bo'lsa, liberal nashrlar ularning "progressiv qarashlari" ni ta'kidladi.

Munozara

Nazariy natijalar

Topilmalar ommaviy axborot vositalarini tahlil qilishning asosiy nazariyalari bilan mos keladi va kengaytiriladi:

- **Xabermasning jamoat sohasi nazariyasi:** Ommaviy axborot vositalari ikki tomonlama obyekt - demokratik munozaralar platformasi va hukmron mafkuralarni tarqatish mexanizmi

sifatida ishlaydi. Misol uchun, ijtimoiy harakatlarning yoritilishi odatda faollar ovozini kuchaytirish va ularni umumiy qabul qilinadigan cheklovlar doirasida joylashtirish oʻrtasida almashadi.

- **Fukoning kuch/bilim paradigmasi:** Ommaviy axborot vositalarida bilimlarni qurish tabiatan kuch dinamikasi bilan bogʻliq. "Rivojlanayotgan davlatlar" kabi atamalar iyerarxik global munosabatlarni mustahkamlaydi.[3]

Amaliy ilovalar

Media nutqini tushunish odamlarni media mazmunini tanqidiy baholash uchun vositalar bilan jihozlaydi. Masalan, evfemizmlar va ramkalash qurilmalarini tanib olish oʻquvchilarga notoʻgʻri fikrlarni aniqlash va sarlavhalar ortidagi yashirin kun tartibini ochish imkonini beradi. Mediasavodxonlik dasturlarini ta'lim tizimlariga kiritish tanqidiy fikrlash va xabardor fuqarolikni rivojlantirish uchun zarurdir.

Cheklovlar va kelajakdagi tadqiqotlar

Ushbu tadqiqotning matn tahliliga e'tibor qaratilishi uning koʻlamini cheklaydi. Tomoshabinlarni qabul qilish boʻyicha tadqiqotlarni oʻz ichiga olgan holda, ommaviy axborot vositalarining nutqi individual va jamoaviy idroklarga qanday ta'sir qilishini toʻliq tushunish mumkin. Bundan tashqari, tadqiqotlar vaqt oʻtishi bilan media nutqidagi oʻzgarishlarni, ayniqsa rivojlanayotgan texnologik va ijtimoiy kontekstlarga javoban oʻrganishi mumkin.

Xulosa

Media nutqi jamiyat normalari, qadriyatlari va mafkuralarini shakllantiruvchi katta kuchdir. Media matnlarida qoʻllaniladigan lingvistik va diskursiv strategiyalarni ochib berish orqali ushbu tadqiqot zamonaviy jamiyatda ommaviy axborot vositalarining rolini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Topilmalar media savodxonligi va ommaviy axborot vositalari haqidagi hikoyalarni dekonstruksiya qilishda auditoriyaning faol ishtiroki uchun muhim zaruratni ta'kidlaydi. Demokratik ishtirokni ragʻbatlantirish va xabardor jamoatchilikni rivojlantirish uchun shaxslarga ommaviy axborot vositalaridagi nutqni soʻroq qilish va tahlil qilish imkoniyatini berish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Longman.
2. Habermas, J. (1989). The Structural Transformation of the Public Sphere. MIT Press.
3. Foucault, M. (1977). Discipline and Punish: The Birth of the Prison. Pantheon Books.
4. van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge University Press.
5. Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Methods of Critical Discourse Analysis. SAGE Publications.
6. Chouliaraki, L., & Fairclough, N. (1999). Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis. Edinburgh University Press.
7. Halliday, M. A. K. (1985). An Introduction to Functional Grammar. Edward Arnold.
8. Umarov, T. T. (2017). The Role of National Media in Shaping Public Perception in Uzbekistan: Influence of State-Controlled Media in Post-Soviet Societies. Tashkent State University Press.
9. Tashkentov, Sh. M. (2019). Media Discourse and National Identity in Uzbekistan: The Construction of Collective Belonging through Media. Uzbekistan Academy of Sciences.
10. Kozlov, *A. V. (2014). The Role of Russian Media in Reinforcing Government Ideologies: Language as a Tool for Promoting State Narratives.* Moscow University Press.

THE IMPORTANCE OF TEACHING ENGLISH AT PRIMARY SCHOOL

Bozorova Moxigul Ulugbek qizi
Teacher at Renaissance Educational University

Zufarova Munisa Ilhomjonovna
Student at Renaissance Educational University

Annotatsiya

XXI asrda ingliz tili xalqaro muloqot va hamkorlikni osonlashtirib, global til sifatida paydo boʻldi. Ingliz tilini bilishga talab ortib borayotganligi sababli, erta yoshdan boshlab samarali til oʻrganish strategiyalarini amalga oshirish juda muhimdir. Ushbu maqola boshlangʻich maktab darajasida ingliz tilini oʻqitishning ahamiyatini oʻrganadi, kognitiv afzalliklarni muhokama qiladi va innovatsion oʻqitish metodologiyalarini koʻrib chiqadi. Tadqiqotda tilni erta egallashning muhimligini taʻkidlaydigan pedagogik va psixologik tadqiqotlar bilan qoʻllab-quvvatlanadi.

Kalit soʻzlar: ingliz tili, boshlang'ich maktab ta'limi, til o'zlashtirish, o'quvchilar, o'qituvchilar, grammatika, lug'at.

Аннотация

В 21 веке английский язык стал глобальным языком, облегчающим международное общение и сотрудничество. Поскольку спрос на владение английским языком растет, крайне важно внедрять эффективные стратегии изучения языка с раннего возраста. В этой статье рассматривается значение преподавания английского языка на уровне начальной школы, обсуждаются когнитивные преимущества и изучаются инновационные методики обучения. Исследование подкреплено педагогическими и психологическими исследованиями, которые подчеркивают важность раннего освоения языка.

Ключевые слова: английский язык, начальное школьное образование, овладение языком, учащиеся, учителя, грамматика, словарный запас.

Annotation

In the 21st century, English has emerged as a global language, facilitating international communication and collaboration. As the demand for English proficiency rises, it is crucial to implement effective language learning strategies from an early age. This paper explores the significance of teaching English at the primary school level, discusses cognitive advantages, and examines innovative teaching methodologies. The study is supported by pedagogical and psychological research that emphasizes the importance of early language acquisition.

Key words: English, Primary school education, language acquisition, learners, teachers, grammar, vocabulary.

Introduction. English is widely recognized as the global lingua franca, spoken by over 1.5 billion people worldwide (Crystal, 2003). The increasing necessity for English proficiency in education, business, and scientific collaboration highlights the importance of early exposure to the language. Primary school education provides an ideal foundation for language acquisition due to children's cognitive flexibility and adaptability (Kuhl, 2010). This paper aims to analyze effective teaching methodologies that can enhance English learning among primary school students while addressing common challenges.

The Cognitive Benefits of Early Language Learning

Studies have demonstrated that early childhood is the most effective period for language acquisition due to the brain's plasticity (Lenneberg, 1967). Young children have easy language acquisition. Because their brain so adaptable and making them easier to learn any language. According to Kuhl's research brain solidifies electrical language pathways by around age seven. If children don't start learning English or other language until middle school, it gets harder brain development and progress might be frustrating. Unlike adults, they can understand easily grammar

patterns, vocabulary and pronunciation naturally without memorizing rules. And they develop their English language acquisition as their first language. So that we have to focus on their strong foundation.

In this case the quality of lesson is of the most crucial thing. Before starting the lesson, teachers should make strong and desirable immunity for the lesson. In most of schools, students are divided into groups. Before they entering, teacher should create unique or funny greetings with music depending on their character and as a result of this it cheers them up and make them ready for the lesson. Most students may dislike memorizing vocabulary so to make it more absorbing we have to make it game. For this we need speaker, song, and hat made from paper or cardboard. While music is playing students should exchange hat fast. When music is stops, teacher ask him/her question, person who can't answer excluded from game and the last person win. Then teacher may reward them with kind of sweet or something. Unlike adults, children can acquire grammar, vocabulary, and pronunciation naturally without rote memorization. This natural acquisition process supports bilingual proficiency and cognitive flexibility, leading to enhanced problem-solving skills and academic success (Bialystok, 2009).

Effective Teaching Strategies for English at Primary School

1. Encouraging a Growth Mindset

According to Dr Carol Dweck's research we mostly pay attention to grades or mistakes rather than, period or time which they prepared. Furthermore, some students have ability or skill to learn English while some of them don't. As result of this students may think this field isn't for them after they fail to get it or pass exam. So that we have to encourage their preparation time as well as their effort and absolutely motive them with different stories. In this case we may develop their growth mind. Then they don't give up so easily. Secondly most of English teachers may use kind of boring and old strategies to explain lesson. As a result of this action students might think learning language is difficult or boring. Not to face with this kind of incident, they should use songs, apps, interactive games during the lesson to make sure engaging with every student. Last but not least Not all parents can help with English learning at home.

2. Interactive and Engaging Learning Methods

Traditional rote memorization and passive learning techniques often lead to disengagement. Instead, teachers should incorporate:

- **Songs and Music**: Improves pronunciation and memory retention (Medina, 1990).
- **Games and Role-Playing**: Enhances participation and contextual learning (Wright et al., 2006).
- **Storytelling and Visual Aids**: Supports vocabulary acquisition and comprehension (Ellis & Brewster, 2014).

3. Creating an Immersive English Environment

Language immersion is a key factor in fluency development. Teachers should incorporate English into daily classroom activities, using simple instructions and interactive discussions. Studies have shown that language exposure in meaningful contexts leads to higher retention and proficiency (Krashen, 1982).

4. Personalized Learning Approaches

Students have different learning styles—visual, auditory, or kinesthetic. Tailoring lessons to individual learning preferences improves comprehension and retention (Fleming & Mills, 1992). Personalized feedback and interactive homework assignments further enhance learning outcomes.

5. Parental Involvement in Language Learning

Parental support reinforces English learning outside the classroom. Research suggests that parents who read books or watch English-language programs with their children contribute to better language acquisition (Snow et al., 1998). A collaborative approach between teachers and parents fosters a supportive learning environment.

Conclusion

Teaching English at the primary school level is essential for fostering linguistic and cognitive development. By implementing engaging, interactive, and immersive teaching strategies, educators can create a productive learning environment that ensures long-term language proficiency. Parental involvement and personalized learning approaches further enhance student motivation and success. Future research should explore the long-term impact of early English education on academic and professional achievements.

References

1. Bialystok, E. (2009). Bilingualism: The good, the bad, and the indifferent. *Bilingualism: Language and Cognition, 12*(1), 3-11.
2. Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The new psychology of success*. Random House.
4. Ellis, G., & Brewster, J. (2014). *Tell it again! The storytelling handbook for primary English language teachers*. British Council.
5. Fleming, N. D., & Mills, C. (1992). Not another inventory, rather a catalyst for reflection. *To Improve the Academy, 11*, 137-155.
6. Krashen, S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon Press.
7. Kuhl, P. K. (2010). Brain mechanisms in early language acquisition. *Neuron, 67*(5), 713-727.
8. Lenneberg, E. H. (1967). *Biological foundations of language*. Wiley.
9. Medina, S. L. (1990). The effects of music upon second language vocabulary acquisition. *ERIC Document Reproduction Service No. ED352834*.
10. Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (1998). *Preventing reading difficulties in young children*. National Academy Press.

BADIIY ADABIYOT VA GAZETA SARLAVHALARINING KONSEPTUAL AHAMIYATI

Davlatova Khulkaroy Uktamovna
Andijon davlat chet tillari instituti
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Abdurakhmonova Khulkaroy
Andijon davlat chet tillari instituti
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti, 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy adabiyot va gazeta sarlavhalari oʻrtasidagi farqlar va oʻxshashliklar, shuningdek, samarali sarlavha yozish usullari koʻrib chiqilgan va gazeta sarlavhalari batafsil funktsional tahlil qilingan. Sarlavhalar o'quvchilarga kontekstning ta'siri va ma'lumotni qayta ishlash uchun zarur bo'lgan harakatlar o'rtasidagi eng yaxshi muvozanatni anglashga yordam beradi va ularni tushunish uchun ideal kontekstni ishlab chiqishga yo'naltiradi. Bundan tashqari, maqola sohada izlanish olib borgan koʻplab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar fikri bilan yanada boyitilgan.

Kalit soʻzlar: sarlavha, rukn, kontekst, publitsistik uslub, sarlavhalarning funksional tahlili, gramatik tuzilish xususiyatlari, badiiy adabiyot va gazeta sarlavhalari.

Аннотация

В данной статье рассматриваются различия и сходства между литературными и газетными заголовками, а также методы написания эффективных заголовков, и газетные заголовки подробно функционально анализируются. Заголовки помогают читателям понять наилучший баланс между влиянием контекста и действиями, необходимыми для обработки информатсии, и направляют их к разработке идеального контекста для понимания. Кроме того, статья обогащена мнениями многих отечественных и зарубежных исследовательей, проводивших исследования в этой области.

Ключевые слова: заголовок, рубрика, контекст, публицистический стильь, функциональный анализ заголовков, особенности грамматического построения, заголовки художественной литературы и газет.

Abstract

This article examines the differences and similarities between fiction and newspaper headlines, as well as effective headline writing techniques. And also it provides a detailed functional analysis of newspaper headlines. Headlines help readers understand the best balance between the impact of context and the actions required to process information, and guide them in developing the ideal context for understanding. In addition, the article is further enriched by the views of many domestic and foreign researchers who have conducted research in the field.

Key words: headline, column, context, journalistic style, functional analysis of headlines, grammatical structure features, fiction and newspaper headlines.

Badiiy adabiyot va gazeta sarlavhalari, oʻziga hos tarzda jamiyatning koʻzgusi boʻlib xizmat qilsa ham, bir-biriga chambarchas bogʻliqdir. Gazetalar ijtimoiy hayotimizda roʻy berayotgan hodisalarni tezda yetkazish, yangiliklar va axborotlarni jamoatchilikka taqdim etish vazifasini bajaradi, shu bilan birga, uning sarlavhalari voqeani qanday taqdim etish, hamda emotsional ta'sir oʻtkazish borasida adabiyotning elementlariga oʻxshash usullarni qoʻllaydi. Adabiyot esa, oʻzining badiiy va estetik maqsadlari bilan, jamiyatning ma'naviy hayotini aks ettiradi. Ushbu maqola media tadqiqotlaridagi muhim masalaga, xususan, muloqotda gazeta sarlavhalarining roliga aniq va har tomonlama javob berishga qaratilgan. Sarlavhalar gazeta amalga oshiradigan kommunikativ jarayonda muhim rol oʻynaydi, ammo ularning oʻziga xos funktsiyalari mavjudki, ular ilmiy tadqiqotlarda kamdan-kam oʻrganilgan.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, avvalgi tadqiqotlar koʻpincha "sifatli gazetalar", "tabloid gazetalar", "sarlavhalar", "mahalliy sarlavhalar", "iqtibos sarlavhalari" va boshqalarda joylashgan sarlavhalar oʻrtasida batafsil farqlarni aniqlashga qaratilgan boʻlib, har biri turli kommunikativ rollarni nazarda tutadi. Gazetani qoʻlga olar ekanmiz, koʻzimiz eng avval uning rukni va sarlavhalariga tushadi. Ustunlar sarlavha va matnga qaraganda kattaroq harflar bilan yoziladi. Oʻquvchilar bilan ham aynan shunday jarayon sodir boʻladi gazetani, shu boisdan ham sarlavhalar asar ommabopligini ta’minlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Badiiy adabiyot inson ruhiyatining eng chuqur qatlamlarini ochib beradi, uning oʻzgarishlarini, ijtimoiy va madaniy jarayonlarni tasvirlaydi. Shunga koʻra adabiyotning asosiy funksiyalari sifatida jamiyatni anglash va uni boshqalar bilan kommunikatsiya qilishlarni nazarda tutish mumkin. Shu bois, badiiy adabiyot insonni oʻylantiruvchi, unga axloqiy va estetik baho beruvchi san'at shakli sifatida qaraladi. Shuningdek, adabiyot milliy va jahon madaniyatining ajralmas qismi boʻlib, tarixiy voqealarni, ijtimoiy jarayonlarni, insoniyatning yuksak ma'naviy qadriyatlarini tasvirlaydi.

Adabiyotga nisbatan koʻplab konseptual yondashuvlar mavjud boʻlib, ulardan biri uning jamiyatni shakllantirishdagi rolini koʻrib chiqishdan iborat. Adabiyot jamiyatning tilini, madaniyatini va qarashlarini shakllantiradi, yangi yondashuvlarni, me’yorlarni, qadriyatlarni ilgari suradi. Shu ma’noda, adabiyot va gazeta sarlavhalari bir-birini toʻldiruvchi va tasdiqlovchi vositalar sifatida xizmat qiladi.

Gazeta sarlavhalari — bu, birinchi navbatda, axborotning qisqacha va aniq tarzda ifodalangan shaklidir. Ular voqealarning mohiyatini, ahamiyatini, tezkor va oson anglanadigan tarzda taqdim etishga qaratilgan. Sarlavhalar, shuningdek, oʻquvchini qiziqtirish, uni maqolani oʻqishga undash uchun estetik va psixologik jihatdan taʻsirli boʻlishi kerak. Shuning uchun, sarlavhalarda badiiy usullar ham ishlatiladi: metafora, aliteratsiya, o'xshatish, qarama-qarshilik va boshqalar. Oʻz navbatida, gazeta sarlavhalari tahlil qilinayotganda, ularning jurnalistik xususiyatlarini, ya'ni tezkorlik, aniq va ravshanlikni, badiiy usullarni qoʻllashda adabiyotga oʻxshash usullarni qanday ishlatishni koʻrib chiqish zarur. Sarlavhalar koʻpincha jahon siyosiy yoki ijtimoiy hayotining eng asosiy jihatlariga e’tibor qaratadi va ular koʻpincha jamiyatni shakllantiruvchi va uni boshqarishga qaratilgan kuch sifatida ishlaydi. Maqolada ishlab chiqiladigan funktsional ta’rif sohada izlanish olib borgan tadqiqotchilar Sperber va Uilsonning tegishlilik haqidagi texnik tushunchasiga juda bogʻliq hisoblanadi. Bunda gazeta sarlavhalari funktsional jihatdan moslikni optimallashtiruvchi sifatida aniqlanadi: “Gazeta sarlavhalari dolzarblikni optimallashtiruvchidir: ular oʻz oʻquvchilari uchun oʻz hikoyalarining dolzarbligini optimallashtirish uchun moʻljallangan” [8].

Maqolada gazeta sarlavhalarining an'anaviy funktsiyasi haqida ham soʻz bormoqda. Xususan, sarlavhalar odatda qisqa va telegramma tarzida, ya’ni xabarlarning qisqacha va aniq mazmunini ifodalash sifatida tavsiflanadi. Bu, ayniqsa, yangiliklar sarlavhalariga nisbatan toʻgʻri keladi. Tadqiqotchi Van Dijk oʻzining diskurs tahlili ramkasi orqali bu an’anaviy yondashuvni quyidagicha izohlaydi: “Har bir yangilikda sarlavha mavjud... va koʻplab yangiliklarda yetakchi matn ham boʻladi, u alohida matn uslubida ajratilgan boʻlishi mumkin. Bizda bu matnlar uchun oddiy bir qoidalar mavjud: sarlavha yetakchi matndan oldin keladi va ikkalasi birgalikda, yangilik matnining qolgan qismlaridan oldin joylashadi. Ularning strukturaviy funksiyasi ham aniq: ular birgalikda matnning asosiy mavzularini ifodalaydi. Ya’ni, ular boshlangʻich xulosa sifatida ishlaydi. Shuning uchun, tabiiy hikoyalar singari, biz "xulosa" kategoriyasini ham joriy qilishimiz mumkin, bu esa sarlavha va yetakchi matnni boshqaradi. Semantik cheklov aniq: sarlavha va yetakchi matn yangilik matnini umumlashtiradi va uning semantik makrostrukturasi (yirik mazmuni)ni ifodalaydi”[10]. Demak, Van Dijk gazeta sarlavhalarining funksiyasini, ya'ni yangilik matnini qisqacha xulosa qilib ifodalashni va o'quvchiga asosiy mavzuni etkazishni izohlaydi[4]. Sarlavhalarning ikki xil funksiyasi haqida soʻz yuritsak, Bell[1] va Nir[6] sarlavhalarni ikki xil funktsiyada koʻrib chiqadi. Birinchisi, sarlavhalar yangilikning asosiy voqeasining qisqacha mazmuni sifatida ishlaydi, ya’ni ular butun voqea haqida umumiy tasavvur beradi. Ikkinchisi esa, sarlavhalar faqat voqealar tafsilotlaridan birini

yoki uning kichik bir qismini taqdim etadi, ya’ni ular voqeaning faqat bir jihatini yoritishga qaratilgan.

Ba’zi sarlavhalar murakkab bo'lishi mumkin. Yana bir tadqiqotchi Lindemann tomonidan qayd etilishicha, ba’zi gazetalar sarlavhalari juda murakkab va tushunish uchun qo‘shimcha fikr yuritishni talab qiladi[5]. Bunday sarlavhalar yangilikni qisqacha taqdim etish o‘rniga, o‘quvchiga aniq bir voqeani yoki tafsilotni emas, balki ularga ma’lum darajada qiziqish uyg‘otadigan yoki ularni o‘ylantiradigan muammolarni taqdim etadi. Bu turdagi sarlavhalar o‘quvchini ma’lum bir yangilikni tushunishga undashdan ko‘ra, ularni qiziqtirish yoki yangilikka bo‘lgan e’tiborini jalb qilishga qaratilgan bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, gazeta tahririyatlaridagi sarlavhalar yangilikning qisqacha mazmunini ifodalovchi yoki voqeaga oid muhim tafsilotlarni taqdim etuvchi funktsiyalarni bajarishi mumkin. Biroq, ba’zi sarlavhalar o‘quvchiga yangilikning butun mazmunini taqdim etishdan ko‘ra, ularni yanada chuqurroq fikr yuritishga yoki qiziqarli savollarni ko‘ndirishga undashga qaratilgan bo‘lishi mumkin.

Sarlavhalarning turli funksiyalarini birlashtirish va ularni tushunishga harakat qilish mumkin. Sarlavhalar turlicha vazifalarni bajaradi. Misol tariqasida aytganda, ba’zilari matnni qisqacha taqdim etadi, ba’zilari biror muhim nuqtani ajratib ko‘rsatadi, boshqalari esa iqtibos keltiradi. Sperber va Uilsonning "Relevantlik nazariyasi" asosida izlashni taklif qilada. Bu nazariya sarlavhalarning qanday qilib o‘quvchiga eng samarali axborotni yetkazishiga yordam berishi mumkinligini tushunishga yo‘naltirilgan. Shunday qilib, sarlavhalar nafaqat ma’no, balki ularning o‘quvchiga foydali bo‘lishi uchun qanday ishlashini ham ko‘rib chiqish kerak[8].

Ba’zan sarlavhalar maqolalarni tanishtirishda ma’lumot berishdan ko‘ra, o‘quvchining e’tiborini jalb qilishga ko‘proq xizmat qilishi mumkin. Hozirgi paytda sarlavhalarning o‘quvchilarni qanday jalb qilishiga oid tadqiqotlar yetarli darajada o‘rganilmagan.

Sarlavha yozish uchun yozuvchilarga bir nechta qoidalar berilgan. Masalan, sarlavhada oddiy, qisqa va aniq so‘zlar ishlatish, yordamchi fe’llardan va artikllardan qochish, fe’llarni to‘g‘ri ishlatish, ma’nolarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatmaslik kerakligi aytilgan. Shuningdek, sarlavha yozishda "ijodkorlik" va "tasavvur" kabi xususiyatlar muhim deb hisoblanadi, ammo bu jihatlar qanday usullar yoki til vositalari orqali amalga oshirilishi kerakligi aniq ko‘rsatilmagan.

Shu bilan birga, bu qoidalar sarlavhalarni yozishning mexanik va cheklovli usullarini taqdim etadi, lekin ijodiy yondashuvni qo‘llab-quvvatlamaydi. O‘quvchilarning "samarali" sarlavhalarga bo‘lgan qarashlari va o‘qish odatlari yozuvchilarning sarlavha dizayni haqidagi tushunchalari bilan qanday mos kelishini o‘rganish hozircha o‘rganilmagan. Bu, sarlavhalarning samarali bo‘lishi uchun yozuvchilarning qoidalariga va o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan yondashuvlarning mavjudligini anglatadi[7].

Sarlavhalar ba’zan aniq va tushunarli bo‘lishdan ko‘ra, noaniqlik yaratish orqali o‘quvchining e’tiborini jalb qilishi mumkin. Ba’zi sarlavhalar ma’lumotni noaniq yoki mavhum tarzda taqdim etadi, bu esa o‘quvchini turli taxminlar qilishga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, ba’zi sarlavhalar bir nechta ma‘nolarni anglatishi mumkin, shu bilan birga, ular faktik ma’lumotlarni ko‘rsatmaydi.

Sarlavhalarda ko‘pincha tushunarli bo‘lish va aniq ma’lumot berish kabi qoidalarga zid ravishda, aniq bo‘lmagan yoki maqsadli ravishda noaniq iboralar ishlatiladi. Bu, o‘quvchiga sarlavhani tushunishda ko‘proq kuch sarflashga majbur qiladi. Misol uchun, ba’zi sarlavhalarda sintaktik noaniqlik bo‘lishi mumkin (masalan, fe'l va ot o‘rtasidagi farqni aniqlash), yoki ikki murakkab otlar birlashtirilgan bo‘lishi mumkin, bu esa ma’lumotni tushunishni qiyinlashtiradi[3]. Shuningdek, ba’zi sarlavhalar o‘quvchidan oldingi bilimlarni talab qiladi. Masalan, ba’zi sarlavhalar ma’lum bir san’atkor yoki tarixiy voqealar haqida oldindan bilimga ega bo‘lishni nazarda tutadi. Bu sarlavhalar o‘quvchidan ma’lum bir kontekstni bilishni yoki oldindan o‘ylab ko‘rishni talab qiladi.

Sarlavhaning "yig‘ish" yoki "ajratib ko‘rsatish" funksiyasi haqida gap borar ekan, bunday farq qilish muhim emas, chunki har ikki yondashuv ham o‘quvchiga hikoyaning ahamiyatini yetkazishga xizmat qiladi. Yig‘ish sarlavhasi hikoyaning qisqacha mazmunini berishi mumkin, lekin ba’zida eng qiziqarli yoki diqqatga sazovor bo‘lgan jihatni ajratib ko‘rsatish ham shunday natijaga

olib kelishi mumkin. Shunday qilib, ba'zida iqtibos yoki ajratib ko'rsatilgan jihat hikoyaning umumiy mazmunidan ko'ra ko'proq ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Sarlavha tanlashda, nashrning tahririyat uslubi va muharrirning tajribasi ham muhim rol o'ynaydi. Har bir hikoya uchun qanday sarlavha ishlatilishini tanlashda, muallif yoki muharrir hikoyaning o'quvchilar uchun eng muqobil variantini topishga harakat qiladi. Bu sarlavhalar uzunligi, murakkabligi va tarkibi ham muayyan strategiyalarga asoslangan bo'ladi[2].

Samarali sarlavhalar o'quvchining kontekstual effekt va qayta ishlash uchun optimal nisbatni faollashtirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Buni faqat belgilangan yo'llar orqali emas, balki harakat orqali amalga oshirish mumkin. Biroq, o'quvchilar faqat "aniq" va "qisqa" sarlavhalarni qiziqarli deb topmasliklari mumkin. "O'qilishi oson" bo'lsa ham, ba'zida sarlavhalar "noma'lum taxminlar"dan mahrum bo'lsa, ular yetarlicha qiziqarli bo'lmasligi mumkin. Shuningdek, nutq kontekstidan tashqarida bo'lgan lingvistik fragmentlar holatida o'quvchining "To'g'ri kontekstni yaratishi" qanday amalga oshirilishi aniq emas. Agar sarlavha taqdim etilgan kontekstdan ajralgan bo'lsa yoki butunlay kesilgan bo'lsa, o'quvchi qanday qilib "Nomlarning mazmuni kontekstga mos kelishini ta'minlashi" tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bu, sarlavha mualliflarining o'quvchiga to'g'ri kontekst yaratish va mazmunni tushunarli qilishdagi qiyinchiliklarini ko'rsatadi.

Ruknlar, klishelar va boshqa matn shakllari esa materialning ta'sirini kuchaytiradigan muhim vositalardir. Yaxshi va to'g'ri ishlatilgan ruknlar o'quvchiga materialni tez va oson tushunishga yordam beradi. Biroq, agar ruknlar juda uzun, ortiqcha va murakkab bo'lsa, bu o'quvchini chalg'itishi mumkin. Har bir ustun uchun alohida va katta ruknlar qo'yilsa, o'quvchiga kerakli ma'lumotni topish qiyinlashadi. Chunki muhim va kam ahamiyatli materiallar bir xil yirik ruknlar bilan berilsa, o'quvchi aniq va zarur ma'lumotni ajratib olishda qiynaladi. Shu sababli, muhim materiallar uchun bitta yoki ikki-uchta katta rukn yetarli bo'ladi, bu esa o'quvchiga muhim ma'lumotni tezda topishga yordam beradi. Kam ahamiyatli materiallarni esa kichik ruknlar yoki sarlavhalar bilan aks ettirish maqsadga muvofiqdir. Bu yondashuv o'quvchining gazeta yoki materialni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi[11].

Aytib o'tilganidek, sarlavha matnning qisqacha mazmunini ifodalaydi va o'quvchini qiziqtirish uchun xizmat qiladi. Uning funksional ahamiyati shundan iboratki, sarlavha o'quvchini matnni o'qishga undaydi va asosiy ma'lumotni tezda yetkazadi. Sarlavha quyidagi usullar bilan funksiyalarni bajarishi mumkin: m''lumotni qisqacha berish (ya'ni, sarlavha matnning asosiy mazmunini qisqacha ko'rsatadi), ajratib ko'rsatish (matndagi muhim yoki qiziqarli jihatlarni ta'kidlaydi), savol berish (o'quvchini savol orqali qiziqtiradi), e'tiborni jalb qilish (o'quvchining diqqatini jalb qilish uchun qiziqarli ifodalar ishlatiladi).

Sarlavhaning grammatik tuzilishi ham muhimdir. U o'quvchiga matnni tushunishni osonlashtiradi. Sarlavhalarda odatda qisqa so'zlar, fe'llar va otlar ishlatiladi. Ba'zan pasiv shakllar ham ishlatiladi, bu esa voqealarni ob'ektiv tarzda taqdim etadi. Sarlavhalar oson o'qilishi va tushunilishi kerak, chunki bu o'quvchining matnni tezda qabul qilishiga yordam beradi.

Ushbu ishda keltirilgan empirik dalillar, sarlavhalarni talqin qilishning yuqori darajadagi inferensial yondashuvini qo'llab-quvvatlaydi, bu yondashuv muqobillik nazariyasining birlikli usuliga asoslanadi. Tadqiqotda ishtirok etgan sarlavha o'quvchilarining talqinlarini yaqin o'rganish va avtomatik ravishda faollashishini aniq ko'rsatadi. Sarlavhalarda semantik mazmunning qisqartirilganligi va diskurs kontekstining bo'lingan yoki aniq bo'lmaganligi, o'quvchiga, ifodalangan taklifni, qo'shimcha izohlarni yoki har qanday kontekstual ta'sirlarni olish uchun radikal inferensial leksik moslashuv jarayonini talab qiladi. "Ijodiy" va "Ma'lumot bermaydigan" sarlavhalar (ya'ni, badiiy, noaniq, hazil, intertekstual, retorik, takrorlangan, so'z o'ynashli) faqat kontekstda qiziqarli kontseptni yaratish orqali leksik pragmatik boyitish jarayonini amalga oshirish uchun ajoyib tekshirish maydonidir.

Xulosa qilib aytganda, gazeta sarlavhalari o'quvchilarga kundalik ravishda yangilanib turadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda o'zlashtirishga yordam beradigan eng samarali vosita hisoblanadi. Ular minimal aqliy kuch sarflab, maksimal kontekstual ta'sirni taqdim etishga intiladi, shuningdek, o'quvchini to'liq maqolalarni o'qishga qiziqtirishga yordam beradi. Sarlavhalar nafaqat

matnning qisqacha mazmunini berib, balki oʻquvchi uchun eng dolzarb va qiziqarli boʻlgan hikoyalarni tanlashda yordamchi rolini oʻynaydi. Ularning funksiyasi, oʻquvchining ma'lum bir kontekstiga moslashgan holda, sarlavhani ishlab chiqishda turli kommunikatsion talablarni balanslashni talab qiladi. Bu jarayon oʻziga xos murakkabliklarga ega boʻlsa-da, uning maqsadi oʻquvchi va matn oʻrtasida maksimal moslashuvni yaratishdir. Sarlavhalar gazeta matnlarining samarali va maqsadga muvofiq taqdimotini ta'minlash uchun muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ular oʻquvchiga hikoyaning asosiy mazmunini tez va aniq tushunishga yordam beradi, shu bilan birga, matnning toʻliq oʻqilishi uchun vaqt va kuch sarflashga hojat qolmaydi. Biroq, sarlavha ishlab chiqish jarayoni juda murakkab va koʻp jihatdan kommunikatsion talablar bilan bogʻliq. Har bir sarlavha oʻziga xos boʻlib, uni yaratishda oʻquvchining ehtiyojlari va hikoyaning xususiyatlari hisobga olinadi.

Shu bilan birga, sarlavhalar faqat ma'lumot taqdim etishdan tashqari, oʻquvchining e'tiborini jalb qilish, qiziqtirish va ularga yangi ma'lumotlarni izlashga undashda muhim rol oʻynaydi. Sarlavhalar oʻzining qisqachalik, aniqlik, va ta'sirchanligi bilan matnning umumiy samaradorligini oshiradi. Demak, gazeta sarlavhalarini yaratish jarayoni, gazeta yoki jurnalistik maqsadlar uchun strategik va samarali yondashuvni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bell, A. (1991). The language of news media. Oxford, UK: Blackwell.
2. Dor, Daniel, 2001. Newspapers Under the Influence. Babel Publications (in Hebrew).
3. E. Ifantidou/Journal of Pragmatics 41 (2009) 699–720
4. Journal of Pragmatics 35 (2003) 695–721; www.elsevier.com/locate/pragma.
5. Lindemann, B. (1990). Cheap trills we live by: Some notes on the poet ics of tabloid headlines. Journal of Literacy Semantics, 19, 46-59.
6. Nir, R. (1993). A discourse analysis of news headlines. Hebrew Linguistics, 37, 23-31.
7. Saxena, Sunil, 2006. Headline Writing. Sage Publications, London.
8. Sperber, Dan, Wilson, Dierdre, 1986. Relevance: Communication and Cognition. Blackwell, Oxford.
9. Tandoc, Edson C. 2014. “Journalism is Twerking? How Web Analytics is Changing the Process of Gatekeeping.” New Media & Society 16 (4): 559–575.
10. Van Dijk, Teun A., 1988. News as Discourse. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

THE ROLE OF FOREGROUNDING IN ENHANCING VOCABULARY ACQUISITION: A COMPARATIVE STUDY OF ENGLISH AND UZBEK ADVERTISEMENTS

Dilshodakhon Makhamadmusayeva Mirkhojiddinovna
Renaissance Education University
Teacher at Foreign philology department

Annotation

Vocabulary acquisition is a key element in language education that has a big impact on students' overall language performance. The idea of foregrounding in advertisements comes up as a powerful tactic as educators look for new ways to improve vocabulary retention and comprehension. This paper investigates the use of foregrounding strategies in Uzbek and English advertising to improve vocabulary acquisition. This study intends to demonstrate the potential of commercials as an instructional tool in both language contexts by examining the foregrounding principles, its application in advertisements, and its consequences for vocabulary learning.

Keywords: Foregrounding, advertisement, vocabulary acquisition, comparative study of English and Uzbek advertisements.

Annotatsiya

So’zlarni o'zlashtirish til ta'limining asosiy elementi bo'lib, o'quvchilarning umumiy til qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar so'z boyligini saqlash va tushunishni yaxshilashning yangi usullarini izlayotganlarida, reklamalarda ilgari surish (foregrounding) g'oyasi kuchli taktika sifatida paydo bo'ladi. Ushbu maqola lug'atni o'zlashtirishni yaxshilash uchun o'zbek va ingliz tillarida reklama diskursidagi ilgari surish (goregrounding) tamoyili orqali sinfxonalarda so’z boyligini oshirishda foydalanishni tadqiq qiladi. Ushbu tadqiqot asosiy printsiplarni, uning reklamalarda qo'llanilishini va lug'atni o'rganishdagi oqibatlarini o'rganish orqali reklamaning har ikkala til kontekstida o'qitish vositasi sifatida imkoniyatlarini ko'rsatishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: Ilgari surish tamoyili (foregrounding), reklama, soʻzlarni oʻzlashtirish, qiyosiy oʻrganish.

Аннотация

Приобретение словарного запаса является ключевым элементом в языковом образовании, который оказывает большое влияние на общую успеваемость учащихся. Идея выдвижения на передний план в рекламе становится мощной тактикой, поскольку педагоги ищут новые способы улучшения сохранения и понимания словарного запаса. В этой статье исследуется использование стратегий выдвижения на передний план в узбекской и английской рекламе для улучшения приобретения словарного запаса. Это исследование призвано продемонстрировать потенциал рекламы как учебного инструмента в обоих языковых контекстах путем изучения принципов выдвижения на передний план, его применения в рекламе и его последствий для изучения словарного запаса.

Ключевые слова: Выдвижение на первый план, реклама, расширение словарного запаса, сравнительное изучение английской и узбекской рекламы.

Foregrounding is the practice of emphasizing specific elements of a text in order to grab the audience's attention and enhance significance. This concept, based on linguistic and literary theory, holds that emphasizing specific traits makes them more memorable and impactful [1]. Foregrounding can be accomplished by a variety of techniques, including uncommon syntax, vivid imagery, alliteration, and metaphor. Advertisements can leave a lasting impression on customers by calling attention to specific words or phrases, which can then be used to help them learn vocabulary.

Advertisements are intended to persuade and engage audiences, making them a valuable resource for studying language use and terminology. They frequently use foregrounding strategies to emphasize important messages and elicit emotional responses.

Alliteration, rhyme, and metaphor are common strategies used in English advertising. For example, there is a slogan: "Have a break, have a Kit Kat." The "k" sound's alliteration and rhythmic character make the sentence memorable. Such linguistic strategies not only make the commercial more memorable, but they also give context for vocabulary development by allowing learners to meet these words in a relevant context [2].

In contrast, Uzbek commercials may use a variety of foregrounding strategies that are relevant to cultural values and language patterns. For example, the usage of proverbs or colloquial terms might help to highlight the point. An advertisement for a local beverage might include a well-known Uzbek proverb, improving the audience's vocabulary while also promoting cultural identification [3]. Moreover, in one of the advertisements, colloquial terms is used effectively: ""Yuragingni tingla!" (Listen to your heart!) The colloquial phrase evokes a personal connection and emotional engagement with the brand.

A comparative analysis reveals both similarities and differences in how foregrounding is employed in English and Uzbek advertisements.While Uzbek advertisements might be more concerned with emotional resonance and cultural allusions, English advertisements frequently rely on wordplay and humor. For instance, a vehicle brand's English advertisement can highlight fuel efficiency with jokes, but an Uzbek advertisement might stress the value of community and family values. This difference emphasizes how important it is for language learners to interact with advertisements from both cultures in order to fully comprehend words in context. Learners can improve their vocabulary acquisition techniques by examining how foregrounding functions in various language contexts.

Foregrounding and vocabulary acquisition have a complex relationship. Foregrounding gives students a deeper comprehension of word meanings through context, which helps with both retention and comprehension. According to research, students are more likely to retain words that are presented in a noticeable way. Advertisements that emphasize vocabulary make it easier for learners to remember and utilize those words in their own language use [4]. For example, learning can be aided by the formation of mental associations through the use of striking language or vivid images.

In practice, language teachers might include advertisements in their lessons to motivate students to examine and talk about the linguistic characteristics that distinguish particular words. This interactive method improves language memory while also making learning more interesting. Foregrounding also helps learners appreciate the nuances of word meanings. When vocabulary is encountered in context, particularly in the dynamic and compelling environment of commercials, learners can understand its implications and cultural relevance. For example, the term "luxury" in an English commercial may bring up images of exclusivity and high status, yet in an Uzbek context, it may create images of hospitality and generosity. By evaluating how language is employed in different advertising, students can gain a better knowledge of word usage and improve their general linguistic competency. This contextual learning method is consistent with constructivist theories of language acquisition, which highlight the necessity of meaningful interaction with language [5].

The conclusions drawn from evaluating foregrounding in advertising have important consequences for language teaching approaches. Educators can create lessons that use commercials as a resource for vocabulary acquisition. Activities may include evaluating the language used in various commercials, producing unique advertisements, or even conducting consumer preference polls. Such exercises not only encourage vocabulary development, but also foster critical thinking and creativity in kids. Students can gain an appreciation for language diversity and cross-cultural awareness by contrasting English and Uzbek advertisements. Gaining insight into how various cultures use language in advertising can improve learners' flexibility and capacity to communicate in a variety of settings [6]

Learners can find vocabulary acquisition more interesting and relevant when advertisements are used as instructional materials. Students may be more inclined to acquire and utilize new vocabulary when they observe language use in authentic settings [7]. In today's globalized world,

when students frequently engage with people from other languages and cultural backgrounds, this practical link is especially crucial.

Conclusion

Foregrounding in commercials offers a special chance to improve word learning in both Uzbek and English contexts. Advertisements use a variety of foregrounding strategies to produce memorable and captivating language experiences that improve comprehension and retention. More effective language teaching methods are made possible by the comparative study of English and Uzbek commercials, which provides insightful information about cultural differences and language usage parallels [8]. The incorporation of commercials into language courses may prove to be a game-changing strategy as educators continue to investigate cutting-edge approaches to vocabulary learning, enhancing students' language experiences and encouraging a deeper comprehension of vocabulary in context.

References

1. Langer, J. A. (1967). Language and the Study of Literature. Journal of Aesthetic Education, 1(1), 5-14.
2. Levin, J. (1981). The Role of Language in Advertising. Journal of Advertising Research, 21(4), 25-30.
3. Khasanova, R. (2019). Cultural Identity in Uzbek Advertising: A Linguistic Perspective. Journal of Language and Culture, 10(2), 45-58.
4. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in Language Teaching. Cambridge University Press.
5. Bruner, J. (1996). The Culture of Education. Harvard University Press.
6. Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Multilingual Matters.
7. Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.
8. Khodjaeva, M. (2018). "The Role of Foregrounding in the Language of Advertisements." Journal of Philology and Culture, 3(1), 45-50.

TOPONIMLARNING LISONIY TADQIQI VA TAHLILI

Ergasheva Nodira Abdurayimovna
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti,
katta o`qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada joy nomlari qadimiy va uzoq davrlarning mahsuli boʻlib, hudud tarixi, geografiyasi, tabiati va boshqa jihatlari haqida boy ma'lumot beruvchi lisoniy darakchilar ekanligi haqida soʻz boradi. Shu bois toponimlarni tarix, etnografiya, geografiya, arxeologiya, goologiya kabi oʻnlab fanlar oʻrganadi. Toponimika tilshunoslikni yuqorida keltirilgan fanlar bilan tutashtiruvchi, bogʻlovchi rishta, oʻz navbatida, ular uchun muhim dalillar, ma'lumotlar beruvchi nazariy va amaliy soha ham ekanligi misollar tariqasida bayon etiladi.

Kalit soʻzlar: Toponimik siyosat, toponimlar, тoponimika, tarix, geografiya, tilshunoslik.

Аннотация

В этой статье анализируется то, что названия мест — топонимы, продукт древности, которые дают богатую информатсию об истории, географии, природе и других аспектах местности. Таким образом, топонимы изучаются в таких дисциплинах, как история, этнография, география, археология, геология. В качестве примера можно привести то, что топонимика является связующим звеном, а также теоретической и практической областью, предоставляющей важную информатсию.

Ключевые слова: топонимическая политика, топонимы, топонимика, история, география, лингвистика.

Abstract

This article mentions that the names of places are ancient and distant antiquities, as well as linguistic antiquities, which provide rich information about history, geography, nature and other aspects of the area. Thus, toponyms are studied in disciplines such as history, ethnography, geography, archeology, geology. As an example, toponymy is a link, a link with the above subjects, as well as a theoretical and practical area that provides important information.

Key words: toponymic politics, toponyms, toponymy, history, geography, linguistics.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning: "Har birimiz davlat tiliga boʻlgan e'tiborni mustaqillikka boʻlgan e'tibor deb, davlat tiliga ehtirom va sadoqatni ona Vatanga ehtirom va sadoqat deb bilishimiz, shunday qarashni hayotimiz qoidasiga aylantirmogʻimiz lozim" degan fikrlarini oʻziga dasturilamal qilib kelayotgan Vatanimizning sadoqatli, fidoyi tilshunos olimlari oʻzbek tilining rivojiga va tarixiga oʻzlarining katta hissasini qoʻshib kelmoqda.

Mamlakatimizda «Bugungi globallashuv davrida har bir mustaqil davlat oʻz milliy manfaatini ta'minlash, bu borada avvalo oʻz madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiy boʻlgan hozirgi bir sharoitda ishlab chiqilgan toponimik siyosat toponimika sohasini ilmiy-nazariy va amaliy yoʻnalishlarda jiddiy rivojlantirishni ham talab etadi.[1] Shu kabi talab va ehtiyojlar natijasida oʻzbek tilshunosligida xalq tarixi, qadriyati, an'ana va urf-odatlarini oʻzida toʻliq ifodalovchi lisoniy birliklar – toponimlarni muayyan hudud misolida lingvistik tadqiq etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bu jihatdan qadimdan shakllangan va hozirda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy rivojlanish yoʻlini bosib oʻtayogan Paxtachi tumani toponimlarining leksik-semantik, onomastik, grammatik xususiyatlarini, kelib chiqish asoslarini lingvogeografik, etnolingvistik xususiyatlarini oʻrganish dolzarblik kasb etadi.

Oʻzbekiston tarixida Vatanimiz hududlarini areal tadqiq etish masalasi bugungi kunning kashfiyoti emas. Ustoz tarixchilarimiz XX asrning boshlaridan Vatan tarixini hududlar kesimida monografik tadqiq etish borasida koʻpgina ishlarni amalga oshirdilar.

Jahon tilshunosligida toponimik birliklarning tilshunoslik, tarix, geografiya, etnografiya masalalariga oid xususiyatlari tadqiq etilmoqda. Hozirgi kunga kelib muayyan arealga xos toponimik birliklarning barcha turlarini yaxlit bir butun tizim sifatida antropotsentrik, sotsiolingvistik, semantik, nominatsion-motivatsion, tarixiy-etimologik jihatdan tadqiq etishga talab ortmoqda.

Toponim deganda, albatta, biron bir joyning ikkinchi bir joydan farqlaydigan nomi tushuniladi. Toponimlarning shakllanishida muayyan sabablar ishtirok etadi. Ana shu toponimlarni shakllantiruvchi sabablar esa geografik nomlarni joyning holati, relefi, iqlimiy xususiyatlari, hududning suv manbalari, oʻsimliklari, hayvonlari, togʻ jinslari, foydali qazilmalari, xalqlar, qabila, urugʻlarning nomlari, afsonaviy va diniy nomlar bilan bogʻliq holda shakllangan toponimlar kabi koʻplab geografik guruhlarga ajratib oʻrganishga imkon yaratadi.[2,45]

Granit yemirilsa bordir, ammo ilmiy tilda toponimlar deb ataladigan geografik nomlar, ya'ni joy nomlari ming-ming yillarga bardosh beradi. Chunonchi, Sugʻd, Xorazm, Afrosiyob, Baktriya kabi nomlar bundan 2500 yildan ham oldinroq bitilgan mixxatlarda tilga olingan.[3, 91]

Har bir tilning toponimik tizimi davrlar mobaynida shakllanib boradi. Ushbu vaqt davomida toponimlar shakllanishiga madaniyat, tarix, mifologiya, din va boshqa shu kabi madaniyat bilan bogʻliq ekstralingvistik omillar ta'sir etadi. Ma'lumki, dastlabki toponimlar oddiy turdosh otlardan farq qilmaydigan sodda nomlar edi. Odamlarning atrof-muhitga boʻlgan ta'siri va atrof-muhit haqidagi tasavvuri kengayib, bir joyning ikkinchisidan, bir nomning boshqasidan, yaqindagi tepalikni uzoqdagisidan farqlash ehtiyoji tugʻila boshlaydi. Tabiiyki, oʻz-oʻzidan ijtimoiy ong rivojlangani sari tushunchalar soni ortib, geografik nomlar grammatik va semantik jihatdan murakkablasha borgan.

Oʻtmishda toponimlar dastlab faqat geograf va tarixchilar tomonidan oʻrganilgan. XX asrga kelib esa toponimlar lingvistlar tomonidan sistema sifatida tadqiq etila boshladi. Shu bois, uzoq yillardan beri olimlar orasida toponimika fani va uning qaysi sohaga mansubligi haqida juda koʻp munozarali bahslar boʻlgan. Jumladan, V. A. Nikonov "Toponimikani til orqali emas, tilni toponimika orqali izohlash lozim" [4.98] degan boʻlsa, S. Qoraev "Geografik nomlar, ya'ni toponimlar til lugʻat tarkibining bir qismi boʻlib, til qonuniyatlariga boʻysunadi, soʻzni albatta tilshunoslik – lingvistika fani oʻrganishi kerak" yoki "toponimika atoqli otlarni oʻrganadigan onomastika fanining bir qismi boʻlib, tilshunoslik fanlari qatoriga kiradi" degan fikrni bildirgan.[5,62].

Toponimika fani tarixchilar ham, geograflar ham, tilshunoslar ham oʻzining mutaxasisligidan kelib chiqib oʻrganadigan fan hisoblanadi. Bu esa uning fanlararo xarakterga ega ekanligidan dalolat beradi. Shu oʻrinda H. Hasanovning fikrini keltirib oʻtishni joiz deb topdik: "Filologlar ham, geograflar ham, tarixchilar ham tan olsinki, toponimika bu uchala fan chegarasidagi sohadir, kimki toponimika bilan astoydil shugʻullanishni istasa, u bir necha fanni oʻrganib olishi zarur, filolog etnografiyani, tarixni, tabiiy va iqtisodiy geografiyani, tarixchi filologiyani, geografiyani, geograf tilni, tarixni va etnografiyani bilishi lozim" [6,8-34]

Joy nomlari qadimiy va uzoq davrlarning mahsuli boʻlib, hudud tarixi, geografiyasi, tabiati va boshqa jihatlari haqida boy ma'lumot beruvchi lisoniy darakchilardir. Shu bois toponimlarni tarix, etnografiya, geografiya, arxeologiya, goologiya kabi oʻnlab fanlar oʻe predmeti nuqtai nazaridan oʻrganadi. Toponimika shu bois tilshunoslikni yuqorida keltirilgan fanlar bilan tutashtiruvchi, bogʻlovchi rishta, oʻz navbatida, ular uchun muhim dalillar, ma'lumotlar beruvchi nazariy va amaliy soha hamdir.

E.A.Begmatov toʻgʻri ta'kidlaganidek, joy nomlari (toponimlar) yuzasidan tilshunoslar, tarixchilar, geograflar, etnograflar, folklorshunoslar hozirgacha bir necha tadqiqotlar olib borishgan boʻlsa-da, mazkur tushuncha doirasiga kiradigan til birliklari - nomlar doirasi, chegarasi aniq va izchil belgilangan emas. Koʻp hollarda joy nomlari toponimlar deyilganda viloyat, tuman. shahar, qishloq, mahalla, koʻcha, maydon nomlarigina tushuniladi. Aslida toponimlar mundarijasi ancha keng va serqirradir. Uning joy nomlariga oid ilmiy-ommabop risolasida birinchi marta toponimiya doirasiga kiruvchi atoqli otlarning asosiy guruh va turlari toʻlaroq hamda mukammalroq qayd etildi. [7, 26-28]

Joy nomlari - toponimiya doirasiga suv ob'ekti va inshootlarining nomlari ham kiradi. Suv ob'ekti va inshootlarining nomlarini ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan oʻrganuvchi soha gidronimika deb ataladi. Gidronimika termini tarkiban yunoncha hydro - suv, onoma – nom va -ika -

oid kabi ma'noli qismlaridan iborat bo'lib, «suv ob'ektlarining nomlariga oid» degan lug'aviy ma'noga ega.[8,3-4]

Samarqand viloyati tumanlaridagi hududlar toponimlarini tumanlar kesimida lingvistik tahlil etish mamlakatimizning qadimiy va zamonaviy tarixini o'rganish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda o'zbek xalqining ko'hna tarixining guvohi bo'lgan toponimlarni tumanlar bo'ylab to'plash va ilmiy baholash o'zbek nomshunosligining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki hozirgi paytda nomlarning qo'yilish sabablarini, ushbu nodir lisoniy boyliklarning ma'nolarini, ular haqida to'qilgan rivoyatlarni biladigan keksa avlod vakillari kundan kunga kamayib bormoqda.

O'zbekistonda taniqli toponimist, toponimiya fani rivojiga katta hissa qo'shgan filolog olim T.Enazarov so'nggi yillardagi ilmiy-tadqiqot ishlarida toponimikaning lingvistik metodlariga ko'proq e'tibor qaratgan. Quyida lingvistik metodlar bilan birga, ko'pincha, geotoponimik tadqiqotlarda qo'llaniladigan geografik, kartografik, tarixiy, statistik, etimologik kabi metodlar haqida ilmiy qarashlar bayon qilingan. Ta'kidlash joizki, hozirgacha shakllangan toponimik tadqiqot metodlarning qaysi biri eng muhimligini aytish qiyin, chunki ularning har biri fanning o'rganish ob'ekti bo'lgan geografik nomga turlicha yondashish imkonini beradi va joy nomining mazmun-mohiyatini aniqlashda har biri alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, tahlil va sintezning turlicha tadqiqot metodlaridan foydalanib geografik nomning asl ma'nomazmunini aniqlash mumkin. Toponimik tizimning bir bo'lagi bo'lgan geografik nom, hech qachon yakka, tanho emas, u turlicha ko'rinishdagi uzun "zanjir"ning "halqa"laridan biridir. Shu sababdan, muayyan hudud toponimiyasining barcha o'ziga xos xususiyatlari inobatga olib tadqiq qilinsa, tahlil to'g'ri va mahsuldor bo'ladi. Bu xulosa barcha hududiy toponimiya va har bir geografik nomning ilmiy talqinini aniqlashga taalluqlidir [9,32-36] H.Hasanov bu masalaga e'tibor qaratib, shunday yozgan: «har bir joy nomining bamisoli ikki tomoni bor – sirti va ichi. Sirtdan qaraganda har bir nom atoqli ot bo'lib ko'rinadi. Afrika, Grenlandiya, Xitoy, Misr, Parij, Cheleken singarilarning joy nomi ekanligi har kimga ham ayon. Ammo, nomning ichki tomoni ham borki, uni ko'rish uchun «rentgen»ga solish lozim; bu nom qaerda, nega shunday atalgan, qaysi tildan olingan? Joyning bu ichki xususiyatini har kim bilavermaydi, u faqat tadqiqotchiga muyassar bo'ladi». Shubhasiz, toponimik tadqiqotlarda ko'pincha yaxlit manbalarga e'tibor qaratish lozim, chunki joy nomlariga takroriylik xos, ular ba'zan to'la, agar murakkab nom bo'lsa, tarkibiy qismlarga bo'linib takrorlanishi mumkin [10,80-83]. Ayrim hollarda nomning talaffuzi, lisoniy tuzilishi, semantikasi to'g'ri kelsa ham, ba'zan nomning barcha qismlari birgalikda takrorlanadi. Toponimist olim N. G'aniyevning tadqiqiga ko'ra, har bir mintaqaning toponimiyasi turli nuqtai nazardan tahlil qilinishi kerak:

1) nomning geografik alomatlari: tog', daryo, dasht, cho'l, shahar, qishloq va hokazo; 2) paydo bo'lish vaqti va unga turtki bo'lgan sabablar; 3) qaysi tilga aloqadorligi va uning lisoniy xususiyatlari; 4) mazmuni va etimologiyasi (yunoncha έτύμον - haqiqat, so'zning asl ma'nosi va λογος - ta'limot). 5) nomning tuzilishi, til qonuniyatlari va imlo qoidalariga to'g'ri kelishi; 6) toponimning yaratilgan tilida va boshqa tillarda ilmiy jihatdan to'g'ri yozilishi; 7) tarqalish hududi, areali, migratsiya yo'llari [11,22-24]

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, geografik nomning asl ma'nosini aniqlash uchun bitta metoddan foydalanish yaxshi samara bermasligi mumkin, shu sababli turli metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21 oktabrdagi PF-5850-sonli «O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» gi farmoni www.lex.uz
2. Qoraev S. Geografik nomlar ma’nosi. - T., - 1978.45-b.
3. Nikonov V.A. Vvedenie v toponimiku. – M., Nauka,1965. – S.91.
4. Nikonov V.A. Vvedenie v toponimiku. – M., Nauka,1965. – S.98.
5. Qoraev S. Geografik nomlar ma’nosi. - T., - 1978.62-b.
6. Xasanov X. O‘rta Osiyo joy nomlari tarxidan. T.: 1965, 8 -34-b.
7. Бегматов Э.А. Жой номлари - маънавиат кўзгусн -Тошкент: Маънавият, 1998. 26-28-б.
8. Uluqov N. O‘zbek tili gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi.. Monografiya. 2006.Toshkent.
9. Enazarov T. , Yesemuratov A.Y. , Jumanazarov J.T. O‘zbekiston joy nomlarining etimologik lug‘ati. Toponimlar tilsimi. T.: 2019,
10. Xasanov X. O‘rta Osiyo joy nomlari tarxidan. T.: 1965, 80-83-b.

OLIY MUHANDISLIK TA'LIMI TIZIMIDA TALABALARNING KASBIY-GRAFIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH YOʻNALISHLARI

Gapparov Bexzod Nematillayevich
Jizzax politexnika instituti katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy muhandislik ta'limi tizimida talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Muhandislik faoliyatida grafik madaniyat va texnik chizmalarga asoslangan fikrlash muhim oʻrin tutadi. Shuning uchun talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini oshirishga yoʻnaltirilgan zamonaviy ta'lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari va innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu kompetentligini shakllantirishda amaliy mashgʻulotlar, interaktiv usullar hamda muhandislik grafikasi fanining oʻrni ta'kidlanadi.

Kalit soʻzlar: Kasbiy-grafik kompetentligi, muhandislik ta'limi, texnik chizmalar, grafik madaniyat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion yondashuvlar, interaktiv usullar, muhandislik grafikasi, amaliy mashgʻulotlar.

Аннотация

В данной статье освещаются вопросы развития профессионально-графической компетентности студентов в системе высшего инженерного образования. В инженерной деятельности важное место занимает мышление, основанное на графической культуре и технических чертежах. Поэтому анализируются современные образовательные технологии, информационно-коммуникационные средства и инновационные подходы, направленные на повышение профессионально-графической компетентности студентов. Также подчеркивается роль практических занятий, интерактивных методов и предмета инженерной графики в формировании данной компетентности.

Ключевые слова: Профессионально-графическая компетенция, инженерное образование, технические чертежи, графическая культура, информационно-коммуникационные технологии, инновационные подходы, интерактивные методы, инженерная графика, практические занятия.

Annotation

This article discusses the issues of developing students' professional and graphic competence in the system of higher engineering education. Graphic culture and thinking based on technical drawings play an important role in engineering activities. Therefore, modern educational technologies, information and communication tools and innovative approaches aimed at improving students' professional and graphic competence are analyzed. The role of practical training, interactive methods and the discipline of engineering graphics in the formation of this competence is also emphasized.

Keywords: Professional graphic competence, engineering education, technical drawings, graphic culture, information and communication technologies, innovative approaches, interactive methods, engineering graphics, practical training.

Muhandislik sohasi jamiyat taraqqiyoti va sanoat rivojlanishida muhim oʻrin tutadi. Zamonaviy texnologiyalarning tezkor rivojlanishi muhandislardan nafaqat nazariy bilimlarni, balki kasbiy grafik savodxonlikni ham talab qilmoqda. Chizma va grafik axborotlar bilan ishlash, texnik hujjatlarni toʻgʻri tahlil qilish hamda zamonaviy grafik dizayn va modellashtirish vositalaridan foydalanish muhandislarning kasbiy faoliyatida asosiy koʻnikmalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, oliy muhandislik ta'limida talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [Gapparov B.N., Maxmatqulov M.R., 243].

Kasbiy-grafik kompetentlik – bu talabalarning muhandislik sohasida grafik axborotlarni toʻgʻri yaratish, tahlil qilish va amaliyotda qoʻllash qobiliyatidir. Bunday kompetentlik talabalarga

kelajakdagi mehnat faoliyatida texnik hujjatlarni tayyorlash, muhandislik chizmalarini tuzish, kompyuterda modellashtirish va innovatsion ishlanmalarni grafik jihatdan loyihalashda yordam beradi.

Muhandislik ta'limida kasbiy-grafik kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish uchun zamonaviy oʻqitish metodlari, innovatsion texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish zarur. Masalan, kompyuter grafikasi, 3D modellashtirish va raqamli simulyatsiya dasturlaridan samarali foydalanish talabalarning kasbiy koʻnikmalarini yuksaltirishga yordam beradi [Gapparov B.N., 364].

Shu munosabat bilan, ushbu maqolada oliy muhandislik ta'limi tizimida talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirish yoʻnalishlari, uning usullari, dolzarb muammolari va yechimlari haqida batafsil tahlil qilinadi.

Shuningdek, bu maqolada oliy muhandislik ta'limi tizimida kasbiy grafik kompetentsiyani rivojlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Bunda uchta asosiy yoʻnalish: an'anaviy grafik koʻnikmalarni saqlash va rivojlantirish, zamonaviy grafik vositalarni oʻzlashtirish va vizualizatsiya koʻnikmalarini rivojlantirish koʻrib chiqiladi. Oʻquv jarayoniga joriy etilgan bu jihatlar zamonaviy muhandislik sohasi uchun toʻlaqonli mutaxassislarni shakllantirishga xizmat qiladi [Gapparov B.N., Gapparova M.B., 98].

Zamonaviy dunyo muhandislardan nafaqat texnik koʻnikmalarga ega boʻlishni, balki keng koʻlamli kasbiy grafik malakalariga ega boʻlishni ham talab qiladi. Bu nafaqat chizmalar va diagrammalar yaratish qobiliyatini, balki zamonaviy grafik vositalardan foydalanish qobiliyatini, turli xil tizimlarning gʻoyalari va ishlash tamoyillarini tasavvur qilish qobiliyatini anglatadi [Gapparov B.N., Колмогоров Д.Е., 368].

1. An'anaviy grafik koʻnikmalarni qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish

An'anaviy grafik koʻnikmalarga texnik chizmalar va diagrammalar yaratish, proyeksiyalar va masshtablar bilan ishlash kiradi. Ushbu koʻnikmalar OTM larda oʻqish bosqichida shakllanadi va muntazam takomillashtirib borishni talab qiladi.

Bunda oʻquv dasturlari amaliy mashg'ulotlar, turli dizayn va chizmachilik asboblari bilan ishlash orqali ushbu koʻnikmalarni rivojlantirishga qaratilgan boʻlishi kerak. Ushbu yondashuv talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda mustahkamlashga yordam beradi va ularni mavjud sharoitlarda qoʻllashni o'rganadi.

2. Zamonaviy grafik vositalarini bilish

Kasbiy grafik kompetentsiyani rivojlantirishning ikkinchi yoʻnalishi zamonaviy grafik vositalarini, shu jumladan, 3D modellashtirish dasturlarini, shuningdek, virtual va kengaytirilgan borliqni oʻzlashtirishdir. Ular talabalarga gʻoyalarni koʻproq vizual tarzda ifodalash va turli tizimlarning ishlash tamoyillarini tushunish imkonini beradi.

Oliy muhandislik ta'limi texnologiya evolyutsiyasiga moslashishi, oʻquv jarayoniga AutoCAD, SolidWorks, Revit va boshqalar kabi zamonaviy vositalarni joriy etishi kerak. Talabalarni ushbu dasturiy mahsulotlardan foydalanishga oʻrgatish ularning grafik kompetensiyasini mustahkamlaydi va mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi.

3. Vizual koʻnikmalarni rivojlantirish

Gʻoyalarni tasavvur qila oladigan muhandis jamoa, mijozlar yoki investorlar bilan samaraliroq muloqot qilishi mumkin. Gʻoyani vizualizatsiya qilish - bu murakkab tushunchalar va tizimlarni soddalashtirilgan, vizual tarzda taqdim etish qobiliyatidir.

OTM larda oʻqishlari davomida talabalar sxemalar, diagrammalar, 3D modellar va taqdimotlar yaratish koʻnikmalarini rivojlantirishlari kerak. Bu qobiliyatlar ham texnik bilim, ham kreativ ijodkorlikni talab qiladi.

Shunday qilib, oliy muhandislik ta'limi tizimida talabalarning kasbiy grafik kompetentsiyasini rivojlantirish uchta asosiy yoʻnalishni qamrab oladi: an'anaviy grafik koʻnikmalarni qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish, zamonaviy grafik vositalarni oʻzlashtirish va vizualizatsiya koʻnikmalarini rivojlantirish. Bu yoʻnalishlarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi zamonaviy

muhandislik dunyosi chaqiriqlariga tayyor bo‘lgan har tomonlama tayyorlangan mutaxassislarni shakllantirishga xizmat qiladi [Gapparov B.N., 146].

Oliy muhandislik ta’limida talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirish zamonaviy muhandislar tayyorlashning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Texnik chizmalar, grafik modellashtirish va raqamli dizayn vositalarini puxta o‘zlashtirish muhandislik sohasida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalardan biridir.

Kasbiy-grafik kompetentlikni shakllantirishda innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish, interaktiv va amaliy mashg‘ulotlarga e’tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Talabalarni kompyuter grafikasi, 3D modellashtirish va simulyatsiya dasturlari bilan ishlashga o‘rgatish ularning kasbiy malakasini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, muhandislik fanlari va grafik fanlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlash talabalarning texnik masalalarni chuqur tushunishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, talabalarning mustaqil ishlash va ijodiy yondashish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida proekt-orientirlashgan ta’lim (Project-Based Learning) va amaliy loyihalarni keng joriy etish tavsiya etiladi. Bu usullar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi, ularning mustaqil tahlil qilish va muammolarga innovatsion yechim topish ko‘nikmalarini oshiradi [Gapparov B.N.,102].

Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarida multimedia va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar va raqamli simulyatsiya platformalari orqali talabalar real ish sharoitlariga yaqinlashtirilgan muhitda mashq qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, talabalarning kasbiy-grafik kompetentligini rivojlantirish uchun an’anaviy va innovatsion o‘qitish metodlarini uyg‘unlashtirish zarur. Zamonaviy muhandislik ta’limida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish, grafik savodxonlikni oshirish va interaktiv o‘quv jarayonlarini tashkil etish talabalarning kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlaydi [Aynakulov, M., Gapparov, B., Soatov, A., Mukhitdinov, A., 050018]. Shu sababli, ta’lim jarayonida yangi texnologiyalar va ijodiy yondashuvni joriy etish, o‘quv dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirish va amaliy mashg‘ulotlarga katta e’tibor qaratish zamonaviy muhandislarni yetuk mutaxassislar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Gapparov B.N., Maxmatqulov M.R. “Bo‘lajak quruvchi-muhandis konstruktorlarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga innovatsion yondashuvlar”. Me′morchilik va qurilish muammolari (ilmiy-texnik jurnal) Samarqand. SamDAQI. 2023 yil. 243-244 betlar.
2. Gapparov B.N., “Qurilish chizmachiligi zamiridagi kasbiy-grafik kompetentlilik: uning metodologiyasi va shakllantirish yo‘llari, mexanizmlari”. Me′morchilik va qurilish muammolari (ilmiy-texnik jurnal) Samarqand. SamDAQI. 2023 yil. 364-365 betlar.
3. Gapparov B.N., Колмогоров Д.Е. “Профессионально-графическая компетентность в основе строительного чертежа: ее методология и пути формирования, механизмы”. Impact Factorga ega hamda OAK royxatidagi bazalarda indexlandgan “International Journal Results of National Scientific Research (RNSR)” xalqaro ilmiy jurnalining 3-tom 4-son. 2024 yil. 368-378 betlar.
4. Gapparov B.N., Gapparova M.B., “Badiiy grafika va dizayn sohalarida bo‘yicha bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashning axamiyati (Jizzax viloyati misolida)”. “Badiiy grafika va dizayn sohasida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashning dolzarb muammolari va yechimlari” mavzusida Respublika miqyosida ilmiy-amaliy anjuman. Termiz. 21-22-11.2024-yil. 98-100 betlar.
5. Gapparov B.N., “Badiiy grafika va dizayn sohalari bo‘yicha bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash (Jizzax viloyati misolida)”. “Badiiy grafika va dizayn sohasida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashning dolzarb muammolari va yechimlari” mavzusida Respublika miqyosida ilmiy-amaliy anjuman. Termiz. 21-22-11.2024-yil. 146-147 betlar.

KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARI VA O‘QITUVCHI MALAKASI: BAHOLASH VA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

Gapparova Musavvarabegim Bektosh qizi
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston
Milliy universitetining
Jizzax filiali 1-bosqich talabasi

Gapparov Bexzod Nematillaevich
Jizzax politexnika instituti
katta o’qituvchisi

Annotatsiya

Bugungi kunda ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalari va sun’iy intellektdan samarali yo‘naltirish o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida muhim o‘rin tutmoqda. Bunda o‘qituvchilarning boshqaruv texnologiyalari maqolasi va sun’iy intellekt bo‘yicha malakasini ishlab chiqarish, sanoat kasbiy rivojlanishga ko‘maklashish hamda zamonaviy ta’lim jarayoniga ilg’or texnologiyalarni joriy etish sifatida tahlil qilish, texnologiyaning ta’lim sifati va ta’siriga ta’siri, o‘qituvchilarning shaxsiy ko‘rinishini yaxshilash yo‘nalishlari bo‘yicha muammolar va xavfsizlik choralari ko‘rilgan.

Kalit so’zlar: O‘qituvchi, kompyuter texnologiyalari, sun’iy intellekt, kompyuter ta‘lim, kasbiy xatolik, malaka, innovatsion pedagogika, ta’lim jarayoni, texnologik kompetensiya.

Аннотация

Сегодня эффективная ориентация на компьютерные технологии и искусственный интеллект в образовательном процессе играет важную роль в профессиональном развитии учителей. При этом рассмотрены проблемы и меры безопасности в области разработки статей по управленческим технологиям и квалификатсии учителей по искусственному интеллекту, содействия промышленному профессиональному развитию и внедрению передовых технологий в современный образовательный процесс, влияние технологий на качество и влияние образования, улучшение личностного облика учителей.

Ключевые слова: Учитель, компьютерные технологии, искусственный интеллект, компьютерное образование, профессиональная ошибка, квалификация, инновационная педагогика, образовательный процесс, технологическая компетенция.

Abstract

Today, the effective use of computer technologies and artificial intelligence in the educational process plays an important role in the professional development of teachers. In this article, the development of teachers' skills in management technologies and artificial intelligence, the analysis of the impact of technology on the quality and effectiveness of education, the improvement of teachers' personal image, and security measures are taken.

Keywords: teacher, computer technologies, artificial intelligence, computer education, professional error, qualification, innovative pedagogy, educational process, technological competence.

Zamonaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanib, dasturiy ta'minot va sun'iy intellektdan samarali rivojlanishni talab qilish. Bu jarayonda o'qituvchilarning kompyuter texnologiyalari va sun'iy intellekt bo'yicha bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda davom ettirib borish muhim kasb etadi.

Ushbu mavzu bo'yicha o'qituvchilarning dasturiy texnologiyalari va sun'iy intellekt bo'yicha malakasini aniqlash, hisobot o'z ustida ishlashni va kasbiy rivojlanishga ko'maklashish masalalari yoritiladi. Zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayoniga erishish, muammolari va istiqbollari ham tahlil. Bu esa o'qituvchilarning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim sifati va darajasini oshirishiga olib keladi [*M.T.Saidov, 320*].

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning ahamiyati yildan-yilga ortib bormoqda. Bu texnologiyalar ta'lim jarayonida yangiliklar va innovatsion metodlarni joriy qilish, ta'limning samaradorligi va sifatiga katta ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Shuning uchun, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va ularni sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanishga tayyorlash, zamonaviy ta'limning muhim talabi bo'lib qolmoqda [*B.S.Mirzaev, Sh.R.To'xtov, 290*].

Birinchidan, raqamli kompetensiya va uning ahamiyati.

Raqamli kompetensiyalar - bu shaxsning raqamli texnologiyalardan, internet xizmatlaridan, kompyuter dasturlari va mobil qurilmalardan foydalanish qobiliyatlarini o'z ichiga olgan bilim, ko'nikma va malakalar jamlanmasi hisoblanadi. O'qituvchilar uchun raqamli kompetensiyalarning yuqori darajada bo'lishi ularning onlayn ta'lim platformalarida faol ishlashini, ta'lim mazmunini raqamli formatda berishini va o'quvchilar bilan effektiv aloqalar o'rnatishini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat oliy ta'limdagi o'qituvchilar, balki maktab ta'limidan tortib, barcha darajadagi ta'lim muassasalari uchun muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini yaxshilash, ularga yangi usullar va metodikalarni ishlatish imkonini beradi, shu bilan birga, o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi [*A.B.Abdurahmonov, 265*].

Ikkinchidan, o'qituvchilarni sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash.

Sun'iy intellekt (SI) - bu kompyuterlar, dasturlar va sistema mexanizmlarining inson aqlining ba'zi funksiyalarini imitatsiya qilish qobiliyatidir. Masalan, tekstni avtomatik tarjima qilish, savol-javob tizimlari, raqamli kuzatuv, ta'limning individuallashgan jarayoni – bari sun'iy intellekt texnologiyalarining qo'llanilishi orqali amalga oshiriladi.

O'qituvchilarni sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishga tayyorlash uchun quyidagi asosiy yo'nalishlar belgilanishi kerak:

1. Raqamli tajribalarni olib borish.

O'qituvchilar uchun praktik treninglar, seminarlar va vorkshoplar tashkil qilish orqali ularning raqamli ko'nikmalarini oshirish zarur. Bu treninglar interaktiv platformalarda ishlash, onlayn ta'lim dasturlari va sun'iy intellekt bilan bog'liq dasturlardan foydalanishni o'z ichiga olishi kerak.

2. Sun'iy intellektni ta'limda qo'llash usullari.

O'qituvchilarga sun'iy intellekt asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish bo'yicha metodik qo'llanmalar, videodasturlar va onlayn kurslar taklif etilishi zarur. Masalan, sun'iy intellekt orqali avtomatik tarjima, bayon qilish, testlar o'tkazish va individual o'quv yo'nalishlarini aniqlash ishlari amalga oshirilishi mumkin.

3. Ta'lim platformalari va texnologiyalari bilan tanishtirish.

O'qituvchilarga yangi va zamonaviy ta'lim platformalari va texnologiyalarini tavsiya etish, ularni onlayn ta'limni samarali olib borishga qaratilgan asbob-uskunalar bilan tanishtirish zarur. Bu platforma va dasturlar, masalan, Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Zoom kabi onlayn ta'lim vositalarini o'z ichiga olishi kerak.

4. Raqamli pedagogika va interaktiv metodikalar.

O'qituvchilarga interaktiv ta'lim usullarini qo'llash, ya'ni video-saboqlar, vebinarlar, onlayn o'yinlar, virtual va qo'shilgan voqelik (AR/VR) texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Bu o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularga yangi bilimlarni samarali o'rgatishga yordam beradi [*M.T.Abdullayev, 210*].

Uchinchidan, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi.

O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash uchun bir nechta yo'nalishlar mavjud:

1. Doimiy o'quv va treninglar.

O'qituvchilarning professional rivojlanishi doimiy tarzda tashkil etilishini ta'minlash kerak. Har yili yangi raqamli texnologiyalar, pedagogika metodlari va sun'iy intellektdan foydalanishga oid

seminarlar, treninglar va kurstar oʻtkazilishi zarur. Bu ularning bilim va koʻnikmalarini oshirishga yordam beradi.

2. Pedagogik hamkorlik va tajriba almashish.

Oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishining boshqa bir muhim tartibi – ularning boshqa oʻqituvchilar bilan tajriba almashishi. Yangiliklar va texnologik yangiliklar haqida ma'lumot almashish uchun konferensiyalar, simpoziumlar va vorkshoplar tashkil etilishi lozim.

3. Mentorlik va couching.

Oʻqituvchilarga mentorlik va kouching uslublarini qoʻllash, ularni yuqori malakali va zamonaviy ta'lim usullariga yoʻnaltirish kasbiy oʻsishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, oʻqituvchilarning raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt boʻyicha kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim talablaridan biriga aylanmoqda. Ular, bu texnologiyalardan samarali foydalanish uchun, doimiy ravishda oʻquv treninglari, tajriba almashish va yangilanishlardan ogoh boʻlishlari kerak. Bu oʻz navbatida, ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga, oʻquvchilarning yuqori bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishini ta'minlashga yordam beradi [*Gapparova M.B., Gapparov B.N., 126*].

Oʻqituvchilarning kasbiy rivojlanishi, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektga oid koʻnikmalarni oʻrganish va amaliyotda qoʻllash, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligini, ta'limning sifati va innovativlik darajasini oshirishga qaratilgan asosiy strategik yoʻnalishlarni tashkil etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.T.Saidov, *Raqamli pedagogika va oʻqituvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish.* Tashkent: "Yoshlar nashriyoti", 2021. 320 bet.
2. B.S.Mirzaev, Sh.R.Toʻxtov, *Oʻqituvchilarni kasbiy rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni oshirish.* Tashkent: "Shark" nashriyoti, 2022. 290 bet.
3. A.B.Abdurahmonov, *Sunʻiy intellekt va raqamli ta'lim: muammolar va yechimlar*. Tashkent: "Talim va Ilm" nashriyoti, 2022. 265 bet.
4. M.T.Abdullayev, *Onlayn ta'lim va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish,* yangi pedagogik yondashuvlar. Tashkent: "Fan va Texnika" nashriyoti, 2023. 210 bet.
5. Gapparova M.B., Gapparov B.N. "Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari" mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. JDPU. 27.11.2024. 126-129 betlar.

USING INTERACTIVE AND INNOVATIVE METHODS IN PREPARING TEST QUESTIONS

Hayitova Nigora Rakhmatillaevna
Teacher of Renaissance Education University

Annotasiya

Ushbu maqolada test savollarini tayyorlashda innovatsion va interaktiv usullardan foydalanish, o'quv natijalarini yaxshilash va talabalarni jalb qilishga qaratilgan masalalalar o'rganiladi. Maqolada an'anaviy test yondashuvlaridan yanada ijodiy va dinamik strategiyalarga o'tishni, ularning samaradorligini, foydalarini va ta'limdagi muammolarini tahlil qilinadi. O'qituvchilar tomonidan nafaqat bilimni baholash, balki chuqurroq tushunish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradigan testlarni ishlab chiqishga yo'llari va test topshiriqlariga qo'yilgan talablar haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada ta'limning olib borilishi o'zgarishiga ijobiy ta'sir etuvchi texnologiyalar va ta'lim tizimidagi kelajak tendentsiyalari bo'yicha qarashlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: interaktiv, innovatsion, test, metod, texnologiya

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием инновационных и интерактивных методов при подготовке тестовых вопросов, улучшением результатов обучения и привлечением студентов. В статье анализируется переход от традиционных тестовых подходов к более креативным и динамичным стратегиям, их эффективность, преимущества и проблемы в образовании. Речь идет о способах разработки тестов и требованиях к тестовым заданиям, которые побуждают учителей не только оценивать знания, но и углублять понимание и критическое мышление. Также в статье обсуждаются технологии, которые положительно влияют на изменения в образовании, и взгляды на будущие тенденции в системе образования.

Ключевые слова: интерактивный, инновационный, тест, метод, технология

Abstract

This article explores innovative and interactive methods in test question preparation, focusing on enhancing learning outcomes and engaging students. The article delves into the shift from traditional testing approaches to more creative and dynamic strategies, analyzing their effectiveness, benefits, and challenges in education. It provides insights into how educators can design tests that not only assess knowledge but also foster deeper understanding and critical thinking. The article concludes with a look toward future trends and technologies in assessment design, such as virtual reality and machine learning that could further transform the educational landscape.

Key words: interactive, innovative, test, method, technology

Introduction. In recent years, the landscape of education has evolved significantly, driven by technological advances, pedagogical shifts, and the increasing need for more engaging and effective assessment strategies. Traditional methods of preparing test questions, such as multiple-choice and short-answer formats, have come under scrutiny for failing to encourage critical thinking, creativity, and real-world problem-solving skills (Anderson & Krathwohl, 2001). These conventional approaches, while widely used, often focus more on rote memorization and recall rather than fostering deeper learning and understanding (Wiggins, 1990). As a result, there has been a growing call for more dynamic assessment methods that can truly measure a student's grasp of concepts, analytical abilities, and their capacity to apply knowledge in real-world situations (Black & Wiliam, 1998).

In response to these concerns, innovative and interactive methods have emerged to transform the way test questions are crafted and presented. These methods aim to create assessments that promote active engagement, deeper learning, and a better reflection of students' true abilities (Jonassen, 1999). From project-based assessments to the integration of digital platforms and

simulations, these approaches emphasize collaboration, critical thinking, and creativity over the traditional focus on individual performance (Stefani, 2009). Additionally, with the rise of personalized learning and the increasing reliance on data analytics, educators are now able to tailor assessments to individual learning paths, providing a more nuanced view of a student's progress (Hattie & Timperley, 2007).

The purpose of this article is to explore various interactive and innovative methods for preparing test questions, examining their theoretical foundations, practical applications, and potential impact on student learning outcomes. Through this exploration, the article will delve into how these methods align with contemporary theories of learning, such as constructivism, experiential learning, and formative assessment (Piaget, 1973; Kolb, 1984; Black & Wiliam, 1998). By highlighting the benefits and challenges of these methods, this article offers insights into how educators can effectively integrate them into their assessment practices, ensuring that assessments not only evaluate what students know but also how well they can apply that knowledge in diverse and complex scenarios. In doing so, it seeks to contribute to the ongoing conversation about the future of assessment and its role in shaping the next generation of learners (Bransford, Brown, & Cocking, 2000).

The Evolution of Test Question Preparation. Historically, test preparation methods were largely focused on rote memorization and factual recall. Standardized testing, with its emphasis on multiple-choice questions (MCQs) and short-answer formats, became a dominant method of assessment across educational institutions. While these methods were efficient in measuring basic knowledge, they did little to assess students' problem-solving skills, critical thinking, or creativity (Gee, 2003).

Over time, educational researchers and practitioners began to recognize the limitations of traditional test questions. The need for assessments that could evaluate higher-order cognitive skills, such as analysis, synthesis, and application, led to the development of more interactive and innovative methods of test preparation (Wiggins, 2012). These methods aim to create a more comprehensive and engaging experience for students, ensuring that they are not only tested on what they know but also on how they think and apply their knowledge.

Innovative Methods for Preparing Test Questions. Several innovative methods have emerged that challenge the traditional paradigms of test question preparation. Below are some of the key methods currently being implemented in classrooms and educational settings:

1. Scenario-Based Questions. Scenario-based questions require students to apply their knowledge to real-world situations, encouraging them to think critically and solve problems within a context. These types of questions are designed to test students' ability to analyze situations, make decisions, and evaluate outcomes. By using scenarios, educators can create questions that are more reflective of the complex challenges students may face in their careers and everyday life (Anderson & Krathwohl, 2001).

For example, in a biology test, instead of asking students to recall facts about photosynthesis, they might be asked to analyze the effect of environmental changes on plant growth in a particular ecosystem. This method not only tests factual knowledge but also assesses critical thinking and application skills. By providing a problem context, scenario-based questions help students move beyond surface-level memorization to engage with the material on a deeper level (Wiggins, 2012).

2. Gamification of Assessments. Gamification involves incorporating game elements, such as point systems, levels, and achievements, into the learning and assessment process. By making the testing process more interactive and enjoyable, gamification encourages students to stay motivated and engaged while testing their knowledge (Gee, 2003). This method can take many forms, such as interactive quizzes, puzzles, or even educational video games that simulate real-life scenarios related to the subject matter.

For instance, platforms like Kahoot! and Quizizz allow educators to create interactive quizzes with immediate feedback, providing students with a fun and engaging way to assess their knowledge. Gamified assessments can also be used to foster friendly competition among students, promoting a sense of achievement and excitement about learning (Nicholson, 2015). Studies have shown that

gamification can increase students' retention of material by making the learning process enjoyable and competitive.

3. Peer and Self-Assessment. Peer and self-assessment involve students in the process of evaluating their own work or the work of their peers. This method encourages students to engage critically with their own learning and develop a deeper understanding of the material. By reviewing and providing feedback on each other's work, students can gain new perspectives and insights, which helps to reinforce their own learning (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006).

If we provide example, in a group project, students could be asked to assess each other's contributions and provide constructive feedback. This method can be applied to test questions by having students create their own questions for peers to answer, fostering a deeper engagement with the material. Peer assessment also allows students to develop evaluative skills, which are critical for lifelong learning (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006). Moreover, research suggests that self-assessment promotes greater student ownership of their learning, improving metacognitive skills.

4. Interactive Digital Platforms. The use of digital platforms and tools has revolutionized the way test questions are created and administered. Tools like online quizzes, interactive simulations, and virtual labs offer a dynamic way for students to interact with test questions. These platforms allow for a wide range of question types, such as drag-and-drop activities, interactive videos, and simulations, which can assess students' understanding in more creative and diverse ways (Gee, 2003).

Take a chemistry test as an example, students might be asked to conduct virtual experiments using an online simulation to observe chemical reactions. This approach not only makes the learning experience more engaging but also provides students with practical experience in applying theoretical knowledge. Research supports the idea that interactive platforms help improve student engagement and comprehension, as they allow students to engage with complex concepts in an immersive and hands-on way (Nicholson, 2015).

5. Formative Assessment. Formative assessments are designed to monitor student learning throughout the instructional process, rather than at the end of a unit or course. These assessments provide ongoing feedback, allowing students to track their progress and identify areas where they may need further improvement. Formative assessments can take various forms, such as quizzes, polls, reflections, or group discussions (Wiggins, 2012).

By incorporating formative assessments into test preparation, educators can gather real-time data about students' understanding and adjust instruction accordingly. This method encourages continuous learning and provides a more accurate picture of student progress. Evidence suggests that formative assessments, when used effectively, can significantly enhance student outcomes by promoting regular feedback and adjustment of learning strategies (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006).

Benefits of Interactive and Innovative Test Question Methods. The implementation of interactive and innovative test question methods offers numerous benefits for both educators and students. Some of the key advantages include:

- Enhanced Engagement: Interactive and gamified assessments increase student engagement, making learning more enjoyable and motivating students to participate actively in the learning process (Gee, 2003).

- Development of Higher-Order Skills: Innovative test methods, such as scenario-based questions, foster the development of critical thinking, problem-solving, and application skills, which are essential in real-world contexts (Anderson & Krathwohl, 2001).

- Personalized Learning: Digital platforms and formative assessments enable educators to tailor assessments to meet individual student needs, providing personalized learning experiences (Nicholson, 2015).

- Better Feedback: Interactive and peer-assessment methods provide students with immediate feedback, allowing them to understand their strengths and weaknesses and make improvements in real time (Nicol & Macfarlane-Dick, 2006).

Expanding the Role of Interactive Assessment in the Future. As educational technology continues to advance, the potential for interactive and innovative assessments will only grow. Future developments may include more immersive tools like virtual reality (VR) and augmented reality (AR), which could enable students to interact with complex simulations and real-world scenarios in even more engaging and meaningful ways (Gee, 2003). These technologies could help educators create highly dynamic test environments where students can explore, experiment, and apply knowledge in real time.

Furthermore, machine learning and AI may be used to customize test questions based on students' previous responses, adapting to their learning needs and providing more personalized assessment experiences. This would allow for real-time tracking of student progress and more efficient interventions by instructors. As the educational landscape continues to shift, it is clear that interactive and innovative test preparation methods will play a crucial role in preparing students for the challenges of the future (Wiggins, 2012).

Challenges and Considerations. Despite the numerous benefits, there are challenges associated with implementing innovative test question methods. These include:

- Time and Resource Constraints: Developing interactive assessments can be time-consuming and may require access to specialized tools and platforms, which may not be available in all educational settings (Wiggins, 2012).

- Assessment Validity: Some educators may be concerned about the validity and reliability of innovative assessment methods, especially if they deviate significantly from traditional test formats (Anderson & Krathwohl, 2001).

- Student Resistance: Some students may find non-traditional assessments unfamiliar or challenging, particularly if they are more accustomed to traditional testing formats (Gee, 2003).

Conclusion. The integration of interactive and innovative methods in preparing test questions represents a powerful strategy for enhancing student learning and assessment outcomes. By moving beyond traditional question formats, educators can develop assessments that not only evaluate factual knowledge but also foster critical thinking, creativity, and real-world problem-solving skills. These innovative approaches enable students to engage with the content more actively, making the learning process more meaningful and relevant to their lives. However, the successful implementation of these methods requires careful consideration of several factors. Educators must take into account the resources available to them, including technology, time, and professional development opportunities, as well as the unique needs of their students. To sum up, while the adoption of interactive and innovative test preparation methods presents certain challenges, their potential to revolutionize the way assessments are conducted and, ultimately, improve student outcomes is undeniable. By embracing these methods, educators can create more engaging, inclusive, and effective assessments that better reflect students' true learning and abilities, thus contributing to a more equitable and meaningful educational experience.

References

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Longman.
2. Gee, J. P. (2003). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Computers in Entertainment, 1(1), 20–20.
3. Nicholson, S. (2015). Gamification and Learning: A Review of the Literature. In Proceedings of the European Conference on Games Based Learning (Vol. 1, p. 8). Academic Conferences International Limited.
4. Nicol, D. J., & Macfarlane-Dick, D. (2006). Formative Assessment and Self-regulated Learning: A Model and Seven Principles of Good Feedback Practice. Studies in Higher Education, 31(2), 199-218.
5. Wiggins, G. (2012). The Case for Authentic Assessment. Practical Assessment, Research, and Evaluation, 18(1), 3.

JAMIYATNI TRANSFORMASIYALANISHI NAZARIY ASOSLAR VA UNDA TA`LIMNING O`RNI

Ibragimova Shoira Kosimovna
Renessans ta'lim universiteti o`qituvchisi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyat qadriyatlarini shakllantirish, innovasion g`oyalarni singdirish va kelajak avlodni yangi sharoitlarga moslashtirish vazifasini bajarish, shu nuqtai nazardan, bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jamiyatning transformasiya jarayonlariga mos ravishda takomillashtirilishi haqida.

Kalit so'zlar: Transformasiya, innovasion fikrlash, globallashuv, kasbiy rivojlanishi.

Аннотация

В данной статье посвящена задаче формирования ценностей общества, привитию инновационных идей и адаптатсии будущего поколения к новым условиям, в связи с чем профессиональная подготовка будущих педагогов совершенствуется в соответствии с трансформационными процессами общества.

Ключевые слова: Трансформация, инновационное мышление, глобализация, профессиональное развитие.

Annotation

This article is about the formation of society's values, the absorption of innovative ideas and the fulfillment of the task of adapting the future generation to new conditions, in this regard, the professional training of future teachers is improved in accordance with the processes of transformation of society.

Keywords: transformation, innovation thinking, globalization, professional development.

Ma'lumki, jamiyatning transformasiyalanishi – bu jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ijtimoiy yoki boshqa sohalardagi chuqur va tub o`zgarishlarni anglatadi. Transformasiyaning asl mohiyati ham jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, siyosiy tuzulmalar yoki madaniy qadriyatlar tizimining uzluksiz ravishda o`zgarib borishida yaqqol namoyon bo`ladi. Bunday o`zgarishlar o`z o`rnida jamiyat rivojiga, innovasiyalar yoki ijtimoiy muammolarni yechishga katta ta'sir o`tkazadi. Texnologiyalarning tezkor rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlarning o`zgarishi va zamonaviy bilimlarning ustuvor ahamiyatga ega bo`lishi esa ta'lim sohasini qayta tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Jamiyat hayotidagi yangilanishlar kelajakdagi mutaxassislarni, xususan, o`qituvchilarni tayyorlash jarayoniga ham alohida ta'sir ko`rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, har qanday jamiyat transformasiyasiga texnologik innovasiyalar (internet, sun'iy intellekt rivoji), iqtisodiy omillar (yangicha bozor munosabatlari), siyosiy islohotlar (yangi qonunlar, siyosiy hokimiyatning qayta taqsimlanishi), globallashuv (shiddatli integrasiya jarayonlari) hamda madaniy o`zgarishlar kuchli ta'sir qiladi. Bugun ta'lim jamiyatning transformasiyalanishi jarayonidagi eng asosiy vosita sifatida namoyon bo`lmoqda. U jamiyat qadriyatlarini shakllantirish, innovasion g`oyalarni singdirish va kelajak avlodni yangi sharoitlarga moslashtirish vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi jamiyatning transformasiya jarayonlariga mos ravishda takomillashtirilishi lozim.

Ilk bor ushbu masala amerikalik pedagog va tadqiqotchi Linda Darling Hammond tomonidan chuqur o`rganilgan bo`lib, olima o`zining "O`qituvchilarni tayyorlash va rivojlantirish: Samarali ta'lim uchun asoslar" (Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do) nomli kitobida o`qituvchilarni tayyorlash jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslar va strategik yondashuvlar mohiyatini tushuntirib beradi. Jamiyatning o`zgaruvchan sharoitida o`qituvchilarning malakasini oshirish va ularni yangi talablarga moslashtirish yo`llarini

ko`rsatib bergan tadqiqotchi: “Globallashuv davrida o`zgaruvchan tizimlarga moslasha oladigan o`qituvchilarni tayyorlash o`quvchilarning akademik muvaffaqiyatlari va ijtimoiy-emosional rivojlanishlari uchun asosiy omillardan biridir. Har bir o`qituvchi ta'lim jarayonining transformasiyasida ishtiyoq va faollik bilan ishtirok etishi va bu jarayondagi muammolarni hal qilishga qodir bo`lishi kerak” , deb ta'kidlaydi.

Chindanda, bugungi kunda ta'lim tizimi zamon talablariga javob berish uchun tezkorlik va moslashuvchanlik afzal ko`rilmoqda. Bu o`qituvchilardan nafaqat bilim va ko`nikmalarga, balki o`zgaruvchan muhitga moslashish qobiliyatiga ham ega bo`lishni talab etadi. Shu ma'noda o`qituvchilarning o`zgaruvchan tizimlarga moslasha olish qobiliyati o`quvchilarga bilim berishdagina emas, ularning ijtimoiy-emosional rivojlanishini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Qolaversa, ta'lim jarayonidagi o`zgarishlarni amalga oshirishda o`qituvchilarning faolligi, ishtiyoqi va ishga bo`lgan munosabatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bunday yondashuv globallashuv va avtomatizasiya davrida o`quvchilarga hayotiy ko`nikmalar, kerakli tajribalarni berish uchun ham zarurdir.

Ko`rinadiki, jamiyatning transformasiyalanishi sharoitida o`qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va ularni takomillashtirish strategiyalarini o`rganish bugungi kun pedagogikasining dolzarb masalalaridan biri. Ta'limdagi zamonaviy o`zgarishlar, innovasiyalar va kasbiy rivojlanish sohasida uzoq yillar ilmiy tadqiqot olib borgan amerikalik pedagog Syuzanna Vilson o`qituvchilarning yangi metodikalarga moslashish va zamonaviy talablarga javob berish qobiliyatlarini oshirishga oid dolzarb fikrlarni ilgari surgan. Xususan, “O`qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uzluksiz jarayon bo`lib, u jamiyatning o`zgaruvchan talablariga moslashishni ta'minlaydi”, degan qarashi ham bugungi kun uchun g`oyat ahamiyatli. Ya'ni o`qituvchilarning kasbiy rivojlanishi jamiyatning o`zgaruvchan talablariga moslashish bilan uzviy bog`liq bo`lgan jarayondir. Kasbiy rivojlanish esa uzluksiz jarayon sifatida qabul qilingan bo`lib, yangi pedagogik tendensiyalar, innovasion texnologiyalar va o`qitish metodlari doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ushbu jarayonda o`qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ham doimiy o`sib borishi shart. Bunday yondashuv o`qituvchilarning o`z faoliyatini yaxshilashlari, zamonaviy talablarga moslashishlari va o`quvchilarga eng yaxshi ta'lim berish usullari va vositalaridan oqilona foydalanishlariga xizmat qiladi. Jamiyatning talablari va ehtiyojlari o`zgaruvchan. O`qituvchilar kasbiy rivojlanish orqaligina mana shu o`zgarishlarga tayyor bo`la oladilar. Texnologiyalar va raqamli vositalarni ta'limga joriy etish o`qituvchilardan zamonaviy pedagogik usullar va innovasion tajribalarga moslashishni talab qiladi.

O`qituvchi kasbiy faoliyatining samaradorligi – bu ta'lim jarayonidagi natijalar, ya'ni o`quvchilarning bilim darajasi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish darajasi bilan baholanadi. Raqamli kompetensiyalar o`qituvchilarga ta'lim jarayonida yangi, samarali usullardan foydalanishga yordam beradi. Masalan, elektron darsliklar, onlayn mashqlar, virtual o`quv muhiti va raqamli o`yinlar orqali o`quvchilarning qiziqishini oshirish va ularni faol bilim olishga undash mumkin bo`ladi. Zamonaviy ta'limning talablariga mos keladigan o`qituvchi texnologik o`qitish usullari va yangi elektron resurslarni samarali joriy qilish qobiliyatiga ham ega bo`lishi kerak. Bunday o`qituvchi nafaqat bilim berish, balki o`quvchilarni zamonaviy talablarga mos ravishda shakllantirishi, ularga raqamli resurslar bilan ishlashni o`rgatishi lozim bo`ladi.

Bundan ko`rinadiki, axborotlashgan jamiyat sharoitida raqamli kompetensiyalar o`qituvchilarning kasbiy faoliyati samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'limning samaradorligi va ishlash sifati o`qituvchilarning raqamli ko`nikmalarga ega bo`lishi va ularni qay darajada dars jarayoniga innovasion usulda tadbiq qilishi bilan bevosita bog`liq.

Bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, transformasiyalashgan jamiyatga moslasha olish qobiliyati nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyati, balki ta'lim tizimi va umuman jamiyat rivojlanishidagi ijobiy o`zgarishlarning kafolati hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko`rsatadiki, ana shunday davrda zamonaviy o`qituvchidan quyidagi kompetensiyalar talab etiladi:

- Innovasion fikrlash: yangi pedagogik texnologiyalarni o`zlashtirish va ularni dars jarayonida qo`llay olish.

- Ijtimoiy moslashuvchanlik: o`quvchilar bilan samarali muloqot o`rnatish va turli ijtimoiy-madaniy muhitlarga moslasha olish.
- Axborot texnologiyalarini bilish: raqamli vositalarni ta'lim jarayonida samarali qo`llash.
- O`zlashtirish qobiliyati: kasbiy rivojlanish va uzluksiz ravishda o`z-o`zini takomillashtirishga intilish.

Bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish uchun quyidagi asosiy yo`nalishlarni belgilash mumkin:

1. Axborot texnologiyalarini joriy etish: raqamli vositalarni pedagogik jarayonga tadbiq etish uchun maxsus kurslar tashkil qilish;
2. Innovasion pedagogik metodlarni rivojlantirish: o`qituvchilarni zamonaviy ta'lim metodlari bilan tanishtirish;
3. Ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarni yaxshilash: o`qituvchilarning kasbiy motivasiyasini oshirish uchun moddiy va ma'naviy rag`batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;
4. Ta'lim dasturlarini qayta ko`rib chiqish: bo`lajak o`qituvchilar uchun amaliy mashg`ulotlarni va stajirovkalarni kengaytirish.
5. Jamiyatning transformasiyalanishi ta'lim sohasiga, xususan, bo`lajak o`qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga katta ta'sir ko`rsatmoqda. Ushbu jarayonda kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish uchun tizimli yondashuv zarur. Bunda ta'limdagi innovasiyalarni joriy etish, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish va o`qituvchilarning shaxsiy rivojlanishiga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. 11.09.2023 PF-158-son: https://lex.uz/docs/-6600413 2 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
2. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя. – М.: Педагогика. – 2005.
3. Tkacheva N.A. Transprofessionalizm va yoshlarning kasbiy salohiyati // Zamonaviy fan va ta'lim yutuqlari. 2016 yil. 9-son.

BELBOʻLI KURASHDA MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLGINI OPTIMALLASHTIRISH VA TAKOMILASHTRISH

Isayev Iqboljon Burxonjonovich
Renesans Ta'lim Universiteti "Sport faoliyati" kafedrasi
dotsenti p.f.b.f.d (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqola malakali belbogʻli kurashchilar uchun koʻp yillik tayyorgarlik bosqichlari mashgʻulot yuklamalarini tizimlashtirish va optimal nisbatlarini ishlab chiqilgan hamda rejalashtirish va nazorat qilish bosqichlarini tezkor amaliyotga joriy qilish ilmiy asoslab berilgan. Belbogʻli kurash musobaqalarini kuzatish natijasida malakali belbogʻlin kurashchilar tomonidan bajarilgan yuqori mahoratni aks ettiruvchi harakat tayyorgarligining samarali jismoniy va texnik-taktik tayyorligini ilmiy ta'minlash asosida tajriba natijalarini oʻquv-mashgʻulot jarayoniga tadbiq qilingan.

Kalit soʻzlar: jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, musobaqa davri, hujum harakatlari, taktik hujum harakat, toʻsib tashlash usul, koʻtarib tashlash usul, oshirib tashlash usul.

Аннотация

В статье разработаны систематизация и оптимальные пропорции этапов многолетней подготовки тренировочных нагрузок для квалифицированных борцов на поясах, а также научно обосновано внедрение этапов планирования и контроля в экспресс-практику. На основании научного подтверждения эффективной физической и технико-тактической подготовки движений, отражающих высокое мастерство, выполняемых квалифицированными борцами на поясах в результате наблюдения за соревнованиями по борьбе, результаты эксперимента были внедрены в тренировочный процесс.

Ключевые слова: физическая подготовка, техническая подготовка, соревновательный период, наступательные действия, тактико-наступательные действия, метод блокировки, метод подъема, метод увеличения.

Abstract

This article has developed the systematization and optimal proportions of the multi-year preparation stages of training loads for qualified belt wrestlers, and the introduction of planning and control stages into rapid practice is scientifically justified. Based on scientific assurance of effective physical and technical-tactical preparation of movements reflecting high skills performed by qualified belt wrestlers as a result of observing wrestling competitions, the results of the experiment were introduced into the training process.

Key words: physical training, technical training, competition period, offensive actions, tactical offensive action, blocking method, lifting method, increasing method.

Mavzusining dolzarbligi

Jahon miqyosida sportchilarining musobaqa va mashgʻulot jarayonlarida asosiy e'tibor musobaqa oldi tayyorgarligiga, ayniqsa kurashchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligiga katta ahamiyat berib kelinmoqda, sababi jismoniy tayyorgarlikning uzviy uygʻunlashishi musobaqa bellashuvlaridagi natijalarni yuqori darajaga koʻtarilishiga xizmat qilmoqda.

Dunyo miqiyosida yetakchi sport tashkilotlari tomonidan belbogʻli kurash boʻyicha malakali sportchilarni tayyorlash, ularning mashgʻulot yuklamalarini optimallashtirish, muximlik darajasiga koʻra tabaqalashtirish, saralash me'yorlarini ishlab chiqish bilan faol tiklanish vositalarini kurashchilarga koʻllash boʻyicha qator izlanishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda sportni ommaviylashtirish va yuqori natijalarga erishishda uchun sportchilarning jismoniy va texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. "Kurashni yanada rivojlantirish va ommalashtirish mamlakatimiz aholisining barcha qatlamlarini yoshidan qat'i nazar sogʻlom turmush tarziga jalb qilish, yoshlarni Vatanga sadoqatli etib tarbiyalash, kurashni jahon xalqlarining sevimli sport turlaridan biriga aylantirish,

uning halollik, adolatlilik, bag‘rikenglik kabi insonparvar g‘oyalarini dunyo ahliga yanada keng targ‘ib qilish, ushbu sohaga investitsiyalarni faol jalb etish orqali uni tijoratlashtirish hamda chinakam o‘zbek kurashi brendini ommalashtirish nazarda tutadi”.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-son “Jismoniy tarbiya va sport sohosida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 2017 yil 2 oktabrdagi PQ-3306-son, “Kurash milliy sport turini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020 yil 4 noyabrdagi PQ-4881-sonli “Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda 2020 yil 4 martdagi 122-sonli Vazirlar Maxkamasini “Sport turlari bo‘yicha terma jamoalar tarkibiga sportchilarni saralab olish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori va sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: malakali bekbog‘li kurashchilarning texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish uchun maxsus mashqlarni qo‘llash dasturni takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

malakali belbog‘li kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini rivojlantirishda belbog‘li kurashchilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirish;

malakali belbog‘li kurashchilarning musobaqa jarayonida himoya, hujum va qarshi hujim(kombinatsiya) harakatlarini takomillashtirishda bellashuv jarayonidagi qulay vaziyatlarda saralangan texnik usullardan foydalanish dasturni ishlab chiqish;

malakali belbog‘li kurashchilarning musobaqaoldi tayyorgarlik davrida aldamchi harakatlarga o‘rgatish orqali bellashuv taktikasini takomillashtirish;

malakali belbog‘li kurashchilarni bellashuv jarayonlaridagi hujum harakatlarini bajarishdagi samaradorlik darajasini oshirishda qarshi taktik hujum harakatlari takomillashtirish;

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

malakali belbog‘li kurashchilarning musobaqaoldi tayyorgarlik davrida hujum va qarshi hujum harakatlarini takomillashtirish uchun ko‘tarib tashlash, to‘sib tashlash, oshirib nashlash, usullarni va texnik-taktik harakatlarni bajarishda har bir holatga tanlab yo‘naltirilgan maxsus mashqlarni qo‘llash dasturni ishlab chiqish hisobiga malakali belbog‘li kurashchilarni bellashuvga tayyorgarlik taktikasini shakillantirish imkoniyatlari kengaytirilgan;

malakali belbog‘li kurashchilarning musobaqa faoliyatidagi noqulay va qiyin vaziyatlarda raqib hujumidan chiqib ketish va qarshi hujumni raqibga qarshi qo‘llash bilan raqibni hujimdan qulay dinamik holatda ko‘tarib tashlash, to‘sib tashlash, oshirib nashlash, usullarni bajarish hisobiga bellashuv vaziyatini o‘z foydasiga hal etish imkoniyati kengaytirilgan;

malakali belbog‘li kurashchilarning musobaqalarga tayyorlashda ko‘tarib tashlash, oshirib tashlash, to‘sib tashlash usullarini bajarish intervalini vazn toifalari bo‘yicha me’yorlashtirish hisobiga asimetrik holatlarda bellashuvni olib borish taktikasi takomillashtirilgan;

malakali belbog‘li kurashchilarning bellashuv jarayonidagi taktik hujum xarakatlarini optimallashtirish uchun raqib ko‘tarib tashladh, oshirib nashlash, to‘sib tashlash usullarini raqib hujumdan foydalangan holda boshlang‘ich elementlarini aldamchi xarakatlarda qo‘llash hisobiga murakkab xujum harakatlari takomillashtirilgan.

Mavjud manbalarni tahlil qilish natijasi shuni ko‘rsatdiki, yuqori malakali kurashchi sportchilarini tayyorlashda mashg‘ulotlar jarayonida jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni ilmiy asoslangan holda tashkil etish bugungi kunda amaliyotda talab darajasida yo‘lga qo‘yilmagan. Shu sababli boshqa sport turlarida olib borilgan tadqiqot natijalariga tayangan holda ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan yangi usullarni mashg‘ulot jarayoniga kiritish lozim. Sport amaliyotidagi malakali ilg‘or tajribalarni o‘rganish natijasi shuni ko‘rsatdiki, kurash mutaxassislari tomonidan mashg‘ulotlarni rejalashtirish yo‘nalishida kompleks ta’sir qiluvchi mashg‘ulotlardan foydalanish masalasi ko‘rib chiqilib, mashg‘ulotlarning dastlabki vazifalarning bir

tomonlama hal qilinishi hamda hal qilinadigan vazifalar tarkibi borgan sari kengayib borishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida 45 nafar murabbiylar o‘rasida anketa so‘rovnomasini o‘tkazdik, o‘tkazilgan anketa so‘rovnomasi natijalari quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ldi. (1-rasmga qarang):

Jismoniy qobiliyatlar belbog‘li kurashda qanchalik muhim ahamiyatga ega deb hisoblaysiz (1-savol)? – degan savolga 20,2% murabbiylar: “unchalik muhim emas”, 79,8% murabbiylar: “judayam muhim”, qolgan murabbiylarlar bu savolga “ba’zan kerak, ba’zan kerak emas” deb ta’kidlagan. Shu qatorda mutaxassislar tomonidan ushbu savolga yakkakurash sport turlarida jismoniy qobiliyatlar muhim rol o‘ynaydi va qobiliyat ega bo‘lish tug‘ma yoki uni rivojlantirish mumkinligi to‘g‘risida fikrlarni bildirishgan Koordinatsion qobiliyat va muvozanatni saqlash texnik usullarni bajarishda muhim ahamiyatga ega degan fikrlarni bildirgan. Mutaxassislarni fikriga asoslanib, belbog‘li kurash sport turida jismoniy qobiliyati muhim ahamiyatga ega ekanligiga xulosa qildik.

Musobaqa faoliyatining qaysi jarayonida belbog‘li kurashda shug‘lanuchilar jismoniy qobiliyatlar yaqqol namoyon bo‘ladi (2-savol)? – deb berilgan savolga murabbiylarning 35,3% “hujumda” 36,1% “himoyada”, qolgan, 28,6% murabbiy bu savolga “qarshi hujumda” degan javobni tanlagan. Ba’zi murabbiylar jismoniy qobiliyatlar musobaqa faoliyatining barchasida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birgalikda musobaqa jarayonida kutilmagan vaziyatlardan oqilona foydalanishi jismoniy qobiliyatlarni qanchalik rivojlanganini ko‘rsatadi degan fikrlarni bildirib o‘tgan. Biz yuqorida keltirilgan fikrlarni tahlil qilib, jismoniy qobiliyatlar musobaqa faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi degan fikrga keldik.

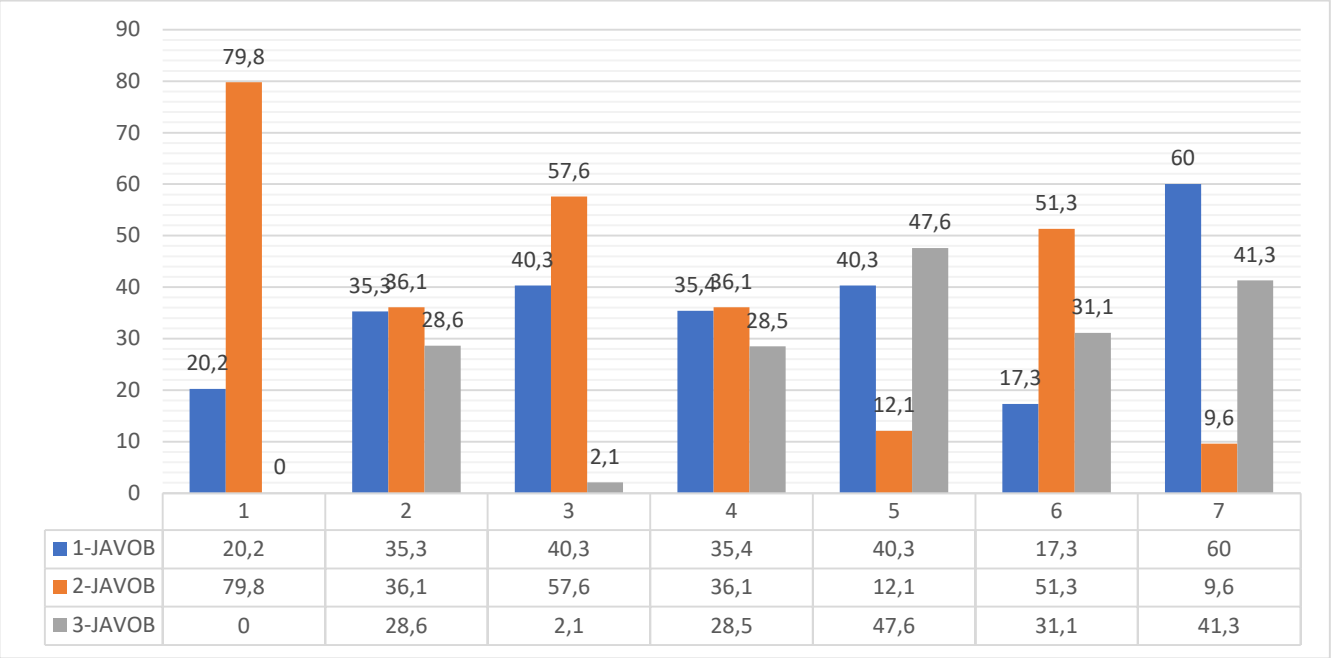

	1	2	3	4	5	6	7
1-JAVOB	20,2	35,3	40,3	35,4	40,3	17,3	60
2-JAVOB	79,8	36,1	57,6	36,1	12,1	51,3	9,6
3-JAVOB	0	28,6	2,1	28,5	47,6	31,1	41,3

1-rasm. Musobaqa oldi tayyorgarlikni olib boorish bo‘yicha 45 nafar malakali belbog‘li kurash murabbiylar o‘rasida anketa so‘rovnoma natijalari

Dastlabki o‘quv-mashg‘ulot jarayonlarida belbog‘li kurashchilarga qaysi texnik harakatlar o‘rgatilishi maqsadga muvofiq deb bilasiz. (3-savol)?– deb berilgan savolga 40,3% murabbiy “tayyorlov qismida”, 57,6% murabbiy “asosiy qismda”, 2,1% murabbiy esa bu savolga “yakuniy qismda” degan javobni belgilashgan. Sport o‘yinlaridan ko‘proq basketbol va harakatli o‘yinlardan foydalanish samarali bo‘ladi degan fikrni bildirgan.

Koordinatsion qobiliyatlarni tayyorlov qismida rivojlantirish yaxshi samara beradi, bunga sabab tayyorlov qismida akrobatik mashqlar va maxsus chigal yozdi mashqlari qo‘llaniladi deb fikr bergan. Mashg‘ulot jarayonining barcha qismida jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish kerak deb hisoblaymiz.

O‘quv-mashg‘ulot jarayonlarida belbog‘li kurashchilarga texnik harakatlarga o‘rgatishning qaysi metodikalardan foydalanish kerak deb hisoblaysiz (4-savol)? – deb berilgan savolimizga 35,4%

murabbiy “takroriy”, 36,1% murabbiy “qat’iy tartiblashtirilgan”, qolgan 28,5% murabbiy esa bu savolga “oraliqli (tanaffusli)” degan javobni belgilagan. Murabbiylarning ba’zilari bu savolimizga hamma metodlarni ishlatish mumkin deyishgan. Ba’zi mutaxassislar aylanma metodlardan ham foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lar edi deb fikr bildirgan va musobaqa metodini ham afzallik tomonlari ko‘p deb fikr bildirgan. Biz ham yuqorida keltirilgan amaliyotchi murabbiylarning fikrlariga qo‘shilamiz.

Hozirgi kunda belbog‘li kurash sport turining texnik harakatlarini o‘rgatishga va uni takomillashtirishga oid ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli deb hisoblaysizmi (5-savol)? – degan savolga 40,3% murabbiy “yetarli emas”, 12,1% “yetarli”, shuningdek, 47,6% murabbiy bunga javoban “bor, lekin juda ham kam” deb ta’kidlashadi. Bu savolimizga ba’zi murabbiylar butun dunyo tanigan olimlar Berneshteyn va Lyax adabiyotlaridan ma’lumot olish kerak deb qo‘shimcha qilishgan. Biz jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirishga doir ilmiy-metodik adabiyotlar yetarli, ammo o‘zbek tiliga tarjima qilingani kam deb hisoblaymiz. Belbog‘li kurash mashg‘ulotlarida taktik hujum va himoya, qarshi hujum harakatlariga o‘rgatish jarayonlari pedagogik innovatsion metodlar bilan boyitilgan deb hisoblaysizmi (6-savol)? degan savolga 17,6% murabbiy “ha”, 51,3% murabbiy“ yo‘q”, 31,1% mutaxassis esa “aniq bilmayman” degan javobni belgilagan. Bundan tashqari ushbu savolimizga murabbiylar jismoniy qobiliyatlar rivojlanmagan sportchidan yaxshi natija kutish qiyin va belbog‘li kurash sportchilarida texnika-taktika bilan birgalikda jismoniy qobiliyat birgalikda mujassam bo‘lishi sport yutuqlariga erishishda samarali vosita bo‘la oladi degan fikrni bildirgan. Belbog‘li kurash bo‘yicha malakali sportchilarning jismoniy qobiliyatlari samaradorligini oshirishning mavjud omillaridan biri sifatidagi maxsus tayyorgarlik bosqichlarida keng qo‘llanuvchi mashqlar tizimlashtirildi.

Tadqiqot davomida tezlik, kuch, chidamkorlik, chaqqonlik va egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlar yordamida yuklamalar berildi va uning ijobiy ta’siri aniqlandi. Malakali belbog‘li kurashchilarni kuzatishda qo‘llanilgan uslublardan foydalanildi va belbog‘li kurashchilarning mashg‘ulotlarida UJT va MJT aniqlandi. Asosiy pedagogik tadqiqot boshida tadqiqot guruhlari: tajriba va nazorat guruhlari bir xil kursatkichlarga ega edilar (R>0,05) 3.1 - jadval.

1-jadval

Tajriba va nazorat guruh belbog‘li kurashchilarining pedagogik tadqiqot boshida jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (n=18)

№	Nazorat mashqlar	Tajriba guruhi boshida			Nazorat guruhi boshida			t	P
		X	σ	V %	X	σ	V %		
1.	Most holatda yurish10-m (sek)	12,05	1,64	13,6	12,7	1,69	13,3	1.32	> 0,05
2.	Tik turgan holda orqaga eglib o‘tishlar (sek)	4,8	1,55	14,6	4,3	1,69	39,3	0.53	> 0,05
3.	Qo‘lga tayangan xolda qo‘larni bukib yozish (sek)	16,8	0,91	5,4	16,4	1,08	6,6	1.65	> 0,05
4.	Turnikda tortnish (sek)	7,3	0,94	12,8	7,1	0,44	6,1	0.16	> 0,05
5.	Balandlikka sakrash (sek)	12,7	1,72	13,6	12	1,66	13,8	0.65	> 0,05
6.	30-metirga yugrish (sek)	6,2	0,26	4,3	6,3	0,28	4,5	0.35	> 0,05
7.	Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni bilan o‘tirib-turishlar (sek).	5,8	0,81	0,69	5,9	0,80	1,16	0.11	> 0,05
8.	Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni ko‘tarib o‘ng va chap tomonga o‘tqazishlar (sek).	6,2	0,79	0,64	6,3	0,78	1,39	0.32	> 0,05

Belbog‘li kurashchilarni jismoniy sifat ko‘rsatkichlarining tadqiqot boshida olingan natijalariga ko‘ra: Most holatda yurish 10-m(sek) tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 12,05; standart og‘ish – 1,64; variatsiya koeffitsienti – 13,6ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 12,7; standart og‘ish – 1,69; variatsiya koeffitsienti – 13,3ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Tik turgan

holda orqaga eglib o‘tishlar (sek) tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,8; standart og‘ish – 1,55; variatsiya koeffitsienti – 14,6ni tashkil etdi.

Tajriba guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,3; standart og‘ish – 1,69; variatsiya koeffitsienti – 39,3ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Qo‘lga tayangan xolda qo‘larni bukib yozish(marta) bo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 28,99; standart og‘ish – 2,81; variatsiya koeffitsienti – 9,69 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 29,12; standart og‘ish – 2,96; variatsiya koeffitsienti – 10,16 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Turnikda tortnish (marta) bo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 8,98; standart og‘ish – 1,03; variatsiya koeffitsienti – 11,47 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 8,81; standart og‘ish –0,88; variatsiya koeffitsienti – 9,99 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Balandlikka sakrash (sek) bo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,72; standart og‘ish – 0,41; variatsiya koeffitsienti – 8,69 ni tashkil etdi.

Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 4,69; standart og‘ish – 0,37; variatsiya koeffitsienti – 7,89 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. 30-metirga yugrish (sek)bo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati – 2,09; standart og‘ish – 0,23; variatsiya koeffitsienti – 11,00 ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati – 2,12; standart og‘ish – 0,22; variatsiya koeffitsienti – 10,38 ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Og‘irligi bir xil bo‘lgan kurashchi bilan o‘tirib-turishlar (soni) bo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati –5,8; standart og‘ish –0,81; variatsiya koeffitsienti –0,69ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati –1,12; standart og‘ish –0,80; variatsiya koeffitsienti –1,16ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi.

Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni ko‘tarib o‘ng va chap tomonga o‘tqazishlarbo‘yicha tajriba guruhida o‘rtacha arifmetik qiymati –6,2; standart og‘ish –0,79; variatsiya koeffitsienti –0,64ni tashkil etdi. Nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkichlar quyidagicha o‘rtacha arifmetik qiymati –1,29; standart og‘ish –0,78; variatsiya koeffitsienti –1,39ni tashkil etdi. Har ikkala guruh ko‘rsatkichlarining ishonchlilik darajasi R>0,05 ga teng bo‘ldi. Har ikkala guruhdan olingan umumiy va maxsus jismoniy sifatlarning rivojlanganlik darajasi bir-biriga yaqinligi kuzatildi. Ulardagi sifat ko‘rsatkichlarining rivojlanganlik darajalari o‘xshashligi

2-rasm. Tajriba va nazorat guruh ko‘rsatkichlarning qiyosiy o‘rtacha qiymatlari va ularning tajriba boshida aniqlangan statistik tavsiflari keltirilgan

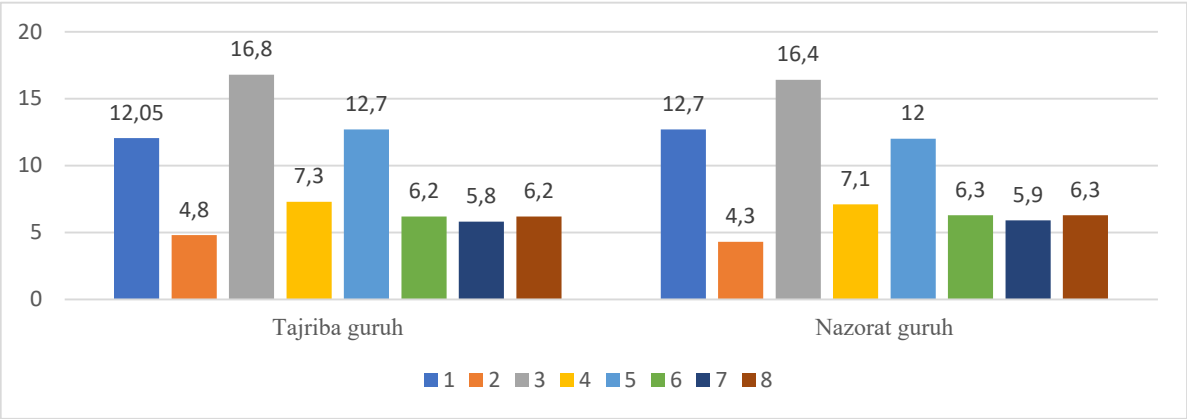

Mazkur 2-rasmda tajriba va nazorat guruhlarida umumiy va maxsus jismoniy sifatlarini rivojlanganlik darajalarini ko‘rishimiz mumkin. Unga ko‘ra har ikkala guruh kurashchilaridan olingan ko‘rsatkichlarning 3.2-rasmdagi ifodasiga ko‘ra 3-mashq bo‘yicha ikkala guruh sinaluvchilari yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etishgan bo‘lsa, 4-6 va 8-mashqlar bo‘yicha past ko‘rsatkichlar qayd

etilgan. 2-7-mashqlar bo‘yicha esa juda past ko‘rsatkichlarga ega ekanliklari kuzatilgan. Bu o‘z navbatida tadqiqotga jalb etilgan har ikkala guruh kurashchilardan eng yaxshi natijalarni qayd etgan 36 nafar sinaluvchilaridan olingan jismoniy sifat ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili edi.

Tadqiqotga jalb etilgan nazorat va tajriba guruhlaridagi malakali kurashchilarda asosan qo‘l kuchining rivojlanganlik darajalari o‘rganildi. Belbog‘li kurash sport turida asosiy ushlash harakatlari raqibining belbog‘idan bo‘lganligi sabab belbog‘li kurash sport turida barmoq va qo‘llarning kuch darajalari yuqori bo‘lgan sportchilarning natijalari yaxshilanib borishi kuzatilgan. Shu sabab umumiy va maxsus jismoniy sifat darajalarini sinovdan o‘tkazishda ulardagi zarur harakatlarni bajara olish xususiyatlaridan kelib chiqib mashqlar saralab olingan.

Biz tomonimizdan olib borilgan ilmiy tadqiqot izlanishlarimizda murabbiylar fikri va maslahatlari asosida o‘rganilgan malakali belbog‘li kurashchilarni jahon arenalarida ko‘rsatib kelayotgan natijalari va musobaqa bellashuvlarini kuzatish va tahlil qilish natijalariga ko‘ra, ular tomonidan bajarilayotgan texnik harakatlar o‘z maromiga yetkazilib bajarilayotganligi va noqulay vaziyatlardan ham yengillik bilan chiqib ketish holatlari tadqiqot davomida aniqlandi. Bu borada jahon arenalarida sportning belbog‘li kurash turi bo‘yicha kuchli kurashchilarni g‘alaba qozonishdagi hujum va himoya harakatlari to‘g‘risidagi ilmiy izlanishlarda yetarlicha ma’lumotlar yoritib berilmaganligi o‘rganildi.

Tadqiqot oxiriga kelib tajriba va nazorat guruhlaridagi kurashchilarni jismoniy sifat ko‘rsatkichlari qayta aniqlandi va tahlil qilindi. TG kurashchilarining jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha tadqiqot boshida va oxirida olingan natijalari va ularning statistik xarakteristikalarini solishtirish hamda tajriba davomida o‘zgarishini ishonchliligi baholangan ma’lumotlari keltirilgan.

MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIK DAVRIDA O‘QUV MASHG‘ULOT JARAYONLARNI OPTIMALASHTIRISHGA QARATILGAN MASHQLARNI MEYYORLANISH DASTUR

T/r	Hafta kunlari	Hafta davomida olib boriladigan mashg‘ulot mavzulari va ularni bajarilishi			Mashg‘ulot o‘tiladigan kun qismi	Mashg‘ulot vaqti (soat)
		Tehnik usullrni bjarish	**Jismoniy qobilyatlarni rivojlantrish**			
1.	Dushanba ertalabki mashg‘ulot	Belbog‘li kurashda tizzalar yordamida ko‘tarib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
2.	Dushanba kechgi mashg‘ulot		Egluchanlik qobilyatni rivojlantiruvchi mashqlar,sport rezina yordamida ishlash, mos holatida ishlashlar	yakka holda	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
3.	Seshanba ertalab mashg‘ulot		Bassenda suzish mashqlari bilan shug‘vlanish	jamoa bilan	10:00 dan 11:00 gacha	60 daq.
	Seshanba kechga mashg‘ulot	Sport o‘yinlari (futbol, voleybol, baskitbol)		jamoa bilan	17:00 dan 18:00 gacha	60 daq.
4.	Chorshanba ertalabki mashg‘ulot	Belbog‘li kurashda tizzalar yordamidato‘sib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
5.	Chorshanba kechgi mashg‘ulot	Gavdaning bel qismidan sport rezinasidan boylab 4-m masofaga yurib balandligi 40-sm gimnastik skamekada oyoqlarni galama gal amashlab chqib tushishlar, 40-kg shtangani elkaga qo‘yib qadamni keng tashlab yurish	Kuch qoblyatni rivojlantrish mashqlar bilan ishlash.	sherik bilan	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
6.	Payshanba ertalbki mashg‘ulot	Tezkor-kuch qobilyatlarni rivojlantrish.40-sm gimnastik skamekada sakrab o‘tish va o‘gan tomonida tezlikka otjmaniya qilish, 50-kg shtangani erdan uzib yuqoriga kutarib qo‘yishlar		yakka holda	10:00 dan 11:00 gacha	60 daq.
7.	Payshanba kechgi mashg‘ulot		Chidamlilk qobilyatlarni kross yugrishlar, qisqa masofaga balandlikka yugrish	jamoa bilan	17:00 dan 18:00 gacha	60 daq.

8.	Juma Ertalabki mashg‘ulot	Belbog‘li kurashda oshrib tashlash usul, sherik qashligida usullarni takrollash, sherik hujmidan foydalanish taktikasi		sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
9.	Juma kechgi mashg‘ulot		Sherik bilan usullrni qayta takrolash, bellashu,musobaqa muhitda bellashu	jamoa bilan	16:30 dan 18:00 gacha	90-daq
				sherik bilan	10:00 dan 11:30 gacha	90-daq
11.	Shanba kechgi mashg‘ulot		Tiklanish tadbirlari (sauvna, muzli vanna, suvli massaj, massaj, v.x)	jamoa bilan		
10.	Yakshanba	Dam olish kuni (faol uyqu,sayr, oila davrasida shirin tamlar tayyorlash, musiqa tinglash, v.x)				

MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIK DAVRIDA TEXNIK TAYYORGARLIK DASTURI

№	***USULLAR***	***Usullarni rasm ko‘rnshi***	***XIMOYALANISH***	***QASHI HUJUM***	***USULLAR KETMA KETLIGI (KOMBINATSIYA)***
1.	O‘ng yonboshdan oshrib tashlash usuli		O‘ng yonboshdan oshrib tashlashda xujim xarakatni to‘xtatishda raqib turish xolatidan pastroq turish xolatiga o‘tib belbog‘ni raqibga nisbatan tortib xujim xarakatni shidatni psaytirladi va ikki oyoq yordamida shak bilan xujum to‘xtatladi	Qarshi xujum xarakati o‘ng yonbosh usulni bajarayotgan raqibi xujumni xarakatni to‘xtatgan xolatda chap oyoqni o‘ng oyoq orqasiga tashlab raqibni qorin bilan urib ko‘tarib o‘ng tizza yordamida ko‘tarib tashlanadi	Raqib o‘ng yonboshga xujumga kelganda xujum xarakatni qarshlik bilan to‘xtatib raqib turish xolatiga o‘tganda raqibga o‘ng tizza yordamida ko‘tarib tashlash usulni bajaramiz raqib ximoyalanishga o‘tganda raqibdan pasayib o‘ng yonboshga burab bosiladi
2.	Chap yonboshdan oshrib tashlash usuli		Chap yonboshdan oshrib tashlashni xujum xarakatlarni to‘xtatishda belbog‘li kurash turish xolatida o‘ng oyoqni chap oyoqa nisbatan oldinga qo‘yib yuriladi chap yonboshga xujum xarakati boshlanganda o‘ng oyoqni chap oyog‘iga qarama qarshi qo‘yib o‘ng qo‘lni chap qo‘lga yetqazib xujum xarakat to‘xtatatladi	Chap yonboshga oshrib tashlashga qarshi xujum raqibni chap tizzaga o‘ng tizzani to‘sib qo‘ng qo‘lni chap qo‘lga yetqazib raqibni o‘ng tomonga burab bosladi	Raqibni o‘ng tizza yordamida ko‘tarib tashlash usulni bajarisha kirishganda raqib qarshlik uchun shak qo‘yganda o‘ng o‘yoqni chap oyoq orqasitga o‘tqazib chap yonboshdan oshrib tashlanadi

3.	O‘ng tizzada ko‘tarib tashlash usuli	 	O‘ng tizza yordamida ko‘tarib tashlash usulni bajarishda ximoyalanish belbog‘li kurash turish xolatida chap oyoqni o‘ng oyoqa nisbatan oldinga qo‘yamiz jujum amalga oshrilganda raqibga nisbatan pas turish xolatidan raqibning o‘ng oyog‘iga chap oyoq son qismi bilan shak qo‘yiladi	Xujum qiluchi ung tizza yordamida ko‘tarib tashlashga xarakat qilganda shak yordamida xujumni to‘xtatib qo‘llarni yetqagan xolda chap oyoqni o‘ng oyoq orqasiga tashlab o‘ng tizza yordamiga ko‘tarib tashlanadai	Belbog‘li kurash turish xolatida raqibning chap oyog‘iga shakka o‘tib o‘zimizga tortib olamiz va raqib shakdan oyog‘ni olib qochganda raqibni ko‘tarib o‘ng tizza yordamida ko‘tarib tashlaymiz

3-jadval

Tajriba guruh belbog‘li kurashchilarining pedagogik tadqiqot boshida va ohrida jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (n=18)

№	Nazorat mashqlar	Tajriba boshda			Tajriba oxirida			t	P
		X	σ	V %	X	σ	V %		
1.	Most holatda yurish 10-m (sek)	12,05	1,64	13,6	14,6	2,08	10,1	2,32	<0,01
2.	Tik turgan holda orqaga eglib o‘tishlar (sek)	4,8	1,55	9,6	7,1	1,02	6,3	1,53	<0,01
3.	Qo‘lga tayangan xolda qo‘larni bukib yozish (marta)	16,8	0,91	5,4	18,2	1,96	5,6	2,65	<0,01
4.	Turnikda tortnish (marta)	7,3	0,94	12,8	8,1	0,74	8,76	1,20	<0,01
5.	Balandlikka sakrash (sek)	12,7	1,72	13,6	13,1	1,96	13,9	1,54	<0,01
6.	30-metirga yugrish (sek)	5,24	0,57	10,8	4,45	0,46	10,34	3,74	<0,01
7.	Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni bilan o‘tirib-turishlar (soni).	6,9	2,84	9,80	8,2	3,04	8,08	3,73	<0,01
8.	Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni ko‘tarib o‘ng va chap tomonga o‘tqazishlar (soni).	5,5	2,79	9,64	7,3	3,02	9,05	3,72	<0,01

Jadvaldagi natijalarning tahliliga ko‘ra tadqiqot boshida Most holatda yurish10-m (sek) bo‘yicha o‘.a.q.i – 12,05; standart og‘ish –1,64; variatsiya koeffitsienti –13,6%ni; tadqiqot oxiriga kelib ushbu ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i –14,6; standart og‘ish –2,08; variatsiya koeffitsienti –10,1%ni tashkil etdi. Ushbu test natijalari o‘.a.q.larini tajriba davomidagi nisbiy o‘sishi 18,09 %ga teng bo‘lib, mazkur o‘sish uchun Styudent kritik qiymati t=2,32 ga tengligi va o‘zgarish yuqori R<0,01 ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi aniqlandi. Tik turgan holda orqaga eglib o‘tishlar (sek)bo‘yicha tadqiqot boshida o‘.a.q.i –4,8; standart og‘ish –1,55; variatsiya koeffitsienti –9,6%ni; tadqiqot oxiriga kelib ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i – 7,1; standart og‘ish – 2,08; variatsiya koeffitsienti – 6,03 %ni tashkil etdi.

Ushbu ko‘rsatkichlarning o‘.a.q.ini tajriba davomida o‘zgarishi uchun nisbiy o‘sishi 15,23 %ga teng bo‘lib, mazkur o‘sish uchun Styudent kritik qiymati t=2,32 ga tengligi va o‘zgarish yaxshi R<0,01 ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi kuzatildi. Qo‘lga tayangan xolda qo‘larni bukib yozish (marta)bo‘yicha tadqiqot boshida o‘.a.q.i – 16,8; standart og‘ish – 0,91; variatsiya koeffitsienti – 5,4 %ni va tadqiqot oxirida bu ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i – 18,2; standart og‘ish – 1,96; variatsiya koeffitsienti – 5,6 %ni tashkil etdi.

Mazkur ko‘rsatkichning o‘.a.q.ini tajriba davomida nisbiy o‘sishi 15,45 %gateng bo‘lib, mazkur o‘sish uchun Styudent kritik qiymati t=2,65 ga tengligi va o‘zgarish yaxshi R<0,01 ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi aniqlandi. Turnikda tortnish (marta) ko‘tarishlar soni bo‘yicha tadqiqot boshida o‘.a.q.i – 7,3; standart og‘ish –0,94; variatsiya koeffitsienti –12,8%ni hamda tadqiqot oxirida ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i –8,1; standart og‘ish – 074; variatsiya koeffitsienti – 8,76 %ni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkichning o‘.a.q.ini nisbiy o‘sishi 13,25 %ga teng bo‘lib, mazkur o‘sish uchun Styudent kritik qiymati t=1,20 ga teng va o‘zgarish qoniqarli R<0,01 ahamiyatlilik darajasida statistik ishonchli bo‘ldi. 30 metr masofaga yugurish bo‘yicha tadqiqot boshida o‘.a.q.i – 5,24; standart og‘ish – 0,57; variatsiya koeffitsienti – 10,88 %ni va tadqiqot oxirida ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i – 4,45; standart og‘ish – 0,46; variatsiya koeffitsienti – 10,34 %ni tashkil etdi. Mazkur ko‘rsatkichning o‘.a.q.ini tajriba davomida o‘zgarishi yaxshi R<0,01 ahamiyatlilik darajasida (t=3,74)__ statistik ishonchli bo‘ldi.

Og‘irligi bir xil bo‘lgan sherikni bilan o‘tirib-turishlar (sek). bo‘yicha tadqiqot boshida o‘.a.q.i – 6.9; standart og‘ish – 2,8; variatsiya koeffitsienti –9,80 %ni; tadqiqot oxiriga kelib ko‘rsatkichlar o‘.a.q.i – 8,2; standart og‘ish – 3,04; variatsiya koeffitsienti –8,08%ni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkichlarning o‘.a.q.ini tajriba davomida o‘zgarishi uchun nisbiy o‘sishi 15,23 %ga teng bo‘lib, mazkur o‘sish uchun Styudent kritik qiymati t=3,73 ga tengligi va o‘zgarish yaxshi R<0,01 ahamiyatlilik darajasida ishonchli ekanligi kuzatildi.

Xulosalar

Malakali belbo‘li kurashchilarning bir yillik tayyorgarlik jarayoni davomida qo‘llash uchun uchtalik sikl asosida rejalashtirilgan tajriba guruhining mashg‘ulotlarida UJT, MJT va TTT yil davomida optimallashgan (yuklama me’yorlari har bir mikrosiklda foizlar yordamida aniq keltirilgan; davrlvrgv va mikrosikllarga bo‘lingan) nisbati ishlab chiqilgan va amalda qo‘llangan. Malakali belbog‘li kurashchilarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘rtach arifmerik qiymatilarini tadqiqot davomida nisbiy o‘sish dinamikasini (foizlarda) tahlili asosida NG da o‘rganilgan 8 ta test bo‘yicha natijalar o‘rtach arifmerik qiymatilarini tajriba davomida o‘rtacha nisbiy o‘sishi 7,40 % ni, TG da esa ushbu ko‘rsatkich 17,38 % ni tashkil etdi va bu TG o‘zgarish NG dagiga nisbatan 2,35 marta katta ekanligini ko‘rsatadi. Bu, o‘z navbatida, TGda qo‘llangan malakali kurashchilarning texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish texnologiyasining samaradorligini tasdig‘i hisoblanadi. Malakali belbog‘li kurashchilarning texnik-taktik tayyorgarlik nisbatini optimallashtirish texnologiyasini samaradorligini aniqlash maqsadida tanlangan 7 ta texnik usullarni 10 marta bajarish vaqtini tajriba davomida nisbiy o‘sishlarining o‘rtachasi TGda 29,26 % ni, NGda 13,31 % ni tashkil etdi va TGga nisbatan bu 2,198 martaga katta bo‘ldi; NGdagi testlar natijalari o‘.a.q.larini tajriba davomida o‘zgarishlariga nisbatan TGdagi mos ko‘rsatkichlar o‘zgarishini statistik ishonchliligi ancha yuqori ekanligi faktlari TGda qo‘llangan malakali kurashchilarning texnik-taktik va jismoniy tayyorgarligini optimallashtirish texnologiyasining samaradorligini isboti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдиев А.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональных умений тренера у студентов, специализирующихся в видах спортивных единоборств: Автореф. Дис д-ра. пед. наук. Т., 2004. -51с.
2. Abdullayev Sh.A., Xolmurodov L.Z.–Erkin kurash. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent. “Ilmiy-texnika axboroti-press nashriyoti”, 2017 B.132-135.
3. Abdullayev Sh.A. Yosh kurashchilarni tayyorlashning ilmiy-uslubiy asoslari. / O‘quv-uslubiy qo‘llanma. T., 2012, B.32-35
4. AbdullayevSh.A.,XolmatovA.I. Malakali kurashchilarni tayyorlashning ilmiy – uslubiy asoslari. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent 2015. 60 b.
5. Abdumalikov R., Xoldarov T.X. O‘zbekistonda jismoniy madaniyat va kurashning harakati manba’lari. O‘quv qo‘l. T., 2006. 41-b.
6. Arslonov Q.P., - Milliy kurash turlari va uni o‘qitish texnalogiyalari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent “Turon Zamin Ziyo” 2014. – 204 b.
7. Arslonov Sh.A., Tangriev A.J. – Kurash turlarining musobaqa qoidalari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Toshkent “Istiqlol” 2017. – 111 b.

MAHALLA ISLOHOTLARNING YANGI DAVRIDA

V.Ishquvatov
A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universitetining Toshkent shahridagi filiali professori, t.f.d.

Annotatsiya

Maqolada Oʻzbek xalqi turmush tarziga xos mahalla boʻlib yashash tarzi, yaʼni oʻzaro qoʻni-qoʻshnichilik munosabatlari tarixning uzoq davrlariga borib taqalishi bayon qilingan. Shu bilan birga ijtimoiy munosabatlar tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, aholi turmush tarzining etnik xususiyatlarini oʻzida aks ettirgan jarayonlar yoritilgan.

Kalit soʻzlar: mahalla mohiyati, mahalla, «mahalla», «jamoa» va «jamoaviylik», «qoʻni-qoʻshni", "qoʻni qoʻshnichilik" tadbir, urf odat, chora-tadbir, muammo, taklif va tavsiya, murojaat.

Аннотация

В статье описывается образ жизни махаллей узбекского народа, то есть многолетняя история взаимного соседства. Общественные отношения формируются в процессе исторического развития и раскрывают процессы, отражающие этнические особенности образа жизни людей.

Ключевые слова: соседство, махалля, «общество» и «общественная работа», «соседи», «соседство», традиция, мероприятия, проблема, предложения и рекомендатсии, обращения.

Abstract

The article describes the way of life of the mahallas of the Uzbek people, that is, the long history of mutual neighborhood. Social relations are formed in the process of historical development and reveal processes that reflect the ethnic characteristics of the way people live.

Key words: neighborhood, makhallya, «society» and «social work», «neighbors», «neighborhood», tradition, events, problem, suggestions and recommendations, addresses.

Yurtimizda mahalla instituti uzoq tarixiy ildizlarga ega va sharqona madaniyat tamoyillari va xususiyatlariga asoslangan holda tashkil topgan oʻzini oʻzi boshqarish tuzilmasidir. Milliy qadriyatlimizga xos boʻlgan jamoaviylik milliy xususiyatlarimiz asrlar osha oqsoqollar Kengashi koʻrinishida namoyon boʻlib kelgan. Tarixdan bu institut urush va tinchlik masalalari, nizolarni sharqona ogʻir-bosiqlik bilan hal qilish maqsadida tashkil topgan. Keyinchalik Kengashlar mahallalarda hashar, obodonlashtirish va koʻkalamlashtirish, yordamga muhtojlarning muammolarini birgalikda hal etish, oʻzini va oʻzgalarga eʼtiborli boʻlish, farzandlar tarbiyasiga loqayd boʻlmaslik va boshqa jamoat ishlari bilan ham shugʻullanadigan jamoatchilik tuzilmasiga aylangan. Bu borada buyuk alloma Abu Nasr Forobiy «Fozil odamlar shahri» asarida ham hukmdorlarning aholi oldida hisob berib turishlari va ularning qonunlarga soʻzsiz buysunishlari zarurligini alohida taʼkidlagan.[8] Bunday yondashuvlar bugungi yangi Oʻzbekistonda anʼanaviy qadriyatlar sifatida saqlanib kelmoqda.

2017 yildan yangi Oʻzbekistonda oʻtgan davr tajribasi va saboqlaridan kelib chiqqan holda amalga oshirilayotgan shaffoflikka asoslangan yangi islohotlar samarasi tufayli jamiyatimizda jamoatchilik nazoratining ham taʼsir doirasi sezilarli ravishda kuchaymoqda. Davlat va jamiyat boshqaruvida jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning taʼsirchan va amaliy mexanizmlarini joriy etish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil fevraldagi PF-4944-sonli "Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi"[9] farmoni, 2018 yilning 12 aprel

[8] Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashrièti, 1993. (04.11.2020)

[9] "Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi", 2011, 7-son, 184-modda. (06.11.2020)

kuni "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ichki ishlar organlari tayanch punkti profilaktika (katta) inspektorlarining jamoat tartibini saqlash bo'yicha yordamchilari faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 2019 yil 26 martdagi 251-son qarorlariga muvofiq hamda fuqarolar yig'inining «Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi faoliyatini tubdan takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining Qarori qabul qilindi.

Bu borada, 2019 yil 2 apreldagi «Aholi muammolari bilan ishlashda mahalla institutining mavqeini tubdan oshirish chora–tadbirlari to'g'risida»gi Prezident Farmoni mahalla raislari uchun moddiy va ma'naviy imkoniyatlar yaratishi bilan birga, fuqarolar yig'iniga keng vakolatlar bergani bilan ham e'tiborlidir. Mazkur Farmonga asosan, barcha mahallalarda «Keksalar maslahati» guruhlari tashkil etildi[10].

2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalar yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni puxta egallagan yoshlarni tarbiyalash, ularda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini yuksaltirish, qalbi va ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirish va takomillashtirishning ma'naviy-madaniy asoslarini o'rganish va tahlil etish borasida zimmamizga katta mas'uliyat yuklaydi. Ushbu rivojlanish dasturida ma'naviy boyliklarni tiklash, millatning axloqiy namunasini takomillashtirish va intellektual salohiyatini yuksaltirish2 asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Mahalla instituning roli va ahamiyatini yanada oshirish maqsadida 2020 yildan e'tiboran "Yangi O'zbekiston-yangicha dunyoqarash" ezgu g'oyasi doirasida oilaning mahalla tuzilmasi bilan hamkorligi yanada takomillashtirilmoqda. Shuningdek, mahalliy o'zini o'zi boshqarish tuzilmasiga qator muassasalar biriktirilib, uning ish faoliyati va vakolat doirasi kengaytirilmoqda. Zero, mahallaning nufuzi va obro'si oilalar ravnaqiga ta'sir ko'rsatishi sir emas.

Jumaladan, yaqin tarixga murojaat qilinsa, bu borada 2018 yildan boshlab emahalla fuqarolari yig'inlari huzuridagi "Yarashtirish komissiyasi" ga O'zbekiston Xotin–qizlar qo'mitasi, Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston mumsulmonlari idorasi; "Ma'rifat va ma'naviyat masalalari bo'yicha komissiya"siga Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Madaniyat vazirligi biriktirildi. Mahalla fuqarolar yig'inlarining "Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash komissiyasi"ga esa: Sog'liqni saqlash vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari hamda Moliya vazirligi, Kasaba uyushmalari federatsiyasi, "Nuroniy" jamg'armasi, "Xotin–qizlar bilan ishlash komissiyasi"ga O'zbekiston Xotin–qizlar qo'mitasi biriktirildi va samarali faoliyat yuritdi[11].

Mahallalardagi "Voyaga yetmaganlar, yoshlar va sport masalalari bo'yicha komissiya"ga: O'zbekiston Yoshlar ittifoqi, Ichki ishlar va Xalq ta'limi vazirliklari, jismoniy tarbiya va sport Davlat qo'mitasi; "Tadbirkorlik faoliyati va oilaviy biznesni rivojlantirish masalalari bo'yicha komissiyasi" ga Savdo sanoat palatasi, Adliya vazirligi, O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi hamda tijorat banklari; "Ekologiya va atrof–muhitni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiyasiga": Ekologiya va atrof–muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, O'zbekiston ekologiya harakati, "Jamoatchilik nazorati va iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish bo'yicha komissiyasi" O'zbekiston xotin–qizlar qo'mitasi, xususiylashtirilgan korxonalarga ko'maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi, Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish jamiyatlari federatsiyasi yaqindan ko'mak berdi[12].

Fuqarolar yig'inlari tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga ko'maklashish bo'yicha maslahat kengashiga: Savdo sanoat palatasi, Adliya vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi, "Hunarmand uyushmasi" va tijorat banklari biriktirilgan. "Ota–onalar universiteti» ga: O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi, Sog'liqni saqlash vazirligi, "Nuroniylar jamoatchilik

[10] O'zbekiston Respublikasining Fuqarolar yig'ini raisi (oqsoqoli) sayloviga oid qonun hujjatlari to'plami. -Toshkent., 2019.-B. 34.

[11] Ishquvatov V. O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish organlarining rivojlanish tarixi. T., 2020. 101-102 betlar.

[12] O'sha joyda.

kengashi" ga Respublika "Nuroniy" jamg'armasi; "Qaynonalar kengashi" ga: O'zbekiston xotin–qizlar qo'mitasi; "Mahalla posboni" jamoatchilik tuzilmasiga ichki ishlar vazirligi amaliy ko'mak berishi belgilandi[13].

Ammo keyinchalik "Mahalla posboni» jamoatchilik tuzilmasi tugatildi. Bu borada Respublika Vazirlar Mahkamasining "Mahallabay ishlashga mas'ul bo'lgan shaxslar faoliyatini va hamkorligini samarali ta'minlash hamda «Mahalla yettiligi» faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 2024 yil 15 martdagi qaroriga ko'ra "Mahalla yettiligi" tashkil etildi. Qarorda aholi muammolarini aniqlash va hal etish tizimi takomillashtirilib, mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirish masalalari bo'yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi, mahalladagi yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, davlat soliq inspektori va ijtimoiy xizmat xodimlarining hamkorlikdagi faoliyati yo'lga qo'yildi hamda ularning vazifalari belgilab berildi. "Mahalla yettiligi"ga quyidagilar kiritildi:

1. Mahalla raisi – ehtiyojmand oilalarga uy-joyini yaxshilashga ko'maklashish;
2. Hokim yordamchisi – ishsizlarga ish topishga ko'maklashish;
3. Yoshlar yetakchisi – yoshlarni sport, musiqa va to'garaklarga jalb etish;
4. Xotin-qizlar faoli – ayollarni tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilikka jalb qilish;
5. Profilaktika inspektori Mahallada huquqbuzarliklarning oldini olish, jamoat tartibini saqlash va xavfsiz muhitni ta'minlash, fuqarolarning qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqlarini amalga oshirishda ko'maklashish;
6. Soliq xodimi – mahalladagi imkoniyatlarni ishga solib, soliq bazasini kengaytirish, tadbirkorlik faoliyatini qonuniylashtirishga hamda o'zini o'zi band qilganlarga kichik biznes toifasiga o'tishga ko'maklashish;
7. Ijtimoiy xodim – yolg'iz keksa, nogiron va boshqa muhtojlarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish kabi aniq vazifalar bilan shug'ullanishga mas'ul etib belgilandi.

Mahallada xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularga o'z salohiyatini to'laqonli ro'yobga chiqarishi uchun qo'shimcha shart-sharoitlarni yaratish maqsadida 2024 yil 1 yanvardan boshlab og'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarni qayta kasbga tayyorlash xarajatlarini davlat tomonidan qoplab berish tartibi joriy etilmoqda[14]. Qarorga muvofiq, 2024 yil 1 yanvardan boshlab bosqichma-bosqich barcha shahar va tumanlarda "Mahalla budjeti" tizimi joriy etildi. Bunda, tuman va shahar budjetlariga tushadigan soliq tushumlarining bir qismi mahallalarning ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal qilish jamg'armalariga yo'naltiriladi.

Agar tarixiy dalillarga murojaat qilsak, ayniqsa O'zbekiston Respublikasining «Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish to'g'risida»gi Qonuni iqtisodiyotning mazkur sektoriga davlat va mintaqaviy darajada rag'batlantirishning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi[15]. Qonunda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlari sifatida quyidagilar belgilandi:

- mahallalar hududdida xususiy tadbirkorlik va oilaviy biznesni mikromoliyalashtirish uchun barcha imkoniyatlar va kuchlarni safarbar etish hamda investitsiyalar uchun keng yo'l ochish;
- mahalla aholisining oilaviy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun mamlakatimizda mintaqalarida kredit uyushmalari tarmoqlarini tashkil etish;
- oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun tijorat banklarining kredit liniyalari va budjetdan tashqari jamg'armalar hisobidan moliyaviy mablag'lar ajratilishini kengaytirish;
- oilaviy tadbirkorlik uchun mahallalar hududdida joylashgan ishlab chiqarish binolarini hunarmandchilik ustaxonalari tashkil etish, xalq hunarmandchiligi bilan shug'ullanish va aholiga turli xizmatlar ko'rsatish uchun ijara shartlari asosida ajratish. Marketing va menejment masalalarida tadbirkorlarga uslubiy va amaliy yordam ko'rsatish.

---

[13] O'sha joyda.

[14] https://lex.uz/uz/pdfs/6600390

[15] O'zbekiston Respublikasining «Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish to'g'risida»gi qonuni // O'zbekiston respublikasining qonun hujjatlari to'plami. T. , 1995.

- mahallada yangi tashkil etiladigan va mavjud ish yurituvchi tadbirkorlar o‘z ish faoliyatlarini olib borishda mahalla raislari bilan hamfikr, bahamjihat ish olib borishlariga erishish kabilar.

Ayniqsa sohani yanada rivojlantirish borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni e’lon qilingani muhim o‘rin tutdi[16]. Ushbu Farmon asosida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi qarori qabul qilindi[17]. Mazkur qarorning qabul qilinishi joylarda har bir oila tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, xususiy mulk manfaatlarini rivojlantirishga turtki berdi. Bu shubhasiz, ushbu sohada mehnat qiluvchilar salmog‘ini oshishiga olib keldi.

Umuman, keyingi yillarda mahalla instituti faoliyatiga bildirilgan ishonch keyingi yillarda yanada ortib, mahallaning mazmun-mohiyati, vazifalari yangicha mazmun bilan boyitilmoqda. Bugungi kun O‘zbekiston ichki siyosatida zamonaviy mahalla iqtisodiy va demokratik o‘zgarishlarni ro‘yobga chiqarish, aholiga moddiy va ma’naviy yordam ko‘rsatish, joylardagi mavjud ijtimoiy muammolarni yechishda davlatning eng yaqin ko‘makchisiga aylanib bormoqda. Yangi O‘zbekistonda azal-azaldan xalqimiz uchun muqaddas bo‘lgan mahalla va oilaga, uning hayotimiz tayanchi va suyanchi, jamiyatning hal qiluvchi bo‘g‘ini sifatidagi o‘rniga katta e’tibor qaratila boshlandi. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek, “Barchamizga ayonki, yurtimizdagi har qaysi inson, har qaysi mahallaning eng ezgu orzu-maqsadlari, hayotiy manfaatlari, avvalambor, uning farzandlari timsolida namoyon bo‘ladi, ro‘yobga chiqadi. Albatta, bu borada yurtimizda ulkan ishlar qilinmoqda va ular amalda o‘zining ijobiy natijasini bermoqda”. Demak, yangilanishlar va islohotlar davrida mahallaning maqomini yangi bosqichga ko‘tarish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalangan adabiyotlar

1. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. – T.: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashrièti, 1993. (04.11.2020)
2. “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining Axborotnomasi”, 2011, 7-son, 184-modda. (06.11.2020)
3. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) sayloviga oid qonun hujjatlari to‘plami. -Toshkent., 2019.-B. 34.
4. Ishquvatov V. O‘zbekistonda o‘zini o‘zi boshqarish organlarining rivojlanish tarixi. T., 2020. 101-102 betlar.
5. O‘zbekiston Respublikasining «Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish to‘g‘risida»gi qonuni // O‘zbekiston respublikasining qonun hujjatlari to‘plami. T. , 1995.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2020 yil 20 fevral, №37-son.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish etish to‘g‘risida” gi qarori. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2020 yil 20 fevral, №37-son.

[16] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2020 yil 20 fevral, №37-son.

[17] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish etish to‘g‘risida” gi qarori. “Xalq so‘zi” gazetasi. 2020 yil 20 fevral, №37-son.

ZAMONAVIY MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA “SOFT SKILLS” KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI

Islomov Alisher
Alfraganus universiteti “Soft skills” markazi rahbari

Raxmatullayeva Durdona
Pedagogika fanlari doktori (DSc), dots

Annotatsiya

Ushbu maqolada Oliy ta’lim muassasalari talabalarining kelajakdagi kasbiy faoliyat jarayonlarida zarur boʻlgan va bugungi XXI asr koʻnikmalari hisoblangan “soft skills” koʻnikmalarining ahamiyati va zaruriyati hamda uning mazmuni yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: soft skills, hard skills, kasbiy faoliyat, kompetensiya, koʻnikma, shaxsiy sifat, mutaxassis.

Аннотация

В данной статье освещены значение и необходимост навыков "софт скиллс," необходимых в процессе будущей профессионалной деятельности студентов высщих учебных заведений и являющихся навыками ХХИ века, а также их содержание.

Ключевые слова: софт скиллс, ҳард скиллс, профессионалная деятельност, компетенция, навык, личное качество, специалист.

Annotation

In this article, the importance and necessity of "soft skills" skills, necessary in the process of future professional activity of students of higher educational institutions and being skills of the XXI century, as well as their content, are highlighted.

Keywords: soft skills, hard skills, professional activity, competence, skill, personal quality, specialist.

Raqamli iqtisodiyotni tez sur’atlarda oʻsib borishi bilan kadrlarning doimiy oʻz ustida ishlab borishga zaruriyati hamda nafaqat tor doiradagi mutaxassislikka yoʻnaltirilgan kompetensiyalar majmuasiga ega kadrlar, balki keng koʻlamli universal kompetensiyalarga ega mutaxassislarga ehtiyojning mavjudligidadir. Bu esa shiddat bilan oʻzgarib borayotgan dunyoda professional mutaxassislarni tayyorlashga yangi talablarni qoʻymoqda va bu fan taraqqiyotida ta’lim muassasasi bitiruvchisiga yangi vazifalarni yuklaydi.

Bugungi ta’lim tendensiyasiga koʻra, har qanday kasbiy sohada muvaffaqiyatli rivojlanishga yordam beradigan foydali koʻnikmalar, ya’ni “hard skills” va “soft skills”ni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Agar ilgari talabalar uchun tor mutaxassis sifatidagi bilim va koʻnikmalari asosiy fazilat boʻlgan boʻlsa, bugungi kunda esa koʻproq ish beruvchilar universal koʻnikmalarga ega boʻlgan kadrlarni talab qilmoqda.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD)ning "Ta’lim va koʻnikmalar kelajagi-2021" mavzusidagi hisobotida ta’limda yumshoq koʻnikmalarning ahamiyati ortib borayotgani ta’kidlanib, bu globallashuv va jadal taraqqiyot, barcha sohalardagi yangi texnologiyalar va sun’iy intellekt kabi tendensiyalar bilan bogʻliq. Ular mehnat resurslariga yangi talablarni qoʻyadilarki, "Raqobatbardosh boʻlib qolish uchun xodimlar doimiy ravishda yangi koʻnikmalarni egallashi kerak, bu moslashuvchanlikni, butun umr davomida oʻqishga ijobiy munosabatni, shuningdek, qiziquvchanlikni talab qiladi" [1].

Universal koʻnikmalar hozirda “soft skills”, ya’ni hayotiy va moslashuvchanlik kompetensiyalarga ega boʻlishlilik bilan izohlanadi. Hayotiy va moslashuvchanlik kompetensiyalarini muhim va tayanch bilim, kompetensiyalar sifatida koʻrib chiqiladigan boʻlsa, ular inson uchun oʻzi tanlagan kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli ishlab ketishiga imkon berishini yaqqol koʻrish mumkin.

Boʻlajak mutaxassislarning kasbiy bilimlari bugungi kunda “Hard skills” deb nomlanib, u inglizcha soʻzdan olingan «qattiq koʻnikmalar» degan ma’noni anglatadi. Bu koʻnikmalar kasbiy tajriba, nazariy va amaliy bilimlar, turli texnika va vositalardan foydalana olish qobiliyati hisoblanib, mazkur “hard skills” koʻnikmalar hujjatlar - diplomlar, kurslarni tugatganlik toʻgʻrisidagi sertifikatlar bilan tasdiqlanadi.

“Hard skills” oʻrgatish mumkin boʻlgan va oʻlchash mumkin boʻlgan kasbiy koʻnikmalar boʻlib, oʻqitish uchun bilim va koʻnikmalarni oʻzlashtirish kerak va oʻqitish sifatini baholash metodlaridan foydalangan holda tekshirish mumkin.

“Soft skills” inglizcha soʻzdan olingan boʻlib, "yumshoq koʻnikmalar" yoki “moslashuvchan koʻnikmalar”dir. Bu insonning shaxsiy fazilatlarini aks ettiruvchi koʻnikmalar hisoblanib, bular ijtimoiy koʻnikmalar muloqotchanlik, qiziquvchanlik va keng dunyoqarash, vaqtni boshqarish kabi oʻzlashtiriladi.

“Soft Skills” kompetensiyasi koʻproq shaxsning kirishimliligi, vazminligi, kreativligi, vaziyatga koʻra moslasha olishi, keskin vaziyatlarda oʻzini yoʻqotib qoʻymaslik va adekvat ravishda harakatlarini boshqara olishida namoyon boʻlishidir.

“Soft Skills” insonning toʻgʻridan-toʻgʻri ish harakatlari bilan bogʻliq emas, lekin ushbu kompetensiyalar unga oʻz kasbida yuqori natija va samaradorlikka erishishga imkon beradi va oʻz oldiga qoʻygan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishiga yordam beradi [2].

Garvard, Stenford universiteti va Karnegi jamg'armasi olimlari insonning har qanday kasbiy sohadagi muvaffaqiyatning 85 foizini moslashuvchan, ya’ni “soft skills” koʻnikmalar, 15 foizini esa qat’iy koʻnikmalar, ya’ni “hard skills” tashkil qilishini aniqladilar.

“Soft skills” tushunchasi tadqiqot predmeti (obyekti) sifatida ilmiy muomalaga kirishi ilk marta 1959—1972 yillarda AQSh armiyasi shaxsiy tarkibini tayyorlash jarayonidagi islohotlar bilan bogʻliq. Askarlarning shaxsiy va jangovor kompetensiyalarini shakllantirish boʻyicha tadqiqotlarga rahbarlik qilgan psixolog, ehtiyojlar nazariyasi muallifi, mavzular boʻyicha apperseptiv testlarni baholashning yangi metodikasini ishlab chiqqan professor Devid Makkleland AQSh davlat departamenti ximatiga xodimlarni tanlash jarayonida ilk marta “yumshoq” (soft) kompetensiyalar va ularni baholash tushunchasini qoʻllaydi [3].

Zamonaviy dunyoda va yaqin kelajakda ta’lim olish, hayotiy muhim ehtiyojlar uchun zarur daromadga ega boʻlish va xizmat pillapoyalaridan yuqorilab borish (oʻsish) uchun avvalo mehnat bozorida raqobatbardosh kadr boʻlishning asosiy sharti boʻlgan kelajak kompetensiyalarini egallashi talab etiladi.

Karnegi Melon fondi va Stendfords tadqiqot instituti ilmiy xulosalariga koʻra, «Fortune 500» top-roʻyxatiga kiritilgan kompaniyalar rahbarlarining muvaffaqiyatga erishishiga 75 foiz holatda “soft skills”, bor-yoʻgʻi 25 foiz holatda esa “hard skills” kompetensiyalari asos boʻlgan. Olimlarning e’tirof etishicha, muvaffaqiyatga erishishda “yumshoq” kompetensiyalar kasblarning turi asosiy rol oʻynagan [4].

Shu sababli ayni paytda oʻtkazilgan soʻrovnomalarda 77 foiz rahbarlar “soft skills” – “yumshoq” kompetensiyalar bugungi kunda dolzarbligi va muhimligi jihatdan “hard skills” - individual kasbiy “qattiq” bilim, malakalardan ustun ekanini ta’kidlashgan.

Aynan shuning uchun ham “soft skills” atamasi tez oʻzgarayotgan dunyoda inson uchun eng muhim boʻlgan kompetensiyalar majmui sifatida ommaviylik kasb etmoqda.

Bu borada Xalqaro ekspertlar tomonidan yuzlab maqolalar e’lon qilinmoqda va ularda bir-biriga yaqin boʻlgan qarashlar ilgari surilmoqda. Jumladan, ularning ayrimlarini keltiramiz:

«…yumshoq malakalar» — bu shaxsiy sifatlar boʻlib, inson uchun boshqalar bilan samarali va uygʻun faoliyat olib borishiga imkon yaratadi»

«…ish beruvchilar uchun nafaqat kasbiy bilimlar muhim, balki ta’lim muassasasida tahsil davomida berilmaydigan shaxsiy sifatlar ham juda ahamiyatlidir. Agar ishchi xodimlar kreativlik, mas’uliyat, muomala madaniyati kabi sifatlar mavjud boʻlsa, bu ish samarasi va natijasiga albatta, ijobiy ta’sir oʻtkazadi. Aynan shu koppetensiyalar majmuasi bugun «yumshoq koʻnikmalar» ya’ni, “soft skills”, deb atalmoqda” [5].

“Soft” kompetensiyalar ishchi kasbning oʻziga emas, hayotiy tajriba va bilimlarga taalluqli shaxsiy koʻnikmalardir. Shaxslararo muloqot koʻnikmalari, hayotiy tajribalar, ijtimoiy bilimlar, XXI asrning zamonaviy bilimlari majmuidir.

Shu bilan birga “yumshoq” kompetensiyalarni talqin etishda ikki xil yondashuv ustvorlik kasb etmoqda. Bir guruh ekspetrlar “yumshoq kompetensiyalar”ni inson asliyati va xarakterida tabiatan mavjud boʻlgan va hayot davomida orttirib boriladigan shaxsiy fazilatlar, koʻnikmalar majmui sifatida talqin etsa, ikkinchi guruh olimlar uni qoʻshimcha ravishda oʻrgatiladigan va oʻrganiladigan (ta’lim muassasasida) bilim, malaka, koʻnikmalar majmui sifatida qabul qiladi va shu nuqtai nazardan yondoshmoqda.

“Hard skills” aniq faoliyat turiga yoʻnalitirilgan boʻladi — masalan, moliyachi pul oqimlarini bashorat qilishni bilishi, marketolog esa — reklama kompaniyasini toʻgʻri tashkil qilishni bilishi kerak.

Yumshoq kompetensiyalar (soft skills) shaxsiy samaradorlik va boshqa odamlar bilan hamkorlikka asoslangan, ular soha yoʻnalishi bilan kam bogʻlangan boʻlib, ular turli sohalarda oʻz karerasini qurish imkonini beradi. Qisqa qilib aytganda yaxshi professional ishchidan mukammal ishchini uning yumshoq kompetensiyalari mavjudligi bilan farqlanadi.

“Soft” - “yumshoq” kompetensiyalar (ijodkorlik, muloqotga kirishishi layoqati, jamoada ishlash qobiliyati, qat’iyatlilik, tanqidiy fikrlash va hok.) esa koʻp hollarda inson xarakteri va hayotiy tajribasiga bevosita bogʻliq boʻlganligi sababli shaxsiy fazilat, xislat, qobiliyat sifatida ham talqin etiladi.

Ushbu mulohazalardan xulosa shuki, ish jarayonidagi muvaffaqiyat va yuqori samaradorlik muayyan shaxs yoki guruhlarning bir qancha bilimlar majmuini oʻzlashtirganligi va aynan shu bilimlar bir-birini toʻldirib, kuchaytirib, yuqori natijani yuzaga keltirganida namoyon boʻladi.

Shunday qilib, ushbu kompetensiyalarni farqlashda yana bir yondashuv, ularni texnik faoliyat yuritish jarayonidagi va insonlar bilan muloqat jarayonidagilarga ajratish mumkin. Qisqa qilib aytadigan boʻlsak, “hard skills” bular oʻrganiladigan bilim va koʻnikmalar majmui boʻlsa, “soft skills” shakllantiriladigan bilim va koʻnikmalar majmuidir.

Demak, XXI asrda yashayotgan zamonaviy insonlarning kompetensiyalari transformatsiyalashib borayotgan jamiyat va davlat iqtisodiyoti talablariga javob berishi lozim. Aynan ushbu kompetensiyalar bilan insonlar murakkab boʻlgan ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sohalarda yuzaga keladigan ehtiyojlarni tezda qondira oluvchi moslashuvchan hamjamiyatlarni vujudga keladi. Shu bilan bir qatorda “kelajak kompetensiyalari” insonlar tomonidan ommaviy qoʻllanilsa, jamiyat va iqtisodiyot transformatsiyasi ham tezroq, ham ishonchliroq asosga quriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD Skills Outlook 2019: Thriving in a Digital World [Elektronnыy resurs]. URL: https://www.oecd.org/education/oecd-skillsoutlook-e11c1c2d-en.htm
2. D.Raxmatullayeva, A.Xodjabayev. Mehnat bozori ehtiyojlari asosida kadrlarni tayyorlashda halqaro tajribalar // Professional ta’lim tizimida islohotlar: Malaka oshirish ta’lim turlarida innovatsion gʻoyalar. Pedagogik innovatsiyalar instituti. –T.:2020, - 346-349 b.
3. M.Muradova “Oliy ta’limga qoʻyilayotgan yangi talablar”/ “Pedagogik va psixologik tadqiqotlar” jurnali. –T.: 2024 №2, 9-15 -b.
4. https://fortune.com/ranking/global500/
5. The definition Of Soft Skills [Elektronnыy resurs].
6. URL: https:// www.dictionary.com/browse/soft-skills (data obraщeniya: 20.07.2021)

O‘ZBEK TILINING SUV KOMPONENTLI AYRIM IBORALARI TAHLILI

Islomov Ikrom Xushboqovich
Renessans ta’lim universiteti dotsenti
filologiya fanlari doktori

Xolmuratova Shoira Rabbimqul qizi
Renessans ta’lim universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili)
ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Anotatsiya

Ushbu maqolada til inson tafakkurining vositachisi, milliy madaniyatning ifodachisi sifatida katta ahamiyatga egaligidan kelib chiqqan holda fikr-mulohazalar bayon qilingan, tahlillar amalga oshirilgan. Tilning lug‘at boyligi esa uning mazmun va ma’no jihatdan boy va rang-barang ekanligini ko‘rsatadi. Lug‘at boyligining muhim qismi iboralar tahliliga bag’ishlangan. Iboralar tilning ifoda vositalari sifatida keng qo‘llanilib, obrazlilik, ifodaviylik va ta’sirchanlikni oshiradi. Iboralar yordamida til yanada jonli va mazmundor bo‘ladi. Ayniqsa, suv leksemasi qatnashgan iboralar xalqning hayotiy qarashlari, tabiat bilan bog‘liqligi va dunyoqarashini yoritishda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: ibora, madaniyat, til, tafakkur, frazeolagizm, suv, leksema.

Аннотация

Данная статья имеет большое значение, поскольку язык является посредником человеческого мышления, основой национальной культуры. Лексика языка показывает, что она богата и разнообразна по содержанию и значениям. Важная часть словарного запаса посвящена анализу словосочетаний. Идиомы широко используются как средства выражения языка, повышающие образность, выразительность и эффективность. С помощью фраз язык становится более живым и осмысленным. В частности, выражения с лексемой вода играют важную роль в выяснении жизненных взглядов людей, связи с природой, мировоззрения.

Ключевые слова: словосочетание, культура, язык, размышление, фразеология, вода, лексема.

Abstract

This article is of great importance as a medium of human thought, the basis of national culture. The richness of the language's vocabulary shows that it is rich and diverse in terms of content and meaning. A significant part of the wealth of vocabulary is devoted to the analysis of idioms. Idioms are widely used as means of expression of the language, increasing its imagery, expressiveness and expressiveness. With the help of idioms, the language becomes more lively and meaningful. In particular, idioms involving the water lexeme play an important role in illuminating the people's views on life, their connection with nature and their worldview.

Keywords: phrase, culture, language, contemplation, phraseological units, water, lexeme.

Tilning lug‘at boyligi xalqning tafakkuri, hayoti va madaniyatini ifodalashda muhim omildir. Iboralar esa tilning boyligi va ifoda qudratini namoyon etadi. Ular xalqning turmush tarzi, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini aks ettirib, tilni boyitadi. Iboralar faqat shunchaki tushuncha ifodalovchi so‘z birikmasi bo‘lib qolmay, balki asosan chuqur ma’no va obrazlilikni ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, ular gapga hayotiylik va ta’sirchanlik bag‘ishlab, so‘zlashuv va badiiy uslubni boyitadi. Lug‘aviy ma’noga egaligi, nutqqacha oldindan tayyorligi, barqaror birikma shaklidaligi uni leksemaga tenglashtirish imkoniyatini ta’minlash uchun xizmat qilishi mumkin. Iboralarning deyarli barchasi ekspressivlikka, obrazlilikka, alohida ifodalilikka egadir. So‘zlar uslubiy bo‘yoqli yoki bo‘yoqsiz bo‘ladi, iboralar esa har doim bo‘yoqdorlik belgisiga ega sanaladi. Ibora o‘zi ifodalayotgan tushuncha bilan so‘zga teng, lekin bo‘yoqdorligi sababli bu tenglik buziladi. Shuning uchun iborani so‘z bilan har doim ham almashtirib bo‘lmaydi.

Ibora boshqa tilda aynan muqobil emas. O‘zlashma ibora bo‘lmaydi, iboralarni ko‘p qo‘llash til bilimi va nutqiy salohiyat yuqoriligidan dalolat beradi.

Frazeologik ibora so‘z ma’nodoshlari bo‘lmish so‘zga nisbatan, birinchidan, ma’noni kuchli daraja bilan ifodalaydi, ikkinchidan, ularga obrazlilik yorqin bir tarzda ifoda etiladi. Masalan: *kutmagan* so‘zi *yetti uxlab tushiga kirmagan* iborasi bilan ma’nodosh, ammo ibora ifodalilik jihatdan ancha ustun.

Iboralar odatda o‘zaro birikib, yaxlit ma’noni ifodalab, mazmun jihatdan uzviy bog‘langan so‘zlar to‘plamidir. Ular xalqning uzoq muddatli tajribasi, hayotiy kuzatuvlari natijasida shakllangan bo‘lib, nutqda keng qo‘llanadi. Shu sababli iboralarni to‘plash, tahlil qilish va ilmiy jihatdan o‘rganish tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

O‘zbek tilida ham boshqa tillardagi kabi iboralar yuz yillar davomida shakllangan bo‘lib, ularni o‘rganish xalqning madaniy va ijtimoiy hayotini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek iboralari asosan xalq og‘zaki ijodiyoti, maqollar va matallar orqali boyigan. Iboralar mavzuiy jihatdan turli xildagi hayotiy, madaniy, ijtimoiy va tabiat bilan bog‘liq hodisalarni ifodalashi mumkin.

O‘zbek tilining lug‘at boyligidan alohida o‘rin egallovchi *suv* leksemasi qatnashgan iboralarni tilshunoslik aspektida tahlil qilishga harakat qilamiz.

Suv leksemasi komponent sifatida ishtirok etgan iboralar xalqning tabiatga bo‘lgan munosabatini, suvning hayotiy ahamiyatini va undan kelib chiqadigan xulq-atvor, madaniyat, qadriyat, an’analarni ham aks ettiradi. Quyida *suv* so‘zi qatnashgan iboralardan ayrimlarini tahlil qilamiz:

Sirkasi suv ko‘tarmaydigan – atrofidagilarning fikr, mulohaza, maslahatlarini eshitishga toqat qila olmaydigan, jiddiy eshitib mulohaza qilishni uddalay olmaydigan, tabi nozik. Odamga nisbatan qo‘llanadi.

Suvdan quruq chiqmoq – muayyan muammoli yoki xavfli vaziyatdan hech qanday zarar ko‘rmasdan qutulib chiqmoq, asosan iqtisodiy tanglikdan uddaburonlik bilan chiqish.

Tushini suvga aytmoq – behuda orzu yoki rejalarga ishonmaslik, amalga oshmaslik holatini ifodalash uchun xizmat qiladi.

Qo‘lini sovuq suvga urmaydigan – hech qanday ish qilmaslik, mehnatsiz yashamoq, yengil hayot istovchi kishi.

Suvdan oq, sutdan toza – beg‘araz, aybsiz yoki aybdorlikdan xoli ekanlikni bildirish uchun xizmat qiladi.

Bu kabi iboralar nutqda obrazlilik, ta’sirchalik, emotsionallik kabilarni oshiradi. Ular nafaqat badiiy asarlarda, balki kundalik so‘zlashuvda ham tez-tez qo‘llanadi va fikrni ta’sirchan yetkazishga xizmat qiladi.

Iboralarga xos alohida xususiyatlar va ular bilan bog‘liq holatlar sifatida quyidalarni qayd qilish mumkin:

- Iboralar eng kamida ikkita so‘zdan tashkil topadi.
- Iboralar doim ko‘chma ma’noda qo‘llanadi.
- Iboralar tarkibidagi qo‘shimchalar qotib qolgan bo‘ladi.
- Iboralar ma’nosi odatda bitta leksema ma’nosiga teng keladi (umumiy ma’noda).
- Iboralar so‘zma-so‘z tarjima va tahlil qilinmaydi.
- Iboralar tizimida ham xuddi so‘zlardagi singari omonimlik, sinonimlik, antonimlik xususiyatlari qayd qilinadi.
- Iboralar yaxlitligicha bitta gap bo‘lagi vazifasida keladi.
- Frazeologiya nutqimizga tilning mustaqil so‘z kabi tayyor elementi sifatida olib kiriladi. Bu so‘zlovchi tomonidan “tayyorlangan” emas, balki u tomonidan faqat qo‘llaniladi. So‘z birikmasi esa so‘zlovchining til qonunlariga ko‘ra va bildirilgan his-tuyg‘ulari, fikr va kayfiyatlarining ehtiyojlarga mos ravishda nutq jarayonida “yasaladi”, yaratiladi.[1;3]

Iboralar nutqning ta’sirchanligini oshirib, fikrni obrazli ifodalashga yordam beradi. Ular orqali milliy o‘zlik va madaniyatni ifodalash ham osonlashadi. Iboralarni to‘plash va ilmiy jihatdan o‘rganish

til boyligini saqlash, rivojlantirish va o‘zlashtirish uchun muhimdir. Bunday tadqiqotlar xalq og‘zaki ijodiyotini yanada chuqurroq o‘rganishga, madaniy merosni boyitishga xizmat qiladi.

Frazeologizmlar – tilshunoslikda barqaror qo‘llaniladigan klishe shakllardir. “Tilning ikkita asosiy funksiyasini amalga oshirish – xabar berish va ta’sir ko‘rsatish – lingvistik aloqa so‘zlar, iboralar va jumlalar kabi erkin bog‘lanadigan til birliklarining o‘zaro ta’siri tufayli ro‘y beradi”[5]

Iboralarni ilmiy jihatdan o‘rganish nafaqat lug‘aviy boylikni kashf etish, balki tilni zamonaviy kommunikatsion ehtiyojlarga moslash uchun ham zarur. Shunga monand ravishda quyidagi vazifalarni dolzarb sifatida ta’kidlash lozim:

iboralarni mavzuiy jihatdan to‘plash va tasniflash zarur;

iboralarning qo‘llanish holatlarini turli nutqiy uslublarda o‘rganish lozim;

iboralar lug‘atini yaratish va ularni ommalashtirish tadbirlari o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

Yuqoridagilar asosida o‘zbek tilining ayrim iboralari va ularning leksik-semantik, grammatik xususiyatlari yuzasidan quyidagicha xulosaga kelish mumkin: suv leksemasi qatnashgan iboralar xalqimizning hayotiy qarashlari va tabiat bilan bog‘liqligini aks ettiradi. Ularni ilmiy jihatdan o‘rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish, ekologik tarbiya samarasini oshirish, milliy til, madaniyat va qadriyat, urf-odat va qarashlarga nisbatan daxldorlik, mas’uliyat tuyg‘ularini tarbiyalash borasida ham katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Tilning milliy birligi va o‘ziga xos betakror ifodachisi bo‘lgan iboralarni tizimli ravishda tadqiq etish va ularni jonli nutq tarkibida yanada faollashtirish, nutq va lug‘atlar tarkibida iboralarning o‘rni va vazifa hamda ahamiyatini ochib berish, ular yuzasidan etnografik, lingvistik, filologik tadqiqotlarni kengaytirish, natija va xulosalarni faoliyatga samarali tatbiq qilib boorish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo‘ldoshev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari: Filol. fan. d-ri. dis. ... avtoref. – Toshkent, 1993. – 47 b.
2. Mamatov A. O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: Filol. fan. d-ri. dis. ... avtoref. – Toshkent, 2000. – 56 b.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari: Filol. fan. d-ri. dis. ... avtoref. – Toshkent, 1966. – 46 b.
4. Ro‘ziqulova M. O‘zbek tilida idiomalar: Filol. fan. nomz. diss. ... avtoref. – Toshkent, 1966. – 20 b.
5. Terminasova S.G. Yazыk i mejkulturnaya kommunikatsiya. – M.: Slovo, 2000. – S. 241.
6. Hakimov Q. O‘zbek tilidagi sodda gap qolipli frazeologizmlarning zaruriy birikuvchanligi: Filol. fan. nomz. diss. ... avtoref. – Toshkent, 1994. – 27 b.

YER RELYEFINI IFODALOVCHI ATOV BIRLIKLARI TIZIMI LEKSIK-SEMANTIK GURUH SIFATIDA

Islomov Ikrom Xushboqovich
Renessans ta'lim universiteti dotsenti,
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya

Ushbu maqolada oʻzbek tilining leksik qatlamiga oid atov birliklar va ularning alohida tizim sifatida leksik tizimda tutgan oʻrni, ahamiyati xususida fikr yuritiladi. Ma'lumki, oʻzbek tili lugʻat tarkibida yer sathi koʻrinishlarini, ya'ni turli baland-pastliklari, relyef shakllarini ifodalovchi atov birliklari ham alohida leksik-semantik guruh – mikrotizimni tashkil qiladi. Mazkur tizim tarkibi, uni tashkil etuvchi birliklar: markaz va qurshov leksemalar hamda ularning leksik-semantik xususiyatlari tadqiq predmetini tashkil qiladi.

Keywords: language, lexical system, word, nominative unit, microsystem, lexical-semantic group, central lexeme, surrounding lexeme, sememe, seme, semantic relation.

Аннотация

В данной статье рассматриваются номинативные единицы, относящиеся к лексическому составу узбекского языка, а также их место и значение в лексической системе как отдельной подсистемы. Известно, что в лексическим пласту узбекского языка существуют номинативные единицы, обозначающие формы земной поверхности, то есть различные возвышенности и низменности, рельефные формы, которые образуют отдельную лексико-семантическую группу – микросистему. Состав данной системы, ее структурные элементы, центральные и периферийные лексемы, а также их лексико-семантические особенности являются объектом исследования.

Ключевые слова: язык, лексическая система, слово, номинативная единица, микросистема, лексико-семантическая группа, центральная лексема, окружающая лексема, семема, сема, семантическое отношение.

Abstract

This article examines the nominative units belonging to the lexical composition of the Uzbek language, as well as their place and significance within the lexical system as a distinct subsystem. It is known that in the lexical stratum of the Uzbek language, there exist nominative units that denote land surface forms, including various elevations, depressions, and relief formations, which constitute a separate lexico-semantic group — a microsystem. The composition of this system, its structural elements, central and peripheral lexemes, as well as their lexico-semantic features, serve as the object of study.

Kalit soʻzlar: til, leksik tizim, soʻz, atov birligi, mikrotizim, leksik-semantik guruh, markaz leksema, qurshov leksema, semema, sema, semantik munosabat.

Har bir til oʻziga xos ontologik xususiyatga ega. Muayyan tilning tashkil etuvchilari va ularning oʻzaro paradigmatik munosabatlari ana shu oʻziga xoslikni ta'minlovchi asosiy omillardan sanaladi. Dunyo tillarining oʻzaro umumiy va farqli jihatlari ham mavjud boʻlib, farqlilik har bir tilning sintaktik qurilishi va leksik sistemasida namoyon boʻladi. Bu holatni oʻzbek tili leksik sistemasidagi alohida mikrosistemani tashkil etuvchi yer relyefi bilan bogʻliq leksemalar va ularning sistemasi misolida ham kuzatish mumkin. Leksemalarni semantik guruhlarga birlashtirish va guruh a'zolari oʻrtasidagi semantik munosabatlarning amal qilish qonuniyatlari, mikrosistemadagi bosh soʻz (dominanta) masalasi hamda markaz-qurshovlik munosabatlari kabi muhim lingvistik masalalar yuzasidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar asosida bunga amin boʻlinadi. Bu tadqiqotlar natijasida leksemalarning lugʻaviy-ma'noviy birlashmalari va ularni tashkil etuvchilar semantik strukturasiga oid masalalar ham konkretlashadi.

Leksik-semantik guruhlar tilshunoslikda so‘zlarning o‘zaro bog‘liqligi va ma’no jihatidan bir-biriga aloqadorligini o‘rganish uchun muhim vosita hisoblanadi. O‘zbek tilida yer relyefi bilan bog‘liq atov birliklari alohida guruhni tashkil qiladi va bu mikrosistemada dominant va periferik birliklarning mavjudligi kuzatiladi. Semantik strukturaning tizimli tadqiqi natijasida lug‘aviy birliklarning paradigmatik munosabatlari ham aniqlanadi. Shuningdek, bu tizim boshqa tillarda qanday shakllanganligi va tadqiq qilinganligi haqidagi lingvistik qarashlar tahlil qilinishi lozim.

Xususan, ingliz, rus va turkiy tillardagi yer relyefini bildiruvchi atov birliklari bilan bog‘liq tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, har bir til o‘zining milliy-madaniy xususiyatlariga ko‘ra bu birliklarni shakllantirgan. O‘zbek tilida “balandlik”, “pastlik’, “tekislik” kabi markaz leksemalar mavjud bo‘lib, ular turli dialekt va tarixiy o‘zgarishlar natijasida rivojlangan.

Hozirgacha yer relyefini ifodalovchi atov birliklari haqida turli ilmiy yondashuvlar mavjud. Ba’zi tadqiqotchilar bu birliklarni faqat tabiiy geografik obyektlar bilan bog‘laydi, boshqalari esa ular inson faoliyatining natijasi sifatida ham shakllangan deb hisoblaydi.

Masalan, H.Ne’matov va R.Rasulov (1995) o‘zbek tili leksik makrotizimining lug‘aviy-semantik guruhlarini o‘rganib, yer relyefi bilan bog‘liq birliklarni ajratib chiqqan bo‘lsa, Z.Yunusova (2004) ushbu birliklarning rivojlanishi va strukturasi haqida batafsil ma’lumot bergan. Shuningdek, boshqa tadqiqotlarda (R.Sayfullayeva, 2009) yer relyefi atov birliklari sinonimik, antonimik va paradigmatik aloqalar asosida o‘rganilgan.

“O‘zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari” o‘quv qo‘llanmasida o‘zbek tili hodisalari asosida “lug‘aviy guruh” tushunchasi shakllantirilganligi va uning tadqiqiga oid usul, yo‘llar aniq belgilanganligini alohida e’tirof etish lozim. [1] Biz quyidagi kuzatishlarimizni ana shularga asoslangan holda amalga oshiramiz.

O‘zbek tili leksik sathida mavjud bo‘lgan yer relyefi bilan bog‘liq tushunchalarni bildiruvchi ot leksemalar sistemasiga nisbatan lug‘aviy-ma’noviy guruh (LMG) atamasini qo‘llash mumkin. Lug‘aviy-ma’noviy guruh (LMG)lar ham tilning o‘zi va lug‘aviy tarkibi kabi murakkab tuzilishli bo‘lib, markaz va qurshovlardan tarkib topadi. Aytilganidek, lug‘aviy-ma’noviy guruh (LMG)ning markazini mikroguruh va qatorlarning yetakchi leksemalari, uning qurshovini esa yetakchi leksemalarning qurshovlari tashkil etadi.

O‘zbek tilidagi yer sathi ko‘rinishlarini ifodalovchi atov birliklari tizimi markazini guruhlarning yetakchi leksemalari, ya’ni *balandlik pastlik, tekislik* tashkil qiladi. Bu leksemalar markaziy leksemalar sifatida ma’noviy tarkibiga ko‘ra o‘zaro teng qiymatli munosabatda ekanligi hamda ularning markaziy leksemaligi bir necha quyi guruhlarni sistema markazi bilan bog‘layotgan “bog‘lovchi leksema” [3. 41] maqomidaligidir. Markaz leksemalarning lug‘aviy ma’nosi, qo‘llanish doirasi ancha keng, ifoda semalari nisbatan neytraldir. Ularning har biri o‘z atrofida uyushgan ko‘plab YeSKIABning umumiy bosh ma’nolarini bemalol ifodalay olish xususiyatiga ega: *balandlik = tepa; balandlik =tog‘; balandlik = do‘nglik* va sh.k.

Ko‘rinadiki, *balandlik* markaz leksemasi giperonim sifatida o‘z giponimlarining xususiy ma’nolarini umumlashma tarzda ifodalay oladi. Shuning uchun *balandlik* leksemasi orqali berilayotgan axborot, ma’lumot juda umumiydir. Aksincha, qurshov leksemalar sememasi anglatadigan xabar yoki ma’lumot yetakchi leksema *balandlik*ka nisbatan ancha tor, konkret va murakkabroq bo‘ladi. Markaz va qurshov o‘zaro giponimik munosabatli bo‘lgani tufayli qurshov leksemalar sememasi markaz leksemaning mohiyati asosida belgilanadi. Masalan, *balandlik* bilan *tog‘*ning yoki *tepa*ning semantik tavsifini qiyoslab ko‘raylik.

“**Balandlik 2** Tekis yer yoki pastlikdan yuqori turadigan joy; makon; tepalik”. [1. 147]

“**Tog‘ 1** Yer yuzasining tevarak-atrofdagi tekislik, tepalik yoki boshqa balandlikka nisbatan yakka yoki qator holda baland ko‘tarilgan, odatda, turli tosh, qattiq jismlardan iborat qismi”. [2. 163]

Ma’lum bo‘ladiki, *tog‘*ning sememasi tarkibida *balandlik*ning sememasi sema mavqeida qatnashyapti. *Tog‘*ning ma’nosi *balandlik* ma’nosidan ko‘ra ancha aniq va ravshan.

Markaziy leksemalarning yana bir xususiyati shuki, ular, ko‘pincha, deyarli turkiy o‘zakli yoki butunlay o‘zlashib bo‘lgan o‘zlashma leksemalardan bo‘lib, uslubiy xoslanganlik jihatiga ko‘ra betaraf

hisoblanadi. Shuning uchun ham *balandlik* yer yuzasining sathdan yuqori bo‘lgan barcha ko‘rinishlarning ifodalovchisi sifatida LMGning markazidan joy olgan.

Pastlik va *tekislik* leksemalari ham *balandlik* kabi umumiylik kasb etib, markaz leksemalar maqomini egallaydi. Shuningdek, *jarlik, soy, chuqur* kabi leksemalar *pastlik* orqali sistema tarkibiga bevosita daxldor bo‘ladi. Demak, *pastlik, tekislik* leksemalari ham “bog‘lovchi leksema”lardir. Ya’ni mazkur leksemalar giperonim mavqeida kelib, o‘z atrofiga birlashgan barcha giponimlari bilan o‘zaro privativ ziddiyatda bo‘ladi. Bunda, albatta, markaz leksemalari belgisiz a’zo o‘rnini egallaydi.

Mazkur lug‘aviy-ma’noviy guruhning yuqori bosqichda bo‘ladigan lug‘aviy-mavzuiy maydon bilan aloqadorligini ta’minlovchi yetakchi leksema, halqa hozircha leksik lakunani band etib turgan *yer sathi ko‘rinishi* birikmasi hisoblanadi. *Yer sathi ko‘rinishi tekislik, pastlik, balandlik* leksemalarini o‘ziga birlashtiradi va yetakchi leksema mavqeini egallab, yer sathi ko‘rinishlari lug’aviy-ma’noviy guruhini o‘zidan yuqori bosqichdagi “predmet” lug‘aviy-ma’noviy tizimi (LMTi)ga olib kiradi.

LMGda markaziy o‘rin tutgan yetakchi leksema *balandlik* o‘z atrofida giponimik, graduonimik, giponimik munosabatlar bilan bog‘lanadigan ko‘plab leksemalarning o‘rnini nutqda almashtira oladi. Bu uning uslubiy bo‘yoq jihatidan betarafligi, o‘z qatlamga mansublik belgisi asosida ro‘y beradi. Markaziy leksema maqomidagi lug‘aviy birlikning ma’nosi qurshov leksemalari ma’nosidan ko‘ra umumiyroq ekanligidan dalolatdir. Masalan, *Oldinda yo‘l boshlovchi, keyinda Nazira bilan kampir balandlikka ko‘tarilishdi* nutqiy birligida *balandlik* leksemasi o‘zining umumlashgan ma’nosini voqelantirib, guruhning qurshov leksemalari bo‘lgan *tepalik, do‘nglik, adir* singarilarning ma’nosini ham ifodalay oladi.

Xuddi shunday hukmni *pastlik, tekislik* markaziy leksemalari yuzasidan ham aytish mumkin. Turli matnlarda *pastlik* leksemasi xususiy tushunchalarni ifodalovchi *chuqurlik, soylik, jarlik* kabi ko‘plab tur nomlarini almashtirib keladi. Xususan, *Ular suv yoqalab borib, pastlikka tushdilar* gapidagi *pastlik* so‘zida ham yuqorida keltirilgan xususiyatlar mavjud. Nutqiy hodisalarda voqelangan *chuqurlik, soy, soylik, jarlik* kabilar o‘rnini *pastlik* leksemasi orqali bemalol almashtirish mumkin bo‘ladi. Demak, lug‘aviy-ma’noviy guruhga oid markaz leksemalarining ma’no doirasi ancha kengdir.

Ayni holat graduonimik va sinonimik qatorlarda ham kuzatiladi. Bunda ham qatorlarning yetakchi leksemasi markaz leksemasi xususiyatlarini o‘zida aks ettiradi. Shuning barobarida, qator a’zolarining umumiy namoyandasi sifatida ma’lum bir belgining o‘rta, me’yorida ekanligini yetakchi leksemagina ko‘rsatib turadi. Xususan, *do‘ng - tepa – adir – qir – tog‘* graduonimik qatorida *balandlik* leksemasi “baland” belgisining o‘rta, me’yordaligini o‘zida aks ettirgan birlik sifatida mazkur qatorni tegishli guruhiga bog‘lab turadi.

Sinonimik qatorni tashkil qiluvchi *tekislik - sayhonlik - yalanglik - maydon - tuz* leksemalari orasida *tekislik* boshqa uzvlarga nisbatan umumlashma ma’noga egaligi, uslubiy betarafligi, bo‘yoqsizligi hamda o‘z qatlamga oidligi bilan alohida ajralib turadi. Shuningdek, qatorning yetakchi leksemasi mavqeini egallab, paradigmani kattaroq hajmdagi, yuqori paradigmaga birlashtiradi.

Ko‘rinadiki, *balandlik, pastlik* va *tekislik* leksemalari o‘z lug‘aviy-ma’noviy guruh joylashgan bosqichda giperonim, yuqori bosqichda esa giponim, ya’ni quyi (o‘z) guruhida markaz, yuqori guruhda qurshov mavqeida bo‘ladi va bu ikki lug‘aviy-ma’noviy guruh ni bir-biri bilan bog‘lashga xizmat qiladi. O‘zbek tilida yer relyefi bilan bog‘liq quyidagi atov birliklari kuzatiladi:

Balandlik: tog‘, tepa, do‘ng, adir, qir.
Pastlik: jarlik, chuqur, soy, vodiy.
Tekislik: maydon, yalanglik, sayhonlik.

Masalan, **tepa** va **tog‘** so‘zlari o‘zaro yaqin bog‘liq bo‘lsa-da, ularning semantik xususiyatlari farqlidir. “Tepa” nisbatan past, yumshoq relyef shaklini ifodalasa, “tog‘” geografik jihatdan balandroq, murakkab tuzilishga ega bo‘lgan relyef shaklini bildiradi. “Soy” esa suv oqimi mavjud bo‘lgan chuqurlikni anglatsa, “vodiy” keng va chuqurda joylashgan tekislik tushunchasi bilan ham bog‘langan.

Kuzatishlardan ma’lum bo‘ladiki, lug‘aviy-ma’noviy guruh markaz leksemasi graduonimik qatorda ham, sinonimik qatorda ham yetakchi leksema vazifasini o‘taydi. Demak, lug‘aviy-ma’noviy

guruh markaz leksemalarining keng iste'molda bo'lishi, uslubiy betaraf va bo'yoqsizligi, ko'pincha, o'z qatlamga mansubligi ularni markaziy leksema maqomiga xoslaydi.

Lug'aviy-ma'noviy guruhning ilk qurshovi markaziy leksemalarning giponim leksemalaridan tashkil topadi. Xususan, *balandlik* markaz leksemasi atrofida *tog', tepa, do'ng, adir, qir* kabi Yer sathi ko'rinishlarini ifodalovchi tizimga uyushib, uning qurshovi mavqeida keladi. Bu qurshovning qurshovini esa, ya'ni ikkinchi darajali qurshovini qurshov leksemalarning sinonimik, graduonimik, giponimik va ba'zan partonimik paradigmalari tashkil etadi.

Shuningdek, ko'pchilik leksemalarning graduonimik yoki giponimik paradigmalari kuzatilmasligi ham mumkin. LMS leksemalarining o'ziga xos qatorlariga, qurshovlariga ega bo'lishi qat'iy qonuniyatlar bilan belgilanmagan bo'lib, yetakchi leksemalarning qurshovlari miqdori va turi erkin hisoblanadi.

Leksik tarkibni sistemaviy tarzda tadqiq qilishda LGlarning markaziy leksemalari bilan qurshov leksemalarini farqlash, ularning o'zaro munosabatlari tabiatini to'g'ri asoslash ham nazariy, ham amaliy jihatdan katta samaralar keltirishi ayon. Shu nuqtai nazardan alohida LGni tashkil etadigan leksemalar orasida markaz leksemalarga nisbatan qurshovlik mavqeida keluvchi birliklarning sistemadagi o'rni masalasi ham alohida yondashuvni talab etadi.

Yuqoridagi kuzatishlarga asoslanib quyidagi xulosalarni qayd etish mumkin bo'ladi:

- bitta leksik mikrosistemaga mansub ko'pchilik leksemalarning o'zaro graduonimik yoki giponimik paradigmalari kuzatilmasligi ham mumkin.;
- lug'aviy-ma'noviy guruh leksemalarining o'ziga xos qatorlariga, qurshovlariga ega bo'lishi qat'iy qonuniyatlar bilan belgilanmagan bo'lib, yetakchi leksemalarning qurshovlari miqdori va turi erkin hisoblanadi;
- leksik paradigmadagi markaz va qurshovlik mavqei nisbiy xarakter kasb etadi;
- leksik tarkibni sistemaviy tarzda tadqiq qilishda lug'aviy-ma'noviy guruhlarning markaziy leksemalari bilan qurshov leksemalarini farqlash, ularning o'zaro munosabatlari tabiatini to'g'ri asoslash ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ne'matov H., Rasulov R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. –Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 128 b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 1-jild. – 680 b.
3. Yunusova Z. O'zbek tilida lug'aviy mikrosistemaning tarkibi va rivojlanishi: Filol. fanlari nomz. … diss. – Toshkent, 2004. - 127 b.
4. Mengliyev B.R. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. –Toshkent: Tafakkur, 2018. – 200 b.
5. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2009.

“INGLIZ VA O‘ZBEK XALQ ERTAKLARI QAHRAMONLARI NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK IFODALANISHI”

Ismatov Asliddin Fazliddin o‘g‘li
Renessans ta’lim universiteti
filologiya fanlari nomzodi (PhD),
Xorijiy filologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada xalq ertaklarida qahramonlarning nominatsiyasi lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. O‘zbek va ingliz xalq ertaklarida kishilar, hayvonlar hamda mifologik mavjudotlar obrazlari leksik-semantik sohalarga ajratilib, ularning ma’no doirasi va qo‘llanish xususiyatlari o‘rganiladi. Shuningdek, qahramonlarning kasbiy, ijtimoiy, axloqiy va fiziologik xususiyatlariga asoslangan nomlanish turlari tahlil qilinadi. Bundan tashqari mazkur maqolada ertak qahramonlarini nomlashda qarindoshlik munosabatlari, hayvonlarning semantik roli va mifologik obrazlarning o‘rni alohida yoritilgan. Tadqiqot natijalari ertak tilining madaniy xususiyatlarini ochib berishga va leksik birliklarning shakllanish jarayonini tushunishga yordam beradi.

Tayanch so‘zlar: xalq ertaklari, kasbiy nomlar, qahramonlar tasnifi, sehrli mavjudotlar, leksik va semantik xususiyatlar.

Аннотация

В данной статье анализируется номинация героев в народных сказках с лингвистической точки зрения. В узбекских и английских народных сказках образы людей, животных и мифологических существ делятся на лексико-семантические области, изучается их семантический охват и особенности употребления. Также анализируются виды наименований, основанные на профессиональных, социальных, нравственных и физиологических особенностях героев. Кроме того, в данной статье отдельно освещены родственные отношения, семантическая роль животных и роль мифологических образов в наименовании сказочных героев. Результаты исследования помогают раскрыть культурные особенности языка сказок и понять процесс формирования лексических единиц.

Ключевые слова: народные сказки, профессиональные имена, классификация героев, волшебные существа, лексико-семантические особенности.

Abstract

This article analyzes the nomination of heroes in folk tales from a linguistic perspective. In Uzbek and English folk tales, the images of people, animals, and mythological beings are divided into lexico-semantic domains, and their semantic scope and usage features are studied. Also, the types of names based on the professional, social, moral, and physiological characteristics of the characters are analyzed. Additionally, this article separately covers kinship relationships, the semantic role of animals, and the role of mythological images in naming fairy tale heroes. The research results help to reveal the cultural features of the language of fairy tales and understand the process of formation of lexical units.

Keywords: folk tales, professional names, classification of heroes, magical beings, lexical-semantic features.

Badiiy matn - bu dunyoni xayoliy aks ettirishga asoslangan va har xil turdagi: intellektual, hissiy va estetik ma’lumotlarni kompleks uzatish uchun mavjud bo‘lgan matn. Ertaklar inson ijodining arxaik shakli bo‘lganligi sababli, ularning leksik va semantik xususiyatlarni o‘rganish tahlil qilinayotgan tilning lug‘atida sodir bo‘lgan diaxronik va sinxronik o‘zgarishlarni yaxshiroq tushunishga, boshqa mamlakatlar xalqlarining urf-odatlari, madaniyati va og‘zaki ijodi bilan tanishishga imkon beradi. Bundan tashqari, xalq ertaklari maxsus til registriga tegishli bo‘lib, ma’lum bir madaniyatga xos bo‘lgan dunyo obrazini aks ettiradi.

Ingliz, o‘zbek va boshqa xalq ertaklari tilida aktuallashtirilgan odamlar, hayvonlar va mifologik belgilar obrazi “ertak qahramonlarining biologik va ijtimoiy xususiyatlari” leksik-semantik

soha bilan bog‘liq nutqning turli qismlaridan iborat. O‘z navbatida, ushbu soha belgilarning tashqi ko‘rinishini, ularning jismoniy va hissiy holatini, intellektual xususiyatlarini va shaxslararo munosabatlarning xususiyatlarini tavsiflovchi tematik guruhni tashkil qiladi.

Ingliz va o‘zbek xalq ertagidagi qahramonlarning nominatsiyasi turli xil biologik, fiziologik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlarga asoslangan. Shaxsning ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tavsiflovchi lug‘at asosida qahramonlarni nomlash eng ko‘p uchrovchi usul hisoblanadi. Masalan: maxsus kasbiy mahoratga ega kishilar ikki xalq ertagida asosan hunarmandchilik (“baker”, “smithy”, “oarsman”, “butcher” - novvoy, temirchi, eshkakchi, qassob; “novvoy”, “gilamdo‘z”, “kulol”, “temirchi”) nomlari bilan ifodalanadi. Qishloq xo‘jaligi ishlari bilan shug‘ullanadigan kishilar kasb-korlari (“farmer”, “herdboy”, “ploughman”, “cow-keeper” – fermer, podachi, shudgorchi, sigir boquvchi; “cho‘pon”, “dehqon”); maxsus ta’lim va tayyorgarlikka ega kasblar (“judge”, “musician”, “sword-dancer” - sudya, musiqachi, qilich o‘ynatuvchi; “qozi”, “vazir”, “amaldor”, “hakim”) ham ertaklarda alohida ahamiyatga ega.

Ertaklarda o‘z xulq-atvorining o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra berilgan shartli nomlar ham keng tarqalgan. Ularning ko‘rinishlari ertakda qahramon bajaradigan aqliy va hissiy funksiyalariga qarab (“listener”, “singer”, “bearer”, “watcher” - tinglovchi, qo‘shiqchi, hammol, kuzatuvchi); xulq-atvor va turmush tarziga ko‘ra (“gossiper”, “vagrant” – g‘iybatchi, darvesh); aqliy qobiliyatiga ko‘ra (“addle-pate”, “blockhead”, “fool” - ahmoq); shaxsiy fazilatlariga ko‘ra (“hero”, “sinner”, “innocent”, “cheater”, “liar” - qahramon, gunohkor, begunoh, aldoqchi, yolg‘onchi) turlicha bo‘lishi mumkin. Xalq ertaklari qahramonlariga ularning ma’lum xarakter-xususiyatlariga asoslanib berilgan bu kabi qo‘shimcha ta’riflar o‘zbek xalq ertaklariga ham birdek xos.

Ba’zi hollarda ertak qahramonlari nomlanishida ikkilamchi nominatsiya hodisasi kuzatiladi. Bu ko‘pincha hayvonlarga (ilon, chayon, tulki, bo‘ri, qurbaqa…) tegishli bo‘lgan inson xulq-atvori va xususiyatlarining o‘xshashligiga asoslanadi.

Alohida tematik guruhlar qarindoshlik munosabatlariga asoslangan shaxslarning ismlaridan, xususan, qarindoshlikning turli darajalari bilan bog‘langan yaqin va uzoq qarindoshlarning nomlaridan (“cousin”, “wife”, “great-aunt”, “step-sister”, “step-mother”, “bride” - amakivachcha, xotin, katta xola, o‘gay opa/singil, o‘gay ona, kelin); biologik, fiziologik va antropologik xususiyatlardan (“baby”, “bairn”, “female”, “male”, “junior” – chaqaloq, go‘dak, ayol, erkak, kichik/kenja); ijtimoiy maqom, jumladan unvonli shaxslar toifalari va yuqori ijtimoiy mavqega ega shaxslar nomidan (“king”, “cardinal”, “lord”, “earl” - qirol, kardinal, lord, graf; “podshoh”, “vazir”, “xazinabon”, “g‘aznachi”), shuningdek quyi maqomdagi shaxs nomlaridan (“pauper”, “knight” - faqir, ritsar; “kambag‘al”, “faqir”, “gado”) iborat bo‘lishi mumkin.

Fauna vakillari orasida esa, ingliz xalq ertaklari tilida aosan quyidagi uy hayvonlari nommlari ko‘p uchraydi: “colt”, “rabbit”, “cow”, “fox”, “bear”, “wolf”, “deer”, “pig” - xo‘tik, quyon, sigir, tulki, ayiq, bo‘ri, kiyik, cho‘chqa. O‘zbek xalq ertaklarida ham deyarli shunga o‘xshash holatning guvohi bo‘lishimiz mumkin. Faqatgi “cho‘chqa” ni ushbu ro‘yxatdan chiqarishimiz mimkin. Bu albatta diniy faktor bilan bog‘liq. Zero, o‘zbeklar musulmon diniga e’tiqod qiluvchi millat sifatida, uylarida cho‘chqa ko‘paytirishmaydi, cho‘chqa go‘shti iste’mol qilishmaydi. Bu holat xalq ertaklarida ham aks etmasdan qolmagan, albatta.

Uy hayvonlarini nomlash uchun ishlatiladigan farqlovchi xususiyatlar orasida ularning yoshi, fiziologik holati va xulq atvor xususiyatlari ham bor: “ewe”, “mother lamb”, “orphan lamb”, “young pig”, “milker” – sovliq qo‘y, ona qo‘y, yetim qo‘zi, cho‘chqacha, sog‘in sigir. Bundan tashqari, yuqoridagi kabi ertaklarda odamlar tomonidan o‘rgatilgan hayvonlar nomlari bilan birga, etnik guruh hududida ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida Britaniya orollari va Markaziy Osiyo mintaqasiga xos bo‘lmagan ekzotik fauna vakillarining nomlari ham uchrab turadi (“monkey”, “macaco”, “lion”, “tiger”, “leopard”, “elephant” - maymun, makaka, sher, yo‘lbars, leopard, fil; “maymun”, “sher”)

Hayvonlarning nomlanishi ertakda uning rivojlanishining dastlabki bosqichlarida jamiyatga xos bo‘lgan arxaik e’tiqodlarning butun majmuasini aks ettiradi. Zero, ertak tili insonning totemik

hayvonlar - matnlarda sehrli yordamchi sifatida harakat qiladigan alohida qabilalarning xudolari va homiylari haqidagi eng qadimiy g‘oyalarini saqlab qolgan.

Dunyoning ertak obrazida tasvirlangan uy hayvonlarining belgilari har bir hayvonning ingliz va o‘zbek dehqonlari hayotidagi rolini va ularning mifologik tasvirlar tizimidagi o‘rnini o‘rganishga imkon beradi. Alohida tematik guruhni tashkil etuvchi g‘ayritabiiy mavjudotlarning nomlari orasida xristian qarashlarining rivojlanishi bilan shartlangan mavjudotlarni ham ta’kidlash kerak. Eng ko‘p guruhlangan ana shunday mavjudotlarning birinchi turiga pari (“fairy”, “elf” – pari, elf; “pari”, “sehrgar kampir”); suv parilari (“mermaid”) botqoq mavjudotlari - goblinlar, (“swamp-bogle”, “bogie”, “boggart”); ajdarlar (“dragon”, “monster”); devlar (“ogre”, “giant”) kiradi. Ikkinchi guruh esa arvohlar (“spirit”, “ghost”, “devil”) nomlari bilan ifodalanadi. Ko‘rinib turibtiki, ingliz xalq ertaklari g‘ayritabiiy qahramonlari nomlarining bu boradagi lisoniy imkoniyatlari ancha yuqori. Darhaqiqat, sehrli mavjudotlar va ularga berilgan nomlar ko‘lami ingliz xalq ertaklarida nisbatan ancha keng.

Shunday qilib, ertaklarda ma’lum qahramonni nomlashning leksik usulini belgilaydigan eng muhim xususiyatlar bu ularning kasbiy faoliyati sohasi, shaxsiy fazilatlari, axloqiy qiyofasi va xatti-harakatlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoad T. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology. N. Y., 1996. - 253 p.
2. Багана Ж., Таранова Е. Роль тематической классификатсии в терминологических исследованиях. М., 2010. - 46 с.
3. Федоренко С. Структурно-семантични особливости функционування та перекладу англомовних терминологичних словосполучень фахових мов електротехники та машинобудування. К., 2020. - 69 с.
4. Кронгауз М. Семантика. М., 2005. – 99-100 с.
5. Желязкова В. Семантика: теория и практика. Навчально-методичний посибник. М., 2018. – 57 с.
6. Шеремета К. Тематични групи англомовних терминив фаховои мови вищои освити США. К., 2021. – 107 с.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA JINOYAT SEMANTIK MAYDONI

Ismoilova Diloromxon Rustamjon qizi
Renessans Ta’lim Universiteti
Xorijiy filologiya kafedrasi dotsenti v.b, (PhD)

Annotatsiya

Maqola giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq hamda kiberjinoyatlar jinoyatlar sohasida leksik birliklar va ularning semantik tahlilini o‘rganishga bag‘ishlangan. Unda ingliz tilidagi va o‘zbek tilidagi giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq terminlarning o‘zaro zidlanishi va leksik guruhlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqola jinoyat olamining o‘ziga xos leksikasini va uning so‘zlashuvda qanday ifodalanishini ochib beradi, bu o‘z navbatida giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq jinoyatlarning til va madaniyatdagi aks etishini tushunishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: semantik maydon, kiberjinoyat, giyohvandlik jinoyatlari, jinoyat tilshunosligi, giyohfurushlik, narkobiznes, narkokuryer, sleng so‘zlar, kiberjinoyatlar, ingliz tili terminologiyasi, o‘zbek tili leksikasi, jargon, va giyohvandlik moddalari.

Аннотация

Статья посвящена изучению лексических единиц и их семантическому анализу в сфере преступлений, связанных с наркотиками. Анализируются противоречия и лексические группы терминов, связанных с наркотиками, в английском и узбекском языках. В статье также раскрывается специфика лексики криминального мира и то, как она выражается в речи, что, в свою очередь, помогает понять язык и культуру преступлений, связанных с наркотиками.

Ключевые слова: семантическое поле, преступления, связанные с наркотиками, криминологическая лингвистика, наркоторговля, наркобизнес, наркокурьер, сленговые слова, киберпреступления, английская терминология, лексика узбекского языка, жаргон и наркотические вещества.

Abstract

The article is devoted to the study of lexical units and their semantic analysis in the field of drug-related and cybercrimes. It analyzes the contradictions and lexical groups of drug-related terms in English and Uzbek. The article also reveals the specific lexicon of the criminal world and how it is expressed in speech, which in turn helps to understand the reflection of drug-related crimes in language and culture.

Key words: semantic field, cybercrime, drug-related crimes, criminological linguistics, drug trafficking, drug business, drug courier, slang words, cybercrimes, English terminology, Uzbek language lexicon, jargon, and narcotic substances.

Ingliz tilidagi «giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq jinoyatlar» kichik maydonida drug abuse, drug addiction, drug trafficking, drug dealing, drug cultivation, drug distribution va drug manufacturing nominativ birliklari «noqonuniy» va «giyohvandlik moddasi» semalari asosida birlashadi. Ushbu birliklar o‘rtasida «o‘stirish», «sotish», «yetkazib berish» kabi farqlovchi belgilari orqali o‘zaro zidlanish mavjud.

“Sometimes you arrest a drug dealer at a bar, dropping a small gram of cocaine, and you do a little creative writing to make it look better.” (C. Mancini, Pirates in Blue)

«Giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq jinoyatlar» kichik maydonida drug cartels nomli yana bir guruh shakllangan bo‘lib, unda shu jinoyat olamidagi shaxs nomlari jamlangan. Jinoyat olami vakillari tilida falcon – giyohvandlik moddalari savdosi bilan shug‘ullanuvchi tashkilotning ayg‘oqchisi, hitmen – jinoiy to‘daning qurolli odamlari, drug lord – butun giyohvandlik sanoatining rahbari, smuggler – kuryer, money launderer – giyohvandlik moddalari savdosidan orttirilgan noqonuniy pulni yashirib muomalaga kirituvchi jinoyatchi sifatida ishlatiladi.

O‘zbek tilida mazkur maydon elementlari yakka so‘zlar va kengaygan birikmalar orqali ifodalanadi. Masalan, drug abuse – giyohvandlik, drug cultivation – taqiqlangan ekinlarni yetishtirish, drug distribution – giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalarni o‘tkazish maqsadida qonunga xilof ravishda tayyorlash, olish, saqlash va boshqa harakatlar qilish, shuningdek, ularni qonunga xilof ravishda o‘tkazish va hokazo. Giyohvandlik leksemasi mazkur kichik maydonning adabiy tilga mansub markaziy komponenti sifatida «narkotik moddalar iste’mol qilish» va «shunga berilish» ma’nolariga ega. Giyohvand esa narkotik modda iste’mol qiladigan shaxs nomi bo‘lib, xalq tilida bangi, ko‘knorixo‘r, nashavand, kashanda so‘zlari bilan bir leksik qatorda uslubiy sinonimlik munosabatiga kiradi.

Mazkur kichik maydonda giyohfurushlik, qoradorifurushlik, og‘ufurushlik, ko‘knorifurushlik, narkobiznes va narkokuryer leksemalari publitsistik uslubga, kashandalik, nashafurushlik, asosan, badiiy va og‘zaki uslubga xos bo‘lib, ular orasida narkobiznes va narkokuryer o‘zlashma neologizmlardir.

Ko‘knorifurushlarning tinchligi buzilibdi, shekilli. (T. Malik, Eng kichik jinoyat)

Ko‘p yillar davomida jinoyatchilarning jargonlari ingliz tilidagi sleng so‘zlar uchun asosiy manba bo‘lib xizmat qildi. Umumiste’moldagi slengizmlarning aksariyati giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq jinoyatlarni nomlab keladi. Semantik maydon obyektiv borliqdagi biror haqiqatni gavdalantirib beruvchi lug‘aviy birliklar to‘plami ekan, jinoyat semantik maydonining ham «ko‘cha tili»dagi ifodalovchilarini tahlil qilish ma’qul. Bu kichik guruhda drug kingpin, junkie, speed freak, speed head, coke freak, pill-popper, candyman, watermelon man leksemalari «shaxs» semasi orqali integrallashib, «rahbar», “sotuvchi”, “qabul qiluvchi” semalari orqali o‘zaro zidlanadi. Shuningdek, jam house, green house, shooting gallery, hop joint elementlari maydonda “joy” umumiy semasi ostida alohida guruh hosil qilib, “sotib olish”, “iste‘mol qilish” xususiy semalari bilan farqlanadi. “Giyohvandlik moddasi” arxisemasi ostida birlashuvchi killer, beans, vitamins, rainbows, black beauties, coconut, whites, purple heart, grass so‘zlari “qattiq”, “yumshoq”, “xapdori” semalariga ko‘ra maydonaro zidlanish hosil qiladi. Crack dealing – giyohvandlik moddalarining savdosi bilan shug‘ullanish, crack dealer – shu harakatni amalga oshiruvchi shaxs ma‘nosini anglatuvchi sleng so‘zlar sifatida so‘zlashuv uslubiga xos bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda ommaviy axborot vositalari materiallarida ham ko‘p qo‘llanilmoqda.

“She is a crack addict as well as a crack dealer and has managed to avoid both arrest and dereliction.” (E. Dunlap and others, Successful female crack dealer: case study of a deviant career)

Jinoyat semantik maydonidagi “Kiberjinoyatlar” kichik maydoni uzvlari “texnologiya vositasida” umumiy semasi orqali “kiberjinoyatlar” giperonimi ostida birlashsa, texnologiya vositasi turlari, jinoyat obyekti kabi differensial belgilariga ko‘ra o‘zaro zidlanadi. Quyidagi jadvalda ularning ma‘noviy belgilarini komponent tahlil asosida tadqiq qildik.

Ingliz va o‘zbek tillarida “Kiberjinoyatlar” mikromaydoni elementlarining komponent tahlili

“Kiberjinoyatlar” mikromaydoni	computer (kompyuter)	internet (internet)	text message (matnli xabar)	social site (ijtimoiy tarmoq	threat (qo‘rqitish)	society (jamiyat)	financial benefit (moliyaviy foyda	e-mail (elektron pochta)	fraud (firibgarlik)
catfishing scam – soxta profil bilan bog‘liq jinoyat	+	+		+			+		+

cryptojacking – kriptovalyuta bilan bog‘liq jinoyat	+	+					+		
ransomware – kompyuter dasturi bilan bog‘liq jinoyat)	+	+			+		+	+	
cyberstalking – virtual ta‘qib	+	+	+	+	+			+	
hacking – xakerlik	+	+				+	+/-		
phishing – fishing	+	+/-	+					+	+
cyberbullying – kiberbezorilik	+	+	+	+				+	

Xulosa sifatida ta‘kidlash mumkinki, o‘zbek va ingliz tillidagi giyohvandlik moddalari bilan bog‘liq jinoyatlar va kiberjinoyatlarga goir leksemalar, asosan, adabiy, og‘zaki publitsistik uslubda kuzatiladi. Tadqiqotning qiziqarli jihati shundaki, mazkur jinoyatlarning barchasi boshqa mikromaydonlarda ham tahlil qilindi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Jinoyat kodeksi”. 271-modda; https://lex.uz/acts/-111453.
2. United States Constitution, Article III, Section 3
3. Aas K.F. Globalization and crime. – Sage: London, 2007. – 1304 p.
4. Fay J. Key terms and concepts for investigation. – Oxford University Press, 2012. – 424 p.
5. Spears R. NTC‘s dictionary of American slang and colloquial expressions. – NTC Publishing Group, 2000. – P.6.
6. Hojiyev A., Nurmonov A., Zaynobiddinov S va boshq. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lug‘ati. – Toshkent, 2001. – B.70.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent, 2006. – B.652.
8. .Iskandarova Sh. Til sistemasiga maydon asosida yondashuv.
9. – Toshkent: Fan, 2007. – 145 b.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QISH SAVODXONLIGI VA TABIIY FAN DARSLARINI INTEGRATSIYALASH IMKONIYATLARI

Ismoilova Gulruh Ulug‘bekovna
“University of economics and pedagogy”
NOTM Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etish orqali ta’lim sifatini oshirishga doir misollar berilgan

Kalit so‘zlar: fanlararo integratsiya, bir xil undoshlar, jarangli, jarangsiz, bo‘g‘in, ongli o‘qish, qushlar.

Аннотация

В данной статье приведены примеры повышения качества образования путем организатсии уроков начальных классов на основе междисциплинарной интегратсии.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, одинаковые согласные, звонкие, глухие, слог, осознанное чтение, птицы.

Abstract

This article provides examples of improving the quality of education by organizing primary school lessons based on interdisciplinary integration.

Keywords: interdisciplinary integration, identical consonants, voiced, voiceless, syllable, conscious reading, birds.

Boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’limning asosiy bosqichlaridan bo‘lib, kichik yoshdagi o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishlarida katta imkoniyatlarga ega. Bu davrda o‘quvchilarning puxta va mustahkam bilimga ega bo‘lishlariga asos solinadi, ularning nutqi va tafakkuri o‘stiriladi. Bu vazifalarni amalga oshirishda o‘qish darslarining o‘rni beqiyosdir.

Hozirgi davrning asosiy talablaridan biri shuki, ajdodlardan qolgan boy ilmiy merosni yosh avlodga o‘rgatishda, o‘quvchining bilish faoliyatini va tafakkurini o‘stirishda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida yetakchi fan (predmet) hisoblangan o‘qish fanining ichki va tashqi imkoniyatlaridan maqsadga muvofiq samarali foydalanish, ya’ni darslarda bir fanga oid bilimlarni berish bilan cheklanmay, o‘rganilayotgan mavzu mazmuniga mos boshqa fanlarga oid tushunchalarni ham berib borish, ular yuzasidan ko‘nikma va malakalar hosil qilishdir. Ko‘p yillik izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, keyinchalik esa bitiruvchilar u yoki bu fanlarni o‘rganib, shu bilim, ko‘nikmalarni boshqa fanlarni o‘rganishda qo‘llashga qiynalib, ularga mustaqil fikrlash, olingan bilimlarni o‘xshash yoki yangi vazifalarga ko‘chira bilish ko‘nikmalari yetishmayapti. Ushbu muammoni bartaraf qilish uchun o‘qish darslarida ona tili, tabiatshunoslik fanlariga oid tushuncha va bilimlardan foydalanish lozim. Buning uchun o‘qish darslaridagi mavzularni boshqa fanlardan o‘tiladigan mavzularga bog‘liqligi va mantiqan mosligi o‘rganiladi. Masalan, 3-sinf O‘qish kitobida berilgan “Qizcha va qarg‘alar” hikoyasini o‘rganish jarayonida ona tili fanidan “Yonma-yon kelgan bir xil undoshlar”, bunday so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lish, “Jarangli va jarangsiz undoshlar”, Tabiatshunoslik fanidan esa “O‘lkamizda uchraydigan qushlar” mavzulariga oid bilimlar mustahkamlanadi.

Hikoya ifodali qilib o‘qib beriladi, o‘quvchilarga o‘qittiriladi. So‘ngra hikoya mazmunini ochib beruvchi savol-javob o‘tkaziladi.

1. Qizcha qarg‘alarga qanday yordam berdi?
2. Qarg‘alar nima uchun qattiq qag‘illadi?
3. Sizlar qushlarga qanday yordam bermoqdasiz?
4. Qani kim biladi, qarg‘a qanday qushlar turiga kiradi?

Qarg‘a – sovuqqa chidamli yani, sovuq sevar qushlar sirasiga kiradi. Ular o‘lkamizga kuz faslining 2-oyi - oktabrda uchib keladi. O‘zbekistonda qushlarning 410 turi mavjud bo‘lib, ular 4 turga bo‘linadi: o‘txo‘r, donxo‘r, go‘shtxo‘r va hammaxo‘r qushlar. Qarg‘a hammaxo‘r qushlar turiga kiradi.

Qushlar tabiatda katta ahamiyatga ega. Qarg‘alar daraxtlarda qolgan meva qoldiqlari, turli xil hasharotlar bilan oziqlanadi. Ular tashiyotgan meva qoldiqlari ayrim hollarda tumshuqlaridan tushib ketadi, natijada tog‘larda, yaylovlarda daraxtlarning ko‘payishiga sabab bo‘ladi.

Jiblajibon ekinlar orasida turli zararkunanda hasharotlarni terib yeydi. Chug‘urchiq bir kunda taxminan 200 g chigirtkani yeydi.

Savollarga olingan javoblar umumlashtirilib, “Qushlar bizning do‘stimiz” deb xulosa chiqariladi.

Ona tili fanidan quyidagi bilimlar mustahkamlanadi. “Qizcha va qarg‘alar” matnidagi yonma-yon kelgan bir xil undoshli so‘zlarni topib, bo‘g‘in ko‘chirish qoidasi asosida ko‘chiring.

Yonma-yon kelgan bir xil undoshli so‘zlar: diq – qa – ti – ni, yo‘ – lak – ka, bit – ta, qa – g‘il – la – shib, chek – ka – si – da, ik – kin – chi – si, qi – za – loq – qa, am – mo, do‘st – lik – ka, qat – tiq, ik – ki, e – shik – ka, mud – dat – dan, tir – sil – lab.

- Barakalla o‘quvchilar.

- Qani endi yuqoridagi so‘zlarda qatnashgan jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni belgilaymiz.

d, n, y, l, b, g‘, z, m – jarangli undoshlar.

q, t, k, ch, s, sh, x – jarangsiz undoshlar.

Yuqoridagi integratsiyalashgan darsda o‘quvchilar birdaniga uchta fanga oid bilimlarni o‘rgandilar. “Qizcha va qarg‘alar” mavzusi turli fan nuqtai – nazaridan tatqiq etildi.

Integratsiyalashgan darslarni doimiy amalga oshirib borish natijasida o‘quvchilarda tanlab o‘qish, tushunchalarni umumiylikda tizimli o‘rganish va o‘rganilgan ma’lumotlarni tartibga solib fan holida xotirasida mustahkamlash malakalari shakllanadi. Hamda o‘quvchilarning o‘qish, ona tili va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini boholash dasturiga boshlang‘ich sinfdan boshlab tayyorlab boramiz. Bu tushunchalar tizimli holda chalkashtirilmasdan o‘quvchilarga tushuntirilgandagina darsning samaradorligi ortadi.

Ta’lim–tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o`tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Natijada rivojlangan mamlakatlarda ta’lim sifatini baholashning halqaro dasturlari ham joriy etildi. Mamlakatimiz o‘quvchilarini ham bu baholash dasturlarida ishtirokini ta’minlash maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan: oquvchilarni Progress in International Reading and Literacy Study (PIRLS) — boshlang‘ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushinish darajasini baholash, Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) — 4 va 8- sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash dasturlariga tayyorlash uchun ona tili darslarini fanlararo integratsiyalash imkoniyatlaridan keng foydalanish mumkin. Fanlararo integratsiyalashgan holda darslarni tashkil etish bu sohadagi ilk amaliy ishlardan biri hisoblanadi. Yuqoridagi ishlarni muntazam ravishda amalga oshirib borilsa, o‘quvchilar The Programme for International Student Assessment (PISA) — 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini boholash dasturiga boshlang‘ich sinfdan boshlab tayyorlab boramiz.

Boshlang‘ich ta’limda dars berayotgan pedagoglar ta’lim berish bilan bir qatorda o‘zimizga xos bo‘lgan sharqona tarbiyani ham o‘quvchilarning ongiga singdirib borish lozim, shundagina yosh avlodga kompleks ta’lim-tarbiya berish amalga oshiriladi. Bu fikrlar davlat ta’lim standartlarida quyidagicha asoslanadi: “Boshlang‘ich ta’limda davlat ta’lim standarti o‘quv predmetlari bo‘yicha emas, balki, ta’lim sohalari bo‘yicha belgilandi. Ta’lim sohalari bo‘yicha standart ko‘rsatkichlar 7(6)-11 yoshdagi bolalarning rivojlanish darajasi, ehtiyoj va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ijtimoiy talab taqoza qilgan ta’lim mazmunining minimal miqdoriga asoslanib belgilandi. Boshlang‘ich ta’limda davlat ta’lim standartining belgilanishi shu bosqichda ta’lim mazmuni ko‘lamini chegaralash, ta’lim sohalarini integratsiyalash imkonini beradi.

Ona tili darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etishdan quyidagi maqsadlar kuzlanadi:

Birinchidan, ona tili darslarida boshqa fanlarga oid olingan bilimlarning takrorlanishi;

Ikkinchidan, ona tili darslarida berilgan yangi tushunchalarni boshqa fan bilimlari yordamida mustahkamlash;

Uchinchidan, berilgan yangi bilim va tushunchalarni umumiy va xususiy omillarini aniqlab, bu tushunchalarni har bir fan sohasi boʻyicha tahlil qilish;

Toʻrtinchidan, yuqoridagi masalalarni amalga oshirish orqali oʻquvchilarni umumiy xulosalar chiqarishga oʻrgatish, ularning ongida borliqni bir butun holda aks etishini ta'minlash. Yuqoridagi talablar va keltirilgan misollar ona tili darslarini tabiatshunoslik, oʻqish, matematika, tasviriy san'at darslari bilan integratsiyalash imkoniyati mavjudligini koʻrsatdi.

2-sinf ona tili darslarida fanlararo integratsiyalashgan darslar quyidagicha tashkil etiladi: **17-18-mavzular. Undosh tovushlar va harflar (2 soat).**

Undosh tovushlarning talaffuzda toʻsiqqa uchrashi, oʻzbek tilida 24 ta undosh tovushning 23 ta harf bilan ifodalanishi tushuntirilganidan keyin 48- mashq bajariladi. Mashq sharti quyidagicha: Rasmlarga qarang va soʻzlarni oʻqing.

Chumchuq, kaptar, bulbul, joʻja oʻquvchilar qushlarning rasmlarini kuzatib, ularning nomlarini oʻqiydilar. Soʻngra ushbu soʻzlardagi undosh tovushlar talaffuz qilinib oʻpkadan chiqayotgan havo ogʻizdan qanday oʻtayotganini birgalikda kuzatadilar. Bu soʻzlar daftarga yozdiriladi. Keyin qushlar toʻgʻrisidagi quyidagi tushunchalar oʻquvchilarga beriladi.

Oʻlkamizda jami 410 turdan ortiq qush uchraydi. Ularning barchasi suvga yaqin joylarga uya qurishadi.

Qushlar 4 guruhga boʻlinadi: hasharotxoʻr, donxoʻr, yirtqich, hammaxoʻr. Bu tushuncha Atrofimizdagi olam darsida ham "Oʻlkamizda uchraydigan qushlar" mavzusida kengroq tushuntiriladi. Ona tili darsida 48-mashq va Atrofimizdagi olam darsidagi bu mavzu bir vaqtga toʻgʻri keladi. Tushunchalar har ikkala darsda ham mustahkamlanadi.

Oʻqish darsida oʻtilgan "Ajoyib bahs" hikoyasidagi quyidagi gap aynan yuqoridagi mashq mazmuniga mos keladi. "Uni tomosha qilgani huv bulutlar pastlab oʻtayotganini, qushlar esa atrofida chah-chahlashib sayrayotganini koʻryapsizlarmi? " mana shu gapni matndan topib oʻqish topshirigʻi beriladi. Bu ikkala mavzuning oʻtilishi bir kunga toʻgʻri keladi. Oʻquvchilarda tanlab oʻqish koʻnikmasi shakllanadi.

Matematika fanidan esa ushbu mashqni bajarish jarayonida quyidagi tushunchalar beriladi: qani oʻquvchilar ***chumchuq, kaptar, bulbul, joʻja*** sozlaridagi undosh tovushlarni ifodalovchi harflarni alifbo tartibidagi oʻrnini aniqlaymiz. ***Chumchuq soʻzidagi ch 28-oʻrinda, m 12-oʻrinda, q 16-oʻrinda turibdi.*** 28, 12, 16 sonlari juft sonlardir, kaptar soʻzidagi k 10- oʻrinda turibdi. Demak 10 soni ham juft sonlar tarkibiga kiradi. Kaptar soʻzidagi p 15-oʻrinda, r 17-oʻrinda turibdi. 15,17 sonlari esa toq sonlar deb ataladi. Bu usul shunday davom ettiriladi. Yuqoridagi integratsiyalashgan darslarni doimiy amalga oshirib borish natijasida oʻquvchilarda tanlab oʻqish, tushunchalarni umumiylikda tizimli oʻrganish va oʻrganilgan ma'lumotlarni tartibga solib fan holida xotirasida mustahkamlash malakalari shakllanadi. Hamda oʻquvchilarning oʻqish, matematika va tabiiy yoʻnalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini boholash dasturiga boshlangʻich sinfdan boshlab tayyorlab boramiz. Bu tushunchalar tizimli holda chalkashtirilmasdan oʻquvchilarga tushuntirilgandagina dars samaradorligi ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismoilova G.U. Boshlangʻich sinf ona tili darslarini fanlararo integratsiya asosida tashkil etish.- Toshkent:Tafakkur nashriyoti. 2011.
2. Kuranov S. D. Ona tili 2-sinf 1-qism darslik. Toshkent: Novda nashriyoti. 2023.
3. Tigay O.E. Tabiiy fanlar 2-sinf 1-qism darslik. Toshkent: Novda nashriyoti. 2024.
4. qvz. uz/qiziq
5. Jamolxonov X. Hozirgi oʻzbek adabiy tili Toshkent: Talqin nashriyoti. 2005-yil
6. https://ziyonet.uz

O‘ZBEKISTON VA QOZOG‘ISTON – MARKAZIY OSIYO INTEGRATSIYASINING IKKI LOKAMATIVI

Israilov Abbosbek Adiljanovich
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Andijon davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston va Qozog‘iston respublikalarining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-gumanitar aloqalari, o‘zaro hamkorlikning rivojlanish istiqbollari shuningdek, mintaqadagi global muammolarni bartaraf etish masalalari yoritilgan.

Аннотация

В данной стате рассматриваются социально-экономические, культурние и гуманитарние отношения республик Узбекистана и Казахстана, перспективи развития взаимного сотрудничества, а также проблеми региона.

Abstract

This article covers the socio-economic, cultural and humanitarian relations of the republics of Uzbekistan and Kazakhstan, the prospects for the development of mutual cooperation, as well as the problems in the region.

O‘zbekiston va Qozog‘iston munosabatlari uzoq o‘tmishga borib taqaluvchi jarayondir. Bu ikki mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-gumanitar yo‘nalishlardagi hamkorlik aloqalari 1994 yil 10 yanvarda imzolangan “Madaniyat, sog‘liqni saqlash, ilm-fan, ta’lim, turizm va sport sohasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish to‘g‘risida” [18] gi bitim orqali tarixiy burilish davriga ko‘chib o‘tdi. So‘nggi yetti yillikda esa ijtimoiy-iqtisodiy va savdo-sotiq masalalarida sezilarli natijalarga erishilganini ko‘rishimiz mumkin.

O‘zbekiston va Qozog‘istonning ijtimoiy-iqtisodiy va savdo-sotiq sohasidagi hamkorligini “bir-birini changlantiruvchi” deb atashimiz ham maqsadga muvofiq. Shuningdek,O‘zbekiston iqtisodiyoti yuqori saviyada ilmiy-innovatsion rang-baranglashgani sabab katta salohiyatga ega, shu sababli Qozog‘iston va O‘zbekiston bir-biriga ulkan qiziqish bilan qaramoqda.

O‘zbekiston va Qozog‘iston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish omili jug‘rofiy joylashuviga ko‘ra bir-birini to‘ldirishi mumkin bo‘lgan potensialga ega va ushbu imkoniyatlarni samarali tarzda amalga oshirish uchun ikki mamlakat tahliliy tuzilmalarini innovatsion loyihalar bilan yanada kuchaytirish lozim.

Ikki mamlakat o‘rtasidagi hamkorlikning strategik jihatdan muhim yo‘nalishlaridan yana biri tranzit, transport va logistika sohalarida kooperatsiyani kuchaytirishdir. Ikki mamlakat hamkorligining bugungi darajasini mintaqadan tashqaridagi boshqa mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy potensialini hisobga olib zamonaviy bosqichga olib chiqish zarur. Bugungi kunda Yevropa Ittfoqi va Janubiy Osiyo mamlakatlari bilan olib borilayotgan savdo-sotiq hajmiga ko‘ra, mazkur yo‘nalishda transport koridorlaring to‘liq iqtisodiy o‘sish katalizatori bo‘lishi mumkinligi ko‘rinadi. Ular keyingi istiqbolda Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqasini manfaatli bog‘lashi, bu esa mintaqa mamlakatlarining Pokistonning Karachi va Gvadar bandargohlaridan unumli foydalanish bilan janubiy dengizga chiqish imkoniyatini yaratadi. O‘z o‘rnida, Hindiston, Bangladesh, Pokiston va Afg‘oniston ham Yevropa Ittifoqi, Markaziy Osiyo va Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi bozorlariga chiqish imkoniga erishadi. Ekspertlarning ta’kidlashicha, qayd etilgan temiryo‘ldan foydalanishning birinchi yillaridayoq yuk tashish hajmi 10 million tonna bo‘lib, 2025 yilda esa Hindiston bilan Pokistonning Afg‘oniston va MDH mamlakatlari bilan savdo-sotiq hajmi tahminan 20 millard AQSH

[18] O‘zbekiston va Qozog‘iston respublikalari o‘rtasida “Madaniyat, sog‘liqni saqlash, ilm-fan, ta’lim, turizm va sport sohasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish to‘g‘risida”gi bitim. https://lex.uz/docs/2565040

dollariga yetishi mumkin. Afg‘onistonning tranzitdan qiladigan daromadi yiliga 400-500 million dollargv teng bo‘ladi.

O‘zbekiston va Qozog‘iston o‘rtasida madaniy va gumanitar sohadalardagi munosabatlar ham ancha ijobiydir. O‘zbekiston va Qozog‘iston respublikasi hukumatlari tomonidan tasdiqlangan “Xalqaro shartnomani tasdiqlash to‘g‘risida”[19]gi Prezident qaroriga muvofiq, 2022 yil 22 dekabr kuni imzolangan “Oliy ta’lim va oliy ta’limdan keyingi ta’lim sohasida hamkorlik to‘g‘risida bitim”ga asosan, ijtimoiy-gumanitar, san’at sohalarida universitetlar filiallarini ochishi va ilmiy hamjamiyatlarning hamkorligi yanada kuchaytirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Evvalo ikki mushtarak halq manfaatlarini yanada yaqinlashtirish hamda ilmiy tadqiq etish orqali o‘zaro birlashish siyosatini mustahkamlashga qaratilgan.

Bundan tashqari, Qozog‘istonda bo‘lib o‘tgan O‘zbekiston kunlari doirasida o‘zbek madaniyat ustalarining konsert va teatr tomoshalari, she’riyat va san’at xodimlarining badiiy kechalari tantanali ravishda tashkil etilib kelinmoqda. Shu o‘rinda ikki qardosh halq shoiri, ma’rifatparvari va demokrati, yangi qozoq madaniyatining asoschisi, xalqlar do‘stligining kuychisi Abay Qunonboyevning o‘zbeklar haqidagi iliq fikrlari keltirish o‘rinlidir. Buyuk Abay o‘zbek birodarlari to‘g‘risida bunday degan edi: “O‘zbeklar yetishtirmaydigan va mo‘l hosil olmaydigan ekinning o‘zi yo‘q, yer yuzida o‘zbek savdogarlarining oyog‘i yetmagan joy yo‘q, o‘zbeklar uddalay olmaydigan ishning o‘zi yo‘q... O‘tkir zehn, mahorat, abjirlik va tadbirkorlik – bularning hammasi o‘zbeklarga xos xususiyatdir. Vazminlik va xushmuomalalik ham shularda...”[20]. Ko‘rinib turibdiki, qozoq ma’rifatparvari Abay o‘zbeklar to‘g‘risida juda ham iliq fikrlar bildirib, qozoq xalqini o‘zbeklar bilan har doim bahamjihatlikda yashashiga undab kelgan.

Qozog‘iston O‘zbekistonning uchinchi yirik tashqi savdo hamkori bo‘lib, mamlakatimizning umumiy savdo hajmida 9,3 foizini tashkil etadi. So‘nggi besh yilda mamlakatlarimiz o‘rtasidagi tovar ayirboshlash barqaror o‘sib bormoqda. 2023 yil yakunigacha bu ko‘rsatkich 4,4 milliard AQSH dollarini tashkil qildi. Bugungi kunda mamlakatimizda 1250 dan ortiq Qozog‘iston korxonasi, Qozog‘istonda esa o‘zbek sarmoyasi ulushida 1400 dan ortiq korxona va kompaniyalar faoliyat yuritmoqda.

O‘zbekiston-Qozog‘iston hamkorligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan yana biri – bu transport kommunikatsiyalari sohasidir. Har ikki mamlakatning avtomobil va temir yo‘llari o‘zaro integratsiyalash bo‘lib, bu muhim aloqa tarmog‘i uchinchi davlat uchun tranzit vazifasini o‘taydi. 2023 yilda temir yo‘l transportida xalqaro tashish hajmi 23,46 million tonna, avtomobil transportida 2,1 million tonna, havo transportida esa 90 ming tonnani tashkil etdi.

Afsuski, mintaqa mamlakatlari, jumladan, Qozog‘iston - O‘zbekiston o‘rtasidagi global masalalardan biri suv bilan bog‘liq muammolarning hal etilmay qolayotganidir. Qishloq xo‘jaligida jadal va sanoat faoliyati bilan bog‘liq tarzda suvga ehtiyojning tobora ortib borishi, daryolarning transchegaraviy hududida aholi soni o‘sishining iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq chigalliklarga qo‘shilib ketishi, muzliklar erishi tobora ko‘proq ijtimoiy va iqtisodiy muammolarning qo‘zg‘atuvchisiga aylanmoqda. Shu sababli, suv masalasini tartibga solishda har ikki tomon birgalikda maqbul yondashuvlar orqali bartaraf etish imkoniyatini yaratish zarur. Quvonarlisi, davlatlar ushbu masalani hal etishda ancha olg‘a siljishga erishdi hamda yaratilgan davlatlararo mexanizmlar, kengashlar, bitimlar faol ish bermoqda. Asosiy jihat – ikka tomondan ham siyosiy iroda mavjudligi ushbu sohadagi barcha masalalarni ochiq va tezkor ko‘tarish va muhokama qilishga imkon yaratmoqda.

Orol muammosini hal etish bo‘yicha O‘zbekiston bilan Qozog‘iston davlatlarining ilgari surgan fikrlari hamohang. Umuman, O‘zbekiston bilan Qozog‘iston o‘rtasida suvdan birga foydalanishni tashkil qilish bo‘yicha ijobiy qadamlar qo‘yilmoqda. Ayniqsa, so‘nggi yillarda har ikki davlat pozitsiyalari yaqinlashdi. Bu ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy o‘lchamlari bor kompleks muammo ekani hammaga ma’lum. Bizning ikki mamlakatimiz Sirdaryo va Amudaryoning quyi qismida joylashgan.

---

[19]O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. PQ-90-son. 10.03.2023 yil

[20] Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан О праздновании 150-летия выдающегося казахского писателя Абая Кунанбаева в Республике Узбекистан/ https://www.lex.uz/ru/docs/1658894

Ayni chog‘da O‘zbekiston ham Sirdaryo, ham Amudaryoning suv oqimiga qisman ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Amudaryoning suvi Sirdaryonikidan bir necha barobar ko‘p, biroq yozgi sug‘orish mavsumida Amudaryo suvi ko‘pincha Orol dengiziga, aniqrog‘i, undan qolgan joyga yetib bormaydi. Bu O‘zbekistondan kam bo‘lmagan holda Turkmaniston, Tojikiston va Qirg‘izistonga ham bog‘liq. Biz transchegaraviy daryolar suvidan xo‘jaliklarda foydalanish bilan bog‘liq barcha qiyinchiliklarni tushunamiz. Qozog‘istonning hissasi ma’lum – kichik Orolni saqlab qolish.

Qozog‘iston hozirgi bosqichda Markaziy Osiyoning suv-energetika konsorsiumini tashkil etishni, shuningdek, “Sirdaryo” va “Amudaryo” basseyni suv xo‘jaliklari birlashmalari ishini kuchaytirishni taklif qilmoqda. Bundan tashqari, Markaziy Osiyo mamlakatlari va xalqaro sheriklar ko‘magida Orol dengizining shimoliy qismini tiklash loyihasini oxiriga yetkazish zarur.

Muxtasar aytganda, O‘zbekiston va Qozog‘iston ko‘p asrlik do‘stlik, yaxshi qo‘shnichilik, o‘zaro ishonch va keng ko‘lamli sheriklikni mustahkamlash tarafdori bo‘lib kelgan. Ikki mamlakatning ilmiy-innovatsion o‘zaro manfaatli hamkorlik va konstruktiv aloqalari mintaqaning rivojlanishiga yangi sur’at bag‘ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. T., “O‘zkekiston”, 2021 yil.
2. Samiyev A.Y. Uzbekistan – Kazaxstan: noviy etap kulturno-duxovnogo sotrudnichestva // «Molodoy uchyoniy», № 51 (237), dekabr 2018 g.
3. M.Myrzabekov, R.Sadykova, R.Myrzabekova. Sontemporary cultural and humanitarian cooperation between the countries of Central Asia // Procedia - Social and Behavioral Sciences, 122 (2014), p.13 – 18
4. Sayfullaev D. (2016). Parliamentary Diplomacy In Making Of Foreign Policy. The Advance Science Journal of International Relations, 1(1), 52-54
5. Madaminova D.I., Fayzullaev S.A. (2021). The important aspects of uzbekistan's initiatives in central Asia. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 10(3), 324-328.

TEACHING THE FORMULATION OF THE FINAL PART OF THE EPICRISIS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF METHODS FOR TEACHING RFL AND MEDICAL ENGLISH

Israilov Jakhongirkhon Djamshidkhonovich
Tashkent medical academy

Israilova Ilona Khalitovna
Tashkent medical academy

Abstract

This article explores methods for teaching the formulation of the final part of the epicrisis in Russian and English, emphasizing differences in approaches and methodologies. By comparing instructional strategies and linguistic features, the study aims to optimize medical language education for students requiring bilingual proficiency in medical documentation. The findings contribute to medical language acquisition research and suggest strategies for improving multilingual medical documentation training.

Keywords: epicrisis, medical documentation, medical language education, bilingual proficiency, linguistic features, pedagogical methods.

Annotatsiya

Maqolada epikrizning yakuniy qismini rus va ingliz tillarida ifodalashni oʻrgatish usullari koʻrib chiqiladi, yondashuvlar va metodologiyalardagi farqlarga e'tibor qaratiladi. Oʻqitish strategiyalari va lingvistik xususiyatlarni taqqoslash ikki tilli hujjat yuritish kompetensiyasiga ega talabalar uchun tibbiy tilni oʻqitishni optimallashtirishga qaratilgan. Natijalar tibbiy tilni oʻrganishga yordam beradi va koʻp tilli muhitda tibbiy hujjatlarni oʻqitish samaradorligini oshirish strategiyalarini taklif qiladi.

Keywords: epicrisis, medical documentation, medical language teaching, bilingual competence, linguistic features, pedagogical techniques.

Аннотация

В статье рассматриваются методы обучения формулировке заключительной части эпикриза на русском и английском языках, с акцентом на различия в подходах и методологиях. Сравнение стратегий преподавания и лингвистических особенностей направлено на оптимизатсию обучения медицинскому языку для студентов с двуязычной компетентностью в ведении документатсии. Результаты способствуют исследованию медицинского языка и предлагают стратегии повышения эффективности преподавания медицинской документатсии в многоязычной среде.

Ключевые слова: эпикриз, медицинская документация, обучение медицинскому языку, двуязычная компетентность, лингвистические особенности, педагогические методики.

The final part of the epicrisis plays a crucial role in medical documentation as it contains treatment outcomes, prognosis, and recommendations for further patient management. This section serves as a summary of the patient's condition upon discharge, synthesizing diagnostic findings, therapeutic interventions, and future directives for care. Its clarity and accuracy are essential for ensuring continuity of care, as subsequent healthcare providers rely on this information to make informed medical decisions. Given its significance, mastering the composition of the final part of the epicrisis is a critical skill for medical students and practitioners alike.

For medical students studying Russian as a Foreign Language (RFL) and Medical English, the ability to correctly compose this section in both languages is an essential aspect of their professional training. In an increasingly globalized medical field, multilingual proficiency in medical documentation enhances students' ability to communicate effectively with international colleagues, participate in cross-border medical collaborations, and ensure accurate patient care in diverse linguistic settings (Israilova,2021). Furthermore, the linguistic structure, stylistic conventions, and

terminological precision required in the final part of the epicrisis differ between Russian and English, necessitating targeted instructional approaches for each language.

In RFL instruction, emphasis is often placed on mastering the complex syntactic structures and formalized expressions characteristic of Russian medical documentation. The Russian language employs a highly structured approach, with standardized phrases and rigid grammatical constructions that must be adhered to in professional writing. In contrast, Medical English favors conciseness and directness, emphasizing clear, unambiguous communication that minimizes the risk of misinterpretation(Israilova,2023). These differences present unique challenges for medical students who must acquire proficiency in both languages, requiring specialized teaching methodologies that address language-specific nuances.

Teaching Methodologies

1. Teaching Based on Authentic Texts in both RFL and Medical English teaching, real examples of epicrises are widely used, but the methods of analysis differ. In RFL teaching, the focus is on studying clichés and standard phrases, whereas in Medical English, structuring and conciseness of the text are emphasized (Basturkmen, 2010).

2. Modeling Professional SituationsThe case-study method (analysis of real or simulated clinical cases) is effective for both RFL and Medical English instruction. However, in RFL, special attention is paid to the correct use of grammatical constructions (verb tense forms, cases), whereas in English, the emphasis is on clarity and logical flow.

3. Using Comparative Analysis Students are presented with parallel examples of epicrises in both languages, allowing them to identify differences in style, structure, and terminology. This approach helps learners better navigate medical documentation and adapt to a multilingual professional environment.

The final part of the epicrisis usually includes three main elements:

Final Diagnosis – The formulation of the definitive diagnosis is based on all conducted examinations, including laboratory tests, imaging results, and clinical assessments. This section must be comprehensive yet precise, ensuring that all relevant medical findings are synthesized into a clear diagnostic statement. In clinical practice, the final diagnosis often reflects not only the primary condition but also secondary or comorbid conditions that may influence treatment decisions. The specificity and accuracy of this diagnosis are critical for ensuring appropriate patient management and continuity of care.

Prognosis – An assessment of the disease's further course and possible complications is a vital component of the epicrisis, as it helps guide follow-up care and patient expectations. The prognosis is typically formulated based on a combination of clinical indicators, patient history, and response to treatment. In some cases, predictive models or scoring systems are used to estimate outcomes more accurately. The language used in this section must balance medical objectivity with sensitivity, particularly when discussing serious or terminal conditions. In medical training, students are taught to consider both short-term and long-term prognostic factors, incorporating evidence-based assessments where possible.

Recommendations – Prescriptions for medication and non-medication treatment, rehabilitation instructions, and lifestyle modifications form the final aspect of this section. These recommendations are tailored to the patient's individual needs and may include specific drug regimens, dosage instructions, physiotherapy, dietary changes, or referrals to specialists. In multilingual medical settings, ensuring that recommendations are unambiguous and easily translatable is essential to prevent misinterpretations that could impact patient care.

In Russian, the formulations in the final part of the epicrisis follow a more formalized style with standard clichés, such as 'the patient is discharged in satisfactory condition,' 'recommended follow-up observation,' or 'dynamic monitoring is advised' (Kolesnikova & Kiseleva, 2021). These expressions maintain consistency in medical documentation and help ensure clarity among healthcare professionals. However, they can sometimes lack specificity, making it necessary for additional verbal or written clarifications when dealing with complex cases.

In Medical English, concise and precise constructions are used, such as 'The patient is discharged in stable condition,' 'Follow-up appointment recommended in 3 weeks,' or 'Continue prescribed medication and monitor symptoms' (Glendinning & Howard, 2007). This approach emphasizes brevity while maintaining essential medical details, reflecting the efficiency-driven nature of English-language medical documentation. The directness of Medical English formulations aligns with the broader tendency in English for straightforward and action-oriented communication, which is particularly beneficial in fast-paced medical environments where time is critical. Teaching the formulation of the final part of the epicrisis requires a nuanced and structured methodological approach, as the linguistic, stylistic, and professional conventions differ significantly between Russian and English. The ability to accurately and concisely summarize a patient's medical history, diagnosis, prognosis, and recommendations in both languages is a critical skill for medical students, particularly those who aim to work in international or multilingual healthcare settings.

One of the key challenges in this process lies in balancing the strict formalized style characteristic of Russian medical documentation with the concise and direct nature of English-language medical records. In Russian, standardized phrases and medical clichés dominate, creating a highly formulaic approach that ensures clarity and uniformity across clinical settings. By contrast, English medical documentation, while equally precise, prioritizes brevity and efficiency, requiring students to develop the ability to distill complex medical information into succinct, yet comprehensive, statements. This divergence underscores the necessity of tailored instructional techniques that address not only lexical and grammatical accuracy but also genre-specific discourse patterns.

A comparative analysis of teaching methodologies for both languages reveals that medical students benefit most from an integrative pedagogical approach—one that combines authentic medical texts, case-based learning, and explicit instruction on structural conventions. The use of parallel texts, where students analyze and compare epicrises in Russian and English, fosters a deeper understanding of linguistic and cultural differences, allowing learners to develop adaptive strategies for medical documentation in diverse professional environments. Furthermore, simulated clinical scenarios and role-playing exercises, where students draft and revise epicrises in both languages, enhance their ability to navigate real-world medical communication challenges.

Beyond linguistic competence, mastering the final part of the epicrisis also requires an understanding of the broader communicative and ethical responsibilities of medical professionals. The ability to convey prognosis and recommendations effectively is not merely a linguistic skill but a vital component of patient care and interdisciplinary collaboration. Clarity, accuracy, and cultural sensitivity in medical documentation contribute to better patient outcomes, reduce the risk of miscommunication, and facilitate seamless coordination among healthcare providers.

As global healthcare systems become increasingly interconnected, the demand for bilingual or multilingual medical professionals continues to grow. Future research should further explore the cognitive and pragmatic aspects of bilingual medical documentation training, examining how different instructional techniques influence students' ability to transition smoothly between languages while maintaining medical accuracy and professional standards. Additionally, the development of specialized educational resources—such as bilingual medical glossaries, digital simulations, and AI-assisted writing tools—could provide further support in bridging linguistic gaps in medical education.

Ultimately, ensuring that medical students acquire the ability to accurately and professionally formulate the final part of the epicrisis in both Russian and English enhances their readiness for international medical practice. By implementing comparative and integrative teaching methodologies, educators can equip future medical professionals with the linguistic agility and cross-cultural competence necessary for success in a globalized healthcare landscape.

References

1. Basturkmen, H. (2010). Developing Courses in English for Specific Purposes. Palgrave Macmillan.
2. Glendinning, E. H., & Howard, R. (2007). Professional English in Use: Medicine. Cambridge University Press.
3. Kolesnikova, O., & Kiseleva, T. (2021). Medical Russian: A Practical Guide for Foreign Students. Moscow University Press.
4. Israilova I.Kh. Challenges in Developing Communicative Competence in Eng-lish Lessons for Medical Students // Til va Adabiyot Ta'limi. – 2021. – No. 6. – pp. 82-83.
5. Israilova I.Kh. The Effectiveness of Teaching Medical English in Developing Communicative Skills Through Authentic Films // Pedagogik Mahorat. – 2023. – No. 2. – pp. 136-143.

TALABA-YOSHLARDA TADBIRKORLIK KOʻNIKMA VA MALAKALARINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASINING SHAKL, VOSITA VA OMILLARI

Jumanov Xayitmurot Toshniyozovich
Renessans ta'lim universiteti
"Iqtisodiyot" kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Maqolada talaba-yoshlarda tadbirkorlik bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish samara beradigan zamonaviy texnologiyalarni o'quv jarayonlarida qo'llash shakl, vosita va omillari, iqtisodiy madaniyatni rivojlantirishning asosiy komponentlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: "Ma'naviy Tadbirkorlik", iqtisodiy ta'lim, iqtisodiy tarbiya, iqtisodiy axborot, o'quv amaliyoti, kasbiy-iqtisodiy faoliyat, iqtisodiy trening, iqtisodiy madaniyat, tadbirkorlik jarayoni (kasbi).

Аннотация

В статье описываются формы, средства и факторы применения современных технологий в образовательных процессах, эффективных в развитии предпринимательских знаний, умений и навыков у студенческой молодежи, основные компоненты развития экономической культуры.

Ключевые слова: "Духовное предпринимательство," экономическое образование, экономическое воспитание, экономическая информация, учебная практика, профессионально-экономическая деятельность, экономический тренинг, экономическая культура, предпринимательский процесс (профессия).

Abstract

The article describes the forms, means, and factors of applying modern technologies in educational processes that are effective in developing entrepreneurial knowledge, skills, and abilities in student youth, and the main components of developing economic culture.

Keywords: "Spiritual entrepreneurship," economic education, economic upbringing, economic information, educational practice, professional-economic activity, economic training, economic culture, entrepreneurial process (profession).

Ta'lim sohasidagi islohotlarning bosh maqsadi – mamlakatimizda moddiy farovonlikni ta'minlash, ta'lim va tarbiyaning demokratik, insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish, xalqimizning tarixiy an'analari va urf-odatlari, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim mohiyatini tubdan oʻzgartirish va shu maqsadda iqtisodiy jamoalar tashabbuskorligiga keng imkoniyatlar ochish, yaratuvchilarni va mehnat jamoalarini har tomonlama ragʻbatlantirishdan iborat.

Hozirgi kunda oʻziga xos ijodiy tafakkurga ega boʻlgan, iqtisodiy savodxon talabaning fazilatlarini belgilash juda muhimdir. Jamiyatning OTTlar bitiruvchilariga qoʻyayotgan yangi ijtimoiy talabi bu-yuksak tadbirkorlik jarayoni (kasbi) va uning negizida shakllanadigan yangi ijodiy tafakkurdir.

Tadbirkorlik jarayoni (kasbi) muammosini butun koʻlami bilan toʻliq tasavvur qilish uchun uni oʻrganishga tizimli yondashuvni ta'minlash zarur. Biz jarayon va hodisalarga tizimli yondashishga tayangan holda "Tadbirkorlikka oid bilim, koʻnikma va malakalar"ni "Ma'naviy Tadbirkorlik" va umuman, "Ijtimoiy Tadbirkorlik"ning tarkibiy qismi sifatida oʻrganamiz. Bunday yondashuv oʻrganilayotgan tadbirkorlik jarayoni (kasbi) tushunchasining umumiy va oʻziga xos xususiyatlarini, qandaydir alohida jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu hol yangi iqtisodiy tafakkur sharoitida talabalarga "Tadbirkorlikka oid bilim, koʻnikma va malakalar"ni rivojlantirish komponentlari oʻrtasidagi aloqalar va munosabatlarni aniqlash va tahlil etish imkonini beradi.

Taraqqiyotning hozirgi zamon talabi iqtisodiy bilimlarni oʻrganishni uzluksiz davom ettirishni taqozo etadi. 2010-2011 oʻquv yilidan boshlab, Oliy va Oʻrta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan

optimallashtirilgan dastur mazmunida iqtisodiy ta'limni kuchaytirish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan. Shunga ko'ra, iqtisodiy ta'lim jarayonida amaliy-kasbiy bilimga alohida e'tibor qaratiladi.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, unda quyidagi vazifalar hal etiladi:

-talabalarga mavjud iqtisodiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ularning mohiyati hamda ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar berish;

-talabalarda kasbiy-iqtisodiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish;

-talabalarda kasbiy-iqtisodiy faoliyatni tashkil etish bo'yicha amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

Talabalarda tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantirish nazariy va amaliy bilimlar asosida amalga oshiriladi. Shunday ekan, talabalarda "Tadbirkorlikka oid bilim, ko'nikma va malakalar"ni rivojlantirish muammosi mohiyatini to'la anglab yetishga imkon beruvchi asosiy tayanch tushunchalar va ularning ma'no-mazmuni haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayoni komponentlari: Tadbirkorlik jarayoni (kasbi)-iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishga tayyorgarlik, xo'jalik faoliyatining nazariy asoslarini bilish, iqtisodiy aloqalar va munosabatlar mohiyatini tushunish, aniq iqtisodiy vaziyatlarni tahlil eta bilish.

Iqtisodiy axborot-moddiy boyliklarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash, iste'mol qilish jarayonlari haqidagi ma'lumot. Iqtisodiy trening-boshqaruv yoki xo'jalik yuritish faoliyatining samaradorligini baholash bo'yicha hisob-kitob ishlarni o'tkazishga imkon beruvchi kompyuterlashtirilgan ish o'yini.

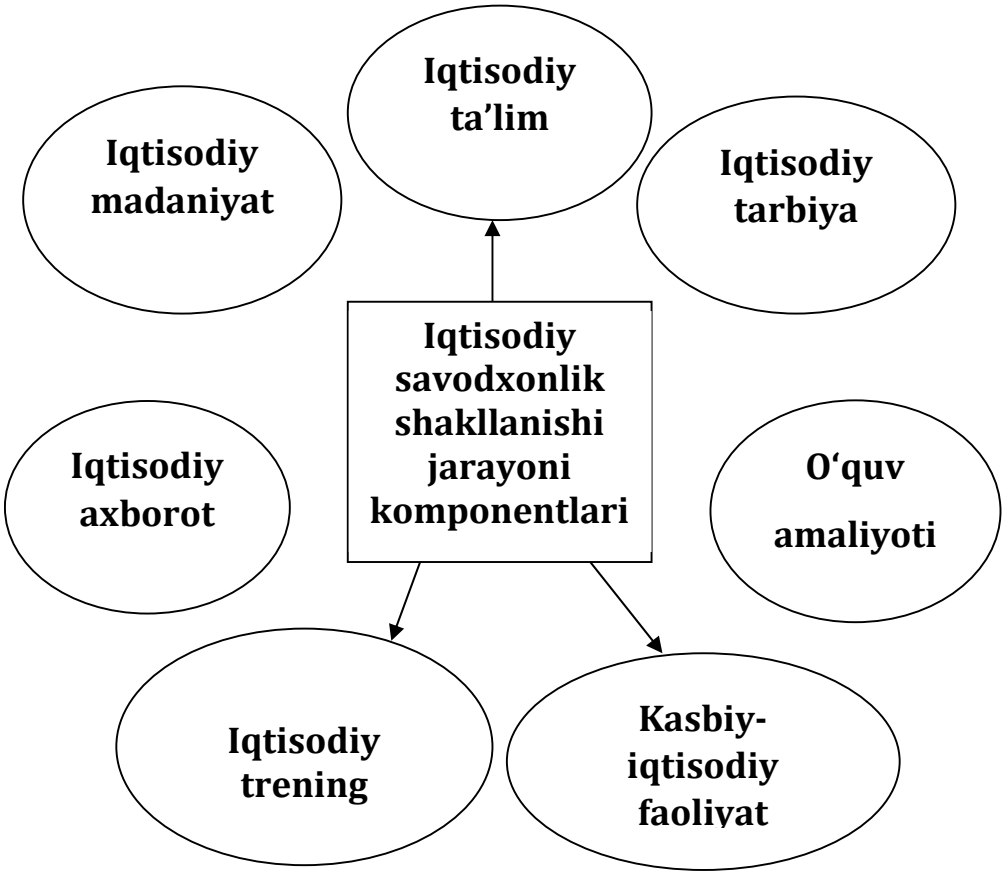

Iqtisodiy madaniyat-qadriyatlar tizimi va xoʻjalik faoliyatiga ragʻbat, mulkchilikning har qanday shakliga va katta ijtimoiy muvaffaqiyat sifatidagi tijoriy yutuqqa hurmat bilan munosabatda boʻlish, "moslashish" kayfiyatini qabul qilmaslik, tadbirkorlik uchun ijtimoiy muhit yaratish va rivojlantirish.

Iqtisodiy tarbiya-talabalar ongida iqtisodiy tafakkur va dunyoqarashni rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan pedagogik faoliyat boʻlib, bu jarayonda talabalar qator iqtisodiy tushunchalarni oʻzlashtiradilar hamda iqtisodiy tuzilma va samaradorlik, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, ishlab chiqarish munosabatlari, xoʻjalik yuritishning mavjud tartib-qoidalari toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻlishadi. Iqtisodiy tarbiya talabalarda iqtisodiy tafakkurning oʻsishiga, axloqiy va kasbiy, masalan, faollik, tadbirkorlik, xoʻjalik yuritish, tejamkorlik, ijtimoiy qadriyatlarga halol munosabat, mas'uliyat kabi sifatlarning shakllanishiga, yuksak rentabellikka intilishga, texnologik jarayonlarni va jihozlarni yangilashga, yuqori sifatga, shaxsiy faoliyatda muvaffaqiyat va farovonlikka erishishga imkon beradi. Iqtisodiy tarbiya barcha asosiy predmetlar boʻyicha tashkil etilgan darslarda, amaliy faoliyat jarayonida, iqtisodiyotning aniq muammolarini muhokama qilishga bagʻishlangan suhbatlarda amalga oshiriladi. Iqtisodiy tarbiya tizimida korxona va xoʻjaliklar rahbarlari va xodimlari bilan uchrashuvlar katta ahamiyatga ega. Bularning barchasi talaba-yoshlarni kasbga yoʻnaltirishga imkon beradi.

Iqtisodiy ta'lim-ijodkor shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy bilim, koʻnikma malakalarni uzluksiz va izchil oʻzlashtirishga yordam beruvchi, shaxsning ehtiyoj-imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli uslub, reja va dasturlar, metodikalar yordamida iqtisodiy bilim berish uchun maqsadga yoʻnaltirilgan pedagogik jarayon.

Iqtisodiy tayyorgarlik-shaxsning talab, ehtiyoj va imkoniyatiga qarab, tanlangan sohasi yoki kasbi boʻyicha nazariy va amaliy iqtisodiy bilimni egallashi hamda kasbiy-iqtisodiy faoliyatga tayyorlik holati.

Iqtisodiy tarbiyalanganlik - shaxs barkamolligini belgilovchi axloqiy sifatlar, iqtisodiy faoliyatining ma'naviy, huquqiy va siyosiy yoʻnalishlaridagi in'ikosi. Iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasi ijtimoiy foydali mehnat natijasi bilan belgilanadi.

Iqtisodiy tafakkur-iqtisodiy fikrlash tarzi boʻlib, iqtisodiy bilim, tushunchalar va qonuniyatlarning muayyan tizimda talaba ongida aks etishi, uning iqtisodiy ongi holati.

Biz yuqorida aytilgan mulohazalarga tayangan holda "Tadbirkorlikka oid bilim, koʻnikma va malakalar"ni quyidagicha ta'riflaymiz: Tadbirkorlikka oid bilim, koʻnikma va malakalarni rivojlantirish – shaxsning mustaqil iqtisodiy faoliyat koʻrsatishida zarur boʻladigan barcha iqtisodiy bilim, koʻnikma va malakalarni egallashi, jamiyatda sodir boʻlayotgan iqtisodiy oʻzgarishlarni va davlatning iqtisodiy siyosatini anglashi, oʻz turmush tarzini yaxshilash hamda shaxsiy ehtiyojlarini qondirishga yordam beruvchi iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning qoida va usullari, shakl va metodlarini qoʻllab iqtisodiy bilim berish (olish).

Tadbirkorlik jarayoni (kasbi) haqida keltirilgan bu fikrlarni tahlil qilish, uning asosiy belgilarini aniqlashga imkon beradi. Bular:

- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) talabalarning ijodiy faoliyati boʻlib, bu boʻlajak mutaxassisning kasbiy sifat koʻrsatkichi;
- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) talabaning moddiy farovonlik yaratish borasidagi tafakkurining shakllanish jarayoni;
- tadbirkorlik jarayoni (kasbi) oʻzida nafaqat ilmiy koʻnikmalarni, balki hayotiy voqelikka amaliy zarurat taqozosi bilan yondashuv malakasini hosil qiladi.

Talabalarda Tadbirkorlikka oid bilim, koʻnikma va malakalarning shakllangani miqiyoslarini quyidagilarga asosan aniqlash mumkin:

1. Talabaning iqtisodiy muammolarni iqtisodiy bilimlar asosida hal etishi, iqtisodiy fikrlash tarzining zamonaviyligi, amaliy-iqtisodiy faoliyati.

2. Iqtisodiy muammoga ijodiy yondashish - talaba iqtisodiy tayyorgarligining asosi va koʻrsatkichi.

Yangicha iqtisodiy tafakkur va fikrlashning o‘ziga xosligi shundan iboratki, bu borada ong va faoliyat birligi ta’minlanishi kerak. Talaba mavjud ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy holatdan kelib chiqqan holda fikrlay olsagina, uning tafakkuri amaliy ahamiyat kasb etadi.

Yangicha iqtisodiy fikrlash, eng avvalo, chuqur individual, sub’ektiv xususiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi. Iqtisodiy savodxon bo‘lgan talaba iqtisodiy jarayonlar haqida mulohaza yuritar ekan, unga zarur qonun va kategoriyalarni mexanik ravishda tatbiq etmaydi, balki ularga madaniy qadriyatlar, an’analar va mavjud ziddiyatlar nuqtai-nazaridan yondashadi. Ya’ni uning madaniy-ijodiy faoliyati ehtiyojlar, an’analar va bugungi kun talablarini omuxta qila bilishi orqali namoyon bo‘ladi.

O‘quv jarayonida iqtisodiy tahlil, bashoratlash, iqtisodiy o‘zgarishlarni oldindan ko‘ra bilish, iqtisodiy ijod, yangicha iqtisodiy fikplash o‘ta zarur. Ushbu tushunchalarni chuqur tushunmasdan hamda o‘z kasbiy-amaliy faoliyatiga joriy etmasdan turib, talaba iqtisodiy tayyorgarligini shakllantira olmaydi.

Mazkur vazifani amalga oshirish uchun iqtisodiy yo‘nalishdagi o‘quv fani dasturlariga, qo‘llanmalariga va darsliklariga o‘qitishning “Tadbirkorlik” bilan bog‘liq elementlarini, tadbirkorlik jarayoni (kasbi) muammolarini nazariy tahlil etish asoslarini kiritish zarur.

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligi sifatini baholash va tatbiq etilayotgan metodikaning samaradorligini aniqlash hamda talabalarda “Tadbirkorlikka oid bilim, ko‘nikma va malakalar”ning shakllanganlik darajasini baholash uchun ma’lum mezonlar, testlar ishlab chiqish, so‘rovnomalar o‘tkazish zarur. Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligi ularning quyidagi sifatlarida namayon bo‘ladi:

- talabalarning iqtisodiy yo‘nalishdagi o‘quv fanlari bo‘yicha bilim olishi;
- iqtisodiy tizimlar bo‘yicha kompetentligi (tizimlarni takomillashtirish bo‘yicha tuzatishlar kiritish, monitoring ishini yo‘lga qo‘yish, ijtimoiy, tashkiliy va texnikaviy tizimlarning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash);
- zahiralarni taqsimlashdagi kompetentligi (vaqtni, pulni, materiallarni va kadrlarni taqsimlash qobiliyati).
- texnologiyalar bo‘yicha kompetentligi (jihoz va asbob-uskunalarni tanlash ko‘nikmasi, tashxis qo‘yish va texnik xizmat ko‘rsatish, aniq belgilangan vazifalar yechimida texnologiyalarni qo‘llash);
- axborotlar bilan ishlash kompetentligi (bilim olish va uni baholash ko‘nikmalari, fayllarni tashkil etish va to‘ldirib borish, axborotlarni qayta ishlash va uzatish, kompyuter tizimlaridan foydalanish).

Talabalarning iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirishning tayyorgarlik davrida bilimlarni o‘zlashtirish sifatini baholash va tatbiq etilayotgan metodikaning samaradorligini aniqlash uchun Tadbirkorlikka oid bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish mezonlarini bilish zarur. Mazkur muammo bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili Tadbirkorlikka oid bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish mezonlarini aniqlashni taqazo etadi.

Bizningcha, «tadbirkorlik jarayoni(kasbi)» tushunchasining pedagogik mazmuni, ko‘rsatkichi, daraja va mezonlarini to‘g‘ri belgilash va uni iqtisodiy ta’lim-tarbiya mazmuniga kiritish muhim masalalardan biridir. Mazkur muammoga ilmiy pedagogik nuqtai-nazardan yondashilmasa, talabalar iqtisodiy tayyorgarligini rivojlantirish borasida samarali yutuqlarga erishib bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonning rivojlanish strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2023. – 416 bet.
2. Mirziyoyev Sh.M. Biz bundan keyin ham milliy taraqqiyot yo'lidan qat'iyat bilan boramiz va uni yangi bosqichga ko'taramiz. - T.: O'zbekiston, 2017.-592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. 3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son qarori https://lex.uz/docs/4746049.
4. Arkhipov A., Gorodetskiy A., Mixaylov B. Iqtisodiy xavfsizlik: baholash, muammolar, ta'minlash usullari. Iqtisodiy masalalar. – 1994. – No 12. – b. 38-39.
5. Go'zalbegim M. R. O'ZBEKISTONDA UFRSni AMALGA QILISh MAMULLARI. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/50-53_48.pdf
6. Jumanov Kh.T. Umumta'lim maktablarida iqtisodiy tarbiya mezonlari va uning uslubiy asoslari"Uzluksiz ta'lim" jurn., 2021 yil, Maxsus son. 22-27
7. Jumanov X.T. Psychological and Pedagogical Factors of Economic Literacy development in Future Teachers.International Engineering Journal For Research & Development. Vol.5. Issue 5. Hindiston. 2020 yil, 1-4 www.iejrd.com
8. Jumanov Kh.T. The role of structural changes in ensuring economic security of the national economy. Science and innovation. International scientific journal volume 3 issue 11 november 2024 issn: 2181-3337 https://doi.org/10.5281/zenodo.14190933

FORMALIZATSIYA JARAYONINING MOHIYATI VA YANGI TENDENSIYALARI

Jumayeva Dilnoza Baxshulloyevna
Navoiy davlat universiteti
Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi
katta o'qituvchisi f.f.f.d(PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kibernetik metodlarning turli sohalarga chuqur singib borishi hamda elektron hisoblash texnikasining keng qo'llanilishi va mutaxassislarni formalizatsiya jarayonidagi mohiyati va uning amaliyotda qo'llanilishi bilan bog'liq asosiy muammolarni ochishga qaratilgan.Shuningdek tinish belgilarining bu jarayondagi izohi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Axborot texnologiyalari, formalizatsiya, tinish belgilari, avtomatlashtirish jarayoni, matnni avtomatik tahrirlash jarayoni.

Аннотация

Данная статья направлена на выявление основных проблем, связанных с глубоким проникновением кибернетических методов в различные области в результате развития современной науки и стремительного развития информационных технологий, а также широкого применения электронно-вычислительной техники и сущности процесса формализатсии специалистов и его практического применения.

Ключевые слова: Информационные технологии, формализация, знаки препинания, процесс автоматизатсии, процесс автоматического редактирования текста.

Abstract

This article is aimed at identifying the main problems associated with the deep penetration of cybernetic methods into various fields as a result of the development of modern science and the rapid development of information technologies, as well as the widespread use of electronic computing technology and the essence of the process of formalizing specialists and its practical application.

Keywords: Information technology, formalization, punctuation, automation process, automatic text editing process.

Zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida kibernetik metodlarning turli sohalarga chuqur singib borishi hamda elektron hisoblash texnikasining keng qo'llanilishi mutaxassislarni formalizatsiya jarayoni mohiyati va uning amaliyotda qo'llanilishi bilan bog'liq asosiy muammolarga yangicha yondashishga undadi. Formalizatsiya – ma'lum bir sohadagi bilimlarni ma'lumotni zichlashtirish, uni rasmiylashtirilgan til yoki axborot miqdori kamaytirilgan shaklda ifodalash orqali to'plash usuli hisoblanadi. Bu esa ushbu sohadagi masalalarni avtomatlashtirilgan va algoritmik usullarda yechish, shuningdek, ushbu sohadagi faktlar haqidagi tasdiqlarni maksimal aniqlik bilan tekshirish imkonini beradi.

Hozirgi bosqichda formalizatsiya jarayoni eng avvalo avtomatlashtirish jarayoni yoki uni amalga oshirish yo'li sifatida qaralmoqda. Kibernetika va elektron hisoblash mashinalari ushbu jarayonga ulkan ahamiyat berish bilan birga, uning amaliy natijalari va falsafiy muammolarini ilmiy jihatdan chuqur o'rganishga zamin yaratdi. Xususan, matematik mantiqiy tahlil va mantiqiy formalizatsiya nazariyasi (logik chiqarish, isbotlash, vazifalarni yechish kabi jarayonlar) aslida bu kabi jarayonlarga bo'lgan real ehtiyojni oldindan belgilab bergan. Formalizatsiya jarayonidagi har bir bosqich aniq belgilangan bo'lib, uning har bir qadami avtomatlashtirilgan shaklda amalga oshiriladi. Bu esa jarayonning har bir bosqichida tushunish va ongli ravishda aralashish ehtiyojini minimal darajaga tushiradi.

Kibernetik mashinalar formalizatsiya jarayonining amaliy joriy etilishi uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan avtomatlashtirish amalda "amaliy formalizatsiya" sifatida

tushuniladi. Zamonaviy tadqiqotlarda formalizatsiya va algoritmlashtirish jarayonlari har xil sohalarda qo'llaniladigan bilimlar va materiallarni formal sxemaviy tavsiflar shaklida ifodalash, shuningdek, intellektual mehnat jarayonlarini avtomatlashtirishga bo'lgan real ehtiyojga asoslangan

Lingvistik bilimlarning avtomatizatsiyasi ham ushbu umumiy formalizatsiya jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tilshunoslikda formalizatsiya turli til strukturalarini, sintaktik va semantik qoidalarni algoritmik shaklda tavsiflashga yo'naltirilgan. Bunday yondashuv, ayniqsa, tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP), mashinalar uchun avtomatik tarjimon tizimlarini ishlab chiqish, ovozli yordamchilarni yaratish va intellektual axborot izlash tizimlarini takomillashtirish kabi sohalarda keng qo'llanilmoqda.

Shu tariqa, formalizatsiya jarayoni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, intellektual jarayonlarning algoritmlashtirilishi va avtomatlashtirilishi uchun asosiy ilmiy metodologik baza sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon ilm-fan va texnologiya rivojida yangi imkoniyatlarni ochib berish bilan birga, bilimlarning yaxlit va tuzilgan shaklda taqdim etilishiga imkon beradi.

Avtomatizatsiya quyidagilarni anglatadi:

1. Har qanday jarayonlarni boshqarish yoki muayyan harakatlarni bajarish uchun avtomatik qurilmalardan foydalanish (shu jumladan, ayrim funksiyalar va amaliyotlarni amalga oshirish).
2. Avtomatik qurilmalarni jarayonlarni amalga oshirish vositalariga joriy etish yoki ushbu vositalarni avtomatlar bilan almashtirish.
3. Inson mehnatining samaradorligini oshirish maqsadida uning ayrim qismini mashinalar mehnati bilan almashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuasi

Bilish sohasidagi funksiyalarni bosqichma-bosqich hisoblash texnikasiga o'tkazish natijasida yangi bilimlarni rasmiylashtirish usuli – kompyuter formalizatsiyasi shakllanmoqda, bu esa «formalizatsiya» tushunchasining o'ziga xos doirasini kengaytiradi. Har qanday kompyuter tizimi to'liq formallashtirilgan bo'lib, uning harakati determinatsiyalangan va takrorlanuvchi hisoblanadi. Shu ma'noda, agar kompyuterda ma'lum bir ob'ektni adekvat tasvirlaydigan dastur mavjud bo'lsa, u formallashtirilgan ob'ekt sifatida qabul qilinishi mumkin. Masalan, kompyuterga yuklangan tabiiy tildagi matn, uni anglaydigan dastur mavjud bo'lmagunicha, kompyuter uchun formallashtirilmagan, mazmunga ega bo'lmagan ramzlar to'plami bo'lib qoladi.

Kompyuter formalizatsiyasi hozirda jadal rivojlanayotgan kompyuter modellashtirishining nazariy asosini tashkil etadi. U matematik modellashtirish va tizimli dasturlash sohasidagi yutuqlarni birlashtirib, kelajakda bilimlarni formallashtirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirishga zamin yaratadi

Matn tahlilida elektron hisoblash mashinalaridan (EHM) foydalanish g'oyasi vazifalar va materiallarni formalizatsiya qilishga asoslangan matematik va amaliy lingvistika usullarini ishlab chiqishga olib keldi.

Hozirgi davrda lingvistik tadqiqotlarni avtomatizatsiya qilish jarayonining eng muhim xususiyatlaridan biri — tabiiy tilni qayta ishlashning avtomatlashtirilgan tizimlarini yaratish hisoblanadi (Asinovskiy, 1986, 86).

Amaliy tizimlar va matnni avtomatik qayta ishlash nazariyasi XX asrning 1950-yillaridan boshlab tizimli dasturlash, nashriyot sohasi va hisoblash lingvistikasi doirasida rivojlanib kelmoqda. Matnni avtomatik qayta ishlash funksiyalari eng to'liq shaklda inson-kompyuter muloqot tizimlarida rivojlangan bo'lib, ularda asosiy o'rin sintaktik tahlilga, kompyuter bilan muloqot tizimlarida esa semantik tahlilga ajratilgan. Matnni avtomatik qayta ishlashning bu murakkab shakllari matematik va hisoblash lingvistikasi doirasida ishlab chiqilgan rasmiy apparatga asoslanadi.

Matnni avtomatik tahrirlash jarayoni — avtomatlashtirilgan qayta ishlash turlaridan biri bo'lib, unda EHM xotirasida saqlanayotgan matnga tegishli o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritiladi. Matn tahrirlovchilari esa EHM uchun dasturlar, dasturiy hujjatlar, ilmiy hisobotlar va boshqa ma'lumotlarni tayyorlash va kiritish vositasi sifatida qo'llaniladi.

Avtomatik matn tahlili tadqiqotlarida punktuatsiya belgilarining o'rni odatda e'tibordan chetda qoladi. Biroq punktuatsiya vositasida uzatiladigan axborot avtomatik tahlil maqsadlari uchun foydali

bo‘lishi mumkin. Masalan, punktuatsiya belgilari asosan grammatik, shuningdek, semantik va stilistik ma’lumotlarni yetkazib beradi. Tinish belgilarining ahamiyati formalizatsiya jarayoni uchun juda yuqori sanaladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, matnni avtomatik tahrirlash jarayoni — avtomatlashtirilgan qayta ishlash turlaridan biri bo‘lib, bu tinish belgilarini ma’no bildirishini matndan bilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андрющенко В.М. 1985. Машинный фонд русского языка: постановка задачи и практические шаги // Вопросы языкознания. 1985. № 2.
2. Makhija, K., Ho, T. N., & Chng, E. S. (2019, November). Transfer learning for punctuation prediction. In 2019 Asia-Pacific Signal and Information Processing Association Annual Summit and Conference (APSIPA ASC) (pp. 268-273). IEEE.
3. Xu, K., Xie, L., & Yao, K. (2016, October). Investigating LSTM for punctuation prediction. In 2016 10th International Symposium on Chinese Spoken Language Processing (ISCSLP) (pp. 1-5). IEEE.
4. Jumayeva D.B. Tinish belgilarining takror va qator ishlatilishi va ularning korpusda berilishi. Qo‘qon DPI 2024. 4-son (1912-1918-bet)
5. Jumayeva D.B. Punktuatsion xatolarning kompyuter dasturini yaratish texnologiyasi va uning o‘ziga xosliklari. Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. 2024.12-son.197-200-b

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMINI TRANSFORMATSIYALASH – TA’LIM VA MEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Kadirov M.Q.
Samarqand davlat universiteti
professori, f-m.f.d.,

Tajiyev M.
Renessans ta’lim universiteti
«Pedagogik ta’lim va psixologiya»
kafedrasi professori, p.f.d.

Annotatsiya

Maqolada Buyuk Britaniya, AQSH, Germaniya, Finlyandiya, Yaponiya, Malayziya, Singapur va Rossiya mamlakatlarida ta’lim tizimini tashkil etilishi, ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil etilgan bo‘lib, O‘zbekistonda ta’lim tizimini transformatsiya qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, ta’lim tizimi, transformatsiya, mehnat bozori, kasb standarti, , sifatli ta’lim, kredit-modul tizimi, seleksiya tizimi.

Аннотация

В стате анализируются организация системы образования в Великобритании, США, Финляндии, Японии, Малайзии, Цингапуре и России, их особенности, а также предложения и рекомендатсии по трансформатсии системы образования в Узбекистане.

Ключевые слова: Высшее образование, система образования, трансформация, рынок труда, профессионалный стандарт, качественное образование, кредитно-модулная система, система отбора.

Abstract

The article analyzes the organization of the educational system in Great Britain, the USA, Germany, Finland, Japan, Malaysia, Singapore and Russia, their specific aspects, and offers and recommendations for the transformation of the educational system in Uzbekistan.

Key words: higher education, education system, transformation, labor market, professional standard, quality education, credit-module system, selection system.

Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida ta’lim tizimining joriy holatini rivojlangan mamlakatlarning ta’lim tizimi misolida o‘rganishni kunning asosiy muammolaridan biri sifatida e’tirof etishmoqda. Chunki ularda yuqori darajada ilg‘or an’analar, ijobiy holatlarni belgilovchi va ta’lim tizimining salbiy holatlarini xarakterlovchi sabablarni ko‘rish mumkin.

Bizning mentalitetimizga yaqin bo‘lgan mamlakatlar Yaponiya, Malayziya va Singapur, ayniqsa, keyingi yillarda mamlakatimizga keng ko‘lamda kirib kelayotgan Finlyandiya ta’lim tizimini amaliyotga joriy etish ta’lim sifati va samaradorligining oshishiga shak-shubhasiz xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishining 9-son BAYONIda “Oliygohlarning ta’lim yo‘nalishlari maydalashib, bitiruvchilarda mehnat bozori uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirishga imkon bermayapti” deb ta’kidlab, “...o‘qituvchilarni yangi ta’lim dasturlari va kasb standartlari asosida o‘qitishni tashkil etish” masalasiga ustuvor vazifa sifatida to‘xtalib o‘tdi.

Shundan kelib chiqib, Buyuk Britaniya, AQSH, Finlyandiya, Yaponiya, Malayziya, Singapur va Rossiya mamlakatlarida ta’lim tizimini tashkil etilishi, ularning o‘ziga xos jihatlari tahlil etish va shu asosida O‘zbekiston ta’lim tizimini transformatsiyalash kunning dolzarb masalasidan biri hisoblaniladi.

Masalan, Buyuk Britaniya ta’lim tizimida attestatsiz o‘quv muassasalarini tark etayotgan o‘quvchilarning 10 %, juda ham savodli emas va hattoki eng asosiy bilimlar bo‘yicha, masalan, o‘qish,

yozuv va arifmetika bo‘yicha to‘laroq asosiy ko‘nikmalarni egallamaganlar hamda real hayotga tayyorlanmaganlar, bu holat maktablarda o‘n yillardan buyon davom etib kelmoqda. Bu holat esa ish beruvchilarning ko‘pincha maktab va universitet bitiruvchilari bilim darajalarining yetarli emasligini tanqid qilishiga sabab bo‘lmoqda.

Shimoliy Irlandiya ta’lim tizimining e’tirof etadigan jihatlari mavjud bo‘lib, masalan Davlat o‘quv rejasi har bir maktab o‘quvchisi o‘rganishi zarur bo‘lgan fanlarning ro‘yxati va hajmini belgilaydi. Shulardan 3 tasi eng muhim fanlar bo‘lib hisoblanadi: ingliz tili, tabiiy fanlar va matematika. Asosiy fanlar — san’at, geografiya, tarix, musiqa, jismoniy madaniyat, xorijiy til (faqat o‘rta maktabda) va zaruriy (muhim) fanlar. Barcha davlat maktablarida asosiy o‘quv rejasi (basic curriculum) bo‘yicha o‘qitish majburiy bo‘lib, o‘z ichiga asosiy fanlar va diniy ta’limni oladi.

Talabalar an’anaviy ravishda ikkita yoki uchta fanni o‘rganishni tanlaydilar, bir fan sohasiga taalluqli bo‘lgan, masalan, tillar, texnikaviy yoki gumanitar-ijtimoiy fanlardan iborat. Ammo, keyingi vaqtlarda tabiati bo‘yicha turlicha bo‘lgan fanlarga tayyorgarlik ko‘rishga intilish paydo bo‘lmoqda. O‘tish ballari beshta: A (a’lo) dan E (qoniqarli) gacha. Yetarli ko‘rsatgichlarga ega bo‘lmaganlarga N bahosi qo‘yiladi. Yaqinda alohida iqtidorli o‘quvchilar uchun “supur-A” baholash kiritilgan.

Shotlandiyada Keyingi(kelajak) ta’limi yo‘lga qo‘yilgan. Keyingi(kelajak) ta’lim o‘n olti yoshdan katta o‘quvchilarga mo‘ljallangan. Bu ta’lim turli darajada bo‘lib, universitetga kirishni qamrab oladi. Ko‘pincha bu o‘qitish professional ko‘nikma yoki ish beruvchilarga zarur bo‘lgan ko‘nikma uchun beriladi. Bunda keyingi ta’lim institutlarining ko‘pchilik kurslari tugatganda hech qanday hujjat berilmaydi – bu holda ko‘pchilik bitiruvchilar uchun diplom emas, olingan ko‘nikmalar muhim bo‘ladi.

AQSHda ta’limning o‘ziga xos jihatlari mavjud bo‘lib, Mamlakatda hukumat tomonidan tasdiq-langan fanlar (o‘quv predmetlari) bor: tabiiy fanlar, matematika, ingliz tili va ijtimoiy fanlar. Ba’zi shtatlar majburiy fanlarni kiritishi mumkin, lekin maktablarning o‘zi dasturlar va dars jadvalini tuzadi. Universitetlar professor-o‘qituvchilar tarkibi va tadqiqot mavzularini tanlashda ancha keng avtonomiyaga ega.

AQSHda oliy ta’lim eng nufuzlilardan biri hisoblanadi. QS reytingi versiyasiga ko‘ra 5 ta Amerika oliy ta’lim muassasasi dunyoning eng yaxshi o‘nligiga kiradi. Har yili minglab xorijliklar o‘qish uchun Amerika universitetlarini tanlaydilar. 2019/2020-yilda ularning soni milliondan ko‘p edi.

AQSH universitetlarida o‘qish jarayoni o‘zining moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Talabalarning o‘zlari dars jadvalini tuzadilar, ko‘p soatlik ma’ruzalar o‘rniga seminar va diskussiya(bahs-munozara)lar o‘tkaziladi.

AQSHdagi universitetlar mehnat bozoridagi talabdan kelib chiqqan holda o‘zining dasturlarini tuzadi. Shu sababli Amerika oliy ta’lim muassasalarining bitiruvchilari raqobatbardosh va OTMlari o‘zlarining bitiruvchilari qisqa muddatlarda istiqbolli ishlarni egallashlaridan manfaatdor. OTMlar uchun ishga joylashish statistikasi juda muhim ko‘rsatkich. Ular asosida ko‘pchilik talabalar o‘zlarining kelgusidagi ish joylarini tanlaydilar. Bunday yondashuv sharofati tufayli 25 yoshgacha bo‘lgan aholi o‘rtasida ishsizlar darajasi haddan tashqari past. AQSH mehnat statistikasi xabariga ko‘ra yaqin yillarda, ayniqsa, tibbiyot xodimlari, oshpazlar, buxgalterlar, dasturiy ta’minotni yaratuvchilari, chakana savdo xodimlari, mijozlarga yordam berish xizmati, ofisning kichik xizmatchilari, bozor tahlilchilari va marketologlariga ehtiyoj yanada ortib boradi.

Yaponiya ta’lim tizimi o‘ziga xos bo‘lib, u “sifatli ta’lim – muvaffaqiyatli kelajak garovi va kafolati” tamoyiliga asoslangan, chunki yapon fuqarosi, odatda, faqat bitta urinish bilan jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini egallashga harakat qiladi, buni esa unga faqat tinimsiz mehnat kafolatlashi mumkin. Yaponiyada ta’lim tizimi yoshlarni uzluksiz tarbiyalash bilan shug‘ullanadi. Yaponiya aholisining taxminan 98 % o‘qishga harakat qiladi yoki kollejni tugatgan bo‘ladi, 40 % o‘spirinlar va 20 % qizlar universitetlarga kiradilar.

Yaponiya pedagogikasining asosiy maqsadi jamoada uyg‘unlik bilan mehnat qilish qobiliyatiga ega insonlarni tarbiyalashdan iborat. Bu mamlakat va jamiyat uchun o‘ta zarurdir.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta’lim tizimidagi ijobiy jihatlarini transformatsiyalash asosida ta’lim tizimini isloh qilish lozimligini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev “Bugungi kunda maktabning eng katta muammosi – o‘qitish metodikasining mutlaqo eskirganligi. Afsuski, maktab ta’limi eski qolipdan chiqa olmayapti”, dedi davlat rahbari 2022-yil 5-aprel kuni o‘tkazilgan yig‘ilishda.

O‘zbekistonda ta’lim tizimini transformatsiya qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar. Xususan:

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tizimini o‘rganish jarayoni va bu ta’lim tizimlarini O‘zbekiston ta’lim tizimi bilan qiyosiy taqqoslash natijasida aytish mumkinki, bugun mamlakatimizda amal qilinayotgan ta’lim tizimi o‘z ichiga ushbu mamlakatlarning yutuq va tajribalarini olgan.

Mamlakat ta’lim tizimi sifatini oshirish maqsadida quyidagilarni taklif etamiz:

1. Oliy ta’limda to‘laqonli kredit-modul tizimini tatbiq qilish, seleksiya tizimini yo‘lga qo‘yish, talabalarning iqtidoriga qarab fanga doir chuqur yoki amaliyotga yo‘naltirilgan ko‘nikmalar tizimini shakllantirish yondashuvni joriy qilish.

2. Oliy ta’limda “dotsent”, “professor” lavozimlari uchun talablarni kuchaytirish va muayyan muddatga (masalan, 5 yil) berish tizimini yo‘lga qo‘yish. Shunda mahsuldorlik, natijadorlik oshishi va “qotib qolgan”larni uyg‘otish mumkin bo‘ladi.

3. Oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga kirishda imtiyozlar juda ko‘payib ketgan va bu imtiyozlarni yoshlar o‘rtasida to‘g‘ri talqin qilmaslik holatlari ham yuzaga kelmoqda. Shu sababli imtiyozlarni qayta ko‘rib chiqish va aksariyatini bekor qilish masalasini o‘rganish kerak.

4. Ta’lim jarayonini tashkil qilish va boshqarish tizimni transformatsiyalash, ta’lim mazmunini modernizatsiyalashda o‘qitishning bilimlar modelidan kompetentli modeliga o‘tishni yo‘lga qo‘yish.

5. Fan o‘quv reja va dasturlarini ilg‘or xorij tajribalari asosida yangilab borish, talabalar bilimini baholash va mustaqil ta’limni, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimini o‘zgarib borayotgan dunyo chaqiriqlariga mos ravishda transformatsiyalash kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishining 9-son BAYONI.
2. Qodirov M. O‘zbekiston ta’lim tizimini qanday transformatsiyalash kerak? Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimi tahlili nimalarni ko‘rsatmoqda. Risola. –Samarqand: SamDU nashriyoti. 2024. – 196 b.
3. Tojiyev M. Faoliyatshunoslik [Matn] / Monografiya /. O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi huzuridagi Mehnat bozori tadqiqotlari instituti. – T.: “Zebo Prints”, 2022. – 252 b.

HOW INTERACTIVE AND COMMUNICATIVE METHODS HELP STUDENTS LEARN ENGLISH BETTER

Kambarova Diloram Yusupovna
Fergana State University
Associate Professor, PhD

Abstract

This study examines the role of interactive and communicative methods in English language teaching, focusing on their impact on speaking and listening skills. The relevance lies in the increasing demand for effective language instruction in higher education. A literature review was conducted, analyzing peer-reviewed articles and case studies. Results indicate that these methods enhance student engagement, fluency, and retention. The study contributes to pedagogical practices by advocating for modern, student-centered approaches.

Key words: English teaching, interactive methods, communicative approach, fluency, student engagement

Аннотация

В статье рассматривается роль интерактивных и коммуникативных методов в обучении английскому языку, особенно в развитии навыков говорения и аудирования. Актуальность исследования связана с необходимостью повышения эффективности языкового образования. Анализ литературы показал, что такие методы способствуют вовлеченности, беглости и усвоению материала. Исследование вносит вклад в педагогическую практику, предлагая современные подходы.

Ключевые слова: обучение английскому, интерактивные методы, коммуникативный подход, беглость речи, вовлеченность студентов.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ingliz tilini oʻqitishda interaktiv va kommunikativ usullarning ahamiyatini, ayniqsa, soʻzlashuv va tinglash koʻnikmalariga ta'sirini tahlil qiladi. Tadqiqotning dolzarbligi oliy ta'limda samarali til oʻqitishga boʻlgan ehtiyoj bilan bogʻliq. Adabiyot sharhi asosida olib borilgan tahlil ushbu usullar talabalar faolligini, ravonligini va materialni oʻzlashtirishini oshirishini koʻrsatdi. Tadqiqot zamonaviy, talabaga yoʻnaltirilgan yondashuvlarni ilgari surish bilan pedagogik amaliyotga hissa qoʻshadi.

Kalit soʻzlar: Ingliz tili oʻqitish, interaktiv usullar, kommunikativ yondashuv, ravonlik, talabalar faolligi.

Introduction. English proficiency is essential in higher education, enabling students to access global knowledge, collaborate internationally, and enhance career opportunities. However, many learners struggle with speaking and listening skills due to traditional teaching methods that prioritize grammar and memorization over real-life communication. This study explores how interactive and communicative teaching methods can improve English language learning by fostering engagement, confidence, and fluency.

Methodology. This study employs a literature review approach to analyze existing research on interactive and communicative methods in English language teaching. Sources were selected based on relevance, credibility, and scholarly recognition, including peer-reviewed articles, books, and case studies. The review focuses on key themes such as student engagement, language retention, and real-life communication, examining how these methods enhance fluency and confidence compared to traditional approaches.

Results. The study by Sevarakhon explores the impact of communicative competence on second language acquisition through a case study of a 16-year-old Uzbek male student at the elementary level of English proficiency. The research highlights how GTM, widely used in Uzbekistan due to its focus on entrance exams, fails to develop students' speaking skills. Despite four years of

English instruction, the participant struggled with oral communication and felt anxious when speaking to foreigners. However, after incorporating interactive and communicative methods, particularly the Effortless English approach, the student showed significant improvement in confidence and engagement. He became more interactive, initiated debate clubs, and actively sought opportunities to practice speaking [1, pp.49-52].

The study by Mukhtorova and Ilxomov emphasizes the role of interactive and communicative methods in improving the listening skills of ESL and EFL students. The research focuses on learners who incorporate daily listening practice using diverse materials such as podcasts, audiobooks, news broadcasts, and digital tools. These students are expected to show a 25% increase in comprehension test scores over six months, highlighting the effectiveness of regular and structured listening activities. Over 70% of participants are projected to find digital tools engaging and accessible, reinforcing the importance of technology in language learning [2, p.85]. These findings suggest that consistent exposure to interactive and communicative listening experiences significantly improves language proficiency and overall engagement with English.

Shruthi et al. highlight the effectiveness of interactive and communicative methods in English language teaching, particularly when integrated with Information and Communication Technology (ICT). Methodologies such as virtual simulations, multimedia resources, and online collaboration significantly enhance language acquisition by creating immersive and engaging learning experiences. Interactive approaches, including teacher-student and peer-to-peer communication, audiovisual aids, and hands-on exercises, have been shown to boost student motivation, participation, and long-term memory retention. The incorporation of technology in interactive pedagogy facilitates seamless and dynamic learning, ensuring that students develop stronger communicative competence in English [3, pp.12-14].

Qaddumi and Smith's findings highlight the significant impact of interactive and communicative methods on students' English language acquisition. The experimental group, which utilized Moodle's interactive features, demonstrated substantial improvements across all language skills, particularly in listening (mean increase of 5.86 points) and speaking (mean increase of 2.31 points) [4, pp.263-264]. These gains were attributed to the platform's collaborative exercises, peer discussions, and instant feedback mechanisms, which fostered a more engaging, risk-free learning environment. In contrast, the control group, taught through traditional lecture-based methods, showed limited progress, with negligible improvements in speaking and listening skills [4, pp.265-268].

The study by Rezai, Namaziandost, and Hwang examined the role of interactive and communicative methods in enhancing English language learning among EFL university students in Iran. Participants engaged in real-time conversations with ChatGPT, significantly improving their spoken proficiency and reducing communicative apprehension. The authenticity of AI-driven dialogues provided them with exposure to cultural and social nuances, replicating real-world communication dynamics [5, p.5].

Jendli and Albarakati conducted a case study exploring the role of oral activities in improving Arab students' motivation to learn English. Traditional English instruction in Saudi public schools primarily emphasizes passive learning, with limited opportunities for interaction. Consequently, students graduate with inadequate communicative skills and low confidence in spoken English [6, p.3]. These methods help shift the focus from rote memorization to functional language use, making English learning more engaging and practical [6, pp.5-6].

Putri's study synthesizes research on Communicative Language Teaching (CLT) and its impact on student engagement in ESL classrooms. The review indicates that interactive and communicative methods significantly enhance student participation by fostering active learning, increasing motivation, and promoting collaboration. Role plays, discussions, and task-based learning make English more relevant and engaging. However, challenges such as the need for teacher training, large class sizes, and cultural differences must be addressed for successful CLT implementation [7, pp.6-8].

Goodarzi and Namaziandost's study involved 98 intermediate EFL learners in Iran, assigned to an experimental group (EG) and a control group (CG). The experimental group received online dynamic assessment (DA), whereas the control group followed traditional speaking instruction without interactive elements [7, p.4]. Findings indicate that interactive and communicative methods, particularly online DA, significantly enhance students' ability to learn English by improving motivation and reducing speaking anxiety[7, pp.8-9].

The studies reviewed in this article collectively demonstrate the effectiveness of interactive and communicative methods in English language learning. From case studies and experimental research to AI-driven conversational practice and digital platforms, the evidence consistently supports the notion that engaging, interactive, and communicative approaches lead to higher motivation, improved proficiency, and greater confidence among learners. Traditional teacher-centered methods, while still in use, are increasingly being replaced by dynamic, technology-enhanced, and student-centered approaches that better prepare learners for real-world communication. Future research should explore how these methods can be further adapted to different educational contexts, ensuring their accessibility and effectiveness for diverse student populations.

Discussion. Research strongly supports the effectiveness of interactive and communicative methods in English language teaching, as they enhance engagement, confidence, and real-world application, unlike the Grammar Translation Method (GTM), which focuses on memorization and written assessments. Studies by Sevarakhon and Jendli & Albarakati reveal that passive learning methods hinder oral communication, whereas interactive techniques like debate clubs, group discussions, and real-world conversational practice significantly improve speaking confidence and participation. Similarly, Mukhtorova & Ilxomov and Qaddumi & Smith emphasize the benefits of digital tools such as podcasts, news broadcasts, and Moodle's collaborative exercises in enhancing listening comprehension and speaking skills, aligning with Vygotsky's sociocultural theory that language acquisition thrives through social interaction and scaffolded learning. However, implementing these methods poses challenges, as Putri highlights obstacles like the need for teacher training, large class sizes, and cultural resistance to student-centered learning. Traditional instruction remains prevalent in many regions, complicating the shift to communicative approaches, and classroom management becomes more demanding in mixed-proficiency settings. Goodarzi & Namaziandost suggest that online dynamic assessment can alleviate some difficulties by providing personalized feedback, yet it requires technological infrastructure and trained educators.

Conclusion. The literature review highlights the significant advantages of interactive and communicative methods in English language teaching, demonstrating their effectiveness in enhancing students' fluency, confidence, and engagement. Studies consistently show that these approaches outperform traditional methods like GTM by fostering real-world language use through discussions, digital tools, and AI-driven conversations. However, challenges such as teacher training, classroom management, and technological accessibility must be addressed for successful implementation. Given the positive outcomes, integrating communicative techniques into curricula is essential for developing proficient English speakers. Future research should explore the long-term impact of these methods on fluency, retention, and real-world communication skills, particularly in diverse educational contexts.

References

1. Sevarakhon, A. (2024). THE IMPACTS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE ON SECOND LANGUAGE ACQUISITION AND EMPLOYING CERTAIN METHODS TO IMPROVE SPEAKING SKILLS. University Research Base, 47-53.
2. Mukhtorova, M., & Ilxomov, X. (2024). How To Improve Listening Skills Of Both ESL And EFL Students. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 11, 84-86.
3. Shruthi, H. L., Radhakrishnan, A., Veigas, A. D., Railis, D. J., & Dinesh, R. S. (2025). Analyzing pedagogy and education in English language teaching using information and communication technology. Education and Information Technologies, 1-23.

4. Qaddumi, H. A., & Smith, M. (2024). Implementation of learning management systems (Moodle): effects on students' language acquisition and attitudes towards learning English as a Foreign Language. Trends in Higher Education, 3(2), 260-272.
5. Rezai, A., Namaziandost, E., & Hwang, G. J. (2024). How can ChatGPT open promising avenues for L2 development? A phenomenological study involving EFL university students in Iran. Computers in Human Behavior Reports, 16, 100510.
6. Jendli, A., & Albarakati, M. (2024). Exploring motivational dynamics: The role of oral activities in improving Arab students' learning of English. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 23(3), 131-149.
7. Putri, D. (2025). How Communicative Language Enhances Student Engagement in ESL Classrooms. Education Library, 2(1), 84-93.
8. Goodarzi, A., & Namaziandost, E. (2025). A mixed-methods study on the effects of online dynamic assessment on L2 learners' motivation and speaking anxiety: Beyond the classroom perspectives. Computers in Human Behavior Reports, 17, 100584.

MEDIATA'LIM YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASH VA FIKR ERKINLIGINI TA'MINLASH

Karshiyev Baxtiyar Egamkulovich
Renessans ta'lim universiteti dotsenti

Annotatsiya

Maqolada senzura, axborot erkinligi, shaxsning axborot xavfsizligi, sifatsiz axborotlar va ularning jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashga ta'sirining asosiy omillari tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Axborot erkinligi, Senzura, ijtimoiy tarmoqlar, Ommaviy axborot vositalari, tahririyat siyosati, mediata'lim.

Аннотация

В статье представлен анализ цензуры, свободы информатсии, информационной безопасности личности, некачественной информатсии и основных факторов их влияния на безопасность и стабильность общества.

Ключевые слова: Свобода информатсии, Цензура, социальные сети, СМИ, редакционная политика, медиаобразование.

Abstract

The article presents an analysis of censorship, information freedom, personal information security, low-quality information, and their main factors affecting the security and stability of society.

Keywords: Freedom of information, Censorship, social networks, media, editorial policy, media education.

Senzura fikrni erkin ifodalash, axborot erkinligi va umuman ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi bilan bevosita bog'liqdir. YUNESKOning Axborot erkinligi bo'yicha tendensiyalari to'g'risidagi so'nggi ma'ruzasi, shuningdek, "Freedom House"ning 2018-yilgi hisobotiga ko'ra, butun dunyoda hukumatlarning senzura o'rnatishga intilishi matbuot erkinligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ba'zi ijtimoiy tarmoqlar va xizmatlarni texnik vositalar yordamida cheklash bo'yicha takliflar soni oshib bormoqda. Ushbu holat media sohasi mutaxassislari va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar o'rtasida baxsli masalalarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda senzuraning kelib chiqishining turli murakkab sabablari mavjud. Ularning aksariyati media bo'yicha standart o'quv dasturlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- ommaviy axborot vositalarining siyosat, saylovlar va umuman davlat boshqaruviga ta'sir o'tkaza olish xususiyati;
- ommaviy axborot vositalarining madaniyatni shakllantirish va saqlashdagi o'rni;
- ommaviy axborot vositalarining aholi hayotiga salbiy ta'siri;
- ko'p hollarda axborot tarqatish jarayonida axborot iste'molchilari, media va texnik vositalardan turli manfaatlar yo'lida foydalanish;
- hukumatning ijtimoiy o'zgarishlarni boshqarish va nazorat qilishga urinishlari;
- ommaviy axborot vositalariga markazlashgan holda egalik qilish;
- yirik biznes egalari va omma ongini boshqarishga intilgan boshqa guruhlarning ta'siri.

Bu ro'yxat ommaviy axborot vositalarini senzura va boykot qilishga hissa qo'shadigan boshqa omillar bilan to'ldirilishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari va qo'llanilayotgan texnologik vositalardagi muammolarga urg'u berish ko'pincha senzura va boykot uchun asos bo'lib qolmoqda. Bugungi mediata'lim sohasidagi beriladigan oliy ta'lim ommaviy axborot vositalari va internet boshqaruvini ma'lum darajada tartibga solish zarurligini hisobga oladi. Shunga qaramay, oliy ta'limdagi mediata'lim bo'yicha o'quv dasturlarida MAS senzurani kamaytira olishiga jiddiy e'tibor berilmagan. MAS fuqarolik harakati sifatida ko'p qirralarga, jumladan, dinlararo bag'rikenglik, madaniyatlararo hamjihatlik, tenglik, ijtimoiy integratsiya, moslashuvchanlik, tinchlik va barqaror

rivojlanishni rag‘batlantirish imkoniga ega. Shuningdek, MAS fuqarolarga ommaviy axborot vositalari erkinligi nima uchun zarurligi, ommaviy axborot vositalariga nisbatan ularning huquqlari va shaxsiy hayotini qanday himoya qilish kerakligini tushunishga imkon beradi. Bu yerda jurnalistlar va mediata’lim pedagoglari kishilarning imkoniyatlarini qanday qilib kengaytirishni bilishlari taqozo etiladi. MAS malaka va ko‘nikmalari tufayli odamlar ommaviy axborot vositalarining erkinligini himoya qilishi, ommaviy axborot vositalaridan sifatli faoliyat va haqiqatni talab qilishi, shuningdek, ommaviy axborot vositalari bilan qanday o‘zaro munosabat o‘rnatish va texnologik platformalardan qanday foydalanishini ongli ravishda tanlashi mumkin.

Haqiqat shundaki, sifatsiz axborot uzatayotgan ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar orqali manipulyatsiya, insonlar ongini boshqarishga sabab bo‘lishi mumkinligi senzura o‘rnatish uchun asosiy dalil va dastak hisoblanadi. Buni inkor etib bo‘lmaydi, fuqarolarni OAVdagi zararli xabarlardan himoya qilishning eng samarali va barqaror usuli — barcha manfaatdor tomonlar, shu jumladan, ommaviy axborot vositalari, ularga ommaviy axborot vositalari va amediasavodxonligi orqali o‘zlarini himoya qilishlariga imkon berishdir. Shunga qaramay, mediata’lim aholining fuqarolik ongini oshirishi kerak. Buni amalga oshirish usullaridan biri odamlarning ma’lum bir xabarlarga bo‘lgan munosabatini anglashga o‘rgatish, buni boshqarish uchun axloqiy jihatdan zarur choralarni ko‘rish va jarayonni hujjatlashtirishdir. OAVlarda tahririyat siyosatining mavjudligi turli axborot tarqatish vositalari orqali qanday axborotlar uzatilayotgani yoki chop etilayotganini monitoring qilishdagi sinalgan mexanizmdir. Muammo shundaki, ommaviy axborot vositalarining yangiliklarni to‘plash, tahrir qilish va nashr etishdagi tezkorligi ba’zida sifat nazoratiga jiddiy putur yetkazadi. Ommaviy axborot vositalarida uzatiladigan xabarlarning salbiy ta’sirini monitoring qilish va kamaytirish va boshqarish bo‘yicha ta’lim tizimiga mediata’limni joriy etish va shaxslarni mediasavodxonlikka o‘rgatish uch darajali himoyani ta’minlaydi, xususan, axloqiy muhofaza va aholiga haqiqatni uzatish prinsipini amalga oshirishga imkon beradi. Shuning uchun mediata’limda haqiqat, aniqlik, dolzarblik, o‘z vaqtida harakat qilish, muvozanat, adolat, xolislik, mustaqillik kabi an’anaviy tamoyillari bo‘yicha tushunchalar beriladi.

Shu bilan birga, mediata’lim fuqarolarning manfaati yo‘lida OAVdagi xabarlarni mukammal moderatsiya qilish va kuzatishda iste’molchilarga yordam berish uchun quyida tavsiya etilgan kompetensiyalarni ilgari surishi lozim:

• insonlarning biror fikrga qanday kelishi va yangi axborotga qanday munosabat bildirishi, axborotni qanday qabul qilishi va tushunishi sohasidagi tayanch psixologik tayyorgarlik;

• fuqarolar va iste’molchilar nuqtayi nazaridan hissiy savodxonlik;

• auditoriyaning tanqidiy tafakkur qilishini rag‘batlantiruvchi usul sifatida MASni qo‘llash;

• auditoriyaning mediaxabarlarga nisbatan reaksiyasini baholash uchun ular bilan aloqa bog‘lashga mo‘ljallangan platforma va mexanizmlar ishlab chiqish va ulardan foydalanish, mazkur natijalarni ommaga oshkor qilish va kelgusida auditoriyaga xabar uzatishda ushbu sharhlardagi axloqiy me’yorlarni joriy etish.

Shundan kelib chiqib, mediata’limni ta’lim muassasalarining barcha bosqichlarida joriy etish va ularning o‘quv dasturlariga quyidagi masalalar va mavzular kiritilishi taklif etiladi:

• Mediata’limni joriy etish orqali ommaviy axborot vositalarining o‘zini o‘zi boshqarish, faoliyatini muvofiqlashtirishiga erishish, axborot jarayonlariga fuqarolarning keng jalb etilishi hisobiga ommaviy axborot vositalarining davlat tomonidan tartibga solinishini kuchaytirish.

• Ommaviy axborot vositalarida tahririyat siyosatini aniq belgilash.

• Axborot ta’minotchisi sifatida ommaviy axborot vositalarining jamiyat xavfsizligiga taxdidlarni aniqlash va cheklash hamda shaffof bo‘lishi masalasini hal etish.

• Fuqarolarga yangiliklar va boshqa mediamahsulotlar qanday yaratilishini tushunushga yordam berish uchun mediatahririyatlar tomonidan ommaviy axborot vositalarining dasturlari tip va formatlari ishlab chiqilishi.

• Fuqarolik jamiyati bilan mediahamkorlikni rivojlantirish.

• Jamiyatni qiziqtirgan mavzular va ular duch kelayotgan muammolarni keng yorituvchi kontentlarni yaratish.

• OAVning byudjet va mulk egaligi, homiylar va reklama beruvchilar bilan munosabatlarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash.

• Aholiga potensial salbiy ta'sirni kamaytirish uchun OAV va ijtimoiy tarmoqlar xabarlarini monitoring va moderatsiya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Медиа и информатsionная грамотность в обществах знания / Сост. Кузьмин Е.И., Паршакова А.В. — М.: МЦБС, 2013. — 384 с
2. Муратова Н. Интернет-журналистика в Узбекистане. Особенности on-line изданий и их функционирование в условиях глобального информатsionного рынка. /Автореферат дисс. НУУз, 2011. Онлайн версия: http://site.ziyonet.uz/ru/

ISSUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN UZBEKISTAN WITH CEFR-ALIGNED INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Khursanova Laylo Bakhtiyarovna
Alisher Navo'i Tashkent State University of Uzbek Language and Literature,PhD Student

Abstract

This study examines the challenges of implementing innovative technologies in teaching foreign languages in Uzbekistan within the framework of the Common European Framework of Reference (CEFR). As Uzbekistan strives to enhance workforce competitiveness through English proficiency, traditional methods are being replaced with technologies like task-based language teaching (TBLT) with digital tools, AI-powered platforms, and virtual reality (VR). However, significant obstacles hinder progress. Qualitative analysis of educational settings in Tashkent and rural Kashkadarya reveals issues such as inadequate infrastructure, particularly in rural areas, insufficient teacher training for CEFR-aligned technologies, and resistance to shifting from grammar-focused traditions. Urban centers benefit more than remote regions, exacerbating inequities. Initiatives like USAID's Education for Excellence Program show promise, but resource disparities and cultural barriers persist. The study suggests improved training, infrastructure investment, and hybrid approaches to align innovative technologies with CEFR goals, ensuring equitable language education for Uzbekistan's global aspirations.

Keywords: foreign language education, innovative methods, workforce competitiveness, Uzbekistan, task-based language teaching (TBLT), technology-enhanced learning, cultural competence, industry-aligned education, English language, USAID project.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются проблемы внедрения инновационных технологий в преподавание иностранных языков в Узбекистане в рамках Общеевропейской компетенции (CEFR). По мере того, как Узбекистан стремится повысить конкурентоспособность рабочей силы за счет владения английским языком, традиционные методы заменяются такими технологиями, как задачное обучение языкам (TBLT) с цифровыми инструментами, платформами на основе ИИ и виртуальной реальностью (VR). Однако существуют серьёзные препятствия, которые мешают прогрессу. Качественный анализ образовательных условий в Ташкенте и сельской Кашкадарье выявляет такие проблемы, как неадекватная инфраструктура, особенно в сельской местности, недостаточная подготовка учителей к технологиям, соответствующим CEFR, и сопротивление переходу от грамматических традиций. Городские центры выигрывают больше, чем отдаленные регионы, усугубляя неравенство. Такие инициативы, как программа USAID "Образование для совершенствования," обещают многообещающие результаты, но сохраняются неравенство ресурсов и культурные барьеры. В исследовании предлагается улучшить обучение, инфраструктурные инвестиции и гибридные подходы для согласования инноватsionных технологий с целями CEFR, обеспечивая справедливое языковое образование для глобальных устремлений Узбекистана.

Ключевые слова: обучение иностранным языкам, инноватsionные методы, конкурентоспособность рабочей силы, Узбекистан, обучение иностранным языкам на основе задач (TBLT), обучение с использованием технологий, культурная компетентность, отраслевое образование, английский язык, проект USAID.

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda O‘zbekistonda xorijiy tillarni o‘qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish muammolari Umumevropa kompetensiyalari tizimi (CEFR) doirasida o‘rganilgan. O‘zbekiston ingliz tilini bilish orqali ishchi kuchining raqobatbardoshligini oshirishga intilayotgan bir paytda, an’anaviy usullar raqamli vositalar, sun’iy intellektga asoslangan platformalar va virtual reallik (VR) yordamida vazifalarga asoslangan til o‘rgatish (TBLT) kabi texnologiyalar bilan almashtirilmoqda. Ammo taraqqiyotga katta to‘siqlar xalaqit bermoqda. Toshkent va Qashqadaryo qishloqlaridagi ta’lim muhitining sifatli tahlili infratuzilmaning, ayniqsa qishloq joylarda, yetarli emasligi, CEFRga moslashtirilgan texnologiyalar uchun o‘qituvchilar tayyorgarligining yetarli emasligi va grammatikaga yo‘naltirilgan an’analardan voz kechishga qarshilik ko‘rsatish kabi muammolarni aniqlaydi. Shahar markazlari chekka hududlarga qaraganda ko‘proq foyda ko‘radi, bu esa tengsizlikni kuchaytiradi. USAIDning Ta’limni takomillashtirish dasturi kabi tashabbuslari istiqbolli, ammo resurslar va madaniy to‘siqlar saqlanib qolmoqda. Tadqiqotda innovatsion texnologiyalarni CEFR maqsadlariga muvofiqlashtirish, O‘zbekistonning global intilishlari uchun adolatli til ta’limini ta’minlash maqsadida kadrlar tayyorlash, infratuzilmaga sarmoya kiritish va gibrid yondashuvlarni takomillashtirish taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: xorijiy tillarni o‘qitish, innovatsion usullar, ishchi kuchi raqobatbardoshligi, O‘zbekiston, vazifalarga asoslangan xorijiy tillarni o‘qitish (TBLT), texnologiyalardan foydalangan holda o‘qitish, madaniy kompetensiya, sohaviy ta’lim, ingliz tili, USAID loyihasi.

Introduction. Uzbekistan’s push to integrate into the global economy has elevated foreign language proficiency, especially in English, to a national priority. Since independence, the shift from Russian dominance to English as a global lingua franca has been accelerated by policies like the 2020 adoption of the Common European Framework of Reference (CEFR) for language assessment [10]. President Mirziyoyev’s 2021 mandate for graduates to master multiple foreign languages further underscores this goal [6]. To meet CEFR standards—emphasizing communicative competence—Uzbekistan has turned to innovative technologies, such as AI platforms and virtual reality (VR), to modernize teaching. However, implementing these tools reveals significant challenges.

The literature highlights both promise and pitfalls. The CEFR, designed to standardize language proficiency across communicative skills (listening, speaking, reading, writing), contrasts with Uzbekistan’s Soviet-era grammar-translation legacy (2; 5). Innovative technologies like task-based language teaching (TBLT) supported by digital tools align with CEFR’s focus on real-world application [3]. Studies praise AI for personalized learning and VR for immersive practice (1; 4), yet implementation struggles persist globally. In Uzbekistan, initiatives like the USAID Education for Excellence Program (2019–2023) introduced Cambridge resources and technology, but rural access and teacher readiness lag [11]. Scholars note resource disparities, outdated training, and cultural resistance as barriers to tech-driven education (9; 12). This study examines the problems of teaching foreign languages in Uzbekistan using innovative technologies within the CEFR framework, focusing on practical and systemic hurdles.

Methods. This qualitative study investigates challenges in integrating innovative technologies for foreign language teaching in Uzbekistan, aligned with CEFR standards. The analysis focuses on four technology-driven approaches:

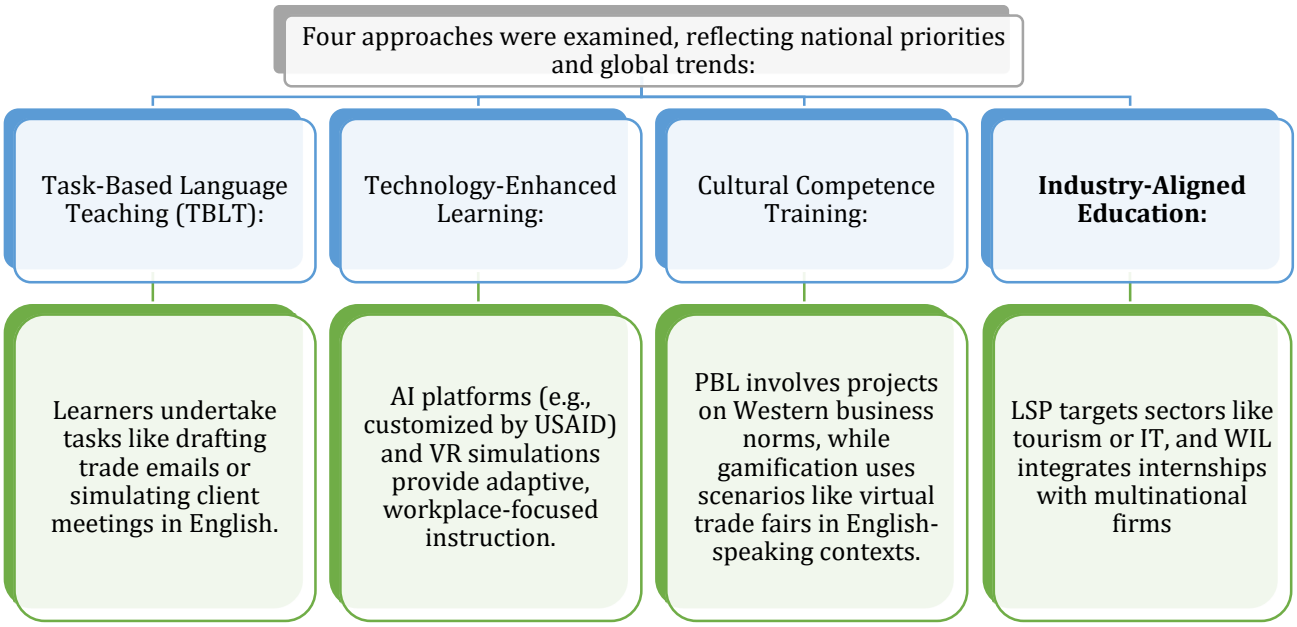

Hypothetical case studies were drawn from Uzbekistan's educational settings—urban schools in Tashkent, universities like the Uzbek State World Languages University, and rural classrooms in Kashkadarya. The sample included teachers, students, and administrators, with English as the primary focus. Data collection relied on qualitative insights: classroom observations (e.g., tech usability), teacher feedback (e.g., training needs), and learner experiences (e.g., engagement with CEFR tasks). CEFR's competency-based descriptors guided evaluation, prioritizing communicative outcomes over traditional metrics.

The methodology adapts frameworks from language education research [8], synthesizing trends rather than collecting primary data. Limitations include the lack of firsthand statistics and potential urban bias, mitigated by considering rural perspectives.

Results. The analysis identifies several key problems in deploying innovative technologies for CEFR-aligned foreign language teaching in Uzbekistan:

- Teachers in Tashkent struggled to integrate online platforms into CEFR-based lessons. Designing tasks like mock business dialogues was hampered by unreliable internet and unfamiliarity with digital interfaces. Urban students adapted more readily than rural peers, where connectivity issues disrupted practice. Teachers reported that aligning tasks with CEFR levels (e.g., B1 speaking) was time-intensive without adequate support [3].

- USAID-supplied tools, intended to tailor lessons to CEFR standards, faced usability challenges. In Samarkand, teachers found the software's feedback on speaking skills useful, but rural Kashkadarya schools lacked computers to run it. Students in urban areas enjoyed interactive exercises, yet many teachers couldn't interpret CEFR-aligned progress reports, limiting effectiveness [4; 11].

- VR pilots in Tashkent universities offered promising CEFR practice, such as simulating B2-level conversations. Students engaged enthusiastically with virtual scenarios, but the technology's high cost and maintenance needs restricted its use to well-funded institutions. Rural educators had no access, and even urban teachers required extensive training to align VR with CEFR goals [1].

Across these approaches, common issues emerged - limited infrastructure, especially in rural areas, hindered technology access; teachers lacked training to leverage tools for CEFR's communicative focus; and traditional mindsets resisted shifting from grammar to practical skills. Urban-rural disparities were pronounced, with Tashkent benefiting more than remote regions.

Discussion. These findings reveal deep-seated problems in Uzbekistan's adoption of innovative technologies for CEFR-aligned foreign language teaching. TBLT with digital tools aligns with CEFR's emphasis on communication [2], but its success depends on stable internet and teacher expertise—scarce in rural Uzbekistan. Ellis [3] argues TBLT thrives with robust support, yet

Uzbekistan's infrastructure gaps echo global challenges in tech integration [9]. The Soviet legacy of rote learning [5] further complicates the shift, as teachers accustomed to grammar drills struggle with CEFR's dynamic tasks.

AI platforms promise personalized CEFR progression, as Godwin-Jones [4] suggests, but their deployment falters without widespread hardware access. USAID's efforts provided resources, yet rural schools remain underserved, reflecting Hasanova's [13] critique of urban-centric reforms. Teachers' inability to use AI feedback highlights a training deficit—despite the 2012 decree's incentives (PD-1875), professional development hasn't kept pace with technology [11]. VR's immersive potential, praised by Chapelle [1], is similarly constrained by cost and expertise, limiting its reach to elite institutions. This urban-rural divide risks widening educational inequity, a concern globally noted [9].

Cultural resistance compounds these issues. CEFR's focus on fluency over accuracy clashes with traditional expectations, slowing adoption of innovative tools [8]. Teachers, trained in older methods, resist change, while students—especially in rural areas—lack exposure to justify the shift. Resource shortages, from electricity to devices, amplify the challenge, contrasting with the government's ambitious goals [6]. Compared to traditional methods, innovative technologies offer richer CEFR alignment but demand significant investment in infrastructure and training—areas where Uzbekistan lags.

Solutions require multifaceted action. Expanding digital access, as seen in platforms like Ziyonet, could bridge rural gaps [7]. Teacher training must prioritize CEFR and technology skills, building on USAID's mentorship model [11]. Partnerships with tech providers could lower VR costs, while hybrid approaches—blending low-tech TBLT with digital tools—might ease the transition. Future research could explore teacher attitudes or rural pilot programs to refine strategies, ensuring CEFR's benefits reach all learners.

Conclusion

Teaching foreign languages in Uzbekistan with innovative technologies based on CEFR faces significant hurdles: inadequate infrastructure, insufficient teacher training, and cultural resistance. While TBLT, AI platforms, and VR align with CEFR's communicative goals, their implementation is uneven, favoring urban centers over rural regions. Initiatives like USAID's and presidential reforms signal commitment, but without addressing resource and training gaps, progress stalls. Uzbekistan's global aspirations depend on overcoming these problems, requiring investment and collaboration to modernize language education equitably.

References

1. Chapelle, C. A. Computer Applications in Second Language Acquisition. Cambridge University Press. 2016.
2. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages. Cambridge University Press. 2001.
3. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press. 2009.
4. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies in Language Learning. Language Learning & Technology, 25(1), 2021. – pp. 1–15.
5. Jalolov, J. English Teaching Methodology in Uzbekistan. Tashkent Press. 2015.
6. Mirziyoyev, S. Presidential Address on Education Reform. Tashkent. 2021.
7. Mirziyoyev, S. Youth Initiatives Report. Uzbekistan Government Press. 2025.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press. 2014.
9. Smith, J., & Lee, K. Challenges in Scaling Innovative Language Pedagogies. International Journal of Applied Linguistics, 32(2), 2022. 89–104.
10. Tolibjonov, B., et al. CEFR in Uzbekistan. International Journal on Integrated Education, 3(1), 57–61. 2020.

XORIJIY TAJRIBALARGA ASOSLANGAN DUAL TA'LIM ASOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI VA KORXONALAR HAMKORLIGIDA MALAKALI MUHANDIS KADRLAR TAYYORLASH

Kodirov Ismoil Norkobilovich
Qarshi davlat texnika universititi
fizika-matematika fanlari nomzodi, professor

Annotasiya

Maqolada xorijiy tajribalarga asoslangan zamonaviy ta'lim-dual ta'limni oliy ta'limda muhandis kadrlarni tayyorlashda "Solar grid system" MCHJ korxonsi va Qarshi davlat texnika universiteti "Muqobil energiya manbalari" yo'nalishi hamkorligida tashkil etish, uning tamoyillarini aniqlash, o'qitishning uslubiy ta'minotini ishlab chiqish to'g'risida masalalari muhokama qilinadi.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы организации современного дуального образования с учетом зарубежного опыта подготовки инженерных кадров в высшей школе совместно с предприятием ООО «Солар Грид Систем» и направлением «Альтернативные источники энергии», выявления его принципов, разработки методического обеспечения обучения.

Abstract

The article examines the issues of organizing modern dual education taking into account foreign experience in training engineering personnel in higher education jointly with the enterprise OOO Solar Grid System and the direction of Alternative Energy Sources, identifying its principles, developing methodological support for training.

Kalit so'zlar: dual ta'lim, "Solar grid system" MChJ, stansiya, korxona, muqobil energiya, tashkil etish.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi 163-son qarori bilan professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida Nizom tasdiqlandi.Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasida qayta tiklanuvchi energiya manbailari yo'nalishida malakali muhandis energetik kadrlar tayyorlash borasida milliy reja, maxsus dastur ishlab chiqish, mazkur soha uchun oliy va o'rta-maxsus o'quv yurtlarida dual ta'lim tizimini qo'llagan holda kadrlar tayyorlash bo'yicha yangi tizim yaratish kabilar dolzarb masalalardir. [1,8-10].

Dual ta'lim tizimi Germaniya, Xitoy, AQSH, Koreya, Daniya, Fransiya, Makedoniya, Chernogoriya, Shveytsariya, Niderlandiya, Daniya, Avstriya, Serbiya, Sloveniya, Makedoniya, Chernogoriya, Shveytsariya, Niderlandiya va ayrim Osiyo davlatlarida , ya'ni 60 dan ortiq mamlakatlarda keng[2].

"Dual" degan nom haqida to'xtaladigan bo'lsak, dualizm (lot. dualis — ikki yoqlama) — bir-biri bilan birlashtirib bo'lmaydigan holatlar, tamoyillar, fikrlash tarzi, dunyoqarash, intilish va gnoseologik tamoyillar yonma-yon mavjudligini targ'ib qiluvchi ta'limot. Dualizm plyuralizm ko'rinishlaridan biri. Dualizm terminini nemis faylasufi X.Volf (1679— 1754) kiritgan[3].

L.V.Sidakova dual ta'lim tizimi "ta'lim muassasasining o'qish faoliyatini ishlab chiqarish korxonalari faoliyati bilan kombinatsiyasini nazarda tutuvchi ta'lim tizim" ekanligini e'tirof etadi [4]. Mutaxassislar tayyorlashning dual ta'lim tizimini "oliy kasbiy ta'limning ish beruvchi ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi aniq muvofiqlashtirilgan, muayyan kasb-hunar bo'yicha talab qilinadigan malaka darajasiga ega bo'ladigan mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan ta'lim tizimi" deb qarash mumkin [5,6].Mahalliy va xorijiy adabiyotlarni chuqurroq tahlil qilib ko'rilganda dual ta'lim tizimini nazariy mashg'ulotlar ta'lim muassasalarida, amaliyot- esa ishlab chiqarish korxonalarida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan ta'lim modeli sifatida tassavvur qilish mumkin [7-9].

Oliy ta'limda muhandis kadrlar tayyorlashdagi muammolaridan biri bu-oliy ta'lim muassasalarida talabalarning nazariy mashg'ulotlar va amaliy ko'nikmalari, ish beruvchi korxonalar

va mehnat bozori orasidagi bo‘shliqlarning mavjudligidir. Bunday bo‘shliqni asta-sekin kamaytirishga qaratilgan chora tadbirlar olib borilmoqda va bunday ta’limning modelini amalga oshirish dual ta’lim tizimidan foydalanilgan holda amalga oshirish mumkin bo‘ladi [8-10].

Yuqoridagilarni hisobga olib, xorijiy tajribalarga asoslangan zamonaviy ta’lim-dual ta’limni oliy ta’limda muhandis kadrlarni tayyorlashda “Solar grid system” MCHJ korxonsi va Qarshi davlat universiteti (QarDTU) “Muqobil energiya manbalari” ta’lim yo‘nalishi hamkorligida dual ta’lim tizimini joriy qilishni yo‘lga qo‘yish rejasi ustida ish olib borilmoqda.

Dual ta’lim tizimi - bu ish beruvchi korxonalar va oliy ta’lim muassasasining o‘zaro hamkorligiga asoslangan tarmoq shakli, ya’ni “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ ning muvofiqlashtirilgan o‘zaro hamkorligiga asoslangan tarmoq shakli ekanligi nazarda tutiladi. Dual ta’lim nazariy va amaliy mashg‘ulotlarning kombinatsiyasini o‘z ichiga oladi, bunda talaba QarDTU “Muqobil energiya manbalari” ta’lim yo‘nalishida kasbiy faoliyat asoslarini (nazariy qism) o‘zlashtirishi kerak va mashg‘ulotning amaliy qismini esa bevosita ish joyi hisoblanadigan “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ da amalga oshiradi.

QarDTU “Muqobil energiya manbalari” ta’lim yo‘nalishi professor-o‘qituvchilari muayyan ish joylari hisoblangan “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ da amalga oshiriladigan dual ta’lim dasturlari uchta asosiy komponentni o‘z ichiga oladi: 1) o‘quv, ishlab chiqarish (pedagogik) amaliyot; 2) amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari; 3) auditoriyadan tashqari ishlar (ekskursiyalar, davra suhbatlari, mahorat darslari).

Hozirgi vaqtda QarDTU 60711000-“Muqobilenergiya manbalari” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha talabalar uchun dual ta’lim elementlarini joriy etish maqsadida ishlar olib borilmoqda.

Maqsad: Bitiruvchilarning zamonaviy iqtisodiyotda talab etilayotgan malaka sifatiga ega raqobatbardoshligini oshirish uchun hamda bitiruvchilar soni bo‘yicha ish beruvchilarning ehtiyojlariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlash tizimini yaratish.

Vazifalar quyidagilardan iborat:1)ish beruvchilar tomonidan kutilayotgan malaka darajasi yuqori bo‘lgan bitiruvchilarni tayyorlash; 2) mintaqaning investitsion jozibadorligini oshirish;3) oliy ta’lim muassasalari ta’limi tizimiga investitsiyalarni jalb etish.

Ishtirokchilar: “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ, institut talabalari, professor- o‘qituvchilar.

Hujjatlar: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi “Professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida” gi 163-son qarori bilan professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida Nizom.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi. “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ bilan Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasi o‘rtasida dual ta’lim tizimini joriy qilishni yo‘lga qo‘yish rejasi bo‘yicha tayyorgarlikni amalga oshirish ikki bosqichdan iboat bo‘ladi:

Birinchi bosqich - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrasida dual ta’limga tayyorgarlikning dual ta’lim tizimi bo‘yicha quyidagi meyoriy, o‘quv va uslubiy hujjatlar ishlab chiqiladi:

– Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti va “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ

bilan talabalarga dual ta’lim berish to‘g‘risidagi shartnomalar; ta’lim muassasasida dual ta’limning ayrim turlarini o‘tkazish qo‘shimcha ravishda belgilandi; 60711000 –“Muqobil energiya manbalari” ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha dual ta’lim dasturlari ishlab chiqiladi, dasturlarni “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ bilan muvofiqlashtirilgan holda tayyorlananadi; mutaxassislik bo‘yicha “SOLAR GRID SYSTEM” MCHJ bilan kelishilgan holda o‘quv rejasi ishlab chiqiladi; dual ta’lim rejalari va jadvallari tayanch ta’lim muassasasi bilan kelishiladi; dual ta’limni joriy etish doirasida ta’lim jarayonini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar rejasi tuziladi;

– “Ishlab chiqarish korxonalarida dual ta’limni tashkil etish va o‘tkazish to‘g‘risida”gi Nizom tayyorlanadi va tasdiqlanadi;dual ta’lim bo‘yicha shartnomalari ishlab chiqiladi va talabalar bilan shartnomalar tuzishga tayyorgarlik ko‘riladi.

Ikkinchi bosqich – dual ta’lim dasturlarini amalga oshirish bosqichida tasdiqlangan jadvallar asosida 3- 4 kurs talabalarini dual o‘qitish amalga oshirilib, amaliy mashg‘ulotlarto‘g‘ridan-to‘g‘ri korxonada amalga oshiriladi. Amaliyot turlari tugatilgandan so‘ng, differensial testlar o‘tkaziladi.

Amaliyot natijalarini himoya qilish (malakaviy) imtihonning ajralmas qismiga aylanadi. Ijtimoiy sheriklar oʻrganilayotgan modullar boʻyicha oʻtkaziladigan imtihonlarda (malakaviy) ishtirok etishi, mutaxassislik boʻyicha malakalarni berish bilan davlat yakuniy attestatsiyasida ishtirok etish orqali mutaxassislarni tayyorlash sifatini baholashda ishtirok etish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Xulosa

1. Dual ta'limning oʻziga xos xususiyatlari tamoyillarini shakllantirish, takomillashtirish va "SOLAR GRID SYSTEM" MCHJ - ҚарДТУ "Muqobil energiya manbalari" таълим йўналиши oʻrtasida dual ta'lim tizimini joriy qilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Muhandis energetik mutaxassislar tayyorlashning tuzilishi, mazmuni va hajmi korxonaning haqiqiy ehtiyojlarga mos kelishi kerakligi aniqlandi. Talabalarning tajribaviy koʻnikmalariga va olayotgan bilimlariga asoslanib, dual ta'lim sharoitida oʻqitishning dasturiy ta'minoti ishlab chiqildi ва бу жараёнда uslubiy, dasturiy ta'minot yetarli emasligi aniqlandi;

3. Bitiruvchi talabalarning kasbiy harakatchanligi va mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi; oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari faoliyatlari oʻrtasidagi munosabatlar mustahkamlanadi;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 29 martdagi "Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida"gi 163-son qarori.
2. http://edu.glavsprav.ru/spb/vpo/journal/861/
3. Mullaboyeva N. Kasbiy pedagogika. Namangan, 2019, 364 bet.
4. Sidakova L.V. Sushnost i osnovniye priznaki dualnoy modeli obucheniya. Obrazovaniye i vospitaniye. 2016; 2: 62 – 64.
5. Rastegayeva D.A., Filimonyuk L.A. Osnovi realizatsii sistemi dualnogo obucheniya v professionalnoy podgotovke studentov organizatsiy visshego obrazovaniya. Mir nauki, kulturi, obrazovaniya. 2017; 6 (67): 110 – 112.
6. Tereshenkova YE.V. Dualnaya sistema obrazovaniya kak osnova podgotovki spetsialistov. Nauchno-metodicheskiy elektronniy jurnal «Konsept». 2014; 4: 41-45.
7. G N Uzakov, X A Almardanov, I N Kodirov, L A Aliyarova.Modeling the heat balance of a solar concentrator heliopyrolysis device reactor. B IO Web of Conferences,71, 010,98 (2023). p.1-11.CIBTA-II-2023. ROSSIY. https://doi.org/10.1051/bioconf/20237101098.
8. Kodirov I.N. Muhandis-texnik kadrlarni tayyorlashda ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari. "Taffaur ziyosi" ilmiy –uslubiy jurnali.2024/2-son.10-14 b.

ВИДЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФОРМИРУЮЩИЕ КРЕАТИВНУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СТУДЕНТОВ - ФИЛОЛОГОВ

Kurganova Roza Nuritdinovna
Renessans ta'lim universitetining
Filologiya kafedrasining katta o`qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada bo'lajak filolog o'qituvchilarning kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali usullari tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor o'qituvchilarning ta'lim jarayoniga ijodiy yondashishini, o'quvchilarga o'z g'oyalarini, muammolarga o'z qarashlarini, o'ziga qo'yilgan muammolarni hal etishning o'ziga xos usullarini joriy etgan holda samarali va interfaol ta'lim berish qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi".

Kalit so'zlar: kompetentsiya, malaka, qobiliyat, innovatsiya, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini amalga oshirish, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация

В статье анализируются эффективные методы формирования профессиональных и творческих компетенций будущих учителей- филологов. Основное внимание уделяется развитию творческого подхода учителей к педагогической деятельности и их умению эффективно и интерактивно обучать студентов , внося в учебный процесс при этом собственные идеи, свое видение проблем, оригинальные способы решения поставленных задач»

Ключевые слова: компетенция, компетентность, способности, инновационная деятельность, саморазвиваться, самореализовываться, образовательные технологии.

Annotation

The article analyzes effective methods of developing professional and creative competencies of future teachers-philologists. The main attention is paid to the development of teachers' creative approach to pedagogical activity and their ability to effectively and interactively teach students, introducing their own ideas, their vision of problems, original ways of solving the tasks into the educational process"

Keywords: competence, competency, abilities, innovative activity, self-development, self-realization, educational technologies.

Компетенция осваивается личностью в образовательном процессе, а компетентность формируется в процессе этого освоения. Креативную компетентность студентов-филологов определяем как интегральное многофакторное качество личности, обусловливающее на профессиональной основе развитие литературно-творческих способностей школьников и саморазвитие собственных творческих способностей. Способность к самообразованию как качество личности учитель должен демонстрировать в своей педагогической деятельности. Оно проявляется в его готовности к изменениям, активности, способности к инноватsionной деятельности, педагогическому творчеству, ответственности и самостоятельности в принятии решений. Формировании обновленного образа современного учителя – универсального профессионала, профессионально мобильного, готового не только осуществлять качественную подготовку по предмету, но и самостоятельно учиться, осваивать новые предметные области и способы действий, эффективно взаимодействовать с различными участниками образовательного процесса систематизирует концептуальные идеи образа, роли и функций педагога в современном обществе. Учитель-филолог становится способным к эффективному формированию системы универсальных учебных действий у учащихся, т.е. подготовке умению учить своих учеников. Студент должен не только знать современные методы, формы и технологии обучения, но и «прожить» их в период собственного обучения, не только понимать, что в будущем ему необходимо будет развивать

литературно-творческие способности учеников, но и в процессе обучения в вузе саморазвиваться и самореализовываться в этом направлении. Для этого у будущего педагога должна быть сформирована креативная компетентность, обусловливающая творческое развитие студента-филолога и саморазвитие его, а также обучение его способам развития литературно-творческих способностей учеников, умение действовать эффективно и творчески в ситуатsiи неопределённости; профессиональную мобильность студента.

Инноватsiонная деятельность педагога выступает условием его непрерывного личностного и профессионального развития и становится главным инструментом качественного изменения системы педагогического образования, в основе которого лежит отказ от стереотипов в профессии, выход за рамки действующих механизмов, нахождение новых оригинальных способов решения профессиональных задач . Научный подход в работе является основой собственно-методической деятельности педагога. Научная работа педагога выражается в изучении обучаемых , формировании собственного «банка» различных методов, обобщении результатов своей работы, а методическая – в выборе и разработке методической темы, ведущей к совершенствованию навыков в той или иной области, в фиксировании результатов педагогической деятельности, собственно в отработке и совершенствовании навыков. В настоящее время происходит стремительное смещение функции педагога в образовательном процессе: педагог преобразуется из транслятора знаний и образца умений в руководителя активной самостоятельной деятельности учащихся, все больше приобретает роль эксперта, консультанта. В связи с этим изменяется содержание педагогической деятельности, которая все больше приобретает инноватsiонный характер, что проявляется в:

– снижении значения традиционных форм работы – лекционных и практических, что привело к необходимости особо выделить контактные формы работы педагога;

– возрастании роли методической и научно-исследовательской работы, направленных на организатsiю и обеспечение самостоятельной работы обучающихся;

– необходимости гибкости и индивидуализатsiи образовательного процесса, в том числе за счет широкого применения информатsiонно-коммуникативной технологии и реализатsiи индивидуальных образовательных траекторий учащихся;

– создании условий для академической мобильности учащихся [3].

Деятельность педагога все больше приобретает черты инноватsiонной, позволяющей им решать новые задачи, не встречавшиеся в образовательной практике ранее. Анализируя содержание и функции современного педагога, можно сформулировать виды инноватsiонной педагогической деятельности, которые обеспечивают достижение необходимого качества профессиональной подготовки:

1. Деятельность по обновлению содержания образовательных программ

Этот вид деятельности направлен на создание востребованных междисциплинарных образовательных программ, предполагающих различные уровни усвоения и различные траектории овладения. Содержание современных образовательных программ должно отвечать региональным требования, запросам учащихся, родителей, работодателей, сетевых партнеров и проектироваться от образовательных результатов .

2.Деятельность по совершенствованию организатsiи образовательного процесса

Этот вид деятельности направлен на обеспечение гибкости, доступности, непрерывности образовательных программ и подразумевает создание условий для реализатsiи различных образовательных траекторий, повышения доступа к образовательным продуктам с использованием информатsiонно-коммуникативных технологий и сетевых ресурсов.

3. Деятельность по применению инноватsiонных образовательных и оценочных технологий [4]. Этот вид деятельности направлен на эффективное использование в образовательном процессе разнообразных образовательных технологий (проблемное обучение, дискуссии, тренинги, работа в малых группах, проектное обучение, деловые игры,

кейс-стади и пр.) Кроме того, изменяются и технологии оценки результатов обучения – происходит ориентатsiя на освоение не знаний, а компетенций, успешность обучения определяется динамикой результатов конкретного студента, расширяется использование средств взаимо- и самооценки [1]. Преподаватель должен использовать такие современные средства оценивания как рейтинговая система, тестирование, портфолио, экспертные оценки, маршрутный лист, самоанализ, оценочный лист и др. Деятельность, направленная на обеспечение сетевого взаимодействия и академической мобильности. Этот вид инноватsionной деятельности состоит в активном участии педагога в сетевом взаимодействии в форме совместных образовательных, исследовательских, социальных проектах, а также в академической мобильности, создающей условия для обмена педагогическим опытом, освоения новых образовательных программ и технологий, повышения культурного уровня. Умение учителя инноватsionно, творчески мыслить, разрабатывать абсолютно новые идеи. Это способность быстро придумывать необычные идеи для решения сложных ситуатsiй, применяя имеющиеся средства. В широком смысле – создание чего-то нового, выходящего за рамки стереотипов.

Индикаторы компетенции

-подвергает сомнению и отклоняется от традиционных схем мышления

-генерирует необычные идеи

-с готовностью принимает предлагаемые новые подходы

-реагирует на вызовы инноватsionными решениями или услугами

-смело берется за сложные задачи

-интегрирует и синтезирует традиционные концепции в будущее решение

-создаёт среду, которая поддерживает творческое мышление, любознательность и эксперименты

-создает уникальные авторские продукты на базе новых подходов

-предпочитает вызов традиционному решению

-чувствует себя уверенно в меняющихся обстоятельствах и при недостатке информатsiи.

Инноватsionная деятельность педагога является необходимым условием высокого качества педагогического образования, поскольку, обеспечивает полноценную реализатsiю востребованных программы педагогической подготовки, направлена на удовлетворение спроса на качественное педагогическое образование, обеспечивает формирование необходимых компетенций и развитие личности учащихся, способствует развитию системы педагогического образования.

Список литературы

1. Нигматов Г.З. Современные средства оценивания образовательных результатов // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – 2013. – № 6. – С. 220–227.)
2. Прохорова М.П. Инноватsionная деятельность педагога профессионального обучения // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа.– 2008. – Т. 14. – № 1. – С. 68–72.
3. Прохорова М.П. Подготовка педагогов профессионального обучения к инноватsionной деятельности в вузе: автореферат дис. …канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 2004. – 23 с].
4. Фильченкова И.Ф. Воронин Д.И. Инноватsionные подходы к управлению основными образовательными программами высшего образования // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 1. – С. 31].

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYANING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIYOTDAGI AHAMIYATI

Kushnazarova Yu.K.
Renessans ta'lim universiteti
katta o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada pedagogik psixologiyaning asosiy nazariy tamoyillari va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida psixologik yondashuvlarning o'rni, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish va o'qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan strategiyalar keng yoritiladi. Pedagogik psixologiya ta'lim sifatini oshirishda qanchalik muhim ekanligi, uni amaliyotda qo'llash usullari ham batafsil bayon etiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik psixologiya, ta'lim jarayoni, individual yondashuv, motivatsiya, kognitiv rivojlanish, innovatsion metodlar, ta'lim sifatini oshirish.

Аннотация

В данной статье подробно анализируются основные теоретические принципы педагогической психологии и их значение в образовательном процессе. В данной статье широко освещается роль психологических подходов в образовательном процессе, стратегии, направленные на учет индивидуальных особенностей учащихся и повышение эффективности обучения. Также подробно описывается важность педагогической психологии в повышении качества образования и методы ее применения на практике.

Ключевые слова: педагогическая психология, образовательный процесс, индивидуальный подход, мотивация, когнитивное развитие, инновационные методы, повышение качества образования.

Abstract

This article analyzes the main theoretical principles of pedagogical psychology and their importance in the educational process. This article extensively covers the role of psychological approaches in the educational process, strategies aimed at considering students' individual characteristics and increasing learning effectiveness. The importance of pedagogical psychology in improving the quality of education and its methods of practical application are also described in detail.

Keywords: pedagogical psychology, educational process, individual approach, motivation, cognitive development, innovative methods, improving the quality of education.

Ta'lim jarayoni inson ongining shakllanishi, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish, shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning psixologik holatini, ularning individual ehtiyojlarini inobatga olish, motivatsiyasini oshirish va samarali ta'lim metodlarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois pedagogik psixologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Pedagogik psixologiya ta'lim jarayonining psixologik asoslarini o'rganadi va o'qitishning samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, ularning individual xususiyatlariga mos ta'lim metodlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Ushbu fan pedagogika va psixologiyaning tutashgan nuqtasida joylashgan bo'lib, uning asosiy vazifasi o'qitish jarayonini inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlariga moslashtirishdir.

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimi jadal sur'atlar bilan rivojlanib, yangi innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar va shaxsiylashtirilgan yondashuvlar bilan boyitilmoqda. Bunday sharoitda pedagogik psixologiyaning roli yanada ortib, ta'lim sifati va samaradorligini oshirish uchun muhim vositaga aylanmoqda. Xususan, motivatsiyani oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, psixologik moslashuv va stressga chidamlilikni rivojlantirish pedagogik

psixologiyaning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada pedagogik psixologiyaning ta’lim jarayonidagi o‘rni, uning asosiy tamoyillari, motivatsiya va innovatsion yondashuvlar orqali o‘qitish samaradorligini oshirish strategiyalari keng yoritiladi. Zamonaviy ta’limda pedagogik psixologiyaning o‘rni qanday? O‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun psixologik yondashuvlar qanday foyda keltiradi? Ushbu savollarga javob berish orqali pedagogik psixologiyaning ilmiy va amaliy ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Pedagogik psixologiyaning samarali ishlashi uchun asosiy tamoyillar quyidagilardan iborat:

- Individga yo‘naltirilgan yondashuv – Har bir o‘quvchining shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va intellektual darajasi hisobga olinishi lozim.
- Motivatsiyani shakllantirish – Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning qiziqishini oshirish uchun ularni rag‘batlantirish muhim.
- Kognitiv rivojlanish – O‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish.
- Psixologik moslashuv – Har bir o‘quvchi ta’lim jarayonida o‘zini qulay his qilishi uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini joriy etish.
- Samaradorlikka yo‘naltirish – O‘quvchilarning bilim olishini tezlashtirish uchun samarali usullarni qo‘llash.

Pedagogik psixologiya ta’lim tizimini rivojlantirish va uni yanada samarali qilish uchun quyidagi vazifalarni bajaradi:

- O‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini o‘rganish – Har bir bolaning qobiliyati, intellektual rivojlanish darajasi va psixologik holatini hisobga olish.
- O‘qitish usullarini takomillashtirish – Innovatsion pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash.
- Motivatsiyani oshirish – O‘quvchilarning bilimga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirish, rag‘batlantirish usullarini qo‘llash.
- Muloqotni yaxshilash – O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi psixologik muhitni yaxshilash, samarali aloqa vositalaridan foydalanish.
- O‘quvchilarning stressga bardoshligini oshirish – Sinov va imtihonlarga ruhiy tayyorgarlik ko‘rish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Pedagogik psixologiya aynan shu vazifalar orqali ta’lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ta’lim samaradorligini oshirishda har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Har bir inson o‘ziga xos qobiliyat, qiziqish, shaxsiy tajriba va ta’lim olish uslubiga ega bo‘lgani sababli, ta’lim tizimi ularning ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim. Bu yondashuv nafaqat o‘quv natijalarini yaxshilaydi, balki o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ularda mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir o‘quvchining aqliy qobiliyatlari va bilimni o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘ladi. Pedagoglar o‘quvchilarning intellektual darajasi bilan bog‘liq quyidagi jihatlarni inobatga olishlari lozim: tez o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar; sekin o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar; tanqidiy va mantiqiy fikrlash darajasi.

O‘quvchilarning ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishi ularning psixologik barqarorligi bilan chambarchas bog‘liq. Ruhiy holat o‘quvchilarning diqqat-e’tibori, xotirasi va motivatsiyasiga bevosita ta’sir qiladi. Asosiy jihatlar quyidagilardan iborat: stress va xavotirlik; motivatsiya yetishmovchiligi; ijtimoiy moslashuv.

O‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan munosabati ko‘pincha ularning ijtimoiy muhitiga bog‘liq bo‘ladi. Ushbu omillar ta’lim jarayoniga bevosita ta’sir qiladi: oila ta’siri; jamiyat va do‘stlar ta’siri; maktab va o‘qituvchilarning roli.

1. Har bir o‘quvchi axborotni o‘zlashtirishda turli usullardan foydalanadi. Quyidagi o‘qitish usullari o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilishi mumkin shakllantirish uchun pedagoglar turli strategiyalarni qo‘llashlari zarur[Vygotsky, 1978, 1]:

- Vizual o‘rganish – Rasm, grafik, video va infografikalardan foydalangan holda ta’lim olish samarali bo‘lishi mumkin.

- Eshitish orqali o‘rganish – Audio materiallar, ovozli darsliklar va muhokamalar eshitish orqali yaxshiroq o‘rganiladi.
- Amaliy tajriba orqali o‘rganish – Eksperimentlar, laboratoriya ishlari va amaliy loyihalar o‘quvchilarning bilimni mustahkamlashiga yordam beradi.
- O‘yinli o‘qitish – Gamifikatsiya usullari o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga faol jalb qiladi va ularning motivatsiyasini oshiradi.

Moslashuvchan ta’lim tizimi har bir o‘quvchining ehtiyojlarini hisobga olib, ta’lim metodlarini shunga mos tarzda tashkil qilishga asoslanadi. Bu tizim quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Individual o‘quv rejalarini ishlab chiqish – O‘quvchilarning qobiliyatlariga qarab, mos o‘quv dasturlarini yaratish.
- Moslashuvchan baholash tizimi – O‘quvchilarning bilimini baholashda turli yondashuvlardan foydalanish, jumladan, loyiha ishlari va amaliy topshiriqlar.
- Texnologiyalarni qo‘llash – Raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish orqali har bir o‘quvchiga individual yondashuvni amalga oshirish.

Har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Moslashuvchan yondashuv, individual ta’lim rejalari va motivatsiyani oshirish usullari orqali o‘quvchilarning qiziqishini orttirish mumkin. Zamonaviy ta’lim tizimi har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashishi va ularning intellektual hamda shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.

2. Motivatsiya ta’lim jarayonining muhim omillaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqi va natijalarga erishish istagini belgilaydi. O‘quvchilarda yuqori motivatsiya bo‘lsa, ular bilimlarni tezroq o‘zlashtiradi va dars jarayonida faol ishtirok etishadi. Motivatsiyani shakllantirish uchun pedagoglar turli strategiyalarni qo‘llashlari zarur[Bruner J. 1960, 2]:ichki motivatsiya; tashqi motivatsiya; ijtimoiy motivatsiya; qiziqarli va interfaol dars usullaridan foydalanish; individual yondashuvni qo‘llas; rag‘batlantirish va baholash tizimini takomillashtirish; o‘quvchilarga maqsad qo‘yish va natijalarni ko‘rsatish; o‘quv muhitini ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi qilish; o‘quv materialining qiziqarliligi; o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlari; ijtimoiy muhit.

O‘quv motivatsiyasini shakllantirish va qo‘llab-quvvatlash ta’lim jarayonining muhim qismidir. O‘qituvchilar motivatsiyani oshirish strategiyalarini puxta rejalashtirib, o‘quvchilarning qiziqishini orttirishlari lozim. Shaxsiy yondashuv, interfaol metodlar va ijobiy rag‘batlantirish orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin. Zamonaviy ta’limda pedagogik psixologiyaning qo‘llanilishi va yangi innovatsion yondashuvlar. Bugungi kunda pedagogik psixologiya zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib, o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Innovatsion yondashuvlar esa ta’lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga imkon bermoqda. Quyida pedagogik psixologiyaning zamonaviy ta’limdagi qo‘llanilishi va yangi innovatsion metodlar haqida batafsil so‘z yuritiladi.

- Ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish
- O‘qitish jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlash
- Motivatsiya va kreativ fikrlashni rivojlantirish
- Pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Zamonaviy ta’limda pedagogik psixologiyaning innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi samaradorlikni oshiradi. Quyidagi yangi yondashuvlar pedagogik psixologiyaning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda[Slavin, 2018, 3]:

1. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt

- Elektron ta’lim platformalari
- Sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan o‘qitish
- Virtual va kengaytirilgan reallik

2. Interfaol va loyihaviy ta’lim metodlari

- STEAM yondashuvi
- Gamifikatsiya (o‘yin asosida o‘qitish)
- Loyihaviy ta’lim

3. Differensial va moslashuvchan ta'lim tizimi

- Adaptiv ta'lim tizimlari
- Flipped Classroom (teskari sinf)
- Ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim

Innovatsion ta'lim metodlarining afzalliklari:

- O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.
- Ta'lim jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi.
- Talabalarning psixologik va emotsional farovonligini yaxshilaydi.
- Har bir o'quvchiga individual yondashuvni ta'minlaydi.
- Ilmiy-ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Pedagogik psixologiyaning zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanilishi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish, motivatsiyasini kuchaytirish va shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashadi. Innovatsion texnologiyalar, sun'iy intellekt, interfaol metodlar va moslashuvchan ta'lim tizimlari pedagogik psixologiyaning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kelajakda ushbu yo'nalishlar yanada takomillashib, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqishi kutilmoqda.

Pedagogik psixologiya zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, motivatsiyani oshirish va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vositaga aylandi. Ushbu fan pedagog va o'quvchilar o'rtasidagi samarali muloqotni shakllantirish, o'qitish jarayonini psixologik tamoyillar asosida olib borish va har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga mos ta'lim yondashuvlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos qobiliyat, qiziqish va o'rganish uslubiga ega bo'lgani sababli, ta'lim metodlari shaxsiylashtirilishi kerak. O'qitish jarayonida o'quvchilarning emotsional va psixologik holati, motivatsiya darajasi va ijtimoiy muhitga bo'lgan moslashuvi hisobga olinishi lozim. Shuningdek, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish pedagogik jarayonni interfaol va samarali qilishga yordam beradi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, jumladan, raqamli ta'lim platformalari, sun'iy intellektga asoslangan individual o'qitish tizimlari va interfaol o'qitish usullari keng qo'llanilmoqda. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirish bilan birga, ularga mustaqil va kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Gamifikatsiya, STEAM yondashuvi, loyihaviy va differensial ta'lim metodlari orqali o'quv jarayoni yanada samarali bo'lib, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Kelajakda pedagogik psixologiya va ta'lim texnologiyalarining yanada rivojlanishi kutilmoqda. O'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan moslashuvchan va innovatsion ta'lim tizimlari yaratish orqali ta'lim sifati yuqori bosqichga ko'tariladi. Shu boisdan pedagogik psixologiyaning ilmiy tadqiqotlarini kengaytirish, o'qituvchilarning psixologik bilimlarini oshirish va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim vazifalar qatoriga kiradi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik psixologiya ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va motivatsiyasini kuchaytirishning muhim omili hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim metodlari va innovatsion yondashuvlar yordamida bu sohani yanada rivojlantirish mumkin. Har bir pedagog o'z faoliyatida pedagogik psixologiyaning tamoyillaridan foydalanib, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga hissa qo'shishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky L.S. "Mind in Society" – Cambridge University Press, 1978.
2. Bruner J. "The Process of Education" – Harvard University Press, 1960.
3. Slavin R.E. "Educational Psychology: Theory and Practice" – Pearson, 2018.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES AND SOME WORK STRATEGIES TO MIXED-ABILITY STUDENTS IN TECHNICAL UNIVERSITIES

Madiyeva Gavhar Abdulazimovna
senior teacher
Jizzakh polytechnic institute

Annotation

In the given article the problem of teaching English at mixed classes and its solution is studied. One of the greatest challenges experienced by teachers teaching students who learn English as a foreign or a second language is teaching a class consisting of fast learners and slow learners commonly referred to as mixed-ability classes. In our days every student requires an individual approach according to the abilities shown. One should get an extra task so as not to be bored, another barely manages to follow the lesson, yet another needs a lesser task and some extra attention.

Аннотация

В данной статье изучается проблема преподавания английского языка в смешанных классах и ее решение. Одной из самых больших проблем, с которыми сталкиваются учителя, обучающие студентов, изучающих английский как иностранный или второй язык, является обучение в классе, состоящем из быстро обучающихся и медленно обучающихся, обычно называемых классами со смешанными способностями. В наши дни к каждому ученику необходим индивидуальный подход в соответствии с проявленными способностями. Кому-то нужно дать дополнительное задание, чтобы не скучать, другому едва удается уследить за уроком, третьему нужно задание поменьше и дополнительное внимание.

Annotatsiya

Ushbu maqolada aralash sinflarda ingliz tilini o'qitish muammosi va uning yechimi o'rganilgan. Ingliz tilini chet tili yoki ikkinchi til sifatida oʻrganayotgan talabalarga oʻrgatuvchi oʻqituvchilar duch keladigan eng katta qiyinchiliklardan biri bu tez oʻrganuvchilar va sekin oʻrganuvchilardan iborat sinfni odatda aralash qobiliyatli sinflarda dars oʻtkazishdir.

Hozirgi vaqtlarda har bir talaba ko'rsatilgan qobiliyatiga qarab individual yondashuvni talab qiladi. Birovi zerikmaslik uchun qo'shimcha topshiriq olishi kerak, boshqasi esa darsni zo'rg'a kuzatib boradi, boshqasiga esa kamroq vazifa va qo'shimcha e'tibor kerak.

Keywords: mixed-ability class, instructional methods, discussions, problem-solving tasks, personality, student's nomination, extra task, fast learners, slow learners weaker students, extra attention.

Ключевые слова: разно способный класс, методы обучения, дискуссии, проблемные задачи, личность, номинатsiя учащегося, дополнительное задание, быстро учащиеся, медленно учащиеся, более слабые учащиеся, дополнительное внимание.

Kalit so'zlar: aralash qobiliyatli sinf, o'qitish usullari, muhokamalar, muammoli vazifalar, shaxsiyat, talaba nominatsiyasi, qo'shimcha topshiriq, tez o'rganuvchilar, sekin o'rganuvchilar zaif o'quvchilar, qo'shimcha e'tibor.

An understanding of and a command over English language is the most important determinant of access to higher education, employment possibilities and social opportunities. Education has been the primary element in the more formal transmission of English around the world. English is a symbol of learners' aspirations for quality in education and it plays the major role in the field of communication globally. Language learning is a natural procedure for the natives. One of the greatest challenges experienced by teachers teaching students who learn English as a foreign or a second language is teaching a class consisting of fast learners and slow learners commonly referred to as mixed-ability classes. But for the students of other languages, deliberate efforts are required to learn a foreign language. The students of rural and semi-urban areas in Uzbekistan face such problems because English is not their mother-tongue. Presently, the most of the institutions are

with mixed ability students of different levels of attention, interest, learning styles, speed, maturity, types of intelligence which pose challenges to teachers. Now in the rural and semi-urban areas, study of English language begins at an early age. In Mixed ability level teaching, the teacher has to follow different strategies of teaching to every learner, who have different potentialities, skills, interests and learning needs. It is well known that every student has a different way of learning, and learns and progresses at different speeds. Though most institutions are usually multi-ability level, teachers find teaching such classes a very difficult and demanding task as it involves planning lessons which include a rich diversity of tasks corresponding to a variety of learning styles and abilities. It is very difficult to teach a class with clearly different levels of language competency. They may have different starting levels of English or they may learn at very different speeds.

Nowadays, the English language teachers throughout the world keep on buzzing a word that their students are in mixed level. In the past teachers may well have said that the problem was just that some students were cleverer or simply 'better' than others in the class. But we now understand that the situation is more complex than that. Our students are indeed mixed in many ways. They are different in terms of their levels of: Attention, Interest, Motivation, Learning styles, Types of intelligences, Physiological needs, Speed, Maturity, World knowledge.

The classroom is the only environment for the learners, where they should use this chance as much as possible. However, some of the students find it difficult to speak in the target language for many reasons, ranging from interest to confidence, from age to knowledge. Other students, however, would like to express everything they think or feel by using the new language.

-While some students follow the lesson and are able to answer questions and do well in tests, others fall behind, don't seem to understand and do badly in tests.

- While some students pay attention and are cooperative, others 'misbehave' and seem disinterested.

- Teachers feel concerned that they are not challenging the high-achievers enough and at the same time are not giving enough help to those who are not doing as well.

- Teachers find it hard to 'pitch' their lessons at a level where all students can be engaged.

As a result, some students may take many turns, while others do not speak for the entire lesson. Teachers need to identify the problems of mixed ability classes and try to come out with the solutions of eliminating them.

There are several strategies that a teacher can use to deal with the situation. This paper attempts to highlight the level of learning of English language, and the problems of teaching English at polytechnic level in India and some suggestions also have been advocated in order to improve the overall English language learning and teaching situation in mixed ability classrooms.

Every student has the right to be involved in the classroom activities irrespective of his or her personal capabilities. On the one hand, we don't have the right to neglect the pupils with little capabilities and, on the other hand, the lesson shouldn't be boring for the smart pupils.

Realizing the importance of setting different demands for the pupils of mixed abilities, new three level standards for listening, speaking, reading and writing have been worked out in our country lately. Some strategies of work in classes of mixed abilities:

- The teacher should adapt some of the materials to make the language simple.

-Design own teaching materials. Use visual teaching materials to grab the students' attention and to motivate them to get interest in the subject.

- Vary the level of tasks to the slow learners. (eg) reduce the number of choices or should not give the more difficult choices in multiple level exercises.

-Form groups of weaker and stronger students separated from each other and give different tasks to these groups. (eg) Stronger and quicker students work with more complicated tasks, whereas the weaker students deal with a simpler task or work with the teacher as a group member.

- Try to know the learners, their language level and interests. Try to find every single student's strength by offering a variety of activities.

- Try to find the strengths and preferred learning style of everyone. Involve and encourage the shy learners. Extra work should be given of something that the students would enjoy doing on their favorite topic. They would be more enthusiastic to work on such projects.

- Help students, learn to respect diversity in terms of skills and abilities.

Apart from such practices, the following methods can also be adopted in the English language learning class.

-Self – respect: The attitude of a teacher who constantly corrects him may destroy the student's self-esteem. A teacher is more effective when she or he is able to highlight the positive qualities of a student. It is important to point out the small success of the student, which may lead to big successes of tomorrow.

-Non – Correction Methods: In developing the skill of communication in English. If someone corrects a person as soon as he starts speaking, he will not be able to speak in front of other people for fear of making mistakes again. The best thing is to allow the person to speak at least the wrong English, so that he develops the habit of speaking the language.

- Word – Building : Every person who has to speak a language has three levels of word power built in gradually and steadily through experiencing the language. The first set of words is that which a person will be able to identify but may not know the correct meaning of, and hence hesitate to use while speaking or writing. These words are generally large in number. The second set of words is that which a person will be able to identify and understand the meaning of, but is unable to call to mind or use as the situation demands. The third set of words may be the half the number of second set. Care has to be taken to build up the word power of the student.

Experiential approaches to learning: Information, knowledge and wisdom reach us best through experience. Experiential learning is helpful in the case of linguistic skill development. When a person experience a language, it becomes easy for him to learn or speak it. When one considers teaching spoken English, one has to think of providing learning situations that will help the learner experience the language. The number of such opportunities to experience the language will decide the progress of learner's skill in Speaking English.

Reading Comprehension : It is necessary to give an opportunity for each student to read loudly, so that it will be possible for the student to hear that words spoken by him. As the letters are identified and words recognized, student may continue to read but may not comprehend, so it is not essential that reading should be practiced after testing whether a student can comprehend what he reads. And this will help the student to identify the answer easily for the leading questions.

Listening: These would include several types of conversations and speeches. The best available methods of recorded conversation can be provided. The conversations will be an imitation initially, but gradually, through repetitions, the student will outgrow the imitative method and attempt to speak by using his/her own words, structures and patterns.

Mind Skill Exercises : The connection between thought and expression is an important aspect that has to be considered whenever a student has to be helped in learning a language. A long with all such practices in the classrooms, the students should also be given exposure. There can be no learning without exposure. Group Discussions can be arranged. Texts should be read loudly by the students. The zeal for learning will help them in their own advancement. The problems of the learners and the teachers are inter-related. It is necessary to assure that the learner makes a tremendous contribution in the process. Some strategies of work in classes of mixed abilities:

The first strategy involves creating or providing different tasks for different levels. For example, the teacher can use a number of comprehension questions for a text. The teacher may have two sets of questions-A and B. Perhaps all students have to complete set A, the stronger ones also have to complete set B, or they even have an extra reading text. This obviously increases the amount of lesson preparation. For example, the teacher gives the students the text to read.

Financial Management

Henry Ford, a famous engineer and car producer, was grown up in a poor American farmer family with a very small budget. Eight children had to survive working hard in the farm. Being an

intellectual, willing boy he coped with problems and took up producing cars: having produced the first automobile going by petrol Ford created a conveyer system of producing cars. Henry Ford paid a great attention to financial management by improving his car industry. He spent his money on the productive, essential processes in car manufacturing. His famous motto “a car for everybody!” denied the idea that only the richest people could own cars! Ford made out a special technique to produce an automobile in a cheaper price by decreasing amount of money spent on it. As a result a proper financial management brought him and his company fame. Later Henry Ford had become one of the richest men in the world as well. After reading this text the stronger students have to do detailed dictionary work on the vocabulary of the text. With the stronger students spending 10 minutes working with dictionaries the teacher has time to monitor and help the weaker ones with the text. Then the teacher can go through the shared comprehension tasks for the class and perhaps the stronger students can make a presentation about the words they have researched. Now I want to speak about the extra work and homework. It is straightforward to give different students different homework. The teacher should give weaker students homework which really consolidates the class work and should give the stronger students work that will widen their knowledge. When teaching mixed ability classes the weaker students will be missing things during the lesson or failing to understand. And the teacher should use homework to address this. When nominating, the teacher should:

1. Ask the question before she gives the name of the student. In this case everyone has to listen;
2. Consider how easy it is for the student to answer. If a weak student will struggle, perhaps she should ask a stronger student. If a weak student should be capable, then she should ask them;
3. Avoid making students seem foolish, and yet also avoid patronizing them by only asking super simple questions;
4. Nominate with variety. The teacher should be careful to avoid nominating the same selection of students.

In a mixed level class the teacher can have different expectations of the language that the different students produce. Sometimes it can push the stronger students if the teacher corrects them heavily-although she should be sensitive about this.

Teachers mustn't neglect the pupils who are less capable than others. There are a great variety of classroom activities by means of which they can overcome the difficulty of mixed ability classes.

If we take into consideration the role of teacher and learner in acquiring the knowledge of a language, the problems can be solved effectively. Only then the students will realize the practical use of English language. English will be used by them as medium of expression. They will be able to use English as a language of communication. Fluency in the speech, proper knowledge of sentence structure, confidence of speaking in the public will make them able to keep their pace with the developing world. It will help in raising the standards of English as a language at the college level. Thus, the role of teacher at first is to identify and find out the effective strategies and to implement an active, interesting and interactive process of learning for the learners with different levels of ability. Teachers must have a healthy and congenial relationship with the students and it is always advisable to strike a balance between emotional and intellectual relationship with them. The teachers must teach, shape, motivate and recreate minds capable of facing challenges and to overcome the problems in the modern scenario.

Reference

1. Якубов, Ф. У. (2014). Лингвистический принцип в теории перевода во взглядах немецких лингвистов. In *Актуальные вопросы современной науки* (pp. 237-241).
2. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." *Science and Education* 3.2 (2022): 1006-1010.
3. Yakubov, F. U. (2022). Improving communicative language skills through role playing activity. *Science and Education*, *3*(2), 1006-1010.
4. Qo’ychieva, Zuxra Isaqulovna. "Talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ayrim metodologik masalalari." *Science and Education* 3.2 (2022): 908-913.

5. Qo'ychieva, Z. I. (2022). Talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ayrim metodologik masalalari. *Science and Education*, *3*(2), 908-913.
6. Dusbayeva, Nazira Narimanovna. "Ingliz tilida mintaqaviy lugatlarni o'rganishning ahamiyati." *Science and Education* 3.2 (2022): 706-709.
7. Dusbayeva, N. N. (2022). Ingliz tilida mintaqaviy lugatlarni o'rganishning ahamiyati. *Science and Education*, *3*(2), 706-709.
8. Madiyeva, Gavhar Abdulazimovna. "Ta'limda yangi innovatsion modelni tatbiq qilishning ahamiyati." *Science and Education* 3.2 (2022): 777-780.
9. Madiyeva, G. A. (2022). Ta'limda yangi innovatsion modelni tatbiq qilishning ahamiyati. *Science and Education*, *3*(2), 777-780.
10. Mustafaqulova, Hulkar Ahmedovna. "Teaching culture in the ESL classroom." *Science and Education* 3.2 (2022): 817-820.
11. Mustafaqulova, H. A. (2022). Teaching culture in the ESL classroom. *Science and Education*, *3*(2), 817-820.
12. Хилолиддинова, Феруза Рашидовна. "Типы предложений и их классификатsiя в английском языке." *Science and Education* 3.2 (2022): 1413-1418.
13. Yakubov, Fazliddin. "THE LINGUISTIC PRINCIPLE IN THE THEORY OF TRANSLATION IN THE VIEWS OF GERMAN LINGUISTS." *InterConf* (2021).
14. Yakubov, F. (2021). THE LINGUISTIC PRINCIPLE IN THE THEORY OF TRANSLATION IN THE VIEWS OF GERMAN LINGUISTS. *InterConf*.
16. Boqiyeva, Rohila Bolabekovna. "Linguistic features of human internal concepts in English and Uzbek languages." *Science and Education* 3.2 (2022): 691-694.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY TAFAKKURNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Mamayusupova S.M.
JDPU katta o‘qituvchisi,(PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mantiqiy tafakkurning rivojlanish xususiyatlari haqida so‘z boradi.Bunda dars jarayonida o‘quvchilar bilan ish usullarini to‘g‘ri tashkil etishning ko‘rgazmali, suhbat, analiz, sintez metodlaridan samarali foydalanish tavsiya etildi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности развития логического мышления у учащихся младших классов. Рекомендуется эффективное использование методов демонстрации, беседы, анализа и синтеза для правильной организатсии работы с учащимися на уроке.

Abstract

This article discusses the features of the development of logical thinking in primary school students. It recommends the effective use of demonstration, conversation, analysis, and synthesis methods to properly organize work with students during the lesson.

Kalit so ‘zlar: Tushunish, idrok, xotira, mexanik, she’r , ashulalarni, qahramona, mardonavor, harakat, axloqiy, xarakteristika.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining idrok etilayotgan narsaning ma’nosiga tushunishga intilishi, shu yoshdagi bolalarning mantiqiy tafakkur sohasida erishgan katta muvaffaqiyat ko‘rsatkichidir.6-7-yoshli bolalar asosan harakat bilan fikr yuritishini va bevosita idrok eta oladigan konkret masalalarinigina hal qilishlarini eslab ko‘ring.Ular harakatni qilib bo‘lganlaridagina nimani, nima uchun qilganliklarini so‘zlab bera oladilar. 3-4-sinf o‘quvchilari bolalarining tafakkuri tamomila boshqacha xarakter kasb etadi.Tilni, ayniqsa uning grammatik tuzilishini o‘zlashtirib olish bolalarga erkin gaplashish , muhokama qilish, so‘rash, rejalashtirish va xulosalar chiqarish imkonini beradi.Ular tashqi olamdagi narsa va hodisalar o‘rtasida mavjud bo’ lgan xilma-xil bog‘lanishlarni aniqlay boshlaydigan bo‘ladilar.Bolaning fikri oldiga qo‘yilgan vazifani hal qilish ustida zo‘r berib ishlaydi, garchi javobi xato bo‘lishi mumkin.To‘plangan tajriba turli murakkablikdagi mazmunni tushunish imkonini ham oshiradi,bu esa mantiqiy tafakkur rivojlanishining ko‘rsatkichlaridan biridir.Kattalar bolalarga nima tushunarli-yu,ularning nimani tushunmaganliklarini hamma vaqt biladilar. Tushunish nima? Rasmni ,eshitilgan hikoyani,o‘qilgan xatni tushunish degani nima?Bola birinchidan ,idrok etilayotgan bir butunning qismlari o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaganida ikkinchidan ana shu yangi narsa bilan undagi bilim o‘rtasida bog‘lanish hosil bo‘lgandagina tushunish haqida gapirish mumkin. Bolalarning adabiy asarlar va ularga tanlangan illyustrasiyalarni qanday tushunishnlarini tashkil etish usullarini ko‘rib chiqamiz.

1.Ko‘rsatma materialdan (iloji bor bo‘lgan joylarda)keng foydalanish zarur. Bolalarga yangi materialni tushuntirayotganda va tanishganlarni takrorlayotganda og‘zaki tushuntirishini voqea tasvirini ko‘rsatish bilan birgalikda olib borish foydalidir.

2.O‘rganilayotgan narsani bolalarning tushunishi muhim rol o ‘ynaydi. Ma’nosiga tushunilmasa, mustahkam esda qolmaydi.

3.Shuningdek,o‘rganilayotgan materialdan kuzatilgan maqsadni bolalarning tushunishi muhimdir.

Agarda bolalarga she’r yoki ayrim so‘zlarni yoki bo‘lmasa maqolni nima uchun esda saqlab qolish uchun harakat qilmaydilar. Agar maqsad aniq bo ‘lsa, masalan bayramda qatnashish, otasi ishdan qaytgach unga aytib berishi, kichiklarga o‘rgatish uchun esda qoldirish kerak bo‘lsa,ularni hech bir qiyinchiliksiz o‘rganiladi.

4.Boshqa faoliyat turlaridagi kabi bolalarning o‘z muvaffaqiyatlarini bilishi juda muhimdir. Agarda o‘qituvchi bolalarning e’tiborini nimani esda saqlab qolganliklariga, nimani hali eslab qola olmaganliklarini , kim hikoya qila olishiga yoki rasmning xomaki nusxasini yaxshi hikoya qila olsagina bolalar materialni yaxshi va tez o‘rganib oladilar.

5.Takrorlashni to‘g‘ri tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Ma’nosini tushunmay yod olish va uni takrorlash xotirani rivojlantirmaydi.Muhimi biror narsani esda saqlab qolishgina emas , balki xotirada saqlab qolganlaridan foydalana bilishdir.Esda saqlab qolishga faqat materialni tushunish,unga qiziqish,takrorlash maqsadi va takrorlashning sonigina emas,balki o‘rganish usulining o‘zi ham ta’sir qiladi.Vaqtida takrorlashning to‘g‘ri taqsimlash muhimdir.Agarda, masalan, she’rni yod olish uchun 8 marta takrorlash kerak bo‘lsa, uni birinchi kun 2-3 marta, ertasi kuni yana 2-3 marta takrorlash,bir kun o‘tkazib yana shu ishga qaytish eng qulay hisoblanadi.Agarda bolalarni bir mashg‘ulotning o‘zida ayni bir narsani 8-10 marta takrorlashga majbur etilsa, u holda ularda o‘rganishga bo‘lgan qiziqish yo‘qoladi va esda saqlab qolishning butun jarayoni qiyinlashadi va yomonlashadi.

Bolalarning yod olinayotgan she’rga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab quvvatlash va binobarin esda qoldirish natijasini yaxshilash uchun takrorlash formasini o‘zgartirib turish ham muhimdir. Masalan, avvalo o‘qituvchi she’rni o‘qib beradi, so ‘ngra o‘quvchilar (xor bo‘lib yoki ayrim-ayrim holda)qatorlarni (ketma-ket)yoki butun matnni har bir bolaga zig-zag ko‘rinishida rollarga bo‘lib takrorlaydilar. Har bir bolaning she’rni takrorlashi alohida muhim ahamiyatga ega.Yana bir she’r esda saqlab qolinadigan materialni qismlarga bo‘lish nihoyatda muhimdir. Agarda she’r matni juda uzun bo‘lsa, o‘quvchilarga she’rni bir yo‘la 1-2 marta o‘qib, (yoki kuylab berish, so ‘ngra birinchi to‘rtlikni) o ‘rgatish kerak. Birinchi to‘rtlikni o‘rganib olgach, bolalar butun she’rni qayta tinglaydilar va ikkinchi to‘rtlikni o‘rganishga o‘tadilar,bunda vaqti-vaqti bilan birinchi to‘rtlikdan keyin takrorlaydilar.So‘ngra uchinchi to‘rtlikni o‘rganishga o‘tadilar.Shu tartibda takrorlansa, o‘quvchilar asarni tushungan holda hamma vaqt ko‘z oldiga keltiradilar. Ular hatto bir to‘rtlikni o‘rgansalar ham bir butun ashulaning tushunarli va tugal qismini tushuna boshlaydilar. Unga o‘quvchilar vaqti-vaqti bilan qaytadilar.

Agarda o‘qituvchi asarni juda ham mayda qismlarga, to‘rtlikni alohida qatorlarga bo‘lib yuborsa, u holda bolada she’rni yod olishga qiziqish yo‘qoladi va o‘rganilayotgan material mazmunini qiyinlik bilan tushunadi. Natijada bola ko‘pincha ana shu so‘zlar ifodalagan mazmunni tushunmagan holda qatorma-qator quruq yod olishga majbur bo ‘ladi.

Ba’zi bir pedagog va psixologlar kichik yoshdagi o‘quvchilar materialni mexanik suratda esda qoldiradi va shuning uchun ham ular har qanday, hatto yaxshi tushunmagan materialni ham yod oladilar degan fikrni aytishadi . Agarda o‘qituvchi bolalarga o‘rganilayotgan materialni tushuntira olsa, u bolalar mantiqiy xotirasining rivojlanishida ham yuksak natijalarga erishadi, xotira tushunib olingan va to‘g‘ri bilimlar bilan boyiydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘z harakatlarini ixtiyoriy boshqara olish qobiliyatining o‘sib borishi ayniqsa, ularning xotirasida yaqqol nomoyon bo ‘ladi. 1-sinf o ‘quvchilarida kerakli materialni esda saqlab qolishga bo‘lgan qiziqishning ahamiyati hali juda katta. Biroq biron-bir materialni esda saqlab qolish yoki qayta esga tushirish ko‘pincha zaruriy talablarga bo‘ysunadi.

2-3-sinf o‘quvchilari she’r va ashulalarni ancha oson o‘rganadilar.Ertaklar sahnalashtirilganda o‘z navbatlari kelishini kutib, boshqalar gapirganda jim tura oladilar, navbatlari kelganida esa o‘z roli bo‘yicha faqat kerakli so‘zni ayta oladilar. Idrok etilganlarni ixtiyoriy esda saqlab qolish va uni qayta esga tushurish, bolalar idrok etganlariga ”ishlov berishida” ham ko‘rinadi.

Dars jarayonlarida aytib o‘tganimizdek, kichik yoshdagi o‘quvchilarda mantiqiy xotira qobiliyati ko‘rina boshlaydi, ular notanish so‘zlarni tanishroq va tushunarliroq so‘zlar bilan osongina almashtiradilar. Bunday tarzda tushuntirish izchil davom ettiriladi. Biroq bu bosqichda ular eshitgan va ko‘rganlarini aniqroq ifoda eta oladilar.

1-2-sinf o‘quvchilari faqat ayrim so‘zlarni emas, balki butun gaplarni ham o‘zgaritirib yubora oladilar.Bu yoshdagi bolalar bir mazmun o‘rniga boshqasini ifoda etishlari mumkin, bu o‘rganilgan mazmunga qaraganda ularning xohishlariga ko‘ra koproq javob bera olishlari kuzatiladi.

Shuningdek,bu yoshdagi bolalarning xususiyatlari hikoya mazmunini so‘zlab berishlarida ham kuzatiladi.Maxsus tekshirishlar agarda hikoya bolalarga tushunarli bo‘lsa,idrok etilganlarni o‘zicha tushunib olish ayniqsa faol va muvaffaqiyatli boradi.Shuningdek, bunday o‘zicha tushunib olishda bolaning eshitganlariga emosional munosabatda bo‘lishi katta rol o ‘ynaydi, u hikoya mazmunida sevib qolgan qahramoni, albatta qahramona, mardonavor harakat qiladigan ,ya’ni uni barcha ijobiy xislatlar egasi qilib o‘zgartiradi.Salbiy qahramonlarni ta’riflayotib,bolalar hikoyada ifoda etilgan barcha ijobiy xislatlarni tushurib qoldiradilar(badjahl, xasis ,bag‘ritosh odam jasur,qo ‘rqmas qilib ta’riflanmaydi).Biror -bir adabiy qahramon obrazi esda saqlanib qolishida odamning ichki va tashqi sifatlarini ko‘rsatuvchi to‘liq ta’rif katta ahamiyat kasb etadi.Bola tomonidan to‘g‘ri tanlangan yoki kattalar qo‘ygan so‘z -nom,so‘z-epitet, muayyan qahramonni bildiradi.

Bu yerda olti-yetti yoshli bolalar narsalarning eng muhim belgilarini ajratib ko‘rsata olishlarigina emas, shuningdek, saqlangan tasavvurlarni faqat hissiy obrazdan emas, balki uni bildiruvchi so‘z mazmundan foydalanib umumlashtira olish ko‘nikmalari ham namoyon bo ‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo ‘lsak, har qanday manba esda saqlab qolinishi uchun uning ayrim bolalar yoshiga va qiziqishiga mos bo‘lishigina emas, balki eng avvalo, kichik tinglovchilarga qay yo‘sinda yetkazilishi muhimdir. Bu ayniqsa bolalar xotirasida biror-bir qahramonga berilgan baho va axloqiy xarakteristika mazmuni saqlanib qolishida muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: Bayoz, 2022. – 304 b.
2. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G‘ulomova, Sh.Yo‘ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi.(Darslik); “Ishonchli hamkor” nashriyoti, Toshkent 2021.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING NUTQIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI METODLARI

Mamayusupova Soadat
JDPU (PhD) katta o'qituvchi

Ziyodullayeva Gulchehra
Boshlang'ich ta'lim fakulteti
3-bosqich talabasi

Annotasiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Nutq inson tafakkurining muhim ifodasi bo'lib, o'quvchilarning muloqot qobiliyatini shakllantirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda asosiy omil hisoblanadi. Maqolada nutqning turlari, o'quvchilarning nutqiga qo'yiladigan talablar hamda uni rivojlantirishning samarali metodlari batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq, boshlang'ich ta'lim, o'quvchi nutqi,nutq talablari, ichki va tashqi nutq, nutqiy rivoshlanish, suhbat va hikoya qilish metodlari, vizual va audio metodi, dialog va suhbat metodi

Annotation

This article explores the issue of developing the speech of primary school students. Speech is an important expression of human thinking and serves as a key factor in shaping students' communication skills and organizing the educational process effectively. The article provides a detailed explanation of the types of speech, the requirements for students' speech, and effective methods for its development.

Keywords: speech, primary education, student speech, speech requirements, internal and external speech, speech development, conversation and storytelling methods, visual and audio methods, dialogue and conversation methods.

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос развития речи учащихся начальных классов. Речь является важным выражением человеческого мышления и играет ключевую роль в формировании коммуникативных навыков учащихся, а также в эффективной организатсии учебного процесса. В статье подробно изложены виды речи, требования к речи учащихся и эффективные методы её развития.

Ключевые слова: речь, начальное образование, речь учащихся, речевые требования, внутренний и внешняя речь, развитие речи, приемы беседы и повестьвования, наглядность и аудиометод, метод диалога и беседы

Nutq va tafakkur o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, insonning o'z fikrini

aniq ifodalashi va boshqalar bilan samarali muloqot qilishi uchun rivojlangan nutq muhim ahamiyatga ega. Buyuk olim Abu Rayhon Beruniy nutq va tafakkurning ahamiyatini ta'kidlab, "Nutq fikrning ifodasi, fikr esa bilimning natijasidir. Kimning nutqi aniq bo'lsa, uning tafakkuri ham ravshan bo'ladi." deb aytgan. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqini rivojlantirish doimiy e'tibor talab qiladi.

Ayniqsa, boshlang'ich sinf davrida nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish muhim hisoblanadi. Bu nafaqat o'quvchilarning o'z fikrini aniq ifodalashiga, balki ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ushbu maqolada nutqning turlari, unga qo'yiladigan talablar va uni rivojlantirish metodlari haqida batafsil so'z yuritiladi.

Nutq va uni rivojlantirish masalasi ta'lim jarayonining har bir bosqichida muhim ahamiyat kasb etib kelgan va bundan keyin ham o'z dolzarbligini saqlab qoladi. Nutq inson tafakkurining

ifodasi bo‘lib, u orqali odamlar o‘z fikrlarini boshqalarga yetkazadilar, o‘zaro muloqot qiladi va bilim almashadilar.

Nutqning ahamiyati va turlari:

Nutq inson faoliyatining ajralmas qismi bo‘lib, u tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Nutqning ikki asosiy turi mavjud:

Ichki nutq – inson fikr yuritayotgan paytda o‘z ichida o‘ylashi, lekin uni ovoz bilan ifodalamasligi.

Tashqi nutq – ovoz yoki yozuv orqali boshqalarga yetkaziladigan nutq.

Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarning tashqi nutqi bilan birga, ichki nutqini ham rivojlantirish muhimdir. Chunki ichki nutq orqali bolalar o‘qilgan matnni tushunadi, mantiqiy fikrlaydi va yozma yoki og‘zaki bayonotlarini tayyorlaydi.

O‘quvchilar nutqiga qo‘yiladigan talablar

Nutq samarali bo‘lishi uchun quyidagi talablar bajarilishi kerak:

1. Mazmundorlik – nutq boy va ma’noli bo‘lishi lozim.
2. Mantiqiylik – fikrlar izchil va tartibli bayon etilishi kerak.
3. Aniqlik – fikrlar tushunarli va aniq ifodalangan bo‘lishi shart.
4. Til boyligi – nutqda sinonimlar va turli grammatik tuzilmalar ishlatilishi kerak.
5. Tushunarlilik – nutq eshituvchi yoki o‘quvchi uchun qulay bo‘lishi kerak.
6. Ifodalilik – nutq emotsional va ta’sirli bo‘lishi muhim.
7. Adabiy me’yorlarga moslik – grammatik va fonetik jihatdan to‘g‘ri bo‘lishi zarur.

Avvalo boshlang‘ich sinflarda o‘quvchi nutqini rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqini rivojlantirish metodlari haqida so‘z yuritsak;

1. O‘yin metodi :

"Topishmoq va tez aytish" – talaffuz va lug‘at boyligini oshirish uchun foydali.

Oddiy va qisqa tez aytishlar (boshlang‘ich bosqich)

“Choychaqa chaqchaqchaqchaq” ,“Oq ot, qizil ot, qora ot”

O‘rta murakkablikdagi tez aytishlar (rivojlantirish bosqichi)

“Jig‘ildon jig‘illadi, jig‘illadi jig‘ildon”

“Bobo bog‘da bo‘ri boqqan, bo‘ri bog‘dan bo‘lib qochgan”

Murakkab tez aytishlar (mukammallashtirish bosqichi)

“Yog‘och qirqsa yog‘du chiqar, yog‘du chiqqan yog‘ochdan yonga yo‘q”

2. Dialog va suhbat metodi:

Rolli o‘yinlar – turli vaziyatlarni jonlantirish orqali muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish.“Maktabda” rolli o‘yini

Maqsad: O‘quvchilarning dars vaqtida va tanaffusda qanday muloqot qilishlarini shakllantirish.

Topshiriq: O‘quvchilardan biri o‘qituvchi, boshqasi esa o‘quvchi bo‘ladi.

Misol: O‘qituvchi: Assalomu alaykum, Azizbek! Uy ishingni bajardingmi?

O‘quvchi: Ha, o‘qituvchi opa! Mana daftarim

O‘qituvchi: Juda yaxshi! Yana qanday savollaring bor?

O‘quvchi: Ha, men 3-mashqni tushunmadim.

O‘qituvchi: Keling, uni birgalikda yechamiz.

3. Hikoya qilish va qayta so‘zlash metodi:

Hikoya tuzish – rasm yoki so‘zlar asosida hikoya yaratish

Misol: O‘quvchilarga rasm ko‘rsatiladi (masalan, daraxt tagida kitob o‘qiyotgan bola). Ular ushbu rasm asosida hikoya tuzadilar.

Mashq: O‘quvchilar rasmda kim borligini va nima bo‘layotganini tasvirlab beradilar.

Hikoyani kengaytirib, qo‘shimcha tafsilotlar qo‘shadilar..

Hikoya qayta hikoyalash – eshitilgan matnni o‘z so‘zlari bilan ifodalash.

Misol: O‘qituvchi quyidagi qisqa hikoyani o‘quvchilarga o‘qib beradi:

Matn: Bog‘bon bahorda daraxt ekdi. U daraxtni har kuni sug‘orib turdi. Yozda daraxt barg yozdi. Kuzda esa unda shirin mevalar pishdi.

Mashq: O‘quvchilarga hikoya mazmunini tushuntirish uchun savollar beriladi. (Masalan, bog‘bon nima ekdi? U daraxtni nima qildi?)

Keyin o‘quvchilar ushbu matnni o‘z so‘zlari bilan qayta hikoya qilib beradilar.

-Tugallanmagan hikoya – o‘qituvchi hikoyani boshlab beradi, o‘quvchilar davom ettiradi.

Misol: O‘qituvchi quyidagi matnni o‘qib, o‘quvchilardan uni davom ettirishni so‘raydi.

Boshlanish: Bir kuni bola o‘rmonga kirdi va u yerda…

Mashq: O‘quvchilar hikoyani o‘z tasavvurlariga qarab tugatadilar.

Har bir o‘quvchi o‘z variantini so‘zlab beradi.

4. Ilmiy-lisoniy metod:

Lug‘at boyligini oshirish uchun mashqlar

Misol: O‘quvchilarga yangi so‘zlar ro‘yxati beriladi. Har bir so‘zning ma'nosi tushuntirilgach, o‘quvchilar ushbu so‘zlarni gaplarda qo‘llab, misollar keltiradilar.

Masalan, "sarguzasht", "ijodkor", "muhim" kabi so‘zlarni o‘rganib, ular bilan bog‘liq gaplar tuzadilar.

Sinonim va antonimlar o‘rganish – so‘z boyligini kengaytirish.

“Sinonimlarni top”

O‘qituvchi o‘quvchilarga so‘zlar ro‘yxatini beradi. Ular esa ushbu so‘zlarning sinonimlarini topishlari kerak.

Misol: Chiroyli — (go‘zal, latofatli, maftunkor) ,Katta — (ulkan, yirik, bahaybat) “Antonimlarni top”

O‘quvchilarga so‘zlar beriladi va ularga mos antonimlarni yozish topshiriladi.

Misol: Issiq — (sovuq) ,yaxshi — (yomon), katta — (kichik) ,baxtli — (baxtsiz)

Qiyoslash va taqqoslash – ikkita hodisani taqqoslab gapirish.

“O‘xshash va farqli tomonlarini top”

Topshiriq: Berilgan ikki narsani taqqoslang. O‘quvchilar ularning o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlashadi.

Misol: Olma va nok

O‘xshashlik: Ikkalasi ham meva, daraxtda o‘sadi, foydali.

Farqlari: Olma dumaloq, nok esa uzunchoq. Olma qizil, yashil yoki sariq bo‘ladi, nok esa asosan yashil yoki sariq rangda bo‘ladi.

5. Vizual va audio metodlari:

Rasmlar asosida nutqni rivojlantirish – bolalar rasmga qarab tasvirlab gapirishadi.

"Rasm asosida hikoya tuzish" mashqi

Misol: Rasmda quyoshli kun, yashil dalalar, o‘ynayotgan bolalar tasvirlangan bo‘lsa, o‘quvchi quyidagicha hikoya qilishi mumkin:

"Bugun ob-havo juda yaxshi. Bolalar hovlida quvonch bilan o‘ynashmoqda. Ular koptok tepishyapti va qiziqarli o‘yinlar o‘ynamoqda."

Multfilmlar va audio hikoyalar – multfilmni tomosha qilib, qayta hikoya qilish

Topshiriq: O‘quvchilarga qisqa multfilm ko‘rsatiladi. Multfilmni tomosha qilgandan so‘ng, o‘quvchilar uni o‘z so‘zlari bilan qayta hikoya qilishlari kerak.

Misol: Multfilm: “Bo‘g‘irsoq” .

Savollar: Multfilmda kimlar ishtirok etgan?

Bo‘g‘irsoq qayerdan qochdi?

Uning yo‘lda kimlarga duch kelganini ayting?

Multfilm qanday yakunlandi?

O‘quvchi javobi: "Bo‘g‘irsoq bobosi va buvisining uyida pishirilgan. U derazadan sakrab qochib, yo‘lda quyon, bo‘ri va ayiq bilan uchrashadi. Ammo tulki uni aldab, yeb qo‘yadi.

6. Yozma nutqni rivojlantirish metodi:

Kunlik yozish – oddiy jumlalar bilan fikr ifodalash.

1.“Orzularim va rejalarim” mashqi

Topshiriq: O‘quvchilar o‘z orzulari yoki ertangi kunga rejalari haqida yozadilar.

Misol: "Ertaga onam bilan bog‘ga boramiz. Men gullarni ko‘raman va qushlarning ovozini eshitaman. Bundan juda xursandman!"

2. “Oilam haqida yoz” mashqi

Topshiriq: O‘quvchilar o‘z oilasi, oila a’zolari yoki ular bilan bo‘lgan qiziqarli voqealar haqida yozadilar.

Misol: "Mening oilam juda mehribon. Dadam kitob o‘qishni yaxshi ko‘radi, onam esa mazali taom tayyorlaydi. Akam men bilan o‘yin o‘ynaydi. Biz har kuni birga kechki ovqatlanamiz."

Xulosa

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish – ta’lim jarayonining muhim vazifalaridan biri deb o‘ylayman. Nutqning mantiqiyligi, aniq va ifodali bo‘lishi o‘quvchilarning kelajakda o‘z fikrini ravon bayon qilishiga yordam beradi.

Shu sababli, ta’lim jarayonida o‘yin, suhbat, hikoya qilish va boshqa metodlarni qo‘llash zarur. Rivojlangan nutq o‘quvchining o‘qish, fikrlash va muloqot qobiliyatlarini oshiradi, bu esa ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga mustahkam zamin yaratadi.

O‘quvchilarning nutqini rivojlantirish jarayonida ularning yosh xususiyatlarini, qiziqishlarini va bilish faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Shuningdek, o‘qituvchining roli ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, u nutq o‘stirish jarayonida to‘g‘ri yo‘nalish berishi, o‘quvchilarning muloqotga bo‘lgan ishtiyoqini rag‘batlantirishi lozim.

Shuningdek, maqolada o‘quvchilar nutqini rivojlantirishning samarali metodlari haqida ham so‘z yuritildi. O‘yin metodi, dialog va suhbat usuli, hikoya va qayta so‘zlash metodlari, ilmiy-lisoniy metod, vizual va audio metodlar hamda yozma nutqni rivojlantirish usullari o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradigan asosiy metodlardir .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ona tili o’qitish metodikasi .Qosimova K, Matchonov S, G‘ulomova X.,
2. Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. – Toshkent:[INNOVATSIYA ZIYO], [2019].
3. Bakiyeva H., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Xolboyeva G – Toshkent: [Nashriyot nomi], 2020.
4. Ona tili va o‘qish darslariga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning samarali usullari.
5. Isoqova S.Sh – Toshkent: [Innovatsiya ziyo], [2022].

O‘ZBEK DRAMALARI NUTQINING SOTSIAL XOSLANISHI (SAID AHMAD VA SHAROF BOSHBEKOV ASARLARI MISOLIDA)

Mavlonova Hafiza
Renessans ta’lim universiteti
Filologiya kafedrasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Said Ahmad va Sharof Boshbekov asarlarida dramatik nutqning sotsial xoslanishi tahlil etiladi. O‘zbek dramaturgiyasida qahramonlarning ijtimoiy mavqei, nutqining sotsial belgilari va tilning funksional-stilistik xususiyatlari o‘rganiladi. Dramalardagi personajlarning nutqi orqali ularning ijtimoiy kelib chiqishi, dunyoqarashi va jamiyatdagi o‘rni aniqlanadi. Tadqiqot natijalari asosida o‘zbek dramaturgiyasidagi ijtimoiy nutq xoslanishining tamoyillari belgilab berilgan.

Kalit so‘zlar: dramaturgiya, nutq xoslanishi, sotsial tafovut, funksional-stilistik xususiyatlar, personaj nutqi, Said Ahmad, Sharof Boshbekov.

Аннотация

В статье анализируется социальный характер драматической речи в произведениях Саида Ахмада и Шарофа Бошбекова. В узбекской драматургии изучаются социальный статус персонажей, социальные признаки речи, функционально-стилистические особенности языка. Речь персонажей драм раскрывает их социальное происхождение, мировоззрение и место в обществе. На основе результатов исследования определены закономерности развития социального дискурса в узбекской драматургии.

Ключевые слова: драматургия, речевая адаптация, социальное различие, функционально-стилистические особенности, речь персонажей, Саид Ахмад, Шароф Бошбеков.

Annotation

This article analyzes the social character of dramatic speech in the works of Said Ahmad and Sharof Boshbekov. The social status of heroes, social signs of speech, and functional-stylistic features of language in Uzbek dramaturgy are studied. Through the speech of characters in dramas, their social origin, worldview, and place in society are determined. Based on the results of the research, the principles of social character of speech in Uzbek dramaturgy are determined.

Keywords: dramaturgy, speech character, social difference, functional-stylistic features, character speech, Said Ahmad, Sharof Boshbekov.

O‘zbek dramaturgiyasi milliy adabiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda jamiyat hayoti, turli ijtimoiy qatlam vakillarining hayot tarzi va nutq xususiyatlari aks etadi[21]. Said Ahmad va Sharof Boshbekov asarlarida dramatik nutq vositasida personajlarning sotsial kelib chiqishi va ijtimoiy mavqei yaqqol ifodalangan[22].

O‘zbek dramalari nutqining sotsial xoslanishi tilshunoslik va adabiyotshunoslikning kesishgan nuqtasida o‘rganiladigan muhim masalalardan biridir. Bu mavzu dramatik asarlardagi qahramonlar nutqining ijtimoiy xususiyatlarini tahlil qilishni nazarda tutadi. Quyida ushbu mavzuga oid asosiy jihatlar yoritiladi:

1. **Nutqning sotsial xoslanishi tushunchasi**

Sotsial xoslanish deganda, nutqning jamiyatda mavjud ijtimoiy guruhlar, kasb, yosh, gender, ma’lumot darajasi, hududiy dialekt va boshqa omillar ta’sirida shakllanishi tushuniladi. O‘zbek

[21] Qosimov, M. "O‘zbek tili stilistikasi". – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015.
[22] Sharof Boshbekov. "O‘rtoqlar bazmi". – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 2005.

dramalarida qahramonlarning ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeyi ularning nutqiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

2. **O'zbek dramalarida ijtimoiy tabaqalarning tilga ta'siri**

O'zbek dramaturgiyasida personajlarning nutqiy xususiyatlari ularning qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi bilan bog'liq:

Hukmdorlar, amaldorlar va zodagonlar – rasmiy va tantanavor uslubda gapiradi. Masalan, Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Zaharli hayot" yoki Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov" dramalarida bunday nutq namunalarini uchratish mumkin.

Oddiy xalq vakillari – nutqida jonli xalq tilidan, shuningdek, maqollar, iboralar, shivir va lahjalardan foydalanadi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Uyg'un va boshqa dramaturglarning asarlarida xalq nutqining ifodaliligi seziladi.

Ilm ahli va ziyolilar – adabiy til me'yorlariga yaqin, ilmiy-falsafiy terminologiyadan foydalangan holda so'zlashadi.

Hunar va kasb egalari – kasbiy terminologiya va shevaga oid unsurlar nutqida uchraydi.

3. **Dramaturgik nutqning funksional xususiyatlari**

O'zbek dramalarida nutq quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

Xarakter yaratish – har bir qahramonning nutqi uning shaxsiyati va ijtimoiy mavqeini aks ettiradi.

Tafakkur va hissiyot ifodasi – nutq qahramonlarning ichki dunyosini ochib beradi.

Vaqt va makon tavsifi – tarixiy yoki zamonaviy davrga oid til unsurlari dramatik muhitni yaratadi.

Konfliktni ifodalash – qahramonlarning o'zaro qarama-qarshiligi nutq orqali ifodalanadi.

4. **O'zbek dramaturgiyasida sotsial nutqning zamonaviy talqini**

Hozirgi o'zbek dramaturgiyasida personajlar nutqi yanada erkin, tabiiy va hayotiy bo'lib, kundalik og'zaki tilga yaqinlashgan. Ijtimoiy tarmoq tili, yangi kasb va texnologiyalar bilan bog'liq leksika ham dramaturgik nutqqa kirib kelmoqda.

Ushbu maqolada aynan shu jihatlarni tahlil qilish maqsad qilingan. Tadqiqot davomida dramaturgik asarlarda personajlarning nutq xoslanishiga ta'sir etuvchi lingvistik va sotsiolingvistik omillar o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu maqolada o'zbek dramaturgiyasida sotsial nutq xoslanishini o'rganish uchun adabiy tahlil va sotsiolingvistik metodlardan foydalanildi. Said Ahmad va Sharof Boshbekov asarlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning personajlari nutqining ijtimoiy tarkibiy qismlari o'rganildi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dramaturgiya janrida personajlarning til xususiyatlari orqali ularning ijtimoiy maqomi ochib beriladi. Ushbu yondashuv shaxs va jamiyat munosabatlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Said Ahmad va Sharof Boshbekov asarlarida personajlarning nutq xususiyatlari asosan quyidagi omillar orqali sotsial xoslanadi:

Ijtimoiy mavqe va kasbga bog'liq nutq xoslanishi

Kasb yoki ijtimoiy guruh	Nutq xususiyatlari
Ilm-fan vakillari	Kitobiy, murakkab sintaksis, terminlar ko'p ishlatilishi
Hunarmandlar	Oddiy, jonli xalqona iboralar, so'z o'yinlari
Yoshlar	Dialoglarda so'z o'yinlari, modern leksika

Hududiy va dialektik xususiyatlar

Hudud	Nutqdagi farqlar
Toshkent	Shahar uslubi, qulay qisqartmalar
Andijon	Mahalliy shevaga xos so'zlar
Samarqand	Sharqona ta'sir, adabiy uslubga yaqin

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, dramaturgik nutqning sotsial xoslanishi personajlarning ijtimoiy kelib chiqishi, kasbi, hududiy omillari va shaxsiy xususiyatlariga bog‘liq. Ushbu jihatlar orqali o‘zbek dramaturgiyasining realistik yo‘nalishi shakllangan.

XULOSA

Tahlil natijalariga ko‘ra, Said Ahmad va Sharof Boshbekov asarlarida personajlarning nutq xoslanishi aniq sotsial omillarga bog‘liq ekanligi isbotlandi. Dramalarda qahramonlarning nutqi orqali ularning ijtimoiy mavqei, hayot tarzi va dunyoqarashi aks etadi. Asosan, ijtimoiy tabaqalanish, kasbiy til, yosh va dialektik farqlar nutq xoslanishining asosiy omillari hisoblanadi.

Tadqiqot davomida quyidagi xulosalarga kelindi:

O‘zbek dramaturgiyasida personaj nutqi jamiyatning turli tabaqalari o‘rtasidagi farqlarni aks ettirishga xizmat qiladi.

Said Ahmad asarlarida sotsial nutq xoslanishi ko‘proq realistik tasvir bilan ajralib turadi.

Sharof Boshbekov dramalarida esa sotsial nutq xoslanishi dialoglarning jonliligi va ta’sirchanligi bilan farqlanadi.

Ushbu tadqiqot kelgusida o‘zbek dramaturgiyasidagi boshqa mualliflarning asarlarini ham sotsiolingvistik nuqtai nazardan o‘rganishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Said Ahmad. "Kelinlar qo‘zg‘oloni". – Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1980.
2. Sharof Boshbekov. "O‘rtoqlar bazmi". – Toshkent: Adabiyot va san’at nashriyoti, 2005.
3. Xudoyberganova, N. "O‘zbek dramaturgiyasida lingvistik xususiyatlar". – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.
4. Jo‘raqulov, R. "Dramaturgiya nazariyasi". – Toshkent: Fan, 2001.
5. Qosimov, M. "O‘zbek tili stilistikasi". – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2015.

BO'LAJAK MUTAXASISLARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Maxkamova Muborak Yusupovna
Renessans ta'lim universiteti
"Pedagogik ta'lim va Psixologiya" kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Maqolada pedagoglarninig kasbiy kompetentligini takomillashtirishda pedagogik va axborot texnologiyalardan foydalanish masalasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, innovasiya, monitoring, model, ta'lim, jarayon, effect.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос использования педагогических и информационных технологий в повышении профессиональной компетентности педагогов.

Ключевые слова: компетенция, инновации, мониторинг, модельь, образование, процесс, эффект.

Abstract

This article is about the professional competence of teachers, its components and its organization processes. As well as, there is also given the basics of teachers` professional competence development and key factors, recommendations about pedagogical innovation activity.

Keywords: competence; innovation; motivation; tool; factor; model; process; effect; innovative activity.

Hozirgi davrda ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarish, talabalarning mustaqil ravishda o'quv materiallarini o'zlashtirishi, ularning kasbiy o'sishini rag'batlantirish, ularda ijodiy faollikni tarbiyalashda pedagoglarning mas'uliyatini oshirish zarur.

O'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik jarayonlar to'g'risida hamda o'qituvchilarninig tasavvuri, tushunchalarining rivojlanishi, dunyoqarashining o'zgarishi bo'yicha uzluksiz ravishda ahborotlar to'plash va ularni chuqur o'rganish, tahlil qilish hamda ob'ektiv baholash eng asosiy vazifalardan hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish va rivojlantirish yo'llari, o'qituvchilarda ijobiy motivlarni shakllantirish va rivojlantirish omillari va vositalari aniqlanadi hamda samaradorlik ta'minlanadi.

O'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda motivlashtirish jarayoni samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni inobatga olgan holda, samaradorlikning o'zaro bog'liq bo'lgan quyidagi ko'rsatkichlarni ajratib ko'rsatish mumkin: o'qituvchilarning bilimi, ko'nikma va malakasi hamda tajribasi darajasini, dunyoqarashi, tasavvuri, qiziqishi va imkoniyatlarining belgilangan maqsadlarga mos kelishini ifodalovchi xususiyatlar;

• belgilangan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish natijalariga mos keluvchi motivlar, omillar va vositalarning o'ziga hos xususiyatlari;

• o'qituvchilar uchun zaruriy va qulay shart-sharoitlar yaratuvchi ijodiy muhitning o'ziga hos xususiyatlari;

• davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlarining rivojlanishi, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlari ishtirokchilarining ehtiyojlari va qoniqish hosil qilish jarayonlari;

• kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlari ishtirokchilarining ilmiy-metodik ta'minoti.

Bugungi kunda ta'lim muassasasi o'qituvchisi uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishi, fikrlashi, vaziyatga ko'ra o'z kasbiga bo'lgan munosabatlarini o'zgarishi, shuningdek, boshqalarda ham innovatsion g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur.

Ta'lim muassasasi o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga jalb etuvchi omillar innovatsion faoliyatga ularni motivlashtirish (undash) vositalari sifatida hizmat qiladi.O'qituvchilarninig

innovatsion faoliyatini tashkil etish ishlari asosiy maqsadga erishishga yoʻnaltirilgan boʻladi va shu munosabat bilan ta'lim muassasasida asosiy oʻzgarishlar vujudga keladi.

Mazkur maqsadlarga erishishda qator vazifalarni bajarish zarur:

Oʻqituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik jarayonlar toʻgʻrisida hamda oʻqituvchilarninig tasavvuri, tushunchalarining rivojlanishi, dunyoqarashining oʻzgarishi boʻyicha uzluksiz ravishda ahborotlar toʻplash va ularni chuqur oʻrganish, tahlil qilish hamda ob'ektiv baholash eng asosiy vazifalardan hisoblanadi. Mazkur vazifalarni amalga oshirish asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish va rivojlantirish yoʻllari, oʻqituvchilarda ijobiy motivlarni shakllantirish va rivojlantirish omillari va vositalari aniqlanadi hamda samaradorlik ta'minlanadi.

Oʻqituvchilarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda motivlashtirish jarayoni samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni inobatga olgan holda, samaradorlikning oʻzaro bogʻliq boʻlgan quyidagi koʻrsatkichlarni ajratib koʻrsatish mumkin: oʻqituvchilarning bilimi, koʻnikma va malakasi hamda tajribasi darajasini, dunyoqarashi, tasavvuri, qiziqishi va imkoniyatlarining belgilangan maqsadlarga mos kelishini ifodalovchi xususiyatlar;

• belgilangan maqsadlarga muvaffaqiyatli erishish natijalariga mos keluvchi motivlar, omillar va vositalarning oʻziga hos xususiyatlari;

• oʻqituvchilar uchun zaruriy va qulay shart-sharoitlar yaratuvchi ijodiy muhitning oʻziga hos xususiyatlari;

• davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlarining rivojlanishi, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlari ishtirokchilarining ehtiyojlari va qoniqish hosil qilish jarayonlari;

• kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonlari ishtirokchilarining ilmiy-metodik ta'minoti.

Bugungi kunda ta'lim muassasasi oʻqituvchisi uzluksiz innovatsion izlanishda boʻlishi, fikrlashi, vaziyatga koʻra oʻz kasbiga boʻlgan munosabatlarini oʻzgarishi, shuningdek, boshqalarda ham innovatsion gʻoyalarni shakllantirish asosida faoliyat koʻrsatishi zarur.

Ta'lim muassasasi oʻqituvchilarini innovatsion faoliyatga jalb etuvchi omillar innovatsion faoliyatga ularni motivlashtirish (undash) vositalari sifatida hizmat qiladi.Oʻqituvchilarninig innovatsion faoliyatini tashkil etish ishlari asosiy maqsadga erishishga yoʻnaltirilgan boʻladi va shu munosabat bilan ta'lim muassasasida asosiy oʻzgarishlar vujudga keladi. Mazkur maqsadlarga erishishda qator vazifalarni bajarish zarur:

- uzluksiz ta'lim gʻoyalarini amalga oshirishning dolzarb ehtiyojlarini ifodalovchi yangilangan tehnologik va dasturiy metodik mahsulotlarni yaratish;
- koʻproq samarali hisoblangan oʻqitish vositalarini tanlash;
- ta'lim muassasining ilmiy-tadqiqot salohiyatini rivojlantirish;
- oʻqituvchi va oʻquvchilarning hamkorligiga asoslangan hamkorlikdagi innovatsion faoliyatini tashkil etish;
- jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlariga mos, bilimli va qobiliyatli bitiruvchilar modelini amalga oshirishga asoslanish(ta'lim mazmuninin yangilash);

Oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish (ta'lim dasturlarini yangilash), bunda innovatsion yondashuvlar quyidagilarni nazarda tutadi:

- birinchidan, oʻquv darsliklarining mazmunini turli mafkuralardan tozalash, raqobatni vujudga keltiruvchi fikrlar bilan toʻldirish;
- ikkinchidan, davlat ta'lim standartlariga mos ravishda, harakatdagi dasturlarga yangi rivojlantiruvchi ayrim oʻzgartirishlarni kiritish;
- uchinchidan, oʻquv rejasining fakul'tativ va ta'lim muassasasi ixtiyoridagi soatlar bloklariga yangi fanlarni kiritish.

Oʻqituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishning innovatsion modellarini tatbiq etish samaradorligining ahamiyatli koʻrsatkichlari ularning oʻquv-metodik qoʻllanma va koʻrsatmalar tayyorlash, turli hil tadqiqot ishlarini bajarishdagi faolligi, ya'ni innovatsion faoliyat koʻrsatish koʻnikmalarini shakllanganligini ifodalaydi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarni oʻquv jarayonida qoʻllashga boʻlgan kiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Mamlakatimizda ta'lim tizimining modernizatsiya qilinishi, ta'lim muassasalarida shart-sharoitlar, yuqori malakali mutaxassislarga boʻlgan ehtiyoj va talabning oʻsib borishi nafaqat oliy ta'lim muassasalari balki, faoliyati samaradorligida ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning innovatsion faoliyatini tashkil etish va muvofiqlashtirib borishda bugungi kunda muhim muammolarni bartaraf etishga qaratilgan talablardan biri desak mubolagʻa boʻlmaydi. Bu oʻz navbatida pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonlariga ijodiy yondashuvni talab qilmoqda.Ya'ni, pedagoglarning bilim, koʻnikma va malakalari, tajribasi, mahorati, omilkorligi asosida pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir koʻrsatuvchi omillarni aniqlashi, pedagogik jarayon sub'ektlari (pedagog va talabalar) faoliyatini takomillashtirish yoʻnalishlaridagi qarorlarni qabul qilishda mavjud vaziyatlarni, sub'ektlarning moyilligi, ehtiyoji va qiziqishini oʻrganishi lozim.

Ta'limning maqsad va vazifalarini yangidan anglanishi, mehnat bozorini “bilimli” bitiruvchidan kompetentli bitiruvchi tomon oʻzgarganligi koʻplab ilgʻor xorijiy davlatlarning, ya'ni AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya, Finlandiya ta'lim tizimlarini kompetentlik yoʻnalishida isloh qilishning asosiy sabablari hisoblanadi.Islohotlar ta'limning maqsad va mazmunini, oʻqitish usullari va texnologiyalarini, oʻqish natijalarini kompetentlik talablariga asosan qayta koʻrib chiqishni taqozo etadi. Bunda ilgʻor ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga mos holda umumiy oʻrta ta'lim maktablari oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalarini yaratish pedagogik yoʻnalishdagi tadqiqotlar orasida alohida ahamiyat kasb etadi.Oʻqituvchining innovatsion faoliyatga tayyorligini ijtimoiy va kasbiy muhim sifatlari nafaqat ta'lim muassasasidagi iqtisodiy va moliyaviy vaziyatga, balki bevosita bu sifatlarning talab etilganligi bilan bogʻliqdir. Innovator-pedagoglar bugungi kun ta'lim tizimining talabi boʻlib, kasbiy choʻqqilarga erishish uchun malaka oshirish, qayta tayyorlash kurslarida ta'limni chuqurlashtirish talab etiladi. Oʻqituvchilar oʻzlarining innovatsion faoliyatini keng yoyish, yosh oʻqituvchilarga oʻrgatish, interfaol oʻqitish usullarini ochiq darslarda namoyon qilishlari zarur. Uzluksiz ta'lim jarayonida har bir oʻqituvchi innovatsion usullardan foydalana olishi, uni amaliyotda tadbiq eta olishi lozim. Bu jarayonda oʻqituvchiga qoʻyiladigan talablar quyidagilardan iborat:

- innovatsion texnologiya tushunchasini uning mazmun-mohiyatini bilishi;
- innovatsion texnologiyalarning ta'lim maqsadini amalga oshirishdagi oʻrni va rolini bilishi;
- innovatsion texnologiyalarni fanlar boʻyicha qoʻllash printsiplarini bilishi;
- ta'limiy va ishchanlik oʻyinlarini bilishi;
- muammoli rivojlantiruvchi ta'lim metodlarini bilishi;
- oʻquvchilarning mustaqil faoliyatlarini tashkil qilish va ta'minlash yoʻllarini bilishi;
- oʻquvchilarning oʻz ustida mustaqil ishlash mahoratini oshirish usullarini egallashi;
- koʻrgazmali oʻqitish usullarini bilishi va egallashi.

Uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirishda ta'lim sifatini tubdan oshirish, oʻqituvchilar har bir darsga innovatsion yondashishlari kerak.Oʻqituvchi oʻquvchilar bilan pedagogik hamkorlik qilishi, bunda asosan quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

- baholashning yangi usullarini topish;
- kasbiga boʻlgan qarashlarni oʻzgartirish;
- pedagogik va kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish.

Innovatsion model asosida tashkil etiladigan oʻqituvchilarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirish jarayonlari quyidagilarni uz ichiga oladi:

- darsning samaradorligini ta'minlash - darsning mazmunan integrativ xususiyatga ega boʻlgan;
- ta'lim menejmenti hamda boshqaruv psixologiyasining roli va ahamiyati kengroq yoritilgan;
- pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda kompetentlilik;
- innovatsion faoliyat va oʻqituvchi shaxsining kasbiy ahamiyatga ega boʻlgan shaxsiy sifatlari.

Olib borilgan tadqiqotlar natijalariga asoslanib, oʻqituvchilarning kasbiy kompetentliligini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yoʻnalishlari sifatida quyidagilarni ajratib koʻrsatish mumkin:

- mustaqil ta'lim olishga va malaka oshirishga oʻqituvchilarning psixologik va pedagogik tayyorgarligi darajasini koʻtarish;
- malaka oshirish mazmunida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning maqsadi va metodlari hamda ta'lim mazmunida psixologiyaning rolini kuchaytirish;
- malaka oshirish kurslarida oʻqitishning oddiy axborotlar bilan ta'minlash shaklidan faol shakliga, ya'ni muammoli suhbat uslublari yordamida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yoʻnalishidagi tushuncha va koʻnikmalarni shakllantirishga oʻtish;
- kompetentli oʻqituvchining shaxsiy pozitsiyasini ta'lim-tarbiya jarayonining sub'ekti sifatida shakllantirish.

Mamlakatimizda zamon talabiga mos yuksak intellektual salohiyatli, zamonaviy bilim va malakaga ega, yangicha dunyoqarash va mustaqil fikrli mutaxassislar tayyorlash uchun beqiyos imkoniyatlar yaratilmoqda.Bu borada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari hisoblangan – mediadan ta'lim jarayonida foydalanishning istiqbolli yoʻnalishlaridan keng foydalanish yoʻlga qoʻyilmoqda. Ta'lim jarayonida media, ya'ni, internet, televideniye, radio, kino, video, telefon va boshqa aloqa vositalari oʻz samarasini koʻrsatmoqda.

Xulosa qilib aytganda, bugun Respublikamizning deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarida kompyuterlar mavjud, shunday ekan barcha pedagoglar undan nafaqat informatika darslarida, balki barcha fanlarni oʻqitishda oʻrinli foydalanishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida”gi farmoni. xalq soʻzi.-2017.-8-fevral.-№28.
2. Iminov A.A., Djamatov M.X. “Boshqaruvda axborot texnologiyalari” ma’ruzalar matni. Toshkent-2017.
3. Aripov M., Begalov B., Begimqulov U., Mamarajabov M. “Axborot texnologiyalari” Oʻquv qoʻllanma. T.: “NOSHIR”-2009.
4. Aripov A.N., Iminov T.K. “Oʻzbekiston axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasi menejmenti masalalari” Monografiya -T.: Fan va texnologiya, 2005.
5. Kadirov A.M., Shakirova K., Innovatsionnыy potensial povыsheniye konkurentosposobnosti natsionalnoy ekonomike. // Sbor.2018.
6. Maxkamova M.A. Razvitiye upravleniye innovatsionnoy deyatelnostyu predpriyatiy. T.: ALOQACHI NMM, 2006.

YOSHLARDA GIMNASTIKA MASHQLARI O'RGATISH USULLARI

Maxmudov Sharofiddin Asxat o‘g‘li
Renessans ta‘lim universiteti
Sport faoliyati kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘sib kelayotgan yoshlarga gimnastika mashqlarini o‘rgatish jarayoni, hamda usullari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Jismoniy tarbiya, mashq, sport, gimnastika, o’rgatish usullari, sog‘lom, sport gimnastikasi.

Аннотация

В данной статье рассказывается о процессе и методах обучения гимнастическим упражнениям подрастающей молодежи.

Ключевые слова: Физическое воспитания, упражнения, спорт, гимнастика, методы обучения, здоровье, спортивная гимнастика.

Abstract

This article discusses the process and methods of teaching gymnastic exercises to young people.

Keywords: Physical education, exercises, sports, gymnastics, teaching methods, health, artistic gymnastics.

Aholi o‘rtasida gimnastika sport turlari (sport gimnastikasi, badiiy gimnastika, trampolin, akrobatika) ommaviyligini oshirish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish tizimini takomillashtirish, xalqaro talab va standartlar asosida professional sportchilarni tayyorlash orqali milliy terma jamoalarimizning nufuzli musobaqalarda yuqori natijalarga erishishini ta’minlash maqsadida:

Quyidagilar gimnastika sport turlarini rivojlantirishning **asosiy yo‘nalishlari** etib belgilansin:

aholi o‘rtasida gimnastika sport turlarining **ommaviyligini oshirish**, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning yangi tizimini yo‘lga qo‘yish;

maktabgacha yoshdagi bolalarning gimnastika sport turlari bilan **shug‘ullanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratish** va ularda ushbu sport turlari bo‘yicha boshlang‘ich ko‘nikmalarni shakllantirish;

umumiy o‘rta ta’lim maktablarining jismoniy tarbiya darslarida gimnastika sport turlari bo‘yicha **mashg‘ulotlarni bosqichma-bosqich ko‘paytirish** hamda mashg‘ulot va to‘garaklar faoliyatini tizimli yo‘lga qo‘yish;

gimnastika sport turlari bo‘yicha professional **trenerlar**, malakali **hakamlar** va **mutaxassislarni** tayyorlash, o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar hamda videomateriallar ishlab chiqish;

sport-ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, respublikada gimnastika sport turlari uchun zarur bo‘lgan sport jihozlari va inventarlarini ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish;

qizlar o‘rtasida erta yoshdan gimnastika sport turlarini ommalashtirish, bu borada uzoq yillarga mo‘ljallangan istiqbolli rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

Olimpiya va **Osiyo** o‘yinlari, **jahon** va **Osiyo** chempionatlariga gimnastika sport turlari bo‘yicha milliy terma jamoa sportchilarini tayyorlash dasturlarini yanada takomillashtirish;

ommaviy axborot vositalarida **sog‘lom turmush tarzining** muhim tarkibiy qismi sifatida gimnastika sport turlarini targ‘ib qilish hamda bu jarayonda yuqori darajali axborotlashtirishni va multimedia mahsulotlaridan foydalanishni ta’minlash.

Turkiston hududida XVII-XIX asrda jismoniy tarbiya va sportning, shu jumladan, gimnastikaning mazkur mintaqada rivojlanishi va taraqqiy etishi Rossiyadagi jismoniy tarbiya va sport tarixiga bevosita bog’liq bo’lganini inkor qilib bo’lmaydi. Ayni paytda O‘zbekistonda jismoniy

tarbiya va sportning vosita metodologiyasining yagona tizimi yaratilgan. Mazkur vositalarning eng ommaviylaridan biri bo‘lgan, gimnastika bu tizimda haqli ravishda muhim o‘rin egalladi. Gimnastika mashg‘ulotlarining eng muhim vazifasi yosh avlodni bolalik chog‘idan boshlab, jismoniy va aqliy jihatdan sog‘lom qilib tarbiyalash, ulardagi jismoniy va ma’naviy kuchlarni garmonik tarzda rivojlantirishdan iborat. «Gimnastika» yunoncha «gimnos» so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «yalang’och» ma’nosini bildiradi. Shuningdek, yunoncha gymnotike (gymmazo - murabbiy, mashq qildiraman so’zidan olingan) odam salomatligini mustahkamlash, uni har tomonlama jismonan tarbiyalash va harakat qobiliyatlari - jismoniy sifatlari: egiluvchanlik, kuchi, chaqqonligi, tezkorligi, chidamliligi va boshqa jismoniy sifatlarini tarbiyalash, takomillashtirish uchun ishlatiladigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar uslubiyatlar tarmog‘idir. To‘garak mashg‘ulotlarlarda bolalarni gimnastika mashqlarga o‘rgatish, ertalabki mustaqil gigiyenik gimnastika mashg’ulotlari va shuningdek, sog’lomlashtirish jismoniy tarbiya tadbirlari bilan birga qo‘shib olib borishlari kerak.

Mashqlar mazmuni shunchalik turli-tuman bo’lishi va jismoniy yuklamani ham shunchalik sekin oshirib borish lozim. Mashg’ulotning tayyorgarlik qismiga tananing barcha qismlari uchun (xarakteri, ko’lami, sur’ati bo’yicha) turli-tuman mashqlar kiritish lozim. Mashqlarning tos ichi va tos tubi mushaklariga ta’sir ko’rsatishini hisobga olish lozim. Ularga oyoqlarni oldinga bukish, orqaga uzatish, yon tomonga ko’tarish, oyoqlar bilan doiraviy harakat qilish, sonni ichkariga va tashqariga burish, shuningdek, gavdani burish, oldinga va yon tomonga engashish mashqlari bevosita ta’sir ko’rsatadi. To’g’ri qomatni shakllantirish mashqlariga alohida e’tibor berish kerak. Dinamik xarakterdagi va bo’shashish mashqlarini ko’proq qo’llash lozim. Egiluvchanlikni rivojlantirish va gavda qismlar mushaklarini mustahkamlash mashqlarini parallel qo’llashni tavsiya qilamiz. Orqaga engashishdan («ko’prik»cha, umbaloq oshish, kuraklarda kotarilib turush ko‘prik mashqida aylanishlar).

Bolalarda gimnastika bilan shug’ullanishlariga, ularning qiziqishlarini oshirish maqsadida yurtimiz bayrog’ini baland tutib turuvchi ko’plab gimnastikachilarimizdan: O.Chusovitina, Sabina Turobova, Aleksandra Serdyukova, Sabina Tashkenbayeva, Nurinisa Usmonova, Dildora Rahmatova va ko’plab yosh sportchi yoshlarimizni o’rnak qilib ko’rsatishimiz mumkin. Gimnastika mashg’ulotlarini tashkil etishda yosh bosqichlari, shug’ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarligi inobatga olinishi lozim. Gimnastika mashqlarini o’rgatish jaroyanida quydagi asosiy vazifalar hal etiladi: bolalarning umumiy harakat va jismoniy tayyorgarligi uchun ahamiyatli bo’lgan harakat ko’nikmalarini shakllantirish, kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, epchillik, chidamlilik kabi sifatlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarda gimnastika mashqlarini muntazam o’tkazilishi bola organizmining hayot faoliyatini yaxshilaydi, xushchaqchaqlik kayfiyatini uyg’otadi.

Mashhur fransuz olimi J.Dimsning fikriga ko’ra: “Gimnsatika mashqlari statik emas balki dinamik bo’lishi, to’la amplitudada bajarilishi, shaklan nafis bo’lishi kerak”. Olim J.Dims salomatlikni mustahkamlash, gavda tuzulishi va harakatlarning nafisligiga erishishni kishining chaqqaonligi va irodaviy hislatlarni rivojlantirish eng muhum vazifa deb bilgan. Gimnastikachilarni jismoniy tayyorlash gimnastika mashg’ulotlarining eng muhum tarkibiy qismlaridan hisoblanib u organizmni har tomonlama rivojlantiradi. Gimnastika mashg’ulotlarining ayrim xususiyatlari mavjud:

-Tanlangan gimnastika turi bo’yicha, sport gimnastikasi, badiiy gimnastika, eng yuqori natijaga erishishga qaratilgan;

-Mashg’ulotlarning qat’iy chegaralangan muddati va muntazamligi;

-Ma’lum qonuniyatlarga muvofiq ko’p yillik rejalashtirish;

-Mashg’ulot yuklamalarining izchil ravishda oshirilib borilishi;

-Gimnastikachining yetarlicha mustaqilligi hamda mashg’ulot jaroyoniga ijodiy yondoshuv sharoitida murabbiy va o’qituvchining rahbarlik roli;

Maktabgacha yoshdagi bolalarni gimnastika mashg’ulotlarini o’tkazishda tarbiyachilar va ota-onalar o’rtasida sport bo’yicha targ’ibot va tashviqot ishlarnini olib borish ya’ni faxriy xalqaro musobaqa g’oliblari yetakchi sportchilar bilan suhbatlar tashkil etish kerak.

Gimnastika o’z navbatida, ertalabki gimnastika, badiiy gimnastika, sog`lomlashtiruvchi gimnastika kabi bir qator yo’nalishlarni qamrab oladi. Ertalabki gimnastika mashqlarini bajarish

bolani qomatini to’g’ri rivojlanishi, nafas olishi,qon aylanishiga yordam beradi. Bolalarda diqqatini, maqsadga-intiluvchanlikni tarbiyalaydi, aqliy faoliyatining oshishiga yordam beradi, emotsiya va quvonch tuyg’ularini uyg’otadi. Gimnastika va badiiy gimnastika maktabgacha yoshdagi bolalarni sog’lomlashtirish irodalilik, sabrlilik muvafaqqiyatli hal qilish uchun harakatli o‘yin uslubiga ega bo’lib, bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning uyg’un rivojlanishi uchun muhim sohalardan biri sanaladi.Gimnastika mashg’ulotlarini tashkil etish, o’rganish uslublari o’rgatishning harakat malakalari va maxsus bilimlarni egallashga qaratilgan. O’rganish jarayonibolalarning jismoniy rivojlanishi bilan uzviy bog’liq bo’ladi. Mashg’ulotlarni tashkil etishda yo’riqchi bolalar bilan birgalikda ijodiy faoliyatda bo’lishi yetakchi rol o’ynaydi. Gimnastika mashg’ulotlarini tashkil etish 3 qismga bo’linadi:

1. Daslabki o‘rgatish
2. Mukammal o‘rgatish
3. Mustahkamlash va takomillashtirish.

Bolalar uchun gimnastikani rivojlantirish tobora ommalashib bormoqda. Badan, qo'l va oyoqlar uchun mashqlar nafaqat uyg'unlik va aqllilikni kafolatlaydi: chaqaloqda sog'lom turmush tarzi qanchalik erta shakllansa, jismonan sog'lom bolani tarbiyalash osonroq bo'ladi.Bolalar uchun gimnastikani rivojlantirishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

barcha mushak guruhlarini, yurak-qon tomir tizimini, qon aylanishini va nafas olishni kuchaytirish;

holatni yaxshilash va moslashuvchanlikni rivojlantirish;

bolani davolash va tinchlantirish;

xarakterni jilovlash;

do'stlar orttirish va o'z ustida ishlashni o'rganish.

Bolalar gimnastikasi ishtahani sezilarli darajada yaxshilaydi, ovqat hazm qilishni osonlashtiradi va harakatni muvofiqlashtirishni rivojlantiradi. Turli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gimnastika bilan muntazam shug'ullanadigan bola nafaqat kuch va sog'lig'i, balki nutqi va tezkor zehnini rivojlantirishda ham tengdoshlaridan ustundir. Qiziqarli o'yin-kulgilar chaqaloqning ongini rivojlantiradi va bolalarning injiqliklarini yo'q qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Yefemenko. Gimnastika. T., O‘zDJTI, 1980.
2. V. Smolevskiy. Gimnastika i metodika prepodavaniya. M., «FiS», 1987.
3. I. Gurevich. Uprajneniya dlya modelirovaniya krugovoy trenirovki. Minsk, «Roмinya», 1990.
4. Azimov. Sport fiziologiyasi. T., O’zDJTI, 1993.
5. M. Karimov. O’zbekistonda gimnastika. T., O’zDJTI, 1999.

ONLINE AND HYBRID LEARNING MODELS

Meliyeva Nargizakhon Bakhodirovna
Lecturer at Renessans University of Education,

Nuriddinova O'g'iloy Fazliddinovna
3rd year student of Renaissance University of Education
English philology depatrtment, Tashkent

Abstract

In recent years, online and hybrid learning models have transformed the educational landscape, offering flexible and accessible alternatives to traditional classroom-based education. Online learning relies entirely on digital platforms, providing learners with the freedom to study at their own pace, while hybrid learning integrates both online and face-to-face instruction, combining the benefits of in-person engagement with the convenience of virtual learning. This article explores the key characteristics, advantages, and challenges of these models, highlighting their impact on education. As technology continues to advance, online and hybrid learning will play an increasingly significant role in shaping the future of education.

Keywords: Online learning, hybrid learning, e-learning, blended education, digital learning, educational technology, virtual classrooms, distance education.

Annotatsiya

So'nggi yillarda onlayn va gibrid ta'lim modellari an'anaviy sinfga asoslangan ta'limga moslashuvchan va qulay alternativlarni taklif qilib, ta'lim landshaftini o'zgartirdi. Onlayn ta'lim to'liq raqamli platformalarga tayanadi, bu o'quvchilarga o'z tezligida o'qish erkinligini ta'minlaydi, gibrid ta'lim esa ham onlayn, ham yuzma-yuz o'qitishni o'zida mujassam etgan holda virtual o'rganish qulayligi bilan shaxsan ishtirok etishning afzalliklarini uyg'unlashtiradi. Ushbu maqola ushbu modellarning asosiy xususiyatlari, afzalliklari va muammolarini o'rganib, ularning ta'limga ta'sirini yoritadi. Texnologiya taraqqiyotda davom etar ekan, ta'lim kelajagini shakllantirishda onlayn va gibrid ta'lim tobora muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Onlayn ta'lim, gibrid ta'lim, e-learning, aralash ta'lim, raqamli ta'lim, ta'lim texnologiyasi, virtual sinflar, masofaviy ta'lim.

Аннотация

В последние годы онлайн и гибридные модели обучения преобразили образовательный ландшафт, предлагая гибкие и доступные альтернативы традиционному обучению в классе. Онлайн-обучение полностью опирается на цифровые платформы, предоставляя учащимся свободу учиться в своем собственном темпе, в то время как гибридное обучение объединяет как онлайн-, так и очное обучение, объединяя преимущества личного взаимодействия с удобством виртуального обучения. В этой статье рассматриваются основные характеристики, преимущества и проблемы этих моделей, подчеркивая их влияние на образование. По мере того, как технологии продолжают развиваться, онлайн и гибридное обучение будут играть все более значимую роль в формировании будущего образования.

Ключевые слова: онлайн-обучение, гибридное обучение, электронное обучение, смешанное образование, цифровое обучение, образовательные технологии, виртуальные классы, дистанционное образование.

Introduction. In the modern educational landscape, online and hybrid learning models have gained significant popularity due to technological advancements and the increasing demand for flexible learning environments. These models offer new opportunities for students and educators, enabling access to quality education regardless of geographical constraints. This article explores the characteristics, advantages, and challenges of online and hybrid learning models.

In the digital age[1], education is no longer confined to traditional classrooms. The emergence of online and hybrid learning models has transformed how knowledge is delivered, making education more accessible, flexible, and adaptable to diverse learning needs. While online learning offers a fully virtual educational experience, hybrid learning integrates online and in-person instruction to provide a balanced approach. Both models have advantages and challenges, influencing how students and educators interact with the learning process.

Online learning, often referred to as e-learning, has gained popularity due to its convenience and accessibility. Unlike traditional education, which requires physical presence in a classroom, online learning allows students to study from anywhere with an internet connection. This model is particularly beneficial for individuals who have work commitments, live in remote areas, or prefer self-paced study. Educational institutions and organizations worldwide have adopted online learning platforms such as Moodle, Coursera, and Google Classroom[2] to facilitate remote education. One of the most significant advantages of online learning is its flexibility. Students can access lectures, assignments, and resources at their convenience, allowing them to balance education with other responsibilities. Additionally, online courses are often more cost-effective than traditional programs, as they eliminate expenses related to transportation, accommodation, and printed materials. Moreover, the use of multimedia resources, including videos, quizzes, and interactive simulations, enhances engagement and makes learning more dynamic. However, online learning is not without its challenges. One major drawback is the lack of direct social interaction. Traditional classrooms foster communication, collaboration, and immediate feedback, whereas online learning can sometimes feel isolating. Furthermore, students must develop strong self-discipline and time management skills to stay motivated in a virtual learning environment. Technical issues, such as unreliable internet access and limited digital literacy, can also hinder the effectiveness of online education.

Hybrid learning[3], also known as blended learning, combines online and face-to-face instruction to offer a more comprehensive educational experience. This model seeks to integrate the best aspects of both learning methods, allowing students to benefit from in-person engagement while enjoying the flexibility of digital learning. In a hybrid classroom, students may attend physical lectures while completing additional coursework online. One of the key benefits of hybrid learning is its ability to cater to different learning styles. While some students thrive in an independent, self-paced online environment, others benefit from direct interaction with teachers and peers. Hybrid learning accommodates both preferences, making education more inclusive and effective. Additionally, it encourages active participation through digital discussions, group projects, and online assessments, promoting collaboration beyond the classroom.

Despite its advantages, hybrid learning presents certain challenges. Implementing a hybrid model requires careful planning and access to reliable technology. Educators must be well-trained in using digital tools and designing effective online activities to complement in-person instruction. Moreover, students may struggle with managing their time between online and offline components, requiring strong organizational skills. Institutions must also invest in infrastructure and resources to ensure a seamless transition between both learning environments.

Both online and hybrid learning models represent the future of education. As technology continues to evolve, these models will likely become even more sophisticated, integrating artificial intelligence, virtual reality, and personalized learning experiences. The COVID-19[4] pandemic accelerated the adoption of digital education, highlighting the need for flexible learning options. While online learning provides accessibility and convenience, hybrid learning ensures a balance between digital and traditional education. In conclusion, online and hybrid learning models have revolutionized education by offering new opportunities for students and educators. While online learning provides flexibility and cost-effectiveness, hybrid learning offers a structured yet adaptable approach. Despite certain challenges, the benefits of these models make them valuable alternatives to conventional education. By embracing technological advancements and refining teaching

strategies, the future of education will continue to evolve, making learning more inclusive, engaging, and effective.

In conclusion, the evolution of education through online and hybrid learning models has significantly transformed the traditional learning experience. Online learning offers unparalleled flexibility, cost-effectiveness, and accessibility, making education available to a diverse range of learners worldwide. However, challenges such as the lack of social interaction, the need for self-discipline, and technical limitations remain concerns. On the other hand, hybrid learning bridges the gap between digital and traditional education, providing students with the benefits of both approaches. By combining online resources with face-to-face instruction, hybrid learning enhances engagement, supports different learning styles, and promotes collaboration.

As education continues to evolve, online and hybrid models will play an increasingly vital role in shaping the future of learning. Advancements in technology, such as artificial intelligence and virtual reality, are expected to further enhance these models, making them even more effective and interactive. While challenges exist, institutions, educators, and students must adapt to these changes, leveraging digital tools to create more inclusive and dynamic learning environments. Ultimately, the success of online and hybrid learning depends on strategic implementation, continuous innovation, and a commitment to quality education.

References

1. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for Quality Learning at University: What the Student Does. McGraw-Hill Education.
2. Black, P., & Wiliam, D. (1998). "Assessment and Classroom Learning." Assessment in Education: Principles, Policy & Practice, 5(1), 7-74.
3. Darling-Hammond, L. (2017). The Right to Learn: A Blueprint for Creating Schools That Work. Jossey-Bass.
4. Fullan, M. (2007). The New Meaning of Educational Change. Routledge.
5. Guskey, T. R. (2000). Evaluating Professional Development. Corwin Press.
6. Hattie, J. (2009). Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. Routledge.
7. OECD. (2019). Measuring Innovation in Education: A New Perspective. OECD Publishing.
8. Reeves, D. B. (2004). Accountability for Learning: How Teachers and School Leaders Can Take Charge. ASCD.
9. Siemens, G. (2005). "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age." International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2(1), 3-10.
10. Wiliam, D. (2011). Embedded Formative Assessment. Solution Tree Press.

ZAMONAVIY OLIY TA'LIMDA GID-TARJIMONLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI OSHIRISH: MUAMMOLAR VA ULARNI HAL QILISH STRATEGIYALARI

Mirzayeva Lola Shermat qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqola zamonaviy oliy ta'lim tizimlarida gid-tarjimonlarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdagi muammolarni o'rganadi va ularni hal qilish uchun amaliy yechimlar taklif etadi. Adabiyotlar tahlili, so'rovnomalar va sohaning mutaxassislari hamda o'qituvchilar bilan suhbatlarni o'z ichiga olgan aralash usullar yordamida tadqiqot asosiy muammoli sohalarni aniqlaydi va ularni yaxshilash bo'yicha asosli takliflar ishlab chiqadi. Natijalar amaliy tajriba, madaniy sezgirlik va texnologik malakaning zarurligini ta'kidlaydi, chunki ular gid-tarjimonlik ta'limini rivojlantirishda yanada integratsiyalashgan, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvning zarurligini ko'rsatadi.

Kalit soʻzlar: ogʻzaki tarjimon-gidlar; kommunikativ kompetensiya; oliy ta'lim; sayohat; til koʻnikmalari; madaniyatlararo muloqot; amaliy ta'lim.

Аннотация

В данной статье исследуются проблемы формирования коммуникативной компетенции гидов-переводчиков в современных системах высшего образования и предлагаются практические решения. Используя комбинированный подход, включающий обзор литературы, анкетирование и интервью с профессионалами отрасли и преподавателями, исследование выявляет основные проблемные области и формулирует обоснованные предложения по улучшению. Результаты подчеркивают необходимость реального опыта, культурной чувствительности и технологической компетентности, демонстрируя потребность в более интегрированном, практико-ориентированном подходе к образованию в сфере гидов-переводчиков.

Ключевые слова: устные переводчики-гиды; коммуникативная компетенция; высшее образование; путешествия; языковые навыки; межкультурная коммуникация; практическое обучение.

Annotation

This paper investigates the problems of guiding-interpreters in contemporary higher education systems building communicative competency and offers workable remedies. Using a mixed-methods approach comprising a literature review, questionnaires, and interviews with industry professionals and teachers, the study finds major areas of concern and generates reasonable suggestions for improvement. The results stress the requirement of real-world experience, cultural sensitivity, and technological competency as they show the need of a more integrated, practice-oriented approach to drive interpretation education.

Keywords: guiding interpreters; communicative competency; higher education; travel; language ability; intercultural communication; practical training.

Introduction. Guide-interpreters are more crucial in the travel industry than ever in a world going global. These experts serve as cultural mediators, not only providing accurate information but also encouraging major cross-cultural experiences for visitors. But the always changing nature of international travel presents fresh challenges for universities trying to provide guide-interpreters with the communicative abilities needed to succeed in their fields. The role of guide-interpreters in the tourism industry is pivotal, serving as cultural ambassadors, information providers, and facilitators of memorable experiences for visitors from diverse backgrounds. In an increasingly

globalized world, the demand for skilled guide-interpreters who can effectively communicate across cultural and linguistic boundaries has never been greater. However, the rapidly evolving nature of the tourism industry, coupled with technological advancements and changing visitor expectations, has presented new challenges in the education and preparation of these professionals.

This article aims to explore the problems encountered in developing communicative competence among guide-interpreters within the context of modern higher education. Communicative competence, in this context, encompasses not only linguistic proficiency but also cultural sensitivity, interpersonal skills, and the ability to adapt to diverse situations and audiences. The development of these skills is crucial for guide-interpreters to effectively fulfill their multifaceted roles in the tourism sector.

Despite the importance of communicative competence, many educational programs struggle to adequately prepare students for the realities of the profession. The gap between academic training and real-world demands has become increasingly apparent, leading to a growing concern among industry professionals and educators alike. This research seeks to identify the key challenges faced in guide-interpreter education and propose practical solutions to address these issues.

By examining current educational practices, industry requirements, and the experiences of both students and professionals in the field, this study aims to contribute to the ongoing dialogue on improving guide-interpreter education. The findings and recommendations presented here have implications not only for educational institutions but also for tourism organizations, policymakers, and the broader hospitality industry.As the global tourism landscape continues to evolve, it is imperative that guide-interpreter education adapts to meet these changing needs. This article seeks to provide a comprehensive analysis of the current state of guide-interpreter training, with a particular focus on communicative competence, and offer innovative solutions to enhance the effectiveness of educational programs in this field.This study aims to pinpoint the main concerns guiding interpreters in modern higher education environments toward developing communicative competency as well as offer suitable solutions. By addressing these challenges, we might raise the caliber of guide-interpreter training, thereby enhancing the whole travel experience and the professionalism of the sector.

Review of literature

In the framework of guide-interpreters, the issue of communicative competency has attracted close attention recently. Apart from language ability, Leclerc and Martin (2004) stressed the need of cultural understanding and sensitivity. Their results highlighted the importance of guide-interpreters having both linguistic skills and a great grasp of cultural subtleties.

Examining the changing position of tour guides in the twenty-first century, Weiler and Black (2015) highlighted the growing demand for guides able to offer interactive and customized experiences. Emphasizing both hard and soft abilities, this change requires a more all-encompassing strategy to guide-interpreter education.

In 2004, Zhang and Chow investigated how the performance of tour guides influences visitor pleasure and found a strong correlation between guide competency and whole travel experience. Their results underlined the requirement of effective communication for guiding interpreters. Ap and Wong (2001) pointed up several problems with tour guide training, including inadequate practical experience and no uniform education program. These results show guide-interpreters require more practice-oriented and regimented education.

Methodology

This study gathered the necessary information on problems and possible remedies in guide-interpreter education using a mixed-methods methodology. The study approach consisted in the following: Review of scholarly publications, industry reports, and instructional recommendations on guide-interpreter training and communication competency

Online surveys sent to present guide-interpreter students, recent graduates, and teachers from many universities helped to collect quantitative data.

Semi-structured interviews were conducted to gather qualitative data from faculty members engaged in guide-interpreter education programs, tourism industry professionals, and experienced guide-interpreters.

Four hundred participants— eighty current students, fifty recent graduates, and twenty teachers—participated in an online poll. The poll focused on ideas for improvement and supposed obstacles in reaching communicative competency.

Twenty in-depth interviews with seasoned teachers and business leaders helped one to better grasp the challenges and possible remedies.

Data was examined by both qualitative (thematic analysis of interview transcripts and open-ended survey questions) and quantitative (statistical analysis of survey results).

Results and Discussion

The study revealed issues in the higher education guide-interpreters' communication competency development.

a) 78% of students and new graduates admitted they lacked practical training, hence they were unprepared for real-world mentoring situations.

b) Of the participants, 65% struggled in using idioms and specialist terminology in their target languages.

c) Intercultural Communication Skills: Seventy percent of the respondents felt they lacked sufficient instruction to negotiate difficult intercultural problems.

d) Technology Integration: 82% of respondents claimed they require more instruction on guiding and interpreting modern technologies.

e) Development of Soft Skills: 68% of respondents felt their education fell short in covering important soft skills such emotional intelligence, flexibility, and problem-solving ability. 75% of students and new graduates admitted they were not ready to handle a varied spectrum of tourists with different requirements and expectations.

60% of teachers said their current courses might not adequately represent the evolving needs of the tourist sector. These results and the knowledge of business experts lead one to suggest the following remedies: Give students field trips, simulations, and internships so they may acquire real-world experience as guides.

Create courses covering regional dialects, idioms, and terminology unique to travel. Provide comprehensive intercultural communication courses including case studies and role-playing activities to equip students for different cultural contacts.

Training on modern tourism tools including digital guides, augmented reality apps, and social media management can help to integrate technologies. Plan regular courses and seminars to improve soft skills including public speaking, conflict management, and flexibility. Give pupils chances to engage with several tourist profiles, including those from other cultural backgrounds or with special needs. Boost cooperation between tourist industry players and educational institutions to maintain courses current and relevant. Encourage lifetime learning among guide-interpreters by means of professional development chances and refresher courses.

Nine mentoring programs pair students with seasoned interpreters for help and practical knowledge. Incorporate psychology, anthropology, and history into guide-interpreter training to get a complete knowledge of the profession.

Conclusion

The discrepancy between academic training and practical needs makes developing communication ability among guide-interpreters in higher education challenging. Adopting the suggested solutions will enable educational institutions to equip guide-interpreters for the complexity of their future employment. These improvements will not only raise the standard of guide-interpreter training but also enable the travel sector to grow generally more professional and successful. Future studies should focus on evaluating the long-term effects of these therapies and creating fresh approaches to direct-interpreter training in an environment going more and more digital and international. The results of this study underline the need of a more dynamic, practice-

oriented approach to guide interpreter education that balances linguistic proficiency, cultural knowledge, technological competence, and soft skill development. By tackling these problems, we can make sure that next guide-interpreters are ready to satisfy the evolving needs of the travel industry and offer first-rate experiences to guests from many backgrounds. This comprehensive article has explored the challenges faced in developing communicative competence among guide-interpreters in modern higher education and proposed various solutions to address these issues. By examining the current state of guide-interpreter education, identifying key problems, and offering practical solutions, this research contributes to the ongoing efforts to improve the quality of tourism experiences and the professionalism of guide-interpreters.

The findings highlight the importance of bridging the gap between academic training and real-world demands in the tourism industry. The proposed solutions, ranging from increased practical training to the integration of technology and soft skills development, offer a multifaceted approach to enhancing guide-interpreter education.

Future research in this field could focus on:

1. Longitudinal studies to assess the long-term impact of implementing the proposed solutions on guide-interpreters' performance and career satisfaction.
2. Comparative analyses of guide-interpreter education programs across different countries to identify best practices and cultural variations in approach.
3. Exploration of innovative technologies, such as virtual reality and artificial intelligence, in guide-interpreter training and their potential impact on communicative competence.
4. Investigation of the evolving role of guide-interpreters in an increasingly digital tourism landscape and the implications for educational programs.
5. Analysis of the economic impact of improved guide-interpreter education on the tourism industry and destination competitiveness.

By addressing the challenges identified in this study and implementing the proposed solutions, educational institutions and tourism stakeholders can work together to ensure that future guide-interpreters are well-prepared to meet the diverse and evolving needs of the global tourism industry. This, in turn, will contribute to enhanced visitor experiences, improved cultural understanding, and the sustainable growth of tourism destinations worldwide.

References

1. Ap and Wong (2001) Tour guiding case study: professionalism, issues, and concerns. 22(5), 551–563 is the travel management.
2. Leclerc, D. and Martin, J. N. (2004) Tour guides' perceived communication skills by American, German, and French visitors. 28 (3–4) International Journal of Intercultural Relations, 181–200.
3. Black, R. and Weiler, B. 2015 Tour guiding research: Consequences, insights, and challenges Channel View Writings.
4. Zhang, H. Q. and Chow, I. (2004) Application of the importance-performance paradigm to tour guide performance: evidence from mainland Chinese outbound visitors to Hong Kong. 25(1), 81–91: Tourism Management.
5. Cohen, E. (1985) The background, organization, and dynamics of the job define the tourist guide. 12(1) Annals of Tourism Research, 5–29.
6. Chen, A., Hsu, C. H., and Huang, S., 2010 Performance of the tour guide and visitor satisfaction: analysis of Shanghai's package tours Diary of Hospitality and Tourism Research, 34(1), 3–33.
7. Reisinger, Y. and Steiner, C. (2006) Considering object validity from another perspective. 33(1) Annals of Tourism Research, 65–86.
8. Pond, K.L. (1993) The Professional Guide: Tour Guide Dynamics. van nostrand reinhold.
9. Brito, L.M. (2012). Intercultural interpretation strategies in the context of a guided tour to the Coach Museum in Lisbon. Procedia: Social and Behavioral Sciences, 51:109–113.
10. Ten years Rabotič, B. (2010). In contemporary travel, tourist guides Travel and the Environment International Conference, 353–364.

OVERCOMING CHALLENGES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE AT SCHOOLS

Mukhtarova Nozima Kuchkarovna
Senior Teacher Of Humanitarian Science Faculty
The branch of Russia State Pedagogical University
named after A.I. Herzen in Tashkent

Abstract

This article discusses the difficulties that teachers face while teaching English, especially in the classes where essential equipments for learning a foreign language are limited. The challenges of teaching English as well as the perspectives of English language teachers in dealing with these challenges in the classroom is highlighted and investigated.

Keywords: English, challenges, solutions, students, teachers, classroom.

Annotasiya

Ushbu maqolada ingliz tilini o'rgatishda o'qituvchilar duch keladigan qiyinchiliklar, ayniqsa ingliz tili dars xonalari maxsus jihozlari cheklangan sharoitlarda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ingliz tili o'qituvchilarining ushbu muammolarni hal qilishdagi istiqbollari o'rganilgan va yoritilgan.

Kalit soʻzlar: ingliz tili, muammolar, yechimlar, oʻquvchilar, oʻqituvchilar, sinf xonasi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются трудности, с которыми сталкиваются учителя при обучении английскому языку, особенно в ситуациях, когда классы английского языка оснащены ограниченно. Выделены и исследованы проблемы преподавания английского языка, а также перспективы учителей английского языка в решении этих проблем в классе.

Ключевые слова: английский язык, проблемы, решения, учащиеся, преподаватели, классная комната.

Students nowadays place a high value on learning the English language. They enroll in various institutes to learn the English language. Where English teachers teach them the English language.

Teaching English to non-native speakers is a difficult task for teachers. A good teacher's quality is to recognize problems and create the best possible environments for students to learn in. In this study, we will look at some of the issues that teachers face when teaching English.

English as a foreign language refers to the practice of teaching English to students whose first language is not English [1]. However, many factors can contribute to a lack of teacher skills, and this lack of employment can be attributed to a variety of factors. Wages, working conditions, a lack of support, a lack of independence, and curricular changes are examples of these. For these reasons, a teacher shortage will inevitably lead to a decline in educational standards [3].

One of the issues that English language teachers face is that “the effect of such a condition can influence educating and learning” [2]. In addition to many problems associated with teaching large classes, such as “lack of desks and fixed chairs that are difficult to move; students sit close to each other, and the teaching and learning process requires a comfortable and enjoyable atmosphere, otherwise teachers may not be able to meet students' needs and achieve learning goals” [4].

First, teaching anything, not just English, is heavily reliant on resources. The majority of teachers faced this type of problem; they were not provided with the resources necessary for delivering English language lectures to students in order for them to learn effectively. It became extremely difficult for teachers to teach without the necessary resources for lectures. Speakers, microphones, projectors, computer systems, and other digital devices are among the resources. It makes the overall lecture and environment more interesting and effective for students, assisting them in learning English.

Next, A large number of students in the classroom causes a lot of disruption and stress for the teachers because teaching a large number of students requires more effort and hard work from the

teachers. The following are the issues caused by a large number of students: making noises bothered the teacher and it's difficult to keep track of the class's students. It is extremely difficult to engage crowded students in learning, all students do not have access to the learning resources.

Third, the most visible issue that English teachers face is speaking other languages or speaking in their native language. It is very easy for students to speak in their native language or other languages that they are familiar with instead of English. It's extremely frustrating for students who are trying to speak the language and think of words and sentences to say that they don't know. It is very simple for them to communicate in their native language or a language with which they are already familiar. This is the most common and significant issue that English teachers face when teaching English to students who do not speak English as their first language.

Here are some relevent solutions for them:

Competitions are extremely important in learning the English language. It compels students to learn the English language through activities such as debates, quizzes, and so on. Competitions motivate students to learn more and more in order to win competitions against their peers. It greatly assists teachers in teaching English to students for whom English is not their first language. Different types of competitions between students make learning the English language more interesting and encourage them to compete and win against their peers.

Next, the majority of English language teachers employ traditional teaching methods. However, new devices and gadgets designed specifically for educational purposes can improve English language teaching and learning. Teachers should incorporate multimedia devices into their classroom lectures. It makes English language learning more interesting and understandable for students. Because visual images, videos, and sounds, among other things, help students understand what is being said rather than what is written in books.

Additionally, teachers should establish classroom rules and schedules, which students must follow. Rules and discipline are crucial in learning the English language. Students must turn off their phones, refrain from speaking with their classmates, arrive on time for lectures, complete their homework on time, and submit it to the teacher. If a student violates one of the rules, he or she will be fined. Alternatively, contact their parents. Students in all fields require motivation to achieve their objectives and progress toward success. Sometimes students get distracted from their goals. Then, motivational speeches and other motivational activities assist them in getting back on track. Teachers must hold motivational sessions for students once a month to keep them motivated to learn English.

References

1. Anyiendah, M.S. (2017). challenges Faced by Teachers When Teaching English in public primary Schools in Kenya. doi: 10.3389/feduc.2017.00013.
2. Emery, H. (2012). A global study of primary En-glish teachers' qualifications, training and career development. ELT Research Papers, 1-32.
3. Nunan, D. (2003). The impact of English as a global language on educational policies and practices in the Asia-Pacific region. TESOL Quarterly,589-613.
4. Nurkamto, J. (2003). Problema pengajaran bahasaInggris di Indonesia. Jurnal Ilmiah Masyarakat Linguistic Indonesia 21(2), 288-307.

CHALLENGES IN MASTERING DATA ANALYTICS AND SOLUTIONS TO OVERCOME THEM

Musayeva M.M.
Renaissance Education University
Assistant Lecturer at the "Information Technologies" Department,

Xajiakbarova M.O'.
Renaissance Education University
Student at the "Information Technologies" Department

Abstract

This article analyzes the role of data analytics in society and its significance in the modern educational process. Data analytics is one of the key areas of information technology, enabling important decision-making in business and scientific research through the analysis of large data sets. However, students face challenges in mastering this field, including insufficient understanding of statistical analysis, machine learning, and programming. To address these issues, the use of practical exercises, real-world projects, and specialized software is proposed. This approach helps enhance students' knowledge and prepares them for working with modern technologies.

Keywords: Data analytics, information technology, statistics, machine learning, data analysis, programming, artificial intelligence, database, educational process

Аннотация

В данной статье анализируется роль анализа данных в обществе и его значение в современном образовательном процессе. Аналитика данных является одним из ключевых направлений информационных технологий и позволяет принимать важные решения в бизнесе и научных исследованиях на основе анализа больших объемов данных. Однако у студентов возникают трудности в освоении этой области, включая недостаточное понимание статистического анализа, машинного обучения и программирования. Для решения этих проблем предлагается использование практических занятий, реальных проектов и специализированного программного обеспечения. Такой подход способствует повышению уровня знаний студентов и подготовке их к работе с современными технологиями.

Ключевые слова: Аналитика данных, информационные технологии, статистика, машинное обучение, анализ данных, программирование, искусственный интеллект, базы данных, образовательный процесс.

Annotatsiya

Ushbu maqolada data analitikaning jamiyatdagi oʻrni va uning zamonaviy ta’lim jarayonidagi ahamiyati tahlil etiladi. Data analitika axborot texnologiyalarining asosiy yoʻnalishlaridan biri boʻlib, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali biznes va ilmiy tadqiqotlar uchun muhim qarorlarni qabul qilish imkonini beradi. Biroq, talabalar orasida ushbu sohani oʻzlashtirishda ba’zi qiyinchiliklar kuzatilmoqda. Jumladan, statistik tahlil, mashinaviy oʻrganish va dasturlashga oid bilimlarning yetarlicha shakllanmagani muhokama qilinadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun amaliy mashgʻulotlar, real loyihalar va maxsus dasturiy ta’minotlardan foydalanish taklif etiladi. Ushbu yondashuv talabalar bilimini oshirish va ularni zamonaviy texnologiyalarga tayyorlashga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: Data analitika, axborot texnologiyalari, statistika, mashinaviy oʻrganish, ma’lumotlarni tahlil qilish, dasturlash, sun’iy intellekt, ma’lumotlar ombori, ta’lim jarayoni.

The role of data analytics in society and education. In today's digital era, data analytics has become an integral part of various industries, ranging from healthcare and finance to marketing and education. The ability to collect, process, and analyze vast amounts of data allows organizations to

identify patterns, predict trends, and make informed strategic decisions. Businesses leverage data analytics to optimize operations, enhance customer experiences, and improve profitability. Similarly, government agencies utilize data analytics to develop policies, monitor public health, and enhance national security. Scientific research also heavily relies on data-driven approaches to make groundbreaking discoveries and validate hypotheses.

In the field of education, data analytics is transforming traditional learning methods by personalizing instruction, improving student performance tracking, and optimizing curriculum development. Educational institutions use data analytics to assess teaching effectiveness, identify at-risk students, and implement targeted interventions. Advanced learning management systems (LMS) powered by data analytics provide insights into student engagement, helping educators adapt their teaching methodologies for better outcomes.

Despite its growing significance, the integration of data analytics into education still faces challenges. Many universities and colleges offer data analytics courses, but the depth and practicality of these programs vary. To prepare students for real-world applications, educational programs should emphasize hands-on experience with data-driven problem-solving, the use of industry-standard tools, and interdisciplinary collaboration. Strengthening data literacy among students and educators alike will ensure that data analytics continues to drive innovation and efficiency across multiple sectors.

Key challenges for students in learning data analytics

Data analytics is a complex and multifaceted discipline, and students face several major challenges in mastering it:

Insufficient knowledge of mathematics and statistics – Data analytics is based on statistical models and algorithms. Due to a lack of sufficient knowledge in statistical analysis and probability theory, students struggle to develop in this field.

Limited programming skills – Data analytics requires proficiency in programming languages such as Python, R, and SQL. Many students lack the practical experience of coding in these languages.

Lack of practical experience – Students may have theoretical knowledge, but they often lack experience in working with real-world data.

Complexity of artificial intelligence and machine learning fundamentals – Modern approaches to data analytics are closely tied to artificial intelligence and machine learning, posing additional challenges for students.

Limited skills in data visualization and insight generation – Data analytics is not just about numbers and code; it also involves visualizing data and presenting it in an understandable format.

Solutions to overcome challenges

To address these challenges, the following approaches can be proposed:

In-depth study of mathematics and statistics – Additional specialized courses in mathematics and statistics should be introduced into educational programs.

Practical training and projects – Courses in data analytics should incorporate real-world projects and assignments that involve analyzing actual data.

Specialized programming courses – Dedicated courses in Python, R, and SQL should be implemented to teach students programming skills.

Collaboration with industry experts – Organizing seminars and training sessions with experienced professionals in data analytics can be beneficial for students.

Workshops on visualization and reporting – Teaching students how to use tools like Power BI and Tableau can help improve their analytical skills.

Conclusion

Data analytics is a vital field in modern society, and mastering it is beneficial not only for IT professionals but also for individuals in business, healthcare, finance, and other industries. To ensure that students excel in this field, special attention should be given to programming, statistics, and practical training. Additionally, the use of modern software tools and real-world project experience will enhance students' knowledge and competence in data analytics.

References

1. McKinney W. "Python for Data Analysis" – O'Reilly Media, 2022.
2. Hastie T., Tibshirani R., Friedman J. "The Elements of Statistical Learning" – Springer, 2017.
3. Provost F., Fawcett T. "Data Science for Business" – O'Reilly Media, 2013.
4. Han J., Kamber M., Pei J. "Data Mining: Concepts and Techniques" – Morgan Kaufmann, 2011.
5. Methodological guide for the "Data Analytics" course in higher education institutions – Tashkent: 2023.

ZAMONAVIY DAVRDA BOLALARNI IJTIMOIY HAYOTGA TAYYORLASHDA OILANING O‘RNI

Mustafoyev Maqsudbek Olim o‘g‘li
Renessans ta’lim universiteti
Ta’lim sifatini nazorat qilish
bo‘limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyatning asosiy tayanchi hisoblangan oila haqida fikr yuritiladi. Oila muammosi barcha davrlarda dolzarb muammo sifatida e’tirof etiladi. Jumladan, har bir oilada bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda, jamiyatdagi mavjud tartib-qoidalarga o‘rgatish, bunyodkorlik va yaratuvchanlik ruhida tarbiyalashga katta ahamyat berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: oila, jamiyat, bola tarbiyasi, ijtimoiy hayot, zamonaviy sharoit.

Аннотация

В этой статье рассматривается семья, которая считается основной опорой общества. Проблема семьи признается актуальной во все времена. В частности, в каждой семье большое внимание уделяется подготовке детей к общественной жизни, обучению существующим в обществе правилам и правилам, воспитанию их в духе созидания и творчества.

Ключевые слова: семья, общество, воспитание детей, общественная жизнь, современные условия.

Abstract

This article examines the family, which is considered the main pillar of society. The family problem is recognized as relevant in all times. In particular, in every family, great attention is paid to preparing children for social life, teaching them the rules and regulations existing in society, and educating them in the spirit of creation and creativity.

Keywords: family, society, child-rearing, social life, modern conditions.

Kirish. Kishilik jamyatinining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma’lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo‘lib, har tomonlama sog‘lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma’sul bo‘lgan g‘oyat muhim tarbiya o‘chog‘idir.

O‘zbek oilasi a`zolarning barchasini savodxon, ma’lumotli deb atasak, xato qilmagan bo‘lamiz, ana shu imkoniyatlar ta’sirida o‘g‘il va qizlar bilimli, fikr-mulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovatli bo‘lib voyaga yetmoqdalar.

Oiladagi bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etadi, ota-onalar farzandlariga ahloq-odob, ruhiyat va ma’naviyatga oid bilimlardan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasliklari, balki o‘zlari ham tarbiyaning o‘ziga xos sir-sinoatlari, hususiyatlari, uning mazmun-mohiyati va ma’nosiga doir eng yangi ma’lumotlardan xabardor bo‘lib turishlari kerak bo‘ladi. Oila tarbiyasi bolaning kelajakda kim bo‘lib yetishishida mu-him o‘rin tutadi, bola dastlab oilada jamiyatning qiyofasini quradi, bo‘lajak fuqaroning huquq va burchlari, dunyoqarashi va axloqiy qarashlari oilada shakllanadi, shu asosda jisman va ruhan kamol topib boradi. Bola uchun oiladagi sog‘lom ijtimoiy-ruxiy muhit, madaniy-ma`naviy va axloqiy qadriyatlar, an`analar, ijtimoiy-hayotiy tajribalar, ko‘nikma va malakalar manbaidir.

Bu oilaviy tarbiya jarayonida sayqallanib boradi, tarbiyaning mohiyati kishini hayotga tayyorlashdan iborat bo‘lib, tarbiyaning mazmuni, yo‘nalishi, maqsadi va vazifasi kishilarning ijtimoiy munosabatlariga bog‘liq.

Kishi shu munosabatlarga asosan hayotga biron-bir tarzda qaraydigan bo‘ladi, tafakkuri orqali olamni anglaydi va o‘zining unga nisbatan munosabatini shakllantiradi, muayyan axloq mezonlari ruxida tarbiya topadi, chunki oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaga nisbatan bolalarning ruxiy olamiga, xissiyoti va tuyg‘ulariga chuqur ta`sir ko‘rsatadi.

Oila-dagi ma`naviy-ruxiy muhit, bola tarbiyasida g‘oyat muhim ahamiyatga ega bo‘lib, oila a`zolarining turmush tarzi ko‘p hollarda farzandlarning ruhiy kayfiyati, tasavvuri va xissiyotlarini belgilab beradi. Demak oila sog‘lom, barka-mol insonni tarbiyalab voyaga etkazishda jamiyat oldida mas`uldir.

Oilada tarbiya topgan xar bir inson xar jixatdan umuminsoniy ahloqiy, ilmiy, e`tiqod va boshqa sohalarda kamolatga yetgan hislatlarni o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lishi lozim, kamolot sari intilgan kishi asta-sekin olamni, o‘zligini taniy boshlaydi.

Komillik insonning adolatli bo‘lishi, xaqiqat va yaxshilikka intilishi, vijdonan pok, o‘z hatolarini anglab, ulardan xalos bo‘lishga xarakat qilishi demakdir, ma`naviyatni boyitish, iymon-e`tiqodli, aql-zakovatli bo‘lish kishilarni g‘aflatdan uyg‘otadi, barcha ezgu tilaklarini ro‘yobga chiqaradi.

Yosh avlodni barkamol, sog‘lom, Vatan tuyg‘usini xis qila oladigan shaxs qilib voyaga etkazish, birinchi navbatda, oilaga va ota-onaga bog‘liqdir.

Yosh avlodda kelajakka bo‘lgan ishonch xissini uyg‘otish uchun esa, ajdodlarimizning ma`naviy-axloqiy merosini chuqur o‘rgatish, ularning iste`dodi va qobiliyatini buyuk maqsadlar sari yo‘naltirish maqsadga muvofiqdir.

Masalan, oilalarda moddiy boylikning ko‘payishi, undan ota-onalar va bolalarning noto‘g‘ri foydalanishi, o‘smirlarning bir qismida hayotga iste`molchilik, boqimandalik nuqtai-nazardan qarashni, tubanlikni, xudbinlikni keltirib chiqaradi, mehnatsiz boylik orttirish kayfiyati kuchayadi.

Bolalarning zamonaviy rivojlanishi ma'lum xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Zamonaviy bolalar o'zlarining g'ayrati, iste'dodlari va qobiliyatlari bilan ajralib turadilar. Ular o'zlariga, qobiliyatlari va qobiliyatlariga ishonishadi. Demokratiya va hamkorlik yangi avlod bolalari o'rtasidagi munosabatlarni tashkil etishning yagona mumkin bo'lgan shaklidir. Ular qattiq ramkalar, tayyor usullar va tamoyillarni qabul qilmaydi. Buning evaziga ular o'zlarining ijodiy fikrlashlarini, har qanday muammolarni hal qilishning yangi nostandart usullarini va o'z harakatlariga ishonchni taklif qilishadi.

Hatto o'smirlik davrida ham, bolalar o'zlarini topishga harakat qilganda, yorqin kiyimlar, zargarlik buyumlari kiyib, yoshlik jargonlari va muloqot uslublaridan foydalangan holda, zamonaviy bolalar o'zini namoyon qilishning eng gumanistik usullarini tanlaydilar. Ota-onalarning avlodidan farqli o'laroq, zamonaviy o'smirlar, qoida tariqasida, o'zlarini sport, ijodkorlik, raqs, musiqada amalga oshirishga harakat qilishadi ... Ularning sevimli mashg'ulotlari tabiatda ko'proq intellektual va mazmunli.

Zamonaviy bolani tarbiyalash usullari xilma-xildir, shuning uchun eng yaxshi variantni tanlash qiyin. Mutaxassislarning fikricha, asosiysi, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi siyosatning birligi. Hech bo‘lmaganda, bir-birini to‘ldirish,konflektlar bilan emas o‘zaro kelishgan holda. Agar o‘qituvchilar bolalarni tarbiyalashga zamonaviy nuqtai nazarga ega bo‘lsa, unda buyaxshi. Chunki aynan shunday mutaxassis bilimlarni bolaning o‘ziga mos formatda to‘g‘ri taqdim eta oladi.

Zamonaviy oilada farzandlar tarbiyasida nafaqat ota-onalar, balki tarbiyachi va o‘qituvchilar ham ishtirok etishi kerak. Sababi ular bolaga ma’lum fazilatlarni singdirish uchun mas’uliyatni o‘z zimmalariga oladilar. Qolaversa, bunday fazilatlarga ega bo‘lmasdan turib, uni mehribon, adolatli, saxovatli, odobli bo‘lishga o‘rgatib bo‘lmaydi. Axir, bolalar yolg‘onni yaxshi his qilishadi, shuning uchun darslarda qanday darajada borayotganini ota-ona doim bilishi zarur.

Oila tarbiyasini 4 turga bo`lish mumkin.

Despotik - uslub. Bu uslubda ota-onalar o‘zlarini qattiqqo‘l rahbar sifatida ko‘radilar va buyruqlar beradilar. Bundan tashqari, ular tez-tez oshirib yuborilgan talablarni ilgari suradilar. Bu usuldan asosiy maqsad bolaning tashabbusli, irodali, va o‘zi qarorlar qabul qilishga o‘rgatishdir. Hayotdagi to‘siqlarni yengib o‘tish uchun.

Liberal - uslub. Bolalarni liberal usul bo‘yicha zamonaviy tarbiyalash despotizmga qarama-qarshidir. Bu usulda bolalarning xohish-istaklari doim asosiy o‘rinda turadi. Agar ular kattalar bilan janjallashmasa yoki ziddiyatga bormasa, doim o‘zlari xohlagan narsaga ega bo‘lishadi. Ushbu usul jiddiy salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Buning sababi shundaki, ota-onalar bolalarining

xoxhish-istaklarini inobatga olaverib ularni xudbin, yovuz va mas'uliyatsiz, erka qilib tarbiyalashadi. Bunday odamlar, ehtimol, hayotda ko‘p narsaga erishadilar, ammo ularda chinakam insoniy fazilatlar bo‘lmaydi.

Befarqlik- uslub. Zamonaviy dunyoda eng yomon natija beradigan uslub befarqlik uslubi hisoblanadi. Ota-ona o‘z farzandiga e'tiborsiz bo‘lishi bu hayotdagi ayanchli hodisa. Befarqlikning oqibatlarini oldindan aytib bo‘lmaydi, sababi u har qanday yomon oqibat bilan tugashi aniq. Shuning uchun, farzandining kelajagi haqida qayg‘urayotgan ota-onalar ushbu texnikadan foydalanmasliklari kerak.

Demokratik - uslub. Ushbu usul yordamida zamonaviy jamiyatda bolalarni tarbiyalash bir vaqtning o‘zida bolalarni erkinlik bilan ta'minlash va ayni paytda ta'lim berish imkonini beradi. Bu uslubda ota-onalar bolani asosan nazorat qilishadi, lekin ular o‘z harakatlarini juda ehtiyotkorlik bilan qo‘llashadi. Moslashuvchan bo‘lish va har bir vaziyatni alohida ko‘rib chiqish muhimdir. Natijada, bola yaxshilik va yomonlik nima ekanligini ob'ektivroq tushunib, hayotiy bilimlarga ega bo‘lishi osonlashadi. Shu bilan birga, bola har doim tanlash huquqiga ega bo‘ladi.

Ma’lum bo‘lishicha, zamonaviy ota-ona bola tarbiyasi uchun aniq bilimga ega bo‘lishlari kerak. Sababi to‘g‘ri bilim bilan siz farzandingiz uchun yaxshi kelajakni ta'minlay olasiz. U baxtli, mustaqil va o‘ziga ishongan odam bo‘ladi. Asosiysi, ota-onaning huquqlarini suiiste'mol qilmaslik, ularni hurmat qilish va e'tiborsiz qoldirmaslikga harakat qiladi.

Oiladagi munosabatlar asosan bolaning xotirjamligi va ruhiy holatini, jamiyatdagi xatti-harakatlarini va tengdoshlari bilan munosabatlarini belgilaydi. Sog'lom, teng va mehribon oilada bola o‘zini ajoyib his qiladi. Hech qanday holatda ota-onalar farzandining oldida narsalarni tartibga solmasliklari yoki qasam ichmasliklari kerak. Albatta, ikkala ota-ona ham bolani tarbiyalashi kerak. Bola faqat onasi yoki otasi tomonidan tarbiyalangan oilada u ruhiy kasalliklar bilan o‘sishi mumkin. Shuningdek, siz hech kimga e'tibor qarata olmaysiz, oila barcha oila a'zolari teng bo‘lgan ajralmas "organizm" bo‘lishi kerak. Bolani haddan tashqari erkalash kerak emas, chunki bu uning xudbin bo‘lib ulg'ayishiga sabab bo‘lishi mumkin, lekin uni g'amxo‘rlik va mehrdan mahrum qilish ham tavsiya etilmaydi, chunki u o‘ziga ishonchsiz va pastlik hissi bilan o‘sishi mumkin.

Zamonaviy bolalarning qiziqishlari

Ota-onalar har doim "Farzandlari nima qilishni yaxshi ko'radilar?" Degan savolga qiziqish bildirishgan. Albatta, mehribon va e'tiborli kattalar yosh avlodning sevimli mashg'ulotlaridan xabardor bo'lishni, cho'ntak pullarini va barcha bo'sh vaqtlarini nimaga sarflashni bilishni xohlashadi. Gap shundaki, aksariyat ota-onalar farzandlarining vaqtini imkon qadar unumli o‘tkazishlariga intilishadi, faol dam olishni, sport bilan shug‘ullanishni va toza havoda ko‘proq vaqt o‘tkazishni afzal ko‘radilar. Mutaxassislarning fikriga ko'ra, kattalar e'tiborga olishlari kerak bo'lgan asosiy narsa - bu bolaning o'zi istaklari va xohishlaridir. Mutaxassislar so'rovnoma o'tkazdilar va zamonaviy bolalar qaysi faoliyatni afzal ko'rishlarini aniqladilar va quyidagi reytingni tuzdilar.

Birinchi o'rin - kitob o'qish

Hozirda bolalar kitob o‘qishni istamaydilar, degan umumiy qarash qabul qilingan, ammo mutaxassislar bu fikrga qo‘shilmaydi. Tajriba shuni ko'rsatadiki, amalda bolalikdanoq kitobga e'tibor qarata boshlasa, bolada bir umrlik kitobga muhabbat paydo bo'ladi. U har qanday holatda - kechki ovqatda, kechasi fonar bilan ko'rpa ostida yoki maktabda smartfonida o'qishga intiladi. Bu juda yaxshi, chunki kitob eng yaxshi o'qituvchidir.

Ikkinchi o'rin - ijodkorlik

Insoniyatning kompyuterlar, Internet va barcha turdagi gadjetlarga bo'lgan qiziqishiga qaramay, bolalar hali ham jonli tabiatni Afzal ko‘rishmoqda. Ular ishtiyoq bilan chizadi, loy va plastilin bilan haykaltaroshlik qiladi, raqsga tushadi, qo'shiq aytadi va hatto she'r yozadi. Albatta, bolalar ijodiyoti har doim ham ota-onalarni mamnun qilmaydi, ayniqsa kvartiradagi devor qog'ozi undan aziyat cheksa, mebel va kiyimlar bo'yoq bilan bo'yalgan bo'lsa, ko‘pchilik ota-onalar asabiylashadi. Psixologlar, bu holatda ota-onalarga sabrli bo‘lishni va bolaga qayerda, nimalarga chizish kerakliligini tushuntirishni tavsiya qiladilar.

Uchinchi o'rin - dizayner bilan ishlash

Zamonaviy qurilish to'plamlari bugungi ota-onalarning bolaligida qurulish to‘plamidan keskin farq qiladi. Ular turli xil temir va yong'ochlar yoki oddiy bloklar bilan o'ynashga majbur bo'lishgan. Bugungi kunda do'konlarda juda ko'p narsa bor va har bir bola o'zining ertak olamini yaratish uchun o'ziga yoqadigan qulay konstruktsiyani topadi, uni o'zi loyihalashtirib, manipulyatsiya qila oladi.

To'rtinchi o'rin - televizor va filmlarni tomosha qilish

Eng yaxshi holatda, bolalar faqat erta yoshda ota-onalari tomonidan ruxsat berilgan multfilmlar va filmlarni tomosha qilishadi. Ammo zamonaviy bolalar teleseriallarni tomosha qilishni boshlaydilar va ularni shunchalik hayratda qoldiradilarki, agar ular kamida bitta epizodni o'tkazib yuborgan bo'lsalar, judayam qattiq siqilib asabiylashadilar.. Psixologlar bu muammodan jiddiy xavotirda va ota-onalarga bolasini uzoq vaqt davom etadigan seriallarni tomosha qilishni cheklashni, ularni qiziqarli adabiyotlarni o'qish yoki faol sevimli mashg'ulotlariga almashtirishni qat'iy tavsiya qiladi.

Beshinchi o'rin - kompyuter o'yinlari

Afsuski, kompyuterda o'ynash har qanday bolani, hatto kattalarni ham juda tez va uzoq vaqtini o‘g‘irlaydi. Video o'yinlar eng oddiydan murakkab onlayn o'yinlargacha uzoq yo'lni bosib o'tdi. Texnologiyani rivojlanish tezligi, tezkor Internet va boshqa innovatsiyalar doimo o'zgarib turadigan hayotimizning va bolalarning ajralmas qismiga aylandi.

Ko'pgina ota-onalar zamonaviy bolalarning qiziqishlari kompyuter bilan cheklanganligidan shikoyat qiladilar, ular do'stlari bilan hovliga chiqishni va toza havoda o'ynashni mutlaqo xohlamaydilar; Lekin har bir hovli bolalar uchun hech qanday xavfsizlik bilan maqtana olmaydi. Barcha hovlilar mashinalar bilan to'la, dinamik hayot va bo'sh vaqt yo'qligi sababli hovlidagi odamlar deyarli bir-birlarini tanimaydilar. Shuning uchun hovlilar bolalar uchun mutlaqo jozibali emas.

Xulosa qilib aytish mumkinki, zamonaviy rivojlangan davrda farzandimizni mustahkam ma’naviy immunitetli, o‘zining fikrlarini ravon ayta oladigan, yuqori marralarga erishuvchan qilib tarbiyalashda, oila muhiti juda katta ahamiyat kasb etadi.

Oilada ma`naviy-ruhiy hotirjamlik, o‘zaro totuvlik hukmron bo‘lsa, oila a’zolari bir-birlariga g‘amxo‘r bo‘lsalar, bola tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit bola tarbiyasiga ijobiy ta’sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg‘a siljish bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova O. Oila huquqi asoslari. – T.: 2003.
2. Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi. – T.: 2006.
3. Lixachev B.T. Pedagogika – M.: YURAYT, 2003.
4. Munavvarov A. K. Oilaviy tarbiya samaradorligining pedagogik shartsharoitlari. T.: Fan. 1989.
5. Munavvarov A. Q. Oila pedagogikasi – T.: O‘kituvchi, 1994
6. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – T.: O‘qituvchi, 1999.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Oila pedagogikasi. - T., 2007-y.
8. Sodiqova T. O‘g‘lim, senga aytaman, qizlarga atalgan so‘zlar .-T.,2005.

CHET TILINI EMOTSIONAL-MA'NOLI YONDASHUV USULIDA O'QITISH METODIKASI

Muzafarova Xilola Mansurovna
Renessans ta'lim universiteti „Filologiya tillarni o'qitish (rus tili)" ta'lim yunalishi talabasi,

Ilmiy rahbar: Tajiyev Mamarajab
Renessans ta'lim universiteti «Pedagogik ta'lim va Psixologiya» kafedrasi professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya

Maqolada o'quvchi-talabalar tomonidan tilni o'rganishda emotsional-ma'noli yondashuv, usulida o'qitish metodikasi ochib berilgan bo'lib, Xitoy tilini o'qitishda ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda interaktiv pedagogik usullarning o'rni ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar. O'quv materiallari, loyihalash, emotsional-ma'noli yondashuv, metodika, ta'lim texnologiyasi, jarayon, "Shex-ter" usuli, interaktiv pedagogik usul.

Эмоционально-смысловой подход к языку метод обучения.

Аннотация

В статье раскрывается эмоционально-содержательный подход к изучению языка студентами, метод обучения, а также показана роль интерактивных педагогических методов в организации учебного процесса при обучении китайскому языку на основе современных педагогических технологий.

Ключевые слова: Учебные материалы, дизайн, эмоционально-содержательный подход, методика, образовательная технология, процесс, метод «Шех-тер», интерактивный педагогический метод.

The emotional-semantic approach to language is a teaching method.

Abstract

The article reveals an emotional and meaningful approach to language learning by students, a teaching method, and also shows the role of interactive pedagogical methods in organizing the educational process when teaching Chinese based on modern pedagogical technologies.

Key words: Educational materials, design, emotional and meaningful approach, methodology, educational technology, process, "Shechter" method, interactive pedagogical method.

Chet tili sohasi oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillar bo'yicha ilg'or, tashabbuskor va ijodkor o'qituvchilarni tayyorlash kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qoldi. Ayni paytda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-son qarorining chiqishi ushbu masalaning ijobiy yechimlarini topishga imkoniyat yaratdi.

Xitoy tilini o'qitishda ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda interaktiv pedagogik usullarning o'rni beqiyosdir. Interaktiv pedagogik usullardan "Shex-ter" usuli – chet tillarga o'qitishga emotsional-ma'noli yondashuv bo'lib, o'zga tilni o'zlashtirish ona tilidagi nutqni tug'ilishi kabi bo'lishi kerakligini tasdiqlaydigan, lingvistikadagi ilmiy yo'nalish. Shex-ter usuli faol o'qitishning bevosita interaktiv usullariga taalluqlidir.

Emotsional-ma'noli yondashuv asosida, inson nutqi – bilimlar to'plami emas, balki insonga xos tabiiy muloqotdir degan fakt yotadi. Tilni o'rganish so'z va qoidalarni yodlashdan iborat bo'lgan an'anaviy yondashuvdan farqli o'laroq, bu yerda, buning o'rniga nutqni tug'ilishi, uni rivojlanishi va tuzatilishi taklif etiladi.

Nutqni tug'ilishini ta'minlash uchun "Taqdimotlar" xizmat qiladi, ularning borishida talabalarga ma'noli iboralar ko'rinishidagi nutq namunalari keltiriladi, ularni eshittirib takrorlash

taklif qilinadi. Ma'noli ibora – kimdir nimaga shunday degani, va nima uchun u buni gapirayotgani ayonligidir. Nutq tug'ilishi jarayonining o'zi ong osti darajasida boradi. Taqdimot tanaffuslaridagi kartochkalik o'yinlar o'qish malakalarini ishlab chiqishda yordamlashadi.

Nutqni rivojlanishi asosi, "Dolzarblashtirish", unda talabalar o'rganilayotgan tilda etyudlar, roli o'yinlar o'ynashi ko'zda tutiladi. Bir-biri bilan muloqotda ularda auditoriya oldida o'qituvchiga javob berish kabi, psixologik to'siq paydo bo'lmaydi. Etyudlarda vazifalar noo'quv, qandaydir so'zlarni eslash va ulardan iboralar qurish (an'anaviy o'qishdagi kabi), balki amaliy tildan foydalanib biron narsa qilish qo'yiladi. Etyudlar talabaning o'zidan erkin nutq rivojlanishini ta'minlaydi. O'zga tilda gapirish qo'rquvi yo'qoladi, o'zida ishonch paydo bo'ladi, turli xil vaziyatlarda muloqot shakli egallanadi.

Grammatik xatolar boshlang'ich bosqichda faqat ular ma'noni buzish holatlaridagina tuzatiladi. Xato qilish qo'rquvining yo'qligi nutq to'sig'ini bartaraf etishga yordamlashadi. Grammatikani o'rganish ba'zi bir nutq malakalari bo'lgan o'qitishning ikkinchi bosqichida boshlanadi. Qoidalar foydalanishning tanish misollari bilan mustahkamlash mumkin bo'lganda yengil o'zlashtiriladi. O'qitishning ikkinchi va uchinchi bosqichlari muhim darajada nutqni tahririga bag'ishlangan. Bu yerda o'z fikrini bildirish vazifasi nafaqat tushunarli, balki grammatik to'g'ri hamdir.

Shunday qilib, an'anaviy o'qitishdan farqli o'laroq, Shex-ter usuliga ko'ra, grammatika nutqiga nisbatan ikkilamchidir. Nutq qoidalar bo'yicha quriladi emas, balki qoidalar nutqni tasvirlaydi. Inson o'z ona tilida har safar u yoki bu qoidani eslashi tufayli, balki intuitsiya bo'yicha: u qanday gapirmaydi-lardan ko'ra, balki qanday gapiradilarki oddiy sezadi, to'g'ri gapiradi. Vazifa, chet tilda gapirishda shunga o'xshash sezgini rivojlantirish. An'anaviy o'qitishdan farqli o'laroq, Shex-ter usuli bo'yicha grammatika qoidalarni rasman bilish uchun emas, balki aniq, xatosiz gapirish uchun o'rganiladi. Sxolastik bilimga ega emas, balki tildan amaliy foydalanishga maqsad qo'yilganlik, emotsional-ma'noli yondashuvning o'ziga xos xususiyatidir.

Shex-ter usuli ko'p yillik tajribada sinalgan, u haqiqatda ishlaydi va ko'pchilik odamlar uchun chet tilida tezda gapirishning to'g'ri usuli bo'ladi.

Shex-ter usuli bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish mexanizmi. Emotsional-ma'noli usul bo'yicha mashg'ulotlarni faqat maxsus tayyorgarlik va stajirovkadan o'tgan o'qituvchilargina olib borishi mumkin. Bu usul bo'yicha o'qituvchiga tilni bilish, savodli lingvist va iste'dodli o'qituvchi bo'lish yetarli emas. U yana yaxshi psixolog, aktyor, rejissyor ham bo'lishi kerak.

Mashg'ulotlar, har kuni 3 soatdan guruhlarda olib boriladi. O'qitishning to'liq kursi, tanaffuslari bilan 3 sikl. Har bir sikl 4 hafta.

Birinchi sikl vazifasi, maishiy darajadagi kundalik shaxslar-aro muloqot sharoitlarida nutqni tug'ilishi va rivojlanishi. 1-chi sikldan keyin inson o'zga tilda o'z fikrini bayon qila olishi va to'g'ri tushunilgan bo'lishi kerak, ammo uning nutqi hali xatolardan xoli emas va noaniq bo'lishi mumkin.

Ikkinchi sikl, nutqni, shu jumladan monologik nutqni rivojlantirish va tuzatish, ya'ni u yoki bu masala bo'yicha o'z nuqtayi nazarini bayon qilgan holda auditoriya oldida chiqish ko'nikmasi. 2-chi siklda talabalar konferensiyalar, majlislar, doira stoli atrofida diskussiyalarda ishtirok etadilar. 2-chi siklda nutqni to'g'rilash maqsadida grammatikani o'rganish boshlanadi, shuningdek professional tarjima malakalarini shug'ullantiradilar. Bundan tashqari, 2-chi sikldan boshlab talabalar kinofilmlarni ko'radilar va muhokama qiladilar, shuningdek umumiy ma'nosini tushungan holda (ekstensiv o'qitish) har qanday adabiyotni lug'atsiz o'qiydilar.

Uchinchi siklda talabalar diskussiyalarda ishtirok etadilar, unda nafaqat o'z qarashlarini bayon qilish, balki bahsda ularni himoya qilish, opponent nuqtayi nazarini rad qilish ham talab qilinadi. Bunda nutq faoliyatining barcha turlari takomillashadi va rivojlantiriladi. Tizim sifatida tilning grammatikasi va boshqa jihatlarini o'rganish adabiyotni o'qish va tahlili, kinofilmlarni ko'rish davom ettiriladi. Og'zaki va yozma tarjimaning amaliy malakalari rivojlantiriladi. 3-chi sikl oxirida talabalar yetarlicha rivojlangan va savodli nutqiga ega bo'ladilar va tilda muloqot qilishda qiyinchiliklarni boshdan kechirmaydilar.

Yana, mazmuni, tilida ishbilarmonlik muloqoti malakalarini rivojlantirish, shuningdek tilni egallashning barcha jihatlarini takomillashtirish bo‘lgan “propedevtika” va “ biznes-kurs” nomini olgan qo‘shimcha sikllari ham o‘tkaziladi.

Xitoy tilini o‘rganishda zamonaviy pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo‘llaniladigan “Emotsional-ma’noli yondashuv” kabi interaktiv pedagogik usullar bilan qurollantirish asosida ta’lim muassasalarda talabalarning chet tilini mukammal o‘rganishda o‘zining ijobiy samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2012-yil
2. 10-dekabrdagi PQ-1875-son qarori.
3. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Uchinchi jild. T.:, “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2010.
4. Tojiyev M., Xurramov A. Ta’lim jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo‘llaniladigan zamonaviy ta’lim usullari // Metodik tavsiyanoma. – T.: FAN VA TEXNOLOGIYA, 2014. – 96 bet.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING ADABIY TAHLIL KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA LIRIK MEN VA LIRIK QAHRAMON TAHLILI

Keldiyorova Naima
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Renessans ta’lim universiteti dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Azim Suyun she’riyatida lirik qahramanning lirik men bilan munosabati tahlilga tortilgan. Nazariy ma’lumotlar she’riy parchalar bilan umumlashtirilgan.

Kalit so‘zlar: lirik qahramon, lirik men, lirik obraz, subyekt

Аннотация

В данной статье анализируется соотношение лирического героя и лирического Я в поэзии Азима Суюна. Теоретическая информация обобщена поэтическими отрывками.

Ключевые слова: лирический герой, лирическое Я, лирический образ, сюжет.

Abstract

This article analyzes the relationship between the lyrical hero and the lyrical self in the poetry of Azim Suyun. Theoretical information is summarized with poetic passages.

Key words: lyrical hero, lyrical self, lyrical image, subject

Ma’lumki, lirik she’rdagi voqelik lirik qahramonning o‘y-kechinma, munosabati tarzida ifodalanadi. Shuning uchun lirik matnda, ko‘pincha birinchi shaxs tilidan gapiriladi. Adabiyotshunoslikda uni “lirik qahramon”, “lirik obraz”, “lirik subyekt”, “lirik men” kabi turli so‘z birikmalari bilan ifodalash ko‘pincha ba’zi chalkashliklarga olib keladi. Aslida “Lirikada ifodalangan kechinmalar tashuvchisini lirik qahramon deb atash qabul qilingan. Bu termin Yu.N.Tinyanov tomonidan 1921- yilda “Blok 2” maqolasida kiritilgan va adabiyotshunoslik va tanqidda unga sinonim bo‘lgan “lirik men”, “lirik subyekt” so‘z birikmalari bilan birga joylashib qoldi” . Bunday chalkashlikning yuzaga kelishida birinchi sabablardan biri lirik subyektivlilik bo‘lib, barcha holda ham she’rdagi matnda kishining botiniy olamidagi voqelik tasvirlanadi. Uni namoyon etuvchi hamma vaqt ham muallif bilan bir kishi bo‘lmasligi mumkinligi ko‘p manbalarda yozilgan. Ammo qahramon obrazning nisbatan aniqroq atamasi bo‘lgani uchun qahramon ko‘proq ishlatiladi. Ammo voqelik subyektiv olamni ifodalashidan kelib chiqib lirik subyekt deb atash ham to‘g‘ri bo‘ladi. Lekin lirik “men” tushunchasida ko‘proq poetik olam, nisbatan subyektiv tasvir yetakchiligi ko‘p uchraydi. Lirik qahramon esa nisbatan konkretroq va u bir she’r doirasida to‘la namoyon bo‘lmasligi mumkin.

Aslida lirik obraz qanday nomlanmasin, birinchi galda, unda lirik kechinma, lirik qahramonning ma’naviy-biografik portreti, botiniy olami tasvirlanadi. Lirik shoir o‘z biografik ma’lumotlari, olamni anglashdagi kechinmalarini lirik “men” zimmasiga o‘tkazadi. Bu shunchaki mexanik tarzdagi o‘tkazish emas, balki lirik “men”ning lirik muallifdan nisbatan ustunligini ta’minlovchi jarayon ham sanaladi. Bunda muallifning tasavvuri kengligi, tushunchasi teranligi va ifodasi jonli ekanligi muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Shuning uchun shoir real hayotda uchramaydigan yoki uchragan bo‘lsa-da, ulkan badiiy ahamiyatga ega bo‘lmagan voqea, vaziyatni sof ruhiy vaziyatga aylantirib tasvirlashi mumkin.

Ma’lumki, har qanday holatda ham, yuqorida aytilganidek, lirik she’rda poetik obraz va uning badiiy-estetik vazifasi turadi. Ular esa quyidagilar hisoblanadi:

Ijodkor konsetsiyasi sifatida namoyon bo‘layotgan lirik “men”ning faol munosabatini aks ettiradi.

She’rning badiiy mukammalligini, obrazliligini ta’minlashga hissasini qo‘shadi.

Shunga ko‘ra, odatda poetik obrazning she’riyatdagi bosh vazifalaridan biri sifatida uning lirik “men” munosabatini, ruhiyatini, qalb kechinmalarini ko‘rsatishda asosiy unsurlardan biri ekanligini e’tirof etish mumkin.

Zero, she’riyatda yetakchi obraz - bu lirik “men”sanaladi. Lirik qahramonning munosabati shoir konsepsiyasini belgilovchi asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Biroq, ta’kidlash lozim, she’rda lirik

“men” shoir shaxsiyatini bir butun holda butunlay ifoda etolmaydi. Boisi shoir lirik “men”da o‘z xarakterining muayyan qirralarini faollashtirish orqali lirik kechinmalarni umumlashtirish va universallashtirishga erishadi. Ayni shu umumlashganlik sababli lirik qahramon tuyg‘ulari o‘qirmanlargada yuqadi, ularga ta’sir ko‘rsatadi . Demak, lirik “men” har doim ham shoirning o‘zi bo‘lavermaydi. Poetik obraz va timsollar mana shu lirik qahramonning o‘zligini namoyon qilishda asosiy unsurlar hisoblanadi.

She’riyatda lirik qahramon ruhiyatidagi kechinma tabiati va uning tahlili o‘ziga xos ahamiyatga ega. Bu, eng avvalo, tashqi borliqni anglash jarayonida lirik subyektda kechayotgan oniy holatdagi kechinmalarga asoslanadi. She’riyat shu jihati bilan boshqa adabiy turlarga nisbatan ma’lum bir dramatizmga, qisqa fursatli kechadigan ruhiy po‘rtanalarga, ziddiyatli o‘y-xayollarga izn beradi. Ayni paytda lirik subyekt kechinmalaridagi uyg‘unlik, mushtaraklik tuyg‘ularning o‘ziga xosligini, subyektivligini ta’minlashga xizmat qiladi. Binobarin, she’riy asarlarda shoir “men”i bilan lirik qahramonning o‘zligini namoyon qilishi qaerda birlashib, qaysi o‘rinlarda alohidalik kasb etishini anglash mushkul kechadi. Zero, shoir ijod jarayonida ko‘proq o‘z “men”ini, o‘z orzu-istaklari va alam-hijronlarini qog‘ozga to‘kishi ayni haqiqat. Bu tizginsiz oniy kechinmalar she’rda umumlashma mohiyat kasb etsa, kitobxonga ham yuqsagina shoir “men”i lirik qahramon sifatida o‘zligini namoyon qiladi.

Azim Suyun she’riyatga ko‘tarinki ruh bilan kirib keldi. Uning dastlabki she’rlarida hayotga va yashashga juda katta tashnalik, ishonch, hayot go‘zalliklaridan bahramand bo‘lish, turmushning har qanday qiyinchiliklarni nazar-pisand qilmay yengib o‘tishga kuchli ishtiyoq lirik qahramon ruhiyatini ichdan nurlantirib turadi. Shoirning yosh qalbi romantik tuyg‘ularga boy, xatar-u xavf - to‘siqlarni pisand qilmay yengib o‘tishga shay turgan qahramon sifatida gavdalanadi.

“Ovchi o‘limi” nomli balladasidagi Qodir boboning tilidan chizilgan burgut asosiy poetik obraz sanaladi. Bunda burgut lirik qahramonning murosasiz, jangovar ruhiy olamini ochishda asosiy obraz sifatida namoyon bo‘lmoqda. She’rda lirik qahramon hali yosh bola. She’r g‘oyasi kasal qo‘shnisi Qodir ovchiga qarashib turgan shu bola nigohi orqali ochiladi. She’rda Qodir ovchi fojiasining burgut bilan muqoyasalanishi va burgut bilan uyg‘unlashishi yosh qahramon ruhiyatida o‘ziga xos kechinmalar hosil qiladi. She’rda Qodir bobo bilan burgut obrazi o‘zaro birikib burgutkelbat yaxlit bir obrazga aylanyapti. She’rdagi lirik qahramon anglagan haqiqat – shu: Burgut bo‘lib yashadingmi, burgut misol o‘zingni fido qilishni ham ado et.

“Bahodirning qilichi” she’rida ilgari surilgan yangicha konsepsiya va bola ruhiyati tasviri ishonarli hamda jonli – hayotiy lavhalarda ifodalangan. Ushbu she’r munosabati bilan ko‘pgina adabiyotshunos olimlar fikr-mulohazalar bildirishgan . Haqiqatdan ham ular ta’kidlaganidek, shoirning ushbu she’rida kuchli xarakter tasviri bor. She’rning lirik qahramoni shoirning o‘zi. She’rdagi bosh qahramon esa yosh bolakay. Lirik qahramon munosabat bildirayotgan voqelik esa aynan shu bola ruhiyatidagi dramatik nuqtalarni tasvirlash bilan bog‘liq. Odatda ertaklarda tasvirlanishicha, bahodirlarning qilichi sinmaydi, ular doim zafar qozonishadi. Qilich detali poetik obraz sifatida shu orqali lirik qahramonning faol munosabatini hosil qilgan. Shoirning ushbu she’rida ilgari surilayotgan konsepsiyaning yangiligi ham Bahodirning qilichi sinishi va bunga bolaning (yum-yum yig‘lashi, kitob varaqlarini yirtib tashlab qilgan isyoni tarzdagi) faol munosabati bilan belgilanadi. Ushbu munosabatdagi o‘kinch va iztirob obrazlilik va emotsionallik kasb etib o‘quvchi qalbini ham tirnaydi. She’r xotimasida aks etgan lirik qahramonning komil ishonchi esa hamnafaslik, jonkuyarlik va yengilmas irodaning yorqin isbotidir. “Ishonaman, qaylardadir u // Bahodirga qilich izlaydi...” Ko‘ramizki, she’rlarda lirik qahramonning murosasiz, da’vatkor, to‘siqlarni yengishga qodir kurashchan qalbi manaman deb o‘zini namoyon etib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. Qayta ishlangan va to`ldirilgan uchinchi nashri. – T.: O`qituvchi, 2005, 272 b
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: Fan. 2007. - 228 b

THEORY AND METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Nazarova Munira Abdumalikovna
Teacher at the Academic Lyceum under the Uzbekistan
State World Languages University
Master's student at Webster University

Abstract

This article examines the evolution of foreign language teaching methodologies, focusing on behaviorism, cognitivism, and constructivism and their influence on instructional approaches. It highlights the shift from traditional grammar-based methods to interactive, technology-enhanced learning. Emphasizing the role of meaningful communication, learner autonomy, and cultural awareness, the study underscores the need for adaptive, research-informed strategies to meet the demands of globalization and diverse learner needs.

Key words: method, skills, behaviorism, cognitivism, constructivism, theoretical frameworks, cognitive code approach, grammar translation method, Task-Based Language Teaching

Annotatsiya

Ushbu maqola bixeviorizm, kognitivizm va konstruktivizmga e'tibor qaratib, chet tillarini oʻqitish metodologiyasining evolyutsiyasini va ularning ta'lim yondashuvlariga ta’sirini oʻrganadi. U an’anaviy grammatikaga asoslangan usullardan interaktiv, texnologiya takomillashtirilgan ta’limga oʻtishni ta’kidlaydi. Ma’noli muloqot, oʻquvchilarning avtonomiyasi va madaniy xabardorlik rolini ta’kidlagan holda, tadqiqot globallashuv talablari va oʻquvchilarning turli ehtiyojlarini qondirish uchun moslashuvchan, tadqiqotdan xabardor strategiyalar zarurligini ta’kidlaydi.

Kalit soʻzlar: usul, koʻnikmalar, bixeviorizm, kognitivizm, konstruktivizm, nazariy asoslar, kognitiv kod yondashuvi, grammatik tarjima usuli, vazifaga asoslangan til oʻrgatish.

Аннотация

В этой статье рассматривается эволюция методик преподавания иностранных языков, с упором на бихевиоризм, когнитивизм и конструктивизм и их влияние на подходы к обучению. В ней подчеркивается переход от традиционных методов, основанных на грамматике, к интерактивному обучению с использованием технологий. Подчеркивая роль осмысленной коммуникатсии, автономии учащихся и культурной осведомленности, исследование подчеркивает необходимость адаптивных, основанных на исследованиях стратегий для удовлетворения требований глобализатсии и разнообразных потребностей учащихся.

Ключевые слова: метод, навыки, бихевиоризм, когнитивизм, конструктивизм, теоретические основы, подход когнитивного кода, метод перевода грамматики, обучение языку на основе задач.

Language as a means of communication, sends a message to the world about social cohesion, cultural shape, and national development of a certain country. Learning foreign languages has become one of today’s most important requirements. For generations, linguists and educators have been interested in teaching other languages Effective language education strategies have become increasingly important. As a result of globalization and the growing need for multilingual communication. Knowing a foreign language enhances intellectual ability by being a key to a wide range of knowledge bases and allows people to advance their socioeconomic well-being. The President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev issued a decree “On measures to raise the popularization of learning foreign languages to a qualitatively new level” in May, 2021 [1]. According to this document, the quality of education and the qualification of foreign languages teachers have enhanced foreign language teaching in schools and higher educational institutions. This process fundamentally requires both a comprehensive mastery of the target language and highly developed communication skills. Language educators play a pivotal role in facilitating language

acquisition and guiding learners toward fluency, accuracy, and communicative competence. Effective language instruction not only involves imparting linguistic knowledge but also fostering an environment that supports meaningful interaction, cultural awareness, and cognitive engagement. Effective teaching a foreign language is not only measured by cause to acquire knowledge of another tongue, or skills like reading, speaking, writing, and listening, but also being aware of intercultural communication, understanding and respecting the traditions and life of other nations, and being tolerant towards modus vivendi of their societies.

Throughout the history of foreign language education, various **theoretical frameworks** have emerged, each providing distinct perspectives on how individuals acquire and use a new language. These frameworks serve as the foundation for numerous teaching methodologies and instructional strategies, shaping both traditional and modern approaches to language learning. Among the most influential theoretical paradigms are **behaviorism, cognitivism, and constructivism**, each of which offers a unique lens through which language acquisition can be understood and facilitated.

Behaviorism, rooted in the principles of stimulus-response learning, emphasizes repetition, reinforcement, and habit formation as key mechanisms for acquiring a new language. According to B.F. Skinner (1957) "Verbal behavior arises in and is shaped by, a verbal environment - an environment in which responses are characteristically reinforced in certain ways. A verbal environment is perhaps as close as we shall come to the traditional notion of "a language". How an environment arises is a problem in its own right. How it began is the old question of the origin of language. We are required only to show that a verbal environment could have arisen from non-verbal circumstances. We are in a better position to say how it grows and changes, for this can sometimes be observed. A verbal environment is the product of a long interchange between speakers and listeners, each changing the behavior of the other to some degree [2]. This theory has contributed to methods such as the Audio-Lingual Method, which emphasizes structured repetition and pattern practice to enhance proper language use. Lado R., (1964) an American linguist thoroughly discussed patterns and practices in teaching foreign languages. "The fact that language operates largely based on habit should be obvious to everyone. It is only through habit that the thousand-and-one rules of grammar, pronunciation, and vocabulary are used by every fluent speaker of the language at normal speed. We do most of the choosing of words habit" [3]. He suggests patterns and practices, such as simple oral substitution, where the main stress is on listening and uttering patterns in the speech. For instance, the words *"do/does/did/have/had/has"* when used in questions and negative sentences do not exist in the Uzbek language, which naturally makes it hard to remember for language learners. By constantly practicing students develop a habit of adding the words *"do/does/did/have/had/has"* to a sentence and after a certain amount of time use these auxiliary verbs by default. Another practice is simple substitution: pictures. The students can be provided with cue cards with pictures of various objects, such as a train, a ship, a car, a hat, etc. They need to repeat the names of items or phrases and sentences connected to these pictures. After constant repetitions and understanding the core meaning of the sentences, they remember new words and phrases easily. These methods can be practiced both separately and as a form of multiple substitution. It is worth mentioning that this approach has been popular to some degree among foreign language educators in the 2010s in Uzbekistan. Even though the grammar knowledge and vocabulary bank of the students were satisfactory, they were still struggling with speaking and listening skills.

In contrast, **cognitivism** views language learning as an active mental process in which learners internalize rules, analyze structures, and develop problem-solving skills. Noam Chomsky, (1959) criticized the theory of **behaviorism** and introduced the concept of an innate *Universal Grammar,* that suggests humans are born with an innate ability to acquire language, and instruction should focus on understanding language rules rather than mere repetition [4]. Noam Chomsky claims: "The fact that all normal children acquire essentially comparable grammars of great complexity with remarkable rapidity suggests that human beings are somehow specially designed to do this, with data-handling or "hypothesis-formulating" ability of unknown character and complexity. The study of linguistic structure may ultimately lead to some significant insights into this matter" [5].

Approaches influenced by this framework, such as **the Cognitive Code Approach**, focus on understanding grammatical rules and fostering deeper cognitive engagement with the language. T**he Cognitive Code Approach includes the following features**:

1) **Focus on Understanding** – Language learners are encouraged to learn and understand grammatical structures and rules before using them in real-life communication.
2) **Conscious Learning** – Unlike behaviorist methods that emphasize mainly memorization, this approach encourages an active cognitive process in language acquisition.
3) **Grammar-Based Learning** – It emphasizes that strong knowledge of rules enhances the ability to develop correct language skills.
4) **Deductive and Inductive Learning** – Students may either be given grammar rules explicitly (deductive) or discover them through guided exercises (inductive).
5) **Use of Native Language** – It allows limited use of the native language for explanations and comparisons.
6) **Meaning over Memorization** – While repetition is used, the goal is to develop a deep understanding of the language structure.

Meanwhile, constructivism posits that learners actively construct knowledge through interaction, collaboration, and contextualized experiences. This perspective has led to the development of communicative and task-based approaches, such as **Communicative Language Teaching (CLT)** and **Task-Based Language Teaching (TBLT)**, which prioritize meaningful communication, real-world tasks, and learner autonomy.

While constructivism proposes that learners actively acquire knowledge via interaction, collaboration, and contextualized experiences (Piaget, 1950; Vygotsky, 1978). This perspective has significant effect on second language acquisition (SLA) and pedagogy, leading to the development of communicative and task-based methods. Particularly, **Communicative Language Teaching (CLT)** and **Task-Based Language Teaching (TBLT)** prioritize meaningful communication, real-world tasks, and learner autonomy [8].

The Communicative Language Teaching (CLT) method highlights authentic communication and fluency over strict grammar rules. Students engage in activities such as role-plays, interviews, information gap exercises, and problem-solving tasks, which require them to use language meaningfully rather than relying on rote memorization in CLT classrooms. Namely, CLT promotes interaction during activities, such as pair and group discussions, allowing learners to develop communicative skills.

On the other hand**, Task-Based Language Teaching (TBLT)**, is structured around real-world tasks that encourage language use in practical contexts. Learners might engage in activities such as planning a trip, conducting surveys, or negotiating contracts, all of which require them to communicate effectively to complete the task. According to Nunan, TBLT provides a framework where learners develop linguistic competence by focusing on meaning rather than form-first instruction.

Several methods and approaches, have been developed over time to facilitate language learning. The effectiveness of each method depends on learner needs, educational settings, and technological advancements.

Conclusion

The implications of this study suggest that foreign language teaching has evolved significantly, incorporating various theories and methodologies to enhance language acquisition. While traditional methods provide a foundation, modern approaches emphasize interaction, immersion, and technological integration. Understanding these frameworks is essential for educators seeking to create effective, research-informed learning environments that cater to diverse learner needs and preferences. Consequently, the interplay between these theories and the methodologies derived from them remains a central focus in the field of foreign language teaching, ensuring that instructional practices evolve in response to emerging insights from linguistic, psychological, and educational research. By understanding and applying the appropriate methods, educators can

facilitate effective and engaging language learning experiences, preparing learners for the demands of a multilingual world.

References

1. Allanyazov, M. B. (2022). *Methods of teaching foreign languages in Uzbekistan*. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(4), 754–758.
2. Carroll, J. B. (1966). The contributions of psychological theory and educational research to the teaching of foreign languages. In A. Valdman (Ed.), *Trends in language teaching*. McGraw-Hill.
3. Chomsky, N. (1959). A review of B. F. Skinner's *Verbal behavior. Language, 35*(1), 26–58.
4. Lado, R. (1964). *Language teaching: A scientific approach.* McGraw-Hill.
5. Nunan, D. (2004). *Task-based language teaching.* Cambridge University Press.
6. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today.* Cambridge University Press.
7. Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior.* Appleton-Century-Crofts.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes.* Harvard University Press.

CHET TILINI O'QITISHDA 10-11 SINF O'QUVCHILARNING O'QISH VA YOZUV KO'NIKMALRINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN MASHQ VA TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Nazarova Shoiraxon Abdumo'min qizi
Tayanch doktorant,
Nizomiy nomidagi TDPU

Annotatsiya

Mazkur maqolada chet til o'qitish jarayonida 10-11-sinf oquvchilarining oʻqish va yozuv koʻnikmalarini rivojlantirish uchun integratsiyalashgan mashq va topshiriqlardan foydalanishning didaktik asoslari tahlil qilinadi. Oʻqish va yozish oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik, bu koʻnikmalarni birgalikda rivojlantirishning samaradorligi hamda innovatsion yondashuvlarning oʻquvchilarning til kompetensiyasiga ta'siri ilmiy asosda koʻrib chiqiladi. Maqolada, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida oʻquvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yozuv koʻnikmalarini shakllantirish imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida oʻqituvchilar uchun metodik tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: chet tili ta'limi, integratsiyalashgan yondashuv, oʻqish va yozuv, innovatsion texnologiyalar, metodik tavsiyalar, lingvodidaktika, mustaqil ta'lim.

Аннотация

В данной статье анализируются дидактические основы использования интегрированных упражнений и заданий для развития навыков чтения и письма учащихся 10-11 классов в процессе обучения иностранному языку. Научно рассматривается взаимосвязь между чтением и письмом, эффективность их совместного развития, а также влияние инновационных подходов на языковую компетенцию учащихся. Кроме того, в статье освещаются возможности формирования самостоятельного мышления и творческих навыков письма учащихся с помощью современных технологий. На основе результатов исследования даются методические рекомендатсии для преподавательей.

Ключевые слова: обучение иностранному языку, интегрированный подход, чтение и письмо, инновационные технологии, методические рекомендатсии, лингводидактика, самостоятельное обучение.

Annotation

This article analyzes the didactic foundations of using integrated exercises and tasks to develop the reading and writing skills of 10th–11th-grade students in the process of foreign language learning. The interconnection between reading and writing, the effectiveness of their joint development, and the impact of innovative approaches on students' language competence are examined scientifically. The article also explores the possibilities of fostering students' independent thinking and creative writing skills through modern technologies. Based on the research findings, methodological recommendations for teachers are provided.

Keywords: foreign language education, integrated approach, reading and writing, innovative technologies, methodological recommendations, linguodidactics, independent learning.

Bugungi kunda chet tilini o'qitishda o'quvchilarning o'qish va yozuv koʻnikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Til o'rganish jarayonida bu ikki ko'nikma bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni birgalikda rivojlantirish nafaqat o'quvchilarning lingvistik qobiliyatlarini oshiradi, balki mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuvlarini ham rivojlantiradi. Shunga qaramay, o'qish va yozuvni integratsiyalashgan holda o'qitish bo'yicha samarali metodik yondashuvlar hanuzgacha yetarlicha o'rganilmagan.

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, sun'iy intellekt vositalari va interaktiv metodlar ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Xususan, o'quvchilarning qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashga yo'naltirish va ularni ijodiy yozishga undash uchun yangi pedagogik strategiyalar talab etiladi. Bu maqolada 10-11-sinf o'quvchilarining o'qish va yozuv

ko'nikmalarini rivojlantirishda integratsiyalashgan mashq va topshiriqlarning oʻrni tahlil qilinadi, samarali usullar va innovatsion yondashuvlar tavsiya etiladi.

Integratsiyalashgan mashq va topshiriqlar o'quvchilarning chet tilida fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, o'qigan matnlarini chuqur tushunish va uni mantiqiy ifodalashga yordam beradi. Bu yondashuv oʻquvchilarning passiv bilim oluvchidan faol ishtirokchiga aylanishiga sabab boʻladi. Shuningdek, oʻqish va yozuvni bogʻliq holda oʻrganish mantiqiy fikrlash, axborotni qayta ishlash va ijodiy yozish kabi koʻnikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, integratsiyalashgan mashq va topshiriqlardan foydalanish oʻquvchilarning matn mazmunini tushunish darajasini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, oʻquvchilar oʻqigan matn bo'yicha savollarga yozma javob yozishsa, ular matn mazmunini chuqurroq oʻzlashtiradilar. Shuningdek, oʻqishdan soʻng esse yoki qisqacha annotatsiya yozish orqali matnni qayta ishlash va asosiy g'oyalarni ajratish qobiliyatlari rivojlanadi.

Bunday topshiriqlarning samaradorligi oʻquvchilarning yozuv koʻnikmalarini mustahkamlash bilan ham bog'liq. Agar oʻquvchilar oʻqigan matnlari asosida oʻz fikrlarini yozma ravishda ifodalashga oʻrganishsa, bu ularning grammatika, soʻz boyligi va mantiqiy izchillikni shakllantirishiga yordam beradi. Shu bilan birga, yozuv jarayoni matnni qayta oʻqish va tahlil qilishga undaydi, bu esa oʻqish koʻnikmalarining yanada rivojlanishiga sabab boʻladi.

Innovatsion yondashuvlar, jumladan, sun'iy intellekt vositalari va gamifikatsiya elementlari bilan boyitilgan mashqlar ham samaradorlikni oshiradi. Masalan, ChatGPT yoki Grammarly kabi vositalardan foydalangan holda yozuv jarayonini yaxshilash, matnni tahlil qilish va individual fikr bildirish koʻnikmalarini rivojlantirish mumkin. Shuningdek, raqamli platformalar orqali o'quvchilarning yozma ishlari baholanib, ularga individual fikr-mulohazalar berilishi natijasida ularda o'z ishlarini takomillashtirishga bo'lgan motivatsiya oshadi.

Shunday qilib, integratsiyalashgan mashq va topshiriqlarning samaradorligi oʻqish va yozuvni birgalikda rivojlantirish orqali oʻquvchilarning chet tilida fikrlash darajasini oshirish, mantiqiy tahlil qilish va ijodiy yondashuvini shakllantirish bilan bogʻliq. Zamonaviy texnologiyalar bilan uygʻunlashtirilgan mashq va topshiriqlar esa bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Xulosa qilib aytilganda, chet tilini oʻqitishda oʻqish va yozuv koʻnikmalarini integratsiyalashgan holda rivojlantirish samarali ta'lim strategiyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv oʻquvchilarning matnni chuqur tahlil qilish, asosiy gʻoyalarni ajratish va oʻz fikrlarini mantiqiy tarzda ifodalash qobiliyatlarini shakllantiradi. Oʻqish jarayonida olingan bilimlarni yozuv mashqlari orqali mustahkamlash nafaqat til koʻnikmalarini rivojlantirishga, balki oʻquvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Integratsiyalashgan topshiriqlar ta'lim jarayonini yanada samarali qilishda muhim oʻrin tutadi. Xususan, "Read STOP Write", grafik organayzerlar, esse yozish, blog yuritish kabi usullar oʻquvchilarning til oʻrganishga boʻlgan qiziqishini oshirib, ularning mustaqil ta'lim olish koʻnikmalarini shakllantiradi. Innovatsion texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt vositalari va interaktiv platformalar yordamida oʻquvchilar uchun individual tahlil va baholash imkoniyati yaratiladi, bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Yakuniy xulosaga koʻra, chet tilini oʻqitishda oʻqish va yozuvni integratsiyalashgan holda rivojlantirish metodikasi oʻquvchilarning lingvistik kompetensiyasini oshirishga, ularning mantiqiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga hamda zamonaviy texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. Shu sababli, ushbu yondashuv asosida ishlab chiqilgan mashq va topshiriqlarni ta'lim amaliyotiga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pachler, N., Evans, M., Redondo, A., & Fisher, L. (2014). Learning to Teach Foreign Languages in the Secondary School: A Companion to School Experience. Routledge.
2. Atwell, N. (2002). Lessons That Change Writers. Heinemann.
3. Kittle, P., & Gallagher, K. (2018). 80 Days: Two Teachers and the Quest to Engage and Empower Adolescents. Heinemann.
4. Watkins, P. (2018). Learning to Teach English. Delta Publishing.

5. Conti, G., & Smith, S. (2019). Breaking the Sound Barrier: Teaching Language Learners How to Listen. Independently published.
6. O'Donnell-Allen, C. (2006). The Book Club Companion: Fostering Strategic Readers in the Secondary Classroom. Heinemann.
7. COERLL (Center for Open Educational Resources and Language Learning). (n.d.). Writing Methods. University of Texas at Austin.
8. Linguahouse. (n.d.). Innovation in Learning and Teaching English. Retrieved from www.linguahouse.com
9. TESOL Journal. (2020). Developing Writing Skills in the Second Language Classroom. TESOL International Association.
10. Nation, I. S. P. (2009). Teaching ESL/EFL Reading and Writing. Routledge.

IMPLICATURE AS A MAIN TOOL IN EDUCATIONAL CONTEXT

Ne'matova Arofat Dilshod qizi
Teacher at the Department of Functional Lexis
Uzbekistan State World Languages University

Annotation

This article explores the significant role of implicature, the communication of meaning beyond the literal, within the educational context. It examines how teachers and students utilize implicature in classroom interactions, academic discourse, and social dynamics. By analyzing examples of indirect feedback, nuanced questioning, and cultural interpretations, the article highlights how implicature fosters critical thinking, manages behavior, and shapes understanding. Furthermore, it discusses the evolving role of implicature in digital learning and the importance of developing metacognitive awareness in navigating implied meanings within educational settings.

Key words: Implicature, education, classroom interaction, teacher-student communication, academic discourse, critical thinking, learning environment, metacognition, digital learning, cultural competence.

Annotatsiya

Ushbu maqola ta'lim kontekstida so'zma-so'z ma'nodan tashqari ma'noni yetkazish, ya'ni implikaturaning muhim rolini o'rganadi. O'qituvchilar va o'quvchilar sinf muloqotlari, akademik diskurs va ijtimoiy dinamikada implikaturadan qanday foydalanishlari ko'rib chiqiladi. Bilvosita javob qaytarish, nozik savollar va madaniy talqinlar misollarini tahlil qilib, maqola implikatura tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga, xulq-atvorni boshqarishga va tushunishni shakllantirishga qanday yordam berishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, raqamli ta'limda implikaturaning rivojlanayotgan roli va ta'lim muhitida yashirin ma'nolarni tushunishda metakognitiv ongni rivojlantirish muhimligi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Implikatura, ta'lim, sinf muloqoti, o'qituvchi-o'quvchi aloqasi, akademik diskurs, tanqidiy fikrlash, o'quv muhiti, metakognitsiya, raqamli ta'lim, madaniy kompetentlik.

Аннотация

Данная статья исследует значительную роль импликатуры, передачи смысла за пределами буквального, в образовательном контексте. Рассматривается, как учителя и ученики используют импликатуру в классных взаимодействиях, академическом дискурсе и социальных динамиках. Анализируя примеры косвенной обратной связи, нюансированного опроса и культурных интерпретатсий, статья подчеркивает, как импликатура способствует критическому мышлению, управляет поведением и формирует понимание. Кроме того, обсуждается развивающаяся роль импликатуры в цифровом обучении и важность развития метакогнитивного осознания при навигатсии по подразумеваемым смыслам в образовательной среде.

Ключевые слова: Импликатура, образование, классное взаимодействие, общение учитель-ученик, академический дискурс, критическое мышление, учебная среда, метакогниция, цифровое обучение, культурная компетентность.

Education is far more than the transmission of facts; it's a dynamic interplay of communication, interpretation, and social understanding. While explicit instruction lays the foundation, the subtle art of implicature, the conveyance of meaning beyond the literal, permeates every aspect of the educational experience. From the teacher's nuanced feedback to the student's interpretation of a complex text, implicature shapes learning in profound ways. It's the "unseen curriculum," a silent force that fosters critical thinking, manages social dynamics, and builds understanding. This article aims to explore the pervasive role of implicature in education, shedding light on its significance in creating a richer, more nuanced learning environment.

Imagine a student presenting a project. The teacher, after a pause, says, "That's certainly... comprehensive." The student must discern whether "comprehensive" is a compliment or a euphemism for "overly long and unfocused." The teacher's tone, the context of the presentation, and the student's prior interactions with the teacher all contribute to the interpretation. This is the power of implicature: a single utterance can convey a multitude of meanings, requiring careful analysis and contextual understanding.

Implicature in Teacher-Student Dynamics - Navigating the Nuances

The teacher-student relationship is a delicate balance of authority, guidance, and support. Implicature plays a crucial role in maintaining this balance.

- **Feedback and Constructive Criticism:**

Instead of saying, "This essay is poorly structured," a teacher might write, "Consider exploring the connections between your paragraphs more explicitly." This implies a need for improvement without being overtly critical.

A teacher might say, "You're on the right track," implying that the student has made a good start, but needs to develop their answer further.

A teacher might say, with a certain tone, "Are you sure you want to turn that in?" implying the work is unsatisfactory.

- **Classroom Management and Discipline:**

A teacher might say, "I'm waiting..." instead of "Stop talking!" This subtle cue prompts students to quiet down without a direct command.

A prolonged silence from a teacher, after a student makes an off-topic remark, can be a potent non-verbal way to communicate disapproval.

A teacher might say "We are all trying to learn here" implying a student is being disruptive.

- **Motivation and Encouragement:**

A teacher might say, "I'm looking forward to seeing what you come up with," implying confidence in the student's abilities.

A teacher might say, "I noticed you've been working hard," implying that the student's effort has been observed and appreciated.

A teacher might give a small, almost unseen nod, or smile, when a student gives a good answer.

- **Handling Sensitive Topics:**

Teachers might use analogies, or hypothetical situations, to discuss sensitive topics, rather than directly referencing them.

Teachers might use phrases like "some people believe" to introduce controversial topics, while remaining neutral.

Implicature in Academic Discourse - Decoding the Hidden Messages

Academic materials and discussions are rife with implicature, requiring students to develop sophisticated interpretive skills.

- **Textbook Interpretation:**

A textbook might state, "While X is generally accepted, recent studies suggest Y." This implies a shift in understanding and encourages students to investigate the new research.

A text might dedicate more space to one side of an argument, implying that it is the stronger side.

An author might use very specific word choices, and sentence structures, to subtly imply their personal bias.

- **Exam Question Analysis:**

A question might ask, "Compare and contrast X and Y, with particular attention to Z." This implies that Z is the most important aspect of the comparison.

A question might use the word "evaluate" implying that a simple answer is not enough, and a deeper analysis is required.

A question that includes a lot of background information, implies that the information is relevant to the answer.

• **Class Discussions and Debates:**

Students might use rhetorical questions to challenge others' arguments without making direct accusations.

Students might use phrases like, "It could be argued that..." to introduce alternative perspectives.

Students might use pauses, and changes in tone, to imply they are about to make an important point.

• **Understanding Academic Humor:**

Many academics use very dry, and subtle humor, that relies heavily on implicature.Understanding academic humor is vital to understanding many academic conferences, and publications.

Implicature in Educational Culture - The Social Fabric of Learning

Implicature shapes the social dynamics of the educational environment, influencing student behavior and interactions.

• **Social Hierarchy and Peer Interactions:**

Students might use subtle cues to indicate their social status or group affiliation.

Students might use inside jokes and shared experiences to build rapport and exclude others.Students might use non-verbal cues, like eye rolls, or sighs, to communicate disapproval of a classmates actions.

• **School Culture and Expectations:**

Students learn to interpret the unspoken rules and expectations of the school environment, such as dress codes and behavior norms.

Students learn to understand the implicit power dynamics between teachers, administrators, and students.

Students learn to understand when, and how, to challenge authority, through subtle cues.

• **Cultural and Linguistic Diversity:**

Students from different cultural backgrounds might interpret implicature in different ways, leading to misunderstandings.

Teachers must be aware of the cultural variations in communication and adapt their teaching strategies accordingly.

Students from different linguistic backgrounds might use different forms of implicature.

• **Building a Sense of Belonging:**

Teachers can use inclusive language, and shared cultural references, to build a sense of community.

Students can use shared experiences, and shared language, to build bonds with their classmates.

Implicature in the Future of Education - Adapting to the Digital Age

As education increasingly embraces technology, the role of implicature continues to evolve.

• **Online Learning and Digital Communication:**

Students must learn to interpret written communication and non-verbal cues in a virtual environment, such as emojis and GIFs.

Online discussions require students to carefully consider the tone and implications of their written messages.

The use of video conferencing, creates new forms of non-verbal implicature.

• **AI-Powered Learning and Personalized Feedback:**

AI tools might be able to analyze students' communication patterns and provide personalized feedback on their use of implicature.

AI tutors might be able to adapt their communication style based on the student's understanding of implied meanings.

AI programs might be able to detect, and explain, complex examples of implicature.

• **Developing Metacognitive Awareness:**

Students must develop metacognitive skills to reflect on their own understanding and identify instances of implicature.

Teachers should encourage students to analyze and discuss the implied meanings in texts and conversations.

Teachers should encourage students to reflect on how their own cultural background, and linguistic background, influence how they interpret implicature.

• **Culturally Responsive Pedagogy:**

Teachers must be aware of the potential for miscommunication due to cultural differences in implicature.

Teachers must create a learning environment where all students feel comfortable asking for clarification and expressing their perspectives.

Implicature is an integral part of the educational experience, shaping communication, understanding, and social dynamics. As education continues to evolve, the ability to navigate the nuances of implied meaning will remain essential for both teachers and students.

References

1. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics 3: Speech acts* (pp. 41-58). Academic Press.
2. Clark, H. H. (1996). *Using language*. Cambridge University Press.
3. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
4. Gee, J. P. (2015). *Social linguistics and literacies: Ideology in discourses*. Routledge.
5. Mercer, N. (2000). *Words and minds: How we use language to think together*. Routledge.
6. Edwards, D., & Mercer, N. (1987). *Common knowledge: Social origins of understanding in the classroom*. Routledge.
7. Sfard, A. (2008). *Thinking as communicating: Human development, the collective narrative and the design of cultures of thinking*. Cambridge University Press.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
9. Alexander, R. J. (2008). *Towards dialogic teaching: Rethinking classroom talk* (4th ed.). Dialogos.

MALAKALI BELBOG‘LI KURASHCHILAR BILAN O‘TKAZILADIGAN AN’ANAVIY MASHG‘ULOTLARDA EGILUVCHANLIKNI RIVOJLANTIRUVCHI MASHQLARDAN FOYDALANISH

Ne’matullayev Mansurjon Ibodulla o‘g‘li
Renessans ta’lim universiteti
Sport faoliyati kafedrasi
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada malakali belbog‘li kurashchilarda musobaqa va mashg‘ulot jarayonlarida egiluchanlik sifatini rivojlantirish takomillashtirish to‘g‘risda ma’lumotlar keltrib o‘tilgan. Malakali belbog‘li kurashchilarda musobaqa va mashg‘ulot jarayonida funksiyanal imkoniyatlarni shakllantirish, egiluchanlik sifatni samaradorligini oshirishda bolalar va o‘smirlar sport maktablari va olimpiya zahiralari universitet talabalari uchun mo‘ljallangan egiluchanlik sifatini rivojlantruvchi mashqlar joriy etilgan.

Kalit so‘zi: belbog‘li kurash, egiluvchanlik. texnik-taktik, bo‘g‘imlar, mashg‘ulotlar, sikl, mashqlar.

Аннотация

В данной статье представлена информация о совершенствовании гибкости квалифицированных борцов на поясах в соревновательном и тренировочном процессах. Рассматривается формирование функциональных возможностей у квалифицированных борцов на поясах во время соревнований и тренировок, а также повышение эффективности гибкости. Внедрены упражнения для развития гибкости, предназначенные для учащихся детско-юношеских спортивных школ и студентов университетов олимпийского резерва.

Ключевые слова: борьба на поясах, гибкость, техническо-тактический, суставы, тренировки, цикл, упражнения.

Abstract

This article provides information on improving the flexibility of skilled belt wrestlers during competition and training. It discusses the development of functional capabilities in skilled belt wrestlers during competitions and training sessions, as well as the effectiveness of flexibility in enhancing performance. Additionally, flexibility exercises designed for students of children's and youth sports schools and Olympic reserve university students are introduced.

Keywords: belt wrestling, flexibility, technical-tactical, joints, training, cycle, exercises.

Dunyo miqyosida so‘nggi yillarda o‘tkazilib kelinayotgan nufuzli sport musobaqalarida, jumladan, Olimpiada va Osiyo o‘yinlari, Jahon va Osiyo chempionatlari, hamda qator an’anaviy xalqaro turnirlarda sport natijalarining uzluksiz o‘sib borishi, raqobatni yanada keskinlashishiga olib kelmoqda. Zamonaviy sport amaliyotida yuksak sport natijalariga erishish maqsadida yuklamalar hajmi va shiddatini me’yoridan oshirish ko‘ngilsiz oqibatlar, xatto shikastlanishlarga olib kelishi mutaxassis-olimlar tomonidan ta’kidlanib kelinmoqda. Ma’lumki, sport amaliyotida, ayniqsa, yakkakurash sport turlarida, deyarli barcha texnik-taktik usullar samaradorligini ta’minlash tana qismlarining bo‘g‘imlararo harakatini katta amplitudada “egilish-yozilish” imkoniyatlari bilan belgilanadi. Ammo egiluvchanlikning bunday xususiyatlari sportning kurash turlari misolida nihoyatda kam o‘rganilganligi kuzatiladi. Jahon chempionatlari ko‘lamining kengayishiga turtki berayotgan va Olimpiada ostonalariga “qadam bosayotgan” belbog‘li kurashda esa mazkur qobiliyatning (egiluvchanlikning) ko‘p qirrali hususiyatlari keng qamrovli tadqiqot predmeti sifatida deyarli o‘rganilmaganligi uchun ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi. Malakali belbog‘li kurashchilarda ixtisoslashtirilgan mashqlar yordamida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: sport amaliyotida egiluvchanlik sifatini (egilish-yozilish burchagi va amplitudasi) baholash bo‘yicha joriy etilgan metodik testlar belbog‘li kurash harakatlariga xos tartibda modifikatsiyalashtirilgan va yangi testlar bloki yaratilgan;

turli vazn toifalariga mansub belbog‘li kurashchilar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarda bo‘g‘imlararo egiluvchanlikni o‘ziga xos yo‘nalishlari (orqaga, o‘ng va chap tomonlarga egilgish hamda burilishlar) usullarini bajarishga sarflanadigan “portlovchi” va “maksimal” kuch miqdorini o‘zgarishi hisobiga optimallashtirilgan.

Egiluvchanlikni belbog‘li kurashda alohida ustuvor ahamiyatga ega ekanligi shu bilan asoslanadiki, ushbu kurash turiga xos texnik-taktik usullarni (raqibni ko‘tarib tashlash usullari) ijro etish raqiblar bir-birining belbog‘idan ushlagan holatda amalga oshiriladi. Musobaqa qoidalari bilan belgilangan bunday hatti-harakatlar kurashchilarda bo‘g‘imlararo egiluvchanlik, ayniqsa tos-son, tizza, umurtqa va qo‘l bo‘g‘imlarining egiluvchanligi yuksak darajada rivojlangan bo‘lishini talab qiladi. Lekin shunday bo‘lsada yuqori malakali belbog‘li kurashchilar bilan o‘tkaziladigan an’anaviy mashg‘ulotlarda egiluvchanlikni rivojlantiruvchi mashqlardan foydalanishga yetarli ahamiyat berilmasligi aniqlandi. Jumladan, yillik tayyorgarlik siklining davrlari va bosqichlari da o‘tkazilgan mashg‘ulot oldi “razminka”larida, mashg‘ulotning asosiy va yakuniy qismlarida hamda UJT va MJT ni shakllantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarda egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning o‘rtacha soni va davom etish vaqti pedagogik kuzatuv asosida o‘rganildi (1-jadval).

Yetakchi mutaxassis-olimlar tomonidan tadqiqotlarga asosan isbotlanganki, bo‘g‘imlararo egiluvchanlik sifatlarini maxsus ixtisoslashtirilgan mashqlar yordamida muntazam va yetarli hajmda shakllantirib borilmasa, ushbu qobiliyat o‘z qiymatini yo‘qotishi mumkin ekan. Lekin yuqori malakali belbog‘li kurashchilar bilan o‘tkazilgan mashg‘ulotlarni kuzatish natijasida ma’lum bo‘ldiki, mazkur kurash turida ustuvor ahamiyatga loyiq bu jismoniy sifatni har tomonlama rivojlantirishga munosib urg‘u berilmasligi aniqlandi. Chunonchi, yillik tayyorgarlik siklining UJT bosqichida yoki bazaviy bosqichida o‘rganilgan
5 ta mashg‘ulot oldi “tana qizdiruvchi” mashqlari davomida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning o‘rtacha soni 5,4 marta, ularni ijro etish vaqti esa o‘rtacha 3,7 daqiqadan ortmagan.

Mashg‘ulotlarning asosiy qismida mazkur ko‘rsatkichlar muvofiq ravishda 4,3 marta va 2,9 daqiqani, yakuniy qismida – 3,3 marta va 2,5 daqiqani tashkil etgan. Ko‘rinib turibdiki, bazaviy tayyorgarlik bosqichida o‘tkazilgan har bir mashg‘ulot davomida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning umumiy o‘rtacha soni 13,0 martani tashkil etgan bo‘lsa, ularni bajarish uchun sarflangan vaqt esa 9,1 daqiqa bilan ifodalandi.

1-jadval

Yillik tayyorgarlik siklining davrlari va bosqichlarida belbog‘li kurashchilar bilan o‘tkazilgan an’anaviy mashg‘ulotlar davomida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning hajmi

T/r	**Tayyorgarlik davrlari va bosqichlarida o‘tkazilgan mashg‘ulotlar**	**Mashg‘ulot qismlarida qo‘llanilgan egiluvchanlik mashqlarining o‘rtacha soni va vaqti**							
		Razminka		Asosiy qism		Yakuniy qism		UJT va MJT mashg‘ulot-lari	
		soni	vaqti	soni	vaqti	soni	vaqti	soni	vaqti
1.	Tayyorgarlik davri - UJT bosqichi (50 ta mashg‘ulot)	5,4	3,7	4,3	2,9	3,3	2,5	7,2	5,8
2.	- MJT bosqichi (50 ta mashg‘ulot)	3,5	2,8	3,7	2,4	4,2	2,6	4,7	3,6
3.	- MOT bosqichi (50 ta mashg‘ulot)	3,7	2,9	5,5	3,8	2,7	2,5	2,9	2,4
Jami:		12,6	9,4	13,5	9,1	10,2	7,6	14,8	11,8

4.	Musobaqa davri (288 ta mashg‘ulot) Qoraqalpog‘iston,viloyatlar va Toshkent shahar musobaqalari bosqichi	3,2	2,0	2,7	1,9	2,3	1,6	2,5	2,2
5.	Mamalakat chempionati bosqichi	3,5	2,2	2,5	1,7	2,7	2,2	3,3	2,0
6.	Halqaro musobaqalar bosqichi	3,1	1,9	3,2	2,1	2,6	1,8	2,9	1,7
Jami:		9,8	6,1	8,4	5,7	7,6	5,6	8,7	5,9
7.	O‘tish davri (24 ta mashg‘ulot)	5,4	3,8	5,2	7,6	4,7	5,5	7,8	10,7

Izoh: UJT -Umumiy jismoniy tayyorgarlik
MJT-Maxsus jismoniy tayyorgarlik
MOT- Musobaqa oldi tayyorgarlgik

Maxsus jismoniy tayyorgarlik bosqichida o‘rganilgan 5 ta mashg‘ulot oldi “chigalyozdi” mashqlarida egiluvchanlikka doir qo‘llanilgan mashqlar soni kamayib ketdi va o‘rtacha 3,5 martani tashkil etdi, ularni ijro etishga sarflangan vaqt 2,8 daqiqa bilan ifodalandi. Ushbu ko‘rsatkichlar mashg‘ulotlarning asosiy qismida muvofiq ravishda 3,7 marta va 2,4 daqiqa, yakuniy qismida esa – 4,2 marta 2,6 daqiqaga teng ko‘rsatkichlar bilan qayd etildi.

Musobaqaoldi tayyorgarlik bosqichida o‘rganilgan 5 ta mashg‘ulotoldi “tananai qizdiruvchi” mashqlarida egiluchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlar hajmi o‘rtacha 3,7 marta, vaqti 2,9 daqiqani, mashg‘ulotlarning asosiy qismida ushbu ko‘rsatkichlar muvofiq tartibda 5,5 marta va 3,8 daqiqa, yakuniy qismida esa – 2,7 marta va 2,5 daqiqani tashkil etdi. Alohida shuni ta’kidlash joizki, har biri 4-4,5 haftalik mikrosikllardan va 50 tadan 150 ta mashg‘ulotlardan tahlil qilingan 15 ta mashg‘ulotning “razminka” qismlarida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning umumiy o‘rtacha hajmi 12 martani, bajarish vaqti 9,4 min. ni, mashg‘ulotlarning asosiy qismida mazkur ko‘rsatkichlar muvofiq ravishda 13,5 marta va 9,1 daqiqani, yakuniy qismida – 10,2 marta va 7,6 daqiqani, UJT va MJT mashg‘ulotlarida – 14,8 marta va 11,8 daqiqani tashkil etdi. Demak, butun tayyorgarlik davrida o‘tkazilgan 150 ta mashg‘ulotning 15 tasida egiluvchanlikni rivojlantirish bo‘yicha qo‘llanilgan mashqlarning o‘rtacha umumiy hajmi 51,1 marta, mashqlarni ijro etish vaqti esa 37,9 daqiqa bilan ifodalangani ma’lum bo‘ldi. Musobaqa davrida ushbu ko‘rsatkichlar muvofiq ravishda quyidagicha qayd etildi: 34,5 va 23,3; o‘tish davrida esa – 23,1 va 27,6. Demak, yillik tayyorgarlik siklda umumiy ko‘rsatkichlar soni – va vaqti – minutni tashkil etdi.

Xulosa. Egiluvchanlik qobiliyati o‘zining “xizmat” funksiyalari bilan barcha sport turlarida, ayniqsa belbog‘li kurashda o‘ta muhim ahamiyatga ega bo‘lsada, mazkur kurash turi bo‘yicha olib borilayotgan an’anaviy mashg‘ulotlarda va musobaqa jarayonlarida umumiy egiluvchanlikni ham, maxsus egiluvchanlikni ham maqsadli rivojlantirish va muntazam mashqlantirib borishga jiddiy e’tibor berilmasligi aniqlandi. Masalan, egiluvchanlikni rivojlantirish uchun maxsusu mashqlardan foydalanildi va bu mashqlar to‘plamidan hafta davomida maxsus belbog‘li kurash usullaridan oldin va umumiy jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarida foydalanish samara berib boradi. Belbog‘li kurashchilarda ko‘krakdan oshirib tashlash usullarini bajarishda foydalanish egiluvchanlik sifati alohida kasb etadi. Bu mashqlar to‘plami tayyorgarlik davrining asosiy musobaqa oldi davrida foydalanish ko‘proq samara beradi. Ushbu egiluvchanlik sifatini bolalarni o‘smirlik davridagi egiluvchanlik sifati yahshi rivojlantirib borilsa katta sportdagi musobaqarda samarali natijalarga erishib boradi.

Foydalanilagan adabiyotlar

1. Abulxanov A.N., Martyanov V.A. Metodika razvitiya gibkosti u borsov s ispolzovaniem dopolnitelnoy afferentasii // V sb. «Nauchno-metodicheskoe obespechenie sistemi podgotovki visokokvalifisirovannix sportsmenov». M., 2009, S. 292–293.
2. Aliev I.B. Kurash bilan shug'ullanuvchi talaba sportchilarni mashg'ulot yuklamalarining optimal nisbatlari // Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertasiya Avtoreferati., Toshkent., 2012. – 26 b.
3. Abdullayev Sh.A. Sport pedagogik maxoratni oshirish (erkin kurash). / O`quv qo`llanma. T., "Lesson press", 2017. – B. 55-59.
4. Artiqov Z.S.. Belbog'li kurashda statik va dinamik kuchlanish davomida muvozanat saqlash funksiyasini shakllantirish metodikasi / Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Avtoreferat., Ch., 2018. – 26 b.
5. Verxoshanskiy Yu.V. Osnovi spesialnoy fizicheskoy podgotovki sportsmenov. M.: Fizkultura i sport, 2007. – 216 s.
6. Garmaev V.B. Metodika razvitiya silovix sposobnostey i gibkosti u taybokserov 15-17 let na etape uglublennoy spesializasii: dis. kand. ped nauk / Ros. gos. un-t fiz. kulturi, sporta i turzma. – M. 2007. – 136 s.

IMPLEMENTING STEAM AND PROJECT-BASED LEARNING (PBL) IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Nizomova Takhmina Jamoliddin kizi
EFL Teacher at Renaissance University of Education,

Muxtorova Gulyora Ulug'bek qizi
3rd year student of Renessans University of Education
English philology faculty

Abstract

The integration of STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) and Project-Based Learning (PBL) into foreign language teaching presents a transformative approach to language acquisition. By combining interdisciplinary learning with real-world applications, these methods foster student engagement, critical thinking, and communication skills. STEAM enables contextualized language learning through creative and interactive activities, while PBL immerses students in authentic language use through collaborative projects. This paper explores the benefits, challenges, and effective strategies for implementing STEAM and PBL in foreign language education, highlighting their potential to enhance motivation, retention, and practical language skills.

Keywords: STEAM, Project-Based Learning (PBL), foreign language teaching, interdisciplinary learning, active learning, student engagement, communication skills, real-world application, critical thinking, collaboration.

Annotatsiya

STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) va loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) ning chet tilini o'qitishga integratsiyalashuvi tilni o'zlashtirishga transformativ yondashuvni taqdim etadi. Fanlararo ta'limni real dunyo ilovalari bilan birlashtirgan holda, bu usullar talabalarning faolligini, tanqidiy fikrlash va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi. STEAM ijodiy va interaktiv faoliyatlar orqali kontekstli til o'rganish imkonini beradi, PBL esa hamkorlikdagi loyihalar orqali talabalarni asl tildan foydalanishga chorlaydi. Ushbu maqola chet tilini o'qitishda STEAM va PBLni tatbiq etishning afzalliklari, muammolari va samarali strategiyalarini o'rganib, ularning motivatsiya, eslab qolish va amaliy til ko'nikmalarini oshirish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: STEAM, Project-Based Learning (PBL), chet tilini o'rgatish, fanlararo ta'lim, faol o'rganish, o'quvchilarning faolligi, muloqot qobiliyatlari, real hayotda qo'llash, tanqidiy fikrlash, hamkorlik.

Аннотация

Интеграция STEAM (наука, технология, инженерия, искусство и математика) и проектного обучения (PBL) в преподавание иностранных языков представляет собой преобразующий подход к освоению языка. Объединяя междисциплинарное обучение с реальными приложениями, эти методы способствуют вовлеченности студентов, критическому мышлению и навыкам общения. STEAM обеспечивает контекстуализированное изучение языка с помощью творческих и интерактивных занятий, в то время как PBL погружает студентов в аутентичное использование языка с помощью совместных проектов. В этой статье рассматриваются преимущества, проблемы и эффективные стратегии внедрения STEAM и PBL в обучение иностранным языкам, подчеркивая их потенциал для повышения мотивации, удержания и практических языковых навыков.

Ключевые слова: STEAM, проектное обучение (PBL), преподавание иностранных языков, междисциплинарное обучение, активное обучение, вовлеченность студентов, навыки общения, реальное применение, критическое мышление, сотрудничество.

Foreign language education has traditionally focused on memorization, grammar drills, and textbook-based exercises. However, as education evolves, there is an increasing need to incorporate interactive and student-centered approaches that make language learning more engaging and meaningful. Two such approaches—STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) and Project-Based Learning (PBL) [1].—offer innovative strategies that help learners develop language skills while also enhancing creativity, problem-solving abilities, and interdisciplinary knowledge. By integrating STEAM and PBL into foreign language teaching, educators can create dynamic learning environments that promote active engagement, real-world application, and critical thinking.

STEAM education emphasizes interdisciplinary learning, encouraging students to explore subjects such as science, technology, and the arts while simultaneously developing language proficiency. Unlike traditional teaching methods that separate language learning from other subjects, STEAM[2] provides opportunities for students to use a foreign language in practical, real-life contexts. For example, a foreign language class could include activities such as designing science experiments, coding small programs, or creating artistic projects—all conducted in the target language. One of the key benefits of STEAM in foreign language education is that it makes learning more contextualized. Rather than learning vocabulary in isolation, students engage with language in meaningful ways, applying their knowledge to solve problems, complete creative tasks, and collaborate with their peers. This method enhances not only linguistic skills but also communication, teamwork, and critical thinking abilities. Additionally, STEAM fosters cultural awareness by allowing students to explore scientific and artistic achievements from different parts of the world, helping them connect language learning with global perspectives.

Project-Based Learning (PBL) is an instructional approach that encourages students to learn through real-world projects, requiring them to conduct research, collaborate, and present their findings in the target language. PBL moves away from passive learning and memorization[3], instead placing students at the center of the learning process. Through projects, learners actively use the language in authentic situations, improving their fluency and confidence. For instance, in a foreign language classroom, students might work on projects such as creating a travel guide, designing a marketing campaign, or conducting interviews with native speakers. These projects require them to use listening, speaking, reading, and writing skills in a practical context. In addition to language development, PBL enhances problem-solving abilities, encourages independent thinking, and fosters a sense of responsibility for one's learning. One of the biggest advantages of PBL is that it mimics real-life communication. Traditional methods often focus on repetitive exercises, which may not adequately prepare students for real conversations. In contrast, PBL immerses learners in language use that reflects authentic scenarios, making them more comfortable and prepared for real-world interactions.

Despite the clear benefits[4], integrating STEAM and PBL into foreign language teaching presents some challenges. One major obstacle is the lack of resources and teacher training. Many educators are unfamiliar with interdisciplinary approaches and may require additional professional development to effectively implement these methods. Schools may also lack the necessary materials or technology to support STEAM-based projects. Another challenge is assessment. Traditional grading systems focus on exams and standardized tests, which may not adequately measure the skills developed through PBL and STEAM. To address this, teachers can use alternative assessment methods such as project presentations, self-reflection journals, peer evaluations, and rubrics that assess creativity, problem-solving, and communication skills alongside language proficiency[5].

Time constraints can also be an issue, as project-based activities often require more time than traditional lessons. To overcome this, educators can break projects into smaller, manageable tasks and integrate them gradually into the curriculum. This ensures that students benefit from active learning without disrupting the overall course structure.

To successfully integrate STEAM and PBL into foreign language teaching, educators should begin by setting clear learning objectives and designing projects that align with both language

development and interdisciplinary exploration. Encouraging student collaboration is also essential, as teamwork enhances communication skills and provides opportunities for learners to support each other. Technology can play a crucial role in implementing these methods. Digital tools such as virtual reality, online collaboration platforms, and multimedia applications can make STEAM and PBL projects more interactive and engaging. Additionally, connecting projects to real-world issues—such as environmental sustainability, cultural diversity, or technological innovation—can make learning more relevant and inspiring for students.

In Conclusion, The integration of STEAM and Project-Based Learning (PBL) in foreign language teaching represents a significant shift from traditional, passive learning methods to more dynamic and student-centered approaches. STEAM allows students to develop language proficiency through interdisciplinary and creative activities, while PBL immerses learners in real-world scenarios that require active communication and problem-solving. Both methods enhance engagement, motivation, and critical thinking, making language learning more meaningful and effective. Despite the challenges, such as resource limitations, assessment difficulties, and time constraints, these approaches can be successfully implemented with careful planning and the use of digital tools. Alternative assessment methods, such as performance-based evaluations and self-reflection, can provide a more accurate measure of student progress. Additionally, professional development for teachers is essential to ensure effective integration of these strategies. By adopting STEAM and PBL in foreign language education, educators can create an enriching and immersive learning environment that prepares students for real-world communication, global collaboration, and lifelong learning. As language learning continues to evolve, these approaches will play a crucial role in fostering not only linguistic competence but also creativity, critical thinking, and intercultural awareness.

References

1. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 83(2), 39-43.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
3. Egbert, J., & Simich-Dudgeon, C. (2001). Providing Support for English-Language Learners in an Inquiry-Based Classroom. Educational Leadership, 58(6), 16-21.
4. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon.
5. Larmer, J., Mergendoller, J. R., & Boss, S. (2015). Setting the Standard for Project-Based Learning: A Proven Approach to Rigorous Classroom Instruction. Alexandria, VA: ASCD.
6. Li, J., & Zhu, X. (2019). Integrating STEAM into Foreign Language Education: A New Perspective. Journal of Language Teaching and Research, 10(5), 1050-1057.
7. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books.
8. Stoller, F. L. (2006). Establishing a Theoretical Foundation for Project-Based Learning in Second and Foreign Language Contexts. In G. H. Beckett & P. C. Miller (Eds.), Project-Based Second and Foreign Language Education: Past, Present, and Future (pp. 19-40). Greenwich, CT: Information Age Publishing.
9. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

THE IMPACT OF SOCIOECONOMIC STATUS ON STUDENT LEARNING

Nizomova Takhmina Jamoliddin kizi
EFL Teacher at Renaissance Educational University

Annotatsiya

Ijtimoiy-iqtisodiy holatning ta'limga bo'lgan ta'siri juda katta bo'lib, u ta'lim natijalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy holat darajasi past bo'lgan talabalar ko'pincha sifatli ta'lim olish imkoniyati cheklangan bo'lib, ular kam moliyalashtirilgan maktablarda o'qishadi va buning natijasida ta'lim olish uchun kam manbalarga ega bo'lishadi. Ta'limga salbiy ta'sir qiladigan sabablarning ko'pchiligi ijtimoiy-iqtisodiy holatning ijobiy emasligiga borib taqaladi. Ushbu maqolada mazkur masala borasida jahonning yetakchi olimlari ma muatxasislari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar ko'rib chiqilgan bo'lib, bu muammolarning oldini olishning samarali usullarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy holat, tengsizlik, sifatli ta'lim, ota-ona ishtroki, to'g'ri ovqatlanish, ruhiy salomatlik, moliyalashtirish, strategiyalar.

Аннотация

Влияние социально-экономического статуса на образование огромно, и он играет важную роль в формировании результатов обучения. Учащиеся из семей с низким социально-экономическим статусом часто имеют ограниченный доступ к качественному образованию, посещая недостаточно финансируемые школы и, как следствие, имея меньше ресурсов для продолжения обучения. Многие причины, негативно влияющие на образование, коренятся в неблагоприятных социально-экономических условиях. В статье рассматриваются научные исследования, проведенные по данной проблеме ведущими мировыми учеными и специалистами, а также предлагаются эффективные способы профильактики этих проблем.

Ключевые слова: социально-экономический статус, неравенство, качественное образование, участие родителей, правильное питание, психическое здоровье, финансирование, стратегии.

Abstract

The impact of socio-economic status on education is significant and plays a significant role in shaping educational outcomes. Students from low socio-economic status often have limited access to quality education, attend underfunded schools, and as a result, have fewer resources to support their education. Many of the causes of poor education are rooted in poor socio-economic status. This article reviews the research conducted by leading scholars and experts from around the world on this issue and suggests effective ways to address these problems.

Keywords: socio-economic status, inequality, quality education, parental involvement, proper nutrition, mental health, financing, strategies.

Introduction. Education is often seen as the great equalizer since it provides everyone a great deal of opportunities to improve every field of their lives, regardless of their social, economical or cultural backgrounds. Socioeconomic status(SES), however, remains one of the most significant factors of kids' academic success and learning. SES has influences on resource access, educational opportunities, and student success in general. It is usually defined bythe education, income, and occupational categories of the parents. In this article we discuss the relationship of socioeconomic inequality to student learning, considering factors such as psychological stress, parental involvement, nutrition, and access to high-quality education.

Link Between Socioeconomic Status and Education Outcomes. A lot of research indicate that socioeconomic status can have a direct link with the learning process of students and their academic performance. Usually students with less income cannot perform well on standardized tests, have lower rates of graduation, and are less likely, in most cases, to enroll in higher education and to get a degree. NCES studies show that, children from low-income families are significantly less likely to attend high-performing schools than their wealthier peers (NCES, 2021). There are many reasons for

this difference, including less access to high-qualified teachers, fewer resources and convenience at home as well as differences in preschool education. It is this early exposure to certain learning environments that plays a pivotal role in future academic achievements and success. Children from lower-income families, however, do not have the chance to be prepared for school because their homes lack books, educational games, and interesting conversations about education (Heckman, 2006).

Access to Quality Education. Having access to quality education is one of the fundamental ways SES impacts student learning. Better-off regions can afford to offer a wide variety of academic subjects and extracurricular programs, which allow children in those neighborhoods to build developmental skills at an earlier age. On the other hand, schools within lower-income communities often suffer from a lack of resources, outdated textbooks, and overcrowded classrooms (Darling-Hammond, 2010). Numerous countries—including the United States and other developed ones—base school funding largely on local property taxes. This creates incentives for wealthier people to invest more, while poorer areas get remarkably less as a result. These high-density areas produce lower-income households, which inevitably leads to students attending underfunded schools with limited advanced placement (AP) courses, lower teacher salaries, and inadequate technological resources, all of which contribute to lower academic progress and learning processes of students (Reardon, 2011).

The Proportion of Parental Engagement. Involvement of parents is believed to be one of the most crucial factors in a student's academic achievement. Research show that children whose parents are actively involved in their schooling tend to do better in schools. Nonetheless, there are several distinctions between the involvement of parents with various socioeconomic statuses (Jeynes, 2012). Higher-income parents have the tendency to have more time and resources to engage in their children's schooling. They can pay for private tutors, educational materials, and enrichment activities like museum or gallery visits and summer camps. Furthermore, children of more educated parents tend to be initially immersed in practices, such as assisting with schoolwork, that support academic success (Desforges & Abouchaar, 2003). On the other hand, low-SES parents may face many barriers to involvement. Many put in long hours or hold down two jobs, which means they have little time to help with homework or attend school meetings. In addition, some parents do not have the level of education which is necessary to assist their children. Immigrant families may encounter challenges with language as well, preventing parents from communicating with teachers and navigating the school system effectively (Lareau, 2011).

Why Nutrition and Health Matter for Learning. Proper nutrition and healthcare are vital for cognitive, psychological, physical development and academic success. Children from low-income families frequently face food insecurity—low or extremely low food security—which means they don't have reliable access to enough nutritious food. Recent studies indicate that poor nutrition can result in difficulties in concentration, fatigue, and lower academic performance (Taras, 2005). Researches have shown that children who eat a nutritious breakfast perform better on cognitive tasks than their peers who skip breakfast or who eat in an unhealthy way. Many schools have free or reduced-price meal programs in place, and they are often concidered helpful, but these measures do not always cover the problem completely. It can also lead to chronic stress, which is harmful to brain function and learning (Gundersen & Ziliak, 2015). Healthcare is another factor that is important for student success alongside nutrition. Low-income families may not be able to afford quality medical care, leaving illnesses untreated and interfering with their ability to attend school or perform there. Some children struggle to keep up without intervention because they cannot see or hear properly, for example (Basch, 2011).

Mental and Emotional Barriers. Monetary struggle is stressful, and that stress can deeply affect a child's mental health and ability to learn. Students from low socioeconomic status family backgrounds may undergo chronic stress and depression from financial insecurity, unsafe homes, or family conflicts. Research on children development shows that these types of problems can contribute to anxiety, depression, and trouble concentrating while studying (Evans & Schamberg,

2009). According to research conducted by the American Psychological Association (APA), children who live in poverty or with financial problems suffer from high levels of trauma, which in turn can impact their cognitive and social-emotional development. A lot of teachers, especially in high-poverty schools, may not have access or chance to adequate support staff or mental health resources that are necessary to support their students (APA, 2019).

Addressing Socioeconomic Disparities in Education. While socio-economic disparities in education are a significant problem, they can be prevented, and this requires concerted efforts by politicians, teachers and every member of society. To prevent such problems, first of all, it is necessary to finance each school fairly, and the government should introduce policies that provide sufficient financial support to all schools, regardless of local property tax. It is also necessary to strengthen preschool education, develop high-quality programs, and help parents to become involved and actively involved in their children's education. In addition, actions such as adopting a healthy lifestyle, expanding free school meals programs, and supporting mental health can also help improve students' well-being and learning abilities.

Conclusion

Socioeconomic status continues to be the single largest determinant of student learning and academic success. Socioeconomic disparities, the school-to-prison pipeline is not the only system that perpetuates inequities. Access to quality education complemented by parental involvement, nutrition and healthcare, and technological support creates a range of challenges for low-income students. Solving this problem will involve a multi-pronged effort between policymakers, educators, and communities to foster educational equity. Societies can help all students succeed to their full potential, no matter their socioeconomic background, by providing support and interventions for groups that are at risk of disadvantage.

References

1. American Psychological Association (APA). (2019). Effects of poverty on children's mental health. Retrieved from https://www.apa.org
2. Basch, C. E. (2011). Healthier students are better learners: A missing link in school reforms to close the achievement gap. Journal of School Health, 81(10), 593-598. https://doi.org/10.1111/j.1746-1561.2011.00632.x
3. Darling-Hammond, L. (2010). The flat world and education: How America's commitment to equity will determine our future. Teachers College Press.
4. Desforges, C., & Abouchaar, A. (2003). The impact of parental involvement, parental support, and family education on pupil achievement and adjustment: A literature review. Department for Education and Skills.
5. Evans, G. W., & Schamberg, M. A. (2009). Childhood poverty, chronic stress, and adult working memory. Proceedings of the National Academy of Sciences, 106(16), 6545-6549. https://doi.org/10.1073/pnas.0811910106
6. Gundersen, C., & Ziliak, J. P. (2015). Food insecurity and health outcomes. Health Affairs, 34(11), 1830-1839. https://doi.org/10.1377/hlthaff.2015.0645
7. Heckman, J. J. (2006). Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. Science, 312(5782), 1900-1902. https://doi.org/10.1126/science.1128898
8. Heckman, J. J. (2011). The economics of inequality: The value of early childhood education. American Educator, 35(1), 31-35.
9. National Center for Education Statistics (NCES). (2021). The condition of education 2021: Socioeconomic status and academic achievement. Retrieved from https://nces.ed.gov

GI DE MOPASSAN ASARLARI ASOSIDA FRANSUZ TILINI O'RGANISHDA YANGI INNOVATSION YONDASHUV

Norova M.

Annotatsiya

Mashhur fransuz yozuvchisi Gi de Mopassan asarlaridan foydalanib, fransuz tilini o'rganishning yangi va innovatsion yondashuvlari tahlil qilindi. Mopassan asarlari, uning o'ziga xos uslubi va til boyligi, fransuz tilini o'rganuvchilarga nafaqat tilni o'rganishda, balki adabiyot va madaniyatni tushunishda ham yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, Gi de Mopassan asarlarini o'qish va tahlil qilish orqali talabalarga fransuz tilining murakkab strukturalarini o'rganishga, yangi so'zlar va iboralarni qo'llashga imkon yaratiladi.

Tayanch so'zlar: Gi de Mopassan, til, madaniyat, innovatsion yondashuv, an'anaviy o'qitish metod, o'zlashgan leksemalar.

Аннотация

Проанализированы новые и инновационные подходы к изучению французского языка с использованием произведений известного французского писателя Ги де Мопассана. Произведения Мопассана, его уникальный стильь и богатство языка помогают изучающим французский язык не только в изучении языка, но и в понимании литературы и культуры. С этой точки зрения, чтение и анализ произведений Ги де Мопассана позволяет студентам изучать сложные структуры французского языка, использовать новые слова и выражения.

Ключевые слова: Ги де Мопассан, язык, культура, инновационный подход, традиционный метод обучения, заимствованные лексемы.

Abstract

New and innovative approaches to learning French using the works of the famous French writer Guy de Maupassant were analyzed. Mopassan's works, his unique style, and rich vocabulary help French learners not only in language learning but also in understanding literature and culture. From this point of view, reading and analyzing the works of Guy de Maupassant allows students to study the complex structures of the French language, to use new words and expressions.

Keywords: Guy de Maupassant, language, culture, innovative approach, traditional teaching method, borrowed lexemes.

Fransuz tili dunyoda eng ko'p o'rganiladigan tillaridan biri bo'lib, uning adabiyati va madaniyati ham ko'plab o'rganish materiallarini taqdim etadi. Bu tilni o'rganish nafaqat grammatikani, balki til va madaniyatning chuqur tushunchalarini ham talab etadi. Gi de Mopassan fransuz adabiyotining yirik vakili bo'lib, uning asarlari tilni o'rgatishda juda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Mopassanning o'ziga xos uslubi, mukammal tasvirlash va realistik yondashuvlari orqali, fransuz tilining murakkab strukturalarini o'rganish osonlashadi.

Gi de Mopassan asarlarini fransuz tilini o'rganishda qo'llash – bu nafaqat grammatikani va lug'at boyligini oshirishga, balki talabalarga adabiyotning chuqur qatlamlarini anglashga yordam beradi. Yangi innovatsion yondashuvlar, an'anaviy o'qitish metodlariga nisbatan, Mopassan asarlarini til o'rgatish jarayoniga samarali kiritishga imkon yaratadi.

Fransuz tiliga lotin tilidan o'zlashgan so'zlar o'z ko'lami, ma'nosi nominatsion-funksional belgilariga ko'ra ko'pqirralidir. Fransuz adabiy tilida lotincha o'zlashmalarning tubandagi leksik-semantik guruhlarga ajratib o'rgandik. Gi de Mopassan hikoyalari leksikasi muallif mahorati, mavzu talabiga ko'ra ijtimoiy hayotning turli sohalariga doir tushunchalarni aks ettiruvchi so'zlarni qamrab olgan. Adib hikoyalari leksikasi o'ttiz ikki mavzuiy guruhni o'z ichiga oladi.

Mopassanning uch yuzga yaqin hikoyalari mavzu va ohang jihatidan xilma-xildir. Adib hikoyalarida hayotiy voqealarni fojiali yoki hajviy kulgu asosida ta'sirli ifodalaydi. Mopassan hikoyalari qahramonlari fransuz jamiyatining barcha qatlam - amaldor, harbiy, dehqon, burjua vakillaridir. Mopassan kichik hikoya janri imkoniyatlaridan keng foydalana oldi. U o'z personajlar ruhiyatini ochib berish maqsadida ularni ekstremal vaziyatlarda sinaydi. Mopassan qahramonlar

psixologiyasini nozik ifodalarda ochib beradi: Tous, boulangers, épiciers, bouchers, notaires, avoués, menuisiers, libraires, pharmaciens eux-mêmes, manoeuvraient à tour de rôle, à des heures régulières, sous les ordres de M. Lavigne, ancien sous-officier de dragons, aujourd‟hui mercier, ayant épousé la fille et hérité de la boutique de M. Ravaudan, l‟aîné. (Gi de Mopassan "Les Prisonniers")

Gi de Mopassan hikoyalari matnidagi ijtimoiy-siyosiy terminlar XIX asr muhitiga xos munosabatlarni, davlat tizimiga doir tushunchalarni ifoda etadi. Harbiy terminlar va kundalik muloqot tili o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik bir qator til almashinuvi natijasida harbiy atamalarning o‘zaro ommalashishiga olib keldi. Masalan: agent de la police, militaire, guerre, alarme (= aux armes), gendarmerie, gendarme (= gens d'armes), le capitaine, le lieutenant (lieu tenant de), l'armée, infiltrer, aerostat, combat, mortier, permission. Misol tariqasida, Il avait pris le grade de commandant-major de la place, et tous les jeunes hommes étant partis à l‟armée, il avait enrégimenté tous les autres qui s'entraînaient pour la resistance (Gi de Mopassan "Les Prisonniers").

Mopassan hikoyalaridagi harbiy terminlar tizimi o‘sha davr davlat siyosati, fransuz jamiyatida sodir bo‘lgan voqealar, burjua qatlam vakillari hayoti va oddiy fransuz xalqi turmush tarzi haqida ma'lumot beradi. Shu bilan bir qatorda muallifning shu sohadan qay darajada xabardorligini va so'z qo'llash mahoratini ham aks ettiradi.

XIX asr fransuz xalqi tarixida alohida bosqich hisoblanadi. Bu davrda ijtimoiy- siyosiy sohalar bilan bir qatorda moliyaviy munosabatlar, savdo-sotiq aloqalari rivojlandi. Savdo-sotiq munosabatlari shu davr tilining yorqin namunasi sifatida Mopassan hikoyalarida ham o‘z ifodasini topdi. So‘nggi yillarda iqtisodiy matnlar, ayniqsa, marketing, bank ishi va birja operatsiyalari kabi sohalarda ingliz tilidan o‘zlashgan leksemalaridan juda tez-tez foydalanilmoqda. Iqtisodiy matnlarni fransuz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda so‘zning ko‘p ma'noliligiga e'tibor qaratish lozim. Bunday holda, kontekst hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan: M. Carré-Lamadon, fort éprouvé dans l'industrie cotonnière, avait eu soin d'envoyer six cent mille francs en Angleterre, une poire pour la soif qu'il se ménageait à toute occasion (Gi de Mopassan "Boule de suif"). Misolda keltirilgan l'industrie so‘zi izohli lug‘atda ikki ma'noga ega ekanligi ko‘rsatilgan:

1. sanoat;
2. sanoat tarmog‘i.

Bu matnda so‘z o'zining birinchi ma'nosida qo‘llanilgan: Quelle était l'importance de Jersey? Ses productions? Sa population? Ses moeurs? Ses coutumes? La nature du sol, etc., etc (Gi de Mopassan "Mon oncle Jule").

"Larousse" fransuz tilining izohli lug‘atida industrie (f) so'zining (lot. industria, activité) quyidagi ma'nolari keltirilgan:

1. ishlab chiqarish: Xom ashyo va moddiy manbalar ishlab chiqaruvchi iqtisodiy faoliyat turlarining majmui: Développer l'industrie dans un pays
2. iqtisodiy faoliyat turi: L'industrie textile, de la chaussure.
3. har qanday iqtisodiy sanoat turi
4. aniq tarzda va keng miqyosda tashkil etilgan faoliyat (souvent péjoratif): L'industrie du crime
5. littéraire. Inson yashash davomida amalga oshiradigan har qanday faoliyat: Exercer sa coupable industrie.
6. littéraire, vieux. Mahorat, zukkolik ma'nosida: ingéniosité.

Yuqorida keltirilgan misolda industrie so‘zi ishlab chiqarish ma'nosida ishlatilgan. Shuningdek, fransuz tilida qisqartirilgan shakldagi atamalar boshqa tillarga qaraganda tez-tez ishlatiladi. Masalan, sohalarni bildirganda industrie (f), branche (f), activité (f), domaine (m) d'activité so‘zlari tushib qolib, faqat sifatdosh sifatida ishlatiladi: ot: l'industrie cotonnière → la cotonnière, l'industrie agroalimentaire → l'agroalimentaire; l'industrie automobile → l'automobile; l'industrie aéronautique → l'aéronautique. Shuni ta'kidlash kerakki, sanoat yoki faoliyat sohasi fransuz tilida ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmat turi sifatida ko‘rsatilishi mumkin, masalan, l'industrie pétrolière → le pétrole; la construction des machines-outils → la machine-outil.

Mopassan hikoyalari leksikasidan o‘rin olgan croissance so‘zi qo‘llangani xarakterlidir. Croissance (m) so‘zi fransuz tilining izohli lug‘atda o‘sish umumiy ma'nosini va iqtisodiy o‘sishning

terminologik ma'nosini anglatuvchi so‘z sifatida beriladi: Le père long, sec, la figure rouge encadrée de favoris blancs, vrai sandwich vivant, une tranche de jambon découpée en tête humaine entre deux coussinets de poils; les filles, hautes sur jambes, de petits échassiers en croissance, sèches aussi, sauf l‟aînée, et gentilles toutes trois, mais surtout la plus grande. (“L’Épave”) Aynan kontekstda croissance so‘zi iqtisodiy o‘sish sifatida tarjima qilish kerak.

Fransuz adabiyotida ayniqsa, Mopassan hikoyalarida mato va materiallarga xos so‘zlarni uchratish mumkin. Yozuvchi leksemalardan o‘sha davr holatini ta’sirli va tushunarli ifodalash uchun foydalanadi. O‘sha davr fransuz xalqiinng og‘ir holatlari, hayoti, turmush va mehnat sharoitidagi qiyinchiliklar realistik bo‘yoqlarda ochib berilgan.

Ficelle (m) – lotincha filicella (“fil, ligne, tranchant d’une lame”) so‘zidan fransuz tiliga o‘zlashgan.

Drap (m) – lotincha drappus “morceau d’étoffe” (VIesiècle) so’zidan o’zlashgan.

Masalan: Alors il recommença à conter l‟aventure, en allongeant chaque jour son récit, ajoutant chaque fois des raisons nouvelles, des protestations plus énergiques, des serments plus solennels qu‟il imaginait, qu‟il préparait dans ses heures de solitude, l’esprit uniquement occupé de l’histoire de la ficelle (Gi de Mopassan “La Ficelle”).

Fransuz jamiyati, turmush darajasi, ma’naviy dunyosining ko‘zgusi sifatida namoyon bo‘ladigan oziq-ovqat nomlari va uning etimologiyasi, semantik tarkibini o‘rganish o‘sha xalq urf-odatlarini yanada yaqinroq tushunishga yordam beradi. Mopassan hikoyalarida qo‘llangan oziq-ovqat – taom nomlarini aniqlash, o‘z yoki o‘zlashgan qatlamga mansub leksik birliklarni tahlil qilish tilshunosligimiz uchun muhim ma’lumotlar beradi. Shuningdek, fransuz xalqi hayot tarzi, madaniy-maishiy darajasini belgilash uchun ham qimmatlidir

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A., Muhammadjonova G. O’zbek tili leksikologiyasi. – T.: “Fan” nashriyoti, 1981. – 86 b.
2. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – T.: O’qituvchi, 2019. – 252 b.
3. Jamolxonov H. Hozirgi o’zbek adabiy tili. Universitet va pedagogika institutlarining o'zbek tili va adabiyoti fakultet talabalari uchun darslik. – Toshkent: “Talqin” nashriyoti, 2005. – 260 b.
4. Lambert J. Enrichir son vocabulaire. – Paris: Ellipses, 2023. – 137 p.
5. Lopatnikova N.N., Movchovitch N.A. Précis de lexicologie du français modern. – M.: Наука, 2001. – 234 c.
6. Marcel K. Histoire d’une langue, le français. – Paris: Hier et Aujourd'hui Édition, 1950. – 334 p.
7. Michel B. Les lois intellectuelles du langage: Fragment de sémantique / Annuaire de l'association des études grecques en France. – Paris, 1883. –№17. – P.132-142
8. Mortureux M.F. La lexicologie entre langue et discours. – Paris: Armand Collin, 2004. – P. 54.
9. Mounin G. La sémantique. – Paris: Petite bibliotheque Payot, 1997. – 90 p.
10. Picoche J. Didactique du vocabulaire français. –Paris: Nathan, 1993. – 214 p.

KURASH AMALIYOTIDA ISH QOBILIYATNI YAXLIT TARTIBDA RIVOJLANTIRISH VA BAHOLASH

Odilov Baxrom Baxtiyorovich
Renessans ta'lim universiteti
Sport faoliyati kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Maqolada kurash amaliyotida ish qobiliyatini yaxlit tartibda rivojlantirish hamda baholash masalalari taqdiq etilgan.

Kalit soʻzi: jismoniy ish qobiliyat, chidamkorlik, anaerob, kuraashchi, imkoniyat, maxsus.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы комплексного развития и оценки работоспособности в практике борьбы.

Ключевые слова: физическая работоспособность, выносливость, анаэробный, борец, возможность, специальный.

Abstract

The article examines the issues of comprehensive development and assessment of work capacity in wrestling practice.

Keywords: physical work capacity, endurance, anaerobic, wrestler, opportunity, special.

Soʻnggi yillarda kurash turlari boʻyicha chop etilgan maxsus manbalarda ish qobiliyati (shu jumladan umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik)ni yaxlit yoki integral tartibda rivojlantirish va baholash imkoniyatini ochib berishga qaratilgan tadqiqotlar oʻta chegaralangan ekan. Sport nazariyasi va metodikasidan ma'lumki, sport amaliyotida umumiy jismoniy ish qobiliyati oʻz tarkibiga asosan integral tartibda rivojlantirilgan jismoniy sifatlar va funksional imkoniyatlarni mujassam qilgan boʻladi. Aksariyat mutaxassislar, agar mazkur qobiliyatni aniqlash, oʻrganish yoki uni baholash zarur boʻlsa, Garvard step-testi indeksi, PWC_{170}, Kuper testlaridan keng foydalanadilar, lekin uni integral tartibda rivojlantirishda kompleks yoʻnalishda ta'sir etuvchi mashqlar ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi. Maxsus jismoniy ish qobiliyatini rivojlantirishda ham asosan ixtisoslashtirilgan jismoniy sifatlar va ularning funksional qiymatlari e'tiborga olinadi. Bu borada shuni ham ta'kidlash mumkinki, maxsus jismoniy ish qobiliyatini, masalan, kurash turlarida oʻrganish yoki baholashda asosan anaerob chidamkorlik sifatining rivojlanganlik darajasi e'tiborga olinadi.

Agar kurashchilarning umumiy jismoniy ish qobiliyati oʻrganilishi yoki baholanishi zarur boʻlsa, Garvard step-testi, PWC_{170} va Kuper testidan tashqari aerob chidamkorlikning funksional qiymatini aniqlashga moʻljallangan uzoq masofalarga yugurish (1000, 2000 va 3000 m.) yoki oʻrtacha tezlikda amalga oshiriladigan testlardan foydalanish odat tusiga kirgan. Masalan, G.S. Tumanyan [2006, 200 b.]ning ma'lumotlariga qaraganda, kurashchilarda chidamkorlik sifatini yoki shu sifat bilan bogʻliq jismoniy ish qobiliyatini shakllantirishda uch zonaga tabaqalashtirilgan yuklamalar shiddatidan foydalanish maqsadga muvofiq ekan: birinchi zonaga xos yuklamalar shiddatidan foydalanishda yurakning qisqarish chastotasi (YuQS) 130-150 zarba/daq. ga mos boʻlishi lozim ekan. Bunday yuklama kurash bilan endi shugʻullanuvchi kurashchilar uchun qoʻllanilishi tavsiya etilar ekan; ikkinchi zonaga xos yuklamalar shiddatidan foydalanishda YuQS 150-180 zarba/daq. ga teng boʻlishi ta'kidlanadi. Ushbu zonaga xos yuklamalarni qoʻllashda anaerob mexanizmli energiya ta'minlovi "ishga tushar" ekan; uchinchi zonaga xos yuklamalarni qoʻllashda YuQS 180 zarba/daq. dan ortiq boʻlishi lozim ekan. Bunday yuklamalar energiya ta'minlovini toʻliq anaerob mexanizm asosida amalga oshirilishiga imkon yaratar ekan.

Mazkur zonali yuklamalar asosan yuqori malakali kurashchilarda qoʻllanishi tavsiya etilar ekan. Bunday yuklamalarni qoʻllashda ish qobiliyati yoki anaerob chidamkorlikni baholash uchun faqat YuQS koʻrsatkichlari yetarli boʻlmas ekan. Ushbu sifat yoki qobiliyatni ob'ektiv baholash uchun qon

tarkibini o‘rganish, undagi sut kislotasining miqdorini aniqlash kerak bo‘lar ekan. Shu bilan bir qatorda bunday zonali yuklamalardan foydalanishda kurashchilarga xos ish qobiliyatining koordinatsion komponentlarini, usullar hajmi, shiddati, ayniqsa sifatini baholashga imkon bermas ekanligi ta’kidlanadi. Aslida maxsus chidamkorlik yoki ish qobiliyati kurashchilarning musobaqa davomida samarali faoliyat ko‘rsatishi, bellashuv jarayonida kuch-tezkorlik va funksional imkoniyatlarni tezkor tiklanishi, hatto taktik harakatlarni foydali hal etish imkoniyatlarini ham ochib berishi mumkinligi e’tirof etiladi.

Maxsus ish qobiliyati yuqori malakali dzyudochilarda eng avvalo anaerob imkoniyatlar bilan belgilanilishi V.F. Boyko va G.V Danko [2004, 129-132 b.]lar tomonidan tasdiqlangan. Ularning fikriga qaraganda, bunday qobiliyatni amalga oshirishda 27,9% alaktat anaerob quvvat, glikolitik anaerob sig‘imi darajasi 27,4%, glikolitik anaerob quvvat esa 20,9% li ulushlar bilan farqlanar ekan. Lekin, aerob sig‘im ushbu qobiliyatni namoyish etishda 8,6% ni, aerob quvvat 3,6% ni, aerob samaradorlik 2,9% ni tashkil etishi mumkin ekan (1-jadval).

1.1-jadval

Turli sport turlari bilan shug‘ullanuvchi sportchilarda maxsus chidamkorlikning metabolik omillarining qiyosiy tahlili (%)

	Yugurish turlari		Chang‘i sporti	Kon’ki sporti	Basket -bol	Dzyudo
	Qisqa masofa	Uzun masofa				
Aerob imkoniyat: - quvvat	37,0	41,0	27,5	7,0	8,5	3,5
- sig‘im	–	17,0	39,0	5,6	6,6	8,6
- samaradorlik	–	7,7	12,0	35,7	14,6	2,9
Glikolitik imkoniyat: - quvvat	9,7	6,7	4,6	12,5	–	20,9
- sig‘im	12,9	14,8	11,7	21,6	33,7	27,4
Alaktat anaerob imkoniyat: - quvvat	17,9	3,6	4,4	9,0	6,2	27,9
- sig‘im	7,8	–	–	5,7	–	–

Ushbu mualliflarning e’tirofiga ko‘ra, jadvalda qayd etilgan energiya ta’minlovi bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar mavjud kurash turlari bilan shug‘ullanuvchi kurashchilarda, shu jumladan dzyudochilarda ham vazn toifalariga qarab va bellashuvni o‘tkazish taktikasiga muvofiq har xil darajada bo‘lishi mumkin ekan. V.N. Platonov [2019, 440-499 b.]ning ta’kidlashicha, maxsus chidamkorlik yoki anaerob chidamkorlik umumiy yoki aerob chidamkorlikka, maxsus jismoniy ish qobiliyati esa umumiy jismoniy ish qobiliyatiga asoslanar ekan. Shuning uchun ham kurash turlari bo‘yicha ilmiy faoliyat ko‘rsatib kelayotgan deyarli barcha mutaxassis-olimlar kurashchilar chidamkorligi uni ma’lum vaqt ichida usullarni maksimal marta qo‘llash, bellashuvni yuqori sur’atda o‘tkazish imkoniyatini ta’minlovchi, texnik-taktik mahoratni uzoq muddat davomida saqlab qolish imkoniyatini yaratuvchi maxsus ish qobiliyati bilan bog‘liqligini ta’kidlaydilar. Lekin, buning uchun kurashchilarda funksional organlar – nerv-mushak, yurak-tomir, nafas olish funksiyalari yetarli darajada chiniqqan bo‘lishi lozimligiga urg‘u beriladi.

Mazkur funksional test tugagan zahoti, 1 va 2 min. o‘tgandan so‘ng yurakning qisqarish soni, nafas olish ritmi va arterial qon bosimi aniqlanadi. 3 min. o‘tgandan keyin kurashchi yana shu testni takrorlaydi va shu fiziologik ko‘rsatkichlar aniqlanadi. Ushbu test quyidagi tartibda qabul qilinadi: kurashchi 20 sek. davomida manekenni ko‘tarib tashlaydi; 10 sek. tanaffus beriladi; 20 sek. kurashchining “most” holatidan tezkor aylanish; 10 sek. dam; 20 sek. old tomonda oyoq chalish harakati. Mazkur mashqlar seriyasi bajarilgandan so‘ng 20 sek. passiv dam olish vaqti ajratiladi. Manekenning og‘irligi kurashchining vazn toifasiga qarab belgilanadi: 20 kg. li maneken – yengil

vazn, 25 kg. li – o‘rta vazn, 30 kg. li – og‘ir vazn toifasiga mansub kurashchilar uchun qo‘llaniladi. Barcha mashqlarning takrorlanish soni hisoblanadi. Chidamkorlik indeksini aniqlash tartibi 1.2-jadvalda keltirilgan.

1.2-jadval

Ishlab chiqilgan kompleks test bo‘yicha kurashchining chidamkorlik indeksini aniqlash tartibi va natijalari

Yuklama darajasi	Maksimal marta	Mashqni davom etishi	Takrorlash soni	Umumiy takrorlanish soni
	Manekenni tashlash	20	9	27
	“Most”dan o‘ng tomonga aylanish	20	8	
	Oldindan chalish	20	10	
	Manekenni tashlash	20	8	24
	“Most”dan o‘ng tomonga tashlash	20	7	
	Oldindan chalish	20	9	
	Manekenni tashlash	20	6	20
	“Most”dan o‘ng tomonga aylanish	20	6	
	Oldindan chalish	20	8	

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kurashchi chidamkorligini baholash bo‘yicha berilgan funksional test mashqlari seriyasini birinchi marta bajarishda ularni takrorlash soni max – 27 martaga teng bo‘lgan. Mashqlarni ikkinchi va uchinchi marta bajarishda (muvofiq ravishda 24 va 20 marta) o‘rtacha ko‘rsatkichlar 22 martani tashkil etgan, demak, kurashchining chidamkorlik indeksi – 28 = 22/27 = 0,814 ga teng bo‘ladi.

Qobiliyatni baholashda barcha boshqa ko‘rsatkichlar qatori aerobli (kislorodli), laktatli va fosfogenli energiya ta’minlovining max quvvati (shiddati), sig‘imi (hajmi) va ularning samaradorligi ham e’tiborga olinishi lozim ekan. Maxsus ish qobiliyatini shunday shakllantirib borish darkorki, kurashchilar musobaqa oldi bosqichida bir kunda beshtagacha o‘tkaziladigan bellashuvlarni max tezlikda olib borish imkoniyatiga erishsin va qobiliyatni butun musobaqa sikllarida saqlab qolishsin. Kurashchi musobaqa oldi bosqichida har bir bellashuvni 12 min. dan 20 min. gacha vaqt ichida o‘tkazishi samarali natija berishi mumkin ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Туманян Г.С. Школа мастерства борсов, дзюдоистов и самбистов: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – 592с.
2. Туманян Г.С. Школа мастерства борсов, дзюдоистов и самбистов: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр “Академия”, 2006. – 592с.
3. Платонов В.Н. – Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Учебник. Москва “СПОРТ” 2019. – 656 с.
4. Mirzaqulov Sh.A. Belbog`li kurash nazariyasi va uslubiyati., T., 2014.
5. Янсен Петер, лактат и тренировки на выносливость: Пер. с англ. - Мурманск: Издателъство “Тулома{“, 2006. - 160 с.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY DIDAKTIK VOSITALARDAN FOYDALANISH

Paziljanova Zulfiya Sabirjanovna
Qo'qon davlat pedagogika instituti doktoranti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Hozirgi davrda ilm-fanning jadal taraqqiy etishi, texnologiyaning kun sayin o'zgarib borishi, axborotning tez kirib kelishi didaktik vositalardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish imkoniyatlarini zamonaviy pedagogik, axborot texnologiyalar asosida samarali o'quv-didaktik vositalardan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etishni taqozo qilmoqda. Ushbu maqolada xorijiy tilni o'rganish va o'rgatishda didaktik vositalar, ular sirasiga kiruvchi elektron o'quv qo'llanmalar va ularning vazifasi haqida so'z boradi.

Аннотация

В современный период бурное развитие науки, ежедневная смена технологий, быстрый приток информации требуют возможности эффективного использования дидактических средств в образовательном процессе, организации занятий с использованием эффективных учебно-дидактических средств на основе современных педагогических и информационных технологий. В данной статье говорится о дидактических средствах изучения и преподавания иностранного языка, в том числе электронных учебных пособиях, и их функциях.

Abstract

In the modern period, the rapid development of science, daily change of technologies, rapid influx of information require the possibility of effective use of didactic tools in the educational process, organization of classes using effective educational and didactic tools based on modern pedagogical and information technologies. This article discusses didactic tools for studying and teaching foreign languages, including electronic teaching aids, and their functions.

Kalit so'zlar: didaktik vositalar, elektron darslik va qo'llanmalar, ko'rgazmali elementlar, matnlar, web-manbalar, axborot resurslari, nazorat savollari, testlar, topshiriqlar, mustaqil ta'lim.

Ключевые слова: дидактические средства, электронные учебники и пособия, визуальные элементы, тексты, веб-ресурсы, информатsionные ресурсы, контрольные вопросы, тесты, задания, самостоятельное обучение.

Key words: didactic tools, electronic textbooks and manuals, visual elements, texts, web resources, information resources, test questions, tests, assignments, independent learning.

Bugungi kunda xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy o'quv-didaktik materiallar, multimedia va media vositalar hamda elektron resurslardan samarali foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining o'quv jarayonida qo'llanilishi natijasida elektron o'quv qo'llanmalar, virtual stendlar orqali murakkab texnologiyalarni qisqa vaqtda mukammal o'zlashtirib, masofadan turib o'qitishga imkoniyat yaratiladi [1]. Elektron darslik va qo'llanmalarni masofali o'qitishda qo'llash uchun yuqori faollikka ega bo'lish lozim. Har bir fanga mo'ljallangan elektron o'quv qo'llanma eng kamida uchta: ta'limiy, mashqli va nazorat qilish kabi asosiy qismlarga ega bo'lishi zarur. Zamonaviy o'quv-didaktik vositalardan ta'lim sohasida fan va texnikaning so'nggi yutuqlari asosida ishlab chiqilgan audio, video, telekommunikatsiya va texnologiyalarning qo'llanilishi katta ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun ularning didaktik imkoniyatlari bilan tanishib chiqish va mashg'ulotlarda ularni qo'llashni o'rganish bo'lajak o'qituvchilar uchun ularning kelajak faoliyatida katta yordam beradi. Didaktik vositalar bizga tanish, hayotimizda uchraydigan, hatto biz foydalanib yurgan vositalar bo'lishi mumkin. Ularning hammasi ham aynan ta'lim berish uchun ishlab chiqarilgan vosita bo'lishi shart emas. Masalan, televideniyani olsak, u turmushimizda dam olish uchun qo'llaniladigan vosita bo'lsa, aholi orasida targ'ibot ishlarini olib borishda ommaviy axborot vositasi hisoblanadi. Lekin undan ta'limda ham keng

foydalanmoqdamiz va masofadan turib o‘qitishda u didaktik vosita sifatida qo‘llanilayapti. Didaktik vositalardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish mazkur yo‘nalishda tadqiqot olib borayotgan respublikamiz olimlaridan N.A.Muslimovning ta'kidlashicha, elektron darsliklar quyidagi talablarga javob berishi zarur:

- o‘quv dasturi va o‘quv-metodik ishlarni nashr etishda qo‘yiluvchi talablarga javob bera olishi (u fakultet ilmiy-metodik kengashi tomonidan tasdiqlanadi). Darslik muayyan soha yo‘nalishi bo‘yicha birinchi bor taqdim etilayotgan yoki avval nashr etilgan metodik qo‘llanmaning elektron versiyasi sifatida tayyorlanganligi va mazmunan umumiy, maxsus fakultativ meyorlarga taalluqliligi;
- ma'lum o‘quv kursi (yoki uning bir qismi) ning mazmunini ochib berish hamda o‘quv metodik maqsadlarga erishishga imkon bera oladigan darajada hajmga egaligi;
- o‘quv-metodik maqsadlarga erishishga yordam beruvchi ko‘rgazmali elementlar (kompyuterning multimedia imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish imkoniyati) ga egaligi;
- materialning monitor ekranidan ish va tarmoq bo‘ylab joylashtirish xususiyatini inobatga olgan holda ishlab chiqilganligi;
- matnda gipermurojaatlarning mavjudligi bilan birga zarur hollarda WEB manbalari va boshqa axborot resurslarining ko‘rsatilganligi;
- materialni o‘zlashtirish darajasining ta'lim oluvchi tomonidan mustaqil baholanishiga imkon beruvchi nazorat savollarining mavjudligi;
- ko‘plab tillarda ishlash, shuningdek, imkoniyati cheklangan talabalar uchun maxsus sharoitlarning yaratilganligi [2].

Elektron kitob quyidagi talablar: ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchilarning muloqot doirasini kengaytirish, o‘quvchining ma'lum bir mavzu ustida ishlagan vaqti, uni o‘zlashtirish uchun sarflangan vaqti, o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish, o‘quvni boshlashdagi o‘quvchining bilim darajasi va kurs tugagandagi bilim darajasini nazorat qilish imkoniyatini berishi zarur. Bularning barchasi elektron kitobga qo‘yiladigan birlamchi talablardir. Zamonaviy o‘quv-didaktik vositalar asosida o‘qitish, o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini oshirish, ularning mustaqil ishlash qobiliyatlari va amaliy ko‘nikmalarini o‘rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara beradi. Ta'lim jarayonida eng ko‘p qo‘llanilayotgan elektron darsliklar bir nechta tashkiliy komponentni o‘zida joriy etishi zarur. Elektron darslikni ta'lim tizimiga tatbiq etish uchun u o‘zining interfeysiga ega bo‘lishi zarur. Elektron darslik yoki o‘quv qo‘llanmasi o‘ziga xos ko‘rinishdagi tashqi ko‘rinish – “interfeysga” ega bo‘ladi. O‘z navbatida interfeysga qo‘yiladigan asosiy talab uning intuitivligi hisoblanadi. Interfeysning boshqaruv elementlari foydalanuvchi uchun qulay bo‘lishi, uni matn yoki zarur mazmun bilan ishlashdan chalg‘itmasligi, kitobni sahifalash uchun qo‘llaniladigan boshqaruv elementlari esa uning har bir sahifasida bo‘lishi zarur.

Haqiqatda, elektron kitoblarning turi ko‘p bo‘lishiga qaramasdan, uning asosini gipermatnlar tashkil etadi. Hozirda eng ko‘p qo‘llaniladigan elektron kitoblar gipermatn ko‘rinishidagi resurslar hisoblanadi. Kasb-hunar ta’limi uchun maxsus fanlardan elektron darslikni yaratish jarayonida psixologik-pedagogik, texnik-texnologik, estetik va ergonomik talablar qo‘yiladi. Elektron darslik ham, bosma darslik ham o‘quv va uslubiy qo‘llanma kabi an’anaviy o‘quv nashrlariga qo‘yilgan didaktik talablarga javob berishi kerak.

Zamonaviy o‘quv jarayonining axborot texnologiyalarini qo‘llash orqali tashkil etilishi natijasida elektron o‘quv qo‘llanmalar, virtual stendlar orqali murakkab texnologiyalarni qisqa vaqtda mukammal o‘zlashtirib, masofadan turib o‘qitishga imkoniyat yaratiladi. O‘quv jarayonida olib boriladigan mashg‘ulotlarda biz faqat og‘zaki usul, tushuntirish bilan kifoyalanmasdan, barcha turdagi o‘quv axborotlaridan foydalanamiz. Bular sonli va yozma, ovozli va tasviriy, hajmiy va harakatli, elektron va boshqa ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin. Shundan kelib chiqqan holda, biz har bir didaktik vositaning imkoniyatlarini bilib olsak, ularning har biridan qaysi vazifani qanday amalga oshirishda foydalanish samaraliroq ekanini bilib olamiz.

Didaktik vositalarni uch yo‘nalishga ajratamiz Bular didaktik materiallar, ulardan foydalanish uchun qo‘llaniladigan didaktik vositalar hamda didaktik materiallar va vositalar yordamida ta'limni amalga oshirish uchun loyihalangan majmualardir. Har bir yo‘nalish bo‘yicha ularning tegishli turlari bor. O‘quv mashg‘ulotlarida o‘quvchilarga beriladigan, namoyish qilinadigan, bajarib ko‘rsatiladigan va shunga o‘xshash barcha turdagi o‘quv axborotlarini biz didaktik materiallar deymiz. Ularni qachon va qaysi maqsadda qo‘llashimizga qarab alohida guruhlarga ajratib chiqamiz. Ushbu materiallarni qo‘llash va tayyorlashda didaktik vositalardan foydalanamiz. Masalan, plakatlar, diapozitivlar, fotosuratlar, audio, televizion va videomateriallar, axborot texnologiyalari asosidagi materiallar va h.k. O‘z navbatida vositalarni tuzilishi, ishlash tamoyili va didaktik imkoniyatlariga qarab tasniflaymiz. Shundan kelib chiqqan holda biz mashg‘ulot davomida bir necha turdagi didaktik materiallarni qo‘llaymiz, buning uchun tegishli didaktik vositalardan foydalanamiz. Bular esa birgalikda shu mashg‘ulot uchun tuzilgan didaktik vositalar majmuasi hisoblanadi.

Yuqorida keltirilganlarga bog‘liq holda elektron darslik oddiy (qog‘oz) darslikdan ko‘ra «birmuncha yuqori intellektga» ega bo‘lishi zarur, chunki kompyuter o‘qituvchi faoliyatining bir necha qirrasi (zarur holda va kerakli joyda maslahat berish, egallangan bilimlarni mustahkamlashga yordam berish va h.k.)ni imitatsiya qilish imkoniyatiga ega. Shu bilan birga o‘rganilayotgan fan bo‘yicha zarur (qo‘shimcha ma'lumotlar) o‘quv materiallarini to‘laligicha qamrab olgan bo‘lishi kerak.

O‘tkazilayotgan tadqiqotlar natijasida xorijiy tillarni o‘qitishda zamonaviy elektron ta'lim resurslaridan ta'lim jarayonida samarali foydalanish imkoniyatlari o‘rganilib, ilmiy tavsiyalar ishlab chiqiladi hamda xorijiy tillarni o‘qitishda elektron darsliklardan foydalanish metodikalari ishlab chiqilib, amalda joriy etiladi. Xorijiy tillardan elektron o‘quv qo‘llanmalarining ma'lum qismi tuzilishi til o’rgatish talablari, talabalarning darslik bilan mustaqil ishlashi, ularning bilim va ko‘nikmalarini ob'yektiv baholashga mos kelmaydi. Mazkur ishlarni tashkil etish katta mablag‘ talab etadi. Muammoni hal qilishda zamonaviy o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratishga chet el investitsiyalarini jalb qilish bo‘yicha bir qator ibratli ishlar amalga oshirildi. Xorijiy tillar o‘quv qo‘llanmalarining zamonaviy avlodi bilimlarni o‘quvchilar tomonidan mustaqil o‘zlashtirib olish hamda amaliy faoliyatda qo‘llashga o‘rgatish va ijobiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi, o‘z bilimini o‘zi baholash tizimini qamrab olishi kerak. Zamonaviy o‘quv-didaktik vositalardan ta’lim jarayonida samarali foydalanish imkoniyatlari o‘quvchilarni faol bo‘lish va tanqidiy fikrlashga undashi, faqat nazariy ma'lumot berish bilan cheklanmasligi, amaliy mashg‘ulotlar, loyihalar, mashqlar va topshiriqlar berilishi, o‘quvchi o‘z bilimini o‘zi baholashi uchun testlar mavjudligi, mustaqil ta’lim olishga imkon yaratishi, o‘quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo‘naltirilishi lozim [3].

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim talablari asosida yaratilgan xorijiy til darslik va o‘quv qo‘llanmalari o‘qitish samaradorligini oshiradi, talabalarning bilimlarini tizimlashtirishni ta’minlaydi, til bilish malaka va ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedjanov M.M., To‘xtaeva Z.Sh. Didaktik vositalar majmuasi. O‘quv qo‘llanma. -T.: “Fan va texnologiyalar”, 2008. -100-b.
2. Muslimov N.A. Elektron darslik yaratish metodik tamoyillari va texnologiyalari. / Infocom.uz, 2004. – 62-66 b.

PISA XALQARO BAHOLASH DASTURI TALABLARI ASOSIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Rahmonova Gulchehra Zokirjon qizi
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
3-bosqich doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada PISA xalqaro tadqiqoti va unda ishtirok etishning afzalliklari hamda, PISA talablari asosida o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish usullari haqida so'z yuritiladi. Tabiiy fanlarni o'qitishda integrativ va loyiha asosida o'qitish yondashuvlaridan foydalanib o'quvchilarning tabiiy savodxonligini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tadqiqot, ko'nikma, bilim, baholash, standart, tajriba, tabiiy fanlar, tamoyil.

Abstract

This article discusses the PISA international study, its benefits, and methods for developing students' research skills based on PISA requirements. It analyzes the opportu0nities for enhancing students' scientific literacy by using integrative and project-based teaching approaches in science education.

Keywords: education, research, skills, knowledge, assessment, standards, experience, natural sciences, principles.

Аннотация

В данной статье рассматривается международное исследование PISA, его преимущества, а также методы формирования у учащихся исследовательских навыков на основе требований PISA. Анализируются возможности развития естественнонаучной грамотности учащихся с использованием интегративного и проектного подходов в преподавании естественных наук.

Ключевые слова: образование, исследование, навыки, знания, оценка, стандарты, опыт, естественные науки, принципы.

Mamlakatimizda tasdiqlangan muhim strategik yo'nalishlar sifatida ta'lim, fan va ishlab chiqarish yoshlar bilan ishlash siyosatini takomillashtirish sohalarini rivojlantirishga qaratilgan deb belgilangan. Mazkur yo'nalishlarning hayotga tatbiq etilishi uzluksiz ta'lim tizimini takomillashtirish, yuksak malakali kadrlarni tayyorlash; ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga tatbiq qilishning samarali mexanizmlarini yaratishdir. Bu esa intellektual rivojlangan yoshlarni tarbiyalash, yosh avlodning ijodiy va aqliy salohiyatini qo'llab-qouvvatlash va hayotga tatbiq etish yo'llari bilan amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi «O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5712-son Farmoniga asosan O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishi belgilangan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8-dekabrda "Xalq ta'limi tizimida xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 997-son qarorida o'quvchilar savodxonligini baholashning milliy tizimini takomillashtirish va xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish belgilangan bo'lib, unga ko'ra PIRLS, TIMSS, PISA dasturlariga doir o'quvchilarning o'qish, matematik va tabiiy fanlar savodxonligi, ijodiy fikrlashini baholash va rivojlantirishning innovatsion metodlarini ishlab chiqish hamda joriy etishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Har tomonlama samarali va sifatli ta'limni tashkil etish uchun ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish ta'lim jarayoniga xalqaro standartlar talablarini joriy etish zarur[1]. Xalqaro baholash standartlarini joriy etish mavjud ta'lim tizimiga chetdan baho berish, yutuq va kamchiliklarni

xolisona aniqlashga xizmat qiladi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasida qo‘yilayotgan amaliy qadamlarga xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to‘g‘risida hukumat qarorining qabul qilinishi, ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo‘lga qo‘yilishini misol sifatida keltirish mumkin. Shundan so‘ng mamlakatimizdagi o‘quvchilar 2021-yilda PIRLS xalqaro baholash dasturida, 2022-yilda PISA xalqaro baholash dasturida, 2023-yilda esa TIMMS xalqaro baholash dasturi sinovlarida ishtirok etishdi. E’lon qilingan natijalarga ko’ra o’quvchilarimiz tomonidan qayd etilgan natijalar afsuski quvonarli darajada emas. PISA-2022 xalqaro baholash dasturi natijalariga ko’ra mamlakatimiz o’quvchilari tabiiy fanlar savodxonligi yo’nalishi bo’yicha 355 ball bilan 80-o’rinni egallashdi. Bundan tashqari matematika savodxonlik bo’yicha 72-o’rinni, o’qish savodxonligi bo’yicha 80-o’rinni egallagan. Bu shuni anglatadiki o’quvchilarimizning atigi 14% qismi o’rtacha uzunlikdagi matndagi asosiy g’oyani aniqlay oladi, kam sonli o’quvchilargina murakkab kriteriylar asosida ma’lumot topa oladilar va agar ravshan qilib ko’rsatilsa matnning maqsadi va shakli haqida fikr yurita oladilar. Bu degani, 86% o’quvchilarimiz buni uddalay olishmaydi. Iqtisodchi B.Hoshimov o’quvchilarning bunday yomon natija ko’rsatishiga O’zbekistondagi 90% maktablarda ta’lim markazlashganligini ham sabab qilib ko’rsatgan. Jamoat faoli I.Tillaboyev esa ilk bor qatnashgan barcha davlatlarda bunday natija kuzatilishini aytib, bundan fojia yasamaslikni yozgan. Mamlakatimizning PISA xalqaro baholash dasturida ishtirok etishdan ko’zlangan maqsadi ta’lim tizimidagi mavjud yutuq va kamchiliklarni aniqlashdan iborat. Shu paytgacha o’quv faoliyatining mahsuldorligi o’quvchilarning oliy o’quv yurtiga kirish ko’rsatkichi yordamida belgilanar edi. Xalqaro baholash dasturlari esa ta’lim tizimiga chetdan baho berishga imkoniyat yaratadi[6].

Bizga ma’lumki, PISA xalqaro baholash dasturi o‘quvchilarning o‘qish (matnni tushunish), matematika va tabiiy fanlardan savodxonligini baholashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, o‘quvchilarning maktabda egallagan bilim va ko‘nikmalarini hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olishlarini aniqlashga mo‘ljallangan. Shuningdek, PISA xalqaro baholash dasturi o‘quvchilarning ta’lim olishga bo‘lgan munosabati va motivatsiyasi haqida qimmatli ma’lumotlar to‘playdi hamda ularning muammoni hal qila olish ko‘nikmalarini ham baholaydi. Masalan, global ahamiyatga ega masalalarni hal etishda o‘quvchi-yoshlarning fikr-mulohazalari va ular bergan taklif va yechimlarni baholaydi. PISA hech qanday o‘quv dasturini belgilamaydi yoki targ‘ib qilmaydi, yoki umumiy e’tirof etishni taqozo etmaydi. Ishtirokchi mamlakatlar ekspertlari va iqtisodchilari o‘quvchilarda tabiiy fanlardan bilim, ko‘nikmalar shakllanishi hamda mustahkamlanishi davlatlarning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun dastlabki muhim qadam deb e’tirof etadi. PISA dasturi 15 yoshli o’quvchilarni baholash uchun mo’ljallangan yagona xalqaro baholash dasturi hisoblanadi. Baholash uchun aynan 15 yoshli o’quvchilarning tanlab olinishining sababi Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotiga a’zo davlatlarning ko‘pchilik qismida ushbu yosh majburiy ta’lim bosqichining yakuniy davri hisoblanadi. Mamlakatimizda tasdiqlangan muhim strategik yo‘nalishlar sifatida ta’lim, fan va ishlab chiqarish yoshlar bilan ishlash siyosatini takomillashtirish sohalarini rivojlantirishga qaratilgan deb belgilangan[2]. Mazkur yo‘nalishlarning hayotga tatbiq etilishi uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish, yuksak malakali kadrlarni tayyorlash; ilmiy va innovatsion yutuqlarni amaliyotga tatbiq qilishning samarali mexanizmlarini yaratishdir. Bu esa intellektual rivojlangan yoshlarni tarbiyalash; yosh avlodning ijodiy va aqliy salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va hayotga tatbiq etish yo‘llari bilan amalga oshiriladi.

Tabiiy-ilmiy savodxonlikka doir topshiriqlar o‘quvchilarning tabiiy jarayonlar va unga insoniyat ta’siri, uning oqibatlari haqidagi bilimlarini tekshiriladi. PISA xalqaro baholash dasturi topshiriqlari o‘quv dasturidagi fizika, kimyo, biologiya va geografiya fanlaridagi tushunchalarga asoslanadi, lekin aynan mazkur bilimlar so‘ralmaydi. O‘quvchilar kundalik hayotdagi ilmiy savollarga javob berishi uchun mazkur bilimlarni qo‘llashi talab etiladi. Ushbu topshiriqlar tabiiy fanlarning kundalik hayot, sog‘liqni saqlash, atrof-muhit, texnika va texnologiyalarda qo‘llanilishiga oid bo‘ladi. Tabiiy fanlarga oid jarayonlardan iborat bo’lgan topshiriqlarda o’quvchilarning asoslab berish, interpretatsiya qilish va amalga oshirish ko’nikmalari tekshiriladi. Bunda o’quvchilardan hodisalarni ilmiy jihatdan tushuna olishi, o’zaro bog’liqliklarni aniqlay olishi, ilmiy savollarni tushunishi, ilmiy

asoslay olishi va xulosalar chiqarishi talab etiladi. Tabiiy fanlarga oid holatlarni oʻz mazmunida aks ettirgan topshiriqlarda kundalik hayotda duch keladigan, tabiiy fanlar oʻquv mashgʻulotlari va laboratoriyalarda kam kuzatiladigan holatlarga munosabat, fikr, xulosa soʻraladi. Mazkur topshiriqlar oʻquvchilarning shaxsiy hayotida duch keladigan va yoki global qiziqishiga oid holatlar toʻgʻrisida ham boʻlishi mumkin. O'z-o'zidan ayon bo'lmoqdaki, bunda yod olish yoki esda saqlash qobiliyatining o'zi topshiriqlarni bajarish uchun yetarli bo'lmaydi. Hozirgi dunyo ma'lumotlarni esda saqlash qobiliyatini yoki o'quvchilarning bilimini talab qilmaydi. Chunki, "Google qidiruv xizmati barcha savollarga yetarli bilim taqdim eta oladi. Hozirda egallangan bilim bilan ma'lum bir faoliyatni amalga oshirish ta'limning maqsadi ekanligi oʻz isbotini topmoqda[3].

Tabiiy fanlar boʻyicha oʻquv darsliklari tahlili shuni koʻrsatadiki, oʻquvchilarning oʻrganilgan bilimlarning amalda qoʻllay olish qobiliyatiga e'tibor qaratilmoqda, Finlandiya tajribasi asosida ishlab chiqilgan yangi oʻquv darsliklarida 4 K tamoyilini qoʻllagan holda shakllantirilgan. Tabiiy fanlar boʻyicha yangi avlod darsliklarining oʻquv-metodik komplekslari aynan 4K tamoyili asosida shakllantirilmoqda. 4K tamoyili quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

– kritik (tanqidiy) fikrlash;
– kollaboratsiya (jamoaviy ishlash);
– kreativlik (ijodkorlik);
– kommunikatsiya (muloqot koʻnikmalari).

Umumta'lim maktablarida oʻquv jarayonida oʻquvchilarni tabiiy-ilmiy savodxonligini rivojlantirishda quruq ma'lumotlarni yodlatish, savollarga javob topish bilan cheklanmay, ularda analitik va kompleks fikrlash, ma'lumotlar va manbalarni oʻrgatish, berilgan hodisa yoki vaziyat boʻyicha qaror qabul qilish, taqqoslash kabi kompleks fikrlashni talab etadi. 4K tamoyili zamonaviy pedagogikada keng va dolzarbligi ortib borayotgan tamoyil sifatida oʻquvchilardan nafaqat fanlarni, balki XI asrda zarur boʻlgan hayotiy oʻrganishni taqozo etadi. XXI asr koʻnikmalari esa aynan 4 K tamoyilida oʻz aksini topgan.

Xulosa

Hozirgi zamonaviy ta'lim oʻquvchilarni majburiy mavzular, oʻquv materiallari bilan oʻquv jarayoniga jalb eta olmaydi. Oʻquvchilarning qiziqishi, dunyoqarashini hisobga olgan holda turli topshiriqlar, didaktik oʻyinlar, interfaol metodlar, hayotiy-amaliy faoliyatga bogʻliqligini keltirib chiqaruvchi emotsional-labilizatsiyani rivojlantirish, mavzuni nima maqsadda oʻrganish zarurligini tushuntirish orqali dars mashgʻulotlarini tushuntirishni taqozo etadi[3].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексашина И.Ю., Абдуллаева О.А., Киселёв Ю.П. Формирование и оценка функциональной грамотности учащихся. Учебно-методическоепособие. Сант Петербург-2019, стр102-1015
2. A.M.Matkarimov. PISA xalqaro baholash dasturi asosida oʻquvchilarning tayanch kompetensiyalarini shakllantirish. Pedagogika fanlari boʻyicha fal.dok.(PhD)dis.avtoref. Chirchiq-2022. 98-bet.
3. D.J.Meliqoʻziyev. Methodology For Developing Tasks Similar To The Tasks Of The Pisa International Assessment Program In The Development Of Scientific Literacy Of Students. Journal of Positive School Psychology 2023, Vol. 7, No. 4, 1193-1208
4. F.J.Jovliyevna. Matematika fanini oʻqitishning ilgʻor xalqaro tajribalari va fanni oʻqitishga qoʻyilayotgan zamonaviy talablar. Termiz-2023, 74-bet
5. Jack Richards. Competence and performance, 5 teaching skills. World of better learning. 2015. P-325
6. M.T.Ergasheva. Oʻquvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonligi monitoringida baholash dasturlaridan foydalanish metodikasi (PISA, TIMSS misolida). Dis. Toshkent-2023. 175-bet
7. OECD (2018), PISA for Development Assessment and Analytical Framework: Reading, Mathematics and Science, OECD Publishing, Paris. P-265.

PROFESSOR–O‘QITUVCHILARGA QO‘YILGAN TALABLAR BO‘YICHA FINLANDIYA TAJRIBASI

Rahmonbekova S.A.
Renessans ta’lim universiteti
ITIIPKTITB bosh mutaxassisi

Annotasiya

Mazkur maqolada Finlyandiya ta’lim tizimidagi professor-o‘qituvchilarga qo‘yilgan talablar tahlil qilinadi. Xususan, pedagogik malaka, ilmiy-tadqiqot faoliyati, zamonaviy o‘qitish metodlari va doimiy kasbiy rivojlanishga qo‘yilgan standartlar Finlyandiya tajribasi asosida yoritiladi. Shuningdek, ushbu talablarning sifatli ta’limga ta’siri va ularni O‘zbekiston oliy ta’lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Аннотация

В данной статье анализируются требования, предъявляемые к профессорам-преподавателям в системе образования Финляндии. В частности, рассматриваются педагогическая квалификация, научно-исследовательская деятельность, современные методы обучения и стандарты постоянного профессионального развития на основе финского опыта. Также исследуется влияние этих требований на качество образования и возможности их адаптации к системе высшего образования Узбекистана.

Abstract

This article examines the requirements placed on professors and educators within the Finnish education system. Specifically, it explores pedagogical qualifications, research activities, modern teaching methods, and the standards set for continual professional development, all based on the Finnish experience. Additionally, it evaluates the impact of these requirements on quality education and considers the possibilities of adapting them to Uzbekistan's higher education system.

Finlandiyaning oliy ta’lim tizimi jahon bo‘yicha tan olingan va turli mamlakatlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilmoqda. Uning asosiy xususiyatlaridan biri ta’limdagi mutaxassislarning (professor va o‘qituvchilarning) sifatini ta’minlashga yo‘naltirilgan qo‘yilgan talablardir. Finlandiyada professor-o‘qituvchilarga qo‘yilgan talablar ilmiy faoliyat va pedagogik ko‘nikmalardan tortib, universitetning akademik mustaqilligi va innovatsion faoliyatlarini qamrab oladi. Shu bois, Finlandiya tajribasi o‘ziga xos va ilg‘or hisoblanadi.

Finlandiyada oliy ta’lim muassasalarining muhim tarkibiy qismlaridan biri professor-o‘qituvchilarni ishga qabul qilish jarayonidir. Bu jarayonlarda ilmiy daraja, pedagogik malaka, shuningdek, tahlil va innovatsion faoliyatlardagi mahoratiga e’tibor beriladi. Asosan professor-o‘qituvchilarga ko‘yidagi talablar qo‘yiladi.

1. Pedagogik malaka va tajriba. Finlandiyada oliy ta’lim muassasalarida professor-o‘qituvchilarning pedagogik malakasi yuqori darajada talab etiladi. Finlandiyada ta’lim sifati juda muhim va pedagoglar talablarni yuqori talabga muvofiq rivojlantirishga harakat qilishadi. Universitetlarda har bir professor va o‘qituvchi pedagogik malakasini oshirish, ya’ni kurslar va seminarlarda ishtirok etish va ishlagan vaqtda ilmiy yoki amaliy ko‘nikmalarni oshirishlari kerak.

2. Ilmiy darajalar. Professor-o‘qituvchilarning ilmiy darajasi oliy ta’lim muassasalarining asosiy talablaridan biri bo‘lib, oliy ta’lim muassasalaridan talab etiladigan ilmiy darajalarni olishlari kerak. Bu darajalar magistratura va doktorlik darajasini o‘z ichiga oladi, va bu darajalarning yuqori bo‘lishi talab etiladi. Finlandiyada professor-o‘qituvchilarning ilmiy darajasiga alohida ahamiyat beriladi. Ularning o‘z sohalaridagi ilmiy ishlanmasi, tadqiqotlari va xalqaro ilmiy jurnallardagi maqolalari talab qilinadi. Har bir professor o‘z yo‘nalishida olib boriladigan tadqiqotlarga rahbarlik qilishi, ilmiy izlanishlarni amalga oshirish va yangi ilmiy natijalarga erishish maqsadida ish olib borishi shart.

3. O‘quv yuklamasi va ish vaqti. Finlandiyada ta’lim yuklamasi va ish vaqti boshqa mamlakatlarga nisbatan biroz erkin bo‘lishi mumkin. Oliy ta’lim muassasalarining har biri professor-o‘qituvchilarning ish yuklamasi va ish vaqti talablarini mustaqil belgilaydi. Finlandiyada ish

yuklamasi oʻz ishining ichida ijtimoiy va ta'limiy vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga qaratilgan boʻladi. Shuning uchun professor-oʻqituvchilarning faoliyati koʻproq erkin va mustaqildir.

4. Ta'limga munosabat. Finlandiyada ta'lim tizimida innovatsiya va pedagogik usullarga juda katta e'tibor beriladi. Professor-oʻqituvchilar ham shunga muvofiq boʻlib, ular uchun ta'lim usullarini yangilash, talabalarning ta'limdagi faoliyatiga javobgarlik berish va innovatsion yondashuvlarni qoʻllash muhim talablardan sanaladi.

5. Universitetlar va ilmiy faoliyat. Finlandiyada oliy ta'lim muassasalarida professor-oʻqituvchilarning asosiy vazifasi ilmiy faoliyatga ham katta e'tibor berishdir. Ilmiy tadqiqotlar va yangi bilimlarni jamiyatga kiritish murakkab va dolzarb vazifalardan biridir. Finlandiyada oʻqituvchilardan ilmiy tadqiqotlarda faol ishtirok etish va yangi tahlillar oʻtkazish talab etiladi. Finlandiyada professor-oʻqituvchilarning ilmiy darajasiga qoʻyiladigan talablar toʻliq aniqlangandan keyin, har bir professordan ilmiy faoliyatga kerakli ta'sirni koʻrsatish kerakligi, va talabalarning ilmiy ishlanmalariga oʻz hissasini qoʻshish kerakligi nazarda tutiladi. Shuningdek, professorlar va oʻqituvchilardan ilmiy tadqiqotlarga katta investitsiyalar kiritish va ilmiy loyihalarga rahbarlik qilish talab qilinadi.

6. Pedagogik malaka va oʻqituvchilik faoliyati: Finlandiyada professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablar nafaqat ilmiy faoliyatga, balki pedagogik koʻnikmalarga ham katta ahamiyat beradi. Pedagogik malaka universitetlarga nomzodlar ishga qabul qilinadigan holda baholanayotgan eng muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Finlandiyadagi oliy ta'lim muassasalari pedagogik koʻnikmalarni rivojlantirish uchun oʻzgaruvchan treninglar va kurslarni muntazam tashkil etadi. Bu treninglar ilmiy va pedagogik faoliyatni amalga oshirishda muhim oʻrin tutadi.

7. Akademik mustaqillik: Finlandiyaning oliy ta'lim muassasalarida akademik mustaqillikka e'tibor berilgan. Professorlar va oʻqituvchilar ta'limning mazmuni, uslubi va joriy texnikasi boʻyicha mustaqil qarorlar qabul qilish huquqiga ega. Bu holat ta'lim muassasalarining ilmiy darajasi va pedagogik sifatini oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, Finlandiyada oliy ta'lim sohasidagi professor-oʻqituvchilarning asosiy vazifasi talabalarga ta'lim berish va ilmiy tadqiqotlarning sifatini ta'minlash hisoblanadi.

Professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablarning tavsifi:

1. Professor-oʻqituvchilarning ta'lim berishdagi mas'uliyati. Finlandiyada oliy ta'lim muassasalarida ta'lim berish sohasida professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablar professional va malaka talablariga asoslangan. Professorlar oʻquv kontentini, ya'ni kurs materiallarini shakllantirish, darajalarni belgilash va talabalarning axborot koʻnikmalarini rivojlantirishda ishtirok etadilar. Finlandiyadagi oliy ta'lim muassasalarining barchasida professorlar va oʻqituvchilarning ta'lim berish jarayonida talabalarning xolis baholanishi va ularga individual yondashuvlar bilan yordam berishga katta ahamiyat beriladi.

2. Oliy ta'lim muassasalarining talablarini bajarish: Professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablar oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim standartlari va ularning ta'lim berishdagi samaradorligiga asoslangan. Finlandiyada oliy ta'lim muassasalariga qoʻyilgan talablarning samarali bajarilishi uchun professorlar va oʻqituvchilarning amaliy faoliyati uzoq muddatli ishlanmalar va aniq natijalarga erishishga qaratilgan boʻlishi kerak. Bundan tashqari, Finlandiyalik professor-oʻqituvchilarning ishga qabul qilinadigan talablarini ishga kiritishda tashkilotlar har yili yigʻilishlar, konferensiyalar va seminarlar oʻtkazishadi.

Finlandiyada professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablarning samarasi:

1. Ilmiy natijalar va ta'lim sifatini oshirish. Finlandiyada oliy ta'limga qoʻyilgan talablar, asosan, ilmiy natijalarni va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. Professorlar va oʻqituvchilarning ilmiy faoliyatining samaradorligi Finlandiyalik universitetlarning jahon boʻyicha reytinglarida yuqori oʻrinlarda turadi. Bu ta'limning sifatiga asoslangan boʻlib, ularning ilmiy ishlanmalari va ilmiy darslardagi munosabatlari samarali natijalarga olib keladi.

Talabalarning yuqori natijalarga erishishi. Finlandiyada professor-oʻqituvchilarga qoʻyilgan talablar talabalarning yuqori akademik natijalarga erishishini ta'minlaydi. Ta'limning samaradorligi professorlar va oʻqituvchilarning ta'lim strategiyalari va ularning talabalarga koʻrsatayotgan

individual yordami bilan shakllanadi. Universitetlardagi professorlar talabalar bilan yaqin hamkorlikda ishlashadi va ularning ijtimoiy va akademik taraqqiyotiga yordam berishadi.

Ko'yida ikki davlat oliy ta'lim tizimidagi asosiy farqlar bo'yicha ma'lumot beramiz.

1. Shtat birliklari: O'zbekistonda talabalar soniga bog'liq ravishda shtat birliklari belgilash to'g'risida qonunchilik bor. Finlandiyada universitetlar mustaqil ravishda ish yuklamasini belgilashadi.

2. Ilmiy darajalar: O'zbekistonda bakalavriat va magistratura uchun professor-o'qituvchilarning ilmiy darajasiga qo'yiladigan talablar bor. Finlandiyada esa ilmiy darajalar yuqori bo'lishi talab etiladi va ilmiy faoliyatga katta e'tibor qaratiladi.

3. O'quv yuklamasi: O'zbekistonda ta'lim yuklamasi 400 soatdan kam bo'lmasligi talab etiladi, Finlandiyada esa ish yuklamasi erkinlikka ega bo'lib, har bir universitet mustaqil belgilaydi.

4. Ta'limga e'tibor: Finlandiyada ta'lim tizimi juda erkin va innovativ bo'lib, professor-o'qituvchilar ta'lim usullarini samarali qo'llashga intiladi. O'zbekistonda ham ta'limga katta e'tibor beriladi, ammo ko'proq an'anaviy ish yuklamasi va pedagogik usullarga asoslangan.

Finlandiya oliy ta'lim tizimi professor-o'qituvchilarga qo'yilgan talablar bo'yicha eng katta tajribaga ega bo'lib, universitetlardagi professor-o'qituvchilar ta'lim faoliyatida mustaqillik, ilmiy ishlanmalar, pedagogik ko'nikmalar va talabalarga individual yordam berishga katta ahamiyat berishadi.

3.3. Finlandiya tajribasi asosida professor-o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Finlandiya ta'lim tizimi tajribasi deganda, Finlandiyadagi ta'lim sohasidagi ishlab chiqilgan usullar, prinsiplar va metodikalar tushuniladi, bu tizimning samaradorligi va ilg'or natijalari dunyoning turli mamlakatlariga ilhom manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Finlandiya ta'lim tizimi dunyoning eng samarali tizimlaridan biri sifatida tan olingan. Buning sabablari o'qitish va o'rganish jarayonidagi yagona yondashuvlar, yuqori malakali o'qituvchilar, ta'limdagi tenglik va har bir talabaning rivojlanishiga e'tibor berishga asoslangan. Finlandiya ta'lim tizimining asosiy ko'rsatkichlari ko'yidagilar:

Yuqori malakali o'qituvchilar: Finlandiyada ta'lim sohasiga bo'lgan talab juda yuqori. O'qituvchilarga ta'lim berish uchun oliy ma'lumot (magistrlik darajasi) talab qilinadi. Shuningdek, o'qituvchilar har yili malaka oshirish kurslarida ishtirok etishadi. Bundan tashqari, ularga ishda egalik qilgan malaka va pedagogik tajribalarini yangilash va kengaytirish uchun doimiy ravishda imkoniyatlar yaratiladi.

Mustaqil o'qish va ijodiy ishlash: Finlandiyada o'qituvchilar va talabalarga o'qishni mustaqil olib borishga katta e'tibor qaratiladi. Bu o'qitishning samaradorligini oshiradi va talabalarning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. O'quv jarayonida, talabalarning mustaqil ishlashi, bahs va muhokama o'tkazishi, o'qituvchilar bilan birgalikda fikr almashish muhim rol o'ynaydi.

Talabalarga individual yondashuv: Finlandiya ta'lim tizimi talabalarning o'qish jarayoniga individual yondashuvni amaliyotga tatbiq etadi. O'qituvchilar har bir talabaning kuchli va kam jihatlarini aniqlab, ularga mos ravishda o'qitishni tashkil etadilar. Bundan tashqari, o'qituvchilar orasidagi hamkorlik, tajribalar almashish va umumiy yondashuvning samaradorligi ta'limdagi muhim omillardan biridir.

Ijtimoiy va ruxiy qo'llab-quvvatlash: Finlandiyada o'qituvchilar talabalarga faqat akademik bilimlar beradigan emas, balki ijtimoiy va ruxiy yordam ham ko'rsatishadi. Bu, o'qituvchilarning talabalar bilan bog'liq muhokamalarda, ijtimoiy faoliyatlarida va tarbiyalash jarayonida yaxshi munosabatda bo'lishini ta'minlaydi.

Innovativ ta'lim texnologiyalari: Finlandiyada ta'limdagi innovativ yondashuvlar va texnologiyalar ishlatilishiga katta e'tibor qaratiladi. Bu texnologiyalar nafaqat o'quv jarayonini yordamchi qo'llanmalar bilan boyitish, balki talabalarga zamonaviy ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatini berish uchun ishlatiladi. Shuningdek, yoshlarga internet, kompyuterlar va raqamli vositalardan foydalanishga bo'lgan qobiliyatlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi.

Ijtimoiy tenglik va ta'limga kirish imkoniyati: Finlandiyada ta'lim tizimi umumiy ta'limga ega bo'lgan bo'lib, barcha talabalarga – ularning ijtimoiy yoki iqtisodiy ahvoliga qaramasdan, bir xil ta'lim olish imkoniyati berilgan. Shuningdek, ta'lim tizimining maqsadi — talabalarning ijodiy va intellektual rivojlanishini ta'minlash, ularni har tomonlama yangicha fikrlashga va ijodkor bo'lishga rag'batlantirishdir.

Maktablardagi ta'lim sifati: Finlandiyada maktablarda ta'lim sifati muhim o'rin tutadi. Undagi o'qituvchilarning yuqori malakasi, maktablarga yuqori darajadagi resurslar yordamida talabalarga ijodiy faoliyatni shakllantirishga katta e'tibor qaratilgan.

Finlandiyada professor-o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish mexanizmlari muntazam yangilanib boradigan va samarali tizimga asoslangan. Finlandiya ta'lim tizimi xalqaro darajada eng muvaffaqiyatlilaridan biri sifatida tan olingan, va buning asosida ularning o'qituvchilarini tayyorlash va professional rivojlanishga katta e'tibor qaratilgan. Bu erda professor-o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha kerakli qadamlar, prinsiplar va mexanizmlar to'liq va mukammal ishlab chiqilgan. Bular ko'yidagilarda ko'rinadi.

1. Pedagogik tayyorgarlikka ahamiyat berish. Finlandiyada oliy ta'lim va pedagogik tayyorgarlik juda mukammal. Odatda, pedagogika sohasidagi o'qitish universitetlarda olib boriladi. O'qituvchilarga maxsus pedagogik tayyorgarlik berish uchun universitetlarda pedagogika fanlariga e'tibor qaratilgan. Finlandiyaning barcha universitetlarida pedagogika fakultetlari mavjud. Ular o'zlarining ta'lim dasturlarini ilmiy va amaliy darajada jadal rivojlantiradi. Bunda o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida va fanga asoslangan, ham jamiyat ehtiyojlariga mos bo'lgan ta'lim metodikalari ishlab chiqiladi.

Finlandiyada o'qituvchi bo'lish uchun ma'muriy talablardan biri — magistrlik darajasini olish. Bu talab umuman, barcha ta'lim darajalarida, jumladan, maktab, kollej va universitet ta'limidagi o'qituvchilarga qo'yiladi.

2. Ta'lim metodikasining rivojlanishi. Finlandiyada ta'lim metodikasini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi. O'qituvchilarga na faqat pedagogik amaliy ko'nikmalar, balki yangi ta'lim texnologiyalari va innovativ metodlar ham o'rgatiladi.

Finlandiyada o'qituvchilarga, shunchaki dars o'tkazishning emas, balki talabaning o'qish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga katta e'tibor beriladi. Ularning har bir talabasiga individual yondashish asosiy vazifa bo'lib, o'qituvchini doimiy ravishda rivojlantirishni talab qiladi. Finlandiya ta'lim tizimida o'qituvchilarga yangi bilimlarni va pedagogik texnikalarni o'zlashtirish, innovatsion metodlar va texnologiyalar, raqamli texnologiyalarni, onlayn platformalarni faol ishlatish imkoniyati berilib, ta'limdagi yangiliklarga qulay moslashishni ta'minlaydi.

3. Malaka oshirish va kasbiy rivojlanish. Finlandiyada har bir o'qituvchi o'z kasbiy darajasini doimiy ravishda oshirishi kerak. Ularning malaka oshirish tizimi aniq va tizimli tarzda ishlab chiqilgan. Malaka oshirish ko'yidagi tarzda bo'ladi.

Davomiy ta'lim. Finlandiyada ta'lim olib borgan pedagoglarga, shu jumladan, professor-o'qituvchilarga davomiy ta'lim uchun barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Bu o'qituvchilarga yangi bilimlar va kasbiy ko'nikmalarni egallash, shuningdek, ta'lim texnologiyalari va metodlariga oid yangi bilimlarni olishga yordam beradi.

Malaka oshirish kurslari. Finlandiyada o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari va seminarlar muntazam ravishda tashkil etiladi. Bu kurslarni universitetlar, pedagogik markazlar va mahalliy ta'lim tashkilotlari tashkil etadi. Ular o'qituvchilarning o'z sohasiga oid yangi trendlar va amaliy tajribalarni o'zlashtirishini ta'minlaydi.

4. Fikrlash va baholash jarayoni. Finlandiyada o'qituvchilar o'z ishini murakkab baholash tizimi asosida baholaydi. Bu o'qituvchilarning professional rivojlanishini ta'minlaydi. Ta'limning natijalarini baholashda o'qituvchilarning shaxsiy faoliyati, ilmiy va amaliy natijalari hisobga olinadi. Bunda, o'qituvchilarga mustaqil ravishda tahlil qilish va o'z faoliyatiga baho berish imkoniyati beriladi.

5. Jamiyat va o‘qituvchi o‘rtasidagi munosabat. Finlandiyada o‘qituvchilarga nisbatan ijtimoiy ehtirom katta, ular o‘z ishiga katta mas’uliyat bilan yondashishadi. Shuningdek, oila va jamiyatning o‘qituvchilarga bo‘lgan munosabati ham muhim o‘rin tutadi. Finlandiyadagi professor-o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimi aniq rejalashtirilgan va doimiy rivojlanib borishga qaratilgan.

Finlandiya tajribasi asosida O‘zbekistonda professor-o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishni tatbiq qilish masalasi Respublikamizdagi ahamiyatli masalalardan hisoblanadi. Chunki Finlandiya ta’lim tizimidagi samarali omillardan foydalanish, O‘zbekistondagi ta’limning sifati va samaradorligini oshirishga yordam berishi mumkin. Buning uchun Finlandiyadagi professor-o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimi bilan O‘zbekiston tajribasini taqqoslash maqsadga muvofiq.

1. Pedagogik tayyorgarlik tizimini takomillashtirish.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada pedagogik ta’lim oliy ta’lim darajasida, ya’ni universitetlarda olib boriladi. Unga magistrlik darajasi va ba’zi hollarda doktorlik darajasi ham talab qilinadi. Universitetlarda o‘qituvchilarga ilmiy va amaliy ko‘nikmalar beriladi.

O‘zbekistonda: O‘zbekistonda ham pedagogik ta’limni oliy ta’lim darajasida mukammallashtirish muhim. Universitetlarda pedagogika va ta’lim metodikasini yangi avlodning ehtiyojlariga mos ravishda qayta shakllantirish kerak. Pedagogika fanlariga katta e’tibor qaratilsa, o‘qituvchilarga ilmiy tadqiqot va amaliy tajribalar olish imkoniyati yaratilishi kerak.

Finlandiya tajribasini O‘zbekistonda qo‘llash uchun:

• Oliy ta’lim muassasalarida pedagogik bilimlarning nazariyasi va amaliy jihatlari bo‘yicha mukammal dasturlar ishlab chiqish.

• Pedagogika fakultetlaridagi professor-o‘qituvchilar uchun yangi o‘qitish usullarini o‘rganish va innovatsion metodikalarni ishlab chiqish.

• Maxsus magistrlik dasturlari va pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarga yo‘naltirish.

2. Ustozlar va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilarning malaka oshirish va kasbiy rivojlanishi uchun muntazam ravishda kurslar, seminarlar va master-klaslar tashkil etiladi. O‘qituvchilarning doimiy ta’limi ularning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi.

O‘zbekistonda: O‘zbekistonda ham o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi shakllantirilgan, ammo uning sifatini va samaradorligini yanada oshirish kerak. Bu uchun pedagogik kurslar, malaka oshirish seminarlari va onlayn platformadagi o‘quv materiallari orqali o‘qituvchilarning bilimlarini o‘zlashtirish imkonini ko‘rish kerak.

Qadamlar:

• Har bir o‘qituvchi uchun individual ta’lim va malaka oshirish dasturlari ishlab chiqish.

• Yangi o‘qitish texnologiyalari va raqamli platformalardan foydalanishga o‘qituvchilarni jalb qilish.

• Davomiy professional ta’lim (masalan, onlayn kurslar, vebinarlar va x.k.) va ularning samaradorligini baholash.

3. O‘qituvchilarning ishga faol munosabatini rivojlantirish.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilarga nisbatan jamiyatda katta ehtirom mavjud. Bu ish faoliyatining samaradorligini oshirishga olib keladi.

O‘zbekistonda: O‘zbekistonda o‘qituvchilarga munosabatni o‘zgartirish va ularning ishga bo‘lgan munosabatini yaxshilashga alohida e’tibor berish zarur. O‘qituvchilarga ijtimoiy va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha mexanizmlar yaratish muhimdir.

Qadamlar:

• O‘qituvchilarni ijtimoiy faoliyat va tadbirlarda qatnashishga rag‘batlantirish.

• Pedagogik kasbning ahamiyatini jamiyatga tushuntirish, o‘qituvchilarning ijtimoiy nufuzini oshirish.

• O‘qituvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularga yangi imkoniyatlar yaratish.

4. Ta’lim metodikasining yangilanishi.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilarga yangi ta’lim metodikalari va innovativ o‘qitish usullari o‘rgatiladi. Bu o‘qituvchining ma’ruzalaridan tashqari, talabalar bilan hamkorlikda ishlashga yo‘naltirilgan.

O‘zbekistonda: O‘zbekistonda ham bu boradi ijobiy ishlar ishlangan, ammo pedagogik metodikaga yangilanishlar kerak. Raqamli texnologiyalar, masalan, elektron ta’lim va onlayn platformalarni faol ishlatishga e’tibor qaratilsa, o‘qitishning sifatini oshirish mumkin.

Qadamlar:

• **Yangi pedagogik metodikalarni joriy qilish:** interaktiv o‘qitish, hozirgi kun talablariga javob beradigan tahlil, so‘zlashuv va hamkorlikka asoslangan yondashuv.

• Elektron ta’lim platformalarini o‘qituvchilar uchun samarali va faol ishlatish uchun treninglar tashkil etish.

• Raqamli resurslar va interaktiv metodlarni o‘qituvchilarning kundalik ishiga kiritish.

5. Ilmiy tadqiqot va amaliyotga asoslangan ta’lim.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilarga ilmiy tadqiqotga katta ahamiyat beriladi. O‘qituvchilarning tadqiqot ishlari ularning o‘qitishdagi samaradorligini oshirishga yordam beradi.

O‘zbekistonda: O‘zbekistonda ham o‘qituvchilarni ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish muhim. Bu o‘qituvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning professional rivojlanishiga yordam beradi.

Qadamlar:

• O‘qituvchilarga ilmiy tadqiqotlar o‘tkazish va ularni amaliy ishga kiritish uchun imkoniyatlar yaratish.

• O‘qituvchilarga ilmiy va pedagogik tadqiqotlar taqdim etuvchi platforma va resurslar ishlab chiqish.

• Ilmiy tadqiqot natijalarini o‘qitish jarayoniga joriy qilish va ularni boshqa o‘qituvchilar bilan bo‘lishish uchun faol izlanishlarga yo‘naltirish.

6. Ko‘p jarayonli baholash va monitoring tizimi.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilarning faoliyati doimiy ravishda baholanib, ularning samaradorligi monitoring qilinadi. Bu ularning rivojlanishini ta’minlaydi.

O‘zbekistonda: O‘qituvchilarning ishini baholash va ularning professional darajasini doimiy ravishda monitoring qilish mexanizmini joriy etish muhim. Buning orqali o‘qituvchilarning kamchiliklari aniqlanadi va ularga yangilanish uchun imkoniyatlar yaratiladi.

Qadamlar:

• O‘qituvchilarning faoliyatiga o‘quvchilarning fikrlari va tahlillariga asoslangan baholash tizimini joriy qilish.

• O‘qituvchilarning ish samaradorligini o‘lchash uchun kompleks baholash tizimini ishlab chiqish.

• Monitoring jarayoni orqali ularning kasbiy rivojlanishini har yilda tekshirib, rivojlanish uchun takliflar berish.

O‘zbekistonda Finlandiya tajribasi asosida professor-o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish maqsadida bir qator muhim tashabbuslar amalga oshirilyapti. Bu jarayonda ta’lim tizimining sifatini oshirish, pedagogika sohasida yangi usullarni joriy etish va ustozlarining kasbiy darajasini yaxshilashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Finlandiyaning tajribasi O‘zbekistondagi pedagogik tizimni rivojlantirish uchun muhim yo‘nalishlarni ko‘rsatadi. Quyida keltiriladigan mexanizmlar va maqsadlarga e’tibor qaratamiz.

1. Pedagogik ta’limni oshirish. Maqsad: O‘zbekistondagi pedagogika sohasidagi ta’limni mukammallashtirish, o‘qituvchilarni yuqori talablarga muvofiq tayyorlash. Finlandiyadagi pedagogika fakultetlari va magistrlik dasturlari namunasini ko‘rib chiqish zarur.

Har bir o‘qituvchi uchun individual yo‘nalish: Finlandiyada har bir o‘qituvchining o‘zgacha ta’lim yo‘nalishi bo‘lib, ularga doimiy ravishda pedagogik va metodik yangiliklar bilan tanishish imkoniyati beriladi. O‘zbekistonda ham shunday individuallashtirilgan dasturlar ishlab chiqish va ularni o‘qituvchilarning talab va ehtiyojlariga moslashtirish muhimdir.

2. Malaka oshirish va kasbiy rivojlanish. Maqsad: O‘qituvchilarning malakasini oshirish va ularni kasbiy rivojlantirish, o‘qituvchilar uchun qo‘llab-quvvatlovchi dasturlarni tashkil etish.

Finlandiyada malaka oshirish mexanizmi: Finlandiyada ustozlar har yili malaka oshirish kurslarida ishtirok etishadi. Bu kurslar onlayn va offlayn formatlarda tashkil etilgan. O‘zbekistonda ham ko‘proq onlayn platformada malaka oshirish kurslarini tashkil etish va barcha pedagogik kadrlar uchun keng imkoniyatlar yaratish zarur. Buning uchun onlayn va offlayn malaka oshirish kurslarini kengaytirish, seminarlar, treninglar, master-klaslar va o‘qituvchilar uchun ijtimoiy-o‘quv platformalarini tashkil etish va o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ishga jalb qilish choralarini ko‘rish kerak.

3. Pedagogik innovatorlik va yangi metodikalarni joriy etish.

Maqsad: Pedagogik usullar va metodikalarni yangilash, innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish.

Finlandiyadagi innovatsiyalar: Finlandiyada o‘qituvchilarga yangi pedagogik metodikalar, masalan, «mustaqil o‘qish», «guruhli ishlash», «talabalarning ijodiy faoliyati»ga e’tibor qaratilgan.

O‘zbekistonda ham innovatsion ta’lim metodikalarini joriy etish, shuningdek, raqamli ta’lim platformalaridan foydalanishni rivojlantirish kerak. Buning uchun: 1. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari va raqamli platformalardan foydalanishni kuchaytirish. 2. Yangi o‘qitish usullari va metodikalarni o‘qituvchilar uchun amaliy treninglar orqali joriy etish. 3. Interaktiv yoki ijodiy o‘qitishga yo‘naltirilgan usullarni joriy etish.

4. Ijtimoiy e’tibor va o‘qituvchilarning malakasiga munosabat.

Maqsad: O‘qituvchilarga ijtimoiy qadr-qimmat berish va ularning kasbiy rivojlanishini rag‘batlantirish.

Finlandiyada o‘qituvchilarga jamiyatda yuqori ijtimoiy qadr-qimmat berilgan. Ular o‘z kasbiga chuqur hurmat bilan qarashadi. O‘zbekistonda ham o‘qituvchilarning ijtimoiy nufuzini oshirish va ularni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash muhim. **Rivojlantirish uchun.**

• O‘qituvchilarning ijtimoiy faoliyatini rag‘batlantirish va ularning ijtimoiy qadr-qimmatini oshirish.

• O‘qituvchilarning mehnat haqi va shart-sharoitlarini yaxshilash.

5. Ilmiy tadqiqotlar va ularni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish. Maqsad: O‘qituvchilarning ilmiy tadqiqotlarga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularning amaliy ishda tadqiqot natijalarini qo‘llashini ta’minlash.

Finlandiya tajribasi: Finlandiyada o‘qituvchilar o‘zlarining pedagogik tadqiqotlarini amalga oshirish va natijalarini o‘qitish jarayoniga joriy qilishga ko‘maklashuvchi muhit mavjud. O‘zbekistonda ham o‘qituvchilarni ilmiy tadqiqotlarga jalb qilish va ularning natijalarini o‘qitishda foydalanish uchun shart-sharoit yaratish muhim. Buning uchun:

• Ilmiy tadqiqotlarga katta e’tibor berish va o‘qituvchilarni ularga jalb qilish.

• Ilmiy natijalarni o‘qitish metodikalariga joriy qilish va buning uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish.

O‘zbekistonda Finlandiya tajribasi asosida professor-o‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish maqsadida amalga oshirilayotgan ishlarni takomillashtirish uchun mustahkam pedagogik va ilmiy asoslarga ega bo‘lgan muvaffaqiyatli mexanizmlar lozim. Finlandiyadagi ta’lim tizimidagi innovatsion va samarali yo‘nalishlarni O‘zbekistonda tatbiq etishning kelajakdagi imkoniyatlari yuqori. Bu jarayonda pedagogik metodikalarni yangi bosqichga olib chiqish, o‘qituvchilarga malaka oshirish va ijtimoiy qadr-qimmatni oshirishda aniq va mukammal strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Norboyeva D.O. “Finlandiya ta’lim modeli: O‘zbekiston uchun saboqlar”. Nashriyot: “Academic Research in Educational Sciences” jurnali. 2021-yil.
2. Rasulova G.A. “Finlandiya oliy ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari”. Nashriyot: “Zenodo”. 2024-yil.
3. Pasi Salberg. “Finlandiya ta’lim tizimi: muvaffaqiyat siri”. Nashriyot: “Jossi-Bass”. 2011-yil.
4. Toni Vagner va Roberto Martinez. “Finlandiya maktablari: ta’limdagi inqilob”. Nashriyot: “Tichers Kollej Press”. 2015-yil.
5. Timo Kantonen. “Finlandiyada ta’lim: o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun darslar”. Nashriyot: “Rauta”. 2013-yil.
6. Aho, E., Pitkänen, K., & Sahlberg, P. (2006). “Policy Development and Reform Principles of Basic and Secondary Education in Finland Since 1968”. World Bank. - Finlandiyada asosiy va o‘rta ta’lim siyosatining rivojlanishi.

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA XORIJIY TILLARNI O'QITISHDAGI INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA MUAMMOLAR

Raximbayeva Shodiya Batirovna
Toshkent Tibbiyot Akademiyasi Urganch filiali
O'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada tibbiyot oliygohlarida chet tillarini o'qitishning innovatsion pedagogik texnologiyalari va hozirda uchrayotgan muammolar tahlil qilinadi

Kalit so'zlar: xorijiy til, chet tillari, innovatsion texnologiya, tibbiyot sohasi.

Аннотация

В статье анализируются инновационные педагогические технологии и актуальные проблемы преподавания иностранных языков в медицинских вузах.

Ключевые слова: иностранный язык, иностранные языки, инновационные технологии, медицинская сфера.

Abstract

This article analyzes innovative pedagogical technologies and current problems in teaching foreign languages in medical universities.

Keywords: foreign language, foreign languages, innovative technology, medical field.

Mamlakatimizda kechayotgan islohotlarning yangi davrida barcha sohalarga dadil kirib borayotgan yangi avlod va turli soha mutaxassislari uchun xorijiy tillarni mukammal bilish hamda chet tillarni o'qitish samaradorligini tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratildi. Taraqqiyot tamoyillariga asoslangan holda «.....ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag`batlantirish, ilmiy hamda innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish» ga alohida ahamiyat berildi. Shu jumladan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son [1] qarori e'lon qilindi. Xorijiy tillarni o'qitishning kompleks tizimini yaratish hamda respublikaning jahon hamjamiyatida yanada integratsiyalashuviga alohida e'tibor qaratilishi nafaqat xorijiy tillarni o'rganish yoki o'qitishda, o'z navbatida, maxsus nazariy va amaliy tadqiqotlarni taqozo qiladi.

Tibbiyot oliygohlarida chet tilini o'qitish, tibbiyot sohasidagi malakali, o'z kasbining yetuk mutaxassislarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Global tibbiyotning zamonaviy rivojlanishi va ilmiy-texnikaviy yangiliklar tezkor ravishda dunyo bo'ylab tarqalishi, xorijiy til bilishning ahamiyatini yanada oshiradi. Tibbiyot oliygohlarida xorijiy tillarni o'qitish, talabalarning nafaqat ilmiy bilimlarini, balki global tibbiyot sohasida muloqot qilish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, xalqaro jurnallarda maqolalar nashr qilish va malaka oshirish imkoniyatlarini oshiradi. Tibbiyot mutaxassislari bilan muloqot qilish va tajriba almashish uchun ham chet tillarini bilish tibbiyot xodimi uchun muhim va zarur hisoblanadi. "Chet tillarni o'qitishning asosiy maqsadi talabalarning kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, chet tilini amaliy o'rganishga o'rgatishdir"[2]. Chet tillariga talabalarni qiziqtirish va dars jarayonlarini hozirgi zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan o'tish chet tilini yanada yaxshi o'zlashtirish uchun zamin yaratadi. Hozirgi kunda chet tillarini o'rganishning bir qancha samarali usullari bor, bunda talabalar o'zlari ham mustaqil bo'sh vaqtlarida tillarni o'rganishi mumkin bo'ladi, shulardan,

Interaktiv va onlayn platformalar

- *Duolingo, Rosetta Stone, Babbel* kabi onlayn platformalar va mobil ilovalar talabalarga mustaqil ravishda til o'rganishga yordam beradi. Bu platformalarda ingliz tilida tibbiyot sohasiga oid matnlarni o'rganish, so'z boyligini oshirish va amaliy mashqlarni bajarish imkoniyatlari mavjud.

- MOOC (Massive Open Online Courses) tizimi orqali xorijiy tilni oʻrganishda ixtisoslashgan kurslar mavjud boʻlib, ular talabalarga ma'lum bir tibbiy sohada, masalan, farmatsiya yoki biotibbiyotda tilni oʻrganish imkonini beradi.

Virtual va Kengaytirilgan Haqiqat (VR va AR)

- Virtual haqiqat texnologiyalari tibbiyot talabalari uchun tibbiy atamalarni oʻrganish jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Masalan, tibbiy terminologiya boʻyicha mashqlarni virtual muhitda oʻtkazish yoki tibbiy amaliyotlarni simulyatsiya qilish orqali xorijiy tilni amaliyotda qoʻllash imkonini yaratadi.
- Kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyasi esa, oʻquvchilarga anatomiya yoki patologiya kabi tibbiy fanlarni oʻrganish jarayonida real va virtual elementlarni birlashtirib, yanada samarali ta'lim olish imkoniyatini taqdim etadi.

Lingvistik Oʻyinlar va Simulyatsiyalar

- Tibbiyot sohasida lingvistik oʻyinlar va simulyatsiyalarni qoʻllash, talabalarga tibbiy atamalarni oʻrganish va ularni kundalik hayotda qoʻllash imkoniyatini beradi. Masalan, tibbiy sohadagi roʻl oʻynashlar, dialoglar va oʻquv oʻyinlari yordamida talabalarning kommunikativ koʻnikmalarini rivojlantirish mumkin. Har bir tibbiyot oliygohlarida simmiulyatsion markazlar tashkil qilingan chet tili darslarini ushbu simmulyatsion markazlarda tashkil qilish va oʼtkazish chet tilini oʼrganish samaradorligini oshiradi va chet tilida muhitni his qilishga ham yordam beradi.

Audio va Video Darslar

Tibbiyot sohasidagi video darslar va interaktiv audio materiallar yordamida talabalar tibbiyot terminologiyasini, tibbiy jarayonlarni va protseduralarni oʻrganishadi. Video materiallar oʻquvchilarga tibbiy atamalarni eshitish va ulardan foydalanish imkoniyatini beradi va oʼsha davlatning tibbiyot muhiti va jaryonlarini koʼrib eshitishi mumkin boʼladi.

Tibbiyot oliygohlarida chet tillarni oʻqitishda bir qancha muammolar mavjud xususan, *tibbiy terminologiyaning murakkabligi* - tibbiyot sohasida xorijiy tillarni oʻrgatishda eng katta muammo bu tibbiy terminlarning murakkabligi va maxsus soʻz boyligidir. Koʻp tibbiy terminlar oʻziga xos va murakkab, bu esa talabalar uchun tilni oʻrganishni qiyinlashtiradi. Xususan, lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan anatomik, klinik va farmasevtik atamalar va ularni oʻzlashtirish talabalar uchun murakkab boʻlishi mumkin.

Motivatsiya va qiziqishning pasligi yoki yoʼqligi - xorijiy tillarni oʻrganishda talabalar motivatsiyasi past boʻlishi mumkin, chunki ular tilni oʻrganishni bevosita oʻz mutaxassisliklariga toʻgʻri kelmasligini oʻylashadi. Tibbiyot sohasidagi oʻquvchi lar uchun til oʻrganish jarayoni ba'zida "majburiy" deb qabul qilinishi mumkin va shunda kutilgan natijani berishi mumkin.

Tilni amalda qoʻllash imkoniyatlarining cheklanganligi - tibbiyot sohasida xorijiy tilni oʻrgatish jarayonida koʻpincha oʻquvchilarga amaliy muloqotda tilni qoʻllash imkoniyatlari kam boʻladi. Tibbiyotda koʻp hollarda, tilning ilmiy va texnik jihatlari oʻrganilsa-da, uning kundalik muloqotda qoʻllanishi uchun imkoniyatlar cheklangan boʻlishi mumkin.

Hozirgi zamonaviy gadjetlar hayotimizni va ishimizni yanada osonlashtirmoqda lekin insonlarni qanchadir miqdorda dangasa ham qilib qoʼyayotgani sir emas. Chet tillarini oʼrganishda anʼanaviy metodlar orqali oʼrganish ham yaxshi samara beradi va talabalarni mustaqil ishlashga oʼrgatadi, yaʼni o'quvchilar o'yin davomida bajarilishi kerak bo'lgan vazifani eng yaxshi tarzda, avval olingan bilimlardan foydalangan holda oladilar. Aynan o'yinda "ixtiyoriy yodlash kabi xotira mexanizmi" ishlaydi [3,46]. O'yin yordamida tilni qiziqarli tarzda o'rganish mumkin bo'ladi. O'yin davomida o'quvchilarning faol nutqi va fikrlash faoliyati yuzaga keladi, talabalar chet tilidagi muloqot jarayonida o'z-o'zidan reaksiyaga kirishadi, ularning keyingi kasbiy faoliyatiga xos bo'lgan turli xulq-atvor modellarini sinab ko'radilar. O'yin topshiriqni jamoaviy muhokama qilishni va o'quvchilarning bir-biri bilan va o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilishni o'z ichiga oladi. A.K.ning so'zlariga ko'ra. Alekseevnina va I.S. Goncharovaning fikricha, chet tili darslarida oʻyinlardan foydalanish nafaqat zarur bilimlarni egallash imkonini beradi, balki oʻquvchilarni ragʻbatlantiradi, ularning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi [4,73]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak tibbiyot oliygohlarida chet tillarini o'qitish o'ziga yarasha murrakkabligi bilan ajralib turadi. Chet tili o'qituvchilari tibbiy atamalarni ham o'z tilida va chet tilida bilishi va ma'nosini anglashi uni talabalarga to'g'ri yetkazib berishi zarur. Shuningdek, texnologik infratuzilmani yaxshilash va xorijiy tilni o'rganish jarayonini talabalar uchun yanada qiziqarli va samarali qilish uchun innovatsion yondoshuvlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аллаярова, С. Н. (2019). Педагогик технологиялар ва актларни қўллаш олий таълим сифатини ошириш омили сифатида. Журнал Социальных Исследований, (6)
2. Тукаева.О.Е Технология обучении раннего обучения инносиранному языку РИЦ МГПУ.2020,43-58
3. Алексеевнина А.К.Гончарова И.С Пременение игровы тенолоий по теническим дисциплинам для развития учебной мотиватsiи в системе средного профессионального образования. Вестник педагогических наук 2021. №7. С.84-87
4. https://lex.uz/docs/-5431845

TA'LIM JARAYONINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL QILISHNING ZARURIY AHAMIYATI

Raximov Zokir Toshtemirovich
pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'limga innovatsion texnologiyalarni qo'llash zaruriyati va muhim jihatlari ochib berilgan bo'lib, ta'lim texnologiyalarining zarurligi, qo'llanilishida erishilgan natijalarning zamon talablariga javob berish, ta'limning sifatini oshirish va talabalarning ma'naviy, ijtimoiy va shaxsiy salohiyatlarini rivojlantirishga yordam berishi, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga xamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga, o'qitish jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil etish masalalari talqin qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, qo'llash, zaruriyat, ta'lim, jarayon, talaba, mustaqillik, fikrlash, ijodiylik, izlanish, tahlil, o'qitish, natija, shakllanish, rivojlanish, erishish.

Аннотация

В статье раскрывается необходимость и важные аспекты применения инновационных технологий в высшем образовании, трактуются вопросы необходимости образовательных технологий, отвечающих современным требованиям к результатам, достигаемым при их применении, повышающих качество образования и помогающих развивать духовный, социальный и личностный потенциал студентов, чтобы выбранные ими технологии для достижения гарантированного результата.

Ключевые слова: инновация, применение, необходимость, образование, процесс, студент, самостоятельность, мышление, креативность, исследование, анализ, преподавание, результат, формирование, развитие, достижение.

Annotation

The article reveals the need and important aspects of the application of innovative technologies to higher education, interprets the issues of the need for educational technologies, meeting the modern requirements of the results achieved in their application, improving the quality of education and helping to develop the spiritual, social and personal potential of students, to their selected technologies for achieving a guaranteed result

Key words: innovation, application, necessity, education, process, student, independence, thinking, creativity, research, analysis, teaching, result, formation, development, achievement.

Bugungi kunda oliy ta'lim jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni o'rganishga o'rgatilgan bo'lsa, innovatsion texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Talaba faoliyati bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, ilm olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda boshqaruvchi, yo'naltiruvchi vazifalarni bajaradi. Ta'lim texnologiyalarining zarurligi, zamon talablariga javob berish, ta'limning sifatini oshirish va talabalarning ma'naviy, ijtimoiy va shaxsiy salohiyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Buning ayrim asosiy sabablari sifatida innovatsion texnologiyalar keng tarqalgan va kundan-kunga o'sib bormoqda. Shunday ekan, ta'lim tizimi ham ushbu texnologiyalarni o'zlashtirib, ulardan samarali foydalanishga harakat qilishi kerak. Yangilangan va innovatsion o'qitish usullari, o'quvchilarga innovatsion bilimlarni tez va aniq shaklda taqdim etishga

yordam beradi. Texnologiyalar ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tezkor va samarali yig'ish, tahlil qilish va uni boshqarish imkonini beradi. Har bir talabada o'ziga xos talablar va ehtiyojlar bor. Texnologiyalar orqali ularning o'qishning o'ziga xos usullari, takrorlash yoki o'rganish sur'atiga moslashtirilgan materiallarni olishlari mumkin.

Innovatsion texnologiyalar pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Innovatsiya (ing-lizcha innovation) - yangilik, kiritish, yangilikdir [4]. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talabalar faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Texnologiyalar orqali ta'lim global darajada tarqaladi. Talabalar turli mamlakatlardan o'qituvchilar va yordamchilar bilan hamkorlik qilib, xalqaro bilim almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar [1]. Bu ularga global dunyoqarash va madaniyatlar bilan tanishish imkoniyatini beradi. Ta'lim texnologiyalari, ish joylarida talab qilinadigan ko'nikmalarni o'rganishga yordam beradi. Texnologiyalar ularga mustaqil ravishda bilim olish, izlanish va ijod qilish imkonini beradi. Internet, virtual laboratoriyalar, onlayn kitoblar va resurslar bilan o'quvchilar o'zlarining qiziqishlari va ehtiyojlariga qarab o'rganishlari mumkin. Shuningdek, texnologiyalar ta'limda nafaqat bilim berishni, balki yoshlarning ijtimoiy va manfaatlarini rivojlantirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash salohiyatini oshirishga ham yordam beradi [2].

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim tizimini konseptual asoslariga dalil keltirishdan, maqsadlarni qo'yishdan, natijalarni shakllantirishdan, o'quv materialini tanlash va strukturalashtirishdan, ta'lim modelini tanlashdan to ularni amalga oshirishgacha, ularning optimallik va samaradorlik darajasini loyihalashtirishni o'z ichiga oladi [3].

Ta'lim jarayonini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil qilishning zaruriy ahamiyatining bir necha asosiy sabablari bor. Ular:

1. Qiziqish va motivatsiyani oshirish: Innovatsion texnologiyalar, ayniqsa, multimedia, interaktiv platformalar va virtual muhitlar, o'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishga yordam beradi. Ular odatiy o'qitish usullariga nisbatan ko'proq interaktiv va yorqin bo'lib, o'quvchilarga aniq va tez natijalarni ko'rish imkonini beradi.

2. Davrga moslashish: Hozirgi kunda har bir sohadagi innovatsiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Shuning uchun ta'lim tizimini ham innovatsion texnologiyalar bilan javobgar qilib olish talab etiladi. Innovatsion texnologiyalar ta'limni innovatsion talablar va global standartlarga moslashtiradi [5].

3. Ta'lim sifati: Jarayonni avtomatlashtirish va raqamlashtirish, resurslarning samarali foydalanishini ta'minlash, to'g'ri va aniq monitoring tizimlarini joriy etish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ta'limning sifatini oshirishga xizmat qiladi.

4. Shaxsni rivojlantirish: Innovatsion texnologiyalar o'quvchilarga ixtisoslashgan sohalarda ham, umumiy ta'limda ham shaxsiy va ijtimoiy salohiyatlarini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, onlayn kurslari, videolar, simulyatsiyalar va trenajerlar orqali o'zini o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi.

5. Inklyuziv ta'lim: Texnologiyalar barcha o'quvchilarga, xususan, imkoniyati cheklangan shaxslarga ta'lim olishda keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, maxsus dasturlar yoki adaptatsiyalangan o'quv materiallari orqali ulug' insonlarning o'qishdagi imkoniyatlarini yaxshilash mumkin.

6. Global aloqa va hamkorlik: Internet va onlayn platformalar orqali butun dunyodan olib boriladigan o'quv jarayonlariga kirish imkoni paydo bo'ladi. Bu, o'quvchilarga o'z bilimlarini xalqaro darajada baho berish va turli mamlakatlar bilan ijobiy hamkorlik qilish imkonini beradi.

7. Uzluksiz ta'lim (Lifelong learning): Innovatsion texnologiyalar orqali odamlar har qanday yoshda ham ta'lim olishga davom etishlari mumkin. Bu bilimlarini qayta ko'rib chiqish, yangilash va rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Shuningdek, texnologiyalar ta'limning har bir darajasida, yangi va samarali usullarni joriy etishga yordam berishi bilan ta'limni demokratizatsiyalashtirishga ham xizmat qiladi. Ta'lim texnologiyalarining o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va talabalarning birgalikdagi faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- talabaning dars davomida befarq bo'lmasligi, mustaqil fikrlashni, ijod etishi va izlanishga majbur etishi:

- talabani o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi:

- talabaning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi:

- pedagog va talabaning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning eng asosiy negizi bu o'qituvchi va talabaning hamkorlikda belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga xamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalariga bog'liq, ya'ni o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, o'quv jarayonida talabalar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, ana shu o'qitish jarayonning asosi hisoblanadi [6]. Har bir dars mavzusi, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, ya'ni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya - bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u talabaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Maqsadni amalga oshirish va kafolatlangan natijaga erishish, ham o'qituvchi, ham talabaning hamkorlikdagi faoliyati hamda ular qo'ygan maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita, ya'ni texnologiyaga bog'liq [9].

Demak, o'qitish jarayonini oldindan loyihalashtirish zarur, bu jarayonda o'qituvchi o'quv predmetining o'ziga xos tomonini, joy va sharoitni, o'qitishning texnik vositalarini asosiysi, talabaning imkoniyati va ehtiyojini hamda hamkorlikdagi faoliyatni tashkil eta olishini hisobga olishi kerak, shundagina kerakli kafolatlangan natijaga erishish mumkin. Natija esa baholanmog'i zarur, talabaning bilimini baholash doimo "Nimani baholamoq kerak?" degan savol bilan bog'liq [7].

Bunga "o'qitish va o'rgatish maqsadi va vazifalariga erishganlik darajalarini baholash" deb javob berish zarur. Bu holda maqsad o'qituvchining faoliyatiga qaratilganligi (o'rgatish, tushuntirish, ko'rsatish, gapirib berish va hokazo), vazifalarga esa (ingliz adabiyotiga asoslanib) o'rgatish natijalari kiritilganligi foydaliroq. Demak, vazifa – bu talabalar avval bilmaydigan va uddalay olmaydigan bilim va haraktlarni darslarni tinglagandan so'ng bilishi va uddalay olishidir.

Ta'lim oluvchilarni baholashda mezonli baholash shaklidan foydalaniladi. Ushbu baholash-baholanuvchining ta'lim jarayonida qo'lga kiritilgan natijalarini bilim, ko'nikma va malakalarini oldindan belgilangan o'quv maqsadlari asosida ishlab chiqilgan, hamma uchun umumiy va bir xil mezonlarga ko'ra taqqoslash va o'lchashdan iborat bo'lgan baholash shaklidir [8]. Baholashning bu shaklida ta'lim oluvchilar xaqqoniy, xolis baholanadilar va kuchli guruhlarni yaxshiroq farqlash imkoni yaratiladi. Qisqa qilib aytganda, talabani ta'limning markaziga olib chiqish zarur.

O‘qituvchi har bir darsni yaxlit holatda ko‘ra bilishi, uni tasavvur etish uchun bo‘lajak dars jarayonini loyihalashtirib olishi kerak. Bunda o‘qituvchiga u tomonidan bo‘lajak darsni texnologik xaritasini tuzib olishi muhim ahamiyatga egadir, chunki darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o‘qitilayotgan predmet, fanning xususiyatidan, o‘quvchi-talabalarning imkoniyati va ehtiyojidan kelib chiqqan holda tuziladi. Bunday texnologik xaritani tuzish oson emas, chunki buning uchun o‘qituvchi pedagogika, psixologiya, xususiy metodika va axborot texnologiyalaridan xabardor bo‘lishi, shuningdek, juda ko‘p metodlar, uslublarni bilishi kerak bo‘ladi.

Har bir darsni rang-barang, qiziqarli bo‘lishi, avvaldan puxta o‘ylab tuzilgan darsning loyihalashtirilgan texnologik xaritasiga bog‘liq. Darsning texnologik xaritasini qay ko‘rinishda yoki shaklda tuzish, bu o‘qituvchining tajribasi, qo‘ygan maqsadi va ixtiyoriga bog‘liq. Texnologik xaritani tuzish o‘qituvchini darsning kengaytirilgan konspektini yozishdan xalos etadi, chunki bunday xaritada dars jarayonining bircha qirralari o‘z aksini topadi.

Xullas, dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga o‘rgatishning maqsadi va istiqbollari porloq bo‘lib, bu ta’limni tashkil etish jarayoni ustuvorligini ta’minlabgina qolmay, balki ijtimoiy buyurtma sifatida butun jamiyatni pedagoglashtirish yuzaga keladi. Bu yosh avlodni barkamol inson qilib voyaga yetkazish uchun ta’lim-tarbiya jarayonini innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan ta’minlash zarur deganidir.

Ta’limni texnologiyalashtirishning asosini, ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish maqsadida ta’lim oluvchilarni berilgan sharoitda va ajratilgan vaqt oralig‘ida loyihalashtirilayotgan o‘quv natijalariga erishishlarini kafolatlash maqsadida to‘liq boshqarish g‘oyasini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. –T.: 2006.
2. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Hamidov J.A. Kasb ta’limi metodikasi. Darslik. Toshkent “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020. 282 b.
3. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jayev A.A., Qodirov H.SH. Ta’lim texnologiyalari. Darslik. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2019. 568 b.
4. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jayev A.A., Yusupov B.E. Ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 192 b.
5. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi, Nasaf, 2000. 79 b.
6. Olimov Sh.SH. Pedagogik texnologiyaning ilmiy asoslari. // Pedagogik mahorat. // Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 3-son (2020-yil, iyun) Buxoro, 2020. 13-17-b.
7. Raximov Z.T. Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi. Darslik. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 242 b.

TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Raxmatullayeva Durdona Ravshanovna
Renessans ta'lim universiteti, "Pedagogik ta'lim va psixologiya" kafedrasi professori, p.f.d. (DSc), dotsent,

Tolipova Ozoda
Renessans ta'lim universiteti
Psixologiya yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada innovatsion ta'lim, innovatsion ta'lim yondashuvlari va texnologiyalardan foydalanish ahamiyati hamda ularning afzalliklari va kelajak istiqbollari haqida so'z yuritilgan. Innovatsion ta'limni yanada samarali qilish usullari, innovatsion ta'lim yondashuvlari asosida innovatsion texnologiyalardan dars davomida qanday foydalanish to'g'risida ham ma'lumot berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion ta'lim, innovatsion texnologiya, STEAM, sun'iy intelekt, axborot texnologiya, "Flipped Learning", "Loyihaga asoslangan ta'lim"

Abstract

This article discusses the importance of innovative education, innovative educational approaches and the use of technologies, as well as their advantages and future prospects. It also provides information on ways to make innovative education more effective, and how to use innovative technologies during the lesson based on innovative educational approaches.

Keywords: innovation, innovative education, innovative technology, STEAM, artificial intelligence, information technology, "Flipped Learning," "Project-based learning"

Аннотация

В этой статье обсуждается важность инновационного обучения, инновационных подходов к обучению и использования технологий, их преимуществ и будущих перспектив. Также приведены методы повышения эффективности инновационного образования, информация о том, как использовать инновационные технологии на уроке на основе инновационных образовательных подходов.

Ключевые слова: инновация, инновационное образование, инновационные технологии, STEAM, искусственный интеллект, информатsionные технологии, "Flipped Learning," "Проектное образование"

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar har bir jabhada va har bir soha vakillarinig faoliyati samaradorligini oshirishga, ularning mehnatini rag'batlantirishga hamda jamiyatimiz taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shishga xizmat qilmoqda. Jumladan, ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, innovatsion yondashuvlarni tatbiq qilish va yosh avlodning zamon talablariga mos ravishda bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Ta'limda iinovatsion yondashuvlardan hisoblangan raqamli ta'lim tizimining joriy etilishi, jumladan, elektron darsliklar va masofaviy o'qitish platformalarining keng qo'llanilishi o'quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, zamonaviy ta'lim tizimi innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash orqali yanada samaradorlikni oshirishga intilmoqda. Xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun'iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), bulut texnologiyalari hamda boshqa innovatsion vositalar dars jarayonini interaktiv va samarali qilishga yordam berib kelmoqda.

Asosiy qism. Hozirgi globallashuv davrga kelib innovatsion ta'lim bu rivojlanayotgan ta'limdir. Innovatsion ta'lim, ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor va qoidalarni yaratish, malakalarini shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim hisoblanadi. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar inovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb

yuritiladi. Ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar va texnologiyalar ta'lim tizimini modernizatsiyalash hamda ta'limni yaxshilashga erishishning asosiy shartidir. Shu o'rinda "innovatsiya" so'ziga to'xtalib o'tsak. Innovatsiya (inglizcha "innovation")-yangilik kiritish, yangilik demakdir. A.I.Pirojkin innovatsiya tushunchasini ta'lim sohasi bilan bog'liq holda sharhlab, uni ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan yangiliklar sifatida izohlagan. Unga ko'ra, innovatsiya -bu yangi pedagogik texnologiyalar, o'qitish usullari va metodlarini joriy etish, ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan o'zgarishlardir. A.I.Pirojkinning ta'kidlashicha, innovatsion ta'lim o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularning ijodiy va tadqiqotchilik qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. B.V.Sazonovning "Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar" nomli kitobi esa ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llashga bag'ishlangan bo'lib, u yangi pedagogik yondashuvlarni aniqlaydi va ular yordamida o'quvchilar va talabalar bilimlarini samarali oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Quyida innovatsion ta'lim yondashuvlari va texnologiyalari haqida so'z yuritamiz:

Innovatsion ta'lim yondashuvlari. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlar muhim o'rin tutadi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics), PBL (Project-Bassed Learning), Flipped Learning (Teskari ta'lim) va Differensial ta'lim metodlarini ta'lim tizimiga joriy etish o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularning real hayotda qo'llash mumkin bo'lgan bilim va ko'nikmalarni egallashiga yordam beradi. Bu yondashuvlar ta'lim sifatini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Quyida ushbu metodikalar haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan:

1.STEAM metodikasi. STEAM yondashuvi fanlararo ta'lim modelini ifodalaydi, unda tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyalashgan holda o'qitiladi. Bu yondashuv: nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'laydi; kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi; jamoaviy ish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi; o'quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni faol ishtirok etishga undaydi.

STEAM metodikasini o'quv jarayoniga joriy etish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin: laboratoriya ishlari va eksperimentlarni tashkil etish; robotexnika va dasturlash mashg'ulotlarini o'tkazish; san'at va texnologiyalarni uyg'unlashtirgan loyihalar yaratishdir.

2.PBL(Loyihaga asoslangan ta'lim). PBL metodikasi o'quvchilarning muayyan muammolarini yechishga yo'naltirilgan loyihalar ustida ishlashini ta'minlaydi. Bu usul: mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini shakllantiradi; o'quvchilarning ijodkorligini rivojlantiradi; hayotiy muammolarni yechishga o'rgatadi; jamoaviy ish, muloqot va liderlik qobiliyatlarini oshiradi.

PBL metodini qo'llash bosqichlari:

1.Muammo yoki savol qo'yish (o'quvchilar oldiga muhim muammo yoki savol qo'yiladi).

2.Tadqiqot va ma'lumot yig'ish (o'quvchilar muammoni o'rganib, kerakli ma'lumotlarni yig'ishadi).

3.Loyiha ustida ishlash (o'quvchilar jamoalarda ishlaydi va o'z yechimlarini ishlab chiqadi).

4.Natijani taqdim etish (tayyorlangan loyiha taqdim etiladi va baholanadi).

5.Tahlil va xulosa chiqarish (jarayon muhokama qilinib, xatolar va o'rganilgan saboqlar aniqlanadi).

STEAM va PBL integratsiyasi

STEAM va PBL usullarini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarga yanada chuqur ta'lim berish mumkin.Masalan: dasturlash va matematika bo'yicha loyiha yaratish (mobil ilova ishlab chiqish); biologiya va muhandislik asosida ekologik loyiha ishlab chiqish hamda san'at va texnologiyani birlashtirgan interaktiv ko'rgazmalar yaratish.

3.Flipped Learning (Teskari ta'lim)

Bu yondashuvda an'anaviy dars jarayoni o'zgaradi ya'ni, o'quvchilar yangi mavzuni mustaqil ravishda video darslar, maqolalar yoki boshqa onlayn manbalar orqali o'rganadilar. Dars vaqtida esa amaliy mashg'ulotlar, muhokamalar va guruh ishlari orqali bilimlarini mustahkamlaydilar. Bu usul o'quvchilarning faolligini oshiradi va mustaqil o'rganish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

4.Differensial Ta'lim yondashuvi

Ushbu ta'lim yondashuvi har bir o'quvchining bilim darajasi, qiziqishlari va o'rganish uslubini inobatga olgan holda moslashtirilgan ta'lim usulidir. Bu yondashuv quyidagilarni ta'minlaydi: o'quvchilarning ehtiyojlariga mos keladigan ta'lim rejasi; individual yondashuv orqali ta'lim samaradorligini oshirish; har bir bolaning qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantirish.

Xulosa.

Innovatsion ta'lim yondashuvlar va texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ushbu ta'lim yondashuvlari va texnologiyalari o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va moslashtirilgan holga keltiradi. Kelajakda ta'lim sohasi raqamli transformatsiyaga chuqur kirib borishi kutilmoqda, bu esa o'quvchilarga sifatli va qulay ta'lim olish imkoniyatini taqdim etadi. Zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri qo'llash orqali dars samaradorligini oshirish, ta'limni yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan shaklga keltirish mumkin. O'qituvchilar va o'quvchilar ushbu yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llashga e'tibor qaratishlari lozim. Shu bilan birga ularni yaxshi o'zlashtirib, imkoniyatlaridan samarali foydalansalar, o'ylaymanki ta'lim sifati yanada yangi va yuqori bosqichlarga ko'tariladi.

Innovatsion ta'limdagi bu yondashuvlar va texnologiyalarning barchasi ta'lim tizimi sifatini yaxshilashga va xalqaro ta'lim standartlariga moslashishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim uslublarini joriy etish, o'quv dasturlarini xalqaro talablar asosida takomillashtirish hamda malakali va yetuk kadrlarni tayyorlash ushbu jarayonning muhim tarkibiy qismlaridir. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni ta'limga tatbiq etish, xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirish va talabalar uchun zamonaviy o'quv sharoitlarini yaratish orqali ta'lim sifatini yanada oshirilishi mumkin. Natijada, mamlakat ta'lim tizimi global me'yorlarga moslashib, xalqaro maydonda raqobatbardosh kadrlar yetishtirishga qodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prigojin, A.I. "Innovatsiya va ijtimoiy jarayonlar nazariyasi". Moskva: Nauka, 1989.
2. Sazonov, B.V. "Ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalar". Moskva: Prosveshchenie, 1995.
3. Xodjiev N. "Ta'lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish". Toshkent: Fan, 2020.
4. Hasanboyev J. "Pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta'lim". Toshkent: 2019.
5. Soliyev I. "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va interaktiv usullar". Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
6. Qosimov Sh. "Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash". Samarqand, 2022.
7. Beers, S.Z.(2011). 21-asr ko'nikmalari: talabalarni o'z kelajagiga tayyorlash. Ta'lim boshqaruvi va nazorati milliy forumi jurnali, 29(4).
8. OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti).(2018). Ta'lim va ko'nikmalarning kelajagi: Ta'lim 2030. OECD nashriyoti.
9. Krajcik, J.S. va Blumenfeld, P.C.(2006). Loyihaga asoslangan ta'lim. R.K.Soyer(Tahr.), O'rganish fanlari bo'yicha Kembrij qo'llanmasi(317-334-betlar). Kembrij universiteti matbuoti.
10. Bell, S.(2010). 21-asr uchun loyihaga asoslangan ta'lim: kelajak uchun ko'nikmalar. Hisob-kitob markazi: Ta'lim strategiyalari, muammolari va g'oyalari jurnali, 83(2), 39-43.

Internet manbalari

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi-www.uzedu.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi-www.edu.uz.
3. UNESCO rasmiy sayti-https://www.unesco.org.

NUTQ NAZARIYASI VA DISKURS TAHLILI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY TADQIQOTLAR

Raxmonova Dilnavoz Shavqiddinovna
Renessans ta'lim universiteti
Assistant oʻqituvchisi

Anotatsiya

Ushbu maqolada nutq nazariyasi va diskurs tahlili tushunchalari yoritiladi, ularning kelib chiqishi, xususiyatlari va oʻrganish metodlari tahlil qilinadi. Nutq nazariyasi tilni kommunikatsiya vositasi sifatida, diskurs tahlili esa tilning ijtimoiy kontekstda qanday ishlashini oʻrganadi. Maqolada, shuningdek, nutq va diskurs oʻrtasidagi farqlar va ularning ijtimoiy qurilishdagi oʻrni muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Nutq nazariyasi, diskurs tahlili, til va muloqot, ijtimoiy kontekst, hokimiyat va bilim, diskurs va nutq oʻrtasidagi farqlar, ijtimoiy qurilish, Lingvistika, Sotsiologiya.

Анотация

В данной статье освещаются понятия теории речи и анализа дискурса, анализируются их происхождение, особенности и методы изучения. Теория речи изучает язык как средство коммуникатсии, а анализ дискурса – как язык функционирует в социальном контексте. В статье также обсуждаются различия между речью и дискурсом и их роль в социальном строительстве.

Ключевые слова: Теория речи, анализ дискурса, язык и коммуникация, социальный контекст, власть и знание, различия между дискурсом и речью, социальная структура, лингвистика, социология.

Abstract

This article explores the concepts of discourse theory and discourse analysis, discussing their origins, characteristics, and methodologies. Discourse theory examines language as a means of communication, while discourse analysis investigates how language functions within social contexts. The article also addresses the differences between speech and discourse, as well as their roles in the social construction of reality.

Keywords: Speech theory, discourse analysis, language and communication, social context, power and knowledge, differences between discourse and speech, social construction, Linguistics, Sociology.

Nutq nazariyasi va diskurs tahlili bugungi lingvistika va kommunikatsiya tadqiqotlarining markaziy yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada ushbu tushunchalarning kelib chiqishi, oʻziga xos xususiyatlari va ularni oʻrganish metodlari yoritiladi. Shuningdek, nutq va diskurs tushunchalari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik tahlil qilinadi.

Nutq nazariyasi

Nutq nazariyasi tilni insonlar oʻrtasidagi muloqot vositasi sifatida oʻrganishga qaratilgan boʻlib, bu nazariya til va nutq tushunchalarini farqlash orqali insonning gapirish faoliyatini oʻrganishga qaratilgan. Nutq tilning shaxsiy darajadagi qoʻllanishi boʻlib, til esa ijtimoiy tuzilgan va doimiy tizimdir. Bu farqlanish birinchi navbatda Ferdinand de Sossyurning ishlariga asoslanadi. Uning fikricha, "til – bu bir jamoa a'zolari tomonidan kelishilgan, ijtimoiy xususiyatga ega boʻlgan belgilarning tizimidir, nutq esa bu tizimning alohida bir individ tomonidan amalga oshirilgan koʻrinishidir" [23].

[23] Sossyur, F. (1916). Kurs obshchey lingvistiki. Moskva: Progress.

Sossyur til va nutqni farqlash orqali lingvistik tahlilga zamonaviy yondashuvni ishlab chiqdi va bu yondashuv keyinchalik koʻplab tadqiqotlar uchun asos boʻldi. Sossyurning nazariyasi tilni murakkab ijtimoiy fenomen sifatida tushunishga yordam berdi va bu orqali lingvistika ilmiy jihatdan yangi bosqichga koʻtarildi.

Diskurs tahlili

Diskurs tahlili esa tilni faqat matndagi yoki nutqdagi grammatik va sintaktik tuzilmalar orqali emas, balki kengroq kontekstual va ijtimoiy jihatlar orqali oʻrganadi. Diskurs – bu ijtimoiy amaliyotlar bilan bogʻliq boʻlgan matnlar yigʻindisi sifatida koʻriladi. Van Dijk bu haqda shunday yozadi: "Diskurs tushunchasi faqatgina sintaktik tuzilma yoki ma'no vositasi emas, balki u til vositasida insonlar oʻrtasidagi ijtimoiy munosabatlar va hokimiyat tuzilmalari bilan bogʻliqdir"[24]. Norman Ferklo uch bosqichli model orqali diskurs tahlilini aniqlaydi: matn, diskursning ijtimoiy amaliyot sifatida tahlili, va ijtimoiy tuzilmalar bilan bogʻliqligi. Uning fikricha, "til vositasi bilan muloqot qilish jamiyatda mavjud boʻlgan kuch tuzilmalari va ijtimoiy oʻzgarishlarga ta'sir qiladi"[25].

Nutq va diskurs oʻrtasidagi farqlar

Nutq va diskurs tushunchalari oʻzaro bogʻliq boʻlsa-da, ular orasidagi farqlarni aniqlash muhim. Nutq nazariyasi koʻproq individual nutqiy faoliyatga e'tibor qaratadi, ya'ni bir shaxs tomonidan amalga oshirilgan til harakati oʻrganiladi. Diskurs tahlili esa til vositasida hokimiyat va ijtimoiy munosabatlar qanday ifodalanishini va ularning tahlilini oʻz ichiga oladi. Gee bu masalada shunday deydi: "Diskurs tahlili faqat tilni oʻrganish emas, balki til vositasi orqali ma'no yaratish va uni ijtimoiy vaziyatlarga bogʻlash jarayonidir"[26]. Diskur va nutq tushunchalari orasidagi farqni tushuntirishda lingvistik va ijtimoiy nazariyalardan foydalanish muhimdir. Quyida asosli iqtiboslar bilan tushuntirilgan ta'rif va misollar berilgan.

Nutq – bu individning ogʻzaki yoki yozma shaklda boshqa shaxslarga yoʻllagan ma'ruza yoki suhbatidir. Bu ma'lum bir vaqtda va joyda roʻy beradi, va yakka holda koʻrib chiqiladi. Ferdinand de Saussurening semiotika nazariyasida nutq "parole" deb ataladi va u individning tilni amalda qoʻllashi bilan bogʻliq hodisa sifatida koʻriladi[27].

Misol: Bir kishi doʻkondagi sotuvchi bilan qilgan suhbatni nutq deb atash mumkin, chunki bu aloqa jarayoni aniq vaqt va joy bilan bogʻliq.

Diskurs – bu kengroq ijtimoiy va madaniy muhitda yuzaga keladigan muloqotlar tizimi. Diskur nafaqat til orqali muloqotni, balki ijtimoiy va madaniy omillarni, kuch va hokimiyat munosabatlarini ham oʻz ichiga oladi. Michel Foucault diskurni "hokimiyat bilan bogʻliq bilim tizimlari" sifatida taʼriflaydi, yaʼni diskurlar ijtimoiy va siyosiy hayotda hokimiyatning qanday tarqalishini va tildagi belgilar orqali qanday boshqarilishini aks ettiradi[28].

Misol: Siyosiy diskursga misol sifatida erkinlik haqida turli siyosiy nuqtai nazarlarni keltirish mumkin. Masalan, bir guruh erkinlikni individual huquqlar sifatida ta'riflaydi, boshqasi esa davlat boshqaruvi va xavfsizlik bilan bogʻliq holda koʻradi. Bu turli diskurslarning birlashuvi orqali shakllangan ijtimoiy muloqotdir.

Farqlar:

-Nutq yakka olingan til hodisasidir va qisqa muddatli, shaxsiy muloqotni bildiradi. Saussure uni "parole" deb ataydi va bu tilning individual qoʻllanishidir[29].

-**Diskurs** esa ijtimoiy, madaniy va siyosiy munosabatlar orqali shakllangan kengroq hodisadir. Foucaultning taʼkidlashicha, diskur bilim va hokimiyatni boshqarishning vositasi sifatida xizmat qiladi[30].

---

[24] Van Dijk, T.A. (1997). Discourse as Structure and Process. London: SAGE Publications.
[25] Ferklo, N. (1989). Language and Power. London: Longman.
[26] Gee, J.P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. New York: Routledge.
[27] Saussure, F. (1916). *Course in General Linguistics*. McGraw-Hill.
[28] Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.
[29] Sossyur, F. (1916). Kurs obshchey lingvistiki. Moskva: Progress.
[30] Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.

Yana bir misol:

Nutq: Bir talabaning universitetda oʻqituvchiga bergan savolga javobi.

Diskurs: Ta'lim diskuri doirasida ilm olish turli xil tushunchalar orqali koʻriladi. Ba'zi diskurlar talabalarning davlat nazorati ostida oʻrganishi kerakligini ta'kidlasa, boshqalar mustaqil oʻrganish jarayoniga urgʻu beradi[31].

Diskurs nazariyasi va diskurs tahlili: Tilning ijtimoiy qurilishdagi oʻrnini anglash

Diskurs nazariyasi va diskurs tahlili til va jamiyatni oʻrganishda muhim yondashuvlardir. Ikkalasi ham diskurs (ogʻzaki, yozma yoki vizual muloqot) ijtimoiy haqiqatlar, mafkuralar va hokimiyat tuzilmalarini shakllantirishdagi roliga e'tibor qaratadi. Koʻpincha bir-biriga oʻxshash ishlatilsa-da, diskurs nazariyasi odatda diskursning tabiati va funksiyasini oʻrganadigan kengroq nazariy doirani anglatadi, diskurs tahlili esa diskursni maxsus kontekstlarda oʻrganish uchun qoʻllaniladigan metodologik yondashuvdir.

1. Diskurs nazariyasi nima?

Nutq nazariyasi - bu narsalar haqida qanday gaplashishimiz va o'ylashimizni tushunish usuli bo'lib, u til, jamiyat, falsafa va madaniyat kabi turli sohalardan kelib chiqadi. Mishel Fuko ismli mashhur mutafakkirning fikricha, biz muloqot qilish usuli nafaqat haqiqatni ko'rsatibgina qolmay, balki biz haqiqat deb o'ylagan narsalarni yaratishga yordam beradi. Uning so'zlariga ko'ra, bizning nutqimiz odamlarning ma'lum bir vaqt yoki joyda nima deyishi yoki o'ylashini boshqarishi mumkin[32].

Diskurs nazariyasi, shuningdek, post-strukturalizm vakillari boʻlgan Jyak Derrida kabi olimlarning ishlanmalaridan ham foydalanadi. Derrida ma'no doimiy va barqaror emas, balki **"til orqali doimiy ravishda kechiktiriladi"** [33] deb hisoblagan. Diskurs nazariyasida hokimiyat munosabatlari markaziy oʻrin egallaydi, ayniqsa, qanday qilib ba'zi diskurslar ustun boʻlib, boshqalari chetga surilganligi masalasida.

Diskurs Nazariyasidagi Asosiy Tushunchalar

Hokimiyat va Bilim: Fuko hokimiyat va bilimning bir-biri bilan bogʻliq ekanligini ta'kidladi. U bilimsiz hokimiyat boʻlmasligini va **"toʻgʻri" yoki "haqiqiy" deb qabul qilingan diskurslar koʻpincha hukmron ijtimoiy guruhlarning manfaatlariga xizmat qilishi**[34] mumkinligini aytgan.

Gegemoniya: Laclau va Mouffe 1985-yildagi *Gegemoniya va Sotsialistik Strategiya* asarida diskurs nazariyasini kengaytirib, siyosiy va ijtimoiy tartiblar qanday qilib diskursiv amaliyotlar orqali oʻrnatilishini tahlil qilgan. Ular gegemoniya tushunchasini kiritganlar, bu esa **"ma'lum bir diskursning hukmronlik qilishi va u tabiiy yoki oddiy deb qabul qilinishi"**[35] ni anglatadi.

Mafkura: Yana bir muhim tushuncha mafkuradir, ya'ni hukmron guruhning manfaatlarini aks ettiruvchi va ularga xizmat qiluvchi gʻoyalar toʻplami. Diskurs nazariyachilariga koʻra, **"mafkuralar diskurs orqali saqlanadi va ma'lum hokimiyat munosabatlarini qonuniy va tabiiy qilib koʻrsatadi"**[36] .

Diskurs Tahlili nima?

Diskurs tahlili diskurslarning ma'lum kontekstlarda qanday ishlashini oʻrganish uchun qoʻllaniladigan metodologik yondashuvdir. Bu matnlar, suhbatlar yoki har qanday kommunikativ voqeani tahlil qilish bilan bogʻliq boʻlib, **"tilning ijtimoiy identifikatsiyalarni, munosabatlarni va haqiqatlarni qanday yaratishda ishlatilishini"** tushunishga harakat qiladi[37].

Diskurs tahliliga turli xil yondashuvlar mavjud boʻlib, har biri til va ma'no haqidagi turli taxminlarga ega:

---

[31] Gee, J.P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. New York: Routledge.

[32] Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.

[33] Gee, J.P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. New York: Routledge.14-bet

[34] Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Pantheon Books.

[35] Laclau, E., and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.

[36] Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.57-bet

[37] Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.22-bet

Kritik Diskurs Tahlili (KDA): Norman Fairclough kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan KDA **"til va hokimiyat oʻrtasidagi munosabatlarga e'tibor qaratadi"**[38] . U tilning ijtimoiy tengsizliklarni saqlab qolish va hokimiyat nomutanosibligini qanday qilib mustahkamlashini ochib berishga intiladi.

Suhbat Tahlili (SA): Bu yondashuv suhbatning mikro-darajadagi tafsilotlariga e'tibor qaratadi. **"Suhbatdagi ketma-ketlik va ishtirokchilarning muloqotni boshqarish usullari"** tahlil qilinadi[39] .

Diskursiv Psixologiya: Ushbu yondashuv psixologik hodisalar diskursda qanday yaratilishini oʻrganadi va **"psixologik holatlar tilsiz mavjud deb qarashni rad etadi"**[40].

Diskurs Tahlilining Amaliyotlari

Diskurs tahlili media tadqiqotlari, siyosiy muloqot, sotsiologiya va tashkilotshunoslik kabi keng qamrovli sohalarda qoʻllanilishi mumkin. Masalan, siyosiy diskursda tadqiqotchilar siyosatchilar **"tilni qanday qilib mafkuraviy kun tartiblarini qoʻllab-quvvatlash uchun ishlatishini"** tahlil qilishlari mumkin[41]. Diskurs tahlilining yaxshi ma'lum boʻlgan bir misoli yangiliklar ommaviy axborot vositalarini oʻrganish boʻlib, tadqiqotchilar **"immigratsiya yoki terrorizm kabi masalalarning tasvirlari hukmron mafkuralarni qanday mustahkamlashini tahlil qiladi"**[42] .

Diskurs Nazariyasi va diskurs tahlilining tanqidlari

Diskurs nazariyasi va tahlili ijtimoiy tadqiqotlarda mashhur vositalarga aylangan boʻlsa-da, ular tanqidlarsiz emas. Bir tanqid **"tilga qaratilgan diqqatning ijtimoiy haqiqatni shakllantirishda iqtisodiy tuzilmalar kabi moddiy sharoitlarning rolini kam baholashi"** bilan bogʻliq [43] .Yana bir tanqid **"ma'no doimiy ravishda oʻzgaruvchi deb qaraladigan post-strukturalistik qarashdan kelib chiqadigan nisbiychilik"** bilan bogʻliq[44].

Nutq nazariyasi va diskurs tahlili zamonaviy lingvistika va kommunikatsiya tadqiqotlarining muhim komponentlaridir. Nutq nazariyasi til va nutqni farqlash orqali inson muloqotining ijtimoiy kontekstini oʻrganadi, bu jarayonda Sossyurning keltirilgan fikrlari markaziy ahamiyatga ega. Diskurs tahlili esa tilni matn yoki nutqning grammatik va sintaktik jihatlari bilan birga, kengroq ijtimoiy va kontekstual jihatlar orqali tahlil qiladi. Van Dijk va Fairclough kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan metodologiyalar til va ijtimoiy munosabatlar oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganish uchun muhim ahamiyatga ega.

Nutq va diskurs tushunchalari oʻzaro bogʻliq boʻlsa-da, ular orasidagi farqlarni ajratish tadqiqotlar uchun zarur. Nutq nazariyasi individual nutqiy faoliyatga e'tibor qaratadi, diskurs tahlili esa ijtimoiy tuzilmalardagi hokimiyat va munosabatlarni ochib berishga xizmat qiladi. Diskurs nazariyasi va tahlili, ijtimoiy haqiqatchilikni shakllantirishdagi roli va ta'sirini tushunish uchun muhim nazariy asoslarni taklif etadi. Ularning tanqidiy yondashuvlari, shu jumladan iqtisodiy sharoitlar va ma'no o'zgaruvchanligi masalalari, kelgusi tadqiqotlar uchun yangi yoʻnalishlar ochadi. Shunday qilib, nutq nazariyasi va diskurs tahlili nafaqat til, balki ijtimoiy realnostni anglashda muhim vositalar boʻlib qolmoqda.

Nutq nazariyasi va diskurs tahlili tilni tushunishning ikki asosiy metodidir. Ular orasidagi asosiy farq shundaki, nutq nazariyasi tilni individual darajada oʻrganadi, diskurs tahlili esa tilning

---

[38] Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.45-bet

[39] Wodak, R., and Meyer, M. (Eds.). (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). SAGE Publications.19-bet.

[40] Wodak, R., and Meyer, M. (Eds.). (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). SAGE Publications.33-bet

[41] Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.75-bet

[42] Gee, J. P. (2011). *How to do Discourse Analysis: A Toolkit*. Routledge. 49-bet.

[43] Wodak, R., and Meyer, M. (Eds.). (2009). *Methods of Critical Discourse Analysis* (2nd ed.). SAGE Publications. 12-bet.

[44] Laclau, E., and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.23-bet.

jamiyatdagi roliga, ijtimoiy tuzilmalar va hokimiyat bilan oʻzaro ta'siriga e'tibor qaratadi. Ushbu nazariy yondashuvlar zamonaviy lingvistika va sotsiolingvistika sohasida oʻz oʻrnini topgan va kelgusida bu yoʻnalishlar boʻyicha tadqiqotlar davom etishi kutilmoqda.Diskurs nazariyasi va diskurs tahlili til, hokimiyat va jamiyat oʻrtasidagi munosabatlarni oʻrganish uchun chuqur yondashuvlarni taklif etadi. Diskursni tahlil qilish orqali tadqiqotchilar ijtimoiy identifikatsiyalar, munosabatlar va hokimiyat tuzilmalarining qanday yaratilganligi va saqlanib qolganligini ochib bera olishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
2. Ferklo, N. (1989). Language and Power. London: Longman.
3. Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Pantheon Books.
4. Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Pantheon Books.
5. Gee, J.P. (2014). An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method. New York: Routledge
6. Gee, J. P. (2014). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Routledge.
7. Gee, J. P. (2011). *How to do Discourse Analysis: A Toolkit*. Routledge
8. Laclau, E., and Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. Verso.
9. Saussure, F. (1916). *Course in General Linguistics*. McGraw-Hill.
10. Sossyur, F. (1916). Kurs obshchey lingvistiki. Moskva: Progress.

PRAGMATIK KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI: MASOFAVIY TA'LIM DOIRASIDA YONDASHUVLAR

Raxmonova Dilnavoz Shavqiddinovna
Renessans ta'lim universiteti
Assistant oʻqituvchisi,

Yusupova Sevinch Sherzod qizi
Renessans ta'lim universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada pragmatik kompetentsiyani shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Pragmatik kompetentsiya, ona tili yoki chet tili boʻlishidan qat'i nazar, kommunikativ jarayonning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: Pragmatik kompetentsiya, Akademik diskurs, Kommunikativ kompetentsiya, Til oʻrgatish metodikasi, Yumshatuvchilar (mitigatorlar), Masofaviy ta'lim, Pragmatik tahlil, Lingvistik madaniyat, Chet til oʻqitish, Akademik yozuv koʻnikmalari.

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты формирования прагматической компетенции. Прагматическая компетенция играет важную роль в повышении эффективности коммуникативного процесса, независимо от того, является ли это родным или иностранным языком.

Ключевые слова: Прагматическая компетенция, Академический дискурс, Коммуникативная компетенция, Методика преподавания языка, Митигаторы, Дистанционное обучение, Прагматический анализ, Лингвистическая культура, Преподавание иностранных языков, Навыки академического письма.

Annotation

This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing pragmatic competence. Pragmatic competence, regardless of whether it involves a native or a foreign language, plays an important role in enhancing the effectiveness of the communication process.

Key words: Pragmatic competence, Academic discourse, Communicative competence, Language teaching methodology, Mitigators, Distance learning Pragmatic analysis, Linguistic culture, Foreign language teaching, Academic writing skills.

Pragmatik kompetentsiyani shakllantirish masalalari pedagogika va lingvistikaning dolzarb mavzularidan biri hisoblanadi. Pragmatik kompetentsiyaga ega boʻlish, xoh ona tili, xoh chet tili boʻlsin, kommunikatsiya jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Til yoʻnalishidagi mutaxassisliklar uchun pragmatik kompetentsiya, shuningdek, oʻquvchilarning kasbiy koʻnikmalari (hard skills) bilan ham tavsiflanadi. Shakllangan pragmatik kompetentsiya koʻplab "yumshoq koʻnikmalar"ga (soft skills) bevosita ta'sir koʻrsatadi. Bu koʻnikmalar jamoada samarali va/yoki adekvat xulq-atvorni, turli lavozimlarda (rahbar, xodim, jamoa a'zosi) oʻzini tutishni oʻz ichiga oladi. Pragmatik kompetentsiya koʻpincha ona tili doirasida e'tibordan chetda qoladigan til sohalaridan biri hisoblanadi. Til egasi turli nutq ifodalarining oʻrinli qoʻllanilishini his qiladi, yetarli kommunikativ tajribaga ega yoki uni vaziyatga mos til formulalaridan foydalanish uchun olish imkoniyatiga ega deb faraz qilinadi. Ammo chet tilini oʻrganishda pragmatik kompetentsiya koʻpincha grammatika va lugʻat boyligini oshirish uchun ikkinchi darajaga tushiriladi.Kommunikativ metodikalarni faol qoʻllash tufayli pragmatik kompetentsiyani shakllantirish bevosita muloqot orqali amalga oshishi mumkin. Til mutaxassisliklari boʻyicha oʻqiyotgan talabalar uchun bunday muloqotdan tashqari, ular muloqotning aniq vaziyatida maksimal kommunikativ effektga erishish uchun turli til konstruksiyalaridan maqsadli foydalanish imkoniyatiga ega boʻlishadi.Mazkur mavzuga bagʻishlangan nashrlar faoliyati tahlili barqaror qiziqish mavjudligini koʻrsatadi: 2015-yildan 2020-

yil dekabrigacha boʻlgan davrda Rossiya Ilmiy-axborot markazi (RINZ) ma'lumotlari asosida kalit soʻz sifatida "pragmatik kompetentsiya" keltirilgan 55 ta nashr aniqlangan. Bir tomondan, bu nashrlar soni koʻp emas, boshqa tomondan, agar ushbu davr uchun unga yaqin mavzulardagi kalit soʻzlar tahlil qilinsa, quyidagicha holat kuzatiladi:

Pragmatik kompetentsiyaning oʻziga xos koʻrinishlari: Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, pragmatik kompetentsiyaning ayrim koʻrinishlari, masalan, nutq aktlari va janr shakllarini oʻzlashtirish, ilmiy ishlar va maqolalarda kam uchraydi. Shu bilan birga, pragmatik kompetentsiyaga yaqin boʻlgan kommunikativ va sotsiomadaniy kompetentsiyalar koʻproq e'tirof etilgan. Masalan, soʻnggi besh yilda "kommunikativ kompetentsiya" kalit soʻzlari 6893 marta, "sotsiomadaniy kompetentsiya" esa 1189 marta eslatilgan. Bu raqamlar kommunikativ kompetentsiyaning keng qamrovli va turli fanlarda, jumladan pedagogika va filologiyada, keng qoʻllanilishini koʻrsatadi. Ayni paytda boshqa kalit soʻzlar kommunikativ kompetentsiyaning alohida koʻrinishlariga ishora qiladi va ularning talqini tadqiqot uslublariga bogʻliq. Masalan, kommunikativ kompetentsiya an'anaviy tarzda D. Xayms tomonidan "tilning situatsiyaga mosligini ichki sezish" sifatida ta'riflanadi [**Hymes,** 1972].

Pragmatik kompetentsiya shakllantirish boʻyicha tadqiqotlar:

Pragmatik kompetentsiyani shakllantirish masalalari bir necha muhim ishlar orqali yoritilgan. Masalan, "Xorijiy til amaliyotida pragmatik kompetentsiya" (Kojuxova, 2015) maqolasida bu mavzuning dolzarbligi asoslangan. Shuningdek, "Ona tili darslarida pragmatik kompetentsiyani shakllantirish muammolari" va "Pragmatik kompetentsiya: invivo va invitro" (Kojuxova, Redkina, 2018) maqolalarida pragmatik kompetentsiyaning ona tili va chet tillari uchun ahamiyati ta'kidlangan [Kojuxova, Redkina, 2019]. Ular tilni oʻrganish jarayoni mamlakat ichida (EFL) yoki bevosita til muhitida (ESL) boʻlishi mumkinligini koʻrsatgan. Xalqaro muloqotda ingliz tilidan foydalanishda (EIC) pragmatik kompetentsiyani shakllantirish istiqbolli yoʻnalish sifatida keltiriladi.

Mazkur tadqiqotda pragmatik kompetentsiya tushunchasi vaziyat kontekstini hisobga olgan holda nutq ifodalarini shakllantirish va kommunikativ maqsadlarga erishish uchun tegishli nutq aktlarini qoʻllash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Pragmatik kompetentsiya kommunikativ kompetentsiyaning bir qismi boʻlib, lingvistik va sotsiolingvistik kompetentsiyalar bilan bir qatorda tahlil qilinadi [CEFR, 2001]. Filologiya va xorijiy tillar fakultetlari tilni pragmatik jihatdan oʻrganishga eng katta imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu yoʻnalishda talabalarga til vositalarini situatsiyaga mos ravishda qoʻllashni oʻrgatish mumkin.

Talabalar koʻpincha subordinatsiya munosabatlar madaniyatini yetarli darajada oʻzlashtirmagan. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, akademik yozuvda quyidagi qiyinchiliklar kuzatiladi:

1. Xabarlarning yetarli darajada yumshatilmasligi.
2. Akademik metalugʻatning kam qoʻllanilishi.
3. Shaxsga tahdid qiluvchi nutq aktlarining toʻgʻridan-toʻgʻri ifodasi.
4. Talabchan va cheklovli nutq uslubi [**Buckingham,** 2015].

Bu holatlar maxsus mashqlar tizimini ishlab chiqish zarurligini koʻrsatadi, bu masofaviy ta'limda akademik diskurs doirasida pragmatik kompetentsiyani shakllantirishga yordam beradi. Pragmatik kuchni intuitsiya darajasida tushunish koʻpincha kontrastiv tahlil natijasida shakllanadi, bu esa turli nutq aktlarining formulalarini aniqlash imkonini beradi.Mazkur jihatlar chet tilini oʻrganishda ham, akademik diskursni rivojlantirishda ham toʻliq qoʻllanilishi mumkin [**Cohen,**2018]. Bunday shaxsga tahdid qiluvchi nutq aktlarini tahlil qilish akademik xorijiy diskursda pragmatik kompetensiyani shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, oʻquvchilar tomonidan ona tili (rus tili)da yozishmalar davomida ishlatiladigan konstruktsiyalarni koʻrib chiqish va ularni xuddi shunday tahlil qilish ham mumkin. Bu yondashuv, shubhasiz, talabalar orasida "yumshoq koʻnikmalar"ni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bizning akademik diskursdagi pragmatik kompetensiyani shakllantirish boʻyicha metodikamiz asosida yotgan A. Keysning tadqiqotida oʻqituvchilar tomonidan aytilgan ba'zi iboralarni muhokama qilish taklif etiladi [**Case, A.** 2015]. Agar

D.Vizenfortning ishida talabalarning javoblarini tahlil qilish taklif qilingan boʻlsa, bu yerda oʻqituvchilarning replikalari tanqidiy tahlil qilinadi.

A.Keysning umumiy tavsiyasi bayonotlarning qat'iyligini kamaytiradigan va kommunikativ bosimni yumshatadigan hyejlardan (hedges-mitigators) foydalanishni oʻz ichiga oladi. Bunday hyejlarga, jumladan, *a bit, probably, a moment, at least, at this stage, attempts, better, can, could, don't know, excuse, guess, not completely, hopefully, I'd like, some, might, most, much, no real* va boshqa koʻplab iboralar kiradi. Odatda, bunday hyejlarga modal fe'llar, taxmin ifodalovchi soʻzlar, epistemik fe'llar va shunga oʻxshash birliklar kiradi [**Case, A.** 2015]. F.Alqurashining fikriga koʻra, akademik muloqotda eng samarali hyejlarga *maybe, possibly, perhaps* kiradi. Aynan mana shu uchta hyejl deyarli barcha darajalarda xorijiy tilni egallash jarayonida keng ishlatiladi [**Alqurashi,** 2019]. Bizning taklifimizga koʻra, akademik diskursda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish metodikasida pragmatik tahlil taqqoslash orqali amalga oshiriladi. Quyidagi misolda (2-jadval) talabalarga oʻqituvchilar tomonidan ishlatilgan iboralarni taqqoslash va ularning pragmatik kategoriyalar nuqtai nazaridan qanchalik toʻgʻri ekanligini muhokama qilish taklif etiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, shunday turdagi muhokamalar nazariy va amaliy grammatika boʻyicha darslarda, ingliz tilida nutq madaniyati boʻyicha mashgʻulotlarda qoʻllanilishi mumkin. Chunki ular pragmatik lingvistikaga oid nazariy tushunchalarni amaliy materiallar orqali faol qoʻllashga, kommunikatsiya ishtirokchilarining ijobiy yuzini zarar yetkazuvchi asosiy usullarni aniqlashga yordam beradi. Bu usullar modal fe'llar, ijobiy semantikaga ega leksik birliklar, odob koʻrsatkichlari va yumshatuvchilarni (mitigatorlar) oʻz ichiga oladi. Mazkur tadqiqotda muallif taklif etgan yondashuv, ya'ni akademik muloqot ishtirokchilarining nutqiy xatti-harakatlarini masofaviy shaklda reflektiv va pragmatik tahlil qilish usuli, til yoʻnalishidagi talabalar orasida pragmatik kompetensiyaning ayrim jihatlarini shakllantirishga yoki rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kojuxova, I. V. (2015). Pragmatik kompetensiya xorijiy til amaliyotida. *Chelyabinsk Davlat Universiteti Axborotnomasi*, №27(382), 96–100-betlar.
2. Kojuxova, I. V., Red'kina, O. Yu. (2018). Pragmatik kompetensiya: invivo va invitro. *Ta'lim, til va madaniyataro muloqot: materiallar toʻplami*, Permь, 59–63-betlar.
3. Alqurashi, F. (2019). L2 oʻquvchilarida pragmatik kompetensiya: *maybe, perhaps va possibly* misolida. *Language Studies nazariyasi va amaliyoti*, t. 9, №6, 637–644-betlar.
4. Buckingham, L. (2015). Ingliz tilshunosligi boʻyicha tadqiqot loyihasi. London: Routledge Publ., 204 b.
5. Case, A. (2015). Seminarlarni olib borish / Munozaralarni muloyimlik bilan oʻtkazish oʻyini. *UsingEnglish.com*. Online manba: https://www.usingenglish.com.
6. Cohen, A. D. (2018). Ona tili va begona tilda pragmatikani oʻrganish. Clevedon: Multilingual Matters Publ., 312 b.
7. Hymes, D. H. (1972). Kommunikativ kompetensiya haqida. *J. B. Pride va J. Holmes (tahr.). Sotsiolingvistika: Tanlangan maqolalar*. Harmondsworth: Penguin Publ., 269–293-betlar.

NEUROSCIENTIFIC FINDINGS INTO ENGLISH VOCABULARY ACQUISITION

Samadova Svetlana Jontoshevna
Chirchik state pedagogical university,
senior teacher at the Interfaculty department of Foreign Languages,
Faculty of Tourism,

Bakayeva Rushanabonu Nasritdin qizi
Student of Chirchiq State Pedagogical University
Faculty of Natural Sciences.
Biology Department, Group 22/1

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilida soʻz boyligini oʻzlashtirishda ishtirok etuvchi neyrobiologik mexanizmlarni oʻrganib, yangi soʻzlarni yodlash va eslab qolish jarayonlariga taʼsir qiluvchi kognitiv hamda neyron jarayonlarga eʼtibor qaratadi. Maqolada til oʻzlashtirishda ishchi xotira va uzoq muddatli xotira kabi xotira tizimlarining rolini, shuningdek, lugʻat yodlashni optimallashtirishdagi neyroplastiklikning ahamiyatini oʻrganadi. Ushbu natijalarning ahamiyati til oʻrganayotgan shaxslar va pedagoglar nuqtayi nazaridan koʻrib chiqilib, neyrobiologik dalillarga asoslangan lugʻat yodlash jarayonini yaxshilash boʻyicha amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit soʻzlar: neyrobiologiya, lugʻat yodlash, til oʻrganish, xotira tizimlari, neyroplastiklik, kognitiv strategiyalar, neyroximoya.

Аннотация

В данной статье рассматриваются нейробиологические механизмы, лежащие в основе усвоения английской лексики, с акцентом на когнитивные и нейронные процессы, участвующие в изучении и запоминании новых слов. В исследовании изучается роль систем памяти, таких как рабочая память и долговременная память, в овладении языком, а также важность нейропластичности в оптимизатсии запоминания лексики. Важность этих результатов рассматривается с точки зрения людей, изучающих язык, и педагогов, предлагая практические рекомендации по улучшению процесса запоминания лексики на основе нейробиологических данных.

Ключевые слова: нейробиология, усвоение лексики, изучение языка, системы памяти, нейропластичность, когнитивные стратегии, нейрозащита.

Abstract

This article investigates the neuroscientific mechanisms underlying English vocabulary acquisition, emphasizing the cognitive and neural processes involved in learning and retaining new words. It explores the roles of memory systems, including working memory and long-term memory, in language acquisition, as well as the significance of neural plasticity in optimizing lexical retention. The implications of these findings are discussed in relation to both language learners and educators, offering practical recommendations for improving vocabulary acquisition based on neuroscientific evidence.

Keywords: neuroscience, vocabulary acquisition, language learning, memory systems, neural plasticity, cognitive strategies, neuroimaging.

Language learning is a multifaceted cognitive process that engages various neural mechanisms, including memory consolidation, attentional control, and synaptic plasticity. Among the core components of language acquisition, vocabulary learning plays a pivotal role in linguistic competence, directly influencing both receptive and productive language skills. Despite its significance, the intricate relationship between English vocabulary acquisition and neural activity remains insufficiently explored, leading to gaps in the effectiveness of pedagogical approaches and cognitive learning models. Neuroscientific research suggests that acquiring new vocabulary induces

structural and functional changes in the brain, enhancing synaptic connectivity, strengthening memory encoding, and facilitating neuroplastic adaptations. Studies employing functional magnetic resonance imaging (fMRI) and electroencephalography (EEG) have identified the involvement of key brain regions such as the hippocampus, prefrontal cortex, and temporoparietal junction in lexical processing and retention. However, the precise neural mechanisms underlying the acquisition, consolidation, and retrieval of second-language vocabulary are not yet fully understood. A deeper understanding of these neurocognitive mechanisms could contribute to optimizing language instruction methodologies by integrating findings from neuroscience into applied linguistics and cognitive psychology. This thesis aims to investigate the interplay between English vocabulary learning and brain activity, examining cognitive and neurological perspectives through a systematic review of existing literature and neuroscientific findings. By shedding light on the neural substrates involved in vocabulary acquisition, this study seeks to inform the development of evidence-based language learning strategies that enhance cognitive efficiency and long-term retention.

Vocabulary acquisition is a fundamental component of language learning that engages multiple cognitive and neurological processes. Effective word learning requires the integration of phonological, semantic, and syntactic processing, all of which are supported by distinct memory systems and brain regions. Phonological processing is crucial for encoding the sound patterns of new words, whereas semantic processing links these words to existing knowledge structures. Research indicates that working memory plays a central role in vocabulary acquisition. Baddeley (2000) highlights the significance of the phonological loop, a temporary storage system that allows learners to rehearse and consolidate unfamiliar words. Nation and Snowling suggest that semantic associations – linking new words to known concepts – enhance memory retention and facilitate faster retrieval. [7] Hulme et al. further investigated how phonological memory influences vocabulary learning, emphasizing that strong phonological representation leads to improved long-term retention. [4] Vocabulary acquisition follows a structured process. Initially, new words are perceived and decoded through phonological recognition. The semantic integration phase assigns meaning to the word and connects it to existing linguistic knowledge. Finally, consolidation occurs, where repeated exposure and contextual use transfer the word into long-term memory. These stages emphasize the importance of active engagement, spaced repetition, and contextualized learning in second-language acquisition. The human brain is highly adaptable, and vocabulary learning triggers neuroplastic changes in key neural regions. Functional neuroimaging studies have identified the hippocampus, prefrontal cortex, Broca's area, and Wernicke's area as central to lexical processing and retention. The hippocampus plays a crucial role in long-term memory formation, allowing new words to be stored and retrieved efficiently [8]. The prefrontal cortex governs attention, executive control, and working memory, facilitating focused learning. Broca's area is primarily responsible for speech production and grammatical processing, while Wernicke's area supports word comprehension and semantic integration.

Neuroplasticity, the brain's ability to reorganize itself in response to learning, is a key factor in vocabulary acquisition. Research has shown that learning new words enhances synaptic connectivity, strengthens neural circuits, and increases gray matter density in language-related regions. Draganski et al. demonstrated that intensive vocabulary learning leads to measurable structural changes in the brain. [2] Mechelli et al. (2004) found that bilingual individuals exhibit greater density in the left inferior parietal cortex, which is associated with enhanced language-learning abilities. [6] Similarly, Green and Abutalebi introduced the Adaptive Control Hypothesis, explaining how multilingual individuals develop enhanced cognitive control mechanisms that improve vocabulary acquisition. Advanced neuroimaging techniques provide empirical evidence of how the brain processes and consolidates new words. Kuhl et al. used fMRI to demonstrate that second-language learning activates the auditory cortex and hippocampus, particularly when learners engage in phonetic training. [5] Friederici (2011) applied EEG to examine the temporal patterns of neural activity during word learning, highlighting the intricate processes of encoding and retrieval. Indefrey and Levelt conducted meta-analyses of neuroimaging studies to map the sequence of neural

events during word production and comprehension, further refining our understanding of how the brain processes vocabulary. In recent years, European neuroscience research has significantly contributed to understanding how the brain adapts to second-language acquisition. Studies on neurostimulation, cognitive load, and multilingualism have provided new insights into optimizing language learning. De Vries et al. explored transcranial direct current stimulation (tDCS) as a method to accelerate vocabulary acquisition by enhancing neural plasticity. Bialystok investigated cognitive control in bilinguals, showing that their executive functioning is more efficient, which in turn aids language learning. Pliatsikas examined neural activation patterns in late bilinguals, reinforcing the idea that the brain's capacity for language learning is influenced by the age of acquisition. Abutalebi et al. focused on how bilingualism strengthens cognitive flexibility and neural efficiency, further supporting the role of multilingualism in shaping brain structure. Understanding the neuroscientific mechanisms of vocabulary acquisition has led to more effective language teaching strategies. Contextual learning, where new words are embedded in meaningful sentences, strengthens retention. Multisensory approaches that engage listening, speaking, and writing enhance neural connectivity. Spaced repetition and active recall techniques reinforce long-term memory storage. These findings align with cognitive and neurological principles, making second-language learning more efficient and cognitively sustainable.

The study of vocabulary acquisition through a neuroscientific lens provides critical insights into the cognitive and neural mechanisms underlying language learning. The evidence suggests that vocabulary learning is not a passive process but rather an intricate interplay of phonological, semantic, and syntactic processing, all of which are regulated by distinct but interconnected brain regions. The hippocampus, prefrontal cortex, Broca's area, and Wernicke's area play fundamental roles in encoding, consolidating, and retrieving new lexical items. Neuroplasticity, as demonstrated in studies by Draganski et al. and Mechelli et al. underscores the brain's ability to reorganize itself in response to linguistic exposure. This adaptability suggests that vocabulary learning can be optimized through targeted teaching strategies, including multisensory approaches, contextual learning, and structured repetition. Findings from Green and Abutalebi's Adaptive Control Hypothesis further highlight how multilingualism enhances cognitive flexibility, reinforcing the notion that second-language learning is both a cognitive and neurophysiological process. The application of advanced neuroimaging techniques, such as fMRI and EEG, has provided empirical validation for theories on vocabulary acquisition. Research by Kuhl et al. (2005), Friederici and Indefrey and Levelt demonstrates that the temporal dynamics of word processing involve both short-term phonological storage and long-term semantic integration. These insights have significant implications for language education, suggesting that instructional methods should align with cognitive load principles to maximize retention and fluency. Moreover, the role of neurostimulation techniques, as explored by De Vries et al. opens new possibilities for accelerating language learning by enhancing neural plasticity. Findings from Bialystok and Pliatsikas further emphasize that bilingual and multilingual individuals exhibit structural and functional brain adaptations that facilitate more efficient vocabulary acquisition. Given the growing body of research in neurolinguistics, future investigations should aim to refine our understanding of how individual differences in cognitive abilities, age of acquisition, and linguistic environments influence vocabulary learning. Bridging the gap between neuroscience and pedagogy will be crucial in developing scientifically grounded language acquisition strategies that enhance both cognitive engagement and linguistic proficiency.

Thus, by integrating neuroscientific findings with educational methodologies, language learning can be transformed into a more efficient and neurologically optimized process. Understanding how the brain adapts to new vocabulary acquisition not only advances linguistic theories but also contributes to the broader field of cognitive science, offering new avenues for improving second-language instruction and m

References

1. Baddeley, A. Working Memory, Thought, and Action. Oxford: Oxford University Press. 2007, 448 p.
2. Draganski, B., et al. (2006). Temporal and Spatial Dynamics of Brain Structure Changes During Extensive Learning. Nature, 427(6972), 311–312.
3. Green, D. W., & Abutalebi, J. Neural Basis of Language Control in Bilinguals: The Adaptive Control Hypothesis. Journal of Cognitive Neuroscience, 2013, 25(5), 515–530.
4. Hulme, C., et al. Phonological Memory and the Acquisition of Vocabulary and Grammar. Memory & Cognition, 1991, 19(1), 19–26.
5. Kuhl, P. K., et al. Early Language Acquisition and Neural Plasticity: The Role of Social Interaction in Language Learning. Proceedings of the National Academy of Sciences, 102(33), 2005.
6. Mechelli, A., et al. Structural Plasticity in the Bilingual Brain. Nature: 2004, 457p.
7. Nation, K., & Snowling, M. J. Beyond Phonological Skills: Broader Language Skills Contribute to the Development of Reading. Journal of Research in Reading, 27(4), 2004, 342–356.
8. Ullman, M. T. The Declarative/Procedural Model of Language. Cambridge: MIT Press. 2016, 320 p.

SUN'IY INTELLEKT VA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI SAN'AT TA'LIMIDA QO'LLASH USULLARI VA NATIJALARI

Samigova Gulandom Abdujabbarovna
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Axborot texnologiyalari kafedrasi dotsent v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqolada xozirgi vaqtda dolzarb bo'lgan – Sun'iy intellekt va axborot texnologiyalari orqali san'at ta'limida interaktiv elementlar yaratish metodikasini yaratishga bag'ishlangan. Maqolada san'at va madaniyat sohasida sun'iy intellekt yordamida matnli, rasmli, animatsiyali elementlar yaratish va ularni qayta ishlash usullari, talabalar o'z yo'nalishlari bo'yicha badiiy yo'nalishi talabalarining ijodiy va kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish samaradorligini aniqlash metodikasi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, animatsiya, axborot texnologiyalari, interaktiv elementlar, texnologik innovatsiyalar, virtual va to'ldirilgan reallik, san'at va texnologiya integratsiyasi.

Аннотация

Данная статья посвящена созданию актуального на данный момент метода создания интерактивных элементов в художественном образовании посредством искусственного интеллекта и информационных технологий. В статье разработаны методы создания и обработки текстовых, изобразительных, анимационных элементов с помощью искусственного интеллекта в сфере искусства и культуры, методы определения эффективности внедрения технологий искусственного интеллекта в целях развития творческих и профессиональных способностей студентов художественного направления в своих областях.

Ключевые слова: искусственный интеллект, аниматsiя, информатsiонные технологии, интерактивные элементы, технологические инноватsiи, виртуальная и дополненная реальность, интегратsiя искусства и технологий.

Annotation

This article is devoted to the creation of a currently relevant method for creating interactive elements in art education using artificial intelligence and information technology. The article develops methods for creating and processing text, visual, and animation elements using artificial intelligence in the field of art and culture, and methods for determining the effectiveness of implementing artificial intelligence technologies to develop the creative and professional abilities of students majoring in art in their fields.

Keywords: artificial intelligence, animation, information technology, interactive elements, technological innovation, virtual and augmented reality, integration of art and technology.

Dunyo tobora raqamli makonga o'tmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda raqamlashtirish juda ham muhim ahamiyat kasb eta boshladi. Turli funksiyalar, vazifalar va faoliyatlar allaqachon inson qobiliyatidan yuqori darajada amalga oshirilishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar, qidiruv va tavsiya tizimlari inson qiziqishlariga moslashishni o'rgandi.

Zamonaviy jamiyat hayotning turli sohalarida, jumladan, ta'lim, madaniyat va san'atda muhim o'rin tutadigan axborot texnologiyalari bilan uzviy bog'lanib qoldi. Jamiyatni axborotlashtirish ommaviy axborot vositalari bilan aloqalarni shakllantirishga olib keladi va axborotni tushunish va tahlil qilish, shuningdek, zamonaviy talabalarning ijodiy va kasbiy fazilatlarini rivojlantirish zaruriyatini yaratadi.

Qaysi sohaga e'tibor qaratmang chuqur transformatsion o'zgarishlarni boshidan kechiryapti. Ana'anaviy sohalar o'rnini zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan, sun'iy intellekt bilan boshqariladigan tizimlarga aylanib bormoqda. Bugungi kunni axborot

texnologiyalarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu esa insonlardan yanada tezkorlikni, yanada samaradorlikni shu bilan birga ehtiyotkorlikni va sergaklikni talab etadi.

Mamlakatimizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to‘g‘risida bir qancha qaror va farmoyishlar e’lon qilindi. Bunga misol qilib mamlakatimiz Prezidenti SH.M.Mirziyoyev tomonidan O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni, 06.10.2020 yildagi Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-4851 son kabi farmon va qarorlarni keltirish mumkin. “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yisha qo‘shimsha shora-tadbirlar to‘g‘risida”gi RQ-3775-sonli 2020- yil 28- aprelda “Raqamli iqtisodiyiot va elektron hukumatni keng joriy etish shora-tadbirlari to‘g‘risida” Prezident qarori qabul qilindi. Hujjatga muvofiq, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish maqsadida raqamli texnologiyalar o‘quv markazlari soni kengaytirish to‘g‘risida qarorlari, shuningdek, sohaga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar belgilab qo‘yilgan.[1, 5, 6]

28.01.2022 yildagi Yoshlarni san’at dunyosiga oshno etish, kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta’minlangan 100 mingdan ortiq bepul to‘garaklar faoliyatini yo‘lga qo‘yish . 2026 yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalda joriy etish. Milliy o‘quv dasturiga asosan 2026 yilga qadar 699 nomdagi, shu jumladan 2022 yilda 296 nomdagi yangi darsliklar, mashq daftarlari, o‘qituvchi metodika kitoblari hamda mobil ilovalarni yaratish. Milliy o‘quv dasturi bo‘yicha yangi metodikalarga o‘qituvchilarni o‘qitish maqsadida Elektron malaka oshirish platformasi uchun 2026 yilga qadar jami 769 ta videodars yaratish kabi misollarni keltirish mumkin, shu bilan birgalikda bu misollar sohaga katta e’tibor berilayotganligidan dalolat berib turibdi. [2]

Ta’lim jarayonini raqamlashtirish ya’ni bugungi kunda kompyuterlar shunday dasturlar asosida ishlaydiki, foydalanuvchilar uchun bu juda ham katta imkoniyatlar yaratadi.

O‘tgan davr mobaynida oliy ta’lim tizimida informatika fanining meyoriy hujjatlari, o‘quv-uslubiy majmuasini takomillashtirish va ularni o‘qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan ko‘plab ishlar amalga oshirildi. Bu ishlar kelgusida yana izchil davom ettiriladi.

Axborot texnologiyalari san’at ta’limida ham muhim rol o‘ynaydi, chunki ular ta’lim jarayonini yangi interaktiv usullar bilan boyitib, talabalarga aniq va shaxsiylashtirilgan tajriba taqdim etadi. Zamonaviy san’at ta’limining maqsadi nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki ijodiy fikrlashni rivojlantirishdir.

San’atda axborot texnologiyalari ijodiy mutaxassislar uchun muhim bo‘lgan ta’lim sohasidir. Uning maqsadi talabalarga san’atning asosiy prinsiplarini va usullarini o‘rgatish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va san’atda AT zamonaviy san’atning rivojlanishiga mos keluvchi bilimlarni berishdir. Zamonaviy san’at ta’limi jahonning turli mamlakatlarida turlicha rivojlangan, lekin umumiy talablar va asoslar barchasida bir xil o‘rganishni nazarda tutadi. San’at ta’limining umumiy asoslarini quyidagicha tahlil qilishimiz mumkin.San’at ta’limi o‘z ichiga ko‘plab sohalarni, janrlarni va texnologiyalarni qamrab oladi. Bu ta’lim shakli o‘zining ijodiy imkoniyatlari, his-tuyg‘ulari va dunyoqarashi bilan insonning shaxs sifatida rivojlanishiga yordam beradi.

Bu, asosan, tasviriy san’atni, rasm va skulpturani, grafik va interer dizaynni, fotografiya va videografiyani o‘z ichiga oladi. Ushbu asoslar, talabalarga san’atning asosiy yondoshuvlarini (masalan, kompozitsiya, ranglar, yoritish, forma) o‘rganishga yordam beradi. Bu sohadagi ta’lim dunyo san’ati tarixini, estetika va o‘rganish nazariyalarini qamrab oladi. Talabalar san’atning turli shakllari va janrlarini, san’at nazariyalarini va estetik qadriyatlarni o‘rganishlari kerak. Ijodiy va texnik ko‘nikmalarda san’at ta’limi ijodiy va texnik ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, talabalarga turli san’at usullari va texnikalarini, shuningdek, yangiliklar va innovatsiyalardan foydalanishni o‘rgatadi.

Agar biz sun'iy intellektni inson miyasi nuqtai nazaridan o'ylaydigan bo'lsak, unda sun'iy intellekt texnologiyalari qo'llar, ko'zlar va tana harakatlariga o'xshaydi – bu bizga miya g'oyalarini hayotga tatbiq etish imkonini beradi.

O'z oldiga inson miyasi bajara oladigan hamma narsani qiluvchi sun'iy intellekt tizimini yaratish maqsadini qo'ygan Open AI kompaniyasi tomonidan yaratilgan ChatGPT chatboti mutaxassislar tomonidan global inqilobiy yangilik sifatida e'tirof etilmoqda.

ChatGPT nima? ChatGPT (Generative Pre-trained Transformer) – sun'iy intellektga asoslangan chat bot bo'lib, turli savollarga javob berish va odamlar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega. Bot har qanday mavzudagi suhbatni qo'llab-quvvatlaydi va har xil savollarga o'ta aniqlik bilan javob qaytaradi.

San'at ta'limida ChatGPT va boshqa sun'iy intellekt (SI) dasturlarini qo'llash san'atkorlarning ijodiy jarayonlarini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. SI texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish, ta'lim jarayonini individualizatsiya qilish va ijodiy o'rgatishning yangi usullarini yaratish imkonini beradi. Quyida sun'iy intellektning san'at ta'limidagi ba'zi asosiy qo'llanilishi misollarini ko'rib chiqamiz.

Ijodiy maslahatlar va fikr-mulohazalar:

ChatGPT kabi sun'iy intellekt dasturlari talabalar va san'atkorlarga ijodiy ishlarini yaxshilashda yordam bera oladi. Masalan:

- Fikr-mulohaza: Talabalar o'zlarining san'at asarlarini yoki loyiha g'oyalarini sun'iy intellektga taqdim etishlari mumkin, va ChatGPT ularni qanday yaxshilash yoki takomillashtirish haqida tavsiyalar berishi mumkin. Bu nafaqat rasm, balki grafik dizayn, kompozitsiya va rang tanlash kabi yo'nalishlarda ham bo'lishi mumkin.

San'at ta'limi uchun maxsus yaratilgan sun'iy intellekt dasturlari yangi imkoniyatlarni yaratadi:

- Tasniflash va tahlil qilish: ChatGPT va boshqa dasturlar san'at asarlarini tahlil qilishda yordam beradi. Masalan, talabalar san'at asarini yaratishda yoki tasviriy san'at uslublarini o'rganishda sun'iy intellekt orqali tarixiy asarlarni tahlil qilishlari mumkin.
- Vizuallashgan o'quv materiallari: Sun'iy intellekt dasturlari o'quv materiallarini osonroq tushuniladigan va ko'rkam shaklda vizuallashtirish imkonini beradi. Bu san'at darslarida talabalarga yaxshiroq tushunish va ijodiy yondashuvlarni o'rganish imkoniyatini beradi.

Kooperatsion va jamoaviy ishlar: San'at ta'limida sun'iy intellekt yordamida talabalar birgalikda ishlashlari va bir-birlaridan o'rganishlari mumkin.

- Kollaboratsiya: Sun'iy intellekt yordamida talabalar san'at asarlarini birgalikda yaratishlari yoki o'zaro tahlil qilishlari mumkin. Masalan, jamoaviy loyihalarda ChatGPT san'atkorlar va talabalar orasida fikr almashish va yangi g'oyalar bilan ishlashga yordam beradi.
- Sahnalash va ajoyib asarlarni yaratish: Sun'iy intellekt yordamida talaba jamoasi bitta san'at asarini yaratishda bir nechta ixtisoslashgan rollarda ishlashi mumkin, har bir inson o'z ishini bajarib, birlashtirilgan natija hosil qiladi.

San'atni avtomatlashtirish va texnik jihatlarini yaxshilash:

Sun'iy intellekt dasturlari, xususan, tasvirni avtomatik tarzda yaratish va uni tahlil qilishda ishlatiladi. Rasm yaratish va tahrir qilish: ChatGPT yoki boshqa sun'iy intellekt vositalari yordamida talabalar avtomatik tarzda rasm yoki dizayn yaratishlari mumkin. Ular yaratgan asarni tahrirlash va takomillashtirish uchun sun'iy intellektdan foydalanishlari mumkin.

1-jadval

Sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan komedik janrdagi pesaga tanlangan aktyorlar

DAVRONNING ko'rinish ta'rifi	JASURNING ko'rinish ta'rifi
	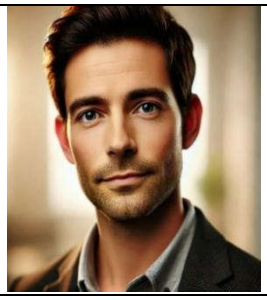
Davron: 30 yoshdagi, ko'pincha boshi bulutlarda yuradigan xayolparast romantic yigit.	**Jasur:** 30 yosh atrofidagi, amaliy va oqilona skeptic yigit.

1-rasm. ChatGPT yordamida tayyorlangan komedik janrdagi pesaga tanlangan sahnaning dekoratsiyalangan ko'rinishini yaratish jarayoni

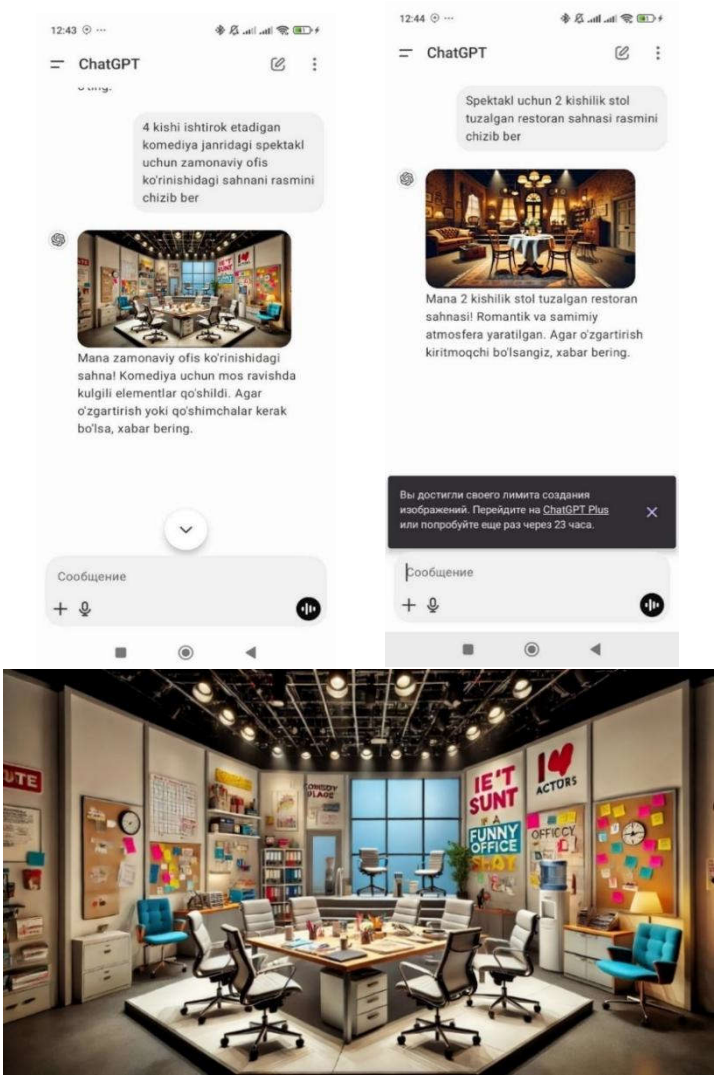

2-rasm. Sun’iy intellekt yordamida tayyorlangan komedik janrdagi pesaga tanlangan sahnaning dekoratsiyalangan ko‘rinishi

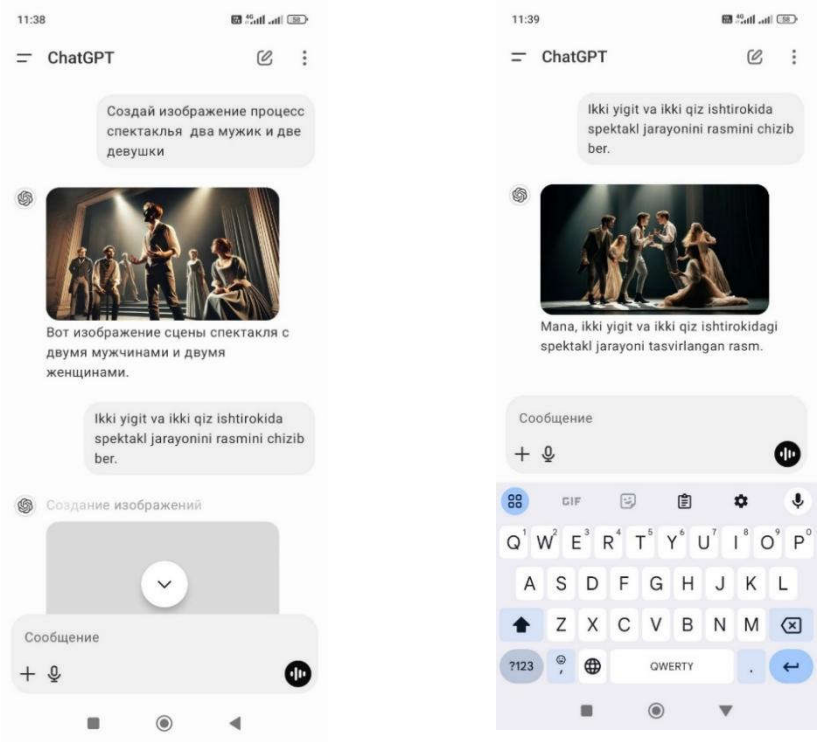

3-rasm. ChatGPT da da ssenariy asosida qaxramonlarni sahna harakatlarini yaratish jarayoni

4-rasm. ChatGPT yordamida tayyorlangan komedik janrdagi pesaga tanlangan aktyorlarning sahnadagi harakatlar

Ushbu maqolada sun'iy intellekt va axborot texnologiyalari orqali san'at ta'limida interaktiv elementlar yaratishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Maqsad san'at ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Axborot texnologiyalari va sun'iy intellektni foydalanish orqali san'at ta'limida yangi interaktiv metodlarni yaratish va talabalarga individuallashtirilgan o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish mumkin. Bu usullar san'atni o'rganishda yuqori samaradorlik va qo'shimcha ilhom olishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23 sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida" gi O'RQ-637-son Qo2nuni. URL: https://lex.uz/docs/5013007
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi «2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» gi PF-60 son Farmoni. URL: https://lex.uz/docs/5841063
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 martdagi "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida» gi PF-5953-sonli Farmoni. URL: https://lex.uz/docs/4751561
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6079-sonli Farmoni. URL: https://lex.uz/docs/5030957
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 oktabrdagi "Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4851-sonli Qarori. URL: https://lex.uz/docs/5032128
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.04.2020 yildagi PQ-4699-sonli

INTERFERENSIYA TURLARIGA TASNIFLAR: FONOLOGIK INTERFERENSIYA

Satimboyeva Onorxon Anvarjon qizi
"University of economics and pedagogy"
NOTM assistent o'qituvchisi
O'zDJTU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada interferensiya hodisasi oʻrganilish ahamiyati, interferensiya turlari hamda turlarga boʻlish borasida muhim rol oʻynovchi kategoriyalar borasidagi turlicha qarashlar izohlab oʻtilgan. Interferensiya paydo boʻlishiga olib keluvchi faktorlar sanab oʻtilgan.

Kalit soʻzlar: interferensiya, fonemik, fonetik, grammatik, sintaktik, semantik, leksik interferensiyalar

Аннотация

В статье объясняется важность изучения явления интерференции, различные взгляды на виды интерференции и категории, которые играют важную роль в их разделении на типы. Перечислены факторы, приводящие к возникновению интерференции.

Ключевые слова: интерференция, фонематическая, фонетическая, грамматическая, синтаксическая, семантическая, лексическая интерференция

Abstract

This article explains the importance of studying the phenomenon of interference, the different views on the types of interference and the categories that play an important role in their division into types. The factors leading to the occurrence of interference are listed.

Keywords: interference, phonemic, phonetic, grammatical, syntactic, semantic, lexical interferences

Interferensiya hodisasi borasidagi koʻplab nazariyalardan soʻng ushbu hodisa hali hamon dolzarbligini yoʻqotmaganligini, bundan bir necha yillar ilgari u faqatgina nazariya tomondan tadqiq etilgan boʻlsa bugunga kelib amaliy ahamiyat kasb etayotganini anglab yetamiz. Xoh u salbiy boʻlsin, xoh ijobiy albatta bu borada interferensiya tadqiqi natijasida ikki tilning ham foydalanish koʻlami, sifat darajasi, novatorligi oshishiga erishiladi. Asosiy ustuvor maqsad ham shunda yaʻni tilning rivoj topishi, yangi izlanishlar bilan ochilmagan qirralari tadqiq etilishi, tildan foydalanuvchilarning sonini oʻsishi, til asosida madaniyatlar almashinuvi, dunyoqarashlar, mafkuralar rivojlanishi aslida har qanday til borasidagi tadqiqot zamirida yotadi.

Interferensiyaning oʻrganilish darajasi ahamiyatliligi yuzasidan shunday fikrlar ilgari suriladi:

Turli xil yillarda yozilgan asarlarda aks etgan olimlarning fikrlari bilan tanishib, biz quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin: Birinchidan, muammoning dolzarbligi faqatgina bir necha yillar oldin ayon boʻldi. Shu kungacha mavzuga doir asarlar juda kam edi. Faqatgina XIX asrning ikkinchi yarmidan keyingina koʻzga koʻrinarli asarlar paydo boʻla boshladi va shundan keyin asarlar soni tobora oshib bordi. Ikkinchidan, avvallari asosan interferensiya nazariy jihatdan oʻrganilgan boʻlsa, hozirda interferensiyani amaliy jihatdan koʻrib chiqish birinchi oʻringa chiqib oldi. Tillararo turli xil tadqiqotlar olib borilmoqda va interferensiyaning yangicha talqinlari va koʻrinishlari oʻrganilmoqda. Uchinchidan, interferensiya tilning barcha sohalarda turlicha koʻrinishda namoyon boʻlganligi sababli, uni tadqiq qilishga boʻlgan qiziqish yanada ortib bormoqda. Bundan tashqari, uning koʻp jihatlari hali koʻp oʻrganilmagan deb qaralganligi uchun ham, haligacha jiddiy e'tibor talab qiladi. Toʻrtinchidan, mavzuga bagʻishlab yozilgan asarlarning koʻpligiga qaramay, yagona ta'rif yoki yagona tasniflash yoʻq. Biroq, shu narsa aniqki, ushbu hodisaning namoyon boʻlishi uchun til aloqasi zarur. Bu hodisa ikki tillilik jarayonida yoki koʻpincha ta'limga oid jarayonlarda kuzatiladi. Aynan interferensiya hodisasi paydo boʻladigan joy ham shaxsning oʻzidir. Qachonki inson oʻzining ona tilisi boʻlmagan til bilan aloqa qilganda, oʻzi bilmagan holda, oddiy bilimsizlik natijasida xorijiy tilga

aloqador bo‘lmagan elementlarni qo‘llashi natijasida ushbu hodisaning kelishib chiqishiga sabab bo‘ladi [5].

Turlari haqidagi tarixiy qarashlar

Interferensiya hamda transferensiya hodisasi haqidagi qarashlar ilk bor 1953-yilda Vaynrax asarlarida uchray boshlasa [6] , keyinchalik 1968 -yilda Brière [1] tomonidan interferensiya hodisasi mavjud qiyinchiliklar ierarxiyasidan jihatidan linngvistlar tomonidan boshqacha tavsiflangani va psixolingvistlar tomonidan boshqacha talqin qilinganini ilgari suradi. Bunda tilshunoslar interferensiya hodisasiga artikulyatsion hamda klassifikatsion nuqtai nazaridan tasniflashsa, psixolingvistlar esa tillar o‘rtasidagi o‘xshashlik darajasidan kelib chiqqan holda proaktiv yoki retroaktiv yoki, konvergent yoki divergent tuzilmalar orasida tasniflashadi [2].

1962 -yilda Moulton tomonidan tovushlarning notog‘ri talaffuzidan paydo bo‘luvchi interferensiyalar fonemik, fonetik, allofonik hamda distrubutsion bo‘lishi haqdagi g‘oya ilgari surildi[4].

Interferensiyaning turlariga e’tibor beradigan bo‘lsak, tilshunoslikda interferensiyaning fonetik, leksik-semantik va grammatik interferensiya turlari mavjud ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Tilshunos olim A.E. Bokovnya (1995)ning nazariyalariga ko‘ra interferensiyaning quyidagi turlari bor: leksik-semantik, grammatik-morfologik, grammatik-sintaktik, fonetik[9].

Shuningdek yana bir tilshunos olim Karlinskiy lingvistik omillarga ko‘ra interferensiyaning o‘ttizdan ortiq turini aniqlagan va ularning yana leksik, grammatik, fonetik tarzda ichki bo‘linishlar asosida guruhlarga bo‘lgan, bu guruhlarni yana paradigmatik, sintagmatik, transformatsion turlarga bo‘lgan[8].

Ikki til sohibining nutqini tushunish darajasi interferensiyaning quyidagi turlariga asoslanadi:

-tushunishda qiyinchilik keltirib chiqaruvchi interferensiya (bunda so‘zlovchi nima demoqchi ekani qisman saqlanib qolgan);

- tushunarsiz interferensiya (so‘zlovchi nima demoqchiligi butkul tushunarsiz bo‘ladi;

-tushunishga halaqit beradigan interferensiya (bunda muloqotga butkul zarar yetkaziladi va tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi[12].

Shuningdek interferensiya muloqot jarayoniga aloqador yoki aloqador emasligiga ko’ra ham ikki turga bo‘linadi. Bular: 1) muloqot jarayoniga aloqador yoki 2) muloqot jarayoniga aloqador emas interferensiyalar[12].

Shuningdek ikki tilda muloqot qiluvchi til sohibi nutqidagi interferensiya hodisasiga psixolingvistik nuqtai nazardan qarash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tilshunos olim Vishnevskaya psixolingvistik yondashuv nafaqat interferensiya hodisasini balki, uning keltirib chiqaruvchi sabablar, belgilar, shuningdek natijalarni ko‘rsatib beruvchi yondashuv ham hisoblanadi deya fikr yuritgan[10].

Psixolingvistik nuqtai nazaridan inobatga olinganda aynan qanday yondashuvlarga asosan interferensiyaning turlarini kelib chiqishi mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin, Bu 1975yilda S.A.Abdullayev o’z nazariyalariga ko’ra quyidagi yondashuvlarga asosan izohlaydi:

-bir til ikkinchi til bilan munosabatga kirishganda farqli jihatlarning yo‘qliligi jihati bilan (haddan tashqari ko‘p farqlilik, kam farqlilik, qaytadan talqin qilish)

-manbaalarga ko‘ra til ichidagi yoki tashidagi farqlilik;

-namoyon bo‘lish shakliga ko‘ra aniq va yashirin;

-kuch va samaradorlikka ko'ra (kuchli, o‘rtacha va zaif);

-nutq faoliyati turi bo‘yicha[4]

Albatta ikki til orasida sodir bo‘layotgan interferensiya hodisasini yuqoridagi yondashuvlarga ko‘ra tasnif qilishimiz mumkin. Xususan ayrim chet tilida so‘zlashuvchilarning ma’lum chegaralangan nutqini olib uning manbaalarga ko‘ra til ichida yoki tashida sodir bo‘layotganini, aniq yoki yashirin sodir bo‘layotganini kuchli, o‘rta yoki zaif sodir bo‘layotganini aniqlashtirishimiz mumkin.

Shuningdek tilshunoslar ma’lum fikr yoki tushunchani nafaqat til vositasida balki tildan tashqari vositalar ko‘magida ham yetkazib berish mumkin ekanligini bunda psiholingvistik yoki tildan tashqari faktorlarni nazarda tutishimiz mumkin.

Kittrosskaya, Leontyeva, Ryaboviy psixolingvistik faktorlar orasida quyidagi faktorlarni nazarda tutadi:

1. Til xususiyatlari, xotirasi, motivatsiya darajasi;
2. Tildan foydalanishda ehtiyotkorlik darajasi;
3. Tilni bilish darajasi[12].

Albatta yuqoridagi fikr juda oʻrinli boʻlib til bu inson ruhiyati bilan chambarchas bogʻliq tushunchadir. Bunda ayrim tovushlarni talaffuz qilishdan tortib, ikkinchi til grammatik qoidalarini inson miyasida analiz qilish asosida nutq soʻzlash albatta psiholingvistik faktorlarga tayanishi shubxasiz. Interferensiya hodisasi paydo boʻlishjarayonida albatta soʻzlovchining xotirasi,unga turtki berayotgan ruhlantirish, shuningdek uning ona tili va soʻzlayotgan chet tili xususiyatlari, bundan tashqari xatolarga yoʻl qoʻymaslik borasidagi ehtiyotkorligi, har ikki tilni bilish darajasi katta ahamiyatga ega unsurlar hisoblanadi.

Bu borada Hirschfeld tilga oid boʻlmagan tashqi xususiyatlar ham katta ahamiyatga ega ekanligini taʼkidlab oʻtadi. Yaʼni bunda:

1.Yosh kategoriyasi;

2.Tillardagi muayyan hodisalarni assimilyatsiya qilish uchungina vaqtinchalik yaqinligi;

3. ikki tillilik yoki uch tillilikning: tabiiy yoki sun'iy turi; o'qitish usullari va darsliklari koʻp tillilikni sunʼiy paydo boʻlishiga olib keladi.

4.Xorijiy tilning aniq va dangal boʻlishi yoki taʼlimga oid yoki tabiiy muhitda boʻlishi[13].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brière, E. J. A Psycholinguisitc study of phonological interference. The Hague/Paris: Muton. 1968.
2. Elena Babatsouli. Melodies of child: Greek-English phonological interference. Estudos da Língua(gem). DOI: 10.22481/el.v17i2.5347 ISSN electronic version: 1982-0534, abr-jun de 2019 ,p. 211 p. 209-236,
3. Hirschfeld, U. Zur Interferenz im Bereich der Phonologie und Phonetik / Hirschfeld U. // Deutsch als Fremdsprache. - 1983. - № 1. - S. 51-55.
4. Moulton, W. (1962). Toward a classification of pronunciation errors. Modern Language Journal, n. 46, p. 101-109, 1962.
5. Murodova Moxigul. Interferensiya hodisasining tilda voqealanishi xususida olimlarning tadqiqotlari va qarashlari. Scholar issn: 2181-4147 volume 1 | issue 5 | 2023. Multidisciplinary Scientific Journal,46-b,43-47-B.
6. Weinreich, U. Languages in contact: findings and problems. Mouton: The Hague, 1953.
7. Абдыгалиев, С.А. Пути преодоления лексичечкой интерференции при обучении немецкому языку : автореф. … дис. конд.филол. наук. / С.А.Абдыгалиев. – Москва, 1975. – 17 с
8. Бородулина М.К., Карлин А.Л Лурье А.С., Минина Н.М. Обучение иностранному языку как специальности (немецкий язык). М.: Высш.школа,1982.-255 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ВЗРОСЛЫХ

Sattarova Dilfuza Erkinbayevna
Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi

Аннотация

В данной статье речь идет об исследованиях развития логического мышления у взрослых. Сравнение критического мышления у студентов, детей и у взрослых.

Ключевые слова: логическое мышление, поколение, абстрактно, критическое мышление, концепция, миф, способность, социализация.

Annotatsiya

Ushbu maqolada kattalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar haqida so'z boradi. Talabalar, bolalar va kattalardagi tanqidiy fikrlashni taqqoslash.

Kalit so'zlar: mantiqiy fikrlash, avlod, abstrakt, tanqidiy fikrlash, konsepsiya, mif, qobiliyat, ijtimoiylashuv.

Annotation

This article deals with research on the development of logical thinking in adults. Comparison of critical thinking in students, children and adults.

Keywords: logical thinking, generation, abstract, critical thinking, concept, myth, ability, socialisation.

В повседневной речи мы часто используем такой термин как понятие «поколение», которое нередко используется для того, чтобы подчеркнуть отличие современной молодежи от своих родителей, бабушек, дедушек или более дальних предков.

Вопреки распространенному мнению о не критичности подростков к информатsiи в интернете, они, к примеру, меньше (чем старшее поколение) доверяют рекламным объявлениям (47% против 61%) [Hiebert, 2017]. Однако едва ли все эти опросы дают явное представление о том, как работает или не работает критическое мышление подростка. Первое издание книги Даяны Халперн, посвященной критическому мышлению, вышло в 1995 г. В русском издании 2000 г. приводятся данные о том, что только 25% студентов-первокурсников облают навыками, необходимыми для абстрактно-логического мышления. Этот уровень развития мышления необходим для полноценного понимания и анализа абстрактных идей и концепций, полноценного прогнозирования и планирования развития событий и поведения людей. Иными словами, без развитого абстрактно-логического мышления невозможно в полной мере говорить и о развитии критичности. Критическое мышление в книге определяется как «использование таких когнитивных навыков и стратегий, которые увеличивают вероятность получения желаемого результата», а в качестве ключевых факторов для него рассматривается «готовность планировать свои действия, гибкость мышления, настойчивость, готовность исправлять свои ошибки, осознание, наблюдение за мыслительным процессом и поиск компромиссных решений» [Халперн, 2000]. Критическое мышление в книге выступает как некий навык, который должен и может быть освоен (а более ранние исследования, например, работа Д. Китинга 1988 г. [Keating, 1988], указывают на то, что для подросткового возраста освоение навыков критического мышления не является чем-то невозможным, по крайней мере в силу биологических причин). Еще более ранние работы [например, Levine, 21МИФЫ О «ПОКОЛЕНИИ Z» Linn, 1977]) показывают, что даже в начале 70-х годов уровень развития логических мыслительных операtsiй достигался лишь у 20% студентов, или, к примеру, 40% учителей физики, что подтверждает, что подобные мыслительные операtsiи всегда представляли некоторые трудности в освоении. Таким образом, проблема изучения и развития навыков критического мышления стоит перед психологами и преподавателями на

протяжении очень длительного времени, и представляется неверным говорить о том, что трудности в освоении мыслительных навыков возникают у подростков только в эпоху цифровых технологий, или что это связано только со снижением объемов чтения (которого, к тому же не происходит). Более того, подростки «поколения Z» не демонстрируют, по крайней мере, на уровне опросов, какого-то излишнего доверия информatsiи, получаемой из тех или иных источников. Однако в целом уровень разработанности этой проблемы в научной литературе едва ли является достаточным для опровержения соответствующего «мифа», равно как и для его подтверждения. (Мифы о «поколении Z» / Н. В. Богачева, Е. В. Сивак; Hatsiональный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2019. — 56с. (Современная аналитика образования. № 1 (22)).

Современный меняющийся мир с высоким уровнем развития технологий, требует от человека эффективно приспосабливаться. Технологии быстро устаревают и быстро заменяются новыми, что влечет за собой изменение организatsiи жизни. Нужно уметь анализировать реальность, понимать, в чем она меняется, какие это может иметь последствия и как те или иные изменения жизни способны отразиться на межличностных отношениях. Умение адаптироваться к информatsionно перенасыщенному и изменчивому миру обретает ключевое значение для успешности в повседневной и профессиональной деятельности. Поэтому необходимо обладать развитым логическим и критическим мышлением. В образовательном процессе зачастую большее внимание обращается на развитие других навыков мышления, в математике – вычислительные способности, в истории – развитие памяти, в литературе – умение повторять стандартные формулировки. Логическое и критическое мышление развивается стихийно и фрагментарно.

Зачастую, необходимость мыслить логически касается как сферы насущных, повседневных вопросов, так и области профессиональных компетенций, успешного постижения учебных предметов, научных открытий. В виду нередкого отсутствия, как в средних, так и высших учебных заведениях логики в качестве важной учебной дисциплины, многие специалисты, впоследствии выходящие из стен университетов, не всегда обладают достаточным набором понятий из области формальной логики, зачастую не способны объяснить собственных взглядов в вопросах профессиональной деятельности, испытывают затруднения в межличностных отношениях. Руководствуясь общепринятыми схемами и понятиями, представлениями, а зачастую, заблуждениями, люди, не знающие законов логики, страдают от недостатка важной информatsiи, от склонности неверно истолковывать явления окружающей действительности. Вопреки ожиданиям, 5 широкий кругозор и начитанность человека, не знающего законов логики, не могут компенсировать ему этот недостаток, а жизненные задачи и трудности в большинстве случаев оказывают негативное влияние на его личность. Психологические проблемы зачастую вытекают из простого незнания логических законов, закономерностей мыслительного процесса, неразвитой способности к анализу.

Способность мыслить логически начинает складываться в дошкольном возрасте в процессе социализatsiи, поскольку в этот период ребёнок начинает знакомиться с ситуatsiями, требующими последовательности мышления, систематичности и постоянства: если качели опасны в момент своего движения, значит, в этот же миг они не могут быть безопасными, следовательно, нужно отходить от них. Иными словами, логика детей исходит из непосредственного восприятия окружающей действительности. По мере взросления и формирования психических процессов человек овладевает определённым набором логических операtsiй. Будучи чувствительными к нарушению законов логики, взрослые, тем не менее, нарушают их, ориентируясь в суждениях на влияние социума, обычаев и законов, той или иной традиции, используя паттерны поведения, привычный образ решения задач, и т.д. Иными словами, изучение законов логики в вузах не исключает их нарушения в повседневной жизни. Изучая логическую культуру сквозь призму философии И.И. Лапшина,

психолог М.В. Попова отмечает расхождение между логикой как учебным предметом и тем набором логических задач, которые не в состоянии выполнить изучающий её студент [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. В повседневной жизни мы часто можем услышать подобные диалоги: – Александр Иванович хороший семьянин и наш добрый приятель. – Наверное, он мог бы быть отличным руководителем. А вот пример логической ошибки в рассуждении о способности к искусству. – Этот молодой человек умеет привлечь аудиторию интересными и горячими историями. 8 – Он непременно станет писателем. Не имея никаких предпосылок назвать хорошего семьянина потенциальным руководителем, а человека, умеющего рассказывать истории – будущим писателем, эти люди в известной степени нарушают логический закон достаточного основания. По мнению исследователя, это обусловлено «вытеснением логики на задворки образовательных программ, когда из необходимой и общезначимой дисциплины, традиционно воспитывавшей мышление в гимназии, школе, университете, входившей в языковую среду образованного человека, она делается предметом предпочтений, курсом по выбору» [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. В силу неосведомленности в вопросах, связанных с теми или иными понятиями, предпочитают отстаивать точку зрения, не имеющую оснований или противоречащую законам логики. По мнению М.В. Поповой, «логическая культура непременно и систематически совершенствуется посредством логического образования» [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. При этом не исключается ориентatsia на нормы, принятые в том или ином обществе, а также критическое отношение к ним. Нередко нарушения логических законов проникают в область морали, ценностей и идеалов.

Список литературы

1. Мифы о «поколении Z» / Н. В. Богачева, Е. В. Сивак; Hatsionальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2019. — 56 с. — 200 экз. — (Современная аналитика образования. № 1 (22)).
2. Андреев И.Д. Диалектическая логика. М.: Высшая школа, 1985. 367 с.
3. Веракса Н.Е. Модель позиционного обучения студентов // Вопросы психологии. 1994. № 3. С. 122—129.
4. Веракса Н.Е. Диалектическое мышление. Уфа: Вагант, 2006. 212 с.

DAVLAT XIZMATLARI VA UNDA IJTIMOIY XIZMATLARNI TASHKIL ETISH

Sirojiddinov Alisher Xosilbekovich
Andijon viloyati hokimligi investitsiyalar sanoat va savdo boshqarmasi bosh mutaxassis

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida davlat xizmatlarini yangi bosqichga ko'tarish va bu orqali xalq manfaatlari ustuvorligini ta'minlash, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va huquqiy demokratik davlat qurish tizimini takomillashtirish, davlat xizmatini samarali faoliyati insonlar manfaatining qadrlanishini, davlat xizmatlarini zamonaviylashtirish va davlat xizmatchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish borasida fikr va muloxazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: taraqqiyot, davlat xizmatlari, xalq manfaatlari, demokratik davlat, inson manfaatlari, davlat boshqaruvi.

Аннотация

В данной статье высказаны мнения и суждения о поднятии государственной службы на новый уровень на новом этапе развития Узбекистана и обеспечении приоритета интересов народа, формировании гражданского общества и совершенствовании системы построения правового демократического государства, эффективной деятельности государственной службы, уважении интересов людей, модернизации государственных услуг и развитии профессиональной культуры государственных служащих.

Ключевые слова: развитие, государственные услуги, интересы народа, демократическое государство, интересы человека, государственное управление.

Annotation

This article expresses opinions and considerations on raising public services to a new level at a new stage of Uzbekistan's development and thereby ensuring the priority of people's interests, forming civil society and improving the system of building a legal democratic state, the effective functioning of the public service, the appreciation of people's interests, the modernization of public services, and the development of the professional culture of civil servants.

Keywords: development, public services, people's interests, democratic state, human interests, public administration.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida davlat xizmatlarini yangi bosqichga ko'tarish va bu orqali xalq manfaatlari ustuvorligini ta'minlash, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va huquqiy demokratik davlat qurish tizimini takomillashtirish ehtiyoji yuzaga keldi. CHunki davlat xizmati davlat boshqaruvi tizimining muhim elementi hisoblanadi. Zero, "davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish maqsadida davlat xizmatiga malakali mutaxassislarni jalb etishga qaratilgan yagona kadrlar siyosatini shakllantirish"[45] zarurati jamiyatimizda keng ko'lamli islohotlarni talab etmoqda. Davlat xizmatini samarali faoliyati insonlar manfaatining qadrlanishini anglatadi. SHu bois davlat xizmatlarini zamonaviylashtirish va davlat xizmatchilarining kasbiy madaniyatini rivojlantirish, axloq qoidalarini ishlab chiqish va bu jarayonni doimiy isloh qilib borish dolzarblik kasb etmoqda. Buning uchun birinchi navbatda salohiyatli va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, davlat xizmatini zamonaviy bilim va malakalarga ega bo'lgan kadrlar bilan ta'minlash asosiy vazifalardan biriga aylanmoqda. Zero, "davlat organlarining kundalik faoliyatida inson huquqlari va erkinliklari ustuvorligiga oid konstitutsiyaviy tamoyil so'zsiz ta'minlanishi shart. "Xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak" degan printsip barcha bo'g'indagi rahbarlar faoliyatida asosiy qoidaga aylanishi kerak"[46]. Darhaqiqat, davlat xizmatchisi sifatida har bir

1.K. A. Xudoyberganov. Davlat boshqaruvi: nazariyasi va amaliyoti" 2005-yil Tosh.
2.I. A. Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" 2011 yil. Tosh

rahbar kasbiy odobini yuksak axloqiylik mezonlari asosida shakllantirish ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda.

Davlat xizmati va xizmatchisining jamiyatni demokratlashtirishdagi ahamiyati, davlat va xalq o'rtasidagi samarali muloqot, davlat va huquq falsafasi, kommunikativ jamiyat, kognitiv jamiyat, fuqarolik jamiyati tizimlari tarkibida davlat xizmatchisi faoliyatini falsafiy-metodologik jihatdan tahlil qilish, unga nisbatan turli qarashlarni tizimlashtirish borasidagi izlanishlar dolzarb masala sanaladi. SHu bois hozirgi tez o'zgaruvchan olamda inson huquq va erkinliklari, uning zamonaviy jamiyatda dialektik tafakkurga asoslanib dunyoni anglashi jarayonida ma'naviy va madaniy yuksalishi uchun davlat xizmatchilarining praksiologik, aksiologik, rugulyativ va kommunikativ fnktsiyalarining mohiyati, uni istiqbolda takomillashtirishning jamiyat madaniy (huquqiy, siyosiy, fuqarolik) taraqqiyotiga ta'sirini falsafiy tadqiq etishga bo'lgan zarurat yanada oshib bormoqda.

Davlat xizmati – davlat organlari tomonidan boshqaruvning kadrlar funktsiyasini amalga oshirish, davlat organlari apparatida doimiy yoki vaqtincha mansabni egallab turgan hamda davlat byudjetidan mablag' bilan ta'minlanuvchi shaxslarning faoliyatidir. Davlat xizmati davlat apparatini boshqarishni tashkil etish va huquqiy tartibga solish bo'yicha davlat faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lib, davlat oldida turgan vazifalarning samarali amalga oshirilishini ta'minlaydi.

Davlatning faoliyat ko'rsatishi, davlat apparati va davlat xizmatining holati mamlakat axolisida unga nisbatan tasavvurlarni paydo qiladi. Davlat nomidan harakat qilayotgan xizmatchiga qarab davlatga yoki davlat apparatiga baho beriladi. SHu sababli, har bir davlatda davlat xizmatining qanday shakllangani juda muhim ahamiyatga egadir"[47]. Demak, davlatning qanday ishlayotganligi, aholining hukumatga bo'lgan munosabatlari davlat xizmatlarini qanchalik darajada yo'lga qo'yilganligiga bog'liq bo'ladi. Ya'ni davlat xizmatlari professional tarzda yo'lga qo'yilgan bo'lsa aholining hukumatga bo'lgan ishonchi va hurmati oshadi. Biroq davlat xizmati to'g'ri yo'lga qo'yilmagan, byurokratik to'siqlardan iborat bo'lsa aholida davlat o'z ishini to'g'ri yo'lga qo'yaolmayapti, degan xulosa shakllanadi.

Davlat hokimiyatining ustuvor vazifalaridan biri davlat organlari uchun malakali kadrlarni tayyorlash, ularning bilim va malakasini oshirish, shuningdek, davlat xizmatichilari tayyorlash tizimini modernizatsiyalash va izchil rivojlantirish, o'zgarishlarga tez moslashadigan mutaxassislarni tayyorlash hisoblanadi. Davlatimiz rahbari SH.Mirziyoev fikricha, "bugun oddiy bir haqiqatni tan olishimiz kerak. Davlat idoralarida malakali va yetuk kadrlar yetishmayapti"[48]. SHuning uchun ham davlat xizmatlari aholining huquq va erkinliklaridan to'la foydalanishlariga emas, byurokratik to'siqlarga, qog'ozbozlikka xizmat qilmoqda. Professional davlat xizmatlarini yo'lga qo'yish orqali hukumat o'z ishini osonlashtiradi va ish samaradorligini oshiradi. CHunki kuchli va salohiyatli kadrlar va zamonaviy davlat xizmati ish unumdorligini ijobiy ta'sir ko'rsatadi va vaqt sarfini kamaytiradi. Zero, "davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash, ular bilan doimiy ishlash, malakasini oshirib borish, samarali davlat xizmatchilari zaxirasini shakllantirish masalalari har qanday davlat oldida turgan birinchi galdagi vazifalardan hisoblanadi"[49]. SHu bois jamiyatimizning yangi taraqqiyot bosiqichida davlat xizmatlari tizimini isloh qilish, uni zamonaviylashtirish va rivojlangan davlatlar tajribasini qo'llash ishlari xalq bilan to'g'ri muloqotni ta'minlash, xalq manfaatlari ustuvorligiga erishish omili sanaladi.

SHuningdek, davlat xizmatini to'g'ri yo'lga qo'yilishi qabul qilingan qonun hujjatlari, huquqiy asoslarga ham bog'liq bo'ladi. Mashhur yunon faylasufi Arastu fikricha, "ko'pchilik nimagaki intilayotgan bo'lsa va bu borada musobaqalashishga arziydigan narsa bo'lsa ana o'shalar ham ne'matlar deb tasavvur qilinadi, odamlarning ko'pchiligi, aksariyati tushunchasi esa hamma

---

A. S. Sadriddinovning ."Davlat boshqaruvi: nazariyasi va amaliyoti" 2009 yil

Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. –Toshkent.: O'zbekiston. 3-jild. 2019. –B.43.

Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent.: O'zbekiston. 2-jild. 2018. –B.32.

Arastu. Axloqi kabir. Toshkent.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2018. –B. 247..

odamlar“ degan tushunchaga barobar deb tasavvur qilinadi”[50]. Demak, ko’pchilik intilayotgan farovonlikni ta’minlashda davlatning vazifasi o’z xizmatlarini yuksak saviyada taklif etishdir. Davlat xizmatining professional ishlashi ijtimoiy munosabatlarning qanchalik huquqiy asoslar bo’yicha yo’lga qo’yilagaligini ko’rsatadi. Qonun hujjatlarini qanchalik mukammal ishlab chiqilganligi, uning amaliyoti to’g’ri yo’lga qo’yilganligi davlat xizmati samaradorligiga ta’sir ko’rstadi. Ya’ni har bir sohada qonunchilik mukammal asosga ega bo’lsa xizmat ko’rsatish ham sifatli bo’ladi. CHunki davlat xizmati jamiyat a’zolari o’rtasidagi va davlat o’rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Zero, “insonlarning, shuningdek, davlat va jamiyatning maqsadga muvofiq faoliyat yo’nalishlaridan biri – bu xizmatdir. Bu tushuncha turli ma’nolarda: insonning faoliyat turi, ijtimoiy-huquqiy institut, davlat organlarining maxsus tizimi ma’nosida ishlatilishi mumkin.

Xizmat – boshqaruvdan, davlat faoliyatini amalga oshirishdan, boshqaruvni ta’minlashdan, aholiga ijtimoiy-madaniy xizmat ko’rsatishdan iborat»[2].

SHunday ekan, aholiga ijtimoiy-madaniy xizmat ko’rsatishni rivojlantirish va bu orqali insonlarning huquq va erkinligini ta’mimnlash – fuqarolik jamiyati qurishning muhim sharti bo’lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev SH.M. Niyati ulug’ xalqning ishi ham ulug’, hayoti yorug’ va kelajagi farovon bo’ladi. –Toshkent.: O’zbekiston. 3-jild. 2019. –B.43.
2. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent.: O’zbekiston. 2-jild. 2018. –B.32.
3. Xojiev E.T., Ismailova G.S., Raximova M.A. Davlat xizmati. Toshkent: Baktria press, 2015. –B. 6.
4. Arastu. Axloqi kabir. Toshkent.: O’zbekiston milliy entsiklopediyasi. 2018. –B. 247.
5. Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridan
6. Z. A. Mirkasimov "Davlat boshqaruvi va davlat xizmatlari" 2004 yil

Alisher Navoiyning "Xamsa" asaridan
Z. A. Mirkasimov "Davlat boshqaruvi va davlat xizmatlari" 2004 yil

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA'LIM VA FAN TARAQQIYOTI

Soatboyev Odilbek Otamurod o'g'li
Jizzax politexnika institute 1-bosqich talabasi,

Gapparov Bexzod Nematillayevich
Jizzax politexnika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning ta'lim va fan sohasidagi o'rni, ularni rivojlantirish va tatbiq etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim vositalari, sun'iy intellekt, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), masofaviy o'qitish va innovatsion uslublarning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, ilm-fan taraqqiyotida texnologik yechimlarning roli va ularning samaradorligi haqida fikr yuritiladi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar orqali ta'lim sifati va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, sun'iy intellect, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, masofaviy o'qitish, innovatsion pedagogika, fan va texnologiya, ta'lim tizimining modernizatsiyasi, Big Data va ta'lim, virtual va kengaytirilgan reallik, ilmiy tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar.

Аннотация

В статье анализируется роль современных технологий в образовании и науке, а также механизмы их разработки и внедрения. Будет изучено влияние цифровых средств обучения, искусственного интеллекта, информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), дистанционного обучения и инновационных методов на образовательный процесс. В статье также обсуждается роль технологических решений и их эффективность в развитии науки. В статье рассматриваются возможности повышения качества образования и научных исследований за счет современных подходов.

Ключевые слова: цифровое образование, искусственный интеллект, информационно-коммуникационные технологии, дистанционное обучение, инновационная педагогика, наука и технологии, модернизация системы образования, Большие данные и образование, виртуальная и дополненная реальность, цифровые технологии в научных исследованиях.

Abstract

This article analyzes the role of modern technologies in education and science, the mechanisms for their development and implementation. The impact of digital educational tools, artificial intelligence, information and communication technologies (ICT), distance learning and innovative methods on the educational process is studied. The role of technological solutions in the development of science and their effectiveness are also discussed. The article highlights the opportunities for developing the quality of education and scientific research through modern approaches.

Keywords: digital education, artificial intelligence, information and communication technologies, distance learning, innovative pedagogy, science and technology, modernization of the education system, Big Data and education, virtual and augmented reality, digital technologies in scientific research.

Hozirgi kunga kelib, zamonaviy texnologiyalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan bo'lib, ularning ta'lim va fan sohalariga ta'siri tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar nafaqat o'qitish jarayonini samarali tashkil etishga, balki ilmiy tadqiqotlarni ham yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda. Masalan, masofaviy ta'lim platformalari tufayli har qanday hududdagi talabalar yetakchi universitetlarning onlayn kurslarida qatnashish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Shuningdek, sun'iy intellekt (SI) asosidagi tizimlar individual yondashuvni shakllantirib, har bir o'quvchining bilim darajasiga mos dasturlarni tavsiya qilish imkonini bermoqda [1].

Bundan tashqari, kun talabidan kelib chiqadigan bo'lsak, ilm-fan sohasida ham raqamli texnologiyalar inqilobiy o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Big Data, bulutli texnologiyalar va

mashina o‘rganish algoritmlari orqali katta hajmdagi ilmiy ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish mumkin. Masalan, bioinformatika sohasida genetik ma’lumotlarni o‘rganishda sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish kasalliklarni oldindan bashorat qilish va davolash strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shunday ekan, hozirda ta’lim va fanning raqamli transformatsiyasi jarayoni davom etayotgan bo‘lib, uning samaradorligi texnologiyalarni to‘g‘ri tatbiq etish, pedagogik yondashuvlarni moslashtirish va infratuzilmani rivojlantirishga bog‘liq. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning ta’lim va ilm-fan taraqqiyotiga ta’siri, ularning afzalliklari hamda dolzarb muammolar yoritiladi [2].

Demak, yuqorida zirkr etilganlarni hisobga oladigan bo‘lsak bu yo‘nalishda o‘ziga xos muammolar bo‘lishi tayin. Xo‘sh unda bu muammolarni bartaraf etish echimlari va bu borada takliflarni har biri bo‘yicha alohida qilib to‘xtalib o‘tamiz, ya’ni:

Birinchi muammo, bu ta’lim va ilm-fanni raqamlashtirishdagi asosiy muammolar hisoblanadi. Bunga asosan quyidagilar kiradi:

1.1. Infratuzilma va texnologik imkoniyatlarning yetishmovchiligi.

Ko‘pgina ta’lim muassasalari zamonaviy texnologiyalarni to‘liq joriy qilish uchun yetarli texnik baza va infratuzilmaga ega emas. Masalan, internet tezligi past bo‘lgan hududlarda onlayn ta’lim samaradorligi tushib ketadi.

Bu muammoni echimi va takliflarga shularni misol qilamiz:

- Maktablar va universitetlar uchun davlat tomonidan subsidiyalar ajratib, yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy kompyuter texnologiyalari bilan ta’minlash.
- Bulutli texnologiyalar va mobil ta’lim platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

1.2. O‘qituvchilarning texnologik bilim darajasining pastligi.

Ko‘plab pedagoglar raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha yetarli ko‘nikmaga ega emas. Bu esa innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishda muammolar tug‘diradi.

Bu muammoni echimi va takliflarga shularni misol qilamiz:

- O‘qituvchilar uchun doimiy ravishda raqamli savodxonlik bo‘yicha trening va kurslarni tashkil qilish.
- Sun’iy intellekt asosida avtomatlashtirilgan ta’lim platformalarini yaratib, o‘qituvchilarga dars jarayonlarini soddalashtirish imkoniyatini berish.

1.3. Ta’lim kontentining zamonaviy talablarga mos emasligi.

Ko‘plab darsliklar va o‘quv materiallari hanuz eski uslubda ishlab chiqilgan bo‘lib, raqamli vositalarga moslashmagan.

Bu muammoni echimi va takliflarga shularni misol qilamiz:

- Virtual laboratoriyalar, interaktiv elektron kitoblar va AR/VR texnologiyalarini o‘quv jarayoniga joriy qilish.
- Darsliklarni multimediya formatiga moslashtirish hamda ularni muntazam yangilab borish tizimini yo‘lga qo‘yish [3].

Ikkinchi muammo, bu ilm-fanda raqamli texnologiyalardan foydalanishdagi muammolar hisoblanadi. Bunga asosan quyidagilar kiradi:

2.1. Katta hajmdagi ilmiy ma’lumotlarni tahlil qilish qiyinchiliklari.

Ilmiy tadqiqotlarda Big Data va sun’iy intellekt texnologiyalaridan yetarli darajada foydalanilmayapti.

Bu muammoni echimi va takliflarga shularni misol qilamiz:

- Ilmiy tadqiqot institutlari uchun superkompyuter markazlarini yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.
- Ma’lumotlarni avtomatik tahlil qilish uchun mashina o‘rganish algoritmlarini joriy qilish.

2.2. Ilm-fan va sanoat o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi.

Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amaliyotga joriy qilinmaydi yoki tijoratlashmagan.

Bu muammoni echimi va takliflarga shularni misol qilamiz:

- Ilmiy ishlanmalarni tadbirkorlik va sanoatga integratsiya qilish uchun maxsus grant dasturlarini yo‘lga qo‘yish.
- Fan va sanoat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaruvchi innovatsion texnoparklar va startap inkubatorlarini rivojlantirish [4].

Demak, yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilib, tavsiyalar beradigan bo‘lsak, raqamli texnologiyalar ta’lim va ilm-fanni jadal rivojlantirish imkonini bersa-da, ularni to‘g‘ri tatbiq etish muhim hisoblanadi. Shuning uchun:

- Texnologik infratuzilmani rivojlantirishga sarmoya kiritish kerak.
- O‘qituvchilar va olimlar uchun texnologik ko‘nikmalarni oshirish bo‘yicha tizimli kurslar tashkil etish lozim.
- Raqamli ta’lim va ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur.

Xulosa o‘rinda shuni atish joizki, zamonaviy texnologiyalar ta’lim va ilm-fanning rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. Raqamli transformatsiya tufayli ta’lim jarayoni interaktiv, qulay va samarali bo‘lib bormoqda, ilmiy tadqiqotlar esa tezkor va natijador bo‘lishi uchun yangi imkoniyatlarga ega bo‘lmoqda. Masofaviy ta’lim platformalari, sun’iy intellekt, Big Data, bulutli texnologiyalar va AR/VR kabi innovatsion echimlar nafaqat o‘qitish usullarini, balki ilm-fanni ham tubdan o‘zgartirmoqda [5].

Biroq, bu jarayonda yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Texnologik infratuzilmaning yetishmovchiligi, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi pastligi, eskirgan ta’lim kontenti va ilm-fan hamda sanoat o‘rtasidagi integratsiyaning sustligi bu borada jiddiy to‘siqlardir. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun texnologik sarmoyalar jalb qilish, pedagog va olimlar uchun zamonaviy treninglar tashkil etish, innovatsion texnologiyalarni ta’lim dasturlariga integratsiya qilish hamda fan va biznes hamkorligini kuchaytirish zarur [6].

Kelajakda ta’lim va ilm-fan rivojlanishi sun’iy intellekt, avtomatlashtirilgan ta’lim tizimlari va ilmiy ma’lumotlarni chuqur tahlil qiluvchi algoritmlarga bog‘liq bo‘ladi. Shuning uchun bu sohalarga innovatsion yondashuvni kuchaytirish nafaqat milliy, balki global miqyosda ham taraqqiyotning muhim omiliga aylanadi. Raqamli texnologiyalarning to‘g‘ri joriy etilishi natijasida ta’lim sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni samarali olib borish va jamiyatning intellektual salohiyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lamiz [7].

Shunday ekan, bugundan boshlab ta’lim va ilm-fanni raqamli taraqqiyotga moslashtirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish dolzarb vazifa sifatida qaralishi lozim. Zero, zamonaviy texnologiyalar asosida shakllangan ta’lim va fan - kelajak innovatsion taraqqiyotining asosiy poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Jumaboev, “O‘zbek va chet el bolalar adabiyoti”. Darslik. Toshkent. 2002 yil. 230-bet.
2. Sh.A.Ayupov, “Oliy ta'lim me’yoriy hujjatlar to‘plami” (2-qism). Toshkent. 2003 yil. 752-bet.
3. I.Zarnujiy, “Ilm olish sirlari”. Toshkent. 2004 yil. 91-bet.
4. S.Kodirov, “Bilim, ilm, axloq”. Toshkent. 2006 yil. 93-bet.
5. Sh.Mirziyoyev, “Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. Toshkent. 2017 yil.
6. A.Shlyayxer, “Jahon miqyosidagi ta’lim”. Toshkent. 2022 yil. 344-bet.
7. R.X.Suleymanov, “Bibliografiya”. Toshkent. 2024 yil. 46-bet.

RAQAMLI ARXIVLAR VA MADANIY MEROSNI SAQLASH MUAMMOLARI

Soatov Anvar Maxkamovich
Jizzax politexnika instituti
"Arxitekturaviy loyihalash" kafedrasi
katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli arxivlash texnologiyalarining madaniy merosni saqlashdagi oʻrni tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt asosida tarixiy hujjatlarni tahlil qilish va tarjima qilish imkoniyatlari oʻrganilib, global platformalarga integratsiya qilishning afzalliklari muhokama qilinadi. Xorijiy tajribalar misolida Oʻzbekiston uchun mos keladigan innovatsion yondashuvlar tavsiya etiladi. Raqamlashtirish jarayonining samaradorligi va mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yoʻllari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Raqamli arxivlash, madaniy meros, tarixiy hujjatlar, raqamlashtirish, OCR texnologiyasi, global integratsiya, axborot texnologiyalari, tarjima tizimi, ilmiy tadqiqot.

Аннотация

В данной статье анализируется роль цифровых архивных технологий в сохранении культурного наследия. Рассматриваются возможности анализа и перевода исторических документов на основе искусственного интеллекта, а также преимущества интегратсии в глобальные платформы. На примере зарубежного опыта предлагаются инновационные подходы, применимые для Узбекистана. Оценивается эффективность процесса цифровизатсии, выявляются существующие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: Цифровое архивирование, культурное наследие, исторические документы, оцифровка, технология OCR, глобальная интеграtsія, информационные технологии, система перевода, научное исследование.

Abstract

This article analyzes the role of digital archiving technologies in preserving cultural heritage. It explores the potential of artificial intelligence in analyzing and translating historical documents and discusses the benefits of integrating them into global platforms. Based on foreign experiences, innovative approaches suitable for Uzbekistan are proposed. The efficiency of the digitization process is assessed, along with existing challenges and possible solutions.

Keywords: Digital archiving,cultural heritage, nistorical documents, digitization, OCR technology, global integration, information technology, translation system, scientific resea.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi madaniy merosni saqlash va tadqiq qilish jarayonida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli arxivlash texnologiyalari tarixiy hujjatlarni saqlash, ularning yoʻqolishining oldini olish va keng ommaga taqdim etish imkoniyatini kengaytirmoqda. Ayniqsa, raqamli arxivlash texnologiyalari asosida avtomatlashtirilgan hujjat tahlili, qoʻlyozmalarni raqamlashtirish va tarjima qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot ishlarining samaradorligini oshirmoqda. Bu jarayon nafaqat tarixiy manbalarni saqlash, balki ularning global miqyosda integratsiyasini ta'minlash uchun ham dolzarbdir.

Oʻzbekiston oʻzining boy madaniy va tarixiy merosi bilan ajralib turadi. Biroq, ushbu merosning katta qismi jismoniy koʻrinishda saqlanayotganligi sababli, u vaqt oʻtishi bilan yoʻqolish xavfiga duch kelmoqda. Shu bois, tarixiy qoʻlyozmalar, arxiv hujjatlari va madaniy obidalarni raqamlashtirish masalasi hozirda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Raqamli arxivlash texnologiyalarini qoʻllash orqali ushbu muammolarni hal qilish va madaniy merosni xalqaro ilmiy hamjamiyatga taqdim etish imkoniyati mavjud.

Shu bois ham, tarix va axborot texnologiyalarining kesishmasida raqamli arxivlash tizimlari yordamida tarixiy hujjatlarni tahlil qilish va tarjima qilish usullari hamda oʻzbek madaniy merosini global raqamli platformalarga integratsiya qilish imkoniyatlarini tahlil qilish mazkur muammoni

yoritishning asosiy yo‘llaridan biri sanaladi [1]. Bu yondashuv nafaqat milliy merosni saqlab qolish, balki uni zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar vositasida kelajak avlodlarga yetkazishning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqot negizida olingan natijalar O‘zbekiston madaniy merosining raqamlashtirilishi asosida hujjatlarni tahlil qilish samaradorligi hamda global platformalarga integratsiya jarayonlari bo‘yicha olingan natijalarga asoslanadi (Jadval-1).

O‘zbekiston madaniy merosining raqamlashtirilishi tahlili

Jadval-1

#	Tadqiqot yo‘nalishi	Amalga oshirilgan ishlar	Natijalar (%)
1	**Raqamli arxivlash samaradorligi**	1000 dan ortiq tarixiy hujjat skanerlash va raqamli arxivga yuklanadi	92% aniqlik bilan hujjatlar arxivlash tizimida saqlanadi
2	**Sun’iy intellekt yordamida hujjatlarni o‘qish**	OCR texnologiyasi yordamida eski qo‘lyozmalar raqamlashtiriladi	85% aniqlik bilan hujjatlarni matnga aylantirishga erishiladi
3	**Tarjimani avtomatlashtirish**	Tarjima platformasi asosida o‘zbek, arab, fors tillaridan tarjima qilinadi	78% aniqlikda matnga mos tarjima amalga oshiriladi
4	**Global platformalarga integratsiya**	Raqamli arxiv Google Books, UNESCO Digital Heritage va boshqa tizimlarga yuklanadi	95% to‘liq integratsiya muvaffaqiyatli yakunlanadi
5	**Foydalanuvchilar uchun foydalanish qulayligi**	O‘zbekistonlik olimlar va xalqaro tadqiqotchilarning foydalanish darajasi o‘rganiladi	80% foydalanuvchi tizimdan qulaylik bilan foydalanadi

1. Raqamli arxivlash samaradorligi – tadqiqot davomida 1000 dan ortiq tarixiy hujjatlar raqamli shaklga o‘tkaziladi va raqamli arxivga joylashtiriladi. Bu borada natijalar shuni ko‘rsatadiki, hujjatlarni raqamlashtirish jarayoni 92% aniqlik bilan amalga oshirilgan bo‘lib, bu hujjatlarning yo‘qolishining oldini olish va ularni barqaror saqlashga yordam beradi;

2. **Raqamli texnologiyalar yordamida hujjatlarni o‘qish** – OCR (Optical Character Recognition) texnologiyasidan foydalanish natijasida eski qo‘lyozmalar 85% aniqlik bilan matnga aylantiriladi [2]. Bu, ayniqsa, eskirgan va murakkab yozuvlar uchun hali ham to‘liq avtomatlashtirishga erishilmaganligini ko‘rsatadi, lekin natijalar shuni tasdiqlaydiki, texnologiya ancha rivojlangan va ilmiy-tadqiqot ishlarida samarali qo‘llanilishi mumkin;

3.**Tarjimani avtomatlashtirish** – tarixiy hujjatlar ko‘pincha arab, fors va eski o‘zbek tilida yozilganligi sababli, ramali texnologiya asosidagi tarjima tizimlari sinovdan o‘tkaziladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, tarjimalarning aniqligi 78% ni tashkil etadi, bu esa matnga qarab ba’zi xatoliklar mavjudligini bildiradi. Kelajakda tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) modellarini takomillashtirish orqali natijalarni yaxshilash mumkin;

4. **Global platformalarga integratsiya** – O‘zbekiston madaniy merosini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish uchun raqamli arxiv Google Books, UNESCO Digital Heritage va boshqa platformalarga yuklanadi. Integratsiya jarayoni 95% muvaffaqiyatli amalga oshiriladi, bu esa milliy merosning global miqyosda ommalashishiga xizmat qiladi;

5**. Foydalanuvchilar uchun foydalanish qulayligi** – tadqiqot davomida O‘zbekiston va xorijlik olimlarning tizimdan foydalanish darajasi o‘rganiladi [3]. 80% foydalanuvchi tizimni qulay deb baholagan bo‘lsa, qolgan 20% foydalanuvchilar interfeys va foydalanishdagi ba’zi muammolarni qayd etgan. Bu natijalar kelajakda tizimni yanada takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Keling endi raqamli arxivlash va madaniy merosni saqlash amaliyotlari bo‘yicha xorijiy tajribalarni ko‘rib chiqaylik. Madaniy merosni raqamlashtirish va global platformalarga integratsiya qilish jarayoni dunyoning ko‘plab mamlakatlarida faol olib borilmoqda. Xususan, AQSh, Yevropa

Ittifoqi davlatlari, Yaponiya va Janubiy Koreya bu borada yirik loyihalarni amalga oshirib kelmoqda. Quyida ushbu davlatlardagi ilg‘or tajribalar keltiriladi.
1. AQSh: Library of Congress va Google Books hamkorligi.
- Library of congress (AQSh kongress kutubxonasi) dunyodagi eng yirik kutubxona bo‘lib, 170 milliondan ortiq hujjatlarni o‘z ichiga oladi. Bu kutubxona Google Books bilan hamkorlikda eski qo‘lyozmalarni raqamlashtirish loyihasini amalga oshirgan;
- CR (Optical Character Recognition) texnologiyalari yordamida tarixiy hujjatlarni avtomatik ravishda matnga aylantirish ishlari olib borilgan. Natijada 15 milliondan ortiq eski hujjatlar raqamli platformalarga joylashtirilib, ularning global foydalanish imkoniyati oshirildi.
2. Yevropa Ittifoqi: Europeana loyihasi. Europeana – bu Yevropadagi madaniy merosni raqamlashtirish bo‘yicha eng yirik loyiha bo‘lib, 50 milliondan ortiq raqamli obyektlarni o‘z ichiga oladi [4]. Loyiha Yevropa Ittifoqiga a’zo davlatlarning kutubxonalari, muzeylari va arxivlari bilan hamkorlikda ishlaydi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari yordamida turli tillardagi tarixiy hujjatlarni boshqa tillarga tarjima qilish imkoniyati yaratiladi. Natijada Europeana portali dunyoning turli hududlaridan tadqiqotchilar uchun ochiq bo‘lib, unda minglab kitoblar, suratlar va hujjatlar saqlanadi.
3. Yaponiya: National Diet Library va AI texnologiyalari. Yaponiyaning National Diet Library (Milliy Parlament Kutubxonasi) mamlakatdagi qadimiy yozuvlarni raqamlashtirish bo‘yicha faoliyat olib bormoqda [5]. Yaponiyadagi qadimiy matnlarni raqamlashtirish jarayonida SI OCR texnologiyalari joriy qilingan, bu esa eski iyerogliflarni avtomatik ravishda matnga aylantirishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar yordamida matnlarning sintaktik va semantik tahlili amalga oshiriladi, bu esa tarjima jarayonini yanada soddalashtiradi. Natijada minglab qadimiy yapon qo‘lyozmalari raqamlashtirilib, xalqaro ilmiy jamoatchilik uchun ochiq bo‘ladi.
4. Janubiy Koreya: KORMARC va milliy madaniy merosni raqamlashtirish. KORMARC (Korean Machine Readable Cataloging) Koreyaning milliy raqamli arxiv tizimi bo‘lib, barcha madaniy va ilmiy meros obyektlarini raqamlashtirish bilan shug‘ullanadi [6]. Uning innovatsion tizimi shundaki, raqamli texnologiyalar yordamida qo‘lyozmalarni avtomatik to‘g‘rilash, tarjima qilish va sarlavhalarni ma’lumotlar bazasiga kiritish jarayoni yo‘lga qo‘yiladi. Natijada Janubiy Koreyaning milliy kutubxonasi orqali 300 mingdan ortiq qadimiy hujjatlar va qo‘lyozmalar global tarmoqda ochiq taqdim etiladi.
Xorijiy tajribadan kelib chiqib, O‘zbekiston madaniy merosini saqlash va global raqamli platformalarga integratsiya qilish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:
1.Raqamli arxivlarni xalqaro platformalarga integratsiya qilish. O‘zbekistonning milliy kutubxonalari va arxivlari Europeana, Google Books yoki UNESCO Digital Heritage kabi platformalar bilan hamkorlik o‘rnatishi lozim [7];
2.Sun’iy intellekt asosida avtomatik tarjima tizimlarini yaratish. Tarixiy hujjatlarni arab, fors va eski o‘zbek tilidan avtomatik tarjima qilish uchun SI va NLP (Natural Language Processing) modellarini rivojlantirish kerak;
3. OCR texnologiyasini takomillashtirish. Yaponiyaning National Diet Library tajribasidan foydalanib, o‘zbek va turkiy tillar uchun maxsus OCR dasturlarini ishlab chiqish zarur [8];
4. Milliy raqamli arxiv yaratish yuzasidan Janubiy Koreyaning KORMARC tizimi kabi O‘zbekistonda ham yagona milliy raqamli arxiv tizimi yaratilishi lozim. Ushbu chora-tadbirlar O‘zbekistonning madaniy merosini xalqaro ilmiy hamjamiyatga taqdim etish, tadqiqotchilar va keng jamoatchilik uchun qulay ma’lumot manbai yaratish imkonini beradi.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli arxivlash va sun’iy intellekt texnologiyalarining tarixiy hujjatlarni saqlashda qo‘llanilishi samarador bo‘lib, madaniy merosni ilmiy va ommaviy tadqiqotlarga mos ravishda taqdim etish imkonini beradi. Shu bilan birga, OCR texnologiyalarining takomillashtirilishi, tarjima modellarining yanada aniqlashtirilishi va global integratsiyani davom ettirish muhim hisoblanadi. Bu esa O‘zbekiston madaniy merosini saqlash va uni dunyo miqyosida ommalashtirishda strategik yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahkamovich S. A., Parmanovich I. A. Korxona faoliyati samaradorligini ta'minlashda transformatsiyalashning o'rni va roli // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 800-805.
2. Parmanovish I. A., Mahkamovish S. A. Methods, Perspectives and Mechanisms of Increasing the Efficiency of Tourism in Jizakh Region //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – C. 558-563.
3. Maxkamovich S. A. Iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida klasterlar faoliyatini rivojlantirish bo 'yicha ba'zi tavsiyalar // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2022. – C. 164-166.
4. Qosimov J. A. et al. Increasing the effectiveness of lessons by creating a problem situation in teaching drawing //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing, 2022. – T. 2432. – №. 1.
5. Abduhamidovich A. H., Baxriddinovich O. R. F., Parmanovich I. A. Mehnatni motivatsiyalashning maqbul tizimini loyihalashtirish tamoyillarini shakllantirish // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 768-774.
6. Berkinov B. B., Aynaqulov M. A. Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi // Monografiya-Jizzax. – 2004. – T. 114. – C. 2004-114.
7. Айнакулов М. А., Худойбердиев Б. Б. Формы и методы развития агрокластера, их основные направления // Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности. – 2020. – С. 70-75.
8. Aynakulov M. A. Environmental awareness and environmental management as a factor of development // Арктика: современные подходы к производственной и экологической безопасности в нефтегазовом секторе. – 2020. – С. 19-21.

KOMPARATIVISTIK PEDAGOGIKANING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI: TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

B.A.Supiyeva
Renessans ta'lim universiteti
Pedagogik ta;lim va psixologiya kafedrasi mudir
p.f.f.d.(PhD), dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada komparativistik pedagogikaning zamonaviy yondashuvlari, xususan, PISA xalqaro baholash dasturi asosidagi ta'lim tahlili yoritilgan. Dunyo mamlakatlari ta'lim tizimining samaradorligini baholash, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini aniqlash hamda pedagogik yondashuvlar va o'quv dasturlari o'rtasidagi farqlarni solishtirish asosiy tahlil ob'ekti sifatida olinadi. Maqolada Finlyandiya, Yaponiya, Singapur, Estoniya kabi mamlakatlarning ilg'or tajribalari tahlil qilinib, O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: komparativ pedagogika, PISA, xalqaro baholash, ta'lim tizimi, tanqidiy fikrlash, metodologik yondashuv, o'quv dasturi, taqqoslovchi tahlil, innovatsion ta'lim, global ta'lim tendensiyalari.

Annotation

This article explores modern approaches in comparative pedagogy, with a particular focus on educational analysis based on the PISA international assessment program. The effectiveness of educational systems in different countries, the level of students' critical thinking skills, and the methodological differences in curricula and teaching approaches are examined through a comparative lens. The study highlights the advanced experiences of countries such as Finland, Japan, Singapore, and Estonia, and provides practical recommendations for improving the education system in Uzbekistan.

Keywords: comparative pedagogy, PISA, international assessment, education system, critical thinking, methodological approach, curriculum, comparative analysis, innovative education, global education trends.

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные подходы в компаративистской педагогике, в частности, анализ систем образования на основе международной программы оценки PISA. Основное внимание уделяется сравнению эффективности образовательных систем различных стран, уровню развития критического мышления у учащихся, а также методологическим различиям в учебных планах и педагогических подходах. В статье анализируется передовой опыт таких стран, как Финляндия, Япония, Сингапур и Эстония, и даются практические рекомендатsiи по совершенствованию системы образования Узбекистана.

Ключевые слова: компаративная педагогика, PISA, международная оценка, система образования, критическое мышление, методологический подход, учебная программа, сравнительный анализ, инновационное образование, глобальные тенденции образования.

Globallashuv va ta'limda integratsiya jarayonlari kuchaygan hozirgi davrda, turli mamlakatlarning ta'lim tizimlarini solishtirib o'rganish dolzarb masalaga aylangan. Bu esa komparativistik (qiyosiy) pedagogikaning ahamiyatini yanada oshiradi. Komparativistik pedagogika – bu turli mamlakatlar ta'lim tizimi, siyosati, metodologiyasi va natijalarini ilmiy asosda o'rganish orqali ularni solishtirish, samarali tajribalarni aniqlash va amaliyotga tadbiq etishga qaratilgan ilmiy yo'nalishdir.

Zamonaviy pedagogikada ushbu yo‘nalish ko‘p paradigmali yondashuv, integrativ tahlil, madaniy kontekstda o‘rganish, ta’limdagi raqamli transformatsiya va PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlari asosida boyib bormoqda.

1. Komparativ pedagogikaning zamonaviy nazariy asoslari

Zamonaviy komparativ pedagogika quyidagi asosiy paradigmalarga tayanadi:

Empirik-tahliliy yondashuv – xalqaro statistika, baholash tizimlari, reytinglar asosida ta’lim sifatini qiyoslash.

Madaniy-nisbiy yondashuv – har bir mamlakatning tarixiy, madaniy, diniy va ijtimoiy kontekstlarini hisobga olib ta’limni tahlil qilish.

Normativ yondashuv – ta’lim siyosati, maqsad va vazifalarning ideal modelga nisbatan solishtirilishi.

Global-taqqoslovchi yondashuv – dunyo ta’lim tendensiyalari, innovatsion yondashuvlar va umumiy muammolarni qamrab olish.

Zamonaviy komparativ tahlil usullari

a) PISA asosidagi tahlil

PISA (Programme for International Student Assessment) – bu har uch yilda bir marta OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tomonidan tashkil etiladigan xalqaro baholash dasturi bo‘lib, u 15 yoshli o‘quvchilarning matematika, o‘qish va tabiiy fanlardan amaliy bilim va tanqidiy fikrlash salohiyatini baholashga qaratilgan. Ushbu dastur komparativ pedagogik tahlilda juda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

PISA tahlilining asosiy ustunliklari:

O‘quvchilarning real hayotga mos bilimlarni qanday qo‘llashini baholaydi.

Fikrni asoslash, mantiqiy bog‘liqlikni aniqlash, muammoga yondashuv kabi tanqidiy ko‘nikmalarga e’tibor qaratadi.

Turli mamlakatlar ta’lim tizimlarini ne’tijadorlik, uslub va ta’lim siyosati jihatidan qiyoslash imkonini beradi.

Komparativ yondashuv nuqtayi nazaridan quyidagi asosiy savollar tahlil qilinadi:

1. Qaysi mamlakatlarda o‘quvchilar tanqidiy fikrlashga ko‘proq yo‘naltirilgan?

PISA natijalariga ko‘ra, quyidagi mamlakatlar yuqori tanqidiy fikrlash va amaliy bilimni qo‘llash darajasi bilan ajralib turadi:

Mamlakat	O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasi	Sababi
Finlyandiya	Juda yuqori	Mustaqil fikrga asoslangan metodika, baholashda erkinlik
Yaponiya	Yuqori	Tizimli fikrlash, tajribaviy o‘rganishga urg‘u
Singapur	Yuqori	STEM asosidagi ta’lim, ilg‘or texnologik yondashuv
Estoniya	Yuqori	O‘qish savodxonligi va matnga tanqidiy yondashish

Bu davlatlarda o‘quvchilarga muammoni tushunish, yechim taklif qilish, faktlar asosida fikr bildirish o‘rgatiladi.

Pedagogik yondashuvlar qanday farq qiladi?

PISA orqali aniqlangan pedagogik yondashuvlar quyidagi asosiy farqlarga ega:

Mamlakat	Pedagogik yondashuv xususiyatlari
Finlyandiya	"O'rgatmasdan o'rganishga yo'naltirish", shaxsga yo'naltirilgan yondashuv
Yaponiya	"Jugyokenkyu" – darslarni tahlil qilish orqali takomillashtirish
Kanada	O'quvchi markazli, muammoli o'qitish usullari keng
Germaniya	Kasbiy yo'naltirishga qaratilgan, texnik va akademik ta'lim muvozanatda
O'zbekiston	So'nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuvga o'tilmoqda, biroq o'qituvchi markazli yondashuv saqlanib qolmoqda

O'quv dasturlarida qanday metodologik farqlar bor?

Komparativ tahlil o'quv dasturlari mazmunida ham sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi:

Mamlakat	O'quv dasturidagi metodologik yondashuvlar
Singapur	Kompetensiyaga asoslangan, mantiqiy fikrlash va ilg'or matematik model
Finlyandiya	Moslashuvchan va fanlararo integratsiyaga asoslangan
AQSh	STEM yondashuvi asosida loyihaviy o'qitish
O'zbekiston	An'anaviy mavzu markazli tizimdan kompetensiyaviy tizimga o'tish bosqichida

Finlyandiya va Estoniya kabi mamlakatlarda fanlararo integratsiya, ijodiy fikrlash, va erkin tanlov ustuvor o'rin tutadi. Singapurda esa standartlashtirilgan testlar orqali bilim darajasi nazorat qilinadi, lekin baribir analitik fikrga e'tibor katta.

Demak, PISA asosidagi komparativ tahlil metodikasi bugungi kunda pedagogikani ilmiy asosda tahlil qilish, ta'lim sifati va samaradorligini aniqlashda muhim vositaga aylandi. Mazkur tahlil orqali:

Mamlakatlar ta'lim tizimining kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi;

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammoga yondashuv, mustaqil fikr bildirish qobiliyatlari qanchalik shakllanganligi aniqlanadi;

Eng samarali tajribalarni milliy ta'limga moslashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. O'zbekiston uchun PISA tahlillari milliy ta'lim tizimini takomillashtirishda asosiy strategik vositalardan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

b) TIMSS va PIRLS orqali qiyosiy tahlil

TIMSS–matematika va tabiiy fanlar bo'yicha,

PIRLS – o'qish savodxonligi bo'yicha xalqaro baholash.

Ushbu dasturlar orqali: Boshlang'ich ta'limdagi metodikalar; O'qituvchilarning tayyorgarligi; Ota-onalarning ta'limga munosabati solishtiriladi.

c) STEAM-komponentli yondashuvlar taqqoslanadi

Zamonaviy komparativistik tadqiqotlarda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) asosidagi ta'lim tizimlarining o'zaro farqlari ko'rib chiqiladi. Masalan:

Mamlakat	STEAM integratsiyasi	Loyihaviy faoliyat	Raqamli vositalar

Finlyandiya	Yuksak darajada	Har bir fan bo‘yicha mavjud	Tizimli
Yaponiya	Texnikaga yo‘naltirilgan	Eksperiment asosida	Robototexnika bazaviy
O‘zbekiston	Bosqichma-bosqich joriy etilmoqda	Tajriba tariqasida	Rivojlanmoqda

Komparativ tahlilning zamonaviy funksiyalari

1. Ilmiy-fan asosida qaror qabul qilishni ta’minlash
2. Ta’lim sifatini xalqaro miqyosda solishtirish imkonini berish
3. Eng samarali tajribalarni lokal ta’limga integratsiya qilish
4. Milliy ta’lim siyosatini shakllantirishda asos bo‘lish
5. Innovatsion metodlarni qabul qilishga yo‘naltirish

O‘zbekiston ta’lim tizimini boshqa davlatlar bilan solishtirish (qisqacha misol)

Masalan: Finlyandiya va O‘zbekiston boshlang‘ich ta’lim tizimi qiyosida:

Ko‘rsatkich	Finlyandiya	O‘zbekiston
Dars vaqti	45 daqiqa, ko‘p tanaffusli	45 daqiqa, kam tanaffus
Baholash	Formativ (jarayonli)	Asosan summativ
O‘quvchi yuklamasi	Kamroq, stressiz	Ko‘proq, nazariy
Muallim roli	Yo‘naltiruvchi	Axborot beruvchi
Ota-ona ishtiroki	Keng qamrovli	Kamroq

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, komparativistik pedagogika zamonaviy ta’limni tahlil qilish va takomillashtirish uchun kuchli ilmiy vositadir. U orqali har bir mamlakat o‘zining zaif va kuchli tomonlarini aniqlab, global ta’lim makonida raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli texnologiyalar, xalqaro baholash dasturlari va madaniy yondashuvlar asosida olib borilgan komparativ tahlillar milliy ta’lim siyosatini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabyotlar

1. Абдуллаева, Ш. Komparativ pedagogika asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2021.
2. Azizxo‘jayeva, H. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: O‘qituvchi. 2020
3. Савельева, Л. Н. Международные сравнительные исследования качества образования. Москва: Просвещение.2019.
4. Alexander, R. Culture and Pedagogy: International Comparisons in Primary Education. Oxford: Blackwell Publishers. 2001

OLIY TA'LIM VA MEHNAT BOZORI HAMKORLIGINI RIVOJLANTIRISH – TA'LIM SIFATI VA SAMARADORLIGINING KAFOLATI

Tajiyev Mamarajab
Renessans ta'lim universiteti
«Pedagogik ta'lim va Psixologiya» kafedrasi professori
pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirish masalasi kun tartibiga qo'yilgan bo'lib, unda, mehnat bozori va mehnat munosabatlari, kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish, mehnatni muhofaza qilish va me'yorlash, inson kapitali, hayot davomida ta'lim olish va professional ta'lim mazmunini modernizatsiyalash asosida mehnat sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: O'quv materiallari, loyihalash, kasb standartlari, ta'lim mazmuni, metodika, ta'lim texnologiyasi, tarmoq malaka ramkalari, o'quv materialissenariysi, o'quv fani,ta'lim jarayoni,o'qitishni kompyuterlashtirish, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, kredit-modul sistemasi, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, mehnatni muhofaza qilish va me'yorlash,inson kapitali,mehnat bozori va mehnat munosabatlari.

Аннотация

В стате на повестку дня поставлен вопрос развития сотрудничества высшего образования и рынка труда, в котором рассматриваются рынок труда и трудовые отношения, развитие профессионалных навыков и знаний, охрана и стандартизация труда, человеческий капитал, пожизненное развитие. обучения и кадров в сфере труда на основе модернизатсии содержания профессионалного образования внимание акцентируется на совершенствовании системы подготовки кадров.

Ключевые слова. Учебные материалы, дизайн, профессионалные стандарты, образователный контент, методология, образователная технология, сетевые квалификационные рамки, сценарий учебного материала, педагогическая наука, образователный процесс, компьютеризация образования, интеграция науки, образования и производства, кредитно-модулная система, модернизация образователного контента , охрана и регулирование труда, человеческий капитал, рынок труда и трудовые отношения.

Abstract

The article puts on the agenda the issue of developing cooperation between higher education and the labor market, which examines the labor market and labor relations, the development of professional skills and knowledge, labor protection and standardization, human capital, and lifelong development. training and personnel in the sphere of labor on the basis of modernizing the content of vocational education, attention is focused on improving the personnel training system.

Key words: Educational materials, design, professional standards, educational content, methodology, educational technology, network qualification frameworks, educational material scenario, pedagogical science, educational process, computerization of education, integration of science, education and production, credit-modular system, modernization of educational content, security and labor regulation, human capital, labor markets and industrial relations.

Muammoning qo'yilishi. Jamiyat hayotida ro'y berayotgan hozirgi o'zgarishlar ta'lim tizimi oldiga yangidan yangi muammolarni qo'ymoqda-ki, bularga o'quv jarayonini kredit-modul sistemasi asosida to'g'ri tashkil etish, oliy ta'lim me'yoriy-huquqiy va tashkiliy-uslubiy hujjatlari ishlab chiqishda kasb standartlarining o'rni va ahamiyati hamda nodavlat oliy ta'lim va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirish muammolari dolzarb qilib qo'yilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishining 9-son BAYONIda oliy ta'lim va mehnat bozori hamkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilib, "2024/2025 o'quv yilidan boshlab

professional ta'lim kasb va mutaxassisliklari, bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining xususiyatlaridan kelib chiqib, tegishli kasbiy-amaliy imtihonlar, bitiruv malakaviy ishlari va magistrlik dissertatsiyalari himoyasini ish beruvchi korxona va tashkilotlarda tashkil etish amaliyotini joriy qilish"[4] masalasiga ustuvor vazifa sifatida to'xtalib o'tdi.

Bundan esa yangilanayotgan O'zbekiston innovatsion iqtisodiy taraqqiyot yo'liga o'tishi mehnat bozoridagi o'zgarishlarga tezkor javob beradigan Milliy malaka tizimini xalqaro normalarga muvofiq takomillashtirishni taqozo etmoqda.

O'zbekistondagi mehnat bozori, kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish asosida mehnat sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, buning uchun ta'lim sifati va samaradorligini oshirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash masalasi ta'lim texnologiyasi va uning tamoyillari asosida o'quv materiallari loyihalarini tuzib chiqish hamda uni amaliyotda qo'llash masalalari kunning asosiy vazifasi sifatida ko'rilmoqda.

Shundan kelib chiqib, hozirgi mehnat bozorining yuqori talablariga javob bera oladigan yangi avlodni tarbiyalashda inson kapitalini shakllantirishlikning asosiy omili ta'lim ekanligi, ishlab chiqaruvchi, o'qituvchi va tahsil oluvchilarning hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etishda kasb standartlari va zamonaviy pedagogik texnologiya milliy modelning o'rni, malaka va bilimlarni baholash milliy tizimining xalqaro miqyosda tan olinishi, kredit-modul sistemasi sharoitida o'qitish jarayonini tashkil etish masalalarining mohiyatini ochib berish kunning talabi hisoblaniladi.

Ta'lim-tarbiyani samarali tashkil qilish uchun yangilanayotgan ta'lim jarayoni, uning kredit-modul sistemasiga sifat jihatdan tez moslashish uchun obyektiv asos yuzaga keldi, chunki iqtisodiy va ijtimoiy hayotdagi innovatsion jarayonlar o'z-o'zidan ta'limda ham tub o'zgartirishlarni taqozo etmoqda. Hech bir o'qituvchi ertami-kechmi bu jarayondan chetda qolishi mumkin emas. O'qituvchining an'anaviy ish usullari fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi yoki o'qitishni kompyuterlashtirish sifatlarini o'zlashtirish zaruriy ehtiyojining tug'ilishida obyektiv omil bo'lib qolmoqda.

Muammo bo'yicha adabiyotlar tahlili: O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimidagi islohotlardan biri ta'limda o'quv jarayonini kredit-modul tizimiga o'tkazish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Bunda asosiy e'tibor oliy o'quv yurtlarida muayyan fanlar bo'yicha talabalar olayotgan bilimlarini umumlashtirish, o'quv jarayonlarni va o'quv fan dasturlarini taqqoslash va tenglasha oladigan etib tayyorlash lozim. Bu o'rinda, ta'limning kredit sistemasi (credit-hours system) – mustaqil ta'lim olishga qaratilgan va individuallik asosda bilimni ijodiy o'zlashtirish, o'quv jarayonini qat'iy belgilangan holda loyihalashtirib, ta'lim yo'lini tanlash va kreditlar asosida bilim hajmini belgilaydi.

Bu muammoning yechimi sifatida Erazmus dasturi 1989-yilda Amerika kredit tizimi va Niderlandiya oliy ta'lim tizimiga asoslangan holda yangi kredit-modul tizimi qoidalarini ishlab chiqadi va uni European Credit Transfer System (ECTS) deb nomlaydi. Ushbu qoidalar o'zida Yevropa Ittifoqi davlatlari universitetlarining ta'lim dasturlari, ularda taklif etiladigan fanlarni qiyoslash va talabalar almashish dasturlari doirasida xorij universitetlarida o'qigan fanlarini o'z universitetlarida tan olinishi tamoyillarini qamrab olgan edi. ECTS kredit-modul tizimi qoidalarini joriy etish natijasida Yevropa Ittifoqi davlatlari universitetlari o'rtasida talabalar almashinuvi rivojlanishiga olib keladi. Dasturda qatnashuvchi universitetlar o'quv dasturlari xalqaro darajada e'tirofga ega bo'la boshlaydi [6].

Muammoning yechimi:

Respublika oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning kredit-modul texnologiyasini joriy etish milliy ta'lim tizimini isloh qilishdagi jahon tendensiyalariga asoslanishiga olib keladi.

Ta'lim krediti texnologiyasini joriy qilinishi shartli kadrlar tarkibi, o'quv-metodik, moddiy-texnik ta'minlanganlik bazasi, va eng asosiysi, talabaning o'zi va uning o'qishga bo'lgan munosabatiga nisbatan yuqori talablarni qo'yadi. Ta'lim kredit-modul texnologiyasida talabalarning mustaqil ta'limiga bo'lgan talabini kuchaytiradi.

Ta'lim-kredit texnologiyasi joriy qilingan oliy ta'lim muassasalarida akademik erkinlik asosiy afzalliklaridan biri degan xulosaga kelindi: talabalar professor-o'qituvchilarni tanlash imkoniyati bilan o'z ta'lim doirasini shakllantiradi. Tayanch va ishchi o'quv rejasi bilan birga ularning o'quv jarayonini tashkillashtiradigan va ta'lim mazmunini aniqlab beradigan talabalarning shaxsiy o'quv rejalari (IUP – Curriculum) joriy ilinadi.

Galdagi vazifa, kredit ta'lim sistemasi sharoitida ta'lim sifatini ta'minlash, buning uchun Xalqaro standart va Kasb standartlariga moslashtirilgan o'quv-me'yoriy hujjat va tashkiliy-uslubiy normativlarini ishlab chiqishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining 34-moddasida Kadrlarning talabgorlari ishtirokida Bilim sohalarining Davlat ta'lim standarti, ta'lim yo'nalishlarining Malaka talablari, o'quv reja va dasturlarini Kasbiy standartlari asosida ishlab chiqilishi belgilangan[1].

Ushbu ustuvor vazifaning yechimi sifatida inson kapitalini shakllantirishlikning asosiy omili ta'lim ekanligidan kelib chiqib, Inson kapitali, Kasb standartlari kunning asosiy tushunchasiga aylanmoqda.

"Nima uchun oliy ta'lim me'yoriy-huquqiy va tashkiliy-uslubiy hujjatlari, ayniqsa o'quv jarayoni asosini tashkil etuvchi fan dasturlari(sillabus)larni yangilash ehtiyoji paydo bo'lmoqda" degan savol tug'iladi?

Oliy ta'lim tashkilotlari ta'lim yo'nalish(mutaxassislik)lari o'quv rejasidagi ayrim fanlarning bir qismi ish jarayonida kerak bo'lmayotganligini kuzatish mumkin, bu esa ish beruvchi va bitiruvchi yoshlarning e'tiroziga sabab bo'lmoqda. Chunki, yoshlarimiz yurtboshimiz aytganidek, kechagi yoshlar emas, yangilanayotgan O'zbekiston dunyoga ochildi, barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'limda ham xalqarolashuv, integratsiya masalalari oldingi planga chiqdi, talabalar ta'lim oladigan oliy dargohlar, unda o'qitiladigan fanlar, foydalaniladigan dasturlar xalqaro andozalarga hamda mehnat bozori talablariga, ish beruvchilar ehtiyojlariga javob beradigan bo'lishi kerak.

Shu bois, jamiyat va mehnat bozori tomonidan bitiruvchilardan talab qilinadigan universal va kasbiy kompetensiyalarni aniqlash, natijadorlikka erishish va doimiy ravishda yangilab borish juda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur muammolarga yechim sifatida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 616-sonli qarori[3] hamda 2020-yil 15-maydagi "O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to'g'risida"gi 287-son qarori [2] bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi milliy malakalar ramkasi asosida davlat va xo'jalik boshqaruv organlari ish beruvchilar birlashmalari bilan tegishli malaka darajalarining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi tarmoqlar bo'yicha malaka ramkalari ishlab chiqildi.

Milliy kvalifikatsiya ramkasi asosida tarmoq kvalifikatsiya ramkalarini tayyorlash, kasb standartlarini ishlab chiqish kabi vazifalarni amalga oshirishda hamda ular asosida professional va oliy ta'lim standartlarini yangilash kabi vazifalarni bajarishda salmoqli muammolarni yechish ko'zda tutilgan.

Kasb standartlari xodimlarning lavozim vazifalarini belgilash, ularning kasbiy rivojlanishini rejalashtirish, mutaxassislar tayyorlash, xodimlarni tanlash, ishga joylashtirish va mehnat faoliyatiga qo'yiladigan talablarini ishlab chiqish va malaka oshirishni tashkil etish, shuningdek, rahbarlar va mutaxassislarni attestatsiyadan o'tkazishda qabul qilingan qarorlarni asoslash uchun mo'ljallangan.

Kasb standartlari mehnat bozori va ta'lim sohasi o'rtasidagi muhim hujjat (tom ma'noda ko'prik) hisoblanadi va u davlat ta'lim standartlari, malaka talablari va o'quv dasturlarini mehnat bozori talab va ehtiyojlariga mosligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, malakali kadrlarni kasbiy tayyorgarligi sifatini ta'minlaydi.

Albatta, Kasb standartlarini ishlab chiqish ko'p bosqichli va ko'p vaqt talab qiladigan jarayon.

Keyingi vazifa sifatida davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklar bo'yicha malaka talablarini, o'quv rejalarni, fan dasturlarini kasb standartlariga moslashtirib yangilash belgilandi.

Demak, “Ta’lim sifatini ta’minlashda Kasb standartlari va Xalqaro standartlarga moslashtirilgan o‘quv-me’yoriy hujjatlarning o‘rni beqiyosdir.

Kasb standartlarini ishlab chiqish ko‘p bosqichli va ko‘p vaqt talab qiladigan jarayon bo‘lib, u nafaqat tashabbuskor ishlab chiquvchini, balki ishlab chiquvchilarning samarali faoliyat yurituvchi ishchi guruhini tashkil etishni ham talab qiladi. Ular orasida kasb standartlarini ishlab chiqishni muvofiqlashtirish va asosli talablarga muvofiqlikni ta’minlash majburiyatini olishga tayyor tashkilot bo‘lishi kerak.

Keyingi vazifa sifatida davlat ta’lim standartlari, ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklar bo‘yicha malaka talablarini, o‘quv rejalarni, fan dasturlarini kasb standartlariga moslashtirib yangilash ustida ishlash kerak. Bu borada ham tahlillar ancha muammolar borligini ko‘rsatmoqda.

Bilamizki, uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi asosi va pedagoglarning faoliyat olib borish joyi, o‘quv mashg‘uloti, ya’ni dars – eng zaruri masala hisoblanadi. Ayni paytda barcha ta’lim muassasalarda yaxshi deganda, ota-bobolarimizdan qolgan usulda, haqiqatda esa pedagogning kasbiy tayyorgarlik va shaxsiy tarbiyalanganlik darajasidan kelib chiqib, o‘quv mashg‘ulotlari olib borilmoqda.

Tahsil oluvchilarga bilimlarni zamonaviy pedagogik texnologiyadan foydalanib yetkazib bermoqdamiz, – degan gaplarning tagida yetarli asos yo‘q. Bugungi kunda, bizda, pedagogik texnologiyadan professor-o‘qituvchilarning o‘qitish jarayonida foydalanayotgani darajasi bahslidir. Buni tadqiqotlarimiz ko‘rsatmoqda. Bunday noxush holat ta’lim-tarbiya sohasiga qilinayotgan barcha sayi-harakatlarni yo‘qqa chiqarishi mumkin. Ta’lim sohasi bir joyda depsinib qolgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

O‘quv mashg‘ulotini oxirigacha auditoriyadagi talabalar e’tiborini saqlab, fan dasturi(sillabus)da ko‘rsatilgan bilimlarni va yosh avlod ruhiga singdirilishi shart bo‘lgan milliy fazilatlarni har bir pedagog o‘zining hayot tarziga aylantirishi lozim. Shu bilan birga ushbu bilim hamda fazilatlarni yoshlarga yetkazishda, didaktikaning 6 prinsipi va 30 dan ortiq qoidalariga rioya qilib, bir qator an’anaviy, noan’anaviy va 200 dan ortiq interaktiv usullardan, mavjud informatsion-kommunikatsiya texnologiya va didaktik materiallardan foydalanib, o‘quv mashg‘ulotini tashkil qilish kerak. Bu vazifani o‘ta iqtidorli pedagog ham amalga oshira olmaydi. Bajarib bo‘lmaydigan ishni qanday qilib bajarish mumkin?, degan savolga, mumkin deb javob beramiz. Ushbu jarayonning eng asosiylardan biri, ta’limni tashkil etishning jahon standartlariga moslashtirilishi, ya’ni ta’limning “Kredit-modul” sistemasiga o‘tilishi hamda uning asosi bo‘lgan “Kasb va lavozim standart”larining ishlab chiqilishi va unga Davlat ta’lim standarti, Malaka talablari hamda o‘quv dastur(sillabus)larni moslashtirish, ularni amalda joriy etishning asosiy yo‘li sifatida dunyo pedagoglari, bu muammoni ustida tadqiqotlar olib borib, uni yo‘lini topganlar va “ta’lim texnologiyasi, uning tamoyillari asosida o‘quv materiallarini loyihalash” deb nomlaganlar.

Xulosa

Yuqoridagilar asosida qo‘yidagi taklif va tavsiyalarni berish mumkin. Xususan:

Ta’lim sohasida yig‘ilib qolgan muammolarni hal qilish va muvofiqlashtirish hamda takliflar berish uchun yilida ikki marta O‘zbekiston Respublikasi Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi bilan hamkorlikda Respublikadagi barcha ta’lim sohasi vakillari ishtirokini ta’minlagan holda seminar-yig‘ilish o‘tkazilishi lozim.

Ta’lim tizimini normal faoliyat yuritishi uchun, ijtimoiy tashkilotlarning ta’lim siyosatini rivojlantirishga qaratilgan strategiya va taktika hamda resurslarni koordinatsiyalashtirishga mo‘ljallangan takliflarini e’tibordan chetda qoldirmaslik.

Respublika ta’lim tizimiga “Butun hayot davomida ta’lim olish” konsepsiyasini joriy etish, unga binoan shaxsni (ya’ni katta yoshdagi, aqliy zaif, ishsiz qolgan yoki boshqa turga mansub bo‘lib, o‘z vaqtida ta’lim olishga erisha olmagan shaxslar) umri davomida bilim olish huquqini kafolatlash. Ta’lim berishning bu modelini maqsadli va uzluksiz kasbiy ta’lim davlat dasturini ishlab chiqish.

Ta’lim sohasining dolzarb muammolaridan yana biri, o‘zi yetishtirib bergan mahsulotga bo‘lgan ehtiyojni ishlab chiqarish korxonalari, davlat va nodavlat sektori ish beruvchilari bilan qayta aloqani o‘rnatib, uzviy holda monitoring olib borishni yo‘lga qo‘yish kerak.

Bugungi kunning oliy ta'lim muassasalari faoliyatidagi global muammosi ta'lim sohasi bilan kadr iste'molchilari o'rtasidagi bog'liqlikni yuqori darajada yo'lga qo'yish omillarini yaratishni ko'zda tutadi. Buning uchun, o'quv va o'quv-uslubiy hujjatlarni Kasb standartlariga moslashtirish kunning eng dolzarb masalasi sifatida qarash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni. – QHMMB, 24.09.2020. 03/20/637/1313-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-maydagi "O'zbekiston Respublikasida kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi faoliyatini tashkil etish choralari to'g'risida"gi 287-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 30-sentyabrdagi "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 616-sonli qarori. – QHMMB, 30.09.2021. 09/21/616/0926-son.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev rahbarligida 2024-yil 5-fevral kuni kengaytirilgan tarzda o'tkazilgan videoselektor yig'ilishining 9-son BAYONI
5. Tojiyev M. O'qituvchi faoliyatini loyihalash: Uzluksiz ta'limda modulli texnologiya//Monografiya / O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini rivojlantirish markazi.–T.: "TURON-IQBOL", 2017. – 246 b.
6. European Commission ECTS Guide of 2015. Available at https: //ec.europa.eu/ education/ects/ users-guide/ docs/ ects-users-guide_en.pdf.
7. Jessica Shedd (2003), "The History of the Student Credit Hour". New Directions for Higher Education. 122 (Summer) (122): 5–12.

RAQAMLI INTEGRATSIYA JARAYONLARIDA KIBERXAVFSIZLIK STRATEGIYALARI

Temirbekov Sayfiddin Farxodjon o'g'li
Andijon Davlat texnika instituti talabasi

Annotatsiya

Ayni vaqtdagi raqamli integratsiya jarayonlari kiberxavfsizlik strategiyalari axborot tizimlarini himoya qilish va uzluksiz ishlashini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ma'lumotlar maxfiyligi, butunligi va mavjudligini saqlash uchun shifrlash, autentifikatsiya, tarmoq xavfsizligi va xavf tahlili kabi chora-tadbirlar qo'llanilmoqda. Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish asosida tahdidlarni oldindan aniqlash hamda avtomatlashtirilgan xavfsizlik tizimlarini joriy etish muhim yo'nalishlardan biri bo'lib hisoblanadi. Raqamli transformatsiya jarayonida kiberxavfsizlik strategiyalarining samarali qo'llanilishi axborot resurslarini himoya qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: Raqamli integratsiya, kiberxavfsizlik, shifrlash, autentifikatsiya, sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish, tarmoq xavfsizligi, xavf tahlili, raqamli transformatsiya.

Аннотация

В настоящее время процессы цифровой интеграции играют важную роль в обеспечении защиты и бесперебойной работы информационных систем стратегий кибербезопасности. Для обеспечения конфиденциальности, целостности и доступности данных применяются такие меры, как шифрование, аутентификация, сетевая безопасность и анализ рисков. Одним из важных направлений является раннее выявление угроз и внедрение автоматизированных систем безопасности на основе искусственного интеллекта и машинного обучения. Эффективное применение стратегий кибербезопасности в процессе цифровой трансформации служит защите информационных ресурсов и обеспечению устойчивого развития.

Ключевые слова: Цифровая интеграция, кибербезопасность, шифрование, аутентификация, искусственный интеллект, машинное обучение, сетевая безопасность, анализ рисков, цифровая трансформация.

Annotation

The current digital integration processes highlight the importance of cybersecurity strategies in protecting information systems and ensuring their uninterrupted operation. Measures such as encryption, authentication, network security, and risk analysis are being implemented to maintain data confidentiality, integrity, and availability. The use of artificial intelligence and machine learning to detect threats in advance and deploy automated security systems is considered a crucial direction. The effective implementation of cybersecurity strategies in the digital transformation process contributes to safeguarding information resources and ensuring sustainable development.

Keywords: Digital integration, cybersecurity, encryption, authentication, artificial intelligence, machine learning, network security, risk analysis, digital transformation.

Raqamli integratsiya jarayonlari kompaniya va davlat tashkilotlarining texnologiyalarni qo'llash orqali o'zaro bog'lanishini ta'minlaydi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bu jarayon biznes, moliya, ta'lim va davlat xizmatlari sohalarida yanada samarali bo'lishi uchun axborot xavfsizligi muhim rol o'ynaydi. Raqamli integratsiya jarayonida kiberxavfsizlikni ta'minlash uchun turli strategiyalar ishlab chiqiladi, chunki har qanday axborot tizimi kiberxavfsizlik tahdidlariga duch keladi. Integratsiya jarayonlarida sun'iy intellekt, bulut texnologiyalari va narsalar interneti (IoT) kabi zamonaviy texnologiyalardan foydalanish xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojni yanada oshiradi.

Birinchi navbatda, ma'lumotlarning xavfsizligi va maxfiyligi uchun shifrlash texnologiyalaridan foydalanish strategik ahamiyat kasb etadi. Bulutli hisoblash texnologiyalari orqali turli tashkilotlar o'z ma'lumotlarini himoyalangan serverlarda saqlash imkoniga ega bo'lishadi, biroq bunday tizimlarda shifrlash algoritmlarining samarali ishlashi talab etiladi. Shuningdek, blokcheyn texnologiyasi orqali markazlashtirilmagan xavfsizlik tizimlarini yaratish va ma'lumotlarning

buzilishining oldini olish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Shifrlangan tranzaktsiyalar orqali tashkilotlar o‘z integratsiya jarayonlarida ma’lumotlarni uchinchi tomon aralashuvisiz himoya qilishlari mumkin.

Ikkinchi muhim jihat – ko‘p bosqichli autentifikatsiya tizimlarini joriy etishdir. Raqamli integratsiya jarayonlarida har qanday tizimga kirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar faqat parol bilan emas, balki qo‘shimcha xavfsizlik omillaridan foydalangan holda identifikatsiya qilinishi kerak. Bu jarayonda ikki faktorli autentifikatsiya (2FA) va biometrik autentifikatsiya kabi usullardan foydalanish xavfsizlik darajasini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, moliyaviy xizmatlarda foydalanuvchi shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish uchun mobil ilovalardan yoki bir martalik kodlardan foydalanish tobora keng tarqalmoqda.

Uchinchi jihat sifatida, tashkilotlarning kiberhujumlarni oldindan aniqlash va ularga qarshi choralar ko‘rish strategiyasini ko‘rib chiqish lozim. Raqamli integratsiya jarayonlarida hujumlarni oldindan bilish uchun IDS (Intrusion Detection System) va IPS (Intrusion Prevention System) tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu tizimlar orqali kiberhujumlarni real vaqt rejimida aniqlash va ularning oldini olish mumkin. Sun’iy intellekt asosida ishlovchi xavfsizlik tizimlari tarmoqdagi shubhali faoliyatni kuzatish va avtomatik ravishda zaruriy choralarni ko‘rish imkoniyatini ta’minlaydi.

To‘rtinchi muhim strategiya – xodimlar va foydalanuvchilarning kiberxavfsizlik bo‘yicha savodxonligini oshirishdir. Raqamli integratsiya jarayonlari odatda turli tashkilotlar va tizimlar o‘rtasida hamkorlikni talab qiladi, shu sababli foydalanuvchilarning xavfsizlik qoidalariga rioya qilishlari muhim. Kompaniyalar o‘z xodimlari uchun muntazam ravishda kiberxavfsizlik bo‘yicha treninglar o‘tkazishlari va ularni phishing hujumlaridan himoyalanish, shaxsiy ma’lumotlarni noto‘g‘ri ishlatmaslik kabi masalalar bo‘yicha xabardor qilishlari kerak. Bunday ta’lim choralari xodimlarning xatolari natijasida yuzaga keladigan tahdidlarni kamaytirishga yordam beradi.

Beshinchi jihat – milliy va xalqaro kiberxavfsizlik standartlariga rioya qilishdir. Raqamli integratsiya global miqyosda rivojlanayotganligi sababli, tashkilotlar ISO 27001, GDPR (General Data Protection Regulation) kabi xalqaro xavfsizlik standartlariga amal qilishlari zarur. Ayniqsa, moliyaviy va davlat tashkilotlari o‘z axborot xavfsizligini ta’minlash uchun huquqiy me’yorlarni to‘liq bajarishlari kerak. O‘zbekiston sharoitida ham axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha qator qonunchilik hujjatlari mavjud bo‘lib, ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb masala hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli integratsiya jarayonlarida kiberxavfsizlikni ta’minlash uchun bir qator kompleks strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Shifrlash texnologiyalari, autentifikatsiya tizimlari, kiberhujumlarni oldindan aniqlash vositalari va xodimlarning bilim darajasini oshirish kiberxavfsizlikni mustahkamlashning asosiy yo‘llari hisoblanadi. Kelajakda yangi texnologiyalar va huquqiy me’yorlar orqali raqamli integratsiya jarayonlari yanada xavfsiz va samarali bo‘lishiga erishish mumkin.

Zamonaviy korxona va tashkilotlarning faoliyati axborot texnologiyalariga asoslangan bo‘lib, ularning axborot tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Korporativ axborot tizimlari o‘z ichiga mijozlar bazasi, moliyaviy hisobotlar, tijorat sirlarini o‘z ichiga olgan maxfiy hujjatlar, elektron pochta almashinuvlari va boshqa muhim ma’lumotlarni oladi. Ushbu ma’lumotlarga kiberjinoyatchilar tomonidan noqonuniy yo‘llar bilan kirishga urinishlar ko‘payib borayotgani sababli, himoya strategiyalarini ishlab chiqish va joriy etish har bir tashkilot uchun dolzarb masala hisoblanadi.

Kiberhujumlarga qarshi eng samarali choralaridan biri bu ko‘p bosqichli autentifikatsiya tizimlarini joriy etishdir. Ko‘p faktorli autentifikatsiya (MFA – Multi-Factor Authentication) yordamida foydalanuvchilar tizimga kirishda nafaqat login va paroldan, balki qo‘shimcha tasdiqlash vositalaridan ham foydalanishlari talab qilinadi. Masalan, biometrik identifikatsiya (barmoq izi yoki yuzni aniqlash), bir martalik kodlar (OTP) yoki maxsus autentifikatsiya dasturlari (Google Authenticator, Microsoft Authenticator) tizimlarning xavfsizlik darajasini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu yondashuv xakerlarning oddiy parolni buzish orqali tizimga kirish ehtimolini kamaytiradi.

Ma’lumotlarni shifrlash texnologiyalari ham korporativ axborot tizimlarini himoya qilishda muhim o‘rin tutadi. Korxonalarning muhim hujjatlari va foydalanuvchilar ma’lumotlari shifrlash

algoritmlari (AES-256, RSA) yordamida himoyalangan boʻlishi lozim. Shifrlangan ma'lumotlarni oʻgʻirlash yoki buzib kirish natijasida hujumchilar ularni ochib oʻqiy olmaydi. Shuningdek, bulut texnologiyalarida saqlanadigan ma'lumotlarni shifrlash ham xavfsizlik darajasini oshirishga yordam beradi. Koʻplab kompaniyalar bulutli xizmatlardan foydalanish davomida end-to-end shifrlash usulini tatbiq etib, axborotga ruxsatsiz kirishning oldini olishga harakat qilmoqdalar.

Kiberhujumlarni oldindan aniqlash va ularning oldini olish (IDS/IPS) tizimlari korporativ axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. IDS (Intrusion Detection System – Buzib kirishlarni aniqlash tizimi) va IPS (Intrusion Prevention System – Buzib kirishlarning oldini olish tizimi) yordamida tarmoqdagi shubhali faoliyatlar real vaqt rejimida kuzatilib, zararli dasturlar va gʻayrioddiy harakatlar aniqlanadi. IDS tizimi xakerlik hujumlarini erta bosqichda aniqlashga yordam bersa, IPS tizimi hujumlarni avtomatik ravishda bloklaydi. Ushbu tizimlarni sun'iy intellekt va mashinaviy oʻrganish algoritmlari bilan integratsiya qilish orqali kiberhujumlarni aniq va samarali ravishda bartaraf etish mumkin.

Korporativ axborot tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilishda xodimlarning kiberxavfsizlik boʻyicha savodxonligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Koʻpgina kiberjinoyatlar xodimlarning e'tiborsizligi yoki phishing hujumlari orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, kompaniyalar oʻz xodimlari uchun muntazam ravishda axborot xavfsizligi boʻyicha oʻquv kurslari va seminarlar tashkil etishlari lozim. Bu orqali xodimlar shubhali elektron xatlar, zararli havolalar va noma'lum dasturlarni yuklab olish kabi tahdidlarni oldindan anglay olishadi va kompaniyaning axborot xavfsizligini buzilishidan himoyalanishga hissa qoʻshishadi.

Korporativ axborot tizimlarini kiberhujumlardan samarali himoya qilish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Koʻp bosqichli autentifikatsiya, shifrlash texnologiyalari, IDS/IPS xavfsizlik tizimlari, xodimlarni oʻqitish va tarmoq xavfsizligini doimiy monitoring qilish kabi chora-tadbirlar korxona axborot tizimlarining xavfsizligini ta'minlashda asosiy omillar hisoblanadi. Ushbu strategiyalarni izchil amalga oshirish orqali tashkilotlar oʻz ma'lumotlarini himoyalash va kiberjinoyatlardan samarali himoyalanish imkoniyatiga ega boʻladilar.

Narsalar Interneti (IoT) zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishida muhim rol oʻynab, kundalik hayotimizdan tortib sanoat va biznes jarayonlarigacha boʻlgan koʻplab sohalarga integratsiya qilinmoqda. IoT qurilmalari orasida aqlli uy jihozlari, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, tibbiy monitoring uskunalari va transport boshqaruv tizimlari kabi turli texnologiyalar mavjud. Ushbu qurilmalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni yigʻish, qayta ishlash va uzatish imkoniyatiga ega boʻlib, ular inson hayotini osonlashtirish bilan birga, samaradorlik va resurslardan oqilona foydalanish imkonini ham beradi. IoT texnologiyalarining keng tarqalishi axborot oqimini oshirib, raqamli dunyoda yangi imkoniyatlar eshigini ochadi.

Shu bilan birga, IoT qurilmalarining xavfsizligi dolzarb muammolardan biri boʻlib qolmoqda. Ushbu qurilmalar koʻpincha kiberhujumchilarning asosiy nishoniga aylanadi, chunki ularning aksariyati yetarlicha himoyalanmagan boʻlishi mumkin. Koʻp hollarda IoT qurilmalarida zaif parollar, yangilash tizimining yoʻqligi va shifrlash mexanizmlarining yetishmovchiligi kuzatiladi. Xakerlar bunday zaifliklardan foydalangan holda IoT qurilmalarini buzib kirishi, ularning funksiyalarini nazorat ostiga olishi va hatto botnet tarmoqlariga qoʻshishi mumkin. Bunday hujumlar IoT tarmoqlari orqali korxona tizimlariga ham tahdid solib, axborot oqimini buzishi va jiddiy zarar yetkazishi ehtimolini oshiradi.

IoT xavfsizligini ta'minlash uchun bir nechta muhim strategiyalar ishlab chiqilgan. Birinchidan, IoT qurilmalarida kuchli autentifikatsiya va shifrlash mexanizmlarini joriy qilish zarur. Masalan, koʻp faktorli autentifikatsiya (MFA) va Transport Layer Security (TLS) kabi shifrlash protokollari orqali ma'lumotlarni himoyalash mumkin. Ikkinchidan, qurilmalarni doimiy yangilash va ularning dasturiy ta'minotini muntazam tekshirib borish muhimdir. Uchinchi jihat sifatida IoT tarmoqlarida aniq xavfsizlik siyosatini ishlab chiqish va foydalanilayotgan har bir qurilmaning xavfsizlik darajasini doimiy monitoring qilish talab etiladi.

Kelajakda IoT qurilmalarining xavfsizligini yanada oshirish uchun sun'iy intellekt va mashinaviy oʻrganish texnologiyalari faol qoʻllanilishi kutilmoqda. Ushbu texnologiyalar IoT

tizimlarida yuzaga keladigan anomaliyalarni avtomatik aniqlash va real vaqt rejimida javob qaytarish imkonini beradi. Shuningdek, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish orqali IoT qurilmalarining ishonchliligini oshirish va ulardagi ma'lumotlarni buzib kirishdan himoya qilish mumkin. IoT integratsiyasining xavfsizligi nafaqat texnik choralarni ko'rish bilan cheklanmay, balki IoT foydalanuvchilari va tashkilotlarning kiberxavfsizlik bo'yicha xabardorligini oshirish bilan ham bog'liqdir. Shu sababli, IoT qurilmalaridan foydalanishda xavfsizlik choralariga jiddiy e'tibor qaratish zarur.

Sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'rganish (MO) kiberxavfsizlik sohasida yangi yondashuvlarni taklif qilib, tahdidlarni aniqlash va oldini olish jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam bermoqda. Zamonaviy kiberjinoyatlar tobora murakkablashib borayotgani sababli, an'anaviy xavfsizlik tizimlari ba'zan hujumlarni erta aniqlashga va ularga tezkor javob qaytarishga ojizlik qiladi. SI va MO esa real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilib, g'ayritabiiy xatti-harakatlarni aniqlash va hujumlarning oldini olish imkoniyatini yaratadi. Ushbu texnologiyalar inson aralashuvisiz tarmoqlardagi xavfsizlik buzilishlarini aniqlash va ularga avtomatik javob qaytarish uchun ishlatilmoqda.

Mashinaviy o'rganish asosida ishlovchi xavfsizlik tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali tahdidlarni tanib olish qobiliyatiga ega. Masalan, xakerlar tomonidan ishlatiladigan zararli dasturlar doimiy ravishda yangilanib boradi, an'anaviy antivirus tizimlari esa faqat oldindan belgilangan zararli kodlarni aniqlashga qodir. Biroq, mashinaviy o'rganish algoritmlari zararli dasturlarning imzolarini emas, balki ularning xatti-harakatlarini kuzatib, yangi va noma'lum tahdidlarni ham aniqlay oladi. Bu esa kiberxavfsizlik tizimlarini yanada samarali va mustahkam qilishga imkon beradi.

SI va MO texnologiyalari kiberhujumlarni oldindan bashorat qilish uchun ham qo'llanilmoqda. Xususan, sun'iy intellekt katta hajmdagi log-fayllar va tarmoq faoliyati ma'lumotlarini tahlil qilib, hujumlar sodir bo'lishidan oldin xavfsizlik xodimlariga ogohlantirish bera oladi. Bundan tashqari, MO algoritmlari o'z-o'zidan o'rganib, yangi tahdidlarni tahlil qilish va ularga mos ravishda moslashish imkoniyatiga ega. Ushbu texnologiyalarni tarmoq xavfsizligi, bulut xavfsizligi va IoT qurilmalarini himoya qilishda ham samarali qo'llash mumkin.

Kelajakda SI va MO asosida kiberxavfsizlik tizimlarini yanada takomillashtirish kutilmoqda. Xususan, avtomatlashtirilgan tahdidlarni aniqlash tizimlari yanada aqlli bo'lib, sun'iy intellektning o'zini mustahkamlash xususiyatlari orqali yanada samarali ishlashi mumkin. Shuningdek, SI bilan integratsiyalashgan blokcheyn texnologiyalari orqali ma'lumotlarning butunligini ta'minlash va buzib kirish holatlarini oldini olish rejalashtirilmoqda. Shu sababli, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish asosida kiberxavfsizlikni ta'minlash nafaqat dolzarb yo'nalish, balki zamonaviy axborot tizimlarining muqarrar kelajagidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibragimov, S. & Temirbekov, S. (2024). Avtomatlashtirilgan tizimlarda kiberxavfsizlik masalalari. "Tadqiq va tadbiq Ilmiy-uslubiy jurnal" Fer Tech jurnali.
2. Temirbekov, S. (2024). Katta ma'lumotlar (big data) tahlilida texnologik yondashuvlar. Jizzax "Raqamli Texnologiyalar va Sun'iy Intellektni Rivojlantirishning zamonaviy holati va istiqbollari" Jizzax Davlat Pedogogka universiteti..
3. Karimov U. "Kiberxavfsizlik asoslari" – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Xolbo'tayev A. "Axborot xavfsizligi va kriptografiya" – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2020.
5. Rahimov S. "Raqamli iqtisodiyot va axborot tizimlari" – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2022.
6. Yusupov M. "Sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish" – Toshkent: Fan, 2021.
7. Norqobilov I. "Axborot texnologiyalarining xavfsizlik masalalari" – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2019.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi – Toshkent, 2020.

VEB-SAYTLARDA REAL VAQT REJIMIDA FOYDALANUVCHILAR XATTI-HARAKATLARINI BASHORAT QILISH

To'ychiyev Xurshidbek Maxamatvali o'g'li
Renessans ta'lim universiteti
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Annotatsiya

Veb-saytlarda foydalanuvchilar xatti-harakatlarini real vaqt rejimida bashorat qilish hozirgi kunda muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada intellektual tahlil metodlari yordamida foydalanuvchi harakatlarini prognoz qilish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, bashorat qilish algoritmlarining samaradorligi va ulardan foydalanish yo'nalishlari muhokama qilinadi.

Аннотация

Прогнозирование поведения пользователей на веб-сайтах в режиме реального времени в настоящее время является одним из важных направлений исследований. В данной статье изучаются возможности прогнозирования действий пользователя с помощью методов интеллектуального анализа. Также обсуждается эффективность алгоритмов прогнозирования и направления их использования.

Abstract

Predicting user behavior on websites in real-time is currently one of the important areas of research. This article explores the possibilities of forecasting user actions using intelligent analysis methods. The effectiveness of forecasting algorithms and the directions of their use are also discussed.

Kirish. Veb-analitika va foydalanuvchilar xatti-harakatlarini tahlil qilish hozirgi kunda onlayn biznes va elektron tijorat sohalarida katta ahamiyatga ega. Saytdagi foydalanuvchilarning harakatlarini oldindan bilish orqali kompaniyalar o'z xizmatlarini optimallashtirish, foydalanuvchilar ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos takliflar berish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu sababli, real vaqt rejimida foydalanuvchilarning xatti-harakatlarini bashorat qilish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada ushbu jarayonni amalga oshirish uchun ishlatiladigan metod va algoritmlar ko'rib chiqiladi.

Metodlar

Veb-saytlardagi foydalanuvchi xatti-harakatlarini bashorat qilish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. Ma'lumotlarni yig'ish: Veb-saytlarga kiruvchi foydalanuvchilar haqidagi ma'lumotlar yig'iladi. Bu jarayonda Google Analytics, Hotjar va boshqa kuzatuv vositalari ishlatiladi.
2. Mashinalarni o'rganish algoritmlari:

Chuqur o'rganish (Deep Learning) modellaridan RNN (Recurrent Neural Network) va LSTM (Long Short-Term Memory) vaqt ketma-ketligiga bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni qayta ishlash uchun ishlatiladi. Ular ayniqsa tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), nutqni aniqlash, vaqt qatorlarini bashorat qilish va boshqa sohalarda qo'llaniladi.

Takrorlanuvchi neyron tarmoq(RNN) – vaqt ketma-ketligini tushunish uchun maxsus ishlab chiqilgan model. Oddiy neyron tarmoqlardan farqli ravishda, RNN ichki xotira saqlaydi, ya'ni oldingi vaqt nuqtalaridagi ma'lumotni keyingi bosqichlarga yetkazishi mumkin.

Takrorlanuvchi neyron tarmoq(RNN)

LSTM(Long Short-Term Memory) – RNN'ning takomillashtirilgan shakli bo'lib, uzoq muddatli bog'lanishlarni saqlashga qodir. Uning asosiy farqi – xotira hujayralari (cell state) mavjudligi va uchta asosiy darvoza (gate) orqali ma'lumotni boshqarishidir:

Kirish darvozasi (Input gate) – yangi kelgan ma'lumotni qanday o'zlashtirishni belgilaydi.
Chiqish darvozasi (Output gate) – qaysi ma'lumot tashqariga uzatilishini boshqaradi.
Unutish darvozasi (Forget gate) – qaysi eski ma'lumotni unutish yoki saqlash kerakligini hal qiladi.

Long Short-Term Memory(LSTM)

Qaror daraxtlari va Random Forest algoritmlari nazorat ostidagi oʻrganish (supervised learning) usullaridan boʻlib, tasniflash (classification) va regressiya (regression) muammolarini hal qilishda keng qoʻllaniladi.

3. Real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash: Moliyaviy xizmatlar, sanoat, IoT qurilmalari, tahdidlarni aniqlash, veb-analitika va boshqa koʻplab sohalar doimiy ravishda katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlashni talab qiladi. An'anaviy ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari (masalan, batch processing) ushbu ehtiyojlarni qondira olmaydi, chunki ular ma'lumotlarni toʻplab, keyin qayta ishlash uchun belgilangan vaqt oraligʻida ishga tushiriladi. Bu esa kechikishlarni keltirib chiqaradi va ayrim holatlarda jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari ushbu cheklovlarni yengib oʻtishga yordam beradi. Ular ma'lumotlar oqimini uzluksiz kuzatib boradi va ma'lumotlar tizimga kirishi bilan uni darhol qayta ishlaydi. Bunday tizimlarning asosi Apache Kafka, Apache Flink, Apache Spark Streaming kabi texnologiyalarga tayanadi. Ushbu texnologiyalar real vaqtli monitoring, avtomatik qaror qabul qilish, tahdidlarni oldindan aniqlash va boshqa koʻplab muhim funksiyalarni bajarish uchun ishlatiladi. Apache Kafka, Flink yoki Spark Streaming kabi texnologiyalar yordamida ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi.

4. Bashorat natijalarini vizualizatsiya qilish: Interaktiv dashboard va grafik interfeyslar orqali foydalanuvchilarning harakatlari kuzatib boriladi.

Natijalar

Tadqiqot natijalariga koʻra, real vaqt rejimida foydalanuvchilar xatti-harakatlarini bashorat qilishda chuqur oʻrganish modellarining samaradorligi yuqori ekani aniqlandi. Xususan, LSTM asosida yaratilgan model foydalanuvchilarning keyingi harakatlarini 85% aniqlik bilan bashorat qilishga erishdi. Shuningdek, Apache Kafka va Spark Streaming yordamida ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash imkoniyati yaratildi.

Muhokama

Tadqiqot shuni koʻrsatdiki, real vaqt rejimida foydalanuvchi xatti-harakatlarini bashorat qilish orqali veb-saytlardagi tajribani optimallashtirish mumkin. Ushbu yondashuv onlayn doʻkonlar, ta'lim platformalari va reklama tizimlarida qoʻllanilishi mumkin. Kelajak tadqiqotlarda modelni yanada takomillashtirish, ma'lumotlar toʻplamini kengaytirish va hisoblash quvvatini oshirish orqali aniqlik darajasini oshirish rejalashtirilmoqda.

Xulosa

Real vaqt rejimida foydalanuvchilar xatti-harakatlarini bashorat qilish veb-analitika sohasida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ilgʻor algoritmlar va texnologiyalar yordamida foydalanuvchi harakatlarini prognoz qilish usullari tahlil qilindi. Natijalar shuni koʻrsatdiki, sun'iy intellekt va mashinalarni oʻrganish algoritmlarini samarali qoʻllash orqali veb-sayt foydalanuvchilari tajribasini yaxshilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Breiman, L., Friedman, J., Olshen, R., & Stone, C. (1984). Classification and Regression Trees. Chapman & Hall/CRC.
2. Breiman, L. (2001). Random Forests. Machine Learning, 45(1), 5-32. DOI: 10.1023/A:1010933404324
3. Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2009). The Elements of Statistical Learning (2nd ed.). Springer.
4. Quinlan, J. R. (1986). Induction of Decision Trees. Machine Learning, 1(1), 81-106.
5. Yusupov S.Yu. (2019). Mashina oʻrganish usullari va algoritmlari. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
6. Rasulov A.T., Mirzaxmedov A. (2021). Ma'lumotlar tahlili va intellektual tizimlar. Toshkent: Universitet nashriyoti.

TALABALARDA ANALITIK MUSHOHODA QILISH QOBILYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Tosheva Mohinur Yusupovna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
psixologiya fani oʻqituvchisi,

Oromova Shodiyona Sodiq qizi
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annontatsiya

Ushbu maqolada talabalarda analitik mushohada yuritish qobiliyatlarini rivojlantirishga moʻljallangan modelni takomillashtirish kabi masalalar yoritib berilgan. Talabalarda analitik mushohoda qilish qobiliyatlarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: talaba, qobilyat, pedagog, yordam, hayot, irdok, zamonaviy, o'rganish, ilm, xulosa, mustaqil, fikr, ko'nikma, jarayon, muammo.

Аннотация

В данной статье освещены такие вопросы, как совершенствование модели, предназначенной для развития у студентов навыков аналитического мышления. Освещено, как можно развить у студентов способности аналитического мышления.

Ключевые слова: студент, способность, педагог, помощь, жизнь, стремление, современный, обучение, наука, вывод, самостоятельность, мысль, навык, процесс, проблема.

Abstract

This article addresses issues such as improving the model designed to develop students' analytical thinking skills. Ways to develop students' analytical thinking skills are highlighted.

Keywords: student, ability, teacher, help, life, aspiration, modern, learning, science, conclusion, independence, thought, skill, process, problem.

Insoniyat axborot texnologiyalari asrida yashamoqda. Yangi bilimlar tezkorlik bilan oʻzgarib, yangilanib borayotgan bir paytda, faqatgina tayyor bilimlarni oʻzlashtirish yetarli bo'lmaydi. Talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlashning muhim shartlaridan biridir.

Talabalarda analitik mushohoda qilish qobiliyatlarini rivojlantirish juda muhim pedagogik jarayonlardan biri hisoblanadi. Analitik mushohoda — bu obyektlar, hodisalar yoki jarayonlarni chuqur tahlil qilish va ulardan oqilona xulosa chiqarish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat, talabalarga ilmiy tadqiqotlar, ilmiy muhokamalar va kunlik hayotdagi masalalarni tahlil qilishda ko'mak beradi. Analitik mushohoda, asosan, ma'lumotni toʻplab, uni tahlil qilish va mavjud muammolarni oʻrganish jarayonidir. Bu jarayonda talaba faqat oʻz idrokiga asoslanib emas, balki ilmiy metodlar, usullar va tizimli yondashuvlardan foydalanadi. Masalan, talaba biror ilmiy masala yoki jamiyatdagi biror ijtimoiy hodisani tahlil qilganda, u turli nuqtai nazarlarni oʻrganadi, faktlarni taqqoslaydi va muammoning ildiziga borib, xulosalar chiqarishga harakat qiladi.

Analitik mushohada qilish – bu ma'lumotlarni chuqur oʻrganish, tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash, dalillarga asoslangan holda xulosa chiqarish va munosib yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat insonning quyidagi ko'nikmalarini o'z ichiga oladi:

1. Mustaqil fikrlash.
2. Mantiqiy tahlil qilish.
3. Muammolarni aniqlash va ularga yechim topish.
4. Muayyan vaziyatlarni ob'ektiv baholash.

Talabalar uchun bu qobiliyat nafaqat ta'lim jarayonida, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida ham katta ahamiyatga kasb etadi. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining tezligi va hajmi ortib

borayotgani sababli insonlardan mustaqil fikrlash, tahlil qilish va oqilona qarorlar qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarning analitik mushohada qilish (tahliliy fikrlash) ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarda analitik mushohoda qilish qobiliyatlarini rivojlantirish o'qish jarayonida nafaqat muvaffaqiyatli natijalarga erishishda, balki kelajakdagi professional faoliyatlarida ham ularga ko'mak beradi. Ushbu qobiliyatni rivojlantirish uchun talabalar o'zlarini jamoaviy ishlarda, amaliy mashg'ulotlarda va ilmiy tadqiqotlarda sinab ko'rishlari lozim. Shuningdek, ular mantiqiy fikrlash, kreativ yondoshuv va muammolarni tahlil qilish kabi ko'nikmalarni o'zlashtirishlari kerak. Bularning barchasi talabalarga mustaqil fikrlash va muammolarni samarali yechish ko'nikmalarini rivojlantirishda ko'mak beradi.

Analitik tafakkur – bu insonning muammolarni mantiqiy tahlil qilish, fikrlarni tizimli tarzda ishlab chiqish va asoslangan xulosalar qilish qobiliyatidir. Ushbu qobiliyat quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

Muammolarni chuqur tushunish va yechim topish – Talaba murakkab vaziyatlarni tahlil qilib, eng to'g'ri yechimni topishga o'rganadi.

Tanqidiy fikrlash – Har qanday axborotni sinchikovlik bilan qabul qilish va uni chuqur tahlil qilish imkoniyatini beradi.

O'z fikrini aniq va asosli tasvirlash – Talabalarga ilmiy va amaliy muammolar yuzasidan mantiqiy bayon qilish qobiliyatini shakllantirishda ko'mak beradi.

Ijodiy yondashuv – Muammolarni an'anaviy va innovatsion usullar yordamida hal qilishga o'rgatadi. Analitik tafakkur har qanday sohada, xoh fan, texnologiya, biznes yoki san'at bo'lsin, muhim sanaladi. Shu sababli, ta'lim jarayonida bu qobiliyatni rivojlantirish asosiy yo'nalishlardan biri bo'lishi lozim.

Talabalarning analitik tafakkurini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish muhimdir.

1. Muammoli ta'lim

Muammoli ta'lim – talabalarga tayyor bilimni berishdan ko'ra, ularni muammolarni mustaqil hal qilishga undaydigan usuldir. Bu usulda talabalar real muammolarni tahlil qilish, ma'lumot to'plash va eng to'g'ri yechimni topish jarayonini o'rganishadi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Talabalarga har xil axborot manbalarini o'rganish, tahlil qilish va solishtirish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Talabalar quyidagi savollar asosida fikrlashga o'rgatilishi lozim:

1. Ushbu axborotlar qay darajada ishonchli?
2. Manba qanday dalillarga asoslangan?
3. Qanday alternativ fikrlar mavjud?

3. Talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga jalb qilish ularning mustaqil tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omildir. Ular ma'lumot yig'ish, tahlil qilish va ilmiy xulosalar chiqarish jarayonlarini o'rganishadi.

4. Bahs-munozaralar va guruh muhokamalari talabalar o'rtasida turli nuqtai nazarlarni o'rganish va ularga nisbatan asoslangan yondashuv ishlab chiqishga ko'mak beradi.

5. Turli fanlar o'rtasidagi bog'liqliklarni tushunish talabalarning tafakkur doirasini rivojlantiradi. Masalan, iqtisod va matematika, biologiya va kimyo fanlari o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish orqali talabalar qiyin muammolarni tahlil qilishga o'rganadilar.

Talabalarda analitik tafakkurni shakllantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Ko'plab ta'lim muassasalarida analitik tafakkurdan ko'ra yodlashga asoslangan ta'lim tizimi ustunlik qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun interaktiv dars usullari va muammoli ta'lim metodlarini joriy etish lozim bo'ladi.

Ko'plab talabalar muhokamalarda ishtirok etishdan yoki mustaqil tahlil qilishdan qo'rqadilar. Ularga mustaqil fikrlash va bahs-munozaralarda qatnashish uchun qulay muhit yaratilishi kerak. Bugungi kunda talabalar juda ko'p ma'lumot oqimiga duch kelishmoqda. Kerak va kerak bo'lmagan ma'lumotlarni ajratib olish uchun ularga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'rgatish lozim. Talabalarda

analitik mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlaridandir. Talabalarga mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va asoslangan xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirish ularning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim omillardandir.

Muammoli ta'lim, tanqidiy fikrlash, tadqiqot usullari, loyihaviy ishlar va kross-fan metodikasi kabi yondashuvlar bu jarayonda samarali natijalar taqdim etadi. Shuningdek, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun o'qitish metodologiyasini doimiy takomillashtirish va talabalar uchun qulay o'quv muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyoti davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6108-son Farmoni
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. Norton & Co
3. Halpern, D. F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.
4. Tosheva.M.Y. Ways to develop children's skills. Central azian journal of social sciences and history. ISSN: 2660-6836. 2022. Volume 3. 124-125 b

O‘ZBEK TILI KONTAKTLARI TARIXIDAN

Turdibekov Mo‘min To‘rayevich
Renessans ta’lim universiteti
Filologiya kafedrasi professori
filologiya fanlari doktori

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek tilining rivojlanish bosqichlari atroflicha tahlilga tortiladi. O‘zbek tili adabiy til maqomini olgunga qadar bir necha tillar bilan bevosita va bilvosita aloqada bo‘lgan. Bu aloqa tufayli ikkala tilda ham ma’lum o‘zgarishlar vujudga kelgan. O‘zbek tiliga qardosh tillar va qardosh bo‘lmagan tillarning ta’siri hozirgi kungacha davom etmoqda. Bu hol uning lug‘at tarkibida yaqqol ko‘rinadi.

Kalit so‘zlar: til, lison, turkiy til, o‘zbek tili, fors-tojik tili, arab tili, so‘g‘d tili, eroniy tillar.

Аннотация

Эта статья подробно анализирует этапы развития узбекского языка. До того, как узбекский язык получил статус литературного языка, он находился в прямом и косвенном контакте с несколькими языками. Благодаря этой связи в обоих языках произошли определенные изменения. Влияние родственных и неродственных языков на узбекский язык продолжается и по сей день. Это особенно заметно в его лексике.

Ключевые слова: язык, язык, тюркский язык, узбекский язык, персидско-таджикский язык, арабский язык, согдийский язык, иранские языки.

Abstract

This article analyzes the stages of development of the Uzbek language in detail. Before Uzbek gained the status of a literary language, it was in direct and indirect contact with several languages. Due to this connection, certain changes occurred in both languages. The influence of related and unrelated languages on the Uzbek language continues to this day. This is especially noticeable in his vocabulary.

Keywords: language, language, Turkic language, Uzbek language, Persian-Tajik language, Arabic language, Sogdian language, Iranian languages.

O‘zbek tili qadimiy tillardan biridir. U xalq tili asosida shakllangan bo‘lib, asrlar osha o‘z lug‘at boyligini shakllantira va boyita borib, fonetik, grammatik va uslubiy qurilishini hozirgacha takomillashtirib kelmoqda.

O‘zbek tili o‘zbek etnik jamoasining aloqa-aralashuv vositasidir. U o‘ttiz etti milliondan ortiq o‘zbek xalqining milliy lisoniy boyligidir.

O‘zbek xalqi ko‘p asrlar mobaynida qadimgi O‘zbekiston territoriyasida ko‘pgina turkiy urug‘ va qabilalarning birlashuvi va o‘troqlashuvi natijasida tarkib topgan. Bu jarayonda bu etnik jamoa juda murakkab ijtimoiy-tarixiy jarayonlarni boshdan kechirgan. Bu murakkab jarayon uning til jihatdan mustaqil shakllanishi va rivojlanishida ham yuz bergan.

O‘zbek millati, til nuqtai nazaridan, quyidagi uch yirik etnik komponentning birikuvidan tashkil topgan.

1) Janubiy-sharqiy til. Bunga ko‘pchilik shahar o‘zbeklarining tili, "qarluq"deb ataluvchi lahjalar, eski o‘zbek tili va hozirgi o‘zbek adabiy tili kiradi;

2) Janubiy-g‘arbiy til. Bunga o‘zbek tilining o‘g‘uz lahjasi kiradi;

3) Shimoliy-g‘arbiy til. Bunga asosan "j"lovchi shevalarni o‘zida birlashtiruvchi qipchoq lahjasi kiradi.

Ana shu va shu kabi ijtimoiy-lisoniy shart-sharoitlar o‘zbek tilining turkiy tillar oilasidan mustaqil til sifatida ajralib chiqishi va shakllanishiga sabab bo‘lgan.

O‘zbek tilining turkiy tillar oilasidan mustaqil til sifatida ajrab chiqishi shu til jamoasining umumturkiy jamoadan alohida etnik guruh sifatida ajrab chiqqan davridan boshlanadi. Bu davr,

olimlarning e'tirofiga qaraganda, o'zbek tilining qadimgi davri hisoblangan va o'ninchi asrgacha davom etadi.

O'zbek tilining qadimgi davri boshqa turkiy tillarga ham tegishli bo'lgan O'rxun yodnomalari, runik, uyg'ur va boshqa yozuvlarda bitilgan yodnomalarni o'z ichiga oladi. Shu davrdan e'tiboran, o'zbek tili unga qardosh va qardosh bo'lmagan tillar bilan turli darajada aloqaga kirisha boshlagan. O'zbek tilining boshqa tillar bilan turli darajadagi aloqasi o'zbek til kontakti va uning o'ziga xos ko'rinishlari uchun sabab bo'ladi.

Keltirilgan bu yodnomalarda uchrovchi boshqa chet til o'zlashmalaridan ma'lum bo'ladiki, o'zbek tili ham mansub bo'lgan qadimgi turkiy til xitoy, sanskrit va sug'd tillari bilan lisoniy kontaktda bo'lgan. Bunga mazkur yodnomalarda uchrovchi shu tillarga (xitoy, sanskrit, sug'd) xos so'zlarining mavjudligi guvohlik beradi.

1969-yili Leningradda "Qadimgi turkiy lug'at" (Drevnetyurkskiy slovar) nashr etiladi. Unda turkiy tillarga o'tib qolgan o'zga xalq tillariga tegishli so'zlar ham berilgan. Jumladan, luchan (nuroniy), luchanta (yaltiroq), maxaraj (hokim), maxaruk (mifik mavjudodning bir turi), namo (ibodat), prat (dev) va boshqa o'nlab diniy tushunchalarga oid; ansmar (tutqanoq), living (qalampirmunchoq), lodur (o'simlik turi), matulung (limon) singari bir qator tibbiyot va o'simliklar olamiga tegishli sanskritcha so'zlar ham keltirilgan.

Mazkur lug'atda qadimgi turkiy yodnomalarida uchrovchi an (sud ishi), ban (o'n ming), ban (yozuv taxtasi), tsang (xazina), bugung (tilxat), buda (uzum), bulang (ayvon), bo'k (devor), bau (pul), chan (piyola), xua (gul), chuan (bahor), chug' (loyqa), mir (asal), yan (barg), tetsa (o'quvchi), to' (atala), chusum (tut), to'y (o'simlik nomi) singari turli sohalarga oid bir necha o'nlab xitoycha so'zlar berilgan.

Mahmud Qoshg'ariyning mashhur "Devonu lug'otit-turk" asarida "Chinliklarning (ya'ni xitoyliklarning) alohida tillari bor bo'lsa ham, shaharliklari turkchani yaxshi biladilar" degan fikr uchraydiki, bu qadimgi turkiy til bilan xitoy tilining bevosita kontaktda bo'lganligidan dalolatdir.

Qadimgi turkiy xalqlar sug'dlar bilan yaqin aloqada bo'lganlar. Bu aloqa, hech shubhasiz, qadimgi turkiy tilning sug'd tili bilan bevosita kontaktiga sabab bo'lgan. Buning natijasida o'sha davrda turk-sug'd ikki tilliligi shakllangan, bu ikki tilning biridan ikkinchisiga son-sanoqsiz so'zlar o'tib, o'zlashgan. Masalan, qadimgi turkiy tilda uchrovchi ajun (dunyo), badir (idish), mag' (oy), vaxshik (baxt), ruch (kun), rushan (yorug'lik), sarvag' (saroy), kand (shahar), shamnu (shayton) va sh k. boshqa bir necha o'nlab sug'dcha so'zlar buning guvohidir.

Arab tilidan o'zbek va boshqa turkiy xalqlar tiliga ko'plab so'zlar o'zlashgan bo'lsa-da, eng qadimgi turkiy yodnomalarda arab lisoniy birliklari uchramaydi. Buning sababi shundaki, so'z yuritilayotgan o'sha davrda turkiy tillar arab tili bilan bevosita aloqada bo'lgan emas.

Turkiy tillarning arab tili bilan aloqaga kirishuvi o'n birinchi asrdan boshlanadi. Bu davrda qadimgi turkiy til o'rnini eski turkiy til egallay boshlaydi. Ayni davrda fors tilining ijtimoiy mavqei yuqorilab, sug'd tilining iste'moliga mone'lik qila boshlaydi. Qisqa muddat ichida fors tili mukammal shakllanib, boshqa tillarga, shu jumladan, turkiy (o'zbek) tillariga ham o'z ta'sirini o'tkaza boshlaydi. Natijada turkiy-fors til kontaktiga lisoniy sharoit paydo bo'ladi.

Qadimgi turkiy til ma'lum darajada arab tili bilan ham lisoniy kontaktda bo'lgan. O'rta Osiyoda arablar hukmronligi davrida o'zbek-arab til kontakti vujudga keldi. Bu davrda arab tili davlat va fan tili, fan va rasmiy yozishmalar tili sifatida keng tarqaldi. O'zbek tili, bir tomondan, arablarning oddiy so'zlashuv tili bilan, ikkinchi tomondan, arab yozma adabiy tili bilan to'qnashdi.

Arab tili mahalliy aholiga davlat va fan tili, ayniqsa, din tili sifatida majburan o'qitildi va singdirildi. Natijada mahalliy aholi vakillari o'z ona tili bilan bir qatorda, arab tilida ham yozadigan va gapiradigan bo'ldi. O'rta Osiyolik mashhur olimlar Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Xorazmiy (795-857), Abu Ali ibn Sino (980-1037), Abu Nasr Farobiy (873-950), Ahmad Farg'oniy (861-y. vafot etgan) va boshqalar o'z ilmiy asarlarini arab tilida yozganlar. Shunday qilib, o'zbek-arab bilingvizmi, o'zbek-arab til kontakti vujudga keldi va arab tilidan o'zbek adabiy tiliga, qisman uning mahalliy shevalariga ham arabcha so'zlar kirib kela boshlagan.

Arab tilining oʻzbek adabiy tiliga taʼsirini Alisher Navoiy ijodidagi arabcha soʻzlar salmogʻidan ham bilsa boʻladi. Navoiy asarlari tilining 30-33 foizini arabcha soʻzlar tashkil qiladi.

Mahmud Qoshgʻariyning "Devonu lugʻotit turk", Yusuf xoc Hojibning "Qutadgʻu bilik" ("Saodatga yoʻllovchi bilim") asarlari eski turkiy tilning xususiyatlarini oʻzida aks ettiradi. «Qutadgʻu bilik"da diniy, ahloqiy va falsafiy tushunchalarga oid arab soʻzlari koʻplab uchraydiki, bu eski turkiy va arab tillar kontakti amalidan darak beradi. Chunonchi, Zuljalol (Allohga nisbatan: ulugʻvorlik), kamol (yetuklik), qodir (qudratli), Rasul (paygʻambar), xaloyiq (xalqlar), salom (salom), Malik (podsho), mashriq (sharq), xazina (xazina), meros (meros), hakim (faylasuf), amorat (amirlik), ajab (qiziq), baqo (doimiylik), xarob (buzuq), raiyat (aholi), sano (maqtov), ofiyat (esonlik) va sh.k. yuzlab arabcha soʻzlar buning yorqin dalili boʻla oladi.

Oʻzbek tilida arab lugʻaviy oʻzlashmalari oʻn beshinchi asrdan boshlab koʻpaya boshladi. Oʻzbek adabiy tilida arab lugʻaviy oʻzlashmalari fan va texnikaning deyarli barcha tarmoqlarida uchraydi. Masalan, falsafaga oid abad, azal, zamon, makon, ma'rifat; mantiqqa oid qIyos, maʼqulot, had, homil, maxmul; etikaga oid sadoqat, axloq, adovat, munofik; psixologiyaga oid his, hissiyot, aql, ragʻbat, iroda; siyosatga oid siyosat, jamiyat, jamoa, mamlakat, davlat, targʻibot, tashviqot; tilshunoslikka oid ma'no, mazmun, ism, jumla, feʼl, imlo, ohang, ravish; adabiyotshunoslikka oid sheʼr, shoir, nazm, nasr, ruboiy, qofiya, gʻazal, vazn, marsiya, masal, mubolagʻa, murabbo, majoz; astronomiyaga oid falak, fazo, sayyora, sarv, asad, sunbula, mezon, qavs, shams, qamar; maorifga oid maktab, madrasa, taʼlim, tarbiya, savod, muallim, mudarris, dars va b.q.

Bularning koʻpi fan va texnikaning ana shu sohalarida oʻzgarishsiz ishlatiladi.

Hozirgi davrda arab tilining oʻzbek tiliga taʼsiri ancha susaygan, chunki endilikda oʻzbek va arab tillari orasida bevosita kontakt mavjud emas, u barham topgan.

Oʻzbek va rus tillari kontakti alohida yirik mavzu boʻlib, rus tilining turkiy tillarga, xususan, oʻzbek tiliga ta'siri masalasi muhim sosiolingvistik ahamiyat kasb etadi. Turkiy va rus tillarining aloqasi Rossiya bilan Oʻrta Osiyo mamlakatlari oʻrtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalar zaminida paydo boʻlgan.

Ma'lumki, rus va Oʻrta Osiy xalqlarining oʻzaro aloqasi uzoq tarixga ega. Buni turkiy tillar, xususan, oʻzbek tiliga kirib oʻzlashgan rus soʻzlaridan bilish mumkin. Rus va oʻzbek tillari aloqasi Oʻrta Osiyoning Rossiya tomonidan bosib olinishidan keyin yanada kuchaydi. Muqimiy, Furqat, Avaz singari oʻzbek ma'rifatparvarlari ijodida qoʻllangan ruscha soʻzlar buning yaqqol dalilidir. Shuningdek, oktabr inqilobigacha Turkistonda nashr etiladigan “Turkiston viloyati gazetasi”da ham bir qator ruscha soʻzlar uchraydiki, bu ham yuqorida aytilgan fikrni tasdiqlaydi.

Professor A.K.Borovkovning koʻrsatishicha, 1905-yilgi birinchi rus inqilobidan keyinoq oʻzbek tiliga rus soʻzlari va rus tili orqali lotin-grek va evropacha soʻzlar kira boshlagan. Bu davrda rus va boshqa tillarga mansub soʻzlar asosan nutqning ogʻzaki shakli orqali oʻtgan. Ular oʻsha davr imlosida ham shu shakllarini saqlagan holda yozilgan. Masalan, iskalod (sklad), inastran (inostranes), pirakuror (prokuror). Shuningdek, frantsuz va italyan tillariga qarashli koʻngʻira (kongress), qumita(komitet), teatru(teatr), sugʻurta(straxovanie) singari ayrim soʻzlar oʻzbek tiliga ozarboyjon tili orqali oʻtgan.

Oʻzbek tiliga 1905 – 1907-yillar birinchi rus inqilobidan keyin oʻtgan soʻzlar qishloq va shaharlarning turmushidagi yangi tushunchalarni ifodalagan. Chunonchi, zavod, fabrika, gastinisa, konka (tramvay), mashina, poyezd, vokzal, vagon, pochta, kvartir, zalog, podryad, uprava (upravlenie), boʻlis (volost), guberniya, zakaz, firma, birja, arbitraj, bank, rasxod, oborot, partiya, miting, duma va b.

Rus tili soʻzlarining oʻzbek tiliga kirib kelishi, ayniqsa, oktabr inqilobidan keyin faollashdi. Oʻzbek va rus lisoniy kontakti ikki xalq oʻrtasidagi o`zaro munosabat, siyosiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarning yaqin boʻlishi, ham yozma, ham ogʻzaki nutqning ijobiy taʼsiri tufayli yuzaga keldi.

Turkiy urugʻ va qabilalar tili juda qadimiy davrlarda Oʻrta Osiyoda azaldan yashab kelgan eroniy tillar bilan aloqada boʻlgan. Oʻrta Osiyoda, jumladan, hozirgi Oʻzbekiston hududida yashagan xalq eroniy tillar guruhiga kiruvchi mahalliy til lahjalarida gaplashgan. Bu urugʻ-qabilalar, xalqlar - sugʻdlar, saklar, massagetlar, baktriyaliklar, parfiyanlar, parikaniylar, xorazmiylar va boshqalarning

tili bo‘lgan. Shuningdek, qadimiy Baktriya podsholigida grek tilidan, shuningdek, grek va eroniy tillar qorishmasidan iborat bo‘lgan tildan ham foydalangan.

Ma'lum tarixiy sabablarga ko‘ra, fors-tojik tili, xususan, uning adabiy tili o‘zbek tilining adabiy tili rivojida arab tiliga nisbatan ham muhimroq ahamiyat kasb etadi. Buning sababi o‘zbek va tojik xalqlarining asrlar davomida bir umumiy hududda yashab, bir xil tarixiy sharoitda turmush kechirishlaridir. Buning natijasida bu ikki xalqning urf-odatida, dunyoqarashida, san'at, adabiyot, musiqa singari madaniy hayotida ko‘pgina mushtarak unsurlar yuzaga keldi.

Adabiyot va uning turli janrlarida, rasmiy hujjatlar, ilmiy-falsafiy va diniy asarlar tilida, uslubida ozmi-ko‘pmi umumiy nuqtalar shakllandi. Bu umumiylik hatto she’riy-aruz vaznidan foydalanishda ham mavjud edi.

Fors-tojik tilining o‘zbek tiliga ta’siri, ayniqsa, Somoniylar dinastiyasi davrida ancha sezilarli bo‘lgan. Bu davrda fors-tojik tili davlat maqomidagi adabiy til sifatida keng tarqala boshlagan edi. Natijada barcha ijtimoiy sohada hukmron bo‘lgan arab tilining mavqei susayib, iste'moli so‘na boshlagan. XIV—XV asrlarda turkiy (o‘zbek) ziyolilar, shoirlarning ko‘pi tojik tilini yaxshi bilganlar. Har ikki tilda bir xil saviyada ijod qilganlar. Alisher Navoiy bu borada shunday yozgan edi: “Turk shuarosikim, forsiy til bila rangin ash’or va shirin guftor zohir qilurlar... Turkning ulug‘idin kichigiga degincha va navkaridin begiga degincha sart tilidan bahramanddurlar”.

Tojik tilining o‘zbek tiliga ta’siri adabiy tilning ham yozma, ham og‘zaki shakllarida amalga oshib, o‘zbek tili leksikasida katta salmoqda tojik so‘zlari qatlami vujudga keladi. Bu ta’sir o‘zbek tilining grammatik qurilishida ham o‘z ijobiy iziga ega bo‘ldi. O‘zbek tili fonetik tizimida tojik tilining ta’siri ancha sezilarli bo‘ldi.

Xullas, o‘zbek va tojik til kontakti alohida ahamiyatga ega va u o‘zining uzoq tarixiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G‘. Milliy tillarning taraqqiyoti masalasi.-Toshkent: "Fan", 1962.
2. Abdullayev F. Til qanday rivojlanadi? –Toshkent: "Fan", 1972.
3. Begmatov E. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. –Toshkent: "Fan", 1985.
4. Muhammadjonova G. O‘zbek tili leksikasi taraqqiyotining ba'zi masalalari. –Toshkent: "Fan", 1982.
5. Rahmonberdiyev K. O‘zbek til kontaktlari. –Toshkent: 1989.
6. Rozentsveyg V.Y. Yazikovie kontakti. –Leningrad: "Nauka", 1972.
7. Eremina K.N. K probleme yaxikovix kontaktov. Evropeizme v sovremennom persidskom yazike.-M.: "Nauka", 1980.
8. Berdialiyev A., Xidirov R. O‘zbek va tojik lisoniy aloqalari. –Dushanbe: "Irfon", 2011.

ISSUES OF FORMATION OF DIDACTIC AND PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE TEACHERS

Turdiyeva Mokhira Jurakulovna
PhD, Assoc. Prof,

Abdurashidova Nilufar Abdumalik qizi
Renaissance University of Education
Faculty of Pedagogy
Student of group 23-23 MT

Abstract

This article presents the content of future teachers' acquisition of pedagogical skills and the importance of technologies for developing the didactic culture of future teachers, setting the goals of developing the didactic culture of future teachers, determining the content of education, methods and means aimed at organizing the educational process, as well as technologies for developing the results of the joint activities of participants in the educational process.

Keywords: didactic education, didactic action, didactic principles, didactic abilities, professional culture, complex formation, innovative didactic thinking, creative didactic activity, general cultural competencies.

Abstrakt

Ushbu maqolada boʻlajak oʻqituvchilarning pedagogik koʻnikmalarni egallash mazmuni va boʻlajak oʻqituvchilarning didaktik madaniyatini rivojlantirish texnologiyalarining ahamiyati, boʻlajak oʻqituvchilarning didaktik madaniyatini rivojlantirish maqsadlarini belgilash, ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan metod va vositalar, shuningdek, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining hamkorlikdagi faoliyati natijalarini rivojlantirish texnologiyalari keltirilgan.

Kalit soʻzlar: didaktik ta'lim, didaktik harakat, didaktik tamoyillar, didaktik qobiliyatlar, kasbiy madaniyat, kompleks shakllantirish, innovatsion didaktik tafakkur, ijodiy didaktik faoliyat, umummadaniy kompetensiyalar.

Аннотация

В данной статье представлены содержание приобретения будущими учителями педагогических навыков и значение технологий развития дидактической культуры будущих учителей, постановка целей развития дидактической культуры будущих учителей, определение содержания образования, методов и средств, направленных на организатсию образовательного процесса, а также технологии развития результатов совместной деятельности участников образовательного процесса.

Ключевые слова: дидактическое образование, дидактическое действие, дидактические принципы, дидактические способности, профессиональная культура, комплексное формирование, инновационное дидактическое мышление, творческая дидактическая деятельность, общекультурные компетенции.

In the reforms carried out in our republic in recent years, legal foundations are being formed to help future specialists develop spiritually, intellectually, physically and morally, to ensure open and high-quality education for young people, to ensure excellent education for young people at all stages of education, to support and encourage talented and gifted young people. On this basis, systematic efforts are being put into practice to increase the effectiveness of developing pedagogical skills, professional competence and didactic culture of teachers to fulfill these tasks. In modern pedagogy, didactics is considered a separate field dealing with the theory of education and enlightenment. Determining the content of education, revealing the laws of the educational process, and finding the most effective methods and ways of teaching are among the main problems of

didactics. The philosophical and theoretical basis plays a large role in determining the essence and direction of didactics.

The process of modern educational reform imposes new requirements on the training of teachers, in accordance with which the importance of their pedagogical skills increases. Therefore, today's higher education system is faced with the task of fully forming the skills of future teachers. The process of professional training of future teachers is currently aimed at studying the models of the second generation general educational standard and using it in the practice of school education. This standard will be one of the main means of implementing the constitutional guarantees of the right of a person and citizen to education.

There is a normative document “Determining the mandatory main directions of the education system at a certain stage of its existence”.

1. Starting from professional pedagogical activity, students of the pedagogical direction must be ready to manage various types of activities, organize social practice, establish relationships between subjects of the educational process, that is, implement didactic interactions. In this regard, the orientation of future teachers to a specific model of didactic interaction and the assessment of the effectiveness of a particular model in terms of its impact on the personal development of schoolchildren are of great importance in professional training.

2. The specificity of management styles determines the priority characteristics of the child's personality, which should be emphasized, which should be formed simultaneously, focusing on the activities of the teacher, student or their joint activities. Therefore, the formation of pedagogical skills of students during their professional training involves the study of various models that reflect the essence of each type of didactic interaction. An analysis of the psychological and pedagogical literature shows that there are three typical models of didactic interaction. V.G. Maralov distinguished educational and disciplinary, person-oriented models with common features - the subject of activity, the method of resolving conflicts, the leadership style, the quality of the child, the priority of activity.

The ability of a teacher to analyze himself is also considered important in acquiring professional competence. Self-analysis is the study of the essence of his practical actions organized by a teacher in professional activity. Through self-analysis, a teacher has the opportunity to objectively evaluate himself. After all, in acquiring the qualities of professional competence of teachers, their ability to self-assess is also considered an extremely important issue.

The professional component of didactic culture is of great importance, which determines the teacher's ability to implement the laws of mastering knowledge, skills and competencies and the following types of competences of students in the educational process:

- in the field of the teacher's didactic direction of action based on values, a set of his competencies (setting the goals and objectives of pedagogical activity);
- in the field of motivating students to carry out educational (educational) activities;
- in the field of providing informational foundations of activities;
- in the field of developing activity programs, methodological, didactic materials and making pedagogical decisions;
- in the field of forming didactic abilities and modern didactic principles in the teacher's professional activity.

As the most important areas of formation of pedagogical skills of future teachers, it is necessary to allocate the direction of pedagogical activity to the implementation of didactic interaction of subjects of the educational process on the basis of dialogical communication, to the formation of the ability to predict the results of their pedagogical activity and to model the pedagogical process on the basis of humanistic ideas. In the process of solving educational problems with the help of communication, personal and professional positions are exchanged, as a result of which the initiative and independence of students become the main value and goal. The problem of formation and improvement of pedagogical skills is widely developed in the works of such scientists as I.A. Zyazyun,

N.V. Kuzmina, V.A. Slastenin, G.I. Khostinov and others. At the same time, the concept of "Pedagogical skills" itself is not defined.

"Pedagogical skill" is a high and constantly improving art of education and upbringing, available to everyone, based on the developing professional knowledge, skills and abilities of the teacher. Pedagogical skill is the main condition for the effective activity of the teacher. It is a synthesis of the personal qualities of the teacher, his knowledge, skills, abilities.

The first is associated with an understanding of the methods of pedagogical activity, the second is based on the idea that in education and training, not pedagogical activity, but the personality of the teacher plays a leading role.

The interrelation of changes in the selected elements can be expressed as follows: the development of the personality of the future teacher using educational dialogue stimulates a change in pedagogical activity and deepens his conscious ideas. This change in activity, its qualitatively new level, in turn, leads to further personal growth of the future teacher. These relationships allow the process of forming and improving the pedagogical skills of future teachers in didactic interaction.

The didactic culture of a teacher is an integral quality of a person, which is expressed in the unity of axiological, activity, communicative and subjective-effective components, which, in their interaction, ensure the effective didactic activity and creative self-realization of the teacher. Self-realization of a future teacher in creative didactic activity is the highest phenomenon of the teacher's didactic culture. We have identified the levels of development of the didactic culture of future teachers: intuitive-practical (repetition), partial modeling (interpretation) and system modeling (creative). The technology for developing the didactic culture of future teachers is a holistic didactic system aimed at organizing the educational process and represented by a set of goals, functions, principles, content, methods, tools and stages of training, the implementation of which leads to the achievement of given results by meeting the established criteria and levels of development of didactics.

The content and forms of developing the didactic culture of future teachers are determined in accordance with the goals and structure of the didactic culture of the teacher working in the field of education. In recent studies, there is a tendency to a more simplified and impersonal interpretation of this concept.

In conclusion, the need for special pedagogical conditions for implementing the model of developing the innovative potential of pedagogical personnel is justified. This is achieved by following the rules of systematic analysis. Based on this basis, the pedagogical conditions of the model of developing the innovative potential of pedagogical personnel are clarified and their essence is revealed. As a result, an integrated mechanism for developing the innovative potential of pedagogical personnel in the process of education and professional development is improved.

References

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo`jallangan yangi O`zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to`g`risida" Farmoni.
2. "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli prezident farmoni. Toshkent. 8 noyabr 2021 yil.
3. R.B.Yarmatov. Bo`lajak o`qituvchilarni tayyorlashda pedagogik texnologiyalarning o`rni. XXI asrda sotsiologiya va ijtimoiy ishning dolzarb muammolari. Davriy to`plam.-Toshkent, 2020.-№ 2

THE IMPACT OF THE LEVEL OF ASSISTING PEDAGOGICAL SKILLS ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Turdiyeva Mokhira Jurakulovna
RTU, PhD, associate professor,

Abdikhamedova Zahro O'tkirovna
RTU, student of the 28-23 BT group

Annotation

The article analyzes the impact of the level of assimilation of pedagogical skills on the quality of education and the development of society, underlining the importance of the professional skills of teachers.

Keywords: Ability, pedagogical staff, student, society, manager, education, development, didactics, communicativeness, empathetic, intellectual, economic.

Annotatsiya

Maqolada pedagogik koʻnikmalarni oʻzlashtirish darajasining ta'lim sifati va jamiyat rivojiga ta'siri tahlil qilinib, oʻqituvchilarning kasbiy mahorati muhimligi ta'kidlangan.

Kalit soʻzlar: Qobiliyat, pedagogik kadrlar, talaba, jamiyat, menejer, ta'lim, rivojlanish, didaktika, kommunikativlik, empatik, intellektual, iqtisodiy.

Аннотация

В статье анализируется влияние уровня усвоения педагогических навыков на качество образования и развитие общества, подчеркивается важность профессиональных навыков учителей.

Ключевые слова: Способность, педагогический персонал, студент, общество, менеджер, образование, развитие, дидактика, коммуникативность, эмпатический, интеллектуальный, экономический.

Society is directly dependent on the development and progress of human capital. In three processes, the role of the education system, the pedagogical process and the level of assimilation play a role. The professional skills of pedagogical physical educators directly affect the development of educational culture in society.

Ability is an individual psychological characteristic, a set of individual physical qualities that express the ability to perform a given activity and the subjective conditions for performing work. Ability is something inherent in a person's physical structure and the conditions for obtaining knowledge, which are created by working in a person. It is one of the important benefits of a person's maturity, finding his place in his place, and choosing a profession or craft.

Although the ability to be an important component of the activity is not the same as knowledge, skills, appearance, they are inextricably linked. Ability, skill, manifests itself in the visible knowledge itself, but also in the dynamics of its acquisition, that is, the process of its acquisition, which is important for this activity, and manifests itself in different conditions. Therefore, each person has his own characteristics. And these users, realizing the benefits of a personal account, are individual-technical abilities, manifested in the differences that arise in the dynamics of acquiring visible knowledge, their own strengths.

The highest stage of development of abilities is called talent. Talent is a set of abilities that allows a person to quickly and successfully perform some complex labor activity. Talent does not exempt from labor, but requires great, creative and productive labor. Talented people, of course, have achieved a level of skill that is known to the world through labor. True talent is the manifestation of human talent in activity.

Abilities consist of a set of mental qualities with a complex structure. The structure of the set of mental qualities, manifested as abilities, is determined by the requirements of specific activity and is

different for different types of activities. Let's consider pedagogical ability, which is one of the abilities and a necessity for pedagogical activity, and how important its mastery is for the development of society.

Pedagogical ability is a necessary characteristic for a teacher. It is innate in some people, and in others it is learned, mastered and formed throughout life. In order for pedagogical activity to be effective, in order to achieve pedagogical skills, the teacher must have and cultivate the following types of abilities:

Knowledge - the ability to know not only the subject of the teacher's specialty, but also subjects closely related to his subject;

The ability to explain - the teacher's ability to explain the educational material to students in an understandable way, to tell them the material or problem clearly and intelligibly, to arouse active interest in students independently;

Observational ability - the ability to penetrate the student's inner world, a psychological ability associated with a very good understanding of the student's personality and his temporary mental state;

Speech ability - the ability to clearly and clearly express one's thoughts and feelings through speech and gestures;

Organizational skills - the ability to organize a team of students, inspire them to solve important tasks, and approach their work correctly;

The ability to build a reputation - the ability to exert a direct emotional and volitional influence on students and build a reputation on this basis;

Communicative skills - the ability to communicate correctly;

Empathic skills - the ability to understand, feel, sympathize with the mental state of students and give them the right advice;

Didactic skills - the ability to teach effectively, meet the requirements of the world and the DTS;

Constructive skills - the ability to carefully plan a lesson, apply effective methods and approaches at the right time;

The ability to divide attention - the ability to develop all the characteristics of attention for a teacher, including the size, strength, manageability, and development;

The ability to foresee the future - the ability to predict what kind of person students will be in the future, what qualities of their students will develop.

The effective formation and mastery of these skills increases the quality and effectiveness of education, which in turn serves the intellectual and cultural development of society.

The level of development of pedagogical skills is related to the qualifications and skills of teachers, and its low or high level directly affects the quality of education. If a teacher has developed his professional skills to a high level, the following results are achieved:

- educational efficiency increases, students deeply master knowledge and skills;
- creative thinking and independent thinking develop in students;
- the educational process becomes more interactive and interesting;

On the contrary, insufficient formation of pedagogical skills can reduce the effectiveness of the educational process, weaken students' interest and lead to low educational results.

The development of pedagogical skills has an impact on the development of society in various ways. These are:

1. Increasing the quality of education - highly qualified teachers are produced and the effectiveness of the educational process increases.

2. Development of human capital - educated and creative youth are educated, which contributes to the economic and cultural development of society.

3. Social stability - through education, patriotism, hard work and moral values are formed in the minds of young people.

4. Development of innovations - advanced pedagogical technologies and methods increase the intellectual level of society.

As an example, let's take the marketing field, which is considered one of the modern professions today. If the personnel working in this field, that is, marketers, do not have the pedagogical skills mentioned above, they are not considered masters of their profession. The marketer takes away the client from these pedagogical skills and sells his products to him.

In addition, the sales field that we see in global networks is also a clear example. In this case, representatives of the Mobiliographer, Graphic Designer, Copywriter and SMM field, based on their experience and potential, organize various courses in order to teach their students their profession and sell it. In this case, their pedagogical skills will help them

In conclusion, it can be said that the level of mastery of pedagogical skills is of great importance in the intellectual, economic and cultural development of society. Well-formed pedagogical skills not only ensure the professional development of teachers, but also have a direct positive impact on the development of society. Therefore, it is no exaggeration to say that the introduction of programs aimed at developing pedagogical skills in the education system and supporting the continuous professional development of teachers is one of the most important and urgent needs today.

References

1. F. I. Xaydarova, N. I. Xalilova, "Umumiy psixologiya" darsligi (2009).
2. O‘. J. Yo‘ldoshev, "Umumiy pedagogika", (2017)
3. Shu. D. To‘xtaqulova, "Pedagogik qobiliyatning turlari va ularning tasnifi", Gumanitar fanlarni o‘qitishning zamonaviy ilmiy yo‘nalishlar, 331-335 bet, (2022)

A COMPARATIVE ANALYSIS OF MACHINE LEARNING AND DEEP LEARNING IN INTELLIGENT WEB ANALYSIS

Tuychiyev Khurshidbek Makhamatvali ugli
Renaissance University of Education
International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract

In the era of digital transformation, web analytics has become a crucial domain for businesses and researchers. This paper presents a comparative analysis of Machine Learning (ML) and Deep Learning (DL) techniques in intelligent web analysis. We discuss their effectiveness, accuracy, scalability, interpretability, and computational costs to determine the most suitable approach for different use cases. The study also explores hybrid models that combine the strengths of both ML and DL for optimized performance in various web analytics applications.

Keywords: Machine Learning, Deep Learning, Web Analytics, AI, Data Science, Explainable AI.

Аннотация

В эпоху цифровой трансформатсии веб-аналитика становится важной областью для бизнеса и исследовательей. В данной статье представлен сравнительный анализ методов машинного обучения (ML) и глубокого обучения (DL) в интеллектуальном анализе веб-данных. Рассматриваются их эффективность, точность, масштабируемость, интерпретируемость и вычислительные затраты с целью определения наиболее подходящего подхода для различных случаев. Также исследуются гибридные модели, сочетающие преимущества ML и DL для оптимизированной работы в различных приложениях веб-аналитики.

Ключевые слова: Машинное обучение, Глубокое обучение, Веб-аналитика, Искусственный интеллект, Наука о данных, Интерпретируемый ИИ

Annotatsiya

Raqamli transformatsiya davrida veb-analitika biznes va tadqiqotchilar uchun muhim sohaga aylandi. Ushbu maqolada intellektual veb-analizda mashinani oʻrganish (ML) va chuqur oʻrganish (DL) usullarining qiyosiy tahlili taqdim etiladi. Ularning samaradorligi, aniqligi, masshtablanishi, tushuntirish imkoniyati va hisoblash xarajatlari koʻrib chiqilib, turli holatlar uchun eng mos yondashuv aniqlanadi. Shuningdek, ML va DL usullarining kuchli tomonlarini birlashtiruvchi gibrid modellarning veb-analitika sohasida optimallashtirilgan ishlashini oʻrganiladi.

Kalit soʻzlar: Mashinani oʻrganish, Chuqur oʻrganish, Veb-analitika, Sun'iy intellekt, Ma'lumotlar ilmi, Tushuntiriladigan AI

Introduction. The exponential growth of web data necessitates efficient analytical methods to extract meaningful insights. Websites generate massive amounts of data from user interactions, web traffic logs, social media activities, and e-commerce transactions. Analyzing this data is crucial for businesses, cybersecurity, search engine optimization, and recommendation systems. Traditional ML techniques have been widely used for web analytics, but the emergence of DL has introduced new possibilities with improved accuracy and automation capabilities. This study aims to compare ML and DL approaches in terms of their efficiency, scalability, and accuracy in analyzing web data. Additionally, we explore the feasibility of hybrid models that leverage both techniques to achieve enhanced web intelligence.

Theoretical part. ML encompasses algorithms that learn from data to make predictions or classifications. Common ML models used in web analytics include:

Decision Trees – Used for classification and regression tasks, providing interpretable decision rules.

Support Vector Machines (SVM) – Effective for high-dimensional classification problems such as spam detection.

Random Forest & Gradient Boosting – Ensemble learning techniques that enhance prediction accuracy by combining multiple models.

DL, a subset of ML, leverages artificial neural networks, particularly deep neural networks, to process large datasets with higher abstraction capabilities. Notable DL architectures include:

Convolutional Neural Networks (CNNs) – Primarily used for image-based web content analysis, such as detecting fake images and multimedia classification.

Recurrent Neural Networks (RNNs) & Long Short-Term Memory (LSTMs) – Specialized in sequential data processing, including user behavior prediction and sentiment analysis.

Transformers (e.g., BERT, GPT) – Used for natural language processing (NLP) tasks such as chatbot interactions and search query optimization.

Unlike ML models that require extensive feature engineering, DL models learn features automatically from raw data, enabling better performance in complex pattern recognition tasks.

Materials and Methods. For this comparative analysis, we consider multiple datasets consisting of:

Web Traffic Logs – Analyzing user engagement, bounce rates, and session durations.

User Behavior Analytics – Predicting user preferences based on clickstream data and browsing history.

Website Content Categorization – Classifying websites based on textual and multimedia content using NLP and image recognition models.

We implement and evaluate ML models such as Random Forest, SVM, and Gradient Boosting alongside DL models like CNNs, LSTMs, and Transformers. The models are assessed based on:

1. Accuracy – Measuring prediction performance using standard metrics like precision, recall, and F1-score.
2. Computational Efficiency – Evaluating training and inference times to determine feasibility for real-time applications.
3. Scalability – Analyzing model performance with increasing data size and complexity.
4. Interpretability – Assessing how easily results can be understood by non-technical stakeholders.

Results. The experimental results indicate that DL models generally outperform ML models in accuracy, particularly for unstructured web data. The comparison is summarized in the following table:

Feature	Machine Learning (ML)	Deep Learning (DL)
Accuracy	Moderate-High	High-Excellent
Computational Cost	Low-Moderate	High
Data Requirements	Works with smaller datasets	Requires large datasets
Interpretability	High (Easy to explain)	Low (Black-box models)
Scalability	Good for small to medium data	Better for large-scale data
Automation	Requires manual feature engineering	Learns features automatically

Key findings include:

CNNs demonstrate superior performance in analyzing images, detecting fake advertisements, and classifying multimedia content.

LSTMs excel in time-series analysis, making them effective for predicting user engagement trends and session dropouts.

Transformer models show exceptional performance in text-based tasks like sentiment analysis and personalized recommendations.

ML models, such as Random Forest and Gradient Boosting, perform well for structured data analysis and real-time applications due to their lower computational cost and higher interpretability.

Discussion. The findings suggest that while DL offers higher accuracy and automation, its computational cost and complexity limit its applicability in real-time scenarios. Key discussion points include:

Computational Resources – DL models require powerful GPUs or TPUs, making them resource-intensive compared to traditional ML models.

Data Requirements – DL models need large labeled datasets for effective training, whereas ML models can perform well with smaller datasets.

Hybrid Approaches – Combining ML and DL can improve web analytics by leveraging ML's interpretability with DL's high accuracy. For instance, using ML for feature extraction and DL for classification can enhance efficiency.

Conclusion This study highlights the strengths and limitations of ML and DL in intelligent web analysis. While DL provides superior accuracy in complex pattern recognition, ML remains relevant for interpretable and resource-efficient applications. Future research should explore hybrid models combining the advantages of both approaches for enhanced web intelligence. Additionally, advancements in explainable AI (XAI) can bridge the interpretability gap in DL models, making them more practical for decision-making in business and cybersecurity applications.

References

1. Good fellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
2. Chollet, F. (2021). Deep Learning with Python. Manning Publications.
3. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
4. Kelleher, J. D., Mac Namee, B., & D'Arcy, A. (2015). Fundamentals of Machine Learning for Predictive Data Analytics: Algorithms, Worked Examples, and Case Studies. MIT Press.
5. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... & Polosukhin, I. (2017). "Attention is All You Need." Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS).

THE ROLE OF ENTERPRISE COOPERATION RELATIONS IN ENSURING THE DIGITAL AND GREEN ECONOMY AND METHODS OF ITS RELEVANCE

Xomidov Mirodiljon Xasanboy o'g'li
Fergana Polytechnic Institute
Doctoral student

Abstract

This article analyzes the role of inter-enterprise cooperation in the development of the digital and green economy and effective ways to implement it. Based on the research results, the advantages of cooperation in industry and the service sector, current problems, and ways to solve them will be considered.

Keywords: industrial cooperation, innovative economy, green economy, cooperative enterprises, energy efficiency, industrial clusters, industrial cooperation, environmental sustainability.

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli va "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirishda korxonalararo hamkorlikning oʻrni va uni amalga oshirishning samarali yoʻllari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga koʻra, sanoat va xizmat koʻrsatish sohalarida kooperatsiyaning afzalliklari, mavjud muammolar va ularni hal etish yoʻllari koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: sanoat kooperatsiyasi, innovatsion iqtisodiyot, "yashil" iqtisodiyot, kooperativ korxonalar, energiya samaradorligi, sanoat klasterlari, sanoat kooperatsiyasi, ekologik barqarorlik.

Аннотация

В данной статье анализируется роль межпредприятийского сотрудничества в развитии цифровой и "зеленой" экономики и эффективные пути ее реализатсии. По результатам исследования будут рассмотрены преимущества кооператсии в промышленности и сфере услуг, текущие проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: промышленная кооперация, инновационная экономика, "зеленая" экономика, кооперативные предприятия, энергоэффективность, промышленные кластеры, промышленная кооперация, экологическая устойчивость.

Analysis and results

Currently, the concepts of digital technologies and the green economy have become the main directions of development in the spheres of industry and services. These processes are aimed at environmental protection, increasing energy efficiency, rational use of natural resources, and ensuring economic growth. At the same time, the digitalization of the economy requires not only the introduction of technological innovations, but also the revision of business models.

Inter-enterprise cooperation plays a strategic role in these processes. To transition to a digital and green economy, enterprises can establish mutual cooperation, form competitive advantages, implement innovative technologies, and ensure environmental sustainability. Such cooperation creates the possibility of efficient use of resources, optimization of production processes, and development in accordance with environmental requirements[1].

In the conditions of Uzbekistan, the development of the digital and green economy is actively supported by the state. Within the framework of the "Green Economy" concept, a number of reforms are being carried out to introduce energy-saving technologies, waste recycling, and the development of environmentally safe production methods. At the same time, through the widespread introduction of digital technologies, industrial enterprises are automating their activities and achieving increased efficiency and competitiveness.

The primary aim of the research is to understand the interconnections between innovation, sustainability, and industrial cooperation, with a focus on their economic and environmental impacts. Uzbekistan's Development Strategy until 2035 aims to increase GDP to $122 billion through industrial growth, green initiatives, and innovation. In 2023, the industrial sector accounted for approximately 33.5% of GDP, remaining the main pillar of this goal. However, challenges such as

inefficient resource utilization, limited application of technologies, and environmental degradation necessitate new approaches. This article examines how the latest statistical trends in innovation investments, renewable energy utilization, and industrial production can shape strategies to strengthen industrial cooperation[2].

Picture 1. Inter-enterprise cooperation principles of the digital and green economy.

The results show that inter-enterprise cooperation is the main tool for implementing the principles of the digital and green economy. However, there are a number of problems in this process. The transition to the application of digital and green technologies requires investments. Many enterprises are struggling to attract such investments. Some enterprises lack the necessary infrastructure for the implementation and integration of new technologies. The rule of law and state policy often hinder the development of this sphere. In addition, strengthening international cooperation, building mutually beneficial partnerships, and adapting to global standards are important for the development of a digital and green economy[3].

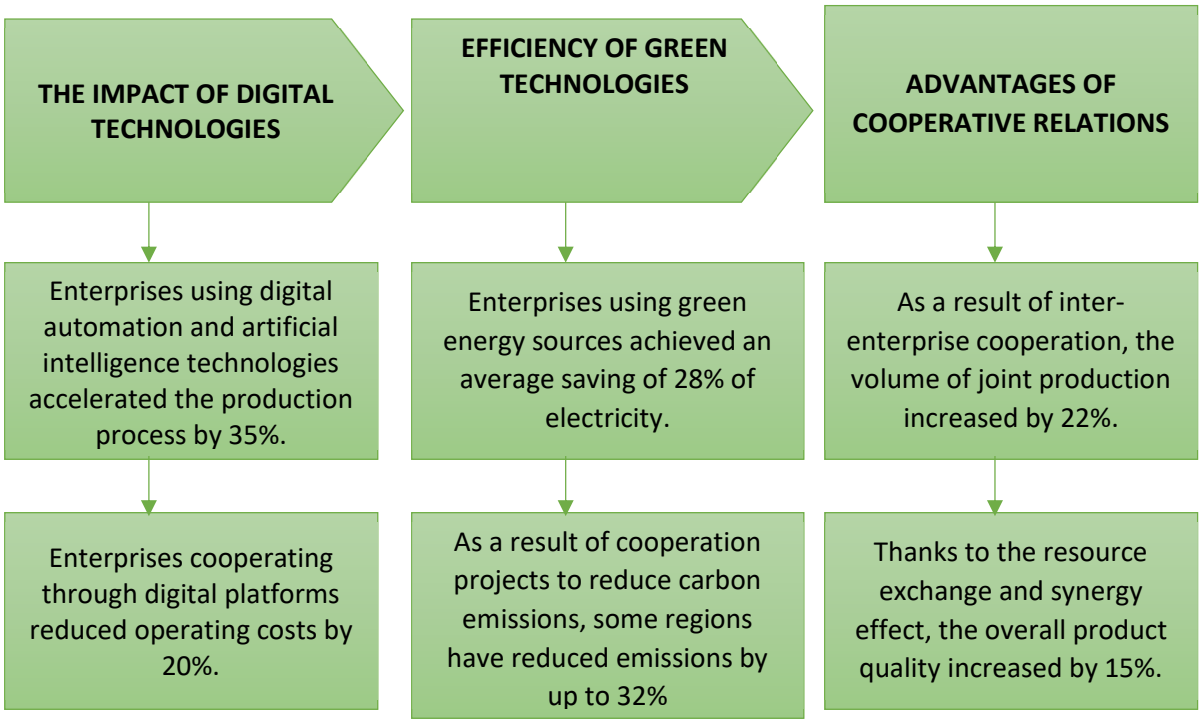

So‘nggi statistik ko‘rsatkichlar O‘zbekistonda innovatsion va yashil iqtisodiyotni sanoat kooperatsiyasiga integratsiya qilishda istiqbolli yo‘nalishni ko‘rsatmoqda. Innovatsiya xarajatlari: 2023-yilda ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar (R&D) expenditures reached 0.32% of GDP (approximately $260 million), exceeding 0.18% in 2020.[30] Preliminary data for 2024 show an increase in this indicator to 0.40%, reflecting increased state support within the framework of the Science and Innovation Strategy for 2021-2025. In industrial clusters in Tashkent, patent applications increased by 15% in 2024, which is associated with R&D investments in automation and energy-saving technologies. Green economy indicators: In 2024, renewable energy accounted for 12.5% of total energy consumption, which exceeded 9.8% in 2022, thanks to solar and wind projects in Navoi and Bukhara regions. In 2025, this share is projected to reach 14%, which corresponds to the national target of 25% by 2030.

CO2 emissions per 1000 dollars of industrial production will decrease by 8% from 0.45 tons to 0.41 tons in 2021-2024, reflecting green production methods. The impact of the green economy is also noteworthy. An increase in the share of renewable energy and a decrease in CO2 emissions reflect a successful transition to sustainable industrial practices. This is in line with global trends, as countries that have integrated green technologies into industrial cooperation are reporting high efficiency and reduced environmental damage[5].

An 18% increase in cooperative industrial production in Uzbekistan indicates that sustainability does not reduce economic benefits, but rather increases them through resource efficiency and market attractiveness. However, problems persist. In 2024, R&D expenditures amounted to 0.40% of GDP, which is lower than the global average of 2.63% (UNESCO, 2023), limiting the scale of innovation. Also, although the share of renewable energy is growing, it lags behind regional leaders such as Kazakhstan (18% in 2024). Strengthening industrial cooperation requires targeted policies, such as tax incentives for the application of green technologies to address these gaps and expanded financing for joint R&D projects[4].

The forecast of an increase in the number of enterprises in industrial clusters by 1,600 by 2025 highlights the possibilities for expanding cooperation. Politicians can take advantage of this opportunity by implementing digital platforms for real-time collaboration, as outlined in PQ-4302, and prioritizing green infrastructure in industrial zones. These steps will not only increase economic production, but will also make Uzbekistan a leader in sustainable industrial development in Central Asia[6].

Conclusion: The development of an innovative and green economy in Uzbekistan creates a solid foundation for strengthening industrial cooperation processes. Statistical trends as of March 2025 show significant progress in R&D investments, the use of renewable energy, and cooperative production, which will ensure positive results for economic growth and stability. While challenges such as limited innovation financing and slow expansion of renewable energy remain, strategic measures can enhance these achievements. Future research should explore micro-level impacts on specific areas and the role of international cooperation in accelerating this transition [7].

List of references

1. Shodiyev Sh. (2024). Biznes boshqaruvi. Darslik. – Toshkent.: “Yangi asr avlodi”, B.309.
2. World Bank. (2022). Global Economic Prospects: Investing in a Green Future. – Washington, DC.: World Bank Publications.
3. International Energy Agency (IEA). (2022). Renewable Energy Market Update. – Paris.: IEA Publications.
4. UNESCO. (2021). Science Report: Towards 2030. – Paris.: UNESCO Publishing.
5. McKinsey & Company. (2023). The Role of Innovation in Green Industrial Growth. – New York.: McKinsey Global Institute.
6. Abdullaev A. (2023). Yashil iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish. – Toshkent.: “Iqtisodiyot va tarix”, B.185.
7. Karimov Z. (2022). Sanoat kooperatsiyasi nazariyasi va amaliyoti. – Samarqand.: “Sharq”, B.240.

BOLALARDA O'QISH VA YOZISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Yulchiyeva Zilola Yusipovna
Davlat o'rta maktab lingvistlar bo'limi
bolalar va ta'lim boshqarmasi
bosh metodist, Stokgolm, Shvetsiya

Shvetsiya o'quv dasturi, LGR 22 ga ko'ra, til- insonning muloqot qilish, fikrlash va o'rganish uchun eng muhim vositasidir. Til orqali odamlar o'z fikrlari va shaxsiyatlarini rivojlantiradilar. Ular his-tuyg'ularini ifodalaydi va boshqalarning qanday his qilishlarini tushunadilar (Skolverket, 2011, s. 252). Shved tili-ona tili sifatida va shved tili - ikkinchi til fanlari sifatida o'rganishda, o'qituvchilar o'quvchilarning beshta qobiliyatini rivojlantirishlari kerak. Shvetisyaning ta´lim vazirligi Skolverket (https://www.skolverket.se) ning tasdiqlashiga ko´ra qo´yidagi beshta asosiy til qobiliyatlar hisoblanadi:

- ✓ og´zaki va yozma muloqot qilish, (Skolverket, 2018, s. 253)
- ✓ badiiy adabiyotlarni va boshqa janrdagi matnlarni turli maqsadlarda o'qish va tahlil qila olish (Skolverket, 2018, s. 253)
- ✓ tilni turli maqsadlar, tinglovchilar va sharoitlarga moslasha olish (Skolverket, 2018, s. 253)
- ✓ tildagi qoida va strukturaning farqiga tushunish va til madaniy normallariga rioya qilishi bilish (Skolverket, 2018, s. 253)
- ✓ Turli manbalardan ma'lumot topa olish va ularni baholab tanqidiy tahlil qila olish (Skolverket, 2018, s. 253).

O'qituvchilar bu qobiliyatlarni o'quvchilarda rivojlantirish uchun turli metodikalarni qo'llashlari mumkin. Shved tili-ona tili sifatida va shved tili - ikkinchi til fanlari sifatida o'rganish o'quv dasturlarida farqlar mavjud. O'qituvchi, migrant o'quvchilarning o'qish va yozishda o´rgatish jarayonida ona-tili bilan solishtirishi kerak (Skolverket, 2018, s. 265).

Ona-tili darslari orqali ikki tilli o'quvchilar o'z ona tilida yozishni va o'qishni o'rganadilar va o'qituvchi bu jarayonda dars paytida yordam bera olishi kerak. Majburiy uyga vazifalar shved maktabida deyarli yoq.

Bundan tashqari shved qonuni va ta'lim hujjatlariga ko'ra, har bir bola maktabda ona-tili (qaysi till bo´lishidan qa´iy nazar) darslarini olish huquqiga ega (Skolverket, 2012, s. 111).

Salameh olimi o'z kitobida bir yoki bir nechta tillarni o'rganishda "simultan" va "muvaffaqiyatli ikki tillilik" tushunchalarini muhokama qiladi. "Simultan" o'rganishda ikkala til ham birinchi til bo'lib, tilni o'rganish uch yoshgacha bo'ladi. Muvaffaqiyatli ikki tillilikni o'rganish esa uch yoshdan keyin sodir bo'ladi va odatda bola til o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelmaydi (Salameh, 2012, s. 29). Ikki tilli o'quvchilar maktabga kelganida, ular faqat shved tilida gapiradigan o'quvchilarga qaraganda boshqa bir bilimlar omiliga egalar.

O'quvchilarning ona tilini aniqlash juda muhimdir. O'z mamlakatida kamida ikki yil o'qigan bolalar, ikkinchi tilni o'rganishda ancha osonroq bo'ladi (Salameh, 2012, s. 32). Agar bolada kuchli ona tili bo'lsa, u so'z tartibini tushunadi va o'qish va yozishni tez o'rganadi, boshqa tilda o'rganish uchun ham vaqt kamroq sarflanadi. Agar bolaning ona tili zaif bo'lsa, unda ikkinchi tilni o'rganish ham ancha ko'p vaqtni talab qiladi (Salameh, 2012, s. 33).

O'quvchilar boshqa tilni o'rganishni boshlaganda, ular o'qish va yozish o'rgatishda bir nechta qiyinchiliklarga duch keladilar. Ko'plab ota-onalar ona tilini saqlab qolishni istaydilar va uyda bolalari bilan ona tilida gaplashishni xohlashadi. Shunday qilib, bolalar maktab va uy o'rtasida nizolarni boshdan kechirishadi. Shuning uchun ko'p tilli bolalar uchun ikkala tilni bir vaqtning o'zida rivojlantirish juda muhimdir (Wedin, 2011, s. 29). Ikki tilli o'quvchilar boshidan yordam olishlari kerak. O'qituvchilar ikki tilli o'quvchilarning ehtiyojlarini bilib olishlari zarur, ularni e'tiborsiz qoldirmasdan, shuningdek, o'qituvchilar o'z darslarini imkon qadar aniq va tushunarli tashkil etishlari kerak, shunda ikki tilli bolalar dars mazmunini tushunishl imkoni bo´ladi (Westlund, 2017, s. 133).

Bir tomondan ikki tilli o´quvchilar aniq ko'rsatmalar, jadvallar, mashqlar, turli o'quv metodlari, rasmlar, kompyuter vositalari va ijodkorlik bu vaziyatda foydali vositalarga muhtojdir. Bu metodlar o'rtasida muvozanatni saqlash — bu eng muhim yondashuvdir (Westlund, 2017, s. 148). Boshqa tomondan, ko'p tilli bolalar mustaqil fikrlash va o'rganish jarayonida ko'proq ijodkor va mantiqiy tahlili kengroqdir. Ular til farqlarini aniqlash va ularni aniq solishtirish qobiliyatiga ega. Buni olimlar "meta" till qobiliyati deb atashadi (Salameh, 2012, s. 27).

Ikkinchi tilni o'rganish birinchi tilni o'rganishga o'xshaydi. Bolalar ikkinchi tilni bosqichma-bosqich o'rganadilar, birinchi tilni o'rganganlari kabi. Avval, bolalar so'zlar va tushunchalarni o'rganadilar. Keyinchalik grammatika, gap tuzilishi va yasama shakllarini o'rganadilar (Skolverket, 2012, s. 116).

Ushbu jarayonda o'qituvchi turli diagnostikalarga (ADHD, Asperger, Disleksiya, Turette sindromi) ega bo'lgan o'quvchilar bilan ishlashga tayyor bo'lishi kerak, shuningdek, turli tug´ma qiyinchiliklar, travmalar, qobiliyatlar, har-hil sharoitli oilalar va boshqa ko´plab xilma-xilliklar sabali o´quvchilarning turlicha o´rganish va qabul qilish qobiliyatiga ega bo´lganini tushunib har bittasiga shaxsan moslashish kompetensiyagia ega bolishi kerak.

Lgr22 ga ko'ra, barcha o'quvchilar o'zlarining qiyinchiliklari va ehtiyojlariga qaramay teng va sifatli ta'lim olish huquqiga ega, shuningdek, iqtidorli bolalarni ham unutmasdan ularga qiyinroq/qiziqroq va mantiqiy vazifalar berishlari kerak (Skolverket, 2011, s. 8).

O'qituvchining vazifasi - ushbu bu farqlar o'rtasida turli xil metodika va strategiyalar yordamida muvozanatni saqlab orkesterlik qilishdir (Westlund, 2017, s. 81). Bolalarda ishonch, qiziqish va motivatsiyani o´yg´otish: o'qish va yozish rivojlanishida eng muhim jarayondir (Skolverket, 2018, s. 252). Unda o'quvchilarning ijtimoiy munosabatlari muhim bo'lib, bolalarning o'rganishiga katta ta'sir ko'rsatadi (Skolverket, 2018, s. 12). O'qituvchi sinfda aniq qoidalar, o´zaro hurmat va xatolarga tanqidsiz bo´lgan xavfsiz muhit yaratishi kerak. Xatolarni bilim olishning asosiy bosqichi sifatida ko'rish, bu esa rivojlanishni davom etishga yordam beradi (Westlund, 2017, s. 89).

Shved maktablarida eng mashhur metodlar LTG (o'qishning nutqqa asoslangan usuli), ASL (o'qishni yozish orqali o'rganish), Witting metodikasi, Whole Language (Butun til) va Phonics (eshitish) hisoblanadi. Men LTG metodikasini yoqtiraman, chunki bu juda ijtimoiy va madaniy metod bo'lib, yaratuvchanlikni o'z ichiga oladi. Wagner (2014) ning fikriga ko'ra:

"O'rganish — bu yaratish jarayonidir. Insonlararo munosabatlar va suhbat, yozish, o'qish, tasvir, musiqa, rang, rasm va harakat orqali o'rganiladi. Tajriba asosida ishlash, jamoachilik va ko'p tillilikiarning uchrashuvi orqali. Bu o´zaro muloqotda sodir bo'ladi. Shuning uchun ijtimoiy muloqot bo'lishi muhim. Suhbat, matn va bilim mazmuni mening ichimdagi narsani uyg'otib, ta'sir qilishi kerak. Va men ichimdagi narsalarni yangi narsaga aylantirish va foydalanishim mumkin bo'lishi kerak. Shunda men inson sifatida rivojlanaman." (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 66).

Ushbu iqtibosga va o'z tajribamga ko'ra, men o'qituvchi va tadqiqitchi sifatida ta'kidlayman, bolalar yaratish va tajriba orqali ijodiy tarzda o'rganishadi. LTG metodikasining markazida dialog va o'zaro ta'sir mavjud. Butundan boqichma-bosqich qismlarga qarab o´rganish olib boriladi. Bu erda harf bilish va o´qish strategiyalari o'rganiladi. Dars berish besh bosqichdan iborat. Ular suhbat bosqichi, diktovka bosqichi, laboratoriya bosqichi, qayta o'qish bosqichi va yakuniy ishlov berish bosqichidir. Ushbu bosqichlar turlicha tashkil etilishi mumkin. Masalan, suhbat bosqichida tinglash, gapirish va fikrlashni mashq qilish uchun umumiy tajribalar tashkil etiladi. Kichik guruhlarda barcha o'quvchilar gapirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak (Westlund, 2017, s. 135) yoki teatr, ekskursiyalar, tanaffuslar, tajribalar, kitob o'qishlar yoki qadriyatlar asosidagi savollar orqali o'quvchilar va o'qituvchi o'rtasida suhbatlar/muhokamalar o'tkaziladi (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 67).

Diktovka bosqichida o'qituvchi o'quvchilarning aytganlarini yozib oladi (Westlund, 2016, s. 136), so'ngra o'qituvchi o'qish yo'nalishini va so´zlarning yozilishini ko'rsatadi. Bu yerda o'quvchilar so'z tasvirlari, prosodiya va tovushlarni birlashtirishni mashq qiladilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 67). Laboratoriya bosqichida uzun va qisqa so'zlarni taqqoslash, so'zlar bilan qofiyalash, qarama-qarshi so'zlar, nuqta, savol belgilari, undov belgilari bilan ishlash kerak (Westlund, 2017, s. 136) va boshqa grammatika jihatlarini mashq qilish kerak. O'qituvchi turli xil matnlarni

qanday tuzish kerakligini ko'rsatadi (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 67). Qayta o'qish bosqichida o'quvchilarga tayyor matn beriladi va ular uni mustaqil ravishda o'qib, "so'z to'plam qutisiga" o'zlari bilgan so'zlarni qo'shadilar (Westlund, 2017, s. 136), yoki o'quvchilar matndagi qiyin yoki oson so'zlarni belgilab qo'yadilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 67).

Yakuniy ishlov berish bosqichida o'quvchilar o'zlarining so'zlari bilan turli usullarda ishlashadi (Westlund, 2017, ss. 134–137), yoki ular birgalikda yaratilgan matnni so'zlarni yig'ish va tartibga solish, dramatizatsiya qilish, qo'shiq kuylash, rasm chizish, grammatika mashqlarini bajarish va boshqa vazifalarni bajarib yanada rivojlantiradilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 68). Shundan so'ng, o'qish o'rgatish materiallari tahlil maqsadida ishlatiladi. Ushbu metod o'quvchilarning ehtiyojlari va qiyinchiliklariga qarab vazifani bajarishga yordam beradigan turli nuqtai nazarlardan mavzularni ko'rish, mashq qilish va o'rganishga imkon beradi, shuningdek, ular yanada murakkab matnlar yozish orqali o'zlarini sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'lishadi. LTG metodikasi orqali o'quvchilar o'zlarining ertak yozish qobiliyatlarini rivojlantiradilar (Wedin, 2017, s. 106). Biroq, bu metodga tanqidiy qarashlar bildirildi va u "tavakal metodi" deb hisoblanadi, chunki bolalar o'qiganlarini taxmin qilishadi (Westlund, 2016, s. 137).

ASL metodikasi shuni anglatadiki, bolalar kompyuterda klaviatura yordamida harflarni aniqlashadi va yozadilar. O'quvchilar qo'llarining barcha barmoqlarini ishlatib, qisqa vaqt ichida iloji boricha ko'proq harflarni bosishga harakat qiladilar. Ular turli ranglar va belgilarni sinab ko'radilar va ularni bosib printerdan chiqaradilar. Keyin ular belgilangan harfni topib, uni doiraga olishadi va matnda necha marta shu harf uchraganini hisoblaydilar. Shundan so'ng, matnni rivojlantiradilar, o'quvchilar so'zlar tuzadilar va matnga mos rasmlar chizadilar. Nihoyat, matndan so'zlar ro'yxati tuziladi. Keyinchalik o'quvchilar jiddiy qabul qilinadigan matnlar yozadilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, ss. 72–74).

Menimcha, ushbu metod foydalidir, chunki o'quvchilar erta bosqichda harflarni tanishni boshlaydilar va yozishni qo'lda o'rganmasdan oldin matnlarni qurishni boshlaydilar. Ushbu metodni boshqa metodlar bilan birlashtirish mumkin, faqat bitta metodni ishlatishdan ko'ra, kombinatsiya qilish yaxshi. Ushbu metodga ko'ra, bolalar 3-sinfga qadar qo'lda yozishni o´rgana olomaydilar, o'rniga klaviaturadan foydalanadilar. Shuning uchun, bu metod maxsus ta'lim nuqtai nazaridan tanqidga uchradi. Chunki qo'lda yozish o'quvchilarga bir nechta his qilish organlarini faollashtirishga yordam beradi, bu esa fonem va grafem o'rtasidagi bog'lanishni tushunishga yordam beradi. Bu o'quvchilarga o'zlarining tug'ma tabiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi, ya´ni vizual, auditiv, kinestetik va taktil qobiliyatlaridir (Westlund, 2017, s. 117).

Phonics metodikasi tovushlarga e'tibor qaratadi. Bu metod bo´laklardan butunlikka o'tadi va yaxshi o´qish strategiyalariga urg'u beradi. Men bu metodni yoqtiraman, chunki harflar bilan ishlashni alifbo tartibida boshlamaydilar, balki oddiy va ko´p ishlatiladigan unli va undosh harflardan boshlanadi. Shunday qilib, o'quvchilar faqat 2–3 harfni tanigan holatda bo´g´inlar va qisqa so'zlarni o'qishni boshlashlari mumkin. Harflarni harakatlar va yaratish orqali qurish kerak. Ushbu metodga tanqid ham bildirildi, chunki boshlang'ich matnlar ma'nosiz bo'ladi va bolalar yozma harflarni uzoq vaqt mashq qishlashdan zerikishi mumkin.

Shuningdek, tovush metodi "literacy" deb hisoblanmaydi, bu esa uning ijtimoiy-madaniy nuqtai nazaridan ahamiyatga ega emasligini anglatadi, bu esa jamiyatda juda muhimdir. Bu metodda yetarlicha ijtimoiy faoliyatlar, madaniyat, munosabatlar va his-tuyg'ular yo'q, bu esa turli matnlarni yaratishda salbiy ta'sir qiladi. (Westlund, 2017, s. 134)

Helordsmetod (Whole language) butunlikdan qismlarga o'tadi. O'quvchilar o'qish davomida barcha harflarni bilmasdan, butun so'zlarni aniqlashni mashq qiladilar. Ushbu metodning foydasi shundaki, o'quvchilar qisqa so'zlarni yodlab olishlari mumkin. Masalan, “uy”, “non”, “siz” va hokazo. Men metakognitiv (fikrlash) o'qish strategiyalarini ishlatishni xohlayman va bolalarning tajribalari va yoshlariga moslashtirilgan turli janrdagi kitoblarga imkoni bo'lishni juda muhim deb hisoblayman (Westlund, 2017, s. 145).

Wittingmetodiga ko'ra, o'quvchilar harf birikmalarini mazmunsiz o'rganadilar va keyin o'qish tushunishini mashq qiladilar. O'quvchilar o'z fikrlarini qanday olib borishini anglashlari kerak. Ushbu

metod qayta o'qish (ominlärning) bo'yicha yaxshi natijalar ko'rsatadi. O'quvchilar tovushlar, fonemlar va grafemlarni bir-biriga bog'lashni mashq qiladilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 64). Ammo bu metod tanqid qilindi, chunki u turli darajadagi o'quvchilar bilan samarali ishlashda qiyin bo'ladi.

Har bir yuqoridagi metodda yaxshi taraflar va kamchiliklar mavjud. Tadqiqotchilar aytishlaricha, malakali pedagoglar turli metodlardan yaxshi jihatlarni tanlab, ularni muvozanatlashtirishni bilishlari kerak. Turli xil o'qitish uslublari har bir o'quvchiga maktabda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini beradi (Westlund, 2017, s. 117). Nihoyat, shuni ta'kidlash joizki, ehtiyojlari va qiyinchiliklari asosida o´z vaqtida professional yordam olgan bolalar o'qish va yozishni muammosiz o´rganadilar.

O'qish va yozishni o'rganishni kognitiv (fikrlash) va ijtimoiy-madaniy nuqtai nazaridan ko'rish mumkin. Kognitiv nazariya bizning aqliy jarayonlarimiz va fikrlashimiz haqida. Metakognitsiya tushunchasi kognitiv nuqtai nazarda katta ahamiyatga ega. Metakognitsiya "fikrlash haqida fikrlash" degan ma'noni anglatadi. Kognitiv nuqtai nazar bo'yicha o'qish rivojlanishi inferensiyalar, ish xotirasi, fonologik va fonemik tushunchasi bilan bog'liq.

Kognitiv yoki psixologik nuqtai nazarga ko'ra, matn yozish faoliyati muammoni hal qilish jarayoni sifatida qaraladi. O'quvchilar matnni rejalashtiradilar, o'rganadilar, shakllantiradilar va tahrir qiladilar, bu esa miya ichida kognitiv (fikrlash) jarayonga olib keladi. O'quvchilar o'z fikrlarini tushunadilar. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, o'quvchilar yozma harflar bilan yozishlari va to'g'ri imlo qilishlari kerak, bu esa boshlangích qobiliyatlarni rivojlantirishga va standartlashtirilgan mashqlarni avtomatlashtirishga olib keladi.

Sotsiokultural nuqtai nazar (Vigotskiy) bo'yicha, o'qituvchilar o'quvchilarning uy sharoitidagi kundalik tilini, qayerda tug´lib o´sgani va uydagi madaniyatini bilishlari kerak. Ushbu bilimlar darslarni rejalashtirish va turli o´quv strategiyalari yordamida sifatli darslar tashkil etishga olib keladi. O'rganish jarayoni ijtimoiy faoliyatdir. Ijtimoiy o'zaro aloqalar, munosabatlar, bir-birini qo'llab-quvvatlash va muloqotlar sotsiokultural nuqtai nazarda markaziy o'rin tutadi (Westlund, 2017, s. 25). Yozish rivojlanishi boshqalar bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Sotsiokultural nuqtai nazar, bilimlar qanday yaratiladi va rivojlanadi degan ijtimoiy tushunchani tasdiqlaydi (Taube, 2013, s. 23).

Ushbu nuqtai nazar Lev Vygotskij tomonidan rivojlantirilgan va uning markazida ijtimoiy o'zaro aloqalar joylashgan. Ushbu nuqtai nazarga ko'ra, bilim olish atrof-muhitlar va o'zaro aloqalar orqali amalga oshadi. Bolaning eng yaqin rivojlanish zonasining katta ahamiyati ega va u "yaqin rivojlanish zonasi" deb ataladi. Bu zona, bolalar kattalar yoki biror mavzu bo'yicha ko'proq bilimga yoki tajribaga ega bo'lgan bolalar bilan o'zaro aloqada bo'lganda yuzaga keladi. Ijtimoiy muhit orqali bolalar boshqalarning bilimlari yoki tajribalarini o'zlashtiradilar va ularni o'z bilimlariga aylantiradilar (Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, s. 48). Turli pedagogik modellar yordamida o'qituvchi o'z darslarini rejalashtirib, bolalarga yozish va o'qishni ijtimoiy (sotsiokultural) nuqtai nazar orqali o'rgatishi mumkin.

O'quvchilar o'qish va yozishni birgalikda o´zaro mashg´ulotlar qilib bo´lganlaridan so´ng, mustaqil ravishda o'rganishni davom etishlari kerak (Skolverket, 2011, s. 48). Kognitiv va sotsiokultural nuqtai nazarlar turli o'qitish metodlarida ko'rish mumkin. Masalan, mashhur o'qish o'rganish metodlaridan biri bo'lgan Ljudmetod (phonics) kognitiv nuqtai nazarga xosdir. Ushbu metod bolalarning kognitiv jarayonlariga asoslanadi. O'quvchilar o´qishni o'rganishlari va qo'lyozuvga alohida e'tibor berishlari kerak. O'rganish avvalgi o'rganilgan shaxsiy reja asosida faol aloqada amalga oshadi (Westlund, 2017, ss. 131–133).

O'quvchilar xotirasida ma'lumotlarni eslab qoladilar va keyin ularni tahlil qilishadi. Ma'lumot etarli bo'lsa, uxotirasi orqali o´qishni boshlaydi va qobiliyatga aylanadi. Bu ma'lumotlar ilgari tajribaga bog'langan bo´lishi mumkin. Ushbu ma'lumotlar miyaning turli "bo'limlarga" saqlanadi. Ular “ma'lumotlar jadvali” deb ataladi. Insonlarda bunday bo'limlar ko'p bo'lib, ular bizga shaxs sifatida ishlashda yordam beradi. Masalan, biz darslarda, restoranlarda, sport tadbirlarida yoki boshqa joylarda bo'lganda, bu bizga hayotda hamma narsa qanday ishlashini tushunishga, nima qilishimiz va

turli holatlarda qanday harakat qilishimiz kerakligini tushunishga yordam beradi (Taube, 2013, s. 21). Bu jadval nazariyasi deb ataladi. Eski bilimlar, tajribalar, so'zlar va atamalar haqidagi tushunchalar, qadriyatlar va munosabatlar o'quvchilarning matnni tushunishga ta'sir qiladi (Westlund, 2017, s. 47).

Slavin (1999) ga ko'ra, "hamkorlikda o'rganish" - bu talabalar bir-birlariga yordam berish uchun kichik guruhlarda ishlashlari va ular birgalikda o'rganish maqsadiga erishishdir. Bu ijtimoiy-madaniy nuqtai nazarning namunasidir (Westlund, 2017, 46-bet). LTG (Nutq asosida o'qish) usuli ijtimoiy-madaniy nuqtai nazarga asoslanadi, chunki dialoglar va o'zaro ta'sirlar usulning markazida joylashgan. LTG usuli bolaning nutqiga asoslanadi (Westlund, 2017, 136-bet). Usulda til, o'rganish va rivojlanish o'zaro bog'liqdir. "O'rganish - bu ijtimoiy faoliyat" (Westlund, 2017, 143-bet). Eng yaxshi yo'l maktablarda kognitiv va ijtimoiy-madaniy ta'lim istiqbollarini to'ldiradigan usullarni birlashtirishdir.

Sog´lom jamiyat yaratish uchun bolalar tilini imkon qadar erta rivojlantirish kerak. Säljö (2014) ma'lumotlariga ko'ra, bolalar "proksimal rivojlanish zonasida" bo'lib, bu bolalarning til va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, deb tushuntiradi Vygotskiy (ref. Eriksson, Fransson & Johansson, 2017, p. 48). Bolalar tilni atrofdagi dunyo bilan o'zaro munosabatda bo'lish orqali o'rganadilar. Til rivojlanishi ham ijtimoiy-madaniy, ham kognitiv kontekstlardan kelib chiqadi. Bolalar yozish va o'qishni o'rganishdan oldin, ular tug'ilishdanoq tillarini rivojlana boshlaydilar. Bolalarning til rivojlanishiga ko'plab omillar ta'sir qiladi, ammo normal rivojlanayotgan barcha bolalar rivojlanishning o'xshash bosqichlaridan o'tadilar (Strömqvist, 2010, 57-bet). Kuchli til va tilni tushunish bolalarga o'qish va yozishni yaxshiroq o'rganishga yordam beradi.

Go'daklik davrida, kattalar ularning yuziga yaqinlasib tinch va yumshoq ovoz bilan gapirganda, go´dak og'zini harakatga keltirib, tovush chiqarishga harakat qiladi. Bu vaqt ichida ko'z bilan aloqa qilish juda muhim (Bjar & Lindberg, 2010, 113-bet). Turli xil ta'm, so'rish yoki injiqlik tovushlarini chiqaradi. Bolalarning anatomik imkoniyatlari cheklangan, chunki ularning tillari kattalarnikidan kattaroq bo'lib, tovushlarni aniq talaffuz qilishda qiyinchilik tug'diradi. Keyin bolalar turli ovozlar chiqarib tili mashqlanadi, u kichrayib birinchi so'zlar keladi. Taxminan ikki yoshda bolalar o'zlarining so'z boyligini juda faol rivojlantiradilar va bu lug'at boyligi deb ataladi.

Ular ikki bosqichdan o'tishadi va uchinchi bosqichga yetganda, bolalarning tili yomonlashadi, chunki ular so'zlarning tartibini qayta ko'rib chiqishni, yordamchi fe'llarni, bosh gaplarni, qo'shma gaplarni va grammatika (sintaksis) haqidagi boshqa tushunchalarni rivojlantiradilar. Bu davrda kognitiv jarayon davom etadi. Ko'pgina tadqiqotchilar bu bolalarning birinchi tilini rivojlantirish uchun mutlaqo oddiy holat ekanligini tushuntiradilar. U "U-shakli" deb ataladi. Bolalar til naqshini tushunganlarida, ular yanada rivojlangan tarzda gapira boshlaydilar (Strömqvist, 2010, 62-63-betlar). Jarayon davomida ikkinchi til o'rganuvchilarni illyustratsiyalar bilan qo'llab-quvvatlanishi mumkin (Axelsson, 2010, 129-bet). O'qituvchi har xil turdagi vizual rasm/video yordamida ikki tilli o'quvchilarning fanlarni o´zlashtirishni osonlashtirishi mumkin. Masalan: tasvirlar, blanklar va jadvallar (Shvetsiya ta'lim milliy agentligi, 2017, 24-bet).

Ovoz chiqarib o'qish va o'zaro muloqot bolalarning o'qish va yozishni o'rganishiga katta ta'sir qiladi. Ovoz chiqarib o'qish bolalarning so'z boyligini oshiradi, lingvistik ongni rivojlantiradi, umr bo'yi o'qishga qiziqish va motivatsiya hosil qiladi. Ovoz chiqarib o'qish bolalarga so'zlarning qanday jaranglashini, talaffuzini, grammatikasini, prosodiyasini, tilning shakli va mazmunini eshitish imkoniyatini beradi. U birlik, jamoatchilik, bolalar uchun umumiy ta'lim va o'qilgan matnlari haqida suhbatlar lahzalarini yaratadi. Bu o'quvchilarga maktabda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradi. Olti yoshida bolalar 8000-10000 so'zni bilishadi (Ivarsson, 2016, 86-bet). Ikkita tilshunoslik registrlari mavjud. Ulardan biri uy sharoitida, ikkinchisi esa maktabda rivojlantiriladigan tildir.

Bu ikki lingvistik registr o'rtasida chegara qo'ymaslik, balki ulardan tilning umumiy asosi sifatida foydalanish muhim (Wedin, 2011, 42-bet). Tilshunoslik fonologik ongda til qanday tuzilganligini tushunish (bolalar til tovushlari va bo'g'inlarini ajrata olish qobiliyatiga ega bo'lganda), morfologik ong (bolalar so'zlar turli birliklardan iboratligini tushunganda), sintaktik ong (bolalar grammatik qoidalarni tushunganda), semantik ongni (bolalar so'zning turli xil til va jumlalarni ishlatishi mumkinligini tushunganda) o'z ichiga oladi turli kontekstlarda (Herlin & Frank, 2016, 43-

44-betlar). Bolalar o'qish va yozish qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun tilshunoslikning barcha darajalarida rivojlanish va malaka talab qilinadi. Tilshunoslik ongini turli tadbirlar, o'yinlar, modellar va usullar orqali o'rgatish mumkin. O'qituvchi ikki tilli talabalarga e'tiborli bo'lishi kerak, chunki turli madaniyatlarning tillari turli yo'llar bilan tuzilgan (Westlund, 2017, 122-bet). Fonologik tushuncha bolalarga o'qishni o'rganishga yordam beradi, lekin har doim ham o'qiganini yaxshi tushunganligini kafolatlamaydi.

Agar bolalarda analitik va mantiqiy fikrlash bo'lsa, ular o'quv yilining oxirida ham yaxshi natijalarni ko'rsatadilar. Ikkala qobiliyatga ega bo'lmagan bolalar tengdoshlaridan ancha orqada qoladilar (Westlund, 2017, 123-bet). Bornholm modeli - besh yoshdan boshlab fonologik ongni rivojlantiradigan taniqli model. Ushbu model beshta asosiy elementga asoslangan. Birinchi asosiy qadam qofiyali tovushlarni tinglashdir. Ikkinchi bosqich - jumla va so'z nimani anglatishini tekshirish, uzun va qisqa so'z va jumlalarni solishtirish. Uchinchi bosqich - so'zda nechta morfema borligini aniqlash. To'rtinchi qadam - so'zlarning birinchi va oxirgi harflarini aniqlash. Oxirgi bosqich - fonemalar dunyosi bilan o'ynash, nutq tovushlarini hisoblash, nutq tovushlarini qo'shish va olib tashlash. Bu bilim butun, o´qish va tushunishni yaratish uchun ishlatilishi kerak (Westlund, 2017, p. 124).

Tilni bilish uchun siz ko'p so'zlarni bilishingiz va ularni birlashtirishni bilishingiz kerak. Ammo bu sizda lingvistik qobiliyatingiz bor degani emas. Baxman va Palmer (1996) lingvistik kompetentsiyani kommunikativ va strategik kompetensiyalarga ajratadilar (ref. Wedin, 2011, 25-bet). Kommunikativ kompetentsiya - bu muloqotda qo'llaniladigan narsa. Kommunikativ kompetentsiya tashkiliy kompetentsiya (lingvistik kompetentsiya) va pragmatik kompetentsiyaga bo'linadi. Tashkiliy kompetensiya grammatik kompetentsiya va matn kompetensiyasidan iborat. Pragmatik kompetentsiya funksional kompetentsiya va sotsiolingvistik kompetentsiyadan iborat (Wedin, 2011, 26-bet). Ushbu kompetentsiyalar doirasida bolalar til bilan tanishadilar va tilni o'zlari ishlab chiqaradilar, bu esa bolalarning o'rganishiga foyda keltiradi (Wedin, 2011, 25-27-betlar).

Barcha davlar va shaxsiy maktablar va o'qituvchilar bir-birlari bilan raqobatlashmasdan hamkorlik qilishlari kerak. Ekvivalent ta'limni yaratish uchun shahar moliyalari teng taqsimlanishi va maktablarning ehtiyojlari va sharoitlariga asoslanishi kerak (Westlund, 2017, p. 265).

Maktablar buni inobatga olib, bolalar rivojlanishi uchun barcha qulay sharoitlarni yaratishi kerak. Masalan: kutubxonalar va maktab kutubxonalarida kitob/o´qish loyihalari bolalarning o'qish va yozishni rivojlantirishda juda muhim rol o'ynaydi (Damber, 2016, 228-229-betlar). Bolalar o'qiganlari uchun kitob bilan mukofotlanishi mumkin va hech qachon boshqa hech narsa bilan emas, aks holda bolalar o'qishni to'xtatadilar (Ivarsson, 2016, 91-bet). O'qituvchi har doim hamkasblari bilan birgalikda o'z darslari haqida fikr yuritish hohishi, imkoni, qiziquvchan va ijodiy bo'lishi kerak (Westlund, 2017, 272-bet). Foydali va samarali reja, aniq ta´lim maqsadlar, qo´llanmalar va boshqaruv madaniyati o´qituvchi tomonidan pedagogik va professional shaklda tashkil etilishi kerak (Westlund, 2017, 272-273-betlar). Shaxsiy (individual) nuqtai nazardan qaraganda, o'qituvchi o'quvchilarning sinf muhitidagi qoidalarga rioya qilish bilan ishlashi kerak, chunki bu o'qish va yozishni o'rganishiga to´g´ri ta'sir qiladi. Masalan: qo'lingizni ko'taring, navbatingizni kuting, sinfdoshlar kerak bo'lganda bir-biringizga yordam bering, o'qituvchini tinglang, o'zingizdan keyin tozalang, maktab va maktab hovlisini asrang. Shunday qilib, o´quvchilar o'rtasida bir-biriga mas'uliyat, hurmat va o´zaro o'rganish rivojlanadi (Westlund, 2017, 90-bet).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alatalo, T. (red.) (2016). Läsundervisningens grunder. Malmö: Gleerups. (104 s.) Följande kapitel:
2. Alatalo, T. (2016). Läsflyt. En komponent som möjliggör läsförståelseförmågan. (25 s.)
3. Cox Eriksson, C. (2016). Ordförråd och ordkunskap – språkets byggstenar. (14 s.)
4. Damber, U. (2016). Flerspråkiga barns läsundervisning. (15 s.)
5. Herrlin, K. & Frank, E. (2016). Avkodning. (15 s.)
6. Herrlin, K. & Frank, E. (2016). Fonologisk medvetenhet. (12 s.)
7. Skolverket (2022). Nya språket lyfter!: bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1-6. Stockholm: Skolverket. Finns att ladda ned från Skolverkets webbplats: https://www.skolverket.se (17 s.)
8. Kapitel 1-2.Skolverket (2022). Kursplaner i svenska och svenska som andraspråk. I: Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022: Stockholm: Skolverket. Finns att ladda ned från Skolverkets webbplats: https://www.skolverket.se (ca 25 s.)
9. Skolverket (2012). Greppa språket: ämnesdidaktiska perspektiv på flerspråkighet. (2. uppl.) Stockholm: Skolverket. Finns att ladda ned från Skolverkets webbplats: https://www.skolverket.se (146 s.)
10. Skolverket (2017). Bygga svenska. Bedömningsstöd för nyanlända elevers språkutveckling i årskurs 1–3. Stockholm: Skolverket. Finns att ladda ned från Skolverkets webbplats: https://www.skolverket.se (ca 14 s.) S. 19-22, 47-59.

КОМПЛЕКСНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫХ ГИМНАСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Арипова Васила Бахтияровна
Образовательный Университет Ренессанс
д.ф.п.н. (PhD), доцент кафедры
Спортивной деятельности

Аннотация

Гимнастические упражнения помогают решать основные задачи по оздоровлению организма человека, формированию фигуры молодежи, повышению физической работоспособности, умственному росту. Система специально подобранных физических упражнений, методических приемов, используемых для укрепления здоровья ребенка, его всестороннего физического воспитания и совершенствования двигательной активности, ловкости, гибкости, равновесия и других характеристик. В данной статье разработаны вопросы всестороннего использования оздоровительной гимнастики в физическом развитии детей дошкольного возраста с учетом их физической подготовленности и здоровья.

Ключевые слова: оздоровительная гимнастика, физическое воспитание детей дошкольного возраста, содержание физического воспитания, методика физического воспитания, дыхание.

Abstract

Gymnastic exercises help to solve the main tasks of improving the human body, forming the figure of young people, increasing physical performance, mental growth. A system of specially selected physical exercises, methodological techniques used to strengthen the child's health, his comprehensive physical education and improvement of motor activity, agility, flexibility, balance and other characteristics. This article develops issues related to the comprehensive use of health-improving exercises in the physical development of preschool children, taking into account their physical fitness and health.

Keywords: wellness gymnastics, preschool children's physical education, physical education content, physical education methodology, breathing.

Annotatsiya

Gimnastika mashqlari inson organizmini sog'lomlashtirish, yoshlar qomatini shakllantirish, jismoniy ish qobiliyatini oshirish, aqliy o'sish bo'yicha asosiy vazifalarni hal qilishga yordam beradi. Bolaning salomatligini mustahkamlash, uni har tomonlama jismoniy tarbiyalash va harakat faolligi, chaqqonligi, egiluvchanligi, muvozanati va boshqa xususiyatlarini takomillashtirish uchun qo'llaniladigan maxsus tanlangan jismoniy mashqlar, uslubiy usullar tizimi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi va salomatligini hisobga olgan holda ularning jismoniy rivojlanishida sog'lomlashtiruvchi gimnastikadan har tomonlama foydalanish masalalari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sog'lomlashtiruvchi gimnastika, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasi, jismoniy tarbiyaning mazmuni, jismoniy tarbiya metodikasi, nafas olish.

Введение. Дошкольный возраст - важный период совершенствования основных функций организма, формирования жизненно важных навыков и развития физических качеств. Качество организatsiи работы с детьми по физическому воспитанию зависит от физической готовности детей к школе и, самое главное, от их здоровья. Для дошкольных образовательных организatsiй в существующих образовательных программах для детей дошкольного возраста в области физического воспитания (комплексные и специализированные) приоритетными являются мероприятия, связанные с охраной здоровья ребенка, повышением его функциональных возможностей, уровня физического и

умственного развития и подготовленности. В настоящее время оздоровительное физическое воспитание предлагает множество научно обоснованных и подтвержденных практикой методов

оздоровления, технологий, систем оздоровления детей дошкольного возраста.

В содержание занятий физической культурой с детьми дошкольного возраста активно внедряются методы восточных оздоровительных систем. У детей дошкольного возраста широко распространены виды оздоровительной гимнастики хата-йога, ушу-гимнастика, тайчи, а также широко применяемые с музыкой ритмическая гимнастика, дыхательная, пальцевая и глазная гимнастика.

Цель. Разработка методики комплексного использования оздоровительных гимнастических средств с детьми 6-7 лет.

Исследование проводилось с детьми 6-7 лет в многопрофильной специализированной государственной дошкольной образовательной организatsiи No321 города Ташкента. Занятия состоят из 30 минут 2 раза в неделю и состоят из трех частей: введение (5-7 минут), основная (20 минут) и заключительная (3-5 минут). В начале исследования оценивалось состояние здоровья детей дошкольного возраста. Данные о состоянии здоровья представлены врачами и более чем у 50% детей 6-7 лет заболевания мышечно-скелетной системы - 27%, эндокринной системы - 3%, сердечно-сосудистой системы - 2,3%, желудочно-кишечного тракта - 13,6%; 5,7% детей относятся к часто болеющим; 5,9% детей имеют расстройства в нервно-психической сфере.

Регулярное использование элементов оздоровительных видов ходьбы и гимнастики в занятиях физической культурой способствует развитию организма ребенка, пробуждает необходимость заботы о своем здоровье, развивает мышечную систему, сердечно-сосудистую, дыхательную и нервную системы и укрепляет органы зрения, повышает физическую, умственную деятельность, формирует пояса ног. Определены средства оздоровительных видов гимнастики с учетом здоровья, физического развития, физической подготовленности детей.

Для профилактики заболеваний респираторных путей использовали массаж биологически активных зон [Уманская А.А., 2007]; массаж пальцев [Утробина К.К., 2007]; “йога для пальцев”; закаливание водой, воздухом и солнцем. Для укрепления органов дыхания использовались дыхательная гимнастика [Б.С.Толкачева, 2008] и дыхательные упражнения по системе тай-чи. Для повышения физической активности и формирования культуры движений в учебную программу включена ритмическая гимнастика. Профилактика мышечно-скелетной системы и плоских ног проводилась с помощью специальной гимнастики, упражнений на босу ногу, элементов хата йоги, тай-чи. Логоритмика использовалась для развития речевого аппарата детей. Для укрепления окуломоторного аппарата использовались специальные упражнения для глаз в соответствии с системой йоги, а также метод цветотерапии с использованием технических средств. Для улучшения работоспособности детей применялись методы динамических пауз и физической культуры, игры пальцев, отдыха. Коррекция психического состояния проводилась с помощью психогимнастических исследований [Чистякова М.И., 1995], коммуникативных игр [Орфу К., Рыбак Е.В., 2007] и музыкальной терапии.

Задачи. Комплексное использование оздоровительных видов гимнастики осуществлялось в форме сюжетной игровой совместной деятельности. Освоение оздоровительных гимнастических упражнений осуществлялось с помощью игрового метода и музыкального сопровождения. Игровой метод облегчает процесс запоминания и усвоения упражнений, повышает эмоциональный фон занятий, способствует развитию мышления и творческих способностей ребенка (табл. 1)

Результаты и их обсуждение. Отличительной особенностью взаимосвязи методов в структуре занятия является объединение всех средств на основе дыхательных упражнений и звуковых упражнений, в результате чего формируется patsionальная дыхательная

способность. Во введении применяется пятковая терапия и босоногий ходьба, игровое рисование. В основной части - профилактические упражнения мышечно-двигательного аппарата; массаж биологически активных точек, пальцев; применяется “йога для пальцев”. Затем проводятся психо-гимнастические или коммуникативные игры; в заключительной части - отдых или малоподвижная игра.

Таблица 1

Распределение видов оздоровительной гимнастики на занятиях по физическому воспитанию с детьми старшей группы дошкольного возраста

Виды гимнастики	**Номер занятия**															
Дыхательная гимнастика																
Терапия для стопы																
Стрекинг																
Самомассаж																
Гимнастика для осанки																
Гимнастика для движений глаз																
Элементы хатха-йоги																
Элементы тай-чи																
Психокоррекционная гимнастика																
Логоритмика																
Ритмическая гимнастика																
Расслабление																
Игра пальцев																

Использование элементов хата йоги и тай-чи с детьми 5-7 лет решает вопросы комплексного развития органов восприятия, двигательных способностей и психоэмоциональной сферы. Для более эффективного воздействия на развивающееся тело ребенка в повестке дня осуществлялось планирование физкультурно-оздоровительной работы (таблица 2).

Таблица 2

Планирование физкультурно-оздоровительной работы в дошкольной образовательной организatsiи для детей 6-7 лет

Дни недели	**Первая часть дня**	**Вторая часть дня**
Понедельник	● ≡ ○	☺ ≈ ○ ▲
Вторник	○ ☼ ▲≡	☺ ≈ ○ ▓
Среда	● ≈ ≡	☺ ≈ ○ ▲
Четверг	▲ ▒ ▒ ▓ ≡	☺ ≈ ○ ▲
Пятница	● ☼ ○ ≡	☺ ● ≈ ○

Конвенции: ☺ – гимнастика в постели; ≈ - закаливание в воде; ≡ - пяточная терапия; ○ - дыхательные упражнения-звуковая гимнастика; 🏛 - специальная гимнастика; ☼ - элементы восточной гимнастики; ▲ – упражнения для развития мелкой моторики; ● – массаж точки; ▓ - ритмика; ; ▒ ▒ - глазная гимнастика.

Заключение. Элементы оздоровительной гимнастики использовались в первой и второй половине дня с учетом биологической эффективности организма ребенка. Эффективность комплексного применения средств оздоровительной гимнастики была

подтверждена тем, что отмечалось достоверное снижение заболеваемости - количество острых респираторных инфекций уменьшилось до 20% и продолжительность заболеваний уменьшилась. У 53% детей улучшилось психоэмоциональное состояние. Повысились показатели физической подготовленности, гибкости, координатsionной способности (уравновешенности) и силовой выносливости ($p < 0,01$).

Список литературы

1. Абдульманова, Л.В. Научно-методические подходы к реализатsiи содержания образовательной области «Здоровье» / Л.В. Абдульманова // Инструктор по физкультуре.– 2012.– № 3.– С. 6–15.
2. Борисова, Е.Н. Система организатsiи физкультурно-оздоровительной работы с дошкольниками / Е. Н. Борисова.– М., 2009.
3. Гаврючина, Л.В. Здоровье сберегающие технологии в ДОУ. Обеспечение психологического благополучия / Л.В. Гаврючина.– М., 2007.
4. Манжиева, А.Я. Инноватsionные технологии в физическом воспитании детей дошкольного возраста / А.Я. Манжиева // Фундаментал. исслед.— 2007.– № 12,ч. 1.– С. 130–132.
5. Попков, А.В. Антистрессовая пластическая гимнастика / А.В. Попков.– М. : Соврем. спорт, 2005.
6. Сорокина, Л.Н. Весёлая йога для дошкольников / Л.Н. Сорокина // Инструктор по физкультуре.– 2011.– № 5.
7. Чернышенко, Ю.К. Инноватsionные направления развития системы
8. физического воспитания детей дошкольного возраста / Ю.К. Чернышенко.– Краснодар, 1999.

МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Атаева Хусния Курашовна
Мардиева Дилрабо Нуритдиновна,

Абдурахмонов Достонбек
(СамГАСУ)

Аннотация

Данная статья посвящена эффективному использованию методов и технологий обучения в высшей школе. В ней рассматриваются проблемы обучения языковым дисциплинам, мастерство педагога и др. Особое внимание в статье уделяется технологии проблемного обучения, стимулирующая подготовку конкурентоспособных специалистов в современном мире.

Ключевые слова: метод, прием, технология, проблемное обучение, мастерство педагога.

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'limda o'qitish usullari va texnologiyalaridan samarali foydalanishga bag'ishlangan. Unda til fanlarini o'qitish muammolari, o'qituvchining mahorati va boshqalar ko'rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy dunyoda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashni rag'batlantiruvchi muammoli ta'lim texnologiyalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: metod, usul, texnologiya, muammoli ta'lim, pedagog mahorati.

Annotation

This article is devoted to the effective use of teaching methods and technologies in higher education. It addresses the problems of teaching language disciplines, the skill of a teacher, etc. Particular attention is paid to problem-solving technology, which stimulates the training of competitive specialists in the modern world.

Keywords: method, technique, technology, problem-based learning, teacher's skill.

XXI век является веком инноватsiй, которые занимают все более прочные позиции во многих отраслях науки и техники. Инноватsiи уверенно входят и в образовательной процесс, который призван дать обществу высококвалифицированных и конкурентоспособных кадров, способных активно и грамотно участвовать во всех сферах экономики, научно-технического содружества, и не только участвовать, а продвигать и реформировать эти ступени развития. Современный мир, сопровождаемый ростом и рассмотрением культурных, деловых, научно- профессиональных контактов, осуществлением международных научно-технических проектов предъявляет новые требования к овладению иностранными, в частности, русским языком.

Республика Узбекистан проходит новый этап своего развития. Как одной из важнейших проблем на современном этапе является проблема обучения языковым дисциплинам. Сердцевиной учебного процесса является метод – связующее звено между запроектированной целью и конечным результатом обучения. Под методом обучения понимают совокупность путей, способов достижений целей, решения задач образования. В структуре методов обучения выделяются приёмы. Приём – это элемент метода, его составная часть, разовое действие, отдельный шаг в реализатsiи образования. В методе обучения обобщены объективные закономерности, цели, содержание, принципы формы обучения. В структуре методов выделяются объективная и субъективная части. В объективной части отражены общие для всех дидактические положения, законы и закономерности, принципы и правила. Субъективная часть методов обусловлена личностью педагога, особенностями обучающихся и конкретными условиями. Вузовские методы обучения сводятся к следующей наиболее распространённой классификатsiи, в которой выделяются группы:

 Методы, обеспечивающие передачу, восприятие и усвоение знаний, и формирование убеждений.

 Методы применения и закрепления знаний, выработки умений и навыков, углубления убеждений.

 Методы учёта знаний, сформированности убеждений и профессиональной подготовки студентов.(1)

Методы обучения рассматриваются как способы передачи знаний обучающимся в научно- познавательной деятельности педагога. В высшей школе методы обучения берут на себя дополнительную нагрузку – organizatsiю занятия. Под технологией обучения подразумевается определенный способ подачи материалов, в котором основную нагрузку по realizatsiи функции, выполняющиеся под управлением человека. Преподаватель не обучает студентов, а выполняет функцию стимулирования и координatsiи их деятельности, а также функцию управления процессом обучения Мастерство педагога состоит в том, чтобы отобрать нужное содержание, применять оптимальные методы и средства обучения в соответствии с программой. Какие бы новые веяния, рожденные временем, ни проникали бы в вуз, как бы ни менялись программы и учебники, формирование проблемной деятельности обучаемых всегда была одной их основных общеобразовательных и воспитательных задач. Технология проблемного обучения является одной из технологий, стимулирующих подготовку конкурентоспособных специалистов в современном мире. В XX столетии эта технология получила интенсивное развитие в образовательном процессе под влиянием работ Джона Дьюи. По мнению Дьюи, в основе способностей обучающихся решать проблемы лежит их природный ум. Мысль индивида движется к состоянию, когда всё в задаче ясно, но только после прохождения определенных этапов. Психологи пришли к выводу о том, что умственное развитие характеризуется не только объемом и качеством усвоенных знаний, но и структурой мыслительных процессов, системой логических operatsiй и умственных действий, которыми владеет обучаемый. Поскольку проблемное обучение применяется в структуре других методов, его нельзя рассматриватьни как особый метод обучения, ни как какую то новую систему обучения. Правильнее будет считать его особым подходом к organizatsiи обучения, который проявляется в самом характере познавательной деятельности обучаемых.

Методисты указывают несколько основных способов создания проблемных situatsiй:

 Побуждение обучаемых к объяснению, явлений, фактов, а также внешнего несоответствия междуними. Это вызывает поисковую деятельность студентов и приводит к активному усвоению знаний.

 Использование учебных и жизненных situatsiй, возникающих при выполнении студентами практических заданий в аудитории, дома или на производстве. В данном случае проблемные situatsiи возникают при попытке самостоятельного достижения поставленных перед ними целей.

 Постановка учебных заданий на объяснение, явление или поиск его практического применения. Примером может служить любая исследовательская работа в аудитории, лаборатории.

 Побуждение студентов к анализу фактов и явлений действительности, которые порождают противоречие между житейскими представлениями и научными понятиями об этих фактах. К основным понятиям проблемного обучения относятся «проблемная situatsiя», «проблемная задача», «проблема», «проблематизatsiя».

Проблемное обучение включает несколько этапов:

 осознание общей проблемной situatsiи;

 её анализ, формулировка конкретной проблемы;

 решение проблемы (выдвижение, обоснование гипотез, их последовательная проверка);

 проверка правильности решения.

Основное в проблемном обучении – создание проблемной ситуаtsiи. Конечно, не всякий вопрос, который не знает студент, создает проблемную ситуаtsiю. Вопросы типа: сколько человек проживает в Ташкенте? или как звали Навои? не являются проблемными, так как ответ можно получить из любого справочника без участия мыслительного процесса. Проблемная ситуаtsiя возникает у человека, если у него есть познавательная потребность и интеллектуальные возможности решать задачу при наличии затруднения, противоречия между старым и новым, известным и неизвестным, данным и искомым, условиями и требованиями.

Для реализаtsiи проблемной технологии необходим:

отбор самых актуальных, сущностных задач;

определение особенностей проблемного обучения в различных видах учебной работы;

построение оптимальной системы проблемного обучения, создание учебных и методических пособий и руководств;

личностный подход и мастерство педагога, способность вызвать активную познавательную деятельность обучаемых.

При проблемном обучении большую роль играет мастерство преподавателя, которое проявляется, в первую очередь, в организаtsiи проблемных ситуаtsiй, так как она создается с помощью активизирующих действий, в вопросах преподавателя, подчеркивающих новизну, важность, красоту и другие отличительные качества объекта познания. Преподаватель создает проблемную ситуаtsiю, направляет обучаемых на её решение, организует поиск решения.

Таким образом, использование современных педтехнологий – один из возможных путей повышения эффективности и результативности учебного процесса. На вузовском уровне обучения наиболее эффективным, по нашему мнению, является проблемное обучение.

Список литературы

1. Н.Н. Азизходжаева «Педагогические технологии и педагогическое мастерство» Т., 2003г. стр. 23
2. Там же, стр. 77
3. Каримов И.А. Государственная программа «Гармонично развитое поколение». Постановление Президента Р. Уз, 27 января, 2009.
4. Каримов И.А. Высокая духовность - непобедимая сила. – Т.: Маънавият, 2008.
5. Абдулло Авлоний. Назидание о морали. –Т.: Ўқитувчи. 1992.
6. Сборник статей «Уроки русского языка». М.: «Просвещение»- 1986 г.
7. Е. Громов «Начала эстетических знаний» - М.: «Просвещение» 1989 г.
8. Купалова А.Ю. Словосочетание и предложение в школьном курсе синтаксиса. - М.: «Просвещение»,1986 г.
9. Данилова М.А. Дидактика средней школы. - М.: «Просвещение». 1989г.
10. Кайкавус. Кобусноме. –Т.: Ўқитувчи. 2011 й.

ВНЕДРЕНИЕ АДАПТИВНЫХ ВИРТУАЛЬНЫХ БАЗ ДАННЫХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС

Атажанова Саидахон Бораталиевна
Андижанский государственный технический институт
PhD, Заведующая кафедрой информационных Технологий,

Хасанова Махинур Юлдашбаевна
Наманганский инженерно-строительный институт, докторант

Аннотация

В статье анализируется роль адаптивных виртуальных баз данных в образовательном процессе. Рассматриваются технологии обработки данных, такие как Big Data, Data Mining и Learning Analytics, их применение для персонализации обучения и прогнозирования успеваемости студентов. Проведен обзор зарубежного опыта внедрения адаптивных образовательных систем. Предложена теоретико-множественная модель адаптивной базы данных, включающая ключевые элементы персонализации учебных траекторий. Определены основные преимущества и вызовы при внедрении таких систем, а также предложены возможные решения возникающих проблем.

Ключевые слова: Адаптивные базы данных, виртуальные образовательные системы, персонализированное обучение, Big Data, Data Mining, Learning Analytics, прогнозирование успеваемости, искусственный интеллект, образовательные технологии.

Annotatsiya

Maqolada adaptiv virtual ma'lumotlar bazalarining o'quv jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Katta ma'lumotlar, ma'lumotlarni qazib olish va o'rganish tahlillari kabi ma'lumotlarni qayta ishlash texnologiyalari, shuningdek, ularni o'rganishni shaxsiylashtirish va talabalarning akademik ko'rsatkichlarini bashorat qilish uchun qo'llash ko'rib chiqiladi. Adaptiv ta'lim tizimlarini joriy etish bo'yicha xorijiy tajribalar sharhi o'tkazildi. O'quv traektoriyalarini shaxsiylashtirishning asosiy elementlarini o'z ichiga olgan adaptiv ma'lumotlar bazasining to'plam-nazariy modeli taklif etiladi. Bunday tizimlarni joriy etishning asosiy afzalliklari va muammolari, shuningdek, yuzaga keladigan muammolarni hal qilishning mumkin bo'lgan echimlari aniqlangan.

Kalit soʻzlar: Adaptiv ma’lumotlar bazalari, virtual ta’lim tizimlari, shaxsiylashtirilgan ta’lim, Big Data, Data Mining, Learning Analytics, oʻzlashtirishni bashorat qilish, sun’iy intellekt, ta’lim texnologiyalari.

Annotation

The article analyzes the role of adaptive virtual databases in the educational process. Data processing technologies such as Big Data, Data Mining, and Learning Analytics are considered, as well as their application to personalize learning and predict student academic performance. A review of foreign experience in the implementation of adaptive educational systems has been conducted. A set-theoretic model of an adaptive database is proposed, which includes key elements of personalization of learning trajectories. The main advantages and challenges of implementing such systems are identified, as well as possible solutions to emerging problems.

Keywords: Adaptive databases, virtual learning systems, personalized learning, Big Data, Data Mining, Learning Analytics, performance forecasting, artificial intelligence, educational technologies.

Применение интеллектуальных адаптивных платформ в образовании приобретает все большую значимость в условиях цифровой трансформатsiи. В статье рассматриваются современные концепции адаптивного обучения, анализируются существующие платформы в

разных странах и предлагается теоретико-множественное описание интеллектуальной адаптивной системы.

В Узбекистане внедрение адаптивных технологий в образовательный процесс активно развивается в рамках государственной политики по модернизатsiи системы высшего образования. Согласно «Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», утвержденной Указом Президента № УП-5847 от 8 октября 2019 года, предусмотрено внедрение адаптивных технологий для улучшения качества образовательных услуг, особенно для студентов с ограниченными возможностями, и развитие инклюзивных процессов в образовании.

Развитие вычислительных технологий способствовало появлению новых методов обработки данных, обеспечивающих адаптатsiю учебного процесса. Искусственный интеллект, опираясь на технологии Big Data, Data Mining и Learning Analytics, позволяет прогнозировать успеваемость студентов и персонализировать образовательные программы.

Основная цель исследования – изучение мировых практик адаптивного обучения, выявление преимуществ и недостатков существующих решений и разработка новой модели интеллектуальной адаптивной платформы. Для достижения этой цели были поставлены следующие задачи: анализ применяемых адаптивных платформ, определение роли преподавателя в новых образовательных системах и разработка собственной концепции адаптивного обучения.

Теоретическая база исследования включает труды отечественных и зарубежных ученых в области искусственного интеллекта и образования. Используемые методы анализа охватывают изучение интеллектуальных систем, алгоритмов обработки данных и практических кейсов адаптивного обучения. Современные образовательные требования предполагают формирование у студентов широкого спектра компетенций, контроль за освоением которых остается ключевой задачей преподавателя. Применение интеллектуальных адаптивных платформ позволяет автоматизировать анализ результатов обучения, выявлять пробелы в знаниях студентов и персонализировать учебные траектории.

С развитием технологий обработки данных и искусственного интеллекта виртуальные базы данных стали ключевым элементом адаптивных образовательных платформ. Они позволяют хранить и анализировать данные о процессе обучения, прогнозировать успеваемость студентов и персонализировать учебный процесс.[4]

Основные технологии, применяемые в адаптивных базах данных:

- **Big Data** – обработка больших массивов данных об обучении студентов.
- **Data Mining** – выявление скрытых закономерностей в учебных процессах.
- **Learning Analytics** – анализ образовательной деятельности для оптимизатsiи программ обучения.
- **Искусственные нейросети** – построение моделей прогнозирования и адаптатsiи учебных траекторий.[1]

Теоретико-множественное описание адаптивной базы данных

Адаптивная виртуальная база данных может быть формально представлена в виде множества:

I = {Z, U, M, T, N, D}, где:

- **Z** – множество знаний, включающее теоретические и практические учебные материалы, тесты и задания.
- **U** – модель обучаемого, содержащая его когнитивные характеристики, уровень знаний, стиль обучения и темп усвоения материала.
- **M** – методы обработки данных, включая алгоритмы Data Mining, Big Data и Learning Analytics, используемые для персонализатsiи обучения.
- **T** – множество образовательных траекторий, формируемых в зависимости от динамики прогресса студента и его индивидуальных потребностей.

- **N** – нейросетевые алгоритмы анализа данных, прогнозирования успеваемости и коррекции учебных маршрутов.
- **D** – база хранения информatsiи, включающая данные об успеваемости студентов, истории их взаимодействия с системой и анализируемые метрики.

Данная модель позволяет создавать адаптивные образовательные системы, способные не только отслеживать процесс обучения, но и динамически корректировать образовательные траектории, повышая эффективность обучения.[4]

Зарубежный опыт использования адаптивных баз данных

Во многих странах активно применяются виртуальные базы данных в образовательных системах. Рассмотрим несколько примеров:

- **Knewton (США)** – система, анализирующая знания студентов и адаптирующая образовательный контент в режиме реального времени. База данных платформы постоянно обновляется на основе прогресса обучающихся.
- **DreamBox Learning Math (США)** – математическая платформа, использующая алгоритмы адаптивного обучения и базы данных для подбора оптимального контента.
- **Smart Sparrow (Австралия)** – интерактивная обучающая система, которая анализирует ответы студентов и корректирует траекторию их обучения.
- **Geekie (Бразилия)** – система на основе ИИ, которая использует виртуальные базы данных для подготовки школьников к экзаменам.
- **Aero (США)** – цифровая образовательная платформа, позволяющая преподавателям анализировать данные студентов и формировать индивидуальные учебные планы.[6]

Опыт внедрения адаптивных баз данных

Также развивается применение адаптивных виртуальных баз данных. Примеры:

- **Stepik** – образовательная платформа, использующая базы данных для адаптatsiи учебных материалов к уровню знаний студента.
- **АОС "Безопасность"** – обучающая система для подготовки персонала железнодорожного транспорта.

Преимущества и вызовы внедрения адаптивных баз данных

Преимущества

1. **Персонализatsiя обучения** – адаптивные базы данных позволяют подстраивать учебный процесс под уровень знаний, способности и потребности каждого студента.
2. **Прогнозирование успеваемости** – системы анализируют прогресс обучающихся и предсказывают возможные затруднения, помогая преподавателям вовремя вмешаться.
3. **Гибкость учебных программ** – возможность динамически изменять образовательные курсы в зависимости от текущего уровня подготовки студентов.
4. **Оптимизatsiя работы преподавателей** – автоматизированные системы обработки данных снижают нагрузку на педагогов, позволяя им сосредоточиться на индивидуальной поддержке учащихся.
5. **Эффективное управление образовательными ресурсами** – адаптивные базы данных помогают анализировать, какие учебные материалы наиболее полезны и востребованы.[7]

Вызовы и возможные решения

1. **Защита персональных данных** – хранение и обработка большого количества информatsiи о студентах требует строгого соблюдения стандартов безопасности и конфиденциальности.
   - *Решение:* Использование шифрования данных, анонимизatsiи информatsiи и строгих политик доступа к базе данных.
2. **Высокие затраты на внедрение** – разработка и поддержка адаптивных систем требует значительных финансовых вложений, что может быть проблемой для образовательных учреждений.

- *Решение:* Постепенное внедрение адаптивных технологий, использование облачных решений для снижения затрат на инфраструктуру.

3. **Необходимость стандартизatsiи** – отсутствие единых подходов к организatsiи адаптивных образовательных баз данных может привести к несоответствиям между разными платформами.

- *Решение:* Разработка и внедрение международных стандартов форматов данных, совместимость образовательных систем.

4. **Сопротивление изменениям** – преподаватели и студенты могут испытывать трудности в адаптatsiи к новым технологиям и методам обучения.

- *Решение:* Проведение обучающих курсов для педагогов и студентов, внедрение адаптивных технологий поэтапно.

- Качество алгоритмов и предсказательных моделей – важно, чтобы адаптивные базы данных точно анализировали уровень знаний студентов и корректно предлагали образовательные траектории.
- Решение: Регулярное тестирование и улучшение алгоритмов, внедрение механизмов обратной связи для корректировки рекомендatsiй.[5,6]
- **Заключение**

Использование адаптивных виртуальных баз данных в образовании открывает новые перспективы для персонализированного обучения. Однако успешное внедрение требует комплексного подхода, включающего развитие технологий обработки данных, обеспечение безопасности информatsiи и интеграtsiю с традиционными методами преподавания. Решение ключевых вызовов, таких как защита данных, стандартизatsiя и снижение затрат, позволит сделать адаптивные базы данных важным элементом современной образовательной среды. Однако полная автоматизatsiя обучения без участия преподавателя нецелесообразна. Оптимальным вариантом является смешанная модель, в которой традиционные методы преподавания сочетаются с адаптивными технологиями.

Список литературы

1. Барсегян А.А. Технологии анализа данных: Data Mining, Visual Mining, Text Mining, OLAP. – СПб.: БХВ-Петербург, 2007. – 384 с.
2. Захарова И.Г. Big Data и управление образовательным процессом // Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. – 2017. – №1. – С. 210–219.
3. Захарова И.Г., Плотоненко Ю.А., Тарасова О.В. Прогнозирование качества высшего образования на основе технологий машинного обучения // Информатизatsiя непрерывного образования – 2018. – Т.1. – С. 60–64.
4. Тархов С.В. Адаптивное электронное обучение и оценка его эффективности // Открытое образование. – 2005. – С. 37–48.
5. Урман А. Нейросеть вместо препода, игра вместо зубрежки: как искусственный интеллект изменит образование [Электронный ресурс]. URL: https://knife.media/ai-education/ (дата обращения: 02.12.2018).
6. Херрингтон Ч. Анализируй это: как большие данные совершат революцию в образовании [Электронный ресурс]. URL: http://digitaloctober.ru/ru/events/analiziruy_eto_kak_big_data_sovershit_revolyutsiyu_v_obrazovanii (дата обращения: 04.12.2018).
7. Официальный сайт образовательной платформы Stepik [Электронный ресурс]. URL: https://welcome.stepik.org/ru (дата обращения: 10.12.2018).

СПЕЦИФИКА ТЕХНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ВЫЗОВЫ ДЛЯ ИНКЛЮЗИИ

Атажонова Саидахон Бораталиевна
Андижанский государственный технический институт, заведующая кафедрой «Информатsionные технологии»

Аннотация

В статье рассматриваются особенности технического образования в контексте инклюзии. Анализируются существующие барьеры, с которыми сталкиваются студенты с ограниченными возможностями, и предлагаются возможные решения для их преодоления. Особое внимание уделяется адаптатсии учебных программ, использованию цифровых технологий и созданию доступной образовательной среды. Автор подчеркивает значимость интегратсии инклюзивных методик в систему подготовки технических специалистов.

Ключевые слова: техническое образование, инклюзия, доступность, цифровые технологии, адаптация, барьеры, образовательная среда.

Annotatsiya

Ushbu maqolada zamonaviy oliy ta’lim tizimida, xususan, O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil ishlarining muhim o‘rni ko‘rib chiqiladi. Unda mustaqil ta’lim va zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, shuningdek, butun hayot davomida mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlik ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, maqolada ushbu murakkab jarayonni tizimlashtirish va ishonchli uslubiy qo‘llab-quvvatlashni ta’minlashda o‘qituvchilarning ko‘p qirrali vazifasi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: Talabalarning mustaqil ishi, oliy ta’lim, o‘quv jarayoni, o‘qituvchining roli, mustaqil ishni tashkil etish, metodik ta’minot, mustaqil ta’lim, kasbiy kompetensiyalar, motivatsiya, baholash, oliy ta’lim muassasasi, kredit tizimi, texnologik integratsiya, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda o‘qitish, individuallashtirilgan ta’lim.

Abstract

This article examines the critical role of students' independent work in the modern higher education system, particularly in higher education institutions of Uzbekistan. It examines the complex relationship between independent learning and the development of necessary professional competencies, along with the development of self-education skills throughout life. Furthermore, the article emphasizes the multifaceted function of educators in structuring and providing reliable methodological support for this complex process.

Keywords: Students' independent work, higher education, educational process, teacher's role, organizing independent work, methodological support, self-education, professional competencies, motivation, assessment, higher education institution, credit system, technological integration, critical thinking, collaborative learning, individualized learning.

Введение. Техническое образование играет ключевую роль в подготовке квалифицированных специалистов, востребованных в современной экономике. Однако одной из актуальных проблем остается доступность этого образования для лиц с ограниченными возможностями. Ввиду специфики технических дисциплин, таких как инженерия, программирование и прикладные науки, студенты сталкиваются с дополнительными сложностями, включая физические, когнитивные и технологические барьеры. Настоящая статья направлена на анализ специфики технического образования в контексте инклюзии. Рассматриваются основные вызовы, стоящие перед образовательными учреждениями, и предлагаются стратегии для создания более доступной и комфортной среды обучения.

Современный инклюзивный подход в образовании предполагает обучение студентов с ограниченными физическими возможностями в общей образовательной среде, без их изоляции от основной аудитории. Вопросы развития и перспективы инклюзивного образования активно обсуждаются как в зарубежных, так и в отечественных исследованиях [1-4]. Несмотря на очевидные преимущества инклюзивного обучения, его внедрение сопряжено с рядом препятствий. В отчете ЮНЕСКО, посвященном данной теме, выделены ключевые барьеры: предубеждения и дискриминatsia, ограниченный физический доступ к учебным заведениям, негибкость образовательных программ, недостаточная подготовка педагогов, социально-экономические трудности и нехватка финансирования [5].

Для успешного обучения в инклюзивной среде преподаватели должны применять различные методики и современные образовательные технологии. Такая форма обучения требует открытого диалога и взаимоуважения, что способствует развитию не только студентов с особыми образовательными потребностями, но и всей академической среды. В высших учебных заведениях Узбекистана инклюзивное образование остается относительно новой концепцией, вызывающей определенные сомнения среди педагогов и студентов. Однако его внедрение играет важную роль в формировании толерантного и инклюзивного общества, способствуя равным возможностям в обучении [6,7].

Методы исследования. В Конвенции о правах инвалидов подчеркивается, что образование должно обеспечивать людям с физическими ограничениями возможность полноценного участия в общественной жизни, способствовать развитию их умственных и физических способностей, а также предоставлять доступ к образовательным учреждениям по месту жительства и индивидуальные меры поддержки [2]. Очевидно, что интеграtsia инклюзивного образования в существующую систему требует комплексного подхода, включающего создание необходимых условий для его эффективной реализatsiи. Ключевую роль играет профессиональная, психологическая и личностная готовность преподавателей к работе в инклюзивной среде. Однако также важно корректировать и разрабатывать соответствующие образовательные программы, обеспечивающие равные возможности для всех студентов, независимо от их физических особенностей.

При этом очевидно, что учащимся с разными ограничениями здоровья необходимы специальные условия для обучения. Например, студентам-колясочникам требуется доступная среда для безопасного и комфортного передвижения, в то время как для незрячих студентов важно методическое обеспечение дисциплин, включая аудиоматериалы. Учитывая небольшое число таких студентов в группе, эффективным решением может быть разработка индивидуальных учебных планов, соответствующих основной образовательной программе [8,9]. Одной из наиболее удобных альтернатив для студентов с ограниченными возможностями может стать дистанционное обучение. Оно позволяет проходить курс дома, сохраняя возможность общения с преподавателями и сокурсниками через онлайн-платформы. При этом важно предоставлять студентам возможность выбора формы обучения, исходя из их потребностей. Практика показывает, что при высокой мотиватsiи даже студенты с серьезными нарушениями зрения способны успешно осваивать дисциплины наряду с другими учащимися [10].

Техническое образование предполагает изучение сложных дисциплин, требующих не только теоретических знаний, но и практических навыков работы с оборудованием, программными средствами и лабораторными установками. Для студентов с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) обучение в технических вузах связано с рядом вызовов, включая доступность инфраструктуры, адаптatsiю учебных материалов и индивидуальную поддержку.

Основные особенности обучения студентов с ОВЗ в технических дисциплинах:

Наименование особенности	Описание
Физическая доступность	необходимость оснащения лабораторий, мастерских и учебных аудиторий пандусами, лифтами, адаптированными рабочими местами
Модификatsia учебных программ	адаптatsia курсов с учетом индивидуальных потребностей студентов, использование альтернативных способов выполнения практических заданий
Применение вспомогательных технологий	использование специальных программ для студентов с нарушением зрения, слуха или опорно-двигательного аппарата (экранные дикторы, тактильные схемы, жестовые переводчики и др.)
Гибкость образовательного процесса	возможность выбора формы обучения (очное, дистанционное, смешанное), разработка индивидуальных учебных планов
Дополнительная психологическая и методическая поддержка	сопровождение студентов тьюторами, психологами и специалистами по инклюзивному образованию

Результаты исследования. В ходе исследования были выявлены ключевые факторы, влияющие на доступность и эффективность технического образования для студентов с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ). Анализ существующих образовательных программ, инфраструктуры и методов обучения позволил определить основные барьеры и возможные пути их преодоления. Исследование показало, что основные трудности, с которыми сталкиваются студенты с ОВЗ в технических вузах, включают:

- Физические барьеры – недостаточная адаптatsia лабораторий, учебных аудиторий, специализированных помещений (отсутствие пандусов, лифтов, доступных рабочих мест).
- Методические барьеры – нехватка адаптированных учебных материалов, недостаточное использование цифровых технологий.
- Психологические барьеры – низкая осведомленность преподавателей и студентов о принципах инклюзивного образования, возможные стереотипы и недостаточная поддержка со стороны академической среды.
- Технические барьеры – ограниченный доступ к специализированному программному обеспечению и техническим средствам, необходимым для освоения дисциплин.

Для преодоления выявленных барьеров были предложены и апробированы следующие методы:

Рисунок – 1. Методы преодоления барьеров

Одним из ключевых факторов успешной реализатsiи инклюзивного технического образования является подготовка преподавателей [11,12]. В рамках исследования была проведена серия обучающих семинаров, направленных на повышение квалификатsiи педагогов по вопросам инклюзивного обучения, адаптатsiи образовательных материалов и использованию вспомогательных технологий.

По результатам внедрения адаптированных методов обучения было зафиксировано:

- Повышение академической успеваемости студентов с ОВЗ в технических дисциплинах.
- Увеличение уровня вовлеченности студентов в учебный процесс.
- Снижение уровня психологического дискомфорта среди студентов и преподавателей.
- Расширение возможностей для профессиональной подготовки и дальнейшего трудоустройства студентов с ОВЗ.

Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного подхода к развитию инклюзивного технического образования. Создание доступной образовательной среды, применение цифровых технологий и методическая поддержка студентов с ОВЗ способствуют повышению качества их подготовки. Внедрение предложенных методов может стать основой для формирования более инклюзивной и эффективной системы технического образования. Создание инклюзивной образовательной среды в техническом образовании требует комплексного подхода, включающего адаптатsiю инфраструктуры, использование современных технологий и индивидуализированный подход к обучению. Внедрение специальных методов преподавания и вспомогательных технологий способствует полноценному участию студентов с ОВЗ в учебном процессе, повышает их мотиватsiю и профессиональную подготовку. Развитие инклюзивного технического образования играет важную роль в формировании общества, в котором каждый человек, независимо от своих физических возможностей, может реализовать свой потенциал в сфере науки и технологий.

Заключение. Обеспечение инклюзивности в техническом образовании требует комплексного подхода, включающего адаптатsiю учебных программ, внедрение цифровых инструментов и развитие специальных методик обучения. Успешная реализатsiя этих мер

позволит не только повысить доступность образования, но и подготовить квалифицированных специалистов, способных эффективно работать в условиях современной технологической среды. Важно, чтобы образовательные учреждения и государственные структуры продолжали развивать инклюзивные стратегии, способствующие равным возможностям для всех студентов.

Список литературы

1. UNESCO (2020). Inclusive education: The way of the future. Paris: UNESCO Publishing.
2. World Health Organization (2021). World report on disability. Geneva: WHO.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 22.06.2020 yildagi PF-6012-son “Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining Milliy strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-4872355
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 13.10.2020 yildagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori. https://lex.uz/docs/-5044711
5. Гавришина Ольга Николаевна, & Певнева Инна Владимировна (2017). Вызовы и требования к эффективной реализации инклюзивного образования в вузе. Современное образование, (1), 112-117.
6. Степанов Федор Георгиевич, & Бастрон Алевтина Алексеевна (2016). Особенности использования методов и технологий обучения в высшей школе в условиях инклюзивного образования. Вестник РГГУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование», (2 (4)), 125-140.
7. Brown J., Smith R. ()2021 Inclusive Education in Technical Disciplines. – Cambridge: University Press.
8. Kuznetsov M. (2022) Digital Technologies for Inclusive Learning. – New York: Springer.
9. Фролова Е. В. Инновационные методики в техническом образовании. – Екатеринбург: Уралтех, 2023.

ВЛИЯНИЕ КИБЕРБУЛЛИНГА НА РЕБЁНКА В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Ахметова Клара Ирисматовна
научный руководитель, и.о.доцент
Образовательного университета Ренессанс,

Артамонова Лилиана Дмитриевна
студентка 2-го курса
образовательного университета Ренессанс

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние кибербуллинга на психическое и эмоциональное состояние подростков. Проанализированы основные формы кибербуллинга, его причины и последствия, а также методы профильактики и борьбы с этим явлением. Статья основана на данных современных исследований в области психологии, педагогики и социологии. В работе представлены практические рекомендатсии для родителей, педагогов и подростков по защите от кибербуллинга.

Ключевые слова: кибербуллинг, буллинг, травля, подростковый возраст, харрасмент, доксинг, остракизм, фейковые аккаунты, интернет, оффлайн-буллинг, буллеры.

Annotatsiya

Ushbu maqolada kiberbullingning o'smirlar ruhiy va hissiy holatiga ta'siri ko'rib chiqilgan. Kiberbullingning asosiy shakllari, uning sabablari va oqibatlari, shuningdek, ushbu hodisaning oldini olish va unga qarshi kurashish usullari tahlil qilingan. Maqola psixologiya, pedagogika va sotsiologiya sohalaridagi zamonaviy tadqiqotlar ma'lumotlariga asoslanadi. Maqolada ota-onalar, o'qituvchilar va o'smirlar uchun kiberbullingdan himoyalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: kiberbulling, bulling, bezorilik, o'smirlik yosh davri, xarrasment, doksing, ostrokizm, yolg'on akkauntlar, internet, offlayn-bulling, bullerlar.

Annotation

This article examines the impact of cyberbullying on the mental and emotional state of adolescents. The main forms of cyberbullying, its causes and consequences, as well as methods of preventing and combating this phenomenon are analyzed. The article is based on modern research in psychology, pedagogy and sociology. The work presents practical recommendations for parents, teachers and teenagers on protection against cyberbullying.

Keywords: cyberbullying, bullying, bullying, adolescence, harassment, doxxing, ostracism, fake accounts, internet, offline bullying, bullies.

Тема запугивания, преследования, травли является не новой, однако стремительно возрастающей по частоте проявлений и представляет собой серьезную проблему в школах множества стран. Многие подростки ежедневно сталкиваются с притеснениями и издевательствами в школе. В средних и старших классах школы подростки, как правило, нуждаются в получении одобрения и уважения со стороны значимых людей и окружающих, в частности со стороны своих сверстников, что делает потенциальных «жертв» буллинга ещё более уязвимыми в ситуатsiи возникновения травли [6].

Буллинг – это повторяющееся во времени негативное по характера действие по отношению к жертве. Буллинг среди подростков, как правило выражается в преднамеренных повторных действиях, обидных словах или в другом поведении, таком как угрозы, физический контакт одним по отношению к другому, причем эти негативные действия могут быть непреднамеренно спровоцированы жертвой. Буллинг может быть физическим, вербальным или сексуальным по своей природе [14. с.9].

Если раньше травля в школе принимала грубые, физические или вербальные формы, то теперь школьное насилие принимает более изощренную форму, которая называется кибербуллингом.

Кибербуллинг (или цифровая травля) стал одной из актуальных проблем современного общества. С развитием интернета и социальных сетей подростки сталкиваются с новыми формами агрессии, которые могут нанести значительный ущерб их психическому здоровью. В данной работе будет рассмотрено, как кибербуллинг влияет на подростков, какие последствия он несёт и какие меры можно предпринять для его предотвращения.

Этот вид травли появился недавно - канадский ученый Билл Белси только в 2007 году определил это понятие. Кибербуллинг представляет собой намеренное использование цифровых технологий, такие как социальные сети, мессенджеры, электронные почты, мобильные телефоны, форму и SMS-сообщения для оскорбления, унижения или запугивания человека. Он может проявляться в следующих формах:

- *Оскорбления и угрозы* – отправка агрессивных сообщений, распространение слухов;
- *Харрасмент (домогательство)* – систематическое преследование жертвы;
- *Доксинг* – раскрытие личной информatsiи без согласия;
- *Остракизм* – исключение из онлайн-сообщества;
- *Фейковые аккаунты и кража личности* – использование чужих данных для причинения вреда.

А также существует достаточно факторов для распространения кибербуллинга. Несмотря на то, что исследователи заговорили о кибербуллинге только 12 лет назад, сейчас выходит множество работ на эту тему. Причиной подобной активности является возросшее количество травли в интернете среди подростков. Так, в США в 2018 году, по данным исследовательского центра Pew Research Center, 59% подростков подвергались преследованию в социальных сетях.

Многие пользователи интернета чувствуют себя безнаказанными из-за возможности скрыть свою личность. Это создаёт благоприятные условия для агрессивного поведения. Подростки могут участвовать в кибербуллинге, чтобы утвердиться в группе, повысить свой статус среди сверстников или избежать собственного преследования. Также бывают случаи, когда отсутствие внимания со стороны родителей к онлайн-активности ребёнка делает его более уязвимым как к нападкам, так и к участию в травле. Но в некоторых случаях подростки, пережившие кибербуллинг, могут проявлять агрессию в ответ, участвовать в конфликтах или даже становиться буллерами сами.

Некоторые подростки имеют низкий уровень эмпатии, склонны к агрессивному поведению или испытывают проблемы в семье, что делает их более предрасположенными к агрессии в интернете. Также цифровая среда создаёт новые площадки для травли, где информatsiя распространяется мгновенно и широко, усложняя борьбу с кибербуллингом. Многие дети в подростковом возрасте не осознают правовые и социальные последствия своих действий, поскольку наказания за кибербуллинг зачастую незначительны или отсутствуют. Также особое внимание обращено на мошеннические профили позволяющие агрессорам атаковать жертву без риска разоблачения, создавая дополнительные сложности для выявления буллеров.

Длительное воздействие кибербуллинга может вызвать тревожность, депрессию, хронический стресс, панические атаки и снижение самооценки. Постоянный стресс и тревога могут привести к расстройствам сна, головным болям, проблемам с пищеварением, потере или набору веса и снижению иммунитета.

Подростки могут испытывать чувство беспомощности и страха перед социальным взаимодействием. Жертвы кибербуллинга часто чувствуют себя отвергнутыми и могут избегать общения с окружающими, перестав доверять людям. Они могут терять друзей, испытывать трудности в установлении доверительных отношений и ощущать одиночество. Что не мало важно отметить, что дети, подвергшиеся кибербуллингу, могут терять интерес к

учёбе, испытывать трудности с концентратsiей внимания, что ведёт к снижению успеваемости и пропускам занятий.

В крайних случаях постоянная травля в интернете может привести к суицидальным мыслям и попыткам самоубийства. Это одно из самых тяжёлых последствий кибербуллинга, требующее срочного вмешательства специалистов и поддержки окружающих.

Психологические последствия любого насилия могут проявится спустя годы, но и у всякой проблемы всегда есть решение.

Таким образом, борьба с кибербуллингом требует комплексного подхода, включающего участие родителей, школы, самих подростков и государственных структур. Важную роль играет развитие цифровой грамотности, повышение осведомлённости включая в себя знания о киберугрозах, защищать личные данные, соблюдать правила безопасного общения в сети и критически оценивать информатsiю, создавая безопасную интернет-среду в виде родительского контроля на гаджете ребёнка. Важно разрабатывать и внедрять механизмы защиты пользователей в социальных сетях и мессенджерах, усиливать контроль за контентом, а также поощрять ответственное поведение детей в интернете.

Социальные платформы должны предоставлять инструменты блокировки и жалоб на агрессивное поведение.

Роль школы и педагогов в жизни подростка также заключается в проведении образовательных программ и профилактических мероприятий, направленных на повышение осведомлённости о кибербуллинге. Учителя и школьные психологи должны быть готовы оказать поддержку жертвам травли, а также работать с агрессорами, помогая им осознать недопустимость такого поведения.

Итак, буллинг - явление негативное, вне зависимости от того, происходит ли оно в реальной жизни или онлайн-среде. Однако, по мнению большинства ученых, онлайн-буллинг представляет собой большую опасность для современных детей, чем оффлайн-буллинг. Поэтому необходимо придерживаться ряд правил, технических решений и рекомендатsiй, для того чтобы обезопасить себя от различных подобных ситуатsiй.

Во-первых, Фейсбук, «ВКонтакте» и другие социальные сети позволяют избавиться от неприятных комментариев и сообщений с помощью настроек. Вы также можете запретить людям отмечать себя в записях и на фотографиях. В конце концов, обидчиков можно просто заблокировать. Кроме того, если кто-то оскорбляет вас или вашего ребенка в социальной сети, на него можно пожаловаться администратsiи ресурса с помощью кнопки «Report» («Пожаловаться»).

Во-вторых, и взрослым, и детям не стоит публиковать в открытом доступе личные данные — например, номер телефона. Жертвам кибербуллинга важно не оставаться с преследованием один на один — надо с кем-то поделиться.

Подросткам советуют обращаться за поддержкой к учителям и родителям, а родителям подростков — следить за тем, что ребенок делает в интернете, и быть готовым помочь ему в трудной ситуатsiи. К сожалению, часто бывает так, что дети не хотят говорить родителям о таких вещах, а сами взрослые не замечают проблем. Поэтому хорошо бы хотя бы держать в голове, что кибербуллинг существует и он может привести к серьезным психологическим сложностям.

Список литературы

1. Глоссарий. Психологический словарь. [Электронный ресурс]. – URL: http://www.psychologies.ru/glossary/10/kompleks-prevoshodstva/.
2. Исследование кибербуллинга в современном мире [Электронный ресурс]. – URL: https://scienceforum.ru/2016/article/2016028679 (Дата обращения: 13.12.2018).
3. Кибербуллинг [Электронный ресурс]. – URL:
4. https://postnauka.ru/longreads/86459 (Дата обращения: 13.12.2018).
5. Ларюхина Н.Г. Проблема буллинга в подростковом возрасте. [Электронный вариант]. URL : http://www.rae.ru/forum2012/pdf/0554.pdf.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВЕЛИКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА О ФОРМИРОВАНИИ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ

Ахметова Клара Ирисматовна
и.о.доцент кафедры Педагогическое образование и психология Образовательного университета Ренессанс

Аннотация

В данной статье представляются взгляды восточных мыслителей о воспитании и формировании гармонично развитого поколения в нашей стране. Раскрываются идеи великих мыслителей средневекового Востока, являющиеся одним из ярких образцов воспевания высоких моральных качеств, способствующих обогащению духовного мира человека, его совершенствования, а также формированию гармонично развитой личности.

Ключевые слова: обучение, воспитание, духовность, хадисы, гармоничность, нравственность, педагогическое наследие, моральный облик, мировоззрение, гармонично развитое поколение.

Annotatsiya

Mazkur maqolada Sharq mutafakkirlarining mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash va shakllantirish borasidagi fikrlari bayon etilgan. Bunda inson ma'naviy olamini boyitish, uni takomillashtirish, shuningdek, barkamol shaxsni shakllantirishga xizmat qiluvchi yuksak axloqiy fazilatlarni ulug'lashning yorqin namunalaridan biri bo'lgan O'rta asr Sharqining buyuk mutafakkirlarining g'oyalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, hadislar, barkamol, axloqiylik, pedagogic meros, ma'naviy obraz, dunyoqarash, barkamol avlod.

Annotation

This article presents the views of Eastern thinkers on the education and formation of a harmoniously developed generation in our country. The ideas of the great thinkers of the medieval East are revealed, which are one of the brightest examples of the glorification of high moral qualities that contribute to the enrichment of the spiritual world of man, his improvement, as well as the formation of a harmoniously developed personality.

Key words: education, upbringing, spirituality, hadith, harmony, morality, pedagogical heritage, moral character, worldview, harmoniously developed generation.

В условиях прогрессирующего обновления всех сторон жизни общества, радикальных экономических, социально-политических и культурных преобразований последнего десятилетия, непрерывного образования, активизатsia человеческой личности, в государственной системе образования Узбекистана наметились тенденции возрождения народных традиционных форм воспитания подрастающего поколения.

Весьма очевиден и тот факт, что возрождение Узбекистана невозможно без hatsionальной ориентатsiи, изучения богатого педагогического опыта, накопленного в результате многовековой практики воспитания и учета психолого-этнических особенностей нашего народа.

Воспитание гармонично развитой личности – одна из основных идей идеологии hatsionальной независимости Узбекистана. Среди весьма важных приоритетов развития Узбекистана на ближайшую перспективу Президент И. А. Каримов особо выделил проблему дальнейшего духовного обновления общества. «Высшая цель нашей работы, - указывал И.А.Каримов, - это формирование духовно богатой и нравственно цельной, гармонично развитой личности, обладающей независимым мировоззрением и самостоятельным мышлением, опирающейся на великое наследие наших предков и общечеловеческие

ценности»[51]. Воплощение в жизнь данной идеи начинается с всестороннего воспитания подрастающего поколения. Данная задача может быть реализована только посредством образования.

«Образование и просвещение — путь к миру и созиданию». Эта идея естественным образом гармонирует со знаменитым хадисом, который гласит: «Стремись к знаниям от рождения до смерти». Сегодня, когда мир стремительно меняется, возникают все новые вызовы и угрозы стабильности и устойчивому развитию народов, как никогда раньше важно внимание к просвещению, к духовному, нравственному началу, привитие молодежи стремления к знаниям, потребности в самосовершенствовании. Именно просвещение и образование являются ключом к процветанию народов. Именно просвещение и образование ведут людей к благодеяниям, добру, терпимости.

В процессе обучения и воспитания молодого поколения, формирования гармонично развитой личности немаловажное место занимает научное и культурное наследие наших предков. Ученые, поэты, писатели и мыслители в своих произведениях всегда уделяли огромное внимание вопросам воспитания молодого поколения. Произведения ученых мыслителей средневекового Востока являются одним из ярких образцов воспевания высоких моральных качеств, способствующих обогащению духовного мира человека, его совершенствования.

Развитие науки, культуры, искусства, литературы, философии и религиозной мысли на Востоке в период и после арабского халифата является значительным вкладом в сокровищницу человеческой мысли, которая на протяжении веков поражала своей содержательностью, универсальностью и гуманизмом многие поколения. На ее основе было воспитано множество мыслителей, великих личностей достигших совершенного пика науки. Среди выдающихся деятелей многовековой среднеазиатской культуры достойное место занимают такие ученые-просветители, как Мусо ал-Харезми, Имом ал-Бухари, ат-Термизи, Ахмад ал-Фергани, Абу Наср Фараби, Абу Райхон Бируни, Абу Али ибн Сино, Амир Темур, Омар Хайям, Мирза Улугбек, Алишер Наваи и др.

Педагогические идеи великих мыслителей Востока являются значительным вкладом в мировую педагогику. Педагогические воззрения мыслителей представляют собой демократическое направление в педагогической мысли Средневековья: они оказывали и по настоящее время оказывают огромное влияние на представления о человеке, на формирование и совершенствование теории воспитания и обучения подрастающего поколения. Их педагогические идеи по сей день - питательная среда для формирования представлений не только о человеке и его воспитании, но и о гуманизме, о формировании всесторонне развитой личности, о требованиях к учителю.

Изучая педагогические воззрения аль-Хорезми, аль-Фароби, аль-Беруни, ибн Сина, Омара Хайама, Саади, Абдурахмана Джами, Алишера Навои, Захириддина Бабура, Юсуфа Баласагунского, Махмудхаджи Бехбуди, Абдуллы Авлони, Махмуда Кашгарского, Ахмада Югнаки и других приходим к выводу, что великие ученые-педагоги, философствуя о человеке, личности, воспитании и обучении подрастающего поколения, большое значение придавали труду, знаниям, уму, искусству слова, высоким нравственным качествам. Они хотели видеть человека всесторонне развитым, умелым, образованным.

Величайшие ученые и мыслители разных исторических эпох, создавая оригинальные произведения в центре внимания, ставили проблему воспитания и обучения подрастающего поколения. Так, поэма «Шахнаме» Абулкосима Фирдоуси, являясь историческим эпосом персоязычных народов, представляет собой описание исторического опыта и высоких моральных ценностей.

---

[51]Каримов И.А. Наша высшая цель - независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. - Ташкент: Узбекистан, 2000. С. 332.

Время своеобразного восточного ренессанса наступило в IX - XII вв. Вырос престиж знаний. Арабо-мусульманские ученые подвергли глубокому изучению философско-педагогическое наследие античности. Выдвигались идеи гуманного, гармоничного развития личности. Мыслители Востока пытались проникнуть в суть природы человека, учесть социальные и биологические детерминанты воспитания. Особое значение придавалось социальной сущности человека. Главная цель воспитания виделась, прежде всего, в стремлении человека обрести высокие духовные и нравственные качества.

Мыслители Арабского Востока посвятили свои труды разработке программы гармонического развития личности. Они сами были эталоном подобной гармонии и осуждали как образованных негодяев, так и благочестивых невежд.

Открывает список ученых-энциклопедистов исламского мира основатель арабской философии Абу-Юсуф Якуб ибн-Исхак Кинди (801—873). Он выдвинул концепцию четырех видов интеллекта: актуального, потенциального, приобретенного и проявляющегося. Считая науку выше религии, Кинди полагал, что при воспитании надо формировать не мусульманский фанатизм, а высокий интеллект.

Высоко чтил арабский мир ученого и философа Аль-Фараби (870 - 950). Аль-Фараби глубоко и оригинально видел ряд сущностных педагогических проблем. Противник клерикализма, он утверждал, что лишь безумцы могут полагать, что высшее благо находится вне существующего мира. Цель воспитания, по Фараби, - подвести человека к этому благу через поощрение стремления совершать добрые дела. Осознать, что именно является добрым или злым, помогают знания. Фараби предложил систему приемов воспитания добродетелей. Приемы делились на «жесткие» и «мягкие». Если воспитанник проявляет желание учиться, трудиться и совершать добрые поступки, уместны мягкие методы. Если же подопечный педагога злобен, нерадив, своенравен, вполне оправданны наказания - «жесткое» воспитание.

По мнению Абу Наср Фараби, душевное и физическое состояние человека зависит от воздействия внешних факторов (социальная и естественная среда). Он считал, что влияние социальной среды на развитие мышления человека связано с его социализatsiей. «Каждый человек по своей природе так устроен, для того чтобы жить и достичь высокого уровня совершенства он нуждается во многих предметах. Один получить эти предметы он не сможет, для того чтобы достичь своей цели у него появляется потребность в принадлежности к коллективу людей… Деятельность членов таких коллективов в целостности может обеспечить их всеми необходимыми предметами, которые будут способствовать его дальнейшему совершенствованию. Поэтому люди размножаются и расселяются в обитаемой части земли, в результате возникают человеческие коллективы» - утверждает Абу Наср Фараби. Ученый продолжает свою мысль: человек не может достичь совершенства в одиночку. Он нуждается во взаимосвязи с другими людьми, в их поддержке и отношений. Достичь этого можно также, посредством правильно организованного обучения и воспитания, так как целенаправленно осуществляемый процесс обучения и воспитания умственно и морально совершенствует человека, в частности человек усваивает закономерности природы и общества, посредством чего становиться способным выбирать правильный путь в жизни, и относиться правильно к окружающим.

По мнению мыслителя Ибн Сино (от лат. Авиценна, 980 – 1037 гг.), особое значение в развитии человека имеет воздействие природной и социальной среды. Особенно отмечается, важность влияния живого размышления и социальных классов. Духовное усвоение реальности присуще людям. То есть, Аллах ему даровал разум. С помощью разума человек может отличить добро от зла, интеллектуальную зрелость от лжи и ошибок, друга от врага. Свет разума освобождает человека от воздействия случайных сил, превращает его в свободную личность. Разум является «весами мудрости». В процессе познания и восприятия органы ощущения и размышление, опирающийся на них выполняют задачу самых близких помощников разума. Посредством логики человек постигает то, чего он не знает, через то, чему он научился раньше, приобретает навыки правильного мышления. Суть его

оригинальных мыслей заключается в том, что человек под воздействием социальной среды превращает в живую реальность все свои знания, умения и навыки, которые он усвоил в ходе развития жизни.

Ибн Сино в своей работе «Тадбири манзил» утверждает, что ребенок воспитывается и достигает совершенства в семье, в школе, в определенном коллективе и в государстве.

Исследование научного творчества Абу Райхана Бируни (973-1048 гг.), по праву признанного историками мировой науки свидетельствует о том, что его взгляды составляли в свое время прочный фундамент научного образования и воспитания, основанный на достижениях прогрессивной мысли. В учениях связанных с духовно-нравственными взглядами одного из великих ученых-энциклопедистов средневековья - Абу Райхона Бируни нравственность и мораль, профессия и ремесло, наука и просвещение анализируются в неразрывной связи между собой и в диалектическом единстве. Какая-либо сфера практической деятельности человека не осуществляется без их взаимодействия и взаимовлияния – не случайно, конечно, писал ученый.

Признавая науку и просвещение основной силой общественного прогресса и развития личности, Бируни всю жизнь жил с этим. Как писал ученый, «моя мысль, душа направлены на пропаганду знаний, потому что я воодушевлялся, обладая знаниями. Я считаю это большим счастьем для себя».

По мнению Абу Райхона Бируни, гуманизм (человеколюбие) зависит от духовного уровня человека, от того насколько человек способен развивать и воспитывать в себе положительные нравственные (моральные) качества. Умный человек наслаждается уникальными работами, которые не являются прошлым, наслаждается ценностями. А духовный облик и стиль жизни человека зависит от того насколько человек способен управлять своими чувствами. Он смотрит на человека как на ценный цветок природы, и считает, что каждый человек должен быть умным, нравственным, образованным и просвещенным. Согласно его убеждениям, цель осуществления умственного воспитания заключается в воспитании гармонично развитого, совершенного человека. Он объясняет, что невежество является основной причиной возникновения всех негативных качеств и последствий. Бируни в своих трудах продвигает такую идею, как процветание общества зависит от развития просвещения в данном обществе.

Подводя итоги, можно сделать вывод о том, что наше hatsionaльное наследие всегда являлось отражением социальной, экономической, политической и культурной жизни народа. Поэтому в произведениях, трактатах ученых мыслителей средневекового Востока мы находим ценные и идеальные мысли о воспитании, обучении, культуре и морали. Воспитание полноценного человека стоит на твердом фундаменте древнейших педагогических воззрений наших предков.

Таким образом, развитие литературы, поэзии и других наук в в период средневековья явилось ведущим элементом формирования истории педагогической мысли не только узбекского народа, но и других народов, имеющих непосредственное отношение к проблеме воспитания высоконравственного человека, а также формирования гармонично развитой личности. Общеизвестно, что одним из важных принципов, служащих ориентиром повышения качества образования, является обращение к истории, традициям предыдущих поколений, в частности, к педагогическому наследию мыслителей Востока.

Список литературы

1. Каримов И.А. Наша высшая цель - независимость и процветание Родины, свобода и благополучие народа. -Ташкент: Узбекистан, 2000. С. 332.
2. Абу Райхон Беруни. Избранные произведения. Т., 1957, с.39
3. Аль Фараби. Философские трактаты. Алма-Ата, 1970. — С.5–6.
4. Барабанов, А.Г. Общепедагогические идеи учёных-энциклопедистов Ближнего и Среднего Востока: учебное пособие/А.Г. Барабанов. - М.: Эксмо, 2004. - 70 с.
5. Нуруллаева Ш.К., Эгамберганова М.Ж. Научное наследие бируни // Инновации в науке: сб. ст. по матер. XXIII междунар. науч.-практ. конф. № 23. – Новосибирск: СибАК, 2013.
6. Образовательные системы Востока и Запада в эпоху Древности и Средневековья (От глиняной таблички - к университету): Учеб. пособие для студ. вузов/Под ред.. Т.Н. Матулиса. — 2-е изд., испр. — М.: Издательство Российского университета дружбы народов, 2003. — 531с.
7. Хашимов К. и др.. История Педагогика. –Ташкент, 1996г., 88–95-стр.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ: ПРОБЛЕМЫ И СПОСОБЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Бектурдиева Ш.С.
ст. преподаватель
«Южно-Казахстанский университет
им. М.Ауэзова» в городе Чирчик

Аннотация

Изучение иностранных языков в современных условиях требует внедрения инновационных педагогических технологий, направленных на повышение эффективности образовательного процесса. Применение новых методов и подходов способствует развитию коммуникативных навыков у студентов, повышению их мотиватсии и вовлеченности в процесс обучения. В статье рассматриваются инновационные педагогические технологии при обучении иностранным языкам, а также анализируются основные проблемы, с которыми сталкиваются обучаемые, и предлагаются возможные пути их решения.

Ключевые слова: методика, технология, процесс, иностранный язык, информационно-коммуникационные технологии, проект.

Annotatsiya

Zamonaviy sharoitda chet tillarni o'rganish zamonaviy o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Yangi usullar va yondashuvlardan foydalanish talabalar o'rtasida kommunikativ ko'nikmalar rivojlanishiga, ularning motivatsiyasini va o'quv jarayoniga jalb etishga yordam beradi. Maqolada xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha innovatsion pedagogik texnologiyalar muhokama qilinadi, shuningdek, talabalar duch keladigan asosiy muammolarni tahlil qiladi va ularni hal qilish uchun eritmalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: metodologiya, texnologiyalar, jarayon, jarayonlar, chet tili, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, loyihasi.

Abstract

The study of foreign languages in modern conditions requires the introduction of innovative pedagogical technologies aimed at improving the effectiveness of the educational process. The use of new methods and approaches contributes to the development of communicative skills among students, to increase their motivation and involvement in the learning process. The article discusses innovative pedagogical technologies in teaching foreign languages, as well as analyzes the main problems that students face, and possible solutions to solve them are proposed.

Key words: methodology, technology, process, foreign language, information and communication technologies, project.

Введение. В последние десятилетия, в условиях глобализатsiи и интегратsiи различных культур, знание иностранных языков стало необходимым для личностного и профессионального роста. Современные педагогические подходы к обучению иностранным языкам основываются на принципах коммуникативной методики и активном использовании технологий. Инноватsiонные педагогические технологии призваны сделать процесс обучения более динамичным, интересным и эффективным.

Инноватsiонные педагогические технологии в обучении иностранным языкам. Технология активного обучения. Активное обучение является важным элементом инноватsiонных педагогических технологий. Этот подход ориентирован на вовлечение студентов в процесс обучения, использование групповых форм работы, ролевых игр, мозговых штурмов и других методов, которые активируют студентов и делают их участниками учебного процесса. В контексте изучения иностранных языков это способствует развитию навыков общения, а также способствует лучшему усвоению материала. Технология проектного обучения. Проектное обучение представляет собой метод, при котором студенты

работают над реальными проектами, что позволяет им использовать иностранный язык в практических ситуatsiях. Этот метод помогает не только развить языковые навыки, но и улучшить навыки работы в команде, критического мышления и решения проблем.

Информatsionно-коммуникatsionные технологии (ИКТ). Использование ИКТ в обучении иностранным языкам позволяет значительно расширить возможности для практики и самоподготовки студентов. В частности, это включает в себя использование онлайн-курсов, мобильных приложений, видеоматериалов, платформ для видеоконференций и других цифровых инструментов. ИКТ позволяют студентам взаимодействовать с носителями языка, что значительно ускоряет процесс овладения языком.

Методика смешанного обучения. Смешанное обучение сочетает традиционные и инноватsionные методы, включая как очное, так и дистанционное обучение. Этот подход дает студентам возможность получать знания в удобном для них формате, а также развивает самостоятельность и ответственность.

Проблемы при изучении иностранных языков. Мотиватsia студентов. Одной из главных проблем является недостаток мотиватsii у студентов к изучению иностранного языка. Многие студенты рассматривают обучение как обязательное и не связывают его с реальной практикой. Это приводит к снижению интереса и невысокой эффективности обучения. Языковой барьер — это еще одна важная проблема, с которой сталкиваются студенты, особенно на начальных этапах обучения. Невозможность свободно выражать свои мысли на иностранном языке снижает уверенность и желание продолжать обучение.

Ограниченный контакт с носителями языка. В условиях, когда не все студенты имеют возможность общаться с носителями языка, они сталкиваются с трудностями в восприятии и использовании языка в реальных ситуatsiях.

Недостаточная подготовка преподавателей. Не все преподаватели обладают необходимыми знаниями и навыками для применения инноватsionных технологий в обучении. Часто это связано с недостаточной подготовкой преподавателей в области ИКТ или новых методик преподавания иностранных языков.

Пути решения проблем. Развитие мотиватsii. Для повышения мотиватsii студентов необходимо создавать учебные программы, которые будут учитывать их интересы и потребности. Применение интерактивных методов обучения, использование интересных и актуальных материалов (фильмы, музыка, новости) помогает поддерживать интерес студентов.

Преодоление языкового барьера. Для преодоления языкового барьера важно создание комфортной атмосферы, где студенты могут ошибаться и учиться на своих ошибках. Использование различных игровых и ролевых методик помогает студентам почувствовать себя увереннее.

Взаимодействие с носителями языка. Для устранения проблемы ограниченного контакта с носителями языка можно использовать видеоконференции, обмен студентами, онлайн-курсы с носителями языка и другие формы дистанционного общения.

Повышение квалификатsii преподавателей. Для эффективного внедрения инноватsionных технологий важно постоянно обучать преподавателей новым методам и инструментам. Это поможет преподавателям использовать современные педагогические технологии и лучше адаптировать их к потребностям студентов.

Заключение. Инноватsionные педагогические технологии имеют огромное значение для повышения эффективности обучения иностранным языкам. Применение активных методов, ИКТ, проектного обучения и смешанных форм обучения способствует развитию навыков студентов и повышению их мотиватsii. Однако для успешной реализатsii этих технологий необходимо решать такие проблемы, как мотиватsia, языковой барьер и недостаточная подготовка преподавателей. Важно, чтобы образовательные учреждения

активно работали над улучшением качества преподавания и обеспечивали поддержку преподавателей в освоении новых методов.

Список литературы

1. Краевский, В. В. (2018). *Инноватsionные педагогические технологии в обучении иностранным языкам*. Москва: Изд-во Московского университета.
2. Дьякова, Т. И. (2017). *Активные методы обучения в преподавании иностранных языков*. Санкт-Петербург: Речь.
3. Борисова, Н. И. (2019). *Проектное обучение в обучении иностранным языкам*. Москва: Просвещение.
4. Гусев, В. В. (2020). *Использование информатsionно-коммуникатsionных технологий в обучении иностранным языкам*. Казань: Изд-во Казанского университета.
5. Иванова, М. А. (2016). *Смешанное обучение в преподавании иностранных языков: проблемы и решения*. Москва: ЛКИ.
6. Литвиненко, А. Н. (2023). «Современные методы преподавания иностранных языков в высшей школе».
7. Пассов, Е. И. (2010). «Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению».
8. Зимняя, И. А. (2004). «Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования».
9. Щукин, А. Н. (2007). «Методика преподавания русского языка как иностранного».
10. Гальскова, Н. Д. (2004). «Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика».

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ НАРОДНОЙ МЕТОДИКИ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Бердишева Улжалгас Тогаевна
Учитель биологии школы-гимназии
№6 имени Б. Момышулы, Казахстан

Аннотация

В статье рассматривается использование методов народной педагогики на уроках биологии для формирования у школьников уважения к природе и экологической культуры. Отмечается, что народная педагогика содержит в себе многовековой опыт, передаваемый из поколения в поколение, который может эффективно дополнять и обогащать процесс обучения биологии. Применение народных традиций, сказок, пословиц, а также народных наблюдений за природой помогает учащимся развивать чувство ответственности за сохранение окружающей среды и осознавать важность гармонии между человеком и природой.

Annotation

The article discusses the use of folk pedagogy methods in biology lessons to foster respect for nature and environmental culture among students. It highlights that folk pedagogy contains centuries-old knowledge passed down through generations, which can effectively complement and enrich the biology teaching process. The application of folk traditions, fairy tales, proverbs, and folk observations of nature helps students develop a sense of responsibility for preserving the environment and understand the importance of harmony between humans and nature.

Annotatsiya

Maqolada xalq pedagogikasi usullarining biologiya darslarida tabiatga hurmat va ekologik madaniyatni shakllantirishdagi oʻrni muhokama qilinadi. Xalq pedagogikasi asrlar davomida avloddan-avlodga oʻtib kelgan bilimlarni oʻz ichiga oladi va biologiya darslarida oʻqitish jarayonini samarali ravishda boyitish va toʻldirishga yordam beradi. Xalq an'analari, ertaklar, maqollar va tabiatga oid xalq kuzatishlarini qoʻllash oʻquvchilarda atrof-muhitni saqlash mas'uliyatini rivojlantirishga va inson bilan tabiat oʻrtasidagi uygʻunlikni tushunishga yordam beradi.

Ключевые слова:

- Народная педагогика
- Биология
- Экологическое воспитание
- Экологическая культура
- Народные традиции
- Сказки и мифы
- Природа
- Гармония с природой
- Экологическая ответственность
- Традиционные знания
- Воспитание уважения к природе

Введение. Биология — это наука, изучающая живую природу и её законы. На уроках биологии учащиеся не только осваивают теоретические знания, но и учат понимать природу, заботиться о ней, изучать взаимодействие человека и окружающего мира. Важной частью воспитания экологически осознанного поколения является использование элементов народной педагогики, которая передает многовековой опыт народа в области отношения к природе и её сохранению.

Народная педагогика — это система знаний, опыта и традиций, накопленных народом за века, которые передавались через поколения. Она включает в себя такие аспекты, как уважение к природе, любовь к родной земле, заботу о живых существах и их охрану. Внедрение этих элементов в уроки биологии позволяет не только сделать обучение более

интересным и познавательным, но и способствует развитию у школьников экологической ответственности.

Основная часть

1. Роль народной педагогики в формировании экологической культуры Народная педагогика оказывает глубокое влияние на воспитание подрастающего поколения. В ней заложены основы взаимосвязи человека и природы, гармонии, уважения и бережного отношения к живому миру. Использование этих принципов в преподавании биологии помогает учащимся понимать ценность природы и необходимость её сохранения.

Применение народных знаний и традиций помогает формировать у учеников чувство ответственности за окружающую среду. Это особенно актуально в современном мире, когда экологические проблемы становятся всё более острыми.

2. Методы народной педагогики на уроках биологии

- Мифы, сказки и легенды о природе: Народная мудрость в виде мифов и сказок часто объясняет природные явления и живую природу в целом. Использование народных сказок, мифов и легенд, например, о животных, растениях, силах природы, позволяет детям воспринимать биологические процессы через призму культурных ценностей и восприятия. Эти истории помогают развить у школьников уважение к окружающему миру и понимать важность каждого элемента экосистемы.

- Мудрые пословицы и поговорки: В народной педагогике большое внимание уделяется пословицам и поговоркам, которые содержат опыт, накопленный поколениями. Применяя их на уроках биологии, можно акцентировать внимание на важных аспектах взаимодействия человека и природы. Например, пословицы о бережном отношении к земле, растениям и животным помогут детям лучше понять роль каждого элемента живой природы в экосистеме.

- Традиции ухода за растениями и животными: Многие народные традиции связаны с уходом за природой, например, посадка деревьев, сбор лекарственных растений и уход за животными. Применение этих традиций на практике в школьных садах или классах для наблюдения за растениями и животными позволит учащимся на практике увидеть важность каждого живого существа и понять его роль в природной среде.

- Занятия на природе и народные наблюдения: Organizatsia уроков на открытом воздухе, походов, экскурсий в природные зоны, использование народных наблюдений за сезонными изменениями в природе, сбор природных материалов для изучения в классе — всё это помогает школьникам увидеть и почувствовать единство природы и человека. Народная педагогика часто учила человека внимательнее относиться к окружающему миру и учитывать цикличность природных процессов.

3. Применение эколого-ориентированных методов народной педагогики

Включение эколого-ориентированных методов народной педагогики в уроки биологии способствует развитию у учеников экологической грамотности. Народная педагогика учит школьников не только уважать природу, но и защищать её от загрязнений, заботиться о животных и растениях. Применение таких методов на уроках биологии помогает учащимся осознать важность охраны окружающей среды и развить у них навыки ответственного отношения к природе.

Примером таких методов могут быть:

- изучение народных методов борьбы с вредителями с использованием экологичных средств,

- рассказы о том, как в народной традиции растения использовались для лечения заболеваний, что помогает школьникам понять, как растения взаимодействуют с организмом человека.

4. Интеграtsia народных знаний в программу биологии

Важно отметить, что народные знания не должны заменять научные факты, а должны гармонично дополнять их. В биологии можно проводить параллели между народными

представлениями о растениях, животных и природных явлениях и современными научными фактами. Это помогает углубить знания и показать школьникам, как развивалась наука, как народный опыт трансформировался в современные эколого-научные представления.

Заключение

Использование методов народной педагогики на уроках биологии способствует развитию у учащихся целостного понимания природы, формированию уважения и заботы о ней. Включение традиционных знаний в учебный процесс помогает углубить экологическую грамотность, воспитывает у детей чувство ответственности за сохранение окружающей среды. Совмещение научных знаний с народной мудростью является важным инструментом в воспитании осознанных и экологически ориентированных граждан.

Использование народной педагогики на уроках биологии помогает детям не только учиться, но и развивает у них гармоничное отношение к миру, основанное на уважении и бережном отношении к природе.

Список литературы

1. Қоянбаев Ж.Б. — «Педагогика» (Учебник)
2. Этот учебник охватывает основные вопросы педагогики, в том числе народные традиции и методы воспитания, которые могут быть полезны для внедрения в учебный процесс.
3. Әуезов М. — «Қазақтың халық педагогикасы»
4. В этой книге обсуждаются основные принципы народной педагогики и её значение в воспитании, что может быть полезно для учителей биологии, желающих использовать народные методы в образовательном процессе.
5. Сәрсенбаев С. — «Қазақтың дәстүрлі мәдениеті мен педагогикасы»
6. В этом труде рассматриваются особенности традиционного воспитания, которые могут быть интегрированы в современн…
7. Баринова, В. М. — «Экологическое воспитание на основе народной педагогики»
8. В данной книге рассматриваются практические аспекты использования народной педагогики для формирования экологических знаний и отношения к природе у школьников.
9. Жирмунская, А. В. — «Мифы и сказки народов мира: воспитательная роль в традиции»
10. Книга исследует значение мифов и сказок в воспитании детей, их роль в передаче знаний о природе и культуре.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ

Буранова Жамила Алиевна
докторант НУУз
факультета узбекской филологии
кафедры узбекского литературоведения

Аннотация

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к изучению мифологии, генезис и особенности формирования мифологических образов. Автор описывает влияние различных культур и эпох на развитие мифологии, анализируя как универсальные архетипы, так и уникальные черты мифотворчества в конкретных обществах. Особое внимание уделяется роли мифологических образов в формировании культурных кодов и коллективного сознания.

Ключевые слова: мифология, мифологический образ, теория мифа, культура, генезис мифов, архетипы, мифотворчество.

Annotatsiya

Maqolada mifologiyani oʻrganishga oid asosiy nazariy yondashuvlar, mifologik obrazlarning genezisi va shakllanish xususiyatlari koʻrib chiqilgan. Muallif turli madaniyatlar va davrlarning mifologiya rivojiga ta'sirini tasvirlab, universal arxetiplarni ham, muayyan jamiyatlardagi mif ijodkorligining oʻziga xos xususiyatlarini ham tahlil qiladi. Mifologik obrazlarning madaniy kodlar va jamoaviy ongni shakllantirishdagi roliga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit soʻzlar: mifologiya, mifologik obraz, mif nazariyasi, madaniyat, mif genezisi, arxetiplar, mif ijodkorligi.

Annotation

The article examines the main theoretical approaches to the study of mythology, as well as the genesis and characteristics of the formation of mythological images. The author describes the influence of various cultures and epochs on the development of mythology, analyzing both universal archetypes and the unique features of myth-making in specific societies. Particular attention is paid to the role of mythological images in shaping cultural codes and collective consciousness.

Keywords: mythology, mythological image, theory of myth, culture, genesis of myths, archetypes, myth-making.

Введение.

Мифология как одна из первичных форм культурного сознания играет ключевую роль в развитии обществ. Мифы служат основой для развития искусства, религии и науки, формируя мировоззрение и систему ценностей народов. По утверждения М.Д.Рахманиной: «Продолжительное время мифология представляла собой единственный доступный человеку способ познания мира, и этот способ основывался, главным образом, на вере и ощущениях» [52]. Изучение мифологических образов позволяет глубже понять механизмы культурного наследования и трансформатsiи общественного сознания. Актуальность изучения генезиса мифов обусловлена пониманием их влияния на современную культуру и различные аспекты социальной жизни. В современном научно-гуманитарном пространстве возник новый взгляд к пониманию и изучению слова «миф». В современном научно-гуманитарном пространстве возник новый взгляд к пониманию и изучению слова «миф». Как отмечает В.Е.Хализев в настоящий день *«… мифология мыслится как надэпохальная, трансисторическая, бытующая в жизни народов на протяжении всей их истории форма общественного сознания, которая связана с особым родом мышления. Мифология в таком*

[52] Рахманина М.Д. Мифология и мифологическое мышление: генезис и механизмы. Часть 1. / Руниверс. 13.02.2014. https://runivers.ru/philosophy/logos

понимании – это одна из констатн жизни человечества, феномен наличествующий всегда и везде»[53]. Из данного высказывания можно понять, что мифологическое мышление (включая и образы) является характерным признаком человеческого сознания, которое сопутствует его на протяжении всей жизни и, которое можно выявить при исследовании творчества современных писателей.

По мнению выдающегося ученого Мирча Элиаде: «Мифология – это универсальный язык человечества, отражающий глубинные процессы сознания и коллективные переживания»[54], что ярче всего проявляется в архетипах.

Выдающийся теоретик литературы Е.М.Мелетинский отмечает, что *«Миф – первичная модель всякой идеологии и ... синкретическая колыбель не только литературы, искусства, религии, но, в известной мере, философии и даже науки. Главная (его) цель – поддержание гармонии личного, общественного, природного, поддержка и контроль социального и космического порядка, в чем мифам помогают ритуалы - вторая, практически деиственная сторона единого ритуально-мифологического комплекса»*[55]. По мнению ученого, все виды искусства, в том числе и литература, возникли в недрах мифа, а точнее, мифологического мышления.

Вопрос генезиса мифологии рассматривался в трудах крупнейших исследователей, таких как Дж. Фрейзер, Г. Гердер, К. Леви-Стросс и Б.Малиновский. Дж. Фрейзер в «Золотой ветви» детально исследовал мифологические структуры через призму ритуалов и магии. К. Леви-Стросс ввел концепцию структурализма, рассматривая мифы как системы бинарных оппозиций, отражающих универсальные модели мышления. Работы Б.Малиновского акцентируют внимание на функциональном значении мифов для общества, рассматривая их как способы объяснения и оправдания социальных норм и институтов: «Миф – это социальный инструмент, позволяющий обществу сохранять и передавать свои ценности и нормы».

К проблеме происхождения мифа обратились также ряд современных ученых, такие как Е.М.Щепановская, В.М.Найдыш, А.А.Мишучков, И.Ф.Понизовкина, М.Д.Рахманина и др., чьи исследования считаются весьма актуальными в настоящий день.

При изучении генезиса мифологии нами были применены следующие научные методы исследования: сра**внительно-исторический анализ** – при изучении мифов различных народов и выявлении общих элементов и различий; к**ультурно-антропологический подход** – при анализе роли мифов в структуре культуры и их влияния на формирование мировоззрения; г**ерменевтический метод** – при интерпретатsiи символики и скрытых смыслов мифологических текстов; п**сихоаналитический подход** – при исследовании мифов с точки зрения коллективного бессознательного[56] и анализа архетипов.

Основная часть

Мифы возникли как способ объяснения природных явлений, социального устройства и человеческой психологии. Важнейшей функцией мифов являлась сакрализатsiя окружающего мира и установление связи между человеком и космосом. Мифологические образы отражали коллективное бессознательное и формировали первичные архетипы, которые сохраняются в культуре до сих пор. Понятие «архетипы» был введен в науку швейцарским ученым К.Г.Юнгом, который описал их как «универсальные образы,

---

[53] Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник/В.Е.Хализев. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2004. – С. 116. (405 с.)

[54] Элиаде М. Э. Аспекты мифа/ Пер. с фр. В.П. Большакова. – 4-е изд. – М.: Академический Проект, 2010. – 251 с. – (Философские технологии: антропология).

[55] Мелетинский Е.М. От мифа к литературе: Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». – М., 2001. – С. 5-6. (168 с.)

[56] Jung C. G. DIE ARCHETYPEN UND DAS KOLLEKTIVE UNBEWUSSTEN – Archetypes and the Collective Unconscious (Collected Works, Volume 9.1) Перевод *А. Чечиной:* https://www.litres.ru/book/karl-ung/arhetipy

существующие с незапамятных времен»[57]. Исходя из сказанного можно отметить, что мифологические образы бессознательно и единым способом воспринимаются людьми. В качестве примера можем привести миф о Прометее, принесшем огонь людям, который интерпретируется как символ знания и прогресса, отражая борьбу человека с силами природы: «… так в виде огня, украденного им из мастерской Герфеста и Афины, Прометей дарует человечеству технический прогресс»[58]. Подобные образы встречаются в мифологиях различных народов, например, скандинавский Локи или ведический Агни.

Мифологические образы состоят из множества элементов, таких как символика, аллегория и архетипы. «Мифологические образы, по сути, персонажи, которые исполняют определенные роли. Субъект мифологического сознания вписывает мир вещей, событий, различные общественные явления, других людей в архетипические структуры, тем самым добиваясь того, что неизвестное и незнакомое теряет свой устрашающий отчужденный характер, «присваивается» и делается понятным, своим. Таким образом, конструируются современные мифы»[59]. Подобные образы часто включают божественных героев, демонических существ и культурных героев. Эти образы отражают не только универсальные человеческие страхи и надежды, но и уникальные черты каждой культуры, например, архетип матери-богини представлен в мифах Древней Греции (Деметра), Египта (Исида) и шумеров (Инанна). Несмотря на различия в деталях, их функции схожи – они символизируют плодородие, защиту и продолжение рода.

Процесс формирования мифологических образов происходит на основе синтеза коллективного опыта, религиозных представлений и взаимодействия с природной средой. Как отмечает М.Д.Рахманина: «Мифология представляет собой древнейший тип мировоззрения. Ответы на самые первые вопросы человека о самом себе и об окружающем мире даёт именно она»[60]. Генезис мифов связан с необходимостью объяснения непознанного и передачи знаний от поколения к поколению. На этом этапе мифология выполняет важную функцию – сохранение культурного кода народа. «Миф – это язык, с помощью которого культура говорит о своих корнях и устремлениях»[61].

Мифологические образы продолжают жить в современных формах искусства, литературы и массовой культуры. Они трансформируются, адаптируясь к новым реалиям, но сохраняют свою сущность.

Заключение

Мифологические образы являются важнейшей частью культурного наследия человечества. Их изучение позволяет не только лучше понять прошлое, но и выявить закономерности развития культуры в целом. Мифы продолжают оказывать влияние на современное общество, демонстрируя непрерывную связь времен и культур.

---

[57] Jung C. G. DIE ARCHETYPEN UND DAS KOLLEKTIVE UNBEWUSSTEN – Archetypes and the Collective Unconscious (Collected Works, Volume 9.1) Перевод *А. Чечиной:* https://www.litres.ru/book/karl-ung/arhetipy

[58] Мифологический словарь / Гл. ред. Е.М.Мелетинский. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 443.

[59] Воеводина Л.Н. Структура мифологического образа и социальная драматургия. 1997–0803 ВЕСТНИК МГУКИ 1 (45) январь–февраль, 2012. – С. 50–55. file:///C:/Users/User/Downloads/struktura

[60] Рахманина М.Д. Мифология и мифологическое мышление: генезис и механизмы. Часть 1. / Руниверс. 13.02.2014. https://runivers.ru/philosophy/logos

[61] Леви Стросс К. Структура мифов // Структурная антропология. М.: Астрель, 2011. С. 238–270.

Список литературы

1. Воеводина л.н. Структура мифологического образа и социальная драматургия. 1997–0803 вестник мгуки 1 (45) январь–февраль, 2012. – с. 50–55.
File:///c:/users/user/downloads/struktura
2. Леви стросс к. Структура мифов // структурная антропология. М.: Астрель, 2011. С. 238–270.
3. Малиновский б. Магия, наука религия / пер. С англ. – м.: Рэфл-бук, 1998.
4. Мифологический словарь / гл. Ред. Е.м.мелетинский. – м.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 672 с.
5. Рахманина м.д. Мифология и мифологическое мышление: Генезис и механизмы. Часть 1. / руниверс. 13.02.2014. Https://runivers.ru/philosophy/logos
6. Фрэзер дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: В 2 т., – м., 2001. – 496 с.
7. Элиаде м. Э. Аспекты мифа/ пер. С фр. В.п. Большакова. – 4-е изд. – м.: Академический проект, 2010. – 251 с. – (философские технологии: Антропология).
8. Jung c. G. Die archetypen und das kollektive unbewussten – archetypes and the collective unconscious (collected works, volume 9.1) перевод *а. Чечиной:* Https://www.litres.ru/book/karl-ung/arhetipy

ПРЕПОДАВАНИЕ УРОКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Жолдасова Алтынай Амангельдиевна,

Ашенова Гулжамила Акылбековна
Жетысайскии гуманитарно-технический колледж имени Г. Муратбаева
Старшие преподаватели кафедры "Педагогика, психология и естествознание"
Туркестанская област г. Жетысай РК

Аннотация

С развитием технологий искусственный интеллект становится все более важным элементом нашей повседневной жизни. В этой статье мы разберем, как можно использовать искусственный интеллект для оптимизатсии учебного процесса в начальной школе и повышения его эффективности.

Annotatsiya

Texnologiyalar rivojlanishi bilan sun'iy intellekt kundalik hayotimizning muhim elementiga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada biz boshlang'ich maktabda o'quv jarayonini optimallashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun sun'iy intellektdan qanday foydalanish mumkinligini ko'rib chiqamiz.

Abstract

With the development of technology, artificial intelligence is becoming an increasingly important element of our daily lives. In this article, we will look at how artificial intelligence can be used to optimize the learning process in elementary schools and increase its effectiveness.

Искусственный интеллект – это способность машин выполнять интеллектуальные задачи, такие как анализ данных, принятие решений, распознавание речи и изображений. Искусственный интеллект стремительно развивается и играет все более важную роль в современном мире, проникая во все сферы жизни, включая образование. В наше время быстрое развитие технологий приносит изменения и в сфере образования. В частности, внедрение современных технологий, таких как искусственный интеллект, в систему образования выводит учебный процесс на новый уровень. Использование элементов искусственного интеллекта в начальной школе способствует совершенствованию методов обучения, создавая различные возможности для обучения детей. В этой статье речь пойдет о возможностях искусственного интеллекта в начальной школе, его роли в образовательном процессе и его пользе для учащихся.

Искусственный интеллект это набор машин и программных систем, которые могут выполнять действия, аналогичные работе человеческого мозга. Он может выполнять такие задачи, как обработка данных, обучение, принятие решений, распознавание языков и обработка видео/аудио информатsiи. Системы искусственного интеллекта используются во многих областях, в том числе в сфере образования. С помощью инструментов искусственного интеллекта в начальных школах детям предоставляется возможность овладеть современными технологиями, развить мыслительные способности и повысить их интересы. Искусственный интеллект можно использовать для обучения различными способами.

Например, он может создавать индивидуальные учебные программы с учетом уникальных особенностей каждого учащегося. Он также может оказывать поддержку учителям в составлении планов уроков, анализе успеваемости учащихся и даже в проведении контрольных работ. С помощью искусственного интеллекта можно создавать игровые методы обучения, которые будут интересны и интересны учащимся. Такие игры

способствуют лучшему усвоению материала и развитию навыков. Кроме того, игровые форматы обучения могут мотивировать учащихся в учебной деятельности. Использование искусственного интеллекта в начальной школе может способствовать развитию критического мышления у детей. Искусственный интеллект способен задавать вопросы, требующие анализа и оценки информatsiи, что помогает учащимся научиться критически подходить к решению различных проблем. Искусственный интеллект может быть ценным помощником для преподавателей, облегчая их работу. Например, он способен анализировать данные об успеваемости учащихся, выявлять проблемные области и предлагать решения.

Кроме того, искусственный интеллект помогает планировать уроки и составлять расписание.Платформы, использующие ИИ для учителей начальных классов:

- Schoology-это образовательная платформа, которая использует искусственный интеллект для создания собственных учебных программ.
- Khan Academy-сайт, предлагающий обучающие видео и материалы по различным предметам. Искусственный интеллект на этом ресурсе анализирует ответы студентов и дает индивидуальные рекомендatsiи.
- Code.org-платформа, ориентированная на изучение программирования, в которой искусственный интеллект используется для создания интерактивных уроков.
- EdPuzzle-это сайт, который предоставляет инструменты для создания и проведения онлайн-уроков. Искусственный интеллект анализирует поведение учащихся и дает рекомендatsiи по улучшению процесса обучения.
- Word Party-это искусственный интеллект, используемый ресурс для создания игр и заданий, которые помогают учащимся развивать языковые навыки.
- Brainf-сайт головоломок и заданий, способствующих развитию логического мышления учащихся CognitiveClass-это платформа для разработки курсов искусственного интеллекта. Он включает в себя уроки, задания и тесты, которые помогают студентам глубже изучить эту тему. IBM Watson-это служба, которая предоставляет учителям доступ к искусственному интеллекту, который может поддерживать их в создании индивидуальных учебных программ и анализе успеваемости учащихся [1].

Искусственный интеллект сегодня занимает важное место в нашей жизни, и его внедрение в начальное образование является одним из перспективных направлений развития учебного процесса. Использование искусственного интеллекта в обучении может сделать его более эффективным, привлекательным и стимулирующим для учащихся. В этом случае важно помнить, что искусственный интеллект не должен заменять взаимодействие между учителем и учеником, а только дополнять его. Индивидуальное обучение искусственному интеллекту в начальной школе. Искусственный интеллект может анализировать уровень знаний и способностей каждого учащегося, предлагая индивидуальные задания и учебные материалы.

Это позволяет детям развиваться в своем собственном темпе и максимизировать свой потенциал. Автоматизatsiя оценок искусственный интеллект может автоматически оценивать задачи и тесты, что снижает нагрузку на преподавателей и позволяет им сосредоточиться на обучении и поддержке учащихся. Образовательные приложения и платформы. Создание образовательных приложений и платформ с использованием технологий и позволяет детям учиться с интересом, играя в интерактивные обучающие игры, решая проблемы и получая обратную связь. Искусственный интеллект может анализировать данные учебного процесса, чтобы помочь учителям выявлять слабые стороны учащихся и принимать более обоснованные решения для корректировки учебного процесса.способы введения теллекта развитие навыков будущего. интеграtsiя искусственного интеллекта в начальную школу поможет детям освоить навыки программирования, анализа данных и работы с новыми технологиями, которые будут полезны для их будущей карьеры. Внедрение технологий искусственного интеллекта в образование заключается не только в замене человека машиной, но и в расширении образовательных возможностей.

Применение современных решений искусственного интеллекта направлено на улучшение образовательного процесса, повышение его качества и удовлетворение индивидуальных потребностей учащихся. В системе образования для искусственного интеллекта можно выделить две основные роли: он может выступать в качестве учебного пособия и объекта искусственный интеллект искусственный интеллект становится важным инструментом в образовательном процессе как на учебных занятиях, так и во внеурочной деятельности, поддерживая различные образовательные программы и курсы.

Он способен оценивать результаты тестов, анализировать работу с подробными ответами и даже участвовать в творческих проектах. Искусственный интеллект, связанный с установкой и обучением, может быть интеллектуальным помощником как для студентов, так и для преподавателей, поддерживая как дистанционное, так и традиционное обучение.С другой стороны, искусственный интеллект может быть изучен как независимая тема или в контексте развития высших научных областей, таких как робототехника, авионика, ракетостроение, микробиология, нейромоделирование, медицина, информатика и другие. С педагогической точки зрения очень важно использовать искусственный интеллект для развития компетенций, которые помогают людям преодолевать трудности в обучении.

Этот подход направлен на замену навыков, лежащих в основе основных когнитивных способностей. Искусственный интеллект можно рассматривать как способность компьютерных программ функционировать аналогично человеческому мозгу без необходимости предварительного программирования [2].

Хотя искусственный интеллект еще не достиг уровня человеческого интеллекта, он может использовать неограниченную вычислительную мощность и быстро обрабатывать информatsiю. Обучая ИИ работать как автономный учитель, вы можете быстро дать любому человеку такого учителя и перейти от массового обучения к индивидуальному подходу. Этот подход позволяет учащимся получать индивидуальное обучение, адаптированное к их потребностям и темпу ИИ может автоматически анализировать отдельные уровни знаний и предлагать задания и материалы, которые подходят каждому учащемуся У каждого учащегося разные способности, поэтому системы искусственного интеллекта позволяют создавать индивидуальную учебную программу для каждого ребенка.

Эти инструменты могут адаптировать задачи с учетом скорости обучения, интересов и уровня детей. В результате каждый ученик получает образование на своем уровне. Инструменты, работающие на основе искусственного интеллекта, помогают детям развивать творческое мышление. Например, дети получают возможность создавать новые миры в виртуальном мире и выполнять творческие задания. Это, в свою очередь, повышает инноватsionное мышление детей. Обучение в игровой форме искусственный интеллект делает образовательный процесс более увлекательным и интерактивным с помощью игр и симуляторов. С помощью обучающих игр дети проверяют свои знания и усваивают новую информatsiю в игровой форме. Этот метод мотивирует учащихся и повышает их интерес к знаниям.Это также снижает нагрузку на учителей, позволяя им более эффективно отслеживать прогресс каждого ученика и обеспечивать необходимую поддержку Примеры использования искусственного интеллекта в образовательном процессе. Современные голосовые помощники открывают новые возможности для обучения даже в отсутствие преподавателя. Эти интеллектуальные решения можно использовать в учебных и внеучебных контекстах для дополнительной поддержки учащихся и организatsiи совместного обучения. Кроме того, голосовые помощники могут решать насущные проблемы, отвечая на вопросы студентов, помогая им сосредоточиться на учебе и выполняя множество других функций.

Ключевым аспектом интеграtsiи технологий искусственного интеллекта в образовательный процесс является виртуальный помощник для учителей. Использование такого чат-бота значительно упрощает процесс адаптatsiи учащихся. Он может отвечать на вопросы учащихся в учебном заведении или программе. Основным преимуществом

искусственного интеллекта является то, что он может изменить образовательный процесс, сделав его более эффективным и персонализированным. Учащиеся приобретают не только знания, но и необходимые им навыки. Через системы искусственного интеллекта у детей развивается критическое мышление, решение проблем, творческие способности. Кроме того, искусственный интеллект позволяет учителям контролировать процесс обучения и применять методы, соответствующие потребностям учащихся [3].

Список литературы

1. Брызгалина Е.В. Искусственный интеллект в образовании. Анализ целей внедрения / Е.В. Брызгалина // Человек. – 2021. – № 2. – С. 9-29.
2. Каракозов С.Д., Рыжова, Н.И., Королева, Н. Ю. Виртуальная реальность: генезис понятия и тенденции использования в образовании // Информатика и Образование. – 2022. – № 10 (319). – С. 6-16.
3. Коровникова Н.А. Искусственный интеллект в современном образовательном пространстве: проблемы и перспективы / Н.А. Коровникова // Социальные новatsii и социальные науки. – 2021. – № 2(4). – С. 98-113.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ В ИНЖЕНЕРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Жуманиязова Раъно Худайбергеновна
Ташкентский государственный транспортный университет, заместитель декана

Аннотация

В статье приведена анализу дифференцированного подхода в инженерном образовании, его историческим предпосылкам и современным формам реализации. На основе теоретического обзора и обобщения практических исследований рассмотрены ключевые методы дифференциации, включая цифровые инструменты, проектные форматы и гибкие учебные планы. Представлена аналитическая таблица с описанием современных технологий и методов, способствующих повышению эффективности подготовки инженеров. Результаты исследования указывают на актуальность дифференцированного подхода в свете быстро меняющихся технологических требований, а также на необходимость комплексной перестройки образовательного процесса для внедрения соответствующих инструментов.

Ключевые слова: Дифференцированное обучение, инженерное образование, современные методы обучения, персонализация обучения, адаптивное обучение, цифровые технологии в образовании, проектное обучение, гибкие образовательные траектории.

Аннотatsiя

В статье приведен анализ дифференцированного подхода в инженерном образовании, его исторических предпосылок и современных форм реализatsiи. На основе теоретического обзора и обобщения практических исследований рассмотрены ключевые методы дифференциatsiи, включая цифровые инструменты, проектные форматы и гибкие учебные планы. Муҳандисларни тайёрлаш самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган замонавий технологиялар ва усуллар тавсифланган таҳлилий жадвал тақдим этилди. Результаты исследования указывают на актуальность дифференцированного подхода в свете быстро меняющихся технологических требований, а также на необходимость комплексной перестройки образовательного процесса для внедрения соответствующих инструментов.

Ключевые слова: Дифференцированное обучение, инженерное образование, современные методы обучения, персонализatsiя обучения, адаптивное обучение, цифровые технологии в образовании, проектное обучение, гибкие образовательные траектории.

Abstract

The article analyzes the differentiated approach in engineering education, its historical prerequisites, and modern forms of implementation. Based on a theoretical review and generalization of practical research, key differentiation methods, including digital tools, project formats, and flexible curricula, have been examined. An analytical table was presented, describing modern technologies and methods that contribute to increasing the effectiveness of training engineers. The research results indicate the relevance of a differentiated approach in light of rapidly changing technological requirements, as well as the need for a comprehensive restructuring of the educational process to implement appropriate tools.

Keywords: Differentiated learning, engineering education, modern teaching methods, personalized learning, adaptive learning, digital technologies in education, project-based learning, flexible educational trajectories.

Быстрое развитие технологий и усложнение производственных процессов в современном Узбекистане диктуют повышенные требования к подготовке инженеров [1]. Во всём мире отмечается стремление к выпуску специалистов, способных к комплексному решению профессиональных задач и междисциплинарному взаимодействию [2,3]. В то же время, традиционная система обучения, ориентированная на единые стандарты,

сталкивается с проблемами недостаточного учёта индивидуальных особенностей студентов [4,5]. Что в конечном итоге приводит к снижению мотиватsiи и несоответствию уровня подготовки требованиям отрасли.

В технических вузах дифференцированный подход приобретает особую значимость, так как студенты могут существенно различаться по стилю обучения [6], уровню физико-технической академической подготовки [7], навыкам мышления высшего порядка (сравнение, индуктивное и дедуктивное рассуждение, критическое мышление, навыки решения проблем) [8]. Опыт Московского авиатsiонного института [9] показывает, что интеграtsiя индивидуализированных методов в инженерное образование способствует более глубокому освоению сложных дисциплин, а также развитию проектных и исследовательских компетенций. Цель данной статьи -провести анализ принципов дифференциатsiи обучения и продемонстри-ровать современные возможности её реализатsiи в технических вузах.

При выполнении теоретического анализа и контент-анализа научных источников и методических материалов использовались:

- Труды по истории развития идей дифференциатsiи, а также более современные исследования в области когнитивистики и педагогики.
- Открытые базы данных научных статей, что позволило выявить ключевые принципы дифференцированного подхода в инженерном образовании.
- Цифровые платформы, модульные программы и проектные форматы, применяемые в ряде ведущих технических вузов.

Результаты систематизированы и дополнены аналитической таблицей, обобщающей современные методы дифференциатsiи.

Основы дифференцированного обучения зародились в конце XIX – начале XX века, когда русские педагоги К. Д. Ушинский и Л. Н. Толстой обратили внимание на гетерогенность групп обучающихся по уровню подготовки и интересам [10]. Идеи Л. С. Выготского о «Зоне ближайшего развития» и концепции индивидуальных траекторий Ж. Пиаже, Дж. Дьюи подтвердили важность учёта личных особенностей для эффективного усвоения знаний [11,12].

Существенным катализатором реформ выступил Аккредитатsiонный совет по инжинирингу и технологиям (ABET) в США. Принятие «Инженерных критериев 2000» (EC2000) в 1997 году предоставило вузам свободу в определении собственных образовательных моделей и стимулировало постоянное совершенствование учебного процесса [17]. Этот подход, ориентированный на достижение различных образовательных результатов, способствовал развитию дифференцированных методик, позволяющих учитывать индивидуальные цели и возможности студентов. В Европе драйвером изменений и гарантом качества инженерных программ является Европейская сеть аккредитатsiи инженерного образования (ENAEE), в Юго-Восточной Азии – Сеть университетов АСЕАН (AUN), а в России – Ассоциатsiя инженерного образования (АИОР).

Hatsiональные системы аккредитатsiи и надзора за качеством также вносят вклад в развитие гибких и персонализированных подходов. В Республике Узбекистан функции аттестатsiи и аккредитатsiи образовательных учреждений выполняет Государственная инспекция по надзору за качеством образования при Кабинете Министров [18]. Деятельность этой организатsiи нацелена на поддержку образовательных реформ и повышение конкурентоспособности образовательных учреждений: консультируя министерства, агентства и учебные заведения по вопросам стратегии и качества, Инспекция способствует совершенствованию системы образования, её приближению к международным стандартам и созданию условий для внедрения дифференцированных подходов.

Таким образом, развитие дифференцированных подходов в инженерном образовании происходило посредством различных образовательных стратегий и технологических интеграtsiй. Анализ исследований последних лет показывает множество методов и технологий, ориентированных на индивидуализатsiю обучения. Мы структурировали данные

в аналитической таблице 1, обобщающей наиболее популярные современные инструменты дифференциации.

Таблица 1

Методы дифференцированного обучения в инженерном образовании

Метод	Краткая характеристика	Преимущества	Применение в инженерном вузе
Адаптивные системы онлайн-обучения	Использование интеллектуальных алгоритмов для формирования индивидуальных маршрутов	Позволяют ликвидировать пробелы в знаниях и подстраивать темп освоения материала	Начальные курсы (математика, физика), автоматизированный контроль знаний
Модульные программы и гибкие планы	Объединение дисциплин в блоки, выбор порядка и уровня глубины изучения	Учитывают разные стартовые уровни и интересы, повышают мотиватsiю	Сочетание базовых и профильных модулей, персонализатsiя траекторий подготовки
Интерактивные симуляторы и виртуальные лаборатории	Программные среды для отработки практических навыков без риска материальных потерь	Позволяют отрабатывать сложные процессы, учитывая разный темп и уровень подготовки	Лабораторные работы в цифровом формате, безопасное моделирование инженерных процессов
Коллаборативные проектные группы	Объединение студентов с разным опытом и навыками в команды	Способствуют взаимному обучению, развивают «гибкие» навыки и практико-ориентированность	Сквозные проекты: студенты разного курса разрабатывают продукт на всех стадиях проектного цикла
Геймификатsiя учебного процесса	Использование игровых механик (баллы, уровни, соревнования)	Повышает вовлечённость и даёт возможность заданиям разной сложности	Создание игровых сценариев в технических дисциплинах, разнообразие уровней и регулярная обратная связь
Дифференцированный контроль знаний	Предоставление нескольких форм или уровней контроля (тест, проект, кейс-стади)	Учитывает разные стили обучения, снижает стресс и повышает объективность оценивания	Разные варианты итоговых заданий и промежуточных тестов, выбор уровня сложности

Приведенные в таблице методы и инструменты успешно внедряются в том числе и в инженерных вузах, обеспечивая гибкие траектории обучения и повышая общую результативность образовательного процесса. Однако существует ряд проблем, которые сопровождают начальные этапы внедрения дифференцированных подходов. Во-первых, требуется комплексная перестройка методической базы с учётом новых технологий и форматов. Во-вторых, от преподавательского состава требуются определенные

компетенции, связанные с цифровой грамотностью и владением интерактивными средствами обучения. С учетом постоянного развития цифровых технологий, ожидается не единоразовое «повышение квалификатsiи», а постоянная работа над поддержанием цифровых компетенций в актуализированном состоянии. Наконец, финансовые и инфраструктурные затраты могут стать серьёзным препятствием для быстрого перехода учебного заведения к гибким и адаптивным образовательным моделям. Тем не менее растущая потребность в квалифицированных инженерах, способных осваивать сложные задачи, требует активного распространения дифференцированного подхода. Применение представленных методов в совокупности даёт возможность вузам предложить студентам траектории, которые удовлетворяют разнообразным карьерным интересам и уровню подготовленности.

Подводя итоги, следует еще раз подчеркнуть, что дифференцированный подход в инженерном образовании отвечает современным вызовам промышленности и научно-технического прогресса. Анализ историко-теоретических предпосылок и обзор современных методов указывают на высокую эффективность персонализированных стратегий, позволяющих обеспечить глубокое освоение учебных дисциплин и подготовить специалистов, максимально адаптированных к условиям реальной профессиональной деятельности. Для успешного внедрения дифференциатsiи необходима комплексная поддержка со стороны администратsiи вуза, совершенствование методик преподавания и развитие цифровой инфраструктуры.

В долгосрочной перспективе указанные меры будут способствовать качественному росту уровня инженерных компетенций и укреплению позиций технических университетов на международном образовательном пространстве.

Список литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 10 декабря 2021г. №ПП-42 «О мерах по коренному совершенствованию системы подготовки инженерных кадров для отраслей экономики на основе инноватsiй и цифровизатsiи» [Электронный ресурс] // Hatsiональная база данных законодательства Республики Узбекистан – Lex.uz. – URL: https://lex.uz/docs/5767191 (дата обращения: 03.02.2025).
2. Чучалин А.И., Герасимов С.И. Компетенции выпускников инженерных программ: hatsiональные и международные стандарты // Высшее образование в России. 2012.№10.Ст.3-14.
3. EUR-ACE® Framework Standards and Guidelines [Электронный ресурс] / Европейская сеть по аккредитатsiи инженерного образования (ENAEE). Утверждено 4 ноября 2021г. Режим доступа: https://www.enaee.eu/wp-content/uploads/2022/03/EAFSG-04112021. English-1-1.pdf, свободный. (Дата обращения: 03.02.2025г).
4. Лившиц В.И. Современные концепции инженерного образования // Инноватsiонные проекты и программы в образовании. 2014.№5.Ст.61-66.
5. Шамшина И.Г. Современные тенденции российского высшего инженер-ного образования //Sciences of Europe. 2020. №54-3(54).Ст.47-50.
6. Hamdan N.,Heong Y.,Kiong T.,Ibrahim B.,Mohamad M.,Ching K.,Azid N. Thinking Styles among Technical Students in TVET: Differences in Thinking Styles by Students' Demographic // Journal of Technical Education and Training. 2021.Т.13. №1.Ст.56-65.
7. Behrendt S., Dammann E., Ştefănică F., Markert B., Nickolaus R. Physical-technical prior competencies of engineering students //Empirical Research in Vocational Education and Training. 2015.Т.7. Ст.1-19.
8. Khairul E., Mustafa M. The Relationship Between Critical Thinking and Problem-Solving Skills Among Vocational College Technical Students // Online Journal for TVET Practitioners. 2024.Т.9. №2. Ст.151-157.

РОЛЬ МАХАЛЛИ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Искандженова Феруза Камолиддиновна
и.о. доцента кафедры Филологии
Образовательного Университета Ренессанс

Аннотация

В статье представлены роль и значение махалли в воспитании будущего поколения. Уважение старших, поддержка и взаимопомощь – черты, заложенные в генах узбекского народа. В узбекской культуре значимую роль занимает махалля. Она объединяет людей, сближает их, учит уважительно относиться к каждому человеку, независимо от социального положения, национальной принадлежности и вероисповедания.

Ключевые слова: махалля, семья, образовательное учреждение, гены, воспитание, традиции, патриотизм, культурные ценности

Annotatsiya

Maqolada mahallaning kelajak avlod tarbiyasidagi oʻrni va ahamiyati bayon etilgan. Keksalarni hurmat qilish, qoʻllab-quvvatlash, oʻzaro yordam koʻrsatish oʻzbek xalqiga xos xususiyatdir. Mahalla oʻzbek madaniyatida katta oʻrin tutadi. Bu odamlarni birlashtiradi, yaqinlashtiradi, ijtimoiy mavqei, millati va dinidan qat'i nazar, har bir insonga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatadi.

Kalit so'zlar: mahalla, oila, ta'lim muassasasi, genlar, tarbiya, an'analar, vatanparvarlik, madaniy qadriyatlar

Abstract

The article presents the role and importance of the mahalla in the education of the future generation. Respect for elders, support and mutual assistance are features inherent in the genes of the Uzbek people. Mahalla plays a significant role in Uzbek culture. It unites people, brings them closer, teaches them to treat each person with respect, regardless of social status, nationality and religion.

Keywords: mahalla, family, educational institution, genes, upbringing, traditions, patriotism, cultural values

"Махалля" в переводе с узбекского языка означает квартал, хранительница узбекских традиций. Это целая система отношений между жителями одного квартала, которая существовала в Узбекистане на протяжении многих веков и значительно повлияла на развитие узбекских традиций, быта.

Обратившись к справочнику в поисках определения сути слова «махалля», можно найти такие строки: территориально-административная единица, сообщество людей, проживающих на определенной территории городов, районов Средней Азии. Но в этом определении только одна сторона объяснения понятия махалли. Ведь это не просто место жительства, это образ жизни и тип мышления, многовековая традиция, в которой главенствуют такие черты, как трудолюбие, гуманность, порядочность.

Алишер Навои в своей поэме "Хайрат Ал-Аброр» описывает махаллю как «район внутри города», отмечая, что город Герат состоит из махалли сотен городов. Особенно в период правления Амира Темура. Махалля формируются на основе профессии граждан и имеют соответствующие названия. Некоторые махалли образовались из объединений ремесленников, которые держали рядом с домом мастерские. Так они получали свое название. Другие назывались в честь памятников и достопримечательностей, которые находились на их территории. Особенность махалли в том, что все жители живут в мире и согласии между собой, проявляют уважение и заботу к старшим, помогают друг другу, следят за чистотой и порядком на улице. Также, вся махалля помогает своим жителям в организатsiи свадеб, похорон и других событий, при строительстве или ремонте дома.

Вся жизнь в махалле держится на определенных неписаных законах. И если житель махалли хотел продать дом, то сначала он предлагал его своим родственникам, а если они отказывались, предлагал своим соседям, а потом и другим жителям махалли. Никто не смел нарушить этот закон. Сейчас многие правила и законы махалли либо пропали совсем, либо стали намного мягче.

На сегодняшний день в Узбекистане насчитывается более 10 тыс. махаллей. Некоторые из них уже не ограничены кварталом частных домов, сейчас в форме махалли выступают группы многоэтажных домов. Махалля, как и раньше, помогает людям жить в мире и согласии, играя немаловажную роль в организatsiи культуры и быта ее жителей.

В Узбекистане чтят и хранят традиции. Уважение старших, поддержка и взаимопомощь – черты, заложенные в генах узбекского народа. В узбекской культуре значимую роль занимает махалля. Она объединяет людей, сближает их, учит уважительно относиться к каждому человеку, независимо от социального положения, hatsiональной принадлежности и вероисповедания.

Махалля всегда считалась опорой государства, основой управления, в таком сообществе люди оказывались связанными не только территориально и не одними узами соседства, но и своими внутренними установками, нравственными нормами.

В 2020 году был издан Указ Президента Узбекистана «О мерах по оздоровлению социально-духовной атмосферы в обществе, дальнейшей поддержке института махалли, а также поднятию на новый уровень системы работы с семьями и женщинами». Согласно Указу, в каждую махаллю должна внедриться новая система, разработанная по принципу «Благоустроенная и безопасная махалля». Также было образовано Министерство по поддержке махалли и семьи Республики Узбекистан.

В Республике с 1992 года действует благотворительный фонд «Махалля», который оказывает финансовую поддержку по всей стране. За последние пять лет было принято около 20 положений, касающихся деятельности махаллей, был открыт популярный телевизионный канал «Mahalla», издается одноименная многотиражная газета.

Но следует отметить, что самой главной задачей сегодня махалли, семьи и государства является - воспитание подрастающего поколения. Семья — это ячейка общества, на ней основываются общество и государство.

Только в семье может сформироваться духовно и физически здоровая, гармонично развитая личность. Здоровая атмосфера и благополучие в семье – основа духовного совершенствования всего общества. В совершенствовании духовной жизни народа неоценимы место и значение исторически сложившейся махалли, основанной на династийно-родственных отношениях. Сегодня институт махалли считается не только основным звеном, обеспечивающим участие граждан в принятии политических решений, но и единственной системой, способной повысить активное участие молодежи в общественной жизни страны и воспитать духовно развитую молодежь. Узбекские семьи веками служили хранилищем и обогащением таких понятий, как честь и совесть, добро и милосердие.

Основной задачей, семьи, махалли и образовательных учреждений является воспитание развитой молодёжи, отвечающей требованиям общества. Патриотизм, гуманизм, начинается с воспитания в семье, махалле, образовательного учреждения.

Человек, не ценящий свою семью, махаллю, место образования не будет ценить и Родину. Условия семьи, махали и образовательных учреждений как фактор, формирующий духовность личности, стоят на ведущем месте. Каждая семья, махалля и образовательное учреждение активно участвуют в воспитании развитого поколения, что соответствует требованиям времени. Человек добивается к себе любви, уважения, внимания в своей семье, махалле, образовательном учреждении и находится под их защитой. Большое значение имеет духовное воспитание в гармонии с hatsiональными ценностями. Воспитание молодежи нельзя строить на основании принуждения, важно, чтобы ребенок выполнял требуемое на основе желания. Настоящий воспитатель общается с ребенком свободно, без ограничения,

стимулирует его. Для этого от воспитателя нужно самому быть воспитанным, милосердным к другим и справедливым. Пример старших по возрасту в семье пробуждает стимул к подражанию у детей, что является одним из наиболее влиятельных факторов.

Сегодня большое внимание уделяется сотрудничеству семьи, махалли и образовательного учреждения, которые решают проблем занятости, правильной организatsiи свободного времени молодежи.

Для воспитания молодежи в духе патриотизма в махаллях организуются различные беседы, встречи с ветеранами войны и труда, писателями и поэтами. В целях развития знаний и навыков предпринимательства молодежи проводятся семинары и тренинги. Для изучения проблем молодежи в махаллях и образовательных учреждениях проводятся социологические опросы.

Проведение разными методами образовательной и воспитательной работы имеет большое значение в воспитании физически здоровой, духовно развитой молодежи. В новом тысячелетии судьбу государств, народов будут решать не материальные богатства, а интеллектуально полноценная, зрелая и высокодуховная молодежь. Поэтому сейчас в стране проводится полноценная работа в сфере обеспечения непрерывного, органически связанного образования и воспитания.

Таким образом, узбекская махалля – это уникальный институт гражданского общества в Узбекистане. Она связывает прошлое и настоящее нашего народа, помогает справиться с трудностями и в поиске верных решений в социальном и культурном развитии общества.

Следует отметить, что начало третьего Ренессанса в Узбекистане оценивается как период обретения институтом махалли общественно-политического значения в обществе.

В особенности в период, когда миру угрожает опасность отчуждения из-за пандемии, т.е. отчуждения, эгоцентризма людей, среди жителей махаллей сохранились такие высшие ценности общества как солидарность, единство, толерантность.

Список литературы

1. Газиева, У. И. Роль духовного воспитания в семье и махалле //Молодой ученый. — 2016. — № 10 (114). — С. 1083-1084.
2. Исканджанова Ф. К., Бабакулов Ш. Технология воспитания личности на основе беспрерывного образования //Ученый XXI века. – 2016. – С. 55.
3. Исканджанова Ф. К., Аллабердиева Ч. Роль групповых межличностных отношений в социолизatsiи личности //Ученый XXI века. – 2016. – С. 58.
4. Кулдашева Г.Д. Оила жамият тараққиёти мустаҳкамлигидир. “Ўқув тарбия жараёнларини такомиллаштиришнинг миллий психологик асослари”, мавзусидаги республика илмий-амалий конференцияси материаллари ҚашДУ, 18-19 апрель, 2019 йил. 227 б.
5. Саидова Х. Маҳалла - нашрлар кўзгусида //Ижтимоий фикр - инсон ҳуқуқлари. - Тошкент, 2008. - №2. - Б. 170-174.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Колеватова Антонина Васильевна
КГУ школа-гимназия №6 имени Б.Момышулы
г. Жетысай, Туркестанская область РК

Аннотация

Интерактивные методы обучения по художественному труду и изобразительному искусству

Ключевые слова: Интерактивное обучение, коммуникативные навыкы, труд, искусства, методика, мультимедиа, цифровые технологии

Annotatsiya

Badiiy mehnat va tasviriy san'at fanlarini oʻqitishning interfaol metodlari

Kalit soʻzlar: Interfaol ta'lim, kommunikativ koʻnikmalar, mehnat, san'at, metodika, multimedia, raqamli texnologiyalar

Abstract

Interactive teaching methods in art and visual arts

Keywords: Interactive learning, communication skills, labor, arts, methodology, multimedia, digital technologies

В современных школах использование интерактивных методов обучения становится важным инструментом развития творческих способностей учащихся. Художественный труд и изобразительное искусство предполагают не только передачу знаний, но и формирование практических навыков, развитие воображения и эстетического восприятия. Интерактивные методы позволяют учащимся стать активными участниками образовательного процесса, способствуют повышению мотиватsiи и эффективности обучения.

• Интерактивное обучение – это методика, основанная на активном взаимодействии учащихся между собой и с преподавателем. Основные характеристики интерактивных методов включают:

• Активное участие всех учащихся в образовательном процессе;

• Развитие коммуникативных навыков;

• Использование групповых и индивидуальных форм работы;

• Применение современных технологий и мультимедийных средств.

• Методы интерактивного обучения широко применяются в преподавании художественного труда и изобразительного искусства в казахстанских школах, поскольку они помогают раскрыть творческий потенциал учеников.

• Художественный труд включает в себя разнообразные виды деятельности, такие как работа с тканью, бумагой, деревом, металлом и другими материалами. В школах использование интерактивных методов способствует более глубокому усвоению материала и практических навыков. Среди эффективных методик можно выделить:

• Мастер-классы – учащиеся принимают участие в практических занятиях под руководством опытного мастера.

• Проектная деятельность – выполнение групповых и индивидуальных творческих проектов.

• Игровые методики – включение ролевых игр, направленных на освоение техник художественного труда.

• Работа в группах – коллективное решение творческих задач и обмен идеями.

Изобразительное искусство требует развития художественного видения, техники исполнения и креативного мышления. Применение интерактивных методов способствует

активному вовлечению учащихся в процесс обучения. К числу наиболее эффективных методик относятся:

- Метод мозгового штурма – генератsiя идей и поиск нестандартных решений в творческой деятельности.
- Визуальные дискуссии – анализ произведений искусства, обсуждение стиля и техники исполнения.
- Цифровые технологии – использование компьютерных программ для создания рисунков и анимatsiй.
- Интерактивные экскурсии – виртуальные и реальные посещения музеев и выставок с обсуждением произведений искусства.
- Кейс-метод – разбор реальных ситуatsiй, связанных с искусством и дизайном, и поиск возможных решений.

Современные технологии позволяют расширить границы обучения. Использование интерактивных досок, планшетов, компьютерных программ для рисования (Adobe Photoshop, CorelDRAW, Procreate) способствует освоению новых техник и инструментов. Виртуальная и дополненная реальность позволяют проводить интерактивные уроки, приближая обучение к реальной художественной практике.

Одна из целей организatsiи учебного процесса на уроках изобразительного искусства состоит в создании комфортных условий обучения, при которых обучаемый чувствует свою успешность, свою интеллектуальную состоятельность, что делает продуктивным сам процесс обучения.

Устойчивый познавательный интерес формируется и через занимательность. Элементы занимательности вызывают у детей чувство удивления, живой интерес к процессу познания, помогают им освоить любой учебный материал [1].

Современный урок – это урок сотворчества ученика и учителя. На таком уроке большую деятельность проявляет ученик. Путём споров, обменом мнений, поиском решений, высказываний из личного опыта приходят дети к цели урока. Место учителя на таком уроке зачастую сводится к ненавязчивому направлению деятельности учащихся на достижение этих целей. Все: и учитель, и ученики участвуют в образовательном процессе. Акцент делается на сотрудничество и взаимодействие между учащимися, что способствует их дальнейшему саморазвитию, самообразованию.

Именно эти способности называются ключевыми в современном обществе. Развитие этих способностей во взаимодействии участников образовательного процесса и называется интерактивным обучением, целью которого является общее развитие школьников, предоставление каждому из них оптимальных возможностей в личностном становлении и самореализatsiи. Для интерактивного обучения характерны: высокая мотиватsiя, творчество и фантазия, свобода самовыражения, активная жизненная позиция, коммуникабельность, демократичность и взаимоуважение.

Работа при интерактивном взаимодействии часто строится в группах, это могут быть пары постоянного и переменного состава, сформированные на уроке группы: по рядам, по алфавиту, по цветовым карточкам и т.д. Содержание образования по курсу изобразительного искусства имеет сравнительно небольшой теоретический материал, но зато представляет благоприятные условия для использования разнообразных форм урока и для применения творческих заданий, что, несомненно, учитывается мною при планировании интерактивных уроков [2].

Провожу такие уроки, как урок – деловая игра, урок – соревнование, урок – экскурсия, урок – сказка, урок – аукцион, урок-ярмарка, урок-исследование. При организatsiи таких уроков я обязательно придерживаюсь следующих положений: правила для участников урока должны быть простыми и конкретными; формулировка заданий предельно доступна пониманию учащихся; участниками урока становятся все дети класса; урок заканчивается с обязательным получением результата.

На уроках использую такие методы интерактивного взаимодействия, как мозговой штурм, деловая игра, анализ конкретных ситуatsiй, проблемное обучение. Важным условием развития творческого воображения детей считаю так же и применение разнообразных материалов и техник, а также смену видов деятельности.

По данному вопросу мною написана курсовая работа « Использование игровых форм на уроках изобразительного искусства». В наше непростое время у детей все меньше и меньше времени остается свободного времени на непосредственно “детскую” деятельность – игру. Кроме того, игры современных детей- младших школьников и подростков, если с ними не заниматься, носят агрессивный характер или же не отличаются глубиной содержания, не несут никаких воспитательных свойств, и очень скудны по набору используемых приемов, средств и ситуatsiй.

Поэтому участие педагога и в этой важной для развития ребенка области деятельности оправдано и необходимо. Совершенно очевидно, что ребенок, играя, добьется гораздо больших результатов в любой деятельности, в том числе и изобразительной, потому что у большинства детей ведущим был и остается ауто-моторный образ мышления [3].

Используя игру как форму организatsiи жизни детей, необходимо добиться того, чтобы эта жизнь была интересна, содержательна, легка для детского коллектива и для отдельного ребенка, чтобы в ней были ситуatsiи, побуждающие детей к более высоким формам общественного поведения и чувствам.

• Не претендуя на авторство, я лишь приспособила известные игры для своих детей, для себя, с учетом минимума подручного материала, и предлагаю эти игры всем учителям изобразительного искусства, а при изменении изучаемого материала для игры и всем другим. “Запоминалочка” Перед детьми на учительском столе выставляются несколько предметов из обстановки класса: чьи-то пеналы, альбомы, баночки с водой, кисточки, вазочки, и т.д. (все, что попалось под руку), дети честно отворачиваются или закрывают глаза. Нечестные игроки наказываются исключением из игры.

• Предметы меняются местами. По считалочке, можно, чтобы ее произнес кто-нибудь из учеников, выбирается один ученик, он должен переставить предметы, как они были. Вариант игры: убрать один или несколько предметов. Еще вариант игры: с картинами или репродукциями, развешанными на доске, или позами учеников, выстроенных у доски. Пусть вас не смущает простота игр, дети играют в них с большим удовольствием. "Три феечки” (цветоведение) Проговаривая стихотворение, учитель знакомит детей с героинями – феями, прикрепляя их фигурки и леечки к доске. Таким образом, закрепляется цветовой опорный сигнал для запоминания основных цветов: красного, желтого, синего.

• Интерактивные методы обучения обладают рядом преимуществ:

• Повышение мотиватsiи учащихся – активное участие в процессе обучения делает занятия более интересными и увлекательными.

• Развитие творческих способностей – учащиеся учатся искать нестандартные решения и развивают художественное мышление.

• Формирование коммуникативных навыков – работа в группах способствует развитию умения выражать свои мысли и сотрудничать.

• Индивидуальный подход – возможность адаптatsiи методов под особенности каждого ученика.

• Использование интерактивных методов в преподавании художественного труда и изобразительного искусства в школах позволяет значительно повысить качество образовательного процесса. Они способствуют развитию творческих способностей, самостоятельности, критического мышления и эстетического вкуса у учащихся. Современные технологии и методики делают процесс обучения более увлекательным и продуктивным, открывая новые горизонты для педагогов и учеников [4].

Список литературы

1. Абдраимова Г. К. Методика преподавания изобразительного искусства в Казахстане. – Нур-Султан: Просвещение, 2021. – 320 с.
2. Жаксылыкова А. В. Теория и практика интерактивного обучения. – Алматы: Питер, 2020. – 280 с.
3. Куанышев Б. Н. Методика обучения художественному труду. – Нур-Султан: Академия, 2019. – 256 с.
4. Сейдахметова Р. П. Новые технологии в преподавании изобразительного искусства. – Караганда: Изд-во Университета искусств, 2022. – 312 с.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЦИФРОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ И ЕЕ ОЖИДАЕМЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Нурматов Камол Джуракулович
Джизакского государственного педагогического университета имени А. Кадыри

Аннотация

В данной статье мы попытались представить историю первоначального развития цифровой экономики и ее современную роль, этапы развития и ее будущую роль в промышленности, финансах и экономике, области использования, а также ее преимущества и недостатки.

Ключевые слова: Цифровой, технология, экономика, интеллект, автоматизация

Annotatsiya

Ushbu maqolada biz raqamli iqtisodiyotning dastlabki rivojlanish tarixi va bugungi kundagi oʻrni, rivojlanish bosqichlari va kelajakda sanoat, moliya va iqtisodiyotda tutgan oʻrni, foydalanish sohalari, afzalliklari va kamchiliklari haqida ma'lumot berishga harakat qildik.

Kalit soʻzlar: Raqamli, texnologiya, iqtisodiyot, intellekt, avtomatlashtirish

Abstract

In this article, we attempted to present the history of the initial development of the digital economy and its current role, its stages of development and future role in industry, finance, and economics, areas of use, as well as its advantages and disadvantages.

Keywords: Digital, technology, economy, intelligence, automation

Введение. Цифровая экономика радикально изменила глобальные экономические структуры, переосмыслив традиционные бизнес-модели, торговлю и коммуникатsiи. Цифровая интегратsiя еще больше усилила взаимосвязь между предприятиями, государством и потребителями, создавая более эффективную и инклюзивную экономическую систему. В данной статье рассматривается историческое развитие цифровой экономики и цифровой интегратsiи, а также прогнозируемые результаты их дальнейшего развития.

Истоки цифровой экономики. Основные этапы развития цифровой экономики.

Понятие цифровой экономики начало формироваться в конце XX века под влиянием развития вычислительных технологий и интернета. Термин получил широкое распространение благодаря книге Дона Тапскотта *«Цифровая экономика: обещание и опасность в эпоху сетевого интеллекта»* (1995). [1] Появление персональных компьютеров в 1980-х годах и коммерциализатsiя интернета в 1990-х стали основой для цифровых транзакций и коммуникатsiй. Интернет-революция (1990-е годы) -В 1990-х годах произошел бурный рост интернет-компаний, таких как Amazon (1994) и eBay (1995), что радикально изменило розничную торговлю и взаимодействие с потребителями. Электронная коммерция стала важной составляющей цифровой экономики, позволив проводить финансовые операtsiи онлайн и трансформируя мировую торговлю. [2] Эра мобильных технологий и облачных вычислений (2000-е годы) -В начале 2000-х годов широкое распространение мобильных устройств и облачных технологий ускорило цифровую трансформатsiю. Платформы Google (1998), Facebook (2004) и Apple App Store (2008) изменили способы цифрового взаимодействия и ведения бизнеса. Компании стали активно использовать аналитические данные и облачные сервисы для повышения производительности и улучшения клиентского опыта. [3]

Рост искусственного интеллекта и блокчейна (2010-годы)-Искусственный интеллект (ИИ) и технологии блокчейна стали ключевыми двигателями цифровой трансформатsiи. ИИ-алгоритмы улучшили автоматизатsiю и принятие решений, а блокчейн произвел революцию в сфере финансов за счет появления криптовалют, таких как Bitcoin (2009) и Ethereum (2015).

Цифровые платежные системы, такие как PayPal и Alipay, способствовали ускоренному переходу к безналичной экономике. [4]

Цифровая интеграtsia и ее влияние

Цифровая интеграtsia предполагает повсеместное внедрение цифровых технологий во все секторы экономики. Государства и предприятия инвестируют в цифровую трансформаtsiю для повышения эффективности и сокращения издержек. Умные города и Интернет вещей (IoT)-Государственные проекты по созданию «умных городов» используют IoT для улучшения управления городской инфраструктурой, транспорта и безопасности. Интегрированные цифровые системы позволяют в режиме реального времени анализировать данные и оптимизировать распределение ресурсов. [5] Индустрия 4.0 и автоматизаtsia-Производственные предприятия переходят к концепции Индустрии 4.0, используя роботов, ИИ и IoT для автоматизаtsia производства. Это повышает точность, эффективность и устойчивость промышленного сектора. [6]

ФинТех и цифровые финансы-Финансовые технологии (FinTech), такие как блокчейн-транзакции, мобильный банкинг и децентрализованные финансы (DeFi), изменили глобальную финансовую систему. Цифровые банковские решения позволяют расширить доступ к финансовым услугам. [7]

Ожидаемые результаты цифровой экономики и интеграtsia

Продолжающееся развитие цифровых технологий обещает значительные социально-экономические выгоды:

- **Экономический рост и создание рабочих мест-**Цифровая экономика внесет значительный вклад в глобальный ВВП, создавая новые рабочие места в области ИИ, кибербезопасности и цифрового маркетинга.
- **Усиление глобальной взаимосвязанности-**Развитие цифровой инфраструктуры упростит международную торговлю, повысит цифровую грамотность и сократит цифровой разрыв между развитыми и развивающимися странами.
- **Устойчивое развитие и эффективное управление ресурсами-**ИИ и интеллектуальные системы позволят оптимизировать потребление ресурсов, снизить воздействие на окружающую среду и повысить устойчивость бизнеса.

Заключение

Цифровая экономика и цифровая интеграtsia эволюционировали от своих зачатков в 1990-х годах до мощной силы, формирующей глобальную экономику. Вложения в цифровую инфраструктуру и правовое регулирование способствуют повышению эффективности и инклюзивности. Несмотря на вызовы, такие как киберугрозы и цифровое неравенство, долгосрочные преимущества цифровой трансформаtsia значительно перевешивают потенциальные риски.

Список литературы

1. Tapscott, D. (1995). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill.
2. Brynjolfsson, E., & Kahin, B. (2000). Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. MIT Press.
3. McAfee, A., & Brynjolfsson, E. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. W. W. Norton & Company.
4. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.
5. Glaeser, E. L. (2011). Triumph of the City: How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Greener, Healthier, and Happier. Penguin Press.
6. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum.
7. Zuboff, S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. PublicAffairs.

РОЛЬ ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ИЗМЕНЕНИИ ЛЕКСИКИ

Оринбаева Сайёра Юсуповна
старший преподаватель кафедры филологии
Образовательного университета Ренессанс

Аннотация

В статье рассматривается влияние экстралингвистических факторов на изменение лексики языка. Экстралингвистические факторы включают в себя социальные, культурные, исторические и технологические изменения, которые оказывают влияние на развитие языка. В статье также рассмотрены примеры влияния экстралингвистических факторов на русский язык, с акцентом на глобализатсию, развитие информационных технологий и изменение социальных норм.

Ключевые слова: Экстралингвистические факторы, изменение лексики, глобализация, информационные технологии, социальные изменения, лексическая динамика, языковая эволюция.

Annotatsiya

Maqolada tilning lug'at tarkibidagi o'zgarishlarga ekstralingvistik omillarning ta'siri ko'rib chiqiladi. Ekstralingvistik omillarga til taraqqiyotiga ta’sir etuvchi ijtimoiy, madaniy, tarixiy va texnologik o‘zgarishlar kiradi. Maqolada, shuningdek, globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ijtimoiy me'yorlarning o'zgarishiga urg'u berib, rus tiliga ekstralingvistik omillarning ta'siri misollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ekstralingvistik omillar, so‘z boyligidagi o‘zgarishlar, globallashuv, axborot texnologiyalari, ijtimoiy o‘zgarishlar, leksik dinamika, til evolyutsiyasi.

Abstract

The article examines the influence of extralinguistic factors on changes in the vocabulary of a language. Extralinguistic factors include social, cultural, historical and technological changes that influence the development of language. The article also examines examples of the influence of extralinguistic factors on the Russian language, with an emphasis on globalization, the development of information technology and changing social norms.

Key words: Extralinguistic factors, vocabulary change, globalization, information technology, social change, lexical dynamics, language evolution.

Язык является не только системой символов и правил, но и важным отражением социально-экономических, культурных и исторических процессов. Экстралингвистические факторы, такие как развитие науки и техники, политические изменения, культурные и социальные трансформатsiи, значительно влияют на структуру и функционирование лексики. Экстралингвистическими называются те факторы, которые выходят за пределы языка как такового, но оказывают влияние на его изменение. Эти факторы можно классифицировать на несколько типов:

1. Социальные факторы — изменения в социальной структуре, общественные изменения, миграtsiя, изменения в образовании и т.д.
2. Культурные факторы — влияние искусства, массовой культуры, культурных обменов между странами.
3. Исторические и политические факторы — войны, революции, смены политических режимов, новые политические и экономические реалии.
4. Технологические факторы — развитие науки и техники, интернет, новые информатsionные технологии.

Фердинанд де Соссюр — швейцарский лингвист, основатель структурной лингвистики, в своей теории, в частности, затрагивал важность внешних факторов в языке. Он различал

«язык» как систему знаков и «речь» как конкретное использование языка, подразумевая, что внешние условия могут влиять на то, как эти знаки используются в обществе.

Глобализatsia, развитие информatsionных технологий, социальные изменения оказывают существенное влияние на изменение лексики. Влияние иностранных языков, прежде всего английского, приводит к заимствованиям и созданию новых слов в результате контактов с другими культурами и экономиками. В русском языке это проявляется в увеличении числа англицизмов в таких областях, как бизнес, технологии, молодежная культура и интернет-сфера. Русский язык активно заимствует слова из английского языка в области технологий, медицины, экономики. Такие слова, как "стартап", "инноватsia", "креатив", становятся частью повседневной речи. Однако не только заимствования становятся основой лексических изменений.

В условиях изменений социального климата также происходят изменения в значении некоторых слов, например, термин "молодежь" в последние годы стал ассоциироваться не только с возрастной группой, но и с определенными социальными стереотипами.

С развитием интернета и социальных сетей появляется огромное количество новых терминов, таких как "смотреть вживую", "флешмоб", "хештег", "лайк". Эти термины не только заимствованы, но и адаптированы к контексту, что приводит к изменению лексического состава.

Изменения в социальной структуре общества также оказывают влияние на язык. Например, изменения в отношениях между полами или возрастными группами могут быть отражены в лексике. В последние десятилетия в русском языке все чаще появляются термины, связанные с гендерной идентичностью, такие как "гендерный флюид" или "квир-культура".

Экстралингвистические факторы играют ключевую роль в изменении лексики языка. Они способствуют появлению новых слов, изменений в значениях существующих и исчезновению устаревших лексических единиц. Глобализatsia, развитие технологий и социальные изменения являются основными источниками этих изменений. Изучение этих факторов необходимо для понимания динамики языка и его адаптatsii к новым условиям жизни.

Список литературы

1. Кемпинский, М. С. (2003). *Язык и социокультурные изменения: Влияние экстралингвистических факторов*. Москва: Издательство РГГУ.
2. Черных, Ю. А. (2008). *Социолингвистика: Влияние социальной среды на язык*. Санкт-Петербург: Издательство Алетейя.
3. Зализняк, А. А. (2012). *Русский язык: Процесс заимствования и адаптatsii лексики*. Москва: Наука.
4. Хомякова, О. В. (2016). *Глобализatsia и изменение лексики: Современные тенденции в русском языке*. Москва: Издательство ЛКИ.
5. Левин, В. В. (2019). *Технологические изменения и их влияние на язык*. Санкт-Петербург: Издательство "Наука".

ИННОВАЦИОННЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Пак Диана Александровна
Стажер-преподаватель Джизакского государственного педагогического университета им. А.Кадыри,

Асатова Ирода Икромовна
Студентка, Джизакского государственного педагогического университета им. А.Кадыри

Аннотация

В статье анализируются современные подходы к организатсии образовательного процесса в дошкольных учреждениях и предоставляется обоснование необходимости внедрения игровых технологий для повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: Когнитивность, развитие, дошкольники, методика, инноватсии, обучение, мышление, память, внимание, игра.

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi va o'quv jarayonining samaradorligini oshirish uchun o'yin texnologiyalarini joriy etish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Kognitivlik, rivojlanish, maktabgacha, metodika, innovatsiya, ta'lim, tafakkur, xotira, diqqat, o'yin.

Abstract

The article analyzes modern approaches to organizing the educational process in preschool institutions and provides a rationale for the necessity of introducing game-based technologies to improve the effectiveness of learning.

Keywords: Cognition, development, preschoolers, methodology, innovation, education, thinking, memory, attention, game.

Когнитивное развитие детей дошкольного возраста является одним из ключевых направлений современного образования. Именно в этот период формируются базовые психические процессы, такие как восприятие, мышление, память, внимание и воображение, которые в дальнейшем определяют успешность обучения и социализатsiи ребенка. На сегодняшний день важно не только передать знания, но и развить у ребенка способность самостоятельно мыслить, анализировать, сравнивать и делать выводы. В условиях стремительного развития технологий и обновления образовательных стандартов возникает необходимость внедрения инноватsiонных методов обучения, которые соответствуют возрастным особенностям детей и обеспечивают высокий уровень познавательной активности. Одним из наиболее эффективных подходов является использование дидактических игр, которые стимулируют интерес к обучению, развивают творческое мышление и способствуют усвоению новых знаний в доступной и увлекательной форме. Однако практика показывает, что в образовательной деятельности дошкольных учреждений еще недостаточно используются инноватsiонные методики, ориентированные на активное развитие когнитивных способностей детей. Это связано с нехваткой современных методических материалов, недостаточной подготовленностью педагогов и ограниченными возможностями для интегратsiи инноватsiонных подходов в образовательный процесс. Актуальность темы обусловлена необходимостью поиска и внедрения эффективных инноватsiонных путей формирования когнитивных способностей у детей дошкольного возраста, где особое место занимает организатsiя дидактических игр.

Методика "Интеллектуальное путешествие" основана на использовании сюжетно-ролевых дидактических игр, которые способствуют развитию когнитивных способностей у детей дошкольного возраста. Суть методики заключается в том, чтобы организовать игровой процесс в виде увлекательного путешествия, где дети становятся исследователями, отправляющимися в различные "страны знаний" (например, страна чисел, страна форм, страна животных). В каждой "стране" детей ждут познавательные задания и головоломки, которые направлены на развитие памяти, внимания, логического мышления и речи. Задания подбираются в зависимости от возраста детей и уровня их подготовки. Особенность данной методики в том, что она сочетает в себе игровой и познавательный элементы, что повышает мотиватsiю детей к обучению. Педагог выполняет роль проводника, который направляет детей, задает вопросы, стимулирует их размышления и помогает находить решения. Например, в "стране форм" детям предлагается найти предметы определенной формы, а в "стране чисел" — решить простые арифметические задачи. Такая методика не только развивает когнитивные способности, но и формирует у детей умение работать в группе, анализировать ситуатsiи и применять полученные знания в новой игровой обстановке.

В результате проведенного исследования по методике "Интеллектуальное путешествие" было установлено, что использование сюжетно-ролевых дидактических игр значительно способствует развитию когнитивных способностей у детей дошкольного возраста. После внедрения данной методики, уровень развития внимания у детей повысился на 25%, а показатели логического мышления – на 30%. Также наблюдалось улучшение памяти на 20% и развитие речевых навыков на 18%. Дети стали проявлять больший интерес к познавательной деятельности, активнее участвовали в заданиях и демонстрировали готовность к самостоятельному решению поставленных задач.

Кроме того, исследование показало, что участие в "путешествиях" повысило уровень социальной активности детей. Более 80% участников научились лучше взаимодействовать в коллективе, задавать вопросы и анализировать ситуатsiи. Педагоги также отметили повышение мотиватsiи детей к обучению и их вовлеченность в образовательный процесс. Таким образом, методика "Интеллектуальное путешествие" доказала свою эффективность как инноватsiонный инструмент развития когнитивных процессов у дошкольников.

Таблица 1

Анализ эффективности методики "Интеллектуальное путешествие"

Критерий	**До применения методики (%)**	**После применения методики (%)**	**Изменение (%)**	**Плюсы**	**Минусы**
Внимание	60	85	+25	Повышение концентратsiи и устойчивости внимания	Требуется постоянное обновление заданий
Логическое мышление	55	85	+30	Развитие умения анализировать и делать выводы	Возможны трудности с индивидуальной работой
Память	65	85	+20	Улучшение запоминания и воспроизведения знаний	Необходима систематичность в использовании
Речевые навыки	60	78	+18	Развитие умения формулировать	Требуется дополнительная

Критерий	До применения методики (%)	После применения методики (%)	Изменение (%)	Плюсы	Минусы
				мысли и отвечать	поддержка слабых детей
Социальная активность	70	90	+20	Развитие навыков общения и работы в группе	Требуется контроль за участием всех детей
Мотиватsiя к обучению	65	85	+20	Повышение интереса к познавательной деятельности	Возможен спад интереса при однообразных заданиях

Таблица показывает, что методика "Интеллектуальное путешествие" имеет положительное влияние на развитие когнитивных способностей детей. Основными плюсами являются повышение внимания, логического мышления, памяти и социальной активности. Однако методика требует регулярного обновления материалов и индивидуального подхода к каждому ребенку для максимальной эффективности.

Использование инноватsionных подходов в дошкольном образовании играет ключевую роль в развитии когнитивных способностей детей. Интерактивные методы обучения делают образовательный процесс более эффективным и увлекательным, что способствует успешной подготовке детей к дальнейшему обучению. Проведенное исследование показало, что методика "Интеллектуальное путешествие" способствует развитию ключевых познавательных навыков, таких как внимание, память, логическое мышление и речевые умения. Дети, участвующие в игровом образовательном процессе, проявляли больший интерес, активность и стремление к новым знаниям. Кроме того, внедрение данной методики способствовало развитию социальных навыков, таких как умение работать в команде, общаться и договариваться. Это, в свою очередь, положительно сказалось на эмоциональном развитии детей и их уверенности в собственных силах. Использование инноватsionных дидактических игр в образовательной практике не только повышает эффективность обучения, но и создает благоприятную среду для всестороннего развития ребенка. Рекомендуется активно внедрять такие методики в образовательный процесс, учитывая индивидуальные особенности и потребности детей.

Список литературы

1. Иванова Т.В. Инноватsionные технологии в дошкольном образовании // Педагогика. 2020. №4. С. 34-40.
2. Лысак И.В., Белов Д.П. Влияние информатsionно-коммуникатsionных технологий на особенности когнитивных процессов // Известия ЮФУ. Технические науки. - 2013. - № 5 (142). - С. 256-264.
3. Николаева А.В., Семенова А.Н. Особенности мыслительных оператsiй детей старшего дошкольного возраста // StudNet : науч.-образоват. журн. для студентов и преподавателей. - 2020. - № 9. - С. 1112-1116. - DOI: 10.24411/ 2658-4964-2020-10233
4. Новик Н.Н., Евсеева О.П., Зайцева Д.К. Использование искусственного интеллекта в дошкольном образовании [Электронный ресурс] // Психологические науки. - 2023. - С. 102-110. - DOI: 10.51944/20738536_2023_1_102
5. Особенности когнитивного развития у детей раннего и дошкольного возраста, использующих гаджеты / Е.А. Горобец, Р.Г. Гамирова, А.В. Схирт-ладзе и др. //

Российский вестник перинатологии и педиатрии. - 2021. - № 66. -С. 163-167. - DOI: 10.21508/1027-4065-2021-66-5-163-167
6. Понимание смешанных эмоций в дошкольном возрасте: роль когнитивного развития ребенка / Н.Е. Веракса, З.В. Айрапетян, Д.А. Бухаленкова и др. // Экспериментальная психология. - 2022. - Т. 15, № 1. - С. 122-138.
7. Солдатова Г.У., Вишнева А.Е. Особенности развития когнитивной сферы у детей с разной онлайн-активностью: есть ли золотая середина? // Консультативная психология и психотерапия. - 2019. - Т. 27, № 3. - С. 97-118.
8. Трофимова Е.И. Влияние цифровизатsiи на когнитивную сферу у детей [Электронный ресурс] // Молодой ученый. - 2021. - № 45 (387). - С. 291293. - URL: https://moluch.ru/archive/387/85119/ (дата обращения: 26.10.2024).
9. Хамроева Н.А., Назарова Д.Ж. Особенности речевого развития детей старшего дошкольного возраста [Электронный ресурс] // Вестник магистратуры. - 2020. - № 1-5 (100). - С. 37-38. - URL: https://u.to/niUDIQ

ОСНОВНЫЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сайдалиходжаева Нилуфар Фахритдиновна
и.о. профессора кафедры
Педагогическое образование и психология
Образовательного университета Ренессанс
к.п.н., доцент

Аннотация

В данной статье автором будут рассмотрены различные подходы к пониманию понятия «правовое образование». Анализируются различные концепции и стратегии развития правового образования. Рассматривается нормативно-правовая основа развития правового образования. Делается вывод о тенденциях развития правового образования.

Ключевые слова: образование, правовое образование, государственная образовательная политика, глобализация образования, воспитание, обучение.

Annotatsiya

Ushbu maqolada muallif "huquqiy ta'lim" tushunchasini tushunishga turli yondashuvlarni ko'rib chiqadi. Huquqiy ta'limni rivojlantirishning turli konsepsiyalari va strategiyalari tahlil qilinadi. Huquqiy ta'limni rivojlantirishning me'yoriy-huquqiy asoslari ko'rib chiqiladi. Huquqiy ta'limning rivojlanish tendensiyalari haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, huquqiy ta'lim, davlat ta'lim siyosati, ta'limning globallashuvi, tarbiya, o'qitish.

Annotation

In this article, the author will consider various approaches to understanding the concept of «legal education». Various concepts and strategies for the development of legal education are analyzed. The legal framework for the development of legal education is considered. The conclusion is made about the trends in the development of legal education.

Key words: education, legal education, state educational policy, globalization of education, upbringing, training.

В период независимости Республики Узбекистан в общеобразовательных учебных заведениях стали резко происходить изменения в решении вопросов обучения правовым дисциплинам и повышении уровня правовой культуры среди молодежи и населения для формирования профессиональных кадров. На этой основе вводятся учебные предметы такие как «Основы государства и права», «Конституционное право» в процессе которых детям разъяснялись особенности права и закона, источников права, раскрывались и исторические аспекты формирования права. Именно в эти годы закладывается новая концепция правового образования. Его целью становится подготовка учащихся к ответственной и осмысленной жизни, деятельности в демократическом правовом государстве, гражданском обществе, где большое внимание уделяется формированию правовой культуры.

В этот период произошло коренное обновление содержания учебного курса по праву, по-новому прописаны ведущие дефиниции, сущность которых пояснялась с помощью интересных примеров реальной современной жизни. Право стало представляться не как насилие, господствовавшее над личностью, а как средство, помогающее человеку жить. Этот важный созидательный аспект права сыграл определенную роль в изменении многих концепций правового обучения. Усилилась практическая направленность предлагаемых правовых курсов, количество которых возросло. Такая альтернативность имела положительный аспект и позволяла регионам выбирать интересные им модели правового образования.

В настоящее время в учебных учреждениях системы общего образования изучение правовых вопросов осуществляется как в рамках интегративного подхода.

Основные дидактически направления на этом этапе образовании прописаны в нормативных документах - Государственном стандарте образования (**государственные образовательные стандарты** - совокупность требований к содержанию и качеству образования, устанавливаемых государством) [1]. Минимум знаний и умений, закрепленный в юридических актах в области правового образования, обеспечивает обязательность усвоения важной правовой информatsiи каждым гражданином нашей страны.

Учебная дисциплина правового характера отличается следующими особенностями:

— отбор материала, необходимого для усвоения, осуществляется в соответствии с тем количеством часов, который предусмотрен учебным планом для изучения права в образовательном учреждении;

— учитываются требования государственного стандарта, в котором прописаны обязательные для изучения понятия и система контроля обученности школьника.

Любая учебная дисциплина должна быть обеспечена комплексом программ, планов, учебников, учебных пособий, методических материалов для учителя, которые ему помогут в организatsiи учебного процесса.

В теории и практике правового обучения к настоящему времени появились различные концепции.

Под *правовым обучением* мы понимаем *процесс целенаправленной передачи знаний, умений и формирование устойчивых навыков в области правовой действительности, которые позволяют иметь не только теоретические представления об определенных юридических нормах жизни, законах страны, но и применять эти знания в практической деятельности.*

Рассмотрим некоторые концепции правового образования, сложившиеся на протяжении многолетней практики и научных изысканий исследователей в области методики обучения праву. [2]

В настоящее время правовые науки принято делить на несколько групп:

1. Теоретико-правовые науки (включается теория государства и права)
2. Историко-правовые (история государства и права Узбекистана)
3. Отраслевые науки (административное, гражданское, семейное, трудовое, уголовное, экологическое, международное право).

Вышеуказанный подход в правовом обучении школьников акцентирует внимание на теоретических вопросах права и отводит определенное количество часов в старших классах именно на постижение смысла права, особенностей правовой техники, проблем правотворчества и правового поведения личности. Так, например, ученики в течение трех лет изучают подробно ведущие понятия права, историю его становления, особенности правовых норм и их структуру, особенности отраслей права, а затем становятся готовыми к восприятию конкретных правовых правил отраслевого законодательства. В старших классах школьники рассматривают нормы гражданского, уголовного, трудового, семейного, административного и конституционного права. Уделяется особое внимание личностям прошлого восточного и западного влияния, прославившим юриспруденцию, афоризмам и изречениям прошлых лет, имеющим принципиальное значение для современной жизни. Безусловно, такой подход имеет множество достоинств. Следует обратить внимание на то, что правовое обучение складывается на базе коммуникативного взаимодействия участников этого процесса, посредством теоретического осмысления права формируется культура человеческих взаимоотношений и складываются основы профессиональной правовой этики, развивается понятийное мышление

Известный педагог В.А. Сухомлинский писал: «Я убежден, что множество конфликтов, нередко оканчивающихся большой бедой, имеют своим источником неумение теоретически понять, что ты хочешь от другого человека, а следовательно, и неумение — это выразить в речи». [3]

В процессе правового обучения мы осознаем, насколько велика роль человеческого слова и как важно иметь грамотные теоретические представления об изучаемых явлениях.

Передача правовой информатsiи может осуществляться от учителя к группе обучаемых (ретиальный коммуникативный процесс) или от ученика к ученику, от педагога к конкретному обучаемому (аксиальный вербальный процесс). Речевой компонент такого подхода обучения является ведущим. Однако не менее существенную роль играет и невербальная коммуникатsiя, помогающая транслировать правовую информатsiю с помощью жестов, мимики и пантомимики (движения тела) —этим занимается кинесика. Учитываются рекомендатsiи, как лучше передавать правовую информатsiю, в зависимости от места и времени коммуникатsiи, — этим занимается проксемика.

Используются и своеобразные возможности голоса педагога, его тональность — этим занимается паралингвистика; темп речи, паузы, смех изучает экстралингвистика; берет на вооружение контакт глазами визуальное общение. Посредством подобного обучения, выражаясь словами известного педагога Пойа, «возбуждается любопытство, слушателям открываются глаза, но не перегружается их мозг». При этом школьник выступает не только как объект правового обучения, но и как субъект, активно воспринимающий услышанное. Развиваются навыки исследовательской деятельности учеников. Они пытаются выполнить нестандартные задания, усваивая особенности научного поиска, характерные для ученого, открывающего новые закономерности в теории и практике правового обучения. Если учащиеся сталкиваются в учении с альтернативной ситуатsiей неопределенности, то они осваивают и азы теории принятия решений, когда формируются умения выбрать альтернативу на основе анализа имеющейся информатsiи. Формирование умений делать самостоятельный выбор и быть ответственным за принимаемые решения является важным фактором правового обучения школьников. Такой подход, по мнению авторов, оказывает существенную помощь в подготовке к дальнейшему образованию в вузе, докторантуре. [4]

Изучение теоретических вопросов в курсах права позволяет развить у обучаемых абстрактное аналитическое мышление. Так, они учатся анализировать (мысленно группировать явление, выделяя в нем существенные признаки), синтезировать (соединяя отдельные части в единое целое), сравнивать (устанавливая сходство и различия), абстрагировать (мысленно выделять одни признаки и отвлекать от других), обобщать (объединяя отдельные предметы) и проч.

Однако в основе указанных мыслительных навыков лежат мыслительные навыки первого порядка: знание (запоминание и воспроизведение), понимание (интерпретатsiя, преобразование учебного материала) и применение (использование материала в нестандартных ситуатsiях). А если они не сформированы, то нет смысла говорить о развитии абстрактного мышления. Значит, при создании своей модели правового обучения надо учитывать закономерности науки.

Увлечение теоретическими аспектами права в школе нецелесообразно в силу того, что:

— в системе общего образования не ведется профессиональная подготовка правоведов, а ученики постигают лишь азы или основы науки;

— психолого-физиологические особенности возраста учеников не позволяют глубоко и основательно осознать некоторые теоретические проблемы права;

— ученики должны четко понимать, что изучение теории права осуществляется не для теории, а для использования полученных знаний на практике. Они в процессе обучения осознают нужность информатsiи. [5]

Понимая психологию детей, что для каждого ребенка близко и понятно понимание справедливости и этому учить не надо. Ученикам следует помочь осознать свои права и научиться их защищать. Так для 8-9-10-11 классов разработаны тематические программы и учебники правового характера, главная цель которых заключалась в том, чтобы воспитать учеников в духе прав человека. Следовало воспитать в человеке чувство собственного достоинства и уважения к достоинству других.

Правовые дисциплины включили в себя информatsiю об основных правах и свободах человека, провозглашенных во Всеобщей Декларatsiи прав человека, зафиксированных в Международном Пакте о гражданских и политических правах и Международном Пакте об экономических, социальных и культурных правах, а также гарантированных Конституцией Республики Узбекистан. Важным принципом правовых дисциплин стала идея: «Не человек для государства, а государство для человека».

В процессе такой системы правового образования стали затрагиваться вопросы формирования терпимости к индивидуальным, культурным и hatsiональным различиям, умения жить в социуме. В рамках указанной концепции реализовался концентрический подход к изучению проблемы прав человека, основанный на рассмотрении права на разных уровнях правовой подготовки обучаемых. Ее основная цель не добиться заучивания основных прав, а сделать так, чтобы обучаемые сами прочувствовали их идею, поняли, что права имеют непосредственное отношение к их жизни. Посредством такого подхода ученики осознают свою ответственность за совершаемые поступки, учатся уважать права других людей и пытаются решать конфликты в повседневной жизни. Для реализatsiи этой цели были выбраны методы работы, которые отвечают следующим требованиям:

-позволяли ученикам переживать ситуatsiи реализatsiи своих прав и затруднений в пользовании правами;

-заставляют детей задуматься над проблемами взаимоотношений между собой, а также между гражданами и государством;

-позволяют сформулировать свое собственное мнение и свободно его высказывать;

-учатся общаться друг с другом, решать конфликты, возникающие вследствие противоречий между правами и интересами отдельных людей в обществе.

Такому подходу в области правового обучения и воспитания была адекватна антисхоластическая методика, не рассчитанная на механическое запоминание «неоспоримых истин» и четкое разделение мира на «черное» и «белое». Педагоги пытаются показать обучаемым важность всестороннего рассмотрения явлений. В этой связи, изучение каждой темы правовых дисциплин начинается с анализа ситуatsiй, в ходе которых ученик самостоятельно приобретает новые знания, умения и вырабатывает свою точку зрения.

Обучение школьников правам человека стало выстраиваться разновариантно, пронизывая различные школьные программы. Так появилась трехступенчатая система правового обучения: на первом этапе в начальной школе закладывались исходные представления о нормах человеческого поведения.

Осмысление права осуществлялось путем изучения себя, своей семьи, друзей. Дети учились уважать друг друга, ненасильственно разрешать любой конфликт. На втором этапе в средней школе обучаемые могли познакомиться с системой значимых общечеловеческих ценностей и установок правомерного поведения.

Школьники получали сведения о конкретных нормах права. В старшей школе в процессе общественной деятельности ученики совершенствовали готовность и умения защищать свои права, изучая механизмы реализatsiи и защиты прав человека. Здесь определяется гражданская позиция личности.

Важную роль в развитии правового образования сыграла концепция, ориентирующая обучаемых на выбор адекватной их способностям и желаниям профессии и выполняющая роль профессиональной пропедевтики в области правового образования. Специализированные правовые дисциплины позволили познакомить старшеклассников с особенностями деятельности адвокатов, прокуроров, следователей, нотариусов, криминалистов, юрисконсультов, судей и других представителей юридической профессии

Особенностями данной концепции были выделены следующие:

целостный подход (право как система должно изучаться целостно и систематически в соответствии со своей внутренней логикой; человек— целостное существо и воспринимает мир целостно: через мысли, переживания, действия, а потому его следует знакомить с правом

целостно — через мир понятий, переживаний и практических действий; право — это открытая система и один из аспектов целостности мира, а потому понять право невозможно только через него самого, необходимо показать место права в обществе и мире, истоки права, зависимость его достоинств и недостатков от уровня развития общества);

практическая направленность (обучаемые анализируют реальные случаи из жизни, получают практические советы, которые пригодятся им в дальнейшем; учитываются возрастные особенности школьников; происходит обучение практическим навыкам — разрешение проблем-конфликтов, составление юридических документов, общение с юристами и государственными органами, а также другим навыкам, необходимым гражданам — не юристам в обычной жизни современного демократического общества с рыночной экономикой);

учет современных тенденций в правопонимании и практике применения права (обучаемые получают большой блок информатsiи о роли прав человека в современной системе права), представлен современный социологический подход к праву как к общественному явлению, а не только как к продукту государственной деятельности, разъяснены современные способы разрешения конфликтов (профилактика, переговоры, медиатsiя, консилиатsiя, третейский суд);

учет психологии и интересов учащихся (переходный возраст (13—15 лет) предполагает все более активное включение учащегося в социум и повышающийся интерес к жизни общества; сложный правовой материал наиболее адекватно воспринимается через призму ролевых игр, тренингов, решений казусов и использование других активных методов);

огромная роль методики преподавания права (если право преподается «авторитарными методами», то и школьник на уровне подсознания впитает авторитарный тип правопонимания, что найдет непременное отражение в его поступках. В этой связи минимум времени уделяется лекционным, монологическим занятиям, больший акцент сделан на применении правового материала и развитии творческого мышления).

Правовая концепция в системе обучения представляет собой целостный авторский подход к вопросам содержания правовых курсов, их научно-методическому обеспечению и технологии обучения. Таким образом, к настоящему времени сложились альтернативные системы правового образования, имеющие опыт регионального апробирования, которые объединены между собой задачами формирования правовой культуры людей общества. В большинстве из них полностью отражены основные дидактические единицы государственного стандарта знаний детей в области права. [6]

Таким образом, к настоящему времени сложились альтернативные системы правового образования, имеющие опыт регионального апробирования, которые объединены между собой задачи формирования правовой культуры людей общества. В большинстве из них полностью отражены основные дидактические единицы стандартного государственного стандарта знаний детей в области права.

Список литературы

1. Закон республики узбекистан Об образовании 23.09.2020 г. N ЗРУ-637
2. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учеб. для студ. .высш. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 400 с.
3. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения в 3 т., т. 1, с. 147 Москва : Малыш, 1984
4. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учеб. для студ. .высш. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 400 с.
5. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учеб. для студ. .высш. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 400 с.
6. Певцова Е.А. Теория и методика обучения праву: Учеб. для студ. .высш. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - 400 с.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ХИМИИ

Сапарбаева Жадыра Медетовна
преподаватель химии, магистр наук
Жетысайскии гуманитарно-технический колледж
имени Г. Муратбаева.Туркестанская област г Жетысай РК,

Рузиева Зарнигор Хасилбековна
преподаватель химии, магистр наук
Жетысайскии гуманитарно-технический колледж
имени Г. Муратбаева.Туркестанская област г Жетысай РК

Аннотация

В статье рассматривается тема, напрямую связанная с проявлением и развитием навыков и умений школьников на уроках химии. В процессе изучения данной науки существует много возможностей для развития и совершенствования умений и навыков, которые в свою очередь являются крайне необходимыми для исследовательской деятельности.

Ключевые слова: химия, исследовательская деятельность, обучение, развитие, умения, навыки, школьники, изучение.

Annotatsiya

Maqolada maktab oʻquvchilarining kimyo darslarida koʻnikma va malakalarining namoyon boʻlishi va rivojlanishi bilan bevosita bogʻliq boʻlgan mavzu yoritilgan. Ushbu fanni oʻrganish jarayonida koʻnikma va malakalarni rivojlantirish va takomillashtirish uchun koʻplab imkoniyatlar mavjud boʻlib, ular oʻz navbatida tadqiqot faoliyati uchun juda zarurdir.

Kalit soʻzlar: kimyo, tadqiqotchilik faoliyati, oʻqitish, rivojlantirish, koʻnikma, malaka, maktab oʻquvchilari, oʻrganish.

Abstract

This article will consider a topic directly related to the manifestation and development of the skills and abilities of pupils in chemistry lessons. In the process of studying this science, there are many opportunities for the development and improvement of skills and abilities, which in turn are extremely necessary for research activities.

Key words: chemistry, research, education, development, skills, pupils, studying.

Основные компетенции, отвечающие современным требованиям образования, подразделяются на общекультурные, информатsionные, коммуникативные, организатsionные, ценностно-смысловые и исследовательские. Среди них наиболее важным для нас является исследовательское, поскольку в этом понятии полностью отражены современные требования школьного образования к развитию личности ребенка. По словам Дьюи, акцент на проблемах пробуждает естественное увлечение учащихся и побуждает их мыслить критически, то есть «рассматривая конкретную проблему и самостоятельно ища выход из сложной ситуатsiи, ученик действительно думает». Отсюда и новизна программы критического мышления в формировании конкурентоспособной личности.

Если новые информатsionные технологии эффективно используются на уроках химии,повышается интерес учащихся к предмету, познавательная активность,исследовательские умения, творчество.Умение использовать различную теоретическую и эмпирическую информатsiю, которая позволяет совокупности знаний, умений и способов действий наблюдать и решать любые проблемные ситуатsiи, связанные с внешней средой.

Для реализатsiи прогноза будут поставлены следующие задачи:

- Сбор данных из научно – педагогической литературы о новых informatsionных технологиях, ознакомление с передовым опытом.

- Совершенствование материально-технической базы для organizatsiи новых informatsionных технологий, разработка комплекса мероприятий.

Когда эти условия находят свое решение, важнейшие условия проникновения в мировое образовательное пространство формирование у учащихся компетентности, исследовательских способностей в этом смысле мы считаем, что в школе важно преподавать прикладные курсы химии. Ведь не секрет,что сейчас в школах на первом месте стоит подготовка всей работы к единому natsionальному тестированию и demonstratsia высокого качества. А выбор химии среди школьников крайне редок, так как для тех, кто предпочитает химию, предложенный вид специальности невелик. Химия также считается одним из самых сложных предметов. Но, несмотря на такие противоречия, химия как один из естественнонаучных предметов является предметом, который дает знания, необходимые для всестороннего совершенствования учащихся, химической грамотности, т. е. вносит свой вклад в воспитание грамотной личности [1].

Основные компетенции, отвечающие современным требованиям образования, подразделяются на: общекультурные, informatsionные, коммуникативные, organizatsionные, ценностно-смысловые и исследовательские. Среди них наиболее важной для нас является исследовательская компетенция, так как в этом понятии полностью отражены современные требования школьного образования к развитию личности ребенка. На репродуктивном уровне познавательная деятельность осуществляется через готовые знания и образец. В этом контексте обучение методам объяснительно-иллюстративного обучения находится в состоянии восприятия informatsiи.

Исследование это метод, который носит по-настоящему творческий характер. Его творческое присутствие заключается в том, что у детей овладение знаниями осуществляется видами деятельности, умением применять их в различных situatsiях. В будущем вхождение страны в число цивилизованных стран будет отражено в образе сегодняшнего поколения. Основной формой современного образовательного дела является формирование у подрастающего поколения личности, способной не только формировать квалификatsiю, но и самостоятельно искать и анализировать informatsiю, но и patsionально ее использовать,жить и служить быстро меняющейся сегодняшней жизни.

Под конкурентоспособной понимается личность, умеющая адаптироваться к различным условиям в любой сфере жизни, в которой сформированы творческие качества. Стремительное динамичное развитие науки,современности ставит цель воспитывать и старшеклассников как конкурентоспособных людей. Для формирования конкурентоспособной зрелой личности обучение школьника поисковику, самостоятельной работе, наблюдению и исследованию, умению обобщать результаты исследований и делать выводы необходимо начинать с начальной школы.Первостепенной целью исследовательского обучения и деятельности как таковой является непосредственно образование у обучающихся навыков для самостоятельного и творческого освоения разнообразных современных механизмов работы.

В процессе обучения на уроке химии преподаватель даёт возможность школьнику представить себя учёным, исследователем, первооткрывателем, что допускает возможность привлечь и заинтересовать ученика. Organizatsia и realizatsia процесса исследовательской деятельности школьников в процессе изучения такой науки, как химия является непосредственно первостепенным пунктом, который в свою очередь значительно повышает интерес к химии как науке, делает весьма увлекательной и полезной. Исследовательская деятельность может быть организована на любом этапе изучения химии: во время изучения теории, при решении задач, практических или лабораторных работ, во внеклассной работе или конкурсной деятельности [2].

В ходе исследовательской деятельности во время уроков химии ученики непрерывно пополняют свои знания и улучшают навык работы с литературой, осваивают методами проведения экспериментов и обработки данных, приобретают опыт участия в научной дискуссии, подготовки докладов и сообщений, а также оформления полученных результатов в виде тезисов и отчётов, что в совокупности способствует наиболее полному выявлению и развитию творческих способностей обучающихся.

Исследовательская деятельность благотворно влияет на становление и развитие познавательного интереса обучающихся к химии, способствует формированию исследовательских навыков, позволяет школьникам самореализоваться и выявляет их творческие навыки, а также заинтересованность, может помочь им в выборе будущей профессии и жизненных установок.

Безусловно, важнейшими и первостепенными пунктами исследовательской деятельности школьников при изучении науки химии являются описанные ниже:

- умение решать разного рода химические задачи;
-умение решать практико-ориентированные задачи;
-поиск информatsiи и подготовка рефератов и других видов работ;
-планирование и самостоятельное воспроизведение химических реакций;
- проектная работа.

В ходе решения экспериментальных задач обучающиеся последовательно осваивают следующие навыки:

- размышление над проблемой;
-размышление над гипотезой;
- работа над проектированием проблемы;
-подробный план эксперимента;
- организatsiя и реализatsiя эксперимента;
- формирование вывода по эксперименту;
- организatsiя и реализatsiя ответов касаемо эксперимента [3].

Школьники заблаговременно до практической или лабораторной деятельности на уроке химии должны освоить некие знания и выполнить соответствующие задания, многие из которых требуют дополнительной домашней подготовки. Сперва дети осваивают теорию и выполняют по ней задания, решают задачи и в последнюю очередь готовятся и выполняют эксперименты и лабораторные работы.

На этапе подготовки к эксперименту и решению теоретических задач школьники выстраивают ход эксперимента в голове, а учитель в свою очередь предоставляет соответствующие задания. В ходе данной деятельности ученики самостоятельно выбирают наиболее подходящие способы проведения эксперимента, в связи с чем должно быть выполнено соответствующее исследование.

На завершающем этапе обучающиеся анализируют полученные результаты и самостоятельно формулируют выводы. Полученный багаж знаний не должен быть избыточным, а сама работа должна быть оформлена чётко и лаконично, не занимая слишком много времени. В результате урока каждый из обучающихся сможет предъявить результат собственного эксперимента, кратко описать проектной деятельности и, благодаря проведённой работе, вывести конкретные умозаключения и выводы. Во время решения подобных экспериментальных задач школьники становятся участниками процесса самообразования, актуализируют необходимые знания, учатся эффективному построению плана деятельности и анализируют результаты своей деятельности.

Внеклассная работа по химии играет заметную роль в формировании и развитии исследовательских навыков обучающихся. Положительный эффект данной деятельности может быть достигнут благодаря организatsiи в школах научных сообществ школьников, в которых интересующимся химией ученикам 8-11 классов была бы предоставлена возможность проводить различные исследования и выполнять лабораторные работы.

По сравнению с участием в олимпиадах ценность коллективной исследовательской работы школьников может быть существенно увеличена за счёт следующих факторов:

1. Большой охват учеников с разным уровнем подготовки из разных классов или даже школ.
2. Возможность выбора темы и научного руководителя.
3. Глубокое погружение в тему, связанное с необходимостью осуществления исследовательской деятельности в определённые сроки.
4. Выполнение домашних заданий, получаемых в результате распределения обязанностей, в том числе с участием научного руководителя, а не даваемых в авторитарной форме.

Улучшение навыков устной речи с использованием научной терминологии в ходе участия в проектной исследовательской деятельности обучающиеся не только анализируют прочитанное, но и учатся грамотно излагать свои мысли по поводу изученного материала, чётко ставить цель и задачи, описывать ход проделанных экспериментов, характеризовать результаты своей деятельности.

Постепенное приобретение навыков публичных выступлений перед жюри, оппонентами или другими слушателями.

Совершенствование умений отстаивать собственную точку зрения, прислушиваться к мнению других людей, сохранять контроль над ситуатsiей и быстро находить варианты ответов на возникшие вопросы [4].

Список литературы

1. Аликберова Л. Ю., Степин Б. Д. Занимательные задания и эффективные варианты по химии. - М. Дрофа, 2002.
2. Мырзабаевич А. Педагогические основы методики преподавания химии. - Алматы: Образование,2004 -218
3. Шардарбеков З. Д.: Химия. Внеклассные мероприятия. Алматы, 2006
4. Жадрина М Ж закрепление знаний учащихся по химии.- Алматы Рауан 2016. 79 ст

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ОБРАБОТКЕ КОЖИ

Сапарбаева Улданай Алибековна
Старшая преподователь кафедры "Дизайн"
Университет им Жумабека Ташенева
Шымкент РК

Антотация

Развитие творческих способностей учащихся в художественной обработке кожи.

Ключевые слова: кожа, ремесло, прикладное искусство, композиция, народное творчество, творчество.

Antotatsiya

Charmlarga badiiy ishlov berishda oʻquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Kalit soʻzlar: charm, hunarmandchilik, amaliy san'at, kompozitsiya, xalq amaliy san'ati, ijodkorlik.

Anntotation

Development of students' creative abilities in artistic leather processing.

Keywords: leather, craft, applied arts, composition, folk art, creativity.

Особо важным компонентом грамотности учащихся в сфере творчества и искусства является изучение предметов изобразительного искусства с освоением художественно-выразительных средств традиционного народного прикладного искусства, путем интеграtsiи содержания учебных предметов художественно-эстетического цикла.

Жизненные факторы и уклад народа сформировали художественно-творческий облик казахского традиционного прикладного искусства. Искусство давало возможность народному мастеру выявить природные практические и технологические свойства используемых им материалов животноводческого происхождения: шерсти, кожи, костей, рогов. В изделиях превалируют следующие художественные приемы: ткачество, изготовление войлока, тиснение по коже, плетение, вышивка, изготовление изделий из природных материалов: дерева, камня, глины, шия, металла.

Кроме того используются такие художественно-выразительные средства, как резьба по дереву и камню, роспись по дереву и керамика из глины. В основном в процессе изготовления предметов искусства, применяли декоративную стилизатsiю, орнаментальную композицию, в их композиционном сочетании с природными материалами. В этой связи особо актуальное значение приобретает проблема приобщения школьников к духовным и материальным ценностям народного прикладного искусства казахов, в котором органично сливаются все богатство, самобытность и неповторимый колорит предметов быта, вековые неповторимые традиции народной культуры.

Освоение художественно-выразительных средств традиционного прикладного искусства имеет большое значение в формировании и развитии творческих способностей учащихся на уроках декоративного рисования. Оно обусловлено тем, что в природе детского творчества и народного традиционного прикладного искусства много общего, они простые, более доступные для детского понимания и освоения, в нем наиболее наглядно выражены идеалы красоты, гармонии, а также духовные художественно-эстетические ценности народа.

С повышением интереса учащихся к изобразительной деятельности, в настоящее время развивается целое научное художественно-педагогическое направление, в котором изучаются виды традиционного прикладного искусства через сети школ искусств, художественных, общеобразовательных учреждений и школ с углубленным изучением художественно-эстетических предметов.

В педагогической науке и практике накоплен обширный и богатый научный опыт, подтверждающей необходимость изучения прикладного искусства и использования элементов

орнаментальной композиции, декора как эффективного средства формирования способностей и творческой активности учащихся.

Стимулами формирования знаний и способностей учащихся по традиционному прикладному искусству в исследовании нами обозначены, с одной стороны, социально-культурные (влияние общечеловеческой, региональной и этно-художественной среды, её личностная гуманистическая направленность), а с другой стороны - дидактические.

Для нашего исследования имели значение выводы о характере усваиваемых знаний как стимулах формирования и развития способностей:

–включение в содержание учебного предмета традиционно-прикладного искусства, которые способны познакомить с инноватsiями, новыми технологиями и о творчестве художников традиционного прикладного искусства;

–использование личного опыта учителя и приобретение знаний обучающихся в излагаемом материале;

–использование знаний, полученных при изучении других учебных дисциплин художественного цикла;

–использование понятий и формулировки традиционного искусства в реальном педагогическом процессе;

–образное, эмоциональное изложение научной информатsiи о традиционном, этнографическом, художественном знании во время занятий [1].

Поэтому система включают совокупность этапов и задач, иллюстрирующих сам процесс формирования художественного образования по традиционным видам прикладного искусства, характеризующих систему развития и представляющих практическую реализатsiю технологии формирования педагогическую систему. Этот блок тесно связан с компонентами, критериями и показателями сформированной художественного образования учащихся, так как в каждом из выше обозначенных критериев в той или иной степени присутствуют все этапы формирования знаний учащихся на занятиях по изобразительному искусству, средствами традиционного прикладного искусства.

На наш взгляд, только инноватsionная стратегия развития образования позволит обогатить дисциплинарную (предметную) модель образования, сохранив всё ценное, что в ней есть, и осуществить переход на качественно новый уровень - к компетентностно-ориентированной модели образования.

Уникальность нашей ситуатsiи в том, что мы уже реализуем параллельно ещё одну инноватsionную модель образования, ориентированную на ученика. Она нашла отражение в экспериментальной программе художественно-эстетического образования «традиционное прикладное искусство».

В связи с этим, формирование знаний учащихся по традиционному прикладному искусству и развитие их способностей на занятиях изобразительного искусства определяется следующими компонентами компетенций учащихся и системой измерителей, к которым мы относим:

а) личностный (эмоционально-оценочный);

б) когнитивный (познавательный);

в) поведенческий компоненты

и они должны быть систематизированы в соответствии с этими компонентами [2].

«Традиционно-прикладное искусство казахов», включающая инноватsionное содержание и технологию обучения традиционному прикладному искусству в сочетании с методами «воспитывающего, развивающего и формирующего обучения».

Реализовать развивающий потенциал занятий изобразительного искусства в школе и обеспечивающей эффективное формирование творческих способностей учащихся по традиционному прикладному искусству, является:

– изучения видов традиционного прикладного искусства, освоения приемов художественно-выразительных средств и техническими и технологическими оператsiями;

– в теоретическом изложении искусствоведческого, исторического учебного материала в предлагаемых ученикам творческих заданиях;
– внедрение новых современных компьютерных информатsionных технологий в учебный процесс;
– интеграtsia эстетического, искусствоведческого, художественно-этнографического и естественнонаучного знания в предметном содержании;
– вариативность используемых педагогических средств с учётом возрастных особенностей;
– специфический характер формируемых творческих способностей.

Многообразие восприятия кожи, шерсти, глины и других материалов является важнейшим условием освоения первоначальных приемов орнамента, формообразования и технологических приемов. Развивать многообразие восприятия этих качеств важная задача учителя изобразительного искусства и руководителя факультатива по прикладному искусству.

По всем заявленным критериям должны быть примеры художественных работ по коже с конкретным анализом - высокий, средний и низкий уровень. В процессе поискового эксперимента мы много раз наблюдали, что даже при том, что дети часто не могут объяснить эти закономерности, они используют элементы равновесия геометрических фигур в своих работах интуитивно, по внутреннему, иногда неосознанному порыву. Так если в работе учащийся осознавал явное преобладание и давление одной формы рельефа кожи, то пытался гармонизировать орнаментально геометрическую композицию введением дополнительного геометрического элемента в рельеф кожи для равновесия. Поэтому почти во всех работах учащихся мы наблюдали проявления, этого критерия оценки уровня восприятия геометрического равновесия. Но естественно, что этот уровень везде носил разный характер, поэтому там, где это выражалось более осознанно и с пониманием мы определяли этот уровень как более высокий. Таким образом, мы работы учащихся определяли с высоким уровнем первоначальной гармонизатsiи равновесия геометрических фигур через стремление равновесия контраста фактуры, плановости рельефа кожи, со средним и низким [3].

Следующим важным критерием в оценке способностей и восприятия кожи учащимися является уровень выразительности рельефа в коже и выражении объема и пространства. Классические представления об декоративно-прикладном искусстве предполагают создание реалистического изображения и обучения прикладному искусству, художественному труду на базе грамотного освоения выразительных средств и законов изображения материального мира. Это предполагает получение учащимися знаний и практических навыков по объемно-пространственному изображению предметов из кожи с помощью знаний законов конструктивного построения формообразования, ее фактурного выражения, в том числе закономерностей рельефно-тонального построения формы и пространства.

Важно, чтобы учащиеся при изготовлении изделии из кожи и проектных решениях своих композиций уделяли внимание не только фактуре материалов или наоборот, только получение рельефа и графическому решению, но и понимали назначение предмета для выявления объема, красоты и пространства. Так, к примеру, при изготовлении изделии из кожи и их композиционном изображении, учитывается характер декора, орнамента, интенсивность тона материала, форма предмета, построение предмета в пространстве. (рис. 1).

–

Рисунок 1.

Понятно, что учащиеся еще не в состоянии отобразить всех нюансов передачи формы предметов, особенно младшие группы, но показать уровень стремлений в этом направлении владения передачи объема и формы они уже могут.

Практически все учащиеся показывают возможности кожи в определении утилитарных, художественных и выразительных свойств, для использования в учебном процессе как уникального материала и изготовлении предметов. В зависимости от степени применения знаний теории по коже в прикладном искусстве мы определяли работы по группам: с высоким уровнем выразительности рельефа в коже и выражении объема и пространства, со средним уровнем и низким [4].

Важным критерием в оценке способностей и восприятия кожи учащимися являются уровень восприятия эмоционально-смыслового звучания цветового колорита для создания художественного образа по коже, в работах учащихся выделяются выражения эмоционального отношения автора в своем художественном произведении. Для учащихся школы это имеет огромное значение. Без такого отношения к созданию предметов искусство по коже может потерять всякий смысл. Если зрелые художники прикладного искусства используют приемы эмоционального образа в своих декоративных композициях достаточно тонко и с должной степенью осторожности, то у учащихся эти моменты часто звучат акцентировано, в силу возрастных особенностей своей психики. При этом выбор предмета искусство для выражения эмоционального звучания композиции у детей происходит ассоциативно и на основе простых стереотипов. То есть можно сказать, что многие учащиеся интуитивно выбирали нужные формы предметов и композиционного сочетания для выражения настроения в своих творческих работах по коже. Задача учителя в этих случаях заключалась в том, чтобы показать учащимся возможности выражения настроения при помощи возможности искусства кожи, в создании художественного образа. Объясняя основы прикладной психологии, учитель не только дает направление формирования умении, но способствует развитию личностных качеств учеников, несет просветительскую и воспитательную функцию, востребованную в любой деятельности человека.

По степени использования эмоционально-образного звучания предметов искусства из кожи в работах учащихся нами были исследованы в основном композиции упражнении по коже на различные темы там, где прослеживался определенный общий замысел

произведения. При этом, если перед выполнением работы учитель проводил установочные беседы, это явление было выражено сильнее, если нет - то меньше.

Естественно, что в силу уникальности личностных свойств психики учащихся каждый из них демонстрировал разный уровень использования эмоционально образного звучания предметов искусства из кожи в своих работах. В связи с этим, оценивание работ учащихся по этому критерию проходило следующим образом: насколько удачно, уместно и эстетично применено соответствующее решение композиции. Оценивание проходило по трех бальной системе - отлично, хорошо, удовлетворительно. Естественно каждая возрастная категория учащихся оценивалась отдельно.

Поэтому в творческом отношении к освоению кожи, в традиционном прикладном искусстве важное место занимает развитие индивидуального владения техники, искусств кожи и его качеств, эстетического восхищения, что и является основой прикладного искусства.

Следует отметить, что работы учащихся по коже получивших высокую оценку по этому критерию было не так много. На наш взгляд, этот критерий во многом помогает определить личность учащегося с определенными склонностями к занятию прикладному искусству, особыми способностями.

В процессе нашего исследования определены и научно обоснованы оценочные критерии уровня сформированности способностей учащихся в процессе освоения художественно выразительных средств кожи:

– уровень первоначальной знаний по освоению навыков художественной обработки кожи с учётом анализа учебно-творческих работ учащихся.
– уровень выраженное стремление определений композиционного строя и уровня рельефов изделия из кож, мы исходили из понимания восприятия произведений из кожи.
– уровень восприятия и освоения первоначальных элементов орнамента учащимися, важно формировать знания по освоению орнамента, как вида искусства, показать многообразия орнаментальной работы
– уровень выразительности рельефа в коже и выражении объема и пространства, в работах учащихся является важным, и понимание глубинно -пространственной композиции прикладного искусства
– уровень восприятия эмоционально-смыслового звучания цветового колорита для создания художественного образа по коже, предполагают создание образа, выражения эмоционального отношения автора в своем художественном произведении.

«Традиционно-прикладное искусство казахов» направлена на формирование творческих способностей учащихся по традиционному прикладному искусству, посредством изобразительного искусства.

Сегодняшнее общество нуждается в личности нового типа - творчески активной и свободно мыслящей, и потребность в этом будет возрастать по мере совершенствования социально-экономических и культурных условий жизни. Поэтому особо заметное место в развитие такой личности может сыграть традиционно-прикладное искусство, посредством которого в условиях образовательной программы реализуется предметно-практическая деятельность, по своему направлению способная воздействовать на развитие интеллекта и психики ребенка. Программа является педагогически целесообразной, так как она составлена на основе современной и классической педагогики, она является эффективным для формирования знаний и развития творческих способностей по традиционному прикладному искусству на основе развития интеллекта, психики ребенка, сферы чувств, эстетического вкуса и творческих сил [5].

Список литературы

1. Ломов С.П. Система оптимальной живописной подготовки учителей декоративно-прикладного искусства и народных промыслов: Автореф. дисс. … докт. пед. наук. - М., 2000. - 30 с.
2. Касиманов С. Қазақ халқының қолөнері. - Алматы., 1995.
3. Амиргазина Е.К. Педагогическое руководство обучением орнаментальному искусству в системе профессиональной подготовки специалистов в художественном колледже: Дисс. … к.п.н. - Омск, 2006. 158 с.
4. Маргулан А.Х. Казахское народное прикладное искусство. - Алма-Ата: Онер. Т. 1. - 1986. - 256 с.
5. Камаков А. Казахское декоративно-прикладное искусстава как средство эстетического воспитания. - М., 1983.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ОБУЧАЮЩИХСЯ

Сараева Дарья Александровна
Г. Казань Казанский Федеральный университет
Институт Психологии и Образования
Магистрант 2 курс, направление:
Управление воспитательным системами

Аннотация

Статья "Искусственный интеллект как инструмент формирования и развития эмоционального интеллекта обучающихся" посвящена изучению потенциала использования технологий на базе ИИ для дополнительного развития обучающихся. В статье рассматриваются теоретические основы эмоционального интеллекта, технологии ИИ для анализа эмоций и персонализированного обучения, а также их влияние на образовательный процесс. Особое внимание уделяется практическому значению ИИ в формировании навыков саморегуляции, эмпатии и социального взаимодействия. Делается вывод о перспективности интегратсии ИИ в образовательную среду и необходимости дальнейших исследований в данной области.

Ключевые слова: искусственный интеллект, эмоциональный интеллект, образование, анализ эмоций, персонализированное обучение, саморегуляция, эмпатия, виртуальные наставники, адаптивные технологии.

Annotatsiya

«Sun'iy intellekt ta'lim oluvchilarning hissiy intellektini shakllantirish va rivojlantirish vositasi sifatida» maqolasi ta'lim oluvchilarning qo'shimcha rivojlanishi uchun sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalardan foydalanish salohiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada hissiy intellektning nazariy asoslari, his-tuyg'ularni tahlil qilish va individual o'qitish uchun sun'iy intellekt texnologiyalari, shuningdek, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. O'zini o'zi boshqarish, empatiya va ijtimoiy o'zaro hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda AIning amaliy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Sun'iy intellektning ta'lim muhitiga integratsiyalashuvi istiqbollari va ushbu sohada keyingi tadqiqotlar zarurligi haqida xulosa chiqarilmoqda.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, hissiy intellekt, ta'lim, hissiyotlarni tahlil qilish, shaxsiylashtirilgan ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, empatiya, virtual murabbiylar, moslashuvchan texnologiyalar.

Abstract

The article 'Artificial intelligence as a tool for formation and development of students' emotional intelligence' is devoted to the study of the potential of using AI-based technologies for additional development of students. The article discusses the theoretical basis of emotional intelligence, AI technologies for emotion analysis and personalised learning, as well as their impact on the educational process. Special attention is paid to the practical significance of AI in the formation of self-regulation, empathy and social interaction skills. It is concluded that the integration of AI into the educational environment is promising and that further research in this area is needed.

Keywords: artificial intelligence, emotional intelligence, education, emotional analysis, personalized learning, self-management, empathy, virtual mentors, adaptive technologies.

Современные подходы к образованию всё чаще акцентируют внимание не только на развитии академических навыков, но и на формировании личностных качеств, необходимых для успешной социальной адаптатsiи. Одним из ключевых компонентов, обеспечивающих эффективность межличностного взаимодействия, является эмоциональный интеллект. Способность распознавать, понимать и управлять собственными эмоциями, а также

учитывать эмоциональные состояния других людей, становится фундаментальной в условиях стремительных социальных и технологических изменений.

Развитие эмоционального интеллекта обучающихся представляет собой сложную задачу для образовательных систем, где традиционные методики зачастую оказываются недостаточными для формирования этих навыков [1, с.57]. В этом контексте использование искусственного интеллекта (ИИ) открывает новые перспективы. Благодаря своей способности анализировать большие объёмы данных, распознавать эмоциональные паттерны и предоставлять персонализированные рекомендatsiи, ИИ становится эффективным инструментом для создания адаптивных образовательных сред, которые способствуют гармоничному развитию эмоциональной компетентности учащихся.

Согласно наиболее признанным концепциям, ЭИ включает способность осознавать, распознавать и управлять своими эмоциями, а также понимать эмоции других людей и эффективно взаимодействовать с ними. Ключевыми компонентами эмоционального интеллекта традиционно выделяют самоосознание, саморегуляцию, мотиватsiю, эмпатию и социальные навыки. Эти элементы лежат в основе успешного межличностного общения и обеспечения психоэмоционального благополучия.

В последние десятилетия значимость эмоционального интеллекта в образовательной среде становится всё более очевидной: на первый план выходит роль технологий, в частности искусственного интеллекта. Инструменты на основе ИИ способны эффективно поддерживать процесс формирования эмоционального интеллекта благодаря их адаптивным и аналитическим возможностям [2, с.53]. Такие системы могут анализировать поведенческие данные учащихся, распознавать эмоциональные состояния через голос, мимику или текстовые данные и предоставлять персонализированные рекомендatsiи по развитию ключевых навыков ЭИ. Кроме того, виртуальные тренажёры и симуляторы, основанные на ИИ, позволяют моделировать ситуatsiи социального взаимодействия, что способствует развитию эмпатии, навыков саморегуляции и межличностного общения.

Искусственный интеллект в области анализа эмоций опирается на сочетание методов машинного обучения, обработки естественного языка (NLP), компьютерного зрения и анализа данных. Центральным принципом является использование моделей глубокого обучения, которые обучаются на больших объемах мультимодальных данных, таких как текст, аудио и видео, чтобы извлекать и интерпретировать эмоциональные сигналы [3, с.105]. Ключевая задача ИИ в этом контексте заключается в распознавании эмоциональных паттернов и их интерпретatsiи в зависимости от контекста. Это достигается через использование алгоритмов, которые идентифицируют микровыражения, тональность голоса, выбор слов и другие признаки, связанные с эмоциональным состоянием.

Взаимодействие ИИ с обучающимися для анализа их эмоционального состояния осуществляется через разнообразные интерфейсы и сенсоры. Например, системы компьютерного зрения способны анализировать выражения лица учащегося в реальном времени, определяя такие эмоции, как радость, удивление или тревогу. Обработка естественного языка позволяет анализировать тональность и эмоциональную окраску письменных или устных ответов. Акустический анализ выявляет нюансы голосовой интонatsiи, указывая на состояние стресса или уверенности. Эти методы интегрируются в образовательные платформы, чтобы предоставлять преподавателям и самим учащимся актуальную обратную связь об их эмоциональном состоянии.

Современные образовательные платформы и инструменты, использующие технологии искусственного интеллекта, предлагают широкий спектр решений для анализа эмоций и формирования эмоциональной компетентности. Среди наиболее значимых решений можно выделить системы, интегрирующие компьютерное зрение, обработку естественного языка и анализ биометрических данных [4, с.700]. Примером являются платформы типа Affectiva, которые анализируют мимику и тон голоса для определения эмоционального состояния. Образовательные приложения, такие как Woebot, используют ИИ для предоставления

учащимся эмоциональной поддержки и рекомендatsiй по улучшению психоэмоционального благополучия. Виртуальные наставники и тренажёры на базе искусственного интеллекта играют особую роль в развитии навыков эмпатии и саморегуляции. К примеру программа Kognito использует виртуальные симуляции, чтобы обучить учащихся эффективному общению в сложных межличностных ситуatsiях, таких как поддержка сверстника в состоянии стресса. Виртуальные тренажёры создают безопасное пространство для отработки сценариев управления конфликтами и принятия решений в условиях эмоционального давления.

Статистические данные, взятые из открытых интернет ресурсов таких как ResearchGat, IEEE Xplore и EdSurge подтверждают эффективность использования технологий искусственного интеллекта в развитии эмоционального интеллекта обучающихся. Согласно статье Refinery29. (2023). Mental Health and Artificial Intelligence: The Role of Replika in Emotional Support [6] исследования, проведённые на базе платформ Woebot, Kognito и Replika, демонстрируют позитивное влияние этих инструментов на формирование ключевых компонентов эмоционального интеллекта, таких как саморегуляция, эмпатия и самоосознание.

Например, на основе анализа данных, собранных через опросы и тесты, проведённые среди 2 500 учащихся старших классов, использующих платформу Woebot, было выявлено следующее:

1. 78% участников отметили значительное улучшение навыков управления эмоциями через 8 недель регулярного взаимодействия с приложением.
2. 65% пользователей сообщили о снижении уровня стресса, что было подтверждено результатами психологических тестов на уровень тревожности (STAI).
3. У 82% учащихся отмечено повышение самооценки благодаря практикам саморефлексии, встроенным в приложение.

Виртуальный тренажёр Kognito, предназначенный для моделирования сложных межличностных ситуatsiй, был протестирован в рамках пилотного проекта, охватывающего 15 школ и 1 200 учащихся. Итоги включали:

1. 85% участников улучшили навыки эмпатии, что подтвердилось результатами тестов на эмпатийное слушание (Empathy Quotient Scale).
2. У 72% учеников повысилась способность к конструктивному разрешению конфликтов после трёхнедельного курса с использованием симуляций.
3. Преподаватели, участвовавшие в проекте, отметили рост уровня вовлечённости и улучшение социального климата в классах.

Платформа Replika, ориентированная на развитие навыков эмоционального самовыражения и саморефлексии, показала эффективность на основе данных опросов 1 800 подростков, участвовавших в образовательных инициативах:

1. 68% респондентов отметили, что общение с виртуальным наставником помогло им лучше осознавать свои эмоции.
2. У 74% пользователей отмечено улучшение навыков эмоционального взаимодействия, подтверждённое результатами тестов на социальный интеллект (Tromsø Social Intelligence Scale).
3. 61% участников сообщили о повышении уровня эмоциональной устойчивости после 6 недель взаимодействия с приложением.

Результаты исследования подтвердили высокий потенциал использования технологий искусственного интеллекта для развития эмоционального интеллекта обучающихся. Было выявлено, что ИИ способен эффективно дополнять традиционные образовательные подходы, создавая персонализированные условия для формирования ключевых эмоциональных компетенций. Анализ данных показал, что применение инструментов, основанных на технологиях искусственного интеллекта, способствует улучшению самоосознания, эмпатии, саморегуляции и навыков межличностного взаимодействия у учащихся.

Одним из ключевых выводов является подтверждение того, что внедрение ИИ позволяет не только объективно оценивать эмоциональное состояние учащихся, но и предоставлять персонализированную обратную связь, стимулируя их развитие в эмоциональной сфере [5, с.270]. Практическая значимость результатов заключается в возможности интеграtsiи разработанных подходов в образовательные учреждения для создания адаптивных программ, направленных на гармоничное развитие учащихся. Технологии ИИ могут быть использованы как инструмент для поддержки преподавателей в диагностике эмоционального состояния учащихся и формировании индивидуальных траекторий обучения.

Внедрение искусственного интеллекта в образовательный процесс открывает перспективы для создания инклюзивных и эмоционально поддерживающих учебных сред, в которых учитываются как когнитивные, так и личностные особенности каждого учащегося.

Список литературы

1. Гоулман, Д. (1995). Эмоциональный интеллект: почему он может быть важнее IQ. Нью-Йорк: Bantam Books.
2. Майер, Дж. Д., Саловей, П., & Карузо, Д. Р. (2004). Эмоциональный интеллект: теория, результаты и выводы. Психологическое исследование, 15(3), 197–215.
3. Пикард, Р. В. (1997). Эмоциональные вычисления. Кембридж, Массачусетс: MIT Press.
4. Шерер, К. Р. (2005). Что такое эмоции и как их можно измерить? Социальная научная информаtsiя, 44(4), 695–729.

ГЕНЕРАТИВНЫЙ ИИ И НОВАЯ ПАРАДИГМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОТ ЗАУЧИВАНИЯ – К КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Каримова Венера Аркиновна
МГИМО (Ташкентский филиал)
кандидат технических наук, доцент

Аннотация

В статье анализируется влияние генеративного искусственного интеллекта (ИИ) на высшее образование и раскрываются факторы, побуждающие переориентатсию учебного процесса с механического запоминания на развитие критического мышления. Представлены результаты исследования, демонстрирующие позитивное влияние интегратсии генеративного ИИ в образовательную и управленческую практику. Обсуждаются потенциальные риски (снижение мотиватсии, плагиат) и предлагаются меры по совершенствованию методик обучения.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, высшее образование, критическое мышление, цифровые технологии, управленческие решения, методика обучения.

Abstract

This article analyzes the impact of generative artificial intelligence (AI) on higher education, highlighting the shift from rote memorization to the development of critical thinking skills. The paper presents research findings that demonstrate the positive effect of integrating generative AI into educational and managerial practice. Potential risks, including decreased motivation and plagiarism, are discussed, along with recommendations for improving teaching methodologies.

Keywords: generative artificial intelligence, higher education, critical thinking, digital technologies, managerial decisions, teaching methodology

Annotatsiya

Mazkur maqolada generativ sun'iy intellektning oliy ta'limga ta'siri tahlil qilinib, an'anaviy yodlash usulidan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oʻtish sabablari koʻrib chiqiladi. Shuningdek, generativ sun'iy intellektni ta'lim va boshqaruv amaliyotiga integratsiya qilishning ijobiy natijalari taqdim etiladi. Motivatsiyaning pasayishi va plagiat kabi xavf-xatarlar muhokama qilinib, oʻqitish metodikasini takomillashtirish boʻyicha tavsiyalar beriladi.

Kalit soʻzlar: generativ sun'iy intellekt, oliy ta'lim, tanqidiy fikrlash, raqamli texnologiyalar, boshqaruv qarorlari, oʻqitish metodikasi

Актуальность исследования. С появлением генеративного искусственного интеллекта (ИИ) — таких инструментов, как ChatGPT, Gemini, Midjourney и других, — традиционная система образования сталкивается с фундаментальным вызовом. Ещё 10 лет назад успех студента измерялся тем, сколько информатsiи он мог удержать в голове. Сегодня искусственный интеллект ставит эту систему под сомнение. Зачем запоминать, если нейросеть выдаёт точный ответ быстрее, чем человек успевает открыть учебник? Это заставляет нас задуматься: чему и как нужно учить студентов в эпоху, когда любые факты, формулы и даже готовые решения доступны за несколько секунд?

Проблема исследования. Новая реальность требует принципиально иного подхода. На первый план выходят навыки критического мышления — способность анализировать информатsiю, оценивать её достоверность, формулировать точные вопросы и синтезировать новые знания. Именно эти компетенции становятся ключевыми в мире, где ИИ берёт на себя рутинные интеллектуальные операtsiи. Генеративный ИИ — не просто инструмент, а катализатор переосмысления образования. Он поднимает вопрос: в чём теперь состоит подлинная цель высшего образования?

Исторически высшее образование строилось на передаче знаний и проверке способности студентов воспроизводить изученное. В цифровую эпоху такая модель стремительно теряет актуальность [1]. Информatsia обновляется быстрее, чем успевает преподаваться, а генеративные модели искусственного интеллекта могут мгновенно находить и представлять практически любые данные. Это ставит под сомнение традиционные методы оценивания знаний и вынуждает образовательные учреждения переориентироваться с запоминания и воспроизведения фактов на развитие навыков критического мышления, самостоятельного анализа и решения проблем.

Студенты будущего должны не просто знать информatsiю, а уметь её использовать. Это включает способность оценивать достоверность источников, критически осмыслять полученные данные и ставить под сомнение предлагаемые решения. Генеративный ИИ выступает как эффективный помощник в обучении, если студент умеет с ним правильно взаимодействовать. Таким образом, ключевыми становятся навыки формулирования запросов и анализа ответов, которые предлагает искусственный интеллект [2].

Переход к новой парадигме неизбежно меняет роль преподавателя. Вместо того чтобы быть основным источником информatsii, преподаватель становится наставником, который направляет студентов в правильном взаимодействии с информatsieй и технологиями. Его задача — не просто передать знания, а помочь студентам развивать навыки постановки корректных вопросов и глубокого анализа полученных ответов.

Генеративный ИИ уже активно используется в образовательном процессе. Это включает поддержку проектной и исследовательской деятельности, автоматизatsiю проверки знаний, создание персонализированных учебных траекторий. Благодаря этим технологиям учебные заведения могут сосредоточиться на развитии глубоких аналитических и креативных способностей студентов, разгружая преподавателей от рутинных задач [3].

Исследование в институте переподготовки и повышения квалификatsii руководящих кадров

Примером применения генеративного ИИ в качестве инструмента служит исследование, проведённое в институте переподготовки и повышения квалификatsii руководящих кадров. В нём приняли участие 444 человека в течение 2023 и 2024 годов. Участники прошли обучение по теме «Системный анализ в управлении образованием», включающее использование генеративного ИИ при выполнении трёх заданий, постепенно усложняющихся.

Предварительный опрос выявил низкий уровень практического использования технологий генеративного искусственного интеллекта среди участников исследования. Лишь 1–2% опрошенных регулярно применяли подобные инструменты, 3–5% имели ограниченный опыт, тогда как подавляющее большинство (90%) хотя и были осведомлены о существовании ИИ, но не использовали его в профессиональной деятельности. Эти данные подтвердили необходимость детального ознакомления слушателей с функциональными возможностями и методами применения генеративного ИИ.

На подготовительном этапе исследования была разработана методическая база, включающая учебные материалы, анкеты и специальные задания, а также сформулированы принципы интегратsii генеративного ИИ в образовательный процесс. Основной этап эксперимента включал последовательную реализatsiю следующих мероприятий:

1. Участники заполняли входные анкеты и выполняли тестовые задания для оценки исходного уровня компетенций в области работы с искусственным интеллектом. Затем проводился инструктаж по возможностям применения генеративного ИИ в образовательной и управленческой деятельности; после этого участники регистрировались в различных чат-ботах (GPT, Copilot, Gemini) на собственных устройствах.

2. Экспериментальная работа была организована в групповом формате. Первым практическим заданием стал SWOT-анализ возможностей внедрения цифровых технологий в учебный процесс; при этом участники сравнивали результаты, полученные от разных чат-ботов. В ходе выполнения задания исследователи фиксировали особенности адаптatsiи участников к новым инструментам в условиях ограниченного времени. После презентatsiи групповых результатов проводился совместный анализ, где особое внимание уделялось критической оценке информatsiи, предоставляемой ИИ-системами.
3. На следующем этапе группам предложили более сложное задание по разработке стратегии внедрения ИИ в образовательный процесс с применением PDCA-цикла. При этом участники получали методические рекомендatsiи по корректному формулированию запросов к генеративному ИИ, что существенно повысило эффективность выполнения задания.
4. Заключительным этапом стало задание по разработке сценариев интеграtsiи современных образовательных технологий в систему высшего образования Узбекистана. Особенностью здесь была необходимость визуализatsiи результатов с помощью ИИ-инструментов, что потребовало освоения приёмов генерatsiи таблиц, схем и диаграмм. Групповая форма работы позволила провести сравнительный анализ эффективности различных чат-ботов и определить оптимальные области их применения в образовательной, научной и управленческой деятельности.

По завершении экспериментальной работы участники повторно заполняли анкетные формы и выполняли контрольные задания, позволяя тем самым оценить динамику развития их компетенций в области работы с генеративным ИИ.

На рисунке 1 отображена динамика развития компетенций участников курса в области применения искусственного интеллекта на различных этапах образовательного процесса. Графическая визуализatsiя демонстрирует поступательный рост показателей, начиная с исходного уровня знакомства с технологиями ИИ, через промежуточные результаты после выполнения ключевых практических заданий и заканчивая итоговыми достижениями по завершении учебного цикла.

Результаты и обсуждение

Проведённый анализ выявил существенное улучшение ключевых профессиональных компетенций участников, включая:

- Способность к критической оценке информatsiи
- Аналитическую обработку данных
- Принятие управленческих решений на основе комплексного анализа

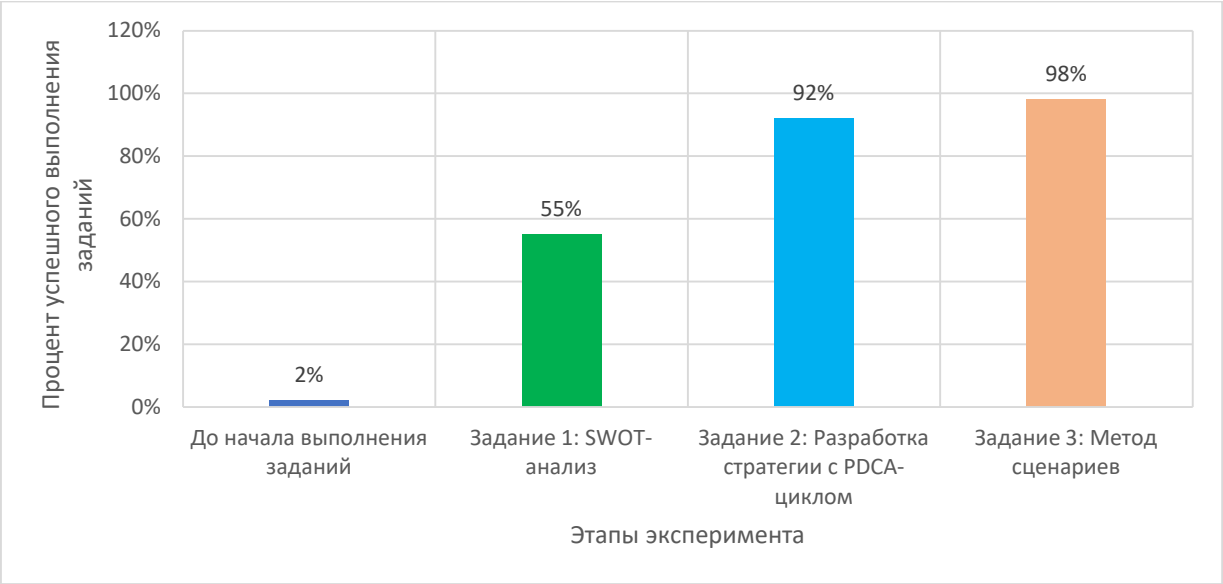

Рисунок 1. Динамика улучшения компетенций использования ИИ

Особого внимания заслуживает отмеченный рост уверенности обучающихся при работе с ИИ-инструментами, что проявилось как в образовательной деятельности, так и в управленческой практике. Полученные результаты позволяют не только зафиксировать текущую эффективность внедрения искусственного интеллекта в учебный процесс, но и обозначить перспективные направления для совершенствования образовательных программ.

Однако внедрение генеративного ИИ несёт и определённые риски. Среди них выделяются:

- Снижение мотиватsiи студентов к самостоятельной работе
- Увеличение случаев плагиата
- Недостаточная оригинальность работ

Для преодоления этих проблем необходимо развивать новые этические нормы, вырабатывать стандарты применения ИИ, а также перестраивать образовательные программы и методики преподавания.

Заключение

Современные тенденции в образовании, обусловленные бурным развитием генеративного искусственного интеллекта, указывают на необходимость фундаментальных преобразований. Ключ к успеху в эпоху ИИ — это переориентатsiя с механического запоминания фактов на развитие системного и критического мышления, умение формулировать актуальные вопросы и всесторонне анализировать результаты. Исследование в институте переподготовки руководящих кадров демонстрирует, что целенаправленная интегратsiя ИИ в образовательную практику даёт ощутимые положительные результаты: повышаются компетентность, уверенность и готовность к самостоятельному использованию инноватsiонных инструментов.

Однако для закрепления этих достижений образовательным учреждениям предстоит:

Сформировать новые форматы оценивания, учитывающие не только воспроизведение знаний, но и умение анализировать, синтезировать и творчески интерпретировать информатsiю.

Разработать чёткие регламенты и этические нормы, которые помогут избежать несанкционированного заимствования и плагиата при работе с ИИ.

Продолжать адаптировать учебные программы и методики с акцентом на развитие навыков постановки корректных задач и оценки достоверности предоставленной ИИ информатsiи.

Генеративный искусственный интеллект становится для высшего образования не просто технологическим новшеством, а катализатором глубоких изменений парадигмы обучения и

преподавания. От того, насколько грамотно вузы сумеют воспользоваться этой возможностью, во многом зависит качество подготовки будущих специалистов и руководителей, способных эффективно применять новые технологии во всех сферах деятельности.

Список литературы

1. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL Institute of Education Press
2. Mollick, E., & Mollick, L. (2023). *"ChatGPT in Education: Partner or Peril?"* Harvard Business Review.
3. Zawacki-Richter, O. et al. (2019). *"Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education"*. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*.

СУДЕЙСТВО В ФИГУРНОМ КАТАНИИ: ПРОБЛЕМЫ, СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Федорова Светлана Вячеславовна
Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, и.о. доцент

Annotatsiya

Maqolada figurali uchish boʻyicha hakamlik muammolari, jumladan, baholashdagi subyektivlik va inson omilining ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning (video takrorlar, sun'iy intellekt (II), 3D-modellashtirish) hakamlik obyektivligiga ta'siri koʻrib chiqiladi. Tadqiqot natijalari avtomatlashtirilgan tizimlar hakamlik xatolarini 60–80% ga kamaytirishini koʻrsatdi. Hakamlar tayyorlashda oliy ta'limning oʻrni va innovatsion ta'lim usullarini joriy etish muhimligi ta'kidlanadi. Musobaqalarni baholash tizimini yanada shaffof va adolatli qilish boʻyicha tavsiyalar berilgan.

Kalit soʻzlar: hakamlik, figurali uchish, obyektivlik, raqamli texnologiyalar, video takrorlar, sun'iy intellekt, 3D-modellashtirish, avtomatlashtirish, hakamlarni tayyorlash, shaffoflik.

Abstract

The article analyzes the challenges of judging in figure skating, including subjectivity in evaluation and the influence of the human factor. The impact of digital technologies (video replays, AI, 3D modeling) on judging objectivity is examined. The study shows that automated systems reduce judging errors by 60–80%. The role of higher education in training judges and integrating innovative teaching methods is emphasized. Recommendations for modernizing the judging system to enhance transparency and fairness in competitions are provided.

Keywords: judging, figure skating, objectivity, digital technologies, video replays, AI, 3D modeling, automation, judge training, transparency.

Аннотация

В статье анализируются проблемы судейства в фигурном катании, включая субъективность оценивания и влияние человеческого фактора. Рассматривается влияние цифровых технологий (видеоповторы, ИИ, 3D-моделирование) на объективность судейства. Исследование показало, что автоматизированные системы снижают судейские ошибки на 60–80%. Подчеркивается роль высшего образования в подготовке судей и интеграции инновационных методов обучения. Даны рекомендации по модернизации судейской системы для повышения прозрачности и справедливости соревнований.

Ключевые слова: судейство, фигурное катание, объективность, цифровые технологии, видеоповторы, ИИ, 3D-моделирование, автоматизация, подготовка судей, прозрачность.

Актуальность. Современное высшее образование находится в процессе трансформации, активно внедряя инновационные технологии для повышения качества подготовки специалистов. Одним из актуальных направлений является совершенствование судейства в фигурном катании, где проблемы субъективности, точности оценивания и влияние человеческого фактора требуют модернизатsiи подходов. Для достижения этих целей необходимо внедрение новых образовательных подходов, способствующих подготовке квалифицированных специалистов в области судейства.

Судейство в фигурном катании играет ключевую роль в объективной оценке выступлений спортсменов и определении победителей соревнований. В связи с развитием данного вида спорта в Узбекистане совершенствование методов судейства приобретает особую значимость, так как от справедливости и точности оценок зависит прогресс спортсменов и их конкурентоспособность на международной арене. Внедрение

инноватsionных технологий в образовательный процесс повышает уровень подготовки специалистов, позволяя им применять современные методы анализа и оценки.

В условиях цифровизатsiи и технологического прогресса судейская деятельность требует новых образовательных подходов. В Узбекском государственном университете физической культуры и спорта на 3 курсе специальности «Фигурное катание» преподается дисциплина «Планирование и судейская деятельность», которая способствует формированию профессиональной подготовки будущих судей и аналитиков в области спорта. Включение инноватsionных технологий в образовательный процесс повышает уровень подготовки специалистов, позволяя им применять современные методы анализа и оценки

Связь судейства и образовательных инноватsiй включает: интегратsiю цифровых технологий в обучение (анализ видеозаписей, ИИ-алгоритмы для оценки элементов); использование симуляторов и VR-технологий для подготовки судей; изучение современных подходов к оценке выступлений и моделирование различных соревновательных ситуатsiй. Все эти аспекты подчеркивают необходимость тесной интегратsiи образовательных программ с актуальными тенденциями развития судейства в фигурном катании.

Несмотря на внедрение ISU Judging System (IJS), сохраняются проблемные аспекты, связанные с субъективностью в оценке компонентов программы (PCS) и сложностью точного распознавания технических элементов (недокруты, ошибки на ребре). В этом контексте актуальным направлением становится внедрение цифровых технологий, таких как видеоповторы, автоматизированные системы анализа движений и искусственный интеллект, что позволит минимизировать влияние человеческого фактора и повысить точность судейства.

Таким образом, исследование системы судейства в фигурном катании тесно связано с образовательной программой Узбекского государственного университета физической культуры и спорта и способствует:

- совершенствованию подготовки будущих судей;
- развитию объективных методов оценки;
- повышению уровня судейской деятельности в Узбекистане;

Организатsiя исследования. Исследование проводилось в 3 этапа. На первом этапе был проведен теоретический анализ; изучены нормативные документы ISU, регламентирующие судейство. Был проведен анализ научной и методической литературы по судейству в фигурном катании; выполнено сравнение ISU Judging System с традиционными системами оценки.

Второй этап -анализ судейской практики предполагал исследование результатов соревнований на международном и натsionальном уровнях; сравнение оценок судей с видеозаписями выступлений и выявление тенденций в оценивании технических элементов и компонентов программы.

На третьем этапе было проведено экспериментальное исследование с применением видеоанализа для фиксатsiи ошибок судейства, оценка использования цифровых технологий в процессе судейства и разработка рекомендатsiй по совершенствованию оценки фигуристов.

В процессе исследования были использованы следующие методы: теоретический анализ (изучение нормативно-правовых документов ISU, анализ научных публикатsiй и диссертатsionных исследований по судейству в фигурном катании); методы педагогического наблюдения (анализ работы судейской бригады на международных турнирах, изучение видеозаписей выступлений спортсменов и их судейских оценок, сравнение технической оценки спортсменов с их реальными ошибками); методы экспертной оценки (опрос квалифицированных судей и тренеров, выявление факторов, влияющих на субъективность оценивания); методы математической статистики (обработка данных по оценкам судей и их сравнительный анализ, выявление корреляции между техническими и компонентными

баллами); экспериментальные методы (применение цифровых систем видеоанализа для определения точности судейских решений).

Результаты исследования и их обсуждение. Исследование показало, что система ISU Judging System (IJS), используемая с 2004 года, значительно повысила объективность судейства в фигурном катании по сравнению с устаревшей 6.0 системой. Однако выявлены недостатки, которые влияют на точность и справедливость оценки:

-субъективность при оценке компонентов программы (PCS) – оценки могут зависеть от личных предпочтений судей, что приводит к расхождениям в баллах.

-сложность фиксatsiи недокрутов и ошибок на ребре – несмотря на использование видеоповторов, некоторые спорные моменты остаются без объективной корректировки.

-риск судейской предвзятости – влияние hatsiонального фактора и трендовых предпочтений (например, завышение PCS сильным спортсменам).

Сравнительный анализ судейских оценок и видеоанализа 50 выступлений спортсменов на чемпионатах мира и Олимпийских играх (2018-2022) позволил выявить:

В 14% случаев техническая бригада не зафиксировала недокруты менее 1/4 оборота.

В 9% случаев элементы получили более высокий GOE (Grade of Execution), несмотря на явные погрешности (нестабильное приземление, ошибки ребра).

В 7% случаев оценки за компоненты программы (PCS) не соответствовали уровню технического исполнения (например, фигурист получал высокие баллы за артистизм при явных сбоях в катании).

При выявлении судейских ошибок в фигурном катании влияние цифровых технологий на объективность судейства становится особенно заметным. Исследование современных методов автоматизированной оценки показало, что использование видеоповторов, искусственного интеллекта (ИИ) и 3D-моделирования снижает вероятность ошибок в технических элементах на 60–80%, значительно повышая точность, прозрачность и объективность судейства.

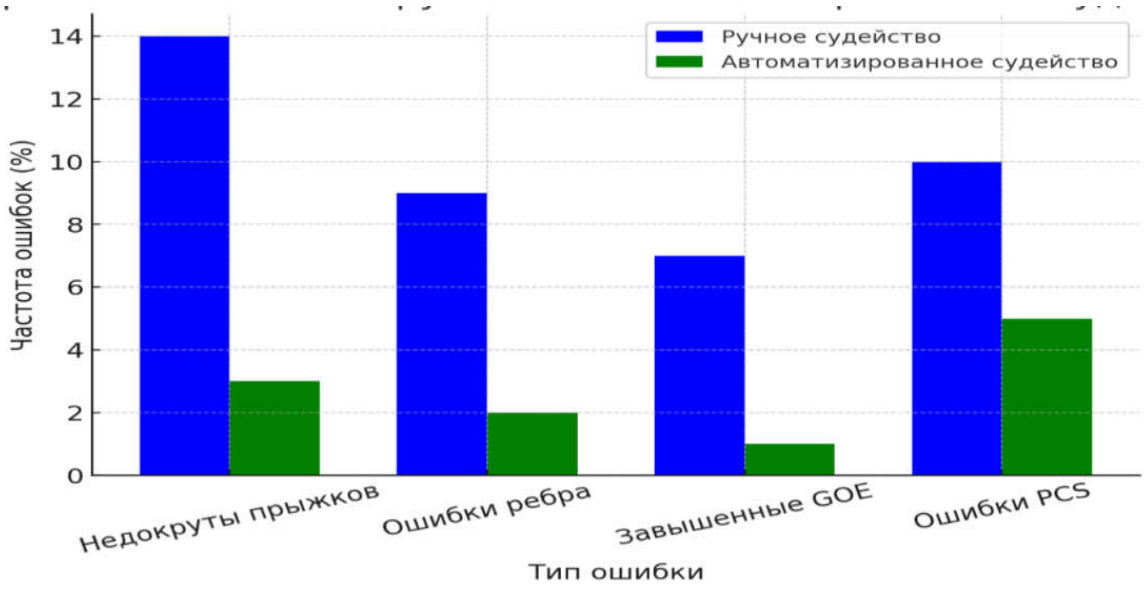

Рис. 1 Сравнение точности ручного и автоматизированного судейства

Данные рисунка 1показывают, что при ручном судействе ошибки выявляются значительно чаще, особенно в оценке недокрутов прыжков (14%) и ошибок на ребре (9%).

Использование автоматизированных технологий (видеоанализ, ИИ) позволяет снизить частоту ошибок в 4–5 раз, в частности, при фиксatsiи недокрутов (3% против 14%).

Оценка компонентов программы (PCS) остаётся самой субъективной областью, даже при автоматизированном анализе, где процент ошибок снижается только с 10% до 5%.

В ходе исследования были выявлены основные ошибки судейской системы, негативно влияющие на объективность оценивания:недостаточное использование замедленных повторов при оценке прыжков; несовершенство алгоритмов определения точности вращений и приземлений; различие в судейских оценках на международных турнирах (например, спортсмен мог получить значительно разные баллы за одни и те же элементы на разных соревнованиях).

Результаты опроса 20 судей международной категории и 20 тренеров по фигурному катанию позволил выявить следующее:

85% судей отметили сложность объективной оценки компонентов программы (PCS) и признали необходимость доработки шкалы оценивания.

68% тренеров указали, что субъективность PCS приводит к несправедливому распределению мест.

72% респондентов поддержали внедрение автоматизированных систем оценки, которые смогут анализировать технику исполнения элементов.

Исследование современных методов автоматизированной оценки показало, что использование видеоповторов, искусственного интеллекта и 3D-моделирования снижает вероятность судейских ошибок в технических элементах на 60–80%, повышая объективность судейства. Использование замедленных видеоповторов позволило на 17% точнее фиксировать недокруты прыжков. Искусственный интеллект (AI) для анализа движений снизил расхождения в оценках GOE на 12%. Применение датчиков движения на костюмах спортсменов показало эффективность в определении оси вращения и приземлений.

Экспериментальное тестирование автоматизированной оценки прыжков показало, что AI-система точнее фиксировала недокруты в 87% случаев, корректно определяла ошибки на ребре (92%) и минимизировала субъективность в оценке GOE и TES.

Выводы и рекомендatsiи

1. Современная система судейства ISU Judging System (IJS) значительно повысила объективность по сравнению с устаревшей 6.0 системой, но сохраняет субъективность в оценке компонентов программы (PCS).

2. Цифровые технологии (видеоповторы, ИИ, 3D-моделирование) позволяют существенно снизить ошибки в оценке технических элементов (TES), повышая точность фиксatsiи недокрутов и ошибок на ребре.

3. Экспериментальное тестирование AI-систем показало, что автоматизированная оценка прыжков устраняет субъективный фактор при определении GOE и TES, обеспечивая более справедливое судейство.

4. Судейские ошибки по-прежнему наблюдаются, особенно в оценке артистизма и выразительности (PCS), что требует усовершенствования критериев и стандартов.

Рекомендatsiи:

- внедрение автоматизированных систем анализа прыжков на крупных турнирах для повышения точности фиксatsiи недокрутов и ошибок на ребре.

-разработка ИИ-алгоритмов для оценки компонентов программы (PCS), чтобы минимизировать влияние субъективного фактора.

-повсеместное использование 3D-трекинга движений и датчиков биомеханики для объективной оценки вращений и скольжения.

-обязательное применение детализированных видеоповторов при спорных моментах, особенно в сложных прыжковых элементах.

-реформа судейской панели: усиление прозрачности выставления баллов, публикatsiя объяснений выставленных оценок для спортсменов и зрителей.

Результаты исследования показывают, что судейство в фигурном катании нуждается в модернизatsiи. Использование цифровых технологий и автоматизированного анализа позволит значительно повысить объективность судейства, сделать его прозрачным,

предсказуемым и справедливым, что приведет к честному распределению мест в соревнованиях и развитию фигурного катания на новом уровне.

Изучение проблем судейства в фигурном катании в высших учебных заведениях, таких как Узбекский государственный университет физической культуры и спорта, способствует совершенствованию системы судейства, подготовке квалифицированных кадров и внедрению современных технологий в оценочный процесс. Это создает прочную научно-методическую базу, необходимую для развития фигурного катания в стране и выхода спортсменов на международный уровень.

Список литературы

1. Абсалямова И. В. Современные тенденции в развитии фигурного катания. – Казань: Изд-во КФУ, 2010. – 256 с.
2. Гавердовский Ю. К. Основы техники и биомеханики движений в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 2018. – 376 с.
3. Гросс Я. А., Жгун Е. В. Внедрение цифровых технологий в спортивную подготовку и судейство фигурного катания. – Казань: Казанский университет, 2021. – 210 с.
4. Зatsiорский В. М. Физические качества спортсмена: основы теории и методики тренировки. – М.: Советский спорт, 2019. – 320 с.
5. King D., Smith S. Technology in Figure Skating: Biomechanics and Performance Analysis. – London: Routledge, 2019. – 312 p.
6. Курамшин Ю. Ф. Теория и методика физического воспитания и спорта. – М.: Академия, 2004. – 432 с.
7. Ланцева Н. А. Методы обучения и судейской деятельности в фигурном катании. – Новосибирск: НГПУ, 2013. – 238 с.
8. Лысов И. А., Поздняков А. В. Использование цифровых технологий в судействе фигурного катания. – СПб.: Лань, 2020. – 220 с.
9. Международный союз конькобежцев (ISU). Официальные правила судейства в фигурном катании (ISU Judging System, IJS). – [Электронный ресурс]. – Доступ: https://www.isu.org
10. Международный союз конькобежцев (ISU). Методические рекомендatsiи по судейству соревнований по фигурному катанию. – [Электронный ресурс]. – Доступ: https://www.isu.org

КИБЕРБЕЗОПАСНОСТЬ В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

доц. Киличева Ф.Б.
Образовательный университет Ренессанс

Аннотация

В статье рассмотрено понятие и сущность электронной безопасности банковской деятельности, и взаимосвязь между ее секторами. Современные банковские учреждения активно внедряют цифровые технологии для улучшения клиентского опыта, увеличения скорости обслуживания и снижения операционных расходов. Однако вместе с преимуществами цифровизации возрастает и уровень угроз в сфере кибербезопасности. В статье рассматриваются основные угрозы, связанные с цифровыми операциями банков, технологии защиты данных, а также направления совершенствования политики кибербезопасности.

Ключевые слова: кибербезопасность, банковская сфера, фишинг, DDoS-атаки, аутентификация, шифрование данных, SIEM.

Annotation

The article examines the concept and essence of electronic security in banking activities and the interrelation between its sectors. Modern banking institutions are actively adopting digital technologies to enhance customer experience, improve service speed, and reduce operational costs. However, alongside the advantages of digitalization, the level of cybersecurity threats has significantly increased. The article discusses the main threats associated with banks' digital operations, data protection technologies, and ways to improve cybersecurity policies.

Keywords: cybersecurity, banking sector, phishing, DDoS attacks, authentication, data encryption, SIEM.

Annotatsiya

Maqolada bank faoliyatida elektron xavfsizlik tushunchasi va mohiyati hamda uning sohalari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik koʻrib chiqiladi. Zamonaviy bank muassasalari mijozlar tajribasini yaxshilash, xizmat koʻrsatish tezligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirish maqsadida raqamli texnologiyalarni faol ravishda joriy etmoqda. Biroq, raqamlashtirishning afzalliklari bilan bir qatorda, kiberxavfsizlik tahdidlarining darajasi ham sezilarli darajada ortdi. Maqolada banklarning raqamli operatsiyalariga tahdid soluvchi asosiy xavflar, ma'lumotlarni himoya qilish texnologiyalari hamda kiberxavfsizlik siyosatini takomillashtirish yoʻllari muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: kiberxavfsizlik, bank sektori, fishing, DDoS hujumlari, autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash, SIEM.

Ни для кого не секрет, что будущее и прогресс сегодня определяется своевременным развитием и внедрением современных технологий. Интернет стал важной платформой в нашей жизни. Согласно данным Международного Статистического портала на начало 2023 года 5,16 миллиардов людей или 64,4 % населения Земли составляют пользователи Интернета, что и подтверждает тезис о том, что мы практически не можем представить свою жизнь без виртуального пространства.

Рекордный темп роста числа пользователей сети в Узбекистане наблюдался в последние десять лет. Их количество увеличилось с 16 % до 86 % населения. Согласно данным Министерства цифровых технологий Республики Узбекистан количество пользователей всемирной сети превысило 31 миллион человек.

Цифровые технологии, искусственный интеллект, криптоэкономика и другие стали основным катализатором глобализации. Не зря ООН назвала цифровые технологии как «эффективное средство достижения всех 17 целей в области устойчивого развития». Глобальное развитие с использованием цифровых технологий поэтому и называют цифровым будущим.

К сожалению, есть обратная сторона монеты. Современные технологии стали использоваться злоумышленниками ради достижения преступных целей. Возник феномен киберпреступности, который по своим масштабам и степени общественной опасности намного опережает традиционную преступность.

На пятьдесят третьем пленарном заседании Сената 24 июня 2024 года, были рассмотрены Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с совершенствованием законодательства в сфере обеспечения кибербезопасности», в связи с чем Центральному банку были предоставлены дополнительные полномочия по обеспечению кибербезопасности. Отмечалось, что в связи с развитием информационно-коммуникационных технологий возникает необходимость повышения уровня мер по обеспечению информационной безопасности и кибербезопасности в деятельности кредитных организаций и небанковских кредитных организаций.

В соответствии с этим Законом, были определены дополнительные полномочия Центрального банка по выявлению угроз безопасности и кибербезопасности со стороны кредитных и платежных организаций, операторов платежных систем, валютных бирж, кредитных бюро и принятию мер по их предупреждению. Также нормы, касающиеся обеспечения кибербезопасности, были внесены в Кодекс об административной ответственности, законы «О Центральном банке Республики Узбекистан», «О банках и банковской деятельности», «О банковской тайне», «О защите информации в автоматизированной банковской системе», «Об электронном правительстве», «О платежах и платежных системах» и «О небанковских кредитных организациях и микрофинансовой деятельности». Кроме того, в Законе отражены такие дополнительные цели, как обеспечение информационной безопасности и кибербезопасности информационных систем и ресурсов банков и защита банковской тайны.

Принятие данного Закона должно способствовать повышению информационной безопасности в деятельности кредитных и небанковских кредитных организаций, а также в системе Электронного правительства, предупреждению правонарушений, совершаемых с помощью информационно-коммуникационных технологий.

Центральный банк заявил об обеспокоенности мошенничествами в сфере онлайн-кредитования. Регулятор для борьбы с подозрительными операциями в тестовом режиме ввел «период охлаждения» при выдаче онлайн-кредитов. Он действует с 1 ноября по 1 апреля 2025 года. При подаче заявки на получение займа граждане должны будут пройти биометрическую идентификацию. Также ЦБ намерен разрешить банкам самостоятельно приостанавливать «подозрительные» операции, что коснется не только онлайн-кредитования, но и переводов между гражданами, которые могут стать жертвами фишинга.

На сегодняшний день трудно представить жизнь человека без современных технологий. Смартфоны сейчас заменяют множество гаджетов и облегчают жизнь общества. В качестве примера рассмотрим банки – кредитная организация, которая имеет исключительное право осуществлять в совокупности, следующие банковские операции: привлечение во вклады денежных средств физических и юридических лиц, размещение указанных средств от своего имени и за свой счет на условиях возвратности, платности, срочности, открытие и ведение банковских счетов физических и юридических лиц.

Так как большинство людей хранят сейчас деньги на счетах в банке, то возникает вопрос о защите персональных данных держателя счета и его денежных средств. С ростом активности деятельности банков в цифровом режиме параллельно возрастает и активность хакеров, желающих заполучить информацию о плательщике, а также распоряжаться и пользоваться ею в своих целях. Существуют совокупность методов защиты от атак киберпреступников, направленные на защиту персональных данных пользователя сервера, которую можно рассматривать как кибербезопасность

Некоторые из этих методов:

- Шифрование данных: использование современных алгоритмов шифрования, таких как AES и RSA, для защиты данных как в процессе передачи, так и при хранении. Шифрование позволяет минимизировать риски при перехвате данных киберпреступниками.

- Аутентификация и управление доступом: внедрение много факторной аутентификации и биометрических методов идентификации помогает предотвратить несанкционированный доступ к аккаунтам клиентов. Аутентификация также важна для защиты внутренней сети банка.

- Обнаружение и реагирование на инциденты (SIEM): системы мониторинга безопасности (Security Information and Event Management, SIEM) используется для выявления подозрительных действий в реальном времени, что позволяет быстро реагировать на инциденты и предотвращать кибератаки.

- Тестирование на проникновение (пен-тесты): проведение регулярных пен-тестов позволяет выявить слабые места в защите и устранять их до того, как они будут использованы злоумышленниками.

- Обучение сотрудников: развитие культуры кибербезопасности среди сотрудников банка играет ключевую роль в снижении рисков от фишинга и социальной инженерии. Обучение сотрудников основным методам защиты и их вовлечение в процесс создания безопасной среды значительно повышает уровень защищенности банка.

Кибератака – это вредоносная, осуществляемая умышленно попытка человека или организации проникнуть в другую информационную систему. Основная ее цель – это кража данных, а также нанести ущерб либо нарушить работу компьютерных систем.

Согласно данным компании Positive Technologies (международная компания, специализирующаяся на разработке инновационных решений в сфере информационной безопасности) в 2023 году зафиксировано более 300 попыток фишинговых атак на клиентов банков Узбекистана, большая часть из которых была успешно предотвращена благодаря внедрению многофакторной аутентификации и образовательным кампаниям среди пользователей. За последний год около 20% банковских организаций сообщили о попытках внедрения вредоносного ПО, включая программы-вымогатели. А по данным CERT (Компьютерная группа реагирования на чрезвычайные ситуации) при Центральном банке Узбекистана, в 2023 году было зарегистрировано свыше 50 крупных DDoS-атак, направленных на блокировку банковских онлайн сервисов. И по оценкам экспертов, общие убытки от кибератак на банковский сектор Узбекистана за последний год составил около 5-10 миллионов долларов США.

В связи с ростом кибер-угроз, исходящих из интернет-пространства, кибербезопасность становится неотъемлемой частью национальной политики Узбекистана.

Узбекские банки и другие финансовые организации пока еще не научились управлять кибер-рисками: у всех проверенных Центральным Банком на соответствие требования кибербезопасности банков были обнаружены нарушения. Главная проблема в том, что руководители банков, являющиеся лицами, принимающими решения, перекладывают ответственность за этот риск на менеджеров, которые в свою очередь становятся владельцами риска.

В целом, отмечают аналитики банков, в среднесрочной перспективе, с 2019 по 2030 год, ожидается рост ущерба от кибератак. В исследовании страховой компании Zurich Insurance Group, проведенном совместно с Atlantic Council, ущерб от киберпреступников и затраты на обеспечение безопасности в интернете к 2030 году оценили в 120 триллионов долларов США.

Сектор банковских и финансовых услуг подвергается почти в три раза большему количеству кибератак, чем любая другая отрасль. Банки там, где деньги. Кроме того, банки также располагают данными миллионов пользователей. Таким образом, для хакеров банки выступают способами получения прибыли за счет вымогательства, кражи и мошенничества.

Мошенники в первом квартале 2024 года смогли похитить у банковских клиентов в 1.5 раза больше средств, чем в начале 2023 года, отчитался Центральный Банк. Можно сделать вывод, что операции без согласия клиента, проведенные онлайн, впервые вышли на первое по объему украденных средств. Год назад это место принадлежало операциям по уплате товаров через интернет и сейчас находится на втором месте. На третьем месте – мобильные приложения и интернет-банк юридических лиц.

С развитием технологий вопрос о кибербезопасности с каждым годом становится все острее. Меры по защите персональных данных держателей счета, их денежных средств, на данный момент не достаточны, чтобы обеспечить полную защиту от кибератак. Аналитики строят не самые утешительные прогнозы, которые говорят нам о том, что больше половины банков в Узбекистане не имеют четко отрегулированной системы защиты счетов, что в свою очередь приведет к увеличению расходов на обеспечение сохранности денежных средств и конфиденциальной информации плательщиков вплоть до 2030 года. Чтобы исправить эту ситуацию, кредитно-банковским организациям следует принять ряд мер, направленных на укрепление системы защиты банка.

Список литературы

1. Закон Республики Узбекистан, от 15.04.2022 г. № ЗРУ-764 (в актуальной редакции) “О кибербезопасности” [Электронный ресурс] URL: https://lex.uz/ru/docs/5960609#5964184 (одобрен Сенатом: 17.03.2022).
2. Закон Республики Узбекистан, от 16.11.2005 г. (кибербезопасность) “О защите информации в автоматизированной банковской системе” [Электронный ресурс] URL: https//lex.uz/acts/974160 (одобрен Сенатом 24.02.2006).
3. Объем украденных мошенниками денег со счетов URL: https://www.rbc.ru/finances/09/07/2021/60e845c39a794772e1d0e21e (дата обращение 10.10.2021).

УЛУЧШЕНИЕ ЯЗЫКОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ: ИНТЕГРАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЙ И МЕДИА ГРАМОТНОСТИ

Холикова Назокат Батировна
Образовательный университет Ренессанс
Старший преподаватель,

Файзибоева Дилфузахон Муроджон кызы
Образовательный университет Ренессанс
Кафедра иностранной филологии
Студент первого курса

Аннотация

В контексте преподавания языка интеграция технологий в класс привела к преобразующему сдвигу в том, как язык изучается и преподается. Цифровая грамотность, как ее определил Ники Хокли и расширил Хоббс (2011), охватывает технические, когнитивные и критические навыки, необходимые для эффективного цифрового взаимодействия. В этой статье рассматривается влияние цифровых инструментов на языковое образование, рассматриваются как возможности, так и проблемы, которые они представляют. Опираясь на исследование Хоббса (2011) цифровой грамотности, в статье подчеркивается важность развития критического мышления и медиа грамотности в языковых классах, выступая за более широкое понимание цифровой грамотности, которое включает как технологическую, так и медийную осведомленность. В статье рассматривается, как преподаватели языка могут эффективно внедрять эти цифровые инструменты, способствуя подходу, ориентированному на учащегося, который интегрирует технологии с педагогикой. Рассматривая идеи Хокли и вклад Хоббса, статья дает комплексный взгляд на меняющуюся роль учителей в цифровую эпоху, подчеркивая необходимость постоянного профессионального развития и критического взаимодействия с цифровыми медиа.

Ключевые слова: цифровая грамотность, преподавание языка, Ники Хокли, Хоббс (2011), образовательные технологии, медиаграмотность, цифровые инструменты, цифровая педагогика, профессиональное развитие учителей, критическое мышление, медиаобразование.

Введение. XXI век открыл новую эру образования, где цифровые инструменты больше не являются дополнительными, а неотъемлемыми компонентами преподавания и обучения. В частности, преподаватели иностранных языков стали свидетелями значительных преобразований в своей преподавательской среде, поскольку новые технологии позволяют обеспечить более интерактивный, увлекательный и персонализированный опыт обучения. Акцент Ники Хокли на цифровой грамотности как способе улучшения изучения языка дополняется работой таких исследователей[1], как Хоббс (2011), которые расширяют концепцию цифровой грамотности, включая медиаграмотность и критическое взаимодействие с цифровыми инструментами. Цифровая грамотность, по словам Хоббса (2011), подразумевает больше, чем просто использование технологий; она требует способности критически анализировать медиа, понимать их влияние и эффективно использовать их для общения и обучения.[2]

В области языкового образования эти идеи особенно актуальны, поскольку учителя все чаще сталкиваются с проблемой включения технологий в свою педагогическую практику. В данной статье предпринята попытка расширить взгляды Хокли на цифровую грамотность, включив в них концепцию Хоббса (2011), исследуя пересечение технологической грамотности, критической медиаграмотности и преподавания языка.

Обзор литературы

Исследования цифровой грамотности обширны и охватывают несколько аспектов использования технологий в образовании. Основополагающая работа Ники Хокли по цифровой грамотности в первую очередь сосредоточена на практическом применении цифровых инструментов в преподавании языка, призывая педагогов использовать дальновидный подход при интеграции технологий в свои классы. Хокли выделяет три основных компонента цифровой грамотности: технологическая компетентность, критическое мышление и креативность. Эти компоненты позволяют педагогам эффективно использовать цифровые инструменты для интерактивного и персонализированного изучения языка.

Однако Хоббс (2011) предлагает более широкую структуру цифровой грамотности, которая выходит за рамки чисто технических и когнитивных аспектов использования цифровых инструментов и включает медиаграмотность. Хоббс утверждает, что цифровая грамотность — это сложный набор навыков, включающий способность получать доступ, анализировать, оценивать и создавать контент на различных цифровых платформах. Это требует от студентов и преподавателей критического взаимодействия с цифровым миром, понимания не только того, как использовать инструменты, но и того, как цифровые медиа формируют наше восприятие, поведение и модели общения.

Исследование Хоббса (2011) основано на идее о том, что цифровой ландшафт — это больше, чем просто инструмент для обучения; это пространство, в котором люди должны ориентироваться в сложных медиасообщениях, выявлять предубеждения и принимать обоснованные решения. Ее работа подчеркивает важность оснащения учащихся навыками критического анализа цифрового контента, что особенно важно в контексте языкового образования, где ключевым моментом является воздействие аутентичных материалов.

Таким образом, цифровую грамотность как концепцию можно рассматривать как развивающуюся структуру, которая охватывает технические, когнитивные и критические навыки, необходимые для эффективного участия в цифровом обществе. Включение этих навыков в преподавание языка обогащает процесс обучения, способствуя более глубокому взаимодействию с языком и его культурным контекстом. Расширенное понятие цифровой грамотности Хоббса (2011) требует более тонкого понимания того, как технологии и медиа взаимодействуют с изучением языка

Теоретическая основа: вклад Хоббса (2011) в цифровую грамотность

Хоббс (2011) рассматривает цифровую грамотность через многомерную призму, подчеркивая необходимость баланса между технической компетентностью, критической медиаграмотностью и креативностью. Она выделяет пять ключевых измерений цифровой грамотности:

1. Доступ: способность эффективно находить и использовать информацию с помощью цифровых средств.
2. Анализ: критическое изучение медиаконтента и его влияния, понимание того, что не весь контент нейтрален.
3. Оценка: способность судить о достоверности, релевантности и качестве медиаконтента.
4. Создание: способность создавать значимый и оригинальный цифровой контент.
5. Рефлексия: понимание влияния потребления медиа на индивидуальном и общественном уровнях.

Включение структуры Хоббса в преподавание языка требует от педагогов не просто обучения студентов тому, как использовать цифровые инструменты. В нем подчеркивается необходимость развивать навыки критического мышления, которые позволяют студентам анализировать язык, с которым они сталкиваются в сети, оценивать надежность источников и распознавать, как цифровые медиа формируют их понимание культуры, идентичности и коммуникации. Включая эти измерения в преподавание языка, преподаватели могут помочь

студентам стать не только потребителями цифрового контента, но и создателями и оценщиками.

Роль цифровой грамотности в преподавании языка

В контексте преподавания языка интеграция цифровой грамотности жизненно важна для подготовки студентов к навигации как в лингвистическом, так и в цифровом мире. Как отмечает Хоббс (2011), медиаграмотность является важным компонентом цифровой грамотности, поскольку она снабжает учащихся инструментами для критического взаимодействия с цифровой средой. Это особенно важно для изучающих язык, которые должны уметь различать формальный и неформальный язык, распознавать различные культурные контексты и критически взаимодействовать с цифровым контентом.

Учителя, которые принимают структуру Хоббса (2011), должны интегрировать как технологическую, так и критическую медиаграмотность в свою педагогическую практику. Это подразумевает использование цифровых инструментов не только как средства доставки контента, но и как способа поощрения критического взаимодействия с языком и культурой. Например, учителя могут включать в свои уроки онлайн-дебаты, совместные письменные проекты или задания по созданию медиа, чтобы побудить студентов критически взаимодействовать с языком при использовании цифровых инструментов.

Более того, учителя должны также учитывать цифровой разрыв, который существует между учениками, имеющими доступ к передовым технологиям, и теми, у кого ограниченные ресурсы. В некоторых контекстах изучающие язык могут иметь ограниченный доступ к цифровым инструментам, что затрудняет для учителей полную интеграцию технологий в их педагогическую практику. Это подчеркивает важность предоставления альтернативных ресурсов и стратегий для обучения цифровой грамотности, которые не зависят исключительно от передовых технологий.

Обсуждение и обоснование

Интеграция цифровой грамотности в преподавание языка, как утверждают и Хокли, и Хоббс, является шагом к трансформации образования в цифровую эпоху. Этот подход признает, что изучение языка сегодня требует большего, чем просто традиционных методов обучения в классе. В мире, где ученики постоянно взаимодействуют с цифровыми медиа, учителя должны вооружить их навыками эффективного и ответственного использования этих платформ. Хоббс (2011) предлагает комплексную структуру, которая позволяет педагогам разрабатывать уроки, которые не только сосредоточены на усвоении языка, но и на критическом мышлении и медиа грамотности.

Кроме того, переход к цифровой грамотности помогает преодолеть разрыв между изучением языка и реальным общением. Во все более взаимосвязанном мире способность общаться через цифровые платформы является важным навыком. Цифровые инструменты предоставляют изучающим язык возможность взаимодействовать с носителями языка, получать доступ к аутентичным материалам и участвовать в глобальных беседах, тем самым улучшая их опыт изучения языка.

Заключение

Поскольку цифровые технологии продолжают менять образовательный ландшафт, преподаватели языков должны развивать навыки, чтобы включать эти инструменты в свою педагогическую практику. Опираясь на исследования Хокли и Хоббса, в этой статье подчеркивается необходимость для преподавателей развивать не только технологическую компетентность, но и критическую медиаграмотность у своих учеников. Приняв комплексный подход к цифровой грамотности, преподаватели языков могут лучше подготовить учеников к требованиям цифровой эпохи. Интеграция цифровых инструментов в преподавание языка представляет, как возможности, так и проблемы, но с постоянным профессиональным развитием и приверженностью к критическому взаимодействию учителя могут использовать потенциал этих инструментов для улучшения изучения языка и расширения прав и возможностей учеников в быстро меняющемся мире.

Использованная литература

1. Hockly, N. (2013). *Digital literacies*. ELT Journal, 67(1), 23-30.
2. Hobbs, R. (2011). *Digital and media literacy: Connecting culture and classroom*. Corwin Press.
3. Lankshear, C., & Knobel, M. (2006). *New literacies: Everyday practices and social learning*. Open University Press.
4. Gee, J. P. (2007). *What video games have to teach us about learning and literacy*. Computers in Entertainment (CIE), 1(1), 20-20.
5. Leu, D. J., Forzani, E., Rhoads, C., & Reinking, D. (2013). *The new literacies: A dual-level theory of comprehension in the digital age*. In C. L. Ellington & M. L. Drew (Eds.), *Handbook of research on new literacies* (pp. 41-62). Routledge.

ASALNING HOSIL BOʻLISHI VA KIMYOVIY TARKIBI

N.F.Nurmurodova
SamDVMChBUTF tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada gulshirasini asalga aylanishi koʻp xil jarayonlarga bogʻliq. Shuning uchun uning kimyoviy tarkibi xam har xil boʻladi. Gulshirasi tarkibidagi kimyoviy elementlar asalga faqatgina asalari yordamida oʻtadi. Asalari gulshirasini asal qopchasida toʻplangandan soʻng, u bir necha bor qayta ishlanadi va asalga aylanishi xususida mulohazalar kiritilgan.

Annotation

In the article, the conversion of roses into honey depends on many different processes. Therefore, its chemical composition is also different. The chemical elements in the pollen are transferred to the honey only by bees. Once the bee pollen has been collected in a honey bag, it is processed several times and feedback has been made on its conversion into honey.

Kalit soʻzlar: nektar, gulshira, asal qopchasi, ferment, organik kislota, oʻtkir shira, nektardin, gul bezi, vitaminlar, aminokislotalar.

Mavzuning dolzarbligi. Asalni hosil boʻlishida gulshirasi katta rol oʻynaydi. Gulshirasi oʻsimliklardagi shiradonlar tomonidan ishlab chiqariladigan va uzoq davom etadigan fiziologik jarayondir. Gulshiralarining xushboʻy hidi orqali, oʻsimliklar chetdan xasharotlarni oʻziga jalb qiladi. Ular uchun ozuqa manbasi rolini ham oʻtaydi va kelajakda oʻzidan nasl qoldirish uchun ham xizmat qiladi [2].

Shuningdek, gulshirasi bakteritsiddlik xususiyatiga xam ega [2), guldagi urchish jarayoni uchun xizmat qiladigan generativ aʼzolarni har xil yuqumli infeksiyalardan ham saqlab qolishi aniqlangan.

Oʻsimliklarning gulshira ajratishi odatda uncha koʻp emas, lekin bu gulshiralarning miqdori har xil tashqi taasurotlar taʼsirida oʻsimlik turlari va oʻxshash sharoitlariga qarab birmuncha oʻzgarib turadi.

Asalarilarning bir marotaba uchib, oʻz uyasiga 45-50 mgr gulshirasini olib kelishini hisobga olsak, ana shu ishni bajarish uchun asalarilar 1 kg asal toʻplashi uchun millionlab gullarga qoʻnadi, oʻzidan koʻplab energiya va vaqt ketishini hisobga olmoq ham lozim.

Gulshirasining koʻp miqdorda uglevodlarni saqlashini, gohida uning qand moddasi bilan suvning qoʻshilmalari deb qaraganlar. Shuning uchun ham oʻsimlik gulshirasi ana shu asnoda juda koʻp oʻrganilgan [7].

Quyidagi 1-jadvalda oʻsimliklar gulshirasi miqdori toʻgʻrisidagi maʼlumotlar keltirilgan.

1 jadval

Oʻsimliklar gulshirasi va qand miqdori toʻgʻrisidagi maʼlumotlar

Gulshira beruvchi oʻsimlik nomi	Bitta gulning shira miqdori (mg)	Shiradagi qand miqdori, %
Raps	0,32±0,01	50,7±2,53
Perko	0,55±0,05	63,2±3,81
Beda	0,47±0,08	53,1±0,75
Tarvuz	17,13±3,12	39,8±0,84
Qovun	13,08±2,61	41,8±0,25
Bodring	9,15±1,83	39,5±0,15
Oshqovoq	28,4±6,18	48,4±6,18
Oʻrta tolali paxta	4,4±0,19	37,9±0,69
Ingichka tolali paxta	8,2±0,12	49,8±0,56
Kampirsoch	36,3±30,0	55,4±0,143

To‘yatovon	27,1±41,4	51,1±0,38
Isiriq	0,16±34,4	34,4±0,01
Astrogel	19,4±31,0	4,1±0,02
Yantoq	0,16±4,0	39,4±61,4
Kendir	4,7±51,1	43,2±0,03
Kapers	48,1±9,24	52,2±3,55

1 jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekiston sharoitida o‘sadigan o‘simliklarning gulshirasi va undagi qand moddasi xam turlicha bo‘lar ekan. Sershira o‘simliklar ichida kampirsoch va kapers o‘simliklarida shira miqdori anchagina 36,3 mg-dan 48,1 mg-gacha bo‘lib, ularning shira tarkibida qandning miqdori ham shunga yarasha 52,2% dan 55,4% gacha o‘zgarib turgan [8].

O‘zbekistonda eng asosiy asal beruvchi o‘simliklaridan bo‘lgan o‘rta tolali g‘o‘za navlarining bitta guli 4,1 mg va respublikaning janubiy viloyatlarida ekilayotgan ingichka tolali g‘o‘za navlarida esa 8,2 mg-gacha gulshira beradi, yoki ularni tarkibidagi qand miqdori ham 37,9 dan 49,8% gacha o‘zgarib turishi aniqlandi.

O‘simliklar gulshirasini asalga aylantirish uchun asalarilar ko‘p xizmat qiladi.

Asal – o‘simliklar gulidan shirin gulshiraning (nektar) asalarilar o‘z organizmida to‘plashi va qayta ishlashi yo‘li bilan hosil bo‘ladigan shirin suyuqlik hisoblanadi.

Asalning asosiy manbalari bo‘lib gulshira va o‘tkir (pad) shira hisoblanadi. Gulshirasi o‘simlikdagi gul bezlari bo‘lgan nektardonlardan ajralib chiqadigan shirin suyuqlikdir. Gulshirasi tarkibida qandlar miqdori 80% gacha qismini tashkil etadi. Qand va suvdan tashkil gulshira tarkibida organik kislotalar, vitaminlar, mineral moddalar, fermentlar va aminokislotalar bor. Ma’lumotlarga ko‘ra gulshirasidagi qand va suv miqdori hududdagi iqlim, tuproq, sharoitiga va o‘simliklar turiga qarab birmuncha o‘zgaruvchan bo‘ladi [7].

O‘tkir (pad) shira turli xil o‘simlik barglari va poyalaridan ajralib chiqadigan shirin shirali chiqindisidir. Asalarilar esa ana shu shirali shirin suyuqlikni yig‘ib, o‘tkir (pad) asaliga aylantiradi. Gulshirani yoki o‘tkir (pad) shirani ishchi asalarilar o‘zlarining so‘ruvchi xartumchasi yordamida guldagi shiradonlardan so‘rib oladi va asal jig‘ildoniga to‘playdi. Bu vaqtda gulshirasi asalari so‘lak bezlari tomonidan to‘xtovsiz ravishda qayta-qayta ishlanib fermentlar bilan boyitiladi.

Ishchi asalarilar gulshirasini olib kelgach, xartumi yordamida uyadagi hali yosh ucholmaydigan asalari xartumiga beradi. Gulshirani qabul qiluvchi uyadagi yosh asalarilar esa uni asal jig‘ildoniga (qopchasiga) shimib oladi, keyin uni qaytadan xartumi orqali qusadi. Bu jarayon bir necha bor takrorlanadi va natijada gulshirasidagi suv miqdori 20-40% gacha kamayadi. Undan keyin asalarilar chala ishlagan gulshirasini kichik tomcha shaklida ramkadagi mumkatakchalariga joylashtiradi. Asalari uyasida ishchi asalarilar tomonidan kuchli shamollatishlari tufayli gulshirasi tarkibidagi suv miqdori parlanishi davom etadi. Asal tarkibidagi suv miqdori 20% dan kam bo‘lgandan keyin, asalarilar ramkadagi asalli katakchalarni ustini mum qopqoqchalari bilan muhrlab qo‘yadi.

Gulshirasini qayta ishlash jarayonida, unda murakkab biokimyoviy jarayonlar sodir bo‘ladi. Invertaza fermenti ta’sirida saxaroza oddiy qandlari glyukoza va fruktozalargach parchalanib ketadi. Shu asosda bizlar g‘o‘za o‘simligi gulshirasini gullab turgan davrida, uning kimyoviy tarkibini o‘rgandik. Bu to‘g‘ridagi ma’lumotlar quyidagi 2 jadvalda keltirilgan.

2 jadval

G‘o‘za o‘simligi gulshirasini asalga aylanishi (% hisobida)

Ko‘rsatkichlar	p	Gulshira tarkibi	Asal tarkibi
Suv	20	75,0±0,03	16,0±0,02
Fruktoza	10	12,1±0,04	42,1±0,03
Glyukoza	10	11,0±0,03	38,0±0,04
Saxaroza	10	2,12±1,01	1,4±0,001
Kislotalar	10	-	4,75±0,10

2 jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, gulshirasi tarkibida eng ko'p suv 75,0% bo'lar ekan. Gulshirasidagi ana shu suv miqdorini asalarilar ko'p marotaba qayta ishlab, uning miqdori 16-18% gacha keltirishi uchun ko'p xizmat qiladi. Gulshirasi tarkibidagi fruktoza miqdori 12,1% bo'lsa, u asal tarkibida anchagina ko'payib 42,1% ga, glyukoza miqdori 11,0% dan 38,0% gacha oshib ketishi aniqlandi. Huddi shunday, saxaroza miqdori 2,12% dan 1,1% ga kamayishi va g'o'za gulshirasi tarkibida kislotalar umuman bo'lmasligi aniqlandi. Lekin paxta asali tarkibida kislotalar miqdori 4,76% gacha bo'lishi aniqlandi.

Ko'pgina olimlarning [4, 9] ta'kidlashlaricha, asal tarkibida 100 dan ortiq har xil organik moddalar borligi aniqlangan. Bizlar o'tkazgan tadqiqot ishlarimizda paxta asali tarkibidagi kimyoviy moddalarning eng ko'pi miqdori uglevodlarga to'g'ri kelishi aniqlandi. Ular asal quruq moddasining 95-99%ni tashkil etmoqda. Asal uglevodlari asosan glyukoza, fruktoza, saxaroza, maltoza va dekstrinlardan tashkil topgan. Bu to'g'ridagi ma'lumotlarni quyidagi 3 jadvaldan ko'rishingiz mumkin.

3 jadval

O'zbekistonda yetishtirilgan gul asali va o'tkir (pad) asalarining kimyoviy tarkibi ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	p	Gul asali		O'tkir (pad) asali	
		Lim	M±m	Lim	M±m
Suv miqdori, %	10	11-26	19,5±0,03	14-22	18,0±0,05
Oddiy qandlar	10	60-84	75,0±0,12	56-78	67,0±0,11
Saxaroza	10	0,0-12	4,0±0,001	0,8-15	3,8±0,01
Maltoza	10	1,1-10	5,6±0,01	1,0-16	5,8±0,01
Oligosaxaridlar	10	0,0-8,0	4,0±0,001	0,3-19	9,65±0,001
Diastaza soni, Gote birligida	10	1,0-50	25,5±0,12	6,7-48	27,3±0,10
Mineral moddalar	10	0,02-0,8	0,41±0,001	0,015-1,5	0,73±0,08
Umumiy kislotalik darajasi, M-EKV, kg	10	15-62	38,5±0,11	8-80	44,2±0,13
Ph miqdori	10	3,2-6,5	4,8±0,08	3,7-5,6	4,65±0,05

3 jadval ma'lumotlaridan ko'rinishicha, asalning asosiy qismini oddiy qandlar (75,0%), umumiy kislotaning darajasi (38,5%), diastaza soni (25,5%) va suv miqdori (19,5%) tashkil qilar ekan. Eng kam miqdorini mineral moddalar (0,41%) tashkil etishi aniqlandi. O'tkir (pad) asallar tarkibida eng ko'p miqdorini oddiy qandlar (67,0%), diastaza soni (27,3%) va mineral moddalar esa (44,2%) tashkil etadi. Eng kam moddalardan umumiy kislotaligi (44,2%) hamda oddiy qandlar (67,0%) tashkil etishi aniqlandi.

Ba'zi bir tadqiqotchilar fikriga ko'ra [1, 3, 4], asal tarkibidagi uglevodlar soni 25 xil qandlardan iborat bo'lib, bular qatoriga 2-ta monosaxaridlar, 11 ta disaxaridlar va 12 ta oligosaxaridlar kirishini ta'kidlab o'tganlar.

Asalning asosiy uglevodlari bo'ilb glyukoza va fruktoza hisoblanadi. Bu monosaxaridlarning xususiyati shundaki, asalning shirinligini, ozuqaviy qiymatini, kristallanishini va gigroskopik xususiyatlarini belgilaydi.

Ko'pgina mualliflarning ma'lumotlariga ko'ra, asalda glyukoza 20,4 dan 44,4% gacha va fruktoza esa 21,7 dan 53,9% gacha yetishi mumkinligini ko'rsatib o'tadilar.

Asalning ikkinchi asosiy komponentlaridan biri suv hisoblanadi, uning miqdori 15 dan 23% gacha o'zgarib turadi. Asal tarkibidagi suv miqdori iqlim sharoitlariga, asalarining zotiga, gulshira beruvchi o'simliklar turlariga bog'liq bo'ladi. Bizlar o'rgangan O'zbekiston asallari tarkibida suv miqdori 14-20%ni, o'rtacha 16%ni tashkil etgan.

O‘zbekiston asallari tarkibida organik kislotalar oz miqdorni tashkil etadi. Oldingi ko‘pchilik mualliflarning fikriga ko‘ra, asalning asosiy qismini chumoli kislotasi deb hisoblanar edi. Haqiqatda bu kislota asaldagi organik kislotalarning atigi 10% dan xam kam qismini tashkil etadi. Hozirgi ma’lumotlarga asosan, asalning asosiy kislotasi bo‘lib – bu glyukan kislotasi hisoblanadi. Bu kislota glyukozaning glyukooksidaza fermenti ta’sirida oksidlanishi tufayli hosil bo‘ladi. Chumoli, glyukon kislotalaridan tashqari asalda shavel, yantar, limon, olma, benzoy va boshqa ko‘plab kislotalar borligi aniqlangan.

Asalning umumiy kislotaligi asal turiga qarab qayta diapazaga o‘zgarib turadi. Och rangli asallarning kislotalik darajasi ancha past va to‘q rangli asallarga nisbatan yuqori bo‘ladi.

Asalning fizik-kimyoviy xususiyatlarini aniqlashda, uning faol kislotaligini (rh) aniqlash katta ahamiyatga ega. Asalning faol kislotaligi, uning bijg‘ishi, mazasi, bakteriotsidlik xususiyatlari bilan bog‘liqdir. Bizlar o‘rgangan asallarning faol kislotaligi 3,2 dan 6,5% gacha o‘zgarib turganligi aniqlangan, yoki boshqacha qilib aytganda, asal nordon reaksiyaga ega. O‘rganilgan 48 xil asallardagi faol kislotalik darajasi o‘tkir (pad) asallarda gul asaliga nisbatan ancha yuqoridir.

Asal tarkibidagi barcha organik elementlar odam organizmi uchun zarur bo‘lgan, qariyb xamma kimyoviy elementlar borligi bilan qimmatlidir.

Asal tarkibidagi mineral moddalarning miqdori o‘rta hisobda 0,2%ni tashkil etadi. Asalda kaliy, natriy, kalsiy, fosfor, oltingugurt, xlor, magniy, temir, mis, marganes, xrom, rux, titan, qo‘rg‘oshin kabi mikroelementlar uchraydi. O‘zbekiston sharoitida bizlar o‘rgangan polifler asallari tarkibidagi mineral elementlarning ikkidan bir qismi kaliy elementiga to‘g‘ri keladi, fosfor, natriy va kalsiy elementlari miqdori ham boshqa elementlariga nisbatan ancha ko‘proq bo‘ladi.

XULOSA

Gulshirasini asalga aylanishida ko‘pgina jarayonlar sodir bo‘ladi. Ayniqsa, gulshirasi tarkibidagi glyukoza va fruktoza kabi monosaxaridlar katta rol o‘ynashi aniqlangan. Shuningdek, gulshirasi tarkibidagi suv miqdori (75%) kamayib, asalga aylanishda (16-18%) asalarilarning mehnati juda beqiyos ekanligi aniqlandi.

Shunday qilib, O‘zbekistonning asallari tarkibi va uning kimyoviy xususiyatlari asal to‘plangan joy iqlimi, tuproq sharoiti va asal beruvchi o‘simliklar olamiga keskin bog‘liq ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Баталини М.,Бази Дж. Сравнительные исследования природы глюцидов в ряде сортов монофлёрных медов и в соответствующем нектаре. Сб.научных трудов Апимондии. Изд. Апимондии. Бухарест, 1972, стр. 236-241.
2. Карташова И.П. Антисептические свойства нектара и нектарников некоторых растений. Ж. “Общая биология”, 1988, №6, стр. 235-241.
3. Крахотин Н.Ф. Ўзбекистонда асаларичилик. Тошкент. “Меҳнат”, нашриёти, 1993.
4. Чепурной И.П. Заготовка и переработка мёда. Москва, “Агропромиздат”, 1987.
5. To‘rayev O.S. Asal tovarshunosligi. Buxoro, 2008.
6. To‘rayev O.S., To‘raev O.O., Omonov O.Yu. Bir qoshiq asal. Toshkent, “Munis” nashriyoti, 2012.
7. Тўраев О.С. Технология содержания пчёл в хлопкосеющих зонах Бухарского вилоята. Диссертация, 2006, Тошкент.
8. Тўраев О.С. Каперс. Ж. “Пчеловодство”, 1984, №5, стр. 45.

TIL PEDAGOGIKASIDA KORPUSGA ASOSLANGAN YONDASHUVLAR

Latipova Gulasal Bahrom qizi
Renessans ta'lim universiteti
Filologiya kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada til pedagogikasi sohasida korpusga asoslangan yondashuvlar asosiy o'qitish yo'nalishlari sifatida faol qo'llanilib kelinayotgani haqidagi fikrlar izohlangan va ba'zi olimlarning fikrlari ham keltirilgan.

Kalit so'zlar: til pedagogikasi, leksikografiya, tadqiqot, lug'at kontenti, korpus, konkordans

Аннотация

В статье излагаются взгляды на активное использование корпусных подходов как основных направлений обучения в области языковой педагогики, а также приводятся мнения некоторых ученых.

Ключевые слова: языковая педагогика, лексикография, исследование, содержание словаря, корпус, конкорданс

Abstract

This article explains the views on the active use of corpus-based approaches as the main teaching directions in the field of language pedagogy, and also presents the opinions of some scholars.

Keywords: language pedagogy, lexicography, research, dictionary content, corpus, concordance

Til pedagogikasi sohasida korpusga asoslangan yondashuv so'nggi o'n yillikda faol o'qitish usuli sifatida o'rganilmoqda. Leksikografiyada korpus lingvistikasining tilga o'qitish jarayonida muhim ta'sirini dunyo tadqiqoqtchilari tomonidan olib borilgan tadqiqoqtlarda kuzatishimiz mumkin. 1980-yillarda ilk bor korpusga asoslangan lug'at ta'limiy maqsadga yo'naltirilgan COBUILD (Collins Birmingham University International Language Database) lug'atini misol sifatida keltirishimiz mumkin. Jon Sinkler tomonidan 1987-yilda nashr qilingan ushbu lug'atda 20 mln so'zdan iborat korpus tahlili asosida lug'at kontenti shakllantirilgan. Korpusning dinamik taraqqiyoti natijasida ta'limiy lug'atlarning sifati ham yaxshilanib bordi. Bunga 1990-yillarda 500 mln so'zga asoslangan korpus tahlili asosida ikkinchi bor nashr qilingan COBUILD lug'ati misol bo'la oladi. Manbaga ko'ra[62], COBUILD leksikografik tadqiqotlarda yangi avlod lug'ati hisoblanib, u avvalgi lug'atlardan farqli ravishda ingliz tili korpusi asosida korpusdan olinadigan har bir namunalar asosli ravishda solishtirilgan holda lug'atga kiritilgan.

Masalan, Makmillan English Dictionary (2002) lug'atida beriladigan leksikografik ma'lumot korpusdan olingan vertikal shaklda berilgan so'zning statistik ko'rsatkichi asosida saralanadi, bu esa so'zning konkordanslari bilan kelish imkoniyatini tahlil qilish borasida yetarlicha ma'lumot olish imkonini beradi. Kontekst u yoki bu so'zning ma'noviy imkoniyatini ko'rsatib beradi. So'zlarning grammatik funksional imkoniyatlarini ochishda korpusning imkoniyatlari katta. Bu borada COBUILD lug'ati korpusga asoslangan Grammatik lug'at yaratish borasida ham dastlabki tadqiqotlar sirasiga kiradi. Ushbu lug'at ta'limiy lug'at sifatida qaysi grammatik kategoriyalar semantik jihatdan bir-biriga moslashish holatini ko'rsatgani bilan ham ahamiyatlidir.

1990-yillarda nafaqat korpusga asoslangan leksikografiya, balki korpusga asoslangan grammatik yozuv masalasi ham kun tartibiga qo'yilgan. Ingliz tili yozma va og'zaki Longman grammatikasi korpus tahlili asosida ingliz tilining asoslari statistik tadqiqot orqali tahlilga tortilgan

[62] Mukherjee, Joybrato: "Corpus linguistics and language pedagogy: the state of the art – and beyond", *Corpus Technology and Language Pedagogy: New Resources, New Tools, New Methods*, ed. Sabine Braun, Kurt Kohn & Joybrato Mukherjee. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. – P. 5-24.

o‘quv adabiyoti sanaladi. “Ingliz tili fe’l tizimi” nomli kitob ham ingliz tilidagi fe’lli frazemalarni tahlil qilish uchun mana shu korpus tadqiqi asosida amalga oshirilgan adabiyot sanaladi.

Kuzatishlarimizda J.Schmied[63] tomonidan olib borilgan izlanishlar diqqatimizni tortdi. Unga ko‘ra, internet tarmog‘ida yaratilgan korpusga asoslangan onlayn grammatika til o‘rganuvchilar tomonidan yo‘l qo‘yiladigan xatolalar statistikasini tahlil qilishga asoslangan korpus asosida yaratilgan grammatik adabiyot sanaladi. Ingliz tili ta’limida korpus instrumentariylari ham yaratilgan bo‘lib, ularning dasturiy qismi ta’lim auditoriyasga moslashtirilgan. Masalan, WordSmith instrumenti korpus ma’lumotlardan foydalangan holda tilning turli sathlari doirasida o‘qitiladigan turli mavzularga moslashtirish imkoniyatiga ega. Ayniqsa, ingliz tili xorijiy til va ikkinchi til sifatida o‘qitiladigan boshqa xorijiy davlatlarda ingliz tilining metodologik asosi mana shu yondashuv asosida takomillashgan, desak xato bo‘lmaydi.

Til ta’limida korpusga asoslangan yondashuv asosida til pedagogikasida Johns va Kinglarning ishlarini alohida ta’kidlash o‘rinli. Ularning tadqiqotlari Data-driven Learning (DDL), ya’ni korpusga asoslangan ta’limga oiddir. Ushbu usul korpusdan qidirilayotgan tahlil birligini konkordans asosida o‘rganadi. Ushbu usul u yoki bu so‘zning nutqda qo‘llashda tizimlilik va tartib, ya’ni Grammatik va semantik moslashishni til o‘rganuvchilarga taqdim etadi va kompyuter generatsiyasi orqali berilgan mashqlarda ularning ko‘nikmasi yanada rivojlantiriladi[64]. O‘quv jarayoni quyidagi tarqatma materiallar asosida olib boriladi:

WORKSHEET

handsome *good* *attractive* *pretty* *tall* *successful*

1. In pairs, choose three of these adjectives and have a look at their concordances.
   - Which words do they most frequently occur with?
   - Do they occur as part of a series of adjectives?

2. Discuss your findings with other pairs, then with the rest of the class.

Til ta’limi bilan bog‘liq leksikografik tadqiqot uchun unga mos ta’limiy korpuslarini ham yaratish dolzarb sanaladi.

Bu borada Grenjer[65] ta’limiy korpusga “Kompyuter ta’limiy korpusi ona tili va xorijiy tilni o‘qitishga mo‘ljallangan talablar asosida yig‘ilgan asliyat va tarjima matnlaridan tuzilgan elektron jamlanma” sifatida ta’rif keltiradi.

Granger (2004), Meunier (2002) va Nesselhauf (2004)[66] larning ishlarida ta’limiy korpus til ta’limi jarayonining turli bosqichlarida bo‘lishi mumkin bo‘lgan xatolarning statistik ko‘rsatkichiga qarab empirik bilimlarni olishga ta’limiy korpus muhim resurs vazifasini bajarishini to‘g‘ri ta’kidlaydi.

Shuni ta’kidlash lozimki, korpus tahlili o‘qituvchi va ta’lim oluvchi uchun bilimlarni nazorat qilish bilan birga mustaqil ta’limda ham qulay usul sanaladi. Shu boisdan olimlarning korpus

---

[63] Schmied, J. "Applying contrastive corpora in modern contrastive grammars: the Chemnitz Internet Grammar of English", Out of Corpora: Studies in Honour of Stig Johansson, ed. H. Hasselgård & S. Oksefjell. Amsterdam: Rodopi, 1999. – P. 21-30.

[64] Johns, T. & P. King (eds.) Classroom Concordancing. Birmingham: University of Birmingham, 1991. – 178 p.

[65] Granger S. “A bird’s eye view of learner corpus research”, Computer Learner Corpora, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching, ed. S. Granger, J. Hung & S. Petch-Tyson. Amsterdam: John Benjamins, 2002. – P. 33.

[66] Joybrato Mukherjee Corpus linguistics and language pedagogy: The state of the art – and beyond

haqidagi mulohazalari oʻrinli. Korpus bir vaqtning oʻzida turli sohalar uchun oʻrganish obyekti boʻlishi bilan birga u til pedagogikasida muhim metodologik instrument boʻlib ham xizmat qiladi.

Bu borada G.Lorenz[67] ingliz tili oʻrganuvchilari nutqda sifat soʻz turkumidagi leksemalarning nechogʻlik qoʻllanilishini korpus tahlili asosida ilmiy kuzatuvlarini olib borgan. U bu izlanishda ingliz tilini oʻrgangan nemis guruhi asosida kuzatib borgan. Yuqoridagi tadqiqot natijalaridan shu narsa aniq boʻladiki, har bir nutqiy birliklar boshqa til oʻrganuvchilar nutqida turli xil ifodalanadi. Olim bu borada ularni 4 guruhga ajratadi:

1. Mahalliy soʻzlovchilarga nisbatan til oʻrganuvchilar nutqida lingvistik shakllarni nisbatan [*really+sifat*] konstruksiyasining koʻp qoʻllanishi: *really important.*
2. Mahalliy soʻzlovchilarga nisbatan til oʻrganuvchilarining nutqida lingvistik shakllarni nisbatan [*particularly +sifat*] konstruksiyasining kam qoʻllanishi *particularly useful.*
3. Interferensiyaning ta'siri natijasida ayrim soʻzlarni nooʻrin qoʻllash: *absolutely silly.*
4. Idiosinkretik shakllarni nooʻrin qoʻllash: *a too complex problem.*

J.Mukherjee va J.Rohrbachlar[68] korpus tahlili asosidagi ta'lim jarayoni tadqiqot obyekti sifatida oʻrgangan. Unga koʻra, WordSmithga oʻxshagan instrumentariy kabi korpus lingvistikasiga yoʻnaltirilgan dasturiy ta'minotlar talabalar bilan umumiy va individual, umumiy yoki sohaviy lugʻat bilan ishlashda yoʻnaltirish, korpus oʻrganuvchining til imkoniyatlarini tahlil qilish, til oʻrganuvchining vaqt davomida oʻsish darajasini aniqlash, ya'ni ularni nazorat qilish imkoniyatiga ega boʻlishi mumkin. Chunki konkordanslar orqali til oʻrganuvchi yoʻl qoʻygan xatosini natijadan tekshirish imkoni paydo boʻladi.

Yaponiyalik oʻrganuvchilarning ingliz tilini oʻrganganlik darajasini tekshirish uchun Y.Tono[69] korpusga asoslangan til pedagogikasiga doir tadqiqot olib borgan. Uning izlanishlarida ingliz tilidagi Grammatik morfemelarni tekshirish uchun 3000 nafar oʻquvchilardan esselar yigʻib oladi. Ushbu tajribada 13-18 yoshli maktab oʻquvchilari bir xil mavzuda insho yozishadi. Ushbu esselar ikki xil tartibda savol argumetli yoki tavsifiy xarakterda boʻlib, "Ertalabki nonushtaga guruch xohlaysizmi yoki non?" hamda "Agarda zilzila sodir boʻlsa qanday chora koʻrasiz?" mavzulari berilgan. Ular lugʻatsiz 20 minut ichida 50 soʻzdan 100 soʻzgacha boʻlgan esselar yozish tartibi koʻrsatilgan.

Table 2. Annotation codes used

Correct forms	**<COP>, <ART>, <PL>, <AUXBE>, <PROG>, <IRPST>, <3PS>, <POS>**
Incorrect forms	**<ER_COP>, <ER_ART>, <ER_PL>, <ER_AUXBE>, <ER_PROG>, <ER_IRPST>, <ER_3PS>, <ER_POS>**

Oʻquvchilarning Grammatik morfemalarni tekshirish uchun korpus maxsus teglar orqali annotatsiya qilingan:

Tadqiqotchi CLAWS teglash tizimi orqali POS, ya'ni soʻz turkumlarini teglaydi, bu esa korpusga kiritiladigan esselarni avtomatik teglash orqali Grammatik mofemalarning tartibi qay darajada toʻgʻri qoʻyilganligini aniqlash imkonini beradi.

Shu usul orqali yaponiyalik til oʻrganuvchilarning ingliz tili grammatik morfemelaridan qaysi birida koʻproq xato qilish ehtimolligini aniqlash mumkinligi yuqorida qayd etilgan ilmiy tajribada oʻz ifodasini topgan.

---

[67] Lorenz, G.: Adjective Intensification – Learners versus Native Speakers: A Corpus Study of Argumentative Writing. Amsterdam: Rodopi, 1999. – 307 p.

[68] Mukherjee, J. & J. Rohrbach: "Rethinking applied corpus linguistics from a language-pedagogical perspective: new departures in learner corpus research", Planing and Gluing Corpora: Inside the Applied Corpus Linguist's Workshop, ed. B. Kettemann & G. Marko. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. – P. 26.

[69] Tono Y. A computer learner corpus based analysis of the acquisition order of English grammatical morhemes / Rethinging language pedagogy from a corpus aspect, Offprint, 2000. – P. 127.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dadaboyev H., Abduraxmonova N. O‘zbek tili leksikogrammatikasi hamda o‘quv lug‘atchilikni rivojlantirishda elektron korpusning roli // Til va adabiyot ta’limi jurnali, 11-son, 2022. – B.
2. Dayrell Carmen ‘Towards a Corpus-Based Research Methodology for Investigating Lexical Patterning in Translated Texts’, Language Matters 35 (1), 2004. – P. 70–101.
3. Dayrell Carmen. “Towards a Corpus-Based Research Methodology for Investigating Lexical Patterning in Translated Texts”, Language Matters 35 (1), 2004. – P. 70–101.
4. De Schryver, G-M, and Prinsloo, D.J. Electronic corpora as a basis for the compilation of African-language dictionaries, Part 2: The microstructure. South African Journal of African Languages 20 (4), 2000. – P. 292.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ВЗРОСЛЫХ

Sattarova Dilfuza Erkinbayevna
Renessans ta'lim universiteti o'qituvchisi

Аннотация

В данной статье речь идет об исследованиях развития логического мышления у взрослых. Сравнение критического мышления у студентов, детей и у взрослых.

Ключевые слова: логическое мышление, поколение, абстрактно, критическое мышление, концепция, миф, способность, социализация.

Annotation

This article deals with research on the development of logical thinking in adults. Comparison of critical thinking in students, children and adults.

Keywords: logical thinking, generation, abstract, critical thinking, concept, myth, ability, socialisation.

В повседневной речи мы часто используем такой термин как понятие «поколение», которое нередко используется для того, чтобы подчеркнуть отличие современной молодежи от своих родителей, бабушек, дедушек или более дальних предков.

Вопреки распространенному мнению о не критичности подростков к информации в интернете, они, к примеру, меньше (чем старшее поколение) доверяют рекламным объявлениям (47% против 61%) [Hiebert, 2017]. Однако едва ли все эти опросы дают явное представление о том, как работает или не работает критическое мышление подростка. Первое издание книги Даяны Халперн, посвященной критическому мышлению, вышло в 1995 г. В русском издании 2000 г. приводятся данные о том, что только 25% студентов-первокурсников облают навыками, необходимыми для абстрактно-логического мышления. Этот уровень развития мышления необходим для полноценного понимания и анализа абстрактных идей и концепций, полноценного прогнозирования и планирования развития событий и поведения людей. Иными словами, без развитого абстрактно-логического мышления невозможно в полной мере говорить и о развитии критичности. Критическое мышление в книге определяется как «использование таких когнитивных навыков и стратегий, которые увеличивают вероятность получения желаемого результата», а в качестве ключевых факторов для него рассматривается «готовность планировать свои действия, гибкость мышления, настойчивость, готовность исправлять свои ошибки, осознание, наблюдение за мыслительным процессом и поиск компромиссных решений» [Халперн, 2000]. Критическое мышление в книге выступает как некий навык, который должен и может быть освоен (а более ранние исследования, например, работа Д. Китинга 1988 г. [Keating, 1988], указывают на то, что для подросткового возраста освоение навыков критического мышления не является чем-то невозможным, по крайней мере в силу биологических причин). Еще более ранние работы [например, Levine, 21МИФЫ О «ПОКОЛЕНИИ Z» Linn, 1977]) показывают, что даже в начале 70-х годов уровень развития логических мыслительных операций достигался лишь у 20% студентов, или, к примеру, 40% учителей физики, что подтверждает, что подобные мыслительные операции всегда представляли некоторые трудности в освоении. Таким образом, проблема изучения и развития навыков критического мышления стоит перед психологами и преподавателями на протяжении очень длительного времени, и представляется неверным говорить о том, что трудности в освоении мыслительных навыков возникают у подростков только в эпоху цифровых технологий, или что это связано только со снижением объемов чтения (которого, к тому же не происходит). Более того, подростки «поколения Z» не демонстрируют, по

крайней мере, на уровне опросов, какого-то излишнего доверия информации, получаемой из тех или иных источников. Однако в целом уровень разработанности этой проблемы в научной литературе едва ли является достаточным для опровержения соответствующего «мифа», равно как и для его подтверждения. (Мифы о «поколении Z» / Н. В. Богачева, Е. В. Сивак; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2019. — 56с. (Современная аналитика образования. № 1 (22)).

Современный меняющийся мир с высоким уровнем развития технологий, требует от человека эффективно приспосабливаться. Технологии быстро устаревают и быстро заменяются новыми, что влечет за собой изменение организации жизни. Нужно уметь анализировать реальность, понимать, в чем она меняется, какие это может иметь последствия и как те или иные изменения жизни способны отразиться на межличностных отношениях. Умение адаптироваться к информационно перенасыщенному и изменчивому миру обретает ключевое значение для успешности в повседневной и профессиональной деятельности. Поэтому необходимо обладать развитым логическим и критическим мышлением. В образовательном процессе зачастую большее внимание обращается на развитие других навыков мышления, в математике – вычислительные способности, в истории – развитие памяти, в литературе – умение повторять стандартные формулировки. Логическое и критическое мышление развивается стихийно и фрагментарно.

Зачастую, необходимость мыслить логически касается как сферы насущных, повседневных вопросов, так и области профессиональных компетенций, успешного постижения учебных предметов, научных открытий. В виду нередкого отсутствия, как в средних, так и высших учебных заведениях логики в качестве важной учебной дисциплины, многие специалисты, впоследствии выходящие из стен университетов, не всегда обладают достаточным набором понятий из области формальной логики, зачастую не способны объяснить собственных взглядов в вопросах профессиональной деятельности, испытывают затруднения в межличностных отношениях. Руководствуясь общепринятыми схемами и понятиями, представлениями, а зачастую, заблуждениями, люди, не знающие законов логики, страдают от недостатка важной информации, от склонности неверно истолковывать явления окружающей действительности. Вопреки ожиданиям, 5 широкий кругозор и начитанность человека, не знающего законов логики, не могут компенсировать ему этот недостаток, а жизненные задачи и трудности в большинстве случаев оказывают негативное влияние на его личность. Психологические проблемы зачастую вытекают из простого незнания логических законов, закономерностей мыслительного процесса, неразвитой способности к анализу.

Способность мыслить логически начинает складываться в дошкольном возрасте в процессе социализации, поскольку в этот период ребёнок начинает знакомиться с ситуациями, требующими последовательности мышления, систематичности и постоянства: если качели опасны в момент своего движения, значит, в этот же миг они не могут быть безопасными, следовательно, нужно отходить от них. Иными словами, логика детей исходит из непосредственного восприятия окружающей действительности. По мере взросления и формирования психических процессов человек овладевает определённым набором логических операций. Будучи чувствительными к нарушению законов логики, взрослые, тем не менее, нарушают их, ориентируясь в суждениях на влияние социума, обычаев и законов, той или иной традиции, используя паттерны поведения, привычный образ решения задач, и т.д. Иными словами, изучение законов логики в вузах не исключает их нарушения в повседневной жизни. Изучая логическую культуру сквозь призму философии И.И. Лапшина, психолог М.В. Попова отмечает расхождение между логикой как учебным предметом и тем набором логических задач, которые не в состоянии выполнить изучающий её студент [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки

Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. В повседневной жизни мы часто можем услышать подобные диалоги: – Александр Иванович хороший семьянин и наш добрый приятель. – Наверное, он мог бы быть отличным руководителем. А вот пример логической ошибки в рассуждении о способности к искусству. – Этот молодой человек умеет привлечь аудиторию интересными и горячими историями. 8 – Он непременно станет писателем. Не имея никаких предпосылок назвать хорошего семьянина потенциальным руководителем, а человека, умеющего рассказывать истории – будущим писателем, эти люди в известной степени нарушают логический закон достаточного основания. По мнению исследователя, это обусловлено «вытеснением логики на задворки образовательных программ, когда из необходимой и общезначимой дисциплины, традиционно воспитывавшей мышление в гимназии, школе, университете, входившей в языковую среду образованного человека, она делается предметом предпочтений, курсом по выбору» [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. В силу неосведомленности в вопросах, связанных с теми или иными понятиями, предпочитают отстаивать точку зрения, не имеющую оснований или противоречащую законам логики. По мнению М.В. Поповой, «логическая культура непременно и систематически совершенствуется посредством логического образования» [Попова М.В.Логическая культура сквозь призму философского текста (на материале «философии изобретения и изобретения в философии» И.И. Лапшина) // Учёные записки Крымского федерального 57 университета имени В.И.Вернадского. Философия. Политология. Культурология. №4. 2018. С.76-84.]. При этом не исключается ориентация на нормы, принятые в том или ином обществе, а также критическое отношение к ним. Нередко нарушения логических законов проникают в область морали, ценностей и идеалов.

Список литератур

1. Мифы о «поколении Z» / Н. В. Богачева, Е. В. Сивак; Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики», Институт образования. — М.: НИУ ВШЭ, 2019. — 56 с. — 200 экз. — (Современная аналитика образования. № 1 (22)).
2. Андреев И.Д. Диалектическая логика. М.: Высшая школа, 1985. 367 с.
3. Веракса Н.Е. Модель позиционного обучения студентов // Вопросы психологии. 1994. № 3. С. 122—129.
4. Веракса Н.Е. Диалектическое мышление. Уфа: Вагант, 2006. 212 с.
5. Веракса Н.Е. Диалектическое мышление и творчество // Вопросы психологии. 1990. № 4. С. 5—14.

O'SMIRLIK DAVRIDA SEVGI MUHABBAT MUNOSABATLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Orziqulova Charos Raxmatovna
Renessanas ta'lim universiteti
Pedogigik ta'lim va psixologiya kefedrasi
katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada o'sib borayotgan shaxsning sevgi muhabbat haqidagi qarashlari, qarama-qarshi jinsga munosabati, sevgi hislari haqida ma'lumotlar. Shu bilan birga o'smirlarda o'zaro sevgi munosabatlari paydo bo'lishi, bosqichlari berilgan.

Kalit so'zlar: sevgi, muhabbat, extiros, eyforiya,o'smir.

Аннотация

Статья содержит информацию о взглядах подрастающего человека на любовь,его отношение к противоположному полу, чувства любви. В то же время даны этапы возникновения взаимных любовных отношений у подростков.

Ключевые слова: любовь, привязанность, экстирос, эйфория, подросток.

Annotation

Information about the growing personality's views on Love Love,attitude to the opposite sex, feelings of love in the article. At the same time, adolescents are given the appearance, stages of mutual love relationships.

Keywords: love, love, extros,euphoria, teen.

O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda shaxsning jismoniy, hissiy, va ijtimoiy rivojlanishida katta o'zgarishlar yuz beradi. Aynan shu bosqichda sevgi va muhabbat munosabatlari shakllanib, shaxsning psixologik xususiyatlariga ta'sir qiladi. Ushbu mavzuga oid ilmiy ma'lumotlarni quyidagicha jamlash mumkin:

1. *O'smirlik davri rivojlanish xususiyatlari*

Biologik o'zgarishlar: Gormonal o'zgarishlar va jinsiy yetilish jarayoni o'smirlarning hissiy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu davrda jinsiy o'zlikni anglash shakllanadi va qarama-qarshi jinsga qiziqish kuchayadi.

Hissiy o'zgarishlar: O'smirlar hissiyotlarining intensivligi oshadi. Sevgi va muhabbat munosabatlari shu davrda ko'proq ehtiroslarga asoslangan bo'lib, hissiy barqarorlik yetishmasligi mumkin.

Ijtimoiy omillar: Jamiyatdagi qadriyatlar, tengdoshlarning ta'siri va ommaviy axborot vositalari o'smirlarning sevgi va munosabatlar haqidagi tasavvurlarini shakllantiradi.

2. *Sevgi va muhabbat munosabatlarining psixologik xususiyatlari*

Idealizatsiya: O'smirlar ko'pincha sevgi munosabatlarini idealizatsiya qiladilar va real sharoitlar bilan hisoblashmaydilar. Bu esa birinchi marta sevgi iztirobini boshdan kechirishga olib kelishi mumkin.

O'zini anglash: Sevgi munosabatlari o'smirlar uchun o'zlikni izlash va shaxsiy qadriyatlarni aniqlash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Xavfsizlik hissi: Sevgi va muhabbat munosabatlari o'smirlarga hissiy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash manbai sifatida xizmat qiladi.

Tengdoshlar bilan muloqot: Tengdoshlarga qiziqish oshadi, sevgi munosabatlari ko'pincha do'stlik bilan uyg'unlashadi.

3. *Salbiy ta'sirlar*

Hissiy stress: Muvaffaqiyatsiz munosabatlar o'smirlar ruhiyatiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shaxsiy chegaralarni buzish xavfi: Muhabbat munosabatlarida oʻsmirlar ba'zan oʻz shaxsiy chegaralarini aniqlashga qiynaladilar, bu esa manipulyatsiya va psixologik bosimga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy izolyatsiya: Haddan tashqari kuchli sevgi munosabatlari oʻsmirni boshqa ijtimoiy faoliyatlardan chetlatishi mumkin.

4. *Psixologik tavsiyalar*

Ota-ona va pedagoglar roli: Oʻsmirlik davrida ota-onalar va oʻqituvchilar sevgi va munosabatlarga boʻlgan munosabatni ochiq-oydin muhokama qilishlari, tushunish va qoʻllab-quvvatlash muhitini yaratishlari zarur.

Emotsional savodxonlikni oshirish: Oʻsmirlarni oʻz hissiyotlarini anglash va boshqarish koʻnikmalariga oʻrgatish, munosabatlarda chegaralarni aniqlash va hurmat qilish muhimdir.

Tengdoshlar bilan sogʻlom muloqot: Tengdoshlar bilan ijobiy va sogʻlom munosabatlar shakllantirish uchun shart-sharoit yaratish lozim.

5. Ilmiy tadqiqotlar natijalari

Koʻplab tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, sevgi va muhabbat oʻsmirlar rivojlanishida muhim ijtimoiy va psixologik funksiyani bajaradi.Emotsional jihatdan barqaror oʻsmirlar sevgi munosabatlarida ham ijobiy natijalarga erishadi.Tengdoshlar bilan konstruktiv muloqot oʻsmirlarning ijtimoiy malakalarini rivojlantirishga yordam beradi.Inson sevgisiz yashay olmaydi. Tug'ilgandan to o'limgacha biz doimo kimgadir intilib yashaymiz - kimni tanlaganingizga qarab. Muhabbat inson uchun ham rivojlanish va oʻsish omili, ham halokat omili boʻlishi mumkinligini tan olish kerak.Ammo bu ajoyib muhabbat olamiga endigina anglay boshlagan o'smir bu holat haqida hali hech narsa bilmaydi. Bunda uning asosiy istagi buni aniqlashdir.

O'smirlik davridagi yetakchi faoliyat tengdoshlar bilan yaqin va shaxsiy muloqotdir. Aynan shu davrda deyarli har bir kishi birinchi sevgisini boshdan kechiradi. Oshiq odam har doim ham o'zining "men qila olaman" chegaralarini haqiqiy dunyo bilan o'zaro bog'lamaydi, bu holatdan "bo'lib qolgan" o'smirlar ham. Dunyo idroki qilishda biroz boshqa tushunchalar paydo bo'ladi. Sevgi ob'ekti birinchi o'rinda turadi va hamma narsa o'zini yaxshi his qilishi uchun amalga oshiriladi. Sevib qolish, afsuski, uzoq davom etmaydi. Bu holat ham ajoyib, ham aldamchi, chunki bir necha oydan keyin u asta-sekin silliqlasha boshlaydi. Afsuski, o'smirlik davrida oshiq bo'lish tabiatan juda tez va o'zgaruvchan, shuning uchun doimiy tashvishlar, stresslar va buzilishlar paydo bo'ladi.

Oshiqlik davri o'smirlarda har tomondan qiyin bo'lishi mumkin. O'zaro sevgi bo'lsa, eyforiya holati hamma narsani, shu jumladan o'qish va oila bilan muloqotni fonga suradi. Sevganning yonida hamma narsa so'nadi. Bunday paytlarda oʻqishdagi koʻrsatkichlar pasayadi, oʻspirin bemaʼni boʻlib qoladi, doimo bulutlarda uchib yuradi va iloji boricha hozir oʻzi uchun muhim boʻlgan narsaga diqqatini jamlashga harakat qiladi. Odatda bunday xatti-harakat ertami-kechmi begona odamga seziladi. Birinchi bo'lib sezadigan ota-ona yoki sinf o'qituvchisi unga sevgining sehrli va ajoyib ekanligi, ular uchun juda xursand ekanligi haqida diqqat bilan gaplashishi mumkin, ammo, afsuski, hech kim o'qishni bekor qilmagan va ular ko'chib o'tishlari kerak.Bu javobsiz sevgiga ega bo'lganlar bilan butunlay boshqacha hikoya, yoki odam ajralishni boshdan kechirmoqda. Bunday holda, eyforiya va boshida bo'lgan barcha ijobiy his-tuyg'ular keskin qora rangga aylanadi va odamda his qilgan narsaning teskarisiga aylanadi. Zamonaviy o'spirinlar o'tkir narsalar bilan bilaklari, qorinlari va sonlari joylariga shikast etkazishadi, bu erda ular kiyim ostida ko'rinmaydi (yoki aksincha, masalan, qo'llarda).

Agar siz o'spirinda bunday qatllarning izlarini ko'rsangiz, u bilan bu haqda gaplashish mantiqan to'g'ri keladi, garchi ko'pincha bu mavzu juda og'riqli qabul qilinadi va odam muhokama qilishdan bosh tortishi mumkin. Ammo bu holatda ham, vaziyatga alohida e'tibor bilan qarash va bu haqda unutmaslik kerak. Aytish mumkin emaski, ba'zida negativlik faqat ichkariga (o'ziga) qaratilgan holat, odam chuqur tushkunlikka tushganda, yanada jiddiy voqeaga aylanishi mumkin. Bunday holatda, agar belgilar o'z vaqtida tan olinmasa va kerakli malakali yordam ko'rsatilmasa, hamma narsa o'z joniga qasd qilish bilan yakunlanishi mumkin. Bu dahshatli haqiqat, lekin haqiqat - o'smirlarning o'z joniga qasd qilishlarining katta qismi aynan javobsiz sevgi tufayli sodir bo'ladi. Agar o'smir o'zini

shubhali tuta boshlaganiga guvoh bo'lsangiz (bu azob-uqubatlar yoki yashirin bo'lishi mumkin), uning yonidan o'tmaslik, balki aloqa o'rnatishga harakat qilish kerak. Har ikki holatda ham o'smir bilan xotirjam, maxfiy suhbat kattalar uchun eng sodiq va to'g'ri ishdir. Ko'pgina o'smirlar uchun sevgi mavzusi kattalar bilan munozaralar kontekstida jadvalga kiritilgan, ular xijolat tortadilar, muloqot qilishdan bosh tortadilar va ko'pincha mavzudan uzoqlashadilar. Bu erda juda uzoqqa bormaslik va to'g'ridan-to'g'ri so'ramaslik, tafsilotlarni o'rganish muhimdir. Vaziyatni birinchi navbatda psixolog bilan muhokama qilish oqilona bo'lardi.

Agar siz o'smir bilan yaxshi aloqada bo'lsangiz, u sizga ishonadi va ochiq gapirishga tayyor, uni iloji boricha diqqat bilan tinglash, uning qayg'u va og'rig'iga hamdard bo'lish, keyin esa u birinchi emasligini diqqat bilan tushuntirish muhimdir. va bunday vaziyatga duch kelgan oxirgi emas, har bir narsa U yoki bu tarzda ular buni boshdan kechirgan va bundan o'tishda davom etmoqda. Siz o'z tajribangizni baham ko'rishingiz, bu holatdan chiqishingizga qanday yordam berishingiz haqida gaplashishingiz mumkin. Shuningdek, siz zo'rlik bilan yaxshi bo'lmasligingizni muhokama qilish kerak va ba'zida biz qila oladigan eng yaxshi narsa bu odamni qo'yib yuborish, unga erkinlik berishdir. Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirish uchun yana bir bor ta'kidlash kerakki, o'smirlik davrida sevgi va shaxslararo munosabatlar inson rivojlanishida etakchi va deyarli asosiy rollardan birini o'ynaydi. Shuning uchun bunga e'tibor berish va kerak bo'lganda yordam berish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мохова А.В. «Как помочь подростку пережить безответную любовь». М.: 2009.
2. Погодин И.А. Суицидальное поведение: психологические аспекты: учебное пособие. М.: 2008.
3. https//www.ya-roditel.ru. Первая любовь: Три главные ошибки родителей- Я – родитель.
4. https//www.psychologos.ru. Первая любовь: этапы, через которые мы прошли. А детям только предстоит.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TOʻGʻRI QOMATNI SHAKLLANTIRISHDA GIMNASTIKA MASHQLARNING OʻRNI

Matyaqubova Zilola Bogʻbekovna
Renessans taʼlim universiteti katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda toʻgʻri qomatni shakillantirishda gimnastika mashqlarining oʻrni. Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy holatini hisobga olgan holda, maxsus gimnastika mashqlarini bajarish yuklamalari optimallashtirildi. Taklif etilgan dastur orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligi hamda toʻgʻri qomatining shakillanishi yaxshilandi.

Kalit soʻzlar: Maktabgacha taʼlim, maktabgacha yoshdagi bolalar, maxsus mashqlar, toʻgʻri qomat, jismoniy holat, gimnastika mashqlari, gigiyenik omillar, tabiatni sogʻlomlashtiruvchi kuchlari.

Abstract

This article discusses the role of gymnastic exercises in the formation of a correct figure in preschool children. At the same time, taking into account the physical condition of preschool children, the loads for performing special gymnastic exercises were optimized. The proposed program improved the physical fitness and formation of a correct figure in preschool children.

Keywords: Preschool education, preschool children, special exercises, correct posture, physical condition, gymnastic exercises, hygienic factors, health-improving powers of nature.

Oʻzbekiston Respublikasining "Maktabgacha taʼlim va tarbiya toʻgʻrisida"gi Qonuni va Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son "Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha taʼlim vazirligi faoliyatini tashkil etish toʻgʻrisida"gi qaroriga muvofiq Oʻzbekiston Respublikasi Maktabgacha taʼlim vazirligi va Sogʻliqni saqlash vazirligi "Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sogʻligʻini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi toʻgʻrisida"gi nizomni ishlab chiqdi. Nizomga muvofiq Respublikadagi barcha maktabgacha taʼlim muassasalarida bolalar soʻgʻligini mustaxkamlash yuzasidan qator ishlar amalga oshirilmoqda. Maqolada ham ayni shu maqsadda maktabgacha yoshdagi bolalarning salomatligi va toʻgʻri qad-qomatini shakillantirishga doir maxsus mashqlar dasturi ishlab chiqilib, unda maxsus gimnastika mashqlari oʻrin olgan. Oʻsib kelayotgan yosh avlodning jismoniy yetuk rivojlanishi, jismoniy tayyorgarligi va salomatlik darajasida sezilarli salbiy oʻzgarishlar boʻlayotganligi munosabati bilan, jismoniy jixatdan sogʻligi mustaxkam avlodni tayyorlash muammosi aloxida axamiyat kasb etmoqda. Qad-qomat muammosi ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarning kelajakdagi maktab va undan yuqori taʼlim davrlarida muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: Maktabgacha taʼlim muassasalarida tarbiyalanuvchi bolalarning jismoniy holatini yaxshilash qolaversa toʻgʻri qad-qomatni shakillantirishga doir maxsus mashqlar dasturini ishlab chiqish va amaliyotda tadbiq etish.

Tadqiqotning vazifasi:

1. Maktabgacha taʼlim muassasasida bolalar salomatligiga doir qilingan ishlar bilan tanishish;
2. Maxsus gimnastika mashqlaridan tashkil topgan dastur orqali tarbiyalanuvchi bolalarning jismoniy holati yaxshilash va qad-qomatini toʻgʻri shakillantirish;
3. Olingan tahlil natijalari asosida soʻngi xulosalarni berish;

Tadqiqotning tashkil etilishi: Tadqiqot Chirchiq shahar 12-soni maktabgacha taʼlim muassasasi tarbiyalanuvchilarida oʻtkazildi. Biz tadqiqot uchun eng kata yoshdagi guruhi tanla oldik. Guruh 20 ta tarbiyalanuvchilardan iborat boʻlib 9 ta oʻgʻil bolalar va 11 ta qiz bolalar. Avvalo barcha bolalarning jismoniy holati, fiziologik holatini tekshirdik. Oʻz oʻrnida surunkali kasalligi yoki tugʻma nuqsoni boʻlgan bolalarni saralab sogʻlom bolalarda tadqiqotni olib bordik. Tadqiqotning asosiy qismida 10 kun davomida saralab olingan bolalar gurihida maxsus gimnastika mashqlaridan iborat mashqlar dasturi (1-jadval) orqali qisqa mashgʻulotlar olib bordik.

1-jadval

№	Maxsus gimnastika mashqlari	Davomiyligi (marta)	Takroriyligi (marta)	Dam olish oraliq vaqti (soniya)
1.	Bir vaqtda gavdani oldinga, orqaga, yonga egish qo'llar harakatlari va oldinga (yonga, orqaga) tashlash	10	3	50-60
2.	Orqa bilan gimnastika devorida osilib oyoqlarni ko'tarish	10	4	60
3.	Tanani to'lqinsimon harakati (harakat qo'llar bilan boshlanadi keyin gavda va oyoqlar bilan davom etadi)	15	2	60
4.	Cho'qqayish va oldinga egilish bilan qo'llarni oldinga (yuqoriga, orqaga) ko'tarish.	10	3	50-60
5.	Tanani hamma mushaklarini bo'sh qo'yish mashqlari (yotib, tanani hamma mushaklarni bo'sh qo'yish, maksimal tanani hamma mushaklarini taranglatish va keyin bo'sh qo'yish; boshqa mushaklarni taranglatib birgalikda bir guruh mushaklarni ketma-ket bo'shashtirish)	1	1	60

Ushbu jadvalni qisqacha tahlil qilar ekanmiz yuqorida berilgan maxsus gimnastika mashqlari maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy holatidan kelib chiqib ishlab chiqildi. Ko'rishimiz mumkin 1-mashqda yani bir vaqtda gavdani oldinga, orqaga, yonga egish qo'llar harakatlari va oldinga (yonga, orqaga) tashlash bu bolalarda gavda kordinatsiyasi va tanani his qilishga ko'maklashadi hamda bolalar asab tizimi orqali tana mushaklarning boshqarilishini ta'minlaydi. Keyingi mashqga keladigan bo'lsak bunda orqa bilan gimnastika devorida osilib oyoqlarni ko'tarish, bunda bolalar gavdani rostlashda oyoq mushaklarining kuchini his qilishlari va aynishi oyoq mushaklarining to'g'ri rivojlanishiga zamin bo'lib xizmat qiladi. Tanani to'lqinsimon harakati (harakat qo'llar bilan boshlanadi keyin gavda va oyoqlar bilan davom etadi) mashqi esa qo'l va oyoqlarning harakatini tartibga solish hamda yelka Kamari mushaklarini to'g'ri simmetriyada shakillanishiga olib keladi. Ko'krak qafasi yozilgan, oyoqlar vertikalga yaqinlashtirilib tekislangan, badanni yaxlit to'g'ri taranglamasdan belgilangan boshqa tik turishlarga nisbatan kam urinishlar bilan. Shaxsiy rivojlanish davrida birinchi yoshlar bu tipdagi qomat qulay sharoitda shakllanadi va bir xil turadi, lekin o'zgarmay qolmaydi. Qomatni buzilishi deb sogital yuzasida ("tekis orqa") kerakli egilishlarni yo'qligi yoki ularni yo'qligi hisoblanadi. Bolalarda, "tekis orqa"ga egilish, umurtqasi yonga qiyshaygan umurtqa bo'lishiga belgilanadi-skolioz. Ommaviy (tadqiqot) tekshirishlar ma'lumotlari asosiga qarab, turli demografik xududlarda o'tkazilgan. Umumiy tekshirishlar sonida 40-50% o'quvchilar u yoki bu qomat zaifligi belgilangan. Tez-tez ularni potologiyasiz sabablar tug'diradi, lekin bunday voqealarda ular aslo bezarar odatdan tashqari emas. Ular ildizlanib nafaqat tayanch-harakat apparati biomexanik sifatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'liqqa zarar keltirishi bilan balki, ichki organlar faoliyatida yomon bilinadi. Undan tashqari o'zini jismoniy to'liq emaslik bilan bog'langan og'ir ruhiy hayajonlanishiga noto'g'ri qomat mavjudligiga sabab bo'lishi mumkin.

Qomatni buzilish darajasi turlicha bo‘lishi mumkin. Noto‘g‘ri funksional o‘zgarishlari, ular tana holatlari to‘g‘riligidan va to‘g‘ri holatda yo‘qoladi; turg‘un funksional o‘zgarishlar, tanani o‘zgarishida tekkislanmaydi; belgilangan buzilishlar, suyak-ulama harakat aparati va mushak tizimida o‘zgarishlar bilan bog‘liq. So‘ng ularni tuzatish uchun uzoq vaqt davolash gimnastikasi bilan tizimli mashg‘ulotlar o‘tkazish zarur. Eng muhimi qomatni kamchiligini oldini olish va to‘g‘rilanish doimiy nazorat va to‘g‘ri qomatni shakllantirishga maxsus mashqlar yordamida o‘tkaziladi. To‘g‘ri qomatni saqlash uchun holat reflekslari katta ahamyatga ega. Quyidagi misolda qomatni shakllantrish uchun qanday usullardan foydalanish mumkinligini ko‘rish mumkin. Asosiy turish holatini qabul qilish kerak, rostlanish, yelkalarni rostlash engakni ko‘tarish kerak. Bu holatni qat’iy ravishda aniqlashdan keyin yuzni pastga qaratib birdan boshni tushirish kerak. Bunday harakatdan keyin siz kutilmagandek va tez rostlangan holatingiz o‘zgaradi; yelkalar beixtiyor tushadi, belingiz kerishadi, qorin esa oldinga chiqadi. Bunda tana holatini o‘zgarishi boshni pastga engashish holati tana mushaklarini reflekisi bo‘sh qo‘yish bilan bog‘liq, ular vertikal holatda gavdani topshirilgan holatini ushlashi kerak. Agar boshni yuqoriga ko‘tarsa, hamma tana beixtiyor “taranglashadi”, elkalar rostlanadi, orqa tekislanadi qorin tortiladi.

Xulosa: Maktabgacha ta’lim muassasasidagi bolalarda o‘tkazilgan tadqiqotimizni qisqacha tahlil qilar ekanmiz ulardagi ko‘zga tashlangan ba’zi jismoniy holatdagi nuqsonlar hamda qad-qomatning endi shakillanayotganda noto‘g‘ri yondashish orqali buzib qo‘yish holatlari bundan mustasno emas. Ayni shu maqsadda biz tadqiqotimizda 10 kun davomida guruh bolalari uchun maxsus gimnastika mashqlaridan iborat dastur orqali mashg‘ulot jarayonlarini olib bordik hamda olingan natijar orqali biz o‘tkazgan tadqiqot qay darajada samarali tashkil etilganini tahlil qildik. Ishonamizki kelajak avlod hayotining ilk davrlaridanoq jismonan baquvvat, aqlan yetuk hamda tashqi ko‘rinishi ko‘rkam bo‘shi uchun biz ishlab chiqqan dastur ancha yillar xizmat qiladi. Zero hech bir mehnat o‘z samarasini bermasdan qolmaydi. Bizning ham maqsadimiz maqolamiz boshida aytib o‘tganimizdek Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilishni tashkil etish deb ishonch bilan ayta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-sonli qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi va Sog‘liqni saqlash vazirligi “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilishni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi nizomni.
3. Abdullayev B.B. “Sport gimnastikasida tayanib sakrashni o‘rgatish metodikasi” O‘quv qo’llanma Toshkent “O‘ZKITOBSAVDONASHRIYOTI”, 2020. - 156 b.
4. Eshtayev A.K., Umarov M.N. “Gimnastika nazariyasi va uslubiyati” Darslik., T.: 2017.- 500 b.
5. Umarov X.X., Matyoqubova Z.B. “GIMNASTIKA NAZARIYASI VA USLUBIYATI” (Yosh gimnastikachilar mashg‘ulot jarayonining tuzulishi) O‘quv – qo‘llanma, Toshkent-2024 – 158b.

O‘ZBEK TILI IZOHLI LUG‘ATLARI TALQINLARIDA SEMANTIK MUNOSABATLARNING YORITILISHI

Qahramon Eshboyev
Renessans ta’lim universiteti dotsenti,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbek tili Izohli lug‘atlarida ma’noviy munosabatlarning yoritilishi bilan bog‘liq talqinlar berilgan. Izohli lug‘atlarda terminlarning ma’nolarini berishda ayrim taavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Izohli lug‘at, o‘quv lug‘at, leksikografiya, darajalanish, semantika, sinonim, antonim.

Аннотация

В данной статье представлены толкования, связанные с освещением духовных отношений в аннотированных словарях узбекского языка. В аннотированных словарях были разработаны некоторые толкования значений терминов.

Ключевые слова: Аннотированный словарь, методический словарь, лексикография, нивелирование, семантика, синоним, антоним.

Annotation

This article presents the interpretations related to the illumination of spiritual relations in the Uzbek Annotated Dictionaries. In annotated dictionaries, some interpretations have been developed in giving the meanings of terms.

Keywords: Annotated dictionary, instructional dictionary, lexicography, leveling, semantics, synonym, antonym.

Umumiy izohli lug‘atlar har qanday tilshunoslikning leksikografiya sohasida amalga oshiriladigan yirik ishlardan. Zero, unda umumxalq boyligi – tilning butun salobati, barcha uslubga xos so‘z, ibora, turli sohaga oid terminlar o‘z aksini topadi. Shu bilan birga, hayotimizning barcha sohalarida amalga oshayotgan katta o‘zgarishlar, dunyoning rivojlangan juda ko‘p davlatlari bilan aloqalarning tobora kuchayib borayotganligi qisqa fursatlar ichida o‘zbek tili, ayniqsa, uning leksikasi rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ana shunday omillar ta’sirida o‘zbek tilining lug‘at tarkibida yuz bergan jiddiy o‘zgarishlar sabab o‘zbek tilining zamon talabiga javob beradigan ko‘p jildli izohli lug‘atini tuzish, nashrga tayyorlash va chop qilish ishlari amalga oshirildi[70].

Har qanday til leksikasidagi taraqqiyot yangi lug‘aviy birliklarning paydo bo‘lishi, ma’lum lug‘aviy birliklarning eskirib iste’moldan chiqishi, so‘zlarning yangi ma’no(lar) kasb etishi yoki ayrim ma’nolarini yo‘qotishi kabi hodisalar bilan xarakterlanadi. Ana shunday o‘zgarishlar ma’lum darajaga yetgach, ularni nazariy va amaliy jihatdan aks ettiruvchi ishlarga ehtiyoj seziladi. Ikki jildli “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” ham o‘z davrida ana shunday ehtiyoj tufayli O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Til va adabiyot instituti lug‘atshunos olimlarining ulkan mehnatlari evaziga yaratildi va ma’lum vaqtga qadar o‘z vazifasini o‘tab keldi. Lekin bu lug‘at ma’lum sabablarga ko‘ra, xususan, lug‘atga so‘z tanlashdan tortib so‘z ma’nolarini belgilash, qayd etish, izohlash masalalarida ham bir qator kamchiliklarga egaligi, o‘tgan asrning 70-90-yillarida o‘zbek tili leksikasida ro‘y bergan katta o‘zgarishlarni o‘zida aks ettirmaganligi, eng asosiysi – yangi davrga, respublikamizning mustaqillik holatiga mos, muvofiq kelmaydigan siyosiy, mafkuraviy qarashlarni ma’lum darajada ifodalaganligi tufayli hozirgi kun talablariga javob bera olmay qoldi. Chunonchi, o‘zbek tilining bebaho mulki bo‘lgan, hayotda bekamu ko‘st xizmat qilayotgan juda ko‘p so‘zlar sho‘ro davrida “diniy”, “eskirgan” kabi tamg‘alar bilan tazyiqqa uchradi, iste’moldan chiqarildi, ularning o‘rnini “ruscha-baynalmilal

[70] Э.Сабирова. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳуқуқий терминларнинг берилиши. – Тошкент, 2022. – В 15.

so‘zlar” egalladi. Bunday munosabat ikki jildli izohli lug‘atda ham o‘z aksini topgan edi: lug‘atda *iqtisodiyot* so‘zini “eskirgan” deb *ekonomika* so‘zining asosiy so‘z sifatida berilishi, *ma’naviyat* so‘zining umuman berilmaganligi, ko‘plab so‘zlar izohining sho‘ro mafkurasiga moslashtirilganligi buning yaqqol dalili.

O‘zbekistonning mustaqillikkka erishuvi bilan respublikamiz hayotining barcha sohalarida ro‘y bergan katta o‘zgarishlar, rivojlangan juda ko‘plab mamlakatlar bilan aloqalarning tobora kuchayishi juda qisqa vaqt ichida o‘zbek tili, xususan, uning leksikasi rivojiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Yuzlab diniy-tasavvufiy va falsafiy atamalarning iste’molga kirib kelishi ayni shu ijobiy ta’sir natijasi.

Zikr etilgan omillar ta’sirida o‘zbek tili lug‘at tarkibida yuz bergan jiddiy o‘zgarishlar munosabati bilan yangi davr talabiga javob bera oladigan ko‘p jildli izohli lug‘at yaratish zarurati paydo bo‘ldi. O‘zbek tilining yangi ko‘p jildli izohli lug‘atini tuzish va chop etish respublika hukumatining maxsus qarori bilan davlat dasturiga kiritildi va uni amalga oshirish O‘zRFA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutining zimmasiga yuklatildi[71]. Institut olimlaridan A.Hojiyev, E.Begmatov, E.Umarov, A.Madvaliyev, N.Mahkamov, D.Xudoyberganova, Z.Mirahmedovalarning qariyb o‘n yillik jiddiy mehnati tufayli yangi 5 jildli “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” yaratildi va u “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyotida chop etildi[72].

Besh jildli “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” o‘zigacha yaratilgan ikki jildli izohli lug‘at materiallaridan tanqidiy foydalangan holda, o‘zbek va jahon lug‘atchiligining yangi, ijobiy yutuqlarini, O‘zbekiston mustaqilligi yillarida hayotimizdagi tub o‘zgarishlar va shu munosabat bilan o‘zbek tili leksikasida sodir bo‘lgan yangiliklarni e’tiborga olib yaratilgan yangi lug‘at. Lug‘atning yangiligi, avvalgi ikki jildlikdan farqli tomonlari shundaki, u eng avvalo, mustaqillik yillarida mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va ma’naviy-madaniy hayotida ro‘y bergan yangiliklarni aks ettiruvchi lug‘aviy birliklar (so‘z-terminlar, so‘z birikmalari), illiyustrativ materiallar bilan boyitildi; sho‘ro mafkurasi bilan bog‘liq so‘zlar, terminlar, so‘z birikmalaridan xoli qilindi, “tozalandi” (zarur hollarda ular “eskirgan”, “tarixiy” belgilari bilan berildi) yoki, aksincha, avvalgi lug‘atlarda “eskirgan”, “tarixiy”, “diniy” kabi belgilar bilan berilib, ma’nosi o‘sha davr mafkurasi nuqtayi nazaridan bir tomonlama izohlangan ko‘plab so‘z-terminlar hozirgi kun talablaridan kelib chiqib qayta izohlandi. Shu bilan birga, deyarli barcha o‘zlashma so‘zlarning etimologiyasi, ya’ni ularning aslida qaysi tilga mansubligi, o‘sha tildagi yozilishi va dastlabki, asl ma’nosi ko‘rsatildi. Bunda evropa tillariga mansub so‘zlar – lotin grafikasida; arab, fors va boshqa eroniy tillarga mansub so‘zlar – arab grafikasida; rus, mo‘g‘ul, xitoy, hind va boshqa tillarga oid so‘zlar esa kirill grafikasida aks ettirildi.

So‘zlarning kelib chiqishini belgilashda o‘tgan asrning 20-30-yillaridan to XXI asr boshlarigacha nashr etilgan ikki tilli lug‘atlardan, xorijiy so‘zlar lug‘atlaridan, bir qator tillarning izohli va etimologik lug‘atlaridan, zarur hollarda esa eski o‘zbek adabiy tili bo‘yicha turli davrlarda tuzilgan lug‘atrlardan foydalanildi va o‘zlashma so‘zlarga imkon qadar aniq etimologik ma’lumot berildi.

Umuman olganda, besh jildli yangi izohli lug‘at hozirgi o‘zbek adabiy tilida keng iste’molda bo‘lgan so‘z va so‘z birikmalarini, fan, texnika, san’at va madaniyat sohalariga oid terminlarni, bir necha shevalarda qo‘llanadigan so‘zlarni, ko‘plab etnografik atamalarni, ba’zi tarixiy, diniy va arxaik atamalarni o‘z ichiga oldi. Lug‘atda berilgan so‘zlarning amalda qo‘llanishi XX asr o‘zbek adabiyoti va matbuotidan olingan misollar bilan dalillangan. Qisqa muddatda bunday lug‘atning yaratilishi mustaqillik tufayli yuzaga kelgan keng imkoniyatlar natijasi, o‘zbek xalqi ma’naviyati, madaniyati sohasidagi muhim yangilik[73].

Bugungi kungacha o‘zbek tilining katta hajmda so‘z boyligini, tilning adabiy til me’yorlarini, o‘zbek tilining qo‘llanish holatini ko‘rsatib beruvchi izohli lug‘atlar ikki marta yaratilgan. 1981 yilda

---

[71] Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги қонунини амалга ошириш дастурига ўзгартишлар киритиш тўғрисида ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 10 сентябрдаги 311-сонли қарори ва унга илова қилинган Давлат дастури.

[72] Ўзбек тилининг изоҳли луғати.5 жилдли.-Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд. 2006. 680 бет; 2-жилд. 2006. 672 бет; 3-жилд. 2007. 688 бет; 4-жилд. 2008. 608 бет; 5-жилд. 2008. 592 бет.

[73] S.Normamatov. Leksikografiya asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020. – B 99.

yaratilgan “O‘zbek tilining izohli lug‘ati” ikki tomdan iborat. Undan farqli ravishda ancha to‘ldirilgan va tahrir qilingan holda nashr etilgan 5 jildli O‘TIL ham keng foydalanuvchilar auditoriyasi uchun o‘zbek tili bo‘yicha bebaho manba ekani shubhasiz. Ushbu lug‘atlar nafaqat tildan foydalanuvchilar uchun, balki tilshunoslik sohasi uchun ham qimmatli material. Chunki o‘zbek lug‘atchiligida bu kabi yirik leksikografik manba yaratilishi lug‘atshunoslikda o‘ziga xos yutuq deb qaralishi bilan birga, sohada yangi bosqichni boshlab berdi deb ayta olamiz[74].

O‘zbek tili XX asrning 2-yarmida, xususan, keyingi o‘n yilida yangi-yangi so‘zlar, so‘z shakllari va ifoda vositalari bilan boyidi, shu bilan birga, sifat jihatidan ham ancha o‘zgardi. Unda yangi me’yor (norma)lar, yangi xususiyatlar shakllandi va rivojlanib bormoqda. Bunday o‘zgarishlar tilning fonetik tarkibi va alifbosida ham, imlo va talaffuzida ham, morfologik va leksik-semantik tuzilmasida ham, stilistikasi va grammatik qurilishida ham ozmi-ko‘pmi o‘z aksini topdi. Ayniqsa, o‘zbek tili leksikasida katga o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. O‘zbekistonda sanoat, qishloq xo‘jaligi, fan, texnika va madaniyatning beqiyos taraqqiyoti, mamlakatimizda yangi iqtisodiy islohotlar hamda bozor munosabatlarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda o‘zbek tili lug‘at tarkibida juda ko‘p yangi so‘z va terminlar yuzaga keldi. Ko‘pgina so‘zlarning ma’nosi o‘zgardi, kengaydi, ayrim so‘zlarning ma’nosi yanada aniqlashdi, o‘zaro farqlandi. Bularning deyarli barchasi besh jildli lug‘atda o‘z ifodasini topgan[75].

O‘zbek tili izohli lug‘atlarida semantik munosabatlarning yoritilishi quyidagi jihatlarni o‘z ichiga olishi maqsadga muvofiq:

- sinonimlar orasidagi farqlar va ularning ma’no yengilliklari yoki kontekstual cheklovlar haqida ma’lumot berish;
- sinonimlarning o‘zaro taqqoslanishi, qanday holatlarda biror sinonim tanlanishi kerakligi haqida tushuncha hosil qilish.

Masalan: “Chiroyli” va “go‘zal” leksemalarining sinonim sifatida ishlatilishini olsak, “chiroyli” leksemasi ko‘proq tashqi ko‘rinishni, “go‘zal” esa umumiy sifatni ifodalaydi.

Antonimlik munosabatlari: Antonimlarning aniqligi va ularning qanday holatda ishlatilishi haqida tushuntirish va antonimlarning o‘zaro farqlarini, shu bilan birga, ba’zan ularning o‘rtasidagi ma’nolarining nisbiyligini (masalan, bir antonimning boshqa kontekstdagi ishlatilishi) ko‘rsatish.

Misol uchun “Yorug‘lik” va “qorong‘ulik” leksemalari bir-biriga antonim hisoblanadi. Ba’zan shevalarda “qorong‘ulik” leksemasi o‘rnida *“zimziyo”* yoki *“zimiston”* leksemalarining ham ishlatilish holatlari kuzatiladi.

Polisemiya: Bilamizki polisemiya bir so‘z yoki belgining bir nechta ma’noga ega bo‘lishi, ya’ni ko‘pma’nolilik deganidir. Masalan “Bosh” leksemasining bir nechta ma’nolari bor. **BOSH 1** Tananing bo‘yindan yuqorigi, oldingi (odamda, hayvonlarda) qismi; kalla. **2** *ko’chma* Aql-hush, miya. **3** Boshliq, rahbar[76]. Ko‘rishimiz mumkinki bu ma’nolar orasidagi farqlar yaqqol ko‘rinib turibti.

Giperonimiya va giponimiya: Giperonim va giponimlarning farqini, ularning qanday semantik munosabatlarda ishlatilishini yoritish.

Biror umumiy atama (giperonim) va unga tegishli maxsus atamalar (giponimlar) o‘rtasidagi aloqani tushuntirish.

Misol uchun “Hayvon” leksemasi “it”, “mushuk” kabi giponimlarga ega bo‘ladi. Lug‘atda “hayvon” va uning turli turdagi giponimlari orasidagi semantik bog‘lanishni yoritish kerak.

Maqsad va vosita munosabatlari: Ba’zi so‘zlar biror maqsadni yoki vositani bildirishi mumkin. Bu turdagi munosabatlarni ajratib ko‘rsatish va ularning semantik mazmunini tushuntirish.

Misol uchun “O’qish”ning maqsadi ma’lumot olish bo’lsa, “kitob” bu maqsadni amalga oshirish uchun vositasi sifatida ishlatiladi. Bu munosabatni izohli lug’atda ochib berish muhim sanaladi.

Sintez va analitik munosabatlar: Ba’zi so‘zlar bir-birini to‘ldirib yoki ma’nosini aniqlashtirib ishlatiladi. Sintez (biror narsaning bir nechta qismdan tashkil topishi) va analitik munosabatlarni yoritishda so‘zlar orasidagi bog‘lanish va ular qanday ma’nolarda ishlatilishini keltirish zarur.

---

[74] Э.Сабирова. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳуқуқий терминларнинг берилиши. – Тошкент, 2022. – В 15.
[75] Э.Сабирова. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳуқуқий терминларнинг берилиши. – Тошкент, 2022. –В 18.
[76] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.1-JILD. – В 365.

Misol uchun “Yurish” va “tez yurish” so‘zlari orasidagi analitik munosabatlarni tushuntirish, bu so‘zlar bir-birini aniqlaydi.

Metafora va boshqa tasviriy munosabatlar: So‘zlarning metaforik ma’noda ishlatilishi ham semantik munosabatlar qatoriga kiradi. Metafora orqali so‘zlar yangi yoki tasviriy ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin, bu esa lug‘atdagi ma’no shakllanishlarini izohlashni talab qiladi.

Izohli lug‘atda semantik munosabatlarni to‘liq talqin qilish, so‘zlarning orasidagi ma’nosini va ularning boshqa so‘zlar bilan bog‘lanishini tushunishga yordam beradi. Bularni yoritishda kontekstual talqin, misollar va amaliy qo‘llanmalar berish lug‘at foydalanuvchilari uchun juda muhim.

Shunday qilib, O‘zbek tili izohli lug‘atlari talqinlarida semantik munosabatlarning yoritilishi so‘zlar o‘rtasidagi ma’no aloqalarini tushuntirish va ularning bir-biri bilan bog‘liqligini ko‘rsatishdan iborat. Semantik munosabatlar so‘zlar, iboralar yoki atamalarning ma’nolarini tushunish va ularning qanday qilib bir-biri bilan bog‘lanishini tahlil qilish orqali yoritiladi. Bu jarayon lug‘at tuzishda muhim rol o‘ynaydi, chunki u so‘zlarning ma’nolarini aniq va tushunarli tarzda izohlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.5 жилдли.-Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд. 2006. 680 бет; 2-жилд. 2006. 672 бет; 3-жилд. 2007. 688 бет; 4-жилд. 2008. 608 бет; 5-жилд. 2008. 592 бет.
2. Э.Сабирова. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳуқуқий терминларнинг берилиши. – Тошкент, 2022. – 183 b.
3. S.Normamatov. Leksikografiya asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020. – 96 b.

TARIX FANIDA TA'LIM OLUVCHILARNING NUTQIY KOʻNIKMALARINI OSHIRUVCHI ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Botirova Sevara Mamurovna
NamDPI Gumanitar fanlar kafedrasi mudiri,
p.f.b.f.d.(PhD) dotsent

Annotatsiya

Mazkur maqola ta'lim oluvchilarning ta'limdagi nutqiy kompetentligini oshirishga yordam beruvchi bir qator zamonaviy dars metodlari va texnologiyalarini koʻrib chiqadi va qiyosiy-tahlillash metodi asosida pedagogik tavsiyalarni beradi. Maqola tarix fanini oʻqitishda oʻqituvchi va ta'lim oluvchilardagi pedagogik muloqotni oshirishga xizmat qilgani bilan ham dolzarbdir. Mavzuni tadqiq etishda nutqiy-kommunikativlikni oshiruvchi vositalarni nazariy-amaliy sinovdan oʻtkazish orqali kuzatilgan natijalar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: nutqiy kompotentlik, pedagogik metodlar, an'anaviy dars metodlari, metodik yondashuvlar, korreksion pedagogika,pedagogik nutq, interaktiv darslar, nutqiy muammolar.

Abstract

This article reviews a number of modern teaching methods and technologies that help improve students' speech competence in education and provides pedagogical recommendations based on the comparative-analytical method. The article is also relevant in that it serves to improve pedagogical dialogue between teachers and students in teaching history. The results observed through theoretical and practical testing of tools that enhance speech and communicative competence in the study of the topic are described.

Keywords: speech competence, pedagogical methods, traditional teaching methods, methodological approaches, corrective pedagogy, pedagogical speech, interactive lessons, speech problems.

Аннотация

В данной статье рассматривается ряд современных методов и технологий обучения, способствующих повышению речевой компетентности учащихся в процессе обучения, и даются педагогические рекомендации, основанные на сравнительно-аналитическом методе. Статья актуальна еще и потому, что служит повышению педагогического общения между учителями и учащимися при преподавании истории. В исследовании темы описаны результаты, наблюдаемые в ходе теоретико-практической апробации средств речево-коммуникативного совершенствования.

Ключевые слова: речевая компетентность, педагогические методы, традиционные методы обучения, методические подходы, коррекционная педагогика, педагогический дискурс, интерактивные уроки, речевые проблемы.

Yurtimiz zamonaviy ta'lim muhitida ijtimoiy fanlar, jumladan tarix fanining rivojlantirilishi ta'limni insonparvarlashtirish, fuqarolik jamiyatini barpo etish, mafkuraviy jarayonlarni yanada sogʻlomlashtirishda muhim funksiyalarni bajaradi. Oʻzbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish, uni xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz hayotiga singdirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati juda katta. Afsus, bu fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda", - deb ushbu masalada munosabat bildirgan edilar. [1] Shu bilan birga, yurtboshimiz "Uzluksiz ta'lim tizimida ijtimoiy fanlarni oʻqitish tartibi va tamoyillari toʻgʻrisida" qonun qabul qilish tashabbusi bilan chiqib davlat siyosati darajasida masalaga jiddiy e'tibor qaratgan edilar.

Bugungi davrda tarix fanini oʻqitishda bir qator zamonaviy masalalar pedagogik va ilmiy tadqiqiqotlar yuzasidan dolzarblashib bormoqda. Misol tariqasida, tarix fanining oʻrganilishida nutqiy muammolarning pedagogik yechimlari ishlab chiqilishi darslarning natijadorligini oshirishda muhim ekanligi inobatga olinib, nutqiy-kommunikativlikni oshiruvchi metodlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zarur boʻlmoqda. Darsni tashkil etishda tarix fani oʻqituvchilarida oʻquvchi-

talabalarning mavzuni bayon etishlari va tushunishlarini yaxshilovchi bir qator vositalardan foydalanishlari nutqiy muammolarni hal etishda maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Avvalambor, o‘qituvchi tarix darslarini yozdirish orqali o‘rgatishi natijador pedagogik vosita sifatida ko‘riladi. O‘quvchilar leksiya yoki tarixiy hujjatli filmlarni eshitish, manbalarni o‘zlashtirish orqali olgan bilimlarini kamida bir sahifa va xotirasida saqlab qolingan bilimlar asosida yoza olishlari kerak bo‘ladi. Konspektlar asosan yozma nutqni oshiruvchi vosita sifatida ko‘rilsa ham, ular og‘zaki nutqda ham birdek ahamiyatli bo‘lgan nutq mazmunini rejalashtirish, tayanch tushunchalarni ilgari surish, mazmuniy mutanosiblikka rioya qilish kabi jihatlarni rivojlantiradi.

Yozish vositasida pedagogik nutqda o‘quvchi qiynaladigan iboralar va atamalarni ham yaxshi yodda saqlay oladi. Tarixiy atamalar qaydnomalarini yuritish o‘quvchilarning nutqini ilmiy-uslubiy ravonligi va faktualligini oshirishi ma’lum. Bunday qaydnomalar darslar davomida tayanch tushunchalar va atamalardan tarkib topishi maqsadga muvofiq. Faqatgina og‘zaki nutq bilan tarixni bayon etishga o‘rgangan o‘quvchining yozma va og‘zaki bayon uslubida farqlanishlar yuzaga chiqadi.

Bu farqlanish bilimlar natijasida emas, ko‘nikmalarning hisobiga kuzatiladi. So‘zlayotgan paytda auditoriya qarshisida kuchli emotsionallik, o‘ziga ishonchning yo‘qolishi o‘quvchilarga intellektidan to‘laqonli foydalanish imkonini bermasligi mumkin. Og‘zaki nutqda so‘z birikmalari va gaplarning modellari aytilmoqchi bo‘lgan fikrga monand holda tezkorlik bilan tanlanadi. [2] Konspektlar esa, og‘zaki nutq bilan birga to‘g‘ri rivojlantirib borilishi dars bayon etishda og‘zaki va yozma nutqni baravar rivojlantirishga yordam beradi. Yozma nutq nutq muammolariga yo‘l qo‘yish mumkin bo‘lgan o‘rinlarni aniqlash va individual yondashishga yordam beradi.

Ikkinchidan, tarix fani metodlarida pedagogik-kommunikativlikni rivojlantiruvchi dars metodlarini ajratish bilan ko‘zlangan maqsadlarga yetish mumkin. Nutqiy-pedagogik mahoratni oshiruvchi metodlarni qo‘llash tarix fanida nisbatan optimal yechim bo‘la olsa ham, har qanday metodni qo‘llash ham ijobiy bo‘lavermaydi. “Keys-stadi” metodi garchi o‘quvchilarda erkin fikr yuritish va mulohazakorlikni rag‘batlantirsa ham tarix fani o‘qitilishida ilmiylikning saqlanishi muhim bo‘lgani uchun uning alternativ variantlarini qo‘llashni talab qiladi. O‘quvchilar mustaqil fikrlashga urinib tarix fanini bayon etishda ilmiylik-holislik tamoyilidan chiqib ketmasliklari maqsadga muvofiq bo‘lgani uchun ham kasb-hunar ta’limi, kreativlikni rivojlantirishni ko‘zda tutuvchi fanlarga keys-stadi metodi mos keladi.

Tarix fanida esa, an’anaviy dars metodlari, monologik nutqni rivojlantiruvchi muloqotni oshiruvchi dars o‘tish uslublari afzal ko‘riladi. Ularga: “aytib berish”, “ko‘rsatib berish”, “namoyish”, “ma’ruza taqdimoti”, “savol-javob”, “to‘rt pog‘onali usul”lar va boshqalar kiradi. [3] Deklamatsiya usuli, ya’ni yoddan aytib berish orqali o‘quvchilar nutq tizimliligi, monologik nutqiy rivojlanish, ifodaning lo‘ndaligiga erishadilar. Bunda o‘qituvchi mavzuni baholashda o‘quvchi-talabadan mavzuning biror qismi yoki to‘laligicha so‘zlab berishini talab etishi mumkin. Mavzu topshirilgach mavzuni bayon etishda yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar mavzu manbasi bilan solishtirish natijasida tahlil qilinib, tavsiyalar berilishi mumkin.

An’anaviy dars metodlarigina samarali bo‘lib qolmasdan, ma’lum bir mavzularda interaktiv dars metodlarini qo‘llash ham metodik samarali bo‘ladi. “BBB”, “sinkveyn”, “munozara” “klaster”, “aqliy hujum” “6x6x6” metodlari tarix fanining mavzularini tahlil etishda qisman qo‘llanilishi mumkin bo‘ladi. “Yangi o‘quv materialini o‘rganish aniq voqelikka yo‘naltirilgan, real hayot bilan bog‘liq bo‘lishi, ta’lim-tarbiya jarayonida kompetensiyalarni shakllantirishi, o‘quv mazmuni o‘quvchining talab, ehtiyoji va qiziqishlariga mos kelishi, o‘quv jarayoni interfaol usulda tashkil etilishi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini shakllantirishi, o‘rganganlarini hayotda qo‘llay olishga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim” [4]

Interfaol darslarning ustuvorlik jihati ta’lim oluvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtirishi bo‘lgani uchun ham pedagog uchun metodik tavsiya etilishi mumkin. Interaktiv tarzda tashkillangan darslar an’naviy darslar kabi monologik nutqni rivojlantirishi bilan birga dialogik nutq va muloqot madaniyatini ham o‘rgatadi. Pedagogik kommunikatsiyani rivojlantiradi va jamoaviylikda ishlash va muloqotni rivojlantiradi. Biroq bunda pedagogning dars nazoratini muvozanatda saqlay olishi ham zarur.

Mavzu manbalari ko‘p va murakkab bo‘lgan vaziyatlarda mavzuga guruxga bo‘linib tayyorlanishni talab etuvchi pedagogik metodlar qo‘llanilishi ijobiy bo‘lishi mumkin. Har bir darsda o‘qituvchi interfaol darslarni qo‘llayverishi o‘quvchilarning mustaqil yondashuvlarga berilib ketishi natijasida dars mohiyatidan chiqib ketishiga sabab bo‘ladi. Shuni inobatga olish lozimki, pedagogik nutqda o‘quvchi talabaning qay darajada yaxshi tayyorgarlikka egaligi bir qator me’zonlar bilan baholanadi:

- Nutq davomida ifodaning ravonligi, pauzalar va chalkashliklarning bo‘lmasligi;
- Nutq uslubiyatini tanlashda auditoriya va mavzudan kelib chiqib to‘g‘ri tanlovlar qila olish;
- Tana tili va o‘zini tutish, jumlalarga urg‘u berish kabi nutq ta’sirchanligini oshiruvchi belgilardagi nomuvofiqliklarning bo‘lmasligi;
- Mavzuni og‘zaki yoki yozma tushuntirishda rejalashtirish va vaqt taqsimotini to‘g‘ri muvofiqlashtirish;
- Jumlalarni tuzishda tushunarli va konkret yondashuvlar bilan bayon etuvchi bayon qilish usuliga e’tibor qaratish;
- Talaffuz va orfoepik me’yorlarning buzilishi oqibatida kelib chiquvchi qo‘pol xatoliklarga yo‘l qo‘yish.

Uchinchidan, multimedia vositalari yordamida nutqiy-kompetensiyani rivojlantirish dars mavzusi o‘quvchilar uchun juda murakkab tuyilgan darslarni tushuntirish uchun qo‘llanishi yordam beradi. O‘quvchilar mavzuni tushuntirishda qiyinchiliklarga uchrashi ularning mavzuni yaxshi o‘zlashtirishga yordam beruvchi qo‘shimcha manbalarning yetishmasligidan kelib chiqadi. Har bir dars uchun o‘qituvchi dars mavzulariga moslangan taqdimotlari, ko‘rgazmali qurollariga ega bo‘lishi lozim. Bunday vositalar pedagogik nutqdagi muammolar bilimlarning yetishmasligi natijasida nutqning ilmiy asoslanmaganligi, mazmuniy bog‘lanishlarning sayozligi, nutq mazmunida ziddiyatli o‘rinlarning mavjudligi kabi holatlarni bartaraf etadi. “O‘qitish jarayonida o‘quvchilar tomonidan yaratilgan tarixiy tasvirlar kognitiv ahamiyatiga ega, bu esa, o‘ziga xos tarixiy tasvirlar tushunchalarni shakllantirish uchun asos bo‘lib, o‘tmish rasmlari va rasmlarining mazmuni qanchalik keng va boy bo‘lsa, ushbu tushunchalar yanada mazmunli va barqaror bo‘lishini ta’kidlanadi” [5]

Ko‘rgazmalilik metodlarini qo‘llanishi kartografiya, ma’lumotlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganishga imkon beruvchi vositalar, savol-javoblarni o‘tkazuvchi texnologiyalar orqali amalga oshadi. Buning natijasida o‘quvchilar nutqida hozirjavoblik, kognitiv rivojlanish, korreksion pedagogika bilan aloqador bo‘lgan kommunikativ qiyinchiliklarni barataraf etish mumkin. Multimedia vositalari rasmlar, videolavhalar yordamida mavzuni tushunishga yordam berib, ma’lumotlarni o‘quvchi-talabalar idrokida “jonlantiradi”.

To‘rtinchidan, o‘quvchilarning nutqiy muammolari korreksion pedagogika yutuqlari va defektologik, ruxiy xususiyatlar natijasida ham yuzaga chiqishi mumkinligi inobatga olinib, nutqiy kommunikativligi past bo‘lgan o‘quvchilar mutaxassis yordamida ko‘rib chiqilishi lozim. Fikr ifodalashda qo‘rquv va haddan tashqari hayajonlanish muammolari psixolog, talaffuzdagi muammolarni bartaraf etishda defektolog bilan maslaxatlashish lozim. Nutqidagi rivojlanishdagi sustligi uchun ushbu toifadagi ta’lim oluvchilarga bosim o‘tkazish natijasi salbiy bo‘lishi mumkin.

Umuman olganda, nutqiy kompetentlikka erishish uchun o‘quvchilar tarix fani darslarida metodik yondashuvlar to‘g‘ri qo‘llashni, zamonaviy texnologiyalar, multimedia vositalarini dars jarayonlariga tatbiq eta olishni hamda verbal va noverbal so‘zlashuvni barobar rivojlantiruvchi konspektlashtirishdagi metodik tavsiyalarni o‘zlashtira olishni o‘zlashtirganlarida amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://daryo.uz/2021/01/20/shavkat-mirziyoyev-ijtimoiy-gumanitar-fanlar-rivoji-zamondan-ortda-qolmoqda [Murojaat qilingan sana: 02.03.2025]
2. Botirova S. O‘zbekiston tarixini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda kommunikativ va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi / monografiya. Namangan: «SUNRISE-PRO», 2024. – 40 - bet.

3. Тожиев М., Зиямуҳаммедов Б. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ: битта мавзуи назарий ва амалий машғулотларининг лойиҳаларини тузиш тажрибасидан//Методик тавсиянома. -Т.: “Fan va texnologiya”, 2013. 10 - бет.
4. Ende, Karin/Grothjahn, Rüdiger/Kleppin, Karin/ Mohr, Imke: DLL 6, Curriculare Vorgaben und Unterrichtsplanung. Klett-Langenscheidt. – München. 2017. – P. 26
5. Усмоналиева Р. Тарих фанини ўқитишнинг янги ёндашувларини қўллаш муаммолари. "Science and Education" Scientific Journal. Volume 1 Issue 1. – Б. 333

РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВАЯ ПРАКТИКА ПРАЗДНИКА НАВРУЗ

Рахмонова Р. П.
Кафедра филологии
Образовательного университета Ренессанс

Аннотация

Изучение ритуально-обрядовой практики праздника Навруз в Центральной Азии позволяет отметить не только специфику празднования у одного народа, но и выявить на основе сравнительного анализа сложную систему культурных взаимосвязей между народами, исторически сложившуюся в этом регионе. Ритуально-обрядовая практика Навруза у народов Центральной Азии при всей схожести в традициях празднования, имела и много специфических различий, которые во многом зависели от восприятия этого праздника, от особенностей хозяйственно-производительной деятельности того или иного народа, природно-климатических условий его жизни, мировоззренческих аспектов и т.д. Его сложная сущность проявлялась в совмещении различных поверий и ритуальной практики.

Ключевые слова: история праздника Навруз, ритуально-обрядовая практика, атрибуты праздничных обрядов, зороастризм, праздничный стол, сумалак - праздничное блюдо, праздничные гуляния сайль.

Abstract

The study of the ritual and ceremonial practice of the Navruz holiday in Central Asia allows us to note not only the specifics of the celebration of one people, but also to identify, on the basis of a comparative analysis, a complex system of cultural relationships between peoples that has historically developed in this region.

The ritual and ceremonial practice of Navruz among the peoples of Central Asia, despite all the similarities in the traditions of celebration, had many specific differences, which largely depended on the perception of this holiday, on the characteristics of the economic and productive activities of a particular people, the natural and climatic conditions of their lives, ideological aspects, etc. His complex nature manifested itself in the combination of various beliefs and ritual practices.

Key words: history of the holiday Navruz, ritual and ceremonial practice, attributes of festive rites, Zoroastrianism, festive table, sumalak - festive dish, festivities sayl.

Annotatsiya

Markaziy Osiyoda Navro'z bayramining marosim va marosim amaliyotini o'rganish nafaqat bir xalqda nishonlashning o'ziga xos xususiyatlarini qayd etish, balki qiyosiy tahlil asosida ushbu mintaqada tarixan shakllangan xalqlar o'rtasidagi madaniy munosabatlarning murakkab tizimini aniqlash imkonini beradi. Markaziy Osiyo xalqlari orasida Navro'zning marosim va marosim amaliyoti, bayram an'analaridagi barcha o'xshashliklarga qaramay, ko'plab o'ziga xos farqlarga ega bo'lib, ular ko'p jihatdan ushbu bayramni idrok etishga, ma'lum bir xalqning iqtisodiy va ishlab chiqarish faoliyatining xususiyatlariga, uning hayotining tabiiy va iqlim sharoitlariga, dunyoqarash jihatlariga va boshqalarga bog'liq edi. uning murakkab mohiyati turli xil e'tiqodlar va marosim amaliyoti.

Kalit soʻzlar: Navroʻz bayrami tarixi, marosim amaliyoti, bayram marosimlari belgilari, zardushtiylik, bayram dasturxoni, sumalak - bayramona taom, bayram sayillari.

Навруз является одним из древнейших праздников в истории мировой культуры и самым любимым и почитаемым праздником народов Центральной Азии. Будучи в основе земледельческим праздником, он в своем происхождении имел древнеиранские корни, знаменовал время весеннего равноденствия и начало сельскохозяйственных работ, приходился на первый день месяца *фарвардин* по древнеиранскому солнечному календарю, т.е. 21-22, иногда 23 марта, по григорианскому календарю. Навруз переводится с фарси как новый день и в культуре всех народов, празднующих его, знаменовал начало нового года.

Празднование Навруза со временем вышло за пределы древнеиранской среды и получило распространение у многих народов Центральной Азии, Ближнего Востока и Кавказа. И если первоначально Навруз был неотъемлемой частью культуры земледельческих народов, то в результате длительных межкультурных контактов заняло прочное место в жизни и тюркских кочевых народов Центральной Азии. У всех народов, празднующих этот праздник, его появление заросло множеством легенд и притч. Согласно легендам, возникновение праздника Навруз относят к III тыс. до н.э. и иранские народы связывают его появление с именами легендарных царей арийских племен Джамшида и Каюмарса. В произведении «Навруз-наме», посвященной истории появления и традициям празднования этого праздника, великий мыслитель и поэт Омар Хайям отмечает следующее: «*Что касается причины установления Навруза, то она состоит в том, что, как известно, у Солнца имеется два оборота, один из которых таков, что каждые 365 дней и четверть суток оно возвращается в первые минуты созвездия Овна в то же самое время дня, когда оно вышло, и каждый год этот период уменьшается. Когда Джамшид постиг этот день, он назвал его Наврузом и ввел в обычай праздник. Цари и другие люди последовали ему. Рассказывают, что, когда царь Ирана Кайумарс впервые стал царем, он решил дать название дням года и месяца, и установить летоисчисление, чтобы люди знали это. Он установил тот день, когда утром солнце входит в первую минуту созвездия Овна, собрал мубадов Ирана и приказал начать летоисчисление с этого момента*». Наряду с О.Хайямом, А.Беруни и А.Фидоуси также связывают возникновение праздника Навруз с началом сотворения мира и с именами легендарных древнеиранских царей Джамшида и Каюмарса. В древности появление этого праздника, в том числе, связывали с мифами об умирающей и воскресающей природы, в частности с культом божества Сиявуша, из каплей крови которого, согласно легенде, появились красные тюльпаны, отмеченные А.Фирдоуси в «Шахнаме» [1] как «Хуни Сиёвуш» (кровь Сиявуша), символизирующие начало весны и возрождение природы. Относительно происхождения праздника у тюркских кочевых народов имеются разные вариации народных сказаний, отличающихся от древнеиранских версий. В зависимости от региона, особенностей мировосприятия того или иного народа легенды и мифы, связанные с ними, варьировались и усложнялись различными культурными компонентами. Ритуально-обрядовая практика Навруза у народов Центральной Азии при всей схожести в традициях празднования, имела и много специфических различий, которые во многом зависели от восприятия этого праздника, от особенностей хозяйственно-производительной деятельности того или иного народа, природно-климатических условий его жизни, мировоззренческих аспектов и т.д. Его сложная сущность проявлялась в совмещении различных поверий и ритуальной практики. Таким образом, в культуре всех народов, отмечающих Навруз в Центральной Азии, можно наблюдать общие положения, ритуалы празднования, которые проявляются во многих направлениях обрядовой деятельности. Мы можем наблюдать это как в процессе подготовительного этапа к празднику, так и в традициях празднования, которые в старину длились до 40 дней. Главным мероприятием, который проводился испокон веков у всех народов накануне, за несколько дней до Навруза – это очищение пространства. Чистота как одна из ипостасей Доброго начала присутствовала в системе философско-этических понятий зороастризма, наряду с Правдой, Светом и Добром. Это повлияло и на отношение древних иранцев к чистоте не только пространства, священных стихий, но и в содержании в чистоте Души: удержание от злых помыслов и слов, прощение грехов, опускание обид…. Соответственно, неудивительно, что накануне Нового года – Навруз, было принято проводить уборку и очищать от грязи, как собственный дом, так и методом *хашар*а (коллективного действия) окружающую среду. Существовало поверье, что в день Навруза на землю спускаются *фраваши* (добрые ангелы), а в исламский период их называли *фаришта* (ангелы), и в доме, куда они ступают, наступает счастье, изобилие и благоденствие, одаривали жильцов радостью и надеждами. Однако, они не входили в грязные дома и туда, где затаилась вражда, недоверие и обиды. Соответственно, одним из

необходимых условий наступления успешного года, было проведение двух важных ритуалов: тщательная уборка дома и улицы до наступления праздника, избегание ссор и вражды, а также прощение обид и долгов. И эта традиция соблюдается у всех народов, празднующих данный праздник. Согласно мнению таджикского ученого, исследователя праздника Навруз Негмати А.Э.: «Непременными атрибутами праздничных обрядов и ритуалов были огонь, вода и предметы белого цвета. Так, например, огню, разводившемуся перед наступлением Навруза, приписывалась огромная сила, особые свойства, которые якобы, помогают в достижении желаемой цели» [2]. С Наврузом был связан ряд очистительных действий с применением огня. Следует отметить, что к огню особое отношение было во всех культурах, так как ее воспринимали в качестве земного аналога Солнца, дающего свет и тепло. Огонь как священная стихия особо почиталась и в зороастризме - религии древних иранцев, ей приписывали очищающую силу. Соответственно, одно из главных действий в период празднования Навруза было разведение костров и перепрыгивание через огонь. С огнем были связаны совершенно разного характера обряды. К ним можно отнести зажигание домашних огней (разведение в очаге огня, зажигание свечей, светильников), и общественных (разведение костров, фонарей, факелов и т.д.), которые выступали центральным действием праздника. Эту традицию соблюдали в Афганистане, Таджикистане, Узбекистане, была распространена эта традиция и среди уйгуров, а также киргизов и казахов. Как правило, костры разжигали вечером, накануне Нового года во дворе или на крыше дома, а также на возвышенных местах- холмах. В Афганистане такой костер принято было зажигать маленьким мальчикам, в нем огонь считался очищающим. Прыжки через огонь сопровождались специальными молениями, обращенными к Наврузу, в которых люди просили позволения избавиться от боли, неудач, горя. Рядом с кострами проводились гуляния, пели песни и веселились. Народ верил, что зажженный огонь стимулирует приближение весеннего солнечного света и тепла. К праздничным действиям, связанными с огнем можно отнести и сжигание в сакрально-магических целях специальной травы *испанд* или *хазориспанд*, ее еще называли «рута», в дни празднования Навруза (в культуре таджиков, афганцев, узбеков принято сжигание этой травы в целях снятия порчи, отведения дурного глаза, изгнания недобрых сил и в лечебных целях). Эта практика проводится по сей день у отдельных народов Центральной Азии, в том числе и в дни Навруза для очищения пространства дома. В праздничный день было также принято купаться и надевать чистую, а в Древнем Иране непременно белую (символ чистоты и света) одежду. +В выборе пищи, предметов, одежды и украшений дома иранские народы также широко применяли белый цвет. Детям, в особенности девушкам, одевали белую одежду. На праздничный стол также ставили пищу белого цвета – рисовую кашу на молоке *ширбириндж*, сахар, сыр, простоквашу, блюда из мяса птицы или рыбы. Об обряде купания с целью очищения перед Наврузом упоминает исследователь Маликов А.М. [3], который отмечает, что: «Перед Наврузом в Самарканде предварительно заготовлялись специальные факелы – *аташ байдаки* (машалы). Их зажигали самаркандцы, собиравшиеся в группы в зависимости от местожительства (квартал, пригородное село), направлялись к каналу Оби-Рахмат, где мужчины купались, чтобы смыть грехи». В Афганистане по сей день бытует обычай перепрыгивания через проточную воду в день Навруза, который также можно отнести к очистительным действиям посредством воды. О старинной традиции обрызгивания друг друга водой упоминает А.Беруни, отмечая, что в шестой день месяца фарвардин народ выходил с утра и наполняя руки или посуду проточной водой поливали друг друга или встречных. Упоминают традицию обрызгивания друг друга «благодатной» водой накануне и во время праздников, и у других народов Центральной Азии, которая также являлась частью очистительной магии. По поверьям дербентцев (юг Узбекистана), перед Наврузом наступали четыре дня благодатной воды – *оби рахмат* (с 14 по 17 марта), и в это время следовало искупаться. Было также принято в случае дождливых дней собирать дождевую воду и купаться в ней. У казахов и киргизов существовало в старину и по сей день местами

практикуется традиция наполнять накануне праздника всю посуду в доме водой или молоком. Даже маленькая чашка не должна оставаться пустой. Вода считалась символом жизни, а молоко- достатка. И по поверьям, посуда, наполненная накануне праздника водой или молоком, всегда будет полной в течение года.

Особое значение в праздновании Навруза отводили зеленому цвету, который также, как и белый цвет был глубоко символичен. По мнению ученого-философа А.Турсуна, особое предпочтение зеленый цвет получил в системе арабо-мусульманского мировоззрения, однако, не был чужд и *аджамской* (древнеиранской) эстетической традиции, ибо как символ возрождающейся природы гармонировал с архетипом праздника Навруз. Традиция до наступления весеннего равноденствия выезжать на природу, поклониться солнцу, собирать первые цветы, радоваться наступлению весны существовал у всех народов Средней Азии и Ирана. Приуроченным к Наврузу и сельскохозяйственным работам является обряд земледельческих народов под названием *джуфтбаророн* (вынесение плуга) у таджиков и *эсфандеган* у иранцев. В этом обряде крестьяне-*дехкан*ы впрягали в плуг двух коров и под радостные возгласы проводили первую показательную пахоту, тем самым официально открывая посевной сезон.

По настоящее время у таджиков, узбеков, афганцев и уйгуров сохранилась традиция в предновогодние и новогодние дни собирать и одаривать друг друга первыми цветами - подснежниками. У таджиков, афганцев, узбеков, уйгуров и частично киргизов эта традиция представляла собой праздничное шествие, которое называлось *Гулгардони* (с перс. «ношение цветов») или *Бойчечак* (с перс. «подснежник»). Шествие представляло собой группу из 10-15 человек, которые несли в руках специальную жердь, обычно длиной полутора метров, на конец которого специальным способом переплетали букет весенних цветов. Остальные участники просто несли в руках букет цветов иногда и без жерди. В основном в этом мероприятии участвовали дети или молодежь. Они собирали подснежники или другие виды ранних весенних цветов и ходили по домам, пели песни, аккомпанируя певцу на бубне или дутаре. В Афганистане группа мальчишек выбирала двух ребят в качестве старших, один из которых становился *мир-и гулгардан* (с перс. «предводитель, несущий цветы»), а другой *мир-и сурудхан* (с перс. «предводитель, поющий песни»). В каждом доме их встречали радостно, дети с благопожеланиями преподносили хозяевам первые цветы, те брали их, целовали, прикладывали к глазам, произнося разные по содержанию пожелания. Взамен они одаривали шествующих сладостями, сушеными фруктами, крашеными яйцами, гранатами, орехами, лепешкой и т.д. В настоящее время этот праздник сохранился во многих сельских местностях Афганистана, Таджикистана и Узбекистана.

Другое праздничное шествие с выходом на природу с целью сбора цветов проводилось в апреле- начале мая– это праздник красного цветка *Сайли гули сурх*, *қызил сурх сайли*, который отмечали в период появления маков и тюльпанов во многих областях Среднеазиатского междуречья и у уйгуров в Восточном Туркестане. Этот праздник сохранился по настоящее время в отдельных сельских местностях Центральной Азии у таджиков, узбеков, афганцев и уйгуров.

У всех народов в Навруз было принято обильно и богато накрывать праздничный стол и это было символично. Считалось, что от обильности и богатства праздничного стола зависело благополучие, достаток дома и урожайность полей в новом году. Неотъемлемой частью праздника Навруз у всех народов является ритуальная пища, которую готовят для праздничного стола. Следует отметить, что ритуальные блюда, которые готовят на Навруз, отличаются у отдельных народов. Различия проявлялись, в основном, в культуре оседло-земледельческих и кочевых скотоводческих народов, и диктовались особенностями их кухни. В культуре земледельческих народов ритуальная пища Навруза в основном имела растительное происхождение - это злаковые культуры, проросшие зерна, сухофрукты, хлебные изделия. В культуре кочевых народов мы видим преобладание в кухне мясных блюд, что также отражено в их праздничной ритуальной пище. У таджиков, оседлых узбеков,

уйгуров, афганцев, иранцев по настоящее время главным ритуальным праздничным блюдом является *сумалак* (семине, саманак), которое готовили из проросших зерен пшеницы. Процесс приготовления этого блюда длительный и трудоемкий. Оно готовится группой женщин, которые всю ночь до утра его перемешивают на огне и в течении этого процесса играют в музыкальные инструменты, поют песни и танцуют, шутят и радуются. Сумаляк - главное блюдо Навруза «Я нашел камешек из сумаляка и с ним частичку солнца…» - поется в известной узбекской песне. Сумаляк в Узбекистане – считается главным блюдом и традицией этого уникального праздника. Существует древняя легенда о происхождении сумаляка. С ней связана история женщины, вдовы и матери семерых детей, жившей в маленьком поселке на берегу реки Джейхун. В один особо неурожайный год запасов еды семье не хватило на всю зиму, и они были вынуждены голодать. Маленькие дети были не в состоянии понять, почему мать их не кормит, и с плачем просили дать им покушать. Больно и горестно было женщине наблюдать, как ее дети день ото дня слабеют от голода. Когда же дети совсем обессилели и не могли даже встать, бедная женщина, чтобы хоть как-то облегчить им страдания, сказала, что как раз собирается приготовить что-нибудь вкусное. Затем, она достала самый большой казан, что у них был, налила в него воды и выкопала в сарае немного проросшей пшеницы, которую также отправила в казан. Принявшись помешивать варево, она улыбалась детям и приговаривала, что еда варится очень вкусная, и вот — вот можно будет садиться за стол. Когда же кто-либо из детей спрашивал ее, долго ли осталось ждать, она говорила, что осталось добавить еще немного мяса и хорошенько его проварить. Говоря это, она бросала в котел камушки, чтобы дети думали, что это мясо, и продолжали ждать и бороться. Так продолжалось весь день и всю ночь, а под утро она уснула на несколько минут. Так же удивилась она наутро открыв казан, ведь он был до краев наполнен теплой коричневой массой, на поверхности которой просматривались странные узоры, напоминающие крылья. Поняла бедная женщина, что пока она спала, в их доме побывали ангелы, и за то, что она не сдавалась и не позволила детям погаснуть, наполнили ее казан необычной пищей, дарующей силы и укрепляющей дух. Женщина покормила своих детей, а затем стала раздавать сумаляк соседям, также страдающим от голода. Вскоре все стали повторять действия женщины, и у них также получался вкусный сумаляк, которым они сразу же делились друг с другом, что позволило пережить ту голодную пору. Вот так древняя легенда обрела жизнь и превратилась в одну из интереснейших традиций Навруза. Приготовить это лакомство дело хлопотное, но почетное, кто-то пшеницу проращивает, промывает и прокручивает после сборки, кто выжимает сок пшеницы, кто-то камешки-голыши ищет, кто пляшет и танцует, а кто-то дрова в огонь беспрерывно подкидывает – главное, принять участие в процессе.Согласно поверьям, если при смешивании в котле сумалака загадать желание, оно непременно исполнится. У афганцев наряду с *сумалак*ом также для праздничного стола готовили компот *хафт мева* (в переводе с персидского «семь фруктов»), для которого использовали семь разновидностей сухофруктов. У оседлых земледельческих народов было принято на праздничный стол ставить семь блюд или продуктов на букву «син», готовить лепешки из семи видов злаков. По некоторым сведениям, традиция *хафт син* имело связь с семью зороастрийскими святыми «Амеша-Спента». Все эти блюда имели символическое значение и были направлены для увеличения урожайности полей и благополучного года. У таджиков и узбеков важное место на праздничном столе в современное время также занимает главное блюдо на все праздники и торжества- плов. На праздничном столе кочевых скотоводческих народов, казахов, киргизов и туркмен, главным блюдом является *наурыз коже*, которое в дни Навруза готовилось и готовится по настоящее время каждой хозяйкой дома.

Как действия, направленные на усиление воспроизводительных сил природы, можно рассматривать народные игры, которые являются неотъемлемой частью праздника Навруз. Одним из таких игр является казахский *айтыс* между девушкой и джигитом, которое олицетворяло собой символическую борьбу зимы и весны. Как у казахов, так и у киргизов

сохранилась игра под названием *кыз куу* или *кыз куумай*, в которой основное действие направлено на то, чтобы поймать и поцеловать девушку. Если это случится, то девушка соглашается выйти за парня замуж, если же девушка сможет избежать этой участи, тогда она догоняет парня и может ударить его хлыстом, что знаменует его поражение, и тогда он обязан выполнить любое ее желание. Мужские состязания в дни Навруза проводятся в культуре многих народов Центральной Азии- таджиков, узбеков, туркмен, афганцев, уйгур и других. К ним можно отнести состязания с козлодранием- *бузкашӣ* (у таджиков и афганцев), *улок* (у узбеков), борьба *гуштингирӣ* (у таджиков), *кураш* (у узбеков), *пахлаванӣ (у афганцев),* бои с палками *чуббази,* поло *чавган.* метание камней *сангпартои* (у афганцев и таджиков), где мужчины демонстрировали свою силу, ловкость и сообразительность. В некоторых местностях Таджикистана в дни Навруза молодые люди собирались на площадях и участвовали в состязаниях по разбиванию яиц *тухмджанг*, а также устраивали бои куропаток *кабкджанг* и петушиные бои *хурусджанг*. Катание на качелях также было одно из важных и символичных действий в дни Навруза у всех народов, празднующих этот праздник. Для качелей и каруселей во время праздничных гуляний *сайль* отводились в городах специальные места. На качелях каталась, в основном, молодые. Считалось, что чем сильнее раскачиваются качели, тем выше будут подниматься колосья зерновых культур, хорошая будет урожайность полей. Эту традицию придерживаются все народы Центральной Азии по настоящее время и в городской местности, и в сельской.

Таким образом, подводя итоги, следует отметить, что празднование Навруза сквозь века не потеряло своего значения и многие традиции, берущие свое начало с древности народ, бережно сохранил и практикует в современное время. Проводя сравнительный анализ материалов по празднованию Навруза у отдельных народов Центральной Азии, можно констатировать у них сходство главных черт празднично-обрядовой деятельности. Особенно очень близки были традиции празднования у уйгуров, узбеков и таджиков, и это проявлялось в использовании важных атрибутов новогоднего торжества: ритуальной пищи (семь блюд на букву «син» или «шин», семь видов зерен в каше и лепешках, *сумаляк* — кисель из пророщенных зерен и пр.), магико-очистительных действий с огнем, водой, одинаковые формы почитания духов умерших предков - приготовление им угощения дома, коллективное посещение кладбищ с последующей трапезой. Следует отметить, что, несмотря на сходство основных черт, празднования Навруза у разных народов, каждому этническому варианту всё же были присущи и некоторые специфические черты, которые были рассмотрены выше на примере, в частности, специфики ритуальной пищи кочевых народов этого региона – казахов и киргиз.

В настоящее время праздник Навруз занимает важное место в современной культуре центрально-азиатских народов. Об этом свидетельствуют и сохранившаяся значительная часть традиций и обрядов, связанных с праздником Навруз и признание его на государственном уровне в качестве официального праздника во многих странах. О ныне высоком статусе этого праздника свидетельствует и признание его на мировом уровне - включение в Репрезентативный список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО в 2009 году. Выход этого светлого праздника за географические пределы своей родной среды и возвышение его до уровня международного праздника свидетельствует об общности и близости ценностей Навруза всем народам, празднующих его. Навруз таким образом способствует объединению народов, их дружбе и солидарности и несет в себе важную духовную миссию. Выражаясь словами известного ученого Акбара Турсуна: «Именно этот подлинно народный праздник в качестве сгущенной духовности предшествующих поколений и эпох на уровне нашего исторического подсознания выражает собой извечное *единство* архетипов и духовных инвариантов культурной традиции, равно как и *неразрывную* духовную связь поколений – прошлых, настоящих и будущих»[4].

Литература

1. Негмати А.Э. Земледельческие календарные праздники древних таджиков и их предков. Душанбе, 1989. 383.
2. Гумилев 1993: Гумилев Л. Н. Древние Тюрки. М., 1993.
3. Кляшторный 1992: Кляшторный С. Г., Султанов Т. И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. Алма-Ата, 1992.
4. Акбар Турсун «Мир был сотворен в день навруза». Академик о философии древнего праздника/ ДУШАНБЕ, 25.03.2019./НИАТ «Ховар»

TALABALARNING PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING DOLZARB MASALALARI

Turdiqulova Nilufar To'lqin qizi
O'zbekiston Milliy unveristeti o'qituvchisi

Annotatsiya

Pedagogik amaliyot, talaba yoshlarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish mutaxassis sifatida o'z bilim ko'nikmalarini amaliyotda qo'llab ko'rish va qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishni pedagogik amaliyotni o'zi shakllantirib berish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: pedagogik amaliyot, tajriba**,** mutaxassis, rivojlanish ,samaradorlik**,** ta'lim, kuzatish, diyagnostika, kompetentlik.

Аннотация

Педагогическая практика включает в себя процессы формирования профессиональных компетенций учащейся молодежи, формирования и развития умений применять и применять полученные знания и умения на практике в качестве специалистов, а также формирование самой педагогической практики.

Ключевые слова: педагогическая практика, опыт, специалист, развитие, эффективность, образование,

Abstract

Pedagogical practice includes the processes of forming the professional competencies of young students, the formation and development of skills to apply their knowledge and skills in practice as a specialist, and the formation of pedagogical practice itself.

Keywords: pedagogical practice, experience, specialist, development, effectiveness, education,

Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishda zamonaviy ilm-fan va tarbiyaning zarurligi, bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o'qituvchilar, haqiqiy ziyolilarga bog'liq ekanligi e'tirof etilmoqda. Ta'lim sohasida o'qituvchilarga bo'lgan e'tibor ularning erkin ijod qilishi faoliyatini yangi qirralarni ezgu maqsadlarini amalga oshirishga imkon yaratmoqda. Shuning uchun ham bugungi kunda bu kasbni egallashni xohlovchi yoshlar soni kundan-kunga oshib bormoqda."2022 yil Inson qadrini ulug'lash va mahalla yili" Davlat dasturining ustuvor vazifalari amalga tadbiq qilish borasida

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 yildagi PF-6108-son O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmoni hamda 12.08.2020 yildagi PQ-4805-son "Pedagogik kasbini rivojlantirish maqsadida pedagogik yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish

chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarorlarining ijrosi yuzasidan Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog'cha tarbiyalanuvchilari, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash, Pedagogik kasbini rivojlantirish, ushbu yo'nalishlarda ta'lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish borasida ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda.

Malakaviy pedagogik amaliyot o'tkazish: talabalarning o'z mutaxasisligiga doir fanidan olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llash orqali ko'nikmalarni shakllantirib malaka hosil bo'lishiga olib keladi. O'qitish jarayonida o'qituvchilar tomonidan innovasion texnologiyalardan foydalanish turli fanlarni o'qitishda stereotiplarni bartaraf etishga, pedagogik vaziyatlarga yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishga, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarni yetishtiruvchi pedagogika oliy ta'lim tashkiloti talabalar uchun 1-kursdan boshlab darslarning 4 kunini oliy ta'lim muassasasida, 2 kunini maktabda

bevosita amaliyot oʻtash tartibida tashkil etishni belgilandi. Bitiruvchi kurs talabalarida 480 soat pedagogik amaliyot olib boriladi.

Talabalarning pedagogik amaliyotining bunday maktablarda tashkil qilinishi ta'lim sohasida hukumat farmon va qarorlarining ijrosining ta'minlanayotganligining in'ikosidir. Innovasion ta'limda qoʻllaniladigan metodlar va pedagogik texnologiyalar haqida soʻz borganda amaliyotchi talabalarniaynan shunday muhitga olib kirish va oʻz qarashlarini shakllantirishlarida kreativlikning ahamiyatini yoritish muhimdir. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida nostandart fikrlaydigan ijodkorlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Zamonaviy ta'limning asosi oʻquv fanlari emas, balki oʻquvchilarning fikrlashi va faolligi boʻlishi kerak. Har qanday oliy oʻquv yurtining vazifasi nafaqat yuqori malakali mutaxassislarni bitirishi, balki talabalarni tubdan yangi texnologiyalarni ishlab chiqishga, ularni ishlab chiqarish muhitining real sharoitlariga moslashtirishga qoʻshishdir. Shu bilan birga, oʻquv jarayonida talabalarning quyidagi qobiliyatlarini rivojlantirish muhim: ijodiy faollik, ijodiy fikrlash, tahlil qilish, baholash bugungi kun talabining oʻzgaruvchanehtiyojlariga tez moslashish qobiliyati. Bunday koʻnikmalarni egallash koʻp jihatdan boʻlajak mutaxassislarni tayyorlash mazmuni va uslubiga ham bogʻliqdir. Pedagogik amaliyotini tashkil qilishda maktab va oliy ta'limning oʻzaro hamkorligi talabalarning olgan bilimlarini amalda sinab koʻrish imkoniyatini tugʻdiradi va ta'lim sifatini oshirish muammolarini hal qiladi. Oʻqituvchi kasbining benihoyat qadrliligini tushunishi, mashaqqatli va shu bilan birga sharafli kasb ekanligini his qilish orqali kasbga muhabbati ortadi. Talaba malakaviy pedagogik amaliyotning birinchi bosqichida

-kuzatuv amaliyoti tashkil qilinib faol talabadan kuzatuvchi, tahlil qiluvchi, oʻrganuvchi;

ikkinchi bosqichida

-analiz qiluvchi, baholovchi faol va ijodiy qoʻllovchibosqichlaridan oʻtadi. Talabalarga IV kursda ishlash imkoniyatining yaratilishiuning kasbiy rivojlanish davridagi muammolarni hal etishda metodist oʻqituvchilar bilan birgalikda doimiy muloqoti amalga oshiradi. Ustoz-shogid tizimining bunday koʻrinishi samarali hisoblanadi.

O'quv yurtlarida bitiruchi kurs talabalarida ta'limiy va tarbiyaviy ishlarining tashkilotchisi vazifalarini o'quvchilarning bilim, faollig, mahorat oshiruvchi turli usullardan foydalanish va bajarishga imkon yaratuvchi jarayon;

sinf raxbari vazifalarini bajarishga tayyorgarlik kurish, bolaning shaxsiyatining umumiy va ta'limiy va tarbiyaviy madaniyatini shakllantirish usullarini ishlab chiqish;

pedagogika soxasidagi ilmiy-tadqiqot ishlari kunikmalarini shakllantirish, metodik birlashmalar faoliyatida ishtirok etish, ilg'or pedagogik tajribani kuzatish, taxlil kilish va umumlashtirish usullarini ishlab chikish;

talabalarda ta'lim va tarbiya soxdsidagi kasbiy faoliyatga doimiy kizikishni shakllantirish, uz-uzini tarbiyalash zaruriyati va pedagogik faoliyatga ijodiy yondoshish.

Talabalarning kasbiy tayyorgarligini turli amaliyot turlari orkali shakllantirish talabalarning kasbga oid muxim kunikmalar tizimini shakllantirish, ularning shaxsiy fazilatlari va kasbga kizikishini rivojlantirishga yo'naltirilgan mashgulotning nazariy va amaliy jixatlari birligi jarayonida amalga oshiriladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, amaliy faoliyat dastlab yaxlit jarayon sifatida ishlaydi, chunki aynan shu urinda bilim kunikmalarga aylanadi va teskari korrelyatsiya yuzaga keladi. Birok, bunday "o'tish" ning tezligi va sifati xar xil bulib ko'p omillarga boglik.

O'quv va pedagogik amaliyot davomida talabalar faoliyatini urganish, nazariyadan amaliyotga utish yo'naltirilgan ta'sirni talab qiladi degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Ushbu jarayonda yetakchi rolni o'quvchilarga amaliy ishlarni (moslashuv davridan)

nazariy jixdtdan tushunishga imkon beradigan ma'lum vositalar va tashkil etilgan o'quv sharoitlari olinadi.

Ijtimoiy va gumanitar fanlar, mutaxassislik fanlari buyicha o'quv jarayoni

Uzluksiz pedagogik amaliyot shaklida takdim etilgan o'quv va kasbiy faoliyatning (ex,tiyoj - motiv - maksad) umumiy tuzilishini va ularning funktsional aloqalarini xisobga olgan xolda, ushbu

aloqalarning mazmuni tubdan farq kiladi. Shunday qilib, birinchi xolda, kognitiv extiyojlar va motivlar etakchi, ikkinchisida esa- professional. Urganish vositalari vokelikni psixik aks ettirish vositasi, mexnat esa uning amaliy uzgarishi xisoblanadi.

O'qitish faoliyati natijalari talabalarning faol qobiliyatlari va munosabatlar tizimi, kasbiy faoliyat natijalari esa yangi bilimlar, bilimlar, maktab o'quvchilarining kasbiy tayyorgarligi.

Kasbiy universitetda o'qitish maqsadiga erishish uchun o'quv jarayoni bilim faoliyatining kasbiy faoliyatga aylanishini ta'minlashi kerak, avvalgilarining maqsadlari, vazifalari, vositalari, usullari va shakllari yakuniy natijaga - yaxlit kasbiy faoliyatga yo'naltirilishi kerak. O'quv faoliyatidan professionalga utish jarayonida talabalar qarama-qarshiliklarda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Bizning fikrimizcha, eng muximi qarama-qarshilik talabalarning o'quv va kasbiy faoliyati urtasida: bilimlarni amaliy faoliyatda muntazam foydalanish va

Turli akademik fanlar, bulimlarda yoki turli bilimlarni kupaytirishda, ba'zan turli nazariy va amaliy jixdtlarda ularni assimilyatsiya kilishning "xilma-xilligi".

Ushbu qarama-qarshilikni xal qilish uchun mutaxassisliklarni tizimli ravishda birlashtirish, ayniqsa, kasbiy va pedagogik maxoratni takomillashtirish buyicha birlashtirilgan o'quv texnologiyalarini ishlab chiqish talab etiladi.

kasbiy va pedagogik maharani shakillantirish talabalarning nazariy va amaliy mashg'ulotlarida asosiy o'rinni egallaydi. Talabalar o'z mutaxasisliklari asoslarini chuqur nazariy tushunishni ta'minlaydi, shuningdek, o'quv yurtlarida asosiy printsiplarni amalga oshirish buyicha amaliy kunikmalarni shakllantiradi. Bunga turli darslarni o'tkazish va o'quv fanlari va o'quv amaliyotidagi mutaxassisliklar bilan aloqalarni o'rnatish orqali erishiladi.

Anketa surovi davomida, suralgan sinf o'quvchilarining o'quv jarayoniga integratsiyalashgan kurslarni joriy etishning maqsadga muvofikligi savolga ijobiy javob berishdi. Shu bilan birga, suralganlarning barchasi bunday kurslar kasbiy axdmiyatli kunikmalarni egallashga yordam berishini, ba'zi talabalar esa o'quv materialini takrorlash va yodlashni osonlashtirishini ta'kidlashdi.

Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishga yordam beradigan o'rnatilgan kurslarni tanlashda ustuvorliklar, xuddi shu talabalarning tanloviga binoan, kasbiy tayyorgarligi jarayonida integratsiyalashgan kurslarni axamiyati darajasi buyicha saralash surov natijalariga kura ijobiydir.

O'quv fanlarini birlashtirishning axamiyati va axdmiyati, shuningdek, o'quv amaliyotida talabalar bilan ishlaydigan o'qituvchi-metodistlar tomonidan qayd etildi.

Kasbning yaxlitligi kompetensiyaning shakllanishi o'quv va pedagogik amaliyot paytida, mutaxassisliklar buyicha ma'ruzalar va amaliy mashgulotlar uzuviligini ta'minlanishi ta'lab etiladigan yakkol xolatlar kurinib kolmokda.

Talabalar amaliy faoliyatni kelajakdagi kasbiy faoliyatiga eng yakin bulgan yaxlit shakl sifatida tushunadilar; amaliyot o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini nazorat kilishning eng yaxshi shakli deb xisoblaydi.

Amaliy faoliyatning xar bir boskichida talabalar kasbiy rivojlanishining kutilayotgan dinamikasini xisobga olgan xolda kursdan kursga utish murakkablashadigan uzaro boglik vazifalar tuplami belgilanadi.

O'qituvchining vazifalarini mustakil ravishda namunadagi topshiriklarni bajarish tegishli ravishda, boskichma-boskich va ularning xar birining ichida o'quv vazifalarining kiyinligi, ularni bajarish sifatiga bulgan talablar va talabalarning pedagogik muammolarni xal kilishda mustakillik namoyon bulishi ortadi.

Amaliy mashgulotlarda talabalarning xarakatlarini murakkablashtirish tizimi talabalar faoliyatini kursdan kursga bosqichma-bosqich murakkablashtirish kuyidagi yo'nalishlar buyicha amalga oshiriladi:

faoliyat obyekti tugrisida;

faoliyat mazmuniga;

faoliyatning tabiati tugrisida.

ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya dasturining mazmuni;

o'quv amaliyoti davrida amaliy kunikmalarni shakllantirish uchun zarur bulgan bilim va ko'nikmalarning xajmi va tarkibi ortib boradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pedagog o'z kasbining yetuk ustasi – ustoz pedagog, albatta uning pedagogik mahorati bo'ladi. U barcha vaziyatlarda ham o'z faoliyatini muvaffaqiyatli olib boradi. U albatta, zamonaviy metod va usullarni muntazam o'rganib boradi, pedagogik kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladi. Chunki shu hislatlarga ega bo'lgan o'qituvchi o'zi bilgan, bilmagan holda haqiqiy kompetensiya egasi bo'ladi. Mehnat qilish madaniyatigagina emas,

balki yuksak umuminsoniy madaniyatlar: odobaxloq, qadriyatlar va obro'-e'tibor egasi

bo'lishi o'z-o'zidan ayon. Shu bois ham, talabalarning kasbiy kompetensiya egasi bo'lib

yetishishlari uchun Milliy dasturimizda uch bosqichli tizim bo'yicha ta'lim-tarbiya beriladi.Oliy ta'lim o'qituvchisi kasbiy kompetensiyasi mezonlari haqida olimlarimiz olib borayotgan izlanishlar hali yetarli emasligi ko'zga tashlanib turibdi. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasi masalasida O'qituvchining kompetensiya modelini keltiramiz:

Pedagog faoliyatining maqsadi va mazmuni:

- talabalarning o'z-o'zlari bilan erkin bo'lishlari uchun erkinlik berish;
- har bir talabaning o'zini rivojlantirishiga erishish;
- talabalarning individual shaxsiy xususiyatlarini rivojla nishiga yordamlashish;
-talabalarning qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlariga tashkil etilgan ta'lim jarayonining mos kelishi;
- talabalarning qiziqishi va layoqatlarini hisobga olgan holda, foydali narsalarni o'zlashtirishlariga undash;
- talabalar ma'naviy qadriyatlarni o'rganishlari asosida axloqiy va insoniy sifatlar rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik Uzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent, "Uzbekiston", 2016 yil, 56 bet.
2. 2017-2021 yillarda Uzbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yunalishi buyicha X,arakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
3. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: От идеии к образавательной программый. Педагогика. 2003. №
4. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS Volume. 8, Issue 05, May (2024) Yosh mutaxasislarda kompetintlikni shakillantirishning ahamiyatliligi va mohiyati.
5. Pedagogik amaliyot jismoniy tarbiya fakulteti talabalarining kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning ajralmas omili sifatida. Shonazarov O. R.

OLIY TA'LIMNI ISLOH QILISHDA XORIJ TAJRIBASI

Berdaliyev Nizomiddin Sheraliyevich
Renessans ta'lim universiteti dotsenti

Annotatsiya

Oliy ta'lim muassasalarini nufuzli xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda transformatsiya va innovatsiyalarning dolzarb ahamiyatga ega ekanligi, oliy ta'lim tizimining yutuq va kamchiliklarni bartarab etish i masalalariga yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, xorijiy oliy ta'lim muassasalari**,** transformatsiya, hamkorlik, samaradorlik**,** ta'lim, innovatsiya, ta'limning ilg'or standartlar.

Аннотация

Будет подчеркнута актуальность преобразований и инноваций в высших учебных заведениях в сотрудничестве с престижными зарубежными высшими учебными заведениями, а также вопросы устранения достижений и недостатков системы высшего образования.

Ключевые слова: Высшее образование, зарубежные вузы, трансформация, сотрудничество, эффективность, образование, инновации, передовые стандарты образования.

Abstract

The relevance of transformations and innovations in higher education institutions in cooperation with prestigious foreign higher education institutions, as well as issues of eliminating the achievements and shortcomings of the higher education system will be emphasized.

Keywords: Higher education, foreign universities, transformation, cooperation, efficiency, education, innovation, advanced educational standards.

Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019-yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847- sonli farmoni hamda 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha choratadbirlar to'g'risida"gi PQ-2752-sonli hamda 2019-yil 11-iyuldagi "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4391-sonli, 2024 yil 7-fevraldaagi "Iqtisodiyot sohalari uchun kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida PQ-62-sonli qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 3-dekabrdagi "Oliy ta'lim muassasalarini bosqichma-bosqich o'zini o'zi moliyalashtirishga o'tkazish to'g'risida"gi 967-sonli, 2020-yil 27-oktyabr kuni qabul qilingan "Oliy ta'lim muassasalarini nufuzli xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 25 fevraldagi 133-f-sonli farmoyishi oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugun Oliy ta'limni isloh qilish bilan bog'liq bo'lgan xorijiy tajribalar, transformatsiya va innovatsiyalar dolzarb ahamiyatga ega. Shunday ekan, respublikamiz oliy ta'lim tizimining yutuq va kamchiliklarini muhokama qilish asosida uni isloh qilish yo'nalishlarini belgilash, xalqaro tajribadan kelib chiqib, oliy ta'limning ilg'or standartlarini joriy etish hamda ta'lim va ilm-fan texnologiyalarini jalb etish, oliy ta'lim mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiyot tarmoqlari va sohalaridagi muammo va kamchiliklarni tizimli o'rganish, tahlil qilish hamda ularning yechimi yuzasidan innovatsion va texnologik g'oyalar bilan fikr almashadigan muloqot markazlariga aylantirish hamda bu borada professor-o'qituvchilar tashabbuskorligini oshirish oliy ta'lim muassasalari akademik mustaqilligini ta'minlashga oid muammolarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan asosiy maqsad oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar, boshqaruvda yangi tamoyillarning joriy etilishi,

o‘zini o‘zi moliyalashtirish, oliy ta’lim muassasasi samaradorlik mezonlari asosida mehnatga haq to‘lash tizimini joriy etish, ta’lim sifatini yuqori bosqichga ko‘tarish, o‘qitishning tashkiliy shakllarini takomillashtirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimida tatbiq etish, ta’lim jarayoni ustidan samarali jamoatchilik nazoratini o‘rnatish, oliy ta’lim muassasalarining iqtisodiyot tarmoqlari va sohalaridagi muammo va kamchiliklarni tizimli o‘rganish, tahlil qilish hamda ularning yechimi yuzasidan innovatsion va texnologik g‘oyalar bilan fikr almashadigan muloqot markazlariga aylantirish va bu borada professor-o‘qituvchilar tashabbuskorligini oshirish masalalariga jamoatchilik diqqatini qaratishdan iboratdir.

Xorijiy rivojlangan mamlakatlarda oliy ta’lim tizimini rivojlantirish ikki xususiyatga markaziy boshqaruvga va oliy o‘quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlashni bozor munosabatlari talablaridan kelib chiqqan holda ularni diversifikatsiyalashtirishga asoslanadi.

Ma’lumki, jahon oliy ta’lim tizimini keyingi 30-40 yillar ichida ularning rivojlanishini moliyalashtirishni bir necha modellari tashkil topdi. Shulardan oliy ta’lim tizimini birinchi moliyalashtirish modeli neoliberalizm modeli bo‘lib, u M.Fidlin, F.Chaba va F.Xask tomonidan o‘rganilgan bu modelga asosan AQSH, Yaponiya, Avstraliya, Janubiy Koreya, Yangi Zelandiya va Janubiy Afrika mamlakatlarida qo‘llaniladi. Misol uchun XXI “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 2, mart-aprel, 2017-yil № 4 2, 2017 www.iqtisodiyot.uz asrda AQSH oliy ta’lim tizimi xarajatlarini 42,5% byudjet mablag‘lari hisobiga, shu jumladan federal byudjet hisobiga 27,5 % mahalliy shtat byudjeti hisobiga 2,6% qoplangan. Davlat oliy o‘quv yurtlari 50% moliyaviy mablag‘larni shtat boshqaruvidan moliyalashtirilsa xususiy oliy o‘quv yurtlari bunday huquqga ega emaslar. Bu model vakillari oliy o‘quv yurtlari va shtatda joylashgan korxonalar xamkorlikda oliy ta’lim tizimida mavjud muammolarni hal etadilar.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 27-oktyabr kuni qabul qilingan “Oliy ta’lim muassasalarini nufuzli xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori bilan 2021-yil 1-martga qadar transformatsiya qilish uchun 5 ta OTM ochiq tanlov asosida saralab olinishi belgilandi.

Oliy ta’lim muassasalarini nufuzli xorijiy oliy ta’lim dargohlari bilan hamkorlikda transformatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

oliy ta’lim jarayonini raqamli formatga o‘tkazish, raqamli ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish asosida bilimlar transferini ta’minlash, har bir ta’lim oluvchining shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda bilim, kompetensiya, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish uchun axborot tizimlarini joriy etish;

loyihaviy o‘qitish usullarini kengaytirish, jahon miqyosidagi yetakchi tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlikka asoslangan innovatsion ta’lim muhitini shakllantirish hamda innovatsion tadqiqotlarni rivojlantirish va ishlanmalarni amaliyotga joriy etish;

talabalarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish, biznes loyihalarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini yaratish;

oliy ta’lim muassasasini hududdagi mahalliy jamoalarning ta’lim, ilm-fan va ijtimoiy-madaniy sohalarda rivojlanishini ta’minlaydigan markaz sifatida shakllantirish;

hududning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari va vazifalarini hal qilish borasida mahalliy ijro etuvchi hokimiyati organlari hamda jamoat tashkilotlari bilan strategik sheriklik munosabatlarini mustahkamlash va rivojlantirish.

Shuningdek, 2021/2022 o‘quv yilidan tajriba-sinov tariqasida transformatsiya qilinadigan oliy ta’lim muassasalarida:

bakalavriat va magistratura uchun to‘lov-kontrakt asosidagi qabul parametrlari ularning o‘zlari tomonidan belgilanadi;

bakalavriatga kirish imtihonlari mustaqil o‘tkaziladi;

ta’lim jarayoniga hamkor sifatida biriktirilgan nufuzli xorijiy OTM professor-o‘qituvchilari jalb qilinadi.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim

ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasida “ilmiy muassasalarning moddiy-texnik bazasini ilg‘or xorijiy markazlar darajasida va olimlar talablariga muvofiq sezilarli ravishda mustahkamlash kerak” deb ta’kidlab o‘tdi.

Shundan kelib chiqib aytish joizki, bugungi kunda oliy talim tizimida xorij tajribasini o‘rganish asosida keng ko‘lamli islohatlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa:

Xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta’limning ilg‘or standartlarini joriy etish, jumladan o‘quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo‘naltirilgan ta’limdan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich o‘tish;

Ta’lim sifatini yaxshilash borasidagi ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish jarayonlarini jadallashtirish maqsadida davlat oliy ta’lim muassasalari rahbar xodimlarining xorijiy mamlakatlarga xizmat safariga chiqishini joriy qilish;

Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida oliy ta’lim muassasalariga yuqori malakali pedagog kadrlarni maqsadli tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirib borish;

xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, talaba-yoshlarning akademik faoliyati, muammolari va turmush tarzi, o‘quv jarayoni hamda yaratilgan sharoitlar bo‘yicha talabalar fikr-mulohazalarini o‘rganish maqsadida ular o‘rtasida har yili respublika miqyosida milliy so‘rov o‘tkazish;

xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlik doirasida professor-o‘qituvchilar va doktorantlar akademik mobilligi dasturlarini rivojlantirish;

oliy ta’limdan keyingi ta’lim institutlari faoliyatini xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, ilmiy kengashlar va himoyalar tizimini xalqaro tajribaga muvofiqlashtirish;

Respublika oliy ta’lim tizimini xalqaro ta’lim standartlari bilan uyg‘unlashtirish, ilg‘or xorijiy tajribani chuqur o‘rganish va tahlil qilish asosida ta’lim dasturlarini jahonda tan olingan xalqaro standartlar talablariga moslashtirish kabi masalalrga alohida etibor qaratishni lozim.

Nufuzli xorijiy oliy ta’lim dargohlari bilan mamlakatimiz oliy o‘quv yurtlarining uzviy hamkorligi va transformatsiya jarayonini mustahkamlash, raqamli ta’lim texnologiyalarini keng joriy etish asosida bilimlar transferini ta’minlash, jahon miqyosidagi yetakchi tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlikka asoslangan innovatsion ta’lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyuldagi PQ-4391sonli Qarori.
2. “Oliy ta’lim muassasalarini nufuzli xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan hamkorlikda transformatsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 27-oktyabr 665-sonli qaror
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.- 46 b.
4. Другов А. Прблемы и направления модернизатсии высшего образования в Украине/ А.Другов /Вестник КНЕТУ-2007-№5- с 127-134.

MUSTAQIL TA'LIMNI IJODIY FAOLLASHTIRISH YORDAMIDA TALABALARINI GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Xudoyqulova Dilrabo Shodmonovna
Renessans ta'lim universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi, talabalarning bilimlarni o'zlashtirishga intilishlari, Finlyandiya ta'lim tizimi, talabalarda gnoseologik motivatsiyani rivojlantirishda falsafa fanining o'rni haqida fikr berilgan**.**

Kalit so'zlar: motivatsiya, ta'lim, model, sifat, natija, mustaqil ta'lim.

Аннотация

В статье рассматриваются личностное и профессиональное развитие студентов, их стремление к получению знаний, финская система образования и роль философии в развитии эпистемологической мотивации у студентов.

Ключевые слова: мотивация, образование, модель, качество, результат, самостоятельное образование.

Annotation

The article examines students' personal and professional development, their desire to gain knowledge, the Finnish education system and the role of philosophy in developing students' epistemological motivation.

Key words: motivation, education, model, quality, result, independent education.

Mustaqil ta'lim talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ta'limdagi ijodiy faollashtirish usullari talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishga ko'maklashadi. Gnoseologik motivatsiya — bu bilimga bo'lgan qiziqish, bilimlarni o'zlashtirishga intilganlik va ilmni qidirishga bo'lgan ichki majburiyat. Bunday motivatsiyani rivojlantirish uchun bir qator usullar mavjud, ular oliy ta'limda mustaqil ta'limni samarali tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Mustaqil ta'limni ijodiy faollashtirish talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Interaktiv usullar, texnologik vositalar, shaxsiy yo'nalishlar va samarali baholash tizimi orqali talabalarning bilimga bo'lgan qiziqishi va ilmiy tadqiqotlarga bo'lgan intilishi oshiriladi. Bu esa o'z navbatida oliy ta'limdagi o'qish jarayonini yanada samarali va natijali qiladi.

Finlyandiya ta'limi jahon bo'ylab o'zining samaradorligi va innovatsion yondashuvlari bilan tanilgan. Finlyandiyadagi ta'lim tizimidagi asosiy prinsiplar — umumiy ta'limning ravshanligini ta'minlash, o'qituvchiga katta ishonch ko'rsatish va talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Finlyandiya ta'limiga asoslangan texnologiyalarni oliy ta'limda qo'llash istiqbollari bir qator afzalliklarni taqdim etishi mumkin. Finlyandiyada o'qituvchi bilan talabalar o'rtasida mukammal va samarali hamkorlik munosabatlari asosiy omillardan biri hisoblanadi. Oliy ta'limda ham ushbu yondashuvni qo'llash, o'qituvchilarning bilim va tajribalarini talabalar bilan faol almashish, muhokamalar va seminarlar orqali o'qitishni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi. Bu, o'qituvchilarning talabalarga individual yondashuvini ta'minlashga va ularning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Finlyandiyadagi ta'lim modellari talabalarning mustaqil fikrlashini va ilmiy tadqiqotlar olib borishga intilishini rag'batlantiradi.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarning falsafiy bilim va ko'nikmalarni mustaqil ravishda o'zlashtirish, ularda tanqidiy fikrlash, aniq va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim usullarini o'z ichiga oladi. Falsafa fanini o'rganish, asosan, murakkab konsepsiyalar, nazariyalar va tarixiy jarayonlarni tushunishni talab qiladi. Shuning uchun

mustaqil ta'lim talabalarning fikrlashni va bilimni bir joyga jamlash, shu bilan birga, yangi konsepsiyalar va ideyalarni aniqlashga imkon yaratishga qaratilgan.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning asosiy maqsadlari:

1. Falsafiy bilimni chuqurlashtirish: Talabalar falsafiy g'oyalarni, konsepsiyalarni va ta'limotlarni mustaqil o'rganish orqali chuqur tushunishga ega bo'lishadi.
2. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Mustaqil ta'lim talabalarda ijodiy fikrlash, yangi tushunchalarni ishlab chiqish va ularni hayotda qo'llashni o'rgatadi.
3. Mustaqil tadqiqotlar olib borishga ko'maklashish: Talabalar mustaqil ravishda falsafiy muammolarni hal qilish va ularni tadqiq etishga o'rganishadi.
4. Ma'naviy va axloqiy nuqtai nazarni shakllantirish: Falsafa fanidan mustaqil ta'lim, talabalarning ma'naviy va axloqiy nuqtai nazarini shakllantirishga ko'maklashadi.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish uchun talabalarga falsafiy mavzularga oid mustaqil o'qish, kitoblar va maqolalar o'qish, ishlanmalar tayyorlash uchun vazifalar topshiriladi. Buning orqali ular o'z bilimlarini kengaytirish va mustaqillikka erishishadi. Zamonaviy texnologiyalar falsafiy ta'limni mustaqil ravishda o'rganish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Onlayn kurslar, videoleksiyalar, elektron kitoblar va maqolalar orqali talabalar o'zlari uchun qiziqarli va murakkab bo'lgan mavzularni o'zlashtirishlari mumkin.

Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga falsafiy mavzularga oid savollar, viktorinalar va bahslarni tashkil etish ularning faolligini va fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Talabalarga aniq va aniqlashtiruvchi savollar berish, ularni muayyan falsafiy konsepsiyani tushunishga rag'batlantirish.

Talabalarni mustaqil ishlashga jalb qilishning yana bir usuli — ularni gruppalarga bo'lib, falsafiy mavzularni muhokama qilishga jalb qilish. Bu talabalarning har xil nuqtai nazarlardan yondashishini, debat qilish va o'z fikrlarini ifoda qilishni rivojlantiradi. Talabalarning ijodiy faolligini rivojlantirish uchun ularga esse yozish, loyihalar tayyorlash topshiriqlari beriladi. Bu, talabalarning mustaqil fikrlashini va o'z tushunchalarini bildirishni rag'batlantiradi. Talabalarga falsafiy muammolarga oid esse yozish, o'z loyihalarini ishlab chiqish va ularni taqdim qilish topshiriladi.

Talabalarni mustaqil ta'limda falsafiy matnlarni va nazariyalarni tanqidiy baholashga rag'batlantirish kerak. Bu, ularga fikrlashning turli shakllarini tushunish va ilmga asoslangan, aniq fikrlar bildirishni o'rgatadi. Talabalardan falsafiy matnlarni analiz qilib, tanqidiy baho berishni talab qilish.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning afzalliklari:

1. Ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi: Talabalar o'zlarining mustaqil fikrlash va yozma ishlarda o'z nuqtai nazarlarini izchil ifoda qilishga o'rganadilar.
2. Qaror qabul qilish qobiliyati: Mustaqil ta'lim talabalarga murakkab va aniq muammolarni hal qilishda mustaqil qarorlar qabul qilishga yordam beradi.
3. Intellektual mustaqillik: Talabalar o'z bilimlarini tahlil qilish va ularni hayotda qo'llashga o'rganadilar.
4. Akademik malaka: Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'z akademik darajalarini oshirishga erishadilar.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarga bilimni shaxsiy va mustaqil ravishda o'zlashtirishga imkon beradi. Bu, talabalarda ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi va yordam beradi. Ta'limdagi ushbu yondoshuv ularni yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish va amaliyotga tadbiq etishga qaratilgan.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda o'zlashtirish, tanqidiy fikrlash va falsafiy masalalarga yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu jarayonning ikki muhim shakli bor: auditoriya shakli va auditoriyadan tashqari shakli. Har ikkala shakl ham talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va ularning o'qishga bo'lgan faolligini oshirishga yordam beradi.

Auditoriya shakli — bu talabalarning muallim rahbarligida darslarda mustaqil ta'limni amalga oshirishdir. Ushbu shaklda talabalar aniq dastur va mavzular bo'yicha mustaqil ishlaydi, muallim esa ularga yo'l-yo'riq va kerakli manbalarni taqdim etadi. Auditoriyadagi mustaqil ta'lim talabalarning fikrlash va tadqiqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Auditoriya shaklining afzalliklari:

- Talabalarning muallim va o'quvchi hamkorligidagi o'qish.
- Falsafiy mavzularga oid savollar va muhokamalar orqali talaba o'z fikrini bildirishi.
- Mustaqil ishlash va guruhdagi fikr almashish orqali ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Auditoriya shaklidagi falsafiy ta'lim metodlari:

- Seminarlar: Talabalar o'zaro fikr almashish va turli nuqtai nazarlarni o'rganish uchun seminarlarda ishtirok etishlari kerak.
- Taqdimotlar: Talabalardan falsafiy mavzularga oid taqdimotlar tayyorlash va ularni talaba-muallimlar jamoasiga taqdim etish.
- Viktorinalar va savollar: Talabalarning bilimlarini tekshirish va tanqidiy fikrlashini oshirish uchun viktorinalar yoki savol-javob sessiyalari o'tkazish.

Auditoriyadan tashqari shakli — bu talabalarning darslardan tashqari vaqtda mustaqil ravishda ta'lim olishini anglatadi. Bu shaklda talabalar o'z vaqtida, o'zga imkonlarga va manbalarga tayangan holda falsafiy materiallar bilan ishlaydi, ya'ni leksiyalar, kitoblar, onlayn resurslar, ilmiy maqolalar yoki o'quv forumlar orqali mustaqil o'rganishadi.

Auditoriyadan tashqari shaklining xususiyatlari:

- Mustaqil o'qish: Talabalar falsafiy fanning turli sohalariga oid kitoblar, maqolalar yoki elektron manbalarni o'qish orqali bilim olishlari kerak.
- Onlayn platformada o'qish: Talabalar onlayn kurslar, videoleksiyalar va forumlarda falsafiy mavzularni muhokama qilish va o'rganish orqali mustaqil ta'lim olishlari mumkin.
- Tadqiqotlar va loyihalar: Talabalar muallimning yordami bilan mustaqil tadqiqotlar olib borish yoki falsafiy loyihalarni ishlab chiqishlari mumkin.
- Esse va maqolalar yozish: Talabalar muayyan mavzularga yoki fanga oid esse yoki ilmiy maqolalar yozish orqali o'z bilimlarini amalda qo'llaydilar.

Auditoriyadan tashqari shaklining afzalliklari:

- Talabalarga o'z vaqtida o'zgarishlarga moslashish va mustaqil ishlash imkonini beradi.
- Talabalar o'zlariga kerakli manbalarni tanlash va o'qish jarayonini muvofiqlashtirish imkoniyatiga ega.
- Ushbu shakl talaba-o'qituvchi munosabatini kamaytirib, mustaqil tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.
- Onlayn va mobil resurslar orqali falsafiy ta'limning global imkoniyatlaridan foydalanish imkonini yaratadi.

Auditoriyadan tashqari shaklidagi falsafiy ta'lim metodlari:

- Onlayn kurslar: Talabalar falsafa fanidan onlayn kurslarda ishtirok etish orqali mustaqil ta'lim olishadi.
- Tadqiqotlar va ilmiy maqolalar: Talabalar falsafiy mavzularda ilmiy tadqiqotlar olib borish va o'qituvchiga taqdim etishlari mumkin.
- Elektron manbalardan foydalanish: Talabalar internetdagi onlayn resurslar va falsafiy jurnallardan foydalanib mustaqil o'qish olib borishlari mumkin.
- Ijodiy loyihalar: Talabalar o'ziga qiziqarli bo'lgan falsafiy mavzuda mustaqil loyihalar ishlab chiqishlari mumkin.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning auditoriya va auditoriyadan tashqari shakllari o'rtasida birgalikda amalga oshirish talabalarning o'zlashtirgan bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori
2. G‘oziyev YE.G‘. Umumiy psixologiya | Toshkent: “Universitet” nashriyoti, 2004.
3. Zufarova M.YE. Umumiy psixologiya: o‘quv qo‘llanma; –Toshkent.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

INDUSTRIAL JAMIYATDA TA'LIM-TARBIYA TRANSFORMATSIYASI

Temur Jo'rayev
Renessans ta'lim universiteti,
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi professori,
falsafa fanlari doktori,

To'lqin Alimardonov
Renessans ta'lim universiteti,
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi professori,
siyosiy fanlar doktori

Annotatsiya

Maqolada shiddat bilan rivojlanib kelayotgan bozor iqtisodi va industrial jamiyat asoslari yoshlar ma'naviy dunyoqarashiga salbiy ta'siri o'tkazayotganligi va bu muammolar yechimi faqat sifatli va zamonaviy ta'lim-tarbiya texnologiyalari bilan ta'minlanish mukin ekanligi asoslangan. Shuningdek, bu borada ijtimoiy fanlar mas'uliyatini va maqomini oshirish borasidagi takliflar bildirilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, ta'lim - tarbiya, jarayon, industrial, yoshlar, jamiyat, davlat, dastur, ishlab chiqarish, texnologiya, tizim.

Аннотация

Статья основана на том факте, что основы быстро развивающейся рыночной экономики и индустриального общества оказывают негативное влияние на духовное мировоззрение молодежи, и решение этих проблем заключается только в предоставлении качественных и современных образовательных технологий. Также были внесены предложения по повышению ответственности и статуса общественных наук.

Ключевые слова: духовность, образование, процесс, индустрия, молодежь, общество, государство, программа, производство, технология, система.

Abstract

The article is based on the fact that the foundations of a rapidly developing market economy and an industrial society have a negative impact on the spiritual worldview of young people, and the solution to these problems lies only in providing high-quality and modern educational technologies. Proposals were also made to increase the responsibility and status of the social sciences.

Keywords: spirituality, education, process, industry, youth, society, state, program, production, technology, system.

Ma'naviy hayot ta'lim-tarbiyadan ajralmasi jarayon bo'lib, u millatning istiqbol mavjudligini belgilovchi muhim omillar qatoriga kiradi. U qadriyatlar orqali jamiyat va uning madaniyatini saqlashga qaratilgan yaxlit ilmiy tizimlar faoliyatini ifoda etadi. Modomiki, davr va zamona doimiy harakatda ekan, bu soha muntazam ravishda muolajaga muhtoj. Shunday ekan, mazkur jarayonlarni ilmiy nuqtai-nazardan o'rganmasdan, uning nazariy uslublarini tatbiq etmasdan mudom shakllanib kelayotgan jamiyatning ehtiyojlarini qondirib bo'lmaydi. Boz ustiga, bugun taboro rivojlanib borayotgan industrial jamiyat talablari yoshlar dunyoqarashida yangi tahdidlarni ham keltirib chiqarilishiga sabab bo'lmoqda. Eng katta tahdid bu – yoshlar o'rtasida iste'molchilik psixologiyasining o'sib borishi. Iste'molchilik ruhiyati yoshlarning o'zaro aloqalarida, ijtimoiy faoliyatida, e'tiqodi va dunyoqarashida ifodalanib, u jamiyatning umumiy va ayni paytda ziddiyatli ijtimoiy munosabatlarini paydo qiladi.

Har qanday davlatning axloqi jamiyatning axloqini shakllantirishini hisobga olsak, ilmiy xulosa shunday bo'ladiki, bu illatlarning kelib chiqish sabablarini mukammallashmagan, tartibga solinmayotgan, huquqiy jihatdan to'liq kafolatlanmagan siyosiy tizimning kamchiliklarida namoyon bo'ladi. Aksariyat olim va mutaxassislar muammoni insondan axtarishadi. Albatta, biz uni inkor

etaolmaymiz, ammo texnologik industrial jamiyatda yoshlar tarbiyasi jamiyatning umumiy muhitidan kelib chiqadi. Jamiyatning axloqiy manzarasi davlatning jamiyat uchun amalga oshirayotgan siyosatining natijasi bo'lib hisoblanadi. Inson yoxud yoshlar shu siyosatning talablariga binoan ijtimoiy yo'nalishlarini tanlaydi va shunga xos bo'lgan ma'naviy qiyofalarini shakllantiradi. Boshqacha qilib aytganda, davlatning ijtimoiy-ma'naviy munosabatlari tizimi jamiyat axloqini shakllantirishga xizmat qiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishlarda amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, birinchi galda bozor munosabatlariga o'tish jarayonlarining murakkabligi, aholining mulkiy tabaqalanishi, yangi ijtimoiy talab va ehtiyojlarning o'sib borishi muvozanatga olinmas ekan, u yoki bu darajada ma'naviy qadriyatlarga putur yetkazilishi baravarida jamiyat yoshlariga o'zining salbiy ta'sirini o'tkazib keladi. Natijada jamiyatda ma'naviy ruhiyat o'zgaradi, ijtimoiy bosim ortadi, bag'rikenglik o'rnini g'azab, alamzadalik, begonalashuv tuyg'ulari egallaydi va nosog'lom raqobat yuzaga keladi.

Mavjud qadriyat va manfaatlarning o'zgarishi, eskilik va yangilik o'rtasidagi ziddiyat, tasavvur va qarashlarning emirilishi, o'zlikni anglash, milliy meros va madaniyatlarni tiklash, jamiyat ongiga singdirish, o'tmishdan meros dogmatik kayfiyatlar o'rtasida qarama-qarshiliklar mavjud bo'ladiki, ular faqat izchil ta'lim-tarbiya tizim faoliyati bilan bartaraf etilishi mumkin bo'ladi. YA'ni ta'lim ishlab chiqarish munosabatlarining tarkibiga aylanmog'i va unda inson qadr-qimmati ustuvorligi ta'minlanmog'i lozim. Yoshlar olgan bililarining amaliy natijasini ko'rishni istaydi. Bu borada prezident SH. Mirziyoyev - «Biz bolani uning istaklari va talablariga mos keladigan tarzda o'rgatishimiz kerak» [1] deya muammoning asosini ochib beradi. Shu ma'noda fan dasturlari abstrak g'oyalarni emas, hayot saboqlarini berishga qaratilishi lozim.

Industrial texnokratik rivojlangan jamiyatga o'tish, bu - eskilik bilan yangilik o'rtasidagi to'qnashuv, moddiy imkoniyatlarning ma'naviy olami bilan yuzaga keladigan ziddiyatlar olamida kechadi. Shu ziddiyatlar silsilasida yoshlarning jamiyat hayotida o'z o'rnini topib olishi, uning faol ishtirokchisiga aylanishi jamiyat barqarorligining muhim omillaridan bo'lib sanaladi. Bu ziddiyatlar, bir tomondan, yoshlarning ijodiy intellektual salohiyatining o'sishi, o'zligini anglashga bo'lgan intilishi bo'lsa, ikkinchi tomondan, kasbiy imkoniyatlarga intilish orqali fan dasturlarida o'z ifodasini topishi muhim.

So'nggi yillarda ta'lim-tarbiya samaradorligini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar izchil ma'naviy tizimga aylanayotganini ta'kidlash lozim. Mazkur tadbirlar barqaror ijtimoiy munosabatlar rivojini ta'minlovchi barometr sifatida yoshlar faoliyatini yanada jonlantirish vazifalarini o'z ichiga qamrab olgani bu - ijtimoiy real loyihalarning tadbiq etilayotganligi bilan belgilanmoqda. Yoshlarga ajratilayotgan turli stipendiyalar, ta'lim grantlari, kreditlar taqdim etish, iqtidorli va iste'dodli yoshlarni aniqlash maqsadida tanlovlar, olimpiadalar, festivallar tashkil etish, ularni xorijiy mamlakatlarda o'qitish, qayta tayyorlash va amaliyotni o'tash dasturlaridan tanlov asosida foydalanishiga erishilmoqda. Ammo bu borada ishlab chiqarish bilan bog'liq huquqiy kafolatlar to'liq shakllantirilmagan. YA'ni oliy o'quv yurtlarini amaliyot bilan bog'lovchi tizim ishlab chiqilmagan.

Bundan tashqari, ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv paradigmasini amalga oshirish nuqtai nazaridan oliy ta'lim pedagogikasini innovatsion yo'llarini izlash bo'lajak mutaxassis shaxsining ijodiy salohiyati, tayyorligi va qobiliyatini rivojlantirishda ehtiyojlarini hisobga oladigan o'quv jarayonini loyihalash va tashkil etishga qaratilgan qo'shma dasturlar yo'q, hisobi. So'nggi yillarda pedagogika bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lgan bir qator innovatsion o'qitish texnologiyalari, tegishli shakllar, usullar va vositalarni ishlab chiqilgan bo'lsada uni tadbiq etish amaliyot maydoni kafolatmagan [2, 34-b].

Masalan, zamonaviy ehtiyojlarini ifoda etuvchi shakl va usullar sifatida "Har bir tadbirkor — yoshlarga madadkor" Yoshlar kichik sanoat zonalari, "Yosh tadbirkorlar" kovorking-markazlari, "Yoshlar mehnat guzari" komplekslari, "Loyihalar fabrikasi", "Yoshlar murojaati" elektron platformasi faoliyati, "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish" dasturi, "Bir million dasturchi" loyihasi, Prezidentimizning besh muhim tashabbusi, "Yoshlar — kelajagimiz" jamg'armasi, "Bir tadbirkor + bir yosh" "Yoshlar daftari" kabi rag'batlantiruvchi texnologiyalar aslida ta'limning tarbiyaviy qismi bo'lib hisoblanadi. Bizning ta'limimiz aynan ana shunday amaliyotlar bilan to'ldirilishi va bog'lanishi

lozim. Birituvchi bakalavr u yoki bu kasbning mutaxassisiga aylanishiga erishmoq islohotlarimizning bosh mezoni.

Bu borada ijtimoiy fanlardan maqsadli foydalanish dasturlarini va uning mafkuraviy-tarbiyaviy yukini aniq belgilash masalasi hamda shunga muvofiq maqomini belgilashni qayta koʻrib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Aslida, bu fanlarning missiyasi ham ma'naviy qadriyatlarimizni - insonni tazyiqlardan himoyalash, yoshlar dunyoqarashini shakllantirish va zararli yot gʻoyalaridan saqlashdir. Mafkuraviy va gʻoyaviy ta'limotlarga asoslangan fanlar mohiyatan yoshlarni oʻzgaruvchan jarayonlarning ishtirokchisiga aylantirishiga xizmat qiladi. Hozirda olib borilayotgan ta'lim jarayonini zamona da'vatlariga xamohang ravishda tubdan qayta koʻrib chiqishni taqozo qiladi. Ma'ruzalar kabi avtoritar shakllardan loyiha va guruh shakllariga oʻtish bu – davrning talabi. Bunday sharoitda oʻqituvchilarning pedagogik va uslubiy tayyorgarligi va ularni qayta tayyorlash alohida ahamiyatga ega. Zotan, pedagokning mahsuloti layoqatli mutaxassis tayyorlashdir [3]. Bunday ulchov va mezonlar bormi?

Bugun jahon tajribasiga binoan ilmiy innovatsiyalarning koʻplab shakllaridan uchta yoʻnalishni ajratish mumkin: innovatsiyalarni yaratish faoliyati universitet innovatsiyalarini rivojlantirish omili sifatida; innovatsion faoliyatga oʻqitish innovatsion kadrlarni koʻpaytirish omili sifatida; ta'lim faoliyati innovatsiyalarni qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish omili sifatida. Ushbu sohalarning tahlili "universitet innovatsion faoliyati" ta'rifini innovatsion texnologiyalar va xizmatlarni yaratish, innovatsiyalarni oʻqitish va innovatsion kadrlarni koʻpaytirishga qaratilgan koʻp oʻlchovli faoliyat sifatida shakllantirish uchun asos boʻlib xizmat qildi [4]. Faqat shunday yondashuv ishlab chiarish bilan ta'limni yaqinlashtiradi.

Bugun yoshlar ongiga ijtimoiy ahamiyatini yoʻqotgan, ba'zida asossiz, noreal ma'lumotlarni singdirishga urinish uslublari allaqachon muddatini oʻtab boʻlgan amaliyotdir. Oʻtib boʻlgan ijtimoiy munosabatlar bayonini ta'kidlash va takrorlash bugungi yoshlarni qa'noatlantirmaydi. Bu masalalar faqat ta'limning tarbiya bilan uygʻunligida oʻz ifodasini topadi. YA'ni ta'limning tarkibida tarbiya jarayonlari shakllantirilishi, davriy fanlarni oʻqitish asnosida uning inson manfaatlarini ochib berishga qaratilgan oʻquv dasturlari tuzilishi kerak, deb hisoblaymiz.

Islohotlarning amaliy natijalari sifatida aytish lozimki, aksariyat yoshlarimiz kechagi kunga nisbatan bugun ancha faol, mustaqil fikrlashga, mas'uliyat hamda majburiyatlarini oʻz zimmasiga olishdan choʻchimaydigan, ilmiy va amaliy takliflari bilan jamiyat hayotiga ishtirok etishga moyil. Yoshlarimiz zamonga moslashishga, oʻz ideali, maqsadlari uchun intilishga harakat qilmoqda. Bu pozitiv holat. Ular jahonda mavjud boʻlgan deyarli barcha texnika, texnologiya va fan sirlarini egallab kelmoqdalar. Yana bir qancha tillarni bilishga intilmoqdalar.

Adabiyotlar roʻyxati

3. Prezident Shavkat Mirziyoyev oʻqituvchilar bilan boʻlgan uchrashuvda.https://www.gazeta.uz/ru/2022/12/29/teachers/.29.12.2022.
4. Шнейдер Е.М., Димитрюк Ю.С., Тамошкина Е.В. Инновационные изменения в современном высшем образовании россии // Современные проблемы науки и образования. 2017. № 5.С 34.
5. Садовничий В. на пленарном заседании «COVID-19 как катализатор создания новой мировой системы ценностей в обществе и экономике https://ura.news/news/1052522300.
6. G.A. Adilova, k.e.n., dots. TGEU "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2016 yil.

OLIY TA'LIM, YOSHLAR JAHON IJTIMOIY TARAQQIYOTI TAMOYILLARI

Ravshanov F.
Renessans ta'lim universiteti professori,
siyosiy fanlar doktori

Dunyoda ilm-fan va texnologiyaning shiddatli rivojlanishi jahon hamjamiyatini yangi chaqiriqlar va imkoniyatlar qarshisida qoldirmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari ham global ilmiy va texnologik jarayonlarda o'z o'rnini mustahkamlashga intilayotgan bir paytda, oliy ta'lim muassasalari va yoshlarning roli yanada ahamiyatli bo'lib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda yosh avlodning intellektual salohiyati va innovatsion fikrlashi mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyoti uchun hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Markaziy Osiyo oliy ta'lim muassasalari va yoshlari dunyoda yil sayin o'sib borayotgan global raqobatga bardosh berishlari lozim. Shu sababli mamlakatimizda buning uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarga hamda zamonaviy ilm-fan sohalaridagi yo'nalishlarni rivojlantirishga borgan sari kuchliroq e'tibor qaratilmoqda. Maqsad vatanimizda, qolaversa, mintaqada ta'lim tizimini takomillashtirish, innovatsion tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan yechimlarni ilgari surishdir.

Zamonaviy dunyoda oliy ta'lim olish muhim ahamiyatga ega. Buning sabablari quyidagilar bilan belgilanadi:

Birinchidan, har bir mamlakat o'z kelajagi uchun iqtisodiy imkoniyatlar yaratish va yuksaltirishga intiladi. Oliy ta'lim esa insonning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra [1], oliy ma'lumotli shaxslar yuqori daromadli ishlarda faoliyat yuritish va yuqori sifatni yaratish imkoniga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, mutaxassislik va bilimlar darajasini oshirish albatta hayot sifatini oshirishga sharoit yaratadi. Oliy ta'lim esa buni qo'llab-quvvatlab, talabalarga muayyan sohada chuqur bilim va ko'nikmalarni egallash imkonini beradi. Yuksalishga asos bo'luvchi zamonaviy kasblar yuksak professional darajadagi mutaxassislarni talab qiladi.

Uchinchidan, innovatsiya va ijtimoiy taraqqiyot hozirgi zamonning eng muhim maqsadlaridir. Ta'lim insonlarga tanqidiy fikrlash, innovatsion g'oyalar yaratish va ularni hayotga tadbiq etish imkoniyatini beradi [2]. Oliy ma'lumotli insonlar jamiyatda ijtimoiy taraqqiyot va fan-texnika rivojiga hissa qo'shadi.

To'rtinchidan, har bir davlat o'z yoshlariga o'zining ijtimoiy mavqei va tayanchi sifatida qaraydi. Oliy ta'lim insonga nafaqat shaxsiy o'sish uchun, balki jamiyat mavqeini mustahkamlash uchun ham imkoniyat yaratadi. Xalqimiz dunyoqarashida bunday insonlarga hamisha namuna sifatida qaraladi.

Shularga ko'ra, oliy ta'lim zamonaviy dunyoda shaxsiy va kasbiy rivojlanishning asosiy poydevori hisoblanadi. U nafaqat bilim berish, balki insonning, jamiyat va davlatning kelajakda muvaffaqiyatga erishishi uchun imkoniyatlar eshigini ochadi. Shu sababli, oliy ta'lim olish har bir yosh inson uchun muhim qadamdir.

Zamonaviy dunyoda oliy ta'limning aniq, tabiiy va gumanitar yo'nalishlarining har biri turli jihatlardan ahamiyatlidir. Bugungi dunyo taraqqiyotida ularning har biri o'z o'rniga ega va tamaddun munosabatlarida muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Aniq fanlar (matematika, injeneriya, axborot texnologiyalari, hisoblash texnikasi va boshqalar) zamonaviy davlatlar va jamiyatlarning iqtisodiy va texnologik rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Hozirgi texnologik rivojlanish**,** xususan**,** axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, blokcheyn va boshqa sohalar aniq fanlarsiz yuz berishi mumkin emas. Ushbu yo'nalishda mutaxassislar jahonda kechayotgan texnologik inqilobning yetakchisi hisoblanadi. Shunga munosib ravishda xalqaro mehnat bozorida ham raqobat**,** ham talab borgan sari kattalashmoqda**.** Bugungi hayotda, injenerlar, dasturchilar va texnik mutaxassislar dunyo bo'ylab eng talabgir kadrlardir[3]. Xususan, IT sohasidagi mutaxassislar global darajada yuqori qadrlanmoqda. Shunga ko'ra, bashariyat ishlab chiqarish va

innovatsiya taraqqiyotida aniq fanlar mutaxassislari yangi mahsulotlar va tizimlarni yaratib, sanoat rivojiga katta hissa qo‘shadi.

Bugungi dunyo xalqaro va jamiyatlar ichki munosabatlarida *tabiiy fanlar* yo‘nalishi mutaxassislariga ham talablar ham keskin darajada ko‘paygan. Chunki, **t**abiiy fanlar (biologiya, kimyo, fizika, ekologiya va boshqalar) dunyodagi tabiat va inson salomatligiga aloqador muammolarni hal qilishda alohida ahamiyatga ega. Dunyoda salomatlik muammolarining ortishi biotexnologiyalarni rivojlantirish zaruratini yanada oshirmoqda[4]**.** Biologiya va kimyo fanlari esa zamonaviy tibbiyot rivojida, yangi dorilar va davolash texnologiyalari yaratishda muhim o‘rin tutadi. Shu kabi, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga global e’tibor oshmoqda. Bu **t**abiiy fanlar mutaxassislarini ko‘paytirish va global ekologik muammolar, masalan, iqlim o‘zgarishi va resurslarni tejash sohasida ishlarni rivojlantirishni talab etadi. Yoki qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish va ulardan foydalanish jahon OTMlariga tabiiy fanlar mutaxassislarini ko‘paytirishni muhim vazifa qilib qo‘ymoqda.

Dunyoda gumanitar fanlar yo‘nalishi mutaxassislari tayyorlashga ham talablar borgan sari oshmoqda. *Gumanitar fanlar* (iqtisod, siyosat, xalqaro munosabatlar, tarix, falsafa, adabiyot, psixologiya, ijtimoiy fanlar) jamiyatning ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan. Gumanitar fanlar dunyo ijtimoiy barqarorligi va madaniyati rivoji, insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, millatlararo muloqotni yaxshilash va jamiyatning madaniy asoslarini rivojlantirishga hissa qo‘shadi[4]. Psixologiya va falsafa kabi fanlar insonlarning o‘zini anglash, shaxsiy va kasbiy rivojlanishini ta’minlasa, ijtimoiy fanlar siyosat, iqtisodiyot va ommaviy axborot vositalarida samarali strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Ho‘sh, zamonaviy dunyo taraqqiyotida o‘zi bularning qaysi biri muhimroq?

Aytish lozimki, har bir yo‘nalish zamonaviy dunyoda o‘z o‘rniga ega. Biroq ularning ahamiyati jamiyatning turli ehtiyojlariga bog‘liq. Aniq fanlar texnogik taraqqiyot va innovatsiyalar uchun asosdir. Axborot texnologiyalari va sun’iy intellekt kabi sohalar global iqtisodiy raqobatda yetakchi bo‘lish uchun muhim. Tabiiy fanlar esa atrof-muhit, salomatlik va energiya muammolarini hal qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Gumanitar fanlar esa iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlaydi, jamiyatdagi barqarorlik va o‘zaro tushunish uchun asos yaratadi.

Zamonaviy dunyoda qaysi yo‘nalish muhimligini tanlash jamiyat va insonning ehtiyojlariga bog‘liq. Aniq va tabiiy fanlar iqtisodiy va texnologik rivojlanish uchun zarur bo‘lsa, gumanitar fanlar ma’naviy rivojlanishni ta’minlaydi. Shu sababli, barcha sohalar o‘zaro bog‘liq va ularning uyg‘un rivojlanishi jamiyat taraqqiyoti uchun muhimdir.

Ilm-fan sohasidagi raqobat butun dunyoda kuchayib bormoqda, ayniqsa Yevropa va Osiyo mintaqalari o‘rtasida. Raqobatning qaysi sohalarda kuchli ekanligi va uning mintaqaga xos xususiyatlari albatta hammani qiziqtiradi.

Yevropa va Osiyo mintaqalari o‘rtasida bir qator sohalarda kuchli raqobatni kuzatish mumkin[5]**.** Avvalo aytish kerakki, axborot texnologiyalari (IT) va sun’iy intellekt (AI) sohalarida bu raqobat yorqin ko‘zga tashlanmoqda. Sababi shundaki, sun’iy intellekt, mashinalarni o‘rganish va katta ma’lumotlar tahlili zamonaviy iqtisodiyotning asosi bo‘lib qolmoqda.

Dunyoda dasturlash, kiberxavfsizlik va blokcheyn texnologiyalari sohasida mutaxassislar yetishmovchiligi global darajada sezilmoqda. Bu borada Yevropa, ayniqsa, Germaniya, Fransiya, va Shvetsiya kabi davlatlar IT texnologiyalarni rivojlantirishda yetakchilikka intilmoqdalar. Yevropada iqtisodiyot va xavfsizlik masalalariga ham alohida e’tibor qaratiladi. Osiyoda esa Xitoy, Hindiston va Janubiy Koreya IT va AI sohasida global yetakchilarga aylandi[5]. Xitoyda sun’iy intellekt tadqiqotlari va startaplar rivoji ayniqsa jadallashmoqda.

Bugun insoniyatning biotexnologiyalar va tibbiyotga ham ehtiyoji borgan sari oshayapdi. Chunki epidemiologik xavflarning global darajada kuchayishi yangi dorilarni yaratish, genom tahlili, bioinjeneriya va kasalliklarni davolashga oid tadqiqotlarning ahamiyatini global darajada oshirmoqda. Shu sababli Yevropa, xususan, Shveysariya, Germaniya va Britaniyada farmatsevtika tadqiqotlariga katta e’tibor qaratilayapdi va Yevropa sifatli klinik tadqiqotlari yetakchiligini ushlab qolishga intilmoqda[6]. Bu borada Osiyoda Yaponiya, Hindiston va Janubiy Koreya biotexnologiya va

tibbiy uskunalar ishlab chiqarishda ilg‘orlik qilmoqda. Hindiston esa global dori-darmon ta’minotida muhim o‘rin egallaydi.

Jahonda hozirda energetika ta’minoti borgan sari oshmoqda va qayta tiklanuvchi energiya va yashil texnologiyalarga ehtiyoj kuchayayotganini kuzatish mumkin. Yuz berayotgan iqlim o‘zgarishlari va energiya resurslarini tejash muammolari global darajada hal qilinishi kerak bo‘lgan muhim masalalarga aylandi. Shunga ko‘ra, Yevropada bu sohani rivojlantirishga harakat qilinmoqda. Jumladan, Germaniya va Skandinaviya mamlakatlari quyosh, shamol va suv energetikasi texnologiyalarida ilm-fanda yetakchilik qilishmoqda[6]. Yevropa ittifoqi ayniqsa, yashil energetika siyosatiga jiddiy e’tibor qaratmoqda. Osiyoda bu borada Xitoy qayta tiklanuvchi energiya qurilmalarini ishlab chiqarish va eksport qilish bo‘yicha yetakchi hisoblanadi. Hindiston va Yaponiyada ham energiya sohasida katta investitsiyalar mavjud.

Jahon ilm-fani bugungi kunda insoniyat ehtiyoji ortib borayotgan nano-texnologiyalar va materialshunoslikka ham keng e’tibor qaratayapdi. Sababi, yangi materiallar va nanoqurilmalar ishlab chiqish industriya, tibbiyot va energetika sohalarida inqilobiy o‘zgarishlar yaratmoqda. Shu tufayli, Germaniya, Fransiya va Britaniyada yuqori sifatli materiallar ishlab chiqarish va tadqiqot ishlari kuchli. Osiyoda bu sohada, xususan, Yaponiya va Janubiy Koreya materialshunoslik va mikroelektronika texnologiyalarida peshqadam[6]. Xitoy esa sanoat darajasida ishlab chiqarishni rivojlantirmoqda.

Hozirgi dunyoda kosmik tadqiqotlar global siyosiy va texnologik nufuzni oshirish vositasiga aylandi. Yevropa kosmik agentligi (ESA) yuqori texnologik missiyalar ustida ishlaydi. **Osiyoda esa** Hindiston va Xitoy kosmik tadqiqotlarda yangi marralarni zabt etmoqda. Xitoyning Mars missiyalari va Hindistonning arzon kosmik dasturlari dunyoda katta qiziqish uyg‘otmoqda.

Taraqqiyot jarayonlarida Yevropa va Osiyo o‘rtasida bir qator farqlarni ko‘rish mumkin. Masalan, investitsiya va siyosat borasida aytish mumkinki, Yevropa k**o‘**proq sifatli tadqiqot va innovatsiyaga e’tibor qaratadi. Investitsiyalar mutaxassislarni tayyorlash va atrof-muhit muhofazasiga yo‘naltirilgan**.** Osiyo esa infratuzilmani rivojlantirish va katta miqdordagi ishlab chiqarish jarayoniga urg‘u beradi. Xitoy va Hindiston miqyos jihatidan raqobat qiladi.

Inson kapitali yuzasidan aytganda esa Yevropada talabalar va tadqiqotchilarning bilim va ko‘nikmalariga katta e’tibor qaratilgan. Sifatli ta’lim va ilmiy markazlar ustun. Osiyo mutaxassislar soni bo‘yicha yuqori, chunki katta aholi salohiyatidan foydalaniladi. Hindiston va Xitoy har yili millionlab texnik fanlar mutaxassislarini tayyorlaydi.

Yevropa va Osiyo mintaqalari o‘rtasida ilm-fan sohalarida kuchli raqobat mavjud. Yevropa sifatga urg‘u berar ekan, Osiyo miqyosda yetakchilik qiladi. Har bir mintaqa o‘ziga xos jihatlariga asoslanib, global ilm-fan rivojiga hissa qo‘shmoqda. Shu bilan birga, IT, biotexnologiya va qayta tiklanuvchi energiya kabi sohalardagi hamkorlik butun dunyo manfaatiga xizmat qilmoqda.

Oliy ta’lim muassasalari va yoshlar ilm-fan sohasidagi raqobatda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular global innovatsiyalar, tadqiqotlar va kadrlar tayyorlash jarayonida asosiy rol o‘ynaydi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalari yangi bilimlarni yaratish va tarqatishning markazi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ko‘plab universitetlar katta tadqiqot laboratoriyalariga ega bo‘lib, davlat va xususiy kompaniyalar bilan hamkorlikda yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqaradi. Masalan, AQShdagi MIT, Yevropa ittifoqidagi Kembridj, Oksford va Osiyodagi Singapur Milliy universiteti ilmiy tadqiqotlarda yetakchi hisoblanadi[7].

Zamonaviy hayotda jamiyatning ehtiyojlariga javob beruvchi mutaxassislar tayyorlash universitetlarning asosiy vazifasidir. Shunga ko‘ra, ilg‘or oliy ta’lim muassasalari raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash uchun yangi ta’lim texnologiyalari, xalqaro aloqalar va amaliyotga alohida e’tibor qaratmoqda.shuni ham aytish lozimki, universitetlar yoshlarga xalqaro almashinuv dasturlari, ikki tomonlama diplom dasturlari va tadqiqot grantlari orqali dunyodagi eng ilg‘or bilimlarga ega bo‘lish imkonini beradi. Hozirgi vaqtda bu borada Yevropada “Erasmus+” dasturi va Osiyodagi “Study in China” kabi loyihalar jahon OTMlariga namuna bo‘lmoqdalar[7].

Xo‘sh, bugun taraqqiyotning bu jadalligida yoshlarning o‘rni va hissasi qanday namoyon bo‘lmoqda? Avvalo aytish kerakki, yoshlarning texnologiyalarga qiziqishi boshqa sohalarga qaraganda kuchayib ketmoqda. Yoshlar, ayniqsa, elektron texnologiya va IT sohalaridagi o‘zgarishlarga juda chuqur kirib bormoqdalar. Ular bugun startaplar yaratish, innovatsiyalarni hayotga tatbiq etish va yangi mahsulotlar ishlab chiqishda katta hissa qo‘shmoqda. Hozir butun dunyoda yoshlar orasida **s**tartap ekotizimidagi faollikni ko‘rish mumkin. Yosh tadbirkorlar yangi texnologiyalar asosida biznes yuritib, iqtisodiy rivojlanishga turtki berayapdilar. Masalan, Yevropa va AQShdagi yoshlar Google, Facebook, va Tesla kabi kompaniyalarning asoschilari sifatida tanilgan bo‘lsa, Osiyoda yoshlar Bytedance (TikTok), Grab va Gojek kabi platformalarni yaratgan[8].

Bugun jahon yoshlari o‘rtasida ilm-fan va tadqiqotlarga qiziqish balandligini ham kuzatish mumkin**.** Yosh olimlar va tadqiqotchilar yangi fan sohalaridagi kashfiyotlar orqali jamiyat rivojiga hissa qo‘shmoqda. Xususan, Osiyo davlatlari, masalan, Hindiston va Xitoydan chiqqan yosh tadqiqotchilar sun’iy intellekt, nanotexnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya sohalarida katta muvaffaqiyatlarga erishmoqda.

Mintaqaviy nuqtai nazardan olib qaraganda Yevropada yoshlarni ta’lim jarayoniga jalb qilish uchun katta miqdordagi grantlar va stipendiyalar ajratiladi. Universitetlar yoshlarni ilmiy tadqiqotlarga faol jalb etadi, bu ularning o‘quv davridayoq mutaxassis sifatida shakllanishiga yordam beradi. Osiyoda esa yoshlar asosan texnologiya, muhandislik va IT sohalariga qiziqishadi. Oliy ta’lim muassasalari juda katta miqyosda talabalarni qabul qilib, qisqa vaqt ichida yuqori darajadagi mutaxassislar tayyorlaydi. Xitoy, Hindiston va Janubiy Koreya yoshlari davlat dasturlari orqali startaplarni qo‘llab-quvvatlash imkoniyatiga ega[7].

Oliy ta’lim muassasalari va yoshlar zamonaviy dunyodagi ilmiy-texnologik raqobatning asosiy quvvati hisoblanadi. Universitetlar yoshlarni tayyorlash va ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish markazi bo‘lib xizmat qiladi, yoshlar esa o‘z bilimlari va innovatsion g‘oyalari bilan global muvaffaqiyatlarga erishadi. Yevropa va Osiyo mintaqalarida bu jarayonlar turlicha ko‘rinishda kechsa-da, ularning umumiy maqsadi – jamiyatning ilg‘or texnologiya va fan asosida rivojlanishini ta’minlashdir.

Mana shunday rivojlanayotgan dunyoda Markaziy Osiyo davlatlari oliy ta’lim muassasalari va yoshlari global ilm-fan va texnologiya sohasidagi raqobatda bardoshli bo‘lishi uchun bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Birinchidan, butun mintaqada oliy ta’lim tizimini isloh qilish zarur. Bunda: ta’lim sifatini oshirish, ya’ni mutaxassislarning zamonaviy talablarga mos tayyorlanishi, **t**a’lim dasturlari global standartlarga moslashtirilishi kerak. Masalan, STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) sohalariga alohida e’tibor qaratish zarur[8]. O‘qituvchilar malakasi oshirilishi va ularga yetarli sharoitlar yaratiliishi, har yili o‘qituvchilar xalqaro trening va seminarlarda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratish lozim. Markaziy Osiyo universitetlari xalqaro universitetlar bilan almashinuv dasturlari, qo‘shma tadqiqot loyihalari va ikki tomonlama diplom dasturlarini tashkil qilishi kerak. Oliy ta’lim muassasalari xalqaro reytinglarda o‘rin olishi uchun tadqiqotlarni ko‘paytirish, xalqaro maqolalar chop etish va resurslarni samarali boshqarish zarur.

Ikkinchidan, innovatsiyalar va tadqiqotlarni rivojlantirishga ahamiyat oshirilishi kerak. Ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish, davlat va xususiy sektorlarning ilmiy tadqiqotlarga sarmoya kiritishi muhim. Masalan, tadqiqot va rivojlantirish (R&D) uchun alohida grantlar ajratish kerak. Ilmiy parklar va innovatsion klasterlar yosh tadqiqotchilar va tadbirkorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, texnologiya startaplarini qo‘llab-quvvatlaydigan hududiy markazlar tashkil etish muhim.

Uchinchidan, yoshlarni rag‘batlantirish, yoshlar uchun grantlar, stipendiyalar va ta’lim kreditlari tizimini rivojlantirish zarur. Bu orqali iqtidorli talabalar oliy ta’lim olish imkoniga ega bo‘ladi. Talabalar uchun xalqaro imkoniyatlarni kengaytirish, yoshlarni xalqaro ilmiy musobaqalar, tadqiqot dasturlari va tajriba almashinuv loyihalariga jalb qilish kerak. Masalan, “Erasmus+”, “Fulbright” yoki Osiyo mamlakatlarining maxsus ta’lim dasturlarida ishtirok etish uchun imkoniyatlarni yaratish lozim. Shu kabi, yosh tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning startaplar va innovatsion loyihalarini rivojlantirishi uchun davlat grantlari va akselerator dasturlari

yaratish zarur. Tadbirkorlik sohasida yoshlar uchun biznes inkubatorlar va treninglar tashkil etish mumkin.

To‘rtinchidan, OTMlar va yoshlar uchun zamonaviy infratuzilmalar yaratish, raqamli texnologiyalarga asoslangan ta’lim, barcha universitetlarni yuqori tezlikdagi internet, zamonaviy axborot texnologiyalari va raqamli ta’lim platformalari bilan ta’minlash kerak. Masofaviy ta’lim dasturlari va onlayn kurslarni rivojlantirish zarur. Innovatsion tadqiqot markazlari, oliy ta’lim muassasalarida yuqori darajada jihozlangan laboratoriyalar va tadqiqot markazlari tashkil qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, jamiyatda ilm-fan va ta’limga nisbatan hurmatni oshirish, ilm-fanni targ‘ib qilish, ilm-fan va texnologiyalarning ahamiyati haqida xabardorlikni oshirish uchun ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardan yanada kengroq foydalanish lozim. Iqtidorli yoshlarning muvaffaqiyatlari haqida ko‘plab materiallar tayyorlash, yoritish va tarqatishni yo‘lga qo‘yish zarur. Yoshlarni ilmiy faoliyatga qiziqtirish, maktab va litsey darajasidan boshlab yoshlarni STEM sohalariga jalb qilish, masalan, fan olimpiadalari va ilmiy tanlovlar tashkil etishni kuchaytirish bugungi davr talabidir.

Markaziy Osiyo oliy ta’lim muassasalari va yoshlari global raqobatga bardosh berishlari uchun ta’lim sifatini oshirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish, ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va yoshlarni rag‘batlantirish kerak. Davlat, xususiy sektor va jamiyatning uyg‘un hamkorligi bu maqsadlarga erishishda hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo oliy ta’lim muassasalari va yoshlari global raqobatda muvaffaqiyatga erishish uchun ta’lim tizimini sifat jihatidan takomillashtirishi, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishi va yoshlarni rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etishi zarur. Universitetlar xalqaro standartlarga mos ta’lim dasturlarini joriy qilishi, mutaxassislarni zamonaviy talablarga mos ravishda tayyorlashi lozim. Ilmiy parklar, laboratoriyalar va texnoparklar tashkil etish yosh olimlar va tadqiqotchilar uchun zamonaviy infratuzilmani yaratadi. Grantlar, xalqaro almashinuv dasturlari va startap akseleratorlari yoshlar salohiyatini yuzaga chiqarishga yordam beradi. Dunyo universitetlari bilan aloqalar o‘rnatish, qo‘shma dasturlar tashkil qilish va almashinuv imkoniyatlarini kengaytirish raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga turtki bo‘ladi. Jamiyatda ilm va texnologiyaning ahamiyatini targ‘ib qilish yoshlarning ilm-fan va innovatsiyalarga qiziqishini oshiradi.

Ushbu yo‘nalishlarda amalga oshiriladigan say-harakatlar orqali Markaziy Osiyo davlatlari o‘z yoshlari va oliy ta’lim muassasalari salohiyatidan to‘liq foydalanishi, shu orqali global ilm-fan va texnologiya sohalarida o‘z o‘rnini mustahkamlashi mumkin. Innovatsiya, ta’lim va yoshlar salohiyatini rivojlantirish mintaqaning kelajak taraqqiyoti uchun asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A. O‘zbekistonda yoshlar siyosati va uning ijtimoiy ahamiyati. -T.: Sharq, 2021, -245 b.
2. Mamatov F. Oliy ta’lim va innovatsiya rivojlanishidagi zamonaviy yondashuvlar. -T.: Fan, 2022. -180 b.
3. Руденко Н. Молодежь и инновации: вызовы современности. -М.: Наука, 2019. -290 с.
4. Сидоров А. Роль высшего образования в устойчивом развитии общества. -С-Пб: Просвещение, 2020. -215 б.
5. Кузнецов В. Инновационная экономика и молодежь. -Еб: Урал, 2021. -200 с.
6. John W. Creswell. Research Design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. -London: Sage Publications, 2018. -275 p.
7. Peter Drucker. Innovation and Entrepreneurship. -New York: Harper Business, 2015. -320 p.
8. Malcolm Tight. Higher education research: the developing field. -London: Routledge, 2021. -300 p.

JAMIYATNI MODERNIZATSIYA QILISH VA DEMOKRATLASHTIRISHDA PROPORSIONAL SAYLOV TIZIMINING AHAMIYATI

Djamiyev Bekzod Akramovich
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali dotsenti, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada proporsional saylov tizimining siyosiy institutlarni modernizatsiya qilish va demokratik jarayonlarni mustahkamlashga ta'siri nuqtayi nazaridan roli va ahamiyatini o'rganilgan. Maqolada proporsional saylov tizimi siyosiy madaniyatni rivojlantirishga, fuqarolarning siyosiy hayotdagi ishtirokiga va hukumatning vakilligini ta'minlashga qanday hissa qo'shishiga alohida e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: proporsional saylov tizimi, modernizatsiya, demokratiya, demokratik saylovlar, siyosiy partiya, ko'ppartiyaviylik.

Аннотация

В данной стате рассматривается роль и значение пропорционалной избирателной системы с точки зрения ее влияния на модернизатсию политических институтов и укрепление демократических процессов. В стате уделено особое внимание тому, как пропорционалная избирателная система способствует развитию политической культуры, участию граждан в политической жизни и представителству власти.

Ключевые слова: пропорционалная избирателная система, модернизация, демократия, демократические выборы, политическая партия, многопартийност.

Annotation

This article examines the role and importance of the proportional electoral system in terms of its impact on the modernization of political institutions and the strengthening of democratic processes. The article pays special attention to how the proportional electoral system contributes to the development of political culture, citizen participation in political life and representation of power.

Key words: proportional electoral system, modernization, democracy, democratic elections, political party, multi-party system.

Proporsional saylov tizimi zamonaviy demokratik jarayonlarning muhim elementi bo'lib, jamiyatni modernizatsiya qilish va demokratlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Aksariyat tizimlardan farqli o'laroq, proporsional saylov tizimlari fuqarolarning siyosiy imtiyozlari va fikrlarining xilma-xilligini aniqroq aks ettirishga intiladi. Ular turli ijtimoiy guruhlarning keng ko'lamli siyosiy e'tiqodlari va manfaatlarini aks ettiruvchi vakillik organlarini shakllantirishga hissa qo'shadilar.

Bizga ma'lumki, proporsional saylov tizimida saylovchilar aniq bir shaxsga emas, balki tizimda saylovchi siyosiy partiya uchun ovoz beradi.

Proporsional saylov tizimi – har bir partiya olgan ovozlar soniga mutanosib ravishda deputatlik o'rinlarini taqsimlash yo'li bilan belgilanadigan saylov tizimining bir turidir. Shundan kelib chiqib, agar biror partiya 30 foiz ovoz olsa, parlamentdagi o'rinlarining 30 foizga yaqinini qo'lga kiritadi. Umumiy tarzda aytadigan bo'lsak, proporsional saylov tizimi deganimizda mutanosiblik prinsipini tushunamiz.

E'tibor qaratadigan bo'lsak, tarixda yigirmanchi asrgacha saylovlar instituti sof majoritar shaklda mavjud bo'lgan. Partiya ro'yxati bo'yicha, ya'ni proporsional saylov tizimi bo'yicha saylovlar birinchi marta 1899-yilda Belgiyada joriy etilgan. Keyinchalik, 1906-yilda Finlyandiyada, 1909-yilda Shvetsiyada, 1921-yilda Daniya va Norvegiyada proporsional saylov tizimi qo'llanila boshlandi.

Hozirgi kunda proporsional saylov tizimi Ispaniya, Turkiya, Isroil, Gretsiya, Shveysariya, Polsha, Avstriya, Latviya, Xorvatiya kabi mamlakatlarda qo'llanilib kelinmoqda. Hozirgi kunda mazkur tizimdan 80 ga yaqin davlatlar foydalanadi[1].

Proporsional saylov tizimida saylov natijalarini aniqlashda qonunchilikda vakillik organida mavjud deputatlik oʻrinlariga da'vogarlik qilish uchun siyosiy partiyalar qoʻlga kiritishi zarur boʻlgan ovozlarning ma'lum bir oʻtish miqdori belgilanadi. Masalan, Saylov kodeksiga muvofiq, Qonunchilik palatasiga saylovda yagona saylov okrugi boʻyicha ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning kamida yetti foiz ovozini olgan siyosiy partiyalar belgilangan tartibda mandatga ega boʻladi. Proporsional saylov tizimi jamiyatni modernizatsiya qilish va demokratlashtirishda muhim rol oʻynaydi, turli ijtimoiy guruhlar va partiyalarning siyosiy afzalliklarini aks ettirishning samarali mexanizmini ta'minlaydi.

Proporsional saylov tizimi koʻp mamlakatlarda qoʻllaniladigan saylov tizimining bir turidir. Boshqa turi boʻlib majoritar saylov tizimi hisoblanadi. Proporsional saylov tizimi har xil turga ega. Umumiy tarzda uning mazmuni quyidagilardan iborat:

Davlat yoki vakillik organlari xuddi yagona saylov okruglari deb e'lon qilinadi. Siyosiy partiyalar va harakatlar, ularning ittifoqlari (saylov uyushmalari, bloklari) oʻz nomzodlari roʻyxatini ilgari surishadi. Saylovchi siyosiy partiya, harakatlar ularning rahbar va a'zolariga boʻlingan munosabatidan kelib chiqqan holda, shunday roʻyxatlardan biriga ovoz beradi. Bunday holatda gʻalaba qozonish saylov uyushmalarining taqdim etgan roʻyxati uchun berilgan ovoz soniga qarab proporsional boʻladi, ammo ovozlarni hisoblash 5 % koʻp ovoz yiqqan roʻyxat boʻyicha olib boriladi. (Masalan Rossiya 5 %, Shvetsiyada 4 %, Argentinada 3 %, Daniyada 2 %, Isroilda 1 % ni tashkil qiladi). Saylovlarda ishtirok etgan saylovchilar ovozining umumiy soni proporsional saylov tizimi boʻyicha deputatlar mandatining umumiy soniga boʻlinadi va buning natijasida xususiy saylov degan ma'no hosil boʻladi. Soʻng har bir nomzod uchun berilgan ovozlar soni xususiy saylovga boʻlinadi. Shunday qilib, partiyalar, harakatlar vakillik organida qancha oʻrin olganliklarini bilib oladilar. Roʻyxat ichidagi oʻrinlarni (mandatni) nomzodlar birinchisidan boshlab navbatga koʻra oladilar. Agarda roʻyxat markaziy qism va mintaqaviy guruhlarga taqsimlangan boʻlsa, unda birinchi boʻlib parlamentga markaziy qism nomzodlari oʻtishadi. Mintaqaviy guruhlardan nomzodlar tegishli mintaqada mazkur roʻyxat uchun saylovchilar bergan ovozlarga proporsional boʻlgan holatda oʻrinlarni (mandatni) olishadi.

Proporsional saylov tizimining ijobiy tomoni shundaki, birinchidan, saylovchilarning ovozlari yoʻqolmaydi, proporsional holatda partiya va harakatlar (faqat 5 % li yoki boshqa oʻrnatilgan chegaradan oʻta olmaganlardan tashqari) vakillik organida mandatga ega boʻladilar. Proporsional saylov tizimining salbiy tomoni shundaki, saylovchi absrakt shaxslarni saylaydi, ya'ni u faqat partiya, harakatlarning liderlari va bir necha faollarini bilishi mumkin, qolganlari esa unga noaniq, shu sababli ham saylovchi kimga ovoz berayotganligini konkret bilmaydi. Bundan tashqari, saylangan deputatlarning ularni saylagan konkret okrugning saylovchilari bilan toʻgʻridan-toʻgʻri aloqasi yoʻq, bu holatning aksini majoritar saylov tizimida koʻrishimiz mumkin[2].

Bir qator mamlakatlar umumiy nomzodlar roʻyxatiga ovoz berish tizimidan voz kechib, erkin nomzodlar roʻyxatini saylashga oʻtganlar. Ushbu tizimda saylovchilar partiyalar, harakatlar roʻyxatidan oʻzlari xohlagan nomzodni saylash huquqiga va hattoki roʻyxatni toʻldirish huquqiga ega boʻladilar.

Proporsional saylov tizimi jamiyatning turli qatlamlarining siyosiy qarashlarini aniqroq aks ettirishga yordam beradi. Bu bizga koʻp millatli va koʻppartiyaviylik jamiyatlarida ayniqsa muhim boʻlgan turli xil fikr va manfaatlarni hisobga olish imkonini beradi. Ushbu saylov tizimi siyosiy partiyalar va mafkuralarning xilma-xilligini ragʻbatlantiradi, raqobat va siyosiy plyuralizmni rivojlantirishga hamda fuqarolarga koʻplab nomzodlar va partiya dasturlarini taqdim etishga yordam beradi.

Proporsional saylov tizimi yanada barqaror koalitsiya hukumatlarini shakllantirishga imkon beradi. Bu yerda turli partiyalar konsensus va boshqaruvga erishish uchun hamkorlik qilishga majbur. Bu siyosiy mojarolarni kamaytirishga va qarorlarning qonuniyligini oshirishga yordam beradi. Proporsional saylov tizimi ozchiliklarning siyosiy manfaatlarini himoya qiladi va koʻproq majoritar tizimlarda yuzaga kelishi mumkin boʻlgan saylov buzilishlarining oldini oladi.

Jamiyatni demokratlashtirishda proporsional saylov tizimining ahamiyati:

- Proporsional saylov tizimi saylangan hokimiyat organlarining qonuniyligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki saylov natijalari saylovchilarning siyosiy imtiyozlarining haqiqiy taqsimlanishini aks ettiradi;

- Proporsional saylov tizimi bir partiya yoki siyosiy guruh tomonidan hokimiyatni monopollashtirishning oldini olishga yordam beradi, bu esa yanada muvozanatli va mas'uliyatli boshqaruvga yordam beradi;

- proporsional saylov tizimi vakillik nuqtai-nazaridan ozchiliklar huquqlarini yanada teng himoya qilishni ta'minlaydi, bu inklyuziv va xilma-xil jamiyatni ta'minlash uchun muhimdir.

Proporsional saylov tizimiga amal qiluvchi demokratik davlatlarda muvaffaqiyatli davlat boshqaruvi shakllanganligiga oid misollar:

Germaniya Federativ Respublikasi Bundestagga saylovlar uchun aralash proporsional tizimdan foydalanadi, bu siyosiy tizimning barqarorligi va bashorat qilinishiga hissa qo'shdi.

Niderlandiyada proporsional saylov tizimi qaror qabul qilishda konsensual yondashuvni targ'ib qiluvchi ko'ppartiyaviylik tizimini shakllantirishga yordam bergan.

Yangi Zelandiyada 1996-yilda ushbu saylov tizimi joriy etilganidan beri proporsional vakillik tizimi ko'proq vakillik parlamentiga erisha oldi va saylovchilarning siyosiy institutlarga bo'lgan ishonchini oshirdi.

Proporsional saylov tizimi rolining qo'shimcha jihatlari:

- proporsional saylov tizimi siyosiy mojarolarni kamaytirishga va barqarorlikni oshirishga yordam beradi, chunki u siyosiy fikrlar va manfaatlarning keng doirasini aks yettiradi.

- proporsional saylov tizimi turli xil ozchiliklarni, shu jumladan etnik, diniy va geografik guruhlarni namoyish etish imkoniyatini beradi, bu esa ijtimoiy integratsiya va ijtimoiy yaqinlashishga yordam beradi.

- proporsional saylov tizimi siyosiy partiyalarni muloqot, murosa va hamkorlikni izlashga undaydi, bu esa siyosiy sohada muloqot va konstruktiv o'zaro aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi[3].

Italiyada proporsional saylov tizimi siyosiy kuchlarni muvozanatlash va partiyalarning parlamentdagi keng vakolatxonasini ta'minlashga yordam bergan. Bu esa siyosiy tizimning barqarorligi va vakilligiga hissa qo'shgan.

Isroilda proporsional vakillik tizimi Knessetga saylovlar uchun ishlatiladi. Bu turli etnik va diniy guruhlarga qonun chiqaruvchi organda o'z manfaatlarini samarali himoya qilishga imkon beradi.

Shvetsiyada konsensusga asoslangan keng koalitsiyalar va hukumatni shakllantirishga yordam beradigan proporsional tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirib kelinmoqda.

Proporsional saylov tizimining o'ziga xos muammolari va yechimlari:

Proporsional vakillik tizimlarining muammolaridan biri parlamentlarning parchalanishi va barqaror hukumatlarni shakllantirish zarurati bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Jamiyatning barcha guruhlarining siyosiy jarayonda teng ishtirokini ta'minlash uchun tizimning vakilligini yaxshilash bo'yicha ishlarni davom yettirish muhimdir.

Proporsional saylov tizimi zamonaviy demokratik jamiyatlarni shakllantirishda, saylovchilar manfaatlarini adolatli va samarali ifodalashni ta'minlashda va siyosiy institutlarning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi. Proporsional saylov tizimining tarixi rivojlanishning bir necha muhim bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu uning yevolyutsiyasi va turli mamlakatlarda qo'llanilishini aks ettiradi:

Qadimgi va o'rta asrlar tarixidagi dastlabki shakllari: proporsional vakillik g'oyalari antik va O'rta asrlarda mavjud bo'lgan. Masalan, qadimgi Rimda Senat turli plebey va patritsiy manfaatlarini hisobga olgan holda tuzilgan. XIX asrda proporsional vakillik g'oyalari ovoz berish huquqlarini kengaytirish va Yevropada yanada demokratik institutlarni tashkil 'tish nuqtayi nazaridan faol muhokama qilina boshlagan.

20-asrning boshlarida Belgiya va Shveysariya kabi ba'zi mamlakatlar birinchi marta o'z parlamentlari uchun proporsional saylov tizimlarini joriy qildilar. Shuningdek, birinchi Jahon urushidan keyin Yevropada, ayniqsa demokratik institutlar va vakillikni mustahkamlashga

intilayotgan mamlakatlarda proporsional tizimlar keng tarqaldi. 20-asrning ikkinchi yarmida proporsional tizimlar turli xil etnik va ijtimoiy guruhlarning vakilligini ta'minlashga intilayotgan ko'plab yangi mustaqil mamlakatlar uchun standartga aylandi.

Proporsional saylov tizimlari hozirda butun dunyo bo'ylab turli xil variantlarda qo'llanilmoqda. Ular ko'pincha ko'pchilik tizimlarining elementlari bilan birlashtiriladi (aralash tizimlar), bu ham proporsional, ham ko'pchilikni namoyish etishga imkon beradi. 20-asrning birinchi yarmida birinchi Jahon urushidan keyin Markaziy va Sharqiy Yevropa mamlakatlarida proporsional tizimlar keng qo'llanila boshlandi. Bu qisman etnik jihatdan aralashgan mintaqalardagi kichik millatlar va siyosiy partiyalarning manfaatlarini hisobga olish zarurati bilan bog'liq bo'lgan.

20-asrning ikkinchi yarmida diktaturadan keyin demokratlashtirish jarayonlarining bir qismi sifatida lotin Amerikasida proporsional tizimlar tarqala boshlagan. Bu ijtimoiy va siyosiy guruhlarning xilma-xilligini siyosiy jarayonga qo'shishga yordam bergan. So'nggi o'n yilliklarda ko'plab mamlakatlar saylov islohotlarini, shu jumladan proporsional va mojaritar saylov tizimlarining elementlarini birlashtirgan aralash saylov tizimlariga o'tishni boshdan kechirdilar.

YEXHT va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlar demokratik institutlarni mustahkamlashi va saylovlarning qonuniyligini oshirishi mumkin bo'lgan mamlakatlarda proporsional saylov tizimlarini joriy etishni faol qo'llab-quvvatlamoqda.

Proporsional saylov tizimining tarixi siyosiy qarashlar va manfaatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda jamiyatlarning yanada adolatli va vakillik boshqaruviga bo'lgan istagini aks ettiradi. Ushbu tizim zamonaviy demokratik jamiyatlarning muammolari va ehtiyojlariga javoban rivojlanishda davom etmoqda.

Proporsional saylov tizimlari siyosiy hayotda muhim rol o'ynaydigan mamlakatlarga misollar:

- Germaniya Federativ Respublikasi Bundestagga (federal parlament) saylovlar uchun aralash proporsional tizimdan foydalanadi. Bu shuni anglatadiki, mandatlarning yarmi ko'pchilik prinsipiga muvofiq taqsimlanadi (har bir saylov okrugidan bitta vakil), qolgan mandatlar esa federal yer darajasida olingan ovozlarga proporsional ravishda taqsimlanadi.

- Italiyada proporsional vakillik tizimi deputatlar palatasiga (Vakillar palatasi) saylovlar uchun ishlatiladi. Bu parlament fraksiyalari va koalitsiya hukumatlarining keng doirasini shakllantirishga yordam beradi.

- Isroil Knessetga (parlamentga) saylovlar uchun proporsional vakillik tizimidan foydalanadi, bu yerda saylov chegarasi umumiy ovozlar sonining 3,25% ni tashkil qiladi.

- Niderlandiyada vakillar palatasiga saylovlar uchun proporsional vakillik tizimidan foydalanadi, bu yerda mandatlar diyente-Shapley usuli yordamida ajratiladi.

- Shveysariya milliy Kengashga (parlamentning quyi palatasi) saylovlar uchun proporsional tizimni qo'llaydi, bu yerda mandatlar kantonlar o'rtasida ularning aholisi soniga proporsional ravishda taqsimlanadi.

- Shvetsiyada proporsional vakillik tizimi saylovlar uchun ishlatiladi Riksdag (parlament). Bu ko'plab partiya fraksiyalarining shakllanishiga yordam beradi va koalitsiya hukumatlarini shakllantirishni talab qiladi.

- Belgiya Federal parlamentga saylovlar uchun proporsional vakillik tizimidan foydalanadi, u Vakillar palatasi va Senatdan iborat. Bu turli xil madaniy va lingvistik merosga yega bo'lgan Flemings va Valonlarning manfaatlarini hisobga olishga yordam beradi.

- Finlyandiyada proporsional vakillik tizimi parlamentning yagona palatasiga (yagona palataga) saylovlar uchun ishlatiladi. Bu partiya guruhlarining keng vakilligiga hissa qo'shadi va siyosiy tizimda barqarorlikni ta'minlaydi.

- Estoniyada proporsional vakillik tizimi saylovlar uchun ishlatiladi Riigikogu (parlament). Bu Estoniya jamiyatiga ko'plab siyosiy va madaniy tendensiyalarni hisobga olishga imkon beradi.

Yangi Zelandiyada parlament saylovlari uchun proporsional vakillik tizimi qo'llaniladi, bu yesa Qonunchilik jarayonida turli siyosiy guruhlarning teng huquqli vakilligiga hissa qo'shadi[4].

Ushbu misollar parlament tuzilmalarida turli xil siyosiy va ijtimoiy guruhlarning yanada adolatli va vakillik vakilligini ta'minlashga intilayotgan turli mamlakatlarda proporsional saylov tizimlarini qo'llashning xilma-xilligini namoyish etadi.

Proporsional saylov tizimi zamonaviy demokratik tizimlarda muhim rol o'ynaydi, ko'proq vakillik va barqaror siyosiy tuzilmalarni yaratish orqali jamiyatni modernizatsiya qilish va demokratlashtirishga hissa qo'shadi. Proporsional saylov tizimi turli xil ijtimoiy guruhlar va partiyalarning siyosiy imtiyozlarini aniqroq aks ettirishni ta'minlaydi, bu esa turli xil va vakillik hokimiyatlarini shakllantirishga hissa qo'shadi.

Proporsional saylov tizimi amal qiladigan mamlakatlarda ushbu saylov tizimi fuqarolarning faol ishtiroki va siyosiy madaniyatini rivojlantirishga, fuqarolarning siyosiy jarayondagi roli va qarorlar uchun javobgarligi to'g'risida xabardorligini mustahkamlashga yordam beradi. Bunday saylov tizimlari barqaror demokratik institutlarni, shu jumladan parlamentlar va boshqa vakillik organlarini rivojlantirishga yordam beradi, ular jamiyat ehtiyojlariga samarali javob berishga va qarorlarning qonuniyligi va qonuniyligini ta'minlashga qodir. Proporsional saylov tizimi siyosiy mojarolar xavfini kamaytiradigan va siyosiy tizimning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadigan kengroq koalitsiya hukumatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, proporsional saylov tizimi jamiyatni modernizatsiya qilish va demokratlashtirishning muhim vositasi bo'lib, demokratik qadriyatlarni rivojlantirishga hissa qo'shadi, fuqarolarning faolligi darajasini oshiradi va fuqarolar manfaatlarini yanada adolatli ifodalashni ta'minlaydi. Bunday tizimlarni yanada rivojlantirish ularning samaradorligini oshirish, saylov normalari va tamoyillariga rioya qilish, shuningdek, fuqarolarning jamiyat siyosiy hayotida ishtirok etish huquqlarini himoya qilishga doimiy e'tiborni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zulfiqorov Sh. Proporsional saylov tizimi o'zi nima? https://www.hudud24.uz/news/ proporsional-sailov-tizimi-uzi-nima
2. Proporsional saylov tizimi. Konstitutsiyaviy huquq. Ensiklopedik lug'at. https://www.lex.uz/dictionary? word=%D098
3. Mualliflarning manbaalarni o'rganish asosida chiqargan xulosalari asosida.
4. Qirg'izboyev M. Fuqarolik jamiyati: siyosiy partiyalar, mafkuralar, madaniyatlar. – Toshkent: Sharq, 1998. – 160 b; Odilqoriyev X. T., Tulteev I. T. Ikki palatali parlament. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2005. – 344 b; Parlament saylovi: milliy qonunchilik va xorijiy tajriba. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti, 2009. – 286 b. Mamadaliyev Sh. O'zbekiston siyosiy partiyalari: shakllanish jarayonlariva rivojlanish istiqbollari. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004. – 52 b. Ushbu manbaalar orqali mualliflarning talqinlari asosida.

TA'LIM JARAYONIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Rashidova Mashhura Karimovna
Renessans ta'lim universiteti,
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi dotsent

Annotatsiya

Ta'lim muassasalarida innovatsion ta'lim texnologiyalarini tizimli boshqarishni yo'lga qo'yish talablari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, axborot, texnologiya,platforma, kommunikatsiya, raqamli, masofaviy.

Аннотация

Изложены требования к налаживанию системного управления инновационными образовательными технологиями в образовательных учреждениях.

Ключевые слова:инновации, информация, технологии, платформа, коммуникация, цифровая, удаленная.

Annotation

Requirements for establishing systemic management of innovative educational technologies in educational organizations are set out

Keywords: innovation, information, technology, platform, communication, digital, remote.

Yurtimizda kechayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy jabhalardagi bugungi islohotlarning borishi ta'lim tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda. Chunki, har bir jabhaning taraqqiyoti o'sha soha mutaxassislarining bilimi, idroki, tafakkuri va malakasi, dunyodagi shu yo'nalishning rivojlanish tendensiyalarini qanchalik o'zlashtirganligi bilan belgilanadi.

Bu o'rinda "Raqamli" atamasi qanday ma'noni anglatishiga e'tibor qaratib o'tsak, ya'ni barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi. Ularning tahlilidan so'ng esa to'g'ri boshqarish bo'yicha yechim ishlab chiqiladi

Shu jihatdan olib qaralganda ko'pchilik avvalari e'tiborga olmagan masofaviy ta'lim tizimi bugungi kunda juda faollashdi. Buning bir necha omillari mavjud: avvalo, masofaviy ta'lim tizimi orqali yangi ko'nikmalarni yoki mavzuga oid materiallarni o'rganish tezroq, osonroq va arzonroqdir.

Shuningdek, axborot va kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida tadqiqotga asoslangan yondashuvdan faol foydalanish lozim va bu bilan ilmiy tadqiqotda talabalarning ko'nikmalarini rivojlantirish va IT-kompetensiyaga asoslangan ijodiy qobiliyatlarini va ijodiy fikrlashlarini shakllantirish mumkin. Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari – ta'lim tizimidagi barcha muammolarga yechim emas, balki raqamli avlod uchun ma'ruzalar va seminarlarni ma'lumotlarga boy va interaktiv qilib amalga oshirish vositasidir. Shuni ham ta'kidlab o'tish lozimki, o'qituvchilar talabalarning ehtiyojlariga yo'naltirilgan interfaol o'quv jarayonida asosiy rolni saqlab qoladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish choratadbirlari to'g'risida" PF-6079-son farmonida "oliy ta'lim tizimi uchun elektron ta'lim resurslarini yanada takomillashtirish, shuningdek, ichki va jahon ta'lim resurslaridan foydalanishni ta'minlash" [1], 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-son farmonida "ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish, raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish" [2]

kabi vazifalarning belgilanishi esa mazkur yo‘nalish doirasida qator ishlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

*B*ugungi kunda raqamli iqtisodiyotning yangi texnologiyalari masofaviy ta’limni yanada rivojlantirishga juda katta yordam bermoqda. Virtual va kengaytirilgan voqelik, vizual ravishda yo‘naltirilgan masofaviy ta’lim texnologiyalari talabalarni bugungi kun talablariga muvofiq sifatli bilim olishlari uchun xizmat qilmoqda. YA’ni, masofaviy ta’lim tizimi virtual va kengaytirilgan voqelik hamda vizual ravishda yo‘naltirilgan raqamli texnologiyalarning qo‘llanilishi orqali talabalarni darsga bo‘lgan qiziqishlarini kengroq jalb etish imkonini bermoqda. Dunyo miqyosida barcha ta’lim dargohlari masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanib, o‘qishni tashkil etmoqda, korxona va tashkilotlar esa masofaviy ish faoliyatini yo‘lga qo‘ymoqda.

Talabalar yoki xodimlar masofaviy ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lganda an’anaviy o‘qitish tizimi materiallarini o‘rganishga qaraganda 60 % vaqtlarini kamroq sarflaydilar. Chunki, masofaviy ta’lim platformalari bo‘yicha ta’lim olayotgan talabalarni darslarga qiziqtirish darajasi odatdagi sinf muhitiga qaraganda 60 %ga samarali hisoblanadi.

Masofaviy ta’lim platformasiga kiritilgan raqamli texnologiyalar materiallarini tinglovchi an’anaviy mashg‘ulotlarga qaraganda 5 barobar ko‘proq o‘rganadi, bu esa ularning darsni o‘zlashtirish vaqtlarini ko‘paytirmaydi, aksincha boshqa mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Masofaviy ta’limda raqamli o‘qitish texnologiyalari an’anaviy darslarda qoldiriladigan bo‘shliqlarni to‘ldirishga imkoniyat yaratmoqda. Aslida, raqamli texnologiyalarnig bunday vositalari keltiradigan ba’zi bir samaradorlik an’anaviy o‘rganish usullari bilan deyarli farq qilib bo‘lmaydi. Ammo, tarqatma materiallar va kitoblarga qog‘oz sarflanmasligidan tortib, ma’lumotlarga tez kirish va vaqtni tejashga qadar, ta’lim xarajatlarini qisqartirish, mablag‘larni tejash va talabalar uchun ta’limning samarali usulini taqdim etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etish bo‘yicha bir nechta tadbirlarning amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan [3]. Jumladan, ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta’lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish[3] masalalariga to‘xtalib o‘tilgan. Ma’lumki, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalari o‘quv jarayonini tashkil etish shakllari bo‘lib, unda talabaning kreativ va tizimli fikrlash, mustaqil qaror qabul qila olish, ilmiy faoliyatni tashkil etishga oid ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi jihatlar mavjud. Shu bilan birga, o‘qitishning bu shakllari mustaqil ta’limga asoslangan bo‘lib, unda shaxsni o‘z-o‘zini tashkillashtira olish, rivojlanishdan to‘xtamaslik, maqsadlarini aniq belgilash, istiqbolini ko‘ra olish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish va masofaviy ta’limning yangi avlod tizimlarini va elektron jurnallar faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yilishiga olib keldi. Bunda nafaqat professor-o‘qituvchilar va talabalar, balki ularning ota-onalari ham ishtirok etishi, ya’ni ular elektron jurnal baholarini, berilgan uyga vazifalarni, testlarni va qayta aloqa shaklidagi har bir talabaning umumiy statistikasini ko‘rib borish, shuningdek xabarlardan foydalanib, professor-o‘qituvchilar bilan yozishmalar olib borish, eng asosiysi esa foydalanuvchining elektron madaniyatini shakllantirish imkonini beradi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot texnologiyalari masofaviy ta’limni yanada rivojlantirishga juda katta yordam bermoqda. Virtual va kengaytirilgan voqelik, vizual ravishda yo‘naltirilgan masofaviy ta’lim platformalari talabalarni bugungi kun talablariga muvofiq sifatli bilim olishlari uchun xizmat qilmoqda. Mazkur platformaga universitet professor-o‘qituvchilari tomonidan, fan dasturlari, ma’ruzalar matni, tegishli mavzu bo‘yicha videoma’ruzalar, taqdimotlar, mustaqil bajarish uchun mashqlar va test savollari joylashtirilib, talabalar tomonidan onlayn tarzda muloqot o‘rnatilmoqda. Darhaqiqat, hozirgi kunda ijtimoiy tarmoqlar va aloqa platformalari raqamli vazifalar va kun tartibini yaratish hamda boshqarish uchun foydalanilmoqda.

Yuqoridagi tahlildan ko‘rishimiz mumkinki, masofaviy ta’limdagi raqamli o‘qitish an’anaviy o‘qitish usullariga qaraganda oldinga bir qadam qo‘yish hisoblanadi va juda ko‘plab imkoniyatlar eshigini ochadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi «Raqamli O‘zbekiston — 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish choratadbirlari to‘g‘risida” PF-6079-son farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PF-5847-son farmoni.

MEDIATA'LIM YORDAMIDA TANQIDIY FIKRLASH VA FIKR ERKINLIGINI TA'MINLASH

Karshiyev Baxtiyar Egamkulovich
Renessans ta'lim universiteti dotsenti

Annotatsiya

Maqolada senzura, axborot erkinligi, shaxsning axborot xavfsizligi, sifatsiz axborotlar va ularning jamiyat xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashga ta'sirining asosiy omillari tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: Axborot erkinligi, Senzura, ijtimoiy tarmoqlar, Ommaviy axborot vositalari, tahririyat siyosati, mediata'lim.

Senzura fikrni erkin ifodalash, axborot erkinligi va umuman ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi bilan bevosita bog'liqdir. YUNESKOning Axborot erkinligi bo'yicha tendensiyalari to'g'risidagi so'nggi ma'ruzasi, shuningdek, "Freedom House"ning 2018-yilgi hisobotiga ko'ra, butun dunyoda hukumatlarning senzura o'rnatishga intilishi matbuot erkinligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ba'zi ijtimoiy tarmoqlar va xizmatlarni texnik vositalar yordamida cheklash bo'yicha takliflar soni oshib bormoqda. Ushbu holat media sohasi mutaxassislari va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar o'rtasida baxsli masalalarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda senzuraning kelib chiqishining turli murakkab sabablari mavjud. Ularning aksariyati media bo'yicha standart o'quv dasturlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- ommaviy axborot vositalarining siyosat, saylovlar va umuman davlat boshqaruviga ta'sir o'tkaza olish xususiyati;
- ommaviy axborot vositalarining madaniyatni shakllantirish va saqlashdagi o'rni;
- ommaviy axborot vositalarining aholi hayotiga salbiy ta'siri;
- ko'p hollarda axborot tarqatish jarayonida axborot iste'molchilari, media va texnik vositalardan turli manfaatlar yo'lida foydalanish;
- hukumatning ijtimoiy o'zgarishlarni boshqarish va nazorat qilishga urinishlari;
- ommaviy axborot vositalariga markazlashgan holda egalik qilish;
- yirik biznes egalari va omma ongini boshqarishga intilgan boshqa guruhlarning ta'siri.

Bu ro'yxat ommaviy axborot vositalarini senzura va boykot qilishga hissa qo'shadigan boshqa omillar bilan to'ldirilishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari va qo'llanilayotgan texnologik vositalardagi muammolarga urg'u berish ko'pincha senzura va boykot uchun asos bo'lib qolmoqda. Bugungi mediata'lim sohasidagi beriladigan oliy ta'lim ommaviy axborot vositalari va internet boshqaruvini ma'lum darajada tartibga solish zarurligini hisobga oladi. Shunga qaramay, oliy ta'limdagi mediata'lim bo'yicha o'quv dasturlarida MAS senzurani kamaytira olishiga jiddiy e'tibor berilmagan. MAS fuqarolik harakati sifatida ko'p qirralarga, jumladan, dinlararo bag'rikenglik, madaniyatlararo hamjihatlik, tenglik, ijtimoiy integratsiya, moslashuvchanlik, tinchlik va barqaror rivojlanishni rag'batlantirish imkoniga ega. Shuningdek, MAS fuqarolarga ommaviy axborot vositalari erkinligi nima uchun zarurligi, ommaviy axborot vositalariga nisbatan ularning huquqlari va shaxsiy hayotini qanday himoya qilish kerakligini tushunishga imkon beradi. Bu yerda jurnalistlar va mediata'lim pedagoglari kishilarning imkoniyatlarini qanday qilib kengaytirishni bilishlari taqozo etiladi. MAS malaka va ko'nikmalari tufayli odamlar ommaviy axborot vositalarining erkinligini himoya qilishi, ommaviy axborot vositalaridan sifatli faoliyat va haqiqatni talab qilishi, shuningdek, ommaviy axborot vositalari bilan qanday o'zaro munosabat o'rnatish va texnologik platformalardan qanday foydalanishini ongli ravishda tanlashi mumkin.

Haqiqat shundaki, sifatsiz axborot uzatayotgan ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar orqali manipulyatsiya, insonlar ongini boshqarishga sabab bo'lishi mumkinligi senzura o'rnatish uchun asosiy dalil va dastak hisoblanadi. Buni inkor etib bo'lmaydi, fuqarolarni OAVdagi zararli xabarlardan

himoya qilishning eng samarali va barqaror usuli — barcha manfaatdor tomonlar, shu jumladan, ommaviy axborot vositalari, ularga ommaviy axborot vositalari va amediasavodxonligi orqali oʻzlarini himoya qilishlariga imkon berishdir. Shunga qaramay, mediata'lim aholining fuqarolik ongini oshirishi kerak. Buni amalga oshirish usullaridan biri odamlarning ma'lum bir xabarlarga boʻlgan munosabatini anglashga oʻrgatish, buni boshqarish uchun axloqiy jihatdan zarur choralarni koʻrish va jarayonni hujjatlashtirishdir. OAVlarda tahririyat siyosatining mavjudligi turli axborot tarqatish vositalari orqali qanday axborotlar uzatilayotgani yoki chop etilayotganini monitoring qilishdagi sinalgan mexanizmdir. Muammo shundaki, ommaviy axborot vositalarining yangiliklarni toʻplash, tahrir qilish va nashr etishdagi tezkorligi ba'zida sifat nazoratiga jiddiy putur yetkazadi. Ommaviy axborot vositalarida uzatiladigan xabarlarning salbiy ta'sirini monitoring qilish va kamaytirish va boshqarish boʻyicha ta'lim tizimiga mediata'limni joriy etish va shaxslarni mediasavodxonlikka oʻrgatish uch darajali himoyani ta'minlaydi, xususan, axloqiy muhofaza va aholiga haqiqatni uzatish prinsipini amalga oshirishga imkon beradi. Shuning uchun mediata'limda haqiqat, aniqlik, dolzarblik, oʻz vaqtida harakat qilish, muvozanat, adolat, xolislik, mustaqillik kabi an'anaviy tamoyillari boʻyicha tushunchalar beriladi.

Shu bilan birga, mediata'lim fuqarolarning manfaati yoʻlida OAVdagi xabarlarni mukammal moderatsiya qilish va kuzatishda iste'molchilarga yordam berish uchun quyida tavsiya etilgan kompetensiyalarni ilgari surishi lozim:

• insonlarning biror fikrga qanday kelishi va yangi axborotga qanday munosabat bildirishi, axborotni qanday qabul qilishi va tushunishi sohasidagi tayanch psixologik tayyorgarlik;

• fuqarolar va iste'molchilar nuqtayi nazaridan hissiy savodxonlik;

• auditoriyaning tanqidiy tafakkur qilishini ragʻbatlantiruvchi usul sifatida MASni qoʻllash;

• auditoriyaning mediaxabarlarga nisbatan reaksiyasini baholash uchun ular bilan aloqa bogʻlashga moʻljallangan platforma va mexanizmlar ishlab chiqish va ulardan foydalanish, mazkur natijalarni ommaga oshkor qilish va kelgusida auditoriyaga xabar uzatishda ushbu sharhlardagi axloqiy me'yorlarni joriy etish.

Shundan kelib chiqib, mediata'limni ta'lim muassasalarining barcha bosqichlarida joriy etish va ularning oʻquv dasturlariga quyidagi masalalar va mavzular kiritilishi taklif etiladi:

• Mediata'limni joriy etish orqali ommaviy axborot vositalarining oʻzini oʻzi boshqarish, faoliyatini muvofiqlashtirishiga erishish, axborot jarayonlariga fuqarolarning keng jalb etilishi hisobiga ommaviy axborot vositalarining davlat tomonidan tartibga solinishini kuchaytirish.

• Ommaviy axborot vositalarida tahririyat siyosatini aniq belgilash.

• Axborot ta'minotchisi sifatida ommaviy axborot vositalarining jamiyat xavfsizligiga taxdidlarni aniqlash va cheklash hamda shaffof boʻlishi masalasini hal etish.

• Fuqarolarga yangiliklar va boshqa mediamahsulotlar qanday yaratilishini tushunushga yordam berish uchun mediatahririyatlar tomonidan ommaviy axborot vositalarining dasturlari tip va formatlari ishlab chiqilishi.

• Fuqarolik jamiyati bilan mediahamkorlikni rivojlantirish.

• Jamiyatni qiziqtirgan mavzular va ular duch kelayotgan muammolarni keng yorituvchi kontentlarni yaratish.

• OAVning byudjet va mulk egaligi, homiylar va reklama beruvchilar bilan munosabatlarining ochiqligi va shaffofligini ta'minlash.

• Aholiga potensial salbiy ta'sirni kamaytirish uchun OAV va ijtimoiy tarmoqlar xabarlarini monitoring va moderatsiya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Медиа и информационная грамотность в обществах знания / Сост. Кузьмин Е.И., Паршакова А.В. — М.: МЦБС, 2013. — 384 с
2. Муратова Н. Интернет-журналистика в Узбекистане. Особенности on-line изданий и их функционирование в условиях глобального информационного рынка. /Автореферат дисс. НУУз, 2011. Онлайн версия: http://site.ziyonet.uz/ru/

PEDAGOGIK TA'LIMDA TALABALARNING GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova
Renessans ta'lim universiteti katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Maqolada talabalar bilish motivatsiyasini oshirish ta'lim jarayonining muhim qismi ekanligi, bu nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki kelajakda mutaxassis sifatida jamiyatga foydali boʻlishiga ham xizmat qilishi, motivatsiyali talabalardan ijodiy, kuchli va mas'uliyatli kadrlar har qanday mamlakatning barqaror taraqqiyoti uchun muhimligi qayd etilgan.

Kalit soʻzlar: ta'lim, jarayon, kasb, talaba, faollik, faoliyat, motiv, sifat, natija, shakllanish.

Аннотация

В статье отмечается, что повышение мотивации студентов к знаниям является важной частью образовательного процесса, которая служит не только их личностному развитию, но и тому, чтобы в будущем они были полезны обществу как специалисты, творческие, сильные и ответственные кадры из мотивированных студентов важны для устойчивого развития компании в любой стране.

Ключевые слова: образование, процесс, профессия, студент, деятельность, действенность, мотив, качество, результат, становление.

Annotation

The article notes that increasing the motivation of students to know is an important part of the educational process, which serves not only their personal development, but also to be useful to society as a specialist in the future, creative, strong and responsible personnel from motivated students are important for the sustainable development of any country.

Key words: education, process, profession, Student, Activity, Activity, motive, quality, result, formation.

Pedagogik ta'lim shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan, bilish, oʻrganish, yordam berish va shakllantirish jarayonidir. Pedagogik ta'limning mohiyati insonlarning aqliy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy va fizik rivojlanishiga yoʻnaltirilgan. Uning asosiy maqsadi — insonga bilim, koʻnikma va mahoratlarni oshirish, shaxsni ijtimoiy hayotga tayyorlash, uning kasbiy faoliyatiga yordam berish va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishga imkon yaratishdan iborat.

Pedagogik ta'limning didaktik shart-sharoitlari, ta'limni tashkil qilishda muhim oʻrin tutadi va ular ta'lim maqsadlariga erishishga yordam beradi. Bu shart-sharoitlar talabalarning bilimlarini samarali oʻzlashtirish va umumiy tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishga asosiy omil boʻlib xizmat qiladi. Didaktik shart-sharoitlarni rivojlantirish mazmuni, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning bilim, koʻnikma va mahoratlarini mukammallashtirishga qaratilgan amaliy va nazariy jarayonlardan iboratdir. Bu jarayon pedagogik texnologiyalarning, usullarning, vositalarning va ta'lim muhitining zamonaviy talablariga moslashtirilishiga yoki qayta koʻrib chiqilishiga asoslangan.

Didaktik shart-sharoitlarni rivojlantirishning asosiy maqsadi ta'limning sifati va samaradorligini oshirishdir. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar bajariladi: ta'lim usullarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish; ta'lim muhitini zamonaviy vositalar va resurslar bilan ta'minlash; oʻquv jarayonining individuallashtirilishi va talabaning qobiliyatlariga moslashtirilishi; pedagogik ta'limning zamonaviy nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish; talabalarning faolligini oshirish va ularning bilim olishga boʻlgan motivatsiyasini kuchaytirish.

Асосий дидактик шарт-шароитлар

Таълимнинг мақсадлари ва вазифалари	Маълумотларни пухта ўрганиш ва уларни амалиётга татбиқ қилиш учун аниқ мақсадлар ва вазифалар белгиланиши керак. Бу мақсадлар таълимнинг ҳар бир босқичи ва йўналишида ўзига хос бўлиши мумкин
Таълим мазмуни	Дидактик шарт-шароитлардан бири таълимнинг мазмуни бўлиб, у аниқ фанлар, темалар ва лойиҳалардан иборат бўлиши керак. Бу мазмун ўқувчиларнинг билим даражасига мос келиши ва уларга янги билимларни таъминлаши керак
Таълим усуллари ва шакллари	Дидактик усуллар таълим жараёнини бошқариш ва ўқувчиларга янгидан-янги билимларни бериш учун ишлатиладиган техника ва методикаларни ўз ичига олади. Таълим шакллари (масалан, дарс, семинар, лаборатория машғулотлари ва ҳ.к.) таълимни самарали тарзда ташкил этишга ёрдам беради
Таълим воситалари	Ўқув-методик материаллар, техник воситалар (масалан, компьютерлар, мультимедиа қурилмалари), визуал воситалар (слайдлар, диаграммалар, видео материаллар) ҳамда интернет ресурслар таълимнинг сифатини ошириш учун муҳимдир
Талаба ва педагогнинг фаолияти	Талаба ва педагог ўртасидаги ўзаро муносабатлар, педагогнинг ўз билимлари, малакаси, ҳамда талабанинг мотивацияси ва фаоллиги ҳам таълим жараёнидаги муҳим шарт-шароитлардир.
Таълим муҳити	Таълим ўқув муассасасидаги муҳит ҳам муҳим ўрин тутади. Тўғри ташкил этилган ўқув муҳити, масалан, кутубхоналар, лабораториялар, компьютер хоналари, ўз-ўзини ўрганиш учун қулай шароитлар, ўқувчи учун қулай бўлган таълим воситалари таълимнинг самарадорлигини оширишга ёрдам беради

Didaktik shart-sharoitlarni rivojlantirishning bir qator usullari mavjud. Bu usullar talabalarning bilim darajasiga va o‘quv-tarbiya jarayonining xususiyatlariga mos kelishi kerak. Har bir usul ta’lim maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Ular:

- interaktiv usullar: talaba va pedagogning o‘zaro faol hamkorlikni nazarda tutadigan metodlar (mozorga asoslangan o‘qitish, keys-metod, rollik o‘yinlar);
- aktiv o‘qitish metodikalari: muammo-yondoshuvi, ilmiy tadqiqot usullari, amaliy mashg‘ulotlar;
- masofaviy ta’lim va onlayn ta’lim: internet, kompyuter va multimedia vositalarini qo‘llash orqali ta’lim mazmunini zamonaviylashtirish;
- multimedia texnologiyalar: vizual vositalar (video, animatsiyalar, diagrammalar) va interaktiv platformalar ta’limning samaradorligini oshiradi;
- ta’limda sun’iy intellektual tizimlar: shaxsiylashtirilgan ta’lim va pedagogik konsepsiyalar;
- ishlab chiqarish va tajriba maydonchilari: laboratoriyalar, maxsus taqdimot zallari va ta’limga moslashtirilgan boshqa muhitlar;
- internet va elektron o‘quv-metodik materiallari: talabalarning mustaqil ishi va tadqiqotlar olib borishi uchun internet resurslarini keng qo‘llash.

Didaktik shart-sharoitlarni rivojlantirishning bir necha asosiy yo‘nalishlari mavjud, ular o‘quv jarayonining har bir bosqichi va talabalarning individual ehtiyojlariga muvofiq belgilanadi: talabalarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda ta’limni tashkil etish (bu individual o‘qitish rejalari, maxsus dasturlar va yo‘nalishlar shaklida bo‘lishi mumkin); zamonaviy axborot texnologiyalarini, masalan, elektron kitoblar, multimedia qurilmalari, virtual laboratoriyalar va internet platformalarini ta’limga joriy qilish; talabalarning nafaqat bilimlarini, balki ularning ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotlarini ham rivojlantirishga qaratilgan shart-sharoitlarni yaratish; ta’limni talabaning shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirish, uning motivatsiyasini oshirish va individual rivojlanish yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash.

Didaktik shart-sharoitlarni rivojlantirish ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonning samaradorligini oshirish uchun ta’lim usullari, texnologiyalari va muhiti zamonaviy talablarga moslashtirilishi kerak. Shuningdek, talabalarning individual ehtiyojlari va qiziqishlariga asoslangan ta’limni tashkil etish muhimdir.

Pedagogik ta’limda talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari ta’lim jarayonida talabalarning bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqini, qiziqishini va qiziqishlarini kuchaytirishga yordam beradi. Gnoseologiya (gnosis) – bilimni, uning manbasi, shakllari va xususiyatlarini o‘rganishga qaratilgan ilmdir. Shuning uchun gnoseologik motivatsiya talabalarning bilim olishga qaratilgan faoliyatini uyg‘unlashtirish va ushbu faoliyatga bo‘lgan ichki ishtiyoqini ishga solishga yordam beradi.

Gnoseologik motivatsiya – bu bilimga, uni aniqlashga, ishlab chiqishga va uning manbalarini izlashga bo‘lgan talabalarning ichki ishtiyoqi, qiziqishi va harakatlarini tashkil etuvchi kuchdir. Gnoseologik motivatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi ta’lim jarayonida uning asosiy maqsadiga erishish uchun muhimdir. Bu motivatsiya talabalarning bilim olishga bo‘lgan jadal ishtiyoqini paydo qiladi, ularning oliy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi.

Gnoseologik motivatsiya talabalarda bilim olishga bo‘lgan intilish va qiziqishni shakllantirishga yordam beruvchi shart-sharoitlardan iborat. Bu shart-sharoitlar pedagogik jarayonda turli shakllarda ko‘rinadi:

- mazmunning mazmunliligi: talabalarga berilgan bilimlar va mashg‘ulotlar ularning kundalik hayotiga, kasbiy ishiga va ijtimoiy faoliyatiga bog‘lanishi kerak (bu ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi).
- tamoyillarning aniqligi: ta’lim mazmunining aniq va aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi gnoseologik motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi (agar talabalar o‘zlarining bilim olish jarayonida aniq maqsad va vazifalarni ko‘rsalar, ularning ishtiyoqi va motivatsiyasi oshadi).

- muammolarni hal qilishga asoslangan usullar: talabalarni muammo yechishga, mustaqil izlanishga yo‘naltirish gnoseologik motivatsiyaning mustahkamlanishini ta’minlaydi (masalan, muammolarga asoslangan o‘qitish va loyihaviy ishlar).

- interaktiv o‘qitish usullari: talabalarni o‘zaro fikrlash va muhokama qilishga jalb qilish, guruhlarda ishlash, ishonchli va faol o‘qish muhiti yaratish motivatsiyani oshiradi.

- multimedia vositalari: multimedia vositalari (videolar, animatsiyalar, interaktiv platformalar) talabalarga yangi bilimlarni tushunishga va izlanishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi.

- raqamli o‘qitish: internet resurslari, elektron kitoblar, onlayn kurslari va virtual laboratoriyalar talabalarga mustaqil ishlash va yangi bilimlar olishga imkoniyat yaratadi.

- individual yordam va treninglar: talabalarning shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda ta’lim berish, ularning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash gnoseologik motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi (bu talabalarga o‘z qobiliyatlariga ishonchini oshirish va yangi bilimlarni puxta o‘rganishga katta kuch qo‘shadi).

- mustaqil ishga qo‘llab-quvvatlash: talabalarni mustaqil ish va tadqiqot qilishga yo‘naltirish, ularga o‘z bilimlarini tekshirish imkonini berib, ichki motivatsiyani oshirish.

- emotsional muhit: ta’lim jarayonida talabalarning emotsional ahvoli, ularning ishtiyoqini oshirishda muhim o‘rin tutadi (ma’naviy qoldirish, pozitiv munosabat va ishonch, talabalarning bilimga bo‘lgan qiziqishini oshiradi).

- pedagogik ko‘mak: talabalarga pedagogning doimiy qo‘llab-quvvatlashi, ularga motivatsion resurslar taqdim etish (masalan, turli xil mukofotlar, rag‘batlantirish usullari) gnoseologik motivatsiyani rivojlantirishga yordam beradi.

- kasbiy motivatsiya: talabalarga o‘z ixtisosliklari va kasbiy yo‘nalishlari bilan bog‘liq bilimlarni va amaliy ko‘nikmalarni berish ularning gnoseologik motivatsiyasini oshiradi (ular o‘z sohasidagi yangi bilimlarni o‘rganishga intiluvchi bo‘lishadi).

Pedagogik ta’limda talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari talabalarning bilimga bo‘lgan qiziqishini, ishtiyoqini va har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Bu shart-sharoitlar ta’limning mazmuni, usullari, texnologialari va pedagogning individual yondashuvini o‘z ichiga oladi. Samarali didaktik shart-sharoitlar talabalarni o‘z faoliyatiga motivatsiyalashtirish, o‘qitish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori
3. G‘oziyev YE.G‘. Umumiy psixologiya Toshkent: “Universitet” nashriyoti, 2004.
4. Zufarova M.YE. Umumiy psixologiya: o‘quv qo‘llanma; –Toshkent.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

O‘ZBEK XALQI ETNOMADANIYATINING TARIXIY GENEZISI

Ibragimova Muslima Yuldashevna
Renessans ta’lim universiteti
“Ijtimoiy-siyosiy fanlar” kafedrasi,
tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya

Maqola o‘zbek etnomadaniyatining shakllanish tarixi, etnomadaniyatning vujudga kelishining dastlabki ildizlari-ibtidoiy e’tiqodiy qarashlar, totemizm, animizm, shomonlik va ov bilan bog‘liq marosimlar miflarga asoslangan teatrlashgan tomosha san’atlarining paydo bo‘lishi va shakllanishi, o‘zbek etnomadaniyatining ilmiy tahliliga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: Etnomadaniyat tarixi, ibtidoiy ov tomoshalari, maydon tomoshalari, totemizm, hayvonlarga muqallidlik o‘yinlari, tabu, dorbozlik, chovondozlik, ov marosimlari,sahna tomoshalari.

Аннотация

Статя посвящена истории становления узбекской этнокультуры, первым истокам возникновения этнокультуры - первобытным верованиям, тотемизму, анимизму, шаманизму и обрядам, связанным с охотой, возникновению и становлению театрально-зрелищного искусства, основанного на мифах, а также научному анализу узбекской этнокультуры.

Ключевые слова: история этнокультуры, первобытные охотничи представления, полевые представления, тотемизм, игры подражания животным, табу, привратничество, верховая езда, охотничи обряды, сценические представления.

Annotation

The article is devoted to the history of the formation of Uzbek ethnoculture, the first source of the emergence of ethnoculture - primitive beliefs, totemism, animism, shamanism and rituals related to hunting, the emergence and formation of theatrical and performing arts based on myths, as well as a scientific analysis of Uzbek ethnoculture.

Key words: history of ethnoculture, primitive hunting performances, field performances, totemism, games of imitation of animals, taboo, gatekeeping, horsemanship, hunting rituals, stage performances.

Etnomadaniyat – asrlar davomida yaratilgan etnik qadriyatlarning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari va hozirgi holatini o‘rganadigan alohida fan sohasi bo‘lib, vatanimizda mustaqillik yillarida shakllana boshladi. Etnomadaniyatning vujuda kelishining dastlabki ildizlari-ibtidoiy e’tiqodiy qarashlar, totemizm, animizm, shomonlik va ov bilan bog‘liq marosimlar miflarga asoslangan teatrlashgan tomosha san’atlarining paydo bo‘lishi va shakllanishiga mustahkam zamin hozirlagan. Miloddan avvalgi VII asrda paydo bo‘lgan zardo‘shtiylik dinining dualistik ta’limoti-ezgulik va yozuvlik o‘rtasidagi kurashni targ‘ib etishi, Axriman, Axuramazda, Mitra, Anaxita, Xubbi, Zurvan, Mitra kabi xudolarga bag‘ishlangan miflar, rivoyatlar tarixiy va afsonaviy epik qahramonlarni vujudga keltirdi. Ma’budlarga bag‘ishlangan marosimlar va bayramlarda ma’budlar, afsonaviy qahramonlarning talqin etilishi teatrlashgan tomoshalar mavzulari rang barangligini ta’minlab, badiiy jihatdan boyishiga sabab bo‘ldi.

O‘zbek etnomadaniyatida xalq urf-odatlari, ijodiyoti, o‘yinlari, pazandaligi, maishiy madaniyati, ma’morchiligi va amaliy san’ati, milliy liboslari, tabobati, xalq pedagogikasi kabilar o‘rganilib, asosiy turkumlarga ajratiladi. O‘zbek xalqi etnomadaniyatining tarixiy shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan jihatlar haqida to‘xtalganimizda, jumladan o‘zbek etnomadaniyati milliy sirk an’analarida ham o‘z aksini topgan. Bu borada vatanimizda tarixan boy madaniy meros yaratilgan. Arxeologik materiallar, qadimgi devoriy tasvirlar ham buni tasdiqlaydi. Qadimgi qo‘lyozma manbalarda bayon qilinishicha, bayramlarda, sayllarda chavandoz, masxaraboz, polvonlar ham ishtirok etishgan. Tuproqqal’a, Bolaliktepa, Xolchayon, Dalvarzintepa, Afrosiyobdan masxarabozlarning haykalchalari topilgan. Ko‘chmanchi xalqlarda ham chavandozlik, merganlik, tuyani boshqarish va o‘yin ko‘rsatish

keng tarqalgan. Markaziy Osiyolik san'atkorlarni boshqa hudularda ham uchratish mumkin bo'lgan[77]. Etnomadaniyatning eng yorqin va ommabop ko'rinishlari dorbozlar ijodida o'z aksini topgan. Dorbozlar chiqishlarida xalq teatrining ayrim elementlari mujassamlashtirilgan. Xususan, ularning tomoshalari qisman teatrlashtirilgan shaklda tashkil etiladi va ma'lum ma'noda tarbiyaviy ahamiyatga urg'u qaratiladi.

O'zbekiston hududining Surxondaryodagi Zarautsoy, Samarqand yaqinidagi Oqsoy va Ilonsoy, Farg'ona viloyatidagi suratsoy va Saymalitoshdan topilgan ov manzaralarida tomoshaga xos ana shunday xususiyatlar ifodalangan[78]. Ushbu tasvirlardagi manzaralar faqatgina odamning ov jarayonidagi holatini aks ettirmay, unda ovlanadigan hayvonga munosabat, uni avrash bilan bog'liq afsun tasvirlari tushirilgan. Bunda ov paytidagi jarayon bilan ovdan keyin yoki oldin o'tkazilgan marosimlar jarayon bilan birga hayvonga taqlid qilish, uning harakatlari, qiliqlari xarakterni ifodalashni talab etgan. Bularning ba'zilari jangovor o'yinni eslatsa, ba'zi raqslar afsungarlik, totemizm singari diniy marosimlar bilan aloqador bo'lgan[79]. Bu o'yinlar "Ovchilik o'yinlari" deb atalib, unda ovda bo'ladigan yoki bo'lib o'tgan voqealarni ifodalashga intilish teatrlashgan tomoshaga xos xususiyatlar, kayfiyat va tuyg'ularni ifodalash, plastik harakatlarning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Odamlar orasida totemlarga bunday munosabat o'z-o'zidan paydo bo'lmagan. Totemestik qarashlar haqidagi tadqiqotlarda urug' ichidagi qarindoshlar, odam va urug' totemi-muayyan hayvon yoki o'simlikni mujassamlashtirilgan bir avloddan kelib chiqqaniga ishonishgan, ya'ni ular o'zlarini yariminson-yarimo'simlik hisoblagan va ushbu tasavvurdan kelib chiqib, har bir urug' o'z totemining nomini olgan va unga sig'ingan. Odamzod ongida "insonning hayvonga va aksincha hayvonning insonga aylanishga ishonch hosil bo'lgach, totemni iste'mol qilish man etiladi va "tabu"- man etilgan narsa tushunchasi paydo bo'ladi. Totemlar bilan bog'liq udum va marosimlar e'tiqodiy qarashlar va totemga qarab turli hudularda turlicha bo'lgan. Xususan, massagetlar totemizmga ikki tasavvur xos bo'lgan:

1. Bolaning tug'ilishi ayol badaniga totem kirishi bilan baholanadi;
2. O'lim esa totem hayvonga aylanish, ya'ni asliga qaytish deb hisoblanadi. Ehtimol, shuning uchun ham Xorazmning qadim hukmdorlarini qabila totemi hisoblangan buqa terisiga o'rab ko'mishgan"[80].

Davr o'tishi bilan zardo'shtiylik dini, ellin madaniyati, buddaviylik va islom dinining kirib kelishi totemistik diniy urf-odat va marosimlarning faqatgina tomosha vazifasini saqlagani holda an'aviy teatr san'atining muqallid janri sifatida hayotini davom ettirishini taqozo etdi. Muqallidlar orasida bo'ri, tulki, arslon, sirtlon, ayiq, maymun kabi yovvoyi hayvonlar, echki, sigir, ot, tuya kabi uy hayvonlari, laylak, xo'roz, bulbul, chag'alloq, to'ti, o'rdak, tovus, kabutar kabi qushlarning harakatlari va o'zaro munosabatlariga taqlid qilish uchraydi. "Dev o'yini", "Maymun o'yini", "Ot o'yini", "Chorloq o'yini", "Yumronqoziq o'yini", "Echki o'yini" kabi muqallidlar aynan totemistik e'tiqodning natijalari hisoblanadi[81]. Shuningdek, totemlar bilan bog'liq e'tiqodiy qarashlar yakkaxudolik dinining paydo bo'lishi bilan yo'qolib ketmadi, balki xalq orasida urf-odat, marosimlar ko'rinishida saqlanib qoldi.

Xalq ijodiyotining dastlabki namunalari, ritual, mavsumiy va oilaviy-maishiy marosimlar tabiiy sahna, dekoratsiya, ijrochilar, an'anaviy raqs va badiiy matn o'zbek teatr san'atining etnomadaniy asoslarini belgilab berdi. Ayrim marosimlarning islom dini kirib kelishi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy omillar ta'sirida rituallashishi marosim tarkibidagi so'z magiyasi, harakat, badiiy matnning ritual an'ana sifatidagi belgilarining yo'qolishi va ommaviy tomoshaga aylanishi hamda xalq tomosha san'atining hayotiy qamrovi kengayishiga olib keldi.

Amir Temur va Temuriylar davri madaniyati jahon tamaddunida alohida bosqich bo'ldi. Sohibqiron barpo etgan ulkan davlat ilm-fan, san'at va madaniyatning yuksak darajadagi rivojlanishi

---

[77] Qoraboyev U.H. Madaniyat masalalari T. : O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi 2009 276 b.
[78] Qodirov M. H. Tomosha san'atlari o'tmishda va bugun T.: Mumtoz so'z 2011 13 b.
[79] Rahmonov M.R. O'zbek teatri qadimiy tomonlarda XVIII asrga qadar T.: Fan 1975 27 b.
[80] Karamatov H. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi T.: Jahon iqtisoiyoti va diplomatiya universiteti 2008 100-101 b.
[81] Raxmonov M. O'zbek teatri qadimiy zamonlardan XVIII asrga qadar-T.: Fan 1975 34 b.

bilan nafaqat Sharq, balki Gʻarb davlatlari taraqqiyotiga oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatdi. Meʼmorchilik, tasviriy va amaliy sanʼatning noyob namunalari yaratildi. Xususan Amir Temur va Temuriylar davri tomosha sanʼati alohida obʼekt sifatida olimlar M. Rahmonov[82] M.Qodirov[83]lar tomonidan oʻrganildi. Tadqiqotlar miniatyuralardagi tasvirlar, memuar asarlardagi maʼlumotlarga tayanib olib borilgan sohada fundamental ilmiy izlanish olib borish zaruriyati mavjudligini koʻrsatmoqda. Aytish joizki, Amir Temur davri sanʼati Sohibqiron zabt etgan hududlardan keltirilgan mohir sanʼatkorlar bilan boyib, oʻz oʻrnida bu holat maydon tomoshalarining taraqqiy etishi va tarkibiy jihatdan rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatgan. Ibn Arabshoh, Sharafiddin Ali Yazdiy, Herman Vamberi, Ryui Gonzalee de Klavixo asarlarida koʻchirib keltirilgan xalqlar haqida maʼlumotlar berilgan. Xususan uning kundaliklarida Samarqandga keltirilgan erkak va ayollar bir yuz ellik mingdan ortiq boʻlgani, bular orasida turk, arab, arman, yunon katoliklari, nasroniylar, yuzi bilan oʻtga topinuvchi oʻziga xos mazhabga ega boʻlgan kishilar ham bor boʻlganligi, Sohibqiron ularning har biriga alohida hududlar biriktirib, erkin ijod qilishlari uchun imkoniyat yaratib berganligi haqida maʼlumot berilgan[84]

Amir Temur "Toʻylar marosimlar, bayramlardan ham oʻz saltanati qudratini namoyish etish yoʻlida foydalanilgan. Umuman, hamma narsani-sanʼatni, oʻyin va tomoshalarni, hatto oʻz kuchini ham davlatni mustahkamlsh, saltanatni ulugʻlash, jangda gʻolib chiqish sari yoʻnaltirgan[85]". Shu sababdan Sohibqiron tomonidan uyushtirilgan bayramlar, tomoshalarga nihoyatda mohir sanʼatkorlar jalb etilib, ular keng miqyosda nishonlangan. Rui Gonzales de Klavixoning kundaliklarida Amir Temurning elchilar sharafiga va boshqa sabablar bilan oʻtkazilgan bayramlar tafsilotlari haqida qimmatli maʼlumotlar mavjud. Xususan, kundalikda Sohibqiron nabirasiing toʻyi munosabati bilan uyushtirilgan marosimda sayil oʻtkazilib, unda hamma oʻrda atrofida yigʻilib, xursandchilikka sherik boʻlganligi aytiladi. Shuningdek, tadbirning tashkiliy jihatiga eʼtibor berilib, bozor oʻrda atrofiga koʻchirilib, savdo sotiq qilishga amr etilganligi, bu xursandchilikni hazil-mutoyiba bilan qiziqarli oʻtkazish kerakligi aytilgan[86]

Bundan koʻrinib turibdiki Amir Temur bayramlar toʻy marosimlarini xalq sayli shaklida oʻtkazgan va unda xalq anʼanaviy teatrining ishtirokiga alohida eʼtibor qaratilgan. Tomoshalarda mohirlikni koʻrsatuvchi oʻyinlarga keng oʻrin berilgan. Bular orasida hayvonlar ishtirokidgi bellashuvlar ham mavjud boʻlgan. Jumladan, elchilar ishtirok etgan bazmda fillar ishtirokida tomoshalar koʻrsatilganligi kundlikda bayon etiladi.

Fargʻona vodiysi maydon tomoshalari aks etgan manbalar nihoyatda koʻp. Ana shunday lavhalarni yozib qroldirgan ziyolilar L.Kun, I.Ibragimov, S. Likoshin, A. Troiskaya, M. Alibekovlarning ishlari alohida ajralib turadi. Oʻrganilayotgan davr maydon tomoshalari tilga olingan lavhalar qatoriga er-xotin V.Nalivkin va M. Nalivkinalarning qoʻlyozmasini ham kiritish mumkin. Salkam yigirma yil davomida Fargʻona vodiysining turli shahar va qishloqlarni kezib chiqqan mualliflar mahalliy ayollarning maishiy hayoti, maydon tomoshalarining ahamiyati toʻgʻrisida birmuncha aniq va haqqoniy maʼlumotlarni keltiradi[87]. Xalq bayramlari, urf-odatlari, oilaviy marosimlari, folklor, anʼanaviy musiqa madaniyati va boshqalar ijro etilish vaqti, oʻrniga koʻra turli tomosha koʻrinishlarida amalga oshirilgan. Odamlar gavjumlashgan maydonlar, mahalla guzarlari, bozor atroflari, koʻchalarda namoyish etilgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki tadqiqotchilarning taʼkidlashicha, har bir davrning oʻz etnik anʼanalari boʻlib, vaqt oʻtishi bilan oʻzgarib, mazmunan boyib boradi, baʼzilari yoʻqoladi, yangilari vujudga keladi. Shuningdek, bir zamonning anʼanalari ikkinchisiga mos kelmasligi mumkin.

---

[82] Rahmonov M. Temur va temuriylar davri sanʼatiga bir nazar. –T.: Adabiyot va sanʼat nashriyoti 1996- 19 b.
[83] Qodirov M. Temur va temuriylar davrida tomosha sanʼatlari. T.: Adabiyot va sanʼat nashriyoti 1996-64 b.
[84] Amir Temur Yevropa elchilari nigohida T.: Gʻ.Gʻulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2007 123 b.
[85] Qodirov B Temur va temuriylar davrida tomosha sanʼatlari. T. Gʻ.Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti 1996 11 b.
[86] Amir Temur Yevropa nigohida T.Gʻ.Gʻulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi 2007 126 b.
[87] Наливкин В., Наливкина М. Очерки быта женщин оседлого туземного населения Фергани-Казань Типография Императорского Университета 1886 г.

An'analar inson faoliyatining hamma sohalarida namoyon bo'ladi. Tarixiy jarayonlar, ijtimoiy taraqqiyotning oldinga borishiga, insonning barkamol, sog'lom ravnaq topishiga xizmat qiladi hamda muayyan xalq ommasining tub manfaatlariga muvofiq keladigan, marosim, rasm-rusum, urf-odat, turmush va tafakkur tarzi xarli an'ana vostasi sifatida rivojlanadi va qadriyatga aylanadi[88]. Tadqiqotimiz mavzu doirasi nihoyatda keng bo'lib, o'zbek milliy an'analari, urf-odatlari, udumlari, qadriyatlari marosimlari, bayramlari, turmush tarzi, kiyinish madaniyatidan tortib, milliy taomlarigacha bo'lgan barcha sohalarni-xalqimizning milliy xususiyatlari, xalq sifatida tarixda tutgan o'rni, buguni va kelajagi, millatning jahon hamjamiyatidagi o'rnini belgilab berish masalalarini ham qamrab oladi.

Bir necha ming yillik tarixga ega o'zbek millatining asrlar davomida turli xalq va elatlar madaniyati bilan differensiyalashuvi va integratsiyalashuvi natijasida shakllangan. Bu nafaqat madaniyat, shu bilan birga millatning o'ziga xos xususiyatlari, dini, urf-odati, mentalitetining rivojlanishida katta ahamiyat kasb etgan.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Qoraboev U.H. Madaniyat masalalari T. : O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi 2009 276 b.Qodirov M. H. Tomosha san'atlari o'tmishda va bugun T.: Mumtoz so'z 2011 13 b.
2. Rahmonov M.R. O'zbek teatri qadimiy tomonlarda XVIII asrga qadar T.: Fan 1975 27 b.
3. Karamatov H. O'zbekistonda moziy e'tiqodlar tarixi T.: Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti 2008 100-101 b.
4. Raxmonov M. O'zbek teatri qadimiy zamonlardan XVIII asrga qadar-T.: Fan 1975 34 b.
5. Rahmonov M. Temur va temuriylar davri san'atiga bir nazar. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti 1996- 19 b.
6. Qodirov M. Temur va temuriylar davrida tomosha san'atlari. T.: Adabiyot va san'at nashriyoti 1996-64 b.
7. Qodirov M. H. Tomosha san'atlari o'tmishda va bugun T.: Mumtoz so'z 2011 13 b.
8. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2007 123 b.
9. Amir Temur Yevropa nigohida T.G'.G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi 2007 126 b.
10. Nalivkin V., Nalivkina M. Ocherki быта jeпщin osedlogo tuzemnogo naseleniya Fergani-Kazan Tipografiya Imperatorskogo Universiteta 1886 g.
11. Falsafa qomusiy lug'at T.: Sharq 2004 32 b.

[88] Falsafa qomusiy lug'at T.: Sharq 2004 32 b.

TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVNING AHAMIYATI

Bo'ronova Nigora A'zamkulovna
Renessans ta`lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi
dotsenti, tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya

Barcha sohalardagi globallashuv jarayonlari va axborotlarning shiddat bilan kirib kelishi zamonaviy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarishni yo'lga qo'yishni talablari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, innovatsiya, yondashuv, inson, kapital, bilim, axloq, davlat.

Аннотация

Процессы глобализации во всех сферах и быстрый приток информации требуют налаживания системного управления инновационными процессами в современных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: духовность, инновации, подход, человек, капитал, знание, мораль, государство.

Abstract

Globalization processes in all spheres and the rapid influx of information require the establishment of systemic management of innovation processes in modern educational institutions.

Keywords: spirituality, innovation, approach, man, capital, knowledge, morality, state.

Jamiyatda bilimli, ma'lumotli va yuksak intellektga ega odamlarning mavqeini oshirish; ta'lim va kasb-hunar dasturlarining jahondagi ta'lim, ilm-fan, texnika va texnologiyalar, iqtisodiyot hamda madaniyat sohasidagi zamonaviy yutuqlarga muvofiqligi; ta'limni yoshlarning kelajakdagi amaliy mehnat faoliyati bilan uzviyligini ta'minlash; ta'lim olayotgan yoshlar ongida umuminsoniy qadriyatlar, yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlash ustuvorligini shakllantirish; ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlari bilan mushtarakligi, boshqa xalqlar tarixi va madaniyatini hurmat qilish ta'lim tizimini isloh etishning asosiy prinsiplari bo'lishi lozim. Ta'lim sohasida, ham ushbu sohada mehnat qilayotganlar, ham zamonaviy kadrlar talab qilinadigan tarmoqlar vakillari o'rtasida xalqaro hamkorlikni muntazam rivojlantirish zarur.

Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo'lishi kerak[1].

Bugun yuksak ma'naviy va axloqiy fazilatlarga ega, bilimli, samarali mehnat qilishga qodir fuqarolar jamiyatning eng muhim boyligi va asosiy kapitali, uni harakatga keltiruvchi kuchiga aylanib bormoqda.

Aynan shu bois XXI asr - intellektual bilimlar asrida inson kapitaliga investitsiyalar yo'naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlargina yuksak taraqqiyotga erishishi mumkin. Faqat tom ma'nodagi bilimli jamiyatgina zamonaviy tahdid va muammolarni yengib o'tishga qodir bo'ladi. Bugungi kunda har qanday mamlakatning jahon bozorida raqobatbardoshligi nafaqat tabiiy resurslarning mavjudligiga, balki, birinchi navbatda, zamonaviy, muntazam yangilanib turgan texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir yuksak bilimli va intizomli ishchi kuchini muntazam tayyorlashga bog'liqdir. Bunday ishchi kuchisiz iqtisodiyotning yuqori texnologiyalarga asoslangan zamonaviy tuzilmasini shakllantiradigan yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etib bo'lmaydi. Har qanday davlat mamlakatning intellektual va ma'naviy salohiyatini yuksaltirishdan manfaatdor bo'lmog'i kerak.

Shu boisdan, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, zamon talablariga mos kadrlar tayyorlash ishini yo'lga qo'yishda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning hayotga tatbiq etish ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida faoliyatimizning bosh mezoniga aylanmog'i darkor.

Bugungi kunda barcha sohalardagi globallashuv jarayonlari va axborotlarning shiddat bilan kirib kelishi zamonaviy ta'lim muassasalarida innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarishni yo'lga qo'yishni talab etmoqda.

"Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni... aynan innovatsion g'oyalar asosida boshlashimiz kerak. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo'liga o'tishimiz bejiz emas. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.[2]

Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib ko'rsatish va uni muvaffaqiyatli sotiladigan mahsulotga aylantirish.

Innovatsiyalar – bu bilimlar va g'oyalarni mablag'larga aylantirishdir.

Ingliz professori V.R. Spenser "Innovatsiya – bu aniq vaziyatda mutlaqo yangi narsa, biz buni anglaganimizda foydalanishimiz mumkin" [3] deb ta'rif beradi. Rossiyalik olimlar A.Kulagin "Innovatsiya – bu innovatsion, ishlab chiqarish, institusional moliyaviy, ilmiy-texnik va boshqa sohalardagi yangilikdir" [4] deb ta'rif beradilar. D.Forining "innovatsion imkoniyatlar - bu muntazam ravishda kombinatsiyalashgan bilimlarni kashf qilish, ulardan foydalanish demakdir. Bunda kombinatsiyalashgan jarayonlarda asosiy e'tibor beriladigan jihat – bu bilimdir" [3] deb ta'kidlaydi. I.Balabanov "Innovatsiya-kapitalni yangi texnika yoki texnologiyaga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mehnat, xizmat ko'rsatish va boshqaruvning yangi shakllariga, jumladan, yangicha nazorat va hisob shakllari, rejalashtirish va tahlil usullariga kiritishdan olingan, moddiy tus olgan natijadir" [5] deb ta'riflagan

Ma'lumki, bugungi kunda ta'lim tizimini raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashdagi rolini oshirish ko'p jihatdan mazkur ta'lim muassasalaridagi innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarishga bog'liq bo'lib qolmoqda. Chunki innovatsion jarayonlarni tizimli boshqarish o'quv jarayoni samaradorligini ta'minlash, yoshlarning ma'naviy, intellektual, jismoniy va axloqiy jihatdan kamol topishiga ko'maklashish, ularni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qatiy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash,ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, iqtidorli va iste'dodli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni shakllantirish va yuqori salohiyatga ega kadrlarni tayyorlashning muhim omilidir.

Boshqaruv nazariyasiga doir tadqiqotlardan ma'lum bo'ladiki, innovatsiya tushunchasi mazmunan "yangi", "yangilik" tushunchalarining aynan o'zi emas. Istalgan yangilik, qachonki, amaliy faoliyatda o'zining keng qamrovli samarasini bersa va keng ko'lamli ehtiyoj obyektiga aylansagina, tom ma'nodagi *innovatsiya* deb atash mumkin bo'ladi.

Innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga kundan-kunga tezlik bilan kirib kelishi tizimli yondashuv asosida innovatsion jarayonlarni boshqarishni shart qilib qo'yadi. Aks holda ichki boshqaruv meyoriy hujjatlarida quyidagi kamchilliklarni keltirib chiqarishi mumkin:

- Innovatsion jarayonlarni boshqarish sur'atining pastligi;
- Oliy o'quv yurtlarini boshqarishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarning o'zaro aloqadorligini to'liq hisobga olinmasligi;
- innovatsion jarayon tarkibiy qismlarining tizimli ravishda boshqarilmasligi;
- Oliy o'quv yurtlarini tizimli boshqarishga doir tashkiliy modelning mavjud emasligi va uni amalga oshirish texnologiyasining yaratilmaganligi kabilardir.

Aynan shularni hisobga olgan holda "Yangi darsliklarni, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini o'z vaqtida ishlab chiqish va joriy etishni ta'minlashni nazorat ostiga olish zarur".[6] Bugun olimlar va professor-o'qituvchilar ilg'or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga astoydil kirishishlari shart va ular bu ishga mas'uldirlar.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni koʻrsatmoqdaki, agar mamlakat rivojlanishi uchun toʻgʻri strategiya tanlansa uni hal etish mumkin. Ayrim muammolarni innovatsion yoʻl bilan yechish uchun vaqt kerak, ammo ayrimlarini esa hozir hal etish mumkin.

Ijtimoiy innovatsiya – bu aynan muammoni yechimida har bir yashovchi qatnashadi. Uning koʻlami, ya'ni, ish tashkil etishi, mahalla fuqarolar yigʻinidan tortib, to davlat ijro organiga qadar turlicha.

Bunda innovatsiya nega kerak? Chunki, bu birinchi navbatda eskirigan poydevor, tirgaklardan voz kechib, mavjud moddiy-ma'naviy boyliklarni qayta koʻrib chiqib, davlat va odamlar oʻrtasidagi munosabatlarning samarali uslublariga oʻtishdir. Buning natijasida hayot sifati ancha yashilanadi, aholining xavfsizlik darajasi va farovonligi yuksaladi, bu innovatsiya xududlarning, shahar va qishloq va mahalalarning iqtisodiyotiga nisbatan koʻproq ta'sir etadi.

Yurtimizda ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-iqtisodiy islohatlarni amalga oshirishga jahon andozalari darajasida bilim olgan zakovatli, har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, biron bir masalani ongli ravishda, mas'uliyat bilan hal qiladigan, izlanuvchi, yangilikka intiluvchi iste'dodli yoshlardan xalq xoʻjaligining ustuvor tarmoqlari uchun yuksak malakali mutaxassislar yetkazish, oliy ta'lim tizimida yetuk mutaxassislarni tayyorlash maqsadida mutaxassislik fanlarini oʻqitishda oʻquv-tarbiya jarayoni sifatini jahon standartlari darajasiga koʻtarish, ta'lim, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining butunlay yangi usullarini joriy etish asosida tashkil etish oʻta muhim shuningdek dolzarb masaladir[7].

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda shaxs intellekti eng qimmatbaho "tovar" sanaladi. Binobarin, xorijlik investitorlar va ishlab chiqaruvchilar aynan shaxs intellekti imkoniyatlari asosida ishlab chiqarishni samarali yoʻlga qoʻyish, yirik moliyaviy mablagʻlar aylanmasiga ega boʻlish imkoniyatini yaratishini yaxshi anglaydi. Bozor ishlab chiqarishiga asoslangan sharoitda esa kuchli raqobatga bardosh bera olish uchun har bir ishlab chiqaruvchi bozor munosabatlarining oltin qoidasi "talab taklif" tamoyiliga amal qilishda mutanosiblikka, barqarorlikka erishish uchun oʻz mahsulotlarini nafaqat yil, oy, balki kun sayin takomillashtirib borish, yangi mahsulotlarni yaratish ustida jiddiy oʻylashi, innovatsion gʻoyalarni asoslay olishi zarur [8].

Adabiyotlar roʻyxati

1. https://uza.uz/posts/56685.
2. Mirziyoyev SH.M. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.2018, 19-20-betlar.
3. Инновации: теория, механизм, государственное регулирование: Учебн. пособие /Под ред. Ю.В. Яковца. – М.: РАГС, 2000.
4. Кулагин А. Оценка и самооценка научной организации. Инновационная экономика. 2011 г. Ст. 54-55.
5. Балабанов И. Инновационный менежмент. Питер, 2001.-156 с.
6. Ahmadaliyev A. M., Qosimov A. X. "Innovatsion faoliyat va ilgʻor pedagogik texnologiyalar" Oʻquv qoʻllanma. T.: TATU, 2006 y.-112 b.
7. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., Toʻrayev A.B. – Toshkent: 2015. – 208 bet.
8. Ayupov R.X., Boltaboyeva G.R. «Innovatsion ta'lim usullari va vositalari». T.: TMI, 2014 yil, 206 bet.

1960-YILLARDA TURKIYADA DEHQONLARNING IJTIMOIY-IQTISODIY AHVOLI

Ismoilov Javlon Ruziyevich
RTU, Ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasi katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Turkiyada hokimiyat tepasiga kelgan Demokratik partiya davrida mamlakatdagi itimoiy holat, qishloqlardagi ijtimoiy -iqtisodiy hayot, turk dehqonlarning faoliyatiga ta'sir etuvchi salbiy omillar haqida fikr mulohazalar yoritilib berilgan.

Kalit soʻzlar: Demokratik partiya, Boyar,Menderes, Turk dehqonlari.

Turkiyada Menderes hokimiyati ag'darilgandan so'ng xalqqa qarshi hukumatning boshqa rahbarlari bir necha bor partiyaning qishloqda go'yoki "kuchli pozitsiyasi" bilan maqtanishgan. Ammo davlat toʻntarishi sodir boʻlgach, dehqonlar oʻz rahbarlarini qoʻllab-quvvatlash uchun barmogʻini ham koʻtarmadi. "Men Istanbuldan Anqaraga mashina haydadim, Anadoluning hamma qishloqlarida men dehqonlarning quvonchli yuzlarini ko'rdim", deb yozadi Belgiyaning Le Matin gazetasi muxbiri davlat to'ntarishidan bir necha kun o'tib. Anqarada, Milliy birlik qoʻmitasiga butun mamlakatdan, hatto Sharqiy Anadoluning chekka qishloqlaridan ham tabrik telegrammalari, maktublar keldi.

Nega dehqonlar Bayar, Menderes rejimining agʻdarilishini shu qadar xursandchilik bilan qarshi olganlarini sababi, oʻn yil davomida Menderesning vazirlari: "Biz qishloqqa farovon, baxtli hayot olib keldik", "Endi dehqonlar goʻsht, yogʻ, sut, tuxum yemaydilar", deb qayta-qayta ta'kidladilar. Ammo bu faqat so'zda edi. Demokratik partiya hukmronligi yillarida yer egalari va quloqlar qoʻlida yerlarning toʻplanishi sezilarli darajada kuchaydi, mayda va oʻrta ishlab chiqaruvchilar yersiz qoldi. Turkiya statistik ma'lumotlariga ko'ra, qishloq aholisining qariyb 85 foizi yersiz dehqonlardir. Ular yo o'z vatanlarini tashlab, shaharga ishlashga ketishga yoki yirik yer egalaridan ijaraga yer olishga majbur bo'lishadi.

Qishloq xoʻjaligi banki yersiz dehqonlarga garov sifatida xizmat qiladigan koʻchmas mulki yoʻqligini bahona qilib, ularga kredit bermayapti. Har qanday tirikchilik vositasidan mahrum bo'lgan dehqonlar mahalliy puldorlardan qarz olishga majbur bo'ladi. Dehqonlarning qarzlari yil sayin ortib bormoqda.

Anadoludagi koʻplab qishloqlarni koʻzdan kechirgan Anqara universiteti dotsenti Harmandali oʻgʻli shunday yozadi: "Men dehqonlarga qarzlaringizdan qutulish mumkinmi?" degan savolni berdim. Bunga ular menga shunday javob berishdi: "Hurmatli janob, buni qanday qila olamiz?

Bir boʻlak qoʻshimcha yer, yaylov, chorva mollari boʻlmagandan keyin , daromadni qanday oshiramiz. Agar oilaning boshiga biron bir baxtsiz hodisa yuz bersa, deb davom etdi dehqonlar, qarzni toʻlash uchun yo mol-mulkimizni sotib, olis qishloqlardan biriga fermer boʻlib ishlaymiz yoki oilamizni taqdir taqozosiga tashlab ketamiz". Yersiz dehqonlarning ahvoli qanday ekanini tasavvur qilish qiyin emas.

Qarzni toʻlash uchun Qishloq xoʻjaligi bankidan vaqtinchalik kredit olishga muvaffaq boʻlganlar hosilning katta qismini bozorga sotishga majbur. Turkiya Respublika Xalq partiyasining maxsus komissiyasi hisob-kitoblariga koʻra, bor-yoʻgʻi yetti yil ichida, ya'ni 1950 -yildan 1957 -yilgacha bir dehqonning oʻrtacha bank qarzi besh baravarga oshib, 20 dan 105 liraga yetgan. Turk matbuotining qayd etishicha, koʻplab dehqonlar qarzni hisobga olmaganda, foizlarni toʻlashga qodir emas. Ayni paytda qishloq xoʻjaligi banki agentlari qarzdor dehqonlarga nisbatan sud ishlarini qoʻzgʻatmoqda

Turk dehqoni avvalgidek yerni ibtidoiy mehnat qurollari bilan dehqonchilik qiladi. Rasmiy statistik ma'lumotlarga koʻra, dehqon fermerlarining qariyb 66 foizi temir pulluklardan koʻra yogʻoch pluglarga ega. Urushdan keyingi yillarda qishloq xo'jaligi mashinalari faqat yirik yer egalarining xo'jaliklarida paydo bo'ldi, ammo ular turk dehqoniga faqat yangi muammolar keltirdi.

Kapitalizmning rivojlanishi natijasida mayda fermer xo'jaliklarining vayron bo'lishi boshlandi. Avtoturargohning kengaytirilishi ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada kamaytirdi va qishloqda ishsizlikning oshishiga olib keldi. “Bu mashinalar, - dedi Markaziy Anadoludan kelgan bir dehqon, Turkiyaning “Forum” jurnali muxbiri bilan suhbatda, bizning fermer xo'jaliklarimizni vayron qildi va yaylovlarimizni haydab yubordi. Koʻchmanchi chorvadorlar chorvasiz, yer savdogarlari esa yersiz qoldi.

Yuz minglab dehqonlar pul topish uchun shaharlarga boradi. Qishloqlar boʻshab bormoqda. Masalan, Yuchek qishlog'ida (Ankara gubernatorligi) 1938- yilda 80 ta uy bo'lsa, 1958- yilga kelib, dehqonlar son-sanoqsiz qiyinchiliklarga duch kelishdi. Istanbul, Anqara va Izmir chekkalarida bir kechada bir-biriga urilgan kulbalardan butun xaroba hududlari paydo bo'ldi.

Turk dehqonlari dahshatli sharoitda yashaydi. Aksariyat qishloqlarda maktablar, feldsherlik punktlari, pochta agentliklari kabi zarur muassasalar mavjud emas.

Dehqon oilalarining aksariyati goʻsht, sut, sariyogʻ isteʼmol qilish imkoniyatidan mahrum. "Boy" ning taomlari loviya, kartoshka, qaynatilgan bug'doy va pishloqdan iborat. Kambag'allar non, piyoz va suv bilan kifoyalanishlari kerak. Faqat bahor va yozda ularga turli xil o'tlar qo'shiladi. "Oziq-ovqat sifatida ishlatiladigan o'tlar orasida, - deb yozadi Forum jurnali, - shundaylari borki, ular mutlaqo to'yimli emas, ular faqat oshqozonni shishiradi va ko'pincha ular shunchaki tanani zaharlaydi. Qishloqlarda kasallik keng tarqalgani ajablanarli emas. Faqat sil kasalligidan har yili 40 mingdan ortiq odam vafot etadi”.

Narxlarning ko'tarilishi turk dehqonining ahvoliga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. 1948 -yildan 1958 - yilgacha bo'lgan o'n yil ichida sigirlar, buyvollar va otlar soni 5-6 baravar ko'paydi. Agar 1948 -yilda bir juft ot 300-400 lira turadi, keyin 1958- yilda dehqon allaqachon ular uchun 2000-2300 lira to'lashi kerak edi. Shunga ko'ra, qishloq xo'jaligi asboblari ham, transport vositalari ham qimmatlashdi. 1948-yilda omoch (ikki torli) 80-90 lira, 1958-yilda 200-250 lira; arba 1948 yilda - 210-220 lira, 1958 yilda - 1000-1200 lira va boshqalar.

Dehqonlarni talon-taroj qilish va xarob qilish vositalaridan biri bu shahar va qishloq o'rtasidagi tengsiz almashinuvdir. 1948—1958-yillarda dehqonlar tomonidan sotib olingan buyumlar narxi kamida 400-500 foizga oshgan, qishloq xoʻjaligi mahsulotlari esa shu davrda atigi 85 foizga oshgan.

Turkiyaning NATO va CENTOning agressiv bloklarida ishtirok etishi munosabati bilan harbiy mablag'larning o'sishi chidab bo'lmas to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita soliqlarni yanada oshirdi, bu nafaqat kichik dehqonlarni, balki Turkiyaning o'rta dehqon xo'jaliklarini ham halokatga olib keldi va o'limga olib keldi.

Demokratik partiya hukumati tomonidan amalga oshirilgan agrar islohot faqat muxolifatni yanada kuchaytirdi .Dehqonlar va yer egalari o'rtasidagi nizolar keskinlashdi. Menderes hukumati o'n yil ichida 1686 ming gektar ekin maydonlarini bo'lib-bo'lib sotdi, ammo yersiz dehqonlar soni deyarli kamaymadi. Islohotning asosiy natijasi ag'darilgan tuzumning asosiy tayanchi bo'lgan quloq qatlamining sezilarli darajada mustahkamlanishi edi.

Shunday qilib, Menderes hukumati dehqonlar hayotini osonlashtirish uchun hech narsa qilmadilar. Toʻgʻri, baʼzida hukmdorlar dehqonlar haqida qaygʻurayotgandek boʻlishardi. Masalan, 1957- yilgi Majlisga saylovlar arafasida qishloqda oʻz mavqeini mustahkamlashga qaror qilgan Demokratik partiya fermerlarning qishloq xoʻjaligidan olingan kreditlar boʻyicha qarzlarini besh yil davomida boʻlib-boʻlib toʻlash toʻgʻrisidagi qonun loyihasini Majlisdan oʻtkazdi. Bunday manevrlar bilan Menderes hokimiyatda qolish muddatini uzaytirdi, lekin uning qulashiga to'sqinlik qila olmadi.

Turk dehqonlari yangi tuzum mamlakatdagi vaziyatni yaxshilash uchun samarali choralar ko'radi, degan umidda Milliy birlik qo'mitasi va Gursel muvaqqat hukumatini qo'llab-quvvatladi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. История стран Востока. XX век . М.:ИВ РАН, 1999.
2. Кошелев, В.С. Феномен исламизма в современном мире / В. С. Кошелев, Н. В. Кошелева // Общество, государство и религии в современном мире: мат. круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ, Минск, 2019.

3. Острога, В. А. История Турции в белорусской историографии / В. А. Острога // Беларусь-Турция: пути сотрудничества: материалы второй междунар. науч.-практ. конф., Минск, 25 февр. 2011 г.
4. Аватков А, Сбитнева А. Турция в современном мире: между демократией и авторитаризмом // https://cyberleninka.ru/article/n/turtsiya-v-sovremennom-mire-mezhdu-demokratiey-i-avtoritarizmom

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA MA'NAVIY TARBIYANING TA'SIRCHANLIGI MEDIA ORQALI

Jurakulov Jamol Komilovich
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi dotsenti, PhD

Annotasiya

Maqolada ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborot orqali ekanligi, ta'lim va tarbiya jarayonida kompyuter texnologiyalari va axborotni qayta ishlash, axborot almashinuvi yangi demokratik ta'lim va tarbiya jarayonida ma'naviy tarbiyaning milliy axborot tasirchanligi imkoniyatlar xaqida fikir muloxaza yuritamiz.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, milliy, axborotning shaxs, davlat va jamiyat, axborotlashtirish xususiyatlari, milliy axborot.

Аннотация

В статье показано, что влияние духовного образования на процесс образования и воспитания осуществляется через национальную информацию, компьютерные технологии и обработку информации в процессе образования и воспитания, обмен информацией является национальной информацией духовного образования в процессе нового демократическое образование и воспитание Мы думаем о возможностях эффективности.

Ключевые слова: образование, образование, национальная, индивидуальная, государственная и общественная информация, особенности информации, национальная информация.

Abstract

The article shows that the impact of spiritual education on the process of education and upbringing is through national information, computer technologies and information processing in the process of education and upbringing, information exchange is the national information of spiritual education in the process of new democratic education and upbringing. We are thinking about the possibilities of effectiveness.

Key words: education, education, national, individual, state and society information, features of information, national information.

Ta'lim va tarbiya jarayonida axborot oqimi hayot va madaniyat sharoitlarini, xulq-atvor stereotiplarini, fikrlashmizni tubdan o'zgartirib, jamiyatdagi barcha sohalariga inqilobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborot orqali ekanligini anglashimiz, ta'lim jarayonida milliy axborotni sezilarli yutuqlar ilmiy va ilmiy-ommabop nashrlarda "ma'naviy tarbiya" nomining paydo bo'lishiga olib keldi. Aksariyat olimlar qarashida milliy ma'naviy tarbiya jamiyatini asosiy mahsuloti axborot bilan bog'lansa samarali deb takidlaydilar. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, bizning eramizning boshidan beri insoniyat tomonidan to'plangan ma'lumotlar ikki baravar ko'paygan, birinchi marta 1750-yilda, ikkinchi marta XX asr boshlarida, uchinchi marta 1950-yilda. 1950-yildan boshlab dunyoda ta'limning umumiy miqdori har 10 yilda ikki barobar, 1970-yildan boshlab har 5 yilda va 1991-yildan boshlab ikki baravar ko'paydi. Demak, bugungi kunda dunyoda ta'lim hajmi 250 ming barobardan ortiq oshgan. Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborot orqali singdirilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Amerikalik sotsiolog D.Bellning ta'kidlashicha, axborotlashgan jamiyat, avvalo, ma'lumotlilik darajasi va malakasiga ko'ra, millat elitasini shakllantiradigan jamiyat. Tadqiqotchi axborotni jismonan iste'mol qilinmaydigan va eskirmaydigan "jamoaviy mahsulot" sifatida talqin qilib, industrial jamiyatda inson hayotiy faoliyatidagi mutlaqo yangi mahsulot bo'lgani uchun unga

nisbatan oʻsha davrda muomalada boʻlganidan oʻzgacha me'yor va mezonlarni qoʻllash kerakligiga e'tibor qaratadi. [1]

Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborot orqali jamiyatda kompyuter texnologiyalari va axborotni qayta ishlash boʻyicha konsalting, ilmiy axborot va boshqa xizmatlar koʻrsatuvchi professional guruhlar vujudga keldi. Yangi ilmiy va kasbiy yoʻnalishlarning paydo boʻlishi kadrlar tayyorlashning alohida tizimini talab qiladi. Bu tizim nafaqat jamoatchilikni xabardor qilish davrining voqeligi va oʻqitish mazmuniga, balki usul va vositalarga ham mos kelishi kerak. Axborotning shaxs, davlat va jamiyat hayotidagi oʻrni juda muhim. Axborot insonni atrof-muhitga moslashtirishga qaratilgan aloqa jarayonining natijasidir. [2] Endilikda ijtimoiy muhitda yangi axborot jamiyatini yaratish maqsadi muloqot jarayoniga oʻziga xos xususiyatlar va ta'limda oʻzgarishlarni olib keldi.

Axborotning qimmatliligi shaxsning sub'ektiv xulq-atvoriga ega ekanligi bilan izohlanadi. Agar inson maqsadiga yerishsa, u holda foydalanilgan axborot e'tiborga olinmaydi va oʻz qiymatini yoʻqotadi. Shuni ham yodda tutish kerakki, qadriyatlar turlicha. Axborotlashgan jamiyat rivojlanishining muhim qismi sifatida quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: maqsadga erishish uchun axborotni tanlash imkonini beruvchi axborotning qiymati; ma'lum bir vaziyatga boʻlgan ehtiyojni belgilaydigan ma'lumotlarning foydaliligi; ma'lum vaqt davomida ma'lumotlarning buzilishi. [3] Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborot kishilarning asosiy resursi, asosiy qadriyatiga aylansa ta'limda ma'naviy tarbiya milliy axborotning samarasi ortadi.

Yapon olimi Y.Ma'suda "Axborotlashgan jamiyat insoniyatning eng ulkan yutuqlaridan biri, - deb yozadi. Yangi texnologiyalarning rivojlanishi ijtimoiy hayotning oʻziga xos ijobiy oʻzgarishiga olib keladi. Axborotlashgan jamiyatda insoniy qadriyatlar oʻzgaradi. Bu jamiyat sinfsiz va ziddiyatsiz boʻlib, uni kichikroq davlat apparati boshqaradi." Hozir va kelajakda yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish jamiyat oldida turgan eng muhim vazifadir. Axborot madaniyatiga ega boʻlgan bilimli shaxs zarur axborotni topa olishi, baholay olishi va undan unumli foydalana olishi, axborotni saqlashning an'anaviy va avtomatlashtirilgan texnik vositalaridan foydalana olishi kerak.[4]

Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligi milliy axborotning tasiri shaxs xulq-atvori, axborot bilan ishlash qobiliyati va koʻnikmalarini aks ettiradi, oʻz axborot maydonini va xatti-harakatlarini tartibga solish va tahlil qilish imkonini oshiradi. Ta'lim va sogʻliqni saqlash tizimini takomillashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilishni moliyalashtirish yaxshi natijalarga erishishga yordam beradi. Fuqarolarning davlat organlari bilan aloqasini elektron platforma orqali aloqaga oʻtkazish, ya'ni davlat oʻz fuqarolari uchun elektron xizmatlar koʻrsatishi va elektron mahsulotlarni taklif etishi – bu raqamli iqtisodiyotning asosiy qismi hisoblanadi.

Mamlakatimizda ushbu sohani keng rivojlantirish Prezidentimiz ta'kidlaganidek, bizdagi eng asosiy ogʻriqli muammolardan biri-korruptsiya illatiga barham beradi.[5] Jamiyat taraqqiyotining turli sohalaridagi tub oʻzgarishlar axborot va axborot xizmatlari bilan chambarchas bogʻliq. Ta'limni axborotlashtirish jarayoni iqtisodiy, texnologik, siyosiy va madaniy rivojlanish imkoniyatlarini keng ochib beradi. Oʻzbekistonda qator Sharq mamlakatlari kabi qaror topadigan jamiyatning modeli jamoaviylik va undan kelib chiqadigan milliy axloqqa asoslanadi. Shu sababli axborotlashgan jamiyat rivojida ma'naviy tarbiya, milliy-axloqiy masalalarni tadqiq qilish dolzarb vazifa sifatida e'tirof etilmoqda".[7]

Ta'lim va tarbiya jarayoniga ma'naviy tarbiyaning ta'sirchanligini oshirish milliy axborot orqali, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari XXI asrda jamiyat taraqqiyotiga ta'sir koʻrsatuvchi muhim yoʻnalishlardan biridir. Ularning ta'siri nafaqat inson hayotiga, balki insoniyat jamiyatining barqaror va faol rivojlanishiga ham juda katta ta'sir koʻrsatadi. Shu boisdan ham Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlangan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga koʻtarish" [8] muhim ahamiyatga ega. Axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari sohasidagi zamonaviy yutuqlar hayotimizda “global axborot jamiyati” deb ataladigan yangi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning vujudga kelishiga olib keldi.

J.Yaxshilikov fikricha, “Hamma narsaning yaxshi va yomoni bo‘lganidek, bu qulayliklar bilan birga internetdan samarali va maqsadli foydalanuvchilardan tashqari undan vaqtni bekorga o‘tkazish, turli ko‘ngilochar hamda behayo saytlardan foydalanuvchilar ham ko‘payib bormoqda”.[9]

O‘zbekiston xalqining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy hayotida demokratik islohotlar chuqurlashib, jamiyatni umumiy o‘zgartirish jarayoni uchun zarur shart-sharoitlar barqarorlashtirilmoqda. Axborot almashinuvi yangi demokratik imkoniyatlarga, barqaror siyosiy, ijtimoiy va demokratik jarayonlarni qaror toptirishga yo‘l ochadi. So‘z erkinligi, matbuot erkinligi, fikr plyuralizmi va mustaqil xususiy ommaviy axborot vositalarining paydo bo‘lishi O‘zbekiston axborot makonidagi demokratik jarayonlarning natijasi ta’lim va tarbiya jarayoniga ma’naviy tarbiyaning ta’sirchanligi milliy axborot orqali amalga oshirishning imkonini boyitadi.

Axborotlashgan jamiyat turli g‘oyalar va ta’limotlarni, bilimlarni, turli sivilizatsiya va qadriyatlarni tahlil qiladi, odamlarning tafakkurini kengaytiradi, muayyan g‘oyalarga e'tiborni qaratadi, ularni chuqurroq anglashga yordam beradi. Iqtisodiyot davlatning tayanchi bo‘lsa, uning milliy ruhi, ongi qalbidir. Jamiyatdagi ijtimoiy institutning o‘ziga xos turi bo‘lgan ommaviy axborot vositalari davlat qalbi orqali butun organizm uchun zarur bo‘lgan oziq moddalarni, fuqarolarning birligi hamda umumiy maqsad va manfaatlarini targ'ib qiladi. Busiz mustaqil davlatning kelajagini bashorat qilish qiyin. Ayni paytda O‘zbekiston nafaqat iqtisodiy manfaatlar nuqtai nazaridan, balki strategik, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy, ta’lim tarbiya jihatdan ham jahon hamjamiyatining e’tiborini tortmoqda.

Ommaviy axborot vositalari orqali odamlar ijtimoiy normalarni, axloqiy va axloqiy qadriyatlarni idrok etadilar, hayotiy tamoyillarni shakllantiradilar. Ommaviy axborot vositalari jamiyatda kechayotgan jarayonlarni yoritish orqali jamoatchilik fikrini shakllantiradi. U jamoatchilik fikrini shakllantiradi va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish va qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Ommaviy axborot vositalari ijtimoiy rivojlanish va jamiyat talablariga muvofiq qadriyatlarni shakllantiradi, axborot sohasidagi axborot ehtiyojlarini ta’minlaydi. Shuning uchun ham ommaviy axborot vositalari faoliyati va axborotni ishlab chiqarish, iste’mol qilish va tarqatishdagi axborot munosabatlariga ijtimoiy mas’uliyat yuklanadi.

Ta’lim va tarbiya jarayoniga ma’naviy tarbiyaning ta’sirchanligini oshirish shaxsning axborot madaniyatining shakllanishi uning axborotga bo‘lgan ehtiyojini qondirish, muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Ta’lim va tarbiya jarayoniga ma’naviy tarbiyaning ta’sirchanligi milliy axborot orqali samaradorligini oshirish bugungi zamonda ommaviy axborot vositalari shaxs va davlat hayotida asosiy o‘rinda turishini xisobga olib ijtimoiy tuzilmada axborot jamiyatning muhim ijtimoiy quroli hisoblanadi. Ta’lim va tarbiya jarayoniga ma’naviy tarbiyaning ta’sirchanligini milliy axborot orqali targ‘ibot qilish, ijtimoiy jihatdan ta’sirchan video roliklarni ajdodlarimiz o‘gitlari, ma’noli so‘zlarini, hayotiy rivoyat shaklida ta’lim oluvchilarga yetkizish ma’naviy tarbiyaning tasirchanligini oshiradi, ta’lim olishga qiziqish imkonini zamonaviy yo‘l bilan oshirishga xizmat qiladi. Ma’naviy tarbiyani ta’lim oluvchining qiziqishlariga qarab yondoshish ta’limda tarbiyaning samaradorligini oshishi va tajribalarning samaradorligi ortishiga sabab bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Белл Д. Грядущее постиндустриалное общество: опыт социалного прогнозирования. Пер.с англ. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia,1999. – 956с.
2. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. – М.: Аспект-пресс, 2004. – 400 с.
3. Килимова Л.В. Рол информационных технологий в саморазвитии личности: научное издание. – Курск, – 63 с.
4. Masuda Y. Managing in the information Society: Releasing synergy Japanese style. Oxford, 1990. P. 44.

5. Зиновева Н.Б. Информационная культура личности: Введение в курс / под ред. И.И. Горловой. – Краснодар, – 135 с.
6. https://strategy.uz/index.php?news=787
7. Karimova G.A. O‘zbekistonda axborotlashgan jamiyat shakllanishining milliy-axloqiy jihatlari Fan doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent – 2020. –b.5.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga Muraajotnomasi. 24.01.2020-yil.
9. http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020.

1950 YILLARDA GERMANIYANING YIRIK KORXONALARINI TURKIYA IQTISODIYOTIGA OMMAVIY KIRIB KELISHI

Ismoilov Javlon Ruziyevich
RTU, Ijtimoiy-siyosiy fanlar
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ikkinchi jahon urushidan keyin G’arbiy Germaniya monopolistlarining Yaqin Sharq va O’rta Sharq hamda Turkiyaga kirib kelishi, Ikkala mamlakat o’rtasida imzolangan iqtisodiy bitimlar haqida fikr mulohazalar yoritilib berilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiya, G‘arb davlatlari, AQSH, GFR ,Turkiya bug’ozlari, Qora dengiz, Trans-turk temir yo’li, Krupp.

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng GFR iqtisodiyoti asta-sekin tiklana boshlagach, nemis investorlari o‘z e’tiborini boshqa hududlarga qarata boshladi.

1955-yilning bahor va yoz oylarida Turkiya yuqori martabali G‘arbiy Germaniyalik ziyoratchilarning ziyoratgohiga aylandi. Mart-iyun oylarida u yerda Germaniya Federativ Respublikasi Prezidenti Hayes va federal kansler Adenauer, tashqi ishlar vaziri fon Brentano va urush vaziri Shtraus tashrif buyurishdi. Nihoyat, ushbu siyosiy avangardga ergashib, G'arbiy Germaniyaning to'p qiroli Alfred Krupp fon Bolen Turkiya bo'ylab sayohat qildi.

Rasmiy materiallarga asoslanib, ushbu tashriflar seriyasi va ularning yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlariga yakuniy baho berish hali ham qiyin. Shunga qaramay, biz G'arbiy Germaniya monopoliyalarining Yaqin va O'rta Sharqda kengayishida yangi bosqich boshlanganiga allaqachon guvoh bo'lib turibmiz.

Nemis monopoliyalari bir necha yillardan beri Sharq mamlakatlariga nisbatan o‘z siyosatini ishlab chiqishga harakat qilib kelmoqda. Bu siyosat, ularning fikricha, eski mustamlakachilikning tashqi belgilaridan xoli bo‘lishi, biroq ayni paytda nemis monopoliyalarining kapital qo‘llash va sotish bozorlari sohalarida arzon xom ashyo va ishchi kuchiga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘liq qondirishi kerak. Birinchi jahon urushida o'z mustamlakalarini yo'qotgan G'arbiy Germaniya monopoliyalari o'zlarini butunlay murosaga keltirgan "eski" mustamlakachi kuchlarni almashtirishni kutmoqdalar. Shu maqsadlar uchun ular harakat qilishadi

Sharq mamlakatlaridagi mustamlakachilikka qarshi xalq ozodlik harakati to‘lqinidan foydalanishga harakat qilmoqda. G'arbiy Germaniya monopolistlarining eng aniq mustamlakachilik intilishlari Krupp rejasidir deb atalmishda mujassamlangan

"Eyzenxauer doktrinasi" paydo bo'lishidan bir yil oldin paydo bo'lgan bu reja monopoliya siyosatining mustamlakachilik mohiyatini Amerika Qo'shma Shtatlari qilmoqchi bo'lganidan ham ehtiyotkorlik bilan yashirish zarurligiga asoslangan edi. Krupp Amerikaning o'z sheriklariga iqtisodiy "yordami" va ularning ichki ishlariga aralashish bo'lgan siyosiy sharoitlar o'rtasidagi o'ta yorqin bog'liqlikka qarshi chiqdi. U hozirgi vaziyat Sharq mamlakatlari iqtisodiga sof “tijorat asosida” kirib borish zaruratini taqozo etayotganligi va buni, qoida tariqasida, haddan tashqari to‘g‘ridan-to‘g‘ri harakat qiladigan davlat organlari amalga oshirmasligi kerakligidan kelib chiqdi. Lekin konsernlarning o'zlari tomonidan, imtiyozli kreditlar berish orqali.

Germaniya monopoliyalari bunday siyosatni ilgari ham olib borganlar. Biroq, endi biz birinchi marta uning keng qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin, bu, xususan, Turkiyada. Bu erda G'arbiy Germaniya monopoliyalari keng miqyosli iqtisodiy hujumni davom ettirish uchun zarur pozitsiyalarni yaratishga muvaffaq bo'lishdi.Bir necha yil oldin nemis monopoliyalari Turkiya bozoridagi raqiblarini jiddiy ravishda siqib chiqarishga va Turkiya tashqi savdosida birinchi o'rinni egallashga muvaffaq bo'ldi. G'arbiy Germaniya sanoat tovarlari mamlakatga keng oqim bilan tushdi. Bu oqim shunchalik tez ediki, atigi ikki yil ichida (1955-yil va 1956-yil) Turkiyaning Germaniya bilan savdodagi tashqi savdo kamomadi 234 million turk lirasini tashkil etdi.

Shunday qilib, ko'p shov-shuvsiz va "yordam" to'g'risida eshittirish kelishuvlarisiz Germaniya Federativ Respublikasi Atlantikadagi hamkori Turkiyaning qarzini o'ziga bog'lay boshladi. Turkiyaning iqtisodiy mustaqilligiga qaratilgan hujumning keyingi bosqichiga o'tish uchun imkoniyatlar yaratildi

G'arbiy Germaniya amaldorlarining Turkiya bilan aloqalari shundaki, ular u yoki bu darajada asosiy tashrifga tayyorgarlik vazifasini o'tagan, bu, albatta, to'plar qirolining tashrifi edi. Do'stlik va manfaatlar birligi haqidagi dabdabali nutqlar Turkiyada Krupp tomonidan ilgari surilgan takliflarni qabul qilish uchun qulay muhit yaratishi kerak edi. Hatto Shtraus muzokaralari ham barcha harbiy ahamiyati bilan ma'lum darajada Kruppning bo'lajak tashrifiga bag'ishlangan edi. Shtraus Bonn tomonidan imzolangan Turkiya tomonidan Germaniya Federativ Respublikasiga 740 million marka miqdoridagi o'q-dorilarni etkazib berish to'g'risidagi shartnoma Anqaradagi G'arbiy Germaniya harbiy sanoati uchun muhim bo'lganligi uchun emas, balki ushbu o'q-dorilarni o'zi ishlab chiqarishga qodir emas (uning hozirgi quvvatlari, agar kerak bo'lsa, nafaqat Turkiyani, balki boshqa ko'plab mamlakatlarni ham o'q-dori bilan ta'minlashga imkon beradi), lekin bu buyurtma turklarning nufuzli qismini bog'lab turadi. Sanoatchilarni Germaniya bilan savdo qilish va ularni G'arbiy Germaniya iqtisodiy kengayishi rejalariga ko'proq moslashtirish.

31 may kuni matbuot anjumanida Kruppning o'zi bu rejalarning haqiqiy ko'lami haqida nimadir dedi.

Istanbulda u o'zining kompaniyalaridan faqat bittasi Turkiyada faoliyat olib borish niyatida ekanligini ma'lum qildi. Ammo bu G'arbiy Germaniya monopoliyalarining ishtahalarini tasavvur qilish uchun etarli. Kruppning loyihalari orasida Karabük poʻlat zavodini kengaytirish, Turkiyada ikkinchi metallurgiya markazini yaratish, yangi neftni qayta ishlash zavodi va boshqa korxonalar qurish, Turkiyaga motorli kemalar yetkazib berish kiradi. Krupp loyihalarida nemis monopoliyalarining eski rejasini amalga oshirish alohida o'rin tutadi - Van orqali Fors ko'rfaziga, Yevropa materigiga Bosfor bo'ylab metall ko'prik orqali bog'langan trans-turk temir yo'lini qurish. Krupp, shuningdek, konsern ushbu loyihalarni amalga oshirish xarajatlarining muhim qismini o'z zimmasiga olishga tayyorligini e'lon qildi.

Buning evaziga Germaniya Turkiyadan “ozgina” talablari bor edi. U Germaniyaning minerallarga, xususan, xrom, marganets va volframga bo'lgan "ortib borayotgan ehtiyojlarini" kengroq "qondirishi" kerak. Turkiyani tark etib, Kruppning choʻntagida turk hukumatining volfram konlarini birgalikda oʻzlashtirishga roziligini tasdiqlovchi hujjat bor edi. Shuningdek, u boshqa shartnomalar ham tuzdi: Qorabukdagi zavodni rekonstruksiya qilish va temir yoʻl uchun uskunalar yetkazib berish boʻyicha. G'arbiy Germaniya monopoliyalari nuqtai nazaridan Turkiyaning iqtisodiy mustaqilligiga qarshi razvedka kampaniyasi muvaffaqiyatli yakunlandi.

G'arbiy Germaniya monopoliyalari o'z faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratadi. Lekin bu Turkiya sanoatiga nima olib keladi? Mamlakatning iqtisodiy mustaqilligiga, shubhasiz, Turkiya iqtisodiyotiga zarar yetkazadigan yangi jiddiy tahdid yuzaga keladimi? Turkiya tarixi ham shunga o'xshash misollarni biladi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. История стран Востока. XX век . М.:ИВ РАН, 1999.
2. Кошелев, В.С. Феномен исламизма в современном мире / В. С. Кошелев, Н. В. Кошелева // Общество, государство и религии в современном мире: мат. круглого стола кафедры истории нового и новейшего времени БГУ, Минск, 2019.
3. Острога, В. А. История Турции в белорусской историографии / В. А. Острога // Беларусь-Турция: пути сотрудничества: материалы второй междунар. науч.-практ. конф., Минск, 25 февр. 2011 г.

JAMIYAT BARQARORLIGI VA XAVFSIZLIGIGA TAXDIDLARNING AYRIM KOʻRINISHLARI

Axmedov Farrux Nurmuxammad oʻgʻli
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada xavfsizlik va barqarorlik masalalarini oʻrganishga kompleks yondashuv muhimligi ta'kidlangan, chunki tahdidlar murakkab va koʻp qirrali. Bu nafaqat hozirgi voqelikni tahlil qilishni, balki kelajakdagi ssenariylarni bashorat qilishni ham talab qiladi. Unda milliy va xalqaro miqyosda xavfsizlik siyosatini ishlab chiqish, shuningdek, global oʻzgarishlar va muammolar oldida jamiyatlarning barqarorligini mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega boʻlgan tushunchalar tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: xavfsizlik, barqarorlik, taxdid, globallashuv, ma'naviyatga taxdid, terrorizm, ekstremizm, kiberxavfsizlik, ma'rifatparvarlik.

Аннотация

В данной стате подчеркивается важност комплексного подхода к исследованию проблем безопасности и стабилности, посколку угрозы сложны и многогранны. Для этого необходимо не толко анализироват текущую реалност, но и прогнозироват будущие ссенарии. В нем анализируются консепсии, важные для разработки национаднолй и международной политики безопасности, а также для укрепления стабилности общэств перед литсом глобалных изменений и вызовов.

Ключевые слова: безопасност, стабилност, угроза, глобализация, угроза духовности, терроризм, экстремизм, кибербезопасност, просвещэние.

Annotation

This article emphasizes the importance of a comprehensive approach to the study of security and stability issues, as threats are complex and multifaceted. This requires not only analyzing the current reality, but also predicting future scenarios. It analyzes concepts that are important for developing national and international security policies, as well as for strengthening the stability of societies in the face of global changes and challenges.

Key words: security, stability, threat, globalization, threat, terrorism, extremism, cyber security, awareness.

Jamiyat barqarorligi va xavfsizligiga tahdidlarni oʻrganishning nazariy va uslubiy asoslarini joriy etish zamonaviy muammolarning mohiyatini tushunish va ularni zararsizlantirish boʻyicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishda muhim qadamdir. Zamonaviy jamiyatlar ularning barqarorligi va xavfsizligini buzishi mumkin boʻlgan koʻplab tahdidlarga duch kelishmoqda. Ushbu tahdidlarga siyosiy mojarolar, iqtisodiy inqirozlar, ijtimoiy tengsizlik, ekologik ofatlar, shuningdek kiber tahdidlarning yangi shakllari va dezinformatsiya kiradi.

Jamiyat barqarorligi va xavfsizligiga tahdidlarni oʻrganishning nazariy va uslubiy asoslariga siyosatshunoslik, sotsiologiya, iqtisodiyot, huquq, psixologiya, xalqaro munosabatlar va boshqalar kabi turli xil ilmiy fanlarni birlashtirgan fanlararo yondashuvlar kiradi. Ushbu yondashuvlar tahdidlarning mohiyatini, ularning paydo boʻlish mexanizmlarini va ularga qarshi samarali kurashish usullarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Ma'lumki, bugun dunyoda keskin kurash va raqobat hukm surmoqda, manfaatlar toʻqnashuvi kuchaymoqda. Globallashuv jarayonlari insoniyat uchun beqiyos yangi imkoniyatlar bilan birga kutilmagan muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Milliy oʻzlik va ma'naviy qadriyatlarga qarshi tahdid va xatarlar tobora ortmoqda. Faqat oʻzini oʻylash, mehnatga, oilaga yengil qarash,

iste'molchilik kayfiyati turli yo'llar bilan odamlar, ayniqsa, yoshlar ongiga ustamonlik bilan singdirilyapti.

Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiber-jinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi tahdidlar xavfi oshib bormoqda. Ba'zi hududlarda atayin beqarorlik yuzaga keltirilib, norozilik kayfiyati avj oldirilmoqda[1].

Taraqqiyotning xozirgi bosqichida inson va jamiyat ma'naviy olamini muxofaza qilish eng dolzarb muammoga aylandi.

Ma'naviy taxdid turli shakl va kurinishlarda tarixan mavjud bulib, u mutafakkirlar va davlat arboblarining diqqatini mudom tortib kelgan. Har kanday mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlar ma'naviy taxdid xisoblanadi. Binobarin, ma'naviyat bu insonniing qalban ulg'ayishi va ruhan poklanishi bo'ladigan bo'lsa, bu jarayonda uning ma'naviy qarashlari shakllanadi. Har qanday mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlar esa uning ana shu ma'naviy qarashlarini izdan chiqaradi. Bu esa ularning ma'naviy taxdid sifatida namoyon bulishini kursatadi.

Ma'naviy taxdid o'zga xavf – xatarlardan farqli o'laroq, yovuz niyatli kishilar tomonidan maqsadli ravishda yuzaga keltiriladi. Bu yovuz maqsadda quyidagilar ko'zlanadi: 1.Inson ongini g'oyaviy buzish; 2.Milliy va diniy qadriyatlarga raxna solish; muayyan xalq, millat yoki davlatni o'zgalarga qaram qilish va bular natijasida mo'may daromad ko'rish.

Biz ma'naviy taxdidni bugungi kunda erksevar xalqlar uchun ko'rinmas bomba sifatida tasaavvur kilishimiz va unga doir xar bir yondashuvni o'rganishimiz xamda baxolab borishimiz lozim. Bunday yondashuv muammoni to'g'ri va aniq idrok etishga olib keladi.

Ma'naviy taxdidning tarixiy kurinishlari serob. Ularning umumiy ruyxatini quyidagicha ko'rsatish mumkin:

- e'tiqodni buzish;
- mutaassiblik;
- xurfikrlilikni buzish;
- inkivizatsiya;
- o'zga xalklarni kamsitish;
- muayyan madaniyat shaklini mutloq deb bilish;
- erkin fikrni cheklash;
- repressiya va x.k[2].

Abu Nasr Farobiy ma'naviy taxdidning bir ko'rinishi sifatida joxillikni ko'rsatadi. Unga ko'ra, joxillik – nodonlik va aqlsizlik xosilasi bo'lib, u oxir- oqibatda qudratli mamlakatlarni yo'q qilib yuboradi.Unga qarshi kurashishning yo'li fozillik, ya'ni jismoniy va ma'naviy jixatdan komillikka intilishdir. Shu tariqa joxillik bartaraf kilinib, fozil (fazilatli) jamiyatga erishish mumkin.

Ma'lum buladiki, ma'naviy taxdidlarning tarixan shakllanib kelgan ko'rinishlari bugungi kunda xam turli shakllarda mavjudligi kishini tashvishga soladi. Masalan, mutaassiblik, nafs balosiga berilish, muayyan xalq madaniyatini kamsitish, shovinizm, gegimonlikka intilish, axloqsizlik kabilar shular jumlasidandir. Ularning orasida mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion shakllari ayniqsa keng ko'lamda namoyon bo'lmoqda. Bizning nazarimizda, ma'naviy taxdidlarning zamonaviy ko'rinishlari juda xavflidir. Chunki u tarixiy tajribaga zamonaviy texnologiyani qo'shmoqda. Bunga dikkat kilish kishini sergaklantiradi.

Kezi kelganda aytish lozimki, ma'naviy taxdidlarning eng zamonaviy xunuk ko'rinishlaridan biri demokratiyani niqob qilish shaklida namoyon bo'lmokda. Bunda muayyan davlatda demokratik tamoyillarga rioya qilinmayotgani rukach qilinadi va natijada shu davlat milliy taraqqiyot yo'lidan chalg'itiladi.

Bizga ma'lumki, tahdid, barqarorlik va xavfsizlik kabi tushunchalarning mohiyatini tanishtirish zamonaviy dunyoda jamoat tartibini saqlash va beqarorlashtiruvchi omillarning oldini olish mexanizmlarini tushunishning kalitidir. Ushbu tushunchalar ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda Markaziy rol o'ynaydi, chunki alohida davlatlarning ham, umuman xalqaro hamjamiyatning barqaror rivojlanishi ularga bog'liqdir.

Tahdid, barqarorlik va xavfsizlik har qanday jamiyatning holatini belgilaydigan uchta oʻzaro bogʻliq komponentdir. Tahdid-bu mavjud tartibni buzishi mumkin boʻlgan potensial yoki haqiqiy xavf. Barqarorlik jamiyatning turli qiyinchiliklar oldida oʻz tuzilishi va faoliyatini saqlab qolish qobiliyatini aks yettiradi. Xavfsizlik, oʻz navbatida, jamiyatni tahdidlardan himoya qiladi, uning barqarorligi va farovonligini kafolatlaydi.

"Tahdid", "barqarorlik" va "xavfsizlik" tushunchalari jamoat tartibini, milliy xavfsizlik va barqaror rivojlanishni oʻrganish va taʼminlash kontekstida muhim ahamiyatga yega. Ularning tushunchasi va taʼrifi turli xil tahdid va tahdidlarga qarshi kurashish strategiyasini tahlil qilish va ishlab chiqishda asosiy rol oʻynaydi.

Tahdid-bu zarar yetkazishi, xavf tugʻdirishi yoki tizim, jamiyat yoki davlatning normal ishlashini buzishi mumkin boʻlgan potensial yoki real hodisa, hodisa yoki jarayon. Tahdidlar tashqi (masalan, boshqa davlatning tajovuzi, xalqaro terrorizm) va ichki (masalan, ijtimoiy mojarolar, iqtisodiy inqiroz, tabiiy ofatlar) boʻlishi mumkin.

Tahdidlarning tasnifi:

- Siyosiy tahdidlar - siyosiy tizimning beqarorlashuvi, davlat toʻntarishi, terrorchilik faoliyati bilan bogʻliq.
- Iqtisodiy tahdidlar - iqtisodiy inqiroz, yuqori inflyatsiya, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik.
- Ijtimoiy tahdidlar - ijtimoiy keskinlik, millatlararo nizolar, migratsiya inqirozlari.
- Yekologik tahdidlar - iqlim oʻzgarishi, tabiiy ofatlar, atrof-muhitning ifloslanishi.
- Axborot tahdidlari - kiber hujumlar, dezinformatsiya, maʼlumotlarning tarqalishi[4].

Barqarorlik tizimning turli manfaatlari va tarkibiy qismlari oʻrtasidagi muvozanatni nazarda tutadi. Bunga siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va yekologik omillarning uygʻun oʻzaro taʼsiri kiradi.

Tahdid-bu tizimning normal ishlashini buzishi yoki katta zarar yetkazishi mumkin boʻlgan har qanday potensial yoki haqiqiy hodisa, hodisa yoki jarayon. Tahdidlar ichki yoki tashqi boʻlishi mumkin va ularning namoyon boʻlishi siyosiy va iqtisodiy, ijtimoiy va yekologik boʻlishi mumkin. Ikkinchi Jahon urushi, Buyuk depressiya va COVID-19 pandemiyasi kabi tarixdagi tahdidlarga misollar jiddiy tahdidlar dunyo tarixini qanchalik oʻzgartirishi va keng koʻlamli javoblarni talab qilishini koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev maʼnaviyatni yuksaltirish boʻyicha yigʻilish oʻtkazdi. https://qalampir.uz/news/prezident-ma-naviyatni-yuksaltirish-buyicha-yigilish-utkazdi-31829
2. Mukarramov M. Maʼnaviy tahdid. https://nasafziyo.uz/index.php? newsid=5184
3. Botirova G. Maʼnaviyatga tahdid – kelajakga tahdid https://samarqand.adliY.uz/qoraqalpoq /uz/publikatsii/detail.php?ID=26451

IJTIMOIY TARMOQLARNING YOSHLAR MA'NAVIY VA MAFKURAVIY TARBIYASIGA TA'SIRI

Burxonov Javodbek
Renessans ta'lim universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarning shaxs ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy dunyoqarashini shakllantirishdagi ahamiyatini tushuntirish va ularning rolini aniqlashga yoʻnaltirilgan fikr-mulohazalar bayon etilgan. Mazkur mavzudagi tahlillar ijtimoiy tarmoqlarning jamiyatdagi funksiyalari va ularning shaxslar dunyoqarashiga ta'siri haqidagi aniqlikni oshirishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: internet, ijtimoiy tarmoq, dunyoqarash, manipulyatsiya, globallashuv, axborot, axborot havfsizligi, axborot erkinligi, kommunikatsiya, texnologiya, mafkura.

Аннотация

В данной статье объясняется значение социальных сетей в формировании общественно-политического и идеологического мировоззрения человека и приводятся комментарии, направленные на определение их роли. Анализы по данной теме направлены на повышение точности функций социальных сетей в обществе и их влияние на мировоззрение личности.

Ключевые слова: Интернет, социальная сеть, мировоззрение, манипуляция, глобализация, информация, информационная безопасность, свобода информации, коммуникация, технологии, идеология.

Resume

This article explains the importance of social networks in the formation of a person's socio-political and ideological worldview and provides comments aimed at defining their role. Analyses on this topic are aimed at increasing the accuracy of the functions of social networks in society and their impact on the individual's worldview.

Key words: Internet, social network, worldview, manipulation, globalization, information, information security, freedom of information, communication, technology, ideology.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan XXI asrda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylandi. Bugungi yosh avlodning ma'lumot olish, fikr almashish, shaxsiy munosabatlarini ifoda etish va hatto oʻzgaruvchan dunyoqarashini shakllantirish jarayonlari koʻp jihatdan aynan internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshmoqda. Shuning uchun ham bu platformalar faqat axborot almashish maydoni emas, balki keng koʻlamdagi ma'naviy va mafkuraviy tarbiya muhiti sifatida namoyon boʻlmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar dunyoqarashining shakllanishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga munosabati, oʻzini jamiyatda tutuvi, axloqiy qarashlari va fuqarolik pozitsiyasiga ta'sir koʻrsatayotgan gʻoyalar turli formatda namoyon boʻlmoqda. Bu holat, bir tomondan, axborotga erkin kirish imkoniyati, oʻzini ifoda etish va faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qilayotgan boʻlsa, ikkinchi tomondan – mafkuraviy tahdidlar, feyk axborot, madaniy assimilyatsiya va mafkuraviy dezoriyentatsiya xavfini ham yuzaga chiqarmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy dunyodagi asosiy kommunikatsiya vositalariga aylanib, jamiyatning har bir sohasida keng tarqalgan. Bu platforma va vositalar odamlar orasidagi axborot almashinuvini osonlashtiradi va yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar shaxslarning ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy dunyoqarashlarini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi.

Ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xususiyati – ular orqali axborotning tez va keng tarqalishi, odamlar oʻrtasida fikrlar almashinuvi va ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlanishi hisoblanadi.

Bu orqali shaxslar o‘z faoliyatlari va dunyoqarashlarini boshqalar bilan o‘rtoqlashish, yangi guruhlarga qo‘shilish va umumiy manfaatlar asosida birlashish imkoniyatiga ega bo‘lishadi[89].

Bugungi raqamli asrda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurdi. Facebook, Telegram, Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalar axborot olish, muloqot qilish, fikr bildirish va hatto dunyoqarashni shakllantirishda asosiy manbaga aylangan. Shu bois, ularning yoshlar ma’naviyati va mafkuraviy immunitetiga ta’siri ni tahlil etish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Ijtimoiy tarmoqlarda algoritmlar va tavsiya qilish mexanizmlari shaxslarning qarashlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu texnologiyalar shaxslarga qiziqarli mazmunlarni taqdim etishga va ularning fikrlarini faollashtirishga yordam beradi. Mobil qurilmalar va ilovalar orqali shaxslar har doim internetga ulangan holda, doimiy ravishda ma’lumotga kirish va axborotni almashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar[90].

Bu holat ijtimoiy tarmoqlarning ikki tomonlama ta’sirini ko‘rsatadi – ma’naviy tarbiya vositasi ham, mafkuraviy tahdid manbai ham bo‘lishi mumkin. ya’ni, ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar milliy g‘oya, ma’naviyat, axloq, tarix va madaniyat haqida bilimga ega bo‘lishi yoki, aksincha, yot g‘oyalar, axloqsizlik, buzg‘unchilik, ma’naviy loqaydlik va manipulyatsiya qurboniga aylanishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlardagi ma’rifiy kontentlar, ta’lim kanallari, diniy-axloqiy ma’ruzalar, tarixiy faktlar, milliy madaniyat haqidagi videolar orqali yoshlarda ma’naviy bilimlarni oshirish va unga bo‘lgan ehtiyojni qondirish mumkin. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda o‘z fikrini erkin bayon qilishi, ijtimoiy tashabbuslarda qatnashishi, hamfikrlar guruhiga kirishi, faol fuqaro sifatida shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda ma’naviy targ‘ibot vositasi sifatida davlat va nodavlat tashkilotlar, diniy va ma’naviy yetakchilar, psixologlar, pedagoglar orqali tarbiyaviy va milliy g‘oyaviy kontent shakllanayapti. Biroq ijtimoiy tarmoqlar ijobiy hususiyati bilan birga salbiy omillarga ham sabab bo‘lmoqda. Ular orqali ko‘pgina kiberkuchlar davlat, jamiyat xavfsizligiga taxdid solishga harakat qilayotganliklarini ham kuzatish mumkin.

Bizga ma’lumki, kiberhujum va kiber potensiali yuqori kiberkuchlar AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya, Rossiya, Norvegiya va Polsha kabi davlatlarda mavjud. Hozirgi vaqtda ushbu tuzilmalardagi kiber jangchilar soni bir necha o‘n minglab harbiy va fuqarolik xodimlaridan oshadi. AQSH kiber qo‘mondonligi (USCYBERCOM) – 64 mingdan ortiq, Germaniyaning kiber tuzilmalari 14,5 ming va Fransiya – mos ravishda 4 ming. Kiber qo‘shinlar soni psixologik operatsiyalarni o‘tkazish uchun qurolli kuchlarning maxsus tuzilmalarining harbiy xizmatchilarini o‘z ichiga olmaydi. Belgiya axborot operatsiyalari guruhi 60 dan ortiq, Niderlandiya kiber operatsiyalar qo‘mondonligi 250, Norvegiya kiber qo‘mondonligi 1230, Polsha kiber mudofaa kuchlari qo‘mondonligi 2000 va kiber operatsiyalar markazi 500, Chexiya kiberkuchlar va axborot operatsiyalari qo‘mondonligi 500 xodimga ega. AQSH Mudofaa vazirligi operatsiyalari orasida axboriy-psixologik operatsiyalar mavjud91.

Axboriy tahdidlarning eng xavflisi – davlat siyosatini ta’minlashga halaqit berayotganlaridir. Chunki agar shaxsga salbiy tasir tor doiradagi odamlarni qamrab olsa, davlat va jamiyatga tahdid butun bir mamlakat, xalq tinchligini xavf ostiga quyadi. Bu juda katta va jiddiy muammodir.

Ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta’sir yo‘nalishlari quyidagilardir:

- Yot g‘oyalarning erkin tarqalishi;
- Radikal va ekstremistik qarashlar;
- Mutaassib diniy kontentlar;
- Milliy qadriyatlar va tarixni kamsituvchi materiallar.
- Axloqiy buzilish va madaniyatsizlik targ‘iboti

---

[89] Барсегян В.М. “Политическая активность молодежи как канал социальной мобильности в современном российском обществе” дис. кан. пол. наук. - Москва, -2015. Стр 17.

[90] Умаров Б., Жабборов Ш. Глобаллашув шароитида маънавий тарбия муаммолари. -Т.: “Академия”, 2011.-Б.117.

[91] Жуманова С. Ахборот-психологик уруш даврида медиаистеъмоли: нималарга эътибор қаратиш керак? https://uz24.uz/uz/articles/axborot-urushi-2-27

- Axloqsiz videolar, beadab shevalar, zoʻravonlik va masxarachilikni targʻib qiluvchi kontentlar;
- “Ibrat emas, shovqin” orqali layk orttirish maqsadida tarbiyaviy meyorlarni buzuvchi harakatlar.
- Yoshlarda psixologik zaiflik va identifikatsiya muammosi
- Virtual hayot va real hayot oʻrtasidagi tafovut oqibatida oʻz-oʻzini topolmaslik;
- “Layk” va “populyarlik” uchun shaxsiy qadriyatlardan voz kechish;
- Tez boyish, tez mashhur boʻlish kabi yolgʻon gʻoyalarning ta’siri.

Mafkuraviy immunitetni shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlardan ongli foydalanish uchun eng muhim vazifalarga quyidagilarni kiritish mumkin:

Mediasavodxonlikni oshirish ya’ni, axborot manbalari bilan tanishish, feyk kontentni aniqlash, tahlil qilish koʻnikmalarini shakllantirish.

Ma’naviy yetuk blogerlar faoliyatini qoʻllab-quvvatlash. Milliy gʻoya, vatanparvarlik, ta’lim, ilm, tarix mavzularida faol chiqishlar qilish.

Ijobiy kontentlarni ragʻbatlantirish. Ijtimoiy tarmoqlarda tarbiyaviy va ma’naviy mazmundagi roliklar, postlar, suhbatlar va musobaqalarni koʻpaytirish.

Onlayn ma’naviyat maydonlarini yaratish. Ziyonet, Muloqot.uz, Yoshlar online kabi platformalarni rivojlantirish.

Yoshlar orasida gʻoyaviy barqarorlikni saqlash uchun tarmoqda faol profilaktika ishlari olib borilishi kerak. Jumladan:

- Ekstremistik va buzgʻunchi kontentlarni tezkor aniqlash va bloklash;
- Yoshlar ongida milliy, ma’naviy va diniy bagʻrikenglik gʻoyalarini mustahkamlash;
- Shaxsiy tarbiya, oila qadriyati va moddiy emas ma’naviy yutuqlarni ustuvorlashtirish;
- Ma’naviyatni targʻib qiluvchi chellenjlar, fleshmoblar va ijtimoiy aksiyalar tashkil etish.
- Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarning dunyoqarashi va shaxsiylik hissiyotiga ijobiy ta’sir etuvchi milliy qadriyatlarimiz targʻibotini kuchaytirish.

Keyingi vaqtlarda raqamlashayotgan ijtimoiy muhit yoshlarning shaxs sifatida shakllanishiga jiddiy ta’sir koʻrsatmoqda. Ular koʻpincha oʻz hayotini virtual hayot bilan solishtirishga, real hayotda oʻzini namoyon eta olmagan yoshlar esa ijtimoiy tarmoqlardagi "ideal obrazlar" ortidan oʻzini yoʻqotishga moyil boʻlmoqda.

Bunday holatlarda yoshlarda shaxsiy qadriyatlar susayadi, moddiy yutuq va tan olinishga boʻlgan ehtiyoj kuchayadi. Ijtimoiy masofa va depressiya holatlari koʻpayadi. Ma’naviy tarbiya olishga, kitob oʻqishga, oilaviy muhokama va jamoa hayotida faol boʻlishga qiziqish pasayadi. Shu sabab, ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy rivojlanish, insonparvarlik, ma’naviy muvozanat mavzularida kontent yaratish talab etilmoqda.

AJDODLARIMIZ MEROSINING YOSHLAR MA'NAVIY-MAFKURAVIY KAMOLOTIDAGI ROLI

Salamov Xurshid Bariddinovich
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada IX-XII va XIV asr oxiri va XV asr Oʻrta Osiyo xalqlari ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy, maʻdaniy-maʻnaviy, maʻrifiy hayotida tub burilishlar, Temuriylar davridagi yuksalgan ilm va fanni yuksalishi, Mirzo Ulugʻbekni fan, madaniyat va maʻrifat rivojiga qoʻshgan hissasi, Alisher Navoiyning asarlarida odob-axloq, maʻnaviy yetuklik kabi sifatlar tahlil etilgan.

Kalit soʻzlar: Vatanparvarlik, maʻnaviyat, maʻrifat, renossans, insonparvarlik, tenglik, adolat, ma'rifat.

Аннотация

В данной стате рассматриваются коренные изменения в социально-экономической, политической, культурно-духовной, просветителской жизни народов Средней Азии IX-XII и в конце XIV и XV веках, подем передовых знаний и науки в период Тимуридов. В произведениях Алишера Навои анализируются наука, культура Мирзо Улугбека и вклад Алишера Навои в развитие благосостояния, таких качеств, как нравственност и духовная зрелост.

Ключевые слова: Патриотизм, духовност, просвещеэние, ренессанс, гуманност, равенство, справедливост, просвещение.

Annotation

This article examines the fundamental changes in the socio-economic, political, cultural, spiritual, and educational life of the peoples of Central Asia in the late 9 th and 12th, 14th and 15th centuries, the rise of advanced knowledge and science during the Timurid period. The works of Alisher Navoi analyze science, the culture of Mirzo Ulugbek, and Alisher Navoiʻs contribution to the development of well-being, such qualities as morality and spiritual maturity.

Key words: Patriotism, spirituality, enlightenment, renaissance, humanity, equality, justice, enlightenment.

Oʻzbekiston oʻzining tarixida buyuk madaniy yuksalishlar uygʻunligini shakllantirgan, ular vositasida mutloqo yangicha sivilizatsiyalar, yangicha madaniy-ma'naviy qadriyatlar yaratgan oʻlkadir. Oʻzbek xalqi oʻzining oʻtmish tarixida bir necha bor Uygʻonish davrlariни шакллантира олган ҳудуднинг қадимий халқларидан биридир. Бундай Уйғониш даврларини юзага чиқаришда аждодларимизнинг диний ва дунёвий қадриятлари, урф-одатлари, маданияти ва бу ўлкада илму-урфон учун яратилган шарт-шароитлар асос бўлиб хизмат қилган. Шу боис бу ўлкадан Abu Nasr Farobiy, Imom at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Imom al-Buxoriy, Abu Mansur Moturidiy, Bahouddin Naqshband, Burxoniddin Margʻiloniy, Al-Xorazmiy, Najmiddin Kubro, Ahmad Fargʻoniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi Ренессанснинг асосини қўйиб берган улуғ алломалар етишиб чиққан.

Islomiy qadriyatlarni, Qur'oni Karim, Muhammad paygʻambarimizning Hadislarini oʻrganish asnosida ularda, milliy ma'naviyatimiz uchun juda ham muhim boʻlgan bironta ham masala e'tibordan chetda qolmaganini koʻrishimiz mumkin. Ulardagi odob-axloq,, halolik va poklik, iymon-e'tiqod va vijdod, mehr-oqibat, ogʻir sinovlarga bardoshli boʻlish, bir-birini moddiy-ma'naviy, ruhiy qoʻllab-quvvatlash, hamdard, hamnafas, hamfikr, yelkadosh boʻlish, tinchlik osudalikni saqlash, mehnat qilib, birovlarning haqiga xiyonat qilmasdan, poraxoʻrlik qilmasdan halol pokiza yashash haqidagi va boshqa gʻoyalar, ta'limotlar umuminsoniyatga bevosita daxldordir.

Biz oʻz millatimizni, milliy urf-odatlarimiz va ma'naviyatimizni islom dini ta'limotisiz tasavvur eta olmaymiz. Diniy qadriyatlar, islomiy tushunchalar hayotimiz, ongimiz, qalbimiz, jismu jonimizga

shu qadar singib ketganki, ularsiz oʻzligimizni yoʻqotamiz. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Toshkentda ish boshlagan Islom Hamkorlik tashkilotiga aʼzo mamlakatlar Tashqi ishlar vazirlari kengashi majlisining ochilish marosimida: Xalqimizning ming yillik tarixini, bugungi maʼnaviy hayotini, dinu diyonatimizni islom dinisiz tasavvur eta olmasligimizni, qolaversa, islom dini tinchlikka, maʼrifatga va maʼnaviy boylikka daʼvat etadigan din ekanligini taʼkidlab, "Shu maʼnoda bizning buyuk ajdodlarimiz - Islom dunyosining mutafakkirlari yutuqlari, ularning jahon tamadduni taraqqiyotiga qoʻshgan mislsiz hissalarini oʻrganish va ommalashtirish oʻta muhim ahamiyatga ega. Oʻzbekiston islomiy madaniyat noyob merosiga ega va Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, al-Xorazmiy, Imom al-Moturidiy va boshqa buyuk arboblarning nomlari nafaqat musulmon mamlakatlari va butun dunyoga yaxshi tanish"[1] , degan chuqur maʼnoli soʻzlari fikrimizga yorqin misol boʻladi.

Shuningdek, Shavkat Mirziyoyev Oʻzbekiston davlat mustaqilligining oʻttiz uch yilligiga bagʻishlangan tantanali marosimdagi nutqida Yangi Oʻzbekistonni barpo etishda asosiy eʼtibor nimalarga qaratilayotgani haqida gapirib, quyidagilarni bayon etdi: "Yangi Oʻzbekistonni barpo etishda asosiy eʼtibor 5 ta ustuvor yoʻnalishga qaratilmoqda. Bular: sifatli taʼlim tizimini yoʻlga qoʻyish, biznesni rivojlantirish, korrupsiyadan xoli, adolatli sud tizimini yaratish, sogʻliqni saqlash sohasini tubdan yaxshilash va ekologik barqarorlikni taʼminlash. Muammolarimizning yechimi, savollarimizning javobi faqat va faqat taʼlimda. Hamma eshiklarni ochadigan kalit ham – faqat va faqat taʼlim va tarbiyadir"[2].

Yurtboshimizning ushbu takliflari mohiyatidan anglash mumkinki, oʻzlikni anglash, yoshlar maʼnaviy-mafkuraviy kamolotida dunyoviy va diniy qadriyatlarning namoyon boʻlishi, ilm-maʼrifat, uchinchi Renesansga xos dunyoqarash bilan, say-harakat bilan yashashga har bir yoshni daʼvat etadi.

Bizga maʼlumki, IX asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda vujudga kelgan mustaqil davlatlar xalqaro iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning oʻsishi nafaqat tabiiy, texnikaviy balki ijtimoiy-gumanitar fanlarni ham taraqqiy etishiga sabab boʻldi. Koʻpgina hukmdorlar oʻz saroylarida faylasuflar, tarixchilar, shoirlar va yozuvchilarni, musiqashunoslar va munajjimlarni, diniy ulamolar, shayxlar, imomlar va huquqshunoslarni bir soʻz bilan aytganda barcha donishmandlarni toʻplab, ilm ahllariga muruvvat koʻrsatib homiylik qilganliklari, oʻsha davrdagi ilm-fan va madaniyat, maʼnaviyat va maʼrifat taraqqiyotiga oʻzining taʼsirini koʻrsatmasdan qolmadi.

Jamiyat taraqqiyoti oʻrtaga qoʻygan obyektiv talab va ehtiyojlar asosida hamda yaratib berilgan qulay shart-sharoit va imkoniyatlar tufayli IX-XII asrlarda Turkistonda ilm-fan va madaniyat, maʼnaviyat va maʼrifat gurkirab rivojlangan, Uygʻonish jarayoni roʻy bergan.

Ana shu davrlarda Sharq va Gʻarbda oʻrta asr matematika ilmi va maktabining asoschilari, "Ikkinchi muallim" yoki "Sharq Aristoteli" unvoniga sazovor boʻlgan buyuk allomalar, tibbiyot ilmining eng yuqori choʻqqisi "Shayx ul-Rais" yoki "Olimlar podshohi" , Sharqninggina emas, balki butun insoniyatning ham faxr-iftihori boʻlgan qomusiy aql egalari, islom dini, madaniyati va fanida, Hadis ilmining buyuk shayxlari behisob darajada koʻp yetishdilar.

IX-XII asrlarda Sharqda Turonu Turkistonda ilk bor roʻy bergan Uygʻonish haqиda akademik M.Xayrullayev shunday yozgan: « IX-XII asrlarga kelib… ilmiy madaniy yuksalish Bagʻdoddan Movarounnahr, Xuroson yerlariga koʻchdi, bu davr turli ilm, adabiyot sohasida buyuk siymolarni yetishtirdi. Bu madaniy toʻlqin Movarounnahrni butun islom dunyosida ilmiy madaniy markaz sifatida nom qozonishga olib keldi. Bu davrni Markaziy Osiyo Uygʻonish davri-Renesansi deb, atamoq mumkin. Bu davr madaniyat yutuqlari Gʻarbiy Yevropa mamlakatlari madaniyati rivojiga ham ijobiy taʼsir koʻrsatgan. U yerdagi XV-XVI asr renesansi madaniy yuksalishida muhim omillardan biri boʻldi»[3].

Dastlabki Uygʻonish davrida Movarounnahr va Xurosondan, ayniqsa, Xorazm va Buxorodan yetishib chiqqan buyuk olimlar Damashq, Qohira, Bagʻdod, Kufa, Basra singari yirik shaharlarga borib oʻzlarining yorqin va betakror ijodlari, bebaho aql-idrok va tafakkurlari bilan jahon sivilizatsiyasiga katta hissa qoʻshganlar. IX asrda Bagʻdodda tashkil etilgan "Baytul-hikma" (Donishmandlar uyi)da nomlari dunyoga mashhur alloma va mutafakkirlarimiz ustozlik qilganlar. Ular ijodida Sharq va Gʻarb

madaniyati, ma'rifati yutuqlari, eng ilg'or g'oya va ta'limotlar sintezlashgan. Bu davrda yurtimiz jahon sivilizatsiyasining markazlaridan hisoblangan.

Xerman Vamberi Samarqand o'rta asr dunyosining asl madaniy-ma'naviy va savdo maskanlaridan biriga aylanganligini quyidagicha ifodalagan: «Samarqandning butun Osiyo savdosida mol ombori o'rnini olganini fahmlash juda oson deb o'ylaymiz. Bu yerda Hindistondan juda ko'p attorlik va bo'yoq tijorat karvonlari kelib turardi. Xitoy bu yerga ipak gazlamalar, chinni kosalar, qadahlar, mushk, qimmatbaho toshlar yuborardi.Mamlakatning shimol tarafidan noyob po'stinlar kelar edi. Ushbu turli iqlimlarning mollari Samarqand bozorlarida toy-toy bog'lanib, Osiyoning eng katta shaharlariga va Buyuk Ipak yo'li orqali G'arbiy Yevropaga jo'natilar edi. Nihoyatda qo'rqinchli zamonlar bo'lishiga qaramay, Temut hokimiyatining soyasi tushgan yerlarning barchasida savdo juda jonli va xavfsiz edi. Biz qayta-qayta zikr etgan Ispaniya elchilari bunga eng ishonchli shohiddirlar»[8].

Har bir zamon o'zining ulug' siymolarini yaratgan va yaratadi. XIV-XV asrlarda bir qancha buyuk olimlar, nomi dunyoga mashhur ulug' shoir va mutafakkirlarni yetishtirdi. Alisher Navoiy ana shunday buyuk zotlardan biri hisoblanadi.

Navoiy insoniyat o'tmish madaniy-ma'naviy merosiga, diniy-axloqiy, falsafiy ta'limotlariga hech qachon befarq bo'lmagan. U bashariyat mutafakkirlari tomonidan turli davrlar va tillarda yaratilgan barcha tarixiy, badiiy, falsafiy, diniy, axloqiy mazmundagi kitoblarni o'rgangan.

Alisher Navoiy asarlari jamiki odamizotga mehnat va halollikdan, do'stlik va hamkorlikdan, rostgo'ylik, soflik va samimiylikdan muhim hayotiy saboq bermoqda, Buning ustiga xaromxo'rlik va adolatsizlikni, o'zaro nizo va qonli to'qnashuvlarni, vayronagarchiliklarga sabab bo'ladigan urushlarni Keskin qoralagan. Ana shu ma'noda olganda Alisher Navoiy ta'limoti faqat milliy ahamiyatga ega bo'lib qolmasdan, umumbashariy qimmatga ham egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev Islom dinini muhofaza qilishga chaqirdi. https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-37689456
2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz uch yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. https://president.uz/uz/lists/view/7519
3. Ma'naviyat yulduzlari. T., Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1999, 387-bet.
4. Xerman Vamberi. Buxoro yoxud Movarounnaxr tarixi. T., G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990, 55 bet.

BADIIY OBRAZLAR ORQALI O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIKNI SHAKLLANTIRISH

Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova
Renessans ta’lim universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada badiiy obrazlar vositasida o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning mazmuni, badiiy obrazlar vositasida vatanparvarlikni shakllantirishning samarali metodlari, rivojlantiruvchi texnologiyalar pedagogik jihatdan asoslangan, shuningdek, badiiy obrazlar vositasida o‘spirin-o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda mustaqil ta’limni tashkil etish metodikasini takomillashtirish, amaliy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish hamda o‘quvchilarning vatanparvarlik ruhida tarbiyalanganlik darajasini baholovchi mezonlar asoslangan

Kalit so‘zlar: badiy obraz, ijobiy qahramon, kitobxonlik, ta’lim, tarbiya, o‘spirin, mustaqil ta’lim, vatanparvarlik.

Аннотации

В данной статье рассматриваются содержание патриотического воспитания подростков через художественные образы, эффективные методы патриотического воспитания через художественные образы, педагогически обоснованные технологии развития, а также совершенствование методики практического воспитания патриотического воспитания подростков через художественные образы. рекомендаций и критериев оценки уровня патриотической воспитанности студентов

Ключевые слова: художественный образ, положительный герой, чтение, образование, воспитание, отрочество, самостоятельное воспитание, патриотизм.

Annotation

This article discusses the content of patriotic education of adolescents through artistic images, effective methods of patriotic education through artistic images, pedagogically sound development technologies, as well as improving the methodology for the practical education of patriotic education of adolescents through artistic images. recommendations and criteria for assessing the level of patriotic education of students

Keywords: artistic image, positive hero, reading, education, upbringing, adolescence, self-education, patriotism

O‘zbekistonda 2017 yilning 13 sentabrida respublika Prezidentining “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi[92] Qarori qabul qilindi. Unda “jamiyat hayotida ezgu qadriyat va an’analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma’naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan kitobxonlik madaniyatini oshirish” maqsadga muvofiqligi ko‘rsatilgan.

Badiiy adabiyotlar hamda badiiy obrazlarning shaxs ruhiyatini rivojlantirish, badiiy obrazlar orqali o‘quvchilarda vatanga sadoqatni shakllantirish murakkab pedagogik jarayon sanaladi, Ushb jarayonning bosh maqsadi esa o‘zida umuminsoniy qadriyatlarni, axloqiy fazilatlarni namoyon etgan badiiy qahramonlarning hayoti, faoliyati, o‘y xayollari, ruhiy kechinmalari asosida o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

---

[92] O‘zbekistonda 2017 yilning 13 sentyabrida respublika Prezidentining “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi[92] PQ- 3271 13.09.2017 Qarori

Badiiy obrazlar orqali oʻquvchilarda vatanga sadoqatni shakllantirishda quyidagi vazifalarni amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir

1. Oʻquvchilarda badiiy adabiyotga nisbatan qiziqishni uygʻotish; Xususan:
2. Ulardan oʻzlariga muayyan xulosalarni chiqara olish koʻnikmalarini hosil qilish;
3. Badiiy adabiyotlarda tasvirlangan qahramonlarning hayoti, faoliti, turmush tarzi, oʻy xayollari, ruhiy kechinmalarini tushuna olish;
4. Ijobiy qahramonlardan namuna olish, salbiy qahramonlardan nafratlanishga nisbatan ehtiyojni yuzaga keltirish;
5. Ijobiy qahramonlarning hayotini oʻquvchilarga mohirona, ta'sirchan yetkazib berish;
6. Ijobiy qahramonlarning hayoti va faoliyatida xayolan ular bilan birga boʻlish, harakat qilish muayyan qiyinchilik hamda muammolarning yechimini birga topishga intilish koʻnikmasini hosil qilish;
7. Badiiy obrazlar vositasida oʻquvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning metodik ta'minoti tuzilmasini ishlab chiqish va mexanizmini takomillashtirish;
8. Badiiy obrazlar vositasida oʻquvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga yoʻnaltirilgan rivojlantiruvchi texnologiyalar va ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini baholash;
9. Badiiy obrazlar vositasida oʻquvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalanganlik darajasini baholovchi mezonlarni asoslash;
10. Oʻquvchilarning yosh senzini ularning fiziologik, psixologik ehtiyojlarini hisobga olgan holda mutoalabop kitoblar taqdimotini tashkil qilish.

Ijobiy qahramonlar timsolida namoyon boʻlgan Vatanga sadoqatni shakllantirishda:

- oʻquvchi yoshlar tafakurida oʻzlikni anglash, tarixiy xotiraga sadoqatni shakllantirish;
- milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, vatanga sadoqatni kamol toptirish;
- millatimizga xos boʻlgan iymon-e'tiqod, insof-diyonat, halollik, mehr-oqibat sharmu-hayo kabi fazilatlarni yanada yuksaltirish;
- oʻquvchilar ongida va qalbida Yagona vatan tushunchasini shakllantirish va rivojlantirish;

Mazkur vazifalarni ijobiy hal etish muvaffaqiyati quyidagi omillarni inobatga olish asosida ta'minlanishi zarur

1. Fan oʻqituvchilarining badiiy obraz (ijobiy qahramonlar), toʻgʻrisida boy ma'lumotga egaligi.
2. Oʻquv muassasalarining katta miqdordagi badiiy asarlar zahirasiga egaligi. (maktab kutubxonasida oʻquvchilarning qiziqishlarini e'tiborga olgan holda badiiy adabiyotlar bilan boyitish, oʻquvchilar oʻrtasida "Men sevgan qahramon mavzusida" soʻrovnomalar tashkil etish)
3. Badiiy obrazlar vositasida oʻspirinlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiluvchi metod va rivojlantiruvchi texnologiyalar asoslanganligi.
4. Oʻspirinlarda badiiy asarlarni oʻrganish, ularning qahramonlari hayoti va faoliyatini bilishga nisbatan qiziqish va ehtiyojning mavjudligi
5. Oʻspirinlar oʻrtasida badiiy adabiyotlar va ularda ilgari surilgan mazmunni targʻib etishga yoʻnaltirilgan faoliyat yoʻlga qoʻyilganligi. (Turli tadbirlarda A. Temur, J.Manguberdi, Alpomish, Goʻroʻgʻli va boshqa xalq qahramonlari obrazlarini oʻquvchilar oʻzlari ijrosida shakllantirishini tashkillashtirish)
7. Ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ular faoliyatini mazkur jarayonga yoʻnaltirilganligi (Ommaviy axborot vositalari orqali namoyish etiladigan Yosh kitobxon, Zakovat, Bilimlar bellashuvi kabi bir qator koʻrsatuvlar misolida vatanga, kitobga, adabiyotga, mehr uygʻotish)
8. Oilada kitobxonlik faoliyatini tashkil etishga nisbatan ragʻbatning mavjudligi va hakozo (har bir oilada bolaning kichkina boʻlsa ham oʻz shaxsiy kutubxonasini tashkil qilish, kutubxonada oʻzi sevgan qahramonlar timsoli gavdalangan adabiyotlarning boʻlishi, oilada davrasida asar qahramonlari toʻgʻrisida bahs-munozaralar olib borish va bolani ragʻbatlantirish)

Badiiy obrazlar vositasida oʻspirinlarda vatanga sadoqatni shakllantirishda Vatani xalqi uning ozodligi, osoyishtaligi farovonligi uchun fido boʻlgan Toʻmaris, Spitamen, Najmiddin Kubro kabi xalq qahramonlari xalq ogʻzaki ijodi namunalari Alpomish, Kuntugʻmish, Goʻroʻgʻlidek san'at durdonalari

Xorazmiy, Beruniylarning dunyoviy kashfiyotlari, Navoiyning komil inson haqidagi falsafiy mushohadalari, zulm istibdoddan qutulish uchun xalqni ma'rifatli, bilimli bo'lishga chorlagan, ularni milliy uyg'onishga da'vat etgan A.Avloniy, Munavvar Qori, M.Behbudiy, A. Fitratlarning ibratli hayotlari, komillik, poklik mardlik g'oyalarini badiiy obrazlar orqali o'quvchilarga singdirish shart.

Vatanparvarlik tarbiyasida xalq dostonlarining ham ahamiyati katta. "Xalq dostonlari har bir xalq, millatning ma'naviy qiyofasi, uning tarixi, qadriyatlarini mukammal aks ettiradi. Dostonlarda har bir xalqning urf-odati, milliy o'ziga xosligi yaqqol ko'rinib turadi.

Masalan "Kuntug'mish" dostoni bilan o'quvchilar maktab darsliklarida tanishishadi. Ushbu doston o'zining qiziqarli voqealarga boyligi, o'ynoqi, ravon tili, nafisligi bilan o'quvchi va tinglovchini lol qoldiradi. Doston qahramoni Kuntug'mish yolg'iz bo'lib, u o'n to'rt yoshga to'lguncha ilm-hunar, kasb o'rganadi. Kuntug'mish o'z maqsadiga sodiq, har qanday sharoitda tushkunlikka tushmaydigan, fe'l-atvorida havas qiladigan, ergashadigan insoniy sifatlar juda ko'p shaxs. Dostonni sinchiklab o'qiganda, bunga ishonch hosil qilinadi. Masalan: Dostonning bosh qahramoni Kuntug'mish yolg'iz, erka o'g'il bo'lishiga qaramasdan, aqlli, bilimli, jasoratli, elga g'amxo'r, xotini, bolalariga mehribon, vafodor inson. Kuntug'mish va Xolbeka bir mo'jiza bilan Buvraxon jazosidan omon qolib, sahroda och, tashna qolishadi hayotdan umidini uzgan yori Xolbekaning "Meni tashlab ketaver, yo'qsa o'zing ham halok bo'lasan", degan iltijosiga "Bir g'ayrat qil, yo'limiz yaqin qoldi", deb dalda beradi, unga vafodorligini quyidagicha bayon qiladi: Po'lat nayza qor ostida yotarmi, Temir nayzang egovlasang o'tarmi, Sening to'rang nomardlardan emasdir [93], deb unga og'ir kunida bir-birovini tashlab ketmaslikni, doimiy birga bo'lishlari uchun intiladilar va kuch to'plab o'rmonga borib, yovvoyi mevalardan yeb o'limdan omon qolishadi. Shu doston orqali Kuntug'mish va Xolbekaning sabr-toqati, vafodorligi, og'ir kunida ham bir-biriga xiyonat qilmay, qo'llab quvvatlashlarini o'rnak qilib ko'rsatsa bo'ladi.

Xolbeka siymosi ham dostonda alohida mehr, iliqlik bilan tasvirlanadi. Xolbeka o'z xulqi va fazilatlari bilan har jihatdan Kuntug'mishga teng va munosib bo'lgan inson. O'spirin qizlarda Xolbeka obrazi orqali katta hayotga, oilaga, samimiylik, bardoshlilikka tayyorlash milliy g'urur, bergan va'daga vofodorlik, bir so'zlilikni o'rgatish mumkin.

Badiiy obraz vostasida vatanparvarlik tuyg'usini tarbiyalash muammosi xalq ta'limi tizimi tayanch o'rta ta'lim tizimining 7 sinfidagi "Adabiyot" darsligida berilgan Yusuf xos Hojibning Qutadg'u bilig asari orqali ham o'quvchilarda vatanparvarlik ruhini singdirishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi**.** «Qutadg'u bilig» markaziga 4 masala qo'yilib, ular 4 obraz vositasida ochib berilgan: birinchisi - *adolat* bo'lib, u podshoh Kuntug'di timsolida, ikkinchisi - *davlat* bo'lib, vazir Oyto'ldi, uchinchisi - *aql* bo'lib, vazirning o'g'li Ugdilmish, to'rtinchisi - *qanoat* bo'lib, uning qarindoshi O'zg'urmish qiyofasida tasvirlanadi. Shunga muvofiq ravishda qo'yilgan masalalar voqealar rivoji, qahramonlarning o'zaro suhbati, bahs munozarasi, savol-javoblari, pand nasihatlari vositasida hal qilinadi. Asarda bahsli masalalar yuzasidan ham ilm, odob-axloq, adolat, insoniylik, diyonat, mehr-shafqat, sabr-toqat doirasida fikr yuritadi hamda podshoh va amaldorlardan tortib dehqonu hunarmandgacha - jamiyatdagi barcha toifalarning huquq va burchlari haqida o'z mulohazalarini bildiradi.

Vaholanki, adolat, qanoat, aql o'spirin yoshlarda hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitidagi turmush qiyinchiliklariga qanoat hosil qilishga o'rgatadi. Xususan, yoshlar o'rtasida uchrab turgan moddiylikka intilish, tez boyib ketishga mayillik sababli ijtimoiy hayotlar o'spirin yoshlar o'rtasida urchib borayotgan illat onlayn qimor o'yinlariga berilmaslikni, internet tarmoqlaridan behudaga keraksiz ma'lumotlarga, o'yinlarga vaqt sarflamaslikka o'rgatadi.

Borliq haqidagi bilimlarga to'xtalgan Yusuf Xos Hojib odam bilishi mumkin bo'lmagan narsa, bilim bilan yechilmaydigan jumboq yo'q, bilim tufayli osmon sari ham yo'l ochiladi, deydi; bilish uchun esa izlanish, intilish, o'rganish lozim, deb izoh beradi. Masalan asardagi birinchi Adolat

[93] Sultonov Olim, Sunnat Ahmedov, Rahmon Qo'chqorov, Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik majmua T.: O'zbekiston 2010

(Kuntug‘di) obrazi orqali dars jayonida, oila davrasida vatanga sadoqatli bo‘lish uchun avvalo yaxshi o‘zlashtirish, ko‘p kitob mutoala qilish, do‘stlar va oilada hurmat qozonish, o‘quvchilarga berilayotgan imkoniyatlardan kengroq foydalanish, kelajakda egallaydigan kasbining mohir ustasi bo‘lish uchun maktab davridanoq harakatda bo‘lishi lozimligi tushuntiriladi

Ikkinchi Davlat (Oyto‘ldi) obrazi orqali boylik, baraka, omad, baxt, qudrat ma’nolarini o‘zida jamlagan, hukmdorning tayanchi, uning beliga quvvat, qo‘ziga nur, mulkiga farovonlik baxsh etuvchi bosh maslahatchini tasvirlaydi. Asardagi Oyto‘ldining umri foniy, Davlat, Baxt, Omad degan narsalar abadiy emas, u go‘yoki osmondagi Oy singari goh to‘lib balqiydi, goh Hilol singari noziklashib, quvvatdan ketadi, orada ko‘rinmay qolishi ham mumkinligi to‘g‘risida boylik, omad, davlatning umrboqiymasligi, undan oqilona foydalanish, kelgusi avlodga yetkazishda uning vorisi, o‘g‘li O‘gdulmish timsolida bayon qiladi. Asar qahramonlari orqali o‘quvchilarda o‘tkinchi boylik ketidan quvmaslik, faqatgina o‘zining bilimi, intilish va harakatlari (ya’ni maktab davridanoq turli olimpiada va tanlovlarda ishtirok etish, g‘oliblikka intilish, imkoniyatlardan foydalanish) orqali o‘z bilim va tafakkuri orqali erishishni tushuntiriladi.

Asli asarning bosh qahramoni O‘gdulmish, ya’ni Aql va Bilimdir. Shu sababli kitobning asl nomi ham «Qutadg‘u bilig» («Baxtga eltuvchi bilim»). Baxt, qut-baraka, omad, qudrat manbai bo‘lmish bilim bilan bog‘liqdir. Asardagi to‘rtinchi timsol — *qanoat* bo‘lib, agar har bir jamiyatda, qanoat bo‘lmas ekan uning oqibati ayanchli bo‘lishi mumkinligi to‘g‘risida yozilgan.

Asar qahramonlari jonli shaxslar Kuntug‘di — adolatli, insofli hukmdor, Oyto‘ldi — donishmand, tadbirli, tajribali alloma, murakkab xarakterli shaxs. O‘quvchilarga asar qahramonlari Adolat (Kuntug‘di) orqali, davlatni boshqarishda avvalo adolatni birinchi o‘ringa qo‘yishni, yurtni adolat bilan boshqarishni, nafaqat podshohlar balki oilada, jamiyatda, ilm maskanlarida, mahallada ham adolat o‘rnatilishi lozim ekanligini ta’kidlaydi. Yusuf Xos Hojib tasavvuf g‘oyalariga, haqiqiy taqvo egalariga yuksak ehtirom bilan qaraydi, ammo jamiyat, xalq baxti uchun, Adolat tantanasi uchun o‘z umrini bag‘ishlash uning bosh yo‘nalishi bo‘lib qoladi. Uning suyukli qahramoni O‘gdulmish — Aql va Bilim egasi, umrini Adolat xizmatiga bag‘ishlagan shaxsdir. «Qutadg‘u bilig» qahramonlari faqat to‘rt kishi emas, uning asari badiiy umumlashmalarni hayotdan uzib aks ettirgan deb bo‘lmaydi. O‘quvchilarda vatanparvarlik, adolatlilik, mehr-oqibat, saxovatlilik, do‘stga muhabbat, sadoqat tuyg‘ularini shakllantirishda dostonning ahamiyati katta.

Xulosa qilib aytganda badiiy obrazlar orqali vatanga sadoqatni shakllantirish yuqorida bayon qilingan mulohazalar asosida tashkillashtirilishi o‘quvchi-yoshlarni faol davr talabiga javob bera oladigan, zukko, intellektual salohiyati keng, dunyoqarashi teran jamiyatimizning faol ishtirokchilariga aylantirishga xizmat qiladi

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Sh. Mirziyoyev. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. Toshkent. 2020 y.
2. Sh. Mirziyoyev. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent O‘zbekiston 2017 y.
3. O‘zbekistonda 2017 yilning 13 sentabrida respublika Prezidentining “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi[1] PQ- 3271 13.09.2017 Qarori
4. T. Alimardonov Amir Temur imperiyasi. Toshkent 2021 y.
5. Abdulla Sher, Bahodir Husanov Axloq falsafasi. Nafosat falsafasi. Toshkent – 2008 y.
6. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. Toshkent. Ma’naviyat -2000 y.
7. A. Mavrulov. Ma’naviy barkamol inson tarbiyasi. Toshkent O‘zbekiston 2008 y.
8. Sultonov Olim, Sunnat Ahmedov, Rahmon Qo‘chqorov, Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik majmua T.: O‘zbekiston 2010

IJTIMOIY KONFLIKTLARNING JAMIYATDA NAMOYON BOʻLISHINING OʻZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yesenkulova Nafisa
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi
tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada jamiyatda ijtimoiy konfliktlarning oʻziga xos koʻrinishlari va talqinlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, unda ijtimoiy ziddiyat jamiyatdagi turli guruhlar yoki shaxslar oʻrtasidagi raqobatdosh manfaatlar yoki bir-biriga mos kelmaydigan maqsadlar natijasi ekanligi, resurslar, hokimiyat yoki ijtimoiy me'yorlarni taqsimlashdagi adolatsizliklar natijasi ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit soʻzlar: *inson, ziddiyat, ijtimoiy ziddiyat, etnik ziddiyat, mojaro, resurs, sotsiologiya, siyosat, iqtisod, falsafa, manfaat, konsensus.*

Аннотация

В данной стате рассматриваются конкретные проявления и трактовки социалных конфликтов в общэстве. Это также предполагает, что социалный конфликт является резултатом конкурирующих интересов или несовместимых селей между различными группами или отделными людми в общэстве, а также резултатом неравенства в распределении ресурсов, власти или социалных норм.

Ключевые слова: *человек, конфликт, социалный конфликт, этнический конфликт, конфликт, ресурс, социология, политика, экономика, философия, интерес, консенсус.*

Annotation

This article examines the specific manifestations and interpretations of social conflicts in society. It also suggests that social conflict is the result of competing interests or incompatible goals between different groups or individuals in society, as well as the result of inequalities in the distribution of resources, power, or social norms.

Key words: *person, conflict, social conflict, ethnic conflict, conflict, resource, sociology, politics, economics, philosophy, interest, consensus.*

Bizga ma'lumki, u yoki bu qarama-qarshiliklar muammosi ilmiy adabiyotimizda ma'lum darajada rivojlangan. Biroq, konflikt nazariyasi haqida ham shunday deyish mumkin emas. Shu bilan birga, qarama-qarshilik va konflikt, bir tomondan, sinonim sifatida qaralishi mumkin emas, ikkinchi tomondan, bir-biriga qarama-qarshi qoʻyish mumkin emas. Qarama-qarshiliklar, tafovutlar zarur, ammo ziddiyat uchun yetarli shart emas. Qarama-qarshiliklar va ularni koʻtaruvchi kuchlar oʻzaro ta'sir qila boshlaganda, toʻqnashuvga aylanadi. Shunday qilib, konflikt tomonlarning qarama-qarshiligida ifodalangan obyektiv yoki subyektiv qarama-qarshiliklarning koʻrinishidir.

Shuni qoʻshimcha qilish kerakki, jamiyatdagi ijtimoiy konfliktlar subyektlari bu - mavhum kuchlar emas, balki kosmik yoki boshqa tabiat hodisalari emas, ayniqsa, xayoliy hodisalar (taqdir, shayton, noma'lum narsalar) emas, balki ijtimoiy konfliktlarning subyektlari bu aniq odamlar, shaxslar, guruhlar, ijtimoiy qatlamlar, siyosiy partiyalar yoki davlatlardir.

Ijtimoiy ziddiyat har doim kamida ikkita qarama-qarshi tomonni talab qiladi. Ularning harakatlari odatda bir-birini istisno qiladigan manfaatlarga erishishga qaratilgan va shuning uchun toʻqnash keladi. Barcha toʻqnashuvlar kuchli keskinlik bilan tavsiflanadi. Bu odamlarning xatti-harakatlarini u yoki bu tarzda oʻzgartirishga, moslashishga yoki berilgan vaziyatdan "oʻzini himoya qilishga" undaydi. Ilmiy adabiyotlarda, bizning fikrimizcha, ijtimoiy ziddiyatning eng toʻliqroq ta'rifini E.M. Babosov bergan deyish mumkin. Ya'ni "Ijtimoiy konflikt (lotincha – toʻqnashuv) – turli ijtimoiy jamoalar – sinflar, millatlar, davlatlar, ijtimoiy guruhlar, ijtimoiy institutlar va boshqalarning toʻqnashuvida ifodalangan ijtimoiy qarama-qarshiliklarning keskinlashuvining ekstremal holati.

Qarama-qarshilik yoki ular oʻrtasidagi manfaatlar, maqsadlar, rivojlanish tendensiyalari oʻrtasidagi sezilarli farq bor. Ijtimoiy ziddiyat muayyan ijtimoiy vaziyatda hal qilinishini talab qiladigan ijtimoiy muammoning paydo boʻlishi munosabati bilan rivojlanadi va hal qilinadi. Uning oʻziga xos sabablari bor, uning ijtimoiy tashuvchilari (sinflar, millatlar, ijtimoiy guruhlar va boshqalar), ma'lum funksiyalari, davomiyligi va zoʻravonlik darajasiga ega"[1].

Toʻgʻri, bu ta'rif masalaning asosiy mohiyatini qamrab olgan holda, konfliktning barcha xususiyatlarini — xususan uning psixologiyasini aks ettirmaydi. Bu xususiyatni Yu.G.Zaprudskiyning "Ijtimoiy konflikt" asarida ham koʻrish mumkin: "Ijtimoiy konflikt – ijtimoiy subyektlarning obyektiv bir-biridan farq qiluvchi manfaatlari, maqsadlari va rivojlanish tendensiyalari oʻrtasidagi ochiq yoki yashirin qarama-qarshilik holatidir. "Ijtimoiy konflikt" mavjud ijtimoiy tuzumga qarama-qarshilikka asoslangan ijtimoiy kuchlarning bilvosita toʻqnashuvi, yangi ijtimoiy birlik sari tarixiy harakatning oʻziga xos shakli"[2]. Aytilgan narsa odatda toʻgʻri, lekin juda keng. Kundalik, oilaviy, ish uchun joy yoʻq edi — bir soʻz bilan aytganda, "quyi darajadagi" nizolar. Va ularni e'tiborsiz qoldirmaslik kerak.

Jamiyat hayotining turli sohalarini oʻrganishda tadqiqotchilar odatda konfliktologik yondashuvdan foydalanadilar. Ijtimoiy tadqiqotlarga bunday yondashuv, masalan, ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlgan qadriyatlar ustidan shaxslar va guruhlar oʻrtasidagi raqobat nuqtayi nazaridan ijtimoiy jarayonlarga e'tibor qaratadi.

Konfliktning mohiyatini va uning tegishli hodisalardan farqini aniqroq tushunish uchun konflikt chegaralarini aniqlash kerak, ya'ni, uning makon va vaqtdagi tashqi chegaralari. Konflikt chegaralarini aniqlashning uchta jihatini ajratish mumkin: fazoviy, vaqtinchalik va tizim ichidagi.

Konfliktning fazoviy chegaralari konflikt yuzaga kelgan hudud bilan belgilanadi. Koʻrinib turibdiki, bu hudud minimal makondan (masalan, yashash maydonidan) butun dunyoga qadar juda farq qilishi mumkin. Turli miqyosdagi misollar: oshxonadagi janjal — va jahon urushi. Konfliktning fazoviy chegaralarini aniq belgilash, asosan, konflikt ishtirokchilari muammosi bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan xalqaro munosabatlarda muhim ahamiyatga ega. Yaqin tarixdagi shunga oʻxshash holat Togʻli Qorabogʻ, Dnestr boʻyi, Tojikiston, Shimoliy Kavkaz va boshqa joylarda millatlararo nizolar paytida bir necha bor yuzaga kelgan.

Vaqt chegaralari — konfliktning davomiyligi, uning boshlanishi va oxiri. Xususan, uning ishtirokchilarining muayyan vaqtdagi harakatlariga huquqiy baho berish konflikt boshlangan deb hisoblanishi, davom etayotganligi yoki allaqachon tugaganligiga bogʻliq. Bu, ayniqsa, mojaroga yangi qoʻshilganlarning rolini toʻgʻri baholash uchun muhimdir.

Konfliktning boshlanishi, bizning nuqtayi nazarimizdan, boshqa ishtirokchiga (nizolashayotgan tomon) qarshi qaratilgan obyektiv (tashqi) xatti-harakatlar bilan belgilanadi, agar u ushbu harakatlarni unga qarshi qaratilgan deb tan olsa va ularga qarshi tursa. Bu biroz murakkab formula shuni anglatadiki, mojaro boshlangan deb tan olinishi uchun kamida uchta mos shart kerak boʻladi:

1) birinchi ishtirokchi ongli ravishda va faol ravishda boshqa ishtirokchi (ya'ni uning raqibi) zarariga harakat qiladi. Bundan tashqari, harakatlar orqali biz jismoniy harakatlarni ham, ma'lumot uzatishni ham tushunamiz (ogʻzaki soʻz, bosma, televizor va boshqalar);

2) ikkinchi ishtirokchi (dushman) bu harakatlar uning manfaatlariga qarshi qaratilganligini anglab yetsa;

3) shu munosabat bilan uning oʻzi birinchi ishtirokchiga qarshi faol javob harakatlarini amalga oshiradi. Shu paytdan boshlab biz mojaro boshlangan deb hisoblashimiz mumkin.

Yuqorida aytilganlar shuni anglatadiki, agar faqat bitta ishtirokchi harakat qilsa yoki ishtirokchilar faqat aqliy operatsiyalarni bajarsa (xulq-atvorni rejalashtirish, dushmanning harakat yoʻnalishi haqida oʻylash, kelajakdagi mojaroning borishini bashorat qilish va boshqalar).

Aslida, boshqa tomon da'vo qilmaydigan faqat bir tomonning harakatlari, hatto tajovuzkor boʻlsa ham, hali konflikt deb atash mumkin emas. Ehtimol, moʻljallangan dushman bu harakatlarni toʻgʻri deb biladi; Ehtimol, u birinchi ishtirokchiga dushmanlik qilishdan qoʻrqadi va unga boʻysunadi yoki u boshqa fikrlarni boshqaradi. Asosiysi, u birinchi mavzuga nisbatan hech qanday chora koʻrmaydi. Ammo bu holatda tomonlar oʻrtasidagi qarama-qarshilik sifatida hech qanday ziddiyat yoʻq.

Tashqarida jismonan hech qanday tarzda ifodalanmaydigan aqliy harakatlar boshlangan nizoning elementi emas, bu tomonlar o‘rtasidagi xayoliy emas, balki haqiqiy qarama-qarshilikni anglatadi. Bog‘dagi qo‘shnisidan qasos olishni rejalashtirgan Ivan Ivanovich hali mojaroni boshlamagan, faqat uni rejalashtirgan. Qarama-qarshi pozitsiyalar hali ziddiyat emas. Bu tomonlar o‘z maqsadlariga erishish yo‘lida bir-biriga faol qarshilik ko‘rsata boshlaganlarida paydo bo‘ladi[3].

Konflikt xalqaro munosabatlardagi tomonlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik sifatida faqat harbiy harakatlar bilan cheklanmaydi. Diplomatik mojaro, savdo-sotiq, chegara, siyosiy, zo‘ravonlik yo‘li bilan hal etilmagan bo‘lishi mumkin. Biroq, barcha sharoitlarda biz tomonlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik haqida gapiramiz, ya’ni. o‘zaro harakatlar haqida (hatto og‘zaki). Shunday qilib, konflikt har doim ikki tomonlama (yoki ko‘p tomonlama) xatti-harakatlar sifatida boshlanadi. Qoida tariqasida, undan oldin tomonlardan birining harakatlari sodir bo‘ladi, bu ko‘p hollarda nizo qo‘zg‘atuvchini aniqlashga imkon beradi.

Shunday qilib, 1991-yilda Iroq va Quvayt o‘rtasidagi mojaroning qo‘zg‘atuvchisini aniqlash qiyin bo‘lmadi. Qo‘shni davlatga asossiz hujum uyushtirgan Iroqning agressiv roli BMT va butun jahon hamjamiyatining salbiy bahosiga sazovor bo‘ldi.

90 yillarda MDX davlatlarida sodir bo‘lgan ko‘plab millatlararo nizolarning qo‘zg‘atuvchisi kim bo‘lganini aytish qiyinroq. Dastlabki qadamlarning aniq emasligi, javob harakatlarining chalkashligi, o‘zaro ayblovlar, noxolis ma’lumotlar — bularning barchasi konfliktning rivojlanishini kechiktiradi va unga to‘sqinlik qiladi. uning tez va og‘riqsiz to‘xtatilishi haqiqiy aybdorlarni aniqlashga to‘sqinlik qiladi.

Aytilganlardan allaqachon ma’lum bo‘ladiki, konflikt qarama-qarshiliklarni aniqlash va hal qilish yo‘li bo‘lib xizmat qiladi. Agar qarama-qarshi kuchlar va ularning manfaatlari ochiq qarama-qarshilikka aylanib ketadigan keskinlikni keltirib chiqarsa, tabiiyki, bu qarama-qarshilik ertami-kechmi barham topishi kerak. Mojaro va uning keyingi yechimi hozirgi boshi berk ko‘chadan chiqish yo‘llaridan biridir.

Konfliktning funksiyalarini baholashga bunday yondashuv bilan savol tug‘iladi: nizo yuzaga kelishi yaxshi yoki yomonmi? Oddiy deb aytish mumkinki, ustunlik nuqtayi nazari har qanday nizolarga aniq salbiy baho berishdir. Darhaqiqat, biz nafaqat kundalik janjal va janjallardan, rasmiy muammolardan, balki keyingi paytlarda jiddiy millatlararo, hududiy, ijtimoiy-siyosiy va boshqa qarama-qarshilik va qarama-qarshiliklardan ham yetarlicha aziyat chekdik. Shu sababli, konflikt odatda jamoatchilik fikri tomonidan nomaqbul hodisa sifatida baholanadi va bu, ehtimol, umuman olganda, hech bo‘lmaganda tomonlardan biri uchun shunday bo‘ladi[4]. Shu bilan birga, yana bir nuqtayi nazar mavjud bo‘lib, unga ko‘ra konflikt nafaqat muqarrar ijtimoiy hodisa, balki foydalidir. Hatto konfliktni umuman salbiy hodisa deb hisoblaydigan mutaxassislar ham unda qandaydir ijobiy xususiyatlarni ko‘rishadi.

Boshqa bir ilmiy an’ana odatda konfliktni g‘ayritabiiy va o‘tuvchi hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlarning doimiy va hatto zarur tarkibiy qismi sifatida ko‘radi. Bu an’ana Aristotel, Hobbes, Gyegel, Marks Veberga borib taqaladi. Bu fikrga ko‘ra, jamiyatdagi har qanday kamchilik faktining o‘zi ziddiyatni keltirib chiqarish uchun yetarli. Har qanday guruhdagi har bir kishi kam resurslardan o‘z ulushini va kerak bo‘lganda boshqalar hisobiga ko‘paytirishga harakat qiladi. Va agar biz hududlar va resurslarni qidirayotganlar orasida yetakchilik, kuch va obro‘-e’tibor uchun kurashni aniqlasak, unda mojaro muqarrar! Va bu yerda moddiy ne’matlarga ega bo‘lish bilan bog‘liq nizo bilan o‘xshashlik bo‘lmaydi, bu yerda tomonlar har bir kishining ulushi oshishiga ishonch hosil qilishlari mumkin. «Haqiqiy dunyo uchun, — deb yozgan edi R.Darendorf, — turli qarashlar, ziddiyatlar va o‘zgarishlarning kesishishi zarur. Aynan ziddiyat va o‘zgarishlar odamlarga erkinlik beradi, ularsiz erkinlik mumkin emas»[5].

L. Koserning fikricha, guruh ichidagi ziddiyat uning birligiga yoki birligini tiklashga yordam berishi mumkin. Shuning uchun, faqat shunday maqsadlar, qadriyatlar va manfaatlarga ta’sir qiladigan, guruh ichidagi munosabatlarning qabul qilingan tamoyillariga zid bo‘lmagan ichki ijtimoiy mojarolar, qoida tariqasida, funksional jihatdan ijobiydir[6].

Yuqoridagi nuqtayi nazarlarni solishtirganda, ular biroz boshqacha narsalar haqida gapirayotgani aniq. Aslida, ziddiyat foydalidir, chunki u qandaydir tarzda qarama-qarshilikni hal qiladi. Lekin qanday narxda? Tizimni yo‘q qilish yoki jiddiy zarar etkazish yoki hatto tomonlardan birini yo‘q qilish orqali. Obyektiv ravishda mavjud bo‘lgan qarama-qarshilik nizoga olib kelmasa, balki tinch, madaniyatli vositalar bilan bartaraf etilsa yaxshi. Shuning uchun, bizning nuqtayi nazarimizdan, biz konfliktlarning foydaliligi haqida faqat juda aniq holatlarda va bundan tashqari, shartli ma’noda gapirishimiz mumkin.

Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, har bir konflikt qonuniy emas, balki deyarli har bir konflikt u yoki bu huquqiy protsedura bilan yakunlanishi mumkinligini ta’kidlash mumkin. Konfliktning oldini olish, hal qilish yoki tugatishning huquqiy imkoniyatlari, qoida tariqasida, konfliktning huquqiy tabiatiga qaraganda kengroqdir. Biroq, ko‘p hollarda konfliktning boshidanoq huquqiy aralashuv uchun qonuniy asoslar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sotsiologicheskiy slovar. Minsk, 1991. S. 80
2. Zaprudskiy Yu. G. Sotsialnыy konflikt. Rostov, 1992 S. 54.
3. Sotsialnыe konfliktы... Vыp. 1. S. 31.
4. Iz-za konfliktov na proizvodstve teryayetsya do 15% rabochego vremeni. Sm.: Danakin N. S., Dyatchenko L. Ya. Texnologii sotrudnichestva i protivoborstva. Belgorod, 1993. S. 43.
5. Darendorf R. The modern social conflict. L., 1988. P. 87.
6. Coser L. A. The function of social conflict. Sociological theory. London, 1957. P. 199.

YOSHLAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA AJDODLARIMIZ QARASHLARINING O'RNI

Salamov Xurshid Bariddinovich
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada IX-XII va XIV asr oxiri va XV asr O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy, ma'daniy-ma'naviy, ma'rifiy hayotida tub burilishlar, Temuriylar davridagi yuksalgan ilm va fanni yuksalishi, Mirzo Ulug'bekni fan, madaniyat va ma'rifat rivojiga qo'shgan hissasi, Alisher Navoiyning asarlarida odob-axloq, ma'naviy yetuklik kabi sifatlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, ma'naviyat, ma'rifat, renossans, insonparvarlik, tenglik, adolat, ma'rifat.

Аннотация

В данной стате рассматриваются коренные изменения в социально-экономической, политической, культурно-духовной, просветителской жизни народов Средней Азии IX-XII и в конце XIV и XV веках, подем передовых знаний и науки в период Тимуридов. В произведениях Алишера Навои анализируются наука, культура Мирзо Улугбека и вклад Алишера Навои в развитие благосостояния, таких качеств, как нравственност и духовная зрелост.

Ключевые слова: Патриотизм, духовност, просвещеэние, ренессанс, гуманност, равенство, справедливост, просвещение.

Annotation

This article examines the fundamental changes in the socio-economic, political, cultural, spiritual, and educational life of the peoples of Central Asia in the late 9 th and 12th, 14th and 15th centuries, the rise of advanced knowledge and science during the Timurid period. The works of Alisher Navoi analyze science, the culture of Mirzo Ulugbek, and Alisher Navoi's contribution to the development of well-being, such qualities as morality and spiritual maturity.

Key words: Patriotism, spirituality, enlightenment, renaissance, humanity, equality, justice, enlightenment.

O'zbekiston o'zining tarixida buyuk madaniy yuksalishlar uyg'unligini shakllantirgan, ular vositasida mutloqo yangicha sivilizatsiyalar, yangicha madaniy-ma'naviy qadriyatlar yaratgan o'lkadir. O'zbek xalqi o'zining o'tmish tarixida bir necha bor ilmiy-madaniy yuksalish bosqichini-Uyg'onish davrlarini kechirgan. Ana shu Uyg'onish davrlarida bizning qadimiy va muqaddas zaminimizdan o'zimizning tariximiz, madaniyatimiz, ma'naviyatimiz va ma'rifatimizni, adolat va qonunchilikni va jahon sivilizatsiyasini rivojlantirishga bebaho hissa qo'shgan, ilmu urfon, qonunchilik, ma'naviyat va ma'rifat sohasida ta'limot yaratgan buyuk daholar, olimu ulamolar, siyosatchilar, sarkardalar yetishib chiqqan. Jumladan, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Abu Mansur Moturidiy, Burxoniddin Marg'iloniy, Najmiddin Kubro, Al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi ulug' zotlar, buyuk ajdodlarimiz bilan faxrlanamiz. Ularning ilmiy-falsafiy, siyosiy-huquqiy, diniy-axloqiy, davlatchilik sohasida qoldirgan boy ijodiy merosi bugungi milliy mafkuramizga, madaniyatimiz, ma'naviyatimiz va ma'rifatimiz shakllanishi va rivojlanishiga zamin, ilmiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Islomiy qadriyatlarni, Qur'oni Karim, Muhammad payg'ambarimizning Hadislarini o'rganish asnosida ularda, milliy ma'naviyatimiz uchun juda ham muhim bo'lgan bironta ham masala e'tibordan chetda qolmaganini ko'rishimiz mumkin. Ulardagi odob-axloq,, halolik va poklik, iymon-e'tiqod va vijdod, mehr-oqibat, og'ir sinovlarga bardoshli bo'lish, bir-birini moddiy-ma'naviy, ruhiy qo'llab-quvvatlash, hamdard, hamnafas, hamfikr, yelkadosh bo'lish, tinchlik osudalikni saqlash,

mehnat qilib, birovlarning haqiga xiyonat qilmasdan, poraxo‘rlik qilmasdan halol pokiza yashash haqidagi va boshqa g‘oyalar, ta’limotlar umuminsoniyatga bevosita daxldordir.

Biz o‘z millatimizni, milliy urf-odatlarimiz va ma’naviyatimizni islom dini ta’limotisiz tasavvur eta olmaymiz. Diniy qadriyatlar, islomiy tushunchalar hayotimiz, ongimiz, qalbimiz, jismu jonimizga shu qadar singib ketganki, ularsiz o‘zligimizni yo‘qotamiz. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Toshkentda ish boshlagan Islom Hamkorlik tashkilotiga a’zo mamlakatlar Tashqi ishlar vazirlari kengashi majlisining ochilish marosimida: Xalqimizning ming yillik tarixini, bugungi ma’naviy hayotini, dinu diyonatimizni islom dinisiz tasavvur eta olmasligimizni, qolaversa, islom dini tinchlikka, ma’rifatga va ma’naviy boylikka da’vat etadigan din ekanligini ta’kidlab, "Shu ma’noda bizning buyuk ajdodlarimiz - Islom dunyosining mutafakkirlari yutuqlari, ularning jahon tamadduni taraqqiyotiga qo‘shgan mislsiz hissalarini o‘rganish va ommalashtirish o‘ta muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston islomiy madaniyat noyob merosiga ega va Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Rayhon Beruniy, al-Xorazmiy, Imom al-Moturidiy va boshqa buyuk arboblarning nomlari nafaqat musulmon mamlakatlari va butun dunyoga yaxshi tanish"[1] , degan chuqur ma’noli so‘zlari fikrimizga yorqin misol bo‘ladi.

Shuningdek, Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston davlat mustaqilligining o‘ttiz uch yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida Yangi O‘zbekistonni barpo etishda asosiy e’tibor nimalarga qaratilayotgani haqida gapirib, quyidagilarni bayon etdi: “Yangi O‘zbekistonni barpo etishda asosiy e’tibor 5 ta ustuvor yo‘nalishga qaratilmoqda. Bular: sifatli ta’lim tizimini yo‘lga qo‘yish, biznesni rivojlantirish, korrupsiyadan xoli, adolatli sud tizimini yaratish, sog‘liqni saqlash sohasini tubdan yaxshilash va ekologik barqarorlikni ta’minlash. Muammolarimizning yechimi, savollarimizning javobi faqat va faqat ta’limda. Hamma eshiklarni ochadigan kalit ham – faqat va faqat ta’lim va tarbiyadir”[2].

Yurtboshimizning ushbu takliflari mohiyatidan anglash mumkinki, o‘zlikni anglash, yoshlar ma’naviy-mafkuraviy kamolotida dunyoviy va diniy qadriyatlarning namoyon bo‘lishi, ilm-ma’rifat, uchinchi Renesansga xos dunyoqarash bilan, say-harakat bilan yashashga har bir yoshni da’vat etadi.

Vatanimizda qadimdan turli sivilizatsiya vakillari, madaniy qatlamlar, xilma-xil e’tiqod va dunyoqarash yonma-yon yashab kelgan. Bu yerda yashovchi xalq boshqa joydan ko‘chib kelib o‘rnashib qolmagan. Bu zamin Sharq va G‘arbning, Simol va Janubning, Qadim o‘tmish va buyuk kelajagining tutashgan joyi, Markaziy Osiyoning yuragi, insoniyat tafakkuri, fan va madaniyatning eng ko‘hna o‘choqlaridan biridir. Bu tuproqda jahonni hayratga solgan sivilizatsiyaning ildizlari vujudga kelgan, insoniyat tarixining eng qadimgi davrlariga mansub diniy va falsafiy an’analar shakllangan. Qadimgi Yunon faylasufi Geraklit bu yurtni “falsafiy tafakkurning beshigidir”, deb bekorga ta’riflamagan.

Bizga ma’lumki, IX asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda vujudga kelgan mustaqil davlatlar xalqaro iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning o‘sishi nafaqat tabiiy, texnikaviy balki ijtimoiy-gumanitar fanlarni ham taraqqiy etishiga sabab bo‘ldi. Ko‘pgina hukmdorlar o‘z saroylarida faylasuflar, tarixchilar, shoirlar va yozuvchilarni, musiqashunoslar va munajjimlarni, diniy ulamolar, shayxlar, imomlar va huquqshunoslarni bir so‘z bilan aytganda barcha donishmandlarni to‘plab, ilm ahllariga muruvvat ko‘rsatib homiylik qilganliklari, o‘sha davrdagi ilm-fan va madaniyat, ma’naviyat va ma’rifat taraqqiyotiga o‘zining ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmadi.

Jamiyat taraqqiyoti o‘rtaga qo‘ygan obyektiv talab va ehtiyojlar asosida hamda yaratib berilgan qulay shart-sharoit va imkoniyatlar tufayli IX-XII asrlarda Turkistonda ilm-fan va madaniyat, ma’naviyat va ma’rifat gurkirab rivojlangan, Uyg‘onish jarayoni ro‘y bergan.

IX-XII asrlarda Movarounnahrdan yetishib chiqqan buyuk hadischilar, tariqatchilar, fiqhchilar, diniy va dunyoviy ilm daholari, faylasuflar, tarixchilar, me’morlar, bastakorlar, hattotlar dunyo ilm fani va madaniyati taraqqiyotida peshqadamlik qilganlar.

IX asr hadis ilmi rivojida oltin davr hisoblanadi. Muhaddislar Ichida eng mashhuri, islom olamining iftihori Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy (810-870) dir. Yaratgan Imom al-Buxoriyga behad keng va ziyrak qalb, kuvhli xotira hamda o‘tkir zehn ato etgan. 600 ming hadisni yod bilish uchun qanday aql va bilim kerakligini ko‘z oldimizga keltirsak hayronu lol bo‘lib qolamiz.

Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy “Amirul moʻminin” (“Hadis ilmida moʻminlarning amiri”), “Shayxul-islom” (“Musulmonlar ustozi”), “Imomud dunyo” (“Dunyodagi barcha moʻmin va musulmonlar imomi”) degan sharafli nomga sazovor boʻlgan allomadir.

“Al-jomi’ as-Sahih-uzoq yillar davomida olib borilgan mashaqqatli va oʻta mas’uliyatli mehnatning buyuk samarasi hisoblanadi. Bu haqda Imom al-Buxoriyning oʻzlari: “Men Al-Jome’ as-Sahihni” olti yuz ming hadisdan (sahihlaridan saralab olib) oʻn olti yilda tasnif etdim va uni oʻzim bilan Olloh taolo oʻrtasidagi (ahdu paymonga vafo qilgʻonimning)dalili qildim”[3].

Imom Buxoriy oʻzlarini yuqoridagi asarlarida 600 ming hadisdan faqat 7275 tasigina Paygʻambarimiz muborak soʻzlari, diniy va dunyoviy koʻrsatmalari, hikmatlari, axloqiy oʻgitlari ekanligini shak-shubhasiz toʻgʻri va rost, gumondan holi boʻlganlarini ajratib olib saqlab qolganlar.

Asarda ifoda etilgan masalalar nafaqat oʻtmish uchun, ayni paytda hozirgi davr va kelajak uchun ham ahamiyatlidir.

Asarning Ota-onani mukofotlash bobida: “Bola ota-onasiga har qancha yaxshilik qilsa ham, ularning yaxshiligini qaytara olmaydi. Faqat, uni qul holida topsayu, sotib olib, ozod qilsa, bundan mustasno”,-dedilar”[4].

Agar mazkur kitobning barcha hadislarini sinchiklab oʻqib oʻganilsa bu hadislar insonni, ayniqsa yoshlarni madaniy-ma’naviykamolotga, ma’rifatli boʻlishga da’vat etilayotgani ravshan boʻladi.

XIV asr oxiri va XV asr Oʻrta Osiyo xalqlari ijtimoiy iqtisodiy, siyosiy, ma’daniy-ma’naviy, ma’rifiy hayotida tub burilish, gullab-yashnagan davr, ikkinchi Uygʻonish davri boʻlib tarixga muhrlandi.

Samarqand, Toshkent, Buxoro, Xiva Shahrisabz, termizning noyob tarixiy yodgorliklari, Sharq mutafakkirlari yaratgan bebaho ta’limotlar, amir Temur va temuriylar davrida ilm-fan, me’morchilik, tasviriy san’at, musiqa rivojlangan savdo iqtisodiy munosabatlar, barpo etilgan mustahkam qudratli davlat va uning ichki va tashqi siyosati Yevropadagi Uygʻonish jarayoniga katta ta’sir etgani tarixiy haqiqatdir[5]. Oʻsha kezlarda ilm-fan, madaniyat sohalarida erishilgan ulkan muvaffaqiyatlar oʻzining ulugʻvorligi, umumbashariy gʻoyalarga boyligi, ma’naviy sofligi bilan insoniyat aql-idrokini yuksaklikka koʻtardi.

Shavkat Mirziyoyev saylovoldi dasturi yuzasidan ma’ruza qilib samarqandni milliy davlatchiligimizdagi oʻrni haqida toʻxtalib shunday degandi: “ Jahon ilm-fanida “Gʻarbda – Rim, Sharqda – Samarqand” degan ibora bejiz paydo boʻlmagan. Ayniqsa buyuk Sohibqiron Amir Temur bobomiz davrida Samarqandning shuhrati butun dunyoga taraldi”[6].

Xerman Vamberi Samarqand oʻrta asr dunyosining asl madaniy-ma’naviy va savdo maskanlaridan biriga aylanganligini quyidagicha ifodalagan: «Samarqandning butun Osiyo savdosida mol ombori oʻrnini olganini fahmlash juda oson deb oʻylaymiz. Bu yerda Hindistondan juda koʻp attorlik va boʻyoq tijorat karvonlari kelib turardi. Xitoy bu yerga ipak gazlamalar, chinni kosalar, qadahlar, mushk, qimmatbaho toshlar yuborardi.Mamlakatning shimol tarafidan noyob poʻstinlar kelar edi. Ushbu turli iqlimlarning mollari Samarqand bozorlarida toy-toy bogʻlanib, Osiyoning eng katta shaharlariga va Buyuk Ipak yoʻli orqali Gʻarbiy Yevropaga joʻnatilar edi. Nihoyatda qoʻrqinchli zamonlar boʻlishiga qaramay, Temut hokimiyatining soyasi tushgan yerlarning barchasida savdo juda jonli va xavfsiz edi. Biz qayta-qayta zikr etgan Ispaniya elchilari bunga eng ishonchli shohiddirlar»[8].

Har bir zamon oʻzining ulugʻ siymolarini yaratgan va yaratadi. XIV-XV asrlarda bir qancha buyuk olimlar, nomi dunyoga mashhur ulugʻ shoir va mutafakkirlarni yetishtirdi. Alisher Navoiy ana shunday buyuk zotlardan biri hisoblanadi.

Navoiy insoniyat oʻtmish madaniy-ma’naviy merosiga, diniy-axloqiy, falsafiy ta’limotlariga hech qachon befarq boʻlmagan. U bashariyat mutafakkirlari tomonidan turli davrlar va tillarda yaratilgan barcha tarixiy, badiiy, falsafiy, diniy, axloqiy mazmundagi kitoblarni oʻrgangan.

Alisher Navoiy asarlari jamiki odamizotga mehnat va halollikdan, doʻstlik va hamkorlikdan, rostgoʻylik, soflik va samimiylikdan muhim hayotiy saboq bermoqda, Buning ustiga xaromxoʻrlik va adolatsizlikni, oʻzaro nizo va qonli toʻqnashuvlarni, vayronagarchiliklarga sabab boʻladigan

urushlarni Keskin qoralagan. Ana shu ma'noda olganda Alisher Navoiy ta'limoti faqat milliy ahamiyatga ega bo'lib qolmasdan, umumbashariy qimmatga ham egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shavkat Mirziyoyev Islom dinini muhofaza qilishga chaqirdi. https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan-37689456
2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz uch yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. https://president.uz/uz/lists/view/7519
3. Imom al-Buxoriy-muhaddislar sultoni. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. T., 1998, 56-57 betlar.
4. Al-adab al-Mufrat.T., "Sharq", 2008, 72-bet.
5. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. T., "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2021, 122-bet.

YOSHLARDA BAGʻRIKENGLIK MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILILARI

Xazratkulov Matlab Yoqubjonovich
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar" kafedrasi
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada yoshlarda bagʻrikenglik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy omillari oʻrganiladi. Ta'lim, umumiy ma'naviy-axloqiy muhit, oilaviy tarbiya, ijtimoiy hodisalar va davlat siyosati kabi omillar yoshlarning bagʻrikenglik, moʻtadillik va turli xillikka nisbatan munosabatlarini shakllantirish borasidagi tahlillar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: bagʻrikenglik, madaniyat, yoshlar, ma'naviy omillar, ta'lim, oilaviy tarbiya, ijtimoiy muammolar, davlat siyosati.

Аннотация

В данной стате рассматриваются социально-политические и духовные факторы формирования и развития культуры толерантности среди молодежи. Анализируются такие факторы, как образование, общая духовно-нравственная среда, семейное воспитание, общественные мероприятия и государственная политика в формировании установок молодежи на толерантност, умеренност и многообразие.

Ключевые слова: толерантност, култура, молодеж, духовные факторы, образование, семейное воспитание, социалные проблемы, государственная политика.

Abstract

This article examines the socio-political and spiritual factors of the formation and development of a culture of tolerance among young people. It analyzes factors such as education, the general spiritual and moral environment, family education, social events and state policy in the formation of youth attitudes towards tolerance, moderation and diversity.

Keywords: tolerance, culture, youth, spiritual factors, education, family education, social problems, state policy.

Bugungi kunda dunyoda turli nizolar kuchayib borayotgan bir sharoitda millatlararo bagʻrikenglik madaniyatini yoshlar ongiga singdirish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Dunyo tajribasidan bizga ma'lumki, davlatning barqarorligi davlatda yashayotgan millatlarning birdamligi, millatlararo munosabatlardagi turli muammolarni hal etish bilan bogʻliq. Shu munosabat bilan millatlararo bagʻrikenglik madaniyati koʻpmillatli davlat uchun tinchlik va barqarorlikni ta'minlovchi omil hisoblanadi.

Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev таъкидлаганидек, "...bizning qadimiy va saxovatli zaminimizda koʻp asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan. Mehmondoʻstlik, ezgulik, qalb saxovati va tom ma'nodagi bagʻrikenglik xalqimizga doimo xos boʻlgan. Uning mentaliteti asosini tashkil etadi"[1]. Bugungi kunda yoshlar mamlakatimiz aholisining 60% ni tashkil etmoqda. Bu katta kuch ekanini yaxshi bilamiz. Shuning uchun yoshlarda bagʻrikenglikni shakllantirish va ularni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalash davlat siyosati darajasiga koʻtarilganini koʻrishimiz mumkin.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganidek, "Bizning keyingi yillarda erishgan eng katta yutugʻimiz – bu umumiy xonadonimizda qaror topgan tinchlik va barqarorlik, millatlararo va fuqarolararo totuvlikdir"[2]. Bugungi kunda jamiyat hayoti va kishilar turmush tarzini yaxshilash uchun zarur iqtisodiy, ma'naviy tushuncha va qadriyatlarni yoshlarga ta'lim jarayonida singdirish mumkin.

Yoshlarda bagʻrikenglik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish — bu zamonaviy jamiyatda olib boriladigan ijtimoiy va ma'naviy siyosatning eng muhim yoʻnalishlaridan biridir. Bagʻrikenglik — bu turli millatlar, dinilar, irq va madaniyatlarga ega boʻlgan odamlar oʻrtasida oʻzaro

hurmat, tinchlik va insonparvarlik hissini uyg‘otishga qaratilgan tushuncha. Bu jarayonda ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy omillar, o‘zaro integratsiya, inson huquqlari va adolatlilik prinsiplari markaziy ahamiyat kasb etadi. Yoshlarning bag‘rikenglik madaniyatiga bo‘lgan munosabatlarini shakllantirish va rivojlantirishda bu omillar o‘zining muhim o‘rnini egallaydi.

Yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu omillar yoshlarning shaxs sifatida rivojlanishida, jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada yoshlar orasida bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy omillariga keng to‘xtalib o‘tamiz.

Demokratik jamiyatlarda inson huquqlari va erkinliklari himoya qilinishi yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirishga katta yordam beradi. Qonunlar, huquqiy tizim va ijtimoiy siyosatlar yoshlarning ijtimoiy hayotga faol qatынashiga, turli millatlar, diniy va madaniy to‘dalarga hurmat bilan qarashga o‘rgatadi. Qonunchilik yoshlarga o‘zaro hamjihatlik va bag‘rikenglikni mustahkamlash uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Falsafa fanlar doktori N.Nazarovning fikricha “Shaxsning milliy davlatchiligiga bo‘lgan pozitiv munosabati hamda fuqarolik mavqeini idrok etishi ham milliy o‘zlikni anglashning komponentlari hisoblanib, tafakkur rivojiga imkon yaratadi. Tafakkurdagi bunday rivojlanish ko‘p millatli jamiyatda millatlararo munosabatlar takomillashuvini ta’minlaydi. Bugun har bir millat vakili va har bir shaxs o‘zligini bilib, milliy kelib chiqishini chuqur anglab, idrok etgan holda umumsivilizatsiya taraqqiyotiga hissa qo‘shishi lozim”[3].

Ijtimoiy ahvol ham yoshlar uchun muhim omildir. Agar ijtimoiy shart-sharoitlar mukammal bo‘lsa, yoshlar o‘zaro muloqotda va ijtimoiy munosabatlarda bag‘rikenglikni ustuvor tanlashi mumkin. Buning natijasida jamiyatda fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va ijtimoiy barqarorlik ta’minlanadi. Maxsus ijtimoiy dasturlar, yoshlar uchun tashkil etiladigan treninglar va tadbirlar, ularning shaxsiy taraqqiyoti va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarini yaxshilashga ko‘maklashadi.

Globallashuv шароитидаги мadaniyatlarlararo aloqalardagi ko‘nikmalar yoshlarga bag‘rikenglik va inklyuzivlikni targ‘ib qilishga xizmat qiladi. Yoshlar boshqa millatlar va madaniyatlar bilan ijobiy aloqalarni o‘rnatish va ularni hurmat qilishni o‘rganishlari mumkin.

Media va ijtimoiy tarmoqlar yoshlar ijtimoiy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Televizor, internet va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar uchun qadriyatlar, axloqiy va ijtimoiy me’yorlar bilan bog‘liq turli xabarlar tarqaladi. Agar media orqali ijobiy, bag‘rikenglik va hurmatni targ‘ib qiluvchi kontent tarqalsa, bu yoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy muammolarning oldini olish va yoshlar o‘rtasidagi bag‘rikenglikni rivojlantirishga yordam beradi.

Bizga ma’lumki, oila yoshlar uchun birinchi o‘quv muassasasi hisoblanadi. Oiladagi tarbiya, qadriyatlar va munosabatlar yoshlar shaxsining shakllanishida asosiy ahamiyatga ega. Agar oilada o‘zaro hurmat, tushunish va bag‘rikenglikka e’tibor berilsa, yoshlar ham shunday munosabatlarni jamiyatga nodavlat. Buning natijasida oiladagi tarbiyani isloh qilish yoshlar o‘rtasida ijobiy axloqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Jamiyatdagi bag‘rikenglikni saqlashda oilaning ham roli katta. Oila mustahkamligi, xonadondagi to‘g‘ri tarbiya jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, milliy xavfsizligi, ravnaqi, taraqqiyotini belgilovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu yoshlar o‘rtasidagi hurmat va qadr-qimmat, turli millatlarning o‘zaro munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish orqali davlatni mustahkamlash, xavfsizlikni muhofaza qilish, ularda jamiyat tinchligi va farovonligini ta’minlash mas’uliyatini kuchaytirish, ayniqsa o‘g‘il-qizlarni milliy qadriyatlar asosida hayotga tayyorlash mumkin.

Mamlakatimizda yoshlarning axloqiy bag‘rikenglik madaniyatini kamol toptirishda oilaning roliga alohida e’tibor qaratilmoqda. Zero, “Mamlakatimizda bag‘rikenglik madaniyatini yuksaltirish, millatlar va konfessiyalararo o‘zaro bir-birini tushunish va hamjihatlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanadi…”[4]. Shu nuqtayi nazardan yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish mezon va tamoyillarini aniqlash hamda uni oilaviy qadriyatlarda yuksaltirish tendensiyalarini tadqiq etish hayotiy zaruriyat bo‘lib qolmoqda.

Yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish — bu jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim bo‘lgan jarayondir. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy omillar yoshlarning bag‘rikenglikka bo‘lgan munosabatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ta’lim, oilaviy tarbiya, davlat siyosati va ijtimoiy muhit yoshlar orasida bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirishning muhim mexanizmlari sifatida xizmat qiladi. Shunday qilib, yoshlarning bag‘rikenglikka bo‘lgan munosabatini shakllantirishda davlat, oila va jamiyatning birgalikdagi sa’y-harakatlari zarurdir.

Yoshlarda bag‘rikenglik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish jamiyatning ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonning samarali bo‘lishi uchun ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy omillar muhim rol o‘ynaydi. Ya’ni, davlat siyosati, ta’lim tizimi, oila tarbiyasi, madaniyat va san’at, shuningdek, xalqaro hamkorlik va globallashuv jarayonlari yoshlar o‘rtasida bag‘rikenglikni shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy-siyosiy omillar yoshlarda bag‘rikenglikni shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Demokratik jamiyat va qonunlar yoshlarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilishga, yoshlar o‘rtasida turli millatlar, dinlar va madaniyatlarga hurmatni shakllantirishga asos bo‘ladi. Ijtimoiy ahvol, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va medianing ta’siri yoshlarning bag‘rikenglikka bo‘lgan qarashlarini shakllantiradi. Mediadagi ijobiy kontent va ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar o‘rtasida ijtimoiy va madaniy aloqalarni mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. –T.: O‘zbekiston. 2018. – B.295.
2. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda. – T.: O‘zbekiston. 1999. – B.9.
3. Nazarov N.A. Markaziy Osiyo polietnik sotsiumida millatlararo munosabatlar takomillashuvining falsafiy-funksional tadqiqi. Falsafa fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – B.11.
4. Mirziyoyev Sh.M. “Islom hamjihatligi: O‘zbekiston va Ozarbayjon misolida” mavzuidagi xalqaro konferensiya ishtirokchilariga. – T.: 2017-yil, 18-oktyabr // Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: O‘zbekiston. 2018. –B.455.

YOSHLARDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHNING MA'NAVIY OMILLARI

Meyliyev O'lmasxon
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi,

Musayev Odil Raxmatovich,
Renessans ta'lim universiteti
Professori, falsafa fanlari doktori (DSc),

Anatatsiya

Mazkur maqolada Jamiyatda mafkuraviy immunitetni shakllantirish va rivojlantirishda ma'naviy omillarning o'rni haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek unda mafkuraviy immunitetni rivojlantirishda ta'lim-tarbiyaning o'rni muhim ekanligi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mafkura, mafkuraviy immunitet, mafkura poligonlari, ma'naviyat, ma'rifat, ta'lim, tarbiya, inson qalbi.

Анатация

В стате рассматривается роль духовных факторов в формировании и развитии идеологического иммунитета в общэстве. Также анализируется роль образования в формировании идеологического иммунитета.

Ключевые слова: идеология, идеологический иммунитет, идеологические полигоны, духовност, просвещэние, образование, воспитание, душа человека.

Anatomy

The article examines the role of spiritual factors in the formation and development of ideological immunity in society. The role of education in the formation of ideological immunity is also analyzed.

Keywords: ideology, ideological immunity, ideological polygons, spirituality, enlightenment, education, upbringing, human soul.

Qalb va ong hayotning ma'no-mazmunini belgilaydigan, inson vujudini boshqarib turadigan sezgi va fikr markaz¬laridir. Qalb — his-tuyg'ular makoni. Inson his-tuyg'ulari o'ta nozik bo'lgani bois qalb o'zgarib turadi. Inson qalbi adashishlardan xoli emas. ¬Adashishlardan saqlanish uchun esa ishonch shakllangan bo'lishi kerak. Ishonch, o'z navbatida, e'tiqodga asos bo'ladi. E'tiqodli qalbni esa yengish qiyin.

Dunyoqarashi teran va fikrlash doirasi keng inson o'zini boshqarish, fikrini erkin bayon qilish va uni himoya qila olishni biladi. Lekin tuyg'u va tafakkuri to'liq shakllanib ulgurmagani sababli yoshlarda e'tiqod va dunyoqarash xiyla zaifroq bo'ladi. Shu bois yoshlar qiziqqon, hissiyotlarga tez beriladi.

Mafkuraviy tajovuz muayyan millat, jamiyat, davlatning tinchligi va barqarorligiga qarshi qaratilgan, ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni zaiflashtirishga, barbod qilishga yo'naltirilgan, fuqaro va jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi g'oyaviy-nazariy qarashlarga tayanadi.

Mafkuraviy tajovuz — biron bir mamlakatga nisbatan ichkaridan yoki tashqaridan turib bevosita amalga oshiriladigan g'oyaviy buzg'unchilikning bir shakli. Bugun mafkuraviy tajovuzni amalga oshirish uchun xilma-xil usullardan, ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklardan, shuningdek, zamonaviy texnika, telekommunikatsiya vositalaridan ustalik bilan foydalanilmoqda.

Mamlakatimizda mafkuraviy tajovuz aholining ma'lum bir qatlamlari, ayniqsa, yoshlarning qarashlarini o'zlariga ma'qul yo'nalishda o'zgartirish, diniy ekstremizm, axloqsizlik kabi g'oyalarni singdirishdek ko'rinishlarda sodir bo'lmoqda. Bunday tajovuz demokratiya bayrog'i ostida fuqarolarni qonuniy hokimiyat organlari faoliyatini izdan chiqarish, zo'ravonlikka undash, ularni

Konstitutsiyamizda koʻzda tutilmagan boshqa tuzilmalar bilan almashtirishga chaqirishdek urinishlarda ham namoyon boʻlmoqda.

Bunday tajovuzlarga yoʻl qoʻymaslikning eng qulay yoʻli yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishdir. "Mafkuraviy immunitet" tushunchasini dastlab Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ishlatgan va unga quyidagicha ta'rif bergan: "Ma'lumki, har qanday kasallikning oldini olish uchun, avvalo, kishi organizmida unga qarshi immunitet hosil qilinadi. Biz ham farzandlarimiz yuragida ona Vatanga, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sogʻlom munosabatni qaror toptirishimiz, ta'bir joiz boʻlsa, ularning mafkuraviy immunitetini kuchaytirishimiz zarur"[1].

Immunitet — muayyan himoya demakdir va u nimaningdir oldini olishga, unga qarashi kurashga qaratilgan boʻladi. Milliy gʻoya asosidagi mafkuraviy immunitet, avvalo, har bir yurtdoshimizning sogʻlom e'tiqod va yuksak dunyoqarashga ega boʻlishini taqozo etadi.Mafkuraviy boʻshliqni toʻldirish va mafkuraviy immunitetni shakllantirish barkamol avlod tarbiyasining muhim yoʻnalishidir. Bugungi insoniyat turli xil gʻoyalar va siyosiy kurashlar butun jahon miqyosida avj olayotgan, gʻoyaviy qarama-qarshiliklar keskinlashayotgan bir sharoitda yashamoqda.

Nima uchun kishilar ongi va qalbi uchun kurash turli mafkuralarning bosh maqsadiga aylanib qoldi? Gap shundaki, muayyan gʻoya tom ma'noda gʻoya boʻlishi uchun kishilar ongini egallashi, toʻgʻrirogʻi, ularning qalbidan joy olishi shart. Aks holda u yoki bu gʻoya faqat muayyan xabar yoki axborot sifatida saqlanib qoladi, xolos. Boshqacha aytganda, omborxonadagi keraksiz buyumlar kabi ongimizning bir chetidan joy egallab yotaverishi mumkin. Bir soʻz bilan aytganda, bunday holatda gʻoya shaxs uchun hech qanday ijtimoiy ahamiyatga ega boʻlmaydi.

Gʻoya faqatgina inson qalbini egallaganda, inson ma'naviy-ruhiy holatining uzviy qismiga aylangandagina harakatga da'vat etuvchi, ragʻbatlantiruvchi kuchga, harakat uchun qoʻllanmaga aylanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda nafaqat inson ongini, balki qalbini ham egallash mafkuraviy kurashning bosh maqsadi boʻlib qolmoqda. Aynan shuning uchun ham Yer yuzining turli mintaqalari xalqlarining ongi va qalbi turli gʻoyalarni sinash maydoniga, boshqacha aytganda, mafkuraviy poligonga aylantirilmoqda.

Tarixga nazar tashlaydigan boʻlsak, oʻzga hududlarni zabt etish maqsadida ishlatiladigan urush qurollari uzluksiz takomillashib borganini koʻramiz. U nayzalardan toki zamonaviy qurollargacha, zambaraklardan to Yer yuzining har qanday nuqtasiga bexato yetib boradigan qit'alararo ballistik raketalargacha boʻlgan uzoq yoʻlni bosib oʻtdi. Bu qurollar bosib olinishi kerak boʻlgan hududlar aholisini jismonan yoʻq qilishga qaratilgan edi. Bugungi kunda esa oʻzga hududlarni zabt etish uchun ularning aholisini yoʻqotish shart emas. Zero, ongi va shuuri zabt etilgan, qarash va kayfiyatlari "ma'qul" yoʻnalishga oʻzgartirilgan aholi koʻmagida har qanday boylik, tabiiy resurslarga egalik qilish mumkin boʻlib qolmoqda.

Mafkura poligonlarida sinovdan oʻtayotgan, mohiyatan gʻayriinsoniy boʻlgan gʻoyalarga qarshi tura olish uchun aholida mafkuraviy immunitet hosil qilish lozim. Immunitet kishi vujudining turli infeksion kasalliklarga berilmaslik xususiyatini ham ifodalaydi. Insonning butun hayoti davomida tashqi ta'sirlarga aks javob sifatida orttirilgan immunitet tizimi shakllanadi. Avvalo, insonning koʻplab xususiyatlari tugʻma boʻlsa, mafkuraviy immunitetni shakllantirish, shakllantirib borish zarur. Ikkinchidan, u har bir avlod uchun oʻziga xos xususiyatga ega boʻladi. Uchinchidan, immunitet tizimi shakllangandagina mafkuraviy daxlsizlikni ta'minlash mumkin[2].

Mafkuraviy immunitet tizimining asosiy va birinchi unsuri, bu bilimdir. Ammo bilimlar koʻp. Masalan, buyuk davlatchilik shovinizmi yoki agressiv millatchilik mafkurasi va amaliyoti tarafdorlari ham muayyan "bilim"larga tayanadilar va uni boshqalarga singdirishga harakat qiladilar. Shunday ekan, bir tomondan mafkuraviy immunitet tizimidagi bilimlar obyektiv boʻlishi, voqelikni toʻgʻri va toʻliq aks ettirishi, inson ma'naviyatining boyishiga va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi lozim. Ikkinchi tomondan, bu bilimlar oʻz mohiyat e'tiboriga koʻra, Vatan va xalq manfaatlari, umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi bilan uzviy bogʻliq boʻlmogʻi kerak. Mafkuraviy immunitet tizimining ikkinchi asosiy qismi ana shunday bilimlar zamirida shakllanadigan qadriyatlar tizimidir. Zero, bilimlar qanchalik obyektiv va chuqur boʻlsa, uning zamirida yuzaga kelgan qadriyatlar ham shunchalik mustahkam boʻladi. Bir soʻz bilan aytganda, shaxs, millat yoki davlatning qadriyatlar tizimi

mafkuraviy immunitetning imkoniyatlarini belgilab beradi va mafkuraviy tajovuzlar qarshisida mustahkam qalqon bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi zamonning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, u chegara bilmaydigan, hududni pisand qilmaydigan xilma-xil muammolarga serob. Biron davlat – u xoh katta, xoh kichik davlat bo‘ladimi, ichida vujudga kelgan muammo tez sur’atlar bilan, nafaqat yon-veridagi qo‘shni davlatlarga, balki olisdagi mamlakatlarga ham kirib bormoqda. Bir davlatning tashvishi boshqalarni ham tashvishga solmoqda. Muammolar ko‘lami yoyilib ketmoqda, boshqacha aytganda, globallashmoqda[3].

Har qanday ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo‘lgani singari globallashuv ham o‘z ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Ijobiy tomoni shunda ko‘rinmoqdaki, davlatlar va xalqlar o‘rtasida integratsiya va hamkorlik aloqalari kuchaymoqda, kapital, tovarlar, ishchi kuchi erkin harakat qilishi uchun katta qulayliklar yaratib berilmoqda, ko‘plab yangi ish o‘rinlari tashkil etilmoqda, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalari, ilm-fan yutuqlari tezlik bilan tarqalmoqda, qadriyatlar umuminsoniy negizda uyg‘unlashmoqda.

Globallashuv mafkuraviy ta’sir o‘tkazishning nihoyatda o‘tkir quroliga aylandi. U har xil siyo-siy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilmoqda. Ana shunday vaziyatda milliy g‘oya va mafkuraga bo‘lgan ehtiyoj yanada oshadi. Bunday sharoitda har bir odam mustaqil fikri va mustahkam dunyoqarashiga ega hamda irodali bo‘lishi zarur. Aks holda, turli ma’naviy tahdidlarga qarshilik ko‘rsata olmaydi, ularning ta’siriga berilib, to‘g‘ri yo‘ldan adashib, berk ko‘chaga kirib ketishi oson bo‘lib qoladi.

2017-yilning noyabr oyida Samarqandda bo‘lib o‘tgan “Markaziy Osiyo: yagona tarix va umumiy kelajak, barqaror rivojlanish va taraqqiyot yo‘lidagi hamkorlik” mavzuidagi xalqaro konferensiyada Prezident Shavkat Mirziyoyev forum qatnashchilari hamda dunyo jamoatchiligini xavfsizlikka tahdidlarni “o‘ziniki va o‘zgalarniki” deb ajratishdan voz kechish, “yaxlit xavfsizlik” tamoyiliga amalda rioya qilish, bu sohadagi amaliy hamkorlikni chuqurlashtirish zarurligini ta’kidlagan edi. Zotan, mintaqa davlatlari terrorizm hamda diniy ekstremizm tahdidlariga birdek duch kelmoqda[4].

Davlatimiz rahbari xalqaro terrorchilik va ekstremizm asosida, boshqa omillar bilan bir qatorda, johillik hamda toqatsizlik ham yotganini BMT Bosh Assambleyasi 72-sessiyasining yuksak minbaridan turib alohida aytib o‘tdi. Shu bois insonlar ongi uchun kurash asosiy vazifadir. Birinchi navbatda, yoshlar tafakkurini egallab olish talab qilinadi. Chunki ekstremistik faoliyat va zo‘ravonlik bilan bog‘liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda. “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq”[5], degan edi Shavkat Mirziyoyev.

BMTga a’zo mamlakatlar vakillari O‘zbekistonning Yoshlar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyasini ishlab chiqish, jahon jamoatchiligiga islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini yetkazish, Bosh Assambleyaning “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” deb nomlangan maxsus rezolyutsiyasini qabul qilish bo‘yicha tashabbuslarni qo‘llab-quvvatladi.

Aholisining 60 foizini yoshlar tashkil qiluvchi Markaziy Osiyo — eng yosh mintaqalardan biri. So‘nggi bir yarim yil ichida mutlaqo yangi siyosiy muhit shakllanib ulgurgan bugungi kunga kelib, bu qadar hayotiy ahamiyatga molik masalalarni faqatgina birgalikdagi intilishlar, hamkorlikni kengaytirish hamda kuchaytirish orqali hal etish mumkinligini mintaqadagi barcha anglab yetdi. Yoshlarda mustahkam fuqarolik pozitsiyasi, kuchli mafkuraviy immunitetni shakllantirish borasida yagona strategiyani ilgari surish ertamiz egalarining terrorizm va ekstremizm g‘oyalariga samarali qarshi turishiga xizmat qiladi.

Bu yerda yoshlarni ijtimoiy himoyalashni kuchaytirish bo‘yicha vazifalar birinchi o‘ringa chiqadi. Yoshlar migratsiyasiga turtki bo‘layotgan ishsizlik, sifatli ta’lim olish imkoniyatining cheklanganligi hamda o‘z navbatida, madaniyat va bilim darajasining pastligi ekstremistlarga qo‘l kelayotgan salbiy omillar bo‘lib, aynan shu holatlar yoshlarni himoyasiz ahvolga solib qo‘ymoqda.

Aniqki, yosh yigit-qizlar internet manbalaridan eng ko‘p ma’lumot oluvchi qatlamdir hamda bundan terrorchilik tuzilmalari imkon qadar foydalanmoqda. Faol internet auditoriyasining

tafakkuri va kayfiyatini o‘z g‘oyalariga bo‘ysundiryapti, yoshlarning qalbiga qo‘rquv, nafrat hamda zo‘ravonlik urug‘ini sochmoqda. Globallashuv sharoitida internet terrorchilar uchun yangi a’zolarni aniqlash, miyasini zaharlash va o‘z tashkilotiga tayyorlashda, mablag‘ yig‘ish hamda ularni o‘tkazishda, terrorchilik harakatlarini amalga oshirish va o‘z maqsadlarini ommalashtirishda bosh qurolga aylandi.

Zo‘ravonlikka tayangan ekstremizm hamda terrorizmning oldini olish va unga qarshi kurashishning dolzarb muammolari yosh avlodni buzg‘unchi g‘oyalar, ekstremizm hamda terrorizm ta’sirlaridan himoyalash bo‘yicha siyosiy-huquqiy, ijtimoiy va tashkiliy-profilaktik vositalarni yanada takomillashtirishni taqozo qilyapti[6].

Ta’lim–bu, jamiyatni yuksaltirishni belgilab beruvchi ijtimoiy institutdir, u ijtimoiy ongni shakllantiradi. Bugungi kunda shuning uchun ta’limga uning istiqboliga katta e’tibor qaratilyapdi.Ta’lim-tarbiya yoshlarimiz ma’naviyatini yuksaltirish va istiqbolimizni nurafshon qilish vositasidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”,– deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi»[7].

Darhaqiqat, jamiyatdagi barcha muammolar ma’naviy jihatdan barkamol insonlarning sa’y-harakati asosida o‘z yechimini topadi. Demak, kishilarning ruhiyati, ya’ni ma’naviyatini yuksaltirishnig samarali vosita va usullarini yaratish lozim.

Yoshlarga ta’lim olishda keng imkoniyatlar yaratib berish, shuningdek ta’limning sifatini hozirgi zamon talablariga muvofiq bo‘lishini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan barcha shart-sharoitlarni vujudga keltirish O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilishning ustuvor vazifalari hisoblanadi.

Globallashuv va intensivlashuv davrida jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy, ma’naviy o‘zgarishlar, zamondoshlarimiz dunyoqarashida ham o‘ziga xos sintez hodisasini yuzaga chiqarmoqda. Zotan, yangi g‘oyalarning paydo bo‘lishiga keng ko‘lamli bilimlarga ega bo‘lish samarali ta’sir qiladi. Tafakkurga internet, telefon, televideniya, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali vositali ta’sir etish mumkin. Chunki juda katta hajmdagi maqola, yoxud ilmiy asarning mazmun mohiyatini yarim betlik annotatsiyada ifodalash mumkin bo‘lganidek,klipda ham, inson hayotining butun mazmunini besh minutlik rolik orqali tushunib bilish mumkin. Demak, texnologiyalarning rivojlanishi bir tomondan ijobiy natijalar bersa, ikkinchi tomondan, salbiy ta’sir etishi ham mumkin.Tushunish uchun imkoniyatning chuqurligi talab etilishi shubhasiz.Tanqidiy tafakkur qilishni shakllantirish degani emasdir. Zotan, tanqidiy tafakkur rivoji uchun bilimlarning chuqurligi talab etiladi.

“Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda ta’lim jamiyatning, bir tomondan asosiy ishlab chiqaruvchi kuchi insonni kamol toptiradigan, boshqa tomondan esa—dunyoqarashni shakllantirish manbai, jamiyat madaniyatlilik darajasining ko‘rsatkichi hisoblanuvchi yirik tarmog‘iga aylanish tendensiyasi tobora bo‘rtibroq namoyon bo‘layotgani tasodifiy bir hol emas. Mamlakat qudrati avvalo ta’lim tizimi bilan belgilanishi aniq-ravshan tus olmoqda.Chunki ta’lim tizimining qanchalik samarador ekaniga qarab shu jamiyatning ma’rifatlilik darajasi va kelajagi haqida tasavvur hosil qilish mumkin”[8].

Demak, ta’lim ma’naviyatning tarkibiy qismini tashkil etadi. Chunki ta’lim nafaqat u yoki bu fanni yoxud sohani o‘zlashtirishga, shuning bilan birga insonlarning ma’nan barkamol bo‘lishiga ham xizmat qiladi, ta’limning mazmun-mohiyatiga singdirilgan ezgulik, bunyodkorlik, vatanparvarlik, millatparvarlik va umuminsoniylik kabi umuminsoniy qadriyatlar insonning axloqiy-ma’naviy yuksalishiga xizmat qiladi.Shu ma’noda, ta’limsiz ma’naviyat bo‘lmaganidek, ma’naviyatsiz ta’lim ham bo‘lmaydi. Ular o‘zaro chambarchas bog‘liq holda jamiyat ijtimoiy hayotining yuksalishiga xizmat qiladi.

Ta’lim-tarbiya-bu, insonning go‘zal fazilatlarini kamol toptirishiga xizmat qiladigan sohadir. Odamlar har doim insoniylik haqidagi bilimlarga ehtiyoj sezishadi.Ta’lim konsepsiyasida insonning o‘sha ichki ehtiyojini qondirish, uning his-tuyg‘ulariga ruhiyatiga, ta’sir etish va tafakkurini

kengaytirishga e'tibor beriladi. Ijtimoiy-ma'rifiy faoliyatida faol ishtirok etishi mushohada qilishning yuksalishi, mehnat jamoalarida yaratish va bunyod etish o'zini ijodiy namoyon qilishiga imkon yaratiladi.

Ta'limning rivojlanishi ma'naviyat bilan bog'liqlikda kechadi. U inson hayotining uzviy bo'lagi bo'lib, usiz jamiyatning rivojlanishini tasavvur etib bo'lmaydi. Inson ma'naviyatini yuksaltirishda ta'lim-tarbiya tizimining muhim omil ekanini yaxshi anglagan respublikamiz davlat siyosatida ta'limga alohida e'tibor qaratildi. Mamlakatimizda izchil davom etayotgan ta'lim islohotlari yoshlarimizni ma'naviy jihatdan boy, barkamol insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni xalq, millatni millat etishga xizmat qilsin. T. "O'zbekiston" 1998-y. – 36 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib,yangi bosqichga ko'taramiz. 1-tom.-Toshkent: O'zbekiston, 2017.505 b.
3. Shermuxamedova N.Ta'lim ijtimoiylashuvning ustuvor yo'nalishlari.// Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari.-Toshkent:Nishon noshr nashriyoti,2010.—24 b.
4. Qahhorova M. Uzluksiz ta'lim tizimi va ma'naviy axloqiy muhit // Falsafa va huquq.-2016.-2 son

MA'NAVIY QADRIYATLAR OILALARDAGI IJTIMOIY TARBIYANI TA'MINLOVCHI OMIL SIFATIDA

Shapsanova Nodira Berdiqulovna
Renessans ta'lim universiteti tadqiqotchisi

Annatotsiya

Mazkur maqolada oilalardagi ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasining oʻziga xos xususiyatlari har tomonlama taxlil etilgan. Oila, jamiyatning asosiy va muhim birligi sifatida, oʻzining a'zolari orasida ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Shuningdek, oiladagi qadriyatlar oʻzgarishi jamiyatdagi umumiy transformatsiyalar bilan bogʻliqdir.

Kalit soʻzlar: globallashuv, jamiyat, ahloq, oila, qadriyat, ma'naviy qadriyat, tenglik, gender tenglik, transformatsiya, oilaviy qadriyatlar.

Аннотация

В данной стате всесторонее анализируются особенности трансформации духовных ценностей в семе. Семя как основная и важная ячейка общества играет важную роль в формировании социалных и духовных ценностей у ее членов. Также смена ценностей в семе связана с общими преобразованиями в обществе.

Ключевые слова: глобализация, общество, морал, семья, ценности, духовные ценности, равенство, гендерное равенство, трансформация, семейные ценности.

Annotation

This article comprehensively analyzes the specific features of the transformation of spiritual values in families. The family, as the main and important unit of society, plays an important role in the formation of social and spiritual values among its members. Also, the change in values in the family is associated with general transformations in society.

Key words: globalization, society, morals, seeds, values, spiritual values, greed, gender inequality, transformation, family values.

Oila muhitida shakllanadigan ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi – bu oiladagi qadriyatlar, an'analar va etik normalarning vaqt oʻtishi bilan qanday oʻzgarishi va rivojlanishini oʻrganishga doir mavzu hisoblanadi. Oila, jamiyatning asosiy va muhim birligi sifatida, oʻzining a'zolari orasida ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Shuningdek, oʻtgan davrlardan bugungacha oiladagi qadriyatlar, gender rtengligini, axloqiy va ma'naviy me'yorlarni qabul qilishda muhim omil boʻlib kelgan.

Ma'naviy qadriyatlar – bu insonlar orasidagi axloqiy normalar, etik me'yorlar, an'analar va hayotga boʻlgan umumiy munosabatlarni oʻzida ifodalayotgan tushuncha. Oila bu qadriyatlarni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi. Bu qadriyatlar oila a'zolarining turmush tarzini, ijtimoiy munosabatlarini va axloqiy tamoyillarini belgilaydi. Oiladagi qadriyatlar oʻzgarishi jamiyatdagi umumiy transformatsiyalar bilan bogʻliqdir. Har bir jamiyatning oʻzgarishining xossalari va aniq bir nuqtalardan oʻtishi oiladagi axloqiy qadriyatlarning yangi shaklda shakllanishini ta'minlaydi.

Qadimgi jamiyatlarda oiladagi rollar ancha aniq boʻlgan — erkak oilaboshi boʻlib, ishdan qaytgach oilaviy ehtiyojlarni ta'minlashga mas'ul boʻlgan, ayol esa uy ishlari va bolalarni tarbiya qilish bilan shugʻullangan. Zamonaviy jamiyatda bu rollar oʻzgardi. Hozirda ayollar koʻp ishlab, oʻzini mustaqil iqtisodiy holatga ega qilishmoqda, erkaklar esa oiladagi ishlarda, masalan, bolalarni tarbiyalash va uyni yanada birgalikda boshqarishda faol ishtirok etmoqda.

Oʻtgan asrning 80-90-yillarida oiladagi aloqa asosan shaxsiy muloqotga asoslangan boʻlsa, bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar oila a'zolari oʻrtasidagi munosabatlarga katta ta'sir koʻrsatmoqda. Oila a'zolari internetda oʻzaro aloqa qilish, fikr almashish va videokonferensiyalar oʻtkazish orqali bir-birlari bilan yoqin munosabatda boʻlishmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlardagi muhokamalar oila a'zolarining qadriyatlariga, xohishlariga va dunyoqarashlariga ta'sir qilishi mumkin.

Ba'zi jamiyatlarda, masalan, Markaziy Osiyo, Yaponiya va Koreyada kabi mamlakatlarda an'anaviy oila modellari hali ham ustun bo'lib, bu yerda kattalarga hurmat, maslahat berish va ijtimoiy ta'lim muhim qadriyatlarga kiradi. Yoshlar an'anaviy qadriyatlar, oilaviy muloqot va kattalarga bo'lgan hurmatni saqlab qolishga harakat qilishmoqda. Lekin, zamonaviy jamiyatda, ayniqsa, shaxsiy mustaqillikka intilish va globalizatsiya ta'siri bilan, yoshlar ko'proq mustaqil qarorlar qabul qilishga e'tibor qarata boshladilar.

An'anaviy oilada ayol va erkak oilaviy munosabatlarda hamkorlik qilishadi. Har birining o'ziga xos rollari bor: ayol bolalarni tarbiyalash, oilaviy ishlarni boshqarishda, erkak esa oila uchun mablag' ishlab topish va oila a'zolarini qo'llab-quvvatlashda mas'ul bo'ladi.

"Har qanday inson uchun muhim va muqaddas qadriyat — bu uning oilasidir. Sog'lom va mustahkam oila — davlat tayanchi va jamiyatning asosiy bo'g'inidir. Kattaga hurmat, kichikka izzat, odamiylik, mehr-oqibat, ona Vatanga muhabbat va sadoqat kabi olijanob fazilatlar avvalo oilada qaror topadi"[1], — dedi davlat rahbari.

U bugungi globallashuv zamonida oila institutini har tomonlama himoya qilish, qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun munosib shart-sharoitlar yaratib berish zarurati tobora kuchayib borayotganligini ta'kidladi.

"Shuningdek, Konstitutsiyamizga „Ota-onalar o'z farzandlari voyaga yetguniga qadar ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog'lig'i, to'laqonli va barkamol rivojlanishi to'g'risida g'amxo'rlik qilish huquqiga ega va bunga majburdir", degan qoidani kiritish yosh avlod taqdiri uchun mas'uliyatni yanada oshirishga xizmat qiladi"[2], — deya ta'kidladi Shavkat Mirziyoyev.

Kattalarga hurmat ko'rsatish, ularning tajribasidan foydalanish va oiladagi ijtimoiy hurmat o'rni katta ahamiyatga ega. Qadimdan ham ayollar va erkaklar kartalarga hurmat ko'rsatishni, ularning maslahatlariga amal qilishni muhim qadriyat deb bilishgan.

Globallashuv sharoitida oiladagi qadriyatlar jamiyatdagi ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarga, ya'ni shu jumladan urbanizatsiya, globalizatsiya, iqtisodiy taraqqiyot va texnologik yangilanishlarga bog'liq tarzda transformatsiyaga uchraydi. Masalan, an'anaviy oila modelidan, ya'ni jamoaviylik asosidagi oiladan, individualistik yoki tenglik asosidagi oila modellariga o'tish kuzatilmoqda. Shu bilan birga bugungi kunda ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar oila a'zolarining munosabatlariga, ularning qadriyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, animatorlar, blogerlar va videoroliklar oila a'zolarining o'z qadriyatlarini qayta shakllantirishga, novatorlik va yangi axloqiy prinsiplarni jamiyatga yetkazishga yordam bermoqda.

Bizga ma'lumki, oiladagi qadriyatlar va an'analarni shakllantirishda davlat siyosati va qonunlar ham muhim omil hisoblanadi. Misol uchun, gender tenglikka oid siyosatlar, ajrashish va nikoh munosabatlariga oid qarashlar keskin o'zgarib bormoqda. Jumladan, Respublikada keyingi yillarda ajralishlar soni sezilarli ko'paygan. Misol uchun, 2021-yilda 39,3 ming nikohdan ajralish qayd etilgan bo'lsa, bu raqam 2022-yilda 48,7 mingni, 2023-yilda esa 49,2 mingni tashkil qilgan[3]. 2024-yilning birinchi yarmida O'zbekiston bo'yicha nikohdan ajralishlar soni jami 25 400 tani tashkil etgan. Xususan, shahar joylarida 15,3 mingta, qishloq joylarida 10,1 mingta oila ajrashgan. O'tgan 2022-yilning dastlabki 6 oyida esa 24 572 ta nikohdan ajralish holatlari qayd etilib, eng ko'p ajralishlar Toshkent shahri (2 950 ta) va Samarqand viloyatida (2 569 ta) bo'lgan. Mamlakatda 2022-yilda jami 48 734 ta nikohdan ajralish holatlari yuz bergan[4].

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oiladagi qadriyatlar va munosabatlar transformatsiyasi ayrim hollarda ajrashish va oilaviy monotonlikning ortishiga olib kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, gender rollarining uzilishini, yangi an'analarni qabul qilishga kirishgan odamlar o'rtasida qiyinchiliklar paydo bo'lishini ham ko'rsatadi.

Oilaviy zo'ravonlikning mavjudligi muammo sifatida oilaning iqtisodiy, ma'naviy jihatlari bilangina belgilanmaydi. Shuni alohida qayd etish lozimki, keyingi yillarda bizning mamlakatimizda bu muammo tor oilaviy doiradan chiqib, davlat miqyosida hal etiladigan muhim sotsiologik jarayon sifatida tadqiq etilmoqda. Shu kunga qadar mavjud bo'lgan bu muammoni hal etishga xalaqit beradigan omillar, birinchi navbatda milliy mentalitet xususiyatlari bilan bog'liqdir.

Oiladagi gender rollarining transformatsiyasi gender tengligini ta'minlashga xizmat qiladi. Bu ayollarning faolligi va iqtisodiy mustaqilligini oshiradi, erkaklarning oiladagi rollarini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Ya'ni, ayollar ishlashga chiqish va erkaklar oiladagi maslahatlar va tarbiyada ham faol bo'lishga harakat qilishadi. Yangicha axloqiy qadriyatlar oila a'zolarining munosabatlarini mustahkamlaydi, ijtimoiy taraqqiyotga yordam beradi. Masalan, bir-birini tushunish, hurmat qilish va yordam berish qadriyatlari oila a'zolari o'rtasida ijobiy muhit yaratadi.

Oila muhitida shakllanadigan ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi mavzusiga oid ijobiy jihatlar

1. Oilada ma'naviy qadriyatlar transformatsiyalashuvi natijasida ota va o'g'il, ona va qiz o'rtasidagi munosabatlarda anchayin ochiqlik va dialoglar shakllandi. Natijada o'g'il otaga, qiz onaga o'z muammolarini ayta olish an'analari rivojlanmoqda.
2. Ota-ona va bolalar o'rtasidagi munosabatlarda farzandlarning fikrlari va manfaatlari o'z ifodasini topish jarayonlari ancha kengayib bormoqda.
3. Oiladagi ma'naviy qadriyatlar transformatsiyalashuvi aksariyat oilalarda farzandlarning mustaqil shaxs sifatida shakllanish imkoniyatini vujudga keltirmoqda.
4. Oilalarda "feodal ota" va "mehribon ona" tamoyillari barham topmoqda. Ya'ni ularning kasb tanlashi, turmush qurishi, mustaqil fikrini ifodalashi.
5. Oilalardagi gender tenglik masalalaridagi muammolar o'z yechimini topmoqda.
6. Xotin-qizlarning Oliy ta'lim muassalarida ta'lim olishi, ilmiy izlanishlar olib borishiga keng imkoniyatlar yaratilmoqda.

Oilaviy qadriyatlar transformatsiyasining salbiy ko'rinishlari

1. Oilada ota o'rnining pasayib ketishi natijasida oilaviy birlikka putur yetmoqda. Ya'ni egoizm kuchaymoqda.
2. Yoshlar o'rtasida "Ommaviy madaniyat"ga hayrihoxlik kuchaymoqda.
3. Oilada milliy qadriyatlarning yemirilishi yoshlarning ta'lim olishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ya'ni ota-onalar majlisiga asosan ayollarning borishi, turli xil pul yig'imlari ko'payishiga, o'qituvchilar bilan yosh bolalar oldida janjallashish, urishish holatlarining paydo bo'lishiga, bu esa bolaning ta'lim-tarbiya olishiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.
4. Yosh oilalarning ajralib ketishi jarayoni oldingilarga nisbatan bir necha bor oshib ketishiga sabab bo'lmoqda.
5. Oilada ota va o'g'il, ona va qiz o'rtasidagi o'zaro hurmatga asoslangan qadriyatlarimiz inqirozga yuz tutmoqda. Oila a'zolari o'rtasida o'zaro janjallar, nizolar, mol-mulk talashishlar ochiq ko'rinishga o'tmoqda. Masalan, ota-onalar o'z farzandlaridan aliment olmoqdalar, farzanlar esa ota-onalarini qorovsiz qoldirmoqda, qariyalar uylariga yubormoqda, xatto ularga tan jarohati yetkazishgacha borishmoqda.
6. Bir jinsli nikohlar, Geyparadlar o'tkazish, transgenderlikni targ'ib qilish, eftonaziya qilishga rozilik, LGBT va boshqalarni qonuniylashtirish lozimligiga urg'u bermoqda. Bizga ma'lumki, demokratiyada ham chegara mavjud. Lekin bugungi g'arb chegarasizlikka intilmoqda va boshqalarni ham shunga chorlamoqda yoki turli xil yo'llar bilan (masalan, qarz berish uchun majburiyatlar yuklash, xalqaro reyting ko'rsatkichlarida oxirgi o'rinlarga qo'yish, nodemokratik davlat deb atash kabi) majburlamoqda.

Bugungi biz taraqqiy etgan G'arb deb ataladigan makonda bir jinsli nikohlarni qonunlashtirish jarayonlari ommalashtirilmoqda. Bizga ma'lumki, xatto xayvonot olamida ham bir xil jinslar o'rtasida jinsiy aloqa deyarli uchramaydi. Nega eng aqlli bo'lgan inson tabiat va jamiyat qonunlariga zid ish qilmoqda? Bunga sabab nima? Bizningcha sababni erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning buzilishidan izlash lozim. Chunki, biz keyingi davrlarda tabiat qonunlariga zid ravishda erkak va ayolni hamma narsada bir xil bo'lishligini ta'minlashga intilmoqdamiz. Ya'ni, huquqda tenglik, erkinlikda tenglik, oilada tenglik, mexnat qilishda tenglik, bola boqishda tenglik, pul topishda tenglik kabi bir xil standartlarda ko'rishga urinmoqdamiz. Bugungi kunda ayol keragidan ortiq erkaklardan o'z ulushini talab qilishga odatlanmoqda, erkak esa unga imkoniyatidan ortiq vazifalarni

yuklamoqda. Natijada jinslar oʻrtasida koʻzga koʻrinmas “nafrat” shakllanmoqda. Bir jinsli nikohlarni oʻsha “nafrat”ning amaliy ifodasi deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Prezident oila ayol va erkakning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligi asosida shakllanishini Konstitutsiyada mustahkamlashni taklif etdi. Jamiyat gazetasi 2022-yil 20-iyun. https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/20/family/
2. Prezident oila ayol va erkakning ixtiyoriy roziligi va teng huquqliligi asosida shakllanishini Konstitutsiyada mustahkamlashni taklif etdi. Jamiyat gazetasi 2022-yil 20-iyun. https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/20/family/
3. Oʻzbekistonda nikohlar kamayib, ajralishlar koʻpaydi — statistika. https://kun.uz/kr/news/2024/02/09 /ozbekistonda-nikohlar-kamayib-ajralishlar-kopaydi-statistika

ФУНКЦИИ И ПОСЛЕДСТВИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ В ПЕРЕХОДНЫХ ОБЩЕСТВАХ

Рахматов Отабек Одилович
Начальник отдела по работе с молодежью и просвещение духовности.
в филиале РГПУ им. А.И. Герцена в г.Ташкент

Аннотация

В статье рассматриваются функции и последствия социальных конфликтов в условиях переходных обществ. Переходный период, характеризующийся радикальными политическими, экономическими и культурными трансформациями, усиливает вероятность возникновения конфликтных ситуаций. Социальные конфликты анализируются не только как деструктивные явления, но и как потенциальные механизмы институциональных и ценностных преобразований. На основе анализа трудов классиков и современных исследователей формулируются основные типы функций конфликтов и их краткосрочные и долгосрочные последствия для стабильности общества.

Ключевые слова: переходное общество, социальный конфликт, функции конфликта, последствия, модернизация, стабильность, трансформация, социальные изменения;

Annotation

The article examines the functions and consequences of social conflicts in the context of transitional societies. The transitional period, marked by radical political, economic, and cultural transformations, increases the likelihood of conflict situations. Social conflicts are analyzed not only as destructive phenomena but also as potential mechanisms for institutional and value-based transformations. Based on the analysis of works by classical and contemporary researchers, the main types of conflict functions and their short-term and long-term consequences for societal stability are identified.

Key words: transitional society, social conflict, conflict functions, consequences, modernization, stability, transformation, social change.;

Annotatsiya

Maqolada oʻtish davridagi jamiyatlarda ijtimoiy ziddiyatlarning funksiyalari va oqibatlari koʻrib chiqiladi. Siyosiy, iqtisodiy va madaniy oʻzgarishlar bilan ajralib turadigan bu davr ziddiyatli vaziyatlarning yuzaga kelish ehtimolini oshiradi. Ijtimoiy ziddiyatlar nafaqat buzgʻunchi hodisa sifatida, balki institutsional va qadriyatli oʻzgarishlarning mumkin boʻlgan mexanizmi sifatida ham tahlil qilinadi. Klassik va zamonaviy tadqiqotchilar asarlariga tayangan holda ziddiyatlarning asosiy funksiyalari hamda ularning jamiyat barqarorligiga qisqa va uzoq muddatli ta'siri aniqlanadi.

Kalit soʻzlar: oʻtish davridagi jamiyat, ijtimoiy ziddiyat, ziddiyat funksiyalari, oqibatlar, modernizatsiya, barqarorlik, transformatsiya, ijtimoiy oʻzgarishlar.;

Социальные конфликты — неотъемлемая часть общественного развития, особенно в периоды радикальных преобразований. Переходные общества, характеризующиеся нестабильностью институтов, изменением нормативных систем и массовой мобилизацией граждан, представляют собой особенно благоприятную почву для возникновения различных форм конфронтации.

Такие общества находятся в состоянии между старым и новым социальным порядком, в процессе которого возникают противоречия между поколениями, социальными группами, традиционными и модернизированными системами ценностей. Конфликты, возникающие в этих условиях, несут в себе как риски дестабилизации, так и потенциал обновления. Философский и социологический анализ их функций и последствий позволяет не только понять их природу, но и разработать эффективные стратегии управления.

1.Природа и типология социальных конфликтов в переходных обществах: Переходные общества возникают в условиях трансформации политической власти, рыночных реформ, изменения форм собственности, миграционных процессов, а также расширения гражданских свобод. Эти процессы порождают структурные противоречия между:

- Институциональными структурами прошлого и настоящего (например, между авторитарной и демократической политической культурой);
- Социальными группами, имеющими разный доступ к новым возможностям;
- Ценностными системами (традиционные нормы vs. модернизация и глобальные ценности).

Согласно классификации Л. Козера, социальные конфликты могут быть[94]:

- Реалистическими (основываются на объективных интересах, например, экономических);
- Нереалистическими (возникают из накопленного напряжения, стресса или символических противоречий).

Для переходных обществ характерно сосуществование обоих типов, что усложняет процесс диагностики и регулирования конфликтов.

2. Функции социальных конфликтов: Социальные конфликты в переходных обществах выполняют как деструктивные, так и конструктивные функции, в зависимости от характера, участников и способов разрешения.

2.1. Конструктивные функции:

- Интегративная функция: конфликт выявляет противоречия, способствует их артикуляции и мобилизации социальной энергии на преобразования;
- Коммуникативная функция: конфликт стимулирует диалог между социальными группами, вовлекает общество в публичные обсуждения;
- Инновационная функция: способствует пересмотру норм и ценностей, появлению новых институтов и моделей поведения;
- Диагностическая функция: выявляет слабые места в системе управления, социальной справедливости и легитимности власти.

2.2. Деструктивные функции[95]:

- Дезинтеграция общества: чрезмерная конфронтация приводит к потере доверия к институтам;
- Поляризация: радикализация политических сил, разрушение консенсуса;
- Утрата устойчивости: системные сбои в управлении, кризис законности;
- Рост насилия: от уличных протестов до этнических и религиозных конфликтов.

3. Последствия социальных конфликтов в переходных обществах: Последствия конфликтов многогранны и зависят от характера протекания, способов разрешения и включённости институтов гражданского общества.

3.1. Краткосрочные последствия[96]:

- Рост политической нестабильности;
- Углубление социальной сегрегации;
- Эрозия доверия к государственным структурам;
- Ухудшение инвестиционного и правового климата.

3.2. Долгосрочные последствия:

- Позитивные:
- Формирование новых демократических институтов;
- Расширение прав и свобод;

---

[94] Козер Л. *Функции социального конфликта*. — М.: Идея-Пресс, 2000.
[95] Дарендорф Р. *Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы*. — М.: РОССПЭН, 2002.
[96] Хантингтон С. *Политический порядок в меняющихся обществах*. — М.: Аспект Пресс, 2004.

- Повышение политической активности населения;
- Обновление национального самосознания.
- Негативные:
- Закрепление конфликтогенных линий;
- Возникновение замороженных или «вялотекущих» конфликтов;
- Миграция населения;
- Консервация политических и социальных кризисов.

4. *Управление конфликтами: вызовы и возможности:* Переходные общества обладают ограниченным ресурсом для управления конфликтами, так как их институты часто еще неустойчивы. Однако именно в такие периоды возможно внедрение моделей медиации, диалога и участия[97].

- Ключевыми условиями успешного управления конфликтами выступают:
- Развитие гражданского общества;
- Институционализация публичной политики;
- Вовлечение молодежи в диалог;
- Укрепление образовательной и культурной инфраструктуры;
- Поддержка независимых СМИ и правозащитных организаций.

Философия консенсуса, диалога и справедливости может стать методологической основой для трансформации конфликтов в ресурс развития.

Заключение

Социальные конфликты в переходных обществах являются проявлением не только социальной турбулентности, но и глубоких структурных преобразований. Их функции носят двойственный характер — они могут разрушать, но и создавать новые формы общественного устройства. Анализ этих конфликтов позволяет выявить критические точки напряжённости и разработать стратегии перехода от конфронтации к сотрудничеству. В условиях политической и культурной неопределённости философия и социология конфликта становятся важнейшими инструментами постижения динамики общественных процессов и управления ими.

Использованных литературы

1. Козер Л. Функции социального конфликта. — М.: Идея-Пресс, 2000.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы. — М.: РОССПЭН, 2002.
3. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. — М.: Аспект Пресс, 2004.
4. Крисберг Л. Конструктивные конфликты: от эскалации до разрешения. — М.: Логос, 2007.

[97] Крисберг Л. *Конструктивные конфликты: от эскалации до разрешения*. — М.: Логос, 2007.

ETNIK ZIDDIYATLARNING JAMIYAT BARQARORLIGI VA TARAQQIYOTIGA SALBIY TA'SIRI

Olmos Toshev
MTTDMQTMOI "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi
katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Turli ijtimoiy-siyosiy asosdagi etnik ziddiyatlar, millatchilik tahdidiga samarali qarshi kurash olib borish bugungi kunda global darajadagi muammoga aylanganligi tahlil etilgan. Shuningdek, unda ayrim mamlakatlar yoki xududlarda millatlararo ziddiyalarning keskinlashuvi jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikning zaiflashuviga hamda ekstremistik va millatchilik xarakterdagi jarayonlarining faollashuviga olib kelishi mumkinligi ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: etnik ziddiyat, millatchilik, etnik ixtiloflar, millatlararo totuvlik, millatlararo munosabatlar, separatizm, terrorizm, ekstremizm.

Аннотация

В данной стате анализируется тот факт, что эффективная борба с угрозой национализма и этническими конфликтами на различной социально-политической основе стала сегодня глобалной проблемой. Также выявляется, что обострение межетнических конфликтов в отделных странах или регионах может привести к ослаблению социалной и политической стабилности в общэстве и активизатсии экстремистских и националистических процессов.

Ключевые слова: *этнический конфликт, национализм, этнические различия, межетническое согласие, межетнические отношения, сепаратизм, терроризм, экстремизм.*

Annotation

This article analyzes the fact that effectively combating the threat of nationalism and ethnic conflicts on various socio-political grounds has become a global problem today. It is also revealed that the aggravation of interethnic conflicts in certain countries or regions can lead to a weakening of social and political stability in society and the intensification of extremist and nationalist processes.

Key words: *ethnic conflict, nationalism, ethnic differences, interethnic harmony, interethnic relations, separatism, terrorism, extremism.*

XVI—XX asrlardagi siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy hayot, xalqlar tengsizligi, mustamlaka davlatlarning talon-toroj qilinishi, ularning jismoniy va ruhiy ezilishi tobora ortib, kuchayib borishi millatchilikning doimiy va kuchli ijtimoiy oqimga aylanishiga sabab boʻldi. Bu oqim XXI asrga kelib ham oʻz kuchi va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta'sirchanligini saqlab qoldi.

Insoniyat taraqqiyotining tarixiy tajribasi millatlararo munosabatlarning holati va terrorchilikning namoyon boʻlishi darajasi oʻrtasida chuqur aloqadorlik borligini tasdiqlamoqda. Bu masala ayniqsa koʻpmillatli dalatlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy taraqqiyotning oʻzgarishi, bir tuzumning oʻrniga boshqasining kelishi, xususan, sobiq totalitar tuzumdan voz kechish hamda yangi demokratik tuzumga qadam qoʻyish, ijtimoiy hayotning turli sohalarida tub islohotlarni amalga oshirish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonlarini boshdan kechirayotgan ayrim davlatlarda millatlararo munosabatlarning keskinlashuvi, buning natijasida esa ommaviy noroziliklar, huquqbuzarliklar, halqlar oʻrtasidagi ishonchsizlik, adovat, ekstremistik kayfiyatlarning oʻsib borishi va uning oʻta chet koʻrinishi – terrorchilikka olib kelishini kuzatish mumkin.

Turli ijtimoiy-siyosiy asosdagi etnik ziddiyatlar, millatchilik tahdidiga samarali qarshi kurash olib borish bugungi kunda global darajadagi muammoga aylangan. Bu muammo ayniqsa, MDH doirasidagi respublikalar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bugun millat tushunchasi, millat omili barcha ijtimoiy va siyosiy munosabatlar tizimida yetakchi omillardan biri darajasiga aylanib bormoqda. Millat bugun insonning oʻzini-oʻzi anglashi va

rivojlanishining yuksak mezonlari darajasiga, shuningdek, davlatlararo ijtimoiy va siyosiy munosabatlarga o‘zining kuchli ta’sirini o‘tkazmoqda.

Barchamizga ma’lumki, dunyoda qancha millat, xalq bo‘lsa, har birining o‘ziga xos fe’li, urf-odat va fazilatlari bor. Asrlar davomida turli-tuman din, madaniyat va turmush tarziga ega bo‘lgan xalqlar birgalikda yashab kelayotgan O‘zbekiston ham buning yorqin tasdig‘idir. Qadim zamonlardan beri yurtimizda zardushtiylik, buddaviylik, yahudiylik, nasroniylik kabi turli din va millat vakillari mavjud bo‘lgan. Aynan shu zaminda yuz yillar davomida dunyo madaniyatlarining katta miqyosdagi bir-birini boyitish jarayoni ro‘y bergan.

Keyingi paytlarda “millatlararo totuvlik” va “millatlararo munosabatlar” mavzularida deyarli har kuni matbuotda gapirilmoqda, ko‘rsatuvlar olib borilmoqda. Buning sabablaridan biri, millatlararo munosabatlar mohiyat va mazmun jihatdan juda serqirra va teran mazmunga ega ekanligidadir.

Shu narsani e’tiborda tutish kerakki, millatlararo totuvlik — umumbashariy qadriyat bo‘lib, turli xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaqa va davlatlar milliy taraqqiyotida muhim omildir[1]. Muayyan mamlakatga nom bergan (titul) millat bilan unda yashaydigan boshqa xalqlar o‘rtasida hamjihatlik bo‘lishi ijtimoiy taraqqiyotning eng muhim omillaridan biridir. Insoniyat bino bo‘lgandan buyon bu masalalar bilan shug‘ullanib keladi. Hozirgi davrda millatlararo totuvlik va munosabatlar tushunchasining falsafiy mazmuni to‘g‘risida ko‘plab faylasuf, tarixchi, sotsiolog va shu kabi boshqa soha vakillari tomonidan ta’rif berilgan bo‘lib, shulardan ba’zi birlarini tahlil qilib o‘tmoqchimiz.

Jumladan, “Ma’naviyat asosiy tushunchalar izohli lug‘ati”da “millatlararo totuvlik” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berilgan: “Millatlararo totuvlik – millatlararo ahillik, xalqaro do‘stlik, milliy g‘oyaning asosiy g‘oyalaridan biri, muayyan hudud, davlatda turli millat vakillarining bahamjihat yashashi, hamkorlikda faoliyat yuritishini ifodalovchi tushuncha”[2].

Xorijiy so‘zlar lug‘atida esa, millatlararo munosabatlar tushunchasining ma’nolaridan birini sabr-toqat, kimgadir, nimagadir hurmat-ehtiromda bo‘lish deb talqin etilgan. Shuningdek, Oksford lug‘atida millatlararo totuvlik (tolerantlik)ni “shaxs yoki buyumni noroziliksiz yoki aralashuvsiz qabul qilishga tayyorlik va qobillik” deb ta’riflanadi[3].

Rossiyada nashr etilgan sosiologik lug‘atda esa, millatlararo totuvlikka quyidagicha ta’rif berilgan:

Yot odamning turmush tarzi, xulqi, urf-odati, hissiyoti, fikri, g‘oyasi, e’tiqodiga chidamlilik bilan yondashuv;

noqulay omillarni sezmay qolish natijasida sodir bo‘lgan hodisalarga bag‘rikenglik bilan yondashuv;

noqulay, nomaqbul hissiy omillar ta’siriga ham chidam bilan yondashuv[4].

Yana bir taniqli olim Mark Notturno bu tushunchani quyidagicha izohlaydi: “millatlararo totuvlik — o‘zga hayot tarzi, nuqtayi nazar, g‘oyalar va e’tiqodlarga toqatlilik, bag‘rikenglikdir”[5].

Aytish joizki, millatlararo munosabatlar turli ziddiyatlar sharoitida atrofdagilarga zarar yetkazmagan holda o‘zini-o‘zi qaror toptirishdir. Millatlararo hamjihatlik his-tuyg‘ularni jilovlaydigan ongli sergak nuqtayi nazardir.Ma’lumki, o‘tgan asrning so‘nggi o‘n yilligida sodir bo‘lgan geosiyosiy o‘zgarishlar (Sobiq ittifoqning parchalanishi, mustaqil davlatlarning paydo bo‘lishi, dunyoviy hukmronlik uchun kurashning avj olishi kabilar) bunday ko‘rinishidagi harakatlar faollashgan.

Bunday jarayonlar siyosiy-mafkuraviy sohaga ham katta ta’sir ko‘rsatdi, mafkuraviy vakuum xosil bo‘ldi, vatanparvarlik, burch, baynalmilallik, axloq kabi ijtimoiy hayotni mustahkamlovchi asoslar yemirildi. Ekstremizm, millatchilik, terrorizmni vujudga keltiruvchi omillar qayta tiklandi. Bunday determinantlarga jamiyatning ijtimoiy tabaqalanishi, siyosiy kurashning keskinlashuvi, ishsizlikning o‘sib borishi va fuqarolarning ijtimoiy ximoyalanmaganligi, jamiyat hayotining turli sohalari va davlat tizimi darajalarida tarqalgan huquqiy nigilizm, separatizm tendensiyalarining kuchayishi, qonunchilikdagi kamchiliklar va boshqalarni kiritish mumkin.

Millatchilikning yana bir jihati uning manfaatdor kishilar tomonidan sun'iy yoki real mavjud bo'lgan tahdidga qarshi kurash olib borish maqsadida alohida millat vakillarini uyushtirish va safarbar etish imkoniyatini yaratib berishidadir. Bunday holat alohida individlar agressivligini to'plash, millatchilik ruhidagi shiorlar ostida birlashtirish, safarbar etish imkoniyatini tug'dirib, uni u yoki bu tahlikali shaklida namoyish etishga yetaklaydi.

Millatchilikka ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarni vujudga keltirishning juda kuchli determinanti sifatida murojaat qilish uning ta'sir doirasi va makonini sezilarli darajada kengaytirish, xorijdagi milliy diasporalarning turli shakllardagi ishtirokini ta'minlash (chunonchi: mafkuraviy, moddiy, texnik, moliyaviy va boshqa ko'mak ko'rsatish; millatchilarga maqbul keladigan ijtimoiy fikrni shakllantirish; zaruriyat to'g'ilsa davlat tuzulmalari, xukumat, xalqaro tashkilotlarga ta'sir o'tkazish va x.q.) orqali bitta davlat chegarasidan chiqib ketishigacha olib kelishi mumkin.

Millatchilik va terrorchilikning umumiyligi tarixiy taraqqiyot jarayoni bilan tasdiqlangan, ikkalasi ham ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sharoitlar yomonlashganda, talafot, inqiroz va bir tuzumdan ikkinchisiga o'tish sharoitida vujudga keladi. Aynan shunday holat bugungi kunda jahonning qator mamlakatlarida (Angliya, Siriya, Rossiya, Ukraina, Moldaviya, Ozarbayjon va x.q) kuzatilmoqda.

Millatchilik terrorchiligidan milliy (davlat) va xalqaro darajadagi siyosiy maqsadlarda foydalanishning zamonaviy sharoitlari millatchilik mohiyati hamda uni tashkillashtirish usullarini o'zgartirib yubordi. XX asr ikkinchi yarmida millatchilik terrorizmida sodir bo'lgan bunday o'zgarishlar qator tendensiyalarda o'z ifodasini topgan. Fikrimizcha, ushbu tendensiyalarni belgilash nafaqat millatchilik terrorizmning insoniyat taraqqiyotiga global tahdid soluvchi rolini asoslash, balki unga qarshi kurash olib borishning ilmiy asoslangan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish uchun ham muhimdir. Millatchilik terrorizmi rivojlanishining muhim tendensiyalaridan biri - uning xalqaro munosabatlar, xalqaro va milliy xavfsizlik, davlatlar konstitutsiyaviy tuzumi, fuqarolar haq-huquqlariga nisbatan ijtimoiy xavfining o'sib borishidir va bu birinchidan, bu jahonning turli davlatlarida ildiz otgan va jahon siyosati, ayrim mamlakatlar siyosiy amaliyotiga millatchilik ekstremizmi va siyosiy terrorizmning kirib borishi va faollashuviga zamin bo'ladi. O'tgan asrning o'rtalari va oxiriga kelib kishilik jamiyatining barcha sohalarida ziddiyatogen salohiyat yig'ilib qoldi. Aynan shu salohiyat bugungi kunga kelib siyosiy zo'ravonlikning o'ziga xos shakllarini vujudga keltirishga sabab bo'lgan. Ular qatorida millatchilik va millatchilik separatizmi, millatchilik terrorchiligi alohida o'rin tutadi.

Ikkinchidan, bu taraqqiy etadigan jarayondir hamda u aholi turli guruh va qatlamlarini (eng avvalo, millatchilik ekstremizmi, diniy-siyosiy, neofashizm asosida) dunyoning asosiy qit'alari va ayniqsa Yaqin va O'rta Sharq, Lotin Amerika, Shimoliy Amerika, Janubiy-Sharqiy Osiyo, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida kechayotgan siyosiy ekstremizmning turli oqimlarga jalb etish bilan tavsiflanadi.

Uchinchidan, siyosiy jihatdan "oqlangan" zo'ravonlikning xavfli shakl va usullarga murojaat qilish, millatchilik harakatlarini amalga oshirishda kuch ishlatish, vayrongarchiliklar, odamlarni vahshiyona o'ldirish va x.k.

To'rtinchidan,turli mafkuraviy-siyosiy yo'nalishdagi millatchilik ruhdagi tashkilotlar faoliyatining alohida millat, elatlarga qarshi qaratilgan daxshatli ta'siri tomon barqaror o'zgarishi[6].

Bugungi kunda, MDH davlatlari ichki va tashqi xavfsizligiga nisbatan millatchilik ijtimoiy xavfining o'sib borishini kuzatish mumkin.

Millatchilik terrorizmi siyosiy xokimiyat uchun kurash olib borish, uni qo'lga kiritish va saqlash kabi siyosiy maqsadlarga erishish vositasi sifatida aynan millatchilik kayfiyatlar keng ildiz otgan va tarqalgan, konfessiyalararo ziddiyatlar kuchaygan, jamiyat kriminagen darajasi yuqori bo'lgan, jinoyatchilik rivojlangan mamlakatlarda namoyon bo'lmoqda.

Shu bilan birga, millatchilik terrorizmi o'z amaliyotida terrorchilik usullariga murojaat qilish orqali o'z siyosiy raqiblarga, xokimiyat idoralari yoki ularning vakillariga bosim o'tkazish, turli klan, mafiya tizimlari bilan hisob-kitob qilish va ta'sir ko'rsatishga intiladi.

Zamonaviy millatchilik terrorizmning muhim tendensiyadan biri - uning ijtimoiy asosining kengayib borishidir.

Millatchilik terrorizmi jahonning qaysi mamlakatida boʻlishidan qat'i nazar aholi turli qatlam vakillarini uyushtirishga intilishini namoyon qilib, ularda millatchilik ruhdagi siyosiy maqsadlarni qoʻllab-quvvatlovchi kayfiyatlarni kuchaytirish, bu maqsadlarga erishish yoʻlidagi usul va vositalarini tanlashdagi uygʻunlikka erishishga muvaffaq boʻlmoqda.

Millatchilikning kelib chiqishi va evolyutsiyasini tadqiq etuvchi koʻpchilik xorijlik olimlar fikricha, turli qarama-qarshiliklar va ziddiyatlardan iborat boʻlgan jamiyat ijtimoiy taraqqiyoti millatchilik aktlarida ishtirok etishga tayyor turgan, u yoki bu millat ustuvorligini, alohidalikni qoʻllab-quvvatlovchi ijtimoiy guruhlar soni oʻsib bormoqda. Ijtimoiy, iqtisodiy muammolar koʻpayib borishi esa, oʻz navbatida millatchilikning ijtimoiy asosini kengaytirib boradi.

Siyosiy beqarorlik yuksak darajada boʻlgan hamda siyosiy ekstremizmi tarqalib borayotgan ayrim xudud va mamlakatlarda millatchilik terrorizmi ijtimoiy asosining kengayib borishi millatchilik ruhdagi terrorchilik tashkilotlari aktiv faoliyatining zaruriy shartidir.

Millatchilik terrorchilik ijtimoiy asosining muhim vazifalaridan biri alohida millat vakillaridan iborat boʻlgan guruhlar, aholi qatlamlari tomonidan terrorchilik faoliyatini siyosiy, axloqiy jihatdan qoʻllab-quvvatlashishiga erishish, millatchilik gʻoyalariga sodiq kishilar bilan qatorlarini toʻldirish, har qanday yordam koʻrsatishga tayyor turishdan iborat.

Yuqorida koʻrsatilgan ushbu tendensiyalar turli xarakterdagi millatchilik namoyon boʻlishining shakllarida (namoyish va chiqishlar, targʻibot ishlari, uning legitimlik darajasini oqlash va shu tufayli ayrim xalq, millat, elat tomonidan qoʻllab-quvvatlanishi, millatchilik ruhdagi yoki millatchilik terrorchilik ruhdagi tashkilotlar infrastrukturasini shakllantirishning siyosiy-huquqiy, ijtimoiy, texnik imkoniyatlarini kengaytirish va x.q.) ifodalanadi.

Fikrimizcha, millatchilik terrorizmi ijtimoiy asosining kengayib borishiga quyidagi omillar ta'sir koʻrsatadi:

- jahonning turli mamlakatlarida ijtimoiy-iqtisodiy va mafkuraviy-siyosiy ziddiyatlarning kengayishi asosida ushbu ijtimoiy-siyosiy kurashga yetarli darajada siyosiy ong va madaniyatga ega boʻlmagan, siyosiy ekstremizm ta'siriga moyil boʻlgan qatlam va guruhlar vakillarining keng jalb qilinishi;
- ayrim mamlakatlar yoki xududlarda millatlararo ziddiyalarning keskinlashuvi, ekstremistik va separatik xarakterdagi millatchilik jarayonlarining faollashuvi, ularga aholi keng qatlamlarining jalb qilinishi;
- turli xududlarda konfessiyalararo ziddiyatlarning tarqalishi, diniy va diniy-siyosiy ekstremizmning rivoji (avvalo islom xarakterdagi), ushbu asosda keng xalq ommasi ishtirokida davlatlararo va davlat ichidagi barqaror xarakterdagi siyosiy toʻqnashuv va ziddiyatlarning shakllantirilishi;
- jahonning turli xududlarida xududiy separatizmning keskinlashuvi, davlat ma'muriy-xududiy tuzilishi, davlat ichidagi alohida xududlarning siyosiy-huquqiy makomini oʻzgartirish maqsadida qurolli kurashning vujudga kelishi va x.q.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamadaliyev Sh.O. Milliy istiqlol gʻoyasi va milliy xavfsizlik. –T.: "Oʻzbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi", 2008. –B.63.
2. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lugʻati. -T.: "Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi", 2009. –B.379.
3. Tishkov V.A. O tolerantnosti. //Tolerantnost i soglasiye. Materialы mejdunarodnoy konferensii "Tolerantnost, vzaimoponimaniye i soglasiye". Yakutsk, iyun, 1995. M ., 1997. -C.19.
4. Rossiyskaya sotsiologicheskaya ensiklopediya. –M.: "Nauka", 1998. –S.278.
5. Mark Notturno. Tolerantnost, svoboda i istina: fallibalizm i otkrытiye "zakrытых obщestv". //"Ijtimoiy fikr" jurnali. №2, 1998-yil.
6. Dobson C., Payne R. The terrorists.Their Weapons, Leaders and tactics.-N.Y., 1979.-P.112.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Университет Ренессанс таълим
Кафедры социальные и политические наук
Турабоева Зилола – старший преподаватель

Аннотация

Определение национального педагогического имеет принципиальное значение для развития отечественного образования, для формирования духовного опыта человека как источника жизненных планов, стратегий и перспектив его развития.

Ключевая слова. образовании, национально, культурно-педагогического, философия, фундаментальные, социокультурных, носителями языка, Учитывая, уровне фонетики, морфологии, лексики, синтаксиса, коммуникационного процесса.

Прежде всего, национальная педагогика является предпосылкой возрождения образовательных традиций, интеллектуального и технологического потенциала. Это подчеркивает наличие сложных социокультурных проблем в образовании, отражающих серьёзные противоречия в системе отношений человека к миру, своему отечеству, культуре, другому человеку, образованию и именно поэтому требуется осмысление культурно-педагогического опыта, создание целостной внутренне непротиворечивой, целесообразной системы идей способной обосновать приоритеты и критерии образовательного процесса, направить в нужное собственно педагогическую деятельность и духовное общение субъектов системы образования.

Культурно-педагогический опыт, на наш взгляд, является важным конкретно-историческим явлением, отражающим убеждения, идеалы, подходы к решению первостепенных современных социокультурных проблем и способствующим формированию личностных и общественных целей определения и осмысления социальной практики на основе развития. Уникальность культурно-педагогического опыта заключается в том, что он детерминирует пути развития социального, образовательного пространства и порождает определенное отношение к миру.

В сложившейся ситуации целесообразно продумать и выстроить на основе национального педагогического образовательную систему Узбекистан. При этом роль ценностно-педагогической концепции может выполнять философско-педагогическая интерпретация идеала образования фундаментальные национальные и общечеловеческие ценности. Цель исследования заключается в определении национального педагогического как свобода идей, правил и приоритетов, регулирующих образования и потенциальные возможности его развития.

Национальный педагогический-это уникальный мир педагогических смыслов, в которых отражается коренное значение образования для человека и социума. Причем, национальный педагогический узбекистан задает импульс созиданию духовного опыта человека как источника жизненных сил и уникальной основы возрождения узбекистан. Очевидно, что главной святыней отечества и измерителем его культурно-образовательных ресурсов является духовность. Именно поэтому в современных условиях важно выстраивать духовный опыт человека для высвобождения личностных резервов в преодолении сложных жизненных ситуации, создания условий полной самоотдачи и самореализации личности. Развитие и расцвет личности и, прежде всего, духовных основ в педагогической деятельности могут осмысления духовных начал существования человека, развития эмоционально-чувственной сферы, организации добро творчества и, естественно в атмосфере своды добро желатьности, понимания и любви.

Само по себе обращение к духовным переживаниям, пожалуй, стало проявляться лишь в последнее время в результате обсуждения проблемы утраты духовных ценностей,

духовной деградации в обществе. В связи с этим обращение к духовным ценностям в образовательной системе позволит выстроить один из самых сложных компонентов личностной структуры. Речь идет о духовности как особом внутреннем состоянии, в котором целесообразно сочетаются умственные и нравственные силы человека. Это первооснова личностной самореализации, от которой зависит глубина и неповторимость содержания его отношении и деятельности.

Подчеркнем, что национальный педагогический код определяет, какие ценностные ориентации, образцы деятельности будут преимущественно регулировать образовательные процессы, которые непосредственно и целенаправленно влияют на формирование духовных ценностей человека, его приобщение к нравственным богатствам отечества. Именно это может объединить людей, сформировать социальные приоритеты способствовать развитию самобытной личности, стимулировать духовные потребности человека.

В свою очередь, человек духовный способен ответственно относиться ко всему, что происходит в своем отчестве, понимать важность активной созидательной деятельности как необходимого условия преодоления проблем и решения социокультурных экономических экологических и других задач.

Достоверность и обоснованность научных результатов выводов и рекомендаций обеспечиваются, применением комплекса методов адекватных предмету, цели и задачам исследования; всесторонним изучением проблемы объёмом выборки объектов эксперимента, внедрением в практику разработанных нами рекомендаций и их положительной оценкой студентами и предателями; применением методов математической статистики и качественным анализом полученных данных. Сегодня, к сожалению, богатые традиции русского народа оказались забытыми и невостребованными педагогической наукой и практикой. В результате - у части молодежи сформировалась социальная апатия, анти патриотизм, жестокость, этнически нивелированное сознание, что грозит народу потерей национальной самобытности. В последние годы произошли кардинальные изменения в социально-политической, экономической жизни общества.

Учитывая, факты, изложенные выше, можно делать выводы о том, что сегодняшняя языковая ситуация определяет актуальность изучения проблемы детского билингвизма. Все эти социальные процессы привели к тому, что детский билингвизм становится одной из важнейших областей в исследованиях по онтолингвитике. В результате исследований в области изучения детского билингвизма, современным ученым представилась возможность переосмыслить и изменить свои взгляды на влияние данного феномена на умственное развитие одноязычного и двуязычного ребенка, на влияние овладения следующим языком и т.д. Однако специальных работ, посвященных формированию лингвострановедческого контента у детей –билингвой довольно немного. Несмотря на то, что мнение авторов в определении термина «билингвизм» расходятся, мы все же можем выделить общие и отличительные черты, определить его устойчивые и неустойчивые признаки. К устойчивым признакам в определении билингвизма можно отнести: - понимание индивидуумом второго языка; - возможность высказывать свои мысли на втором языке; - способность общаться на двух языках; - добиваться взаимопонимания; - постоянное использование двух языков в повседневном общении. К неустойчивым признакам в определении билингвизма следует отнести: - одинаковое свободное владение двумя языками; - принадлежность билингва к двум этносам; - взаимодействие не только двух, но и более языков в одинаковой языковой среде.

При естественном детском билингвизме языки не могут усваиваться автономно, не оказывая влияния друг на друга. Процесс взаимовлияния языков друг на друга называется интерференцией. Интерференция может проявляться на разных уровнях двух языковых систем: на уровне фонетики, морфологии, лексики, синтаксиса.

Исходя из самого названия термина, мы можем смело говорить о том, что лингвострановедческое содержание, само по себе, представляется как конвергенция языковых и культурологических знаний. Лингвострановедческий материал, содержащий в себе ценность не только педагогическую, но и коммуникационную представляет собой содержание лингвострановедческого аспекта, с помощью которого и реализуется обучение общению на иностранном языке, учитывая современные реалии той или иной страны.

Лингвострановедческая компетенция собой представляет систему национально кодифицированных фоновых знаний, которые обеспечивают адекватное общение с носителями языка. На эффективное создание лингвострановедческого контента у детей - билингвой ориентировано обучение, которое способствует раскрытию особенностей культуры государства, истории, традиций и обычаев родной страны, а также той страны язык, которой изучается. Культура родной коммуникации осваивается быстрее и глубже за счет непрерывного взаимодействия с носителями языка, а также взаимодействия внутри языковой среды. Знание лингвострановедческого контента и подразумевает под собой осознание традиций и реалий страны изучаемого языка, владение информацией лингвострановедческого характера о стране и народе, на языке которого говорит человек. В результате имеющихся знаний, человек, изучающий второй или последующий язык, как бы. Развитие лингвострановедческого контента у детей - билингвой основывается на ценностной ориентации учащихся на знание иностранных языков. Ознакомление с устоями и традициями, новой культурой в процессе изучения языка в большей степени оказывает влияние на совершенствование личности ученика, его духовный мир, а также пробуждает его интерес к предмету.

Необходимо отметить, что созданию лингвострановедческого контента у детей - билингвой во время занятий способствуют материалы аутентичного характера, при этом важно знать особенности менталитета народа, на чьем языке происходит процесс общения. Тем и интересен процесс общения представителей разных культур, что необходимо учитывать языковые особенности и отличия менталитета всех участников коммуникационного процесса.

В заключение следует отметить, что взгляды мыслителей Востока на проблему образования подчеркивали, что чем раньше начинается образование, тем оно будет эффективнее. Духовное воспитание, реализуемое в системе дошкольного образования, имеет большое значение как первое звено системы непрерывного образования.

Поэтому педагогам дошкольных учреждений необходимо уделять пристальное внимание вопросу духовно-нравственного воспитания. Главная страница комментарий заполнить и подписать просмотреть форму Очень важно направить опыт обращения за помощью по обмену защитой на другого ребенка, поскольку это процесс эмоциональной ориентации на другого ребенка, который облегчает вхождение ребенка дошкольного возраста в группу сверстников и обеспечивает относительный комфорт пребывания в ней.

Изучив вышеизложенные положения, мы считаем, что педагогу необходимо эффективно использовать различные методы, формы и приемы, средства и факторы для того, чтобы привить сознанию ученика принципы духовно-нравственного воспитания, объяснить формирование личности, активно воздействовать на его чувства, поведение и систему поведения. Кроме того, при формировании духовности учащихся следует руководствоваться следующими принципами. Целесообразно учитывать возрастные особенности, предвидеть проблемы и результаты, систематизировать, сотрудничать, быть гуманным, связывать теорию и практику, грамотно использовать в образовательном процессе принципы народной педагогики, внедрять в образовательный процесс передовые педагогические технологии.

Список литературы

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019 yil 16 dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi O‘RQ-595-son Qonuni. www.lex.uz

2. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O‘RQ-683-sonli Qonuni tahririda - Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son)
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь: для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 176 с.
4. Протасова, Е. Ю. Двуязычие от мала до велика / Е. Ю. Протасова // Проблемы отнтолингвистики: материалы межунодный конференция.: (17-19 июня 2009 г.). - СПб., 2009. С. 56-58.
5. Салим Е.К. Лингвострановедение как основа межкультурной коммуникации: лингвострановедческий, лингвокультурный этнолингвистический аспекты // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. LVI международый. Научная - практ. конф. № 1(56). – Новосибирск: СибАК, 2016.

YOSHLARDA IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIKNI OSHIRISH VA MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASH OMILLARI

Sharofiddin Xonimov
Renessans ta'lim universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yoshlarda ijtimoiy-siyosiy faollikni oshirish va mafkuraviy immunitetni mustahkamlash omillarini tushuntirish va ularning rolini aniqlashga yoʻnaltirilgan fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: yoshlar internet, ijtimoiy tarmoq, dunyoqarash, manipulyatsiya, globallashuv, axborot, kommunikatsiya, texnologiya, mafkura.

Аннотация

В стате излагаются соображения, направленные на объяснение и выявление факторов, способствующих повышению общэственно-политической активности и укреплению идеологического иммунитета среди молодежи.

Ключевые слова: Интернет, социалная сет, мировоззрение, манипуляция, глобализация, информация, коммуникация, технологии, идеология.

Resume

The article presents considerations aimed at explaining and identifying factors that contribute to the increase in socio-political activity and strengthening of ideological immunity among young people.

Key words: Internet, social network, worldview, manipulation, globalization, information, communication, technology, ideology.

Bizga ma'lumki, mamlakatimizda milliy-ma'naviy tiklanish, yoshlarimiz ongi hamda dunyoqarashini milliy qadriyatlar asosida boyitib borish, milliy ma'naviyatimizni turli taxdidlardan asrash, yoshlarni dunyoqarashi keng, kreativ fikrlaydigan, tashabbuskor, xalol va jonkuyar hamda muammoli vaziyatlarda toʻgʻri qaror qabul qiladigan qilib tarbiyalash masalalariga aloxida e'tibor qaratilmokda. Ayniqsa, yoshlarning puxta bilim olishi, kasb-xunar egallashi, milliy an'ana va qadriyatlarimizga hurmat ruhida kamol topishi yoʻlida e'tibor va gʻamhoʻrlik koʻrsatish davlatimiz siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Darhaqiqat, bugungi globallashuv va tez sur'atlar bilan oʻzgarib borayotgan murakkab va shiddatli davrda mamlakatimiz yoshlari ma'naviyatini yuksaltirish hamda turli tahdidlardan asrash, ularning xalqaro maydonda sodir boʻlayotgan jarayonlarning tub mohiyatini anglab yetishi, ushbu voqeliklar yuzasidan xolis va mustaqil fikrga ega boʻlishi, yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish koʻnikmalarini singdirish, yoshlar oʻrtasida kitobxonlikni targʻib qilish, xotin-kizlar bandligini oshirish kabi masalalar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

XX asrning soʻnggi choragiga kelib, koʻplab rivojlangan davlatlarda yoshlarga doir faoliyat mustaqil faoliyat yoʻnalishiga aylandi, unga doir umuminsoniy tendensiyalar va ustuvorliklarni belgilaydigan xalqaro hujjatlar qabul qilina boshladi. Xususan, 1985-yilda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan "Samarali yoshlar siyosatini shakllantirishning asosiy qoidalari toʻgʻrisida"gi rezolyutsiya ana shu jarayonning butun dunyoda ustuvor xususiyat kasb eta boshlaganini anglatadi. Globallashuv jarayonlari tobora kengayib va chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-sentyabrda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida butunjahondagi 2 milliarddan ortiq yosh avlod vakillarining insoniyat taraqqiyotida muhim oʻringa ega boʻlayotgani va yoshlar omilining alohida e'tiborni talab qilayotgani haqidagi fikri nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Yurtboshimizning ushbu anjumandagi "Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz

qanday inson boʻlib kamolga yetishi bilan bogʻliq. ... Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir" degan xulosasi esa BMTga a'zo barcha mamlakatlar vakillarining diqqatini oʻziga qaratgani bejiz emas[1]. Prezidentimizning Shanxay hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlar rahbarlari kengashining 2018-yil 10-iyundagi majlisida ilgari surilgan "BMTning Yoshlar huquqlari toʻgʻrisidagi xalqaro konvensiyasi"ni ishlab chiqish va qabul qilish toʻgʻrisidagi taklifi ham ayni shu nuqtayi nazardan nihoyatda dolzarb vazifalar mavjudligini anglatadi[2].

Bugungi kunda ma'naviy barkamolva ijtimoiy-siyosiy faol yosh avlodni tarbiyalash globallashuv davrining talablariga mos va tahdidbardosh yoshlarni voyaga yetkazish bilan bogʻliq masalalar tahliliga bagʻishlangan asarlar va tadqiqotlar mamlakatimizda ushbu yoʻnalishda ilmiy izlanishlar olib borayotgan olim va mutaxassislar faoliyatining tarkibiy qismiga aylangan deyish uchun barcha asoslar bor.

Mamlakatimizning xavfsizligi, barqaror taraqqiyoti hech bir Oʻzbekistonlikni befarq qoldirmasligi kerak. Chunki ular oʻz, yagona Vatanining tarixi qanday mashaqqatli, azobli asrlarni oʻtkazib, mustaqillikka erishganligini yaxshi biladilar. Shunday ekan, Vatan - Oʻzbekistonning posboni ham millatidan, dinidan, tugʻilgan joyidan, kasbu-yoshidan qat'iy nazar uning oʻzbekistonlik boʻlishidir. Demak, mamlakatimizning xavfsizligi uchun eng birinchi kafolat – oʻzbekistonliklarning milliy istiqlol gʻoyasi atrofidagi jipsligidir. Shu tariqa milliy gʻoya bizni oʻtmishimiz, hozirgi hayotimiz va kelajagimiz bilan bogʻlab turadi. Shu sababli Oʻzbekiston xalqining milliy istiqlol gʻoyasiga asoslangan immuniteti - Vatan xavfsizligi darajasining muhim koʻrsatkichlaridan biriga aylanadi.

Milliy istiqlol gʻoyasi xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan ravnaqi, ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, dinlararo bagʻrikenglik, komillikka tayanar ekan, ana shu gʻoyalarga qarshi qaratilgan xatti-harakatlar tashqi va ichki tahdidlarni oldini oladi. Tashqi tahdidlar - Oʻzbekistonning davlat chegarasidan tashqaridan kirib keluvchi, ichki tahdidlar esa Oʻzbekiston davlati mamlakatning ichidan chiqayotgan tahdidlardir. Biz koʻp asrlar ana shu ichki tahdidlar tufayli mustamlakalikda yashab keldik.

Odamning ma'naviyatiga tahdid soladigan xavflar va ulardan oʻzini ongli himoya qilish koʻnikmalari ta'lim-tarbiya, ota-onalar oʻgitlari, yaxshilik va yomonliklarni koʻrishi va bilishi jarayonida shakllana boradi. Bolaga ilk yoshidan boshlab nima yaxshi, nima yomon, ularga qanday munosabat bildirish kerak, degan savollarga asoslangan bogʻcha, maktab tarbiyasi, undan keyin ijtimoiy tarbiya yoʻlga qoʻyilsagina har bir millat sogʻlom, ishonchli, mustahkam immunitetga ega boʻladi. Immunitet esa oʻz navbatida odamni toʻgʻri yoʻldan "ozish"dan, turli yoʻllarga adashib, keyin pushaymon boʻlishlardan, baxtsizlikdan, millatni esa - parokandaliklardan, parchalanishlardan, sinfiy, mahalliy yoki boshqa boʻlinishlardan asrab turadi. Demak, mafkuraviy immunitet - davlat va millatning ma'naviy birligi, ma'naviy sogʻlomligini himoya qiluvchi gʻoyaviy qalqon vazifasini bajaradi. Shuning uchun ham Birinchi Prezident Islom Karimov "Farzandlarimiz yuragida ona Vatanga, boy tariximizga, ota-bobolarimizning muqaddas diniga sogʻlom munosabatni qaror toptirishimiz, ta'bir joiz boʻlsa, ularning mafkuraviy immunitetini kuchaytirishimiz zarur"[3]ligi haqidagi fikrni alohida ta'kidlaganlar.

"Immunitet" soʻzining ma'nosi Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasida quyidagicha berilgan: (lot. - biron narsadan xalos, ozod boʻlish, qutulish) - tirik mavjudotlarning oʻz butunligi va biologik noyobligini buzuvchi yot omillardan himoyalanishi, qarshilik koʻrsatishi, rezistentligi. Yot omillarga bakteriya va ularning toksinlari, viruslar, zamburugʻlar, sodda jonivorlar, gelmintlar, koʻchirib oʻtkazilgan a'zo va toʻqimalar, organizmning oʻzgargan oʻz hujayralari (mas., oʻsmasimon hujayralar) va b. kiradi. Bu omillar organizm uchun irsiy begona boʻlgan kimyoviy agentlar – antigenlarni tutib qoladi[4].

Mafkuraviy immunitet ma'naviy, ma'rifiy, siyosiy, iqtisodiy bilimlarni oddiygina qabul qilib olishini emas, balki ularni ongli ravishda tushunib yetishni, bu bilimlardan zamonaviy ijtimoiy voqealarga mafkuraviy kurashlar voqeligidan kelib chiqib, munosabat bildirish koʻnikmalarini shakllantirish, ayrim nosogʻlom gʻoyalarga javob berish, uni qabul qilmaslik holatidir.

Mafkuraviy immunitet milliy mustaqillikning afzalliklariga bo‘lgan ishonchga quriladi. Bu ishonch esa ishontirish, tushuntirish natijasida hosil bo‘ladi. Masalan, O‘zbekiston - dunyoviy davlat. Dunyoviy davlat faoliyatining asosiy tamoyillari, afzalliklari ularni diniy davlat bilan taqqoslagandagina keng va to‘liq tushunchalarni beradi. Bu dunyoviy milliy-demokratik tuzumning mohiyati va afzalliklarini anglab yetishga olib keladi.

Mafkuraviy tarbiya samaradorligi eng avvalo jamiyatni mafkuraviy tarbiyalashdan natija qanday bo‘lishi kerak ekanligini aniq belgilanishiga bog‘liq.

Milliy mafkuraviy immunitet har bir yigit-qiz, fuqarodagi mustaqillikning siyosiy mohiyati, islohotlar yutuqlari va muammolari, ichki va tashqi siyosatga doir chuqur bilimlarga tayanadi. Har bir kishi, yoki jamoa, jamiyat mafkuraviy immunitetini besh darajaga bo‘lib o‘rganish, baholash va shu asosda takomillashtirish mumkin: Bunda:

birinchi, ya’ni mafkuraviy immunitetning quyi darajasi - shaxs, jamoa, jamiyat yuqoridagi bilimlardan xabardor emas; buzg‘unchi mafkuraviy g‘oyalarga befarq, loqayd;

ikkinchi darajasi - bilimlar bor, lekin ular his qilinmagan, sistemalashmagan, shu sababli ularni buzg‘unchi mafkuraviy g‘oyalarga qarshi ishlatishga tayyor emas;

uchinchi daraja - mafkuraviy bilimlarga ega, lekin ular nazariy, shaxs, jamiyat ularni qo‘llashga qiynaladi;

to‘rtinchi daraja - asosli bilimlarga ega, vaziyatni to‘g‘ri baholay oladi; ichki va tashqi siyosiy, mafkuraviy ta’sirlarga qarshi immuniteti shakllangan va uni ongli ravishda ishlatadi;

beshinchi - oliy daraja - mukammal g‘oyaviy, siyosiy, iqtisodiy bilimlarga ega va bu bilimlarni bemalol amalda qo‘llab, buzg‘unchi mafkuraviy, siyosiy g‘oyalarni doimo, hamma joyda faol fosh qila oladi[5].

Jahonning demokratik mamlakatlari tajribasida mafkuraviy tarbiyaning boy imkoniyatlari, turli namunalari to‘plangan. Yosh avlodni, butun jamiyatni o‘z davlati, mamlakatining mafkurasi ruhida tarbiyalash – sotsiologik, pedagogik, psixologik muammo sifatida faol o‘rganilib, tezkor zamonaviylashtirilib kelinmoqda.

Har qanday g‘oyaviy immunitetning kuchi uning anglanganligidadir. Agar inson o‘z g‘oyasining asl mohiyatini tushunib yetsa, uni mantiqan isbotlay olsa va har qanday qarshi savolga asosli javob topa bilsa, bunday shaxs o‘z e’tiqodini himoya qila oladi va yot g‘oyalar ta’siriga berilmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respubligasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT Bosh assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqi // http://uz24.uz/uz/politics/shavkat-mirziyoyev-bmt-bosh-assambleyasining-72-sessiyasida-nutqi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Shanxay hamkorlik tashkilotiga a’zo davlatlar rahbarlari kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqi // Xalq so‘zi, 2018. – 12-iyun, № 119 (7077).
3. Karimov I.A. Jamiyat mafkurasi xalqni xalq, millatni millat qilishga xizmat etsin. T.7. -T.: “O‘zbekiston”, 1999. 84-102 b.
4. Immunitet. https://qomus.info/encyclopedia/cat-i/immunitet-uz/
5. Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2001, - 126 b.

MUSTAQIL TA'LIMNI IJODIY FAOLLASHTIRISH YORDAMIDA TALABALARINI GNOSEOLOGIK MOTIVATSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Dilrabo Shodmonovna Xudoyqulova
Renessans ta'lim universiteti
katta oʻqituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi, talabalarning bilimlarni oʻzlashtirishga intilishlari, Finlyandiya ta'lim tizimi, talabalarda gnoseologik motivatsiyani rivojlantirishda falsafa fanining oʻrni haqida fikr berilgan**.**

Kalit soʻzlar: motivatsiya, ta'lim, model, sifat, natija, mustaqil ta'lim.

Mustaqil ta'lim talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim rol oʻynaydi. Ta'limdagi ijodiy faollashtirish usullari talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishga koʻmaklashadi. Gnoseologik motivatsiya — bu bilimga boʻlgan qiziqish, bilimlarni oʻzlashtirishga intilganlik va ilmni qidirishga boʻlgan ichki majburiyat. Bunday motivatsiyani rivojlantirish uchun bir qator usullar mavjud, ular oliy ta'limda mustaqil ta'limni samarali tarzda tashkil etishga yordam beradi.

Mustaqil ta'limni ijodiy faollashtirish talabalarning gnoseologik motivatsiyasini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Interaktiv usullar, texnologik vositalar, shaxsiy yoʻnalishlar va samarali baholash tizimi orqali talabalarning bilimga boʻlgan qiziqishi va ilmiy tadqiqotlarga boʻlgan intilishi oshiriladi. Bu esa oʻz navbatida oliy ta'limdagi oʻqish jarayonini yanada samarali va natijali qiladi.

Finlyandiya ta'limi jahon boʻylab oʻzining samaradorligi va innovatsion yondashuvlari bilan tanilgan. Finlyandiyadagi ta'lim tizimidagi asosiy prinsiplar — umumiy ta'limning ravshanligini ta'minlash, oʻqituvchiga katta ishonch koʻrsatish va talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan. Finlyandiya ta'limiga asoslangan texnologiyalarni oliy ta'limda qoʻllash istiqbollari bir qator afzalliklarni taqdim etishi mumkin. Finlyandiyada oʻqituvchi bilan talabalar oʻrtasida mukammal va samarali hamkorlik munosabatlari asosiy omillardan biri hisoblanadi. Oliy ta'limda ham ushbu yondashuvni qoʻllash, oʻqituvchilarning bilim va tajribalarini talabalar bilan faol almashish, muhokamalar va seminarlar orqali oʻqitishni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi. Bu, oʻqituvchilarning talabalarga individual yondashuvini ta'minlashga va ularning ta'limga boʻlgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Finlyandiyadagi ta'lim modellari talabalarning mustaqil fikrlashini va ilmiy tadqiqotlar olib borishga intilishini ragʻbatlantiradi.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarning falsafiy bilim va koʻnikmalarni mustaqil ravishda oʻzlashtirish, ularda tanqidiy fikrlash, aniq va mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishga yoʻnaltirilgan ta'lim usullarini oʻz ichiga oladi. Falsafa fanini oʻrganish, asosan, murakkab konsepsiyalar, nazariyalar va tarixiy jarayonlarni tushunishni talab qiladi. Shuning uchun mustaqil ta'lim talabalarning fikrlashni va bilimni bir joyga jamlash, shu bilan birga, yangi konsepsiyalar va ideyalarni aniqlashga imkon yaratishga qaratilgan.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning asosiy maqsadlari:

5. Falsafiy bilimni chuqurlashtirish: Talabalar falsafiy gʻoyalarni, konsepsiyalarni va ta'limotlarni mustaqil oʻrganish orqali chuqur tushunishga ega boʻlishadi.
6. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Mustaqil ta'lim talabalarda ijodiy fikrlash, yangi tushunchalarni ishlab chiqish va ularni hayotda qoʻllashni oʻrgatadi.
7. Mustaqil tadqiqotlar olib borishga koʻmaklashish: Talabalar mustaqil ravishda falsafiy muammolarni hal qilish va ularni tadqiq etishga oʻrganishadi.
8. Ma'naviy va axloqiy nuqtai nazarni shakllantirish: Falsafa fanidan mustaqil ta'lim, talabalarning ma'naviy va axloqiy nuqtai nazarini shakllantirishga koʻmaklashadi.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limni tashkil etish uchun talabalarga falsafiy mavzularga oid mustaqil o'qish, kitoblar va maqolalar o'qish, ishlanmalar tayyorlash uchun vazifalar topshiriladi. Buning orqali ular o'z bilimlarini kengaytirish va mustaqillikka erishishadi. Zamonaviy texnologiyalar falsafiy ta'limni mustaqil ravishda o'rganish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Onlayn kurslar, videoleksiyalar, elektron kitoblar va maqolalar orqali talabalar o'zlari uchun qiziqarli va murakkab bo'lgan mavzularni o'zlashtirishlari mumkin.

Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarga falsafiy mavzularga oid savollar, viktorinalar va bahslarni tashkil etish ularning faolligini va fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Talabalarga aniq va aniqlashtiruvchi savollar berish, ularni muayyan falsafiy konsepsiyani tushunishga rag'batlantirish.

Talabalarni mustaqil ishlashga jalb qilishning yana bir usuli — ularni gruppalarga bo'lib, falsafiy mavzularni muhokama qilishga jalb qilish. Bu talabalarning har xil nuqtai nazarlardan yondashishini, debat qilish va o'z fikrlarini ifoda qilishni rivojlantiradi. Talabalarning ijodiy faolligini rivojlantirish uchun ularga esse yozish, loyihalar tayyorlash topshiriqlari beriladi. Bu, talabalarning mustaqil fikrlashini va o'z tushunchalarini bildirishni rag'batlantiradi. Talabalarga falsafiy muammolarga oid esse yozish, o'z loyihalarini ishlab chiqish va ularni taqdim qilish topshiriladi.

Talabalarni mustaqil ta'limda falsafiy matnlarni va nazariyalarni tanqidiy baholashga rag'batlantirish kerak. Bu, ularga fikrlashning turli shakllarini tushunish va ilmga asoslangan, aniq fikrlar bildirishni o'rgatadi. Talabalardan falsafiy matnlarni analiz qilib, tanqidiy baho berishni talab qilish.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning afzalliklari:

5. Ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishi: Talabalar o'zlarining mustaqil fikrlash va yozma ishlarda o'z nuqtai nazarlarini izchil ifoda qilishga o'rganadilar.
6. Qaror qabul qilish qobiliyati: Mustaqil ta'lim talabalarga murakkab va aniq muammolarni hal qilishda mustaqil qarorlar qabul qilishga yordam beradi.
7. Intellektual mustaqillik: Talabalar o'z bilimlarini tahlil qilish va ularni hayotda qo'llashga o'rganadilar.
8. Akademik malaka: Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'z akademik darajalarini oshirishga erishadilar.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarga bilimni shaxsiy va mustaqil ravishda o'zlashtirishga imkon beradi. Bu, talabalarda ijodiy, tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini o'zgartiradi va yordam beradi. Ta'limdagi ushbu yondoshuv ularni yangi bilimlarni mustaqil ravishda o'rganish va amaliyotga tadbiq etishga qaratilgan.

Falsafa fanidan mustaqil ta'lim talabalarga o'z bilimlarini mustaqil ravishda o'zlashtirish, tanqidiy fikrlash va falsafiy masalalarga yangi yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu jarayonning ikki muhim shakli bor: auditoriya shakli va auditoriyadan tashqari shakli. Har ikkala shakl ham talabalarning mustaqil ta'limga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va ularning o'qishga bo'lgan faolligini oshirishga yordam beradi.

Auditoriya shakli — bu talabalarning muallim rahbarligida darslarda mustaqil ta'limni amalga oshirishdir. Ushbu shaklda talabalar aniq dastur va mavzular bo'yicha mustaqil ishlaydi, muallim esa ularga yo'l-yo'riq va kerakli manbalarni taqdim etadi. Auditoriyadagi mustaqil ta'lim talabalarning fikrlash va tadqiqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Auditoriya shaklining afzalliklari:

- Talabalarning muallim va o'quvchi hamkorligidagi o'qish.
- Falsafiy mavzularga oid savollar va muhokamalar orqali talaba o'z fikrini bildirishi.
- Mustaqil ishlash va guruhdagi fikr almashish orqali ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Auditoriya shaklidagi falsafiy ta'lim metodlari:

- Seminarlar: Talabalar o'zaro fikr almashish va turli nuqtai nazarlarni o'rganish uchun seminarlarda ishtirok etishlari kerak.

- Taqdimotlar: Talabalardan falsafiy mavzularga oid taqdimotlar tayyorlash va ularni talaba-muallimlar jamoasiga taqdim etish.

- Viktorinalar va savollar: Talabalarning bilimlarini tekshirish va tanqidiy fikrlashini oshirish uchun viktorinalar yoki savol-javob sessiyalari o'tkazish.

Auditoriyadan tashqari shakli — bu talabalarning darslardan tashqari vaqtda mustaqil ravishda ta'lim olishini anglatadi. Bu shaklda talabalar o'z vaqtida, o'zga imkonlarga va manbalarga tayangan holda falsafiy materiallar bilan ishlaydi, ya'ni leksiyalar, kitoblar, onlayn resurslar, ilmiy maqolalar yoki o'quv forumlar orqali mustaqil o'rganishadi.

Auditoriyadan tashqari shaklining xususiyatlari:

- Mustaqil o'qish: Talabalar falsafiy fanning turli sohalariga oid kitoblar, maqolalar yoki elektron manbalarni o'qish orqali bilim olishlari kerak.

- Onlayn platformada o'qish: Talabalar onlayn kurslar, videoleksiyalar va forumlarda falsafiy mavzularni muhokama qilish va o'rganish orqali mustaqil ta'lim olishlari mumkin.

- Tadqiqotlar va loyihalar: Talabalar muallimning yordami bilan mustaqil tadqiqotlar olib borish yoki falsafiy loyihalarni ishlab chiqishlari mumkin.

- Esse va maqolalar yozish: Talabalar muayyan mavzularga yoki fanga oid esse yoki ilmiy maqolalar yozish orqali o'z bilimlarini amalda qo'llaydilar.

Auditoriyadan tashqari shaklining afzalliklari:

- Talabalarga o'z vaqtida o'zgarishlarga moslashish va mustaqil ishlash imkonini beradi.

- Talabalar o'zlariga kerakli manbalarni tanlash va o'qish jarayonini muvofiqlashtirish imkoniyatiga ega.

- Ushbu shakl talaba-o'qituvchi munosabatini kamaytirib, mustaqil tafakkurni rivojlantirishga yordam beradi.

- Onlayn va mobil resurslar orqali falsafiy ta'limning global imkoniyatlaridan foydalanish imkonini yaratadi.

Auditoriyadan tashqari shaklidagi falsafiy ta'lim metodlari:

- Onlayn kurslar: Talabalar falsafa fanidan onlayn kurslarda ishtirok etish orqali mustaqil ta'lim olishadi.

- Tadqiqotlar va ilmiy maqolalar: Talabalar falsafiy mavzularda ilmiy tadqiqotlar olib borish va o'qituvchiga taqdim etishlari mumkin.

- Elektron manbalardan foydalanish: Talabalar internetdagi onlayn resurslar va falsafiy jurnallardan foydalanib mustaqil o'qish olib borishlari mumkin.

- Ijodiy loyihalar: Talabalar o'ziga qiziqarli bo'lgan falsafiy mavzuda mustaqil loyihalar ishlab chiqishlari mumkin.

Falsafa fanidan mustaqil ta'limning auditoriya va auditoriyadan tashqari shakllari o'rtasida birgalikda amalga oshirish talabalarning o'zlashtirgan bilimlari va ko'nikmalarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori
2. G'oziyev YE.G'. Umumiy psixologiya | Toshkent: "Universitet" nashriyoti, 2004.
3. Zufarova M.YE. Umumiy psixologiya: o'quv qo'llanma; –Toshkent.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

MILLIY MA'NAVIYATIMIZGA TA'SIR ETUVCHI TAHDIDLARNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Musayev Odil Raxmatovich
Renessans ta'lim universiteti
Professori, falsafa fanlari doktori (DSc),

Shapsanova Nodira Berdiqulovna
Renessans ta'lim universiteti
"Ijtimoiy-siyosiy fanlar"
kafedrasi mustaqil tadqiqotchisi

Anatatsiya

Mazkur maqolada globallashuv sharoitida milliy ma'naviyatimizga bevosita va bilvosita ta'sir etuvchi tahdidlar, ularning o'ziga xos jihatlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek unda tahdidlarning ichki va tashqi ko'rinishlari haqida fikr yuritilganda, ko'proq uning shakllari ko'z oldimizda namoyon bo'lishi borasidagi fikrlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, mustaqillik, millat, tahdidlar, bevosita tahdidlar, bilvosita tahdidlar, milliy ma'naviyat, mafkura, qadriyatlar, milliy til, ziddiyat.

Анатация

В данной стате рассматриваются угрозы, которые прямо и косвенно затрагивают нашу национаалную духовност в условиях глобализации, а также их конкретные аспекты. Также, думая о внутренних и внешних аспектах угрозы, он анализирует мысли о ее формах, возникающих перед нашими глазами.

Ключевые слова: глобализация, независимост, нация, угрозы, прямые угрозы, косвенные угрозы, национаалная духовност, идеология, сенности, национаалный язык, конфликт.

Abstract

This article examines the threats that directly and indirectly affect our national spirituality in the context of globalization, as well as their specific aspects. Also, thinking about the internal and external aspects of the threat, he analyzes thoughts about its forms that appear before our eyes.

Keywords: globalization, independence, nation, threats, direct threats, indirect threats, national spirituality, ideology, values, national language, conflict.

Ijtimoiy hayot shiddat bilan o'zgarib borayotgan globallashuv davrida yashayapmiz. O'tgan asrning 70-80 yillarida tor doiradagi geosiyosiy, makroiqtisodiy va siyosiy-mafkuraviy adabiyotlarda paydo bo'lgan bu atama bugun kishilar o'rtasidagi oddiy muloqot mavzuiga aylanishga ulgurdi. Globallashuvning bu qadar shiddat bilan rivojlanishiga o'tgan asrning 90-yillariga kelib "Sovuq urush"ning barham topishi, uning oqibatida xalqaro munosabatlarda kuchlar nisbatining butunlay o'zgarishi, avvalgi "ikki qutbli dunyo"dan iborat jahon siyosiy haritasi asta-sekinlik bilan "ko'p qutbli dunyo"ga aylana boshlaganligi faol ta'sir ko'rsatdi.

Endilikda xalqaro xavfsizlikka tahdid soluvchi manbalar sifatida davlatlarning harbiy bloklari emas, turli kuch markazlari tomonidan muttasil ko'mak olib turuvchi "g'ayriqonuniy" tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. U yoki bu davlatda yuz berayotgan ichki ziddiyatlar, davlatlararo mintaqaviy mojarolar esa, ba'zan o'z-o'zidan xalqaro xavfsizlikka tahdid soluvchi manbaga aylanib ketsa, ba'zan sun'iy ravishda shunday manbaga "aylantirilmoqda". O'z navbatida, bularning barchasi globallashuvning keng quloch yozishi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etayotganligini tushunish unchalik qiyin emas.

Ilmiy adabiyotlarda tahdidlarni ikki – tashqi va ichki guruhlarga ajratish an'anaga aylangan[1]. Aslida bunday qarashlarga e'tirozimiz yo'q. Chunki, haqiqatdan ham, voqea-hodisa va jarayonlar tashqi yoki ichki omillarning ta'sirida yuzaga kelishi mumkin. Bunday qarashni milliy ma'naviyatga

nisbatan ham qo‘llash xato bo‘lmaydi. Ammo ma’naviyatning ong, dunyoqarash va ruhiyat bilan bog‘liqligini hisobga oladigan bo‘lsak, fikrimizcha, yuqorida ta’kidlangan an’anaviy qarash ularning ta’sir etish holati, imkoniyatlari va jarayonlarning mohiyatini to‘la anglab yetishda bir qadar qiyinchilik tug‘diradi. Nazarimizda, tahdidlarning ichki va tashqi ko‘rinishlari haqida fikr yuritilganda, ko‘proq uning shakllari ko‘z oldimizda namoyon bo‘ladi. Tahdidning mazmuni va ta’sir o‘tkazish jarayoni chuqur anglab yetilmaydi. Shuni hisobga olganimizda, milliy ma’naviyatning o‘ziga xos ta’sirga beriluvchanligi va jarayonning murakkabligi nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda, tahdidlarga nisbatan noan’anaviy qarashlarni shakllantirish to‘g‘ri bo‘ladi. Bu uning ong, dunyoqarash va ruhiyat bilan o‘zaro munosabatlarida ma’naviyatda kechadigan jarayonlar mohiyatini chuqurroq anglab yetish imkonini beradi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ta’kidlaganidek, “Ma’naviyatning yana bir muhim xususiyati odamning ichki dunyosi va irodasini baquvvat, iymon-e’tiqodini butun qilishda yorqin namoyon bo‘ladi”[2].

Yuqoridagi fikrlariga asoslanib, ta’kidlash mumkinki, ma’naviyatga nisbatan yuzaga keladigan tahdidlarni ikkita – bevosita va bilvosita guruhlarga ajratish to‘g‘ri bo‘ladi. Ular, o‘z navbatida, tashqaridan va ichkaridan yuzaga kelishi mumkin. O‘zbekistonda chop etilgan lug‘atlarda “bevosita” va “bilvosita” tushunchalarining mazmun-mohiyati berilmagan. Lekin u kundalik hayotdagi voqea-hodisa va jarayonlarning yuzaga kelishida keng qo‘llaniladigan tushuncha hisoblanadi. Fikrimizcha, “bilvosita” deganimizda, voqea-hodisa va jarayonlarning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sirlar asosida yuzaga kelishi anglashilsa, “bilvosita” ularning u yoki bu vositalar yoxud omillar orqali amal qilish holatini anglatuvchi tushunchadir. Ularning har ikkalasi ham “ta’sir”ning mohiyati va uning amal qilishi natijasida bo‘ladigan o‘zgarishlar darajalarini belgilashda qo‘llaniladi.

Milliy ma’naviyatlarga nisbatan yuzaga keladigan tahdidlar ta’sirini, ularning natijalarini aniq tasavvur etish, bilib olish va ularning ijobiy yo‘nalishga – inson va millat manfaatlariga xizmat qildirish uchun “bevosita” va “bilvosita” tushunchalaridan keng foydalanish mumkin. Bu tushunchalar ta’sir etish jarayonlarining falsafiy ta’sir etish imkonini ham beradi. Ya’ni ta’sirning mohiyati, nimaga qaratilganligi va turli munosabatlar tizimidagi o‘rnini ham “bevosita” va “bilvosita” tushunchalari orqali tasavvur etish mumkin bo‘ladi.

Endi “bevosita” va “bilvosita” tushunchalarining falsafiy mohiyatiga qaytib, shuni alohida ta’kidlash lozimki, ular ilmiy iste’molda ham keng ommaviylashgan emas. O‘zbekistonda chop etilgan ilmiy adabiyotlar va lug‘atlarda bu tushuncha uchramaydi. Ular qo‘llangan adabiyotlarda ham ba’zan o‘zining mazmun-mohiyatini topmagan.

Bevosita ta’sir etuvchi tahdidlarning birinchisi – milliy o‘zlikdan begonalashuvdir. U yoki bu millatning milliy o‘zligidan begonalashuvi uning boshqa tahdidlarga nisbatan ham tahdidbardoshlik immunitetidan mahrum bo‘lib qolishiga, o‘z navbatida, bu millatning o‘zgalarga qo‘shilib (assimiliatsiyalashib) ketishiga olib keladi. Ammo millatlarning o‘zligidan begonalashuvi o‘z-o‘zidan sodir bo‘lmaydi. Ular quyidagi holatlarda sodir bo‘ladi:

– millatlarning o‘z mustaqilligi va erkinligidan mahrum bo‘lib, qaramlik holatiga tushib qolishi;

– ularning milliy-ma’naviy rivojlanishga zid ma’naviyatlar ta’siriga tushib qolishi;

– millat vakillarining o‘z milliy-ma’naviy zaminlariga nisbatan e’tiborsizligining kuchayib borishi;

– millat vakillarini birlashtiruvchi g‘oyaning yo‘qligi yoki bo‘lsa-da, zaifligi “yoxud” real hayotdan uzoqligi kabilarda.

Tarixiy xotiraning xiralashuvi milliy ma’naviyatga nisbatan bevosita ta’sir o‘tkazuvchi tahdidlarning ikkinchisini tashkil etadi. Tarixiy xotira bilan milliy o‘zlikni anglash o‘zaro bog‘liq hodisalardir. Agar tarixiy xotira xiralashadigan bo‘lsa, millat o‘z ajdodlaridan uzilib qoladi, o‘z taraqqiyoti uchun o‘ta muhim bo‘lgan tarixiy tajribadan mahrum bo‘ladi, ajdodlarining taraqqiyotda erishgan yutuqlari va yo‘l qo‘ygan kamchiliklaridan bexabar bo‘lib qoladi. Ularsiz esa millat mustaqil subyekt sifatida shakllana olmaydi, istiqboli uchun zarur bo‘ladigan taraqqiyotning aniq yo‘lini ham ishlab chiqolmaydi.

Milliy ma'naviyatimizga tahdidlardan yana biri millatimiz vakillarining bir qismida milliy-ma'naviy zaminlardan begonalashuvning yuzaga kelayotganidir. Xo'sh, milliy-ma'naviy zaminlar deganda nimani tushunamiz? Uning zaminini, eng avvalo, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bizgacha yetib kelgan moddiy va ma'naviy boyliklar tashkil qiladi. Moddiy boyliklar ajdodlarimizning qo'l mehnati va aql chirog'i bilan qurilgan binolar: madrasa, masjid, qal'a, kutubxona va boshqalarni o'z ichiga olsa, ma'naviy boyliklarimizni ularning intellektual salohiyatining mevasi bo'lgan ilmiy va badiiy asarlar, shakllantirilib, qadriyat darajasigacha ko'tarilgan urf-odat, an'ana va qadriyatlar tashkil etadi.

Milliy ma'naviyat rivojlanishiga qarshi bo'layotgan tahdidlardan yana biri milliy tilning millat vakillari o'rtasidagi munosabatlarda ustuvor vosita sifatidagi maqomining zaiflashuvi bilan bog'liq. Mustaqillik yillarida milliy tilimizga davlat maqomi berildi, uning huquqi oshirildi.

Rossiyalik tadqiqotchi ta'kidlagandek, "Milliy tilda milliy tafakkurning xususiyatlari o'z ifodasini topadi"[3]. Milliy til millatning mustaqil subyekt sifatidagi maqomini ham belgilab beradi. O'z milliy tiliga ega bo'lmagan millat mustaqil subyekt darajasiga ham ko'tarila olmaydi. Lekin bugun globallashuvning avj olish sharoitida milliy til taraqqiyotida ma'lum muammolar yuzaga kelmoqda. Jumladan, milliy tillar faqat millat vakillarining o'zaro kundalik aloqalari vositasi darajasiga aylanib bormoqda. Xorijiy tillarning, xususan, ingliz tilini o'rganishning har tomonlama qo'llab-quvvatlanishi til siyosatida ustuvor darajaga ko'tarildi. Bugun yoshlar orasida o'z ona tilini bilmaydiganlar yoxud chala biladiganlar soni ko'paymoqda.

Milliy tarbiyani olib borishdagi sustkashlik ham milliy ma'naviyatga nisbatan yuzaga keladigan tahdidlardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev bugungi kunda tarbiyaning mamlakatimiz, ayniqsa, yoshlarimiz, xalqimiz taraqqiyotida tutgan o'rnini ta'kidlar ekan, "...tariximiz, madaniyatimiz, dinimizga aloqador bir varaq qo'lyozma bo'lsa ham, ularni to'plab, xalqimizni, yoshlarimizni tanishtirish, bizning qanday buyuk va betakror merosimiz borligini anglatish, farzandlarimizni shu ulug' merosga munosib etib tarbiyalashdan iborat"[4], – degan fikrlarni bildiradi.

Haqiqatan ham, mustaqilligimiz sharofati tufayli milliy-ma'naviy tiklanishimiz kechayotgan bugungi kunda tarbiyaning roli nihoyatda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, bugungi kunda kechayotgan jarayonlar uzoq yillar davomida milliy-ma'naviy rivojlanishimiz borasida boy berilgan imkoniyatlarni qayta tiklash, millatimiz vakillarining, ayniqsa, yoshlarimizning ongi va qalbiga milliy merosimiz, urf-odat, an'ana va qadriyatlarni singdirishimiz uchun milliy tarbiyani izchillik bilan olib borishimizni taqozo etmoqda.

Milliy ma'naviyatga tahdidlar har doim turli darajalarda amal qilib kelgan. Ammo ma'naviyatlararo o'zaro ta'sir etish va boyish qonuniyatining tabiiy kechishi ularning sezilarli darajada salbiy ta'sir o'tkazish imkoniyatini qoldirmagan. Globallashuv jarayonining avj olishi ma'naviyatlararo tengsizlikni vujudga keltirishi oqibatida ana shu o'zaro ta'sir etish va boyishdagi amal qiladigan obyektiv qonuniyatlarning barbod bo'lishiga olib keldi. Bu, o'z navbatda, tahdidlarning kuchayishiga, ularning yangi bosqichga ko'tarilishida yetakchi omilga aylandi.

Shuni aytish mumkinki, bevosita hamda bilvosita tahdidlar bir-birlari bilan bog'liq holda kechayotgani hamda ularning moddiy bazalarining mustahkamlanayotganligi milliy ma'naviyatlarni ularning ta'siridan asrashni ham murakkablashtirmoqda. Chunki bugungi globallashuvning avj olishi bir tomonning, ya'ni asosan, moddiy imkoniyatlarga ega bo'lgan tomonning manfaatlariga xizmat qilmoqda, ikkinchi tomon esa ularga o'zlari "sezmagan" holda bog'lanib qolmoqdalar. Ana shu salbiy holatlarni hisobga olgan holda, tahdidlarga nisbatan tegishli nazariy xulosalar va amaliy tadbirlarni ishlab chiqish milliy ma'naviyatlarni asrab qolishning zaruriy ehtiyoji bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Paxrutdinov Sh. Tahdid – halokatli kuch (maqola va ma'ruzalar to'plami). – Toshkent: Akademiya, 2001. – B. 12; Jurayev T., Paxrutdinov Sh. Dunyoviy davlatchilik va siyosiylashgan diniylik azaliy muxolifot. – Toshkent: Akademiya, 2008. – 146 b.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – B. 25.
3. Istomina O.B. Natsionalnaya kultura: puti soxraneniya v usloviyax globalizatsii // Gumanitarnыy vektor. – M., 2011. – №2 (26). – S. 36.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Asarlar. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 471.

YOSHLARNING SIYOSIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY FANLARNING O‘RNI VA TA’SIRI

F.Z.Zuhriddinov
Renessans ta’lim universiteti
“Ijtimoiy-siyosiy fanlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy tafakkurini shakllantirishda ijtimoiy-siyosiy fanlarning o‘rni va ta’siri tahlil qilinadi. Ijtimoiy fanlar yoshlarning siyosiy jarayonlarni tushunishi, huquqiy madaniyatini oshirishi va jamiyat hayotida faol ishtirok yetishiga yordam beradi. Maqolada tarix, siyosashunoslik, huquq, falsafa va iqtisodiyot fanlarining yoshlarning siyosiy ongiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, siyosiy tafakkurni rivojlantirish uchun ta’lim jarayonida interaktiv metodlardan foydalanish, davlat boshqaruvi va yoshlar o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish hamda media savodxonligini oshirish zarurligi ta’kidlanadi. O‘zbekistonda yoshlarning siyosiy tafakkurini shakllantirish borasidagi muammolar va ularni hal qilish yo‘llari ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, siyosiy tafakkur, ijtimoiy fanlar, siyosashunoslik, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, demokratik qadriyatlar, siyosiy jarayonlar, media savodxonligi, siyosiy faollik.

Аннотация

В данной статье рассматривается роль социально-политических наук в формировании политического мышления молодежи в Узбекистане. Социальные науки помогают молодым людям понять политические процессы, повысить правовую культуру и активно участвовать в жизни общества. В статье анализируется влияние таких дисциплин, как история, политология, право, философия и экономика, на политическое сознание молодежи. Также подчеркивается необходимость использования интерактивных методов в образовательном процессе, установления сотрудничества между государственными органами и молодежью, а также повышения уровня медиаграмотности.

Ключевые слова: молодежь, политическое мышление, социальные науки, политология, правовая культура, гражданское общество, демократические ценности, политические процессы, медиаграмотность, политическая активность.

Annotation

This article examines the role of social and political sciences in shaping the political thinking of youth in Uzbekistan. Social sciences help young people understand political processes, enhance their legal culture, and actively participate in societal life. The article analyzes the impact of disciplines such as history, political science, law, philosophy, and economics on youth political consciousness. It also emphasizes the need to use interactive teaching methods, establish cooperation between government institutions and youth, and improve media literacy. The article discusses existing challenges in developing political awareness among young people in Uzbekistan and proposes possible solutions.

Keywords: youth, political thinking, social sciences, political science, legal culture, civil society, democratic values, political processes, media literacy, political activity.

Jamiyat taraqqiyotida yosh avlodning o‘rni beqiyos bo‘lib, ularning siyosiy tafakkuri va ijtimoiy faolligi davlatning kelajakdagi rivojlanishini belgilab beradi. Demokratiya sari intilayotgan mamlakatlar uchun yoshlarning siyosiy jarayonlarga daxldorligi va ongli ishtiroki muhim omildir. Siyosiy tafakkurning shakllanishi yesa faqat real tajriba bilan yemas, balki ijtimoiy-siyosiy fanlar orqali ham amalga oshiriladi. Ushbu fanlar yoshlarning huquqiy madaniyatini oshirish, tahliliy fikrlash qobiliyatini shakllantirish va jamiyat hayotiga faol aralashishga undashda katta ahamiyat kasb yetadi.

Siyosiy Tafakkurning Shakllanishida Ijtimoiy Fanlarning Oʻrni. Ijtimoiy fanlar ta'limi yoshlarning dunyoqarashi va siyosiy ongi rivojlanishida hal qiluvchi rol oʻynaydi. Tarix va siyosatshunoslik fanlari orqali oʻquvchilar oʻtgan davr siyosiy jarayonlarini tahlil qilishga oʻrganadi, turli davlatlarning boshqaruv shakllari, siyosiy institutlari va xalqaro munosabatlar haqida tushuncha hosil qiladi. Bu yesa ularga hozirgi zamon siyosiy tizimlarini mukammalroq anglash imkonini beradi. Huquqshunoslik va fuqarolik jamiyati haqidagi fanlar yoshlarni davlat va jamiyat oʻrtasidagi munosabatlar bilan tanishtiradi. Konstitutsion huquqlar va majburiyatlarni tushuntirish orqali ularning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Bu bilimlar yoshlarning jamiyatda oʻz oʻrnini topishiga, siyosiy jarayonlarda ishtirok yetishga va oʻz fikrini huquqiy asosda ifoda yeta olishiga sharoit yaratadi. Falsafa va sotsiologiya fanlari yesa yoshlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular shaxsga turli mafkuraviy oqimlarni tahlil qilish, demokratik qadriyatlarni anglash va jamiyat rivojiga nisbatan ongli munosabatda boʻlish koʻnikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, iqtisodiyot va siyosiy iqtisod fanlari yordamida yoshlar davlatning iqtisodiy siyosati, moliyaviy tizim va global iqtisodiy jarayonlar haqida bilimga yega boʻlishadi. Bu yesa ularning siyosiy jarayonlarga qiziqishini oshirib, davlat rivojiga ta'sir yetish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ijtimoiy Fanlarning Yoshlarning Siyosiy Tafakkuriga Ta'sir Koʻrsatish Usullari Siyosiy tafakkurni shakllantirishda faqat nazariy bilimlar yetarli yemas. Ta'lim jarayonida interaktiv usullardan foydalanish, siyosiy jarayonlarni real misollar asosida tushuntirish va yoshlarni davlat boshqaruvi bilan yaqindan tanishtirish muhimdir. Maktab va universitetlarda amaliy mashgʻulotlar oʻtkazish, siyosiy voqealarni tahlil qilish boʻyicha seminar va munozaralar tashkil yetish orqali yoshlarning tafakkuri yanada mustahkamlanadi. Bundan tashqari, davlat boshqaruv organlari va yoshlar oʻrtasida yaqin aloqalarni yoʻlga qoʻyish zarur. Yoshlarning parlament, mahalliy hokimiyat va jamoat tashkilotlari faoliyatida ishtirok yetishiga sharoit yaratish ularning siyosiy faolligini oshiradi. Saylov jarayonlarida faol ishtirok yetish, fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlik qilish va ijtimoiy loyihalarda qatnashish yoshlarning siyosiy tafakkurini shakllantirishda katta ahamiyatga yega. Shuningdek, media savodxonligini oshirish va ishonchli axborot manbalaridan foydalanishga oʻrgatish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yoshlar ongiga turlicha ta'sir koʻrsatishi mumkinligi sababli, ularga siyosiy voqelikni tahlil qilish va notoʻgʻri axborotdan himoyalanish koʻnikmalarini singdirish lozim. Ommaviy axborot vositalari orqali siyosiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqish bu borada samarali usullardan biri boʻlishi mumkin.

Oʻzbekistonda yoshlarning siyosiy tafakkurini rivojlantirish boʻyicha mavjud muammolar va yechimlar. Oʻzbekistonda yoshlarning siyosiy tafakkurini shakllantirish boʻyicha qator tashabbuslar amalga oshirilayotgan boʻlsa-da, hali ham muayyan muammolar mavjud. Koʻplab yoshlar jamiyatning siyosiy hayotiga yetarlicha qiziqish bildirmaydi, saylovlarda ishtirok yetish darajasi pastligicha qolmoqda. Bunga ta'lim tizimining hali ham nazariy asosga koʻproq e'tibor qaratishi, siyosiy jarayonlarga oid amaliy mashgʻulotlarning kamligi sabab boʻlmoqda. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan notoʻgʻri axborotlar va manipulyativ siyosiy tashviqotlar yoshlarning siyosiy tafakkuriga salbiy ta'sir koʻrsatmoqda. Ba'zi yoshlar real siyosiy jarayonlarni toʻgʻri anglamay, faqat virtual muhitda mavjud boʻlgan fikrlarga tayanib, xulosa chiqaradi. Bu yesa jamiyat hayotiga toʻgʻri baho bera olmaslik, notoʻgʻri qarorlar qabul qilish kabi oqibatlarga olib keladi. Bu muammolarni hal qilish uchun, avvalo, ta'lim tizimida siyosiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan maxsus kurslarni kengaytirish, amaliy mashgʻulotlar va tajribaga asoslangan oʻqitish metodlarini joriy yetish zarur. Davlat va nodavlat tashkilotlari oʻrtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, yoshlarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini ragʻbatlantirish lozim.

Oʻzbekistonda yoshlarning siyosiy tafakkurini rivojlantirish jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun strategik ahamiyatga yega. Ijtimoiy fanlar ta'limi bu jarayonda muhim rol oʻynab, yosh avlodni siyosiy ongi yuqori, huquqiy madaniyatga yega, faol fuqarolarga aylantirishga xizmat qiladi. Siyosiy tafakkurni shakllantirish faqat ta'lim tizimi bilan cheklanmasdan, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining hamkorligi asosida olib borilishi lozim. Shu boisdan, yoshlarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish, ularga ishonchli axborot manbalaridan

foydalanish ko‘nikmalarini singdirish va amaliy faoliyatga yo‘naltirish kelajakdagi siyosiy yetakchilarni tayyorlashning yeng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-iyundagi “Yoshlar siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining yoshlarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki bo‘yicha qarorlari.
5. Sh Mirziyoyev,. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: Ma’naviyat, 2021.
6. T Alimardonov,. Ta’limning milliy falsafasi. Toshkent: Adolat, 2021.

MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN TURIZM: MADANIY DIPLOMATIYANING ZAMONAVIY MEXANIZMI

Xidirov Jurabek
Renessans ta'lim universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy qadriyatlarga asoslangan turizm madaniy diplomatiyani amalga oshirishda samarali vosita sifatida tahlil qilinadi. Turizm orqali mamlakatlar oʻz madaniyati, tarixi va qadriyatlarini xalqaro maydonda namoyon etib, "yumshoq kuch" ta'siri orqali diplomatik munosabatlarni mustahkamlash imkoniga ega boʻladi. Maqolada milliy qadriyatlarga asoslangan turizmning nazariy asoslari, falsafiy yechimlari va amaliy rivojlanish yoʻnalishlari aniqlangan.

Kalit soʻzlar: milliy qadriyatlar, turizm, madaniy diplomatiya, yumshoq kuch, madaniy asllik, madaniy meros, xalq diplomatiyasi, madaniyatlararo muloqot, xorijiy tajriba.

Turizm an'anaviy ravishda mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim drayveri sifatida qaralib kelingan. Biroq soʻnggi yillarda u faqat iqtisodiy samara emas, balki tashqi siyosat va madaniy ta'sirning muhim qismi sifatida ham tadqiq etilmoqda. Jahon miqyosida madaniy hamkorlik strategik vosita sifatida mustahkam oʻrin egallar ekan, turizm bu jarayonda mamlakatlarning madaniy merosini ommalashtirish, milliy imijni mustahkamlash va xalqaro hamkorlikni kuchaytirishda ta'sirchan vosita sifatida namoyon boʻlmoqda.

Mazkur tendensiya – ya'ni milliy qadriyatlarga asoslangan turizm konsepsiyasi – mamlakatning milliy madaniy oʻzligini va uning ma'naviy qadriyatlarini xalqaro turistlarga yetkazish orqali "yumshoq kuch" (soft power) nazariyasi (Ne, 2004) va madaniy diplomatiya konsepsiyasi (Snow, 2010) doirasida muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv orqali davlatlar madaniy aktivlarini vosita sifatida ishga solib, xalqaro tafakkurni shakllantirish, diplomatik aloqalarni mustahkamlash va global muloqotni ragʻbatlantirish imkoniga ega boʻladilar.

Qadriyatlarga asoslangan turizm an'anaviy diplomatiyaning imkoniyatlarini kengaytiruvchi yoʻnalish sifatida qaralmoqda va jamiyatlar oʻrtasidagi muloqotni yangi bosqichga olib chiqadigan madaniy aloqa vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Bunday yondashuv orqali turli xalqlar oʻrtasida individual taassurotlar va shaxslararo qabul qilish jarayonlari asosida shakllanadigan madaniy tajribalar vujudga keladi. Bu esa oʻzaro anglashuv, ishonch va madaniy yaqinlashuvni mustahkamlashda muhim omil sifatida namoyon boʻladi. Qadriyatlarga asoslangan turizm, shu tariqa, milliy madaniy oʻzlikni xalqaro miqyosda namoyon etish, barqaror madaniy almashinuvni ta'minlash va global tinchlikni qoʻllab-quvvatlashga xizmat qiluvchi strategik mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda.

Shunday qilib, qadriyatlarga asoslangan turizmni faqat iqtisodiy samaradorlikka erishish vositasi sifatida emas, balki xalqaro madaniy munosabatlarni rivojlantiruvchi madaniy diplomatiyaning samarali mexanizmi sifatida ham baholash mumkin. Qadriyatlarga asoslangan turizm orqali mamlakatlar oʻz milliy qadriyatlari va madaniy merosini xalqaro auditoriyaga samarali tarzda taqdim etish imkoniga ega boʻladilar.

Milliy qadriyatlar – "yumshoq kuch" sifatida: falsafiy tahlil.

Jozef Nay (2004) tomonidan ishlab chiqilgan "yumshoq kuch" konsepsiyasi milliy qadriyatlarga asoslangan turizmning diplomatik salohiyatini anglashda asosiy nazariy poydevor hisoblanadi. Yumshoq kuch – boshqalarni majburlash yoki iqtisodiy manfaatlar orqali emas, balki jalb etish va ishontirish yoʻli bilan ta'sir koʻrsatishni nazarda tutadi. Bu jarayonda madaniy ta'sir, umuminsoniy qadriyatlar va ideallar orqali xalqaro jamoatchilikda ijobiy tasavvur shakllantiriladi. Milliy qadriyatlarga asoslangan turizm esa aynan shu "yumshoq kuch"ning amaliy koʻrinishi boʻlib xizmat qiladi.

Falsafiy nuqtai nazardan, turizm orqali ta'sir o'tkazish madaniy identifikatsiya, asllik va global fuqarolik tushunchalari bilan chambarchas bog'liqdir. Mamlakatlar o'z madaniyatini turizm orqali targ'ib etganda, ular dunyo jamoatchiligida boshqa xalqlarning qadriyatlari va tarixiga nisbatan qiziqish va hurmat tuyg'usini kuchaytiradi. Bu yaqinlashuv, ayniqsa, global muammolarni hal etish, mojaroli vaziyatlarni bartaraf etish va tinchlikni mustahkamlash jarayonlarida beqiyos ahamiyatga ega.

Masalan, Yaponiyaning Zen buddizmi, an'anaviy choy marosimlari va boshqa madaniy amaliyotlari turizm orqali targ'ib etilib "tinchlik", "barqarorlik" va "ongli yashash" kabi falsafiy qadriyatlar dunyoga yetkazilmoqda. Bu amallar Yaponiyaning milliy identifikatsiyasining ajralmas qismi hisoblanadi va dunyoda Yaponiyaning ijobiy madaniy obrazini yaratishga xizmat qiladi (Parker, 2012). Shuningdek, Italiya o'zining Renessans davriga oid san'ati va me'morchiligini global insoniyat merosi sifatida namoyon qilib, o'zini G'arb sivilizatsiyasining shakllanishida muhim o'rin egallagan davlat sifatida ko'rsatmoqda. Italiyaning Renessans davridagi tarixiy va madaniy ta'siri turizm orqali dunyoga yetkazilib, bu davrning ilmiy, san'at va madaniy inqiloblari insonlar uchun ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy va diplomatik ta'sir: milliy qadriyatlarga asoslangan turizmning salohiyati.

Milliy qadriyatlarga asoslangan turizm nafaqat madaniy, balki iqtisodiy jihatdan ham ulkan ahamiyatga ega. Bu turizm to'g'ridan-to'g'ri mamlakat iqtisodiyotiga hissa qo'shadi va shu bilan birga xalqaro diplomatik munosabatlarni mustahkamlaydi. BMTning Turizm bo'yicha jahon tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda turizm yiliga o'rtacha 4-5% o'sish sur'atiga ega bo'lib, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlar o'z madaniy merosini xalqaro sayyohlarni jalb etishda samarali foydalanmoqda (UNWTO, 2019).

Masalan, Misr o'zining qadimgi tarixiy yodgorliklari – Giza piramidalari, Fir'avnlar vodiysi kabi obyektlar orqali katta turistik daromad olibgina qolmay, balki o'zini global madaniy diplomatiya markazi sifatida namoyon qilmoqda. Hindistondagi ma'naviy va ziyorat turizmi esa diniy va ziyoratgoh maskanlarga bo'lgan tashriflar orqali salmoqli manfaat keltirishi bilan birga, mamlakatning xalqaro diplomatik imijini ham kuchaytirmoqda (Snow, 2010). Shuningdek, Samarqanddagi "Buyuk ipak yo'li" xalqaro turizm markazi barpo etilishi, Samarqandning O'zbekistonning "turizm darvozasi"ga aylanishi, mamlakatning xalqaro munosabatlardagi mavqeini mustahkamlashga va uning madaniy diplomatiyadagi roliga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Milliy qadriyatlarga asoslangan turizm, diplomatik ta'sirni kuchaytirish vositasi sifatida samarali faoliyat yuritib, mamlakatning xalqaro imijini yaxshilash, shuningdek savdo, ta'lim, investitsiya va madaniy almashinuv kabi sohalarda yangi hamkorliklar uchun sharoit yaratadi. Shu tariqa, u nafaqat iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiluvchi omil, balki samarali strategik diplomatik mexanizm sifatida ham yuksak ahamiyat kasb etadi.

Muxtasar aytganda, milliy qadriyatlarga asoslangan turizm – bu shunchaki iqtisodiy faoliyat yoki madaniy iste'mol obyekti emas, balki xalqaro maydonda ta'sir ko'rsatishning zamonaviy va samarali shakli sanaladi. U davlatlarning "yumshoq kuch" salohiyatini amalga oshirishda, tashqi siyosatda madaniyat orqali o'zaro anglashuvga erishishda muhim vosita sifatida yuzaga chiqadi. Turizm madaniy diplomatiyaning amaliy mexanizmi sifatida nafaqat madaniy timsollarni namoyon qiladi, balki ular orqali insoniy munosabatlarni kuchaytiradi, o'zaro hurmat va hamkorlik asoslarini yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ne, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs.
2. Parker, J. (2012). Zen Buddhism and Japanese cultural diplomacy: The internationalization of Japanese culture through tourism. *Cultural Studies Review, 18*(2), 56–73.
3. Snow, N. (2010). Rethinking the role of public diplomacy in the 21st century. *Harvard International Review, 32*(3), 12–15.
4. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2019). *Tourism and culture synergies*. https://www.unwto.org

OLIY TA'LIM TIZIMIDA INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHDAGI QIYINCHILIKLAR

Jo'rayeva Gulhayo Sobirovna
Xalqaro Nordik universiteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Innovatsion texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini zamonaviylashtirish va talabalarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilsa-da, ularni amaliyotga tatbiq etishda bir qator muammolar yuzaga kelishi mumkin. Maqolada texnologik infrastrukturani rivojlantirishdagi cheklovlar, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish ehtiyoji, innovatsiyalarga qarshilik va moliyaviy resurslarning yetishmovchiligi kabi omillar batafsil yoritiladi. Shuningdek, ilg'or tajribalar va innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun samarali strategiyalar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim muassasalari rahbarlari, pedagoglar hamda ta'lim siyosati bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, innovatsiyalar, raqamli ta'lim, texnologik infratuzilma, pedagogik kompetensiya, ta'lim sifati, moslashuvchan o'qitish, raqamli savodxonlik, aralash ta'lim, sun'iy intellekt, ta'lim innovatsiyalari, moliyaviy resurslar, qarshilik omillari, ta'lim siyosati..

Аннотация

В данной статье представлены результаты исследования, посвященного анализу криптографических алгоритмов защиты данных в облачной вычислительной среде. Облачные технологии в настоящее время создают значительные удобства для пользователей, предоставляя возможность удаленного управления и хранения данных. Однако обеспечение безопасности и конфиденциальности данных в таких системах остается одной из актуальных проблем. В статье проводится анализ эффективности симметричных и асимметричных криптографических алгоритмов на основе сравнения их производительности, скорости работы, уровня безопасности и потребляемых ресурсов. В ходе исследования рассмотрены популярные криптографические алгоритмы, такие как AES, RSA и ECC, как эффективные методы, применимые в облачной среде. Также оцениваются эффективность процессов шифрования и расшифровки данных, вычислительные затраты и потенциальные уязвимости. Результаты исследования предлагают рекомендации пользователям облачных сервисов по выбору криптографических алгоритмов для обеспечения безопасности их данных.

Ключевые слова: высшее образование, инновации, цифровое образование, технологическая инфраструктура, педагогическая компетентность, качество образования, адаптивное обучение, цифровая грамотность, смешанное обучение, искусственный интеллект, образовательные инновации, финансовые ресурсы, факторы сопротивления, образовательная политика.

Abstract

This article presents the results of a study dedicated to analyzing cryptographic data protection algorithms in a cloud computing environment. Cloud technologies currently provide significant convenience for users by enabling remote data management and storage. However, ensuring the security and confidentiality of data in such systems remains one of the pressing issues. The article analyzes the efficiency of symmetric and asymmetric cryptographic algorithms based on comparisons of their performance, processing speed, security level, and resource requirements. The study examines well-known cryptographic algorithms such as AES, RSA, and ECC as effective methods applicable in a cloud environment. Additionally, the efficiency of encryption and decryption processes, computational costs, and potential vulnerabilities are evaluated. The research findings offer recommendations for cloud service users on selecting cryptographic algorithms to ensure data security.

Keywords: Higher education, innovations, digital education, technological infrastructure, pedagogical competence, education quality, flexible learning, digital literacy, blended learning, artificial intelligence, educational innovations, financial resources, resistance factors, education policy.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va bilim iqtisodiyotining shakllanishi oliy ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish zaruratini yanada oshirmoqda. Bugungi kunda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, talabalar uchun interaktiv va moslashuvchan o'quv muhitini yaratish oliy ta'lim muassasalarining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, innovatsion yondashuvlar, jumladan, raqamli ta'lim platformalari, sun'iy intellekt asosida ta'lim berish tizimlari, aralash (blended) va moslashuvchan (adaptive) o'quv modellarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq, ushbu innovatsiyalarni oliy ta'lim tizimiga tatbiq etish jarayonida turli xil qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. Dastlab, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi va infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi innovatsion texnologiyalarni keng miqyosda tatbiq etishga to'sqinlik qilmoqda. Ikkinchidan, pedagoglarning raqamli savodxonligi va yangi texnologiyalarni qo'llash bo'yicha yetarlicha malakaga ega emasligi muhim muammolardan biri hisoblanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi tomonlarning – o'qituvchilar, talabalar va ma'muriyatning innovatsiyalarga nisbatan turlicha munosabati va ba'zan qarshilik ko'rsatishi ham bu jarayonga ta'sir qiladi.

Bundan tashqari, innovatsiyalarni joriy etishda muassasalar uchun yetarli mablag' ajratilishi va moliyaviy barqarorlik muammosi dolzarb masalalardan biridir. Yangi texnologiyalar, dasturiy ta'minot va zamonaviy pedagogik usullarning samarali qo'llanilishi ko'pincha katta mablag' talab qiladi. Shu bilan birga, ta'lim tizimining huquqiy va me'yoriy asoslari ham innovatsion jarayonlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etishda uchraydigan asosiy qiyinchiliklar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish yo'llari taklif etiladi. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun qanday strategiyalar ishlab chiqish kerakligi, mavjud muammolarni hal qilishda qanday yondashuvlardan foydalanish mumkinligi muhokama qilinadi. Shu tariqa, tadqiqot natijalari oliy ta'lim mutaxassislari, ta'lim sohasida faoliyat yurituvchi rahbarlar hamda innovatsion ta'lim metodlarini joriy etishga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun foydali bo'lishi mumkin.

XXI asrning ilm-fan va texnologiyalar asri ekanligi hech kimga sir emas. Globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli transformatsiya hamda sun'iy intellekt tizimlarining keng joriy etilishi zamonaviy oliy ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga undamoqda. Bugungi kunda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish nafaqat ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, balki zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh, ijodkor va texnologik jihatdan yetuk mutaxassislar tayyorlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, oliy ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish dolzarb masala sifatida ko'rib chiqilmoqda.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari pedagogik jarayonda yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Masalan, sun'iy intellekt asosida ta'lim dasturlarini moslashtirish, masofaviy va aralash ta'lim modellaridan foydalanish, raqamli laboratoriyalar hamda virtual reallik muhitida o'quv mashg'ulotlarini olib borish kabi yangiliklar talabalarning bilim olish jarayonini ancha samarali qiladi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, katta hajmdagi ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilish va har bir talabaga individual yondashuv asosida ta'lim berish imkoniyatlari ham tobora kengayib bormoqda.

Shunday bo'lsada, oliy ta'lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud bo'lib, bu jarayonning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Ushbu muammolarni chuqur tahlil qilmasdan turib, innovatsion texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish va ulardan kutilgan natijalarni olish qiyin.

1. **Texnologik infratuzilmaning rivojlanish darajasi**

Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy texnologik infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi innovatsiyalarni joriy etishda asosiy muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni kiritish uchun zamonaviy kompyuterlar, yuqori tezlikdagi internet, raqamli ta'lim platformalari, serverlar va boshqa texnologik resurslar talab etiladi. Afsuski, ayrim universitet va institutlarda bunday infratuzilma yetarli darajada emas, bu esa innovatsiyalarni to'laqonli joriy etishga to'sqinlik qiladi.

2. **Pedagoglarning raqamli savodxonligi va tayyorgarligi**

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish muhim ahamiyatga ega. Ko'plab oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilarning zamonaviy raqamli vositalar bilan ishlash bo'yicha tajribasi yetarli emas. Ular an'anaviy

uslub va texnikalarga ko‘proq e’tibor qaratishadi, bu esa innovatsion metodlarni qo‘llashni sekinlashtiradi. Shu sababli, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha maxsus trening va malaka oshirish dasturlarini yo‘lga qo‘yish zarur.

3. Innovatsiyalarga nisbatan qarshilik

Ta’lim tizimida har qanday yangilikka nisbatan turlicha yondashuvlar kuzatiladi. Ba’zi pedagog va talabalar innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga ochiq bo‘lsa, boshqalar esa an’anaviy ta’lim usullaridan voz kechishni istashmaydi. Innovatsiyalarga qarshilikning sabablari turlicha bo‘lishi mumkin: yangilikni qabul qilishga psixologik tayyorgarlikning yetishmovchiligi, yangi texnologiyalar bilan ishlashni o‘rganishga vaqt yetishmasligi yoki texnologik o‘zgarishlarning murakkabligi. Shu bois, innovatsiyalarni joriy etishda ularning foydalarini tushuntirish, treninglar o‘tkazish va tajriba almashish kabi yondashuvlardan foydalanish muhim.

4. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi

Innovatsion texnologiyalarni ta’lim tizimiga tatbiq etish katta miqdordagi moliyaviy mablag‘ talab qiladi. Oliy ta’lim muassasalarida texnologik vositalarni xarid qilish, yangi o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, elektron ta’lim platformalarini yaratish va o‘qituvchilarning malakasini oshirish uchun yetarli mablag‘ ajratilmasligi muammoga aylanmoqda. Shu sababli, ta’lim muassasalari davlat va xususiy sektor bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yishi, grant va loyihalar orqali mablag‘ jalb qilishi lozim.

5. Ta’lim tizimining me’yoriy-huquqiy bazasi

Innovatsion texnologiyalarni oliy ta’lim tizimiga joriy etish jarayoni ta’lim siyosati va me’yoriy-huquqiy hujjatlarga bog‘liq. Ba’zan mavjud qonunchilik bazasi yangi texnologiyalarning keng tatbiq etilishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Masalan, onlayn ta’lim kurslarining akkreditatsiya jarayonlari yoki elektron baholash tizimlari bilan bog‘liq cheklovlar innovatsiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini kamaytiradi. Shu sababli, ta’lim tizimida innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlovchi qonunchilik bazasini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Oliy ta’lim tizimida innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun mavjud qiyinchiliklarni chuqur o‘rganish va ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq strategiyalar ishlab chiqish lozim. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, moliyaviy resurslarni jalb qilish, innovatsiyalarga bo‘lgan qarshilikni yengish va me’yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish orqali oliy ta’lim tizimi zamonaviy talablar darajasiga ko‘tarilishi mumkin. Ushbu tadqiqot innovatsion yondashuvlarni ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etish bo‘yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Беспалько, В. П. (2006). *Педагогика и прогрессивные технологии обучения.* Москва: Высшая школа.
2. Clark, R. E. (2019). *Innovative education: New approaches and technologies in higher education.* Routledge.
3. Davenport, T. H., & Prusak, L. (1998). *Working knowledge: How organizations manage what they know.* Harvard Business School Press.
4. Тейлор, Дж. К. (2013). *Гибкие модели высшего образования в XXI веке.* Международный обзор образования, 59(4), 411-426.
5. Миндрул, Л. Г. (2019). *Цифровая трансформация образования: возможности и риски.* Российский педагогический журнал, 12(3), 45-60.
6. Anderson, T., & Dron, J. (2011). *Three generations of distance education pedagogy.* International Review of Research in Open and Distance Learning, 12(3), 80-97.
7. Redecker, C., & Punie, Y. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu.* Publications Office of the European Union.

MUSOBAQA OLDI XAVOTIRLANISHNI O'SMIR KURASHCHILARNING DIQQAT VA QAROR QABUL QILISH JARAYONIGA TA'SIRI

Sa'dullayev Aziz Akmal o'g'li
Iqtisodiyot va pedagogika unversiteti
NTM o'qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada musobaqa oldi xavotirlanishning o'smir kurashchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Xavotirlanish diqqatni jamlash va tezkor qaror qabul qilishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Tadqiqot davomida ushbu bog'liqlik o'rganilib, xavotirni kamaytirish bo'yicha psixologik strategiyalar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Musobaqa oldi xavotirlanish, o'smir kurashchilar, diqqat, qaror qabul qilish, sport psixologiyasi, stress, kognitiv jarayonlar, psixologik tayyorgarlik, emotsional boshqaruv.

Abstract

The article examines the impact of pre-competition anxiety on attention and decision-making in adolescent wrestlers. Anxiety can negatively affect these cognitive processes. The study explores this relationship and suggests strategies to reduce anxiety.

Key words: Pre-competition anxiety, adolescent wrestlers, attention, decision-making, sports psychology, stress, cognitive processes, psychological preparation, emotional regulation.

Аннотация

В статье рассматривается влияние предсоревновательной тревожности на концентрацию внимания и принятие решений у юных борцов. Тревожность может негативно сказываться на этих когнитивных процессах. В исследовании анализируются эти взаимосвязи и предлагаются стратегии снижения тревожности.

Ключевые слова: Предсоревновательная тревожность, юные борцы, внимание, принятие решений, спортивная психология, стресс, когнитивные процессы, психологическая подготовка, эмоциональная регуляция.

Kirish. Sport psixologiyasida musobaqa oldi xavotirlanish sportchilarning natijalariga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri sifatida o'rganiladi. Ayniqsa, o'smir sportchilar, jumladan, kurashchilar, psixologik barqarorlikning yetarlicha shakllanmagani sababli, musobaqa oldi stress va xavotirni boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu psixologik holat diqqatni jamlash, tezkor qaror qabul qilish va harakatlarning aniqligiga ta'sir ko'rsatadi. Kurash sporti yuqori darajadagi jismoniy va ruhiy tayyorgarlikni talab qiladi. Musobaqa oldidan xavotirlanish sportchining e'tiborini chalg'itib, uning musobaqadagi natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, xavotirlanish fiziologik o'zgarishlarga ham sabab bo'lib, yurak urishining tezlashishi, mushaklarning taranglashishi va reaktsiyalar sustlashuvi kuzatilishi mumkin. Bu esa sportchining diqqatini jamlash qobiliyatiga putur yetkazib, tezkor va aniq qaror qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Diqqat va qaror qabul qilish har qanday sport turida, ayniqsa, kurashda muhim rol o'ynaydi. Sportchi raqibning harakatlariga javob qaytarishi, hujum yoki himoyaga doir eng maqbul strategiyani tanlashi lozim. Shu sababli, musobaqa oldi xavotirlanish darajasining oshishi kurashchilarning reaksiya tezligi, diqqatni taqsimlash qobiliyati va optimal qaror qabul qilish jarayonini qiyinlashtirishi mumkin. Ushbu maqolada musobaqa oldi xavotirlanishning o'smir kurashchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Xavotirning sport natijalariga salbiy ta'sirini kamaytirish bo'yicha samarali psixologik strategiyalar o'rganilib, sportchilarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi. Maqolada ilmiy adabiyotlar va empirik tadqiqot natijalari asosida musobaqa oldi xavotirlanishni nazorat qilish va sport natijalarini yaxshilashga qaratilgan innovatsion yondashuvlar taklif etiladi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Musobaqa oldi xavotirlanish sportchilarning psixologik va fiziologik holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori xavotirlanish darajasi diqqatni jamlash qobiliyatini pasaytirib, optimal qaror qabul qilish jarayonini buzishi mumkin. Ilmiy adabiyotlarda xavotirlanishning kognitiv va somatik komponentlari ajratilib, ularning sport natijalariga ta'siri har tomonlama o'rganilgan. Ayrim tadqiqotlarda sportchilarning individual psixologik xususiyatlari, tajriba darajasi va tayyorgarlik jarayoni xavotir darajasining shakllanishida muhim omillar sifatida qayd etilgan.

Musobaqa oldi xavotirlanish sport psixologiyasining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, u sportchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ilmiy adabiyotlarda xavotirlanishning kognitiv va somatik komponentlari ajratilib, ularning sport faoliyatidagi roli batafsil yoritilgan. Xususan, Weinberg va Gould (2019) sportchilar diqqatni jamlashda qiyinchiliklarga duch kelishi va noto'g'ri qarorlar qabul qilishi xavotirlanishning asosiy oqibatlaridan biri ekanligini ta'kidlaydi.

Hardy, Jones va Gould (1996) sportchilar psixologik tayyorgarligining muhimligini ta'kidlab, xavotirni kamaytirish uchun mental tayyorgarlik mashqlari, vizualizatsiya va nafas olish texnikalarini qo'llash samaradorligini ilmiy asoslagan. Lazarus (1991) esa stress va emotsional moslashuvning umumiy nazariyasini ishlab chiqib, xavotirni boshqarishning strategik yondashuvlarini ilgari surgan.

Diqqat va qaror qabul qilish sport faoliyatida muhim kognitiv jarayonlar hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musobaqa oldi xavotirlanish darajasi oshgan sportchilarda diqqat resurslari kamayib, asosiy jarayondan chalg'ish holatlari kuchayadi. Shu sababli, sport natijalarining barqarorligi va samaradorligini ta'minlash uchun xavotir darajasini boshqarish muhim hisoblanadi.

Kurash singari kontakt sport turlarida musobaqa oldi xavotirlanish yanada sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu sport turlarida sportchilar nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham tayyor bo'lishlari talab etiladi. Xavotirlanish darajasi yuqori bo'lgan sportchilarda haddan tashqari ehtiyotkorlik yoki impulsiv qarorlar qabul qilish holatlari kuzatiladi. Natijada, harakatlarning aniqligi va samaradorligi pasayishi mumkin.

Musobaqa oldi xavotirlanishni kamaytirish uchun turli psixologik yondashuvlar tavsiya etiladi. Nafas olish mashqlari, vizualizatsiya, avtojen mashqlar va psixologik tayyorgarlik dasturlari xavotirni kamaytirishda samarali vositalardan hisoblanadi. Sportchilar uchun psixologik muhit yaratish, individual motivatsion yondashuvlarni ishlab chiqish ham xavotirni boshqarishda muhim omillardan biri sifatida ko'riladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham ushbu mavzuda ilmiy izlanishlar olib borgan. N.Islamov (2021) sportchilarning psixologik tayyorgarligi va xavotirlanish darajasi o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tadqiqotlar orqali tahlil qilgan. U.Xasanov (2019) esa o'smir sportchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga stress omillarining ta'sirini o'rganib, xavotirlanish darajasining oshishi sport natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlagan. R. Karimov (2020) esa kurashchilarning musobaqa oldidan psixologik holatini tahlil qilib, psixologik tayyorgarlik dasturlarining samaradorligini eksperimental jihatdan asoslagan.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, musobaqa oldi xavotirlanish sport natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatib, sportchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayonlarini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. Xavotirni kamaytirish va sportchilar psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan strategiyalar nafaqat umumiy yondashuvlar asosida, balki individual psixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. Shu jihatdan, xavotirni boshqarishning innovatsion usullari sport psixologiyasida dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Tahlil va natijalar

Musobaqa oldi xavotirlanishning o'smir kurashchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xavotir sportchilarning kognitiv jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Empirik tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, yuqori xavotirlanish holati sportchilarning diqqatni jamlash qobiliyatini pasaytiradi, natijada ular texnik va

taktik jihatdan to‘g‘ri qaror qabul qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Bu ayniqsa, tajribasi kam sportchilarda yaqqol namoyon bo‘lib, ularning natijalariga sezilarli darajada ta’sir qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, xavotir darajasi oshgan sportchilarda diqqatning tarqoq bo‘lishi kuzatiladi. Natijada, qaror qabul qilish jarayoni sekinlashadi yoki sportchilar noto‘g‘ri qaror qabul qilishga moyil bo‘ladilar. Ayniqsa, kurash kabi dinamik sport turlarida bunday holatlar raqib ustidan nazoratni yo‘qotish, himoyada xatolarga yo‘l qo‘yish yoki hujum strategiyasini noto‘g‘ri baholashga olib keladi.Sportchilarning xavotirga qarshi kurashish qobiliyati ularning psixologik tayyorgarligi va individual xususiyatlariga bog‘liq. O‘tkazilgan tadqiqotlarda xavotir darajasi past bo‘lgan sportchilarning musobaqa jarayonida diqqatni samarali boshqara olishi va optimal qarorlar qabul qilishi aniqlandi. Shu bilan birga, psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini o‘tkazish, relaksatsiya texnikalaridan foydalanish va musobaqa sharoitlarini oldindan modellashtirish xavotir darajasini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligi aniqlandi.

Eksperimental tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, psixologik tayyorgarlik dasturlarini qabul qilgan sportchilarda diqqatni jamlash va qaror qabul qilish ko‘rsatkichlari yaxshilangan. Xususan, vizualizatsiya va diqqatni boshqarish mashqlari xavotirni kamaytirishda samarali usullar sifatida namoyon bo‘ldi. Nafas olish mashqlari va relaksatsion texnikalar ham sportchilarning tinchlanishiga va stressni kamaytirishga yordam berdi.

Umuman olganda, musobaqa oldi xavotirlanish kurashchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta’sir qiladi. Xavotir darajasini nazorat qilish va kamaytirish bo‘yicha psixologik strategiyalarni joriy etish sport natijalarini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli, sportchilar uchun individual psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, musobaqa oldi xavotirlanish o‘smir kurashchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayonlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Yuqori xavotirlanish darajasi sportchilarning diqqatni jamlash qobiliyatini pasaytirib, optimal strategik qaror qabul qilish jarayonini murakkablashtiradi. Ayniqsa, tajribasi kam sportchilar xavotir ta’sirida tez-tez chalg‘iydi va musobaqa davomida noto‘g‘ri taktika tanlashi mumkin. Shu sababli, sportchilarning musobaqa oldidan psixologik tayyorgarligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

- Psixologik tayyorgarlik dasturlarini joriy etish – sportchilar uchun individual psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini ishlab chiqish va ularni sport mashg‘ulotlariga integratsiya qilish zarur.
- Xavotirni boshqarish texnikalaridan foydalanish – diqqatni jamlash, nafas olish mashqlari, vizualizatsiya va avtojen mashqlar kabi usullar sportchilarning musobaqaga tayyorgarligini yaxshilashga yordam beradi.
- Murabbiylar va sport psixologlari hamkorligini kuchaytirish – murabbiylar sport psixologlari bilan hamkorlikda sportchilarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqishlari kerak.
- Musobaqa sharoitlarini oldindan modellashtirish – sport mashg‘ulotlarida musobaqaga yaqin sharoitlarni yaratish orqali sportchilarni stress omillariga moslashtirish va xavotir darajasini kamaytirish mumkin.
- Individual yondashuvni qo‘llash – har bir sportchining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, xavotirni yengishga qaratilgan maxsus usullarni tanlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Weinberg, R. S., & Gould, D. (2019). Foundations of Sport and Exercise Psychology. Human Kinetics.
2. Martens, R. (1990). Competitive Anxiety in Sport. Human Kinetics.
3. Hanin, Y. L. (2000). Emotions in Sport. Human Kinetics.

4. Hardy, L., Jones, G., & Gould, D. (1996). Understanding Psychological Preparation for Sport: Theory and Practice. John Wiley & Sons.
5. Lazarus, R. S. (1991). Emotion and Adaptation. Oxford University Press.
6. Николайчук, Л. В. (2017). Психологические особенности предсоревновательной тревожности у спортсменов. Вопросы психологии спорта, 3(1), 45-52.
7. Рубинштейн, С. Л. (2003). Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер.
8. Исламов, Н. (2021). Sportchilar psixologik tayyorgarligi va xavotirlanish darajasi. O‘zbekiston sport fanlari jurnali, 2(1), 67-74.
9. Xasanov, U. (2019). O‘smir sportchilarning diqqat va qaror qabul qilish jarayoniga stress omillarining ta’siri. Psixologiya va pedagogika masalalari, 4(2), 23-30.
10. Karimov, R. (2020). Kurashchilarning musobaqa oldidan psixologik holatini tahlil qilish. O‘zbek sport ilmiy tadqiqot markazi to‘plami, 5(3), 15-21.
11. Sa'dullayev, A. (2024, November 17). "MUSOBAQALARDA O'SMIRLARNING RUHIY HOLATI: PSIXOLOGIK STRESSNI BOSHQARISH". DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14174277
12. Sa'dullayev, A. (2024). "ASPECTS OF FORMING VOLUNTARY QUALITIES IN OVERCOMING ANXIETY IN ADOLESCENT WRESTLERS". *News of the NUUz*, 1(1.4), pp. 176–179. DOI: https://doi.org/10.69617/uzmu.v1i1.4.2035
13. Sa'dullayev, A. A. o'g'li (2024). "HAVOTIRNING SPORT NATIJALARIGA SALBIY TA'SIRINI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI". *GOLDEN BRAIN*, 2(21), pp. 113–118. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14251953

METAPHORS IN ENGLISH LANGUAGE

Salayeva Quvonchoy
Urganch davlat universiteti magistranti,

Bahodirova Feruza
Urganch davlat universiteti
Fakultetlararo chet tillari
kafedrasi dotsenti, PhD

Annotation

This thesis illustrates information about metaphors, as well as scholars have made significant contributions to the study of metaphors. Besides that, conceptual types of metaphors are also distinguished in the article.

Аннотация

Этот тезис иллюстрирует информацию о метафорах, а также о значительном вкладе ученых в изучение метафор. Кроме того, в данном тезисе также рассматриваются концептуальные типы метафор.

Annotatsiya

Ushbu tezis metaforalar haqida ma'lumotni, shuningdek, olimlarning metaforalarni o'rganishga qo'shgan muhim hissalarini ko'rsatadi. Bundan tashqari, maqolada konseptual metaforalar turlarining farqlari ham keltiriladi.

A metaphor is a figure of speech that makes a direct comparison between two unrelated things by stating that one is the other, highlighting similarities between them in the English language. For instance, saying ***"Time is a thief"*** suggests that time steals moments from our lives, even though time isn't literally a thief. Metaphors are often used in literature and everyday language to create vivid imagery and convey deeper meanings. Several scholars have made significant contributions to the study of metaphors in English. Here are a few notable figures and their works:

1. George Lakoff: A prominent linguist and cognitive scientist, Lakoff co-authored the influential book "Metaphors We Live By" (1980) with Mark Johnson. This work explores how metaphors shape our understanding of the world and are fundamental to our thought processes.

2. Mark Johnson: Alongside Lakoff, Johnson has contributed to the understanding of metaphor in language and thought, emphasizing its role in shaping human experience.

3. Mikhail Bakhtin: While not exclusively focused on metaphor, Bakhtin's ideas about dialogism and the interplay of voices in language provide insight into how metaphors function in discourse.

4. Alan C. Elkins: In works like "The Metaphor: A Study in Language and Thought", Elkins examines the role of metaphor in shaping meaning and communication.

5. Zoltán Kövecses: A key figure in metaphor studies, Kövecses has written extensively on conceptual metaphors, including "Metaphor: A Practical Introduction and Language, Mind, and Culture: Insights from Metaphor Theory".

6. Catherine Taylor: Her research focuses on metaphor in various contexts, including literature and everyday language, contributing to a broader understanding of metaphor's role in communication.

7. Martha C. Nussbaum: In her philosophical works, Nussbaum discusses the role of metaphor in ethics and literature, emphasizing its importance in shaping moral understanding.

These scholars have laid the groundwork for understanding how metaphors function in language, thought, and culture. Now I am going to write about types of metaphors:

a) Implied Metaphor: This type suggests a comparison without explicitly stating it. For example, ***"He brayed his refusal to leave,"*** implies a comparison to a donkey without directly saying so.

b) Extended Metaphor: A metaphor that continues over several lines or throughout a work. For example, in a poem, ***the entire theme might revolve around the concept of life as a journey***.

c) Dead Metaphor: A metaphor that has become so common that it no longer evokes the original imagery. For instance, ***"the arm of a chair"*** is a metaphor that has lost its vividness over time.

d) Mixed Metaphor: This occurs when two or more inconsistent metaphors are combined, often leading to confusion or humor. For example, ***"We'll burn that bridge when we get to it"*** mixes two different metaphors about handling problems.

e) Conceptual Metaphor: These are underlying structures that shape how we understand one idea in terms of another. For instance, ***"ARGUMENT IS WAR"*** suggests we think of arguments as battles, influencing our language and behavior around discussions.

f) Symbolic Metaphor: This type uses symbols to represent broader concepts or ideas. For example, a ***"dove"*** often symbolizes **peace.**

g) Personification: While slightly different, personification attributes human qualities to abstract concepts, like saying ***"Justice is blind,"*** which conveys the idea of impartiality.

Additionally, I want to speak about the main objective of my master work **conceptual metaphors** which are cognitive frameworks that allow us to understand one idea or conceptual domain in terms of another. ***They are foundational to how we think, communicate, and make sense of the world.*** Here are some key types of conceptual metaphors:

1. Structural Metaphors

These provide a structure for understanding one concept in terms of another. For example:

• Argument is War: We talk about arguments using war-related language (e.g., "He attacked my position," "She defended her point").

2. Orientational Metaphors

These involve spatial orientation and help us understand concepts in relation to physical space. For example:

• Happy is Up: We say things like "I'm feeling up" or "She's in high spirits."

• Sad is Down: We might say "He's feeling down" or "She's in a low mood."

3. Ontological Metaphors

These treat abstract concepts as if they were concrete entities. For example:

• Ideas are Objects: We say things like "I grasped the idea" or "He put forth a theory."

4. Container Metaphors

These conceptualize people, ideas, or emotions as containers. For example:

• Emotions as Containers: "I can't contain my excitement," or "She was filled with anger."

5. Personification Metaphors

These attribute human characteristics to non-human entities or abstract concepts. For example:

• Time is a Thief: Suggesting that time steals moments from our lives.

6. Metaphors of Change

These describe processes of change in terms of movement or transformation. For example:

• Life is a Journey: We often talk about life stages as parts of a journey (e.g., "He's at a crossroads in his life").

7. Metaphors of Communication

These frame communication in terms of physical actions. For example:

• Communication is Sending: We say "I sent him a message" or "She conveyed her thoughts."

8. Societal Metaphors

These address societal structures and relationships. For example:

• Society is a Machine: This metaphor suggests that society functions like a well-oiled machine, with various parts working together.

Here are some of the most notable figures of some scholars have made in this field conceptual metaphors:

1. Raymond W. Gibbs Jr.: Known for his research on metaphor in language, Gibbs has explored how metaphors influence everyday communication and cognition. His books include "The Poetics of Mind" and "Metaphor Interpretation."

2. Gerard J. Steen: Steen has focused on the analysis of metaphor in discourse and has contributed to the development of methodologies for studying metaphor in various contexts. He is one of the editors of "Metaphor in Discourse."

3. Alice Deignan: A scholar who has researched metaphor in language and its implications for understanding meaning, particularly in specific contexts like academic discourse.

4. Miriam E. Meyer: Known for her work on metaphor theory and its applications in language studies, particularly in relation to cognitive linguistics.

These scholars have significantly advanced our understanding of how conceptual metaphors function and their impact on language, thought, and culture.

Conclusion. Understanding these types of conceptual metaphors can enhance our comprehension of language and thought, revealing how deeply metaphorical thinking is woven into our everyday communication and understanding of complex ideas.

Used literatures

1. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). “Metaphors We Live By”.
2. Kövecses, Z. (2002). “Metaphor: A Practical Introduction”.
3. Gibbs, R. W. (1994). “The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding”.
4. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J., Kaal, A., Pasma, T. (2010). “A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU”.
5. Deignan, A. (2005). “Metaphor and Corpus Linguistics”.
6. Meyer, M. E. (2007). "Metaphor in Discourse." In “Metaphor in Discourse”.
7. Cambridge Handbook of Metaphor and Thought (2008), edited by Raymond W. Gibbs Jr.
8. Turner, M., Fauconnier, G. (1995). “Conceptual Integration: An Introduction”.
9. Cameron, L., Low, G. (1999). “Researching and Applying Metaphor”.
10. Sullivan, K. (2013). "Metaphor and the Politics of Language." In “Metaphor in Culture”.

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF CULTURE

Tairova Feruza Fayzullayevna
senior teacher, "Foreign Language and Literature",
Renaissance University of Education,

Toshkanov Temurbek Otabek o'g'li
Faculty of internation relations the 2nd year student

Annotation

This text discusses cultural linguistics and linguoculturology. Cultural linguistics is defined as a complex field that studies how culture and language interact. V.V. Vorobiev highlights its synthesizing nature, while V.A. Maslova views it as a humanitarian discipline that connects material and spiritual cultural elements found in language.

Triandis identifies three research approaches: indigenous, cultural, and cross-cultural. The indigenous approach looks at specific cultural meanings, the cultural approach uses ethnographic methods to understand behavior in social contexts, and the cross-cultural approach compares universal ideas across different cultures, facing challenges in ensuring fairness and accuracy.

Key concepts include "emics," which are unique cultural aspects, and "etics," which are universal factors. The text emphasizes the need to understand how culture affects qualitative research in cross-cultural communication.

Key words: Cultural Linguistics, Linguoculturology, Indigenous Approach, Cultural Cross-Cultural Approach, Approach Emics, Etics

Аннотация

В этом тексте обсуждаются культурная лингвистика и лингвокультурология. Культурная лингвистика определяется как сложная область, изучающая взаимодействие культуры и языка. В.В. Воробьев подчеркивает ее синтетическую природу, в то время как В.А. Маслова рассматривает ее как гуманитарную дисциплину, связывающую материальные и духовные элементы культуры, обнаруживаемые в языке. Триандис выделяет три подхода к исследованию: коренной, культурный и кросс-культурный. Коренной подход рассматривает конкретные культурные значения, культурный подход использует этнографические методы для понимания поведения в социальных контекстах, а кросс-культурный подход сравнивает универсальные идеи в разных культурах, сталкиваясь с проблемами обеспечения справедливости и точности. Ключевые концепции включают "эмики" — уникальные культурные аспекты, и "этики" — универсальные факторы. Текст подчеркивает необходимость понимания того, как культура влияет на качественные исследования в кросс-культурной коммуникации.

Ключевые слова: Культурная лингвистика, лингвокультурология, коренной подход, культурный подход, кросс-культурный подход, эмики, этики.

Annotatsiya

Ushbu matnda madaniy linqvistika va lingvokulturologiya muhokama qilinadi. Madaniy linqvistika madaniyat va til o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganadigan murakkab soha sifatida ta'riflanadi. V.V. Vorobyev uning sintezlash tabiati haqida ta'kidlaydi, V.A. Maslova esa uni til orqali topilgan moddiy va ma'naviy madaniyat elementlarini bog'laydigan gumanitar fan sifatida ko'radi. Triandis uchta tadqiqot yondashuvini ajratib ko'rsatadi: mahalliy, madaniy va kross-madaniy. Mahalliy yondashuv aniq madaniy ma'nolarni, madaniy yondashuv esa ijtimoiy kontekstlarda xulq-atvorni tushunish uchun etnografik usullarni qo'llaydi, kross-madaniy yondashuv esa turli madaniyatlarda umumiy g'oyalarni taqqoslaydi va adolat va aniqlikni ta'minlashda qiyinchiliklarga duch keladi. Asosiy tushunchalar "emiklar" — noyob madaniy jihatlar va "etiklar" — universal omillardir. Matn madaniyatning kross-madaniy kommunikatsiyada sifatli tadqiqotlarga qanday ta'sir qilishini tushunish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: madaniy linqvistika, lingvokulturologiya, mahalliy yondashuv, madaniy yondashuv, kross-madaniy yondashuv, emiklar, etikar.

V.V.Vorobiyev in his monograph "Linguistics: theory and methods" offers the following definition: "cultural linguistics is the synthesizing complex scientific discipline, studying the relationship and interaction of culture and language"

In Talia's opinion, linguoculturology studies communicative processes in synchronical relationships with ethnical mentality. The most essential notions are culture specific units, cultural concepts and national world picture.

V.A. Maslova defines cultural linguistics as a branch of linguistics that is based on cultural studies; as a humanitarian discipline that studies the material and spiritual culture that has been embodied in the national language and that appears in the linguistic processes. One of the new anthropologically oriented disciplines in the current research is linguoculturology. This discipline is of a synthesizing type and deals with the description of cultural and moral experience and ethnic mentality that are represented in a language by special cultural components in the meaning of language units. Under cultural linguistics, V.A. Maslova also suggests "the integrative field of knowledge, absorbing the results of research in cultural studies and linguistics, ethnolinguistics and cultural anthropology" (Linguocuiturology, 2001).

According to Triandis (2000), research that studies culture and, more specifically, cross-cultural and intercultural communication in its various forms and social contexts, theoretical foundations and methodological design of their work from three different perspectives: the indigenous one, the cultural one and the cross-cult one. The "indigenous" approach focuses on the meaning of concepts in a culture and how such meaning may change across demographics within a given culture context. The focus of such studies is the development of knowledge tailored to a specific culture without any special claims to generality beyond the confines of that particular culture context. The main challenge with the indigenous approach is the difficulty involved in trying to avoid the influence of pre-given concepts, theories and methodologies and therefore the difficulty of determining what the term indigenous (Adamopolous & Lonner, 2001) really means in any given culture. The "cultural" approach is used to describe those studies, which make special use of ethnographic methods. More traditional experimental methods can also be used in conjunction within this approach Here again the meanings of constructs in a culture are the focus of attention and there is little of direct comparison of constructs across cultures. The aim is to advance the understanding of the individual in a sociocultural context and to emphasize the importance of culture in understanding his or her behavior. The challenge with this approach is a lack of a widely accepted research methodology (Adamopolous & Lonner, 2001). Triandis (2000) states that, when using "cross-cultural" approaches, studies obtain data in two or more cultures making the assumption that the constructs under investigation are universals which exist in all of the cultures studied. One positive point about this approach is that it purports to offer an increased understanding of the cross-cultural validity and generalizability of the theories and constructs under investigation.

The main challenge, however, comes from the need to demonstrate the equivalence of the constructs and measures used, and to minimize the evident biases that may threaten valid cross-cultural comparisons (Adamopolous & Lonner, 2001).

Thus, not only does the researcher conceptualize and operationalize, but and in addition, the differential factor is taken into account, that is to say, the way in which the same construct functions in a variety of different cultures. Indigenous and cultural approaches focus on emics, or the things, which are unique to a given culture (Ægisdóttir, Gerstein & Canel, 2008:190). These approaches are relativistic in that their aim is the in-depth study of the local context and the meaning of constructs without imposing a priori definitions on the constructs themselves (Tanaka-Matsumi, 2001).

Scholars working within these approaches usually reject claims that the theories they work with are universal. On the other hand, in the cross-cultural approach the focus is on etics, or factors that are universal across cultures (Brislin, Lonner & Thorndike, 1973). Here the goal is to understand

similarities and differences across cultures, and the comparability of cross-cultural categories or dimensions is emphasized (Tanaka-Matsumi. 2001). Summing up, emics focus on "the native's point of view"; etics focus on the "comparative cross-cultural point of view". Emics and etics are perhaps the two most crucial constructs in the study of culture (Bhawuk & Triandis, 1996: 23). Triandis' classification, and the references to "emic" and "etic" questions remind us that "Malinowski's dilemma" is still as valid today as it ever was, and that the tensions between "cultural specificities" and "universal-general" continue to remain a challenge for the qualitative approach, and an even greater one, if that is possible, in the area of cross-cultural communication. Having presented the conceptualization of culture in studies of cross-cultural communication, and examined how the issue of culture is handled in these studies we will now pass on to another key aspect of the relationship between culture and qualitative research into cross cultural communication, and that is how culture makes its presence felt in the process of qualitative research.

The list of the used literature

1. Cherneyko, D.Linguaculture and cognition. - M., 2004.
2. Teliya V.N. (2008). Linguaculturology - the key to new reality.
3. Vorobyov V.V.Lingua-culturological principals of presentation of educational material: the problems of concentrism. - M., 1997. E.Sapir Conceptual categories in Primitive languages, "Science", v. 74, 1987
4. Salomov G‘. Tarjima nazariyasi. T. 1993 260 b.
5. Гумбольдт. В.Тилшуносликка доир асарлар Самарканд 2004 380 б
6. A.A.Milkova Sociolinguistic analysis of the communication style of users of social networks and messengers. Dec.2021, p.511-517.
https://www.researchgate.net/publication/354834409_Sociolinguistic_analysis_of_the_communication_style_of_users_of_social_networks_and_messengers.
7. D.Babaxanova, Nutqning vazifaviy uslublari, Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. 2019-yil 9-son.
8. Kurmanbekova Z.R., Sarekenova K.K., Mustafa Oner, Malikova K. T., Shokabayeva S.S. A Linguistic Analysis of Social Network Communication. Januarry 2024.

TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING PSIXOLOGIK BARQARORLIGINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Ag'ayeva Diyora Zikrilloyevna
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
NTM o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada pedagogik jarayonda talabalarning psixologik barqarorligini shakllantirish usullari, talaba shaxsining psixologik rivojlanish jarayonlarini boshqarish mexanizmlari, inson hayoti va faoliyatining barcha sohalariga uning ijtimoiy xulq-atvorini qayta qurish jarayonlari to'g'risida aniq ma'lumotlar yoritib beriladi. Ta'lim jarayonida talabalarning psixologik barqarorligi o'z-o'zini tartibga solishi va o'zini o'zi boshqarish, chidamlilik usullarida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, pedagogik faoliyat, talaba, o'qituvchi, psixologik barqarorlik, shaxs, o'z-o'zini boshqarish, xulq atvor, chidamlilik, hissiy intelekt, motivatsiya

Annotation

This article provides reliable information about the methods of forming the psychological stability of students in the pedagogical process, the mechanisms of managing the processes of psychological development of the student's personality, the processes of restructuring the social behavior of the individual in all spheres of life and activity. Psychological stability of students in the educational process is manifested in the methods of self-regulation and self-regulation, endurance.

Keywords: educational process, pedagogical activity, student, teacher, psychological stability, personality, self-regulation, behavior, endurance, emotional intelligence, motivation

Аннотация

В данной статье представлена достоверная информация о методах формирования психологической устойчивости студентов в педагогическом процессе, механизмах управления процессами психологического развития личности студента, процессах перестройки социального поведения личности во всех сферах жизни и деятельности. Психологическая устойчивость студентов в учебном процессе проявляется в методах саморегуляции и саморегуляции, выносливости.

Ключевые слова: образовательный процесс, педагогическая деятельность, студент, преподаватель, психологическая устойчивость, личность, саморегуляция, поведение, выносливость, эмоциональный интеллект, мотивация.

Kirish: Bugungi kunda o'qituvchilarimizning maqsadi talaba yoshlarga faqat bilim berish emas balki ularda psixologik barqarorlikni shakllantirish chora tadbirlarini ishlab chiqishdir. Hozirgi kunda ta'lim tizimida pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi uning psixologik barqarorligini tashkil etish, barqarorlik tushunchasini rivojlantirishning faol usullarini izlash bo'lib hisoblanadi. Psixologik barqarorlikni tashkil etishda tizimli yondashish, o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarish, barqarorlikni rivojlanishini belgilovchi shaxsning individual psixologik xususiyatlarini tartibga solish muhim hisoblanadi. Talabalar psixologik barqarorligini shakllantirish, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishi va ijtimoiy hayotda moslashuvchan bo'lishini ta'minlaydi. Shu sababli, ta'lim jarayonida psixologik barqarorlikni rivojlantirish, ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisob lanadi.

"Kompetentlik–bilimdonlik, kasbga moslik, malakalilik, tajribalilik, rahbarlik faoliyatiga singdirib borish". "Kompetensiya–biror kishi juda yaxshi bilgan yoki xabardor bo'lgan masalalar doirasi"- deb rus psixologi B.D.Elkonin ta'rif bergan [3].

Talabalar o'rtasida yuzaga keladigan turli xil muammolarni va nizolarni hal qilishda ta'lim jarayonida nafaqat o'qituvchida balki talaba yoshlarning o'zida ham psixologik barqarorlikni shakllantirish va chidamlilik darajasini oshirish zarur. Bunda kompetentlik o'qituvchi va talaba o'rtasidagi hamkorlikTalabalarni jamoaviy ishlarga jalb qilish, ularni bo'sh vaqtlarini mazmunli

oʻtkazish maqsadida har xil psixologik metodikalar bilan band qilish zarur. Talaba yoshlarning bir tomondan zamonaviy psixologiya boʻyicha bilimlari oshib boradi va tadqiqotlar jarayonida bemalol qoʻllay oladi. Shuningdek ikkinchi tomondan ta'lim jarayonida ijtimoiy va emotsional rivojlanishga boʻlgan e'tibor hozirgi zamon talabalarning psixologiyasini yanada barqarorlashtirishga yordam beradi.

Talabalarda ham qolaversa maktab oʻquvchilarida ham psixologik barqarorlikni shakllantirishda turli xil pedagogik va psixologik yondashuvlar mavjud.

- stressni boshqarish texnikalari
- emotsional intellektni rivojlantirish
- motivatsiya yaratish
- o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish metodlari

Har bir metod o'quvchilarning, talabalarning umumiy psixologik holatini yaxshilash va ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir. Aksariyat talabalarda oʻquv jarayonida, mashgʻulotlarni bajarish vaqtida turli xil muammolarga duch kelishi mumkin. Ana shu muammo stress boʻlib hisoblanadi. Stressni boshqarishning samarali usullari talabalar psixologiyasini barqarorlashtirishga yordam beradi.

1. Stressni boshqarish usullari:

- Nafas olish mashqlari: Talabalar stressdan chiqish va xotirjam boʻlib oʻzlarini yaxshi his qilishlari uchun chuqur nafas olish texnikalarini oʻzlashtirishlari kerak. Misol uchun, "4-7-8" marta nafas olishi mumkin.

2. **Emotsional intellektni rivojlantirish:** ish usuli – nafasni 4 soniya davomida ichkariga olib, 7 soniya ushlab, 8 soniya davomida asta-sekin chiqarish. Bu nafas olish usuli stressni kamaytirish va miya faoliyatini normallashtirishga yordam beradi.

- Talaba stressli vaziyatlarda oʻzini tasavvur qilingan tinch va qulay joyda koʻrish, masalan, tabiat manzarasi, dengiz boʻyida yoki togʻlar orasida. Bu psixologik ahvolni yaxshilashga va stressni kamaytirishga yordam beradi.
- Kundalik yozish yoki kundalik daftar tutish: Talabalar oʻz fikrlarini va hissiyotlarini kundalik yozishda ifodalash orqali stressni boshqarishlari mumkin. Bu usul stressni kamaytirish va his-tuygʻularni tahlil qilishda yordam beradi.

Emotsional yoki hissiy intellektni rivojlantirish: bu oʻz hissiyotlaringizni va boshqalar bilan munosabatlardagi his-tuygʻularni anglash, boshqarish va toʻgʻri javob berish qobiliyatini oshirish jarayonidir.

- Oʻz-oʻzini anglash — bu oʻz hissiyotlaringizni tushunish va ular qanday holatlarda paydo boʻlishini bilish qobiliyatidir. Oʻz-oʻzini anglash, hissiy reaktsiyalarni boshqarish va shaxsiy oʻsishni ta'minlashda muhimdir.
- Oʻzini boshqarish — bu hissiyotlarni toʻgʻri boshqarish, ularni salbiy ta'siridan qochish va toʻgʻri javob berish qobiliyatidir. Oʻzini boshqarish, stress va qarama-qarshiliklar bilan kurashish uchun zarur.

Emotsional yoki hissiy intelektni rivojlantirishda ichki motivatsiya muhim ahamiyatga ega. Ichki motivatsiya — bu oʻz maqsadlaringizga erishish uchun tashqi omillardan qat'iy nazar harakat qilishni anglatadi. Hissiy intelektni rivojlantirish -bu pedagogdan uzoq vaqt va tajriba talab qiladigan jarayon boʻlib hisoblanadi.

Talabalarda ushbu fazilatlarni shakllantirish innovatsiyalarni joriy etishning faol jarayoni bilan bogʻliq. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida insonning jamiyat hayotidagi, mamlakatning iqtisodiy oʻsishidagi rolini aniqlashga e'tibor qaratilmoqda. Davrning oʻzi shaxsning psixologik rivojlanish jarayonlarini boshqarish mexanizmlari va uning ijtimoiy xulq-atvorini qayta qurish jarayonlari toʻgʻrisida aniq ilmiy ma'lumotlarni olish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Psixologik rivojlanish jarayonlarini boshqarish mexanizmlari psixologik oʻzgarishlarni, shaxsiy va ijtimoiy muhitda oʻzgarishlarni boshqarish uchun turli usullarni oʻz ichiga oladi. Bu jarayonlarni

boshqarishda odamlarning psixologik ehtiyojlari, emotsional holatlari, fikrlash tarzlari va oʻzaro munosabatlari asosiy ahamiyatga ega.

Psixologik jihatidan qaraydigan boʻlsak, inson xulq-atvori oʻrganishning asosiy ob'ektidir, shunday ekan aynan talaba yoshlar xulq atvoridagi oʻzgarishlar uning shaxsiyati, motivatsiyasi, hissiy sohasi va kognitiv qobiliyatlarining chuqur tomonlarini aks ettiradi. Bizning harakatlarimiz, mehnatimiz va bilimlarimizni belgilaydigan psixologik mexanizmlarni tushunish ongni rivojlantirish, hayot sifatini yaxshilash va oʻqituvchi va talabalar oʻrtasida uygʻun munosabatlarni ustoz shogird an-analarini oʻrnatish uchun katta ahamiyatga ega.

Xulq-atvorimizni shakllantirish uchun biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning oʻzaro ta'sirini tushunish bizning harakatlarimizni ongli ravishda boshqarishga, tartibga solishga, salohiyatimizni ochishga imkon beradi. Bu, oʻz navbatida, hayotiy maqsadlarga erishish, farovonlikni mustahkamlash va ichki uygʻunlikni topishga yoʻl ochadi.

Motivatsiya - insonning qoʻyilgan maqsadiga qilgan hatti-harakatlarining kuchli harakatlantiruvchisidir. U bizni faol boʻlishga aynan nima undayotganini, harakatlarimiz qanday maqsadlarga erishishga qaratilganligini va ularga erishish uchun qanday toʻsiqlarni yengib oʻtishimizni tanlaganimizni belgilaydi. Xuddi shunday talabalar xulq atvorini belgilovchi asosiy psixologik omillardan biri motivatsiyadir.

Hozirgi zamon psixologlari motivatsiyaning tub mohiyatini va uning xulq-atvorga ta'sirini tushuntirish uchun bir qator nazariyalar ishlab chiqmoqdalar. Shunday qilib motivatsiya inson hatti-harakatlarining asosiy tartibga soluvchisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.A.Muslimov, M.B.Urazova, SH.N.Eshpulatov. Kasb ta'limi oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/ Toshkent: Fan va texnologiya, 2013. – 8-9 b.
2. В.И.Байденко. Компетенции в профессиональном образовании (К освое- нию компетентностного подхода) // Высшее образование в России, 2004. – № 11. – С 5-11.
3. Эльконин Б.Д. "Понятые компетентности позиция развивающего обучения".Москва. 2002.
4. Ochilov M. Muallim – qalb me'mori. - T.: "Oʻqituvchi", 2001. 34-35 betlar
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – Москва: "Русский язык", 1999. 248 стр
6. Agʻayeva, D. Z. Talabalarning pedagogik faoliyatga psixologik moslashuvi: Ijtimoiy-psixologik omillar. // Golden brain, 2024. 2(21), 119-125.
7. Agʻayeva D.Z. Pedagog faoliyatining o 'ziga xos xususiyatlari. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2024. 2(59), 216-219.

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Гарефетдинова Диляра Рамилевна
магистрант 1 курса Института психологии
и образования Казанского федерального университета,

научный руководитель: **Хузиахметов Анвар Нуриахметович**
доктор педагогических наук, профессор
кафедры методологии обучения и
воспитания Института психологии и образования
Казанского федерального университета

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние инновационных технологий на образовательный процесс и их роль в формировании современного подхода к обучению. Автор подчеркивает значимость персонализации обучения с использованием данных о студентах, что позволяет адаптировать учебный материал под индивидуальные нужды учащихся. Также обсуждаются преимущества геймификации, которая вовлекает студентов в процесс, делая его более увлекательным и мотивирующим.

Ключевые слова: инновации, современное образование, персонализация обучения, геймификация, дистанционное обучение, смешанное обучение, социальные медиа, образовательные технологии, учебный процесс, эффективность обучения, образовательные сообщества.

Одним из наиболее заметных аспектов инноваций в образовании являются технологические достижения. Информационные технологии, такие как онлайн-обучение, электронные учебники и образовательные платформы, значительно изменили подход к обучению. Платформы, такие как Coursera, edX и Khan Academy, предоставляют доступ к качественным образовательным ресурсам для миллионов людей по всему миру. Использование технологий позволяет создавать интерактивные и персонализированные учебные материалы, которые соответствуют индивидуальным потребностям учащихся. Виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR) открывают новые возможности для практического обучения, позволяя студентам погружаться в реальные сценарии и получать опыт, который ранее был недоступен.

Инновации в методах обучения также играют ключевую роль в современном образовании. Традиционные лекции постепенно уступают место активным методам, таким как проектное обучение, проблемное обучение и кооперативное обучение. Эти подходы способствуют развитию критического мышления, креативности и навыков командной работы у студентов.

Также существует методика «перевернутого класса», при которой студенты изучают новый материал дома, а время в классе используется для обсуждения и практики, становится все более популярной. Это позволяет преподавателям сосредоточиться на более глубоких аспектах темы и индивидуализировать подход к каждому ученику.

С учетом стремительного развития технологий можно ожидать, что роль инноваций в образовании будет только возрастать. Искусственный интеллект (ИИ) и машинное обучение могут изменить подход к обучению, позволяя создавать еще более персонализированные образовательные траектории. Анализ данных поможет преподавателям лучше понимать потребности своих студентов и адаптировать свои методы обучения.

Одной из ключевых инноваций в современном образовании является внедрение цифровых технологий. Использование онлайн-платформ, образовательных приложений и ресурсов позволяет учащимся получать доступ к информации в любое время и из любого

места. Онлайн-курсы, вебинары и интерактивные задания способствуют углублению знаний и поддерживают процесс обучения вне рамок традиционного классного времени.

Кроме того, цифровизация помогает учителям эффективно организовывать образовательный процесс, используя современные средства управления классом, анализа успеваемости и коммуникации с родителями.

Методы, основанные на инновациях, ориентированы на развитие критического мышления и творческих способностей учащихся. Проектное обучение, игрофикация, работа в группах и другие интерактивные форматы позволяют сделать образовательный процесс более живым и увлекательным.

Креативные методы обучения способствуют формированию необходимых навыков для будущей профессиональной деятельности, например, командной работы, решения проблем, коммуникации и адаптации к изменениям. Это особенно важно в условиях быстро меняющегося мира, где умение адаптироваться и учиться на протяжении жизни становится критически важным.

Современные инновации в образовании направлены не только на передачу знаний, но и на формирование жизненных навыков, необходимых для успешной социализации. Образование становится более целенаправленным и ориентированным на практику, что позволяет ученикам лучше подготовиться к реальным вызовам.

Модели, такие как STEAM (наука, технологии, инженерия, искусство и математика), формируют у студентов комплексный подход к решению задач и развивают междисциплинарное мышление.

Инновации стимулируют развитие самостоятельности учащихся. Например, введение проектной деятельности и решение проблемных задач помогает студентам применять свои знания и навыки на практике, а не просто запоминать информацию.

В сфере образования помогают учащимся развить навыки и компетенции, востребованные на рынке труда. Например, внедрение информационных технологий и обучение цифровым навыкам даёт учащимся возможность освоения новых инструментов и технологий, которые могут пригодиться в их будущей профессиональной деятельности.

Будущее образования невозможно без инноваций. Актуальные тенденции, такие как использование искусственного интеллекта, виртуальной и дополненной реальности, открывают новые горизонты для реализации образовательных возможностей. Они обещают значительно изменить способ восприятия информации и взаимодействия между учителями и учениками.

Современное образование переживает революцию, и одной из главных движущих сил этого процесса являются инновации. Новые подходы, технологии и методики изменяют не только сам процесс обучения, но и само понимание образования как такового. В данной статье мы рассмотрим, какую роль играют инновации в современном образовании и как они способствуют улучшению учебного процесса.

Некоторые преимущества инновационных процессов в образовании:

– инновации позволяют внедрять новые методы и подходы к обучению, которые могут быть более эффективными и интересными для студентов. Например, использование интерактивных технологий и онлайн-ресурсов создаёт более интерактивную и гибкую образовательную среду.

– инновации стимулируют развитие самостоятельности учащихся. Например, введение проектной деятельности и решение проблемных задач помогает студентам применять свои знания и навыки на практике, а не просто запоминать информацию.

– инновации в сфере образования помогают учащимся развить навыки и компетенции, востребованные на рынке труда. Например, внедрение информационных технологий и обучение цифровым навыкам даёт учащимся возможность освоения новых инструментов и технологий, которые могут пригодиться в их будущей профессиональной деятельности.

–дним из значительных достижений инновационных технологий в образовании является возможность персонализации обучения. Используя данные о предыдущих успехах и предпочтениях студентов, современные платформы могут адаптировать учебный материал под конкретные нужды каждого учащегося. Это позволяет создать уникальные образовательные траектории, способные учитывать уровень подготовки, интересы и темп усвоения информации. Таким образом, студенты становятся более вовлеченными в процесс, что приводит к лучшим результатам.

Геймификация, или использование игровых механик в образовательном процессе, набирает популярность среди учителей и студентов. Интригующие задания, элемент соревнования и призы делают процесс обучения более увлекательным и мотивирующим. Это приводит к повышению вовлеченности учащихся и укрепляет их интерес к предмету. Геймификация также способствует развитию критического мышления и креативности, что крайне важно в современных условиях.

Дополненная реальность (AR) и виртуальная реальность (VR) открывают новые горизонты для образовательного процесса, позволяя создать иммерсивную среду обучения. Студенты могут, например, совершать виртуальные экскурсии по историческим местам, проводить научные эксперименты в безопасной среде или изучать анатомию человека, взаимодействуя с 3D-моделями. Эти технологии делают знания более доступными и наглядными, что способствует лучшему усвоению материала.

Книга Елены Николаевны Ашаниной «Современные образовательные технологии» посвящена современному образованию в России и мире, его видам, формам и методам обучения.

Авторы ставят целью на основе практических примеров, проблемных вопросов и логических заданий научить, как применять в практической деятельности инновационные подходы к обучающим технологиям и технологиям активизации учебного процесса и тем самым качественно повысить его эффективность.

С развитием технологий дистанционное и смешанное обучение становится все более распространенным. В связи с последними изменениями тенденция увеличилась и теперь многие учебные заведения внедряют гибридные форматы, которые сочетают очное и онлайн-обучение. Это позволяет учащимся иметь доступ к образовательным ресурсам в любое время и из любого места, что делает образование более доступным.

Социальные сети также играют важную роль в инновациях в образовании. Они способствуют созданию образовательных сообществ, где студенты могут обмениваться опытом, задавать вопросы и обсуждать темы, интересующие их. Учителя также могут использовать социальные сети для взаимодействия с учениками, делясь полезными ресурсами и новыми достижениями в различных областях.

Некоторые примеры инноваций в образовании:

– цифровые технологии. Введение компьютеров, интерактивных досок, онлайн-платформ для обучения и электронных учебников.

– учебные кейсы. Использование реальных ситуаций и проблем для изучения предметов и развития критического мышления.

– STEM-образование. Обучение в научных, технических, инженерных и математических областях, включая практическую деятельность и проектную работу.

– Blended Learning (смешанное обучение). Комбинирование традиционных методов обучения с использованием онлайн-технологий для улучшения доступности и качества образования.

– внедрение системы оценки компетенций. Переход от оценки знаний и запоминания фактов к оценке умений, навыков и компетенций учащихся.

Эффективность использования инноваций в образовании зависит от устранения экономических, педагогических и управленческих препятствий. Увеличение финансирования, подготовка учителей и создание гибкой и адаптивной системы

образования являются ключевыми факторами, которые способствуют успешному внедрению инновационных методов и технологий в образовательный процесс.

Автор книги «Инновации в образовании» Г.Л.Ильин исследовал исторические и современные проблемы психолого-педагогических наук в сфере образования. Рассмотрение ведётся в аспекте основных инновационных идей образования XX века — непрерывного образования, смены педагогической парадигмы и различия обучения и образования. Особое внимание уделено проективному образованию и его распространению в гуманитарной, естественнонаучной и технической областях

Инновации в образовании могут быть определены как внедрение новых идей, методов, технологий и подходов, которые способствуют улучшению образовательного процесса. Это могут быть как технологические новшества, так и новые педагогические стратегии, направленные на повышение вовлеченности и мотивации учащихся.

Интерактивные доски, проекторы и другие средства визуализации делают уроки более наглядными и увлекательными. Это способствует лучшему усвоению материала.

Инновации в образовании способствуют:

1. Повышению мотивации учащихся: Интерактивные и практико-ориентированные методы делают обучение более увлекательным.

2. Улучшению качества знаний: Адаптивные технологии позволяют каждому студенту учиться в своем темпе, что приводит к более глубокому усвоению материала.

3. Подготовке к будущей профессии: Инновационные методы обучения помогают развивать навыки, востребованные на рынке труда, такие как критическое мышление, креативность и способность к командной работе.

Роль инноваций в современном образовании невозможно переоценить. Они не только делают процесс обучения более эффективным, но и помогают подготовить учащихся к вызовам будущего. Важно, чтобы образовательные учреждения продолжали внедрять новшества, адаптируясь к изменяющимся условиям и требованиям общества. Только так можно обеспечить качественное образование, способное удовлетворить потребности современного мира

Инновации в образовании — это не только новые технологии, но и новые подходы к обучению, взаимодействию и мотивации учащихся. Они делают образовательный процесс более эффективным, привлекательным и доступным. Важно помнить, что внедрение инноваций должно сопровождаться педагогическим подходом, который обеспечивает глубокое понимание и усвоение знаний. Таким образом, роль инноваций в современном образовании нельзя переоценить — именно они формируют будущее, в котором образование становится по-настоящему доступным и эффективным для всех.

Инновации играют ключевую роль в трансформации образования, делая его более доступным, интересным и эффективным. Применение новых технологий и методов обучения не только улучшает качество образования, но и способствует формированию всесторонне развитой личности, готовой к вызовам современного мира. Инвестиции в инновации в образовательной сфере — это инвестиции в будущее, которые необходимы для успешной социализации и профессиональной реализации новых поколений.

Статья подводит итог, утверждая, что инновации в образовании — это не только технологии, но и новые педагогические подходы, которые делают процесс обучения более доступным и эффективным для всех участников. Автор призывает к осознанному и обдуманному внедрению инноваций с целью улучшения качества образования.

Литература

1. Е. Н. Ашанина. Современные образовательные технологии: учебное пособие для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2023.

2. Г. Ю. Ксензова. Инновационные процессы в образовании. Реформа системы общего образования: учебное пособие для вузов.

3. Е. А. Быкова. Проблема инноваций в современном образовании // Вестник Шадринского государственного педагогического университета. 2017. №3 (35).

4. Р. Д. Дарибаева. Проблемы совершенствования инновационного образования и технологии его реализации // Молодой учёный. — 2017. — №13 (147). — С. 556–558.

5. М. В. Воронов. Профессиональное обучение студентов на основе интегрированных курсов // Инновации в образовании. — 2011. — №9. — С. 4–15.

6. И. М. Дичкивская. Инновационные педагогические технологии: учебник. 2-е изд., Перераб. — Киев, Академвидав. — 2012. — 352 с..

7. Э. Ф. Зеер. Компетентностный подход как фактор реализации инновационного образования // Образование и наука. Известия Уральского отделения РАО. — 2011. — №8. — С. 3–15.

8. М. В. Кларин. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования / М. В. Кларин. — Рига: Эксперимент, 1995. — 176 с..

9. Л. И. Назарова. Актуальные вопросы развития инновационной образовательной среды вуза // Образование и наука. Известия Уральского отделения РАО. — 2011. — №7. — С. 47–55.

10. С. Д. Поляков. Педагогическая инноватика: от идеи к практике. — М.: Педагогический поиск, 2007. — 167 с..

11. А. В. Хуторской. Педагогическая инноватика: методология, теория, практика: научное издание. — М.: Издво УНЦ К, 2005. — 222 с..

12. Н. Р. Юсуфбекова. Общие основы педагогической инноватики: Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании. — М., 1991. — 256 с..

РОЛЬ ДЕТСКОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ТРУДОВОМ ВОСПИТАНИИ И ОБРАЗОВАНИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Хайрулла Малика Джалилевна
Россия, г. Казань, Казанский (Приволжский) федеральный университет, Институт психологии и образования, магистрант 2 курса обучения,

Научный руководитель: Габдрахманова Рашида Габдельбакиевна
кандидат педагогических наук, доцент кафедры методологии обучения и воспитания Института психологии и образования, Казанский (Приволжский) федеральный университет

Annotatsiya

Maqolada bolalar televideniyesining mehnat tarbiyasi va ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, teleko'rsatuvlarda ishtirok etish bolalarning mas'uliyati, ijodiy tafakkuri va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Milliy «SHAYAN TV» kanali misolida bolalarning televideniye orqali mehnat tarbiyasi va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni tahlil qilingan.

Tayanch so'zlar: mehnat tarbiyasi, bolalar televideniyesi, ta'lim jarayoni, milliy madaniyat, shaxs rivojlanishi.

Аннотация

Статья рассматривает влияние детского телевидения на трудовое воспитание и образование младших школьников. Исследование показало, что участие в телепередачах развивает у детей ответственность, творчество и социальные навыки. На примере «ШАЯН ТВ» анализируется роль телевидения в приобщении детей к труду и культурным ценностям.

Ключевые слова: трудовое воспитание, детское телевидение, образовательный процесс, национальная культура, развитие личности.

Abstract

The article examines the impact of children's television on labor education and primary school learning. The study shows that TV participation fosters responsibility, creativity, and social skills. Using "ShAYAN TV" as an example, it analyzes how television helps children embrace labor education and cultural values.

Key words: labor education, children's television, educational process, national culture, personal development.

В современном мире одной из ключевых задач образования является воспитание молодого поколения, способного к самореализации и активному участию в жизни общества. Особую роль в этом процессе играет трудовое воспитание младших школьников, ведь именно в этом возрасте формируются представления о профессиях, развиваются основы трудолюбия, навыки и умения, а также личностные качества, необходимые для достижения успеха в различных видах деятельности.

Одновременно с этим нельзя представить жизнь без потребления аудиовизуального контента. Несмотря на снижение популярности линейного телевидения, оно остается важным источником информации, адаптируясь к современным тенденциям — осваивая востребованные молодежью платформы и повышая удобство для зрителей. Детское телевидение, с момента своего формирования, зарекомендовало себя как мощный воспитательный инструмент. Однако, учитывая восприимчивость детей к информационному воздействию и их стремление к развлекательному контенту, важно уделять ему особое внимание, создавая качественные и развивающие программы.

Долгое время внимание общества было сосредоточено на негативных аспектах телевидения и его влиянии на зрителей. Длительный и неконтролируемый просмотр телепередач мог привести к снижению творческой активности, нарушению режима сна и питания, малоподвижному образу жизни, формированию искаженных ценностей под воздействием развлекательного контента, а также проблемам с социализацией у детей. Однако влияние телевидения во многом зависит от родителей: важно регулировать время просмотра, расстояние до экрана и, главное, тщательно отбирать контент, соответствующий возрасту ребенка. Детское телевидение должно обеспечивать системный подход к созданию познавательных и развивающих программ.

Воздействие телепередач складывается из множества факторов, ключевым из которых является содержание. Оно определяет тематику, значимость и будущий эффект программы. Важную роль играет визуальная составляющая — декорации, оформление, графика. Любой элемент на экране влияет на восприятие зрителя. Кроме того, способ подачи информации тоже имеет значение: манера речи ведущего, поведение персонажей и общий стиль передачи формируют у ребенка определенные модели поведения.

Для эффективного детского телевидения необходимо сочетать увлекательную подачу и воспитательный смысл. Яркое оформление должно сопровождаться ценностным наполнением, транслирующим культурные нормы, моральные ориентиры и духовные элементы общества. Телевидение способно оказывать влияние на формирование личности ребенка, помогая ему осваивать жизненные принципы.

Когда речь идет о национальном телевидении, его воспитательная роль расширяется. Помимо общепринятых ценностей, оно передает традиции, язык и культуру определенного народа. В Татарстане эту миссию выполняет единственный детский телеканал на татарском языке — «ШАЯН ТВ». Основанный в 2018 году при поддержке Раиса Республики Татарстан Рустама Минниханова, он стал лауреатом Республиканской премии имени Мусы Джалиля. Основная цель канала — популяризация татарского языка и национальной культуры среди детей, развитие интереса к изучению родного языка.

Программы «ШАЯН ТВ» включают оригинальные передачи, а также адаптированные мультфильмы, фильмы и сериалы. Все они ориентированы на образовательное и воспитательное воздействие. Канал разделяет свою аудиторию на возрастные группы (3-7 лет, 7-11 лет, 11-15 лет), подбирая соответствующий контент с учетом особенностей каждого периода детского развития.

Воспитание национальных ценностей предполагает знакомство с традициями, обычаями, кухней, литературой и другими аспектами культуры. Этот процесс включает в себя изучение родного языка, трансляцию народных обычаев и норм поведения через контент. Даже в передачах на русском языке звучит татарская лексика, способствуя ее усвоению. Телепередачи знакомят детей с татарским фольклором, национальными праздниками, ремеслами и литературой, создавая целостное представление о народной культуре.

Особое внимание уделяется религиозным аспектам, поскольку татарская культура тесно связана с исламом. В передачах освещаются основы религии, исламские праздники и нравственные принципы. Также национальная тематика передается через визуальный стиль: в оформлении передач присутствуют татарские узоры, элементы национальной одежды, демонстрация традиционных обрядов. Эти детали могут быть ненавязчиво встроены в общий дизайн или подробно объяснены в рамках отдельных программ.

Методы подачи информации варьируются в зависимости от цели передачи и возрастной аудитории. Для младших детей используются короткие мультфильмы с запоминающимися песнями, для школьников — интерактивные форматы, вовлекающие в процесс изучения через диалоги и игровые ситуации. Возможны и познавательные передачи в формате урока, где рассматриваются жизненные ситуации и пути их решения.

Телевидение затрагивает разные аспекты воспитания: физическое, трудовое, культурное, экологическое, эстетическое. Оно сочетает в себе различные формы подачи материала: экскурсии в музее, мастер-классы по народным ремеслам, музыкальные конкурсы, спортивные состязания. Важное значение имеет активное вовлечение зрителя, например, через вопросы и задания, побуждающие к размышлению и самостоятельному поиску ответов.

Национальное телевидение влияет на воспитание не только через экран, но и путем прямого вовлечения детей в создание контента. Современные технологии позволяют юным зрителям участвовать в съемках передач, что способствует социализации, развитию коммуникационных навыков и трудовому воспитанию.

Телевизионные программы могут стать частью образовательного процесса в школе: использоваться на уроках, во внеурочной деятельности, предлагаться родителям и детям для самостоятельного изучения. Они могут быть рассчитаны как на индивидуальный просмотр, так и на семейное обсуждение, что усиливает их воспитательный эффект. Совместный просмотр позволяет родителям помогать детям осознавать и правильно интерпретировать транслируемые ценности.

Детское телевидение — это не просто источник информации, а среда, формирующая мировоззрение ребенка. Оно способствует осознанию таких базовых понятий, как добро, справедливость, дружба, уважение к традициям. Телевидение предоставляет широкий спектр возможностей и помогает детям найти свой путь в мире, где важными остаются духовные и моральные ценности.

Современный ритм жизни и особенности мышления младшего поколения приводят к нестабильности их интересов и внимания. У младших школьников не сформирована привычка к систематической деятельности, так как желание трудиться у них появляется раньше, чем способность прилагать устойчивые усилия. Это делает необходимым усиленное внимание к трудовому воспитанию детей и внедрение новых методик в образовательный процесс.

Трудовое воспитание младших школьников играет ключевую роль в их развитии, поскольку помогает формированию ценностей, развивает социальные навыки и способствует профориентации. Кроме того, оно учит ответственности, коллективному взаимодействию, достижению целей и раскрывает творческий потенциал. Воспитание трудолюбия делает детей более самостоятельными и активными участниками общественной жизни.

Одним из примеров внедрения трудового воспитания в образовательную практику стало сотрудничество школ и телевидения. В рамках этого взаимодействия учащиеся младших классов получают возможность участвовать в съемках телевизионных программ, что позволяет им на практике осваивать навыки работы, ответственности и организованности.

Детский телеканал «ШАЯН ТВ» в Татарстане предоставляет школьникам такую возможность. В его передачах дети не только выступают в роли ведущих, но и участвуют в творческом процессе, знакомятся с различными профессиями, учатся работать в команде. Одной из таких программ является «Шаян балалар», где ведущие-дети проводят беседы, проводят эксперименты, рекомендуют книги и организуют игры для зрителей.

Организация трудовой деятельности учащихся в рамках телевидения требует тщательной подготовки. Процесс включает несколько этапов: работу с родителями (до и после съемок), взаимодействие с самими учащимися (введение в деятельность, работа на съемочной площадке, обсуждение итогов). Особое внимание уделяется взаимодействию семьи и школы, поскольку родители играют важную роль в формировании трудовых навыков ребенка.

Перед съемками с детьми проводятся подготовительные занятия, где они знакомятся с профессией телеведущего, учатся основам работы перед камерой, а также осваивают

ключевые понятия, связанные с трудом и ответственностью. После этого учащиеся получают конкретные задания, например, представить зрителям определенную игру или обсудить культурное мероприятие. Родители помогают в подготовке, контролируют процесс изучения материала и поддерживают ребенка.

Во время самих съемок обеспечивается благоприятная атмосфера, снижается уровень стресса, а также проводится инструктаж по технике безопасности. Педагог сопровождает учащихся на протяжении всего процесса, дает рекомендации, помогает корректировать ошибки. По завершении работы проводится анализ результатов, обсуждаются удачные моменты и аспекты, требующие улучшения.

Результаты исследования показали, что участие в съемках телевизионных программ положительно влияет на отношение детей к труду. Они становятся более инициативными, ответственными и заинтересованными в различных видах деятельности. Улучшается их концентрация, повышается готовность участвовать в новых проектах и конкурсах. Таким образом, трудовое воспитание через участие в телевизионных проектах не только способствует развитию детей, но и становится важным инструментом образовательного процесса.

Трудовое воспитание младших школьников играет важную роль в их личностном развитии, формировании ответственности и трудолюбия. Оно закладывает основу для дальнейшего становления детей как активных и самостоятельных участников общества, способных к самореализации и продуктивной деятельности. В современных условиях, когда традиционные методы воспитания требуют адаптации к новым образовательным и технологическим реалиям, особенно актуальным становится поиск инновационных форм работы с детьми.

Одним из эффективных подходов является интеграция трудового воспитания с медийными платформами, в частности, с детским телевидением. Участие школьников в съемках телепрограмм не только расширяет их кругозор, но и развивает навыки коллективного взаимодействия, организованности, ответственности и самостоятельности. Опыт взаимодействия образовательных учреждений с телеканалом «ШАЯН ТВ» в Татарстане показал, что вовлечение детей в процесс создания телепередач оказывает положительное влияние на их отношение к труду.

Во время работы над программами учащиеся осваивают основы профессии телеведущего, учатся выступать перед камерой, взаимодействовать с командой, следовать инструкциям и преодолевать волнение. Такой опыт способствует не только формированию профессиональных компетенций, но и развитию коммуникативных навыков, что крайне важно для их дальнейшей социализации. Родители, вовлеченные в процесс, получают возможность ближе познакомиться с трудовой деятельностью детей, поддерживать их в обучении и контролировать формирование ответственного отношения к поставленным задачам.

Кроме того, участие школьников в телевизионных проектах позволяет сочетать трудовое воспитание с национальным, культурным и образовательным аспектами. Телеканал «ШАЯН ТВ» ориентирован на популяризацию татарского языка и традиций, а значит, дети не только приобретают профессиональные и социальные навыки, но и знакомятся с культурным наследием своего народа. Это способствует формированию национального самосознания, прививает уважение к родному языку и традициям.

Важную роль в образовательном процессе играет применение телепередач в качестве дидактического инструмента. Учителя могут использовать специально подготовленные программы в качестве учебных материалов, помогая детям наглядно воспринимать информацию. Просмотр тематических передач на уроках может быть эффективен при изучении истории, литературы, экологии, а также для формирования моральных и этических ценностей. К примеру, образовательные программы, созданные с учетом возрастных

особенностей детей, способствуют усвоению сложных тем в доступной и увлекательной форме.

Использование телевизионных программ в учебной деятельности способствует развитию аналитического мышления у детей. После просмотра передач возможно проведение обсуждений, дискуссий, выполнения творческих заданий, направленных на закрепление знаний и развитие критического восприятия информации. Также учителя могут предлагать учащимся проектные работы, связанные с созданием собственных медиапродуктов, что дополнительно развивает их трудовые и исследовательские навыки.

Результаты исследования подтвердили, что участие в трудовой деятельности в рамках съемок телепередач и использование образовательных программ в учебном процессе повышает интерес учащихся к различным видам труда, усиливает их готовность к новым задачам и инициативам. Дети становятся более дисциплинированными, ответственными и организованными, улучшается их способность к концентрации, а также развивается креативное мышление.

Таким образом, сочетание трудового воспитания с медиапроектами, в частности с детским телевидением, открывает новые перспективы для образовательного процесса. Использование современных технологий делает обучение более увлекательным, помогает детям осознанно относиться к труду и раскрывать свои способности. Внедрение таких подходов в образовательную систему может стать одним из ключевых направлений формирования всесторонне развитой личности, готовой к активному участию в жизни общества и успешному профессиональному будущему.

Список использованной литературы

1. Аллагулов А. М., Абулкаирова Г. Б. Актуальность трудового воспитания младшего школьника в современной начальной школе // Современные проблемы науки и образования. – Оренбург : ОГПУ, 2020. – С. 9.
2. Глущенко, А. Г. Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе : книга для учителя начальных классов / А. Г. Глущенко. - Москва : Просвещение, 1985. - 159 с.
3. Горюнова, Н. Л. Художественно-выразительные средства экрана. — М.: Институт повышения квалификации работников телевидения и радиовещания, 2000. – 39 с.
4. Григорьев Д. В., Степанов П. В. Внеурочная деятельность школьников: методический конструктор. Пособие для учителей. – Москва : Просвещение, 2010. – 94 с.
5. Егоров, В. В. Телевидение: теория и практика : Учеб. пособие / В. В. Егоров; Междунар. независимый экол.-политол. ун-т, Фак. журналистики. - Москва : МНЭПУ : Кормма, 1993. - 310 с.
6. Использование телевидения в учебно-воспитательном процессе / Л.М. Баженова, В.С. Собкин, Г.Ю. Франко, А.В. Шариков. М. : НИИОП АПН СССР, 1987. - 52 с.
7. Прайс, М. Телевидение, телекоммуникации и переходный период: право, общество и национальная идентичность / Монро Прайс; Под ред. Я.Н. Засурского. - Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 334 с.
8. Ушинский, К. Д. Человек как предмет воспитания : опыт пед. антропологии / Константин Ушинский. - Москва : Фаир-Пресс, 2004. – 574 с.
9. Чернышенко, И.Д. Трудовое воспитание школьников / И. Д. Чернышенко. - Москва : Просвещение, 1981. - 191 с.
10. Шариков, А. В. Возрастные особенности телевизионных ориентаций школьников : по материалам обследования московских школьников : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 / АПН СССР. НИИ худож. воспитания. - Москва, 1989. - 216 с.

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ С ЦЕЛЬЮ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Сафина Диля Мунировна
учитель биологии МБОУ "Гимназия №4 с татарским языком обучения" Кировского района г.Казани
магистр 1 курса Института психологии и образования КФУ

Формирование экологической культуры сельских школьников в настоящее время рассматривается в качестве одной из актуальных педагогических проблем. Повышению эффективности этого процесса способствует оптимальное сочетание традиционных и инновационных методов, форм и средств экологического воспитания. Так, в последнее время все чаще стали использоваться игры экологического содержания.

Об игре как средстве воспитания писали многие отечественные писатели и психологи: К. Ушинский, Н. К. Крупская, А. С. Макаренко, Л. И. Божович, Л. С. Выготский, С. Л. Рубинштейн, Д. Б. Эльконин и др. Игра- не развлечение и забава, а одна из серьезных средств педагогического воздействия на детей.

Детские игры чрезвычайно многообразны по содержанию, характеру, организации, поэтому точная классификация их затруднена.

В современной литературе и практике работы сельской школы различают творческие игры и игры с правилами. Игры с правилами имеют готовое содержание с заранее установленную последовательность действий. Их можно условно разделить по способу и характеру проведения.

Среди игр с правилами различают:

1. Подвижные игры:

-драматические игры: производственные (охотничьи, рыболовные, скотоводческие, земледельческие и т.д.); бытовые (общественные и семейные);

-спортивные игры: состязания простые; состязания с вещью.

2. Дидактические игры:

- предметные (в основном, это дидактические игрушки, материалы);

-настольно-печатные (лото, домино, разрезанные картинки, лабиринты, кроссворды и др.);

-словесные игры-упражнения; игры-предложения; игры-загадки; игры-викторины (Что? Где? Когда?, «Поле чудес», «Самый умный» и др.)

3. Игры с перевоплощением:

-ролевые-познавательные (пресс-конференции, симпозиумы и т.д.), сюжетно-ролевые (спектакль, заочное путешествие, суд и т.д.), имитационные, ситуационные.

4. Компьютерные игры.

В учебном процессе игру можно применить практически на каждом этапе урока-при проведении опроса и закреплении материала, как домашнее задание(например, кроссворд) или как вариант проведения обобщающего урока. Однако эффективность использования игры на уроке достигается лишь в сочетании с другими(неигровыми)методами и средствами обучения.

Игра также может с успехом использоваться во внеурочной работе со школьниками и рассматриваться как форма, средство и метод экологического воспитания.

Роль игры в экологическом воспитании определяется тем, что она способствует расширению знаний ребенка о природе, формированию нравственных представлений; развивает у детей способность предсказывать следствие по причине; создает опыт

упражнения в нравственном поведении; формирует у ребят потребность положительного воздействия на природу.

Игры, используемые в экологическом воспитании подростков и юношества, различны по форме и содержанию: дидактические игры, ролевые, деловые,имитационные,игры-викторины,компьютерные;игры-упражнения(кроссворды,ребусы,чайнворды,шарады,головоломки,анаграммы,лото,объяснение пословиц и поговорок);игры-путешествия («Путешествие по земному шару с Красной книгой», «Вслед за водяной каплей» и т.д.);игры-соревнования (могут включать в себя все вышеуказанные виды игр или их отдельные элементы).

Дидактическая игра, должна давать упражнения, полезные для умственного развития детей и их воспитания. Здесь обязательно наличие увлекательной задачи, решение которой требует умственного усилия, преодоления трудностей. Обучение в игре должно сочетаться с занимательностью, шуткой и юмором. Для составления дидактических игр экологического характера можно использовать пословицы и поговорки. Из них можно составить экологическое лото. Для этого выбираются пословицы и поговорки, имеющие экологическую окраску («Много леса-сбереги, мало леса-посади»; «Не плюй в колодец-пригодится воды напиться»; «Одно дерево срубил-посади сорок»; «Аист на крыше-мир на Земле» и т.д.). Каждое изречение разбивается на две смысловые части, которые записываются на разных карточках. Суть игры: составить карточки таким образом, чтобы получилась пословица.

Игры-викторины-наиболее распространенный и популярный вид игр, используемых в школе. Викторины составляются по принципу «вопрос-ответ» и сегодня приобретают самые разнообразные формы («Что? Где? Когда?», «Самый умный», «Кто хочет стать миллионером» и др.).

Ролевые игры-деятельность, в которой дети берут на себя роли(функции)взрослых людей и в специально создаваемых игровых условиях воспроизводят деятельность взрослых и отношения между ними. Ученик выступает от имени отечественного лица: общественного или политического деятеля, ученого, администратора, судьи или технического специалиста. По ходу игры, отвечая на вопрос о сложившейся ситуации, ученик выбирает наиболее убедительные факты и явления.

Педагоги рекомендуют при выборе темы исходить из реального, имевшего место в жизни факта. Особое значение в этом случае приобретают различные местные, государственные и международные события, в которых особенно ярко проявляются актуальные проблемы охраны природной среды.

Деловые игры-метод имитации принятия управленческих решений в различных производственных ситуациях в ходе игры по заданным правилам. Деловые игры предполагают четкое объяснение модели игры, механизма взаимодействия участников, правил поведения, а также учет не только степени подготовки участников игры, но и их психологических особенностей. В сельской школе организовать деловую игру трудно, так как ее проведение требует определенных профессиональных знаний и умений.

Имитационные игры в последнее время вызывают особый интерес у сельских учителей. Они позволяют моделировать и воспроизводить различные явления, процессы, даже исторический опыт. В динамичной игровой форме удается выявить отдаленные последствия природной и человеческой деятельности. Имитационная игра позволяет охватить одновременно процессы, занимающие в естественной природе многие десятилетия, «сжать» их в масштабе игрового времени, получая весьма полную картину возможных природных и социальных процессов. Как правило, эти игры начинаются с создания условной ситуации. Затем учитель предлагает изменить какой-то параметр данной модели и предоставляет участникам возможность действовать и исследовать альтернативные варианты принятия решений.

Компьютерные игры. Обучающие программы можно разделить на следующие группы: демонстрационные программы; программы-тренажеры; моделирующие программы.

Применение компьютера позволяет учителю сельской школы моделировать сложные биологические, химические, экологические, социологические процессы, выделяя их основные моменты.

Практика современной сельской школы богата разнообразием ярких форм групповой деятельности. Они не нуждаются в длительной подготовке, в основе своей гуманности и по своей организации очень просты, могут эффективно использоваться в экологическом воспитании.

Использование всего разнообразия игр в учебной и воспитательной работе повышает усвоение экологических знаний и формирует экологическую культуру в целом. Однако следует помнить, что не существует универсальной игры, пригодной абсолютно для всех учащихся. Одна и та же игра в разных классах проходит по-разному. Необходима ее адаптация к конкретным условиям проведения.

Можно разработать целый ряд игр экологического содержания, различных по форме и сложности. В качестве дидактических предлагаются, например, такие игры экологической направленности: игра-лото «Они должны жить» по редким и исчезающим видам растений и животных Республики Татарстан, словесный футбол «Окружающая среда», настольная игра-сказка «Путешествие к Изумрудному городу». В учебной работе можно использовать игру-сказку «У озера». К ролевым играм относятся игра-телепередача, экологический суд «Взгляд из будущего», театр –экспромт «На весенней полянке» и др. Большое внимание в сельской школе уделяется разработке викторин: «Устами природы», «Экологические шарады», «В поисках черного ящика» и т.д. Примером имитационно-деловых игр может служить игра «Исследователи природных сообществ», показывающая разнообразие сукцессии и имитирующая процесс сукцессионных изменений.

Литература

1. Иванова Т.С. Экологическое образование и воспитание в начальной школе. М.: ЦГЛ, 2003-.56 с.
2. Рубинштейн Л.С. Основы общей психологии. – Спб.: Питер., 2004- 710с.
3. Марлинкая С., Шишмакова Е. Продуктивное экологическое образование. // Народное образование.-2008.- №10.- 85-89с.

Ilmiy nashr/Scientific publication/Научное издание

“OLIY TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA XORIJIY TAJRIBALAR:TRANSFORMATSIYA VA INNOVATSIYALAR” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami

Collection of materials of the international scientific and practical conference “FOREIGN EXPERIENCES IN THE ORGANIZATION OF HIGHER EDUCATION: TRANSFORMATION AND INNOVATIONS”

Сборник материалов международной научно-практической конференции “ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ: ТРАНСФОРМАЦИЯ И ИННОВАЦИИ”

Toshkent, 28–28 mart 2025.

2-qism

Tahrirchi:

N.Berdaliyev, I.Rahmonov
O'.Shakarov, B.Supiyeva
L.Raupova, D.Husanov
I.Turopov, A.Inobatov
O.Musayev, N.Xursanov
G.Niyazova, J.Fayzullayev
B.Odilov

Kompyuterda sahifalovchi:
J.R.Mallabayev

Muqava dizayni:
Sh.Yokubbayev
Buyurtma raqami №13.

“Samo nashr” nashriyotida tayyorlandi.
Tasdiqnoma № 1106435 (2022.03.03)
Manzil: 100029, Toshkent shahri,
Sirg‘ali tumani, 21-uy

“DAVR MAXSIMUM MEDIA” MChJ
matbaa korxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar Olmazor tumani
Shifokorlar shaharchasi, 15-uy.